

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აპლ. იმ. ჯამახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი

ილია აბუღაძე

ქართული და სომხური
ლიტერატურული ურთიერთობა

IX—X სს-ში

გამოკვლევა და რეკონსტრუქცია

რელაქტორი : აკად. აკ. შანიძე

ტირაჟი 150.

სელმონ. დასაბეჭდად 24. IX. 1944.

№ 9819.

ნაწილის ზომა 7,5 x 12

ლითოგრაფიული შუკვების № 1008.

შინაარსი

ბმ.

წინასიტყვაობა	v
ქართული ღ. სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X სს-ში	01-0208
I. შესავალი	01-018
II. წყაროებისა და საგნის შესახებ ლიტერატურის მიმოხილვა	018-037
III. ქართული და სომხური თარგმანების წარმოქმნის დრო	037-046
IV. თარგმანების შემოქმედი და მომხმარებელი წრეები და მათი სამკვიდრო	046-063
V. აგოგრაფიული თარგმანების შემსრულებელი წრის ორიგინალური შემოქმედება ქართულზე	063-070
VI. სომხური თარგმანების წარმოშობის დრო, ადგილი და შემოქმედი წრეები	070-072
VII. ქართული თარგმანების მნიშვნელობა მათი სომხური დედნების შესწავლის საქმისათვის	072-080
VIII. ქართული თარგმანების ლექსიკა	081-0111
ა. ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (092-095).-	
ბ. ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (093-095).- გ. სემიტურიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (095-097).- დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები (097-0101).- ე. ქართულ-ქართველურიდან სომხურში შემოსული სიტყვები (0101-0107).- ვ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (0108-0111).	
IX. საერთო სიტყვებისა და საკუთარ სახელთა გადმოცემა თარგმანების მიხედვით	0111-0119
ა. ხმოვნები (0112-0114).- ბ. დიდოვნები (0114-0117).- გ. თანხმოვნები (0117-0119).	
X. თარგმნილი ძეგლების ცალკეული მიმოხილვა	0119-0199.
ა (I1). წამება წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისი (0120-0126).- ბ (I2). სიტყუანი წამებისათვის წმიდისა იუსისა და მოყუასთა მისთა (0126-0131).- გ (I3). წამება წმიდათა მოწამეთა შესუკვეთა (0131-0136).- დ (I4). წამება წმიდათა მღვდელთ-მოდურთათა სომხთისათა არისტაკსისი, ირთანსისი, იუსისი, გრიგორისი, დანიელისი (0136-0140).- ე (I5) წამება წმიდისა ნერსის მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისა და ხალისი ეპისკოპოსისა მოწესის მისისა (0141-0143).- ვ (I6) აღსრულება წმიდისა საშაყისი პარტევისა მისი დიდისა ნერსისი (0143-0149).- ზ (I7) წამება წმიდისა ვარდანისი ღ სხუათა ნახარათა და ძალთა სომხთისათა (0149-0153).- ლ (I8) წამება წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საპაისი. ესე წმიდა შუშანიკი იწამა ქართლს ქმრისაგან თვისისა, რომელი იყო ანთიპატროსი და წინამძღვარი ქართლისა (0153-0156).- თ (I9) წამება წმიდისა ატომისი და ძისა მისისა და მოყუასთა მისთა (0156-0160).- ი (I10) წამება იზიდზოხიდისი (0160-0165).- ით (I11) წამება წმიდისა დავითისი, რომელი აღესრულა დვინს ჭემმარიტითა სარ-	

წმუნებობთა ქრისტეს მიერ (0165-0170).- იბ (II 1) ცხარება დიონისიოსისი ეპისკოპოსისა, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მთავარი ათენელთა, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთა (0170-0172).- ივ (II 2) წამება წმიდისა შუმანიისი, იაკობ ცურტაველისა (0172-0181).- იღ (III 1) ეპიფანე კვპრელი: თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა (0182-0194).

Грѹзино-армянскіе литературные списки в IX-X вв. (Резюме). 0200-0208.

ტექსტები: IX-X სს-ის თარგმანები 1-175

I. სომხურიდან ნათარგმნი ავთოგრაფიული ძეგლები 3-132

1. ოსკარანოვი სარგის სარგისისი - წამება წმიდისა დედოფლისა ხანდუტისი (3-8).- 2 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (9-21).- 3 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა მარკოსისი (22-61).- 4 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა მარკოსისი (62-68).- 5 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (69-72).- 6 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (73-84).- 7 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (85-94).- 8 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (95-113).- 9 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (114-123).- 10 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (124-132).- 11 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (133-147).- 12 ოსკარანოვი სარგისისი - წამება წმიდისა ნიკისი და მარკოსისა მისთა (148-175).

II. ქართულიდან ნათარგმნი ავთოგრაფიული ძეგლები 133-147.

1. ცხარება დიონისიოსისი ეპისკოპოსისა, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მთავარი ათენელთა, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთა - ცხარე იქონისიისი ირანისი სიკარავისი და ცხარისი აქსენისი, ირ კოტი ქაღაღე ხმასარასიარავ (133-147).

III. სომხურიდან ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ძეგლი 148-175

1. სერაპიონისი წყაროსი: სარგისისი მსხინოვი - ეპიფანე კვპრელი ეპისკოპოსისი:

თარგმანებაჲ ღაჲითის ფხალმუნებისაჲ (148-175).

დამატება	178-186.
1. წმიდათა ყრმათა ორთა ძმათა ღაჲითისი და ტირიჭანისი, საკითხავი	178-184
2. წამებაჲ ყრმათა წმიდათაჲ რიცხვთ ცხრათაჲ, რომელნი იყვნეს სულითა ქმანი ნათლისღებითა წმიდისაგან ეშბაზისა, ხოლო შობილ იყვნეს თავის თავისა ღუღისაგან აჯსისა	184-186
შენიშვნები	188-204.
ციტატები ბიბლიიდან	204-216.
ლექსიკონი	213-270
I. ქართულ-სომხური	219-243
II. სომხურ-ქართული	243-270
საძიებელი საკუთარი სახელებისა	270-274.

წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნაშრომი ეხება ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობას IX-X სს-ში. ამ ურთიერთობის განვითარების ისტორიაში ეს ხანა საშუალო საფეხურს წარმოადგენს. საჯნის შეწავლის დაწყება ასეთი საფეხურით ნაკარნახევია უმთავრესად სათანადო წყაროების გამოვლინების ვითარებით. საქმე ისაა, რომ ლიტერატურულ ურთიერთობათა საკითხის კვლევისათვის ძირითადად და, რაც უმთავრესია, საიმედო წყაროს წარმოდგენს თარგმანები, რომლებითაც მეტად მდიდარია ძველი ქართული მწერლობა. მაგრამ ეს თარგმანები ჩვენამდის მოღწეულია შედარებით გვიანდელი დროის ხელნაწერებით. მაგალითად, იმ ხანის შესასწავლად, რომელიც წინ უსწრებს ჩვენგან აღებული, არ მოგვეპოვება იმავე ხანაში დაწერილი თითქმის არც ერთი სრული ხელნაწერი. გვიანდელი ხანის ნუსხებს კი, კანსაკუთრებით ისეთ შემთხვევებში, როცა ისინი კრებულებშია შესული, აკლიათ არა მარტო დედნის როდინდობის მარჯვებელი ცნობები, არამედ ხელნაწერთა გადამწერლების ანდერძ-მოსახსენებლებიც, რომლებსაც შეეძლო ზოგი რამ ზინც ეუწყებინა ჩვენთვის მათი წარმოშობის შესახებ.

ესაა კი, როცა სათანადო წყაროების გამოსავლინებლად მოკლებული ვართ ასეთ პირდაპირ საშუალებას, იძულებული ვხდებით სხვა გზით გამოვარჩიოთ ადრინდელი ხანის ძეგლები. გამოყოფის საფუძვლად სხვადასხვა ნიშანს იღებენ ძეგლები. ამ ნიშანთა შორის უგულვებელყოფილი არ არის ენობრივი მხარეც. ენის ანქაულობის მიხედვით ცდილობენ დაადგინონ ადრინდლობა თუ გვიანდლობა ძეგლისა. ხოლო თუ საიდან მომდინარეობს ესა თუ ის ძეგლი, ამას შესაბამის უცხო ტექსტებთან დაპირისპირებით ეძიებენ. ასე წარმოებს თარგმანების მომდინარეობის გამოწვევილვაც. მაგრამ იმის გარკვევა, თუ რომელი მათგანი რომელს უსწრებს წინ, მეტად ძნელია. თანმიმდევრობის დადგენა ენობრივი ნიშნებით ზედმიწევნით ვერ ხერხდება, რადგან ჩვენი სალიტერატურო ენის განვითარების ყველა საფეხურს დაწვრილებით ჯერ კიდევ ვერ ვიცნობთ ჯეროვნად.

შედარებით უკატეხი პირობებია IX-X სს-თვის. IX ს-დან უკვე სათანადო აღენობით არის შემონახული ხელნაწერები. მათში წარმოდგენილი მასალის წარმომავლობის გარკვევაც ასე თუ ისე ხერხდება უცხო შესატყვის ძეგლებთან დაპირისპირებით. ნაწილი ამ მასალისა ქარაღელსა და სიახლოვეს პველ სომხურ წერილობით შემოქმედებასთანაც პოულობს. ზოგჯერ შესაძლებელია ამ მიმართების გარკვევით ახსნაც: თხზულებათა ნაწილი სომხურიდან ჩანს ქართულად ნათარგმნი, ნაწილი კი, პირუკუ, ქართულიდან სომხურად. მთავარი საკითხის გადაწყვეტაც, - თუ რა მიმდევრობაა მათ შორის აღმოცენების თვალსაზრისით, ე.ი. რომელი რომელს უსწრებს წინ-

ასე თუ ისე ხერხდება, რამდენადაც აქ მაინც ზოგიერთ ხელნაწერს ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის მაჩვენებლად ზოგჯერ მოქოვება ანდერძები და მინაწერებრი, ზოგჯერაც საიმედო ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობებიც, რომელთა მსხედვით ნათელი ეყინება თარგმანების წარმოშობის თარიღს და შესაძლებელი ხდება საკმაო რაოდენობით გამოცალკევდნენ ისინი და მერმე კი გაიკვეს ურთიერთობის ხასიათიც.

ასეთი უქვევლი წყაროებით მოქოვებული მასალით ვიწყებთ ქართულ-სომხური ურთიერთობის შესწავლას, რომელსაც, ცხადია, შეუძლია გავგვიადვილოს მუშაობა როგორც ადრინდელი, ისე შემდგომი საფეხურების შესაცნობად. აქ განხილული ძეგლების ერთი ნაწილის სომხურიდან მომდინარეობის ხანა, ისე როგორც ქართულიდან სომხურად მიმდინარისა, დღემდისაც ცნობილი იყო, ნაწილს კი (სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიულ ძეგლებსა და ქართულიდან სომხურად გამოკრებით ნათარგმნ იაკობ ცურცაველის ნაწარმოებს) ახლად ვუჩენთ ადგილს. ერთისა ღ შეორის ბუნებასა ღ თვისებას დედნებთან მიმართებით, შედარებითი შესწავლის გზით ვარკვევთ.

ძეგლების ნუსხები (როგორც სომხურს, ისე ქართულ ნაწილში), რამდენადაც კი მათზე მიგვიწვდებოდა ხელი, ყველა გამოვიყიეთ ტექსტების ადრინდელი სახის აღსაღგენად, რამიაც ხელს გვიწყობდა აგრეთვე თარგმანები. ზოგიერთი ქართული თარგმანის დედანი მხოლოდ ესლა ქვეყნდება პირველად (ეპიფანე კვიპრელის ფსალმუნთა განმარტების რამდენიმე თავი და გრიგოლ დვთისმეტყველის ერთი სიტყვის ნაწყვეტი), ისე როგორც თვით ქართული თარგმანებიც. დანარჩენი სომხური და ქართული ტექსტები (ატიპის წამების გარდა) ყველა იყო დღემდისაც ცნობილი. ამათი უდოდესი ნაწილი კრიტიკულ გამოცემას არ წარმოადგენს; განსაკუთრებით ეს ითქმის ქართულის მიმართ, რომელიც პროფ. ალ. ხახანაშვილის მიერ არის გამოქვეყნებული. მცირე ნაწილი კი, თუმცადა სახელმძოვჭილ ფილოლოგებს ეკუთვნის (ნ. აკინიანსა და P. Peeters-ს), მაგრამ მაინც მივიჩნიეთ საჭიროდ გამოკვემზევებინა, რადგან ზოგიერთი ძეგლისათვის ძველი და უმეტეს შემთხვევაში, უფრო საიმედო ნუსხები მოვიპოვეთ. გამოქვეყნებულ ტექსტებს სრული ლექსიკონ-სიმფონია შეკუდგინეთ ქართული და სომხური რიგით, შერჩეული ამონაწერებით ტექსტებიდან თვითთული სიტყვის ამათუ იმ მნიშვნელობისათვის, მაგრამ იმის გამო, რომ მან მეტად დიდი ადგილი მოითხოვა (14-ოდე ბეჭდვითი ფურცელი), ამიტომ იძულებული გავხდით შეგვემოკლებინა და მასთან ხელი ავვედო ამონაწერებზე.

ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის შესწავლა ადებულს პერიოდში გარკვეულ სურათს გვიშლის თვალწინ საერთოდ ქართული და სომხური კულტურული ურთიერთობისას. რომელი კულტურული წრეები და რანაირი ინტენსივით იღებდნენ მონაწილეობას ამ ურთიერთობაში, სად და როგორ ხორციელდებოდა ეს უკანასკნელი, ყველა ამ კითხვისათვის ჯეროვანი პასუხი იძებნება. მეონია,

* ქართული მასალა უმთავრესად თითო ნუსხითაა ჯერ-ჯერობით ცნობილი. გამოცემისას მისთვის თითქმის არ გვიხლია ხელი, მხოლოდ აშკარა ლასუსები შევასწორეთ და ზოგიერთი ორთოგრაფიული მხარე, რის ხელუხლებლად დატოვებაც ადვილად შეიძლება.

ეხლა უფრო ნათლად და ხელშესახებლად შეიძლება იმის გათვალისწინება, თუ როდის და როგორ დაიწყო და მიმდინარეობდა ტაოს სომხობის ყოველმხრივი გაქართველებას პროცესი, რაც ამ ორმოციოდე წლის წინათ მთავარ ხაზებში წარმოადგინა აკად. ნ. მარმა და შესაწყნარებლად კი მიიხზიეს სხვა მკვლევრებმაც, რომელთა შორის პირველთაგანი იყო აკად. ივ. ჯავახიშვილი. სომხური ავთოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანი და მისი ხასიათი ეჭვს აღარ უნდა ტოვებდეს იმაში, რომ მათი სახით ჩვენ ხელთ გვაქვს ტაოს ხსენებული მოსახლეობის შემოქმედების ერთი ღარგი. მგონია, უსაფუძვლო არ უნდა იყოს ჩვენი მტკიცება იმისა, რომ ამავე წრეში ორიგინალური შემოქმედებაც წარმოებულა ქართულ ენაზე, რის დამამტკიცებელ ნიმუშებსაც აგრეთვე მოუღწევია ჩვენამდის? ვფიქრობთ, არც ის უნდა ვახდეს საცილობელი, რომ საკუთრივ ქართული წრეები სომხურიდან თარგმნას ამ პერიოდში მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ჰკიდებენ ხელს და რომ თარგმანების თვისება მიწმობს მთარგმნელთა სათანადოდ გაუწვრთნელობას და საერთოდ ქართული კულტურ. წრეების შენელებულ ინტერესს სომხური მწერლობისადმი. დასასრულ, ქართულიდან სომხურად თარგმნილი რამდენიმე ძეგლის არსებობაც, უტყუარად საბუთი იქნება იმისა, რომ ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა ამ პერიოდშიც ორმხრივი იყო, ისე როგორც ის ასეთი ჩანს წინა პერიოდშიც.

წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობისას არა ერთი და ორი საჭირობოდა საკითხი წამოიჭრა. ამ საკითხების გარშემო ყოველთვის სავულისხმო შენიშვნებსა და მითითებებს ვაძლავდი აკად. აკ. შანიძისაგან, რომელიც მუდამ შეუნელებელ ყურადღებას იჩენდა ამ შრომისადმი. უღრმეს მადლობას მოვახსენებ აკად. აკ. შანიძეს გაწეული მზრუნველობისა და ხელმძღვანელობისათვის. დიდი მადლობა უნდა მოვახსენო აგრეთვე აკად. ს. ჯანაშიას, რომელმაც ყოველმხრივი პირობები შეგვიქმნა როგორც შრომის დამუშავებისათვის, ისე მის გამოსაქვეყნებლადაც.

15. IX. 1944.
თბილისი.

ილ. აბულაძე

¹ ნ. რევენზია აკად. ნ. მარმის ნაშრომზე: Архан, поименованное название христиан и селу с вопросом об армянско-кавказском, «Вуз-Временник»-ში 1906 წ. ტ. XII, გვ. 437-438.

² ამათ - დამატების სახით ვურთავთ ტექსტებს, ნ. გვ. გვ. 178-186.

ქართული და სომხური
ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X ს.ს-ში

I შესავალი

ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამ ურთიერთობის გათვალისწინება შესაძლებელია მხოლოდ იმ დროიდან, რომლიდანაც ქართული და სომხური მწერლობის ძეგლებს მოუღწევია ჩვენამდის. დღეს-დღევანდით ამ ძეგლების აღმოცენება არ მიღის იმ ხანის იქით, რომელშიაც, საისტორიო წყაროების ცნობებით (განსაკუთრებით სომხურისა), წარმოშობლია ქართული და სომხური ურთიერთობის დასაწყისი და მწერლობა. ეს კი, როგორც ცნობილია, V ს-ის დამდეგია ჩვენი წელთაღრიცხვით. ვინაიდან უამთა სიზვეს აღრიხდელი ხანის შემოქმედების ძეგლებმა ნაკლებად გაუძლო (ან იმიტომ, რომ მათი შემოქმედელი ნუსხები დაიღუპა ხანდაზმულობის გამო, ანდა პერმანდელი ხანის ლიტერატურული წრებისათვის ისინი მიუღებელი აღმოჩნდნენ), ამდენად ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობის მთლიანი სურათის აღდგენა ძველსაუკუნეებისათვის მეტად ძნელია და შიღვებული სურათიც მკრთალი, ხოლო რამდენხად უფრო ახლია ჩვენს დროსთან შესახვეპლი ეპოქა, იმდენად მისი სახეც უფრო სრულია და ზედმიწევნითი.

ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობა ძველად (V-XIII ს.ს-ის მანძილზე) განუთარების სამ საფეხურს გვიჩვენებს. პირველი იწყება X ს-დან და VIII ს-ის ბოლომდის აღწევს; მეორე IX-X ს.ს-ს მოიცავს, ხოლო მესამე - XI-XIII ს.ს. ეს დაახლოებითი დაყოფა და მას საფუძვლად უდევს როგორც ურთიერთობის მაშეღავნებელი სამწერლო ძეგლების ხასიათი, ისე ისტორიული ვარემო და გეოგრაფიული არე, რომელშიაც ლიტერატურული ურთიერთობა მიმდინარეობდა. ამრიგად, მის ხანა, რომელიც ჩვენ გვინტერესებს, მეორე საფეხურს განეკუთვნება.

VIII ს-მდის ქართული მწერლობა, რომელიც ეკლესიის წიაღში ჩაისახა და მომდევნო ხანებშიაც მის ჭერქვეშ ვითარდებოდა, სომხურ მწერლობას, აგრეთვე ეკლესიის პირმშისა და მის მსახურს, ისე როგორც ახლო თუ შორეულ მეზობელ სხვა ქრისტიან ხალხთა მწერლობასაც, პეროვან ყურადღებას აქცევდა. სომხური მწერლობისადმი განსაკუთრებით ცხოველი ინტერესი ქართლის ეკლესიას, რომელიც მჭიდროდ დაფებით იყო დაკავშირებული სომხურ ეკლესიასთან, პირველ ხანებში უნდა ჰქონოდა. VI ს-ის მეორე მეთხედიდან კი ქართლი, რომელშიაც თავისი დამოუკიდებლობა სპარსელების მიმძლავრებით დაკარგა, თანდათანობით ბიზანტიის გავლენის სფეროში ექცევა და ამასთან დაკავშირებით აღრე ფეხმოდცემულ აღმოსავლურ ორიენტაციას დასავლურით ცვლის. ცხადია, ეს საერთო გეგმიური კულტურული და პოლიტიკური ცხოვრებისა მწერლობის დარგშიაც იჩენდა

თავს და, თუ თანადროულად არა, არც დიდი ხნის დაგვიანებით, მწერლობის გულისყურს უფრო მეტი ინტენსივობით მიმართავდა დასავლეთისაკენ. ასეთი ვითარება შესაძლოა VIII ს-ის განუღამდის ვიკარაუდოთ. მართალია, ბიზანტიის წინსვლას აღმოსავლეთისაკენ ისტორიის ასპარეზზე არაბების გამოსვლა გადაელბა, მაგრამ არაბეთისა და ბიზანტიის ბრძოლა პირველ ხანებში, მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში, ძირითადად საქართველოს საზღვრებს იქით წარმოებდა. ქართლსა და საზოგადოდ ამიერკავკასიის ქვეყნებში არაბთა შემოსევებს თავიდან თარეშის ხასიათი ჰქონდა, ხოლო ნამდვილი დაპყრობა მხოლოდ VIII ს-ის პირველ ნახევარში მოხდა¹. თუმცა არაბობასთან პრძოლის პერიოდში ბიზანტიას შეცნირების, ხელფხებისა თუ მწერლობის დარგში, რომელთათვის მას იმდენად აღარ ეცალა, დიდი რამ ისეთი არაფერი შეუქმნია, რომ იგი მიმზიდველი აღმოჩენილიყო სხვებისათვის², მაგრამ წინანდელი შემოქმედება ქართლისათვის ჯერ კიდევ ცხოველი და ულეველი წყარო იყო. არაბობასაც ხსენებული ხანის განმავლობაში ქართლსა და სომხეთში კულტურის ასპარეზზედაც მიმპლავრება დიდად არ გამოუჩენია, რის გამოც ქართული მწერლობის განვითარება დიდად არ შეცვლილა, ის კვლავ წინათ აღებული გეზით განაგრძობდა წინსვლას.

აღნიშნული ხანის მწერლობა წმინდა საეკლესიოა. ურთიერთობის მამულავენებელი ქართულ-სომხური ძეგლები, რომლებიც ურთიმეორის დამოკიდებულენას უმეტესად მხოლოდ ტექსტიბრივ ამჟღავნებენ, უმთავრესად ბიბლიოლოგიის ანდა ავთოგრაფიის სფეროს ეკუთვნის. ქართლისათვის ეს არაა გასაკვირველი, ვინაიდან ქართლი და ისიც მისი ის კუთხე, რომელიც ქვემო ქართლად იწოდებოდა და ქრისტიანული ლიტერატურის შემოქმედების აკვანს წარმოადგენდა, ახლო ურთიერთობაში იყო მოსაზღვრე სომხეთის ძირითად კულტურულ ცენტრებთან. ეს მხარე სომხურ სამყაროს არა მარტო უმუალო მეზობლობით უკავშირდებოდა, არამედ მის ელემენტს, რომელიც ღვთა-სამშობლოს ცენტრებთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ის თავის მიწა-წყალზევე ხვდებოდა.

მწერლობის მარტო ზემოხსენებული დარგების ძეგლებით იყვენ დაინტერესებული მაშინდელი ქართული წრეები, თუ სხვაც იზიდავდა მათ, ამის გადაჭრით თქმა ჯერხხიბით ძნელია. სისრულით არც აღნიშნული დარგების გამოყენების სფერო ვიცით. ეს ჯერ კიდევ გასარკვევია, ვინაიდან ანდერძ-სახსენებელი, ან უეჭველი რამ ლიტერატურული ცნობა ამათუ იმ ძეგლის შესახებ, არ მოგვეპოვება. მათი მიგნება მხოლოდ დამოკიდებულების მამულავენებელი ამათუ იმ ნიშნით ხერხდება, უფრო კი გამოწვლილვითი ტექსტიბრივი შეჭერებებითა და შესწავლით. ასეთნაირი ძეგლები კი ორივე მხრით მოიპოვება. შესწავლის დღევანდელ ეტაპზე მეტ შემთხვევაში ქართული ჩანს დამოკიდებული სომხურზე, მაგრამ, რომ სომხურიც ყოფილა ქართულზე დამოკიდებელი, ამას ავთოგრაფიული დარგის ზოგი-

¹ ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, თბილისი 1936 წ., გვ. 17-28, § 4.

² შიოპ. ჯ. ჟღერ, სკვანსაროქსიზე ჩილასიგხას ჩანსაკაქსქილ იროქსანს (= Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung), ქარგ. ჟარ. ჟარასჭიქსან, ჭიქსსა, 1903, გვ. 6.

ქართო ქველები მოწმობს. იაკობ ცურტაველის «შუმანიის მარტვილობის» ქართული-დან შესრულებული ქველი სომხური თარგმანის არსებობა, ცკონია, სპეტვი, აღარ უნდა იყოს¹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხსენებული ხანის ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის შესახებ მხოლოდ ზოგადად შეიძლება საუბარი. ეს ჯერ კიდევ გულდასმითს მუშაობას მიითხოვს. ერთი კიდევაც ნათელია, სახელდობრ ის, რომ ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთკავშირიცამ უძველეს ხანაშიც ფაქტია; ეს კავშირი ორმხრივია ლარ მარტვილიც ცალმხრივი, როგორც ეს ზოგჯერ წარმოუდგენიათ.

VIII - X ს.ს-ის განმავლობაში საქართველოში დიდ ძვრებსა და გარდატეხებს ჰქონდა აღვლილი. VIII ს-ში არაბების მიერ საქართველოს დაპყრობისა და დამონების პირობები მიმდინარეობდა. არაბებმა ამ მხრივ თავისი ბატონობის დამყარება უფრო მტკიცედ აღმოსავლეთ საქართველოში შეძლეს. დასავლეთ საქართველოსა (იფხაზეთში) და სამხრეთ-დასავლეთის განაპირა კუთხეებში (ტაო-კლარჯეთში) მათ, ზოგიერთი წყაროს ცხობით, თითქმის უნდა ელაშქრათ, მაგრამ, როგორც ირგუვავა, იქ ხანგრძლივად ფეხი ვერ მოუდგამთ.

მწვავე და აუტანელი იყო საქართველოს დაპყრობილი ნაწილების მდგომარეობა როგორც ეკონომიური, ისე კულტურული თვალსაზრისით. განსაკუთრებით VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან, აბასიდების დინასტიის დაარსების მომენტიდან. არაბების მახვილი ყველას მიმართ იყო მიპყრობილი. მის სიმწარეს განიცდიდა ქვეყნის ერისთავებიცა და «ეროც», განსაკუთრებით კი დაბალი ფენები.

სომხეთის სანახარაროებსა და ნახარარებზე იყრომები VIII ს-ის გასულსა და VIII ს-ის დამდეგს დაიწყო. თუ პირველ ხანებში მათს სამხედრო ძალას („ნახაბა“ და „რამიოთავან“ შემდგარს), მხედრობას, უღუფასაც კი უწესებდნენ, ახლა მათი აღფხვრა იქმნა მიზნად დასახული, რადგან ნახარარობა თავისი ლაშქრით მთავარ მებრძოლ ბანაკში ჩანდა ხოლმე. ნახარარების გაუღების ცდა ნახიტეევანს, 707 წ.² იგება ამირას მიერ, და სუმბატ ბიჭრიტანის (მავრატუნისისა, კურაპალატი იყო 685 წლიდან) ლტოლვა ფოთს, ამას გვიმოწმებს.

ქართლის იმპროინდულ მდგომარეობას ყველაზე უფრო მჭიდვრმუტველურად აღწერს VIII ს-ის გასულის ქარაველი ავთოგრაფი ითანე ხაბაზას-ჰე თავის საწარმოებში: «მარტვილობაჲ მათო ტფილელისაჲ». საბანის-ძის ცნობებიდან ირგუვავა, რომ VIII ს-ის უკანასკნელ შეთხედში ქართლის მოსახლეობას არაბები უკვე ავიწრო-

¹ იაკობ ცურტაველი, მარტვილობაჲ შუმანიისი. ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაერთო ილია აბოლაძემ, ტფილისი, 1938 წ.

² ს. ბ. ბაზანოვი. Ավագագրություն. հայ ուղագրության სկզբնային աստիճանը. Երևան, 1912, I, გვ. 803-4, § 547.

ებენ ხარკსუბების მხრით. რელიგიური მიმდევრება მანისძელს პირიქითში საზოგადოების კულტურული ნაწილის დევნას ნიშნავდა, კერძოდ იმ კულტურულ კერათა მიმართ, რომლებიც ბაშინ უმთავრესად სავსილესიო-სამონასტრო საჯანყების ჭერქვეშ ღვთადა. მართალია, ამკარა სახის დევნა ამ მიმართულებით მათ არ უწარმოებდა მკვრამ ბრძოლის შეთოდით, რომლითაც ისინი ხალხის ვადანებებს ცდილობდნენ, მაინც ამ გეზით მიიზარებოდა ყოველმხრივ: მათ „ნაშობნი ქრისტიანეთანი გარდაგულანძეს“ რომელსიმე მკლავრებით. რომელსიმე მუტყუვილით, რომელსიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელსიმე მსაკუვარებით¹. ქართველი ხალხის დამონებას, მათი საკუთარი სახისა და მკობის აღფხვრასა და არაბობაში გათქვეფას პოლიტიკურ ჩაგვრასთან ერთად ხელს უწყობდა ეკონომიურიც, სახელდობრ მოსახლეობისათვის მძიმე ხარკის დადება: „და სხუანი, რომელნი ესე ვართ მორწმუნენი, მკლავრებასა ქუეშე დამონებულნი და ნაკლულუ-ვანებითა და სივლახებითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა მათსა უმეცრე მუემულნი და ქენჭნილნი ძვრ ძვრად ზღვეულნი, შიშთა ცახილევითა და ირყევითა, ვითარცა ლერწამნი ქართავან ქლიფთა.“² ეს ხარკი „ხარკა“ (სადგოლმამულთ ვადასხადი) იყო წინაწდელს (ომთადების ხანის) „სიხითთან“ (პირად ვადასხადთან) ერთად³. „მათი მკალობით ქართველთა ეკონომიური დაკნინება (განსაკუთრებით დაბალი ფუნებისა) და ბოლოს მაინც მტრის მარაზე ვადახლა აუცილებელი ხდებოდა. განსახალი ერთილა იყო: გაცლა მკვლარი მოსახლეობისა იმ ადგილებიდან, სადაც არაბობას ფეხი მტკიცედ ჰქონდა მადგომელი და ვადახვეწა იმ ადგილებში, სადაც არაბებს ხელი ნაკლებ მიუწვდებოდათ.

ეკონომიური ურთიერთობის შეწყვეტა ცვლილებას იწვევდა ქვეყნის ცხოვრების უფელ სფეროში ქვეყნის ერისთავებს, თუ ისინი არაბული პოლიტიკის გამტარებელი არ იყვნენ, ანდა, თუ ვერ ეგუებოდნენ შექმნილ ვითარებას, შინაური მართვა გამგლობის უფლებებს უვიწროებდნენ და ისინი დევნასაც კი განიცდიდნენ. ერისთავებს, რომელთა „იქმნა სიმრავლე ქუეყანასა ქართლისასა“⁴, ათეოსთ სამკვდროში ხშირად აღარ ედგომებოდათ. ისინი, როგორც მაგ. ნერსე ერისთავი, იოანე საბანისძის ცნობით, მთელი სახლობით იყრებოდნენ და შედარებით უმიმარ ადგილს აფარებდნენ თავს. ნერსეს გარდახვეწა ხანგრძლივი არ გამოდგარა, მას ბედმა გაუღიმა და აფხაზეთიდან ისევ დაბრუნდა სამკვდროში, მაგრამ, უხდა ვიფიქრით, რომ ზოგიერთი სხვა, მისებრ ლტოლვილი, ამას ვერ ახერხებ-

¹ იოანე საბანისძე, მართკილობა ამო ტყვილეოსა (ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა», საკვ. 1.) კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევიონ, თბილისი, 1935, გვ. 58, 14-17.
² იქვე, 58, 17-21.
³ ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, გვ. 41-42.
⁴ «ქართლის ცხოვრება», ანა დედოფლისეული ნუსხა... სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1942, გვ. 161.

დ. და რაბინოვიჩის ცხობიანობა, ახლა არაბქისათვის ნაკლებად უახლოვან ვლენა.

ასეთი ხვედარი სკალა შეხაზული სომხეთის ყველაზე-ძლიერ ერისთავებს, ხაზარებებს, არაქემისა და არქნის [775 წ.] ბრძოლის შემდეგ აჭაყყებულნი სომხეთი უახარარდობის სახელილობა, უმთავრესად ბავრატუნთანებისა და ზღვიკონთანებლებსა. იძულებული შეიქმნა მიეტოვებინა და დაეგდრა თავისი მამულე-ბი ბავრატუნსა და სამხრეთ-დასავლეთ სომხეთში და ცადასეუქნილოყო ამ მიზანტობას, ახლა სომხეთის მთიან მაგარსა და მოუხელს დაცავლეთის რაიონებში, რომლებიც ახლო მდებარეობს ცხენ, ახლა ესაზღვრებოდნენ მიზანტობის საყვესტარს¹.

არაბობა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უმთავრესად ქართლს იყო ჩამდვარი. აქვე, მის შუაგულში, მათგან დაარსებული ტფილისის საამირო იყო ტფილისი და მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ნაწილი, ე.წ. ქვემო ქართლი, ეს ქველიდანვე მოკმისავე კოლონური კუთხე, ეხლა არაბთა ბატონობის დროს ვაჩანოვების გზაზე იყო შემდვარი. მამის მისი მისასლეთობის ის ნაწილი, რომელიც მტრის მანქანების აჩკესზე ჯერ კიდევ არ იყო წამოგებული, იყრებოდა და საკუთარი მიწა-წყლიდან და შედარებით მკუდრო ნავთსაყუდელს ეძინებდა. ასეთი კი იყო მაშინ როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ვანაპირა კუთხეები, უმთავრესად ხრდილოეთის მიმართულებით, ისე, შეიძლება ითქვას, უპირატესად საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი კუთხეები, რომლებიც ბიზანტიის სამხედრო თემებს ესაზღვრებოდნენ. ეს ახალი საშკვიდრო ცაო-კლარჯეთი იყო.

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის პროვინციები, ცაო და კლარჯეთი ზერანული სასტორიო წყაროების ცნობათა მიხედვით ქართველ ტომთა საშკვიდრო ყოფილა. ტაოს ხსენებას ბერძენი ავტორებიდან უწინარეს ყოვლისა ქსენოფონტესთან («ახაბაზიის», IV, 7 და V, 5-17) და მერმე სტრამბონთან («გეოგრაფია», თ. 528) ვპოულობთ. ქსენოფონტეს თქმით, ტაოელები (Ταοχοι) თავისუფალი ხალხი ყოფილა; ისინი სპარსთა მეფეების ქვეშევრდომნი არ გამსდარან. მაგრამ შემდეგ, აღნიშნავს ამ ცნობების ერთ-ერთი შემუშავებელი, პროფ. პ. პ. ნებეშანოვი², დამორჩილებიან ქართველებს, რომელთაგან ისინი მერმე სომხებს ჩამოუყლილებიათ. სტრამბონის ცნობა, რომ იმტაშესმა და ზარიადრემ ქართველებს პარიადრესის (Παριαδρეს) მხარე მისტაცესო, ხსენებული მკვლევრის თქმით (რასაც ავრეთვე პროფ. ნ. აღონციც იმა არებს³), ტაოს უნდა გულისხმობდეს, რადგან პარიადრესი სომხური ოსარსაი-პარ-

¹ სსკაო. ბ. მანსანოვიან. ძიუილირასის საყრდინო-ქუთხებზე ჩაქაქაქისიომ არარასის უქრასაქო-ქუთხის უქმ. სერსან, 1939, გვ. 20 (როსული თარგმანით ა. პაპოვიანისა გვ. 18).
² ბ. პი. გუბან. ზის ჩაოთი ირბოთი ამბობსებრ (II Hübischmann. Die altarmenischen Ortsnamen... St. Petersburg, 1907). სპირგმ. მ. შიქცეცხენას. ქსენსან, 1907, გვ. 116.
³ Н. Адонц, Армянныя башагы Юстиниана, политическое устройство на основе исторических страс и текстов и ризисахотии по урла-зрфе-филологии, кн. 11, გვ. 395.

ხარია და ცაოც პარხლის შთებთან მდებარეობს სომხური წყაროების მიხედვით! მაგრამ, როგორც აკად. ს. ჯანაშიას ძიებით ირკვევა, ეს ასე არაა. პარხადრესი პარხლის სახელწოდება არ ყოფილა, არამედ ის ამ შთის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე აღმოსავლეთ პონტოს მთაგრესილის ყველაზე დასავლეთით მდებარე ნაწილს ჰქმევია? ამდენადვე, მაშასადამე, არტაშესისა და ზარხადრეს მიტაცების ამბავი პარხლის შთების აღმოსავლეთ კალთებთან მდებარე ცაოს არც ეხება. ცაო იბერიის შემადგენლობაში კიდევ დიდხანს დარჩენილა, აქი სტრამბონის მოღვაწეობის დროსაც კი, როცა უკვე საქართვის ზეზობელი მხარე, სომხეთის აგრესიის მსხვერპლია, რასაც შემდეგში ცაოც ვერ გადურჩა. სომხეთის დაცემისა და დაყოფის დროს (387 წ.) ცაო სპარსეთის წილში აღმოჩნდა ტოთქმის VI ს-ის გასულამდის სომხეთის სხვა ქვეყნებთან ერთად ერთ ხვედრს იზიარებს, - სპარსეთის მორჩილებაში იმყოფება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ცაო ამ ხანაში სამარხპანო სომხეთის მხარეზე დგას. 591 წლიდან ის ბიზანტიის წილში ექცევა⁴ და მისი გავლენის სფეროში რჩება ის თითქმის იმ დრომდის, რომელიც ჩვენ გვაინტერესებს.

სომხეთის ხანგრძლივ ბატონობას ამ კუთხის მოსახლეობაზე უბრალოდ არ ჩაუვლია. ცაო სომხეთის პროვინცია შეიქმნა და მისი გამგებლობა IV-V სს-ში ისეთი დიდი ფეოდალური საგვარეულოს ხელთ იყო, როგორც მამიკონიანული ბი იყვნენ. არშაკუნიანთა სომხეთში ამ საგვარეულოს შემკვიდრებით ღაყრა სპასპეტობა, ხოლო სამარხპანო სომხეთის არსებობის უამს ერთხანს (484-508 წწ) - მარხპანობაც⁵ მამიკონიანელები ჩამომავლობით, როგორც ვარაუდობენ, გასომხებული ჭანები უნდა ყოფილიყვნენ⁶. თუ აღნიშნული შეხედულება სწორია,

¹ ზ. ზ. - რქმას. ზქს ჰიყოფ ყბელოყ ანონსხერე, გვ. 116.

² აკად. ს. ჯანაშია, პარხადრე, სკილისი, მოსხური შთები „საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამხე“, ტ. III, №6, 1972 წ., გვ. 607.

³ აკად. ს. ჯანაშია, იბერიის (ქართლის) სამეფის პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, „საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამხე“, ტ. III, №7, 1972 წ., გვ. 729.

⁴ ასეთივე აზრისაა ცაოს ვითარებაზე V-VI სს-ში პროფ. ნ. ბაღდატიყ: «Восточный берег Зорога, где находилась Таи́к и Кларгукетия, принадлежала Персам, при этом иеленя егдазатс ყтбергукетияно, озранизуваотсა му Таи́к восточным берегом, аму заабаотисаио заотс ерпугоо дерега, ყოқ можено зааюзиатс по неаоторым признакам. В последние елу тасе храиимп пределом персидсқам влоаеиим сааговаотс оаааотс поегереа Порта» (Н. Адонс, Армения в эпоху Юстиниана... გვ. 26-27; შტრ. აგრეთვე გვ. 222-3). მაგრამ არსებობს საწინააღმდეგე შეხედულებაც. ე. კოსტანიანცის აზრით ცაო თითქმის V ს-ში საქვისრთს ფარგლებში იყო (ნ. მისი ზქსოლახე ჰაყოფ მარეყაანსხერქ აყაყო მოსხესანს აოლახქს მააჲ რამარ... ფირე სერიორ, ვენა, 1877 წ., გვ. 20). რას ეყრდნობა ასეთი მოსაზრება, ნათქვამი არაა. სათანადო წყაროების ანალიზი ასეთ დასკვნას მხარს არ უჭერს.

⁵ ს. ასქსესანს, ნეხიქ ქარეყაყბე ლქორ აყაყო მოსხესანს ჰაყოფ აყაყრეყაყბეს, ღზისასანს მოსოქსააჲოქსქს. «ზანოქს ამასოქსაყ» 1932, გვ. 395-6.

⁶ Н. Адонс, Армения в эпоху Юстиниана... გვ. 403-4.

ქაშის ეს ფაქტი იმის მარჯვენა მხარეა, რომ სომხეთის ფარგლებში ტაოს ხანგრძლივი მოქცევით ასეთი გადაკვარება ამ კუთხის მოსახლეობის სხვა ნაწილსაც შეეხებოდა. ტაოს ჰკვიდრთა დაქვემდებარება რიყხმრავალი სომხური ელემენტის მიერ, როგორც ეცხობა, ფართო აუწყებს შესახებ და სომხეთის მხრით ამ ქვეყნის მიმხრობა-მიმტაცება იმდენად ინტენსიური ყოფილა, რომ ქაშის, როცა იბერიისაგან მიტაცებულს სხვა კუთხეებს არშაკუნთანა სომხეთის დაუძღურების ეპის (IV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში) მარტვე მომენტო შეერჩევიო განდგომისა და თავის დახრწევისათვის, ტაოს ამაზე არც უფიქრია. პირიქით, მისი მფლობელი ძლიერი საგვარეულო სახლი მამიკონიანელებისა სომხეთის ვანსაჰისუფლებელ მოძრაობას უდგას სათავეში, რაც იქითკენ იყო მიმართული, რომ რეკორზე ესნა თავი ჯერ სპარსეთისა და მერმე არაბების უღლისაგან. ასეთი ცდა ხშირად მარცხით მთავრდებოდა და ტაოს ასეთ შემთხვევებში თავისი ბუნებრივი სიმაგრეებისა და უხვი მთებისა და ხეების ქსელით საიმედო თავშესაფარს უქმნიდა შიდა სომხეთიდან ლტოლვილ სომეხ ხიზნებს, რომელთა ნაწილი ალბათ შემდეგში უკან აღარც ბრუნდებოდა.

591 წლიდან, როცა არა მარტო ტაო, სამარზხანო სომხეთის ეს განაპირა პროვინცია, არამედ სომხეთის თვით ცენტრალური ქვეყნებიც კი ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოექცნენ, ტაოს გავლენიანი ფეოდალურა სახლი მამიკონიანელები-სა ბიზანტიასთან თანამშრომლობის გზას დაადგა, რაზედაც მას არც შემდეგში აუღია ხელი. არაბეთის დაპყრობითი ომების წარმოების დროსაცა და შემდეგშიაც. სომხეთის დაპატრონების ხანს, რაც ფაქტურად VII ს-ის ვახუშტის განხორციელდა, ტაო და მისი მომიჯნავე სომხეთის სხვა ქვეყნები ბიზანტიის მხარეზე იდგნენ. ბიზანტიის ხელის შეწყობითა და მისი დახმარების იმედით არა ერთგვის წამოწყებულა ტაოს შესვერებით მოძრაობა არაბთა აუტანელი რეჟიმისა და პოლიტიკის წინააღმდეგ. სხვა კუთხეებთან მიმართებით ტაო შედარებით გადაურჩა არაბების როგორც ხშირ თარეშს, ისე ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ხაგვრას.

როგორც იყო ტაოს მოსახლეობის შედგენილობა და მისი შინაური ყოფა-ცხოვრება, ან სოციალურ ძალთა შეყვარება არაბების ვასალურებადლის სომხეთში, პირდაპირი ცნობების უკონკრეტობის გამო ასეთი წარმოკლებით. ვიცით ის, რომ ამ ქვეყანაში სომხურ ელემენტს უცხო ტომი დახვდა, რომელიც ენობრივი ხასიათის მიუხედავად თანახმად თითქოს მეგრულ-ქანურა ტომების მონათესავე ყოფილა. ის ფაქტი, რომ არშაკუნთანა და სამარზხანო სომხეთის დროს ტაო სომხეთის კანთხურელ კუთხეს წარმოადგენს, იმაზე მიგვითითებს, რომ ამ ქვეყნის მკვიდრთ, რომელ ქართველურ ტომსაც არ უხდა ეკუთვნოდნენ ისინი, თავიანთი სახე აღარ უჩინათ, მათი ხმა არსად ისმის და მათზე არც საისტორიო წყაროები დაპირაკობენ. ეცხობა ისინი დაჩრდილოდან და ნაწილობრივ ალბათ მათელ ელემენტსაც გათქვეფილან. საფიქრებელია ერთიკა და მეორეც; უკანასკნელი უფრო სამხრეთ ნაწილში, ხოლო ჩრდილოეთით მოსახლე ნაწილს ქართველ ტომებთან სიახლოვისა და ურთიერთობის გამო შეეძლო რამდენადმე შინაც შეენათხრებინა თავისი სახე, კერძოდ ამისათვის აუცილებელი ნიშანი - დედა ენა. სომხური მოსახლეობის ზრდასა და წინ წამოწევას ამ ქვეყანაში,

¹ Корпусъ Мертвыхъ, С. Савице в. Прусска Академія наукъ, 1795. Т. 1. С. 104. ² ქართული მოსახლეობა რომ ამ მოლონად კასიმბეზულიყო და კულტურულად გაუცხოებულიყო,

ცხადია, ხელს უწყობდა სომხეთის მკვიდრთა მისკენ ლტოლვა, როგორც ნაკლებად უვნებელი მიწა-წყლისაკენ, რაც ხშირი მოვლენა ჩანს როგორც სამარხპანო, ისე საამირო-სომხეთის დროს.

სომხეთის მოქცევით ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის სფეროში იწყება მასზე კულტურული ზემოქმედებაც მისი სრული მიმტკიცების მიზნით, რასაც უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბიზანტიისათვის ჯერ სპარსეთისა და მერმე არაბების აგრესიისაგან თავისი სამფლობელოების გადასარჩენად. ეკლესია, რომელიც ძველად იღვთოვანი მესვეურის როლში გამოდიოდა, ბუნებრივად იცვლის გეზს შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებებთან დაკავშირებით. რაც უფრო სომხეთის შუაგულისაკენ მიიწევდა კეისრის ძალა და ფართოვდებოდა მისი გავლენის სფერო, იმდენად, ნებისთ თუ უნებლიეთ, მისკენ იხრებოდა სომხეთის ეკლესია, განსაკუთრებით ის ეპარქიები, რომლებიც უშუალოდ ეკრა ბიზანტიის სამფლობელოებს. „VI ს-ის დასასრულიდან ეკლესიის წიაღში იწყება დოგმატიკური მღელვარებისა და აზრთა სხვადასხვაობის პერიოდი... საეკლესიო უთანხმოება თითქმის VIII ს-ის დამდეგამდის ვაგრძელდა.“¹ ძველად, VII ს-მდის, სომხეთის ეკლესიაში ორი მიმდინარეობა იბრძოდა... VIII ს-ის ნახევარში ქალკედონიტობამ გაიმარჯვა სომხეთში და გაბატონებულ აღსარებად იქცა. მხოლოდ VIII ს-ის დამდეგს მოახერხეს სომხებმა მოეცილებიათ ქალკედონიტობა და ნაციონალური საეკლესიო პოლიტიკა გამოემუშავებიათ“². 726 წ. დაგვირგვინდა ეს საქმე მანაზკერტის კრებაზე. ხოლო ეს ის თარიღია, როდესაც ბიზანტიის გავლენა სომხეთის ქვეყნის შიგნით დიდად იყო შეწყვეტილი მხოლოდ მის დასავლეთ პერიფერიებშიღა ინარჩუნებდა ის შას რამდენადმე. შიდა სომხეთში დამარცხებული ბერძნული აღსარების მიმდევარი სომხობის ერთი ნაწილი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო მასზე, ხოლო მეორე ნაწილი, რომელიც ქელს არ იხრიდა გამარჯვებულთა წინაშე, გაეცალა სამკვიდრის და ახალი სამყოფელის ძებნა დაიწყო ბიზანტიის პროვინციებში და ტაოში, სადაც დოგმატიკურად V ს-ის გასულიდან, ყოველ შემთხვევაში, დიდად ჰქონდა ფესვები გადგმული. ამრიგად, ტაოს სომხური მოსახლეობა არა მარტო ვარეშე მტრების მოძალების მიზნით იზრდებოდა შიდა სომხეთიდან გადმობეჭქილვებით, არამედ მას VII-VIII ს.ს-ის მანძილზე ზრდიდა თვით შინაგანი ძალების მოძრაობაც; რაც უმთავრესად სარწმუნოებრივ ნიადაგზე იყო წარმოშობილი, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით მაინც პოლიტიკური თარიენტაციის ძიების შედეგი იყო.

VII-VIII ს.ს-ში ტაოსა და კლარჯეთს სხვა მხარეებიდანაც მოაწყდა ახალი მონასხლიობის ტალღა. ეს უკვე ქართლიდან მოეღინებოდა სამცხის გზით. ქვემო და ში-

მაინც კარგად იყნებოდა ასეთი მოსახლეობის ისეთი სწრაფი გაქართველვბა, როგორსაც აქ ჩვენ ვხვდებით IX-X ს-ში (რახელაც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი, რაზომაც ყიარ უნდა გამძღავრებულიყო აქ არაბობის მძღავრების უღელს გამოქცეული ქართული ეღემენტო.

¹ Н. Адонис. Армения в эпоху Юстиниана..., გვ. 333.
² ი ქ ვ ე , ტვ. 403-404.

დ. ქართლის აღმასავლეთ ნაწილებში არაბების განმტკიცების შემდეგ წარმოებულმა პოლიტიკამ, რ. იელსაც ამ არაბები ატარებდნენ; ამ კუთხეებიდან დაძვალ მეტად საგრძნობი ნაწილი მოსახლეობისა და მათ რიცხვში კულტურული ძალებიც. ესენი შედარებით უვნებელ სამყოფელს ეძიებდნენ მშვიდობიანი ცხოვრებისა და შემოქმედებისათვის. ასეთი კი მაშინ უმეტესად დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო იყო, კერძოდ კლარჯეთი და მისი მოსაზღვრე ტერიტორიები. ქართლიდან გაღასვლა ახალი მოსახლეობისა ამ მხარეებში VIII ს-დან არის საკუთვებელი, რადგინ ამ დროიდან უკანდა ვანსაკუთრებით აუტანელი დაპყრობილი ქვეყნებისათვის არაბების რეჟიმი. კერძოდ აზნისილების დინასტიის შექმნის დღიდან დაიწყო ქართლის დაპყრობილი ნაწილებში სასტიკი ეკონომიური ჩაგვრა და ამასთან რელიგიური დევნა. ქართული ელემენტის გაძლიერება ამ დროს ტაოსა და კლარჯეთში, ცხადია, ყოველ ეჭვს ცარტყე, ერთგვარად ხაიძელთა საყრდენს უქმნიდა ამ მხარეებში ცალკე ქართული სამთავროს აღმოცენებას, რასაც, მართლაც ამ საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში კიდევაც ჩაეყარა საფუძველი. იგი «შავშეთ-კლარჯეთის სამთავროს» სახელათაა ცნობილი, ზოგჯერ კი მას «ტაო-კლარჯეთის სამთავროს» იწოდებოდა. ამ სამთავროს დაარსება ნაგრაფიოსთა სახლის წარმომადგენლის ანთო დიდიის ვერაქალატის სახელთანაა დაკავშირებული (786-826)².

ტაო რომ VIII ს-ის მეორე ნახევარში სომხურ საგამგებლოს აღარ უნდა წარმოადგენდეს, ამას ამ ხანის სომეხთა ისტორიკოსის ლევონდის ცნობებიც უნდა ადასტურებდნენ. 747 წლის აჯანყების მინაწილე ნახარარისა, რომელსაც გრიგოლ მაგიასი ანა შესვერთწდა, განდგომის უკან ტაოს ცისე-სიმაგრეებს აფარებს თავს მთელი თავიანთი სახლეულებითა და ავლა-დიდებით, იმ იმედით უფრო, რომ კეისრის ლაშქარი იტყა ჰონტოს მხარეში, მოგვითხრობს ლევონდი³. ტაო ამის მოსუდით სომეხთათვის ისეთი დასახიზნავი ადგილი ჩანს, სადაც შესასვლელად ვინმესგან ნებართვის გამოთხოვა საჭირო არ ყოფილა. ბიზანტიელეში იქ, ყოველ შემთხვევაში, არ მდგარან; მათი ბანაკი ჰონტოს ყოფილა. რადგან ასე ადვილად ყოფილა შესაძლებელი ტაოში გაღასვლა და იქ დადგომა, ეს ფაქტი მას ისევ სომხურ საგამგებლო კუთხედ გვაგულისხმებინებს, მაგრამ ასეთად ის ამ საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებში აღირ უნდა ჩანდეს. ესლა 788 წლის ახლოს⁴, არაბებისაგან დამძიმებულ უღელს გაშოქცეული სომხობა, რიცხვით 12000 სული, შაჰრ ამადრენისა და მისი შვილის ჰამამის მეთაურობით რომ ტაოს მოაწყდა კოლას გზით, სადაც მათ, ლევონდისავე ცნობით, არაბები დასწევინან, რომლებთანაც ლტოლვილ სომხობას შეტაკება მოსულია და უძლევიათ მღევარნი, ისინი ტაოს კი არ შემდგარან, არამედ ვადაურაახავთ მდ. აკამფისისი, ე. ი. ჭოროხის, და ბიზანტიის სამფლობელოებისაკენ მიუშართავთ. ამ ისინი კონტანტინე კეისარს კეთილსა და ნოყიერ ადგილებზე დაუსახლებია⁵. ტაო რომ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია. წიგნი II, თბ. 1914წ. გვ. 362-363.
² იქვე, გვ. 368-369.
³ შაჰარაისის უსონიგესაჲ მხბი ქაროყაყთი ზაჲოე, II ყაყაგ, სოც. 1837, გვ. 122-123.
⁴ მაღაქია ორმანიანის გამოანგარებებით, ნ. მისი სკაყაყაყი, I, 5 619.
⁵ შაჰარაისის უსონიგესაჲ ... გვ. 168-169.

დნიშნულ ხანს სომხური საგამგებლო ყოფილიყო, მაშინ სომეხ ლტოლვილთა ერთი ნაწილი მანც იქ დადგებიდა, როგორც სხვა შემთხვევებში. ჩანს, VIII ს-ის გასურისათვის ეს მხარე სომხურ საგამგებლოს აღარ წარმოადგენს. ის, როგორც ვცხობა, არც ბიზანტიას ჰკუთვნებია, არამედ, საფიქრებელია. შევსეთ-კლარჯეთის სამთავროში ყოფილა შესული.

ასეთთა მაკლედ წარსული იმ კუთხისა, სადაც IX-X ს.ს.ში ქართულ-სომხური მჭიდრო ლიტერატურული ურთიერთობა დამყარდა. ამ პერიოდში კი ის, მას შემდეგ რაც ქართულ სამთავროდ იქცა, თანდათანობით გაქართულების გზას დაადგა პოლიტიკურადაცა და კულტურულადაც. IX ს-ში უკვე ტაოს შავ-შეთ-კლარჯეთის სამთავრო საგვარეულოს ერთ-ერთი უმთავრესი შტო ფლონს, რომლის წარმომადგენლები ჩვეულებრივ კურაპალატობის პატივს ატარებდნენ და ზოგჯერ წააროებით ცნობილი არიან როგორც «მეფისი ტაოაქსნი». ეს შტო იმდენად გავლენიანი იყო, რომ, რაცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამთავროების წაღში შედგება დაწესდა (შშშწ.), ამ შტოს წევრებმა მიიღეს მეფის უფლებაც მხოლოდ არჩილებდნენ საგვარეულოს სხვა წევრები «ვითარცა ერისთავთ-ერისთავნი და ერისთავნი».

ტაოს პოლიტიკურად დაპატრონებას ქართველთა მიერ და მის «ქართველთა სამეფოს» ნაწილად გადაქცევას თან მოჰყვა მისი კულტურულად დაუფლებაც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, VIII ს-ის შუა წლებისათვის ტაოს მოსახლეობას, რომელიც ძირითადად სომეხი თუ გასომხებული ელემენტისაგან შედგებოდა, მიემატა შიდა და ქვემო ქართლიდან გადმოსული ქართველობა. არაბების აუტანელმა რეჟიმმა დაძრათვისი სამკვიდროდან მისი მოსახლეობის ფართო ფენები. მათს რიცხვში იყვნენ მაშინდელი კულტურული ძალებიც, რომლებმაც ახალ სამყოფელში დაიარსეს ახალი საყანებები (ეკლესია-მონასტრები), ანდა განაახლეს ასეთები და ინტენსიური შემოქმედებითი მუშაობაც გააჩადეს. ამ მოძრაობის მთლიანი სურათი ნათლად არის მოცემული გიორგი მერჩულის მიერ გამოთქმულს «გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში». ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ როგორც ახლად დასახლებულთა, ისე დამხდურთა კულტურული შემოქმედება და ნაღვაწი, კერძოდ მწერლობის დარგში, მიუხედავად მათი სხვადასხვა ენაზე არსებობისა, ერთისა ან მეორის შემოქმედი ძალისათვის ახლო ურთიერთობის გამო უცნობი არ დარჩებოდა, ისე როგორც უცნობი არ იქნებოდა, და არც ყოფილა მათთვის, ამავე მიზეზის გამო, რასაკვირველია, ასეთივე ხასიათის შემოქმედება, რომელიც მიზანტვიასა და პალესტინაში მიმდინარეობდა.

ადრინდელი ტაო, რომელიც, როგორც სომხური პროვინცია, სომხეთთან ერთად საერთო ცხოვრების ფერხულში იყო ჩაბმული, მასთან ერთად იღებდა ცხოველ მონაწილეობას ზოგადს სომხურ კულტურულ საქმიანობაში, კერძოდ - მწერლობის დარგში. რამდენადაც ის მიზანტვიას ეახლოვებოდა და მის კულტურულსა და პო-

¹ ივ. ჯავახიშვილი; ქართველ ერის ისტორია, II, გვ. 395-397

² იქვე, გვ. 395-397.

ლიტიკის გველებს სფეროშიაც მოექცა გარკვეული დროიდან, იმდენად მას შეეძლო-
სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით საკუთარი წვლილი შეეტანა სომხურ მწერლობაში.
დოკმატიკურ-პოლემიკურ ბრძოლაშიაც, რომელმაც ფართოდ მოიცვა სომხური ეკლე-
სია VI ს-ის გასულიდან, ის სხვებს არ ჩამორჩენია. ამ ბრძოლაში დიოფიზიტების
მხარეზე იდგა ეკლესიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერ-
და მას შემდეგ, რაც VIII ს-ის პირველი მეოთხედის გასურის მას შიდა სომხეთი-
დან მოაწყდა ლტოლვილი სომხობა. ეს უკანასკნელი, როგორც ჩანს, გამოდევნი-
ლი იყო სხვათა შორის სომხეთს გამარჯვებული მონოფიზიტური ეკლესიის მიერაც.
ასეთი კონფესიონალიზმად მონათესავე ტაოს სომხური მისახლეობის
უდიდეს ნაწილთან მოუხდა შეხვედრა აქ ამ საოცურის შუა წლებში
მოსულ ქართულ ეკლემენტს, რომელმაც პოლიტიკურ გაბატონებას-
თან ერთად მოახერხა თანდათანობით კულტურულადაც დაახლოვე-
ლობა მას და შემდეგში თავის წილშიც გადმოიყვანა ის, ე.ი. გაექა-
თველებინა სრულიად.

VI ს-ის გასულიდან, როგორც აღვნიშნეთ (გვ. 128), სომხეთის ეკლესიის წილ-
ში მონოფიზიტთა, ანუ ანტიქალკედონიტთა, და დიოფიზიტთა, ანუ ქალკედონიტ-
თა, შორის წარმოებდა მეტად მწვავე ბრძოლა, რაც, როგორც არა ერთგზის აღვვი-
ნიშნავს, სამოლოო ანგარიშით სხვა არა იყო რა, თუ არ პოლიტიკური ორიენტიაცი-
ისათვის ბრძოლის გამომძახალი. მონოფიზიტობა დასავლურ ანუ ბერძნულ ორი-
ენტაციას უარყოფდა, რაც ეოვკლოვის პოპულობა მხარდაჭერას ბერძენთა აღ-
მოსავლელ მოქმედებაგან, როგორც იყვნენ ჯერ სპარსელები და მერმე არაბები.
VI-VII ს.ს ში ეს ბრძოლა მშობლიურ ნიადაგზე მიმდინარეობდა. დაწყებული ბრძო-
ლიდან VII ს-ის შუა წლებისათვის ქალკედონიტობა ფაშაობდა გამარჯვებული, მა-
გრამ მოწინააღმდეგეს ამით იარაღი არ დაუყრია და VIII ს-ის პირველი მეოთხე-
დის გასურის მან იცვლდა მორეალა ქალკედონიტებს. მძიმე შეტაკებებიდან
გამარჯვებულად გამოსული ანტიქალკედონიტური სომხური ეკლესია უკვე სხვაგვარ-
ად მოექცა მოწინააღმდეგეს. მის მიერ მოწვეულმა მანაზკერტის კრებამ (726წ)
ერთხელ კიდევ დაგმო ქალკედონიტობა და სათანადო ღონისძიებებიც გამოიმუშა-
ვა სომხური ეკლესიის „განწმენდისათვის“ ქალკედონიტთა მიერ დანერვილ სი-
ახლეობაგან. „მანაზკერტის კრება, წერს პროფ. ნ. ადონცი, სარეუბლობდა პირველ-
ხარისხოვანი მნიშვნელობით და სომხური ეკლესიის ისტორიაში ახალი ხანასაც
იწყებდა. კრებამ დაუკავშირდა წარმოდგენა - სწორი თუ არასწორი, სხვა საქ-
მეა-თითქოს მისი საქმე იყო რესტავრაცია სომხური სინკლესიო ტრადიციებისა,
რომლებიც დანერვილი იყო თითქოს განმანათლებლის დროიდან, რაც დაარღვია
და მივიწყებას მისცა VI ს-ის ქალკედონიტურმა მიმდინარეობამ“. ისე დაიწყო
სომხური ანტიქალკედონიტური ეკლესიის ნაკონსტანტინოპოლისა, რაც, ავტ. ნ. შარის-
თქმით, „გივანტური ნაბიჯებით წარიმართა“² სომხური ეკლესიის საციონალი-

¹ Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана... გვ. 338
² Н. Марр. Аркаун, пантеистическое и языческое христианство в Армении с восточной и западной-халкедонитов (Отг. оттиски из «Истор. Временника», т. XII, СПб., 1905, гв. 16.

ზაციაში ცალ ვითარებაში ჩააყენა სომეხი ქალკედონიტები. მათი ხალხების «წყენდა» ცოცხალი აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, გამარჯვებულ მხარეს მათი სრული განადგურება ჰქონია გადაწყვეტილი და ერთგვარად მიუღწევია ედეკას მისხისაიუსის, რადგან შემდეგ ში სომეხ დიოფიზიტთა ხმა თვით სომხეთში გვიანდლამდის აღარხად ისმის; ხოლო თუ სადმე ქალკედონიტების საწიხა აღმდგომად გადადგმული რაიმე ნაშთი შეინიშნება, ეს უკვე პასუხია უმთავრესად ვარედან მომდინარე მოქმედებისა, რომელსაც აქა-იქ მომხრეებიც უჩნდებოდა. აღწათ ჯერ კიდევ გაუუჩინარებელ თანამოაზრე სომეხთა მხრით.

სომეხი ქალკედონიტების სცენიდან ჩამოსვლა უმტკივნეულო ვერ იქნებოდა. დამარცხების შემდეგ მათი ფართო მასება იძულებული გახდებოდა, ცხადია, ან დამორჩილებოდნენ გამარჯვებულთ, ანდა გასცლოდნენ სამკვიდროს, რაც სხვა მხრითაც იშვიათი მოვლენა არ იყო ხალხე სომეხებისათვის. სამშობლოდან აყრითა და უცხო მხარეს, თუნდა თანამოაზრეთა შორის, დასახლებით კი მათი თანდათანობითი დეკაცია ციონალიზაცია დაიწყო. «გავლენის სფეროს მიხედვით ზღუდრდა სომეხ ქალკედონიტების შერწყმა ქართველებთან, ბერძნებთანა და სირიელებთან, აღნიშნავს აკად. ნ. მარტი ერთს სეტალ საგულისხმო ნაშრომში, რომლითაც მას. მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, აინტერესებდა „აღენიშნა მხოლოდ ზოგიერთი მოვლენები, რომლებიც მოწმობენ ზოგადად. სომეხი ქალკედონიტების მდგომარეობას... და ისიც იმ ხანაში, როცა უკვე ისტორიულ სინამდვილეს წარმოადგენდა ქალკედონიტობა სომეხეთში, უფრო მეტად იმ დროს, რაც ანტიქალკედონიტობა და ქალკედონიტობა სომეხეთში პირისპირ იდგნენ ერთმანეთისა, როგორც ორი, ცოცხალ თუ ბეკრალ, თანაბარი მებრძოლი მხარე“.

ქართველებისაკენ ღვთაღვილ სომეხობას ცაოში თანამოაზრენი პირველყოვლისა თავისი თვისტომისანი დახვდნენ აქაური აღრიხდელი სომეხი მოსახლეობის ერთი ნაწილის სახით. მცირე სხვა ნაწილი ანტიქალკედონიტებიც უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც ამას შეუძანიკის მარტვილონის წიგნის სომხურსე გამოკრებით მთარგმედ აშარონ ვანანდელზე საუბრისას ვნახავთ. სანამ ცაოს ძველი და ახალი მისახლეობა ერთიანი სომეხეთის პოლიტიკურსა და კულტურულ სფეროში შედიოდა, მანამ ის შმობლიურ ნიადაგზე აღვიწოდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სომეხთს ჩამოსცილდა და «ქართველთა სამეფოში» მოექცა, იმდენად ის თავისი სომხური მოსახლეობით, რომელიც უმთავრესად დიოფიზიტურ მრწამსს აღიარებდა, გამოეთიშა შმობლიურ კერას, რის დამრეცხასაც ვამარჯვებული სომეხი მონოფიზიტობა, ცხადია, დანქარებით ლამობდა. კონფესიონალური ერთიანობა ქართველებთან, ბერძნებთან თუ სირიელებთან, ასეთ ვითარებაში სომეხთს გამარჯვებულ ანტიქალკედონიტურ სომხურ ეკლესიას, რომელიც ერთდერთ ეროვნულ ორგანიზაციად თვლიდა თავის თავს და ამრიგად გაერთვნების გზას ადგო, მარჯვე შემოხვევას აძლევდა, მოენათლა ისინი, როგორც ვარემე ძალუბის წევრები, ეროვნული ეკლესიის ხელმძთველენა. ეს, ცხადია, მასწ იარაღს წარმოადგენდა იმათ მისნააღმდეგ საბრძოლველად; ვინც ჯერ

¹ Н. Марр. Армян, монгольское и др. христианство... т. 3.

კიდევ სომხეთში დიოფისიგთაგან იყვნენ დარჩენილი, ანღა მათ მიმართ. ნუკეუდსუხ სა სიღზას. ჩასაკვირველია, ასეთი დამოკიდებულება გამარჯვებულთა და დამარცხებულთა შორის უნდობლობას იწვევდა ურთიერთის შემოქმედებისადმი, განსაკუთრებით მას შემდეგ (726 წ.), რაც სომხურ ეკლესიას საბოლოოდ ანტიქალკედონიტები დაეუფლნენ. წინანდელ ნაღვაწს მხოლოდ «გაწმენდა» შეეხებოდა; აღმოფხვრით მარტო დოგმატიკურ-პოლემიკური ნაწარმოებები თუ აღმოფხვროდნენ, იქნებოდა ეს თარგმნილი თუ არჩივინალური, თორემ სხვები, და ისიც ორიგინალურ ქმნილებათა ნიშუშენი, რაც კი მერვე საუკუნემდე სომხურ სინამდვილეს შეეხებოდა, თუკი მათ ესაათუის კახაფსიონალური ნიშანი არ ემჩნეოდათ, ასეთისე (შეიძლებადა მსირეიდენი ცვლილებითაც) ორივე მხარისათვის შესაწყნარებელი შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ, ვისი ხელიდანაც არ უნდა ყოფილიყვნენ გამოსული.

გაოკლარქეთის სომხობა, რომელიც VIII ს-ის გასულიდან «ქართველთა სამეფოში» შემოვიდა, ქართველთა გავლენის სფეროში მოხვედრით, აკად. ნ. მარსის სატყუიო, შეცრწამის ქართველობას. მიწყვეტილი მშობლიურ ნიადაგს, სადაც მისი თანამოაზრეები უკვე მოვლებული იყვნენ ფართო შემოქმედებითს გასაქანს. ის ერთხანს მუშაობას მწერლობის დარგში დამოუკიდებლად ეწევა¹ ყველაფერი, რაც მას წინანდელი შემოქმედებიდან ებადა, დაცული ჰქონდა და მის ათვისებას ის დედა ენაზევე ახერხებდა, მაგრამ დროთა მსვლელობაში, როგორც ჩვენი მასალებიდან ირკვევა, ადგილობრივ ქართველ ელემენტთან ურთიერთობისა და ქართულ კულტურულ სამყაროსთან ახლო კავშირის გამო მისთვის სომხურ ლიტერატურულ ენაზე არსებული ძეგლები ადვილად ვასავეები აღარ აღმოჩნდარა. საჭირო გამხდარა ამ ძეგლების გადმოთარგმნა უფრო ადვილად ვასავეებ ენაზე, ამ შემთხვევაში ქართულზე. შემინახული თარგმანებიდან ასეთი ჩანან სომხური აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ამ დარგში გაოკლარქეთის სომხობას შემდეგში საკუთარი წვლილიც შეუტანია, მაგრამ არა სომხურ ენაზე, არამედ უფრო დასაძლევს ქართულზე. აგიოგრაფიული მწერლობა ძველად სკითხველისა თუ მსმენელის ფართო მასებისათვის აყო დანაშნული, ხოლო მისთვის ასეთი ძეგლების თარგმნა უფრო მანიშნებელია იმისა, რომ სომეხი მასიური მომხმარებლისათვის მაშინდელი სომხური სალიტერატურო ენა ძნელად ვასავეები ყოფილა, რომ მისთვის დედა სამწერლო ენის პავიკრობას უცხო ენა ეწევა. დედა ენა თუ ესმის მას, ეს ისე-და-ისევე სასაუბრო და არა სალიტერატურო, ის, მაკლედ რომ მოვჭრათ, გაქართველებს გზახე და მდგარი. სხვა რივის წყარალობითი ძეგლების თარგმანები კი, რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევიათ, ასეთ მომხმარებელს აღარ გვაგულისხმევიენებს.

¹ აკად. ნ. მარს ამ ხანამდისაც კი შიანია შესაძლოდ, რომ «სომეხთა მოქცევა», ანუ «აგათანგელისის არაპული ვერსია», რომელიც ბერძნელის თარგმანი უნდა იყოს, ჰირველად სომხურად ყოფილიყვის შედგენილი (VII-VIII ს.) გაოკლარქელი დიოფისიგთი სომხის მიერ (ნ. მისი, *Крещеніе армян, 449-451, 454-455, 457-458, 460-461, 463-464, 466-467, 469-470, 472-473, 475-476, 478-479, 481-482*). *Армянская Версия. «Генезис Востокаго ерменіа. Русского Археографическаго Общества, т. XVI. СПб., 1905, стр. 181-182».*

ასინი ქართველი მკითხველ-მსმენელის ინტერესების კარნახით ჩანან გადმოთარგმნილი და წინანდელი ხანის სხვა თარგმანებთან მიმართებით - მეტად თავისებური არიან, რაც სომხურთან ურთიერთობის გარკვეულ ხასიათზე მიგვიბრუნებს. დაახლოვებით მსგავსი ბუნებისაა ქართულიდან სომხურად შესრულებული თარგმანებიც, მაგრამ მათ შესახებ უფრო დამწვრილებით ქვემოთ გვეყენება საუბარი. ესეა კი მოკლედ ქველი დროის ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის შესამე ეტაპს განვიხილავთ.

ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის მომდევნო პერიოდი, რომელიც XI-XIII ს.ს-ზე მოდის, ქართული მწერლობის ე.წ. «ქროს ხანას» ემთხვევა. საქართველოს სახელმწიფოებრივობის უკვე ერთიანი ორგანიზმის შექმნისა და ეკონომიური ძლიერების პირობებში, რამდენად ეს მომწიფებულ ფეოდალურ ურთიერთობაში შეიძლებადა ანსემულიყო, ქართულ კულტურას, კერძოდ კი მწერლობას, შემოქმედების ფართო სარბივლი გიდაეშალა და წინააქ წარმოებულ საქმიანობით შემზადებული ნიადაგმა მეტად ბრწყინვალე ნაყოფი გამოიღო. ეს თვალნათლივ ატყვია მთელ ქართულ მწერლობას, იქნება ეს საეკლესიო თუ საერო ხასიათისა. ამ ხანაში მწერლობა სრავალფეროვანი ხდება როგორც შინაარსით, ისე ფორმითაც, თარგმნილ ლიტერატურასთან ერთად მეტად ცხოველია ორიგინალურიც, რაც ისეთ შედეგსაც კი ჰქმნის «ვეფხისტყაოსნის» სახით, რომელიც განუმეორებელი აღმოჩნდა შემდგომში. რაც ვამო მთელ ამ ეპოქას საშარლიანად ხსენებულ დვირფასი ნაწარმობის ავტორის სახელსაც უწოდებენ ხოლმე.

წინა პერიოდში თუ, საქარავილას ცალკე სამთავროებადა და სამეფოებად დაქსაქსულობის პირობებში, ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობა მჭიდრო ხასიათისა ფართოდ ვერ დაჰყარდა, არამედ ის უფრო ვიწრო და განსაზღვრული ბუნებისა იყო, ესეა, XI ს-დან, როცა აღნიშნულ სამთავროთა და სამეფოთაგან ერთი შთლიანი და მტკიცე სახელმწიფოებრივი ორგანიზმი გამოიკვეთა, მდგომარეობა სხვანაირი შეიქმნა. ამ დროს საქართველოს წინა წინა აზიის საერთო საქმეებში ძლიერ დიდი ვახდა და მას ანგარიშს უწევდა როგორც ვარემე ძალა, ისე მის ფართოდ ვამლილ საზღვრებში მოქცეული ქვეყნების მოსახლეობაც, და მათ რიცხვში სომხობის უდიდესი ნაწილი. წინანდელ ხანასთან შედარებით სომხობასთან ურთიერთობა ესეა უფრო შრავალმხრივი შეიქმნა და მასთან ის შეეხრა ფართო ფენებსაც არა მარტო საკუთრივ საქართველოში მონინადრე სომეხი მოსახლეობისას, არამედ საქართველოს პოლიტიკური გავლენის სფეროში მახვედრილი სომხეთისასაც.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესები მოითხოვდა მის ფართოდ ვამლილ საზღვრებში მოქცეულ მეზობელ ხალხთა მიზიდვას, მტკიცე შთლიანობის შექმნას, რომ ათველგვარ ვარემე დამპრობელ ძალას სათანადოდ დახვედრიდა. ამ ხალხთა შონა მტყყებლად, კერძოდ კი სომხებისა, საქართველოს პოლიტიკური შესვეურები მათს გავლენიან ფენებს უწევენ ანგარიშს და მათში ებებენ საყრდენსაც. ეს ფენები კი მამინ ფეოდალური საზოგადოების ორსავე ფრთას ეკუთვნოდენ - საეროსაცა და საეკლესიოსაც. მართლაც, საერო ფენის გავლენის მქონე ერთი ნაწილი საქართვე-

ღოს სამეფო კარს უახლოვდება, აქ ის აღწევდება კიდევაც, სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში უბნება და აქტიური მონაწილე ხდება საქართველოს მიერ წარმოებული პოლიტიკისა. სხვა ნაწილი კიდევ, შედარებით უფრო ნაკლები გავლენისა, მონაწილეობას აცხადებს და მშვიდობიან საქმიანობას ეწევა თავის სამფლობელოში. რაც შეეხება საეკლესიო ფრთას, მისი შესვეური, სომხეთის საკათალიკოსო კარი, რომელიც ანისის სამეფოს დაცემის შემდეგ მწირობაშია, დიდხანს რჩება ის ასეთ მდგომარეობაში. აღგილზე მხოლოდ სამონასტრო წრეები ინარჩუნებენ გავლენას და არ უშვებენ ხელიდან იდეოლოგიურ მესაჭეობას.

კონსტანტინოპოლურ მიმდინარეობათა შორის წარმოებული ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ომგადახდილი სომხური ეკლესია, როგორც ზემოთ (გვ. 11) აღვნიშნეთ, VIII ს.-ის დამდეგისათვის საბოლოოდ მონოფიზიტურ მრწამსს იწყნარებს და ეროვნულ სახეს იღებს. მოწინააღმდეგე დიოფიზიტური მიმდინარეობის სომხობა ამის შემდეგ სომხეთში ღვენას განიცდის და ის იძულებულია, ერთის მხრით, დაყაროს იაკალი და გაუჩინარდეს, ხოლო, მეორე მხრით, მიივლტის უცხო მხარეებისაკენ, სადაც მას კონსტანტინოპოლურად თანამოაზრე მეზობლები კი ზღვებიან, მაგრამ იქ ის მათი კულტურული და პოლიტიკური გავლენების მეოხებით თანდათანობით ჰკარგავს ეროვნულ სახეს და ზოლოს სრულ ასიმილაციას განიცდის. საკვსებით აღიფხვრ: სომხეთის მიწა-წყლიდან დიოფიზიტი სომხობაი, რომ ცვეთქვა გადაჭრით, არ იქნებოდა. სულ სწორი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი სრულიად არც აღფხვრილან და არც ყოველგან გათქვეფილან, რადგან მაშინ, როცა სომხეთის დიდი ნაწილი საქართველოს ფარგლებში მოექცა, აქ სომხური დიოფიზიტური ^{კერძო} ეკლესია აღმოცენდნენ, თვით ეპარქიების სახითაც კი (ანისისა, ალაშკერტისა და ყარსისა) და მნიშვნელობაც გაიფართოვეს. მონოფიზიტური სომხური ეკლესია-მონასტრების გვერდით და, როგორც ჩანს, მათ საპირისპიროდ, დიოფიზიტური ახალი საგანგებოც კი დაარსდა. ასეთია მაგ., მონოფიზიტური სომხური მონასტრების, გეტიკისა და სანაინ-ახპატის გვერდით დაარსებული ღორის მახლობელი პლენძაძანქის საგანე, ისე როგორც სხვებიც ღორისა და ბიჭნისის კუთხეებში, რომელთა ნაშთებს ჩვენამდისაც კი მოუღწევია, ბევრ შემთხვევაში სათანადო ნიშნებითა და წარწერებით. მათი საშუალებითა და მათთვის ხელისშეწყობით საქართველოს საერო ხელისუფლება და მისი ინტერესების მსახური ქართული ეკლესია ცდილობდა მეზობელი სომხების მომტკიცებას და მინიმუმამდე დაყვანას, თუ სრულიად მოშლას არა, იმ განმასხვავებელი ნიშნებისას, რომლებიც ქრისტეს სარწმუნოების მიმდევარ ამ ორ ხალხს განაცალკევებდა ურთიერთისაგან კონსტანტინოპოლურად.

ასეთი გზით ბრძოლა კონსტანტინოპოლურად განწყობილ სომხურ ეკლესია-მონასტრებთან ხანგრძლივ ღრის მოთხოვდა. მოწინააღმდეგე სომხური ხანაკი, მიუხედავად სომხეთის კათალიკოსის თანხმობისა და გავლენიანი ზაქარია მხარკრძელის ცდებისა ზოგჯერ, არა თუ დავმატიკურს რომელსაზე საკითხში მიდიოდა დათმობაზე, არამედ ზოგიერთი საეკლესიო წესის შეცვლასაც კი არ მიიჩნევდა საჭიროდ. ამ წრეებს არ სურდა ქრისტიანული დათმობაზე, რადგან ამა-

¹ H. Mapp. Аркарум, монгольское нашествие христиан. . გვ. 40.

ნებრა. მ. ლუდრი, რაც წინათ ხვდა სომხობას ცაისა ან ბიზანტიაში. ისევე მდგომარეობას ვამბო მთავარ გზად რჩებოდა ისევ სამეხ დიოფიზიტთაოვის სელისმეწყობა, რათა სწრაფად გაზრდილიყო სომხეთს შისი მრევლი და გავლენა.

იმდროინდელი ქართული საეკლესიო მწერლობა (ბერძნულთან ერთად) მასხარდობებელ წყაროდ იქცა სომეხი დიოფიზიტებისათვის. შთისხამდნენ ისინი იდეოლოგიურ საქურველს კონსტანტინული სოფლმხედველობის მქონე ნაციონალური სომხური ეკლესიის საჯანყთა წარმომადგენლებთან საბრძოლველად. ამიტომაცაა, რომ დოგმატიკური და პოლემიკური ხასიათის ლიტერატურის მნიშვნელოვანი სომხური ძეგლები ამ დროს ერთი მხრით ქართულიდან ითარგმნება, ხოლო მეორე მხრით ქართული მასხლის გამოყენებით ითხზება (ორიგინალური ძეგლები), თარგმანებიდან ასეთთა შაგ, იოანე დამასკელის რამდენიმე პოლემიკურ-დოგმატიკური სტატია, ევსტრატო ნიკაიელის ანტიკათოლიკური წერილი და არსენ ეპაფესპის «დოგმატიკონის» ასეთივე ხასიათის რამდენიმე სხვა ნაწარმოებიც. რაც შეეხება ქართული მასხლის გამოყენებით დაწერილ თხზულებას, ესაა: სომეხი უცხოები დიოფიზიტი ავტორის მიერ შეკვნილი «სიტყვებდა სომეხთა მიმართ» (Մարութիւնս առ Հայս), რამაც ჩვენი აზრით გამოიწვია მსითარ გომის ცნობილი ტრაქტატი «ქართველთათჳს».

რომელიმე ქრისტიანობის დასაწერგავად ცხადია, მარტო დოგმატიკურ პოლემიკური ლიტერატურის თარგმნა საკმარისი ვერ იქნებოდა, და ამით უნდა იყოს ვამიწვეული ის, რომ აღნიშნულ ხანაში საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლების თარგმნასაც სათაწადო ყურადღება ექცევა, რის ნაყოფსაც ჩვენამდისაც კი მოუღწევია. ესენია - იოანე დამასკელის ფილოსოფიური ნაწარმოების «Πηγή γνῶσεως»-ის ქართულით შესრულებული სომხური თარგმნი, ამავე ენიდან თარგმნილი პიროვე დიადოხოსის «კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი» და ეპაფესპელის კომენტარები, შედგენილი მთარგმნელის იოანე ქეტრიწის მიერ, რაც პირველ რთთან ერთად სომხურად სიმეონ პღნძაშანქელს უთარგმნია VIII ს-ის პირველ ნახევარში. იქვე ცალკე აღნიშვნის ღირსია იოანე სინელის «კლემაქსის» ერთი ნაწილის ქართულით შესრულებული სომხური თარგმანიც, რომელიც თავისი შინაარსით უფრო ასკეტიკურ მწერლობას მიეკუთვნება, კიდრე ფილოსოფიურს.

¹ ილ. აბულაძე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები (წინასწარი ნარკვევი), «ენიმკის» შიამბე, III, 1938 წ., გვ. 126-127; ნ. აგრეთოვი, ილ. სკრიპაძე, იოსებქელი დარაჯიქასი სკრავ გრასკანობქას არმაყასტრერ ზაყ გრასკანობქას მსკ. «სხილესაფირ» VUUN გიყოქიონსსსრქ სასარსქიქი რაქსკარ ზქიქაქი, N8 (22), სრსან, 1942, გვ. 7-9.

² ილია აბულაძე, მსითარ გომის ტრაქტატი «ქართველთათვის» და შისი ლიტერატურული წყარობი, «ტფილისის სახელ. უნივერსიტეტის შრომები», VII, 1938 წ., გვ. 97-108.

³ ილ. აბულაძე, რუსთაველის ხანის ქართ. ფილოსოფიური მწერლობის კიდევ ერთი ძეგლის თარგმანი ძვ. სომხურზე, «ენიმკის შიამბე»; III, 1938 წ., გვ. 111-112 (ნ. აგრეთოვი, ამავე შიამბეს გვ. 124-125).

⁴ იქვე, გვ. 123-124 და 130-134.
⁵ იქვე, გვ. 128-130. აღსანიშნავია ისიც, რომ «კლემაქსის» დასაწყისი ნაწილი (პირვე

კონფესიონალურმა დასალოებებამ სომხური ეკლესიის ერთ ნაწილსა და ქართულ ეკლესიას შორის ლიტურჯიკას სფეროშიაც იჩინა თავი. ენეციის მხითარი ანელის ბარსელ სარკსიონის ცნობით მოიპოვება თურმე საგალბლები ერთი კრებული; ე.წ. „მარკიან“, რომლის ანდერძის თანახმად ეს ძველი ქართულიდან ნათარგმნი ჩანს ვინმე პაპ სიმონის მიერ. მართალია, ამ ინფორმაცია ნახეხეხი თარიღებით, ძველს თითქმის XVI ს-ის თარგმანად აცხადებს, მაგრამ აქ რაღაც გაუკვირებლასთან უნდა გვექონდეს საქმე და თარგმანიც, თუკი რომელიმე ხანას დაუკავშირდებოდა ის, ეს ისევე ჩვენსას, უფროკი XII-XIII სს.

ქართულიდან სომხურად შესრულებულ ამ ხანის თარგმანებს შორის ცალკეა აღსანიშნავი «ქართლის ცხოვრების» შემოკლებითი თარგმანი, რომელიც სომხურ ნუსხებში «Պատմութիւն Արագ»-ად იწოდება. მთარგმნელის ვინაობა თუმცა უცნობია, მაგრამ მისი სოფლმშენველობა და კერძოდ კონფესიონალური კუთვნილება ნათლად ირკვევა როგორც სათარგმნი ადგილებიდან და მოკლებულობით, ისე იმ ინფორმაციებით, რომელთაც ის აქ ურთავს. ამ ნიმუშების მიხედვით ის უკვე სომეხი დოგმატიკოსი კი არა ჩანს, როგორც ეს ზოგიერთებს ჰგონია², არამედ მონოფიზიტი. ფაქტი მეტად საგულთხეობა, რაც იმას მოწმობს, რომ ლიტურჯიკურ ინტერესებს ქართული მწერლობისადმი არა მარტო ქართველობის თანადადმსარებელი სომხობა იჩენს, არამედ კონფესიონალურად უცხოც კი.

აღნიშნული თარგმანები, რომელთა ერთი ნაწილის მიკვლევა ჩვენ გვეკუთვნის³, მართალია, ძირითადად სომხურ დოგმატიკურ წრეშია წარმომადგენელი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მათმა უდიდესმა ნაწილმა თავისი შინაარსისა და მნიშვნელობის გამო

ლი 20 თავი) ბერძნულიდან უთარგმნია მინას ბერს ქალაქ ტრაპიზონში, ხოლო განუგრძობია თარგმანი, მხროლდ უკვე ქართულთ; სიმეონ ბერმიონაზონს (პლენძაძანქელს). ეს მინასი ის მინას ეპისკოპოსი უნდა იყოს, რომელიც კირაკოს განძაქელის უწყებით (III თ.) ჰომიკალიკან ზოგადანებათა ლიტურჯიკაზე შექმნილი მხარგრძელთან და მოერთმევიან მისთვის კათალიკოსის დასტურის წიგნი იმ საწესო ცვლილებათა შესახებ, რომელთა შემოღება სომხეთის ეკლესიაში საქარიათა საჭიროდ მიუწინევიან. მინასი საქარიათა ლიტურჯიკათა მომხრე და გამგარებელი ყოფილა, რის გამოც ერთხელ კინალიმ მსხვერპლი გამხდარა ურთი ეპისკოპოსების გამოხველებიან: მოციქულად მოკლინებული მინასი დასავლელი სომეხი ჩანს და, როგორც ეტყობა; თუ დოგმატიკი არა, მისდამი გეთილად განწყობილი მანც, რომლის დაწყებული თარგმანი „ავღმაქისას“ დოგმატიკ სიმეონ პლენძაძანქელს დაუმთავრებია.

¹ A. Մարգարես. Պրիկը իմաստասիրի ասարուածարասական չարկասպաղ հայկական թարգմանությունը. ինդիქს ... «հայկավել» 1924, გვ. 23.

² ლეონ შელიქსეთ-ბეგი, ძველი სომხური ლიტურჯიკის ისტორია, თბ., 1941წ., გვ. 129.

³ Ի. Աբուլაძե. Գարթվա-ցիლიქტაუի կամ Արագ պատմության հის հայերის թարգմանությունը. «Մասինსարարան» Գիպական სკოლის ძიողություն N1, ერևან, 1941, გვ. 26-27.

⁴ ჯერ-ჯერობით ნ. ჩემი; «რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები. (წინასწარი ნარკვევი), «ენიკის შიამხე» №, თბ., 1935წ., გვ. 123-134, უფრო ვრცლად მათ შესახებ ცალკე ნაშრომში (ქართ. და სომხ. ლიტურ. ურდოერთობა XI-XIII სს-ში) გვექნება საუბარი.

გადალახა ხსენებული წრის ფარგლები და ზოგადი სომხური მწერლობის საუბრეში შევი-
 დან ასეთი მავ, ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებები, რომელთაგან ქროკლე დი-
 ადონოსისა და იოანე პეტრიჭიის ნაწარმოებნი შემდეგში ხასწავლო წიგნება-
 დაც კი იქცნენ სომეხი ახალგაზრდობისათვის. ამ თხზულებათა შემსწავლელნი რომ აღ-
 ვილად გაჩვეულიყვნენ მათში, სომეხი ავტორები (მაგ. სიმეონ გარსელი) ახალ-ახალ
 კომენტარიებს ურთავენ ქორეველ თარგმანებს და ალაგ-ალაგ ტექსტსაც ახლად
 მართავენ.

ასეთი მავლელ ლიტერატურული ურთიერთობის ეს სურათი, რომელიც XI-XIII ს.ს-ში
 შეიქმნა ქართველთა და სომეხთა უახლოესი და ცხოველი ურთიერთობის შედეგად
 საერთოდ სხვა სფეროებშიაც. როგორც ვხედავთ ეს იმ სახისაა, რომ მისი მახასიათებ-
 ლი დოკუმენტები, ე.ი. თარგმანები, მხოლოდ ქართულიდან მიმდინარეობენ სომხურში. ქორ-
 ყუ უკითხვისათვის ქრტილებით მაგალითი არ მოგვეპოვება, რაც იმით უნდა აიხსნებოდეს,
 ღმრ ამ ხანის სომხური მწერლობა, ხაიდანაც ქართული წაინე უმთავრესად უცხო მიმდინა-
 რეობის ძეგლებს იღებდა, ამ დროს რაიმე თვალსაჩინოს და ქართული მწერლობისათვის
 უცნობს არას იღებს. ამასთან ერთად ქართული მწერლობა იმ წყაროებთან, განსაკუთრებით
 ბერძნულთან, რომლითაც სომხური სწავლობდა, XI ს-დან საბოლოოდ უშუალო დამოკი-
 დებულებას აწყარებს და «საკუთარ შვილს» ამტობინებს «ბერძენისა შვილისშვილსა, ნუ
 უკუე და არა უეჭუელსა».

II. წყაროებისა და საგნის შესახები ლიტერატურის მიმოხილვა

სომხური და ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის შედეგად IX-X ს.ს-ში აღმო-
 ტენებული ძეგლები, რომელთაც სათანადო დედნებთან ერთად მთლიანად ან ნაწი-
 ლობრივ ქვემოთ ვაქვეყნებთ, შინაარსის მიხედვით შეიძლება სამ ჯგუფად დაიყოს:
 აგიოგრაფიულად; ეგზეგეტიკურად და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიურად.

აგიოგრაფიული შინაარსის ძეგლებია:

- ა. სომხურიდან ქართულად თარგმნილი -
- ბ. წამებზეა წმ. დედოფლისა სანდუხტისი (წ. 290 ს. - 291 ს.).
- ბ. სიძყუანი წამებისათვის წმ. ისკისი და მაცუასთა მისთაჲ (ა. 345 ს. - 347 ს.).
- გ. წამებზეა წმ. მიწამეთა მესუკავეთაჲ (ბ. 237 ს. - 247 ს.).
- დ. წამებზეა წმ. მღვდელთ-მოძღუართაჲ სომხითისათა არისტაკსისი, ორთანქსი, ოსიკსი,
 გრიგორისი, დანიელისი (ბ. 255 ს. - 257 ს.).
- ე. წამებზეა წმ. ნერსის მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისაჲ და ხადისი ეპისკოპოსისაჲ მწ-
 ფისა მისისაჲ (ა. 350 ს. - 354 ს.).
- ვ. აღსრულებზეა წმ. სპაქისი ქართველისაჲ მისი ღირისა ნერსისი (ბ. 247 ს. - 249 ს.).
- ზ. წამებზეა წმ. ვარდანისი და სხუათა წახსწართა და ძალთა სომხითისათა (ზ. 230 ს. - 235 ს.)
- შ. წამებზეა წმ. მუშანვიისი, ასურისი წმ. ვარდანისი (ბ. 249 ს. - 250 ს.).
- თ. წამებზეა წმ. ატლმისი და მისა მისისაჲ (ბ. მიწყუასთა მისთაჲ (ზ. 233 ს. - 237 ს.).
- ი. წამებზეა წმ. იზიდონილისი (ბ. 250 ს. - 255 ს.).

¹ ასომთავრული ნაწევრებია «მრავალთვის» სკიპისეის რიგი, ხოლო ციფრებით - ფურცლები.

ია. წამებაჲ წმ. დავითისი, რომელი აღესრულა ღვინს ჭემმარცითა სარწმუნოებითა ქრისტესს მიერ (ზაქ. 175 ა. 173 ა.).

ს. ქართულიდან სომხურად თარგმნილი-

ა. ცხორებაჲ დიონისიისისი ეპისკოპოსისაჲ, რომელი იყო ძმ სივრცისი და მთავარი ათენელთაჲ, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთაჲ.

ბ. წამებაჲ წმ. მუშანგიისი დედოფლისაჲ, (იაკობ ცურგაველისა ვამაყებით სხვა თხზულებიანთვის: *„Машаицхან სარცი ჰახჯის სოხესაჲ, որ აჲძმ მასანსიქი კიქი, სოპ არაიონიქ მასანსიქესი... ჰიოღეს ჭხსესაჲ ქი წაჲლიმ მარხსიხე რაჲიხე ს. ქრესტოვ“*).

ეკსტრეტიკური შინაარსის ძეგლი, რომელიც სომხურადანაა ქართულად ნათარგმნი, შემდეგია: *„თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ - ეპიფანე კჲპრელ ეპისკოპოსისაჲ“*, ხოლო საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლი, რომელიც აგრეთვე სომხურიდან ჩანს ნათარგმნი, ასეთია: *„სამხილებელი არიანობთა და უწყნიანობთა ბოროტად უწყსოებისაჲ... თქუმული წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა ჩუენისაჲ გრიგოლი ღმრთისმეტყველისაჲ“*.

სომხური აგიოგრაფიული მწერლობის აღნიშნულ ძეგლთა ქართული თარგმანები და მათს შემსრულებელ წრეში აღმოცენებული რიგინაღრი ქართული წამების წიგნები, როგორცაჲ ჩვენ *„დავით და ტირიჭანისა“* და *„ქსრათა ძმათა კოლაელთას“* მარტვილობანი მიგვაჩნია, ერთად-ერთი ხელნაწერით არის ცნობილი. ესაა ათონის *„მრავალთავი“* (№ 57). ამ ხელნაწერის ზოგიერთი ძეგლის შესახებ და მათ შორის ზოგიერთი ჩვენი მასალის შესახებაც ცნობები ჯერ კიდევ პლ. იოსელიანმა¹ გამოაქვეყნა, მაგრამ სავანეებო ყურადღება ამ ხელნაწერს აკად. ნ. შარი უმთავრესად² ყველაზე უწინარეს მან აღნიშნა, რომ ამ კრებულში მოიპოვება სომხურიდან თარგმნილი აგიოგრაფიული ძეგლები. სომხურიდან შესრულებულ უეჭველ თარგმანებად მიიჩნდა მას თავიდანვე სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა ის წიგნები, რომლებიც ზემოთ ჩამოვთვალეთ. ამათთან ერთად უცხოურ თარგმანებად თვლიდა ის *„მრავალთავში“* წარმოდგენილ კიდევ შემდეგ აგიოგრაფიულ ნაწარმოებთ: 1. *„დავითისა და ტირიჭანის მარტვილობას“*; 2. *„გიორგი ზორავარის წამებასა“* და 3. *„გულანდუხტის წამებას“*, თუმცა არც ერთი ამათგანის შესახამისი ტექსტი მას სომხურში არსად შეუნიშნავს და დაუსაბუთებია უანასტასიელი ირი ძეგლს სომხურიდან მომდინარეობას აკად. ნ. შარი უმთავრესად ლექსიკური არაქონებების მიხედვით წყვეტდა, ხოლო პირველ იმიტომ მიიჩნევდა სომხურიდან ნათარგმნად, რომ მასში სომეხ მოწამეთა თავგადასავალია მოთხრობილი: *„დავით და ტირიჭანის წამება აგრეთვე უეჭველად სომხური წარმომდინარეა, რომელიც უეჭვლოდ გაქრა სომხური ლიტერატურიდან“*³.

ათონის *„მრავალთავში“* შესულ წამება-ცხოვრებათა სხვა წიგნებიდანაც მას არაერთი ეგულებოდა სომხური წარმომავლობისად. უმეტესი ნაწილი სომხურ-

¹ П. Иоселиани. Описание святыя, прославленныя правосл. агуз. церквисю. Тифлис, 1852.
² Н. М. Шарф. Из поездки на Афон... МЧНП, пар. 1, 1899 г., стр. 1-24.
³ „ქვე“, 83. 24.

რღვეს არის თარგმნილია¹, თუმცა იქვე აღნიშნავდა, რომ ამ კრებულში ქართული ორიგინალური ნაწარმოებებიც მოიპოვება, როგორც შავ. «აზნის მარტვილობა» და «ცხრათა ყრმათა კოლაელთა წამება», რომელიც შეიძლება ორიგინალური ქართული ნაწარმოებიც იყოს² (მატე მოხეტ, ორუზუაგაგაჲსე რყვიარდჲსე ირუაჲსეჲდ-მე).

ათონის «მწავილთაჲსი» ხეუნებური აგიოგრაფიული ძეგლები აუაღ. ნ. შარს, როგორც ავითონვე აღიარებს, აინტერესებდა იმ მხრით, რომ მაშინ ის ხელაჲდა დოკუმენტს, რომელიც თითქოს სომხური ლიტერატურის გავლენას დაწვრიდეს ქართულზე უძველეს ხანაში. ამასთან ეს ისეთი რივის სამუთაჲაა, რომელსაც ისეთი შესწორებები არ განუცდია, როგორც ბიბლიურ ტექსტებს ხვდა წილადა. დასაუკვეთელიც აქ არ შეიძლება გვეჩინდეს რა, რადგან ეს ძეგლები «წარმოადგენს ცხოვრებებსა და წამებებს სომხური ეკლესიის წმიდანებისას, რომელთაც სხვა ეკლესიებში არ ცნობენ»³.

აუაღ. ნ. შარის შეხედულებით ასეთი თარგმანების გადმოღება სომხურიდან ქართულად შესაძლებელი იყო მხოლოდ ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ურთიერთობის ხანაში, ყოველ შემთხვევაში მანამ, ხანამ ვალკივლები და «რელიგიური მუღლი და ურთიერთსახეან განდგომა, რაც ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების განხეთქილებას ზეჲდა»⁴, ე.ი., როგორც იქვე შენიშნავს, VII ს-ის განუღამდის, ანდა VIII ს-ის დამდეგამდისა. თარგმანები თუ აღნიშნული ხანისაა, მაშინ მათი სომხური დედნები VII ს-ის შუა წლებიდან მაინც უნდა მოძლიანარეობდნენ, თუ უფრო ადრიდან არაა⁵. მისივე მოსაზრებით ქართულ თარგმანებს, რამდენადაც ზოგიერთ მათგანს ტექსტობრივი კავშირი აქვთ მოსე ხორენელის ისტორიასთან, თითქოს შეუძლია გადაწყვიტოს სომხური სამეცნიერო ლიტერატურის წრავალდგენილი საკითხი - ხორენელის მოღვაწეობის ხანა. მისი მხრით მოსე ხორენელი VII ს-ის ნახევარზე გვიანდელი მოღვაწე არა ჩანს⁶.

ასეთი საგულისხმო კითხვები წამოაჭრევიან ჩვენი აგიოგრაფიული ძეგლების წინასწარმა შესწავლამ სომხურ-ქართული ფილოლოგიის საფუძვლისძებნელს. მათ, დაწვრილებით განხილვას აუაღ. ნ. შარის ცალკე ნაშრომის სახით ჰპირდებოდა დაინტერესებულ წრეებს ტექსტებთან ერთად ახლო მომავალში⁷. ამ დაძირებას ის იმეორებდა 1901 წელსაც, როცა მან ათონის ქართული ხელნაწერების კოლექციის ზოგიერთი ღირსშესანიშნავი მანუსკრიპტის დაწვრილებითი აღწერილობა ვამოაქვეყნა⁸, აღწერილობაში მან სათანადო ადგილი დაუთმო ჩვენი აგიოგრაფი-

¹ იქვე, გვ. 16.
² იქვე, სვ. 13.
³ იქვე, გვ. 17.
⁴ იქვე, გვ. 16. ეს აზრი მან შემდეგში შეიცვალა (6. Крещение армян... გვ.).
⁵ იქვე, გვ. 24.
⁶ H. Mapp. Archäographische Materialien zu russinischen Handschriften in Venedig, тасте I: Сербия: Описание пяти портагентских рукописей. ЗВО, т. XIII, СПб, 1901, стр. 1-88.

ული ტექსტების შემცველ «მრავალთავსაც» (№57). ეს კრებული, წერდა იგი, ჰქონდა მენტიხა; მდებარეობს 381 ფურცლისაგან. ნაწერია ორნაირი ხელით, პირველით— 3-256 ფ.ჟ., ხოლო მეორით— 1 ს-2ა და 257-323 ფ.ჟ. ხელნაწერი ისეთი დედნიდან არის გადმოწერილი, რომელიც ახლმთავრულით ყოფილი შესრულებული, თვით ნუსხა კი X ს-ისაა!

ამ ნაშრომშიაც დაიწყებულია, რომ აკად. ნ. შარის გულისყური იმისთვის ქმნიდა მიტყუარა ჩვენს ძეგლებს, რომ, ავტორის აზრით, ესენი წარმოადგენენ უძველესი ხანის სომხურიდან შესრულებულ უეჭველ ქართულ თარგმანებს, რომელთა მიხედვით პირველ ყოვლისა უნდა ხდებოდეს საზოგადოებრივ ლიტერატურულ ურთიერთობის გათვალისწინებით ამათუიზ ხალხთა შორის, და კერძოდ, სომხურ-ქართული ურთიერთობის ისტორიისა. აღნიშნული ძეგლები მას აქვს სომხური ვაჭვების საყოფად მიიჩნია, რისი ჩვენებაც მას ცალკე შრომად ჰქონია განზრახული («О знании настоящей рукописи и соображениях к ней этнографических памятников речь будет в работе, посвященной в ближайшем армянском сборнике в архиве-румянской литературе»), მაგრამ, სამწუხაროდ, განუხორციელებელი დაურჩა. რამ შემალა ხელი თავის განზრახვის განუხორციელებლობის საქმეში, არსად აღუნიშნავს შემდეგში.

რაცორც შემდგომი ხანის ერთერთი ნაშრომიდან ჩანს, გამოსაცემად განზრახული ქართული ტექსტების შესატყვისი სომხური დედნების ძიებას, ისე როგორც ახალი მასალის მოძიებას, აკად. ნ. შარი არც მაშინ ივიწყებს, როცა აკად. ივ. ჯავახიშვილთან ერთად 1902 წ. სინა მოიარა და იქ სწავლობდა ამასთან ერთად ქართულ ხელნაწერებს.⁴ საფიქრებელია, რომ ახალ-ახალი მასალის მოძიებით მას რამდენადმე შეეცვალა შეხედულება სომხური ავტოგრაფიის იმ ძეგლების აღმოცენებისა და მათი თარგმანების წარმოშობის დროისა და მნიშვნელობის შესახებ, რომელთა გიორგოზი ზემოთ გვქონდა საუბარი. როცა ასეთ ვარაუდს ვაყენებთ, მხედველობაში გვაქვს 1906 წ. გამოქვეყნებული მისი ერთი მეტად საჭურლისში ნაშრომის ერთი აღვლილი, სადაც ის აცხადებს, რომ «სომხურიდან შესრულებული ქართული თარგმანები მიწერავენ აზრს, რომ ისინი ეკუთვნის ანა შირტო სომხებთან ერთობის ძველ ხანას, არამედ უფრო გვიანსაც; როცა თარგმანები, როგორც ჩანს, სრულდებოდა სომეხი ქალაქლონიტების ძეგლ-

¹ იქვე, გვ. 47. ამ ხელნაწერის დაწერის დროს შესახებ ნ. შარი მთავრად შეხედულებას იყავს 1926 წ. გამოცემულ ნაშრომშიც: *Le Synaxaire géorgien, éd. ancienne de l'union arm.-géorg., publié et traduit d'après le manuscrit du couvent Iviron du Mont Athos, en Palestine.*, XIX, fasc. 3., Paris, გვ. 829.

² H. Marr. Описание пяти перз. рукописей..., გვ. 1.

³ იქვე, გვ. 47.

⁴ H. Marr. Предварительный отчет о работах на Синае, в горах в сопредельных с И. А. Давидовичем, и в Иерусалиме, в познанию 1902 г. (апрель-ноябрь). Собр. Палест. Общ., т. XIV, ч. 2, стр. 1-51.

ბის-ტექსტებიდანაა¹. რომელია ეს თარგმანები, რა ნიშნის მიხედვით გამოირჩევიან ისინი, ანდა იგულისხმება თუ არა ამ თარგმანების რიცხვში ჩვენთვის საინტერესო ძეგლები, ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

მოსალოდნელი იყო, რომ ხსენებულ თავის დაკვირვებაზე აკად. ნ. მარი უკანასკნელ სიტყვას მაშინ მაინც იტყოდნა, როცა მან ხელი მიჰყო ათონის «მრავალთავის» გამოცემას². მაგრამ აქაც მას ზოგადი შენიშვნების გარდა არაფერი აქვს ნათქვამი, ალბათ იმიტომ, რომ მხოლოდ პირველი ნაკვეთი გამოაქვეყნა და მასში კი სომხურიდან მომდინარე ძეგლებიდან არც ერთი არ მოხვედრილა. ამ ნაკვეთის წინასიტყვაობაში მარტო იმ ძეგლებზეა დაწვრილებით საუბარი, რომლებიც «მრავალთავის» პირველ ცხდა საკითხავს წარმოადგენს. ირამდე სიტყვა მიძღვნილი აქვს «მრავალთავის» საზოგადო ნიშნებსაც, როცა იცნა ამ ნუსხის აღმოცენების ხანა და წრე, როდესაც და სადაც ეს კრებული უნდა იყოს შედგენილი. ავტორის სიტყვით «მრავალთავი», მთლიანად აღებულ, არის წაყოფი ქართველებისა და სომხების სარწმუნოებრივი ერთიანობისა, ყოველ შემთხვევაში, «მრავალთავის»-ის ვერსია შეესატყვისება შერეულ და შეჭვარებულ ქართველთა და სომეხთა რელიგიური საზოგადოების ერთნულ მისწრაფებებს. ამისათვის საკმარისია მოვივინოთ ამ კრებულში არსებული სომეხი მარტვილების აქტები. შესაძლებელია ითქვას კიდევაც, რომ იგი ქართულად შედგენილი სალიტერატურო ძეგლია ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან შეერთებულ სომეხთათვის განკუთვნილი. მე არ უარვყოფ ასეთ შესაძლებლობას, მაგრამ ამჟამად ეს რჩება თუნდა, რომელსაც დამტკიცება სჭირდება³. ასეთი შეფასების შემდეგაც კი მაინცღამაინც ნათლად არა ჩანს, ძალაშია თუ არა ავტორის წინანდელი შეხედულება სომხურიდან მომდინარე ხსენებულ ქართული თარგმანების მნიშვნელობის შესახებ და ისიც - მთლიანად თუ ნაწილობრივ. ერთი მაინც ცხადია: პირვანდელი დაკვირვებანი ავთოგრაფიული ძეგლების თარგმანის ხანის განსაზღვრის შესახებ თითქოს ეჭვის ქვეშაა დაყენებული.

ათონის «მრავალთავის» წამება-ცხვრებათა რამდენიმე წიგნი 1910 წელს გამოაქვეყნა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა, რომელმაც მათ მოკლე-მოკლე ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის შენიშვნების წარემძღვარა⁴. სომეხ მარტვილ-მოდგაწეთა ავთოგრაფიულ ძეგლთა ქართული თარგმანებიდან ამ გამოცემაში ერთის გარდა («წამებაჲ წმ. ატამისი და ძისა მისისაჲ და მოიუხსთა მისთაჲ») ყველაჲ წარმოდგენილი. მათთან ერთად გამოცემულია აგრეთვე იმავე მარ-

¹ M. Harn. Архангелъ, ликоимаскуе названіе кристианъ, в сѣданъ съ вѣрѣ-
сѣи ѿ арплитѣ халкедонитѣхъ..., стр. 2.

² Le Synaxaire grecque...

³ დასახელებული შრიმა, გვ. 637-658.

⁴ Материалы по грузинскому агнологическому вопросу, с предисловием
издал А. Хакановъ. «Труды по восточоведению, издаваемые Иларев-
скимъ Институтомъ Восточныхъ Языковъ», кн. XXII, Москва, 1910.

ვალთავიდან»: 1. «თეოდორე ეკქაიფელ ახლად სტრატეგად მოყვანებულსა ცხოვრებდა» და 2. «წამებაჲ წმ. რომანოს ახლისა მოწამისაჲ... რომელი აღწეა ნეტარმან სტეფანე დანასკელისს». ათე ქორველთა წარმომავლობის შესახებ პრაფ. აღ. ხახანაშვილი თავის ნაშრომში ავად. ნ. შარის მიერ 1899 წ. გამოთქმულ მოსაზრებებს იმეორებს, სამაგიეროდ მდგრადი მიმართ საკუთარ დამოუკიდებელ შეხედულებებსაც გვაწვდის. თეოდორე სტრატეგის ვინაობისათვის არსებულს ძველ ლიტერატურულ ცნობათაგან ის შესაწყნარებლად იმას მიიჩნევს, რომელიც ამ ძეგლის მთარგმნელად ევთიმე ათონელს ასახელებს.¹ მაშასადამე, მას იგი ბერძნულიდან თარგმნილად მიაჩნია. რომანოს მოწამის აღსაჩურღს კი ესევე მკვლევარი 781-786 წ.წ. შორის ღებს, მაგრამ იცხად მთარგმნელისა და არჟ თარგმანის შესრულების ხანის შესახებ არას ვეუბნებს. ამჟამად ეს კითხვები უკვე გადაწყვეტილია, ძველი არაბულიდან ჩანს მთარგმნილი IX-X ს.ს-ში.² თეოდორეს წამების ბერძნულიდან მომდინარეობის გადაწყვეტა იმ ხერხით, რომლითაც მას პრაფ. აღ. ხახანაშვილი წყვეტს, სწორი არ შეიძლება იყოს. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ლიტერატურული ცნობები ძველ თხზულებათა შესახებ ყოველთვის სრულად არ მოგვეპოვება ხოლმე, და მეორეც, კიდევაც რომ მოგვეპოვებოდეს, მაინც ტექსტობრივი შედარება აუცილებელი, თუ კი წყაროდ ნაქარაუდევ ენაზე სათანადო ძეგლი არსებობს. ამ შხრით აუ შევისწავლით ქართულ თარგმანს, შევამჩნავთ, რომ ის სომხურზე ჩანს დამოკიდებული³ და, მაშასადამე, არსებულ ლიტერატურულ ცნობას სხვა თარგმანი აქვს სახეში და არა ის, რომელიც გამოქვეყნებული არის.

მართალია, ჩვენთვის ასე წყდები აღნიშნული ძეგლის წარმომავლობის კითხვა, მაგრამ მიუხედავად ამისა ჩვენ ამ თარგმანს, ისე რაც არც ზოგიერთ სხვასაც, რომლებიც სომხურიდან მომდინარეობს და ათონის «მრავალთავშია» დაცული⁴, მაინც არ ვიყენებთ ჩვენი მიზნებისათვის, რადგან ისინი, ჩვენ მიერ გამოყენებულთაგან განსხვავებით, ისეა ხაშნეულობას ატარებენ, რაც მათ სხვა დროისა და წრის თარგმანებად წარმოგვიდგენს.

პრაფ. აღ. ხახანაშვილს მისი რედაქციით გამოქვეყნებული ავთოგრაფიული ძეგლები, როგორც თვით აღნიშნავს, ათონზე მოღვაწე ხუცის, ალექსი ბაქრაძის კაპიის მიხედვით ჰქონია გამოცემული⁵. გადმოხაწერის დედანთან შედარება გამო-

¹ იქვე, გვ. VII-VIII.
² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი მწერლობა, ტ. I, 1941 წ., გვ. 673.
³ ეს ვარკვეული გვაქვს ერთერთ ჯერხობით გამოუქვეყნებელ ნაშრომში.
⁴ ასეაღება: 1 «ფილექტომონის წამება» (ნ. ჩემი - ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები: მრავალთავის ზოგიერთი თავის წყარო, ტფილისის სახელ. უნივერსიტეტის შტუდიები, VI, 1936 წ., გვ. 338-347); 2. «წამებაჲ თბილისისა» (დამზადებული მათგან გამოცემად «ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები» მთარგმნ. ნაკვეთად, ნაკვეთი კი წავიკითხე სტალინის სახ. თბილისის სახელ. უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის სსტომანზე 1942 წლ. 29/IV-ს.) და 3. «ლონგინოს ანისთავის წამება» (გამოუქვეყნებელია).
⁵ Материалы по рус. агнографии... გვ. III.

მცემელს ვერ მოუხერხებია, რის გამო ის იხსნის ქანთხისმგებლობას ტექსტის სისწორის საქმეში. მართლაც, გამოცემა დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლება, რადგან ხელნაწერს, რომლის ფოტოპირები ეხლა ხელთა გვაქვს¹, ის არა თუ ართოგრაფიით, არამედ წაუთხვე-ბითაც კი სცილობდა.

სომეხ მარჯვლ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებათა წიგნების ქართული თარგმანების პირველი გამომცემელი ამძველები თარგმანის ენასაც, კერძოდ ლექსიკასაც დაჰკვირ-ვებია. ამასთან დაკავშირებით გამოთქმული აქვს საგულისხმო მოსახრება მთარგმნე-ლის ვინაობის შესახებ. ის გარემოება, რომ თარგმანებში «უხვად მოიპოვება უთარგმნე-ლად გამვებული სომხური სიტყვები, უსწორ-მასწორ სტილი და ნარევი ართოგრა-ფია, წერს პროფ. ალ. ხახანაშვილი, მოწმობენ, რომ... სომეხი წმიდანების ცხოვ-რებათა თარგმანი, როგორც მოსალოდნელი იყო შესრულებულია სომხურიდან სომ-ხისავე მიერ, რომელსაც მტკიცედ ვერ შეუთვისებია სტილი და კონსტრუქცია ქარ-თულისა»². რომელია უთარგმნელად გამვებული სომხური სიტყვები, ან რაში გამთიბა-ტება სტილის უსწორ-მასწორობა, არსად აქვს ნაჩვენები. ივტორს.

ათონის «მრავალთავში» და კერძოდ მასში. დატურმა ცხოვრება-წამებათა იმ წიგ-ნებმა, რომლებსაც ხვენ აქ ვიხილავთ და ვაქვეყნებთ, სხვა მკვლევრების ყურადღებაგ მიიპყრა³.

¹ მივიღეთ ლენინგრადიდან ამ რვაოდე წლის წინათ. გადაღებულია იმ ფოტოებიდან, რომ-ლებიც თავის დროზე აქად. ნ. შარვა დაამზადა ათონს.

² Материалы по реч. археологии... გვ. XXIV.

³ ამ მრავალთავიდან ა აქად. ნ. შარვა და პროფ. ალ. ხახანაშვილს ვარდა სხვებმაც გამოსცეს ტექსტები. პროფ. ი. ყიფშიძემ «ანტონი რავისის წამების» გამოქვეყნებისას (Хрест. Востока, II) ისარგებლა ათონური ნუსხითაც. ასევე იყენებდა ამ ხელნაწერს, ანდა იღებდა მართოდენ შიგან ტექსტებს აქად. კ. კეკელიძეც თავისი Кетмена-სათვის, რომ-ლის მხილვად პირველი წიგნია ჭერჭერებით გამოცემული. ასეთებია: 1. «წამება... მასი-ლი ჰამელ ეპისკოპოსისა»; 2. «სინა-რაჰთის მამათა ცხოვრება»; 3. «წამება წმ. ბა-ბილაჰსი და სამთა ყრმათა მოწაფეთა მისთა»; 4. «წამება წმ. ტიმოთისი, შავლე მცობელის მოწაფისა»; 5. «წამება... კვროსისი და იოვანშისი...»; 6. «წამება წმ. ივ-ლიანე ემეჩელისა»; 7. «წამება წმ. ფილევტიონისი»; 8. «წამება წმ. მიქაელისი, რომელი იყო ლავრასა... საბაჰსისა»; 9. «წამება წმ. ლონგინოზ ასისთავისა» და 10. წამება წმ. მარკოზ მახარებლისა. მანვე გამოიყენა «ახლ ტფილელის წამების გა-მოქვეყნების დროს (ნ. შარვა «ადრინდელი ფილადელური ქართული ლიტერატურა», თბილ-სი, 1935 წ.) «ათონის მრავალთავის» ტექსტიც. ბელგიელმა ორიენტალისტმა P. Peeters-მა სტენბურღი «მრავალთავიდან» გამოსცა «ცხოვრება ღიონოსიანისი» (Analecta Bol-landiana, t. XXXIX, Bruxelles, 1924, გვ. 293-313). აქად. ნ. შარვა იმ ტექსტებს ვარდა, რომლებიც Le Syriacaire ფოთვლენ-ში მოთავსა, ცალკე აქვს კიდევ გამოქვეყნებუ-ლი: 1. «წამება სპევსიპესი, ელასიპესი და მელასიპესი» (Зан. Вост. Одр., т. XVII, стр. 285-344) და 2. «წამება ცხრათა მამათა კოლაელთა» (Тексты и Различия... , кн. V).

აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ აღნიშნულ წიგნთაგან შერჩევით რამდენიმე განხილვა თავის წიგნში: « ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I (თბ., 1935 წ.). ესენია: 1. « წამება წმ. მესტუავეთა »; 2. « სიტყუანი წამებისათვის წმ. ოსკისი და მკურანთა მისთა »; 3. « წამება არისტაკაშის, ორფანაშის, ოსიკისი, ვრიგორისი, დანიელისი »; 4. « წამება დავითისი და ტირიქანისი »; და 5. « წამება იზიდბაზილისი ».

ეს ძეგლები მკვლევარ-ისტორიკოსს უმთავრესად იმ მხრით აინტერესებდა, რომ ვაერკვია, თუ რამდენად არიან ისინი გამოსადეგი, როგორც საისტორიო წყაროები, სომხეთის ისტორიის ადრინდელი ხანისათვის. ჩვენ მიმოხილვა, წერს ავტორი, ამ ნაწილში ქართულ-სომხური ტექსტების შედარებითსა და დედნის ტექსტის თავისთავადს შესწავლაზეა დამყარებული და მხოლოდ ისეთ ძეგლებს ეხება, რომელთაც ასე-თუ-ისე ისტორიული ელფერი ადევს¹. ყოველი ძეგლი აკად. ივ. ჭავჭავაძის განხილვის აქვს გარკვეული გეგმით. ჯერ ის მოკლედ თვითურთის შინაარსს გადმოსცემს, შემდეგ მოქმედი პირების მოღვაწეობის ხანასა და ძეგლთა აღმოცენების დროს არკვევს და დასასრულ - ავტორის ვინაობას, მის სულისკვეთებასა და ნაწარმოების ფასს ისტორიისათვის. გზადგზა საუბარი აქვს აგრეთვე დედნისა და თარგმანის მიმართებაზე, უკანასკნელის თვისებებსა და წარმოქმნის ხანაზე.

აკად. ივ. ჭავჭავაძის მრავალმხრივ საგულისხმო მიმოხილვიდან ნათლად ჩანს; რომ განსვენებული მეცნიერი დაინტერესებული ყოფილა სომხური აგიოგრაფიული მწერლობიდან. განსაკუთრებით ისეთი ძეგლებით, რომლებიც ქრისტიანობის ისტორიის ადრინდელ ხანას ეხება. მათი კრიტიკული შესწავლით ავტორი იმ დასკვნამდის მიდის, რომ თათქმის ყველა განხილული ძეგლი მათში აღწერილი დროისა არ არიან; გამოიყურებიან გვიანდელი ხანის ნაწარმოებად, რომლებიც, მართალითა, ადრინდელ წყაროებს ეყრდნობიან, მაგრამ ისეააან გადამუშავებული, რომ თვალნათლივ მოჩანს მათში გარკვეულ ექაქმის აზრთა ანარქული და გაბატონებულ თეორიათა ზეგავლენა. მაინც რა ხნისაა, ანდა რა ლირებულებისა ისტორიისათვის ავითურელი მათგანი, ამათზე მკვლევრის შეხედულება ძეგლების სათითაოდ განხილვისას მოგვყავს ქვემით. აქ მხოლოდ ის უნდა აღვნიშნოთ, რომ აკად. ივ. ჭავჭავაძის მტკიცებით ქართული თარგმანები არ შეიძლება IX ს-ის დამდეგზე ადრინდელი იყოს, რადგან ამას მოწმობს გარკვეული შინაარსით ნახმარი ზოგიერთი ტერმინი, რომლებიც აქ მოცემული შინაარსით ან სახით წინათ არ შეიძლება არსებელიყა ქართულში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ავტორს სომხურიდან მომდინარე თარგმანად მიანიჭია « დავით და ტირიქანის წამება », რომელიც IX ს-ის შუა წლებისათვის არის დაწერილი.

მხოლოდ ათონის « მრავალთავით » ცნობილი « კლაელოა წამება », როგორც ქართული აგიოგრაფიის ორიგინალური ძეგლი, ცალკე აქვს განხილული აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ. თავის იმ ნაშრომში, რომელიც უკვე ქართული საისტორიო წყაროების კრიტიკულ განხილვას შეიცავს². მისი აზრით ეს ძეგლი პირვანდელი სახით

¹ ივ. ჭავჭავაძის მიერ, ძვ. სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 4.
² ივ. ჭავჭავაძის მიერ, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, წიგნი I: ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა (V-XV სს.). მეორე შეესხებული გამოცემა, თბილისი, 1921 წ.

არ არის ჩვენამდის მოღწეული, იგი IX ს-ში „ძველი დედნითგან გადაკეთებული და შემოკლებული“.

«ღავით და ტირიჭანის წამების» სომხურიდან მომდინარეობას აკად. კ. კეკელიძეც იწყნარებს. იგი ამ ძეგლსა და «კოლაელთა წამებას» შორის ნათესაობას ხედავს და ამიტომ ორივე სომხურიდან ნათარგმნად მიიჩნია, არა უადრეს IX ს-ისა¹.

სხვა მკვლევარაგან, რომლებიც სპეციალურად შეჭებთან ათონის «მრავალთავის» იმ ძეგლებს, რომლებიც ჩვენ გვიანტერესებს, აღსანიშნავი არიან კიდევ ბელგიელი ორიენტალისტი P. Peeters-ი და პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი.

P. Peeters-ი ათონის «მრავალთავით» დიდად იყო ყოველთვის დაინტერესებული. არა ერთგზის იხსენიებს ის თავის ნაშრომებში ამ კრებულს. მისთვის, ისე როგორც აკად. ნ. მარისთვისაც, ეს კრებული ნაყოფია ქართულ-სომხურ მართლმადიდებელი ეკლესიების ერთიანობისა, რაც გარკვეულ დროს სუფევდა ტრაკლარ-ქეთს, სადაც უნდა იყოს ის შედგენილიცა². სომხური აგიოგრაფიის იმ ნაწარმოებთაგან, რომლებიც ამ ხელნაწერში მოიპოვება, მას ზოგი საგანგებოდ აქვს განხილული და ზოგიც სხვათა შორის, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით. საგულდაგულოდ მას შესწავლილი აქვს იზიდობზიდის მარტვილობის წიგნი, რომლის ლათინური თარგმანი გამოსცა კიდევაც სომხურ ტექსტთან ერთად სათანადო გამოკვლევითა და შენიშვნებით³. ასევე ცალკე აქვს განხილული და ლათინურად ნათარგმნი «მუშანიკის მარტვილობაც», სახელობრ სხენებულ «მრავალთავში» წარმოდგენილი ე.წ. მოკლე წიგნი, რომლის ქართულად გადმონათარგმნას ის 940-944 წ.წ. შორის სდებს⁴. მეათე საუკუნეზევე მოდის მისი ანგარაზით «იზიდობზიდის წამების» თარგმანიც (966-972 წ.წ. შორის)⁵.

აღნიშნული გარდა P. Peeters-ის ეკუთვნის აგრეთვე პირველობა ათონის «მრავალთავში» დატული ერთი ძეგლის ძველად, IX ს-ში შესრულებული ძველი თარგმანის შიკვლევისა და დამტკიცების საქმეში. ესაა «ცხოვრება დიონისიოსის».

¹ აქვე, გვ. 37.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძვ. მწერლობა, ტ. I, თბილისი, 1941 წ., გვ. 480-481.

³ P. Peeters. Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine. «Analecta Bollandiana», t. XL, fasc. III et IV, გვ. 241-296, Brux. 1922.

⁴ De Sancto Isobozeta, martyre in Perside. Commentarius praevius, p. p. 191-203; Passio S. Isobozetae, p. p. 204-213 «Acta Sanctorum, novembris collecta digesta illustrata ab Hippolyto Delahaye et Paulo Peeters, tomus IV... Bruxelles, 1925.

⁵ P. Peeters. Sainte Sousanik, Martyre en Arméno-Georgie. «Analecta Bollandiana», t. LIII, fasc. III et IV, Bruxelles, 1935.

⁶ «Analecta Bollandiana», t. LIV, p. 399: რეცენზია აკად. ივ. ჯავახიშვილის წიგნზე - «ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა», წიგნი I, თბილისი, 1935 წ.

სი», რომელიც მან გამოკვლევასთან ერთად გამოსცა კიდევაც (საკუთარი ლათინური თარგმანითურთ) აღნიშნული «მრავალთავის» ნუსხის მიხედვით.¹

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს განხილული აქვს მხოლოდ ერთი ნაწარმოები: «წამებაჲ მესუჯვეთაჲ». თავის ნარკვევებში² ავტორი განსაკუთრებით ყნებდა ამ ძეგლის გამომდინარე ძველს ქართულ მწერლობაში. ამასთანავე აკეთებს ზოგიერთ შენიშვნებსაც დედნის აღმოცენების ხანის განსაზღვრისა და ძეგლის, როგორც საისტორიო წყაროს. მნიშვნელობის შესახებ. მისი აზრით „ეს ნაწარმოები დაწერილი უნდა იყოს მე-V-VI საუკუნის განმავლობაში... თუშეა თვით ამ ძეგლს, სომხურ დედანს, რომელიც შენახულა ხხვადასხვა ვერსიებით, მთუღწევიან ჩვენამდე მხოლოდ მერმინდელ დროს, საყმათღ გადაკეთებული და, ამასთანავე ერთად, გადამახინჯებული სახით“. როგორც საისტორიო წყაროდ გამოსადეგი ნაწარმოები მას იგი სრულიად უმნიშვნელოდ არ წარმოუდგენია: „მოიპოვება ზოგიერთი ადგილები, რომელთაც რეალური ვლფური აქვთ და ამიტომ გამოსადეგი არიან ვითარცა ისტორიული წყარო“.

სხვა ძეგლების მიმართ კი ხსენებული ავტორი იწყნარებს სხვების მიერ გამოთქმულ ამართულ მოსაზრებას, რასაც ორიოდ სიტყვით აღნიშნავს თავის სახელმძღვანელოში: სომეხ მარტვილ-მოდვეწეთა მარტვილობა-ცხოვრებათა „ტექსტები მოიპოვება ქართულ თარგმანში, რომელიც დაცულია ათონის ივერიის მონასტრის X საუკუნემდე (sic!) გუდაწერილს ერთ-ერთ ხელნაწერში. ხოლო ქართული ვერსიების არსებობის ფაქტს უაღრესი მნიშვნელობა აქვს სომხური დედანების შესასწავლად, კერძოდ, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც სომხური პრიტორტივი დაკარგულია (მაგ., დავით და ტირიქანის ცხოვრება)“.³

ასეთთა მოკვლელ შეხედულებები ათონის «მრავალთავისა» და მასში შემავალ ჩვენთვის საგულისხმი ძეგლებზე იმ მკვლევარებისა, რომლებიც მათ შეჭებთან. თავი რომ მოუწყაროთ მათ მიერ გამოცანილ დასკვნებს ძირითად კითხვებზე, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

1. ათონის «მრავალთავის» X ს-ის ხელნაწერს წარმოადგენს (აკად. ნ. მარი და სხვები, ვარდა აკად. კ. კეკელიძისა, რომლის საბუთით ის XI ს-ის დამდეგსაც შეიძლება იყოს დაწერილი“).

2. «მრავალთავის» ხელნაწერი პირველ დედანი არაა; მასში შესული ძეგლების ზოგიერთი ბდგილები მოწმობს, რომ ისინი ასომთავრულად ნაწერი დედნიდან მომდინარეობენ (აკად. ნ. მარი).⁴

¹ P. Peeters. La version Ibéro-arménienne de l'authographie de Donyz d'Azéropagite. «Anal. Bolland.», t. XXIX pp. 277-292; 293-313 (ტექსტი).

² ლ. მელიქსეთ-ბეგი, სუქაველი ძველს ქართულ მწერლობაში, «ფილოსოფიის უნივერსიტეტის მოამბე» VI, 1925 წ. გვ. 125-135.

³ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქველა სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1941წ. გვ. 61-62.

⁴ კ. კეკელიძე, აღნიშნული ფილ. ქართ. ლიტ-რა, საკვ. I, თბ., 1935, გვ. 13.

⁵ დაკვირვება სწორი ჩანს იმ ნაწილისთვისაც, რომელიც სომეხ მარტვილთა წიგნებს შეეხება. ნერსეს არქიეპისკოპოსის მარტვილობაში მაგ., «იფრეა» გვაქვს «იფრეა» შეივრ

3. «მრავალთავი» ამ დროსაა შედგენილი, როცა ქართულ-სომხური დიოფიზიტური ეკლესიების თანამშრომლობა სუფევდა, რაც გარკვეულ ხანაში მიმდინარეობდა ტაიკლარტეთში (აქად. ნ. შარი, P. Peeters-ი).

4. სომეხ მარტვილ-მოდვეშეთა ცხოვრება-წამების წიგნები, რომლებიც ათონის «მრავალთავშია» შესული, უეჭველად სომხურიდანაა ნათარგმნი, მათ რიცხვში «დავით და ტირიჭანის წამებაც», რომლის დედანი სომხურად არ შენახულა (აქად. ნ. შარი და სხვები).

5. «დავით და ტირიჭანის წამების» შესავსად «ცხრათა ძმათა კოლაელთა წამებაც» სომხურიდან ნათარგმნი ჩანს, რადგან უკანასკნელს პირველთან ენობრივი და შინაარსობრივი ნათესაობა ახასიათებს (აქად. კ. კეკელიძე), თუმცა აღრიღებული ისეთი აზრითაა გაგვირცელებული, რომ «კოლაელთა წამება» ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის ორიგინალურ ნაწარმოებს წარმოადგენს (აქად. ნ. შარი, აქად. ივ. ჯავახიშვილი და სხ.), 18 ს-ში გადაკეთებულსა და შემოკლებულს (აქად. ივ. ჯავახიშვილი).

6. ათონის «მრავალთავში» წარმოდგენილი სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანები, აქად. ნ. შარის შეხედულებით, ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთობის დროს თუ არა, მანამდის მაინც არის ნათარგმნი, სანამდის ამ ეკლესიების განხეთქილებით გამოწვეული რელიგიური შური და მტრობა გაძლიერდებოდა, ე.ი. VII ს-ის გასულამდის, ან VIII ს-ის დამდეგამდის.

აქად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თარგმანები იმ ძეგლებსა, რომლებიც მან სპეციალურად განიხილა (მუსუკავეთა, ოსკიანთა, გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა, იზიდონიისა და დავით-ტირიჭანის მარტვილობებისა), 18 ს-ზე აღრიღებული ხანისა არ შეიძლება იყოს ენობრივი, კერძოდ კი ტერმინობრივი მახვევებლების გამომავალი ნიშნის მიხედვით. მისივე შეხედულებით, ქართული ორიგინალური ნაწარმოები «კოლაელთა წამებაც» ამ ხანაშია გადაკეთებული და შემოკლებული.

P. Peeters-ი კი სომხური აგიოგრაფიის ძეგლების ზემოაღნიშნული ქართული თარგმანებიდან ზოგიერთების აღმოცენებას (შუმანიკისა და იზიდონიის მარტვილობებისას) X ს-ის სხვადასხვა წლებით განსაზღვრავს.

7 ქართული თარგმანების შემსრულებელი, პროფ. ილ. ხახანაშვილის აზრით, სომეხია. ეს იქიდან ჩანს, რომ თარგმანებს შემონახული აქვთ სტილბრივი და ლექსიკური არმენიზმების ნიშნები (სხვა მკვლევრებთან ასეთ კითხვას სრულიად არ ვხვდებით).

8. ქართული თარგმანების სომხური დედნები, აქად. ნ. შარის შეხედულებით, VIII ს-ის შუა წლებიდან მაინც უნდა მომდინარეობდნენ, თუ უფრო აღრიღდნენ არა. აქად. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით კი ისინი აღრიღდნენ წყაროებს ეყრდნობიან, მაგრამ ისე არიან გადაშეშავებული, რომ მერმინდელი გარკვეული ეპოქის დარი აფყვია თვითიველ მათგანს.

(71, 16), ხოლო გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობაში «გუემა» მინიშნება «გუემა-ის» ნაცვლად, რაც ასომთავრულით ნაწერი დედნის უმართებულად წაკითხვის ნაყოფი ჩანს.

ეგზეგეტიკური შინაარსის ერთადერთი ძეგლი, რომლის თარგმანი ჩვენთვის საგულისხმოდ პერიოდზე მოდის (X-ის პირველ ნახევარშია აღმოცენებული თანახმად ანდერძისა, რომელიც მის მთარგმნელს, დარჩის, ეკუთვნის¹), მხოლოდ ერთი ხელნაწერით არის ჩვენამდის მოღწეული. ესაა ცნობილი «შატბერდის კრებულის» ნუსხა, რომელიც 973 წლის ახლოს ჩანს დაწერილი. იგი ძირველად აკად. ნ. შარმა აღწერა მეცნიერულად². მის შემდეგ ამ ხელნაწერმა სხვების ყურადღებაც მიიპყრა. ბუნებრივია, რომ მკვლევართა უმრავლესობის ინტერესი განსაკუთრებით ამ ხელნაწერში მოთავსებულმა «ქართლის მოქცევამ» მიიქცია.

აკად. ნ. შარმა უფრო მეტად ამ კრებულის იმ ძეგლების შესწავლას მიაპყრო ხელი, რომლებიც სომხურიდან მომდინარე აღმოჩნდა. როგორც თვითონ აღნიშნავს, ეს მას იმისთვის ესაჭიროებოდა, რომ გეარკვია სომხური ლიტერატურის გავლენის სფეროდ ძველ ქართულ მწერლობაზე³. უმთავრესად ენობრივი მახვევებლების მიხედვით აკად. ნ. შარმა სომხურიდან თარგმნილად დაადგინა ხსენებულ კრებულში წარმოდგენილი იქალიტე რამაელის თხზულებები და «ფიზიოლოგი». იქალიტეს ნაწარმოებთაგან მან მხოლოდ «თარგმანებაჲ ქებაჲ ქებათაჲს» ერთ ნაწყვეტს დაუძებნა შესატყვისი სომხურში⁴ და გამოსცა ქართული ტექსტი სრულად, ისე როგორც «ფიზიოლოგი»⁵. იქალიტეს ნაწარმოებთა ქართული თარგმანების აღმოცენების ხანად მან მიიჩნია ექალიტა სომხური და ქართული ეკლესიების ერთიანობისა და საზოგადოდ სომხურის გავლენისა ქართულ მწერლობაზე, რაც, რამდენადაც შეგვიძლია ჭრჭერობით ვამტკიცოთ, არ გადასულა მეცხრე საუკუნეში⁶. მართა-

¹ ნ. უენიშენები, ქ, გვ. 197-198.

² Исполит, Толкование Песни песней. Груз. текст по рукописи XV. исследование, перевод и примеч. Н. Марр. «Тексты и Разыскания... III, СПб, 1904, გვ. I.

³ იქვე, გვ. III.

⁴ იქალიტე რამაელის სხვა თხზულებათაგან სომხეთის ხელნაწერ კოლექციებში დაუძებნე-
აგრეთვე, კარაქე ტერ-შარტნიანის ერთი ცნობის მიხედვით (სმ. ჯ. 144-145, გვ. XXXVI-XXXVII
«დავითისა და გილიათის განმარტებაჲს» რამდენადმე სრული შესატყვისი ტექსტი, რომელიც ცალკე
გვაქვს მოზარდებული გამოსაცემად ქართულთან ერთად. ქართული თარგმანი იმავე თვისუბი-
საა, როგორც «ქება ქებათაჲს» განმარტება.

«შატბერდის კრებულის» სხვა ტექსტებიდან ქართულთა აგრეთვე სომხურ ხელნაწერებში რამ-
დენადმე შესატყვისის იმ სტატიისასაც, რომელსაც სათაური მიფხევილი აქვს და რომელშიც
საუბარია «ექვსთა დღეთა ქმნილებაზე, საღვთო წერილის წიგნებზე, ხაწყაოსა და ასო-
ებზე», ისე როგორც იმ «მადიანის» რამდენადმე შესაბამისისაც, რომელშიც საუბარია
«სპარსეთ-ეგვიპტისა და ბიზანტიის მეფეებზე». არიან თუ არა ისინიც სომხურიდან
თარგმნილი, ჭრჭერობით არ შეგვიძლია რისამე გადაჭრით თქვა, რადგან ხელმოხაჯილი
გარკვეული ნიშანი თათქის არა ჩანს.

⁵ Физиолог, арм.-груз. извѣд. Груз. и арм. тексты исследования, примеч и перевод
Н. Марр. «Тексты и Разыскания... VI, СПб, 1904.

⁶ Исполит... გვ. XVII. უკანასკნელ ხანს იქალიტე რამაელის ნაწარმოებთა ქართუ-

ლია, მას წარმოადგენს იყოს, რომ « შატერდის კრებულშივე » დაკვირვებული უპიფანე კვიპრელის « თარგმანებად დაკითხის ფსალმუნებისა » მასზე ღრუბლიანი ანდერძის თანახმად X ს-ის პირველი ნახევარი თარგმანია, მაგრამ ამაზე, იმავე ანდერძის ავტორის განცხადებით მიხედვით, შენიშნავს, რომ ასეთი თარგმანები გამოჩაქის შემთხვევებში სრულდება დაღა? « ფიზიოლოგი » კი ისეთ აღრიხნდელ თარგმანად, როგორც იპოლიტეს ხსენებული ნაწარმოების თარგმანია, მას აბ წარმოუდგენია. იგი VIII ს-ის გასულის ანდა IX ს-ის დამდეგისაა? ამასთან ტექსტის დამახასიათებელი დიალექტური მხარეები პირველთან შედარებით არა მარტო ახალ ღრის გვანიშნებს, არამედ

და ანდერძის ადგილებს დროის განსაზღვრებისათვის აუღ. კ. კეკელიძემ ერთი საყურადღებო დაკვირვება გამოიტყუა: « ციტატი იპოლიტე რომელიდან გიორგი მერჩულის შრომაში » (საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის შრომები, IV, გვ. 269-272), რომლითაც დადგენილია. ფაქტი, რომ გიორგი მერჩულის ნაწარმოებში მოიპოვება ერთი ადგილი, მსგავსი იპოლიტეს იმ ქართული თარგმანის ბოლო ხაზებსა, რომლის სათაურია « დაკითხისთვის და გლოთათისთვის ». ეს ციტატი, რომელიც მერჩულის თხზულებაში ისეა წარმოდგენილი, როგორც საბა იშხნელის ნათქვამი მაგრამ კურაპალატისათვის, აუღ. კ. კეკელიძეს აფიქრებინებს, რომ ის ნამდვილად საბას სიტყვებია და არა გიორგი მერჩულის მიერ ამოწერილი იპოლიტეს ხსენებული შრომიდან ამოწერილი იპოლიტე არ შეიძლება იყოს, რომ ის განსხვავება, რომელიც მაინც შეინიშნება წყაროსა და ციტატის შორის, მერჩულს კი არ შეუძლია ჩაეღწინა, არამედ ამ წყაროს ქართულად შთარგმნელს, რომელსაც დასჭირდა მისი ექსპლიკატორი შევანაო. ხოლო ჩამდენდაც ექსპლიკატორი მთქმელი საბა იშხნელია, იმდენად იპოლიტეს თხზულებაში შთარგმნელიც ის უნდა იყოს, რომელსაც თარგმანი უნდა შეესრულებინა იშხნის 836-842 წლებს შორისა.

აღნიშნული მისაზრების გაზიარებას ზოგიერთი გარემოება უშლის ხელს. მთავარი ამ მხრივ ისაა, რომ საბას მსგავსად ეს ციტატი გიორგი მერჩულსაც შეუძლია მიეყვანა იპოლიტეს შრომიდან შეპირად და ხუცოლებელი არ იყოს თვით თარგმანში ექტორა და ისე გადმოეწერა ის. ამაზე რომ ვაძიებთ, მხედველობაში გვაქვს მერჩულისავე ნაწარმოებში მოცემული ერთი სინტაქსი ადგილი, რომელიც გრიგორ ხანძთელის გულისხმიერებას გადმოსცემს სწავლის საქმეში (მ. 89-47). მის მსგავსად გიორგი ალექსანდრიელის « მთავარი იქროპირის ცხოვრების » უძველეს ქართულ თარგმანში, რომლის ნუსხას ჩვენამდის უნდა წილიდან მოუღწევია (ნ. ხეში: « ქართული წიგნები ითანე იქროპირის ცხოვრებისა და მისი გამოძახილი ქართულ მწერლობაში ». პნოპის შრომები, XIV, გვ. 69). კავშირი ხსენებულ ადგილებს შორის ხავეჭვად არ უნდა იყოს, და რა გუნდის იხილი ერთმანეთს არც ეხლა ხვდებიან, როცა ციტატი სხვისი პირით ნათქვამი აღარაა, ამიტომ გიორგი მერჩულისათვის ვეღარ ვიტყვი, რომ მას ახასიათებდეს ამათურად წყაროსი ხარვეჭლობის შემთხვევაში, როდესაც ის კანონიერი ტექსტი არ იყო, წყაროდ გამოიყენებულ ადგილებს უთუოდ შეჭმინებენით გამოიკრება. ამრიგად, საკითხი, თუ რაღისაა თარგმნელი ქართულად იპოლიტეს თხზულებანი, თუ არ ენობრივი ნიშნებით, სხვაგვარად ქვემოთ იხილავთ, ხოლო ხსენებული ნიშნებით; როგორც ეს აუღ. ნ. შანს აქვს დადგენილი, ეს თარგმანები IX ს-ის დამდეგზე გვიანდელი არა ჩანან და შეიძლება, ტოპოგრაფიის არც უნდა უკავშირდებოდნენ.

1 იპოლიტე... გვ. XV.
 2 ფიზიოლოგი... გვ. XLV.

ასარ აღვიღსა და დოკუმენტურ გარემოს, სადაც ისაა შესრულებული. ეს ახალი ადგილი კი მისი მოსაზრებით ტაო-კლარჯეთია.

აკად. ნ. შარის მოსაზრება, რომელიც მან «ფიზიოლოგის» ქართული თარგმანის წარმომობის შესახებ გამოთქვა, ძალაში რჩება დღესაც, რადგან ის ახალი ნიშანიც, რომელიც მისი ზედმიწევნითი და უფრო დამატარებელი დათარიღებისათვის არის ბოლო-დროის დაძებნილი, სინამდვილეში ვითარებას არა სცვლის. ეს დამახასიათებელი ნიშანი, რომელიც აქ მხედველობაში გვაქვს, ძველი ქართული საკალენდრო ტერმინოლოგიის ხმაარებაა. ჰაველე ინგოროყვას მტკიცებით «ფიზიოლოგის» ქართული ტექსტი... ეკუთვნის ხანას, არა უგვიანეს VI-VII საუკუნისა¹. ეს განსაზღვრა დამყარებულია საკალენდრო ნიშანზე, სახელდობრ მასზე, რომ ამ ნაწარმიებში ქართული წარმართული საკალენდარი ტერმინოლოგია არის მიღებული². დავკვირვება, რომ ის ტექსტები, რომლებშიც თვეების ძველ სახელწოდებას ვხვდებით, აღინდელ ხანაში აღმოცენებას მოწმობს, სწორია, მაგრამ სულ ისე მარტივად არ ედება. ზღვარი ხსენებული ნიშნის შემცველი ტექსტების წარმოქმნას, როგორც ეს ხსენებულ მკვლევარს წარმოუდგენია. საქმე ისაა, რომ ის ტექსტები, რომლებშიც თვეთა ძველი ქართული სახელწოდებები მოიპოვება, უმთავრესად თარგმნილ ძეგლებს წარმოადგენენ და მათი შედარება წყაროდ ცნობილ თუ სავარაუდებელ უცხო ტექსტებთან ყოველთვის ერთნაირ შესაფასებლს არ გვაწვდის. უკანასკნელთან შედარებით ზოგჯერ ძველ ქართულ თვეთა რიგი, რომელიც წართებულად მოაყავს თავის ლექსიკონში სულხან-საბა ორბელიანს (რასაც აგრეთვე მხარს უჭერს ძველ სომხურზე დაცული ქართული თვეების სახელების ნუსხები, რომლებსაც ნშირად ვხვდებით სომხურ ხელნაწერებში. ამ საუკუნეიდან მოკიდებული), შენაბამის რიგს კი არ იძლევა, არამედ უფრო მეტად ერთით არა ხოლმე ნაკლები, მაგალითად, სომხურთან მიმართებით; იშვიათად აგრეთვე ერთით მეტიც ჩანს ხოლმე. ასე მაგალითად, თუ ერთ შემთხვევაში «სთურისაჲ», რომელიც შემთხვეა ძველი ქართული წელიწადისა, სომხურისავე მეორე თვეს ჩიოხ-პარის უდრის, ერთს შემთხვევაში ის ასეთი შესაფასებლობით კი არა ჩანს წარმოდგენილი, არამედ ჩიოხ-პარის ქართულით («თაღელეოსის მარტვილობაში») ტირისკანა, ე.ი. ქართულის მესამე თვე შეესწორება. ასეთი ჯერჯერობით მარტო ერთი შემთხვევა ვიცი: უფრო მეტად, როგორც აღვნიშნეთ, ჰინუტუ ვითარება შეიხიშნება: ქართული თითო თვით ჩამორჩება ხოლმე სომხურის რიგს. ასე მაგალითად, ძველი ქართული წელიწადის მეხუთე თვე «აპნისი» თუ ზოგჯერ ზედმიწევნით სომხურის მეხუთე თვესვე ჟაღიფ-ქაღიფ-ს შეესაბამება, ზოგჯერ მეექვსე თვის ჟაღიფ-არაგის ბადლადაც არის მოცემული და სხ... ეხლა ასეთი მკვლევან უკვე ახსნილია. მასზე პასუხს აკად. კ. კეკელიძის ერთერთ ნაშრომში ვხვდებით³. ასეთი თანხვედნილობა და დაცობება იმაზე ყოფილა დამოკიდებული, თუ

¹ ჰაველე ინგოროყვა, რუსთაველის ეპიქის სალიტერატურო შემკვიდრება. «რუსთაველის კრებული», თბილისი, 1938 წ., გვ. 65. ² იქვე, გვ. 64-65.
³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი. «ტალინის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები», 1941 წ., გვ. გვ. 1-28.

როცა წელიწადით გამოიანგარიშებოდა ესათუის უცხო თვე ქართულად - აგვისტოს წელიწადით, რომელიც უმთავრესად VII ს-მდე იყო ხმარებაში, თუ სექტემბრის წელიწადით, რომელიც თანდათანობით შესცვალა აგვისტოს წელიწადი და IX ს-ის დამდეგამდე იხმარებოდა.¹

ამავე ხანის განმავლობაში, ე.ი. ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრებიდან IX ს-ის დამდეგამდე, სომხური მოძრავი წელიწადი დასაბამად არა ერთ თვეს იღებს; 468-472 წლამდის ასეთი იყო აგვისტოს ესათუის რიცხვი, ხოლო შემდეგში ყოველი 120 წლის შემდეგ დასაბამი თითო თვით იხვედა უკან, ე.ი. 472-592/96 წ.წ. შორის ის ივლისი იყო, 596-712/16 წ.წ. შორის - ივნისი, ხოლო 716-836/40 წ.წ. შორის - მაისი. მაშასადამე, დასაბამი თვეებით ქართულ და სომხურ წელიწადთა თვეების რიგი მხოლოდ 472 წლამდის ხვდება ერთმანეთს, ხოლო მერმე ისინი ურთიერთს სცილდებიან: ქართული უძრავი წელიწადი დასაბამად სექტემბერს იღებს, სომხური კი ჯერ ივლისს (პირველი 120 წლის განმავლობაში) და მერმე შესაბამისად ივნისს, მაისსა და ა.შ. ცხადია, უკანასკნელ შემთხვევებში, როცა სომხური და ქართული წელიწადების საწყისად სხვა თვეებია წარმოდგენილი (ივლისი - სექტემბერი/აგვისტო², ივნისი - სექტემბერი, მაისი - სექტემბერი...), უკვე მათი თვეების რიგი ერთმანეთს ერთი თვით კი არ ჩამორჩება (თუ წაემოტება), არამედ მეტით ამდენად ირკვევა, რომ ქართული და სომხური თვეების რიგი თუ ერთმანეთს ხვდება, მაშინ ისინი დასაბამ თვეებად აგვისტოს იღებენ, ხოლო თუ ერთით სცილდებიან (ვთქვათ სომხურის VI თვე ქართულში V-ით არის წარმოდგენილი), მაშინ სომხურის დასაბამი თვე ერთით რჩება უკან ქართულის ან აგვისტოსა და ან სექტემბრის წელიწადს (ივლისი - აგვისტო, აგვისტო - სექტემბერი). ამნაირად,

სომხური თვეების რიგი	და ამათი შესაბამისი		ქართულ თვეთა რიგს	ასე შეესაბამებოდა	
	472 წ-მდის (აგვისტო)	და 596 წ-მდე (ივლისი)		აგვისტო	სექტემბერი
1 სათაბარო	აგვისტო	ივლისი	1 ახალწლისა	აგვისტო	სექტემბერი
2 ზოთი	სექტემბერი	აგვისტო	2 სთულისა	სექტემბერი	ოქტომბერი
3 საბარბი	ოქტომბერი	სექტემბერი	3 ტირისკანი	ოქტომბერი	ნოემბერი
4 ნილი	ნოემბერი	ოქტომბერი	4 ტირისდენი	ნოემბერი	დეკემბერი
5 ჭაროყ	დეკემბერი	ნოემბერი	5 აპნისი	დეკემბერი	იანვარი
6 სარაყ	იანვარი	დეკემბერი	6 სურწყურნისი	იანვარი	თებერვალი
7 სეხეხასი	თებერვალი	იანვარი	7 შიბრკანი	თებერვალი	მარტი
8 სარბე	მარტი	თებერვალი	8 ივრიკა	მარტი	აპრილი
9 სეხეხასი	აპრილი	მარტი	9 ჯარღობისა	აპრილი	მაისი
10 სარბე	მაისი	აპრილი	10 მარბილი	მაისი	ივნისი
11 სარბე	ივნისი	მაისი	11 თიბისა	ივნისი	ივლისი
12 ზიოთი	ივლისი	ივნისი	12 ქუელთობისა	ივლისი	აგვისტო

¹ უფრო გვიან, აღნიშნულ თვეს აგვისტო.

² სექტემბერი. თანდათანობით სცვლის აგვისტოს. ამ რკალში ძირითადი მაინც აგვისტოა საფუძვლებელი.

«ფიზიოლოგის» ის ადგილი, სადაც ძველი ქართული თვის სახელი გვხვდება, შე-
 მდეგია: „და მივიდის არეგლ ქალაქად თთუესა მიჭრაკნისასა ვინა თუ ვარ-
 დობისასა“. სომხურ ტექსტში ამ ადგილს დასახელებულია *արეგ-არეგი*, ე.ი.
 მერვე თვე, რომელიც ქართულში «მიჭრაკნით», ე.ი. მეშვიდე თვით არის გად-
 მითვებული, მაშასადამე, ერთით ჩამორჩენილი სომხურს. როგორც აღვნიშნეთ, ასე
 თი ვითარება მაშინ იქმნება, როცა სომხური წელიწადის დასაბამი თვე აგვისტო
 და ქართულით გამოანგარიშებულია სექტემბრის წელიწადით, ანდა სომხურისა
 ივლისია და ქართული ნაანგარიშეგია აგვისტოს წელიწადით. პირველ შექსიკე-
 ვაში ხომხური ტექსტი 472 წლამდის აღმოცენებული იქნებოდა, ხოლო შემდგომ -
 596 წლამდის. «მიჭრაკნის» გვერდით «ფიზიოლოგის» ხსენებულ ადგილს ნა-
 ხმარია კიდევ «ვინა თუ ვარდობისაჲ». როგორ გავიგოთ ეს «ვინა თუ», არის
 ის «ანუ», ე.ი. «მიჭრაკანს» ძველად პარალელურად. «ვარდობისაჲც» ერქვა,
 თუ «ვინა თუ» არის «ან» (ან - ან). რადგან ქართულ «მიჭრაკანს», რომ პარა-
 ლელურად ოდესმე «ვარდობა» პრქმეიოდა, არ არის დადასტურებული (და ეს არც
 შეიძლება), ამიტომ აქ ეს «ვინა თუ» შეიძლება იყოს ნა-
 ხმარია. მთარგმნელმა, ცხადია, იცის, რომ «არეგი» მერვე თვეა, მაგრამ, რო-
 გორც წინა შემთხვევაში, მას ქართულ მერვე თვეს - იგრიკას - კი არ უპირისპი-
 რებს, არამედ ერთ შემთხვევაში, როგორც ვნახეთ, - მიჭრაკანს - და შეიძლება
 შეცხრე თვეს - ვარდობას. მას შეეძლო აქ «იგრიკა» მოეყვანა, ის რომ სარგებ-
 სექტემბრის წელიწადით ანგარიშობდეს, მაგრამ ჩანს, რომ ის მას მხოლოდ აგვის-
 ტოს წელიწადით ანგარიშობს ორსავე შემთხვევაში და ამიტომ «არეგის» პირდაპი-
 რი საბადლო - «იგრიკა» - ხან «მიჭრაკნით» არის გადმითვებული და ხან «ვარდო-
 ბისაჲთ».

აღნიშნული ვარემოება მეტად საყურადღებოა, რადგან ის თითქმის ზედმიწევ-
 ნით ადასტურებს აქად. ნ. შარის შეხედულების სისწორეს «ფიზიოლოგის» აღმო-
 ცენების განსაზღვრის შესახებ როგორც სომხურს, ისე ქართულ ენაზე. აქად. ნ. შარი
 ამ ძეგლის თარგმნას სომხურ ენაზე VI-VII ს-ით საზღვრავდა, ხოლო ქართულისას,
 როგორც ზემოთაც ვახსენეთ, VIII ს-ის გასულით ან IX ს-ის დამდეგით. ზემოთ
 აღნიშნულმა ნიშანმა ვითარება უფრო ზედმიწევნით მოხაზა: სომხური ტექსტი 596
 წელზე გვიანდელი აღარ უნდა და აღარც ქართული თარგმანი IX ს-ის დამდეგზე
 გვიან შესრულებული. რაც შეეხება ამ ძეგლის ქართული თარგმანის ცვა-
 კლარჯეთ-
 ში აღმოცენებას, ეს ასეით აღრიხნული ხანისათვის შეიძლება ნაადრევი იყოს და
 ამდენად საცილობელიც.

იპოლიტე რომაელის ნაწარმოებებთანა და «ფიზიოლოგთან» ერთად, რომლე-
 ბიც მხოლოდ «მატერდის კრებულის» არიან ცნობილი, ჩვენ არც ამავე კრებულისა
 აღებულსა და ლონდონში პრინცი. *H. B. Laue*-ს მიერ გამოცემულს ეპიფანე კვიპრე-
 ლის «მატიასან თუალთათვის-ს». ვხდით საგანგებო საუბრის საგნად, თუმცა მისი

¹ Epiphanius de Gemmis by Herbert P. Laue, Ph.D., and Helen J. Lewis
 (A Studies and Documents edited by Fitzroy Laue, Litt.D., and Silva Laue, M.A.)
 ქართ. ზ. სომხ. ლიტერატ. უროიერობა

გამომცემელი დამატებებლად ამტკიცებს მის სომხურიდან მომდინარეობას და აკად. ნ. შარის მსგავსად მასაც ის ცალკლარტეთში მიაჩნია აღმოცენებული, არა უგვიანეს IX ს-ისა¹.

«შატბერდის კრებულის» ბოლოში მოიპოვება ერთი ცხოვრების წიგნიც: «ცხოვრება და განგებაა წმიდისა იაკობისი, რომელი ებისკოპოს იქმნა ქალაქსა სისიბინს». იაკობ სისიბელის ცხოვრება მოიპოვება სომხურადაც, ისიც რამდენიმე რელაქციით, რომელთაგან ერთერთის დასაწყისი² დაახლოვებით ისეთივეა, როგორც ქართულისა: «ამათ მსგავსად ასეაივე დასაწყისი ბერძნულ ცხოვრების წიგნსაც ჰქონია, რომელიც თურმე ვანზე თეოდორიტეს მიეწერება³. სომხური ცხოვრების წიგნები მკატოი ავკერიანის დაკვირვებით პირვანდელი სახით არ ყოფილა მოღწეული. სისიბელის ცხოვრების წიგნს, რომ რაიმე კვალი ეტყობოდეს სომხურობისა, ვიცოდით, მის დაგული აქვს დაკარგული რელაქცია სომხურისა, მაგრამ რამდენადაც მასში ასეთი რამ არ მოიპოვება, ამდენად ის უფრო ბერძნულიდან მომდინარე უნდა იყოს. ხსენებული მიწვევის გამო ეს ნაწარმოებიც აგრეთვე ვერაქცევა ჩვენი განხილვის საგნად.

ამრიგად, «შატბერდის კრებულის» სომხურიდან თარგმნილი მასალა, რომლის უმრავლესობას სათანადო შედამიწვევითი დედნები სომხურში ჯერხნობით ყოველთვის არ ეძებნება, აქ მხოლოდ ერთადერთი თარგმნილი ძეგლით გვაქვს წარმოდგენილი, რომლის უეჭველ მომდინარეობას სომხურიდან გარკვეულ ხანაში (X ს.) ამ ენებზე შემონახული მცირე ნაწილიც კი აღასტურებს მთარგმნელის ან დერძის შესაბამისად.

საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლი, რომლის სომხურიდან მომდინარეობის შესახებ ძველი ლიტერატურული ცნობა მიგვეპოვება, არის გრიგოლ ოშკელის მიერ თარგმნილი გრიგოლ ნაზიანზელის ერთერთი ნაწარმოები, რომელსაც ეწოდება: «სამხილებელი არიანობა და ევნუმიანოსთა...». ლიტერატურული ცნობა ამ თარგმანის სომხურიდან მომდინარეობის შესახებ XI ს-ის ქართულ დიდ მეცნიერს, ცნობილ ეფრემ მცირეს ეკუთვნის. გრიგოლ ოშკელი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში X ს-ის მოღვა-

London: Christophers 1934.

«პატრიოსან თუალოთვს-ის» შესაბამისი სრული ტექსტე სომხურად ჯერ ცნობილი არაა, მხოლოდ მცირედი ნაწყვეტებია გამოყვეყნებული. სომხეთის ხელნაწერთა კოლექციებში ჩვენ მივაკვლიეთ ამ ძეგლის ბირველ ნაწილს, რომელიც R. B. A. E. S. გამომცემით ქართული ტექსტის 3-21 გვ. გვ. -ის მოცულობისაა. ვრცელი სომხური ტექსტა R. B. A. E. -საც უპოვნია ვატივანს, მხოლოდ არ გამოუქვეყნებია ჯერჯერობით, გეპირდება, რომ ცალკე გამოსცემს. საინტერესოა, რა ნაირი დამოკიდებულებაა მათ შორის!..

¹ იქვე, გვ. LXXXV. [უჩი 1874, გვ. 83-107.
² ქარე და ქსაქაქანოქისე არიოგ, რასრსრქიქ ქაილსაქ ქ ზაილსრქაგ, რასრ. F, ქსსს-
³ ქსასკაქარ ქარე და ქსაქაქანოქისე არიოგ... კიქისსა... ქ ს. Ա. Ա. ქსრსან... რასრ. D, ქსსს. 1814, გვ. 56-57.

წელ არის აღიარებული¹. XI ს-ის ერთადერთ ხელნაწერში (საქ. შუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 87) დაყუდებული ხსენებული ძველის თარგმანი გადამწერის შენიშვნის თანახმად, რაც ერთგან ანთა-ზეა აღნიშნული, გრიგოლ ოშკელს მიეწერება; ასე რომ ეფრემ მცირის ცნობა უსაფუძ-ველი არაა.

გრიგოლ ნაზიანზელის თითქმის ყველა ნაწერია სომხურად ძველად ნათარგმნი². ისინი ერთი რედაქციისა ჩანან. როცა ამ სომხურ თარგმანს ვუდარებთ ქართულს, შეი-ნიშნება, რომ ქართული და სომხური ტექსტები ერთმანეთს არც სიახლოვითა და არც მი-ცულობით არ უდგება. ამის გამო უნდა აღგვეარებინა, რომ წყაროების ცნობა და გადა-მწერის განცხადება არ შეეფერება სინამდვილეს, ანდა უწყებაცა და მიწაწერაც სწო-რია, მხოლოდ დღეს არსებულ სომხურ ტექსტს გარდა ყოფილა კიდევ ძველად სხვა თარგმანიც, რომელიც გრიგოლ ოშკელს გადამოუღია. ჩვენ ეს ვარაუდი უფრო სწორი გვგონია, რადგან ქართულ თარგმანში ერთი ისეთი ნიი ანთა ვიპოვეთ, რომე-ლიც, თუ არ სომხურით, სხვანაირად ვერ აიხსნება (ნ. აშის შესახებ ქვემოთ, ნაწარ-მოების ცალკე განხილვისას).

გრიგოლ ნაზიანზელის კიდევ ერთი სიტყვა მოაჩინა აკად. კ. კეკელიძე გრიგოლ ოშკე-ლის მიერ თარგმნილად სომხური ენისაკენ. ესაა : «ქებაჲ და შესხმაჲ ნეტარისა კესა-რიოს ძმისა თვისისაჲ» (საქ. შუზ. ხელნაწერთა A ფონდი № 87; B ფონდი № 1696). ენა-ბრიკვად ეს თარგმანი ახლო დგას ამავე პირის ნათარგმნად აღიარებულ ზემორე აღ-ნიშნულ ნაწარმოებთან. ესეც მსგავსად პირველისა არ ხვდება სომხურ სათანადო ჰველ ტექსტს, რომელიც მხოლოდ ერთი რედაქციითაა სომხურად ცნობილი. ვერც რამე საგანგებო ნიშანი იძებნება ქართულ თარგმანში, რომლის მიხედვით შეგვეძლოს იქაფ ისეთი დასკვნა გამოვიტანოთ, როგორც წინა შემთხვევაში, სახელდობრ ის, რომ ეს თარ-გმანიც ოდესღაც სომხურად არსებული ცალკე რედაქციის თარგმანია³.

ესენია ჩვენი მთავარი წყაროები, რომლებშიაც მოიპოვება ის თარგმნილი ქართუ-ლი ძეგლები, რომელთა სომხურიდან მომდინარეობა, IX-X ს.ს-ში, არავითარ ეჭვს არ იწვევს. არა თუ ეს ძეგლები, არამედ მათი შემცველი უძველესი ხელნაწერების უმრავლესობაც ამავე პერიოდის ფარგლებში თავსდება, ყოველ შემთხვევაში ლი-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი მწერლობა, ტ. I, თბ. 1941, გვ. 151-152.

² გამოცემით კი მარტო ერთია გამოქვეყნებული : « შობისათჳს » : ჩიქრე ლ ჳაია რიგჯიან. 47, 1792. ნ. აკინიანის ანოთ ნაზიანზელის ნაწერები 450-572 წ.წ. შირის უნდა იყოს ნათარგმნი სომხუ-რად (ნ. ასიხნასა. იასასკას ნაქარქსე ლ ქიხნსასკას სქისქარესან რუიიყდ. ქიხნსა, 1932, გვ. 68). ³ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია... I², გვ. 151-152.

⁴ გრ. ნაზიანზელის ნაწერებიდან ძველ « მრავალთავებში » გვხვდება ორი თხზულება : 1. « შობის-ათჳს » (« ქე იშვებას, უგალობლით... ») და 2. « ნათლისღებისათჳს » (« ამა კუილად დღეს სიღუმ-ლოჲ... »), რომლებსაც აკად. კ. კეკელიძე IX-X ს-ის თარგმანებად მიიჩნევს, შესრულებულთ ტაო-კლარჯეთის უცსობ მთარგმნელთაგან (ქართ. ლიტ. ისტ. I², გვ. 591). სომხურობის რამე ნიშანი მათ არ მოეპოვება, ამიტომ ისინი შეიძლება ბერძნულიდან მომდინარეობდნენ. თუ კი ასეთი არ გამო-დგენენ, მაშინ საფიქრებელია, რომ ისინი სომხურიდან მოდიოდნენ, მაგრამ ჯერ მოუქველველი დედნებოდან (ნ. რეში « მრავალთავი », ენიშპის შიამბე, გვ. 248).

დად არ სცილდება მას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, «ათინის მრავალთავი» აკად. ნ. მარს X ს-ად მიაჩნდა, თუმცა აკად. კ. კეკელიძის საბუნების შეიძლება XI ს-ისაც იყოს. «შატბერდის კრებული», როგორც ეს ექ. თაყაიშვილმა¹ და თ. ჟორდანიამ² ვაარკვიეს, 973 წლის ახლო ხანსაა დაწერილი, ხოლო გრიგოლ ოშკელის თარგმანის შემსველი ხელნაწერი დაახლოებით 1065 წლის ახლოსაა დაწერილი³.

ქართულიდან სომხურად შესრულებული ერთი თარგმანის დედანი: «ცხორებაჲ დიონისიოსისი» - უძველეს ქართულ «მრავალთავებშია» დატული («ათინურს» - აქ 57-ში და ერთერთ «თბილისურში» - საქ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 19), ხოლო მეორე თარგმანის დედანი: «მარტვლობაჲ შუშანიკისი» XI ს-ის დამდეგის ერთერთ «თბილისურ მრავალთავშია» შენახული (საქ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 95⁴). «დიონისიოსის ცხოვრების» სომხური თარგმანის აღმოცენების დრო IX ს-ის 80-იანი წლებია, როგორც შთარგმნელის, ვინმე იოანე მკურნალის ანდერძიდან ირკვევა. იაკობ ცურტაველის «შუშანიკის მარტვილობა» კი X ს-ის დამდეგის ერთ სომეხ ავტორს, აპარან ვანანდელს აქვს გამოყენებული თავისი ერთი კომპილაციური ხასიათის ნაშრომისათვის: «მცხეთის ჭურის ისტორია-ში», სადაც ხსენებული მარტვილობა გამოყრებით ხანს შესული. ამრიგად, ხსენებული ძეგლების სომხურად აღმოცენების ხანა წინ უსწრებს ამ ძეგლების შემსველ ქართულ უძველეს ხელნაწერებს და ერთერთ ზღვარსაც წარმოადგენს, რომლის უგვიანეს არ შეიძლება ვიკარაუდოთ მათი შემქმნა ქართულ ენაზე.

როგორც ქართული თარგმანების სომხურ დედნებს, ისე ქართულიდან სომხურად თარგმნილ ტექსტებსაც ძირითადად ჯაიღლსიქი-ებში («მრავალთავებში») ვხვდებით. ესენი კი ისე ძველი არ არიან, როგორც ქართული ხელნაწერები. თუ ხსენებული სომხური ძეგლების ხელნაწერთა ფრაგმენტებს არ მივიღებთ მხედველობაში, რომლებიც შეიძლება «მრავალთავებისა» არც იყვნენ და ამასთან X-XI ს.ს-ისა ჩანან ხელის მიხედვით, სხვები, მთლიანი ტექსტების შემსველი «მრავალთავები», XII-XIII ს.ს-ზე ძველი არ მიიჩნევა. ყოველ შემთხვევაში სომხეთის ხელნაწერთა საცავებში არ შეგვხვდრია.

ქართულის შესახამის სომხურ ძეგლთაგან თითქმის არც ერთი არაა კრისტოკულად გამოცემული. აგიოგრაფიული ძეგლებიდან მხოლოდ «იზიდნოზისი: წამება» P. Peeters-ის მიერ სათანადოდ გამოქვეყნებული ლათინური თარგმანითურთ, რომელსაც თან ახლავს ალ. ხახანაშვილის გამოცემის მიხედვით მის მიერვე შესრულებული

¹ ექ. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, თბილისი, 1890წ., გვ. LXXIX.

² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები... I, თბ., 1892წ., გვ. 103.

³ G. D. Jördaniia, Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, т. I, გვ. 87.

⁴ იაკობ ცურტაველი - მარტვლობაჲ შუშანიკისი, გამოც. ილია აბულაძისა, თბილისი, 1938წ., გვ. 51 (შენ.).

თარგმანის¹, და რამდენადმე აგრეთვე «დიონისიოსის ცხოვრების» სომხური თარგმანს ნ. აკინიანის მიერ, ვვიანდელი ნუსხების მიხედვით². სხვა ყველა დანარჩენი მოქმედ ჰაუსკასკანს-ის სერიაშია დაბეჭდული ზოგიერთი ხელნაწერის მიხედვით. აქარონ ვანანდელის შრომა კი ისევ ხელნაწერებშია დამარხული. ამ ავტორის სახელით გამოცემული ის «ისტორია მცხეთის ჯვრისა», რომელიც ქრისტე მედიქსეთ-ბეგმა გამოაქვეყნა³, სინამდვილეში ამ ისტორიის მხოლოდ დასაწყისია. ეგზეგეტიკურისა და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური დარგის ნიმუშებს, რომელთაც ჩვენ ვაქვეყნებთ, დღემდის ბეჭდვითი გამოშვებებია არ ჰქონია. ყველა ამ გარემოებამ მოყარა მამუკიდა ხელი კრიტიკული გამოცემისათვის და, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, გამოყენებინა ყველა სომხური «მრავალთავი» (ჯამალსიქი), რადგან თუ სადმეა სხვანაირი ძეგლების ტექსტები საძებარი, ეს ისევ «მრავალთავ-ჯამალსიქი-ებში».

რას გვაწვდის ახალს ჩვენი ტექსტების შესწავლა, ესაა ეხლა მორიგი გასარკვევი კითხვა, რომელთადაც დაკავშირებულია ჯერ იმის გამოწვევით, თუ ზედმიწევნით რა დროის წარმონაქმნია ესათუის ძეგლი და მერმე - ვინაა შემოქმედი წერი, საიდან ჩანს ეს, და რაში მდგომარეობს ძეგლთა ენის თვისებები.

III. ქართული და სომხური თარგმანების წარმოქმნის დრო.

სომხურიდან თარგმნილი ქართული ძეგლების ერთი ნაწილი, სახელდობრ ეგზეგეტიკური და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური შინაარსის ნაწარმოებები, აღმოცენების ხანის მხრივ მკვლევართა შორის რაიმე ეჭვს არ ჰბადებდა და არც ამჟამად იწვევს. ერთ მათგანს თარგმანის შესრულების დროს მათუწყებლად მოეპოვება ანდერძი, რომელთაც დაახლოებით ირკვევა ეს თარიღი, ხოლო მეორეს დასახელებული ჰყავს მთარგმნელად ისეთი პირი, რომლის მოღვაწეობის ხანა აგრეთვე დაახლოებით შეიძლება განისაზღვროს. მსგავსი სურათი გვაქვს, როცა ქართულიდან სომხურად შესრულებული ძეგლების წარმოშობას ვარკვევთ: ერთგან აქვს («დიონისიოსის ცხოვრება») თარიღი შთიბრებამ, მათუწყებელი იმისა, თუ როდის ითარგმნა ეს ძეგლი, ხოლო მეორეგან («მუშანიკის მარტვილობა») მთარგმნელია დასახელებული, რომლის ვინაობასა და მოღვაწეობის ხანაზე ცნობები ზოგიერთ სომეხ ისტორიკოსთან გვხვდება. მხოლოდ აგიოგრაფიული შინაარსის ძეგლებია, რომ ანდერძსაცა და მთარგმნელის

¹ Passio s. Jshozetae. «Acta Sanctorum», novembriis, tomus IV, Bruxel-
lis, გვ. გვ. 204-213.

² Պատմութիւն սրբոյ Դիոնիսիոսի Եպիսկոպոսի Արիսպագայւոյ. «Խառնէս ԱՄ-
սարեայ», Կիևისა, 1914, გვ. 205-216.

³ Պատմութիւն սրբոյ Նշանիկ Նունի: Կրօնց Կան առաջնորդի. «Տեղեկագիր» ՍՍ
ՌՍ փորձությունների Ակադեմիայի հայկական ֆիլիალի, №9(14), 1941, გვ.61-63.

დასახელებასაც მოკლებულია, რის გამოც ისინი საგანგებო განხილვას საჭიროებენ მათი აღმოცენების დროის დასადგენად.

სომხურიდან მიმდინარე აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანთა წარმოშობის ხანის განსაზღვრის შესახებ მკვლევართა შორის, როგორც წინა თავში შევნიშნეთ, აზრთა სხვადასხვაობა სუფიერს. ყველაზე უწინარეს ამ ძეგლებით დაინტერესებული მკვლევარი აკად. ნ. მარი თავის წინასწარ შენიშვნებში, რომლებიც მან 1899 წ. გამოაქვეყნა¹, იმ აზრისა იყო, რომ აღნიშნული ძეგლები (მათ რიცხვში «დავით და ტირიჭანის წამება») VII ს-ის გასულამდის ანდა VIII ს-ის დამდეგამდისა ქართულად თარგმნილი, ასეთ მოსაზრებას ის გარემოება ედგა საფუძვლად, რომ სომეხ მარტვილთა და მოღვაწეთა წამება-მოქალაქეობის წიგნები მას შემდეგ, რაც ქართლისა და სომხეთის ეკლესიები ურთიერთს გაეთიშნენ (VII ს-ის დამდეგს), შეუძლებელი იყო ქართულად ეთარგმნა ვისმეო. უკიდურეს ზღვრად აკად. ნ. მარი VII ს-ის გასულს ან VIII ს-ის დამდეგს დებდა, ე.ი. იმ მიმენტს, რომლიდანაც, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, იწყება „რელიგიური შუღლისა და ერთმანეთისაგან განდგომის“ გაქრო-ერება.

ზემოთ აღვნიშნავდით აგრეთვე, რომ შემდეგში აკად. ნ. მარი თავის წინასწარ დაკვირვებებს აღარ დაბრუნებია, თუმცაღა დაპირების, დაწვრილებით განვიხილავ საკითხსა, ის არა ერთგზის იძლეოდა. ერთხანს ის, ეცხობა, ამ შეხედულებას კიდევ იცავდა, როგორც ეს 1901 წ. გამოქვეყნებული ზოგიერთი ათონური ხელნაწერების აღწერიდან ჩანს², რადგან ის აქ აღნიშნულ თარგმანებს ისე უცქერის, როგორც სომხური ლიტერატურის გავლენის ნაყოფს ქართულს აღრინდელ მწერლობაზე. მაგრამ შერამე, მას შემდეგ რაც მან სომხურიდან თარგმნა მერშინდელ ხანაშიაც შესაძლოდ მიიჩნია, ქართული და სომხური ლიტერატურული ეკლესიების თანაარსებობის უამს ტაო-კლარჯეთში, საფიქრებელია, წინანდელი შეხედულება რამდენადმე შეეცვლიდა. ამის გამოხატულება უნდა იყოს მისი 1926 წლის ერთი გამონათქვამი, რომელიც ათონის «მრავალთავის» დასაწყისის ნაწილის გამოცემასთან დაკავშირებით მოგვცა. ათონის «მრავალთავი», ამბობს ის აქ შესაძლებლობის სახით, ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან დაკავშირებულ სომეხთათვისაა განკუთვნილი³. კითხვას, თუ როდინდელია ამ კრებულში მოთავსებული სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანები, ის აქ აღარ შეხებია, ასე რომ საქმე გვაქვს ისევ მის აღრინდელ მოსაზრებასთან, რაც მას სხვაგან აშკარად არც შეუხსრივია და არც უარუყვია.

როგორც აქიდან ვხედავთ, აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანთა დასათარიღებელ საყრდენად მიღებულია ისტორიული პირობები ქართულისა და სომხური ეკლესიების ურთიერთობისა, მხოლოდ არაა საბოლოოდ განსაზღვრული, მაინც რომელი პერიოდია ამ თარგმანების წარმოშობის - ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთობისა, თუ ქართულ ეკლესიასთან დაკავშირებული სომხური ეკლესიის ერთი.

¹ Н. Марр. Из поездки по Афон. ИСМНПР, № 87, стр. 1-24.

² Н. Марр. Описание пяти первоначальных рукописей. ЗБО, т. XIII, стр. 1-88.

³ La Synaxaire géorgien... Patrol. orient., XIX, fasc. 5, გვ. 638.

ფრთისა.

ისტორიულ გარემოებას აღნიშნული თარგმანების წარმოქმნის განსასაზღვრავად არც სხვა მკვლევარები უგულებელსყოფენ, მხოლოდ ისინი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ენობრივ მონაცემებსაც, კერძოდ ტერმინების სმარებას, სათანადო ანგარიშს უწევენ. ამ მხრივ ზოგიერთი ძველი IX ს-ზე აღრინდელად მათ არ მიაჩნიათ. ასეთნაირად ვადაქრა აღნიშნული საკითხი ზოგიერთი საგულისხმო ძეგლის მიმართ აკად. ივ. ჭავჭავაძის შვილმა, რასაც «დავით და ტირიჭანის მარტვილობის» თარგმანის შესახებ აკად. კ. კეკელიძე იწყნარებს.

სხვაგვარი ცდა, ვანსაზღვროს ზედმიწევნით სომხური აგიოგრაფიის ზოგიერთი ქართული თარგმანის აღმოცენების ხანა, P. Peeters-ს ეკუთვნის. მის საყრდენს თარგმანის აღმოცენების დასათარიღებლად დედანსა ზ თარგმანში მოსახსენებლად დადებული დღე წარმოადგენს. თვითეული ძველის ქართულ თარგმანს, როგორც საერთო წესი ამ დარგის ნაწარმოებთათვის, დასაწყისში, სათაურის წინ, მარტვილისა თუ მოღვაწის მოსახსენებლად ეკლესიის მიერ დაწესებული დღე აქვს დასახელებული. ჩვეულებრივ ის იგივეა ხილმე, რაც მარტვილისა თუ მოღვაწის აღსრულების დღედ ძეგლში მოხსენებული დღე, თუკი ასეთი რომელიმე მაგჯანს მოეპოვება. ქართულ თარგმანებში ეს დღე რომაული აღრიცხვით არის წარმოდგენილი. დასახელებულია ესათუის თვე რომაული სახელწოდებით და მის გვერდით მოთავსებულია ამ თვის რომელიმე რიცხვი. სომხურს შესატყვის ტექსტებში ასეთ შემთხვევებში ეროვნულ აღრიცხვას ვხვდებით. იქ თვე დასახელებულია ძველი სომხურა სახელწოდებით და მის გვერდით ამ თვის რიცხვია (შეცნობად ასოებით) გამოყვანილი. როგორც ცნობილია, ძველი სომხური წელიწადი მოძრავი იყო, ქართული კი უძრავი მსგავსად რომაულისა. სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიულ ძეგლებს, რომელთაც მარტვილ-მოღვაწის ხსენება მოძრავი წლის მიხედვით ჰქონდა დადებული, ქართულად განმკარგველი მოსახსენებლად დედნის თარიღს უცვლელად ვერ დაუტოვებდა, რადგან ქართული ეკლესიის პრაქტიკაში უძრავი წელიწადი იყო მიღებული ძველად. განმკარგველს, ბუნებრივია, ის ქართულ აღრიცხვაზე უნდა გადასულიყვნა. ამის გამო სომხური თვის სახელწოდების შავიერ ქართულ თარგმანებში VII ს-დან რომაულს ვხვდებით. რიცხვებიც, რასაკვირველია, ამავე მიზეზის გამო ყოველთვის ერთნაირი არ შეიძლება იყოს. რომელ ვითარებასთან შეფარდებით შეიძლება იყოს. მოძრავი წლის თარიღები გადმოყვანილიყო უძრავისაზე, იმასთან, რომელიც პირველსა და მეორეს შორის შაშინ არსებობდა, როცა რომელიმე ძეგლი ითარგმნებოდა, თუ იმ მიმართებასთან შეფარდებით, რომელიც მათ შორის უნდა არსებულებოდა ძეგლში აღწერილ ამბების დროს? ერთთანაცა და მეორესთანაც, მაგრამ უფრო პირველთან შეფარდებით, რადგან მთარგმნელ-განმკარგველისათვის, როცა წამება-ცხოვრების წიგნში აღწერილ ხანას ძლიერ იყო დასილებული, ადვილი საქმე არ იყო წინააღმდეგ ვითარებასთან დაკავშირებული შეფარდების დაყვა. P. Peeters-საც სწორედ მოსახსენებლად დადებული თვე და რიცხვი რამდენიმე ქართული თარგმანისა მთარგმნელის ნაშრომის ხელიდან გამოსვლის დროსთან მიმართებით მიაჩნია განმკარგულად, რაც უცხოობლად მართებული უნდა იყოს.

P. Peeters-ს მარტივი ორი ქართული თარგმანის აღმოცენების დრო აქვს ასეთი ხერხით განსაზღვრული. ერთია «შუშანიკის მარტვილობა», ე.წ. მოკლე წამების წიგნი, ხოლო მეორეა «იზიდბოზიდის» წამება». «მარტვილობა» შუშანიკისა, რომლის აღსრულების თარიღს, ქალაქის 17-ს, ქართული თარგმანით მოსახსენებლად დაწესებული 21 აგვისტო შეეფარდება, P. Peeters-ის ანგარიშით ნათარგმნია 946-944 წ.წ-ში, რადგან ამ დროსაა მხოლოდ, რომ 17 ქალაქი 21 აგვისტოს უღრის. ასევე «მარტვილობა» იზიდბოზიდისა, რომლის აღსრულებისა და მოსახსენებლად დაწესებულ თარიღს, ქალაქის 2-ს, ქართული თარგმანით აღსასრულის თარიღად გამოყვანილად 2 ივლისი და მოსახსენებლად დაწესებული 28 ივლისი შეეფარდება, უკანასკნელის ოდენ მხედველობაში მიღებით, იმავე მკვლევარის ანგარიშით 968-972 წ.წ-შია ნათარგმნი, რადგან ამ დროსაა მხოლოდ, რომ 2 ქალაქი 28 ივლისს უღრის.²

როგორც ვხედავთ, ქართულად თარგმნილი მარტვილობის წიგნების მოსახსენებლებს აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა მინიჭებული P. Peeters-ის მიერ მათი ქართულად წარმოქმნის დროის დადგენის საქმეში. მაგრამ, თუ თვით თარგმანის ტექსტში ნახმარი აღსასრულის თარიღის სომხურთან მიმართებას მივაქცევთ ყურადღებას, შევნიშნავთ, რომ აქ რიცხვი არაა შეცვლილი, ხოლო თვის სახელწოდება თარგმანის ტექსტშიცა და მოსახსენებელშიც ერთიდაიგივეა („ივლისი“). როგორც ეტყობა, მთარგმნელი თუ რედაქტორი ტექსტის თარგმანისა თუ რედაქციის დროს სომხური თვის სახელით იღებს გარკვეულ თვის, რომელიც მაშინ ქართული სინამდვილეთ შეეფარდებოდა სომხურს, ხოლო რიცხვს ანგარიშს არ უწევს. ასევეა საფიქრებელი, რომ შუშანიკის მარტვილობის აღსასრულად დედანში დასახელებული 17 ქალაქი მთარგმნელისა თუ რედაქტორის ნუსხას არ უნდა ჰქონოდა, თორემ, თუ ასე იქნებოდა, მაშინ თარგმანში 17 აგვისტო (ან ივლისი) იყო მოსალოდნელი. რატომაა, რომ აღსასრულის დღედ დასახელებული თვის რიცხვი დედანსა მოსახსენებელშია (თარგმანისა) შეცვლილი, არ ირკვევა. შეიძლება ამ მარტვილისათვის ასეთი დღის დაწესება შეუძლებელი იყო ამავე დღეს სხვებისათვის დაწესებულ ხსენებათა გვერდით, ანდა ევების თარგმანის ტექსტის თარიღი თარგმანის შესრულებისა თუ რედაქციისა იყოს, ხოლო მოსახსენებლისა კი - ეკლესიის სებართვისა. ამიტომაც მგონია, რომ თარგმანის აღმოცენების ხანის განსაზღვრავად მაინც ტექსტების ჩვენებას უნდა მივცეს უპირატესობა.

მთარგმნელი (თუ რედაქტორი) რომ თვის გადმოყვანას უწევს ანგარიშს და არა რიცხვისას, ამას ჩვენი ძეგლების მარტვილ-მოღვაწეთა აღსასრულისა და მოსახსენებლის თარიღებიც გვიდასტურებს:

ა. სანდუხტის თარიღი აღსასრულის მიხედვით დედანში. „ქალაქის“ 7, ხოლო თარგმანში აღსასრულითა და მოსახსენებლითა - მაისის 5³.

¹ P. Peeters. S. Sossanik... Anat. Bollan., t. LIII, fasc. 12, pp. 303-305.
² P. Peeters. რეცენზია ავად. ივ. ჭავჭავაძის წიგნზე - ძველი სომხ. საისტორიო მწერლობა, წიგნი I. Analecta Bollandiana, t. LIV, p. 399.
³ შეუთანხმებლობა რიცხვებისა (7 & 5) იმით აიხსნება, რომ რიცხვის გამომხატველი ასო დედანსა, რომელიც ან 7 უნდა ყოფილიყო, გადაშქერისა, თუ ქართულად მთარგმნელის მიერ ამოუცხვრილია

ბ. ოსკის თარიღია დედნის მოსახსენებლით („ჰირის“ მეორე შაბათი), ხოლო თარგმანით (აქაც მარტო მოსახსენებლით) - მაისის 12.

გ. მესუკავეთა თარიღი აღსასრულითა და მოსახსენებლითა დედანშია „ნავახარდის“ 15, ხოლო თარგმანში (აღსასრულითა და მოსახსენებლითა) - აპრილის 15.

დ. გრიგოლ გინმანათლებლის შემკვიდრეთა თარიღი დედანში არ მოიპოვება, ძველ სხვა სომხურ წყაროს კი ჰქონია „ტრეს“ 22², ხოლო თარგმანში მოსახსენებლად ივლისის 19.

ე. ნერსეს მთავარეპისკოპოსის თარიღი სომხურს ცხების წიგნში არ მოიპოვება, სხვა ძველ წყაროებს კი ჰქონიათ „ჰროტიც“ 5, „ნავახარდის“ 30 და „ტრეს“ 11³, ხოლო თარგმანში მოსახსენებლად ივლისის 1.

ვ. საჰაჰის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ნავახარდის“ 30, ხოლო თარგმანში, აღსასრულითა და მოსახსენებლითა - აპრილის 30.

ზ. ვარდანის თარიღია დედანში, მოსახსენებლით - „ჰროტიც“ 30, ხოლო თარგმანში, მოსახსენებლით - მარტის 28.

შ. შუშანიკის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ქალოცის“ 17, ხოლო თარგმანში, მოსახსენებლით - აგვისტოს 24.

თ. ატომის თარიღია დედანში, მოსახსენებლითა და აღსასრულით - „ნავახარდის“ 9, ხოლო ქართულ თარგმანში, მოსახსენებლითა და აღსასრულით - აპრილის 9.

ი. იზიდოზიძის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ქალოცის“ 2, ხოლო თარგმანში, აღსასრულით - ივლისის 2, მოსახსენებლით - ივლისის 28.

იპ. დავით დვინელის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ბეგის“ 23, ხოლო თარგმანში, აღსასრულითა და მოსახსენებლით - ფებერვლის 23.

თითქმის ყველგან, სადაც კი ჩვენი მარტვილობების დედნებში სადმე აღსასრულისათვის თარიღი გვაქვს, ქართულ თარგმანებში ის მხოლოდ თვის სახელწოდების შეცვლით არის მოცემული, ხოლო რაცხვი უცვლელად არის გაშვებული. სადაც იხონი ურთიერთს არ ხვდებიან, იქ ან რიცხვის გამომხატველი ასიების გრაფიკულ შეცდომასთან გვაქვს საქმე, ანდა რაღაც ჯერ უცნობ მოვლენასთან, რაზედაც ზემორე (გვ. 040) გვქონდა საუბარი.

აქ მოგანიღ ნუხსას თუ დაუუკვირდებით, სომხურ თვეთა სახელები რამდენჯერმე შეგვხვდება გამეორებული. ასე მაგ.:

სამასაჰი:	}	აპრილი (გ. მესუკავენი).	წარღუე	}	მაისი (ა. სანდუხტი).
		აპრილი (ვ. საჰაჰი).			ივლისი (ი. იზიდოზიძი).
		აპრილი (თ. ატომი).			აგვისტო (შ. შუშანიკი).

მცდარად, დაწერილობის მსგავსების ნიადაგზე.

¹ ნ. გვ. 191, 21 (ზენიშენები - ი).

² ეს წყაროა: Մոսկովის Կաթողիկոսար, յոր յարի և Կոնստանդ, աշխ. Վրթանէս վարդ. Աս-կերեանց. Վեներիկ, 1782 (ნ. Օրմանեան. Ազգասպարում, I, § 86, გვ. 124).

³ ამ უკანასკნელის წყარო ყოფილა ճաշուց-ի (ნ. Օրմանեան, Ազգասպարում, I, § 155, გვ. 219).

S r t { ივლისი (დ. გრიგოლის შემკვიდრენი). < ზიიზ > შაისი (ბ. ისკი).
 { ივლისი (ე. ნერსისი). ზიიყიყ მარტი (ზ. ვარდანი).
 Արևყ ფებრვალი (ია. დავით დვინელი):

ურყევად, ყველგან ერთიდაიგივე ქართული შესატყვისი სომხურ თვეთაგან, როცა ის რამდენჯერმე შეივლიდა, ჯერ სասասიარ-ნავასარდს და მერმე ყიქ-ტრეს მოქავეება. ნავასარდი სომხური მოძრავი წლის პირველი თვეა, რომელიც ჩვენი თარგმანებით ყველგან უცვლელად „აპრილი“ ნავასარდის შესატყვისად „აპრილი“ როგორც მონახსენებელში, ისე ტექსტშიაც, აღსასრულის გადმოცემისას იხმარება. უკანასკნელ შემთხვევაში თავდაპირველად არც იყო მონახსენებული, რომ ის თარგმნილიყო, ანუ გადმოყვანილიყო ქართულზე, რადგან იმ წრისათვის, ვისთვისაც ეს მარტვილობა-ცხოვრებათა წიგნები ითარგმნებოდა, ეს სიტყვა უთარგმნელადაც კვანავები იყო ისე, როგორც სხვა საკუთრივ სომხური სიტყვებიც, რომლებიც უთარგმნელადაა გაშვებული¹. და მართლაც, როცა თვით ქართულ ტექსტში კავკიარლებით ამ სომხური სიტყვის ბადალს, სამი შემთხვევიდან იგი ერთგან უთარგმნელად გვხვდება, მხოლოდ გვეყრდით ახსნა მოსდევს: „ რომელ არს აპრილი“ (I 6, გვ. 83, 2-3); მეორეგანაც (I-9, გვ. 111, 6) ნავასარდი ყოფილა დაწერილი ათონის ნუსხის დედანში, რის მიხედვით ამ ნუსხის გადმოწერსაც ის გადმოუღია, მაგრამ მალე შეუნიშნავს, წაუფხეკია და ზედ „აპრილი“ გამოუყვანია, მაგრამ ისე, რომ პირველი ნაწილის კვალი მაინც ჩანს; მესამე შემთხვევაში კი მხოლოდ ქართული ბადალით-აპრილით-არის წარმოდგენილი ნავასარდი. ამ თვის რიცხვი სომხურსა და ქართულშიაც სამივეგან ერთიდაიგივეა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მთარგმნელი არ ცვლის მას, ხელუხლებელს ტივებს ისე, როგორც ხელუხლებელად გაუშვია თვის სახელწოდებაც. ახსნა, რომელიც ერთგან ამ სიტყვას ახლავს, საფიქრებელია, მთარგმნელს არც ეკუთვნოდეს, არამედ ჩვენი ნუსხის დედნის რედაქტორ-განმკარგველისა იყოს. ამასთან ცხადია, რომ ის „შესწორებაც“, რომელიც ნავასარდის წაფხეკასა და ზედ აპრილის გამოყვანაში გამოიხატება, ჩვენი ნუსხის დამწერს ხსენებული გლოსის მიხედვით შეუდანიო. ხოლო ნავასარდის ბადალ ქართულ ტექსტში მხოლოდ აპრილის ხმარება ჩვენი ნუსხის მწერლისაგან კი არ უნდა მომდინარეობდეს, არამედ მისი დედნის დამწერისა ან განმკარგველისაგან.

ნავასარდის აპრილით წარმოდგენას იმიტომ ვერ მივაწერთ ჩვენი ნუსხის მწერალს, რომელიც X ს-ის გასულის ან XI ს-ის დამდეგის მოღვაწე ჩანს, რომ მის დროს სომხური ნავასარდი ქართულში აპრილს კი არ უდრიდა, არამედ მარტს. აპრილს ნავასარდი 836/40 - 956/60 წ.წ. შორის უდრის. ასე რომ ნავასარდი აპრილზე ჩვენი ნუსხის დამწერს კი არ გაუმართავს, არამედ მის დედანს ჰქონია უკვე შესრულებული, ისიც გლოსის სახით, რაც მხედველობაში მიუღია ჩვენი ნუსხის გადამწერს და უხელმძღვანელებია კიდევაც მით: უთარგმნელად გაშვებული „ნავასარდი“ წაუფხეკია და ზედ „აპრილი“ წაუწერია. ამას გადამწერი ვერ ჩაიდინდა (მისი მოღვაწეობის ეპოს ნავასარდი უკვე ზემო მარტს უდრიდა!), რომ მას სახელმძღვანელე მითითება არა ჰქონოდა. ხოლო ხელნაწერი, რომელიც ასეთი

¹ ამათ შესახებ დამწერილებით ქვემოთ « ლექსიკის » მიმოხილვისას.

მითითება იქნებოდა, ცხადია, მხოლოდ 840-960 წ.წ. შორის შეიძლება დაწერილიყო ჩანს, ამავე ხანაში დაწესებულა სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებათა მოსახსენებლები, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში აღსასრულის თარიღს იმეორებენ უცვლელად.

მხოლოდ გარკვეულ ხანაში რომ იყო შესაძლებელი ნაკასარდის შესაბამისად „აპრილის“ ხმარება (ე.ი. 840-960 წ.წ. შორის) და ამ პერიოდის შემდეგ კი ის „მარტო“ უნდა ყოფილიყო გადმოცემული, ეს ერთი ძველი ქართული ძეგლითაც მტკიცდება. ეს ძეგლია: «კანონი წელიწდისაჲ, განწესებული რიცხუსა თუეთასა, რომელი განაწესეს ნეტართა და ღმრთივ-შემოსილთა წმიდათა მოძღუართა ჩუენთა წესისაებრ წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა», რომლის ჩვენი ნუსხა მეცნიერებაში «პარიზის ლექციონარის» სახელით არის ცნობილი¹. ამ ძეგლში ზოგიერთი ხსენება სომეხ წმინდანთათვისაც არის დაწესებული. იმ სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთაგან, რომელთა ცხოვრება-წამებანი ჩვენს თარგმანებშია წარმოდგენილი, აქ მხოლოდ „საპაის ხსენებას“ ვხვდებით: ეს ხსენება ჩვენს თარგმანში 30 აპრილს არის აღნიშნული, ხოლო ლექციონარით 30 მარტისთვისაა დაწესებული: „თთუესა მარტსა: ღ: წმიდისა საპაისის, ანასტასიას, და ნეტარისა-იპოლიტისი, ყოველთა წმიდათა მოძღუართაჲ“². «პარიზის ლექციონარის» ხელნაწერი XI-XII ს-ში გადაწერილად ითვლება³. მისი რედაქციაც, რომელიც შეიცავს იმავე ტიპის კალენდარს, რაც აჟად. კონსტანტინოპოლის მიწერ გამოქვეყნებულს «იერუსალემის განჩინებაში» გვაქვს⁴, XI-XII ს-ში ჩანს შევსებული სახით ჩამოყალიბებული, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს 960 წლისა, რადგან ამ თარიღის წინ საპაისის მოსახსენებლად სომხურში დადებული ნაკასარდის თვე „აპრილს“ წარმოადგენდა, ხოლო მისი შემდგომი ხანისა, 1080 წლამდის, - მარტს. საკულისხმთა ამ ცნობაში ისიც, რომ, როგორც ჩვენს თარგმანებში, ისე მათი აღმოცენების შემდეგაც, სომეხი წმიდანის სახსენებელი ქართულზე გადმოყვანილია იმნაირად, რომ თვეს და არა რიცხვს ეწევა ანგარიში. რიცხვი ორსავე ხანაში უცვლელად არის დატოვებული.

¹ კ. კეკელიძე, «მიმოხილვალი»: კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, გვ. 268-269. შტრ. ექ: თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და აცო ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933 წ., გვ. 24-30.

² ნ. «პარიზის ლექციონარის» ფოტო-პირი, საქ. მუზეუმის ხელნაწერთა დეპონირი, № 11 ამ ხელნაწერიდან ამ აღვიღს პროფ. H. Souasson-ი, რომელმაც ამ ძეგლის კალენდარული ნაწილი გამოსცა (Mémoires de la Société de la Recherche des Manuscrits et des Bibliothèques de la République de France, Die Festordnung und den Heiligenkalender des altchristlichen Jerusalem betreffend, B. Kühnlen, München-Glabach, 1923, № 10); შეკრებით კითხულობს: (Gedächtnis des h. Seleukus (und) in der Anastasis des „seligen“ Hippolyt (von Rom)...). ეტყობა, გამოცემელს „საპაისისა“ ამოუთხოვს „სალაუსი-ღ“, რაც Seleukus-ის გუუცია.

³ ასე ფიქრობს აჟად. კ. კეკელიძე თავის რეცენზიაში («მიმოხილვალი», გვ. 268), ხოლო ექ. თაყაიშვილი მას XI-ის დასასრულს ან XI ს-ის დამდეგს აუთუფებს (პარიზის... ხელნაწ., გვ. 24-31).

⁴ К. Кекопидзе, Меры восточных календарей VII века., Тб., 1912.

ნაკვასარს გარდა სომხურს ტექსტებში რამდენჯერმე გვხვდება ფაღიფ-ქაღა-
 ციცი. მაგრამ ეხლა უკვე ფაღიფ-ი ერთიდაიგივე შესატყვისით კი აღარაა წარმო-
 დგენილი ქართულში, არამედ ნაირ-ნაირით: „მაისით“ (I 1, გვ. 3, 28), „ივლისით“
 (I 10, გვ. 123, 23-24) და „ავვისტოთ“ (შუშ. მარტ., გვ. 49, 2). ამ სამი შემთხვევიდან
 „მაისი“ და „ივლისი“ ორგან თვით ტექსტშია ნახმარი აღსასრულის აღნიშვნის დროს,
 ხოლო „ავვისტო“ შარტი მოსახსენებელშია. რით უნდა აიხსნებოდეს ასეთი სხვადა-
 სხვაობა, ნუთუ სხვადასხვა ხანაშია ნათარგმნი მათი შემცველი ტექსტები? არა
 შეიძლება, რომ ისინი სხვადასხვა ხანის თარგმანებს წარმოადგენდნენ. ისინი ისე ახლოს
 დგანან ერთმანეთთან ენობრივად, რომ ერთ ენობრივ წრეში აღმოცენებულნი და ერთ
 ხანაში ნათარგმნი არიან. ფაღიფ-ისათვის სხვადასხვაობა ქართული შესატყვისების
 მხრით იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ სომხური მოძრავი წლის თარიღის უძრავზე გად-
 მომყვანს ვერ დაუცავს ზედმიწევნით სათანადო ანგარიში. ქაღაცი სომხური მო-
 ძრავი წლის მეხუთე თვე იყო. სომხური აღრიცხვის ქართულზე გადმომყვანს, ეტყო-
 მბა, კარვად სცოდნია, თუ წლის პირველი თვე რომელს შეესაბამებოდა ქართულში;
 აქ მას შეცდომა არ მოსდის, მაგრამ ქაღაცი, ე. ი. მეხუთე თვის გამოანგარიშების
 დროს ამ გამოსავალი თვიდან ქართული შესატყვისი ერთგან წესიერად გამოთ-
 ვლია (აპრილი-1, მაისი-2, ივნისი-3, ივლისი-4, ავვისტო-5), ხოლო მეორეგან
 წინა თვეში გადაუტანია (თუ სომხურ დედანში მართლა ეს თვე იყო დასახელებუ-
 ლი), ან იმის გამო, რომ მან იცის უძრავი წლის ამათუნიმ თვისათვის ერთ თვეში
 ხაზყება და მეორეში გადასვლა მოძრავი წლით, ანდა იმიტომ, რომ გამოანგარიშე-
 ის დროს გამოსავალი თვე „მარტი“ იწყება. ეს კი შესაძლო იყო 960-1080 წ.წ.
 სანძილზე, კერძოდ XI ს-ის ოციან წლებამდის, რადგან ამ ხანამდის არის ჩვენი
 ნუსხა წარმოშობილი. მაგრამ თუ მოვიგონებთ ზემოთ აღნიშნულ ვითარებას, რომ
 სომხური თვეების გადაყვანა ქართულზე ჩვენი ნუსხის დამწერის საქმე არ უნ-
 და იყოს, მაშინ აღნიშნულ ხანას ვერ მივაკუთვნებთ იზიდაობის წამების
 თარგმანს, რომელსაც სწორედ ქაღაცი შესატყვისად „ივლისი“ მოეპოვება. ის
 ადრე უნდა იყოს თარგმნილი და შეუფარდებლობის მიზეზი სხვა რითმე უნდა აიხსნებო-
 დეს! რატომღაა ქაღაციისათვის „მაისი“ დადებული სანდუხტის წამების ტექსტში
 ან მოსახსენებელში? ეს ხომ მეტისმეტ შეუფარდებლობას აჩენს! აქაც ორგვარი
 ვარაუდი შეგვიძლია გავწიოთ. ან იმიტომ, რომ ჩვენი თარგმანის დედანში ფაღიფ-
 ის მაგიერ სხვა თვე ეწერა, რომელიც „მაისს“ იძლეოდა (ასეთი კი ჩიჩი შეიძ-
 ლებოდა მხოლოდ ყოფილიყო), ანდა ფაღიფ-ქაღაცი, რომლის სახელწოდებას
 ქართული „სთულისაჲ“ უდრის სიტყვა-სიტყვით, უკანასკნელის რიგითაა გაანგა-
 რიშებულნი. «სთულისაჲ» ქართულის მეორე თვეა, თუ პირველი, ე. ი. გამოსავალი
 თვე, გადაყვანისას აპრილია, მაშინ მეორედ მიჩნეული სთულისაჲ-ფაღიფ, რა-

¹ იქნებ მით, რომ ამ დროისათვის ქართულ სინამდვილეში მოქმედი უძრავი წელიწადი
 მარტისა იყო, რომელიც თურმე ჩვენში მეცხრე საუკუნის დამდეგიდან, სექტემბრის წელი-
 წაღთან ერთად, ფებს იყიდებს ქორონიკული წელთაღრიცხვის შემოსვლასთან დაკავშირებით...
 (კ. კეკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი («სტალინის სახ. ტფ. სახ. უნივ. შრომები XV, 26).

საკვირველია, „მაისი“ იქნება.

ბრტერ ვხვდებით ერთი სომხური თვის ქართულ შესაბამისს, რომელიც ორგანზე ერთი და იგივეა. ესაა კრქ-ტრე, რომელიც ძველი სომხური წლის მეოთხე თვე იყო: ის გრივოდ განმანათლებლის მემკვიდრეთა და ნერსესის ხსენების დღედა დასახელებული არა ჩვენი თარგმანების შესაბამისი სომხური ტექსტების მიერ, არამედ ძველი სომხური კალენდარული ძეგლებით. სომხური მოძრავი წლის ამ მეოთხე თვის შესაბამისი ქართულ თარგმანებში (მოსახსენებლებით) კარგადაა გამოანგარიშებული: აპრილი-1, მაისი-2, ივნისი-3, ივლისი-4.

სხვა თვეები, რომლებიც ან ტექსტებითა (აღსრულების აღწერისას) ანდა მოსახსენებლებით იხსიარება, თითქმის ყველგან გვაჩვენებს წესიერ შესატყვისობას. ასე მაგ., (ჩიოქი) - მეორე თვე, „მაისით“ არის წარმოდგენილი, ანდა ჩოთაჟი, ეს მოძრავი სომხური წლის უკანასკნელი თვე, „მარტად“ არის აღნიშნული. მხოლოდ ერთი თვეა სრულ-არეგი (მერვე თვე), რომელიც არა ჩანს, თუ რის გამოა „ფებერვლით“ მოცემული. მაღაქია ორმანიანის ანგარიშით აქ თითქმის მარტაჟ-მარტაჟ უნდა ყოფილიყო! თუ ასეა, მაშინ ამ შემთხვევაშიც სწორი შესატყვისი გვექნება, რადგან მარტაჟ სომხური მოძრავი წლის მეოთხე თვეა, რაც ფებერვალს მხოლოდ აღნიშნულ პერიოდში (840-960 წ.წ.) უდრის.

როგორც ვხედავთ, სომხური თვეებისათვის ქართულ თარგმანებში მოცემული შესატყვისებიდან ორი თვეა, რომ განმეორებული ხმარების დროს შესატყვისობას ყველგან ზედმიწევნით იცავს: ნძვასარლი-აპრილი და ტრე-ივლისი. ამასთან პირველ ამოთვანს საგანგებო ყურადღებას აქცევს ტექსტის რედაქტორი თუ განმკარგველი. ჯერ ერთი, ტექსტში ახსნას, გლისას, ურთავს და მეორეც, სწორად უძებნის მას ქართულ ბადალს. ეს თვე სომხური მოძრავი წლის პირველი თვეა და მისთვის ასეთი ყურადღების მიქცევა ბუნებრივია. სხვა თვეების მიმართ თუ ორიოდ შემთხვევაში მოსალოდნელი შესაბამისი არ მოგვეპოვება, ეს დიდად საკვირველი არც არის. შეიძლება აქ შეცდომა არც იყოს, არამედ ისევე წესიერად იყოს ჩატარებული შეფარდება, როგორც უმეტეს შემთხვევაში სხვაგანაც, ე.ი. თარგმანის სომხურ დედანში ამ თვის სხვა სახელწოდება ყოფილიყო და არა ის, რომელიც შემოგვჩვენია. თუ ასე არაა, მაშინ, ეტყობა, უძრავი კალენდრისა და მოძრავის ერთმანეთთან შეფარდება მთლად ადვილი საქმე არ ყოფილა. თვეების გადაყვანა იმდენად მთარგმნელისა ან ჩვენი ნუსხის დამწერის საქმე არ უნდა იყოს, რამდენადაც აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანთა რედაქტორისა თუ განმკარგველისა, რომლის ხელში გაუქვლია ახლად თარგმნილ ძეგლებს. მაშასადამე, თვეების გადაყვანა იმ ხანასთან შეფარდებით უნდა იყოს შესრულებული, რომელშიაც მთარგმნელთან ერთად რედაქტორი ან განმკარგველი მღვდლები იყვნენ. ხოლო ამ ხანის განსაზღვრა შეიძლება სომხური პირველი თვის ქართული შესაბამისის (აპრილის) მიხედვითაც.

1 ს. ოტმანსკან. Աղգասպարով, հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անպէრდ սկիզբէն մինչև մեր օրերը, յարակից սուգային պարագաներով պատմութեամբ. Կ.Պոլիս, 1912, 9525, გვ. 777.

რამელიც სწორად არის მოცემული, რომ არაყური ვთქვათ იმის შესახებ, რომ სხვა
 ავტორების შესატყვისობაც აგრეთვე უწყვეტად სწორდება მოცემული და გარ-
 კვეთი მნიშვნელობა აქვთ ამ ხანის დასადგენად. ეს ხანა ამ ნიშნებით
 840-960 წ.წ-ზე მოდის. ამ ხანაზე აღრე ჩვენი ტექსტები აღმოცენებული არც
 უნდა იყოს, რადგან ის წრე, ვისთვისაცა და ვისი ინტერესების შესაბამისადაც ისი-
 ნი ითარგმნებოდა, ამ პერიოდის დასაწყისზე აღრე არცაა წარმოსადგენი.

IV. თარგმანების შემოქმედი და მომხმარებელი წრეები და
 მათი სამკვიდრო

IX-X ს.ს-ის ქართულისა და სომხური ლიტერატურის ურთიერთობის მამულავნებელი
 ძეგლები, რომლებიც შინაარსობრივ სამ დარგს - მიეკუთვნება - ეგზეგეტიკურს, საღვთოს-
 მეცყველო-ფილოსოფიურსა და აგიოგრაფიურს - წარმომოხილი უნდა იყოს, ცხადია, მო-
 მხმარებელთა ვარკვეული წრეების ინტერესების შესაბამისად და მათივე შემოქმედი ფე-
 ნების უშუალო მონაწილეობით.

ამ ხანაში სომხურიდან ქართულად ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ნაწარმოების აღდერძ-
 ში დასახელებულია მთარგმნელად ისეთი ზოღვაწე-კონმე დაჩი- რომელიც დაინტე-
 რესებული ყოფილა ასეთი შინაარსის თხზულებებით, თვალყური უღვევებია ამ დარგის
 მწერლობისათვის სხვა ენებზე და მშობლიური საეკლესიო მწერლობის ვასამდობრე-
 ზლად ხელი მიუყვია ერთ-ერთი ცნობილი საეკლესიო ავტორიტეტის ნაწარმოების ვად-
 მობებისათვის. დაჩი იქითკენ მიისწრაფის, რომ ისეთი ღირსშესანიშნავი ნაწარმოებით,
 როგორიცაა ეჭიფანე კვიპრელის «თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ» და-
 ენერგოს ქართულ ეკლესიაში (ნ. შენიშვნები j, გვ. 197, 23). მასადაღმე, ხსენე-
 ბული ეგზეგეტიკური ნაწარმოების ვადმთარგმნა ქართული ეკლესიის ინტერესებს შე-
 ეფერება, ხლო თარგმანი ამ ეკლესიის წევრთავანის მიერ არის შესრულებული. ასე-
 თი ნაწარმოების სომხურიდან თარგმნა ამ დროს იმის მარწყებელიცაა, რომ ქართული
 ეკლესიის მოღვაწეთა შორის ისეთ ადგილს, როგორიცაა ტათ, სადაც ქართველობას
 ბიზანტიის სამყაროსთან კულტურული ურთიერთობა სომხურისაზე არანაკლებ ვაცხოვე-
 ლებული ჰქონდა, მოიპოვებოდა ისეთი პირები, რომელთაც სომხური მწერლობა არ
 ეუცხოებდათ და ასეთისე კიდევ ახერხებენ მასთან კავშირის შენარჩუნებას. უეჭვე-
 ლდა, ამ საქმეში მათ ხელს უმართავდა ურთიერთობა თანამორწმუნე სომხურ
 ელემენტთან, რომელიც სომხური შემოქმედების მონაპოვარს თავის წილში იცავდა,
 ერთხანს ჰმატებდა კიდევ მას და ზოგჯერ სხვებსაც უზიარებდა.

ნადვთისმეცყველო-ფილოსოფიური მწერლობის ძეგლიც, რომელიც ეკლესიის ისეთს
 ღიდ ავტორიტეტს ეკუთვნის, როგორიცაა გრიგოლ ნაზიანზელი, ანუ დვთისმეცყველი, ქარ-
 თული ეკლესიის ინტერესებითაა ვადმობებული ამავე ეკლესიის მსახურის გრიგოლ ომ-
 კელის ხელით. X ს-ის მეორე ნახევრის ტათელ მოღვაწეს, გრიგოლ ომკელს, ისე რო-
 გორც ტათსვე მოქმედ დაჩის, ეტყობა შესძლებია თვალყურის მიღვევება სომხური
 მწერლობისათვის და იქიდან ვადმოუთარგმნია კიდევაც ისეთი ძეგლი, რომელიც
 რომელიმე სომეხი ავტორის ნაწარმოებს კი არ წარმოადგენს, არამედ უცხოელისას,

რომელიც კათოლიკე ეკლესიის მიღწაწერდ ითვლება. უნდა ვიფიქროთ, რომ სომხურ მწერლობასთან ^{საკუთარი} ~~წინააღმდეგ~~ ცალს სომხური დიოფიზიტიური წრეების მეოხებით არის გაბმული, რადგან მხოლოდ მათთან, როგორც კონფესიონალურად მონათესავეებთან, შეიძლება ამ ხანაში თანამშრომლობა და დაახლოვება.

ზემორე დასახელებული მწერლობის არც ერთი დარგი მომხმარებელთა ფართოდ წრეებისათვის დანიშნული არაა. ისინი მასობრივ მკითხველს არასოდეს არ ვარაუდობენ, არამედ განსწავლული ფენებისათვის იყვნენ მხოლოდ მისაწვდომი. მაგრამ სომხურიდან მომდინარე თარგმანთა შორის ფართოდ მკითხველი მასისათვის განკუთვნილი დარგიც არ გვაქვია. ასეთია აგიოგრაფიული შინაარსის ნაწარმოებები - მარტვილები და ცხოვრებები. მათი ერთი ნაწილი თვით ქართული წრეების ინიციატივითა და საკუთარი ინტერესების დასაკმაყოფილებლად უნდა იყვნენ სომხურიდან ნათარგმნი (ამათი გამორჩევა ცალკე ძიების საგნად უნდა იქცეს), ხოლო ერთი სხვა ნაწილი, როგორც ირკვევა, იმ წრის სურსიკვეთებითა და თაოსნობით არის შესრულებული, რომელიც ტომობრივი შედგენილობით სომხურია, ხოლო კონფესიონალურად დიოფიზიტიური. აღსარებით ცალკლარქეთის ქართულ ელემენტთან მონათესავე ეს წრე ქართულ კულტურულსა და პოლიტიკურ სფეროში ექცევა, როგორც ჩანს, ძალიერქმედებარება მის სრულ გავლენას და ენობრივად გადაგვარების გზაზე დგება, რასაც საბოლოოდ მისი სრული დენაციონალიზაცია მოჰყვა. ამ ვითარებასთან დაკავშირებით, თუ ეს წრე თავისი ისტორიის გარკვეულ ეტაპზე სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების გადმოღებას ჰკიდებს ხელს უფრო აღვივლად გასაგებ ენაზე, შემდგომი ის ამავდენაზე საკუთარ შემოქმედებასაც ეწევა. მაგრამ ამ მოვლენის გათვალისწინებამდე, საქარია ნათელვყოთ, თუ სძიდან ირკვევა ყოველივე ეს. სანამ აღნიშნულ კითხვაზე გავცემდეთ პირდაპირ პასუხს, მოკლედ უნდა მოვიგონოთ, თუ რას ფიქრობდნენ ჩვენი აგიოგრაფიული ძეგლების აღმოცენების გამომწვევ მიზეზთა და შემსრულებელთა შესახებ ის მკვლევარები, რომლებიც სპეციალურად შეჰხებთან ამ საკითხს.

ის გარემოება, რომ სომეხ მარტვილ-მოღწაწერთა წამება-ცხოვრებანი მოიპოვებინან ისეთს ძველ ხელნაწერში, როგორიცაა «ათონის მრავალთავი», მკვლევართა წინაშე კითხვას სვამდა: ვისთვის და როდის უნდა თარგმნილიყო ეს ძეგლები? აკად. ნ. მარს ასეთ თხზულებათა გადმოთარგმნა ვერ წარმოედგინა იმ ხანის გარეშე, როცა ჯერ კიდევ სომხეთის და ქართლის ეკლესიების ერთობა არსებობდა (VII ს-ის დამდეგამდე), ყოველ შემთხვევაში, ასეთი ძეგლების ქართულად თარგმნა, მისი შეხედულებით, მანამ იყო შესაძლებელი, სანამ შეწყდებოდა ხსენებული კავშირი და გაღვივდებოდა სეპარატისტული მიდრეკილება ურთიერთისაგან განშორებისა და წინათ არსებული ერთობის სრული უარყოფისა (VII ს-ის გასული ან VIII ს-ის დამდეგი). ამრიგად, აკად. ნ. მარსის შეხედულებით, სომხურიდან მომდინარე ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, რომლებიც სომეხ მარტვილ-მოღწაწერთა წამება-ცხოვრებათა წიგნებს წარმოადგენენ, წარმოამდგინა უნდა იყოს VIII ს-ის დამდეგამდის. თარგმანების შემსრულებელთა შესახებ მას საკითხი ცალკე არ წამოუყენებია, რადგან, ეტყობა, რომ მისთვის ისინი თვითონ ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ. ასე უნდა გავიგოთ სწორედ მისი

ერთი ნათქვამი «მუშანიკის მარტვილობის» ერთი ადგილის გარშემო. აქ გადმოცემულ სიტყვებს: «მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი» სომეხი იერარქების პირველი წყებააო, ის თავის მხრით ურთავს, რომ «ძველად ქართველს, რომელიც VIII ს-ის დამდეგზე გვიან არ ცხოვრობს, არ ეუხერხულება უწოდოს სომეხ იერარქებს... მიზეზნი... განათლებისა ჩუენისანი; ე. ი. ქართულთაო»¹ აქიდან ამჟღავნად ჩანს, რომ აკად. ნ. მარისათვის ხსენებული აგიოგრაფიული ძეგლის შთარგმნიელი ქართველია, რომელსაც ქართული ეკლესიის ინტერესები ამოძრავებს.

ამ შეხედულების ერთგული ის შემდეგში, როგორც ჩანს, ბოლიშის არ ღარჩენილა, თუმცა ცხადად იგი მას არც არსად უარუყვია და არც შეუცვლია. რომ აღნიშნული გარემოება სწორია, ამას, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, აკად. ნ. მარის მიერ 1926 წ. გამოცემული ერთი მისი ნაშრომი მოწმობს: აქ ის ხსენებული სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების მოთავსებას ათონის კრებულში, წმინდა ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების გვერდით იმით ხსენის, რომ «შესაძლებელია... იგი (ე. ი. ათონის კრებული) ქართულად შედგენილი სალიტერატურო ძეგლი იყოს ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან. დაკავშირებულ სომეხთათვის განკუთვნილი»². როგორც ვხედავთ, წინასდელი შეხედულების გამეორება აქ აღარ უნდა იყოს, მაგრამ მაინც არაა გადაჭრით ნათქვამი, თუ როდის, ვისთვის და ვისი თაოსნობით არიან ეს ნაწარმოებნი ნათარგმნი. აკად. ნ. მარის ნაშრომებში პირდაპირ ქანუხს ამ კითხვებზე ვერც სხვაგან ვპოულობთ.

კითხვაზე, ვისი თაოსნობითა და უმუალო მონაწილეობით წარმოიშვა აღნიშნული ძეგლების თარგმანები ქართულად, ქანუხს ვერც სხვებთან ვხვდებით. თუ მაგალითად აკად. ივ. ჭავჭავაძის ჩვენი ძეგლების თარგმანები IX ს-ზე აღრინდელად არ მიაჩნდა, სამაგიეროდ მას არ განუსაზღვრავს, როგორ წრეში და ვისი ინტერესების კარნახით არიან ისინი აღმოცენებული. ასეთნაირად კითხვას არაუინაც არ აყენებდა, თითქოს ყველანაირად არაწმუნებული მასში, რომ თარგმანები ქართველების ხელითა და მათივე ინტერესების შესაბამისად იყოს წარმოშობილი. მხოლოდ პროფ. ალ. ხახანაშვილი წარმოადგენს ამ მხრით რამდენადმე გამონაკლისს. ის აკვირდება იმ ვითარებას, რომ სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებში მოიპოვება საკმაოდ იდენტობით უთარგმნელად გამოვლენილი სიტყვები და უსწორ-მასწორად სტილი, და ახკვნის, რომ ეს ძეგლები სომხისავე ხელით უნდა იყვნენ ნათარგმნი (შტრ. ზემოთ II თავს). ესაა და ეს, სხვა მხარეებზე, კერძოდ იმაზე, თუ ვისთვისაა ეს თარგმანები შესრულებული, როდის და რა მოთხოვნილებებისათვის, არას ამბობს.

სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებანი რომ მართლაც სომხის მიერ არიან ქართულად თარგმნილი, ამას პროფ. ალ. ხახანაშვილის მიერ შენიშნულ მო-

¹ Н. Марр. Из поэтики на Афон... გვ. 20.

² Le Synaxaire Géorgien... publié et traduit... par N. Marr, Paris, 1926, pp. 629-743.

³ იქვე, გვ. 638.

⁴ Материали по ррѣз. агиологии, по рукописям X в., с предисловием издава А. Хачанов. Москва, 1940, стр. XLIV.

სომეხ მარტვილ-მილვანეთა წამებისა და ცხოვრების წიგნთა ქართულ თარგმანებს შორის მოგვეპოვება კიდევ ერთი ძეგლი, რომელიც¹ მსგავსი ტექსტობრივი მაჩვენებლით ამჟღავნებს მთარგმნელისა და მისი წრის სომხობას. ეს ძეგლია «*შუშანიყის მარტვილობა*», ე.წ. მოკლე წამების წიგნი. აქ ძეგლის შესავალში, რომელიც მისე ხორენელის ისტორიის ტექსტთან იჩენს ნათესაობას, ნათქვამია:

„წმიდანი და ნეტარნი ვინმე და პირველნი ნახარართა შორის და ზედამსტოვარნი ქუთუყანისა სომხითისანი სამღვდლოთა წესითა მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი, რომელნი შვილიერებით სათნოთა ცხორებითა მიიწინეს ვიდრე წმიდისა საბაჰისამდე, რომელი იყო ძმ დიდისა ნერსისი, ძისა ათენაგენესი, ძისა ნეტარისა ოსიკისი, ძისა დიდისა ორთანესი, ძისა წმიდისა გრიგოლისი...“ (სორეჟ იმასჟ ერესქიჟ, სომაჟიჟე ზე სსაქსარარაჟუნ ყსრაჟიჟიოჟე საქსარჩიჟ ზსიყი, ლოსალირიქსანს ყყსოჟსოჟე, ორქსზხოქსამჟე ხქსაჟ ყმზზს სორეს სარასჟ, ორქი ძსზბჟს სსრაჟიჟი, ორქოჟ ამჟანსაჟსჟი, ორქოჟ ზოსსკანს, ორქოჟ ღრჟანსაჟ, ორქოჟს სრქიჟს მრქიჟიჟი...) [გვ. 49, 9-12¹].

ამ ადგილის შესახებ აკად. ნ. მარს, რომელსაც ძეგლის მთარგმნელად ქართული მწიგნობარი წარმოედგინა, შემდეგი შენიშვნა აქვს გაკეთებული: „Итак пред нами рукоп. схибутий не только названа VIII века, но стеченоется напечатанная черепица... схибутийская... прочеваемая нашего, т.е. рукоп.“. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ირკვევა, რომ მთარგმნელი ქართველი კი არა სომეხი უნდა იყოს, და წრეც, ვისთვისაც ის თარგმნის, სომეხთაგან შედგება, ბუნებრივი ჩანს თარგმანის შეუწყვლადობა და დედნის ზედმიწევნით დაყვა. მხოლოდ ასეთ მთარგმნელს შეეძლო პირდაპირ ეთქვა თავისი თანამემამულეებისათვის: სომხეთის იერარქები იყვნენ ჩვენი განათლების, ე.ი. გაქრისტიანების მიზეზით. მართალია, ადრე ქართველი მოღვაწეებიც კი, როგორც მაგ. არსენ საფარელი, სომეხ პირველ მამათაგან განსაკუთრებით გრიგოლ განმანათლებელს თვლიდნენ თავიანთ განმანათლებლად, მაგრამ ეს შესაძლო იყო მხოლოდ გარკვეულ ხანამდის (IX ს-ის მეორე ნახევრამდის) და არა მაშინ, როცა ჩვენი ანგარიშით, რაც აკად. ნ. მარს ვარაუდს ეწინააღმდეგება, ჩვენი თარგმანები ჩანს აღმოცენებული. ამათი სომხურიდან თარგმნის დროს ქართველები უკვე დამოუკიდებელი განმანათლებლის კულტს ამტკიცებენ და სომხებთან ყოველგვარი კავშირისაგან იმიჯნებიან. ამნაირად, ზემოთ მოყვანილი ადგილის ასეთი განმარტება, მეგონია, ეჭვს არ უნდა ტოვებდეს მასში; რომ ეს ძეგლიც სომხის მიერ ჩანს სომეხთათვისვე ნათარგმნი, რაც გარკვეული მიზეზებით იყო გამოწვეული.

სხვა თარგმნის ძეგლებში მსგავსი ტექსტობრივი მაჩვენებელი არ მოგვეპოვება. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნიშანი, რომელიც მთარგმნელის ვინაობისა და მომხმარებელი წრის განსარკვევად უნდა გამოვიყენოთ, სხვა რიგისაა. ერთი ასეთი ნიშანდობრივი მომენტი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პრაგ. აღ. ხახანაშვილმაც

¹ იაკობ ცურტაველი: მარტვილობა შუშანიყის, ჩვენი გამოცემა, თბ. 1938 წ.

დაძებნა. ესაა ჩვენი ძველების. ლექსიკა, კერძოდ მისი ის ნაწილი, რომელიც უთარგმნელად არის გამუდმებული თარგმანებში და რომელიც მეტწილად ტერმინებია, ვიდრე საზოგადო სიტყვები. მეორე ნიშნად შეგვიძლია მივიშველიოთ ფრაზეოლოგიური, ანუ სინტაქსური, არმენიზმები, რომლებიც ისევდაისევ სომეხ მთარგმნელს შეეძლო დაეშვა.

ვნახოთ ესაა, როგორია ან ერთი ანდა მეორე ნიშანი, რომელიც აჩვენს მას; რომ სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანები უეჭველად ეკუთვნის სომეხ მთარგმნელსა, თუ მთარგმნელებს, და მათი თანამემამულეების მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად არის შესრულებული. ნერსესის წამების ჩიგნის ქართულ თარგმანში უსარგმნელად გაშვებული სიტყვები, როგორც სხვაგანაც, ძირითადად ტერმინებია. ასეთებია:

1. ა ვ ა ნ ი -

„და განუკუთთა ხაკი ზედა ავანთა და სოფლებთა(!) ნაყოფიერთა...“

(*Եւ Բաժանსաց Ի Նոսա Կաւասնս Ա զազարակս...* [15, გვ. 70, 15].

ეს სიტყვა ყველგან ასეა წარმოდგენილი, არსად არა გვაქვს შემთხვევა, რომ სადმე ბი. სი ქართული შესატყვისისი იხმარებოდეს:

„დაჰმარხა ავანსა თილს.“ (*Թալեաց Ի Թիլն Կաւասնի*) [15, გვ. 77, 14 15].

„... მოიწინეს... ავანსა თილს“ (*Եկին... Ի Թիլն Կաւասնի*) [15, გვ. 79, 4-5].

2. ზ ო რ ა ვ ა რ ი -

„ერჩლა მათ... თევდოსი დიდი, რამეთუ იყო იგი უამსა მას ზორავარ...“

(*Որում Կող եղեալ... Մեծն Թիողոս զարավար...*) [15, გვ. 72, 22-24].

ასეთივე სახით არის ნახმარი ეს სიტყვა კიდევ ერთგან:

„ზეიპყრა იგი ზორავარმან...“ (*Ըմբոնსալ Ի Կարավարէն*) [15, 77, 23-24].

3. ნ ა ხ ა რ ა რ ი -

„მოსრნა ნახარარნი თვისნი, მთავარნი...“ (*Կոպირեաց Կնախարարսն*) [15, გვ. 73, 18. ნ. აგრეთვე გვ. 73, 4]

ეს სიტყვა ყველგან ასეთი სახით არ არის მოცემული, ხშირად მას ის სიტყვა ესაყვლება, რომელიც აქ გლობად არის დადებული; ე. ი. „მთავარი“:

„შორის ვეფისა და შორის. მთავართა მისთა...“ (*Ի Մէջ Կրքային Ա Է Մէջ Նախարարացն*) [15, გვ. გვ. 71, 20; 72, 3-14; 74, 29-32; 76, 15].

სომხური ტერმინების უმეტეს შემთხვევაში უცვლელად ვაღმოვლავთ, რაც სომხურიდან მომდინარე სხვა ქართულში თარგმანებში ახუ. ~~ფრაზა~~ ~~ად~~ ~~არ~~ იცის, უცილობლად ამას მოწმობს, რომ ხსენებული თარგმანი სრულდება სომხის მიერ მისივე თანამემამულეთათვის, რომელთათვის ტერმინების უცვლელად დატოვებას ან არი ჰქონდა, რადგან მათთვის ისინი გასაგები იყვნენ. თუ სადმე რომელიმე მათგანს ახსნა ახლავს ვლობის სახით, ეს შეფარდებული ჩანს იმ ვითარებასთან, რასაც მთარგმნელს, ის სინამდვილე აწველიდა, რომელშიაც იგი ტრიალებდა. ასე ეკ. „ნახარარი“, ეს სასახლიანთა დროინდელი სომხეთისა და არაბობის ხანის სომხეთისავე გარეუღული სოციალური ფენის აღმნიშვნელი სიტყვა, შეცვლილია „მთავრით“, რომელიც IX-X ს. ს. ს. საქართველოში დიდისა თუ მცირე ფეოდალების აღმნიშვნელად იყო გავრცელებული, ისიც განსაკუთრებით იმ მხარეში, სადა ჩვენს თარგ-

მანებიო შესრულებული, - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. მკვიცნოთ თუნდ გრი-
გოლ ხანძთელისა და სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებებიდან: გამბრიელ დაფანჩული
-მთავარი" (იგივე „აზნაური“) [გვ. 108, 109] და ვიორჯი ჩორჩანელი - „მთავარი დიდო“, რომ-
ლის ასაუთარო ეწოდება „მთავარი“ (გვ. 154, 5 ; 155, 20-23).

ასევე თავისებური, დროისა და ადგილის დამახასიათებელი, შესატყვისია სომხ.
გალაღ-ისათვის - „ქუვი“, რომლის გვერდით აქ უფრო ხშირად „ქუეყანაჲ“
იხმარება, მაგრამ ძველად კი გავრცელებული იყო: „სოფელი“¹ ან „სოფლები“², „დაბ-
ნები“³, „სანახები“⁴, „ველი“⁵ და „მამული“⁶.

„ხილო ნერსე უჩრძანა კეველ-კეველ, რაჲთა აღაშენენ საგლახაკინი...“

(ჩას სირა რამაჲსაჲს დსჲ გაღაღაჲს გაღაღაჲს გჩსს აოქსაჲსა-
სოჲს) [I 8, გვ. 70, 10-11].

„ქუეყანის“ გვერდით „ქევის“ ხმარება იმ მხრივ არის დამახასიათებელი, რომ
წინანდელი ხანის თარგმანებში გაღაღ-ისათვის ეს ახალი შესატყვისი (ქევი) არ-
სად არ მოგვეპოვება მაშინ, როცა ის ამ ხანის სხვა ტექსტებში, როგორც ჩვენს თარ-
გმანებში, ისე ამავე წრიდან გამოსულ ორიგინალურ ქართულ თხზულებებშიც, თი-
თქმის ერთადერთი გავრცელებული ტერმინია.

ამ ორ უეჭველად სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიულ ტექსტს არ აკლია არც
სინტაქსური არმენიზმები, ისინი რამდენადმე მაინც ჯერ კიდევ შემორჩენილია თარ-
გმანებს.

1. „შემდგომად გარდასლვისა ბრძოლისა მის, დაწყნარებისა ქუეყანასა
სომხითისა, და დაღვა ნეტარმან ნერსე აღთქუმაჲ და წამებაჲ.“ (მსჲ
აჲსაჲსოჲს აჲსაჲსრაჲსაჲს და სჲსაჲსაჲსაჲსოჲს ხრისიჲს ჲაჲსოჲს, მხბს სერსჲს
გსჲრ. վկայութիւն) [I 5, გვ. 76, 11-13].

კიდევაც, რომ სწორი იყოს აქ „ქუეყანა-ს“ ხმარება (მისალოდნელი იყო „ქუეყანი-
ხა“), გამართლებული ვერ იქნება მასთან „სომხითისა-ს“ დაკავშირება. „სომხითისა“
მსაზღვრელია და ხაზღვრულის მომღვეზოდ წარმოდგენილი ასეთი მსაზღვრელი სა-
ზღვრულთან უნდა იყოს შეთანხმებული ბრუნვაში, ე.ი. უნდა გვექნოდა-„სომხითისაჲსა“,
მხოლოდ სომხურმა იცის მსაზღვრელად არსება. სახელის ნათესაობითი ბრუნვით
ხმარება საზღვრულთან, რომელიც შეიძლება ამათუიმ ბრუნვაში იღვეს. ამიტომ
საფიქრებელია, ზემოთ აღნიშნული შემთხვევა საზღვრულ-მსაზღვრელის წარმოდგე-
ნისა, სომხურის გავლენას მიეწერებოდეს, რაც, ცხადია, უფრო სიმეხ მთარგმნელს
დაურხებდა შეუმჩინეველი, ვიდრე ქართველს.

სომხურის გავლენით უნდა აიხსნებოდეს ასეთი ქართულისათვის უცხო შემთხვე-
ვაც:

2. „და უბრძანა მეფემან... ქვაჲ დაკრებაჲ მას ზელა“ (ჲრამაჲსაჲს... ჲარ-
კობჲს) [I 5, გვ. 74, 25].

„ქვაჲ დაკრებაჲს“ ნაცვლად მისალოდნელი იყო „ქვისა დაკრებაჲ“. „ქვაჲ დაკრე-

¹ ჰადიშის ითხავით: მათე 13, 34-37, მარკო 6, 1-4, ლუკა 4, 25, იოანე 4, 44. ² ლუკა 4, 44. ³ მარ-
კო 6, 5-57 (სხვა ხელნაწ-ში ახლადები). ⁴ იოანე 4, 35. ⁵ ლუკა 24, 24. ⁶ სხვა ხელნაწ-ში იხივლის ნაცვლად

ბაჟ» ისეა ნახმარი, როგორც ჭარკობს, მხოლოდ არა კომპლზიტურად (როგორც ეს ხომხურშია), რაც სომეხი მთარგმნელისა და მკითხველი წრისათვის საჩიოთი არას წარმოადგენს.

ასეთივე ვითარებით უნდა იყოს გამომწვეული ამავე ტექსტის კიდევ ერთი ადგილი, სადაც ქართული წინადადების ბუნება შეზღუდული ჩანს:

3. „დიდმან თევდოსი... უკუ მიაქვინა ყოველი წმიდანი მისნი, მამანი... რომელცა უკუ მოიყვანა ნეტარი ნერსე, და დაიყენა იგინი მის თანა პატრივითა დიდითა“ (მქიოჲს მსხ... դարձոյց զամենայն հարս սուրբս... ընդ որս և զմեն ներսս ամենալ առ իր պարի մենալ պարսուով) [15, გვ. 75, 13-19].

«რომელცა-ს» ხმარება ამ წინადადებაში, თუ აქ გადამწერს არა დაუკლია რა (ხელნაწერშია: რცა), არაფრით არ შეიძლება იქნეს გამართლებული; არსებული ხომხური კონტექსტით თარგმანში მოხალოდნელი იყო: «რომელთა თანა». საიდან გაჩნდა «რომელცა», ნათლად არ ირკვევა:

ისეთი შემთხვევა, როგორცაა მრავლობითის ორმაგი ნიშნით გადმოცემა, შვედია, ზემოაღნიშნულ სხვა გარემოებებთან ერთად, ხსენებულისავე წრის დამახასიათებელი უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, ეს მოვლენა, რომელიც მხოლოდ გვიანდელი საუკუნეების ქართულში შეინიშნება, საკმაოდ ძველი ჩანს.

4. „განუკეთა ხარკი ზედა ავანთა და სოფლებთა“ (Բաժանեսաց ի նոսա զաւանս և զագարակս) [15, გვ. 70, 15-16].

შუშანიკის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წიგნშიც აგრეთვე მოგვეპოვება ზოგიერთი ზემოთ დასახელებული მოვლენა. აქაც კვლავით უთარგმნელად, გამკვეთულ სიტყვებს. ეს სიტყვები ძირითადად ტერმინებს წარმოადგენენ.-

1. ნახარარი:

„პირველი ნახარართა შირის“ (առաջինք ի საխարարացս) [გვ. 49, 10¹].

ეს ტერმინი ზოგჯერ ქართული ბადლითაა შეცვლილი ისე, როგორც ეს იყო წინათ განხილულ წამების წიგნში:

„მათ თანა მოვიდოდეს მთავარნი და დედოფარნი...“ (Ըսք նմին աւրինակի նա. խարարք և սեպուհք տիկնայք...) [გვ. 51, 13].

«მთავარი» შუშანიკის მოკლე წამების წიგნის თარგმანში ყოფილარის შესატყვისადაც გვხვდება:

„ითხოვდეს მისვან ყოველი ვედრებით - ეპისკოპოსნი და მთავარნი...“ (Խնդիր ի մէջ ամենալ ամենեցունց՝ եպիսկոպոսացս և զօրավարացս) [გვ. 51, 20¹].

ამავე წამების წიგნში ერთგან სინტაქსური არმენიზმიც გვხვდება:

„შემიწყნარე მე მოყურათა ზენთა თანა... რომელთა შეგიყურეს შენ და სათნო გეყვნეს წინაშე უფლებისა შენისა, რომელთაჲ პატრიოსან არს სიკუდილი მათი წინაშე შენსა“ (Ընկալ դիս... ընդ փառաբանիչս անուան զի... որք սիբեցին զքեզ և հարու երին տիրութեան զում, որոց փառաւորեսալ են մահք

¹ იაკობ ტურტაველი, მარტვილობა შუშანიკისი, 1938 წლის გამოცემა.

ილქასყ ათიუჩ ასაჟლსაბოცხას ჟილ) [გვ. 52, 18¹].

«რომელთაჲ ჰატიოსან არს სიკუდილი მათი-ს» შესაბამისია სომხურში: ირიყ ყისაა-
 ლორხაჲ ხს მარჲ ილქასყ: ამ სომხური დამოკიდებული წინადადების ყოველ წევრს, რივის
 შეუცვლელადაც კი, კვალდაკვალ მისდევს ქართული თარგმანი. მიმართებით სახელნაცვა-
 ლი ირიყ (= რომელთაჲ), რაც შეკავშირებულ სიტყვას წარმოადგენს, იმავე დროს მსაზღვრე-
 ლი ჩანს წინადადების ქვემდებარისათვის- მარჲ-სიკუდილი-სა, რომელსაც კუთვნილებითი
 სახელნაცვლის სახით კიდევ ახლავს მსაზღვრელი. ეს მეორე მსაზღვრელი ქართულისათვის
 მაინცადაზმანს აუცილებელი არაა, შეიძლება ითქვას, ზედმეტია და არც სომხურისათვის
 მიიჩნევა ის არსებით მხარედ.² აღნიშნულ წინადადებაში, რომლის მსგავსი ჩვენს სხვა ქველ-
 შიაც მოგვეპოვება, მსაზღვრელად მოცემული მიმართებითი სახელნაცვალი მართულ-შეთან-
 ხმებულ მსაზღვრელს წარმოადგენს მაშინ, როცა ის, მსგავსად სომხურისა, ქართულშიაც
 მარტო მართული უნდა ყოფილიყო, რადგან ის აქ წინ უსწრებს საზღვრულს. თუ ასეთი
 ვითარება ჩვენი თარგმანების დამახასიათებელი აღმოჩნდებოდა, მაშინ ეს მიმენტი დიალექ-
 ტური მუხებისა იქნებოდა, რაც, რასაკვირველია, თავისთავად საინტერესო გარემოებაა.
 ხსენებული ზედმეტი მითითება სომხურისა და მსაზღვრელ-საზღვრულის ასეთი შე-
 თანხმება ქართულისათვის დიდად დამახასიათებელი არა ჩანს და ამიტომ აქ მთარგმნე-
 ლიცა და მისი მკითხველი წრეც, რომელთაც ეს მოვლენა არ ეჩიოთიერებათ, ქართველე-
 ში კი არა მგონია, არამედ სომხები, რის მაუწყებელი ნიშნები, როგორც ვნახეთ, სხვა
 აბაღია განხილულ ქველებს.

სომხურიდან მომდინარე და უეჭველად სომეხი მთარგმნელის მიერ შესრულებული
 სხენებური ორი აგიოგრაფიული ქველის თარგმანის აღნიშნულ ენობრივ თვისებებს
 ჩვენ სომხურიდანვე მომდინარე სხვა ქველების თარგმანებშიაც ვხვდებით. უთარ-
 ვმელად გავშვებულ ზოგიერთ ზემოთ აღნიშნულ ტერმინს ალაგ-ალაგ შესატყვისი-
 ბიც ცვლიან «გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნსა» და
 «ვარდანის წამების წიგნში» ასეთებია პირველს ქველში:

1 ავანი -

„ხოლო გუამი წმიდისა მის აღილეს აუხთა მონათეთა და მიიღეს
 ავანსა თილს“ (ხსკ იმარაქის ხრანსლთჲს ჩარბხალ აჯასერყასყ
 სიორის ჩხრის... ქ იქილ ქიროსლ ალანსხს) [I 4, გვ. 64, 18-20].

«ავანს» ზოგჯერ « სოფელი » ცვლის :

„და დაჰმარხეს ველსა, სოფელსა ამარენს ნეტარი ვრიგარის“ (ქსა-
 ილქის კსმარსანს ალანსხს კსრანსქი სიორის ჳრიჳიორის) [I 4, გვ. 66, 17].

ანდა:

¹ იაკობ ტერტაველი, მარტვილობაჲ შუშანიკისი, 1938 წლ. გამოცემა.
² ს.პ. შალქაასხანსე. ჳრარარქი რამანბანის-ქიანსე. იქიქლი, 1992, 55 141, 222.
 მიმართებითი სახელნაცვლის შემდგომ იმავე პრუნქსაში კიდევ კუთვნილებითი სახელ-
 ნაცვლის დართვა საზღვრულისათვის, არსენ აიტნიანის შენიშვნის თანახმად, ებრა-
 ულის დამახასიათებელი ყოფილა (ქ. შალქიანს. ჩხრანსლთჲს ჩარბხალს ჩარბხალს
 აქსიოყასიორსა ქ ჩარბხალს აქიოხსანს. ქიანსა 1885, გვ. 352).

„წარვიდა დაუბრკოლებლად ქუეხანად ეგელეციისა, სიფელსა თილს“ (Ան-
վիփս անցեսլ գուայր յնկելեսց գաւառ. ի Թիլն սուան [14, გვ. 66, 29-30].

2. ნახარაჩ -

„მზაუჯვართა შაინა მის მყოფთა ბირებითა ნახარაჩთაჲთა იწებეს
მოკლვაჲ დიდისა ორთაენსი“ (Նենգ գործեսլ բնակչաց լերինն այնորիկ
ի սադրելոյ նախարարացն կամեցին սպանանსկ զմենն չրթանէս)
[14, გვ. 66, 24-27].

ვარდანის წამების თარგმანში უთარგმნელად გაშვებული ტერმინები შემდეგია:

1. ნახარაჩი -

„და ცხრანი დიდთავან ნახარაჩთა მასვე აღვიღსა აღესრულენს“
(Ընդ ինն մեծամեծ նախարարացն անդէն ի ყեղևոջն կարարեցան)
[17, გვ. 90, 8-10]

2. ზორავარი -

„გარნა რამეთუ დაცემულ იყო ზორავარი სომხთისაჲ შრძოლასა მას
დიდსა“ (Բայց քանդի անկեսլ էր զաւրավարն ճայոց ի մեծ պարբերաց-
յաւցն) [17, გვ. 88, 11-13].

ამავე თხზულების ქართულ თარგმანში ნახმარია „კევცი“ სომხ. գաւառ-ის
შესატყვისად, რაც წინანდელ თარგმანებში, როგორც აღვნიშნავდით, ჩვეულებრივ
„ქუეყანით“ არის ხოლმე გადმოცემული.

„განუმავრდეს ზედა მრავალთა კევთა და ციხეთა“ (Բռնանային ի վե-
րայ բազում գաւառաց և բերդից) [17, გვ. 89, 7].

აღმინისტრაციული ერთეულის ტერმინად „კევცი“ ხმარება იმით არის საგულის-
ხმოდ, რომ ის გარკვეულს აღვიღსა და დროზე მიათითებს, რაზედაც დაწვრილე-
ბით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ავთოგრაფიული ძეგლების აღნიშნულ წყვილს მოეპოვება სხვა რიგის ნიშნებიც,
რომლებიც მათს არა მარტო სომხურიდან მომდინარეობას მოწმობენ, არამედ მასაც,
რომ ისინი შესრულებული არიან სომხის მიერ თავის თანამემამულეთა ინტერესე-
ბის კარნახით.

გრივოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის თარგმანში ერთი ისეთი
აღვილი მოიპოვება, რომელსაც სომხური დედნის კვალი უნდა აჩნდეს, რის დაშვე-
ჯა სომეხი მთარგმნელის საქმე უნდა იყოს, ხოლო შეწყნარება სომეხი მკითხველი წრი-
სა. ესაა -

„მოვკლა მე, ვითარცა დამორგუნველი ხატსა სამეუფოსა“ (Չմարս ասե-
լով ինքն մեռանսկ իրեն վկիտող թագաւորական պարկերի) [14, გვ. 68, 3-6].

გამოთქმის - „დამორგუნველი ხატსა სამეუფოსა-ს“ - შავიერ მოსალაიდნელი იყო: ადა-
მორგუნველი ხატისა სამეუფოჲსა. თარგმანში დაცული შეწყობა გვიანდელი ხანის
ქართულისათვისაა დამახასიათებელი. ასეთს აღვნიშნავდით ტექსტში ის შესაძლოა სო-
მხური დედნით იყოს გამოწვეული, რადგან სომხ. թագաւորական պարկերի მთარ-
გმნელს შეეძლო მიცემითი ბრუნვის ფორმად მიეჩინა.

ვარდანის მარტვილობის თარგმანში არაქართული შეწყობის შემდეგე შემახვე-

ვა მოიპოვება:

„რამეთუ არა მიპხედნეს სიკუდილსა თავთა მათთა“ (*Ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրև զանարի վարասիրոս կամ ի մահ անշանց*) [გვ. 26, +2].

აქ, როგორც ზემოთ ერთგან, უეჭველ თარგმანთა წყების ვანხილვისას შევნიშნეთ (გვ. 252) შეუთანხმებლობა საზღვრულისა ისეთ მსახვერეთან, რომლის ფუძე ნათესაობითი დგას, რაც სომხურის დამახასიათებელი თვისებაა და არა ქართულისა.

ამავე ტექსტში ვხვდებით ისეთ ადგილსაც, სადაც ასეთი მსახვერელი მხოლოდ ნაწილობრივ არის შეთანხმებული საზღვრულთან:

„იხილა რაჲ, რამეთუ მვლ ნაწილად უმეტეს მისინეს გუნდნი იგი მისნი, ვიდრელა არა გუნდნი სომეხთაჲ“ (*Իբրև ხրես զանհարին հարուստսն և թնասպարիկ իւրոյ գնդին քան զհայոց*) [I 7, გვ. 91, 5-8].

ამრიგად, გვგონია, ღიდად არ შევცდებოდით, თუ დავასკვნდი, რომ ეს წყებაც ძეგლებსა, თუმცა მათ ისეთი ტექსტობრივი მაჩვენებელი არ გააჩნიათ, როგორც პირველისას, სომხურიდან არის ნათარგმნი სომხისავე ხელით და სომეხი საზოგადოებისათვის.

სომხურიდან მომდინარე სხვა ავთოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებში არც რაიმე ტექსტობრივი მაჩვენებელი და არც ზემოაღნიშნული ტერმინები მოგვეპოვება. (გვხვდება მხოლოდ *დასრუდა*-ი, რომელიც მარტოოდენ მესუკავეთა წამების წიგნს დაუცავს, და ისიც ქართული ბაღით: „მთავარი“ და „ერისთავი“). არ მოგვეპოვება იმის ვამე, რომ ისინი საერთოდ დედანში არ იხმარებინან. სამაგიეროდ მათში ჩვენ სხვა სომხურში გავრცელებული ტერმინები გავგაჩნია, რომლებიც, რასაკვირველია, იმან ვგაუწყებენ, რომ ეს თარგმანებიც სომხის მიერ არის შესრულებული სომხისავე მკითხველი წრის მოთხოვნისათა დასაკმაყოფილებლად. ამ დასკვნას ამაგრებს სინტაქსური არმენიზმებიც, რომლებიც უკვე განხილული თარგმანების მსგავსად, აქაც საკმაოდ გვხვდება.

უთარგმნელად გაშვებული ტერმინები, რომლებსაც ამ დანარჩენ თარგმანებში ვხვდებით, შემდეგია:

1. აპარანი (იზიდბიზიდის წ~ბა) -
„ზორვანა... აღასრულებდეს... აპარანთა შინა ჰამა(რ)კარისათა“ (*Զորհ... մարուցանելին... յապարանս համա(ր)կարին*) [I 10, გვ. 445, 30-32, გვ. 116, 9].
2. დაჭჭაჭეთი (ანდუხტის წ~ბა) -
„და მიამთხვა დაჭჭაჭეთსა და მოკლა იგი“ (*Եւ նհար զդաւթնասպարს և սպան զնա*) [I 1, გვ. 7, 5].¹
3. დივცაზნი (ატფის წ~ბა) -
„ დივცაზნთა მამათი თქუენთი მსახურებაჲ აღელი“ (*Եւ դիւցախանն և սխնեսացն ձերոց պաշտամունքն բարձան*) [I 9, გვ. 26, +2].
4. შეჭეკანი (იზიდბიზიდის წ~ბა) -
„ და იყო ეამსა ზამთრისანჲ, თთუესა მეჭეკანისანა“ (*Եւ լինէր ի ձմեռային*

¹ ვხვდებით ამ სიტყვას იზიდბიზიდის სომხ. მარტვილობაშიც, რის მაღალი ქართ. თარგმანშია: „მტარული“.

ძამასასქი, ო მწიფესასქის) [I 10, გვ. 115, 24-27].

5. ნავასარდი (საქავის აღსასრული)-

„აღესრულა... თთუესა ნავასარდისახა, რომელ არს აპრილი, ო“ (ჭასი-
 ნანსეა... ქამანსანს სალასაოიქი ირ ასი რესიამ ჭრ ასიონს) [I 6, გვ.
 83, 2-3 ; 6. აგრეთვე I 3, გვ. 22, 1 ; I 6, 111, 6].

6. ოსტანი (ატომის წმა; იზიდბიზიდის წმა)-

„წმიდაჲ ვარის სახლისაგან ოსტანისა“ (ოორეს ჭარიო ქოსიას
 უასქ) [I 9, გვ. 111, 10-11].

„დაემკვდრა ოსტანსა სომხითისასა, დვინს“ (მსასქი ქოსიასქს ჯაოქ
 ო ოოს) [I 10, გვ. 115, 22-23].

7. პარეგავტი (იზიდბიზიდის წმა)-

„უმბრანა მსახურთა თვსთა დაქებელ პარეგავტი მისო“ (ჯრამასქი ასა-
 სალიორანს ასაფაძსლ დასარბასას სიორა) [I 10, გვ. 120, 25-27].

8. ქარანძავი (ატომის წმა)-

„პოვეს... მარტოღმყოფი ვინმე ქარანძავსა ერთსა შინა დამკვდრებუ-
 ლი“ (ჟოხეს... ოქანსასასას დომ ო ჭარანძასქ ოქიქ მსასქას) [I 9,
 102, 1-4].

9. ჰამა(რ)კარი (იზიდბიზიდის წმა)-

„და იხილა ცოლმან ჰამა(რ)კარის(ა)მან“ (მსასქი ქოსიასქს ოსიქ ოას(რ)-
 კარის) [I 10, გვ. 116, 16-19 ; 6. აგრეთვე გვ. გვ. 115, 24 ; 115, 32].

ქართულ თარგმანებში უცვლელად დაცვა აღნუსხული ტერმინებისა, რომელთა დიდი ნაწილი სომხურიდან მომდინარე სხვა ძეგლებში უმთავრესად ქართული შესატყვისი-
 სემით გვხვდება, უდაოდ მოწმობს, რომ შეითხველი წრისათვის, ვისი ინტენსიუმი-
 თაც მთარგმნელი ხელმძღვანელია, ესენი განსაგები არიან. ხოლო ეს წრე, როგორც
 ზოგიერთი თარგმანის ტექსტობრივმა მაჩვენებლებმა ცხადყვეს, არ შეიძლება სხვა
 რომელიმე იყოს, თუ არ ისევ სომხური, რომლისთვისაც თუმცაღა მშობლიური სა-
 მწერლო ენა საერთოდ გაუგებარი გამსდარა, მაგრამ ცალკეული ტერმინები, რამდენ-
 ნადაც ისინი მარტო მწიგნობრულ ხმარებაში არ ყოფილან, ისევ ცოცხალი არიან.
 ამიტომ, რომ მათ მთარგმნელი უცვლელად გადმოსცემს.

ბლნიშნული სახის მსგავსი ტერმინები მხოლოდ სამი ძეგლის ქართულ თარგმანში
 არ გვხვდება. ესენია: მესუკავეთა მარტვილობის წიგნი, ოსკისა და დავით დვინელის წა-
 მგნის წიგნები. სამაგიეროდ ესენი, განსაკუთრებით პირველი ორი, ისე როგორც აღნიშ-

¹ განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას წარმოდგენილ ნუსხაში შესული თვეების სახელთა შესახებ, რომ-
 ლებიც წმიდა სომხური ფორმებითაა ქართულად გადმოცემული. არსად სხვა ქართულ თარგმანებ-
 ში, რომლებიც კი სომხურიდან მომდინარეობენ და ამ თვეებს ასახელებენ, არ ვხვდებით
 ასეთ ქართულ შესატყვისებს. წლის დასაბი თვე, რომელსაც ძველი სომხურით სალასაოი-
 ვასარდი ეწოდებოდა, ქართულით „ახალწლისაჲ“ ერქვა, ხოლო სომხურ მწიფესასქს-
 კანს „მიპრაკანი“ ეწოდებოდა. ქველმა ქართულმა წელიწადმა სვეების სახელებად
 არც „ნავასარდი“ და არც „მეჭვანი“ არ იყოს და თუ მათ აღნიშნულ მარტვილობათა წიგნებში

ნულ ტერმინთა შემცველი სხვა თარგმანები, ბლომად აღარებენ გრამატიკული ხასიათის არმენიზმებს, რაც ისევდაისევ სომეხი მთარგმნელისა და სომეხივე მკითხველისათვის ბუნებრივი მოვლენა იყო. ასეთი ადგილებია:

სანდუხტის წამების წიგნში-

„შემრთე მე გუნდას მას წმიდათა შენთასა, რომელთა შეგიყურეს შენ და სათნო ეყვნეს ღმრთიებასა შენსა, რომელთანი დიდებულ არიან სიკუდილნი მათნი წინაშე უფლებისა შენისა“ (საანსნსა აჩუა ჩიგონიყა იორიყ დიგ და ჩიქისა აქსიფიქ, იორე სირესყის დესე და ნადიყ სელს სასიოლადიქსანსიქ დილ, იორიყ ქარალორესაქ სს ქააქე ჩირესანგ ათაქიქ ქი, იქროქსანსიქ) [I 1, გვ. 5, 10-16].

სრულიად მსგავსი ადგილი ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ, როცა საუბარი გვექონდა შუშანიკის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წამების შესახებ (ნ. გვ. 053-054). იქაც და აქაც საზგასმული ადგილები რამდენადაც ბუნებრივი შეიძლებოდა ყოფილიყო სომხურისათვის, იმდენად უჩვეულო ჩანს ქართულისათვის, მაგრამ მათ თუ მაინც ვხვდებით ჩვენს თარგმანში, ეს იმიტომ, რომ ეს თარგმანიც სხვებსავე სომხის მიერ ჩანს შესრულებული მისივე თანამემამულეთათვის, რომელთაც ასეთი ადგილები არ ეუცხოვებათ.

ანალოგიურ ადგილებს სხვა თარგმნილ ძეგლებშიაც ვხვდებით. განსაკუთრებით ისინი ოსკისა და მესხუკავეთა წამების წიგნებში მოაპოვებინან.-

1. „მრავალი რაჲმე მითხრა მან ჩუენ იონთა მადიანისაგან, რომელთანი წიგნნი მრავალ არიან და აწ ჩუენს შოვრის იპოვებინან“ (ნადილ ჩიუკ აყაჲმესაგ სსა მსე ჩიქონსაკას მარესე, იორიყ ვრესანს ანსიქი უაჲაჲსანსიქსანს დიოცაგ და აქმ ქი მქიქი მქროლ ვჲანსიქ) [I 2, გვ. 9, 9-12].
2. „ისმინეს ესე მახლობელთა დედუფლისათა, რომელნი მოსრულ იყვნეს მის თანა ჰერეთით, რომელთანი დშერთმან განაბრწყინვნა გონებანი მათნი შეწყნარებად სიტყუათა ცხოვრებისათა“ (დორილესაქ დსიუა და მქრბასლორესაქ იქსნიქს, იორე დქსი სორა სესაქ ქის დიქ სსა ქსიქანსაგ, დიორიყ სასიოლადიქ ქსასაჲსა ყიყ დსირჲა სიყა დიქონსე დსანსიქსაყ) [I 2, გვ. 12, 1-6].
3. „ხოლო კაცთა მათ, რომელთანი განუხუნა გონებანი მათნი და შეიწყნარეს სიტყუაჲ ცხოვრებისაჲ“ (ჩსაქ არანსგ სრეიყ, დიორიყ ხესაგ სასიოლადიქ დსირჲა სიყა დიქონსე დესანსიქსაყ) [I 2, გვ. 13, 8-11].
4. „შეერთებულნი წყართა ევერატისათა, რომელთაჲ ჰირველი მათი იყო წმიდაჲ ოსკე“ (სქარორესაქე ქასიონს სქირაჲაყ, იორიყ ათაქიქსნი სორეს ჩსაქიქ) [I 3, გვ. 24, 1-4].

მიმართებითი სხელთნაცვლის ასეთი თავისებური ხმარების გარდა სომხურიდან მდმიდინარე ქართულ თარგმანებს ამავე სხელთნაცვლის სხვა უცნაური გამოხატულებაც

ვხვდებით, ეს წამოღვენილი ანსნის შემდეგ, მგონია, ნათელი უნდა იყოს.

მოეპოვნებათ. ეს ისაა, რომ მიმართებითი სახელთნაცვალი, რომლის ბრუნვა დამოკიდებულია წინადადების შემასმენელზე, არაა შეთანხმებული მასთან ჯერონვად.

1. „და დაემკვდრნეს მუნ ვიდრე აღსასრულადმდე მათდა, რომელი ჰოვებს მწყემსთა ვითმე და დაჰკრძალნეს“ (სე ესაქცეყას ანთი ძინჯღ ყაი კაყარაჲმას ხრესანგ, გორს ყირესლ ანტიორიყაყ იმანგ & ბაძცეცხს) [I2, გვ. 20, 5-9].
2. „ვითარცა გინებაჲ თავთა თვსთაჲ შეჰრაცხეს, რომელთაცა მოწყვდნეს მახვლითა ვითარ სამეოცდახუთ ოდენ“ (ჩერს ყმუნსამასა ხრესანგ წა-ქარქის, ორიგ ყღერაჲ ყღირ ლესალ კოყორცხს ჩერს არს მნ) [I2, გვ. 17, 12].

სომხური ტექსტის ასეთნაირი გადმოღება და გაუმართავად დატოვება, თუ არ სომხის მიერ და სომხურივე მკითხველი წრის არსებობისა, შეუძლებელია.

ჩვენს თარგმანებში მოკვეთვება სხვა რიგის უსწორ-მასწორებშიც, რომელთა აღმოცენება კვლავ დასახელებული ვითარებით არის გამოწვეული.

1. „ვითარ იყადრე დატევეებაჲ მამული მოგუებაჲ და ვრწმენა უცნაური-სა ჭრისტმსი“ (ღიქარე იქცეცერ ყრყარსსი ასყოლამს ითიოღ & წა-ლარაყერ ანბანსაღმძის ჭრქაროიტი) [ბზობზობის წმა: I10, გვ. 113, 1-3].
2. „ადვილი იგი აღაშშნეს მონასტერი ვალაშის მიერ მეფისა და მუნ დაამშნა ძმ თვისი“ (ნესქს ჯისესლ ალას მქბი მადალირქს ჭაღარ-ჯიღ ანთი ვიორქის ხერ ესაქცეყასანერ) [ოსკის წმა: I2, გვ. 20, 13-15].
3. „სოლო მთაჲ იგი ტრაბახტი სახელად უმთავრესისა მათისა სუქია-სისა ეწოდა სუკავი“ (ესე ესაქცეყას ჯარაყაჲ ქასიღს ყღსალირქ ზიყა მოღქარაღს კიღესაღ მოლკაღ) [ოსკის წმა: I2, გვ. 21, 1-3].
4. „სოლო ღმრავის მსახურთა დაბნელებული გუნდთა მათ სძარსთა ღამე ყოველ შეუდგეს კუალსა მათსა“ (ესე ყღსაყაჲჲ & სსაყინიღ ყარს უარსიღ ყღქერს ამსსაჲს რყარამიღ ლესლ...) [ბაღობის წმა: I9, გვ. 106, 6-8].
5. „ისმინე უფალო, ... და ნუ სცემ ადვილ გმრავსა“ (ღორ ყღ... მქ ყარ ყღსი სარყასაჲ...) [მესუკავეთა წმა: I3, გვ. 44, 11].
6. „ესე მე ანტონი მეუღობნოემან ჰარმმან ვპნატრიღი ცხვრებანსა და წამებანსა მათსა, რაჲმაცა მეცნიერ ვიქმენ“ (სე კსიონ ანსაყარყა-კანს ი ჲიღქმაჲ ყანსკაყაჲ ყაროღ & ყღსაიღესანს ერანსესანგ ყღ-ყარს ქისეს) [მესუკავეთა წმა: I3, გვ. 61, 1-3].
7. „მამინ მეფემან კოსტანტინე მონღვანსა მეორისა მის წელიწადისანსა წარვიდა სიფყვანებრ მის ანგელოზისა“ (კაყა მადალირს კოყარანტი-ანოღს ი ყაღ მქს ამქს ყნსაყ ლყ რანღ რესყარსქს) [მესუკავეთა წმა: I3, გვ. 59, 12-14].
8. „და იყავს... თქუენ მრავალთავან შრომათა განსუღნებად, და სიხარულ-სა, რომელი განჰმზადეთ თქუენტვს დიღითა ღუაწლითა, რომელი ჰვიეს უკუნისამდე“ (სე სესეს... მესე ი რაყიმ აუქარაღქესანგყ რანსყარ & ოღ რაქიღქისნ ვიღ კაღმსესე რაღიმ დანოღესანს; ოღ კაჲ & მსაჲ ქა-ღარსანს) [მესუკავეთა წმა: I3, გვ. 54, 9-12].

9. „და (ა)იძულებდეს მათ სიტყუად კაცთა მათ მიმართ, რაათა ჳანე შოვრნებს სარწმუნოებასა ქრისტესსა“ (სა რარცხეილესანსქის ჳსოსა ჯასსელ ღუ არახსუნს ჟ დაჳ ყალ ქსიკრყაყოლქსსქს ქრქსოოქს) [ოსკის წ'ბა: I 2, გვ. 14, 13-15].
10. „ვითარცა ეუწყა გური მათი, ვითარცა აღამატი შეუჭრეთელი და მიუღრეველი და განზრახვასა ორკერძოვე წმიდათაჲ, ჰრიდეს კაცთა მათ“ (შირ ჟმადესალ ჳსნო-ამანოქსაჳ სჟრჟს სოჳს, „სა ჳსარაყოლქს ჟოროლოქსა ჟრქიოოლსჳ კიოქმანსჳ, სსსაჳსალ აჟსოქსსარს კარას...“) [ოსკის წ'ბა: I 2, გვ. 15, 5-9].

სათავე აღნიშნულ უსწორ-მასწორობათა, რამიაც, როგორც მთარგმანთა ადგილების გვერდით მოყვანილ სომხურ სათანადო შესატყვისებთან შედარებაჲ მოწმობს, დედნის ენის გავლენასაც არამცირელი წვლილი მიუძღვის, თვით მთარგმნელის ვინაობასა და მის ნაღვაწთა მიმხმარებელ წრეში უნდა ვეძიოთ. აღნიშნულ შემთხვევებს გადამწერთ ვერ მივაკუთვნებთ, ჰიროქით ასეთთა რიცხვი ქართული გადამწერის ხელში საგრძნობლად შემცირდებოდა კიდეცა, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, მათგან ტექსტი სრულიად მაინც ვერ გაუცხრილავთ.

თითქმის ყველა თარგმნილი აგიოგრაფიული ძეგლი გვანჯღიდა ამათუიმ ენობრივი უსწორ-მასწორობის შემთხვევას, ერთის გარდა (ლავით დვინელის წამების წიგნისა), რომელიც თარგმანების აღნიშნული წყებიდან გამოხაკლისს მაინც არ უნდა წარმოადგენდეს. აღნიშნული შემთხვევების მეტ-ნაკლებობა სხვადასხვა ტექსტის მიხედვით, შეიძლება იმაზედაც იყოს დამოკიდებული, რომ ისინი ერთ მთარგმნელს კი არ ეკუთვნოდნენ, არამედ რამდენიმეს. საერთო ნიშნებისა და ენობრივი უსწორ-მასწორობის ხასიათის საფუძველზე თარგმნილი ტექსტების დაჯგუფებაჲ კი არის შესაძლებელი. ასე მაგ., ნერსეს მთავარეპისკოპოსის ცხოვრება და შუშანიკის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წიგნი ერთ ჯგუფს ქმნის; გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა წამებისა და ვარდანის მარტვილობის წიგნები მეორე ჯგუფს შეადგენს; ოსკის, მესუკავეთა და ატომის წამებათა წიგნები მეხამე ჯგუფად შეიძლება გამოიყოს; სანდუხტის წამების წიგნი, საპაქის აღსასრულისა და იზიდბიზიდის მარტვილობანი მეოთხე ჯგუფს შექმნიან, ხოლო ლავით დვინელის წამების წიგნი სრულიად ცალკე გამოცალკევდება. შესაძლოა გვიარაუღოთ ისიც, რომ თვითეთელი ამ ჯგუფთაგანი ცალკე მთარგმნელის ხელიდან იყოს გამოსული და ისიც არა ერთბაშად, მხოლოდ ისე, რომ ეს მთარგმნელები ყველანი სომხები იყვნენ და მათი შემოქმედებაჲ გამოწვეული იყოს ერთიდაიგივე სომხური წრის მიერ, რაც როგორც აღვნიშნეთ, სხვადასხვა რეგის ნიშნებით მტკიცდება.

შენიშნული მაჩვენებლები რომ მოჩვენებითი არ უნდა იყოს და მათ მიხედვით გავეთებული დასკვნა კიდეც სანდო უნდა ჩანდეს, ამას. ერთი ახალი ნიშანიც მოწმობს. ეს ისაა, რომ „ათონის მრავალთავში“ დაცული სომეხი მარტვილებისა და მოღვაწეების წამება-ცხოვრებათა წიგნების თუ მთელი კომპლექსისა არა, მისი ერთი ნაწილის მიხედვით სომხურიდან თარგმნილობა თვით ამ ნუსხის ერთი ადგილით ირკვევა. „მრავალთავის“ მე-60 თავს; ახუ საუთხავს (ოსკისა და მის მოყვასთა წამებას), სათაურის წინ მოქაოვება სომხურს წყაროზე მიმათითებელი ცნობა, რომელიც ნუსხის დამწერის ხელითვეა შესრულებული ასომთავრულად სინგურით, არ სტრიქონად. მიუხედავად იმისა, რომ შერ-

მინდელს ღრმში უცლიათ მისი წამლა (უცხობა განზრახ, როგორც ამას აკად. ნ. მარცი აღნიშნავს¹), წინაფხევის ქვე? მაინც დატყლია აღნიშნული ვითარების მანუწყებელი კვალნი: ამ წამლაღულ ადგილს აკად. ნ. მარცი ასე აღადგენს: „ესე [წამებ]ანი. სომხ[ურის]გნ თარგმნილ არიან-თ“ და იქვე დასძენს, რომ „за тѣмъ слово, поименованное в скомху, я не знаю слово; но тѣмъ слово с « армянского », именно « сომხ... გნ » « с армян... » и существительные слова этих строк, тѣмъ « зѣм - перебода », тѣмъ « зѣмъ » безъ всякого заимствованнаго». მართლაც, იმ ფოთლსურათებდაც, რომელიც ამჟამად ჩვენ ხელთა გვაქვს და აკად. ნ. მარცის მიერ გადმოღებული ფოთლები პირს წარმოადგენს, უკანასკნელი სიტყვები „თარგმნილ არიან“ ნათლად იკითხება. ასეთი გამოთქმა კი კაცს აფიქრებინებს, რომ მის გვერდით (ამ შემთხვევაში წინ) დასახელებული უნდა იყოს ენაც, საიდანაც რაღაც არის დასახელებული თარგმნილად. ამ რაღაც თარგმნილს აკად. ნ. მარცი „შესაძლებელი ანუ ვარაუდის ფორმით გვიხატვლებს („წამებანი-თ“), მაგრამ უქვევლობით იმას გვიმტკიცებს, რომ სიტყვის ნაწილები „სომხ... გნ“, რომლებიც მიუხედავად შელახვისა მაინც ასეთისე ირკვევა, მათთვის სომხურ ენაზე, საიდანაც რაღაც ყოფილა თარგმნილი. არ შეიძლება არ დავეთანხმეთ მკვლევარს იმაში, რომ ამ შეზღუდული სიტყვის ნაწილები მართლაც „სომეხ“ ფუძისაგან წარმოებული სიტყვის გარკვეული ფორმის ნაშთი უნდა იყოს, რაც „თარგმნილ არიან-თან“ დაკავშირებით თუ რამეს გვაპარაულებინებს, ეს პირველ ყოვლისა ენას („სომხურისაგან თარგმნილ არიან“), მაგრამ ეს ვარაუდი, როგორც ვნახეთ, სრული ზედმიწევნობით არ მართლდება. სასამ რაიმე შესწორებას შევიტანდეთ, უნდა აღვნიშნოთ ჯერხელად, რომ წარწერის შეუზღუდავი ადგილები: „თარგმნილ არიან“ და „სომეხ“ ფუძიდან ნაწარმოები სიტყვის გადარჩენილი ნაწილები მიწმობენ, რომ ამ წარწერის მქონე წამების წიგნი და რომელიღაც სხვები ნათარგმნი ყოფილან და ეს თარგმანები კიდევ რაღაც დამოკიდებულებაშია სომხურთან.

თუ როგორია ეს დამოკიდებულება, ეს აღნიშნული წარწერის გულდასმითი შექერება-შეწამების საფუძველზე ირკვევა. წარწერის პირველი სტრიქონის მთლი სიტყვის თითქოს ამჟამად ნაწილი, რომელსაც აკად. ნ. მარცი „სომხ“-ად კითხულობს, ნამდვილად „სომხ“-ს კი არ წარმოადგენს, არამედ „სომე“-ს, ხოლო მისი გავრცელება მეორე სტრიქონზე თუ არ „სთაგნ“-ად სხვად ვერ წაიკითხება. ამრიგად, აღდგენილი სიტყვა აქ „სომეხთაგან“ გამოვა, ხოლო მომდევნო სიტყვებთან ის შემდეგ ფრზას მოგვცემს: „სომეხთაგან თარგმნილ არიან“. შელახული სიტყვა ვერ იქნება „სომხურისაგან“ ამის გამოც, რომ მეორე სტრიქონის დასაწყისი ადგილი უქვევლს ხაკითხავ ნაწილადის (გნ), ვერ დაითვლება ხუთ ასოს, რომელთაც აქ აკად. ნ. მარცი ვარაუდობს („ურისა-გნ“), სამი კი მასთვის ნორმალურია, და ეს კი მხოლოდ „ხოთ“ შეიძლება იყოს. საექველ ჩანს აკად. ნ. მარცის წაიკითხვა წარწერის დასაწყისი სიტყვისა, რომელიც, როგორც ირჩევა „წამებანი“ კი არაა, არამედ „საკითხავნი“, ყოველ შემთხვევაში ამჟამად მოცემულ დაბეზღუბების „ნი-ს“ წინ „ნი“ კი არ ირჩევა, არამედ „ვ“-ინი. მაგრამ, კიდევაც, რომ სწორად იყოს ეს სიტყვა ამოკითხული, იგი არსებით დატყლიანს მაინც არ ქმნის იმხ-

¹ Н. Марр. Описание пяти пергам. рукописей... გვ. 68-69.

თან შედარებით, რასაც მისი მომდევნო სიტყვის «სომეხთაგნაის წაეთხევა «სომხურ-რასაგნაად. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ შველად არც თუ იშვიათი მოვლენა იყო აგიოგრაფიული ძეგლების სომხურიდან ქართულად თარგმნა, მაშინ, შევინია, სომეხ მარცვილ-მოდვეთა წამება-ცხოვრებათა ჩვენი წიგნების თარგმნაც რაიმე ანაჩვეულებითვის არას შექმნიდა, რომ ის საგანგებო აღნიშვნის ღირსი ვამხდარიყო, მაგონამ ის კი იქნებოდა საჭირო აღნიშნათ, თუ ეს თარგმანები თვითონვე სომეხების მიერ იქნებოდა შესრულებული, რადგან ამით პასუხი გაეცემოდა კითხვას, რომელიც უთუოდ აღეძრვიდა ქართველ მკითხველს, რაცა ის ქართულისა და მსოფლიო ეკლესიის აგიოგრაფიული მასალის გვერდით სომხურსაც შენიშნავდა, - თუ კისთვის და ვისი თათნობით არიან ეს ნაწარმოებნი ქართულად თარგმნილი.

ამრიგად, ჩვენს წინაშე უძველესი სურათი იშლება. ცალში მოსახლე სომეხების ფართო ფენები ქართულს სახელმწიფოებრივსა და კულტურულ გავლენის სფეროში მოქცევიით VIII ს-ის ვასულიდან იმდღხად მოსწყვეტიან თავის მშობლიურ ბუდე¹, რომ უკვე 840-960 წ.წ. შორის საჭიროება შექმნიათ ეთარგმნათ მათს ლიტერატურულ წიგნებს უფრო გასაგებს ქართულ ენაზე სომხური აგიოგრაფიული ძეგლები, რომლებიც მანამ მათ რიგებში მშობლიურ ენაზე არსებობდა. სომხური მოსახლეობის ენობრივ გადაგვარების კონკრეტული მომენტის, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია სამეცნიერო მწერლობაში², ხელს უწყობდა მათი კონფესიონალური ერთიანობა ქართველობასთან, რომელიც VII ს-დან საბოლოოდ დიოფიზიტურ აღსარებას იზიარებს წინააღმდეგ სომეხებისა, რომელთა შორის ამ დროიდან მოკიდებული დიოფიზიტობა და მონოფიზიტობა უცილობელი ბატონობისათვის სომეხეთში ურთიერთ შორის მწვავე ბრძოლას ეწევა, რაც VIII ს-ის პირველ ნახევარში (726 წ.) საკუთრივ სომეხეთში მონოფიზიტობის გამარჯვებით დასრულდა. ცალ, ბიზანტიის სამფლობელოების ახლო მეზობელი და მისი გავლენის სფეროში მოქცეული ძველიდანვე, სომეხეთს წარმთებელი ბრძოლის პერიოდში მეტწილად დიოფიზიტობის მხარეზეა, ხოლო VIII ს-დან, როდესაც სომეხეთში გამარჯვება მონოფიზიტობამ მოახივდა, უნდა ვითვქროთ, დევნილი დიოფიზიტების შემწყნარებელიც კი შეიქმნა. აი, ამ ქველი და ახალი დიოფიზიტური აღსარების ცალს სომხური ფართო მოსახლეობის ფენებისათვის, როგორც ირკვევა, სწრაფად დამდგარა ხსენებული მიზეზისა და პირობების გამო ენობრივი გადაგვარებისა და დენაციონალიზაციის ხანა, რომლის მათწყებელი ლიტერატურული დოკუმენტები 840-960 წ.წ. ეკუთვნის.

სომხური აგიოგრაფიული მწერლობის ჩვენი თარგმანები რომ მართლაც ცალს დიოფიზიტ სომეხთა წრეში უნდა იყოს წარმოშობილი, ამას შემდეგი დაქცეც ადასტურებს. ქართულ ეკლესიაში, რომელიც, როგორც ცნობილია, VII ს-დან დიოფიზიტური აღსარებისაა, სომეხ მარცვილ-მოდვეთათვის, რომელთა წამება-ცხოვრებანი ჩვენ ქართულ თარგმანებს დაუცავს, ხსენებანი დაუწესებიათ

¹ ტყემლის ავად. ნ. მარისაა, ნ. მისი «*Սմ Բրդյանէկն և Լույս Բնիկն քրիստոսն և յ Կաթողիկոսի Երեսն*», ԱՅԲ. ԱԿ, 1911 թ., ԵԻԲ. 1297.
² Ի. Մ. Մարր, *Արժ Կոմ...* ԵԻԲ. 21-23.

და ამრიგად სომეხ წმიდანებს პატივისცემაც დაუმსახურებიათ. ეს გარემოება გარდა იმ ამრავალთავისა», რომელშიაც ეს ძეგლებია მოთავსებული და, როგორც ირკვევა, ქართული ეკლესიის წიაღშია შედგენილი 985-1020 წ.წ. შორის¹, ნათლად ჩანს ტაძარი ხმარებული ერთი XI ს-ის გახულის ხელნაწერი «სკინაქსარიდანაც» (საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა A ფონდი, № 97). ამ ათონური მომდინარეობის «სკინაქსარში», როგორც ამას სხვა საკითხთან დაკავშირებით ამ ხელნაწერით დაინტერესებული მკვლევარი პ. ინგოროყვა აღნიშნავს², შეტანილია რომელიღაც კლარჯული სკინაქსარიდან ის ხსენებანი, რომლებიც ათონურ სკინაქსარს აკლია. მასში კი შედიან «როგორც აღგილობრივი მოღვაწენი, რომელთა მიღვაწეობა უმუალოდ საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ისე უცხოელი მოღვაწენი, რომელთა ხსენება მიღებული ყოფილა საქართველოში, კერძოდ კლარჯეთში»³. თვრამეტს ასეთ ხსენებას შორის ხუთი ჩვენნი ძეგლების რიცხვიდან მოიპოვება (დავით დვინელია, მესუკაველთა, ნერსეს მთავარეპისკოპოსისა, იზიდობიტიისა, შუმანიკისა) და, რაც საგულისხმოა, ხსენების იმავე დღეებით, რომლებიც ათონურ «ამრავალთავეშიაც» გვაქვს. რით აიხსნება ასეთი მოვლენა? თავისთავად ცხადია, რომ ქართული დიოფიზიტური ეკლესია, IX-X სს-ში, ხსენებულ სომეხ მარტვილ მოღვაწეთათვის უკრ დააწესებდა ხსენებებს, თუ ისინი მარტოდენ სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის მიერ იქნებოდნენ შეწყენარებული, არამედ მათ ის უეჭველია, დიოფიზიტური, და ისიც ტაძის სომხური ეკლესიიდან იღებს და მას უწევს სათანადო ანგარიშსაც. ტაძის სომხური დიოფიზიტური ეკლესია შეერწყმის გზას დაადგა ქართულ ეკლესიასთან: ჩვენი თარგმანების სახით, მაშასადამე, ეხლა უკვე ხელთა გვაქვს ტაძის სომეხ დიოფიზიტთა ლიტერატურული შემოქმედების ნაყოფი, რის დაწერილობითი ანალიზი სამუდამებს გვაძლევს გავითვალისწინოთ ამ წრის კულტურულ-ისტორიული თავგადასავალი და მისი განვითარების საერთო გზაც.

V. აგიოგრაფიული თარგმანების შემსრულებელი წრის ორიგინალური შემოქმედება ქართულზე

სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების შემსრულებელი ეს წრე, რომლის საქმიანობა ზემოთ დავახასიათეთ თანდათანობითი გაქართველების პროცესში, როგორც ირკვევა, მარტო თარგმნას კი არ აწარმოებს, არამედ ორიგინალურ შემოქმედებასაც ეწევა ქართულ ენაზე. ის, როგორც სომხური წარ-

¹ კ. კეკელიძე, აღნიშნული ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, თბილისი, 1935 წ., გვ. 13.
² პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, «მნათობი» 1929 წ., № 10-11, გვ. 246-248.
³ ი. ქვიციანიძე, გვ. 247.

მოშობის წრე და ძირითადად ტაოურია, დაინტერესებულია შექმნას სომხური ავთოგრაფიული ძეგლების თარგმანების გვერდით არსებული გადმოცემების სადაცხე ადგილობრივი, ცალსახა დაკავშირებული მარტვილების წამების წიგნები და სხვებაც დაუწესოს ასეთებს თავის ეკლესიაში. ასეთი საქმიანობის ნაყოფი უნდა იყოს ხვენი დაკვარებით და ვით და ტირიჭანისა და კოლაელთა წამების წიგნები.

დავით და ტირიჭანის წამება რომ სომხურ წრეში აღმოცენებული ნაწარმი, მთებია და სომხის მიერ გამოთქმული, ეს ტექსტობრივი მაჩვენებლით ირკვევა. ჯერ ერთი, აქ ხანა, როდესაც მარტვილობას ჰქონია ადგილი, დათარიღებულია სხვათა შორის სომხეთის საერო და საეკლესიო მმართველების ზეობით -

„ჟამთა მათ ოდენ მეყუთა მათ ქუეყანის- მპყრობელისა, საბერძნეთს- ჰე. რაკლე მეფისასა, და სომხეთს- არშაკ მეფისასა, და სპარსეთს- ვარამ შაჰოასა შეფობასა... იყო სანახებთა მათ სოფლისა სომხითისაჲთა (?), ჟამთა ნეტარისა დიდისა ნერსე კათალიკოზისათა... კაცი ვინმე წარჩინებული და ერისთავი...“ (გვ. 173, 5-10).

ნათქვამია მარტვილობის დასაწყისში. მეორეცა და, მოხსენებული კათალიკოზი «ჩუენად» არის წოდებული:

„მაშინ ვითარცა ეუწყა საქმე ესე (სასწაულზეა ხუზარი) წმიდასა მამასა ჩუენსა და ნერსეს კათალიკოზსა სომხეთისასა...“ (გვ. 183, 22).

მარტვილობის წიგნის ხანგასმული ადგილი: «წმიდასა მამასა ჩუენსა ნერსეს კათალიკოზსა სომხეთისასა», რომელიც სრულ პარალელს პოულობს ნერსეს შთავარებისკიპიონის ცხოვრებისა და უზმანიკის წამების ე.წ. მოკლე რედაქციის წიგნების მსგავს ადგილებთან, სადაც აგრეთვე სომხეთი წოდებულია, როგორც «ქუეყანაჲ ჩუენი» (ნ. გვ. 049), ანდა სომხეთის პირველი იერარქები, როგორც «შიზუნისი განათლებისა ჩუენისანი» (ნ. გვ. 050). უეჭველია შეეძლო ეთქვა მხოლოდ სომეხ ავტორს, რომელსაც შეეძლო ლობაში ეყოლიებოდა უთუოდ სომხებისაგან შემდგარი მკითხველი თუ მსმენელი წრე.

სომეხი ავტორი ამ თხზულებას ქართულად უნდა აღგენდეს თავისივე თანამემამულეთათვის. ეს რომ ასეა, შემდეგიდან ჩანს. დავით და ტირიჭანის წამების წიგნში, როგორც შენიშნულია, მოიპოვება ერთი ადგილი, რომლის თანახმად ავტორი აღწერილი ამბების თანამედროვედ კი არ გამოდის, არამედ ის მასზე. არი საუკუნითაც კი ყოფილა დაცილებული -

„ხოლო არკანი იგი, რომელიც განერა კელთავან მისთა (იგულისხმება: მონყლური და ვით), ნიგუზისაჲ იყო; დავარდა მიწასა ზედა, ხედ დიდ იქმნა მთასა მას ზედა. და დაყო ხე მან ვითარ ორასი წელი და წარიღეს იგი ევლოგიად მლოცავთა“ (გვ. 180, 30-32).

მარტვილობის წიგნში მოხსენებული ნერსეს კათალიკოზი, როგორც ეს უკვე დადგენილად უნდა მივიჩნიოთ აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ, იშხნელია, რომელიც კათალიკოზობის ჟამს ცალში 653-659 წ.წ. შორის იმყოფებოდა². ასე რომ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, I. გვ. 36-37.

² შ. ორბელიანი, Ազգայնագիտ., § 429, გვ. 729-730.

მარტვილამის წიგნის გამოშქმელების 860 წლის უწინარეს არ შექმნილი ვეხივრა. ის, უნდა ვი-
თქვათ, ტაოელი იყო, ხოლო ტაოში კი მის დროს, ე.ი. IX ს-ის მეორე ნახევარში, ჩვენ
სომეხი საეკლესიო მოღვაწენი პირველ რიგში დიოფიზიტები გვეგულები.
დიოფიზიტ სომეხს კი, რასაკვირველია, შეეძლო ნერსეს იშხნელისათვის, რომელიც
აგრეთვე ამ აღსარებისა, თუ მისკენ მიდრეკილი იყო, მის თანამოაზრე თანამემამულე-
ებთან ერთად ეწოდებინა «წმიდაა მამაა ჩუენი».

დავით და ტირიჭანის წამება რომ მოსოფიზიტი სომეხი გამოშქმელების ხელიდან
ყოფილიყო გამოსული, მას სომხეთის ეკლესია, რომელიც VIII ს-დან უკვე მთლიანად ამ
აღსარებას იზიარებს, შეიწყნარებდა და შემოგვრჩებოდა სადმე (ან საკითხავების წიგნ-
ში - ბაზილიკონ-ებში, ან სინაქსარებში - კაპადოკიე-ებში, ან ჰიმნოგრაფიულ კრებულებ-
ში - ჯარაყსიფ-ებში და ან ლექციონარებში - ბაგრატიონ-ებში) მისი რაიმე კვალი, ხოლო
მისგან კიდევ ქართული ეკლესია, თავის მხრით VIII ს-დან უკვე დიოფიზიტური აღსა-
რებისა, ვერ მიიღებდა. ქართულ ეკლესიაში კი ამ მარტვილების სახსენებლად მოიხა-
ვება საკითხავი, როგორც ამას ჩვენი ნუსხა ცხადყოფს, დაწესებულია ხსენე-
ლის დღეც, რაც ზემოხსენებულ კლარჯულ სინაქსარში გვაქვს დატულია და შეთხუ-
ლია საეკლესიო ჰიმნებიც, რომლის ერთ წყებას «უენიშენებში» (გვ. 199-201) ვა-
თავსებთ ქვემოთ.

დავით და ტირიჭანის წამება, რომელი კონფესიონალური წრიდანაც არ უნდა იყოს
გამოსული, მაინც თარგმნილი ძველი არაა, როგორაც ის აკად. აკად. ნ. მარს, ივ.
ჭავჭავაძის შვილსა და კ. კეკელიძეს მიაჩნიათ. ეს ძველი რომ ნათარგმნი არაა, ენა-
ბრძოლი ნიშნულთბითაც დასტურდება. თარგმნილ აგიოგრაფიულ ძეგლებში, როგორც
ვნახეთ, სომხური სლავური და გეოგრაფიული ტერმინები უთარგმნელად იყო
ქართულად გადმოღებული, როგორც მაგ. ნახარარი, ზორავარი, ავანი და სხ...
ამას გარდა ზოგიერთ სომხურ ტერმინს ისეთი შესატყვისი აღმოაჩნდა ქართულ
თარგმანში, რომელიც სხვა ძველი დროის თარგმანებში არსად გვხვდებოდა, როგო-
რიცა მაგ. ყაყაყი-კევი. დავით და ტირიჭანის წამების წიგნში აღნიშნული
ტერმინები ყველა იმ ქართული შესატყვისიგანაა მოცემული, რომლებსაც აქა-
თარგმანებშიც ვხვდებით. ასე მაგ., «ნახარარი» - მთავარი; ან წარჩინებული;
«ზორავარი» - მთავარი ან ერისთავი და «ავანი» - სოფელი, ან დაბა.

«მთავარი - წარჩინებული» :

„კევისა ბასიანისასა, დაბასა, რომელსა ჰქვანთ თნკომ, იყო ვინმე კაცი
წარჩინებული და ერისთავი; და სახელი ერქუა ვარდან, და სახელი ცო-
ლისა მისისაა - თავინე. იყვნეს ორნივე იგი ნათესავთაგან სამე-
რფოთა“ (გვ. 178, 9-12).

«წარჩინებული» რომ სასარაფარ-ის შესაბამისი უნდა იყოს, ეს იქიდან ჩანს,
რომ აქ მოხსენებული წარჩინებული სამეფო გვარის მახლობელი ყოფილა თა-
ვის მეუღლესთან ერთად: „იყვნეს ორნივე იგი ნათესავთაგან სამეფოთა“. მას რე-
ზიდენციად დაბა თნკომი იხსენიება. «დაბა» აქ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სასარ-
არის, ე.ი. დიდი სოფელი ანუ დაბა-ქალაქი.

«წარჩინებულს» ეწოდება «მთავარიც», რომელსაც თავისი „საკლმწიყთ“ ე.ი.
ქართული და სომხური დიოგრაფიული ურთიერთობა

სამფლობელო აქვს:

„მოკუდა ვარდან მთავარი იგი ერისთავი, და თევდოსი უღმრთო მან მძლავრ მითაცა ხაკელმწიფოა იგი ვარდანისი და სიძისა თვისისაჲ“ (გვ. 178, 26-27).

«მთავარი» ეწოდება ტაოს ერთ-ერთ მმართველსაც, სახელად ვაზგენს, რომელიც ბასიანელი ვარდან წარჩინებულის მახლობელი ყოფილა:

„წარმოივლტოდა [თავინე და მისი შვილები] ჩრდილოეთ კერძად, ქუეყანად ტავიანსა. და მოვიდა დაბასა ერთსა, რომელსა ერქუა ვაჟგანი. და იყო მუნ მთავარი ერთი. წმიდათა მათ ნათესავი, რომელსა ერქუა ვაზგენი («ვაზგენი») [გვ. 179, 31-33].

შავრამ ტაოში მარტო ერთი მთავარი, ანუ ნახარარი, არ ყოფილა. იქვე სიფულ დივრს სხვა მთავარიცაა, რომელსაც თავისი ერთი შყავს, ე.ი. ისიც მსგავსად სხვა მთავარ-ნახარარებისა «ერისთავია», ანუ მეთაური თვისი სამფლობელოსი, კერძოდ კი რაწმისა:

„ვითარცა იგრძნა ამბოხი ესე მთავარმან მან... იწყო ღალადებად და ერისა კრებად... განემზადა მწრაფლ ბრძოლად მათა“ (გვ. 180, 36-38).

ეს მთავარი მიზი რეზიდენციის სახელითაც იწოდება:

„მთიწია მთავარიცა იგი დივრისაჲ“ (გვ. 181, 7).

„აღმკედრდა მთავარი იგი დივრისაჲ და აღკდა ერთურთ თვისთ მთასა მას ზედა“ (გვ. 181, 23-24).

«მთავარი-ერისთავი»:

მთავარი ატარებს «ერისთავის» სახელწოდებასაც, ზოგჯერ მარტო უკანასკნელითაც იწოდება. ეს კი ბუნებრივი ჩანს, რადგან ძველად საერისთავოს, ანუ სანახარარის, მეთაური თავისი სამფლობელოს «ერის» წინამძღვარიც იყო ბრძოლებში:

„პოვეს ერისთავი იგი მათი თევდოსი, რამეთუ იყო მწუხარჲ... და სიმრავლჲცა იგი ერისაჲ შეშფოთნეს“ (გვ. 181, 11-13).

ამ ერისთავის მეზობლ რაწმს ერთი ეწოდება:

„ვითარცა იხილა ერთი იგი შესულეზული და ერისთავი მათი მწუხარედ“ (გვ. 181, 25-26).

«ქევი»:

მთავარ-ერისთავის სამფლობელოს, როგორც ვნახეთ, საკელმწიფო ეწოდებოდა. რომელსაზე «ქვეყანაში» ან «კევეში» შეიძლება რამდენიმე ასეთი „საკელმწიფო“ ყოფილიყო. ასე მაგ., ბასიანის კევეში ორი ასეთი სამფლობელო ყოფილა: ვარდან წარჩინებულისა ან ერისთავისა და მისი ცოლისძმის - თევდოსისა. ტაოს ქვეყანაშიაც ორი მთავარი, ე.ი. „საკელმწიფოს“ მეთაურია დასახელებული.

ბასიანი «კეველ» იწოდება, ხოლო ტაო - «ქუეყანად». კევი თარგმანებით, როგორც არა ერთხელ ავკინიშნავს, სომხურ գաდაღ-ს შეესაბამება, ხოლო ქუეყანაჲ - աշխարհ, თუმცა ზოგჯერ ის სომხ. գადაღ-საც ვადმოსცემს. მართლაც ბასიანი ყველგან სომხურს ვეოგრაფიულსა და ხანისტორიულ ძეგლებში გადაღ-ად იხსენიება, ხოლო ტაო - աշխարհ-ად ან ხრქირ-ად (ზ. ხნაჩხნას, სპირიანოვ-

მის რჩს ჰაყასადსხაყ. სხს ჰაყ. ჰსხსიტყ , 1822, გვ. 380-387; 368-375). უკანასკნელი უფრო ფართოა შინაარსობრივ, ვიდრე პირველი. აკუსარი-ქუეყანა¹ რამდენსამე-
ყასად-ქუეყანა² ჯი შეიცავდა. ბასიანი აჩარაღ-აკურასარის ყასად-ად იხ
ვლებოდა, ხოლო ცალ აჩარაღისებრ აკუსარი-ად იხსენიებოდა.

ქვეთ ზოგჯერ თავისი პირველადი ვაგებიოთაც გვხვდება რომორც ამ ძეგლში,
ისე თარგმანებშიაც. აქ მაგ., ვაჟგანის სამთავროში არა ერთი კვეთ ყოფილა:

„წარავლინა იგინი კვეთა მათ ვაჟგანისთა; ვითარცა იაკობ იოსებ ლე-
ღეთა მათ ქებრონისთა“ (გვ. 180, 15-16).

ქვეთ რომ სხვაგანაც ჩვენს ტექსტში ყასად-ი არაა, ამას შემდეგი ადგილი
მოწმობს:

„ხოლო ნეტარი თავინე წარვიდა კვეთა მამორკანისთა სოფელსა,
ჩოშელსა პრქვიან ტაძარანი და მუნ შეისუენა“ (გვ. 183, 36-37).

მამორკანი სწორედ კვეთად იწოდება ძველ სომეხ ისტორიკოსთა ნაწერებშიაც:
შირს წამრიღასს³. ამრივად, აქ ქვეთ ღირ არის, ე.ი. დიდი ლელი.

«სოფელი-დაბა»:

ქვე-ყასად-ის მთავრის საჭლომ ადგილს «დაბა» ეწოდება. ეს დაბა სომხურ
ასასს შეუსატყვისება. ვარდან მთავრის საჭლოში ადგილი, «დაბა თეოსი» სომხურ
საისტორიო მწერლობაში, მართლაც ასას-ავანად იწოდება: ასას ოკასი⁴.
«დაბა» ეწოდება ჯათში ვაჟგანის მთავრის სამყოფელ ადგილსაც, ხოლო ამავ ქვე
ნის ლივრის მთავრისას - «სოფელი». ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაში არც
ვაჟგანი და არც ლივრი არ იხსენიება, რის გამო მოკლებული ვართ საშუალებას გავარ-
კვიოთ, რას უდრის მათით მარტვილობის წიგნში ნახმარი «დაბა» და «სოფელი». მაგ-
რამ თვითის მიმართ. სომხურში ხმარებულ ასას-ი, რომელსაც ჩვენი ტექსტით
«დაბა» შეესწორება, ხოლო ჩვენივე თარგმანებით ზოგჯერ «სოფელი» გვიჩვენებს,
რომ დავით და ტირიჭანის წამებაში მოხსენებული «დაბა» და «სოფელი» ასას-ის
ცნების გამომხატველია.

ამრივად, დავით და ტირიჭანის მარტვილობის წიგნში ნახმარი ტერმინები: «წარჩინე-
ბული-მთავარი-ერისთავი», «მთავარ-ერისთავი», «კვეთი» და «სოფელი-დაბა»
იმასვე გადმოსცემენ, რასაც ზემოვანხილული თარგმნილი ძეგლების სომხურ ლე-
ღანთა სახარარ, ყასად, და ასას, რომელთაც თარგმანებში ალაგ-
ალაგ ეს ქართული შესატყვისები მოქალებათ, ხოლო უმეტეს შემთხვევებში უთარ-
გმნელად ვაუშვიათ. დავით და ტირიჭანის წამება რომ სომხურის თარგმანს
წარმოადგენდეს, მაშინ, უჭკველია, დედნის ზეგავლენით აქაც აღმო-
ჩნდებოდა სადმე უთარგმნელად გაშვებული რომელიმე სომხური ტერ-
მინი.

¹ აღრიღელი თარგმანებით: სოფელი.

² აღრიღელი თარგმანებით: ქუეყანა.

³ სურფანისთი ნარკანსკი ყასადის წყაროებში სტეფრასკის. სურფ. 1885, გვ. 276.

⁴ ლ. ხ. ნახას. სურფანისთის რჩს ჰაყასადსხაყ... ჰსხსიტყ , 1822, გვ. 365.

რაკი დავით და ტირიქანის წამების წიგნი გაქართველებულ ტაის სომეხთა წრეში აღ-
მოცენებულ იორიგინალური ნაწარმოები გამოდგა, რომლის თვისებები ასე თუ ისე ნათელი
გახდა, ესლა საშუალება გვეძლევა ჩვენი აზრით ასევე აღვიღობრივ გადმოცემაზე წარ-
მომობილი ქართული აგიოგრაფიის ერთი სხვა ძეგლის აღმოცენების პირობებსაც შევე-
ხთ. ესაა «კოლაელ ყრმათა წამება», რომელსაც მეცნიერთა უმრავლესობა (აჟად-
ნ. მარი, აჟად. ივ. ჯავახიშვილი, პ. ისვიროყვა) ირიგინალურ ქართულ თხზულებად
თვლის, ხოლო აჟად. კ. კეკელიძეს ისიც დავით და ტირიქანის მარტვილობის წიგნ-
თან ერთად სომხურიდან მომდინარე თარგმანად მიაჩნია.

ამ ძეგლში, რომელიც მოკლე წამების წიგნს წარმოადგენს, არა გვაქვს რაიმე ტექსტო-
ბრივი მაჩვენებელი, რასაც შეიძლება ეუწყებინა ჩვენთვის მისი შემოქმედი წრის ან
ავტორის ვინაობა. ამიტომ ერთადერთი საშუალება, რომელიც მის აღმოცენებას გა-
გვირკვევდა, ისევ ენობრივი მაჩვენებელი შეიძლება იყოს. ასეთი რამე კი მხოლოდ
ტერმინების ხმარებაში შეინიშნება. აქაც, ისე როგორც ზემორე განხილულ ტაის
თარგმნილსა თუ ირიგინალურ ძეგლებში, ვხვდებით ზოგიერთ ტერმინებს, რომლე-
ბიც ერთნაირი ვაგებით იხმარება. ესენია: «ქევი», «სოფელი» და «მთავარი».

კოლა, სადაც მარტვილობას ჰქონია აღგილი, სომხურს ძველ გეოგრაფიულსა
და საისტორიო მწერლობაში ტაის ქვეყნის. გასაღად იხსენიება, სადაც მტკვრის
სტავის წყაროები იმყოფებოდა. გასაღად-ის შესატყვისი კი, როგორც ვნახეთ,
ჩვენს ტექსტებში «ქევი» და არა «ქუეყანა» ან «სოფელი», როგორც ეს სომ-
ხურიდან მომდინარე აღრიხდელს თარგმანებშია. კეკელ იწოდება კოლა კოლაელ-
თა მარტვილობის წიგნშიაც:

„იყო სოფელი ერთი დიდი თავსა ზედა დიდისა მის მდინარისასა, რომელსა ჰრქვან მტკუარი, კეკსა, რომელსა ჰრქვან კოლაჲ“ (გვ. 134, 9-10).

ამ ქვეში, ე. ი. კანტონში, დიდი მდინარის, მტკვრის თავს ყოფილა „სოფელი
ერთი დიდი“, რომელსაც ჰყოლია „ხუცესი“ და „მთავარი“. არც სოფლისა და არც
ხუცისა ან მთავრის სახელი არ იხსენიება. «სოფელი დიდი» აქ, რასაკვირვე-
ლია, აუქარაი არაა; ის ან გიღ-ია, რომელიც წინანდელს თარგმანებში «დაბად»
გადმოღის ხოლმე, ან ადას-ი, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ჩვენითვის საინტერესო
ხანის თარგმანებში ან უცვლელად გადმოწყობათ, ანდა ზოგჯერ «სოფლად» უთარგმნი-
ათ. «მთავარიც», რომელსაც ხსენებულ სოფლის „უმრავლესი ერთი სოფლი-
საჲ მის წარმართთა კერპთმსახური“ მიჰმართავს, უეჭველია, ამ კუთხის „წარ-
ჩინებულთა ან «ერისთავია», ე. ი. ამ ცნების გამომხატველი სომხური ტერმინი
რომ ვიხმარეთ, სასაყარა-ნახარარია, რასაც ჩვენი თარგმანების სომხურს
დედნებშიც ვხვდებით დასახელებული ქართული ტერმინების მაღლად.

იმ ვარაუდებში: რომ კოლაელთა მარტვილობის წიგნში სხვა ენობრივ მაჩვენე-
ბელს ვერ ვხვდებით, რომელიც ქართულად გამომთქმელი სომხისათვის ჩანდეს
დამახასიათებელი, შეიძლება ეჭვი დაჰბადოს მის ასეთს წარმოშობაში, მით უმე-
ტეს, რომ ჩვენს ძეგლში მკვლევრები ხედავენ როგორც ენის არქაულობას, ისე აღ-

2. გიგეჯიანი. გიგეჯიანი, ანსონსერი... სხისსა, 1907, გვ. 241-243.

რიდელი ქრისტიანობისათვის დამახინათებელ მომენტებს (მდინარეში ნათვლა, იხივ ღამით, და სიმარტყვე ღვთისმსახურების წესისა). შენიშნავენ აგრეთვე ავტორის ისეთი თვალთახედვან, რომლიდანაც თითქოს ჩანდეს, რომ ის ქრისტიანობის დანერგვასა და გავრცელებას ტრადიციული შეხედულების საწინააღმდეგოდ წარმოადგენდეს. ტრადიციულ წარმოდგენით ქრისტიანობა, ამბობს ამ მოსახრების ავტორი, აკად. ნ. მარი, ელვის სისწრაფით ვრცელდება ქართლსა და სომხეთში და იმთავითვე იქცევა ეროვნულ სარწმუნოებად, ხოლო კოლაელთა მარტვილობაში მოცემული სურათი ამას არ ეთანხმება, რადგან აქ ნათლად ჩანს ბრძოლა ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის და უკანასკნელისადმი მიდრეკილება კოლას მოსახლეობის უმრავლესობისა. ასეთი შეუსაბამობა მოგვიანო დროის შეხედულებებთან, დასძენს აკად. ნ. მარი, საფიქრებელია, უნდა გამხდარიყო იმის მიზეზი, რომ მეგლი არ შესულა ჩვეულებრივი ტიპის ცხოვრებათა კრებულებში.

ენის არქაულობა, როგორც უკვე აკად. ივ. ჭავჭავაძის და აკად. ვ. კეკელიძემ აღნიშნეს, ტერმინების მხრივ, რომლებიც ქველში იხმარება, არ დასტურდება. ის IX ს-ზე უწინარესად ვერ ჩაითვლება. აღნიშნული ქრისტიანობისათვის დამახინათებელი ზოგიერთი მომენტი კიდევ, ჩვენი აზრით, შესაძლოა რომელიმე ლიტერატურული წყაროდანაც მომდინარეობდეს. რამდენადმე მსგავს სურათს მაგ, ოსკიანთა მარტვილობის წიგნშიც ვხვდებით (შტრ. I 2, გვ. 12, 6-13). აღნიშნულ მომენტებს თუ სარწმუნოდ მივიღებთ, მაშინ დანარჩენი მოსახრებებიც აკად. ნ. მარისა თავისთავად იხსენებ; კერძოდ, კოლაელთა წამების წიგნის გუვრცელებლობა იმით კი არ უნდა აიხსნებოდეს, რომ მასში წარმოდგენილი ბრძოლის სურათი წარმართობისა და ქრისტიანობისა მერმინდელი ეკლესიისათვის შეუწყნარებელი აღმოჩნდებოდა, რადგან ის მოგვიანო დროის შეხედულებებს აღარ ეგუებოდა, არამედ, მეინია, იმიტომ, რომ ის, ისე როგორც ტაოში აღმოცენებული სხვა ავტობიოგრაფიული ძეგლები, ისეთი სომხური წრიდან მოდიოდა, რომლის ნაღვანს ადვილობრივი ქართული დიდიფიზიურნი ეკლესია თუმცაღა იწყნარებდა, მაგრამ ზოგადი აღიარებისა მაინც ვერ შეიქმნა.

¹ H. Март, Мученичество в Грузии в IV в. Т. V, СПб, 1875, 53-54.

² აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ შენიშნული მონაგროები, რომლებიც მარტვილობის წიგნს IX ს-ის განახლებულ ძეგლად მიიჩნევენ იმის გამო, რომ ზოგიერთი ტერმინი მხოლოდ ამ ხანისათვის არის დამახინათებელი და წამების წიგნსაც მარტვილობათა ძეგლებისათვის ნიშანდობლივი არსებითი მხარეები აკლავს (ნ. მისი - ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 32-39). აკად. ვ. კეკელიძის შეხედულებით კოლაელთა წამება დავითისა და ტარიჭანის წამებასთან ერთად, რომელთადაც მას ერთნაირი ტერმინების ხმარება და შინაარსის მსგავსება აკავშირებს, IX ს-შია ნათარგმნი სომხურიდან (ნ. მისი - ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1941 წ., გვ. 480-481).

აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ შენიშნული მონაგროები, რომლებიც მარტვილობის წიგნს ქველ სახეს არ ანიჭებს, პ. ინგოროვის დობრეობად არ მიაჩნია, რომ ძეგლი ქალიან ქველი ხანისად არ იცნას (ნ. მისი - ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, « მნათობი » 1939 წ., XI 4, გვ. 135).

ამხარად, კრძალთა მარტვილობა წარმომადგენელი უნდა იყოს იმავე ხანასა და წრე-ში, რომელშიც «ღავით და ტირიჭანის მარტვილობა» აღმოჩნდა აღმოცენებული, ე. ი. მათი წარმოქმნა 18 ს-ის მეორე ნახევრიდან არის შესაძლებელი, ტაიხ იმ სომხური მოსახლეობის წიაღში, რომელიც ქართველობასთან კონფესიონალურ კავშირში იმყოფებოდა და, როგორც ვეყობა, ქართული კულტურის ისეთი დიდი გავლენა განუტლია, რომ მშობლიური მწერლობის ძეგლების ვასაპყრობებლად ესენი ქართულად გადმოეთარგმნია და თანაც საკუთარი შემოქმედებაც ამავე ენაზე უწარმოებია.

VI სომხური თარგმანების წარმომობის დრო, ადგილი და შემოქმედელი წრეები

ქართულიდან სომხურად თარგმნილს, ჭერხნობით ცნობილ ორად-ორ ავთოგრაფიულ ნაწარმოებს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ (ნ. ვკ. 037), წარმომობის ხანის განსასაზღვრავად გაჩნია საიმედო მათემატიკური ნიშნები: ერთს - ანდერძი, რომელიც თარიღს ასახელებს, და მეორეს - ცნობა, სათაურშივე აღნიშნული, რომელიც ასახელებს ასე თუ ისე ცნობილ პირს, ვის მიერაც ძეგლი ყოფილა ნათარგმნი. ასე რომ ამ მხრივ რაიმე დამაუბრებელს ვარემოებასთან, რასაც შეეძლო სხვაგვარა დიება გამოეჩნევა, საქმე არა გვაქვს.

ტაიში მიმდინარე კულტურული შემოქმედება და იქ მოღვაწე ლიტერატურული წრეების საქმიანობა, რომელშიც ჩამბული ჩანს წმინდა ქართულ ელემენტს ვარდა დიოფანტის ალსარების სომხობაც, საფიქრებელია, შეუმჩნეველი ვერ დარჩებოდა მეზობელი სომხური კუთხეებისათვის, როგორცაა: ბასიანი, ვანანდი და მათი მიმდგომი სხვა სომხური მხარეები. მიუხედავად კონფესიონალური სხვაობისა ამ კუთხეების სომხური ლიტერატურული წრეები იმ ქართულ ლიტერატურას, რომელიც ან ასეთი კონფესიონალური მიდრეკილებიანაგან დაზღვეული იქნებოდა, ანდა ისეთი ძველი ხანის ნაწარმოები იყო, რომელიც კონფესიონალური ბრძოლის ჩასახვასა და გავლევებას უსწრებდა წინ (იქნებოდა ის ადგილობრივი თუ უცხოურა წარმომობისა), ცხადია, არ დაერიდებოდა გადასაღებად, ისე როგორც ასეთ რამეს თავის მხრით სრულიად არ შეეძებოდა ზურგს ქართულიც. ამასთან დაკავშირებით აქ მხილად ერთი ვარემოებაა მხედველობაში შიხადები. ეს ისაა, რომ ტაიხ ქართული წრეებისათვის ამ შემთხვევაში სომხური ლიტერატურის ნაწარმოებებთან გასაცნობად თანამშრომლობის ვაწევა შეეძლოა აქაურ სომხებს, რომლებიც ქართული კულტურისა და პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოქცევიან, როგორც ვნახეთ, გაქართველების გზას დაადგინენ და, მაშასადამე, თვითონაც არანაკლებ დაინტერესებული იყვნენ ასეთი ურთიერთობით მაშინ, როცა მეზობელი სომხეთის კულტურულ კერებს აღნიშნული ურთიერთობისათვის შუამავალი არ გაჩნდა, ყოველ შემთხვევაში არა ჩანს, და თვით უნდა ეტვირთა საქმის მთელი სიმძიმე.

მეზობელი სომხური კუთხეებიდან ტაიხთან აღნიშნული ურთიერთობა, როგორც ირკვევა, ვანანდს ჰქონია. 18 ს-ის დამდეგს ამ მხარის ერთ-ერთ მოღვაწეს, როგორც ჩანს შინაფილიტს, აპირონ ვინანდელს, ტაიხ მოუხილავს ტ. იქ,

რომელიღაც არმეოსთა [მარტვილთა] ხაზანეში ისეთს ლიტერატურულ დოკუმენტებს გახ-
ცნობია, რომელიც მას, ეტყობა, სამშობლო მხარეში არ სცოდნია. ერთ ასეთ ნაწარმდ-
ებს, რომელსაც ჩვენამდის არც მოჟღერებია, ის ასახელებს კიდევაც. ესაა: ჰმაიჟის (ჯარ-
ღან მამიკონიანის ძმის) მარტვილობის წიგნი, ხილა სხვებზე ის ჰირდაპირ აცხადებს,
რომ „ვიპოვე სხვაც მრავალი სახსენებელი წმიდათა, რომლებიც დავიწყებას მის-
ცემოდა ჩვენი ქვეყნის გახაჭირში ყოფნისაგან-ო“. რა ენაზე მიაკვლია მან ივინი?
უნდა ვიფიქროთ, სომხურზე, თუმაჲ ქართულადაც რომ ენახა მას ისინი, შეუძლო
ესარგებლნა მათით, რადგან სათაურში თავისი ნაწარმოებისა, რომელსაც „მცხეთის
ჯვრის ისტორიას“ უწოდებს, თვითონვე აღნიშნავს, რომ ჩემი თხზულება „ფრიადითა
შრომითა და ძიებითა გამოწველილვილი მაქვს სომეხთა და ქართველთა მრავალ
მატიანეთაგანო“. მართლაც, მისი თხზულების იმ ფრაგმენტით, რომელიც ზევნ მ-
გვეპოვება, დასტურდება, რომ ერთ-ერთი ასეთი წყარო მისთვის ყოფილა იაკობ
კურტაველის «მარტვილობაჲ შუშანიკისი», რომელიც მას გამოკრებით აქვს ნა-
თარგმნი და გამოყენებული თავის ნაწარმოებში. გამოკრეპისას, რასაკვირველია,
მას შეეძლო დედნის ზედმიწევნითი თარგმანისათვის აევლო გვერდი, მაგრამ,
როგორც ჩვენს ხელთ არსებული ფრაგმენტი მოწმობს, ის მას თითქმის სიტყვა-
სიტყვით გამოჰკრებს. ასეთნაირად შესრულებული თარგმანიდან ირკვევა, რომ აპა-
რონს სათანადოდ სცოდნია ქართული, თუმაჲლა ტექსტის ზოგიერთი სიტყვის
ღრმადიანობის გამო, ჰირდაპირი მნიშვნელობით ისინი არ არიან მოცემული.

აპარონ ვანანდელი, უნდა ვიფიქროთ, მარტო არ იქნებოდა. იმ მიმართულებით, რომ-
ლითაც იგი მოღვაწეობდა, მას აღმათ მიმდევრებიც გაუჩნდებოდა. ის, რასაკვირველია,
არც დამწყები უნდა ყოფილიყო ასეთი საქმიანობისა. მას, საგონებელია, წინამორბე-
დიც ეყობებოდა. მართლაც, უკვე ცნობილია P. Peeters-ის შეიხებით, რომ IX ს-ის
ოთხმოცათ წლებში, სომხურ ენაზე ვინმე იოანე მკურნალს ქართულიდან უთარგმნია
«დიონისე არეოპაგელის ცხოვრება», რომელიც, როგორც ხსენებულნი მკვლევრის ძე-
გებით ირკვევა, თავის მხრით არაბულიდან უნდა მომდინარეობდეს. თარგმანი, რო-
გორც მისი მთარგმნელი აღნიშნავს, იერუსალიმშია შესრულებული. ამრიგად, ეს
ჟაქტი იმასაც მოწმობს, რომ სომხური და ქართული ლიტერატურული სამყაროები
საქართველოს მიწა-წყლის გარეთაც ხვდებიან ერთმანეთს და ურთიერთს, ცხადია, ხელ-
საც უმართავდნენ ამათივე მონაპოვრით. სადაურია ეს სომეხი მთარგმნელი, არ ვიცით,
მაგრამ ერთი გარკვევით შეიძლება ითქვას, რომ ის ქართულს უფრო დაუფლებული
იქნება თვით საქართველოს კულტურულ კერებთან სიახლოვისა და მჭიდრო ურთი-
ერთობის გამო. შეიძლება ის სომეხი დიდიფიზიცი კი იყოს. მისი თარგმანი დედნის
ერთგულებას ზედმიწევნით იჩენს, ისე რომ ყოველი წერილმანიც კი; მიუხედავად
იმისა - ასტანი იყო თუ არა ის სომხური ენის სტილისათვის, დაგვლებული არაა.
Non sens-ებიც მის თარგმანს, აპარონ ვანანდელის შრომის მსგავსად, არა ურთო და
ორი მოეპოვება.

ჭერჭერობით ესენი არიან ის თხზულებანი, რომლებიც ქართულიდან არიან შე-
სული სომხურში IX-X ს.ს-ში. ესენი, როგორც აღვნიშნე, მარტონი არ უნდა იყვნენ.
მათ რიცხვს აღმათ გაზრდის მომავალი კვლევა-ძიება, რომელმაც ჩვენი მაგალითე-

ბის მხედველობაში ნიღებით, კვლევა უნდა მიმართოს რაიერც დამოუკიდებელი თარგმანების დაჩხრეკისაკენ, ისე უცხო წყაროებზე აღმოცენებული სომხური თხზულებების გამოწვლილვისაკენ.

VII. ქართული თარგმანების მნიშვნელობა მათი სომხური დედნების შესწავლის საქმისათვის.

სომხურიდან მომდინარე ქართული თარგმანებში, რომლებიც, როგორც აღვნიშნეთ, X-XI ს.ს-ის ნუსხებითაა ჩვენამდის მიღწეული, ხოლო თარგმნილი - IX-X ს.ს-ში, მნიშვნელობას არაა მოკლებული დასადგენად სათანადო სომხური ტექსტებისა, რომლებიც, მცირეოდენ ფრაგმენტებს გარდა, უფრო გვიანდელი ნუსხებითაა შემონახული. ქართულ თარგმანებს უაღრესი მნიშვნელობა ენიჭება სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ძველი სახის აღსადგენად. ეს ძეგლები ძველ სომეხ ისტორიკოსთა თხზულებებზე ჩანან აღმოცენებული და ამდენად თარგმანების დედანთა მიმართ გაკეთებული ესათვის დასვენა, თავისთავად შეეხება მათ წყაროებსაც. ესენი კი არიან: აგათანგელოსი, ფავსტოს ბიზანტიელი, კორიუნის, ლაზარე ფარაქელი, ელიშე და მისე ხორენელი. ჯერ კიდევ არაა საისტორიო მეცნიერების მიერ შედმიწევნით განსაზღვრული ამ ძველი სომეხი ისტორიკოსების ნაწარმოებთა, აღმოცენების ხანა, ეკლავ კამათის საგნადაა ქცეული აგათანგელოსის ისტორიის იმ სახის ჩამოყალიბების დროს განსაზღვრა, რომლითაც მას მოუღწევია ჩვენამდის. ასევე ერთი აზრი არ სუფევს მეცნიერთა შორის ლაზარე ფარაქელის ისტორიის ამ ნაწილის წარმოშობის გარშემო, რომელიც ერთ-ერთ აგიოგრაფიულ ძეგლს გააჩნია, ისე როგორც მისე ხორენელის შესახებაც, რომლის არც ყველა ნაწარმოებში და არც მოღვაწეობის ხანა არაა გარკვეული.

ხსენებულ ავტორთა საისტორიო ნაწარმოებებზე სულ ოთხი აგიოგრაფიული ძეგლია აღმოცენებული: 1. გრიგოლ განმანათლებლის მეშვეობით მარტვილობის წიგნი; 2. ნერსეს მთავეპისკოპოსის ცხოვრება; 3. საპაკის აღსრულების წიგნი და 4. ვარდანის მარტვილობა. ზოგი ამ წიგნთაგანი რამდენიმე ისტორიკოსის ნაშრომებიდან მომდინარეობს, ხოლო ზოგი მარტო ერთ-ერთზეა აღმოცენებული. ასე მაგ., გრიგოლის მეშვეობით წამების შემდგენელს გამოუყენებია აგათანგელოსის ისტორიის ერთი ნაწილი (რომლის ერთი ადგილი კორიუნის «მამუციის ცხოვრების» სათანადო ტექსტს იმეორებს) და მისე ხორენელის ისტორიის გარკვეული ადგილები. ნერსესის ცხოვრებაში ასახულია მისე ხორენელის ისტორიის სათანადო ადგილები და ფავსტოს ბიზანტიელის თხზულების ერთი ადგილი, ხოლო საპაკის აღსრულება უმეტესად ლაზარე ფარაქელის ისტორიის პირველი წიგნის მე-18 თავს იმეორებს და ვარდანის მარტვილობა კვლევ ელიშეს ისტორიის გარკვეული თავების ზოგიერთ ადგილს.

დანარჩენი აგიოგრაფიული ძეგლები აღმოცენებული არიან სულ სხვა წყაროებზე, ზოგიერთი მათგანი უცხოურზედაც კი, როგორც მაგ.: იზილბოზიდის წამება, სანდუხციის წამება და შეშანციის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წიგნი. რა-

დესაც უცხო მომღწერებისა და ისტორიკოსებისაგან დამოუკიდებლად წარმომადგენელი სომხური ავთოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებს ვადარებთ მათს სომხურ შესაბამისსა და ჩვენამდის მოღწეულ ნუსხებს, ვნიშნავთ, რომ ესენი უფრო ახლის დგანან ურთიერთთან ტექსტობრივად, ვიდრე სომეხ ისტორიკოსთა თხზულებებზე აღმოცენებული ავთოგრაფიული ნაწარმოებები მათს ქართულ თარგმანებთან. თუ პირველი წყების ძეგლების სომხურ-ქართულ ტექსტებს ერთიმეორესთან მიმართებით ცალკე სდგაყვი ბი ან ფრაზები აკლია ანდა მეტი აქვს, სამაგიეროდ მეორე წყების ძეგლების სომხურ-ქართულ ტექსტებს ამასთან ერთად მოზრდილი ადგილებიც აკლია ანდა მეტი ახადია. ეს განსაკუთრებით იმ სომხურ ავთოგრაფიულ ძეგლებს ეხება, რომლებიც მისე სორენელის ისტორიაზე (გვ. 73, 1-5), ავთანგელოსის ისტორიასა და ლაზარე ფარსელის ნაწარმოებზეა (გვ. გვ. 80, 13-15; 81, 6-19; 82, 1-5) წარმომადგენელი. ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ უქანასკნელ დაშორების შემთხვევებში (რაც ხანგანით არის აღნიშნული ტექსტებში), ამა თუ იმ სიტყვებისა და ფრაზების შესაბამისობის მსრით, უჯრო მეტად მოკლებით, ვიდრე სხვენს. შემთხვევითი, რასაკვირველია, არც ერთი და არც მეორე მოვლენა არ უნდა იყოს. ერთი და მეორე იმას მიწმობს, რომ ქართული თარგმანების დედნები, რომლებიც ჩამოთვლილ ისტორიკოსთა ნაწარმოებებზეა დამოკიდებული, იმათთან მიმართებით, რომელთაც ჩვენამდის მოღწეულია (ყოველ შემთხვევაში გამოყენებულ ნაწილში), რამდენაღმე განსხვავებული ყოფილა.

ბოგორც ზემოთ გავარკვიეთ, ჩვენი თარგმანები 840-960 წ.წ. შორის არის შესრულებული. ცხადია, ზოგიერთი მათგანის დედნის წყაროებში, კერძოდ სომხური ისტორიული თხზულებები, რომლებიც გამოკრებილს ნაწილში ტექსტობრივ ჩვენამდე მოღწეულ ამ ნაწარმოებთან ტექსტთაგან სხვაობენ, ამათ წინა სახეს წარმოადგენს. ეს სახე კი, მამასადაღმე, იმ ხანისა მაინც უნდა იყოს, თუ უფრო აღრინდელი არა, რა ხანისაც სომხურიდან მომდინარე ამ ავთოგრაფიული ძეგლების თარგმანებია, ე.ი. დაახლოვებით რომ განსაზღვრათ - IX საუკუნისაა. შეიძლება ეს ხანა კიდევ უფრო შემოისაზღვროს. საქმე ისაა, რომ სომეხ მარტვილ-მოღვაწენი, რომელთა წამება-ცხოვრების წიგნები ქართულადღა ნათარგმნი, VIII ს-მდელი არიან. შემთხვევითი, რასაკვირველია, არც ეს გარემოებაა. ამ საუკუნემდის, უკეთ ამ საუკუნის მეორე მეოთხედამდის, ხანამ მონოფიზიური მიმდინარეობა სომხეთის ეკლესიას მთლიანად დაუფლებული არ იყო და ჯერ კიდევ ის სომხურ ნაციონალურ ეკლესიად არც იყო ქცეული, სომხურ ნიადაგზე შემოკრძოლი მონოფიზიურსა და დიოფიზიტურ მიმდინარეობას თანაბრად შეეძლო მოპყრობოლა მაშინდელ მოღვაწე ამათუიმ სომეხ მარტვილ-მოღვაწეს, რომელსაც ქრისტეს მოძღვრებისათვის თავი დაედო ანდა ემოღვაწნა. აღნიშნული მომენტისაგან კი, როცა სომხეთის ეკლესიაში მონოფიზიტური ქრისტოლოგია გაბატონდა და სომხეთის ნაციონალურ ეკლესიას საფუძველი ჩაეყარა, სომეხი დიოფიზიტების მოძღვრებას ფრთები შეეკვეცა და მისი მიმდევრებიც ამიერიდან თავშესაფარს, ბოგორც აღრუც აღვნიშნეთ (ნ. გვ. 044-043), სომხეთს გარეთ ეძიებდნენ, იქ, სადაც მათ აღსარებას მოძღვრებული ჰქონდა სრული ბატონობა. ისინი ახალ სამკვიდროში უკვე ამ ლიტურგურული საზრდოთი აკვებებიან ერთხანს, რაც მათივე ხელით ანდა მონაწილეობით დუ-

და-სამშობლოში შეიქმნა, მერმინდელი შემოქმედების ნაყოფს კი, რასაც სომხური კულტურის ეკლესიის სალიტერატურო წრეები იძლეოდნენ, ისინი უნდობლობით ეპყრობიან და, ცხადია, შეწყნარებაზედაც უარს აცხადებდნენ, ისე როგორც პირველნიც ამთხელიდან გამოსულ ნაწარმოებზე, თუ კი სადმე ასეთი გამოჩნდებოდა. აღნიშნული ვითარების გამო, შეგვიძლია სარწმუნოდ მივიჩნიოთ, რომ სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიული ძეგლები არაა მოსალოდნელი, რომ VIII ს-ის დამდეგზე უფრო გვიან აღმოცენებულიყოს და არც მათი ქართული თარგმანების დედნები უნდა იყვნენ იმავე საუკუნის პირველ ნახევარზე გვიანდელი. მართლაც, ყველაზე გვიანდელი მარტვილი, ვისი წამების წიგნიც* გაქართველებულ სომეხ დიოფიზიტთა წრეში წარმოშობილ ქართულ თარგმანს დაუცავს, დავით ღვინელია, რომელიც 703 წ. იწამა. მარტვილობის ეს წიგნი 726 წელზე გვიან შეთხზული ვერ იქნება, რადგან ეს წელი სომხური ნაციონალიზებული ეკლესიის გამოკვეთის თარიღია (მანაზკერტის კრება) და ამიტომ ისეთ ზღვარს წარმოადგენს, რომლის შემდეგ შეთხზული ნაწარმოებში სომეხი დიოფიზიტური წრეებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდებოდა. ამრიგად, სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების დედნები VIII ს-ის პირველი ნახევრისათვის ჩამოყალიბებული სახის ნუსხებიდან უნდა მომდინარეობდნენ. თუ ასეა, მაშინ ქართულ თარგმანებს დაცული ჰქონია აგათანგელოსის, ლაზარე ფარქელისა და მოსე ხორენელის საისტორიო თხზულებების გარკვეული ნაწილების ყველაზე ადრინდელი სახე, რადგან ხსენებული თხზულებანი სომხურად გვიანდელი ნუსხებიდანაა მოღწეული და, უნდა ვიფიქროთ, რედაქტორთა და გადამწერთაგან, რამდენადმე სახე შეცვლილიც.

აგათანგელოსის სახელით. ცნობილ „სომხეთის ისტორიას“, რაც სომეხთა მოქცევის გადმოგვცემს, იმ სახით, რომლითაც იგი ჩვენამდისაა მოღწეული; სამეცნიერო კრიტიკა არ მიიჩნევს, რომ მას პირვანდელი სახე ჰქონდეს დაცული. სანამ ეს ისტორია, იმ სახეს მიიღებდა, რომლითაც მან ჩვენამდის მოაღწია, მას მკვლევართა აზრით (აკად. ნ. მარ¹, პროფ. ნ. ადონცი², აკად. ივ. ჯავახიშვილი³), რამდენიმე რედაქციული ცვლილება უნდა განეცადა. ის ნაწილი, რომელიც ამ თხზულებიდანაა გრიგოლ განმნათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანში დაცული, აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით „სომხური აგათანგელოსის თხზულების უკანასკნელი და საბოლოო რედაქციის თარგმანია“⁴. მართლაც თარგმანის შედარება ხსენებულ წყაროსთან არ გვანჯღის. რაიმე ისეთ ტექსტიმბრძოვ განსხვავებას, რომელიც მათ ურთიერთს დაიცვლებდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერთი მოშენტი მაინცაა ამ მხრით საყურადღებო. სომხურისა და ქართული ტექსტების შედარება გვიჩვენებს, რომ ისინი ერთმანეთის მიმართ ისე თანამიმდევრული და ზედმიწევნითი არ არიან, რო-

¹ Н. Марр. Крещение армян, ерзуим, амазяс и агапос... армянская вера..., გვ. 182

² Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана..., გვ. 342, შენიშვნა.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი პირველი, თბილისი, 1935 წ., გვ. გვ. 124-130, 143-144.

⁴ იქვე, გვ. 31.

გორც სხვები. ამის მიზეზი შეიძლება ან იმაში მდგომარეობდეს, რომ ქართულად მთარგმნელს სომხური მარტვილობის წიგნის სახით აგათანგელოსის არსებული რედარციისაგან რამდენადმე განსხვავებული ტექსტი ჰქონდა ხელთ, ანდა, თუ მისი დედანი არსებული აგათანგელოსისაგან არ განსხვავდებოდა, ის გადახვევა, რომელიც შედარებიდან ირკვევა, უნდა ვიფიქროთ, დედნის ენობრივმა თავისებურებამ გამოიწვია. როგორც აღვნიშნეთ, ქართული თარგმანი რედაქციულად განსხვავებული არა ჩანს არსებული სომხური აგათანგელოსის სათანადო აღვილისაგან, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ, თუ ის სრულიად არ ხვდება სომხურ ტექსტს, ეს ფაქტი ამ უკანასკნელის ენობრივი თვისებებით უნდა აიხსნებოდეს. მართლაც, მკვლევართაგან შენიშნულია, რომ აგათანგელოსის «მეტისმეტად უყვარს მრავალსიტყვაობა და გამეორება»¹. გამეორება ერთიდაიგივე მნიშვნელობის სიტყვების, განსაკუთრებით ზმნების ზედინედ მიწყობაში გამოიხატება. ამნაირი მოვლენა კი ქართლისათვის დამახასიათებელი არაა. აგათანგელოსის სტილი, რომელიც ცხადილი სომეხი გრამატიკოსების, ჩალხიანისა და აიფნიანის მიერ დახასიათებულია როგორც «მდიდარი და შეშველი» (ძიხს ს. ყსჩრძ²), ქართულ თარგმანში ლიტონადაა გადმოცემული. რომ ამნაირი ვითარებით უნდა აიხსნებოდეს ქართული თარგმანის არაზედმიწევნილობა დედანთან მიმართებით, ამას იმავე წყაროდან ქართულად თარგმნილი ერთი სხვა საკმაოდ მოზრდილი ნაწილიც მოწმობს. ესაა «რიფსიმინთა წამების» წიგნი, რომელიც, როგორც თარგმანზე დართულს მოსახსენებელშია აღნიშნული, «გროგოლის ვრცელი ცხოვრებიდან», ე.ი. აგათანგელოსის ე.წ. უკანასკნელი რედაქციიდან არის გადმოღებული, რაც, როგორც ვარკვეული გვაქვს, IX ს-ის დამდეგზე გვიანდელი არ უნდა იყოს³. თარგმანს აქაცა და გრიგოლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნშიც ერთნაირი თვისებები ახასიათებს: თავის არიდება ხსენებულ გამეორებათა და ზედინედ მიწყობილი სიტყვებისა, რის გამო ქართული ტექსტი სომხურთან შედარებით ყოველთვის უფრო მოკლეა ხოლმე.

აგათანგელოსის ერთვხურ რედაქციის სომხური ნაციონალური ეკლესიის საფუძვლის განმტკიცების ჟამს თვლიან ჩამოყალიბებულად შემოხსენებული მკვლევრები, მათ ის VIII ს-ის დამდეგზე აღრინდელად არ მიაჩნიათ (აკად. ივ. ჯავახიშვილით: ის VIII ს-ის პირველი ნახევრის უკანასკნელი ათეულების ნამუშევარი⁴). მაგრამ უხლა, როცა ირკვევა, რომ ჩვენნი თარგმანები და მათ შორის გრიგოლის შემკვიდრეთა მარტვილობაც შესრულებული ჩანს გაქართველებული დიოფიზიტი სომეხების მიერ, რაღებიც ნაციონალური სომხური ეკლესიის შემოქმედებას VIII ს-ის მეორე მეოთხედის დამდეგიდან ნდობის თვალთ აღარ უტქეროდნენ, საეჭვო ხდება იმის აღიარება, თითქოს გრიგოლ განმანათლებლის მარტვილობის წიგნის ის ნაწილი, რომელიც აგათანგელოსის ე.წ. უკანასკნელი ერთვხური რედაქციის სათანადო აღვილს ხვდება,

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი პირველი, გვ. 93.

² ზ. რქასჩაძე, ზარქასანს კერასკანსოქის წაკვარსას ცლოტ წასოქრბ. ჰიოქოქამაძე ს. კანსიკანბიძე, აუქსარასქასლ ქ. კრსხს ქ. სკვრდნას, ჰახხსსა, 1904, გვ. 514.

³ ტექსტი თანდართული გამოკვლევით ერთ არ გამოგვიქვეყნებია.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 144.

ასეთი რედაქციიდან იყოს აღებული. იგი, საფიქრებელია, მომდინარეობდეს ამ რედაქციის წინამორბედისაგან, რომელშიც, შამსახადამე, ჩვენი თარგმანის შესატყვისი ადგილი იმავე სახით ყოფილა დაცული როგორც მერმინდელს, ე.წ. ეროვნულ რედაქციამია. ხოლო ამ წინამორბედი, ე.წ. კესარიული რედაქციისათვის, როგორც ეს განსაზღვრულია აქვს აქად. ივ. ჭავჭავიძის, დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყოს კესარიისზე დამოკიდებულება სომხეთის განმანათლებლისა, რომლისგანაც თავის მხრით დამოკიდებული იქნებოდა სომხეთის ჩრდილოეთით მოსახლე მეზობელი ხალხები¹. თუ ასეა, მაშინ ერთი და მეორეც მოცემულია ამ მარტვილობის ქართულ თარგმანში, სახელდობრ იმ ნაწილში, რომელიც მოსე ხორენელისაგან მომდინარეობს. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი საკითხისათვის თავის წყაროდ ასახელებს ავთანგილოსს, რაც, როგორც ფიქრობენ, სხვანაირი ყოფილა, ვიდრე დღეს არსებული ე.წ. ეროვნული რედაქცია². ამრიგად, ჩვენი მარტვილობის წიგნის თარგმანის დედანი, როგორც ჩანს, შეგუებული ყოფილა იმ სულისკვეთებასთან, რომლისავე გაუდენთილი უნდა ყოფილიყოს «სომხეთის მოქცევის» კესარიული რედაქცია, რომლის ავტორად აქად. ივ. ჭავჭავიძის აზრით სომეხი დიოფიზიტე შეიძლება მხოლოდ ყოფილიყოს³. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ქართული თარგმანი, რომელიც სომეხ დიოფიზიტთა წრეშია აღმოცენებული, სწორედ ასეთი დედნიდან მომდინარეობდეს.

სომხურიდან ქართულად თარგმნილს ერთ-ერთ ავთოგრაფიულ ძეგლს — «საშაჰის აღსრულების წიგნს» — მოეუხვება ერთი ნაწილი, რომელიც, თუმცაღა თავისებური დალაგებით, ტექსტობრივ ღაზარე ფარაბის «სომხეთის ისტორიის» I წიგნის მე-18 თავს ხვდება. სამეცნიერო კრიტიკამ ეს თავი სამართლიანად გამოაცხადა მერმინდელ დანართად ღაზარეს ისტორიისათვის თითქმის მის შემცველ მთელ წიგნთან ერთად⁴. დღემდის სომხურს სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს საერთო აზრი არც ხსენებული დანართი ნაწილის წყაროსა და მისი აღმოცენების ხანის განსაზღვრის საკითხში. «საშაჰის აღსრულების» ქართული თარგმანი, რომლის მთლიანად შესაბამისი ტექსტი ჯერ არსად ჩანს, ფარაბის ისტორიის დანართი ნაწილის ხსენებულ მსგავს ადგილს გარდა სხვა ძეგლების გარკვეული ადგილებისგანაც ჩანს დამოკიდებული. მართალია, ამ სხვა ნაწილით ის რამდენადმე უახლოვდება მოსე ხორენელის «სომხეთის ისტორიის» გორკვეულ ადგილებს, მაგრამ მას იგი საყსებით არ ხვდება, რის გამოც უნდა ვიფიქროთ, რომ ის სულ სხვა წყაროზეა აღმოცენებული, ხოლო ამ უკანასკნელისაგან თავის მხრით დამოკიდებულია მოსე ხორენელიც. ამ წყაროს ძიებას ბერძნულ მწერლობაში დაცული ერთი ძეგლისაკენ მივყავართ. ესაა «Narratio de rebus Armeniae», კერძოდ ერთი მისი ნაწილი — «Διήγησις ἀπὸ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου μάρτυρος τοῦ ἁγίου», რომელიც მკვლევართა აზრით სომეხ დიოფიზიტთა წრეში შექმნილი ნაწარმოების თარგმანი უნდა იყოს. ბერძნული თარგმანის ამ ძეგლის სომხურ დედანზე დამოკიდებულად მიაჩნიათ როგორც მოსე ხორენელიც, ასევე სომხური ლიტერატურის მკვლევარები.

¹ ივ. ჭავჭავიძის, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 141-143.

² იქვე, გვ. 144.

³ იქვე, გვ. 143.

[რუს საზოგადოება, 1935 წ. გვ. 459.

⁴ ს. ასქისას, შიკაპასი, სიკიტიკი 380-450 ურქაისი რამარ (სამართალი იქსიტიკი), ს. ვანს

რენელი, ისე ლაზარე ფარქელის ისტორიაზე დართული ხსენებული ადგილებიც. ამრიგად, «საბაჟის აღსრულების» ქართული თარგმანის დედანიც სომეხ დიოფიზიტთა შორის არსებულ სომხურ წყაროებზე აღმოცენებულ ნაწარმოებად გვევლინება, რომელიც, საფიქრებელია, მათივე ხელით უნდა იყოს ცალკე წიგნად დამუშავებული, სანამ სომეხ დიოფიზიტებს თავის სამშობლო მიწა-წყალზე შეეძლოთ თავისუფალი შემოქმედების წარმოება, ე. ი. 726 წლამდის. ამ დროიდანვე შეეძლო ეს ძეგლი ტაოს თავშემოფარებულ მათს ერთ ნაწილს შემოეტანა და გავრცელებინა ის სომეხ მისახლეობაში, ხოლო გარკვეულ დროს კიდევ უთარგმნიათ ის მათსავე წრეში ქართულად. ამ შემთხვევაშიც, მასალად, ქართული თარგმანის დედანი VIII ს-ის პირველ ნახევარამდის არსებული და დაახლოვებით ამ საუკუნის დამდეგისათვის. ჩამოყალიბებული სომხური ძეგლისაგან მომდინარე ჩანს.

დასასრულ, მისე ხორენელის «სომხეთის ისტორია» წყაროდ გვევლინება «ნურსეს მთავარეპისკოპოსის მარტვილობის წიგნისათვისაც», რომელიც, როგორც შედარება მოწმობს, გამოკრებილი ნაწარმოებია. რედაქციულად ეს წყარო და მასზე აღმოცენებული მარტვილობის წიგნი განსხვავებას არ გვიჩვენებენ. ქართული თარგმანის დედანი აქაც ისე, როგორც ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში, VIII ს-ის დამდეგისათვის თუ არა ამ საუკუნის პირველი ნახევრისათვის მაინც ჩამოყალიბებული სახით არსებულად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ამ დრომდის გავრცელებული ასეთი წარმომავლობის სომხური ძეგლი შეიძლებოდა მხოლოდ ეთარგმნათ ტაოს მისახლე სომეხ დიოფიზიტებს; როგორც ეს სხვების მხრითაც დასტურდებოდა.

ამრიგად, სომხურიდან მომდინარე რამდენიმე ავთოგრაფიული ძეგლის ქართული თარგმანების ჩვენებით ირკვევა, რომ VIII ს-ის დამდეგისათვის, უკიდურეს შემთხვევაში ამ საუკუნის პირველი ნახევრისათვის, მისე ხორენელის «სომხეთის ისტორიის» არსებობა უეჭველი ფაქტია. ის ამ დრომდის ჩანს დაწერილი, რადგან ამ მომენტისათვის უკვე მასზე აღმოცენებული ავთოგრაფიული ძეგლები მოეპოვება სომხურ საეკლესიო მწერლობას. ასე წარმოგვიდგენს ხორენელის ისტორიის აღმოცენების ხანის ერთ-ერთს ზღვარს, სახელდობრ გვიანდელს (რომლის შემდეგ ეს ნაწარმოები არ შეიძლება წარმოქმნილიყდა) ჩვენი მასალები, რაც, რასაკვირველია, არ ამართლებს იმ მკვლევართა მტკიცებას, რომლებიც სურ უკანასკნელ დროსაც კი, ხორენელის ისტორიის აღმოცენების დროდ IX ს-ის შიორნევენ (აკად. ჰ. მანანდიანი¹, ნ. აკინიანი² და სხ.).

[უფრო ადრინდელ მწერლად მისე ხორენელს ბოლო ხანებში ერთი სხვა ქართული წყაროს ჩვენებითაც მიიჩნევენ მკვლევარები. ეს წყაროა არსენ საფარელის ნაწარმოები: «განსყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა, თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისი, მცხეთელ კათალიკოსისაჲ, რომელიცა სანახებთავეან სამცხისთა - საფართთ» (ნ. თ. უორდანიანი - ქრონიკები, I, გვ. 313-332). ამ ნაწარმოებში ირგან იხსენიება მისე. ერთგან აქ, სადაც საუბარია

¹ ჯაკობ შანსარჯიანს. Սորենայու առեղծվածի լուծումը. Երևան, 1934, გვ. 129-136

² სერაქს აკჩინსას. Մարենարարական հեղափոխություններ. հատոր 4- Նևնոք երեց և Մովսես Սորենացի. « Ազգային Մարենարարան» ճի. Կիևსնա, 1931.

თანე მაირაგომელის სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ. მაირაგომელს კომიტას კათალიკოსმაო, აშხიბს არსენ საფარელი, -თარგმანებად სცნა წიგნნი მწუღებელ(თან)ნი ტომთე აღეჭსანდრი-ელიისანი, რომელსა ეწოდა კუჭრნი, და პეტროს შვარცველისანი, რომელსა ეწოდა მეგლი, და სევერიოსისნი და სხუთა მწუღებელთანი და სახელად დაწერნა თქუმულად მართლმადიდებელთა მოძღუართანი - წმიდისა საპაქისნი და მოსესი, და ამით ცუყვილითა დააჭერა ქუეყანაჲ ყოველი სომხითისაჲ» (გვ. 321). ვინაჲ აქ მოხსენებული «მართლმადიდებელი მოძღუარი მოსე, არა ჩანს. შეიძლება შეირო ადგილას ქერდულად მოხსენებული მოსე იყოს იგი. აქ ნათქვამია, რომ ანტიქალკედონიტებმა « ფიცხელი ეკალი ნებსით განაწინეს სულთა მათთა (იგულისხმებთან: წმ. სპაქი, მაშტოცი და სხვა «მოძღუარნი») და ერსა უბრალოსა, და თჳსი მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო» (გვ. 325). მოსე ხორენელი ქერდულად და ქერდულთა მამადაც კი იხსენიება სომხურ მწერლობაში; თანაც მის ისტორიას მოეძივებთ ნახსენები წარწყმედის მომთხრობი დანართი, რომელსაც ეწოდება « გოდებანი აღკიცისათჳს მეფობისა სომეხთაჲსა, ნათესავისაჲს არმაკუნელთაჲსა, და მღუდელთა მოძღურებისა, - ნათესავისაჲს წმიდისა გრიგოლისისა» (იღვ. მქსანს წაინსარე, მადჳალორ-ქსანს ზაიოგ, კაყაქს სკუასიონსაჲ, ს ხაქსიკიოსაჲ-მადჳალორ-ქსანს კაყაქს სკუასიონსარე).¹ ამიტომ განსაკვირველი არაა, რომ აქ მკვლევრები, პროფ. ლ. შელიქსეთ-ბეგი² და პ. ინგოროყვა,³ მოსე ხორენელის ხსენებას ხედავენ. ამასთან შესაძლებელია ისიც, რომ კაცმა ეს მოსე ქერდული მიიჩნია იმავე მოსედ, რომელიც აღნიშნულ ძეგლში ერთგან მართლმადიდებლად იხსენიებოდა. მართლაც, სომეხმა მსტოვანმა ფილოლოგმა, აკად. სტეფანოს მალხასიანცმა, რომელიც არსენ საფარელის თხზულების ადგილებს პროფ. ლ. შელიქსეთ-ბეგის თარგმანით გაეცნო,⁴ ამოწერილი სიტყვების მიხედვით ასეთი დასკვნაც გააკეთა. ამასთან ისიც დასძინა, რომ აქ მოსე ხორენელი დიოფიზიტი ჩანს, რადგან მას დიოფიზიტი ქართველი კათალიკოსი «მართლმადიდებელს» ეძახის. ეს მოსე კომიტას სომეხთა კათალიკოსის დროს სახელმწიფო იღვ. მქსანს ყოფილა, რის გამოც მას ამ კათალიკოსზე აღრე უნდა უბოძაჲ; ეს ხანა კი სხვა წყაროების ჩვენებებთან ერთად მოსეს V ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწედ გვისახავს. მოსე ხორენელის სახელით წაწერილი ნაწარმოებსაც ჩვენამდის მოუღწევიაო (დაბეჭდილია წიგნში: ჟიქს რიქსი, გვ. 22-28), აღნიშნავს იქვე ეს მკვლევარი. ამრიგად, ხსენებული სომეხი მკვლევრის მტკიცების თანახმად გამოდის, რომ ირივე ეს ცნობა მოსე ხორენელს შეეხება, რომელიც დიოფიზიტი ყოფილა და V ს-ის მეორე ნახევარში უმოღვაწეოა.

აკად. სტ. მალხასიანის ეს მოსახრებას, რომ მოსე ხორენელი დიოფიზიტი უნდა ყოფილიყო, ეტყობა პროფ. ლ. შელიქსეთ-ბეგზე მოუხდენია გავლენა და ისიც თავის წიგნში, « ქველი სომხური ლიტერატურის ისტორია» (თბილისი, 1941 წ., გვ. 83), აცხადებს, რომ სიტყვები: « მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო» მაჩვენებელია.

¹ შიქსანს ხორენსაჲჲე ჴადჳალორ-ქსანს ზაიოგ, კაყაქს სკუასიონსარე ს. მალხასიანს და ს. შაროიქსანს. შიქსი, 1915, გვ. 325-326.

² ჟიქსი-რიქსი. სტ. სტეფან-ბეგი. სკუასიონსარე ჴადჳალორ-ქსანს და ჴაიქსი-მასსი, სკუასიონსარე, 1934, გვ. 61.

³ პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, თბილისი, 1939, გვ. 265.

⁴ სტ. მალხასიანს. ხორენსაჲჲე ანტიქალკედონიტ ჴიქსი. თბილისი, 1940, გვ. 204-206 და 142-143.

ბელია ამისა, რომ მ. ხორენელი დიოფილიტურად ამარსენას თანამოაზრე უნდა ყოფილიყო, ე.ი. ქალკედონისტი, რაც დასაშვებია VI ს-ის მეორე ნახევრისა ან VII ს-ის დამლევისათვის და არავითარ შემთხვევაში არა მასზე აღრეი". (გვ. 63) უნდა ითქვას, რომ მარტო ამ აღვლიზე დაყრდნობით მისე ხორენელი დიოფილიტად ვერ გამოცხადდება, რადგან ისეთი - მოთხრობა, მამხილებელი ხასიათისა, მონოფიზიტსაც კი შეუძლია ჩაეღიბა თავის თანამოაზრეთა მამართ. აქ ისევ სტ. მარხასიანცი იჩენს თანამოდევრობას თავის მსჯელობაში, როცა ამ აღვლის არ აცოცხებს მეორე ზემოთ დასახელებულ ადგილს, სადაც მისეს. მისი ვარაუდით იმავე ქერდულს, არსენი "მართლმადიდებელ მოძღვარს" უწოდებს. მითხედავად იმისა, რომ აუდ. სტ. მარხასიანცი თავის მოსაზრებას ასე მარტვედ და თითქოს დამატებლად წარმოადგენს, მგონია, ხორენელის დიოფიზიტობა მაინც უეჭველი არ უნდა იყოს იმ აღვლიების მიხედვით, რომელთაც ის ეყრდნობა. «მართლმადიდებელ მოძღვრად» მოხსენებული მისე, შესაძლოა ხორენელი კი იყოს, მაგრამ ასეთი ეპითეთით ხომ მასთან ერთად საჭაყიც იხსენიება! ეს გარემოება მოწმობს, რომ წოდებით არსენის იმდენად დიოფიზიტი მოღვაწეები კი არ უნდა ჰყავდეს მხედველობაში, რამდენადაც ისინი, რომლებიც ან ქალკედონის კრებამდის მოღვაწეობდნენ, ანდა, თუ მერმე იღვწოდნენ, მონოფიზიტური თუ დიოფიზიტური ქრისტიანობის მოყვარენი არ ყოფილან. ეს აქვს ალბათ მხედველობაში არსენის, როცა ამბობს, სიძველემ მწვალებლებმა «ფიციხელი ევალი ნებისთ ვანაწინეს სულთა მათთა (იგულისხმებთან: საჭაყი, მამოცი და სხ.) და ერსა უბრალისა». მათ, განაგრძობს არსენი, «თუთ მისე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო». ამ გამოთქმიდან ნათლად ჩანს, რომ მისე ქერდული მოსაზრებელი და ავტორიტეტის მქონე ძირი ყოფილა მათთვის, რომლისა მაინც უნდა ესმინათ, მაგრამ «არცა მისი ისმინესო». ჩანს, მისე ხორენელი დიოფიზიტად არ წარმოიღვინება, თორემ, რა ფასი ექნებოდა მამონ სიტყვებს « თუთ მისე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათიო». მისე რომ დიოფიზიტი ყოფილიყო, მისას, ცხადია, მოწინააღმდეგენი არას შეიწყნარებდნენ, როგორც დიდი ავტორიტეტის არ ჰქონოდა და როგორც რჩევაც არ უნდა მიეცა მას. თუ, მაშასადამე, მისი სიტყვა, არსენის თქმით, მისალიდნელი იყო შესაწყნარებელი გამხდარყო, მაშინ მისე, რასავერკველია, მწვალებლების, ე.ი. ამ შემთხვევაში, მონოფიზიტების თანამოაზრე უნდა. ყოფილიყო, ყოველ შემთხვევაში ნაკლები მოქალაქე რომელიმე ქრისტიანობისა].

ეგზეგეტიკურისა და სალვთისმეტყველო-ფილოსოფიური დარგის სომხურიდან მომდინარე ქართული თარგმანების დედნების საკითხის გარკვევაში აღნიშნულ თარგმანებს ავტოტოვე აკუთხარი წვლილი. შეაქვს. პირველ ყოვლისა ირკვევა, რომ ეპითეთს კვამრელობის ეგზეგეტიკური ნაწარმოები «თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ» ძველად მთლიანად სახით არსებებულა სომხურად. ეს გარემოება აღნიშნულია მთარგმნელის წერილში, რომლითაც მას სტეფანე მტბევერისათვის მიუმართავს და რომელიც მერმე ვადაშწერს «თარგმანებისათვის» წარუმიძღვარებია. დღეს სომხურ სწერლობაში ასეთი სრული სახით ეს ნაწარმოები არ მოიპოვება, მოღწეულია მხოლოდ ფრაგმენტები, რომელთა შორის ქართული თარგმანის რამდენიმე ზედმიწევნითი შესაბამისი იძებნება. ერთადერთი მხარე, რითაც დედანი და თარგმანი სხვაობენ ურთიერთისაგან, ისაა, რომ დედნის ენის თვისებები, რომლებიც ქართულად შეიძლება დაცულიყო და მართლაც შენახულიყავა სხვა თარგმანებში, მთარგმნელს არ დაუცავს. აქ მთარგმნელის ინდივიდუალობასთან გვაქვს საჩქე, რაც იმით

არის გამოჩენული, რომ იგი მწიგნობრულ სომხურს, და ისიც ეგზეგეტიკური ხასიათის ნაწარმ-
უბიხან, ზედმიწევნით ვერ სძლევს და ამიტომ ხშირად შორდება მას, ე.ი. ტექსტს, მაგრამ
არა ცალკეულ სიტყვებს დედნისას (ისინი ყველა დაცული), არამედ ამ სიტყვებით გადმ-
ცემულ აზრს. ამდენად იხ. ცხადია, დედნის აღდგენისა და გამართვის საქმეში ნაკლებ
ბაღ არის სანდო.

როცა X ს-ის ქართველი მთარგმნელის ასეთი თვისებები გვაქვს მხედველობაში, ბუ-
ნებრივია, ამ თვალსაზრისით დავუწყებთ ცქერას ამ საუკუნის სხვა ქართველ მთარგ-
მნელთა ნაშრომებსაც, რომლებიც კი სომხურიდან აღმოჩნდება გადმოღებული. უწინა-
რეს ყოვლისა სახეში გვაქვს გრიგოლ ნაზიანზელის ქართული თარგმანი: „სამხილე-
ბელი არიანობთა და ევრუმიანოსთა ბრძოლად უწესობებაჲ“, რომელსაც სომხურიდან
მომღინარეობის ნიშანი ერთგან გააჩნია non sens-ის სახით. ამ ნაწარმოების გრიგოლ თმე-
ლისეულ თარგმანს რომ სომხურად არსებულ ერთადერთ ვერსიას ვაღარებთ, ჰიპოვებდად თუა-
რე ის გვხვდება, რომ ქართული თარგმანის ტექსტი სომხურთან შეფარდებით გავრც-
ბილია და თვით ქართულიც თავისი ბუნებრივი წყობით არის მოცემული, იხე რომ მას-
ში ნაკლებ იგრძნობა დედნის გავლენის კვალი. ერთი სიტყვით, ის ტექსტობრივ არ
გასდევს სომხურს, რაც იმას გვიჩვენებს, რომ ის ამის დედანი არაა და, მაშასადამე,
სომხურად ძველად არსებულა გრიგოლ ნაზიანზელის ხსენებული ნაწარმოების სხვა
რედაქციაც;

მაგალითად არა მარტო ამ ნაწარმოებს, არამედ სხვებსაც (მაგ. „მატებრდის კრებულის“ ზო-
გიერთ ნაწარმოებს), როგორც ვნახეთ (გვ. 030-034), ჭერჭერებით აღეძინება ზედმიწევ-
ნით შესატყვისი სომხური დედანი მაშინ, როცა აშკარა ჩანს მათი სომხურიდან
შარშიმავლობა. ეს კი, შეიძლება ვითუქროთ, რაღაც საერთო მიზეზზე მიგვივითოთებს.
მაგონდა იყოს ეს? ეს ვითარება, გვეჩინია, იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ქართული
თარგმანების დედნები განსხვავებული რედაქციისა ყოფილა, რომლებიც შემდეგ-
ში, გამოქალაქდნ; იქნებ იმდრო, რომ ისინი სომეხი დოქტორიტების (უფრო კი დე-
და-სამშობლოსაგან გაცლილების) ხელით იყვნენ შესრულებული სომხურად (ცხა-
დია, არა იმ ხანაში, რომელშიც ზოგიერთ მათგანს ნ. აკინიანი მიიჩნევს აღმო-
ფენებულად [გვ. 035, შენ. 2], არამედ შედარებით გვიანს დროში - VII-VIII სს-ში). დოქტო-
რიტობა: მხარზე იდგა ტაო-კლარჯეთის სომეხების უმრავლესობა, რომელსაც შე-
ეძლო მიეწოდებინა მათგან შექმნილი ასეთი ტექსტები ერთმორწმუნე ქართვე-
ლებისათვის. როგორც არ უნდა მომხდარიყოს, ერთი მაინც ნათელია: მოგვეძი-
ება სომხურიდან მომღინარე ძველი დროის ქართული თარგმანების ერთი
წყება („ქართოსან თუალთათჳს“, „ფიზიოლოგი“, ნაწილობრივ, „გრიგოლ ნა-
ზიანზელის დასახელებული თხზულება“), რომლებიც არსებულ ტექსტებს (სომ-
ხურისას) არ უდგება და რედაქციულადაც მათგან განსხვავებულია.

1. გრ ნაზიანზელის ნაწერებიდან ძველ „მრავალთხვებში“ გვხვდება ორი თხზულება: 1. „შო-
ბისათჳს“ („ქრისტე იშვების, უგალობლით“) და 2. „ნათლისღებისათჳს“ („მაჲ კუალად დღეს
ხაიღუმლოა...“), რომლებსაც აკად. ვ. ვეველიძე IX-X სს-ის თარგმანებად მიიჩნევს, შესრუ-
ლებულთ ტაო-კლარჯეთის უცნობ მთარგმნელთაგან (ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. I, 1941, გვ.

VIII. ქართული თარგმანების ლექსიკა

IX-X ს.ს-ში სომხურიდან ქართულად და ქართულიდან სომხურად ნათარგმნი ძეგლები, სხვა ხანის ამგვარივე ძეგლების მსგავსად, ქართული და სომხური სალიტერატურო-ენების ისტორიისათვის, და კერძოდ ამ ენების ურთიერთობის ხასიათის გასათვალისწინებლად, საკმაო მასალას გვაწვდიან. ისინი შეტად საინტერესო წყაროს წარმოადგენენ მკვლევრისათვის სომხურისა თუ ქართლის სპეციფიკური მხარეების დამახასიათებელი გრამატიკული მოვლენების ბუნების გარკვევის საქმეში. მაგრამ მათ დაწვრილებით განხილვას აქ ჩვენ არ შევუძლებით; ამჟამად მხოლოდ იქი საკითხის გარკვევას ვკიდებთ ხელს: თარგმანების ლექსიკის გამოწვლილვას, განსაკუთრებით საერთო ხმარების სიტყვების მხრით, და საკუთარ სახელთა გადმოცემას. პირველს იმიტომ ვანაჩვენებთ უპირატესობას, რომ თავისთავად ინტერესთან ერთად ძეგლების დათარიღების საყრდენად გამოდგება, ხოლო მეორეს იმიტომ ვუთმობთ აქ აღვიღებ, რომ დავადგინოთ, სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვების ერთ ნაწილთან ერთად, IX-X ს.ს-ის სომხურის ძირითადი ფონეტიკური ცვლილებანი.

ძველი ქართული თუ სომხური თარგმანების ლექსიკა ბევრი მხრით არის საგულისხმო. მათი შეჭირისპირებით დედნებთან სამუალებმა გვეძლევა წარმოვიდგინოთ არა მარტო ის, თუ როგორ ესმოდათ ძველად, IX-X ს.ს-ში, ესა თუ ის სიტყვა, არამედ ისიც, თუ რა შემთხვევებშია ნათარგმნი ერთი და იგივე სიტყვა ერთი და იმავე ან სხვადასხვა ბადალი სიტყვებით.

სათარგმნი ტექსტის სიტყვები ზოგჯერ სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებით ან ამ ორსავე ენაში არსებული საერთო ძირისა თუ ფუძისაგან წარმოქმნილი სიტყვებითაა წარმოდგენილი. ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მოსალოდნელი საერთო ხმარების თავისთავადი სიტყვისა და ძირისა თუ ფუძისაგან წარმოქმნილი სიტყვის მაგიერ თარგმანში სხვა მასალის სიტყვაა დაღებულნი, ისე რომ. საქმე გვაქვს ისეთ მოვლენებთან, რომელსაც ძველად, მაგ. ეყარემ ვტარემ «ტეტურღებაჲ სიტყვსაჲ» უწილა¹. თარგმანებში შენიშნულ ორსავე ხსენებულ მხარეს თავთავისი უნივერსალურობა აქვს ჩვენთვის.

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ლექსიკა წარმოიშობა მარტოდღენ სომხური ანდა ქართული კი არა ჩანან, არამედ მათი უდიდესი წილი უცხო წყაროდან მომდინარეობს ხშირად. ეს წყაროები კი პირველ ყოვლისა ის ენებია, რომლებზედაც მოლაპარაკე ხალხთან ძველად ურთიერთობა პქონია ერთმანეთის მეზობელ ქართველებსა და სომხებს. სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებისა და ფუძეების უცხო წყაროს, რომლის დაძებნა შედარებით ადვილად ხერხდება, უმთავრესად ირანული და სემიტური ენები წარმოადგენენ ბერძნულიან ერთად. თვითონ სომხური ან ქართული

591). სომხურიდან მომდინარეობის რაიმე სამიწხო ნიშანი მათ არ მოუპოვება, ამიტომ შეიძლება ბერძნულიდან მომდინარეობდნენ ისინი, ხოლო თუ ასეთიც არ გამოდგენენ, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი სომხურიდან წარმოიშობებიან, მაგრამ ჯერ მიუკვლეველი დედნებიდან (ნ. ჩემი «მრავალთავი» - ენციკლის მოამბე, XIV, გვ. 248).

ქართ. და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა

¹ ფ. ქორდანი, «ქრონიკები», ტ. II, გვ. 42.

ენების ლექსიკური მასალა, რომელიც ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება, პირველთან შედარებით მეტად მცირეა. უკანასკნელზე უფრო მეტია ის ნაწილი, რომელიც დასახელებული ენებიდან მომდინარე არა ჩანს, არამედ რაღაც სხვა, ჭერჭერობით უცნობ წყაროს გვაუარაუდებინებენ.

უცხო წარმომავლობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები და ფუძეები ისე, როგორც ერთიერთისაგან ნასესხები საკუთარი ამგვარივე მასალა საზოგადოდ ენათმეცნიერებისა და კერძოდ ქართულ-სომხური ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის გულისხურს დიდი ხანია მიიქცევს. ენათმეცნიერებას უცხოური წარმომავლობის ლექსიკური მასალის სფეროში აინტერესებს განთვალისწინოს სესხების გზები: ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არის ჩვენი ენების მიერ ნასესხები ასეთი მასალა, თურომელიმე მათგანის შემკვებით. ხოლო ერთისა ან მეორის საკუთარი სიტყვებისა და ფუძეების დასესხების შემთხვევაში ქართული ან სომხური ენათმეცნიერება, თუ ფილოლოგია, ცდილობს გვარკვიოს წყაროსთან მიმართებით მათი ფსევტურული და სემასიოლოგიური მხარე.

ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკის კვლევა იმ ხნოდან დაიწყო, რაც საერთოდ ამ ენების მეცნიერულ შესწავლას, კერძოდ კი ეტიმოლოგიურ ძიებას დაედო საფუძველი. პირველად ეს საქმე სომხურ სინამდვილეში წამოიწყო. ამას ხელს უწყობდა, ჭერ ერთი, ის, რომ სომხურმა ფილოლოგიამ შეძლო ადრევე დაემუშავებინა და გამოექვეყნებინა ძველი სომხურის სრული დოკუმენტალური ლექსიკონი¹, და მეორეც, ის, რომ ამ ენის ლექსიკის მთავარი წყაროების - ირანულის, ბერძნულისა და სხვა ინდო-ევროპული ენებისა (რომელთადაც ძვ. სომხურს გენეტიური კავშირი გააჩნია) და სემიტური ენების - მეცნიერული შესწავლა მაღალ დონეზე იდგა. ყველა ამან ნიადაგი შეუმზადა აკად. ჰრ. აჭარიანის კაპიტალურ ნაშრომს - «სომხურ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონს»² და «სომხური ენის ისტორიას»³, რომლებითაც აქ ჩვენ პირითადად ვხელმძღვანელობთ. რამდენადაც ქართულ სინამდვილეში მსგავსი ძიებები არ შექმნილა, იმდენად აღნიშნული საქმე სათანადო მასშტაბით არ განვითარებულა.

ა. ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები.

სომხურმა ენათმეცნიერებამ ძველი სომხური ლექსიკის შესწავლისას შენიშნა და ცხადაგზა აღნუსხა კიდევაც, რომ ამასთუიმ ენიდან სომხურში შესული სიტყვა ბევრჯერ ერთნაირი სახითა და მნიშვნელობით მოეპოვება ხოლმე ქართულს (ან ქართველურს) ენასაც. ასეთ მოვლენებს აღუნიშვნელს არ ტოვებდა ქართულ-სომხური ტექსტების შესწავლისა და გამოქვეყნების დროს აკად. ნ. მარტი⁴ და შემდეგ მისი მოწაფეებიც.

¹ ს. ორ. რაოზაფიძე რაკილასქანს ქელი (ორ ტომად), ქსენოქსი 1836-7.
² ჰრ. Աճառևան, հայերէն արմատական բառարան (7 ტომად), ერևան, 1926-35
³ ჰრ. Աճառևան, հայոց լեզվի պատմություն, I Դաս. ერևան, 1940.
⁴ Ե. Երզնանի և Բախուչաճուի ու Բրու-Զրբ. Փաստաթուղթ, Կ. 1911, VI, VII და სხ.

სომხური ენათმეცნიერების თვალსაჩინო წარმომადგენელმა პრფ. ჰ. ჰიუბშმანმა, როცა ის სომხურში შესულ სპარსულ, სირიულ, ბერძნულ და არაბულ სიტყვათა შესწავლას აწარმოებდა, შენიშნა, რომ სპარსულიდან, განსაკუთრებით საშუალო სპარსულიდან იხუ ფლაურისგან, შესულ სიტყვებს, თუ მათ სიტყვის შეგნით ხმოვნებიდან „ი-ი“ და „ი-უ“, ხოლო დიფთონგებიდან „ქ-შ“, „სა-ვა“ და „ი-ო“ მოეპოვებათ, მათ ისინი შეკუმშული აქვთ (ხმოვნები „ე-ჯ“ დ, ხოლო დიფთონგები სითანადო ლიტონ ხმოვნებად „ქ-შ“ > „ს-ე“ ან „ი-ი“ დ; „სა“ > „ს-ე“ დ & „ი-ო“ > „ი-უ“ დ) მაშინ, როცა ამისათვის დამტკიცებულია სხვა ზემოხსენებული ენებიდან შესული სიტყვები: მთლიანად ბერძნული და არაბული, ხოლო ნაწილობრივ - სირიული. მან რომ ხმოვანშეკუმშული სიტყვების ქარაულები ქართულში უკუმშველად შეამჩნია, ანდა სომხური „ე-ჯ“-ს შემსწავლი სიტყვების ბადალად ქართულში ზოგან ამ ბგერის ადგილს „ი“ და „უ“ შენიშნა, ვთქვითა დასკვნა, რომ ქართულში, რადგან მას „ე“ ბგერა არ გააჩნია, მის ადგილს „ი“-სა და „უ“-ს ხმარობს¹. შეკუმშული წარმოდგენილი ფლაური მომდინარეობის სომხურ სიტყვები მან ქრისტიანობის წინააღ ხანას მიაკუთვნა. რადგან ბერძნულიდან და არაბულიდან ნასესხები და ათვის მხრით უკუმშველი სიტყვები ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდეგ შემოდის სომხურში, ვ. ა. 300 წლის შემდეგ ჩვენი წელთაღრიცხვისათ².

ჰ. ჰიუბშმანის დაკვირვებას სპარსულიდან (აქალაურიდან) ნასესხები სომხური სიტყვების შესახებ ყურადღება მიაქცია ცნობილმა ენათმეცნიერმა ან. მე. ა. მ. მან უფრო ზღმიწვენიით დაადგინა ზღვარი. როცა სპ. „ი“ და „ი-უ“-ს ამოღება უნდა მოხდარიყო სომხურში, ანდა შეკუმშული გარკვეული დიფთონგები (ქ, სა, ი, უ). მისი ვარაუდით ეს მოკლებს სომხურში უკვე ჩვენი წელთაღრიცხვის მეორე სიკუმშის განუღს არის მომხდარი. მისივე შეხედულებით, თუ ქართულში უკუმშველად არის წარმოდგენილი სომხურთან. საერთო და ფლაურიდან მომდინარე სიტყვები, ეს იმას მიწმობს, რომ ქართული სომხურის იმ ვითარებას წარმოადგენს, რომელიც სომხურშია იყო მეორე საუკუნეების³ ამრიგად, როგორც ვედავათ, აქალაურიდან მომდინარე სიტყვები (რომლებიც გარკვეულ ხმოვნებსა და დიფთონგებს შეიცავენ) სომხურში რომ შეკუმშული სახით არიან წარმოდგენილი, ყველა კი ირია აღრინდელ დროს ნასესხები, როგორც ეს ჰ. ჰიუბშმანს მიჩნდა, არამედ ნაწილი, ისიც ისეთი, პირველ ყოვლისა, რომლის ბადალი ქართულში შეუკუმშველად და ცუდი. ასეთი მომდინარეობის სომხური სიტყვების დათარიღებისას, რომლებიც უფრო ხშირად შეკუმშული სახით არიან სომხურში წარმოდგენილი, მანასადაამე, ქართულია დასაყრდენად გამოყენებული, ცხადია მაშინ, როცა ამით შესაძლებელი მოეპოვებათ სომხურში. ასეთი როლის მიკუთვნება კი ქართულისათვის აღნიშნული მოკლების გარკვევის საქმეში იმით

¹ ნ. პ. ანდრეასიანის თან - ჯამიყი ერქვე (Ազգ. Մատեն. 40), Է. Է. 1928, გვ. 101.

² ნ. პ. ანდრეასიანის თან - ღայსაქანის (Lautlehre) վրայերէն հայերէնի փոխառաւ բառերի («Արարատ»), 1898, გვ. 413.

³ პ. ანდრეასიანის. ჯამიყი ერქვე. გვ. 103

⁴ პ. ანდრეასიანის. ღայსაქანის (Lautlehre)... გვ. 313. შერ. A. Meillet, Esquisse d'une Grammaire comparée de l'Arménien classique, seconde édition, Vienne, 1936, გვ. 23.

არის გამიწვეული, რომ ან. მეფეს შესაწყნარებლად შიამნია ქროფ. ჰრ. აჭარიანის ის აზრი, რომლის თანახმად ქართულისა და სომხურისათვის საერთო ფალაურიდან მომდინარე სიტყვები ქართულში უკლებლივ უშუალოდ ფალაურიდან კი არა, არამედ სომხურიდანაა შესული. ჰრ. აჭარიანისავე შენიშვნით, თუ ზოგჯერ „ი“ და „უ“ გვაქვს და ზოგჯერ კი არც ერთი ამათგანი არ მოიპოვება ფალაური წარმოშავლობის „ღ-ჯ“-ს შემცველი სომხურის რომელიმე სიტყვის ქართულის ბადალში, ეს იმით კი არ აიხსნება, რომ ეს გამიწვეული იყო „ღ-ჯ“-ს უქონლობით ქართულში, რის გამოც აქ ხან აღნიშნული ბგერების („ი“, „უ“) გაჩენი ხან კიდეც დაკლებულ იქნებულს. თანაც, არამედ იმით, რომ აქ გარკვეული დროის ვარკვეული მოვლენაა: ასახული ჯერაც კანონზომიერებით.

შემათხვევითი ანაა, რასაკვირველია, რომ აღნიშნულ ბგერებს ასეთი სავანგებო ყურადღება მიეძევა. ისინი წარმოადგენენ ძირითადად გნმასხვავებელ ნიშანს წყაროსა და მსესხებელი ენების (ქართულისა და სომხურის) ზოგჯერ შორის, რაც გვაპარადგები-ნებს, რომ შეიძლება, ასეთი სიტყვები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შექმნილი იყოს ნასესხები. ზემოთ მოყვანილი მისაზრებთა მიუხედავად ასეთი ვარაუდი მაინც სულ მოხსნილი არაა.

სომხურიდან რომ ყოველთვის კერ გამოკავიანთ ქართულში შემოსულ ფალაურ სიტყვებს, ამას ისეთი სიტყვებიც მიწმობენ (ესენი ჩვენს ტექსტებშიაც გვხვდება), როგორცაა მაგ.: „ნიში, ნიშანი“ და „პილი“. რომელია შესაბამისი სომხურშია სიქ, სუას და სიქი; ანდა კიდევ ჩვენს ტექსტებისაგანავე არსებული სხვა ძველი ხმარების სიტყვები, როგორცაა, ვთქვათ, „მიჭრავ(ა)ნი“ (= მოჭრის) და „გუმბბბბ“ (გუმბბბ). „ნიშ“ რომ თავი დაკანებთ, რომელიც სპარსულიდან კი არა, არამედ სემიტური სპარსიდანაც (კერძოდ სირ. נִישָׁא) შემოსულია სომხურში და იქიდან ქართულშიაც, „ნიშანი“-ის სომხური შესაბამისი სუას უეჭველად ფალაური ნიშანი-ის ხადალია, შეკუმშულად წარმოდგენილი სომხურში, ხოლო უკუმშველად ქართულში „ნიშანი“-ის სახით, რომელიც, თუ ან. მეფეს შეხედულვასაც დავდებოლით, მაშინ უნდა ყოფილიყო სომხურიდან შემოსული ქართულში, როცა სუას უკუმშველი იქნებოდა სომხურშიაც („სიქას“), ე.ი. მეორე საუკუნემდის. მიუხედავად ასეთი ახსნის შესაძლებლობისა ჰრ. აჭარიანს, რომელსაც ფალაური სიტყვების სესხება ქართულის მიერ მხილილ *via armenica* აქვს წარმოდგენილი, ქართული „ნიშანი“ უშუალოდ ფალაურიდან ნასესხებად აქვს მიჩნეული, რადგან სემანტიკური მხარე ქართულისა და ფალაურისა ერთნაირია მაშინ, როცა ამ სიტყვას სომხურში სხვა მნიშვნელობაც მოეპოვება. აქ, როგორც ვხედავთ, სათანადოდ აქვს ანგარიში გაწეული სიტყვის სემანტიკური მხარეს. „პილიც“, რომელიც სომხურში სიქი-ის სახითა გვაქვს, აგრეთვე ფალაურიდან მომდინარე მიაჩნია ქართულში. აუად. ჰრ. აჭარიანს, რადგან აქ ქართული ფონეტიკურად ფალაურთან უფრო ახლია, ვიდრე სომხური. სომხური თავისი „სი-ფ“-ით უშუალოდ ვერ გამოდგება ქართულისათვის. ამავდ მიზეზით „მიჭრავ(ა)ნიც“ ფალაური მიჩნე-

¹ ჰრ. Աճառեան. Տնայնաբանութիւն վրայերէն հայերէնից փոխառեալ բառերի... Գვ. 310-313 და აგრეთვე նისი հայոց լեզու պատմություն. Ա յայտ. Երևան, 1941, Գვ. 207-209.
² ჰრ. Աճառեան. Հայերէն արմատական բառաբան, V. Գვ. 148-149.
³ იქვე, VI, Գვ. 1228-1228.

გნი-ის ქართული სახეა და არა ამათი სომხური ბაღლისა - მსნესას-ისა. ასევე «კუმბათიკ» სომხური ფაქქი-იდან კი არ გამოიჭყავს აკად. ჰრ. აჭარიანს, არამედ უმუ ალოდ ფალაური ფაქსი-იდან¹, ცხადია იმიტომ, რომ სომხურთან ქართული არა მარტო თავის უ-ნით, არამედ ანითაც ვერ მიღის: კუმბათი - ფაქქი. ასეთი მაგალითები კიდევ მეტი იღვენობით შეგვეპოო მოგვეყვანა იმავე ჰრ. აჭარიანის ლექსიკონიდან, მაგრამ, სჯონია, ესეც საკმაოა იმისათვის, რომ მთლიანად ვერ გავიზიაროთ აკად. ჰრ. აჭარიანის მოსაზრება ფალაური სიტყვების ქართულში შემოსვლის შესახებ, თა-საქოს ესენი მარტოდენ სომხურით შემოსულობებს ქართულში. ფალაურს სომხურ-ზე ლექსიკონის მხრით დიდი გავლენა აქვს მიხედვით, ისიც უმუხლოდ, რადგან ამას ვეოგრაფიული არეცა და სხვა ისტორიული ვითარებაც უწყობდა ხელს, მაგრამ უკანას-კნელი გარემოება არც ქართულისათვის არის გამორიცხული. მართალია, ისტორიული ქართლი და მისი მოსახლეობა გეოგრაფიულად უმუხლო შესებამში არ იმყოფებოდა ფალაური ენის მომხმარებელ სპარსეთთან, მაგრამ პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომი-ური ურთიერთობა ქართლს ირანთან ძველად მჭიდრო ჰქონია, რასაც ისტორიულ ვად-მოცემებთან ერთად ბოლო დროის არქეოლოგიური გათხრები და კერძოდ მცხეთა-არმა-ზის გათხრების დროს მოპოვებული არმაზის სამარხების წარწერებაც მოწმობენ.²

აღნიშნული გარემოებით არ გვიწდა, რასაკვირველია, სრულიად უარყოფით სომ-ხურის შემეობა ფალაური სიტყვების შემოსვლის სფეროში ქართულისათვის. ეს ფაქტების და-მახინჯება იქნებოდა, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ საბუთები მარჯვლიდენ უშუალო-მასაც არ უჭერენ მხარს. ქართულს, ამჟამად, უმუხლო ურთიერთობაც ჰქონია ფალა-ურთან, ისე როგორც შემდგომში სპარსულთან აქვს.

ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები, რომ-ლებიც ჩვენს ტექსტებში გვხვდება, შემდეგია:

1. Ամբիս - ამბიხი - აინხი (სპ.).
[მაგრამ ფაქსამფიქს - სიმრავლე].
- [2]. Ապարուս - აპარანი - აჟადანი (ძვ. სპ.).
3. Ասպարէս/ս - ასპარეზი - aspars, aspas (ფალ.) [გვხვდება მარტო არი-ოპაგელის ცხოვრებაში].
- [4]. Ասան - ავანი (II სოფელი) - asanona (ძვ. სპ.), * asan (ფალ.).
[„სოფელი ტექსტებში ზოგჯერ უდრის სომხ.: շէք-ს, ագարակ-ს, Կաւառ-ს գիւղ-ს და Երկիր-ს].
5. Բագին - ბაგინი - ხაგ (ფალ.).
6. Բիւր (+ բւր) - ბური - ხეւარ (ფალ.) [გვხვდება მარტო ფსალმ. თარგმანებში].
7. Բն-իկ (+ բուն) - ბენი - ხანი (ფალ.).
Բնութիւն - ბუნება, მაგრამ բն-աւ - ყოვლად .
8. Գունս - გუნდი (II კრებულის) - gunid (ფალ.).
Ապարտագուն - გუნდი აზნაურთა ; սևագուն - დაბნელებული გუნდი .

¹ გიორგი წერეთელი, არმაზის ბილინგვა. « ანთიმის მოამბე ». XIII, თბილისი, 1943 წ., გვ. 1-83. 6. მისივე Артавазд и Армаша ... Тбилиси, 1941.

[გუნდო-სათვის გვხვდება კიდევ: ყაღარ].

[9]. ზაინაყსარ - ღაპქაქეტი (II მთავარი) - *dāniz (ფაღ.), მაგრამ რაინდ-მკვლარი.

[10]. ბენსამაყეს/ეს - მჭული ჩუენი და მახდენი - dēn-l-mazdēsān (ფაღ.).

[11] რაჟირ (ქსარჩის... რაჟირ იმს - ქნარანი) ღაპრი-ონ - dipre (ფაღ.), მაგრამ რაჟირ-
ქისს-წიგნი .

12. ღარაღარ - ზორავარი (II ერისთავი II მთავარი) - *zavaz (ძვ. სპ.), zōz (ფაღ.).

13. ზირი, ყირს (რ ღირს) - ზორვა - zōhiz (ფაღ.).

14. ქამ, ქამანასკ - ჟამი (II დღე-მამანასკ) - žamān, žamānāsk (ფაღ.).

კოდამაჟს - მახვე ჟამსა. სოხდამაჟს - მახვე ჟამსა. შორდამ - რაჟამს
(II დღეს), მაგრამ ქაჟდამ - მამინ, აჟმ-აჟ, აჟა ესერა, იჟრ-რაჟამს.

15. ზაყარაყსარ - აზრაქეტი - *hazāraqat (ფაღ.).

[16] ზამარსკარ (პრ. აჭარანთან: ზამარსკარ) - ჰამარკარი - hamārkaz (ფაღ.).

17. ზირაყარაყსადიოღ (რ რაყარაყს) - ურაქარაყსა ზელა კრებაჟ - *hāpādaq.

18. ზირიარაყსკ - პრორადავი (II წიგნი) - hēzavaztaq (ფაღ.).

19. მარყსანს - მატონე - mālikān, mātyān (ფაღ.).

[20]. მარყსკანს - მეჭეკანი - mihrayān (ფაღ.).

21. შიკ - მოგვ - moq, moqū (ფაღ.).

შიფსკ - მოგუება

[22]. მარყსკარ - მოგუქეტი (II მოგუთ-მთავარი) - moq'et (სახან. ფაღ. mōbedat
mōbed).

[23]. სარაყარ - ნავესარდი (II აპრილი) - narazād (ირან.).

[24]. სარაყარ - ნახარარი (II მთავარი, წარჩინებული) - nāfādmāz (ირან.).

წარჩინებული-სათვის გვხვდება კიდევ - ხიღასჩს, სარაყარსკ].

25. სკანს - ნიში (II სანწაული, ბრწყინვალეობა, სახე, ქუარი) - nišān (ფაღ.).

26. ტისს (რ-ტის) - აღ-მშნ-ება (II დადემა) - šēn (ფაღ.).

ტისს - სთელი, არღა დარღუეული.

[27]. შიყარს - ოსტანი - *ostan (ფაღ.).

28. შიყარს - ქატივი - *pativ (ფაღ.).

შიყარსკანს - ქატიოსანი (II დირსი); ყარაყარსკანსოქისს - ქატიოს-
ნება; ყარაყარსკ - ქატიოსანი; ყარაყარსკ - ქატივი-ცემა.

ქატივი-სათვის გვხვდება კიდევ: ყარაყარს, ყარაყარს; ქატიოსანი-სა-
თვის; ღარაჟირ.

[29]. შირიყარს - ქარევეტი - qaragvad (ძვ. ფაღ.).

30. შიყარსკანს (რ-შიყარს) - სახეპურა - shēpāh (ირან.).

31. შიყარსკანს - სპარაზენი - *spaz (ფაღ.).

32. შიყარსკანს - სპარაქეტი - *spādaqat, spāhpat (ფაღ.).

33. შიყარსკ (რ-შიყარსკ) - სპეტივი (II აეთრი) - spētaq (ფაღ.).

შიყარსკანსოქესარ - სპეტივითა მონილი.

34. 1) ყაუქს - შტახში - *staxša* (ფაღ.).

35. 'სასმე - ვანი - * *arān* (ირან).
საქსმას - სავანე (წსადგური).

36. ჭარბ - ვარდი - *vard* (ფაღ.).

37. წაწარ - ტადარი - *tačara* (ძვ. სპ.).

[ტადარი-ხათვის გვხვდება კიდევ *შხჩხას*].

38. წასმე-ასმე - ტანჭვა, სატანჭველი - *tanj* (ფაღ.).

წასმე, - ტანჭვა (წგუემა). [ვხვებით აგრეთვე: სატანჭველი = *საყარასმე*;
 ტანჭვა (წ დასტა) = *ჯარჯარასმე*; ტანჭული მტერისა = *საყარასმე*].

39. *Φουκρასაყ* (+ *Φ* *ჩ*) - ჰილო-ას ძუაღელი - *φῶλ* (ფაღ.) [*არიოპაგელის ცხვან*].

წარმოდგენილ ნუსხასთან დაკავშირებით შემდეგი უნდა შევნიშნოთ. აღწერილი სიტყვების უდიდესი წილი მარტო ჩვენი ტექსტების კუთვნილება არაა, ის ძველს, თარგმნილსა თუ ორიგინალურს, ქართულ მწერლობის სხვა ძეგლებშიაც გვხვდება. მაგრამ აქ სთიბოვება ერთი ნაწილი სიტყვებისა, რომლებიც ჰერტერობით სხვაგან არსად ჩანან და, თუ გვხვდება კიდევ, - განსაკუთრებული სახით. ამიტომ შეიძლება ესენი ჩვენი ტექსტების საკუთრებად მივიჩნიოთ [ასეთი სიტყვების ვამისარჩევად ზემოთ ნუსხაში მათი სათვალავი ციფრი სწორ ფრჩხილებში ჩავსხით; განსაკუთრებული სახის სიტყვები კი ნახევარ სწორ ფრჩხილებში].

როდესაც ასეთ სიტყვებს (2, 4, 5, 10, 11, 16, 20, 22, 23, 24, 27, 29 - სულ 12 სიტყვას) ვაკვირდებით, ვამჩნევთ, რომ უკლებლივ ყველა სომხურის პირდაპირ ტრანსკრიბციას წარმოადგებს მაშინაც კი, როცა ვადმოძღვებთ იცის სახმარებელი სიტყვების რეალური მონარსი) *მარა* *სასმე* - (ავანთ) სოფელი, *ყარანასმე* - (დაჭაჭაძე) მტარვალი, *საყარასმე* - (ნახარარი) მთავარი, წარჩინებული, *მარასმე* - (მოგუქეტი) მოგუთ-მთავარი. რად იქცევა ის ასე? აღბათ იმიტომ, რომ მთარგმნელი ასეთ შემთხვევებში სყდილობს სიტყვას უკლებლივ. დატოვებით შეუნარჩუნოს მას სპეციფიკური რამე მხარე, კერძოდ მნიშვნელობა. ნაგრამ როგორც არ უნდა იყოს ეს მომენტი, ერთი ცხადია, მთარგმნელმა ასეთი სიტყვა მაინც გასაგები უნდა გახადოს მკითხველისა თუ მსმენელისათვის. ამ შემთხვევაში ასეთ სიტყვებს რან უნდა ახლდეს რაიმე ახსნა გლოსის სახით. ხოლო, თუ ასეთს რასმე მოკლებულია ტრანსკრიბირებული სიტყვები, მაშინ საფიქრებელია, ე იმას მოწმობდეს, რომ ეს სიტყვები ახსნის გარეშეც არის გასაგები მსმენელისა თუ მკითხველისათვის. ხოლო მათი გამგები (მსმენელ-მკითხველი) ქართული სინამდვილიდან მაშინ შეიძლება აღმოგვაჩნდეს, თუ იგი სომხურ მოსახლეობასთან ან მის კულტურულ სამყაროსთან მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფი იქნება. შეიძლება მომხმარებელი წრე თვითონ იყოს სომხური ელემენტი, მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა მისთვის მამა-პაპათა ენაზე შექმნილი ნაწარმოები იმდენად ორიგინალში არაა გასაგები, რამდენადაც მეორე, მისთვის არა უცხო ენაზე შესრულებული თარგმანით.

უკანასკნელი შესაძლებლობა რომ ჭეშმარიტებასთან ახლო უნდა იდგეს, ამას ჩვენს ტექსტებში დაცული ფაღაური მომდინარეობისა და სომხურთან საერთო ხმარების სხვა სიტყვებიც მოწმობენ, ჰირველ რგები ისეთნი, რომელნიც ცნობილი არიან სხვა ძველი ქართული ტექსტებითაც, მაგრამ სხვა სახის ქართული შესაბამისით. ასეთებია - *მხჩხას*

და ყაარნყააჲ. მწინესან-ის ბაღლად ძველად ივეულებრივ ამიჰრავ(ა)ნი¹ მოკვეპოვება, რომელიც ფალაური მიჩნევილი უშუალო გარმოცემა, როგორც ეს შენიშნულია სხვების მიერაც. ასევე ყაარნყააჲ-ის ძვ.ქართ.შესახვევისები - «ქალეკარტ-ი² ან «პარეგავლატი³ სომხური ფორმის გადმოღებას კი არ წარმოადგენს, არამედ, როგორც სამართლიანად მიაჩნიათ⁴; ირანულიდან (ძვ. ფალ. *paθaθaθaθ-იდან) მომდინარეა. ჩვენი ტექსტების ქართულად გადმოღებას, ჩანს, ქართულ მწერლობაში გავრცელებული ამ სიტყვების დასახელებული სახეები ან არ სცოდნია, ანდა, თუ სცოდნია, მხედველობაში მიუღია ის გარემოება, რომ ასეთი სახით ისინი გაუგებარი ყოფილან იმ წრისათვის, რომლის ინტერესებითაც ის სელმძღვანელობდა, და ამიტომ გადმოუცია ისინი უფრო გასაგები ფორმით, რაც მხოლოდ ზედმიწევნითს ტრანსკრიბციას წარმოადგენს სომხურისას (მწინესან - შეჰეკან-ი , ყაარნყააჲ - პარეგავლატი-ი).

სომხური ტექსტის მთარგმნელს ერთგან ფალაური სიტყვა იქსიამაღრესან, რომელიც კომპოზიციის წარმოადგენს: ძეო-ი- მაზდესი, დაუნაწევრებია ისე, რომ პირველი წევრი იქსი, რომელიც ცალკეც იხმარება სომხურში, ქართული ეკვივალენტით - «შტულით» გადმოუცია, ხოლო მეორე უცვლელად დაუტოვებია და ამრიგად იქსიამაღრესან-ის გამოსახატვად მიუღია - «შტული ჩუენი და მაზდენი». აქიდან კიდევ ერთხელ ამკარად ჩანს, თუ როგორ იქცევა მთარგმნელი, როცა სათანადო ეკვივალენტს ვერ უძებნის სომხურ ამა თუ იმ სიტყვას, განსაკუთრებით უცხოური მომდინარეობისას. მას ასეთ შემთხვევებში სიტყვები უცვლელად აქვს გადმოღებული, ტრანსკრიბირებული, რაიმე ახსნის გარეშე, რადგან ვარაუდობს, რომ მისი მკითხველისათვის ისინი უცხო არ არიან.

ერთგან კიდევ მთარგმნელს ჩვეულებრივი ხმარების ერთი სიტყვა იყაიო (=მწიგნობარი), რომელიც წარმომდებთ ფალაურია, მომდევნო სიტყვასთან იან (=ვინმე)-თან ერთად დაწერილობის გამა, აღბათ, სპარსელი მოხელის საკუთარ სახელთან ხმარების მიზეზით, რაღაც ეპითეტად მიუჩნევიან და უცვლელად გადმოუცია: «ჩისაიიქს... იყაიო იან-ქანრანი დაჩიონ».

ამრიგად, ჩვენი თარგმანების ირანული მომდინარეობისა და სომხურთან საერთო ხმარების ლექსიკის განხილვიდან ირკვევა: 1. ქართულ სინამდვილეში და კერძოდ მის მწერლობაში ძველთაგანვე შემოსული ასეთი ლექსიკა ისეა ჩვენს თარგმნილ ძეგლებში წარმოდგენილი, როგორც ის ამ ძეგლების აღმოცენების წინათ იყო გავრცელებული ქართულში; 2. ხსენებული მომდინარეობის სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვებისას ითვის თუ თარგმანების ავტორი (ან ავტორები) ვერ იცნობს ან არ ხმარობს წინათ ქართულში ხმარებულ ბაღალ სახეებს, მაშინ ეს სიტყვები თარგმანებში სომხურის ზედმიწევნით ტრანსკრიბციით არის წარმოდგენილი.

¹ იაკობ ცურცაველი. «მარტვილობაჲ შუშანიკისი», იღ. აბულაძის გამოცემა, თბილისი, 1938წ., გვ. 40, 44-47.

² ჯ. მწინესან. ჯაიხეჩენ სომხურისას რაიარაიან, V. გვ. 970.

³ გვხვდება ქართულში «კუართის» სიტყვით. იღ. აბულაძე - ქართულ-სომხ. ფილოლოგიური შტუდიები... III: მარტვილობაჲ თეკლაძის (ენიშნის მიამბე, VIII, გვ. 80).

⁴ ჯ. მწინესან. ჯაიხეჩენ სომხურისას რაიარაიან, V. გვ. 965-970.

შენიშნული ვითარებიდან შემდეგი დასკვნები გამომდინარეობს: 1. ქართულ-სომხური საერთო ხმარებისა და ირანული მომდინარეობის სომხური სიტყვები თუ რამდენიმე სახითა ვკაქვს ძველ ქართულში წარმოდგენილი, მაშინ მათგან ის არის უფრო ახალი, რომელიც ზედმიწევნით ვადმისცემს სათანადო სომხურ შესაბამისს; 2. სომხურთან საერთო ირანული მომდინარეობის სიტყვების ის გარკვეული ნაწილი ქართული თარგმანებისა, რომელიც ან სრულიად ახალი ხმარებისა ჩანს, ანღა ძველად ხმარებული სახისაგან განსხვავებული, ისე რომ ერთსაცა და მეორე. შემთხვევაშიაც ის სომხურის ზედმიწევნით ფრანსკრიბციას, ანუ უყველად ვადმისცემს, წარმოადგენს, მოწმობს მომხმარებელთა ისეთი წრის არსებობას, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული სომხურ მოსახლეობასთან ან მის ლიტერატურულ სამყაროსთან, ანღა თვით წარმოადგენს ისეთ სომხურ ელემენტს, რომელიც სხვა ენობრივი კოლექტივის ვავლენას არის დაქვემდებარებული ისე, რომ მამა-ქაქეული ენის ვავება მას უფრო თარგმანების სახით ესერებება. ასეთი წრე კი, რავორც ვაიკვა, IX-X ს.ს-ში მხოლოდ ცათ-კლარქეთში არსებობდა.

სომხურთან საერთო ხმარების ლექსიკის ვადმოდების ზემორე სენებური წესი, რომელსაც ჩვენი თარგმანები გვიჩვენებენ, სახეში უნდა ვქონდეს ყოველთვის, როცა ვწვადია სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვების ვამოხატულების მიხედვით ვავითვალისწინოთ, თუ როგორ ვამოითქმელა ამა თუ იმ ხანაში სომხური დაწერილობით წარმოდგენილი სომხური სიტყვები, რა ბგერა იგულისხმება ამა თუ იმ ნიშნის ქვეშ, რადგანაც ამ მხრივ სომხურ ბგერებს ისტორიულად ღიღი ცვლილება აქვთ ვანცილი. ასეთი მიზნისათვის რომ ქართულ-სომხურ საერთო ხმარების ლექსიკის ქართულ ფორმებს სათანადო სამსახურის ვაწევა შეუძლია, ეს ნათლად არის ნაჩვენები საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჯერ აკად. ჰრ. აჭარიანისა და მერამე აკად. აკ. შანიძის მიერ. ქართულ-სომხური სესხებული სიტყვების მეცნიერულ შესწავლას, წერს აკად. ჰრ. აჭარიანი, „შეიძლეა სარგებლობა ვაეწიო არა მარტო ქართული ენის აკლავისა და მის წყარობთან ჯეროვნად ვაცნობისათვის, არამედ აგრეთვე სომხური ენისათვისაც, რადგან ამ სესხების შესწავლით ჩვენ შევვიძლია ახსნა მოუძებნოთ სომხური ენის უძველესი ბგერების, კერძოდ კი დიფთონგების მიმართ ჩვენში არსებულ აზრთა სხვადასხვაობასი“¹. აკად. აკ. შანიძე სულხან-საბა ორბელიანის ხელნაწერ ლექსიკონებში მოცემულ სომხურ ბადალთა შესახებ, რომლებიც ქართული დაწერილობითაა შესრულებული, შემდეგს აღნიშნავს: „სომხური ცოცხალი ენის ცვლილებანი ყოველთვის როღია სწორად აღბუქდილი სომხური ასოებით. სომხურ ასოებს მკვევევარი ზოგჯერ მცთარ დასკვნებამდე მიჰყავს საქმის ნამდვილი ვითარების შესახებ, ქართულად ჩაწერილი სომხური სიტყვები კი ერთბაშად ნათელს ჰფენს ყველაფერს და არავითარ ვაურკვევლობას არა აქვს აღგილი. სულხან-საბას ლექსიკონში შეტანილ სომხურ თარგმანს ქართული სიტყვებისას სომხური ენის ცოცხალი ვამოთქმის ვასათვალისწინებლად მე-XV^წ საუკუნეში ღიღი მნიშვნელობა აქს². რა წვლილი შეუძლია ამ მხრივ შეიტანოს ჩვენ

¹ ზრ. ს. შანიძის. შსაუსარაწსოქისს მქაყსერქს რაყსერქსიყ ქოქსაწსლ რაწსერქ... გვ. 310.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ქროფ. იოსებ ყოფშიძისა და შროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, აბილინი, 1928 წ., გვ. 114.

ტექსტებს აღნიშნული საკითხის მოგვარებაში, ამას სხვა მხარეებთან ერთად ქვემოთ შევხებით ცალკე.

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ირანულიდან მომდინარე სიტყვების ზემომოყვანილი ნუსხის სიტყვებსა და ფუძეებს თუ მივხედავთ, ვნახავთ, რომ

1. ქართული შესატყვისების ერთი წილი სრულიად უცვლელად იმეორებს სომხურთან ერთად ირანულის შესაბამის სიტყვებსა და ფუძეებს: 7, 8, 13, [16], 19, [23], 26, [27], 28, 33, 36, 38 [სულ 12 სიტყვაა, ახლების (ა) გამოკლებით - 9].

2. ერთი წილიც ირანულს უფრო უჭერს მხარს, ვიდრე სომხურს: 21, [22], 25, 34, 37, 39 [სულ 6 სიტყვაა, ახლის (1) გამოკლებით, - 5].

3. ერთი წილი კიდევ ემხრობა ირანულის სომხურ სახეს, რომელიც რამდენადმე განსხვავდება პირველ-წყაროსაგან: 1, [2], 3, [4], 5, 6, [9], [10], [11], 12, 14, 15, 17, 18, [20], [24], [25], 30, 31, 32, 35 [სულ 21 სიტყვაა, ახლების (8) გამოკლებით - 13].

ეჭვი არ შეიძლება შევიტანოთ მასში, რომ ეს უკანასკნელი სომხურიდანაა შემოსული ქართულში მაშინ, როცა პირველ ორ შემთხვევაში აღვიღად შესაძლებელია საქმე ვექონდეს უშუალო სესხებასთანავე ფალაურისაგან (იმ სიტყვების გამოკლებით, რომლებიც მხოლოდ ჩვენი ტექსტებით სდება ცნობილი¹), თუ, რასაკვირველია, ასეთი სიტყვების სემანტიკური მხარის რაიმე სპეციფიკური მომენტი ამით სომხურთან არ აკავშირებს.

ზემომოყვანილ ნუსხას რომ ვუკვირდებით, ვხედავთ, რომ გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა წყაროსავე ესათუის სახის სიტყვა და ფუძეებია მხოლოდ წარმოდგენილი ქართულადაც, და ისეთებიც, როცა ასეთთა კვირდით ქართული სიტყვაა ეკვივალენტად ნახმარი. არის შემთხვევები, თუმცა მცირე, როცა საერთო ხმარების სიტყვა, და ისიც წარმოქმნილი, მარტოდგენ ქართული სიტყვით არის მოცემული. ნახესხები თავისთავადი თუ წარმოქმნილი საცყვისადავის რომ პარალელურად ქართული ეკვივალენტიც მოგვეპოვება, შეიძლება იმიოთ იყოს გამოწვეული, რომ შემოსულ სიტყვას ერთ შემთხვევაში (საერთო ფუძისა ან ძირის დაკვირვება) კერძო სპეციფიკური მნიშვნელობა ჰქონდეს და მეორეში - ზოგადი და ფართო. ხოლო ის გარემოება, რომ წარმოქმნილი სიტყვის გადმოცემისას სესხებულ ძირსა თუ ფუძეზე ხელია აღებული, შესაძლებელია იმის მომასწავებელი იყოს, რომ ნახესხები სიტყვა ჯერ კიდევ ვერ არის მტკიცედ დანერგული ახალს ნიადაგზე. საერთოდ კი ირკვევა, რომ ყველა ის ნახესხები სიტყვა თუ ფუძე, როცა პარალელურად ქართული ეკვივალენტითაც არის ტექსტებში წარმოდგენილი, არ არის ახლად სესხებული, ხოლო ნახესხები სიტყვის ფუძისა და ძირისაგან უხვად წარმოქმნილი სიტყვები უფრო იქნას მოწმობენ, რომ შემოსული სიტყვა თუ მისი ძირ-ფუძე დიდი ხნოვანობისაა.

IX-X ს.ს-ში ქართულად ნათარგმნ სომხურ ტექსტებს ზემოთ ნუსხად წარმოდგენილ სიტყვებს გარდა მოეპოვება ფალაურთან საერთო სხვა სიტყვებიც, რომლებიც ქართულად გადმოცემულია არა სომხურის შესაბამისი ქართული სახით, არამედ ან სომხურ-ქართული სხვა საერთო სიტყვით ან წმინდა ქართულით. ასეთებია:

¹ ასეთი სიტყვები სწორი (შთლიანი ან ნახევარი) ფხჩხილებით წარმოვადგინეთ.

1. სკაყ, რომელიც ჩვენი ტექსტების აღმოცენებამდისა და ჩვენს ტექსტებშიც «აზნაური» სიტყვით არის ხოლმე გადმოცემულთ, ხოლო სამუელ ქართულში-
«აზნაურით», რაც სომხურში ფალაურიდან (აზატ, სპ. აზად) მომდინარეობს,
ხოლო ქართულში - სპარსულიდან.

[შპრ. აგრეთვე: აყაყაყისი - გუნდი აზნაურთაჲ, აყაყაყის-
აზნაურება, ანსაყაყ-უაზნა, მაგრამ აყაყელ - განთავისუფლებულა].

2. სმწარყაყაყ, ირანული *smcāra-ის შესაბამისი, მოხალოდნელი
«ამპარჯავანით» კი არ არის წარმოდგენილი, როგორც ეს ჩვენი ტექსტე-
ბის აღმოცენებამდისა და შემდეგშიც გვაქვს ხოლმე, არამედ «უმჯუ-
ლოთი».

3. სრძან, რომელიც ფალაური arzdān, arzdān-იდან მომდინარეობს, ამის
ზოგიერთი ძეგლის შესავსად (მაგ. ლეონტი მროველისა) ქართული «არ-
ძანავით» კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ «ღირსით», რომელსაც
ჩვენი თარგმანების წინადა და შემდეგშიც უხმარება სომხ. სრძან-ის
ბაღდად.

[შპრ. აგრეთვე: სრძანსაო - ღირსი, სრძანსაოხ - ღირს ყოფა,
სრძანსი - ღირსი, ანსრძან - უღირსი, არა ღირსი].

4. წიოიყ, ფალაური *šā-ისაგან წარმოქმნილი სიტყვა, რომელიც უცვლე-
ლად გადმოღებული ძვ. ქართულში «უკეთურის» სინონიმი, «კეთ-
რთვან-ით არის წარმოდგენილი ჩვენთან, როგორც ეს აღრეცა და შე-
მდეგშიც გვაქვს ხოლმე.

5. წიოყაყ, რომელსაც აგრეთვე ფალაურ šāq-თან აჯავშირებენ და რომელიც ზოგ-
ჯერ ძვ. ქართულის ძეგლებში იხმარება «ბერკვალ - ბერკვარ-ის» სახით
(იოანე საბანისძის თხზულება, გვ. 80, 4¹), ამ სიტყვით კი არაა მოცემუ-
ლი, არამედ «საყეცხურ-ით».

6. ყასბ ფალაური ფაიჟ (სპ. ფაიჯ)-ის სომხური შესაბამისი, რომელიც ქარ-
თულში «განბ-ის» სახითვე გვაქვს, ჩვენს ტექსტებში, ისე როგორც
მათ აღმოცენებამდის, ყოველთვის ქართული ეკვივალენტით - «საუნ-
ჯით» არის მოცემული.

[«საუნჯე», რომელიც «უნჯ-ისაგან» არის ნაწარმოები და «განბის სა-
ცავს, სახლს, საწყობს» ან ზოგადად «სადგომს» აღნიშნავს ქართულში, სომხურ-
ში ვერსაყაყ-ით არის ხოლმე აღმეჭრილი, ზოგჯერ კი სპარს. ითაყ. ეს უკანა-
სუნელი კი თავისი ძირითადი ნიშნით შეიძლება ქართულ «უნჯ-ს» დავუკავშიროთ,
როგორც ამას აკად. ნ. მარტი ჩადიოდა, რასაც არ იწყნარებს აკად. ბრ. აჭაიანიძე.

7. სხრყაყაყაყ «კერპ-ისაგან» ნაწარმოები სიტყვის სახით კი არაა წარმოდგე-
ნილი ჩვენს ტექსტებში (ასე არც სხვაგან არის სადმე ძველად), არა-
მედ «ხატ-ით». სხრყაყაყი კერპ-იდან მომდინარეობს.

8. ჯამარ ფალაური *jamāz (სპ. ჩამაზ)-ისაგან მიღებული სომხური სიტყვა

¹ იოანე საბანისძე, მარტვილობა აბო ტფილელისა, კ. კეკელიძის გამოცემა, 1935წ., გვ. 80, 4.

«ამბარ-ით» კი არაა წარმოდგენილი, როგორც ეს XI ს-დან გვხვდება, არამედ «აღრავცხვით».

[შღრ. აგრეთვე: სარასმარ - ურცხვ, რასმარელ - შერაცხვა].

9. რსარ ფალაური ჩაიარ (სპ. ჩაიარ) -ის ქართული შესაბამისით - «უნარით» კი არაა მოცემული (როგორც ეს გვიანდელს ხანაში გვხვდება), არამედ «ღონისძიებით» ან « შეძლებით » (ფსალმუნთა თარგმანებაში).

[შღრ. აგრეთვე: რსარელ - გულება, სარსარელს - უსაზომო].

10. ზორამასკილქის, რომელიც «მზაუვარებით» არის გადმოცემული, როგორც სხვაგანაც, აგრეთვე ქართულს შესატყვის სიტყვაში არსად აჩვენს «მანკ-ს», რაც სპარსული წარმომობისაა (ფალ. * manq, სპ. mang).

11. სარამას, ფალაური * sarmas (სპ. saram) -ის სომხ. შესაბამისი, მერმინ - დელ ქართულში გავრცელებული «სამანიოთ» კი არაა წარმოდგენილი, არამედ - «საზღვრით», როგორც ეს ძველად სხვაგანაც მოგვეპოვება.

12. შირა, ფალაური ხარო -ის შესატყვისი, მთხროდნელი იყო «ტო(ჭ)მის» სახით, მაგრამ აქ მის ნაცვლად, ისე როგორც სხვაგანაც ძველად, «ნათესავი» გვაქვს.

ჩვენს ტექსტებში გვხვდება კიდევ ერთი სომხური სიტყვა ზსირ (რომელიც ფალაური * sior - დან გამოჰყავთ), რაც აკად. ჰრ. აქარიანს ქართულს «შნო-ში» ეგულება წარმოდგენილად (ტექსტებში ყველგან ბაღლად «მადლია»); ნამდვილად არავითარ კავშირში არაა მასთან. ამ სიტყვას H. Vogt-ი¹ და აკად. აკ. შანიძე² «შუენიერ, შუენებას» უკავშირებენ.

თავისი მხრით ქართულ თარგმანებშიაც გვხვდება ირანულიდან მომდინარე ისეთი სიტყვები, რომლებიც სომხურთან საერთო ხმარებისა არიან, მაგრამ სომხურ ტექსტში ბაღლად სხვა სიტყვას გვიჩვენებენ. ესენია:

1. ლაშქარი, რომელიც შეესაბამება სომხ. ლაქარ-ს, ფალ. * laškar-სა და სპარ. laškar-ს, ხოლო სომხური ტექსტით - ყასრე-ს (= გუნდი, ერი, სპა).

2. კერპი (ფალ. kerp) სომხური ტექსტის კილდე-ის ბაღლად. არის ნახმარი ისე, როგორც ეს სხვა ძველს ძეგლებში გვაქვს.

3. სიჭაპუჯე (+ ჭაპუჯე), რომელიც შეესაბამება ირანულიდან (ფალ. šāpuk, სპ. šāpak) მომდინარე სომხ. დასაკი-ს, სომხური ტექსტის მასკილქის-ის ბაღლად არის ნახმარი.

როგორც აქიდან ვხედავთ, ჩვენი თარგმანები ირანული მომდინარეობის ლექსიკის ერთი ნაწილის გადმოცემაში ძველ თარგმანებს უჭერს მხარს და რაიმე საგანგებოს არას გვაწვდის. როგორც ეს მომენტი, ისე ის გარემოება, რომ დღედანში არსებული ირა-

¹ Hans. Vogt, Arménien et Caucasiqne du Sud. « Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap ». B. IX, 1938, გვ. 330.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვ. I, თბ., 1942წ. გვ. 124.

ნულიდან მომდინარე ლექსიკით მთლიანად შებოჭვილი არ არის მთარგმნელი (ან: არ არის ან შთარგმნელები), მიწმობს, რომ ის (ან: ისინი) ჰერძვნად ერკვევა (თუ: ერკვევიან) სომხურსა და ქართულს ლექსიკაში.

ბ. ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები

უცხოური მომდინარეობის ლექსიკაში, რომელიც ჩვენს ტექსტებშია აღბეჭდილი, ირანულის შემდეგ საკმაოდ არის წარმოდგენილი ბერძნულიც. ბერძნული მომდინარეობის სომხური და ქართული სიტყვები შემდეგია:

- (1). Անթիպարրս (პრ. აქარიანთან: ანթიպარრს) - ანთიპარრსი - ἀντιπαρρ - ρίσιος.
2. Ա(ն)դամանոր/դեսայ - ადამანდი - ἀδάμας, - μάντος.
3. Աքսორც - ექსორითი, ექსორია ყოფს - ἔξορία.
4. Բարբարոս - ბარბარონი - βάρβαρος.
5. Եպիսկոպոս - ეპისკოპოსი (|| მღვდელთ-მოდურაი) - ἐπίσκοπος.
 Եպիսկոպոսութիւն - ეპისკოპოსობა, საეპისკოპოსო; Եպիսկոպոսապետ - მთავარ-ეპისკოპოსი (|| Եպիսկոպոսապետութիւն - მღვდელ-მოდურება.
 [„მთავარ-ეპისკოპოსისათვის გვხვდება კიდევ: հայրապետ].
6. Եկեղեցի - ეკლესია - ἑκκλησία.
7. Զմուռս - მურსი - Շաբաթս - შაბრბა, μάρթა (ფსალმ. ვანმარტებაში).
8. Լապրեր (լამբარ) - ლამბარი - λαμπτήρ (λαμπάς, - λάδος).
9. Կამիրիკე - კათალიკე - καθολική.
10. Կამიդիკოს - კათალიკოს - καθολικός.
11. Կამարამს - კამამარა - καμάρα.
- [12]. Կայս - კეისარი (|| მეფე) - καίσαρ.
13. Կანონ - კანონი - κανών.
 Կանոնական - კანონი.
- [14]. Կասრայ - კასო - κασία (ფსალმ. ვანმარტება).
15. Կիւրակե - კვირავე - κυριακή.
- * 16. Կնգուդ - კუკული - κουκούλλιος.
17. Կուրպაպուარ - კურაპალაფი - κουροπαλάτης.
- * 18. Մարգարիս - მარგალიტი - μαργαρίτης.
- [19]. Մարտիրոսութիւն - მარტვილობა - μάρτυς, - τῆρος.
 [„სამარტვირ-სათვის გვხვდება - վկայարան].
20. Յունական - იონთა - Ἰωνικός (- Ἴωνες):
21. Պարրիկ - ქატიკი - πατρίκος.
- [22]. Սաղմոս - სალმონი, ფსალმონი - ψαλμός.
 Սաղմոսապետ - მუჟსალმონე; Սաղմոսե - ფსალმუნება.

[23]. *სელსენი* - *σελλιον* (· *sellia*). (მხლიდ არიოქაველის ცნება).

[24]. *ფიქსოჟა* - ფილისოფისი - *φιλισοφας* (ფსალმ. განმარტება).

25. *ჭრისო* - ქრისტე - *Χριστος*.

*ჭრისო*საჟ · ქრისტოანე · *ჭრისო*საჟ · ქრისტეანობა ; *ჭრისო*საჟ ·
კანს - ქრისტეს-მიერი ; *ჭრისო*საჟ · ქრისტეს მოყუარე .

წარმოდგენილ ნუსხაში მოიპოვება ისეთი ქართული სიტყვები, რომლებიც აკად. ჰრ. აჭარიანის ლექსიკონში არაა შეგანილი [ასეთების სათვალავი აქაც სწორ ფრჩხილებშია ჩასმული]. თქმა იმისა, რომ ისინი, თითო-ორილას გამოკლებით, უცნობი იყოს მისთვის, არ იქნება სწორი, რადგან ის წყაროები, რომლითაც მან ისარგებლა, ასეთებს იცნობს. უფროა, აკად. ჰრ. აჭარიანს საჭიროდ არ მიუჩნევია მათი შეგანა. მით უმეტეს, რომ ისინი ბერძნულიდან წარმომავლობას ისედაც ამჟღავნებენ. მართალია, არც აქ წარმოდგენილი სხვა სიტყვების (თითო-ორილას გარდა, რომელთა სათვალავის წინ ვარსკვლავი გვაქვს დასმული) უშუალოდ ბერძნულიდან მომდინარეობაში შეაქვს ეჭვი აკად. ჰრ. აჭარიანს, მაგრამ მას ისინი, როგორც უშუალო სესხების ნაყოფნი სათანადო აღვილებში მისინა აქვს მოყვანილი.

ბერძნული მომდინარეობის ქართული სიტყვების შესახებ სხენებურ სკვლევარს, გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ასეთი სიტყვები ქართულში ნაწილობრივ სომხურის გზით არიან შესული, განსაკუთრებით ძალიან ძველი ხმარებისა. აქაც, ისე როგორც ირანული მომდინარეობის ქართული სიტყვების წარმომავლობის გზების ვარკვევისას, აკად. ჰრ. აჭარიანი გეოგრაფიული ფაქტორით ხელმძღვანელობს. ჩვენს ნუსხაში წარმოდგენილი სიტყვებიდან მისი ლექსიკონის მიხედვით შემდეგნი არიან სომხურის გზით შემოსული: *ჟილია-მური*; *საყარე* (*საყარე*) - ლამპარი; *კნაიღ* - ქუეული და *მარყარჩი* - მარგალიტი. *ჟილია-მური*-ის შესახებ ის აკად. ნ. მარის მოსაზრებას იზიარებს, ხოლო სხვა სიტყვების სომხურიდან ქართულში შემოსვლას, ქართულ-სომხური ბერძნული გამოხატულების მიხედვით დაადგენს. ასე მაგ., *საყარე*, რომელიც ბერძნული *λαμπαρε*, - *λამπας* - დან მომდინარეობს, თავისი რ-ს შესაბამისობით ქართულში (ლამპარი) სომხურიდან წარმომავლობაზე ვკითხით. ასევე *კნაიღ*-ის ს-ც, თავისი გადმოცემით ქართულში (ქუეული), ავრეთვე ამავე შესავლობას მოწმობს, რაც შეიძლება საეჭვო ახსნად დავსახეთ, რადგან ნარის ასეთი განვითარება კბან თვით ქართულისთვისაც არაა უცნობი (რაც შეეხება მარგალიტის მარყარჩი-თან დაკავშირებას ისე, რომ ქართული ფორმა აქ სომხურიდან მომდინარეობდეს, ამას გადაჭრით იგი არ წყვეტს, მხოლოდ შესაძლებლობის ფორმით (*ქერსა*) გამოთქვამს.

ბერძნულიდან მომდინარე ლექსიკონის ქართულში შემოსვლის გზების შესახებ გამოთქმული მოსაზრება აკად. ჰრ. აჭარიანისა, რომლის თანახმად ერთი წილი ასეთი სიტყვებისა სომხურის მეშვეობითაა შესული ქართულშია, ზოგადად სწორია, მხლელოდ ასეთი წილი მაინც დიდი არა ჩანს, შეიძლება ითქვას, უმნიშვნელოა ირანულიდან სომხურის გზით მომდინარე სიტყვებთან შეყარდებით.

1 ჰრ. სნაიქას: *Հայոց լեզու պատմության*, I րես, 1940, გვ. 207-208.

როგორც ირანულიდან (მემკვიდრით თუ უმემკვიდრედ) შემოსული სიტყვებისათვის ზევნ ადგილ-ადგილ მათი ქართული ეკვივალენტების გვხვდებოდა ჩვენს ტექსტებში, ისე აქაც, მაგრამ შედარებით ძლიერ ნაკლებ, შეინიშნება ასეთი მოვლენა [მაგ., «კეისარის» (კასარ) გვერდით გვხვდება «მეფეც» და სხ.]. რომ მართოდენ ქართული ეკვივალენტით გვჭირდეს წარმოდგენილი ბერძნულიდან შემოსული რომელიმე სიტყვა, ჩვენი ტექსტებით არა ჩანს, - არც წარმოქმნილსა და არც ა. ვისთავად სიტყვებს შორის. ხოლო ეს უკანასკნელი, საფიქრებელია, მიუთითებდეს იმაზე, რომ ეს სიტყვები ჯერჯერობად გასაგები ყოფილა იმ წრისათვის, რომლის წიაღშიაც აღმოცენებულია აღნუსხული სიტყვების შემკვლი ტექსტები. ეს წრე, როგორც არა ერთხელ აღვკვინიშნავს, ცაო-კლარ-ჭეთსაა, სადაც ამ კუთხეების მოსახლეობის როგორც უცხო, ისე ქართულ ელემენტზე ბერძნული ენისა და კულტურის გავლენა ძველთაგანვე საგრძნობი იყო. ბერძნულიდან მომდინარე სიტყვათაგან სომხურ ტექსტში ერთგან გვხვდება ძველად ხშირად ხმარებული ერთი სიტყვა, რომელსაც სრული შესაბამისი ქართულშიც მოეპოვება, მაგრამ იგი ამ ბაღლით კი არაა ვადმოცემული, არამედ ქართული ეკვივალენტით. ეს სიტყვაა

Ագարակ (← ἄγρως) - სოფელი.

ზოგან ქართულში საპირისპიროდ სომხური სიტყვებისა, რომლებიც ფალაურტიდან ნასესხები არიან, ამგვარივე მომდინარეობის რაიმე ქართული სიტყვები ან ქართულივე ეკვივალენტები კიარ მოიპოვება, არამედ ბერძნული მომდინარეობის ისეთი სიტყვები არას, რომელთაგან ზოგი სომხურშიაც გვხვდება. ასეთებია:

- 1. Արակերպ (← ἀράκη) - სპილეთისი (← ἀραιά → ἄραια).
- 2. Հրեշտակ (← φεῖξτε) - ანკელისი (← ἄγγελος).

დასასრულ აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართულ ტექსტში გვხვდება ბერძნულიდან მომდინარე ისეთი სიტყვა, რომელსაც სომხურში ბაღლად ასეთი მომდინარეობის სიტყვა არ გააჩნია... ესაა:

მონასტერი (← μοναστήριον) - მონასტრისი, მონასტრისი, მონასტრისი.

როგორც ეს, ისე ზემოთ აღნიშნული შემთხვევა, სადაც სომხური სიტყვების ბაღლად ქართული თარგმანი ბერძნულიდან მომდინარე სიტყვებს ხმარობს, მიწმობს, რომ იმ წრისათვის, რომლის ინტერესებით ჩვენი თარგმანებია აღმოცენებული, ბერძნულიდან სესხებული სიტყვები უცხო არა ჩანს. ეს ასედაც უნდა ყოფილიყო, რადგან ხსენებული წრე ისეთ ადგილს იმყოფება (ცაო-კლარ-ჭეთს), რომელიც ბერძნულ სამყაროს შრავალნაირი ძაფებით იყო დაკავშირებული ძველთაგანვე.

გ. სემიტურიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები

სემიტური ენებიდან მომდინარე სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვებიც მოიპოვება ძველი ქართულის ჩვენ თარგმანებში. მათი მთლიანი ნუსხა შემდეგია:

- 1. Աբխ - აბხ, აბენ (← ἄβυ) - ებრ. ἄβυ.

2. *Բասրե* - ბასრობა - *Եթար* (სირ). [მხოლოდ არიოპაველის ცხ"ში].
3. *Գեհեას* - გეჭენია - *Դճևսս* (-ებრ. *gēi-hinnou*).
4. *Թարգմանե* - თარგმანება - *Էւրգոման* (სირ).
5. *Կղղի* (-¹ *Կղղի*) - კუნძული - *ցաւարտ* (ახურ.-სირ).
6. *Հրաշակերս* - ჰრამაკერც - *ჯარჯე* (სირ).
7. *Լաբար* - შაბათი - *Ճախթա* (სირ).
სրկչაქი - ორშაბათი.
8. *Հուշան* - შრომანი - *Հմճան* (სირ). [შესაღმ. განმარტებაში].
9. *Փիլագ* - ფილაქი - *ფალაკ* (არაბ.).

ამ ნუსხაშიც სომხურთან საერთო ხმარების ამ სიტყვას, რომელსაც აკად. პრ. აჭარიანის ლექსიკონში ვერ ვხვდებით, სავანეებოდ აღვნიშნავთ [სიტყვის სათუალავის სწორ ფრჩხილებში ჩასმით]. ეს სიტყვა („ჰრამაკერც“) სხვა რომელიმე ძველი ქართული ტექსტით ჯერ-ჯერობით არსად არის ცხნობილი, ამდენად ის ჩვენ შეგვიძლია ჩვენი ტექსტის საკუთრებად მივიჩნიოთ. გვხვდება ერთი სიტყვაც (15), რომლის ქართული ბადალი აკად. პრ. აჭარიანისათვის ცნობილია, მაგრამ მის რამე ვაგმირს სომხურთან იგი არ იწყობარებს, წინააღმდეგ აკად. ნ. შარის მტკიცებისა (Օգոստ. 1911. ԿԽ... გვ. 9), რომლის თანახმად ეს სომხური სიტყვა სემიტურთანაცა და ქართულთაც („კუნძულ-თან“) კავშირში იმყოფება. სიახლოვე ქართულსა და სომხურს შორის ამ შემთხვევაში, არა მგონია, საღაო იყოს და შეიძლება ის ძლიერ ძველი მომდინარეობისა იყოს სემიტური ენების სამყაროდან. ცნობილია აკად. პრ. აჭარიანისათვის „ფილაქი“ (19), მაგრამ ეს სიტყვა მას სომხურიდან სესხებულად მიაჩნია მანინ, როცა ძალიან შეიძლება ვამტკიცოთ, თუ გვეჩვენა მხელველობაში ის ვარემოება, რომ ის ტექსტი, რომელშიც მას ვხვდებით, ქართულიდან არის სომხურად ნათარგმნი.

წარმოდგენილ ნუსხაში ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვებს შორის წარმოდგენილია ებრაული წარმომავლობის ორი სიტყვა: *სძქს* - *ამშ*, ამენი და *Գեհეას* - *გეჭენია*, მაგრამ ისინი უშუალოდ შემოსული კი არა ჩანან, და ასეთად არც მიიჩნევენ მათ, არამედ ჰირველს ბერძნულიდან უშუალო ნასესხებად თვლიან, ხოლო მეორეს - ბერძნულიდანვე შემოსულად, მაგრამ სომხური ვნით, იმის გამო, რომ ბგერითი მხარე ამ სიტყვისა (გეჭენია) სომხურთან (Գեհეას) უფრო ახლოს დგას, ვიდრე ბერძნულთან.

არაბულიდან ჩანს უშუალოდ შემოსული ქართულში „ფილაქი“, როგორც ამას თვით იმ ძეგლის წარმომავლობა მოწმობს, რომელშიც ის არის მხოლოდ ჯერ-ჯერობით დამოწმებული. ეს ძეგლია „დიონოსიოს არიოპაველის ცხოვრება“, რომელიც უშუალოდ არაბული დედსიდან კი არ არის თარგმნილი სომხურად, როგორც ეს ნ. აკინიანს ეგონა (შდრ. გვ. 070-071), არამედ არაბულის ქართული თარგმანიდან, როგორც ეს უკუველად დამტკიცა P. Peeters-მა (Ann. Boissancien, t. XXIX, გვ. 256).

¹ „კუნძულის“ მეორე ძველ ძეგლებში „ჭაღაქი“ გვხვდება. აკად. ნ. შარის დაკვირვებით „კუნძული“ უკვე „ვეფხისტყაოსანში“ ნახვარი „...ნაშთები მესამე ჰარის ობიექტ. პრეფიქსის კმარებისა კმოვების წინ“, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე II, გვ. 266, შენ.). ჩვენა ტექსტი „ვეფხისტყაოსანს“ უწარმს, ამიტომ ესლი მას ეძლევა ამ მხრივ უპირატესობა.

სირიულიდან მომდინარე სიტყვათა შორის ერთს - «შრომან-სა» - უშუალო დამოკიდებულება აქვს წყაროსთან - ჰასანი, რომელიც მკვლევრებს სომხური ჯილას-ისაგან არც გამოიყვანო, მაგრამ მთლად ნათელი მიხნე არაა ამ სიტყვის ქართული სახის წარმოშობა.

ღანაჩენი ქართული სიტყვები, როგორც ამას ნათლად მიწმობს ბგერითი შესაბამისობა, სირიულიდან უშუალო მომდინარეობისა არა ჩანს, არაშედ ისინი სომხურიდან არიან შტამბული. ეს გარემოება კი ვასაკვირველი არც უნდა იყოს, რადგან სირიულ სამყაროსთან საქართველოს უშუალო შეხება არც ვიგვრათუღალ და, რაც მთავარია, არც პოლიტიკურად და კულტურულად (რაც ესოდენ მნიშვნელოვანი ფაქტორია უცხო სიტყვების სესხების დარგში, როგორც ეს ფალაურის მაგალითებზე ჩანდა) ძველად ქრისტიანობის განშტკიცებამდის არა ჰქონია.

ამრიგად, სემიტურიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვების განხილვიდან ჩვენი ტექსტებისა შემდეგი ხურათი ირკვევა: 1. სემიტური მომდინარეობის სიტყვებიდან ჩვენს თარგმანებში განსაკუთრებით სირიული სიტყვები მოიპოვება; 2. ისინი უმეტესად სომხური გზით ჩანან შემოსული ქართულში; 3. ებრაული მომდინარეობის სიტყვები ნაწილობრივ ბილქნული და ნაწილობრივ სომხური გზით არის შემოსული; 4. არაბული მომდინარეობის სიტყვები უშუალოდ ჩანს ქართულში წარმოდგენილი.

ზემოთ მოყვანილ სიტყვათა ნუსხას თუ ერთხელ კიდევ გადავაკვლით თვალს, შევნიშნავთ, რომ არსად სემიტური ენებიდან მომდინარე სიტყვების ქართულ ბადალთა გვერდით ჩვენ არა გვაქვს ქართული ეკვივალენტები. ეს კი, ცხადია, ჰფრველ ყოვლისა იმას უნდა მიწმობდეს, რომ ისინი ვასაკვები არიან მკითხველი წრისათვის. ისინი არც ახლად ნასესხები არიან, გარდა ერთისა (66), რომელიც, როგორც სხვა შემთხვევაში შევნიშნეთ, სომხურის ზედმიწევნითი ტრანსკრიბციით არის მოცემული ვარკვეული მიზეზის გამო. უნდა დამყავს, რომ ეს სიტყვა, მთარგმნელს, როგორც კონტექსტით ირკვევა, საკუთარ სახელად ესმის და ამიტომ არც ჭდილა დეძებნა მისთვის სხვა რაიმე ქართული შესატყვისი.

დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები.

სომხური გზით მომდინარე სომხურიდან უცხო სიტყვების გვერდით ჩვენი ტექსტების ლექსიკაში ბუნებრივად მოიპოვება აგრეთვე სომხურიდან შემოსული სიტყვებიც, რომლებიც პირველთაგან განსხვავებით, მშასადაბე, შკვილრ (რსიკ) ან წმინდა სომხურ სიტყვებს წარმოადგენენ. ასეთ მკვიდრ სიტყვებად ითვლება სომხური ლექსიკის ის ნაწილი, რომელიც მას ვარკვეული თდენობათ მოპყალია იმ ლექსიკური საუნჯიდან, რაც საერთო კუთვნილებად ივარაუდება ერთი ხანისათვის სომხურისა და მისი მონათესავე ენებისათვის ე.წ. ინდო-ევროპული ოჯახიდან. წინარე სომხურისა და მისი მონათესავე ინდო-ევროპული ენების წინაპარი ენის

ლექსიკის სომხური შემკვიდრება : რაც საერთო სომხურ ძირეულ სიტყვათა ათიოდე პროცენტს შეადგენს) რამდენადაც ნასესხები ჩანს ქართული ენის მიერაც. ჩვენი ტექსტებით ესენი შემკვიდრი არიან:

- 1. Ասեան (← sed, sad) - აგინი (სახილველი) [Ասեան դարսարս - ადგილი ხაშტელისა].
- 2. Արբար (← ar) - მართალი, სიმართლე. Արբարութիւն სიმართლე, სამართალი (სწავლარისებრი); არբարար - გიბრ - ხაშტ სიმართლისა; არբარა მართლიად (სწავლარისებრი). [„მართლისათვის გვაქვს კიდევ : მარტოქანი ; „სიმართლესა“ და „სამართლისათვის“ : ბრალის, იღვიძრის ; „სამართლად“ - ისათვის კი - ქირაქ].
- 3. Գայլ (← val) - მგელი.
- 4. Դիւցախան (← dhes) - დივცაზნი.
- 5. Հասակ (← h) - ჰასაკი. [არიოპაგელის ცხება].
- 6. Հարկ (← per) - ხარკი.
- 7. Հուն (← pon) - ფონი. [არიოპაგელის ცხება].
- 8. Նսահանգիսր (← nah) - ნავთსაყუდელი.
Նսահախը. Նսահախը լինել կըլտա რա. ნავი იგი.
- 9. Սասրիկ (← asar) - სასტიკი, -ად.
Սասրիկ - შერისხვა.
- 10. Բարսնամ (← bar) - ქარანძავი.

აღნიშნული სიტყვების ერთი ნაწილის ქართულ შესაბამისს აკად. პრ. აჭარიანის ლექსიკონში ვერ ვხვდებით (ისინი, როგორც სხვაგანაც, აქაც სავანეებში ნიშნით გვაქვს წარმოდგენილი, - სივრცეების სწორ ფრჩხილებში ჩანს). რადგან არა ჩანს, რომ მათზე (4, 10) სხვა ვინმე მკვლევარი მიუთითებდეს, ამიტომ ისინი ახლად შეძობებული ჩანან და ამდენად შეიძლება ისინი ჩვენი ტექსტების საკუთარებდაც მივიჩნიოთ. ორივე ეს სიტყვა კომპოზიტს წარმოადგენს : դიւց-ა-სა-ხან და բარ-ან-ამ. ერთიცა და მეორეც შედარებითი ტრანსკრიპციით არიან ქართულად გადმოღებული, რასაც, როგორც სხვაგანაც აღვნიშნავდით, ახლად შემოღების დროს ჩადის (თუ ჩადიან) ჩვენი ტექსტების მთარგმნელი (თუ მთარგმნელები).

[საგულანისა - ისიც, რომ დიւცაქსანის ბაღად თარგმანში „დივცაზნი“ გვაქვს უკანასკნელის ზედმიწევნითი შესაბამისი სომხურ ენაშიც მოგვეპოვება და იგივეა მნიშვნელობით, რაც ტექსტში წარმოდგენილი - დიւცაქსანის. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ „სიტყვა-ქვეყნება“ მთარგმნელსაგან კი არ მიძლინარებდეს, არამედ ქართულის სავსებით შესაბამისი სიტყვა თვით სომხურს დედანში ყოფილიყოს].

აღნიშნული სიტყვების სომხურიდან მომდინარეობაში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება, რადგან, როგორც ვთქვით, ისინი არა მარტო სომხური ძირის, არამედ მთელი ფორმის, ისიც კომპოზიტის, ზედმიწევნით ტრანსკრიპციას წარმოადგენენ. ასევე არ უნდა იყოს ისიც საეჭვო, რომ სასრის-იც სომხურიდან იყოს შემოღებული. ხატილობელი არა ჩანს ისიც, რომ ჩასაკ, ჩარკ, ჩან, სას და სასარჩიკ აგრეთვე სომხური სიტყვები ჩანან ქართულში.

ქვე შეაქვთ მკვლევრებს გაყლ-ისა და «მგელი» დაკავშირებაში, რაც ზოგჯერ სხვადასხვაგვარად არის გაშუქებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. პ. ჰიუბშმანს შემოხვევით შეხვედრად მიაჩნია სომხურისა და ქართულის მსგავსება. აკად. პრ. აჭარიანი ეთანხმება აკად. ნ. მარს, რომელსაც «მგელი» გაყლ-ისაგან გამოიჭყავს. უყანასკნელ დროს კიდევ აკად. არნ. ჩიქობავა ქართველური ენების (ქართული და მეგრულ-ქანური) სახეობათა დაპირისპირებით ძირისებურად გ-ს გამოიჭყოფს, მ-ს ფონეტიკურ დანართად მიიჩნევს ქართულისა და ქანურისათვის, ხოლო -ელ და მისი მეგრულ-ქანური სახე-ერ ლიტერმინანტ-სუფიქსად ეგულებს. ამასთანავე დასძენს: «სომხური გაყლ იგივე ქართული მგელ უნდა იყოს-ო! მ-ს დანართობას ძველი სომხურიდან მომდინარე ერთი ძველი ქართული თარგმანაც მიწმობს. «ფილუკტიონის მარტვილობის წიგნში», რომელშიც ხანმეტობის კვალი მოიპოვება და, მაშასადამე, საკმაოდ აკვლი დროისა ჩანს, გაყლ გადმოცემულია «გელ-ად», მხოლოდ ამ გაყლ რთული შემასმენლის წევრია - გაყლ არკანსელ-ისა - და მნიშვნელობითაც განსხვავებულია. ის აქ «აღვირს» აღნიშნავს: გაყლ არკანსელ = აღვირ სხმას, ხოლო მარტვილობის წიგნით - «გელ ყოფას»¹. გაყლ-ის ასეთი ორმაგი მნიშვნელობა უცნაური არაა, ასევე ბერძნულშიც. მაშასადამე, გაყლ «მგელ-ად» კი არაა გადმოღებული, არამედ «გელ-ად», ე. ი. უმანოდ. საინტერესოა ისიც, რომ ამ სიტყვის ქართულ შესატყვისებში ერთგანაცა და მეორეგანაც აკ დიფთონგს ე უპირისპირდება. სომხურშია ქართველური ენებიდან ეს სიტყვა შესული, თუ პირუკუ - სომხურიდან ქართველურში, როგორც ვხედავთ, ძნელი გადასაწყვეტია: სომხურის მიერ ამ სიტყვის ქართულიდან ნასესხობა მაშინ უფრო დამატერებელი იქნებოდა, რომ მისი სათანადო ფორმა არ გააჩნდეს სომხურის მონათესავე ენებს ინდო-ევროპული ოჯახიდან. ამიტომ მგონია, რომ ჯერ ისევ ძალშია მკვლევართა ის შეხედულება, რომლის მიხედვით ეს სიტყვა სომხურიდან მომდინარედ არის აღიარებული ქართულისათვის.

დაკავშირებენ ურთიერთთან ზოგჯერ სომხ. არ-არ-სა და ქართ. «მართალ-საც», პირველ რიგში აკად. ნ. მარი², რაც იცის აკად. პრ. აჭარიანმა³, მაგრამ თვითონ ასეთ დაკავშირებას მხარს არ უჭერს. აკად. არნ. ჩიქობავა თავის უყანასკნელი დროის ერთ-ერთ ნაშრომში⁴ «მართალ-ს» პირველ ყოვლისა ასე შლის: «მართ-ად», მაგრამ ამასზე ის არ ჩერდება. ის გარემოება, რომ «სამართალ-თან» დაპირისპირებით «მართალ-ში» ერთს ხანს იგრძნობა კავშირი აღდამიანის კატეგორიასთან, მას უკარნახებს დამაღოს ეს სიტყვა შემდგენსიარად: «მ-არ-თ-ალ»-ი, რასაც ასეთს განმარტებას ურთავს: «პირველი მასალის ეტიმოლოგია, სამწუხაროდ, მოცემული არაა, და, მაშასადამე, მ-პრეფიქსის გამოყოფა მხოლოდ სავარაუდოა-ო»⁵ ამ სიტყვის ასეთი ანალიზის შემდეგ

¹ არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 86.
² აღ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილილიგიური მტულიები, ნაკვ. I, «ტფ. უნივ. შრომები», 1936 წ., გვ. 338-347.
³ H. Марр, Армянская речь и др. ... МАН, 1920, гв. 107.
⁴ ჯ. მ. მახარაძე, ზანებრქს სრამარასკანტ რაზარას, I, 1926 წ., გვ. 660.
⁵ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942 წ. გვ. 163.
 იქვე, გვ. 165.

მგონია, უფრო დამატერებელი ხდება მისი დაკავშირება სომხურთან. შ. ჰაიუბშეანი სომხ. სარგაპოს ასე ღლის: სარგ-სარ; ამასვე იწყნარებს ავად. შრ. აქარაიანიც. - სარ ამ სიტყვის ნაწილაკია, რომე უსაყ სხვაგანაც ვხვდებით, მაგ.: მსტ-სარ-სა და მსარგ-სარ-სა-შიო. თვით ძირი ისლი-ევროპული ენების წინაპარი ენის სიტყვაა - *arx*, რომელიც მაგ., ბერძნულშიც არის დაკული *ἀρχε*-ის სახით ჭ, სწირს, წრფელს, ჭეშმარიტს ნიშნავს. თუ ასეა, მაშინ მსავსი ძირი შეგვიძლია: მართალ-შიო. გამოიყვით: მ-ართ-ალ, და, მაშასადამე, -ართ- სომხურიდან ნასესხები ძირი გვექნება, მ-ალ კი სანარმოებელი პრეფიქს-სუფიქსი: მ- აღამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელი, ხოლო -ალ ფუძის (ართო) დეტერმინანტი. მართალ-თან ურთიერთობაში მუდგად მართ-საც წარმოადგენენ; ეხლა კი აქ. მხოლოდ აღამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელი პრეფიქსი (მ-) გვექნება და ფუძე ართ. ამრიგად, გამოდის, რომ სომხ. სარგოს ქართული ბადალი ართ არის. სომხურში რომ ამ ძირს -სარ ნაწილაკი ახლავს და მას ახალ ფუძედ აქცევს მწყობა ახალი წარმოქმნილი სიტყვებისათვის, შესაძლებელია ქართულის დეტერმინანტად მრჩეულ -ალ სუფიქსთან იყოს ურთიერთობაში იმ შხრივ, რომ ესეც ნასესხები იყოს სომხურიდან სარგ ძირთან ერთად, მხოლოდ დისიმილაციის შედეგად ქცეული -ალ-ად: მართალ - მართარ. მაგრამ, რადგანაც ჩვენ მართალ-ის გვერდით გვაქვს მართიც, ამიტომ ნასესხები მარტო სარგ (+ართ) ძირი იქნება, ხოლო -ალ კი ქართული მანარმოებელი ისე, როგორც მაგ., ფალაურიდან მომდინარე მ-ასპინძ-ელ-ში ნასესხებია. ასპინძ. - *aspand* და ქართული სანარმოებელი პრეფიქს-სუფიქსია მ-ელ. ასეა თუ ისე, ახლა ურთიერთობა სომხ. სარგ-ისა ქართ. მართალ-თან საეჭვო აღარ უნდა იყოს და რამდენადაც ამ სიტყვის ძირი ისლი-ევროპული ჩანს, იმდენად ის შეიძლება ნასესხები პქონდეს ქართულს; ხოლო თუ ძირთან ერთად -სარ-იც ნასესხები აღმოჩნდება, მაშინ -ალ-ის დეტერმინანტად მიჩნევა უმართებულა იქნება.

როგორც სომხურთან საერთო ხმარების სხვა სიტყვების განხილვისას შევნიშნეთ, სომხურ ტექსტში იხმარება ისეთი სიტყვები, რომელთა შესაბამისი სახეები საერთოდ ქართულში მოიპოვება, მაგრამ თარგმანში არაა გამოყენებული. ამთ ნაცვლად აქ ქართული ეკვივალენტები მოიყვანილი. ასეთი სომხური სიტყვების შესაბამისი ქართულის ერთი წილი მხოლოდ მოგვიანო ხანის ტექსტებში გვხვდება და, მაშასადამე, ისინი აქ არც იყვნენ მისალიწერი და, როგორც ვთქვით, არცა გვაქვს, რაც მათს გვიანდელ შემოღებას ქართულში სათლად მიწმობს. ასეთებია:

1. *სარგაპო* (+ *arxap*), რომელიც ზეუნი ტექსტების აღმოცენებაშლისა და ჩვენს ტექსტებშიც «გლახაკი» სიტყვით არის ხოლმე წარმოდგენილი, ხოლო მერმინდელი ხანის ტექსტებში - «ალქატი» [შდრ. აგრეთვე *სარგაპოსი* - სავლახაკი].
2. *სსკოქის* (+ *skox*), რომელიც როგორც ჩვენი ტექსტების აღმოცენებაშლის, ისე ზეუნი ტექსტებშიც «საწილ-ით» არის მოყვანილი, ხოლო მერმინდელი ხანის ტექსტებში «ლოგინ-ით».
3. *სოხაკ* (+ *soxak*) ზეუნი ტექსტებში ისე, როგორც მათ აღმოცენებაშლის «ივაკ-ით» არის მოყვანილი, ხოლო შემდგომში მის გვერდით «არაკ-იც» გვხვდება.
4. *წორეცე* (+ *korice*) «იღვზნება», აღფყინება» შესატყვისით წარმოდგენილი ჩვენს ტექსტებში და მათი წინაპორბელი ხანისაში, მერმინდელში - ბობოქრება»

შესაბამისითაც გვხვდება.

ერთი სხვა ნაწილი სსრკ-ბული რევიზიის სიტყვებისა ძველ ტექსტებშიცა და გვიანდელშიც ჩვენი თარგმანების ეკვივალენტებით არის მოცემული და არა მათთვის სავარაუდებელი სიტყვებისა ან ფუძეების ზაღაღი ფორმებით:

1. **ჩქერ** (+ *wečer*) - ღამე [ამ სიტყვას ქართ. „ვეშერ-ს“ უკავშირებენ].
2. **ჩოღ** (+ *čow, wos*) - „არს“ ზმნის ფორმით არის წარმოდგენილი ჩვენს ტექსტებში, მისხლოდნელი კი იყო აგრეთვე „ჭვიეს“ [ასეთი კავშირი ჩვენი ვარაუდია].
3. **ჩიღი** (+ *č'i*) - ვითარცა, ვითარცა, რაჟამს, რაჟამ [ჩიღ-ს ქართულ „ებრ“-თან აჯავ-შირებენ].

დასასრულად, ქართული თარგმანით ბილღად სომხური სიოჟ-ისა, რასაც ჩრდილო კავკასიის ენებიდან ნასესხებ სიტყვად აღსაღებებს აქვს. პრ. აჭარიანი, გვხვდება სიტყვა „მდელო“, რომელიც მისივე შტაკეებით სათანადო ძნლო-ევროპული მომდინარეობის სიტყვის სხვა სომხურ ფორმად მიიჩნევა, რომელიც შეგად აღრეა ქართლის მიერ ნასესხები. ეს სომხური სიტყვაა **ჩიღ** (+ *čhel*); რომელიც ძველად, წინააღმდეგ ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა („წამლისა“), „მაღახს“ აღნიშნავდა (ან ძველ ქართულით რომ ითქვას - „თევზს“). ქართული სომხურზე დამოკიდებულებას იმითაც ასაბუთებს აქვს. აჭარიანი, რომ მას დაცული აქვს სომხურის უძველესი თემალ: **ჩიღი** („დელო“); მანი ქართლის დანართია მსგავსად ფალაურიდან მომდინარე **ამ-გოსან-ისაოჟ**. სიოჟ ჩვეულებრივ ქართულში წარმოდგენილია სიტყვით „თიკა“, მაგრამ, რადგანაც „თიკა“ შოუთიბელისაცა და მოთიბული ზაღახის ზოგადი სახელია, ამიტომ ჩვენს თარგმანში, როცა ის მოუთიბელად წარმოადგინება, ვადამოყვებით სიტყვით „მდელო“. როგორც **გაჟი**-ის („შველის“) ახსნისას, ისე აქვს, რამდენადაც „მდელო“ ინდო-ევროპული ენების წინაპარს ენის სიტყვის სომხურ სახეობას უკავშირდება, იმდენად უნდა ვივარაუდოთ, რომ „მდელო“ სომხურიდან შემოსული სიტყვაა ქართულში.

[„მდელო“-ში რომ მანი გამოსაყოფია, ამას უნდა მოწმობდეს, მგონია, ამავე სიტყვის ძირისაგან („დელო“) წარმოქმნილ სიტყვად მისახსენეი „ნელო“-ი: + ნე-ლო-ი + ნე-დელო-ი (შდრ. ნე-მელო-ი + ნე-შელო-ი → ნეშელო²). აქვს. არს. ჩიქობავას ანალიზით „ნელო“-ს დამლა შეგურ-ქანურთან შეჭირისპირებით ასე ყოფილა შესაძლებელი: „ნელო“-საიდანაც ჩანს, რომ „დელო“ ფუძეა და მასში ძირეულად „დე“ ყოფილა მხლოდლ³.

ე. ქართულ-ქართველურიდან სომხურში შესული სიტყვები.

სომხურთან საერთო ხმარების იმ სიტყვებს ვარდა, რომლებიც ან სომხურით მომდინარეობენ ანდა სომხურიდანვე არიან შემოსული, ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება კიდევ, და

¹ ჯრ. Ա. Ճառնաս. Հայերէն սարմադասկան բառարան, հաս. II, გვ. 466-494.

² კ. თიფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან: 1 ნე-ნი, ნა-პრეფიქსებისათვის. ტფ. სახელ. უნივ. შრომები, VII, 1936, გვ. 88.

³ არს. ჩიქობავა, ქანურ-შვერულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ. გვ. 244.

არც თუ მცირე იდენობით, ისეთი ლექსიკა, რომლის წარმომავლობა დღეს დღეობით უცნობია. ამის ურთი მცირე ნაწილი სომხურში შესული ქართველური ენების სიტყვები ჩანს. ეს კი მოსოდნელი იყო, რადგან შენიშნულია უკვე მკვლევართაგან, რომ სომხურის ერთ-ერთ ფუნქციურ ნაწილს იწარმოებდა ინდო-ევროპულ ენათა წინაპარ ენასთან ერთად წილი მიუძღვის საერთოდ სომხური ენის შექმნა-ჩამოყალიბებაში, კავკასიის ენები წარმოადგენს. მინაწილეობა უკანესენილისა, და კერძოდ ქართველური ენებისა, ლექსიკაში გამოიხატება როგორც ძირების, ისე მთელი სიტყვების სესხებაში. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, მათ გარდასი-ობა იქნება კიდევ თვალსაჩინო წილი სიტყვებისა, რომლის წყარო ჯერ კიდევ მიუკვლე-ველია. საფუძველი, რომლის მისეულობა უცნობი მიმდინარეობის საერთო ხმარების სიტყვებს შორის ახდენენ იმის გარჩევას, თუ რომელი სიტყვაა ამათგან სომხურიდან ქართულში შესული, ანდა პირუკუ - ქართულად სომხურში, აქედ. შრ. აჭა-რიანს ასე აქვს ჩამოყალიბებული:

I. სომხურიდან შესულად უნდა მივიჩნიოთ ქართულში¹ -

1. ის სიტყვები, რომელთაც სომხური აგებულება აქვთ, მაგ. გააჩნიათ რომელიმე მარ-წარმოებელი აფიქსი, ანდა სომხურ კომპოზიციის წარმოადგენენ ისე, რომ შემადგენე-ლი ელემენტები (ძირები) კავკასიურ ენებში არ იქნება;

2. ის სიტყვები, რომელთა ინდო-ევროპული წარმომადგენლობა ცნობილია, მით უმეტეს, თუ ძირი ინდოევროპულია და მისი შემსუვლიც სომხური აგებულებიანა.

3. ის სიტყვებიც, რომლებიც სომხურს ნასესხები აქვს სირიულიდან, ფალაურიდან და ზოგჯერ ბერძნულიდან, და იმავე დროს მოიპოვება ქართულში ანდა სხვა რომელიმე კავკასიურ ენაში. ეს იმიტომ, რომ ქართველები და სხვა კავკასიელები არ ყოფილან უმუშაოდ მუშობლები სირიელებისა, ირანელებისა (ფალაურის ხანაში) და ნაწილობ-რივ ბერძნებისა (აღრიანდელ ხანაში), რომ მათგან ესესხნათ ისინი უმუშაოდ. ასეთს შუამავლობას მოწმობს უთუოდ ის გარემოებაც, რომ, თუ რაიმე ფონეტიკური ცვლილე-ბა განუცდია სომხურში ხსენებული ენებიდან ნასესხებ სიტყვებს, ასეთივე ცვლილი სა-ხით არიან ხელმე ისინი წარმოდგენილი ქართულშიც.

4. დასასრულ, სომხურიდან ნასესხები უნდა იყოს ის საერთო ხმარების სიტყვები, რომლებიც გვხვდება ქართული მწერლობის დასაწყისი ხანის ძეგლებში, რადგან ამ დროს ქართული მწერლობა სომხურს იყენებს სათარგმნელ წყაროდ. თარგმნის დროს კი, როგორც ეს ბუნებრივად არის მოსალოდნელი, სხვადასხვა სიტყვა უძრალი ცრანსკრიბ-ციის სახით ვადადის ქართულში. ამ რიგის სიტყვები, ისე როგორც საზოგადოდ ის სიტყვები, რომლებიც ქართულ მწერლობაში იშვიათად იხმარება, სომხურიდან უნდა იყოს ნასესხები და არა პირუკუ.

II. ქართულიდან შესულად უნდა მივიჩნიოთ სომხურში -

¹ შრ. Ա ճ ա ռ ի ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն. I, 1940, გვ. 206-212.

² აქედ. შრ. აჭარიანი კავკასიურ ენებს ხმარობს აქ, მაგრამ მაგალითებზე რომ მიღება ხელმე საქმე, ყოველთვის ქართლის ან ქართველურის ენების მოძევას უმოკვრისად. აღზგ-ალე თვითონვე ხმარობს ქართულ-ქართველურს კავკასიურის ნაცვლად. ჩვენი კონტექსტისათვის აქ ქართულ-ქართველური კამჭობინეთ.

1. ის სიტყვები, რომლებიც ქართული აგებულებისა ჩანს, ან რომელთაც ისეთი ძირი მოქვეყნებათ, რომ იქნის სომხურში არაა და ქართულს ან კავკასიურ ენებშია მხოლოდ;

2. ის სიტყვები, რომლებიც სომხურში შეზღუდული და მარტო ადგილობრივი ხმარებისა არიან, ხლო ქართველურსა და კავკასიურში უფრო ზოგადისა.

3. საკუთრივ ქართულიდან ის სიტყვებია შესული სომხურში, რომლებიც გვიანდელი ხანის სომხურ მწერლობაში იხმარება, რაც ჩვეულებრივ ზედმიწევნით არის მსგავსი ქართლისა. უძველესი სექსების წყარო კი არც ერთი ქართველური ენა არაა; ის საქართველოს სამხრეთითა და სომხეთთან ახლო ურთიერთობაში მყოფი ისეთი ენა ჩანს, რომელიც დღეს დაკარგულია და რომლის მასობრივი წარმომადგენლებია ლაზური და მეგრული, ვინაიდან ყველა ის სიტყვა, რომელიც ახლო ურთიერთობას ამკლავებს მეგრულ-ჭანურ ფორმებთან, ზედმიწევნით მაინც არ ხვდება ამათ.

აკად. პრ. აჭარიალის დებულებათა უკანასკნელი ნაწილის (1) პუნქტები, ისე როგორც პირველი ნაწილის პირველი ორი პუნქტი (1, 1-2) საგანგებო რამ ცილობას არ იწვევს, ის სწორი უნდა იყოს ძირითად მომენტებში მაინც, მაგრამ რაც შეეხება პირველი ნაწილის დანარჩენ ორ პუნქტს (1, 3-4), ერთის (3) შესახებ ნაწილობრივ უკვე წარმოდგინე შენიშვნები სხვადასხვა უცხო მომდინარეობის ქართულ-სომხური ლექსიკის განხილვის დროს. ასეთი სიტყვების შესწავლამ, თუნდ ჩვენი ტექსტების ფარგლებშიაც კი, დაგვანახვა: 1. რომ მეტად მყირება, შეიძლება ითქვას, უმნიშვნელოა, სომხური გზით შემოსული ბერძნული სიტყვები ქართულში; 2. სირიულიდან, როგორც ამას აკად. პრ. აჭარიალი ამტკიცებს, თითქმის ყველა სიტყვა სომხური გზით არის ნახესხები, რასაც, მართლაც, ამართლებს ის არგუმენტი, რომელიც აკად. პრ. აჭარიალის მოძყავს: ქართულ მოსახლეობას უძველეს დროს უშუალო მეზობლობა სირიელებთან და, რაც მთავარია, არც პოლიტიკური და არც კულტურული ურთიერთობა არა ჰქონია; 3. ირანურ-

უცნობი წარმომავლობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვათა გამოსაწვლილად სცადა დაეძებნა სათანადო საშუალებანი ნორვეგიელმა ენათმეცნიერმა, ქართველისტმა Hans Vogt-მა. H. Vogt-ის მიხედვით, si un mot se retrouve avec sensiblement le même sens en arménien et en kartvélien, tout parle en faveur d'un emprunt. Si le mot comporte une étymologie indoeuropéenne évidente, c'est le géorgien qui l'a emprunté à l'arménien. Si le mot arménien n'en comporte pas, et si en même temps le mot géorgien admet une explication par le kartvélien, c'est l'arménien qui l'a emprunté. Mais comme les langues kartveliennes constituent jusqu'à présent un groupe de langues isolé, les cas où l'on peut expliquer un mot kartvélien par le kartvélien, se présentent assez rarement. Il peut donc arriver fréquemment qu'on soit dans l'impossibilité de décider de quel côté il faut parler d'emprunt. Très souvent il faut opérer avec une troisième hypothèse, celle d'un emprunt fait par l'arménien et le kartvélien à une langue voisine inconnue, p. ex. au chaldéen ou bien à une langue asiatique. Le plus souvent il faut se résigner et rester dans le domaine des probabilités (Hans Vogt. Arménien et caucasique du Sud. « Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap », IX, 1938, p. p. 330-331).

ლიდან, ყველაზე მეტად ფალაურადან, მომდინარე სიტყვები ყოველთვის იმ ცვალილებით არ არის ქართულში წარმოდგენილი, როგორც ეს წყაროსთან მიმართებით სომხურშია ხოლმე. ზოგჯერ სომხურთან საერთო ასეთი ფალაური. სიტყვების ქართული სახე უფრო ახლო დგას ფალაურთან, ვიდრე სომხურთან. ხოლო ყოველივე ეს, ჩვენი აზრით, იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ქართულ მოსახლეობა, რომელსაც უძველეს დროს ახლო მეზობლობა ირანულ სამყაროსთან არ ჰქონია, მაინც პოლიტიკურსა და კულტურ კავშირს ირანთან მოწყვეტილად არ ყოფილა, რის გამოც მამოწმებელი საბუთები ჯერ ერთი სესხებული სიტყვების გამოხატულებაში ჩანს და შემდეგ ბოლო დროის არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებულ მასალებში არმაზის სამარხებისა.

შენიშვნას იწვევს ჩვენი მხრით უკანასკნელი პუნქტიც (14). მართალია, ქართული მწერლობა თავის დასაწყისს ხანაში სომხურიდანაც იღებს ძეგლებს და გარკვეული მოთხოვნილებების დასაზუსტოვებლად თარგმნის მათ როგორც ბიბლიის სფეროდან (მთელი ბიბლია, ათუ რომელიმე მისი ნაწილი, სომხურიდან ნათარგმნი, ეს ჯერ კიდევ საძიებელია), ისე საეკლესიო მწერლობის სხვა დარგებიდანაც, მაგრამ ის გარემოება, რომ მათში მოიპოვება ისეთი სიტყვები, რომლებსაც ჩვენ დედნებშიც ვხვდებით, შემთხვევით მოვლენად, ან თუნდა უბრალო ტრანსკრიბციად, თუკი ისინი მომხმარებელი წრისათვის გაურკვეველი და აუხსნელი იქმნებოდნენ, ვერ წარმოგვიდგენია. ასეთი სიტყვები მომხმარებელთან ვერ მიაღწევდა, თუ, რასაკვირველია, ისინი მის სიტყვა-ხმარებაში არ იქნებოდნენ. და თუ ამნარ სიტყვებს ჩვენ აღრიხედდეს ჩვენს თარგმნის ლიტერატურაში ვხვდებით, ეს, მგონია, იმას მოწმობს, რომ ისინი სრულდებიან ისეთს წრეში, რომელიც სომხურ მოსახლეობასთან და სომხურ კულტურულ სამყაროსთან იყო მჭიდრო ურთიერთობაში და რომელიც სომხურთან ერთად და ზოგჯერ რამდენადმე თვით სომხურით უცხო, გარეშე გაკლენასაც განიცდიდა. ასეთი წრის სამკვიდრო კი პირველ ყოვლისა სომხეთის მოსახლეს ისტორიული ქართლის ის ნაწილია, რომელსაც ქვემო ქართლი ეწოდებოდა (განსაკუთრებით მისი სამხრეთი კუთხეები), სადაც არაბობამდე ლიტერატურული შემოქმედება ქრისტიანობის ხანისა ქართლის სხვა კუთხეებთან შედარებით უფრო ღვიოდა. აქაურია უმთავრესად ის უძველესი ძეგლები (პირველ ყოვლისა ეპიგრაფიკული), რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევია და რომლებიც შესრულებულია ქართული ლიტერატურული ენის იმ ნორმებით, რასაც უძველესად მიიჩნევენ და რაც ხმარებიდან გასვლის შემდეგ მერმინდელს ხანაში «ხანმეტის» სახელით იწოდება.

ზემოაღნიშნული სიტყვების ერთი წილი შემდეგში იშვიათი ხმარებისა გახდა. ამის მიზეზი კი ის შეიქმნა, რომ ლიტერატურული შემოქმედების არე დასცილდა ძველს სამკვიდროს, იგი იქ თითქმის დაიშრიტა და არსებობა სხვადასხვა გარემოში განაგრძო, სადაც მოღვაწე და მომხმარებელი წრეები ისეთს მჭიდრო ურთიერთობაში აღარ იყვნენ სომხურ სამყაროსთან და მის კულტურულ წრებთან. ხოლო სადაც კი ეს კავშირი დაცული იქმნა როგორც შემოქმედელი წრის, ისე მომხმარებელი მასის მიერაც, იქ, რასაკვირველია, ნაცალი გზით წარმართთა თარგმანების შესრულება და მათში, როგორც მაგ. ჩვენს აგიოგრაფიულ ტექსტებში, დედნიდან მომდინარე ტრანსკრიბირებული სიტყვების ახალ-ახალ შემთხვევებისაც საგრძნობი ოდენობით ვხვდებით.

უცნობი წყაროებიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ლექსიკაში

ერთი წილი, როგორც აღვნიშნეთ, ქართულისა და სხვა ქართველური ენების, ისე როგორც კავკასიური ენებისა, ივარაუდება. ქართველური ენებიდან პირველ ყოვლისა ამ ენის ლექსიკა ეგულებათ, რომლის მფლობელი სომეხ მოსახლეობას პირველი გამომჩენიდანვე შეხვდნენ. ესენი ტაის პირველნი მკვიდრნი იყვნენ, რომელნიც მკრულ-ქანური მოსახლეობის მონათესავენი ჩანან ესობრივად (და აღმათ გიმობრივადაც) და რომლებიც ნაწილობრივ მაინც, თუ სულ არა, მისულ სომხურ ელემენტში გაითქვიფნენ მის გავლენის სფეროში მოქცევის გამოა¹.

სხვა უცნობ წყაროდ სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებისა, კავკასიის მხრით, სომხეთისავე მეზობელი აღვანეთის ზოგიერთი ცომების ენა მიიჩნევა. ამათ ერთვის აგრეთვე ის ენა, რომელსაც ფლობდა თვით სომხეთის მიწა-წყლის ძველი მოსახლეობა, რომელიც იქ მისულ სომხობას დახვდა. ასეთად ხალდები იგულისხმებიან, რომელთაც ერთ დროს მერმინდელი სომხეთის ტერიტორიაზე დიდი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია გააჩნდათ და კულტურულადც მაღალ დონეზე იდგნენ. რამდენადაც ამ გადასული ხალხის ენის (თუ ენების) ნაშთი ან აღარ-სად ჩანს, ან თუ სადმეა მიკვლეული, ჯერ კიდევ ჯეროვნად გამოწვლილვალი არაა, იმდენად მათგან სომხურში შესული სიტყვების გამოამკლავნება გაძნელებულია. ის წილიც კი, რომელიც ქართულ-ქართველურისად მიიჩნევა, ხშირად პირობითია, რადგან გამოსარჩევად აღიარებული სახელმძღვანელო ხერხი, როგორც მიხი ავგორებოც აღნიშნავენ², ყოველთვის მარტვე ვერაა. ეს კი უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ უცნობი წყაროდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვა მაშინ არის ერთის მიერ მეორისაგან ნასესხებად მიჩნეული, როცა ასეთ სიტყვას ერთგან (ე.ი. მასთან ვინც ისესხა) უფრო შეზღუდული და აღვლილობრივი ხმარება ახასიათებს.

აღნიშნული ხერხების სამუალებით უცნობი წარმოშობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკიდან სიტყვების ერთი წილი ქართულ-ქართველურისაგან ითვლება შესულად სომხურში, რომელთაგან ზოგიერთს, ჩვენს ტექსტებშიც ვხვდებით. მეორე, უფრო დიდი წილი ასეთი სიტყვებისა სომხურით ითვლება შესული ქართულში. მათაც აგრეთვე ვხვდებით ჩვენ ტექსტებში. პირველს ეკუთვნის სიტყვები —

1. Բակ ձայի (არითაველის ცხება).
2. Ծարաւ - წყურილი
 Ծարաւեւ - წყურიელ ყოფა; წყურილი.
 Ծարաւի - წყურიელი.
3. Հնձան - (არინძ) სა-უნჯ-ე (საუნჯისათვის) გვხვდება კიდევ շահարաս).
4. Աշակ - მუშაკი.
 Աշակութիւն - მუშაკობა.

¹ Դր. Ա. Բաიბაძის. Հայոց լեզվի սլավոնური, I, გვ. 211, 216.

² იქვე, გვ. 210. ნ. აგრეთვე H. Voigt, ზემოთ გვ. 0103 შენ.

5. იქსაოი - ცხოვარი, საცხოვარი.

6. ფერსი (+ ქიორ) - შემუსრვა [„შემუსრვა“სათვის გვხვდება კიდევ: ჩეკიანი, ქასი-რეს, იყაყიანი].

წარმოდგენილი ხუცხა, როგორც ვხედავთ, არც თუ ისე ვრცელია. ზემოთ აღნიშნულმა საშუალებებმა მეტის გამოჩენვის შესაძლებლობა ვერ მოგვცა იმ უცნობი მომდინარეობის სომხურ-ქართული ლექსიკური მასალიდან, რომელიც ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება. აღნიშნული სიტყვებიდან წას-ისა და ქას-ის ქართულ-ქართველურიდან შესვლა სომხურში აუად. ჰრ. აჭარიანი აღნიშნა პირველად (ეტიმოლ. ლექსიკ.), თუმცა მანვე შემდგომი უკანასკნელი სიტყვის წარმომავლობა ირსავე ენაში უკვე ხალღურიდან ივარაუდა: იქსაოი-ის „ცხოვარ-თან“ კავშირი. და მისი მეგრულ-ქანურის შესატყვისთან (ზხუ-რი, მჩხუ-რი) ახლო ნათესაობა აუად. ნ. მარმა გაარკვია და თითქმის ყველა მკვლევარის მიერ არის გაზიარებული. შარას-ის „წყურითან“ კავშირს H. Vogt-ი ამტკიცებს, comme emprunt probable au kartvélien et arménien-ში. მისი დაკვირვებით „ყ-ს აღვიღოს სომხური, რომელსაც ეს ბგერა არა აქვს, „კ-ს ხმარობს, ხოლო „წყ-ს მაგიერ „წ-ს, რის გამო ბარას ← „წყურ-ვილისგან“. ფერს-ის აუად. ჰრ. აჭარიანი და H. Vogt-ი ქართ. „ფშურა-სთან“ აკავშირებენ. პირველი მას ქართულიდან ნასესხებად მიიჩნევს, მეორე კი ყოყმანობს, უფრო მესამე წყაროსავენ ისრება? მგონია, რომ ფერს-ის (+ ქიორ) წყარო ქართ. „მუსრ-ვაა“.

აუად. ნ. მარი სომხ. ჩერას-ის ქართულ „პირ-თან“ აკავშირებდა, მაგრამ რამდენადაც ჩერას-ის ჩერ- ინლო-ევროპული მომდინარეობისა (ჩერ) ჩანს, იმდენად მისი შეხვედრაც ქართულთან შემთხვევითი გამოდის. ესევე მკვლევარი ჩხ-ას-ს (ჩიხ-ს) ქართულიდან ნასესხებად მიიჩნევდა (ჩიხ-ს ← უნჯ), რაც, მიუხედავად იმისა, რომ ამას საეჭვოდ უყქერიან, მაინც სწორი ჩანს, რადგან „სა-უნჯ-ე“ უფრო ფართო მნიშვნელობისაა, ვიდრე ჩხ-ას-ს.

ახლოს დგანან უთუოდ ურთიერთთან:

ქარას-ის - გან-ვარდ-ნ-ა,

რადგან ფონეტიკურა და სემანტიკურ შესატყვისობასთან ერთად აქ ქართული უფრო ფართო მნიშვნელობისაა არის და მასთან ერთად მეტ წარმოქმნილ სიტყვებსაც გვაჩვენის. ამიტომ სწორედ მგონია, რომ ქართულიდან უნდა იყოს ნასესხები ძალიან ძველად (აუად. ნ. მარი მას სომხ. ქარას-ის-თან აკავშირებს, რასაც არ იწყნარებს აუად. ჰრ. აჭარიანი).

როგორც სხვა შემთხვევებში, ისე აქაც მოგვეპოვება ისეთი სიტყვები, რომლებიც თავისთავად საერთო ხმარებისა ჩანან ქართულისა და სომხურისათვის, მაგრამ ჩვენი ტექსტებით მათი ბადალნი ფონეტიკურად შესატყვისი სიტყვებით კი არ გადმოიცემიან, არამედ ამათი სინონიმებით. ასეთებია სომხურ ტექსტებში

1. Կարաս - ქუყყანა, კევი, სოფელი აუად. აჭარიანის აზრით გასას-ს-კუყარის-გან).

1 ჰრ. ანაბას. ზაიყი სქქი ყაყმარის, I, გვ. 217.
2 H. Vogt. Arménien et caucasique du sud, გვ. 333.

2. **ჩქე** → **ჩიყს** - ცეცხლით დაწევა [**ჩქე** → **ჩიყს** ← **გზე** → **გიზე** - **გიზი**].

ოიჭასქე - მრგულიად დასაწეველი.

ჩიყსი - ალი

3. **ჩხს** → **ქსი** - შემდგომად, შემდგომი, თანა.

[აკად. ჰრ. აჭარიანი **ქსი**-ს „უკუანასთან ახლო ურთიერთობას აღნიშნავს, მაგრამ „როგორ დავაკავშირო, არ ვიციო“. აკად. ს. ჯანაშია „უკუანას ასე უღის: უკუანა. აკად. აკ. მანიძე ამას იწყნარებს: „ჭ-უკუანა“ და „კუანა“ იგივე „კუალ-ად“ მიაჩნია. ეხლა კი ნათელია, თუ სომხ. **ჩხს** (= **ჭერფი**, **კვალი**), რომლისგანაცაა **ქსი** (= შემდგომად, უკუანა), რანაირ კავშირშია ქართ. „უკუანა, კუალ“-თან].

4. **ჭალყ** - კუერახი.

[გ. დევერსით სომხ. **ჭალყ** ← **შეგრ**. „ჭა-ჭალ-ეფე-საგან, ხოლო „ჭალ“ ქართ. „ძელ“-ია. შდრ. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938წ., გვ. 120].

5. **ქაღ** - მწრაცლ.

ქაღი - ადრე.

ქაღქაღი - ადრე-ადრე.

[აკად. ჰრ. აჭარიანი **ქაღ** და მისი ქართ. შესატყვისი „ხვალ“ შესაძლებლად უცნობი საერთო წყაროდან მომდინარეობდნენ. აკად. ნ. შარი **ქაღ**-ს „შალე“-თან აკავშირებს. აკად. არნ. ჩიქობავა კი ხ-ყ უინეტიკურ დასარტად მიაჩნია და დიალექტურ ფორმად ეგულებს].

თავის მხრით ქართულ ტექსტებშიც გვხვდება ისეთი სიტყვა, რომელსაც ფონეტიკური შესატყვისის საერთოდ სომხურში გააჩნია, მაგრამ აქ ბაღლად სხვა სიტყვები მოეპოვება:

1. **წესი** - **ყარყ**, **ქრალისე**, **ქარე**.

განწესება - **ყარყსე**.

დაწესება - **ყარისყარისე**, **ყარყარისე**.

წესიერება - **ყარყ**.

მოწესებობა - **ყარისყარისე**, **ყარისყარისე**.

ასეთი მთლიანი ნუსხა ჩვენს ტექსტებში წარმოდგენილი სიტყვებისა, რომლებიც დღემდის მეცნიერებამ შეძლო გამოეჩინა საერთო ხმარების ქართულ-სომხური ლექსიკიდან როგორც ქართულიდან და სხვა ქართველური ენებიდან შესულნი სომხურში. მაგრამ ამ სიტყვებს გარდა მოიპოვება კიდევ უფრო მეტი რაოდენობით ისეთი საერთო ხმარების სიტყვები, რომელთა შესახებ იმის გადაჭრით თქმა, რომ ისინი ქართულ-ქართველურიდან არიან სომხურში შესული, ან პირველ-სომხურიდან ქართულში, ძნელია, ყოველ შემთხვევაში, ბატონობს.

¹ ჰრ. ანანიანი. *წყარები არაყარისე რაიარისე*, *წყარ.* III, გვ. 1200

² აკ. მანიძე. *მირას ნიშანი მრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში*, *კომ. საბ. უნე.* *მრეცხი*, I, 1936 წ., გვ. 345.

³ Hans Vogt, *Armenien et caucasique du Sud*, გვ. 332.

ვ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო-
ხმარების სიტყვები

უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური სიტყვები, რომლებსაც ჩვენს თარგმანებში ვხვდებით, შემდეგია:

1. აგაანელ (← "ანგაან" ← "ანგარ") - ანგაჭრება.

2. აխოქსანს II აխოქსანს - ახოვანი.

[„ახოვან“-ისათვის გვხვდება კიდევ: არჩ, სოინაყას, ჭაჯ].

3. ასაღას - ავაზაკი.

4. ჩანას - ბანაკი.

[ჩანასელ - დაბანაკება].

5. ჩას - დასი.

6. მონარას - ზუბრაკი.

[„ზუბრაკ“-ისათვის გვხვდება კიდევ: ყილ].

7. კრილირის (← კირი) - წურთილება.

8. ჩამაას - ჭამბაკი.

9. ჩამაირის - ამბორის ყოფა.

10. ჩარბ - ხარჭი.

11. ზამარჩი - ჭეშმარიტი.

ზამარილირის - ჭეშმარიტება.

ზამარიასატი - ჭეშმარიტებისა მოყვარე.

[„ჭეშმარიტად“ კი - ჩადასაჩი].

12. ჩიოი, ჯიოილირის - შფოთი.

[„შფოთ“-ისათვის გვხვდება კიდევ: ხაოილ, ხაოილირის].

13. ილან - ურთ.

[14]. ღარ-ა-ღარ - ძვრ-ძვრად

[მაგრამ: ღარ - ბორცვი, მტერი, ეშმაკი; ღარილირის - სიბორცვე;

ღარიარაოი - ხენეში. ამავე დროს კიდევ: „ძვრ-უჯენებელი“-ასიჩას-
კაღ].

[15]. შაქანასაღ - ვამობრწყინება (II შაქანა - ჭაქრვანი).

[„ვამობრწყინება“-ბრწყინვასათვის გვხვდება კიდევ - ჩააღელ].

16. შაჩი - ჭატიკი.

[„ჭატიკ“-ისათვის გვხვდება კიდევ - ააჩიჩაას].

17. შილ - ბილწი (II შევინებული).

[„ბილწ“-იდან წარმოქმნილი სიტყვებისათვის - „ბილწება, შებილწება“-
სათვის კი - აილწილირის, აილწელ, აილწი].

18. სხნას - სენაკი.

[„სენაკ“-ისათვის გვხვდება კიდევ - სინჩი].

[19]. ქაქინსი - ველური (II ქაქი - ადგილი).

[„ველ“-ისათვის გვხვდება - იაქი].

20. **სანსელ** - ტანება.

აღნუსხულ საერთო ხმარების ქართულ-სომხურ სიტყვებს გარდა, რომელთაც აქ ყველგან საპირისპიროდ ფონეტიკური შესატყვისები გააჩნიათ, ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება ისეთებიც, რომლებსაც საერთოდ მსგავსი საპირისპირო შესატყვისები კი აქვს, მაგრამ ტექსტებში მათ ვერ ვხვდებით. ასეთებია:

ე. სომხურში:

1 * **ღარა** (→ ღარ(რ)ჩი ჩარკანსელ, ღარჩორელ) → **არ** - შიში, შეძრწუნება.

არელ - საშინელო.

2. **ჩიყელ** - გუმერა, ცემა.

3. **კაღმელ** - მზადება, განწყობა, აღმშენება.

4. **კააკან** - საკრველი.

5. **კარი** - წესი, წესიერება.

კარგალორახელ - განგებული.

კარგალორელ - გებული.

კარგალორიძის - განგება.

6. **კიყ** - გასაყვადელი (ჩიყიუი დანსაყარჩის - გასაყვადელსა ეზათასა).

7. **კოიქი** - მაკრიალ მოისარი.

8. **კრაკ** - ცეცხლი.

9. **ჩაჯი** - ვნებული.

10. **შაქალი** - ვაშკარანი.

11. **შაყოთელ** - დაძება.

შაყოთილი - შემუსრვა.

12. **შარი** - შესხმა.

13. **შარი** - ნაყოფი, ხილი.

შარაქი - ნაყოფის მომღებელი.

შარაქილიძის - ნაყოფის გამოღება.

შარაქი - ნაყოფი(თ) აღსავსე.

შარაქი - უნაყოფო.

14. **ქაქანი** - აღსრულება.

ფ. ქართულში:

1. **აზნაური** - აყაყი (წარმოქმნილ სიტყვებშიც ყველგან საპირისპიროდ ასეთი შესატყვისია; მაგრამ აყაყილიძის - განთავისუფლება).

2. **აბა** - აბაღი.

3. **ბიწი** - აბსარაყოლიძის.

4. **შეკანმა** - ქაქისელ.

5. **განკარვე** - სიროტელ.

6. **ჭირტი** (ჭურტი; ჭირჭ-მოსილი) - ქაქაღ-ა-ღაყაყი.

7. **ხენეში** - ჯარაყოფი.

როგორც წარმოდგენილი ნუსხიდან ჩანს, მცირე ანა იმ სიტყვების რაოდენობა, რომლებიც უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკი-

და: გვხვდება ჩვენს ტექსტებში. ღრხხილღში ჩასმულუბს გარდა ისინი ყველა სომხური-
 ღან შესულად მიიჩნია ქართულში აჟად. ჰრ. აჰარაიანს. ხილა ფრხხილღში მოქცეულთ
 მის „ღექსიღინსი“ ვერ ვხვდებით გარდა იმ ნაწილისა, რომლის სათვალავი ნახევარ-ფრხხი-
 ღღშია ჩასმული და რომელსაც ის აჟად. ნ. მარის შრომებით იცნავს, მაგრამ იმ კავ-
 შიკს, რასაც აჟად. ნ. მარი ქართულთან მიმართებით ამყარებმა, იგი თვით არ იწყნარებს.
 აჟად. ნ. მარის მიერ ზოგიერთი სიტყვისათვის მოცემული ახსნა-განმარტება მართლაც
 საეჭვოდ შეიძლება მივიჩნიოთ, სახელდობრ: აჟარბაღ, რომელიც ჩვენი ვარაუდით
 სომხ. აჟარბ, კარბ-ს კი არ უკავშირდება, არამედ ქართ. „ბრწყ-ინვა“-ს. სწორი კი
 უნდა იყოს აჟად. ნ. მარის შესხედულება, რომ სომხ. კხრბ კავშირშია ქართ. „წერთ-ნა-
 თან, კიიიქი - ქართ. „ყრმა-სთან და ქაჟი ქართ. „ველ“-თან. ჩვენი მხრით გვეცნია,
 რომ აგრეთვე კავშირში უნდა იყვნენ შემდეგი სიტყვები: ჯარ - „ძვრ“-თან (შიმი-
 ნა წრიღან კი - „ჭერ“-ჭერკულ“-თან), ყაანს - „ტან-ენა-სთან და „ჭორჯი“-ჭიკ-
 თან, რადგან ესენი ფონეტიკურადაც და სემანტიკურადაც ერთი-მეორის სრულ შესაბა-
 მისს წარმოადგენენ.

აჟად. ჰრ. აჰარაიანი რომ თოტქმის ყველა ზემოთ აღნუსხულ სიტყვას სომხურიღან
 მიიჩნევს ქართულში შესულად, ეს, ცხადია, მისი იმ შესხედულებიღან გამოდინარეობს,
 რომლის თანახმად უცნობი მოდინარეობის სომხურ-ქართული ხმარების ესა თო ეს საერ-
 თო სიტყვა მაშინაა ერთის მიერ მეორისაგან ნასესხები, როცა ასეთ სიტყვას ერთგან ჟ-
 წრო შინაარსი და შეზღუდული ხმარება აქვს, ხოლო მეორეგან მისი შინაარსი უფრო-
 ფართოა და წარმოქმნილი სიტყვებიც უხვი, ისე რომ მისი ძირითადი მნიშვნელობა აღ-
 ვილად იხსნება. უკანასკნელ მომენტს, როგორც ვნახეთ (გვ. 0103) დასაყრდენად იყენებს
 H. Vოფტ-ი, მაგრამ, რომ ასეთი საყრდენი ყოველთვის ერთნაირ შედეგს არ
 გვაძლევს, ამას ზოგიერთი სიტყვის დაფასებაც მოწმობს, რომელსაც ხსენებუ-
 ლი მკვლევრები გვანჯლიან. აჟად. ჰრ. აჰარაიანის მტკიცებით, მაგ., „კალო, ნეხ-
 ვი, ლიწო, ჯოცვა“ სომხურიღან (კაღ. სსქ-სსქსს, ლიქს, ჯიფ-ჯიფქ) უნდა
 იყვნენ შესული ქართულში, ხოლო H. Vოფტ-ის დაკვირვებით, ესენი ყველა
 ქართულიღან უნდა იყვნენ სომხურის მიერ ნასესხები. ამნაირად, ნათელია, ასე-
 თი სხვადასხვაობა იმას მოწმობს, რომ ხსენებული გზით გამოწვლილვა სიტყვები-
 სა ყოველთვის ადვილი საქმე არ ყოფილა, ზოგჯერ კი არც საიმედოც.

ვიწროა თუ ფართო რომელიმე სიტყვის შინაარსი ერთს ან მეორე ენაში ურთი-
 ერთთან დაპირისპირებისას, ამის გარკვევაში, მგონია, ერთგვარი სამსახურის გა-
 წევა შეუძლია ერთიმეორისაგან თარგმნილ და ამ ენებზე დაცულ ძეგლებს. ზემო-მო-
 ყვანილ ნუსხას თუ დაუუკვირდებით, შევნიშნავთ, რომ იქ წარმოდგენილი საერთო
 ხმარების ესა თო ეს სიტყვა ქართულს ან სომხურ თარგმანში ზოგჯერ ბაღდად რამ-
 დენიმე სიტყვას გვანჯლის. ამათში შეიძლება ერთის ფონეტიკური შესატყვისი და
 შეიძლება არაც. შემთხვევა გვეჩინდა ალგვენიშნა, რომ ასეთი ნაირსახეობა მტკიც-
 ძლებელია ამით იყოს გამოწვეული, რომ ფონეტიკურ შესაბამისს კერძო სპეციფიკური
 მნიშვნელობა ჰქონდეს, ხოლო სხვებს (მის გვერდით) უფრო ფართო და ზოგადი.
 ყოველ შემთხვევაში, ის გარემოება, რომ ფონეტიკურ შესატყვისთან ერთად, ან მის
 გარემოც, სხვა ეკვივალენტური შესატყვისიზიყ მოგვეპოვება, და ისიც რამდენიმე, იმას

უნდა მოწმობდეს, რომ ნაირსახეობის წარმოჩენა ერთისა და იმავე სიტყვის კადმოსაცემად რამდენადმე ამ სიტყვის შინაარსის სიფართოვით არის გამოქვეყნა, თუმცა შესატყვისების შერჩევაში სტილისტიკაც იღებდეს მონაწილეობას. ასე მაგ., ჩვენი ნუსხის შემდეგი სიტყვები: *არ* - შიში, შეპრუნება; *ჩიყს* - გუმბარა, ცემა; *კაყმც* - მზადება, განწყობა, აღშშნება; *კარა* - წესი, წესიერება და *ყყო* - წაყოფი, ხლი, რომელთაც ბაღად ფუნტიკური შესატყვისები ტექსტებში სრულიად არ გააჩნიათ. მაგრამ სამაგიეროდ ხამდენიმე ეკვივალენტით არიან წარმოდგენილი, სომხურისათვის უფრო დამახასიათებელი უნდა იყვნენ, ვიდრე ქართულისათვის.

საწინააღმდეგე შემთხვევაში კი, როცა საერთო ხმარების სიტყვა ისეა შესატყვისად გამოყენებული ქართულში, რომ მისი სომხური ბაღალი ფონეტიკური შესატყვისის გვერდით ტექსტებში სხვა ეკვივალენტითაც არის წარმოდგენილი, უკვე იმან უნდა მოწმობდეს, რომ ქართულში ასეთ სიტყვას ფართო შინაარსი აქვს, რაც მისი უცხოობით კი არა, არამედ სიმკვიდრით უნდა აიხსნებოდეს. ჩვენი ნუსხიდან ასეთებია: *ახვანი* - *ახოხას*, *არჩ*, *სარაყას*, *გაჯ*; *ბილწი* - *აჩბ*, *აღყიქი*; *ბრწყინვა* - *აყაბა*, *აყაქს*; *ველი* - *აყარ*, *გაჯარ*; *ზურაჯი* - *გოარას*, *გო*; *პატიუი* - *აყარბ*, *აყარორას*; *სენაი* - *ახხას*, *არბბ*; *შეთი* - *აჩიბ*, *არაქიქის*; *ძვრი* - *გარ*, *იქ* - *ბ* *ჭემმარიტი* - *ჭემმარიტად* - *ბაყარყ*, *რასაყარ*:

მხელთა, რასაკვირველია, ამ მხრივ რაიმე უპირატესობა მიანიჭო კაცმა რომელიმე იმ შემთხვევას, როცა საერთო ხმარების სიტყვისათვის ან მარტო ფონეტიკური შესატყვისი გვაქვს, ანდა აღენ ერთი ეკვივალენტი. ასეთ ლექსიკას თვალის გადავინებდა უნდა სხვა თარგმნის ძეგლებშიც და, თუ იქ მათთვის სხვა სათანადო ეკვივალენტები აღმოგვაჩნდებოდა, საკითხს ნაჩვენებები გზითვე მოვლება, ე.ი. გაიკვანება, რომელი ენისათვის ჩანს უფრო ზოგადი შინაარსისა ესათვის სიტყვა და რომლისათვის არა. მიღწეული შედეგი, ცხადია, საბოლოოდ მაინც ვერ გადაწყვეტს სიტყვის მომდინარეობის საკითხს, მაგრამ იგი, მგონია, ერთ-ერთი ანგარიშ-გასაჩევი მომენტი მაინც დარჩება იმისათვის, რომ სხვა ღონისძიებებთან ერთად გამოყენებულ იქნეს მიზნის მისაღწევად. ამიტომ სანამ რაიმე საიმედო საყრდენი არაა დაქობნილი ხსენებული კატეგორიის სიტყვების წარმომავლობის მისაკვლეველად, ისე რომ შეგვეძლოს ვთქვათ, ეს სიტყვა სომხურიდან არის შემოსული ქართულში, ანდა სხვა კიდევ ქართულ-ქართველურიდან მიმდინარეობს სომხურში, მანამ უმჯობესია ვუწოდოთ ასეთებს - «უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები».

IX. საერთო სიტყვებისა და საკუთარ სახელთა გადმოცემა

თარგმანების მიხედვით

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვების მიმოხილვის დროს, როდესაც საუბარი გვექონდა უცხო და საკუთრივ სომხური მომდინარეობის ქართული ლექსების შესახებ, აღვნიშნეთ, რომ ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება რიგი სიტყვებისა,

რომლებიც მთარგმნელთა მიერ ახლად ჩანს გადმოღებული¹. ესენი იმით გამოირჩევიან სხვებისაგან, რომ, როგორც ახლად გადმოღებულნი, ზედმიწევნით ახლად დგანან სომხურ-თან. ისინი, როგორც აღვნიშნავდით, დედნის სიტყვების თითქმის ზედმიწევნითს ტრანსკრიბციას წარმოადგენენ.

მსგავსი მდგომარეობა შეინიშნება აგრეთვე საკუთარ სახელთა (პირთა და გეოგრაფიულთა) გადმოცემის შემთხვევებშიც. აქაც, მაგრამ არა მთლიანად, ერთი, და ისიც საკმაოდ წილი სიტყვებისა, ისეთივე გზით გადმოიღება, როგორც წინა შემთხვევაში, ე.ი. ზედმიწევნითი ტრანსკრიბციით. საკუთარი სახელები, რომლებიც ასეთნაირად გადმოიცემა ჩვენს თარგმანებში, უმთავრესად სომხური სამყაროს კუთვნილებას წარმოადგენს; ისინი წინათ ქართულ მწერლობაში არც ყოფილან ხმარებული, უკეთ რომ ვთქვათ, არ შეინიშნებიათ? ამრიგად, რამდენადაც სესხებულ სიტყვათა და საკუთარ სახელთა გარკვეულ ნაწილებში, ჩვენთვის საგულისხმო ხანისა და ადგილის მთარგმნელთა საკუთარი ხელი შეინიშნება, იმდენად საშუალება გვეძლევა ვილაპარაკოთ სომხური სიტყვების გადმოცემის შესახებ IX-X ს.ს-ის ცალკეარკვეული წარმომობის თარგმანებში.

როდესაც ჩვენ ხსენებული სომხური სიტყვებისა და სახელების ქართულ გადმოღებას „თითქმის ზედმიწევნით ტრანსკრიბციად“ ვაფასებთ, მხედველობაში გვაქვს ძველი სომხური ენისათვის დამახასიათებელი ისეთი ფონეტიკური მხარეები, რომლებიც ხსენებული მასალის გადმოცემაშია დაცული. ცნობილი ფაქტია, რომ სომხურმა სალიტერატურო ენამ, რომელიც ქართულის თანამოასაკება, დროთა მსვლელობაში მორფოლოგიასა და სინტაქსთან ერთად ფონეტიკის მხრითაც დიდი ცვლილება განიცადა. ცვლილება დაეცა, პირველ ყოვლისა, ხმოვნებსა და დიფთონგებს, განსაკუთრებით უკანასკნელთ: როგორაა ასახული ეს მხარე ჩვენი თარგმანებით, ამას ცალკეაღვე განვიხილავთ.

ა. ხმოვნები:

რაიმე სავანგებო ცვლილება სომხურ ხმოვნებს ჩვენს თარგმანებში არ ატყვიან.

ե-სა და ი-ს ვადიფონგება სიტყვის დასაწყისში (ե → ქ ღ ი → იოი → ქი), რაც სომხურის დღევანდელ კილოებს (თანამედროვე ლიტერატურულ ენასთან ერთად) ფართოდ ახასიათებს, ჩვენს ტექსტებში არ შეინიშნება. მაგ.: երևանქო-ნი - ერევანთეს-ად (+ ერევანთანი) გვაქვს თარგმანში, იოყანს-ოსტანად; იუ-საყანს ქანს-ოჩხარაც ვან-ად ღ იუსიქ-ოსკიდ. სიტყვებს შიგნით ხ ყველგან უცვლელად სათანადო ე-ნით არის წარმოდგენილი, მხოლოდ ერთგან ხ-ს სანაცვლოდ ქართულში ი-ნი არის: ჟარსკის-კარაგი, თუმცა იმავე სიტყვაში მეორეგან ასეთი რამ არ შეინიშნება: ჟარსკის-კარეგინი. ასევეა ქართულიდანაც სომ-

¹ ასეთი სიტყვები სავანგებოდ გამოყავით კიდეცაც, სათვალავების სწორ ფორხილებში ჩასმით.

² ისეთებს საკუთარ სახელთა საძიებელში, რაც ტექსტებს ერთვის, დაშლით აღვნიშნავთ.

ხურად ვადალებულ თარგმანში: სელინი - სელინი.

ეს ხმოვნის ვადმოსაცემად, რომელიც მსგავსად ძველი ქართულის „შ“-ისა, ზოგჯერ დიფთონგის შემეცვლილი იყო (სე = სე; ეჟ = შ), ქართულ თარგმანებში უნი ვეზულებდა. ცხელი, ია-ია ს.ს-ის მთარგმნელებს აღარ შესძლებიათ ე-სა ლ-შ-ის გამიჯნვა, თორემ ეს სათვის მათ შ უნდა ვაძიეყენებიათ. მაგრამ ეს ვითარება მარტო ჩვენი თარგმანების დამახასიათებელი არაა. ამ დროს ე-სა ლ-შ ბგერებს ქართულში საერთოდ ვერ განარჩევდნენ პევეთრად, რასაც ამ ხანის სხვა სელნაწერი ქველების ჩვენებასიც გუიშიაქმეებ.

ეს სმოვანი, რომელიც ერთად-თავმოყრილი თანხმოვნების ვამყარია სომხურში, ძველშიც და ახალშიც, სადაც ის თანხმოვნებს შორის მოისმის, მაგრამ არ იწერება, ქართულ თარგმანებში არსად არ ვადმოცემა. მას იქაც კი ვერ ვხვდებით, სადაც ორზე მეტი თანხმოვანი იყრის ხილში თავს, მაგ.: რუჟოსიქ - რმტონი, სკოსიქ - სლუნნი. ათეული მკაცლითაიდან სავა შემთხვევადაა, რომ ეს სანაცვლოდ ქართულში „უ“ გვაქვს. ექნია: ჩოჟოსიქ - ჰუმაიქ, ჰუმაიქ; შოჟოსიქ - სუ(შ)ბატი და (ჟოჟოსიქ) სოჟოსიქ (სათესაჟოსიქ) სუჟოსიქ (სა). ერთს მაგალითში - მოჟოსიქ - სოჟოსიქ - შეიძლება ვგონოს ვაცს, თითქოს ეს მაღლად უარისა, მაგრამ ეს სწორი არ იქნება, რადგან ქართულში „მოჟო“ სომხ. მოჟოსიქ კანონზომიერი შესატყვისია და შეიძლება უშუალოდ იყოს ნახესხევი ფალაურიდან.

ერთგან ეს მაღლად ქართულში ინი ჩანს: სოჟოსიქ - აბდოლა, მაგრამ ეს სახელი ქართულში ორიგინალურ ქველებშიც კი, რომლებიც ჩვენს თარგმანებს წინ უსწრებს ზოგჯერ (მაგ. აბდოს მარტვილობა), ყოველთვის ასე იწერებოდა და ჩვენი ტექსტის მთარგმნელიც ამ განმტკიცებელი ფორმით ხელმძღვანელობს, როგორც სხვა მრავალ შემთხვევაშიც, შეეხება ეს უცხო სიტყვისა თუ სავარსებო სავარსებო გადმოცემას.

ეს კიდევ ერთგან თითქოს ოც ენაცვლება: სოჟოსიქ - ნოჟოსიქ, მაგრამ აქაც რაღაც სხვა ვითარებასთან უნდა გვეზონდეს საქმი, რადგან ქართულის სხვა ქველებშიც აღნიშნული სახელი ყოველთვის ამ სახით არის წარმოდგენილი (მაგ. „ქართლის ცხოვრებაში“).

ეს ხმოვანი ყველგან ინიით არის ვადმოცემული როგორც სომხურიდან ვადმოთარგმნილს, ისე ქართულიდან სომხურად ნათარგმნ ქველებში. ერთგან მხოლოდ, შოჟოსიქ - სოჟოსიქ სიტყვის ვადმოცემისას, ის არა ჩანს („შოჟოსიქ“), რაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რადგან შოჟოსიქის-ის გვერდით ხელნაწერებში ვხვდებით ისეთი ვარიანტები, სადაც ეს ი ამოვარდნილია: შოჟოსიქიქ || შოჟოსიქსიქ (I 6, გვ. 81, 82; I 7, გვ. 89, 91).

იქ, რომელიც აღრინდელს ქველებში ბერძნული ა-ს ვადალია, ჩვენს თარგმანებში ოვით არის ვადმოცემული (როჟოსიქის-ის - დოჟოსიქის, შოჟოსიქის - სოჟოსიქის). ასევე ვადმოცემოდა აგრეთვე ძველს ქართულში ბერძნული ა. ეს იქ ჩვენი თარგმანების აღმოცენების ქაშს უკვე ვრძელი ო კი აღარ ჩანს, როგორც წინათ (მაგ., როჟოსიქის - ჰოჟოსიქის), არამედ ოვ, რადგან ამ დროს სომხ. ა-ცა დიქც ქართული თარგმანებში უკვე თანხმოვანია ყოველგვარ ხმოვანთან.

იქ ხმოვანი ქართულ თარგმანებში ყველგან უნია, გარდა ერთი შემთხვევისა, ქართულ და სომხურ ლიტერატურულ უარიანობა.

საბუღალბრ, სავგარეულო სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსი -ისი ზოგჯერ -ან-ით გადმოიცემა (სამაყილსიქ -ამაღონნი; -სირილსიქ -სარწონნი; სარკასილსიქ -არშაკონნი; ირკილსიქ -რშტონნი; ჭაქილსიქ -ქაჭბერონნი), თუმცა ის უნის სახითაც გვხვდება (საკარაილსიქ -აპაჭუნნი; ჩაყარაილსიქ -ბავრატუნნი; ჭილსიქ -გუნნი; სკილსიქ -სკუნნი). შეიძლება აქ XI ს-ის ხელნაწერებში შენიშნული ის ვითარება გვეჩვენოს, როცა უს დაწერილობას ზოგან (ზოგიერთ ხელნაწერში ძალზე ხშირად) თნი ცვლის, მაგრამ სინტაქსად ასეთი რამ სხვა შემთხვევებისათვის ჩვენს თარგმანებში არ შეინიშნება (ერთგანაა მხოლოდ სტრჰან II სურჰანა - სიურჰან) და ამიტომ ძნელია გადაჭრით რისამე თქმა.

ერთგან კიდევ ის, ისე როგორც ჩ სრულიად ამოღებულია ქართულში: ჭილსა-ჩაყარაილსიქ - ქნარასტანი, რაც შეიძლება დედნის ნუსხიდანაც მომდინარეობდეს.

ლიფთონგები:

თუ სომხურის ხმოვანთა გადმოცემის მხრით IX-X ს.ს-ის თარგმანებში, როგორც ვნახეთ, დიდ სხვაობას აღვილი არ ჰქონია, შეიძლება იტყვას, უმნიშვნელო იყო, სამაგიეროდ ლიფთონგების გადმოცემისას ნაირნაირობა უფრო მეტადაა მოცემული:

სა ლიფთონგი, რომელიც აკად. ჰრ. აჭარიანის მტკიცების თანახმად კლასიკური სომხურში (V ს.) თითქოს ყველგან აა იყო, რა აღვილსაც არ უნდა ყოფილიყო ის სიტყვაში, ეხლა უკვე სიტყვის ბოლოს, თუ ქართულ გადმოცემას ვენდობით (სარქაყ - აბდილა, ჩილარაყ - ბარლაჰა, ჩაყარაილსიქ - ბარაქადრა), აღარაა ლიფთონგი; არამედ ლიფონ ხმოვნად ა-ღ არის ქცეული, თუმცა ერთგან თითქოს ისევ პველებურ მდგომარეობას გვიჩვენებს (ჩაყარაილსიქ სარაილსიქაყ - ნათესავისაგან სურვანბთაჰ), თუ აქ ბოლოკიდური ა ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოვების ელემენტი არაა, რომელსაც, შეიძლება შემთხვევით აკლია -სა: ნათესავისაგან სურვანბთაჰ(სა).

სიტყვის შიგნით, თანხმოვნის წინ, როცა ის ნამდვილი ლიფთონგი უნდა იყოს, უცვლელია (ჩაყარაილსიქ - ფაჰგავარანი), ხოლო, თუ ის -სა ლიფთონგის წინ აღმოჩნდება - მონოფთონგადაა შეცვლილი (ჩაყარაილსიქ - ჰუმაიკ, ჰუმაიკ).

იქ ლიფთონგი, რომელსაც აკად. ჰრ. აჭარიანი კლასიკური სომხურისათვის ნამდვილ ლიფთონგად მიიჩნევს თანხმოვნების წინ (იქ), ხოლო არანამდვილად ხმოვნების წინ (აყ), გამოწვევითაა არის გადმოცემული ქართულ თარგმანებში: ყ სხისა (სარასილსიქ - სპაქანუშ), ანდა: ორხმოვანას მაგიერ ორი ხმოვნით არის წარმოდგენილი, -თი (ქსილსიქ - ვინსინ; ქსილსიქ - ვრინს). ძველ სომხურში თანხმოვნების წინ ეს ლიფთონგი (თა) უა-ღ იქცა² და მისი ასეთი გამოთქმა ვაღმაიყა ახალ სომხურსაც, ხოლო დიალექტებში ის უ-სა და თ-ს სახით გვხვდება, ასე რომ ჩვენი ტექსტების ჩვენებანი უმთავრესად დიალექტებს უჭერენ მხარს.

სა ლიფთონგი, რომელიც V-ს-ში ყველგან აჟ უნდა ყოფილიყო, როგორც ამას აკად. ჰრ. აჭარიანი ამტკიცებს, რა აღვილიც არ უნდა სჭეროდა მას სიტყვაში, ებ-

¹ ჰრ. აჭარიანი. ჯაიყი. გვ. 41-42. ქსნსა, 1928, გვ. 315-320.

² ლიფთ. ს. აქელიანი. ჯაიყი [ქაქი] კონსტანტინოპოლში. 1931, გვ. 148.

ლა უკვე ჩვენს თარგმანებში ყველგან ავ-ის სახით არის წარმოდგენილი: სიტყვის ბოლოს - წარსაძალ - ქარანძავი; სილკალ - სუჯავი; სიტყვის დასაწყისში: ალას - ავანი; სიტყვის შიგნითაც (ხმოვნისა და თანხმოვნის წინაც) - სალასაარ - ნავასარდი, ასაძალაფიქ - ანძავეთი, კალსიქ - აშავიერი, კარკალას - არშავიანი, კარალაფ - არტავასტი, კალსარ - კავადი, სილსალსარ - ნივსალავურტი, სილსალსარ - სუკავანი, სარსალსარ - ქარევაფტი.

ათორ-ორთა გამონაკლისი აღნიშნული მოვლენისათვის მაინც გვხვდება თარგმანებში: ალ დიფთონგი: ა ხმოვნის წინ სიტყვის შიგნით ე-დ გადმოცემა: კარძალორ - ვარძაორ, ხოლო თანხმოვნის წინ ე-დ: მარას - ტარანი. პირველი გამონაკლისის მიზეზი მგონია სომხურიდან არ უნდა მომდინარეობდეს, აქ ქართული ფონეტიკა ჩანს ჩარეული. ქართულშია, სწორედ, რომ თ-სთან წინამავალი ვ გვეკარგვის, მაგ.: ცყავი - ცყაოსანი (+ ცყავოსანი), ქატივი - ქატიოსანი (+ ქატივოსანი). და სხ... ასევე ვარძავორი → ვარძაორი. რაც შეეხება მარას-ის «ტარონად» გადმოცემას, აქ შეიძლება ასეთი გადმოცემა სომხური რომელიმე დიალექტიდან იყოს შემოსული ქართულში. დიალექტში უნდა დაწყებულიყო ის მოვლენა, რომელიც ჩვენ აქა გვაქვს, სახელდობრ, ალ-ის თ-დ გადასვლა, რაც შემდეგში საშუალო საუკუნეებშიც სომხ. ი-გან განსასხვავებლად ინიშნით გადმოცემა.

ბ. დიფთონგს, რომელიც აკად. პრ. აქარიანი ისავე შეხედულებით კლასიკურ სომხურში თითქმის ყველგან ეწ უნდა ყოფილიყო¹, ალ-ის მსვავსად, სიტყვის ბოლოს თუ შიგნით (შემთხვევები მხოლოდ ხმოვნების წინა გვაქვს) უმარცვლო ელიზენტი ეკველთვის ე-თანხმოვნით აქვს წარმოდგენილი: ბ. = ევ. ასე მაგ.: შარქლ - ქართევი; წარქლასარ - ბავრეჯანი; სრასიშილსი - ერევანთვსი (+ ერევანთენი). ძველ სალიტერატურო სომხურში ეს დიფთონგი თანხმოვნების წინ იქ დიფთონგად იცვალა, რაც შემდეგში იმავე ცვლილებას განიცდის, რასაც სალსალ ვადლად იქ დიფთონგი².

ბ. დიფთონგი, რომელსაც აკად. პრ. აქარიანი იწ-დ წარმოდგენს ყველგან v-ის სალიტერატურო სომხურისათვის³, ჩვენს ტექსტებში სიტყვის შიგნით გვხვდება და ისიც თანხმოვნის წინ. აქ ის ყველგან ივ-ით არის გადმოცემული: შილსალსარ - დიფთონგის, სილსალსარ - ნივსალავურტი, სილსიქ - სივნიეთი და შილსიქ - ქრისტი. ძველს ქართულ ზოგიერთ თარგმანში ის ვ (უი) სახით არის წარმოდგენილი (მაგ. შარქლსარ - შარქლსარ⁴), რაც ჩვენი ტექსტებისაგან განსხვავებით ნათლად ასახავს სომხ. ბ. -ის დიფთონგობას და მასთან ამ თარგმანის აღრიხდელობასა და სხვაგვარ წრეში აღმოცენებასაც. თვით ძველ სომხურში პირველადი სახე ხსენებული დიფთონგისა - ბ. - შემდეგში ბ. -დ არის ქცეული; უკანასკნელი სახით (ილ) შემოსულია ის ახალ სომხურშიც, გილოებში კი გამონაკლის-

¹ ზრ. ანდრეასი. ზაიცი ფირე, კიხნსა - 1928, გვ. 326.

² შროფ. მ. ანდრეასი. ზაიცი ცხელი რესილსი. შერასა - 1931, გვ. 118.

³ ზრ. ანდრეასი. ზაიცი ფირე, კიხნსა - 1928, გვ. 326.

⁴ ილ. აბულაძე, ქართ-სომხ. ფილოლოგ. შტუდიები, I, გვ. 336 (= ტფ. უნივ. შრომები, V).

გებულა ან.ქ-ღ ან ილ-ღ.

სა დიფთონგი, რომელიც ქართულში აღრიღანვე ისეთ ბაბალს გვაწვდის, რომ მართლაც მის დიფთონგობას აღასტურებს (მაგ.: მსაყსას- მათიანე, მსყსას- ატიანი) ჩვენი თარგმანებით უკვე მონოფთონგი უ-ით არის წარმოდგენილი მსგავსად სომხური კილოებისა. ასე მაგ.: ასაყსას- ამარენი, რქსაყსას- ჟ- დიმაყსენნი, სქსელსაყ - ეკელეცი, ჯაყსაყ ი-რსაჩა - ჰაცეც ღრახტი, ჯმსაყსაყ- ჰუ- მაყ (ერთგან კი- ჰუმაიყ). მხოლოდ ერთგან გვაქვს მისი წინანდელი გამოხატუ- ლება: მსაყსას- ვატენანი.

ილ ხმოვნით შედგენილი აღმავალი დიფთონგებისაგან, რომლებშიც კლასი- კურ სომხურიშივე ავითონ უ იყო უმარცვლო წევრი დიფთონგისა, როგორც ამას აკად. აჭარიანი ამტკიცებს², ჩვენს ტექსტებში გვხვდება ილსა და ილქ, რომლე- ბიც თარგმანებში ერთ შემთხვევაში ვა-ს სახით და მეორეგან ვი-ს სახით არის წარმოდგენილი: მსაყსას- ბაგვანი; რქს- ღვინი.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი დიფთონგის გადმოცემისას ქართული თარგმანები გარკვეულ კითხვებს გვიჩვენებენ: ქ- თი შედგენილი ზოგიერთი სა- ხის აღმავალი დიფთონგი გამონოფთონგებულა უმარცვლო ელემენტის დაკარგ- ვის გზით: აყ- ჯ, იქ- ღ ან უ (თანხმოვნების წინ). ხოლო ღ-თი შედგენილი აღმავალივე დიფთონგები აღარ არიან დიფთონგებად წარმოდგენილი, რადგან უმარცვლო ელემენტი სათანადო ვ:თანხმოვნად აქვთ შეცვლილი (საღ- აკ, სღ- ეკ, ქღ- იკ) ისევე, როგორც იმ აღმავალ დიფთონგებსაც, რომელთაც უმარცვლო წევ- რად ილ მოეპოვებათ. (ილს- ვა, ილქ- ვი). გამონოფთონგებულა აგრეთვე სს დიფ- თონგიც: სსა- ე.

დიფთონგების გამონოფთონგებისაგან ყართო მისწრაფება სომხური დიალექტე- ბის დამახასიათებელი მხარეა, სალიტერატურო ენა დიფთონგებს კვლავ იცავს. ძვე- ლი სალიტერატურო სომხურის დიფთონგების ქართულ თარგმანებში ასახული გამო- ნოფთონგება ამდენად ნიშანდობლივი თავისება გამოდის IX-X ს.ს-ში იმ კილოსათვის, რომლის წრიდან მთარგმნელები უნდა იყვნენ გამოსულნი (ან როგორც იქ აღზრდილ- ნი, ანდა როგორც მისი ღვიძლი წევრები). ტექსტების ქართულად გადმომღებნი, რომლებიც, როგორც გვგონია, ტათელნი უნდა ყოფილიყვნენ და მასთან სომხები (ავიღვრაფიული ტექსტებისა), უეჭველია, მშობლიური კილოს გამოთქმით იხელ- მძღვანელებდნენ ზემოაღნიშნული სომხური ლექსიკის ვადმოცემისას. ტაოს სომ- ხური კილისათვის, მაშასადამე, აღნიშნული მისწრაფების გარდა დამახასიათებე- ლი ყოფილა კიდევ მიღრეკილება, გასმოეცა აღმავალი დიფთონგების უმარცვლო წევრი ღ და აღმავალი დიფთონგის უმარცვლო ილ თანხმოვნით ქ(ვ), რაც იგრეთ- ვე ახალ სალიტერატურო სომხურს ძველიდან აქვს გადმოყოლილი, სადაც, ცხადია, ეს მოვლენა ძველადვე ტაოსა და მისი მახლობელი დიალექტებიდან იქნება შე- ტანილი.

1 შიკოტ. შ. ს. რეკსას. ჯაყიყ ტექსტების კრებული - 1931, გვ. 117.
2 ჯი. ს. მსაყსას. ჯაყიყ ვარდ: ქსხსსსა - 1928, გვ. 331-332.

ძველ სომხურში (და ახალშიც) ყ (ა) ხმოვნებს წინაც უძღვის ხილმე. სმოვან-
თან ერთად ის ცალკე მარცვალს შეადგენს, იგი ამ მარცვლის უმარცვლო წევრს
წარმოადგენს. ამათი შეერთება ნამდვილ დიფთონგად არ მიიჩნევა, რადგან
ყ (ა) ასეთს მიმღევრობაში თანხმოვანს წარმოადგენს. სიტყვის დასაწყისში ეს
ყ (ა) ო (ბ)-დ იქცა ძველად, და ამ სახით ვადმოცემა ის ახალ სომხურს. ჩვენს
თარგმანებში ეს მოვლენა არ შეინიშნება. ის არც ა-ით არის იქ ვადმოცემული,
რადგანაც ქართულში თავიდანვე ასეთ ვითარებაში ყ (ა) ჩვეულებრივ სრული
ხმოვნით — ი-ნით ვადმიდიოდა. ხ ხმოვნის წინ მდგომი ის ქართულში სრუ-
ლია არ ვადმიდის. ამის მაგალითი ჩვენი თარგმანიდან ასეთია: შიქჟიქილ-
ქიქი — იზიტბოზიტი || იზიტბოზილი. მას ჩვენ ვერც ილ-სთან მყოფობისას ვხვდე-
ბით: შილსიქ — ოსოქ.

თ ა ნ ხ მო ვ ნ ე ბ ი

სომხური თანხმოვნების ცვლილება ქართული თარგმანებით მცირედ დას-
ტურდება. დიფთონგებთან შედარებით აქ უფრო მყარია მდგომარეობა.
მოსალოდნელი იყო, რომ ღ-ბგერა, რომელიც სომხურს აღინიშნებოდა ხანაში არა
ბჭონია, აქ იჩენდა თავს, რადგან მის გამოვლინებას მკვლევრები VIII-X ს-თვის ვა-
რადობენ¹, მაგრამ ეს ასე არაა: ყველგან სიმხ. ო, რომელიც შემდეგ ხანებში ღ-ს
ვადმოსცემდა, აქ ისევ ღ-ს წარმოადგენს. ჩანს, ო ნიშანი უფრო გვიან განბჭუ-
ვნიბია ღ-ბგერას და IX-X ს.ს-ში ჯერ კიდევ სომხურში ო-ნიშანს ახალი
ფუნქცია დაკისრებული არა ბჭონია: ამიტომაც, რომ შარასილიქ — დარხანალი-
სია, შარსქ — წალკე, შარსქ(ი)იქს — წალკოტნი, შილსიქ — მუშელი, ლარსიქა-
შალიტა, ლარსიქსიქ — ვალაშკერტი და ლარსიქ — ვალაში. ასეთივე სრული
გვაქვს ქართულიდან სომხურად ვადმოდებულ ტექსტებშიც: ერთი მხრით — ბალ-
ბაქ — ლარსიქაქ || ლარსიქაქ, ასლიფოს — ასლიქიქი, ხოლო მეორე მხრით — სელინი-
სიქსი და ფილაქი — ქიქაქ (ქართული ღ სხვანაირად თუ არა ო და ც-ით სომ-
ხურში არას დროს არ ვადახსულა; ღ-კი ან ც-ით ანდა ხ-ით ვადიოდა X-XI ს.ს-
მდე).

- ვხვდებით აქ იქ სომხურ მკვლევრებს ქართულში ვადმოცემულს დაყრუვებუ-
ლად, ისე რიგობაც ბირუკუ-ყრუს ვამუღერებულად:
- წყვილეთთაგან — ყ-ს: სარასიქი — არტავასტ
 - ა-ზ: შიქიასი — დილიანოზ, დილიანზე.
 - სამეულთაგან — ო-ტ: სარასიქი — არტავასტ (თუმცა აქ არც ს-თან ღ-ს
ასიმილაციაა ვამორიცხული).
 - ი-ღ, მ-ღ: კასარ — კავარ-ი, შარსიქ — მაჭმელი; ლარ-
სიქაქსიქ — ბარაქარა.
 - კ-გ: კასიარსიქსი — კასარავანი.

როგორც ვხედავთ, სომხური თანხმოვნების ზემოთ აღნიშნული სახით ვადმო-
ცემა შორსაა იმისაგან, რაც შემდეგში სომხურის მრავალ დიალექტში ჩამო

¹ ჯ. ა. ნათანას. ჯაიოი. გრები. ქიხნსა — 1928, გვ. 337.

ყალბდა, როგორც მეღერების ყრუ მკვეთრებად გადასვლა და მკვეთრი ყრუ თანხმოვნებისა მეღერებად, ერთიყა და მეორეც სისტემობრივ.

ალაგ-ალაგ ჩვენს ცემსტებში ვხვდებით აგრეთვე სომხურ შიშინას, ქართულში გადმოცემულს სისინათი, და მკვეთრ ყრუ თანხმოვანს, წარმოდგენილს ფშვინ-ვიერით, ისე როგორც ფშვინვიერს - მკვეთრით:

ღ - ს : Աշտիշայ - აჭიშაჭი

ყ - თ : Տրոսայ - თრდაგ ; յազգն Սրուսնձայ - ნათესავისაგან სურვანძთაჲ (სა) (თუ აქ თ მრავლობითის გენიტივის დამახასიათებელი არ არის).

ქ - კ : Դիմաքսեան - დიშაკსენი.

ცალეული თანხმოვნებისაგან პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია შემდეგი: ზ ქართულ თარგმანებში გვხვდება სიტყვის შიგნითა და დასაწყისშიც, როგორც ხმოვნის, ისე თანხმოვნის წინაც - Դարձապետ-დაჭჭაქეტი, მწრესკან - მეჭეკანი, Բաւլարայ - ბარლაშა, Վարան - ვაჭანი და სხ.; Կამարկար - ჰამარკარი, Կրաշակեր-ჭრაშაკერტი. მაგრამ სიტყვის ბოლოს იგი უკვე აღარ გადმოიცემა, სხრეს - ნერსე, Դապուր - შაქუ (შესატყვისად გვხვდება «საბურ-იც »).

გვეკარგვის სომხ. ր ქართულ საბადლოებში, როცა ის ან ბოლოსაა - Ակირ-სკოჭე, ანდა შიშინა ღ-ს წინ - Վաղարշ - ვალაში. ერთგან ის დაკარგულია სიტყვის შიგნითაც - Արթուրსիք - არწონნი. პირველი რიგის მოვლენები სომხურისათვის საერთოდ უცხო არ არის, მაგ., պարչպել (შდრ. ասպარჩუკ) - պაჯპელ..., ხოლო რით არის გამოწვეული უკანასკნელი, არა ჩანს.

თანხმოვნთა კომპლექსებიდან վր ქართულში «ორ»-ად არის წარმოდგენილი, რაც დიალექტებისათვის უცხო არაა. აქ ნამდვილად վր არის «ორ»-ად. მოცემული: Վրթանէ - ორთან.

დასასრულ, ქართულ თარგმანებში ზოგჯერ საკუთარი სახელების დაბლოება -աս და -ტა უმეტესად უხანოდ არის წარმოდგენილი (Աբուս - აბა, Թևդաս - თევდა, Յուդաս - იუდა, Գովկաս - ფოკა; Արիսպակ - არისტაკე, Մովს - მოსე, Յորդან - იორდანე, სხრეს - ნერსე, Պողոք - პოლოკტე, Վրթանէ - ორთანე), ზოგჯერ ეს დაბლოკვებანი შენახულიც არიან [Մեսնաս - მენას, Սուքիաս - სუქიას (II სუქიოს), Արպաշ - არტამეს]. არის ცალკეული შემთხვევა, როცა -ტა-იანი დაბლოება ის-ით არის მოცემული (Վաղէ - ველის) ანდა სრულიად მოვარდნილია (Վրթանէ - ორთან).

ჩუ დაბლოების მქონე სახელები იშვიათად ინარჩუნებს ქართულში ამ დაბლოებას (Գրիգորի - გრიგორის, მაგრამ გრიგორ-იც მოიპოვება). ის ზოგჯერ -ეს-დაბლოკვებით არის წარმოდგენილი ქართულში (Արիანուպակ - აღრიანოპოლეს, რაც პირველ-წყაროს, ე.ი. ბერძნულს ფორმას იცავს : -ის - რე).

ჩი და -რუ დაბლოკვებიანი სახელები კი თითქმის ამავე დაბლოკვებს ინარჩუნებენ ქართულში [Գրիգորի - გრიგორიოს (II გრიგორი), Դովակ - დომენდრიოს, Զոսիპ - ზოსიმოს; Թեოდორ - თევდორიოს, Թეოდორ - თევდორტიოს, Բერგი - სვრტიოს; Աნդრას - ანდრიანოს, Դიդას - დიდიანოზ (II დიდიანე), Թაդ - თადეოს, Թაդ - თადეოს, Կორას - კორდატოს; Կով -

ასიუ - ლუკიოზ (ლუკიანე), ღაღინსკისასიუ - ვალენტიანის, ღაღინსკისასიუ - ვაროს, ნაჰიასიუ - ტატიანის]. ზოგჯერ პარალელურად, როგორც ვნახეთ, -ჩიუ-თან -ი მოგვეპოვება ქართულში (ჳიჩიჳიჩიუ - გრიგორი), ხოლო -იუ-თან -ი როგორც პარალელურად (ჳიჩიუ-სიუ - დიდიანე, ჳილქიასიუ - ლუკიანე), ისე ცალკეც (ჳილქიასიუ - ივლიანე).

-სს და -ჩს დაბოლოებიან სახელთა გადმოცემა ქართულში თითქმის არაფრით სხვაობს იმ თარგმანების მოწმობათაგან, რომლებიც მომდინარეობენ ბერძნულიდან, სადაც სწორედ ამათი შესაბამისი დაბოლოებანი შემდეგი სახით მოგვეპოვება : -სს, = -ას ; -ჩს = ის (-იოს ო -იუს, ოს, ოს).

რაც შეეხება -ქს, -ჩიუ და -ჩიუ დაბოლოებებიან სახელებს, ისინი, ჯერ ერთი, სხვადასხვა გვარად არიან გადმოცემული (მაგ. -ქს უსანაო ფორმით, ხოლო -ჩიუ და -ჩიუ უმეტესად სანიანი ფორმით) და, მეორეც, ძირითადად სხვაობენ ზემოაღნიშნულ თარგმანთა ჩვენებათაგან, რომელთა მიხედვით ამათი ბერძნული შესატყვისი ერთ შემთხვევაში - ოს, ოს - ქართულში წარმოდგენილია ან -ის ანდა -ი დაბოლოებით, მეორე შემთხვევაში - იოს - ფრთ და შესამეში - ოს - ფრთ.

ბერძნულიდან მომდინარე თარგმანების მოწმობებთან დაპირისპირებით ერთი ნათლად ჩანს, რომ ჩვენი თარგმანები ბერძნულთან საერთო დაბოლოების მქონე სომხურ სახელთა გადმოცემის სფეროში უფრო ახლო დვას დედანთან, ვიდრე თვით უშუალოდ ბერძნულიდან გადმოთარგმნილ ტექსტებთან, რომლებიც დაახლოებით ამავე ხანაშია ნათარგმნი. ეს ვარაუდობა კი - სომხურ წყაროსთან ასეთი სიახლოვე - თავის მხრით იმას გვაფიქრებინებს, რომ აღნიშნული სახის საკუთარ სახელთა ასეთნაირი გადმოცემა ცამოწვეულთა თავისებური მთარგმნელისა და მომხმარებელი წრის არსებობით, რაც გარკვეულს ხანსა და გარკვეულს ადგილს უკვე დადგენილად მიმაჩნია.

X. თარგმნილი ძეგლების ცალკეული მიმოხილვა

სომხურიდან ნათარგმნი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები შეიძლება ოთხ წყებად დაყვით. ერთი წყება უკავშირდება სომეხთა პირველ განმანათლებლად მიჩნეულ თადეოს მოციქულის სამისიონერო მოღვაწეობას. მეორე წყება სომეხთა საერთო განმანათლებლად აღიარებულ გრიგოლ ქართლის თანამედროვეთა და მის შთამომავლობიდან გამოსულ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-მოქალაქობას გადმოგვცემს. მესამე სამარჯხანო სომხეთის დროის სპარსთა დევნულების მსხვერპლად მიტანილი სომეხი მოღვაწეების თავდადებას მოგვითხრობს, ხოლო უკანასკნელი, ე.ი. მეოთხე წყება, არაბების ბატონობის პირველი ხანის წამებულთ ეხება.

* ნ. ამის შესახებ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის შრომა: ვიორკი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II, გამოკვლევა (თბილისი, 1926), და მატება II: ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა, გვ. 83-97.

პირველი წყება

პირველი წყებას ძველებმა, რომლებიც თადეოს მოციქულის სახელთანაა დაკავშირებული, შექმედებია: ა. «წამება». წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისი», მ. «სიტყუანი წამებინათჳს წმიდისა ოსკისი და მრეუთათა მისთაჲ» და მ. «წამებაჲ წმიდათა მოწამეთა მესუკუეთათაჲ». პირველი წამებმოები ხანატრუკ სომეხთა მეფის ქაღისა ღ თადეოს მოციქულის მოწაფის - სანდუხტის - წამებთა აგვიწერს, მეორე - სომხეთს შორეული და იქ თადეოსის მიერ მოქცეული ბერძენი ღესპანების წამებას მოგვითხრობს, ხოლო მესამე - ამ ბერძენ დებსანთა მღააურის, ოსკის მიერ მოქცეული იმ ოსებთა მარტვილობას აღწერს, რომლებიც სათესიკ ღედოფალს მოჰყვნენ ოსეთიდან სომეხთს. როცა ის არტამეს სომეხთა მეფეს გაჰყვა ცოლად.

ა (17). «წამებაჲ წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისი».

სანდუხტის მარტვილობის წიგნი მოკლეა. ისეთი მცირე წამების წიგნი, როცა: რიც ქართულაა, სომხეთის სიძველეთ-საცავებში და კერძოდ «მრავალთავეებში», ე.ი. შამორტიქებში, სადაც ის მოსალოდნელი იყო, არ აღმოჩნდა. ამ კატეგორიის ხელნაწერებში სანდუხტის ხსენებას ვხვდებით. ზოგან ის ცალკეა მოცემული, ზოგან კიდევ თადეოს მოციქულის ხსენებასთან ერთად. როცა ის ცალკეა წარმოდგენილი, მაშინ ხსენებისათვის დაღებული საკითხავი, როგორც ეს საზოგადოდ მარტვილობათა მთავარი მიღებული, მის (ე.ი. სანდუხტის) წამებას მოგვითხრობს, ხოლო როცა თადეოს მოციქულის ხსენებასთან ერთად გვხვდება, მაშინ ორივეს წამება ერთადაა წარმოდგენილი. სანდუხტის მოღვაწეობა, როგორც აღვნიშნეთ, თადეოსის სამისიონერო საქმიანობასთანაა დაკავშირებული. ამ ხაზითანობას მოგვითხრობს თადეოსის მარტვილობის წიგნი, რომელშიც, როგორც მომენტი, შემიღის სანდუხტის ისტორიაც. ეს მარტვილობის წიგნია სწორედ საკითხავად დაღებული იმ «მრავალთავეებში», სადაც თადეოსისა და სანდუხტის ხსენებას ერთად ვხვდებით. ხოლო იმ «მრავალთავეებში» სადაც ამ მარტვილობა ხსენება ცალ-ცალკეა აღნიშნული, ეს მთლიანი წამების წიგნი დანაწილებულად არის საკითხავებსა მოცემული. ისტორიულად წარმოდგარი მარტვილობის წიგნი სანდუხტისა, მიუხედავად იმისა, რომ უფრო ვრცელი მარტვილობის წიგნიდანაა გამოღებული, ქართულად დაცულს წიგნზე მაინც უფრო ვრცელია. მართალია, არის ზოგჯერ შემთხვევები, როცა სომხურ მრავალთავეებში დაცულს სანდუხტის წამების ამბავს წიგნთან მიმართებით აქა-იქ სომხურ სელნსწერებში უფრო მოკლე წიგნებსაც ვხვდებით, მაგრამ ისინი, როგორც შედარებამ ნათელ ყო, მოგვიანო ხანის სკისამქარისა (პაქსიანოლიქ-ისა) და «ვოსკეფორიკებისათვის» (ი. სკიორიქს). დამოუკიდებლად გამოკრებულია და, რაც მთავარია, მერიფრაზს წარმოადგენენ.

ქართული მოკლე წამების შესაბამისი სომხური წიგნი, როგორც ირკვევა, მარ-

* ამ და სხვაგანაც ქვემოთ, ცალკეული ძეგლის განხილვის დროს, ფრჩხილებში ესხამთ იმ სათვალავებს, რომლითაც ავითრული ძეგლია გამოკრებული წინამდებარე გამოცემაში.

თუ კუჩუკის გამოცემაში წარმოდგენილი (P8)¹. ამ გამოცემაში 'მესული თადეოსის წამების წიგნი' და სხვა წიგნების მოკლე წიგნი 'როგორც მისი წინასიტყვაობიდან ვიცობთ, მარტვიკანი ხელით 'მესრულეული' 'მარკელთაჲს' მიხედვით ყოფილა გამოქვეყნებული, რომელიც XII ს-ის 'ქუთუხენშია', ხოლო საიდანაა აღებული სანდუტის წამების წიგნი? დართული 'ანგმთა პოვნა, ამახედაც გირკვევით არაფერია ნათქვამი. თადეოს მოციქულის წამების ვრცელ სიკვამლეში რომ შეკუთვრეთ სანდუტის წამების მოკლე წიგნი, უბრალოდ მატულობით ტყუილად იქნება 'მესრულა' მარტვიკის დიდ (ბოლო) ნაწილს აღმოაჩინდა. ეს ნაწილი (გვ. გვ. 4, 16-8, 28) სანდუტის აღსასრულს ვადმოგვცემს. ამ წიგნის წინა, შედარებით მცირე ნაწილი კი (გვ. გვ. 3, 4-1, 14) მოკლედ ვადმოსცემს იმას, რაც სანდუტის წიგნი ნათქვამი თადეოსის მარტვილობის ვრცელს წიგნში. ამრიგად ირკვევა, რომ მოკლე წამების წიგნი, როგორც ამას მისი ძველი ქართული თარგმანი მოწმობს, სავსაოდ ძველი ხელნაწერის სახით ქველადვე არსებულა სომხურად.

ამ ძველი სომხური მოკლე წამების წიგნის ვრცელთან შემხვედრი აღგილი, როგორც ვართანტეპიდან ჩანს, სრულიად სიჯივა-სიტყვით არ მიძყვება ვრცელის ნუსხეს (CO). უკანასკნელთ მოკლესთან შედარებით ცალკე სიტყვები და ზოგჯერ ფრაზებიც კი აკლია. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვამაქრემას დროს წამება მოკლეს ეს სიტყვები და ფრაზებიც, მაგრამ უფრო სწორი იქნება, თუ მივიჩნევთ, რომ დღეს ცნობილ ვრცელ წიგნს ძველად არსებობდა მისებრ ვრცელი სხვა ნუსხაც, რომლის ბოლო ნაწილი მისგან გამოკრებილს მოკლე წიგნშია დაცული. და ეს იმიტომ, რომ ანალოგიური სურათი გვაქვს შუშანიკის მარტვილობის სომხურ წიგნთა შორისაც. იქაც მოკლე წიგნის ბოლო დიდი ნაწილი (და არა დასაწყისი), რომელიც შუშანიკის აღსასრულს ვადმოსცემს, გამოკრებილი აღმოჩნდა ვრცელისაგან. უკანასკნელთან მიმართებით მოკლე უფრო ძველი (თუმცა არც პირვანდელი სახისა) ვამოდგა, ვიდრე ვრცელი. ეს იბითაც კი დამტკიცდა, რომ მას უფრო მეტი შესაბამისი აღგილები აღმოაჩნდა ქართულთან, რომელიც სომხური წამების წიგნებისათვის პირველ-დღედ დადასტურდა.²

ჩვენს ამ მოსაზრებას ერთგვარად მხარს უჭერს კუჩუკი გამოცემული თადეოსის მარტვილობის ვრცელი წიგნი. მოკლე რედაქციის სათანადაა აღგილი და ხსენებული წიგნის შესაბამისი ტექსტი თითქმის ყოველმსრივ ხვდება ერთმანეთს. გამოსაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ ერთი ნაწილგან (გვ. გვ. 4, 20-6, 2), რომელიც ხსენებულ ვრცელ რედაქციას (V11) რაჯიმდაც აკლია.³ ამნაირად, სანდუტის წამების წიგნს, რომელიც ძირითადად გამოკრებილი ჩანს უფრო ვრცელი წამების წიგნიდან (თადეოსის მარტვილობისა), ტექსტობრივ უფრო მეტად მხარს უჭერს უკანას-

¹ „მოხილვ ზაყყაყანზე“, მ. დ. კუჩუკის მიხედვით არიენს შარტისი ათაქსიუ ს. მანუჩიოვი კოპიის ს. აქიუ ზეჰარაყი, გვ. გვ. 77-83, დ. ს. ს. 1853.

² „ჩას ყარაყარ მოხილვ ს. ი. ი. ს. რამათარ ყარაყანის ს. მანუჩიოვი ქერკამაჭიჩი ნახაყანზე შერქ ქ, ქ' ძე რარო ყრელი... ჩას აყენს ქ ყარაყანისაყ ქაყდე ისაყე.“ (გვ. 7).

³ იაკობ ცუტუაველი - მარტვილობა შუშანიკისი, ჩეტი ვამიოვი, 1938 წელი, გვ. 019-045.

⁴ საფიქრებელია, რომ აქ დედანს, რომლისკან ეს ნუსხა მომდინარეობს, ფურცელი ჰქონებოდა.

კნელის ყველაზე აღრინდელი (X სს-ის) ნუსხა, რომელიც, როგორც ვთქვით, კენესიაშია გამოცემული. ამდენადვე საფიქრებელია, რომ მოკლე წამების წიგნი, რომელიც ქართულ თარგმანს დასდებია საფუძვლად, ასეთი ჩვენების გამო, ტექსტობრივ უძველესად ცნობილ ხელნაწერზე უფრო ძველია.

სამეცნიერო წრეებში, როგორც სომხურს ისე უცხოურში, დიდი ხანია, რაც საგანგებო ყურადღება ექცევა თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნს. ეს ინტერესი განსაკუთრებით მას შემდეგ გაცხივებდა, რაც მოსკოვში სომხური ისტორიის წყაროებისა და აღმოცენების პირობების კრიტიკული შესწავლა დაიწყო. ამას კი საფუძველი გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ჩაეყარა.¹

ტრადიციული მიმდინარეობა მარტვილობაში მოთხრობილ ამბებს უკრიტიკოდ იწყნარებდა. იგი თვლიდა, თითქმის თადეოსის მარტვილობა დაეწეროს ერთ-ერთ მის მოწაფეს I საუკუნის 50-იან წლებში სირიულად, რაც შემდეგში გადმოიღეს სომხურად. მასვე სარწმუნოდ მიაჩნდა როგორც სომხური ეკლესიის მოციქულებრივი წარმომადგენლობა, ისე, თუ მთლიანად არა, სომხეთის ერთი ნაწილის მაინც მოციქულთა ღვაწლით ქრისტიანობაზე მოქცევა, რაც ნათლად გამოსჭვივის მარტვილობის წიგნიდან.

სომხეთის ეკლესიის მოციქულებრივი წარმომადგენლობის აზრს და თადეოს მოციქულის ქადაგებას სომხეთში ჩვენს საუკუნეშიც აღმოაჩინდნენ შემწყნარებლები მეცნიერ-მკვლევართა შორის, ერთი ასეთთაგანია მ. ორმანიანი, ცნობილი საეკლესიო ისტორიკოსი, რომელიც სომხური წყაროების ცნობების ანალიზის შემდეგ იმ დასკვნაშიდის მიდის, რომ „ან ორი თადეოსი უნდა შევიწყნაროთ სომხეთის მოციქულებად (მხედველობაში აქვს: ლებელს-თადეოსი და იუდა-თადეოსი), ანდა მარტო იუდა-თადეოსი ვიცნათ სომხეთის მოციქულად, რომელიც შესაძლოა უფრო უეჭველიც იყოს. ყოველგვარ შემთხვევაში მაინც სომხეთის მამათ-მთავრობის „თადეოსის მიერ საყდარი“, ე.ი. მოციქულებრივი ეკლესიის არსებობა ყოველივე ეჭვის გარეშე“².

მ. ორმანიანზე აღრე დაახლოვებით, ასეთი აზრი თადეოსის ღვაწლის შესახებ დ. აღიშანსაც ჰქონდა გამოთქმული. აღღე-თადეოსის ცხოვრების წიგნის (დაბუნხას სახელით ცნობილი) სირიულიდან მომდინარე სომხური ვერსიის თხრობა „თადეოსის ქადაგების შესახებ აღმოსავლეთში, დიდ სომხეთში, სანდუხტის დამტყვევება და ორჯერ სიმხნით აღსრულება ჭეშმარიტი ჩანან და ცალკე აღწერილ ისტორიადაც მოიპოვება ჩვენს ძველ ხელნაწერებში, რომლის მთარგმნელი, სამუელ კაჩიკოძისი, რომელიც ბრძანებს, გაავრცელოს“

¹ შესწავლას ხელს უწყობდა მარტვილობის თარგმანებიც: 1 Н. О. Эпин. Сказание о святых Тадее и Варволоме, апостолах Армении, 1877 г. («Переводы и статьи по греческой арм. литературе». Москва, 1897, стр. 113-132). 2 J. M. Schmid. Geschichte des Apostels Thaddaeus und der Jungfrau Sanducht («Zeitschrift für armenische Philologie, Erster Band. Mayburg (Hessen), 1903, ss. 67-73.

² Ա. Կ. Կաչիկո՞ւմ ... ցրեց Մ. Օրմանյանս. ԿՊՈՒԽ, 1942, գვ. 25.

ივი და გააცნონ მთელ სომეხ ხალხს, შეონია კათალიკოზია, თუ შემუღი არა, დი-
დი საჭაკის საყდრის მოქიშპე, სამუელი მაინც, ბაბგენის მემკვიდრე VI ს-ის და-
მდევსა¹!

უცხა წყაროდან თარგმნილად მიაჩნია თადეოსისა და სანდუხის აპოკრიფული
წამების წიგნი, მასზე ღართული ანდერძის მიხედვით, ნ. ემინსაყ. მის მთარგმნელად მას
უფრო შემუღი ჰგონია (კათალიკოზობდა 432-439 წ.წ. შორის). თვით თქმულება კი, ნ.
ემინის შეხედულებით, «ერთი უძველესთაგანია და ეკუთვნის, თუ მოციქულების ხანას
არა, II-III ს-ებს მაინც ნამდვილად»².

როგორც მ. ორმანიანისთვის, ისე დ. აღიმანიანისთვის მსვავსება თადეოსის მარტვი-
ლობასა და მისე ხორენელის ისტორიას შორის თადეოსის, სანატრუკისა და სანდუხის
ამბებთან დაკავშირებით უცნობი არ იყო, მაგრამ მათს სათანადო ნაშრომებში საკით-
ხი, თუ რანაირ მიმართებაშია ეს ორი ძეგლი ერთმანეთთან, აღძრული არაა. სამა-
გიეროდ ამ საკითხს აღრევე და შემდეგშიც სხვები ეხებოდნენ. ცნობილი ვენელი მსი-
თარიანელი ი. გათარჭიანი, რომელიც მ. ხორენელის ისტორიის აღმოცენებას 480
წლისათვის დებს; ჯერ კიდევ თავის «მსოფლიო ისტორიაში» აღნიშნავდა, რომ თა-
დეოსის მარტვილობის წიგნი 480 წელზე გვიანდელი არ უნდა იყოს. ესევე შეკლევა-
რი ამ საკითხს სხვაგანაც ეხება და უფრო მეტ დაკვირვებასაც გვიზიარებს. მარტვილობის
უძველესი ხელნაწერი, რომელიც XII ს-ის ეკუთვნის, შეუბღალავად არ წარმოგვიდგენს
წამების აღწერილ წიგნს, რომლის დედანი სირიულად უნდა არსებულებოდა და მისით
უნდა გასცნობოდა მას ფავსტოსი და ხორენელი³.

სირიულთან კავშირს თადეოსისა და სანდუხის მარტვილობის წიგნისას სხვა
ნაწარმოებებთან ერთად, როგორცაა «მოციქულთა მოძღვრება» (Արդասպարութիւն
առաքելոց) და ჭაბუბნას «აბუარის ეპისტოლე» (Թուրք Աբգარი), რომლებიც ამენი-
დან შესრულებულ თარგმანს წარმოადგენს მეხუთე საუკუნისას, ვენელივე ცნობილი
სომეხი ფილოლოგი ი. დამიანიც აღნიშნავს. მისი აზრით მარტვილობის წიგნს, რ-
მელიც V ს-ში უთარგმნია სამუელს, შემდეგ ხანებში შექმადებია სხვადასხვა ნა-
წილი, ისე როგორც შეთხზულა ახალი ნაწარმოებაც სანდუხისა და თადეოსის
«ნემცთა ქოჯნისა»⁴, რომელიც VII ს-ისა ჩანს ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით⁵.

¹ - Արշալոյս քրիստոնէութեան իայոց », գրեց Ղ. Ա լ ի շ ա ն . Վենետիկ , 1901 , გვ. 12-13.

² Переводе и составл. Н. О. Эрман . Москва , 1897 , გვ. 111.

³ Ի. Գրուսնոց Յովս. Գաթրճեան հարակիրօրք , Փ. Բիւզանդացի . « Խաղի Ամսօրեայ »
1889 , გვ. 40-43.

მისე ხორენელის დამოუკიდებულება თადეოსის მარტვილობის სომხურ წიგნზე შენიშნული იქვს
ნ. ემინსაყ, რომელსაც აღევანდელი ტექსტისაზე ვანსხვავებულად წარმოუდგენია ხორენელის ხელთ
არსებული, რადგანაც ზოგიერთი პარაფრაზი საკითხის ცხოვრებისა, რომელიც ხორენელთან იხსენიება,
წამების წიგნში დღეს აღათობისა (ს . 116-117-118-119 ... გვ. 110, 115-116, 117).

⁴ გამოცემულია «სიძინე ჯაყკაკანდ»-ის დ წიგნში : « Գիւր Զխարայ » , გვ. 85-97.

⁵ Յ. Տ ա շ ե ա ն . Արդասպարութիւն առաքելոց , անվավերական կանონայ մասնակց . « Խաղի
Ամսօրեայ » , 1893 , გვ. 87-87.

სიჩიუდი წყაროს თარგმნით ავიარა, არაშედ გამოყენებით არის წარმოდგარი თადეოსის წამების სომხური წიგნია, აღნიშნავს ერთ-ერთ ნაშრომში აკად. სტ. მაღსანიანცი. მარტვილობის ეს წიგნი, რომელიც მას ლაბუბნას სახელით ცნობილი სომხური თხზულების გამოქვეყნების შემდეგ და მოგან გამოკრებილი ჰგონია, ინდერში «მთარგმნელად» მოხსენებული სამუელ ეპისკოპოსის ნარედაქციევ თხზულებად მიაჩნია, შესრულებულად კიდევ V-ს-ის პირველ ნახევარში, ე.ი. ფავსტოსის წინათ.¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოსე ხორენელის წყაროების გამოწვლილვით შეხედვის დროს საკითხი მ. ხორენელისა და თადეოსის მარტვილობის წიგნის დამოკიდებულებისა ხელახლა წამოიჭრა. ა. კარიერმა იმის გამო, რომ თადეოსს არ იცნობენ, როგორც მქადაგებელსა და სომხეთის განმანათლებელს სომეხი ძველი ავტორები (კორაუნი, ელიშე, ეზნიკი, ავათანველოსი, ლაზარე, სებელსი), გარდა ფავსტოსისა და ზენობ კლაქისა, რომელთა თხზულებანი ხორენელზე დიდად აღრე არც უნდა იყვნენ დაწერილი, ის დასკვნა გააკეთა, რომ თადეოსის განმანათლებლობის ამბავი, რომელიც ლაბუბნას სახელით ცნობილ სომხურ ვერსიაშიც არის მოთხრობილი არსებულ ვადმოცეპასთან შეგუებით, შემდეგშია შეთხზული (ლაბუბნას სომხური თარგმანისაგან განცდილი ცვლილების შემდეგ), მაგრამ ხორენელზე აღრეა. მარტვილობის ეს წიგნი წყაროა ხორენელისთვის და სომხურადვე უნდა იყოს შედგენილი.²

დაახლოებით ასევე წარმოადგენს მოსე ხორენელისა და თადეოსის მარტვილობის მიმართებას ი. მარკვარტიც³, მხოლოდ მარტვილობის წიგნის აღმოცენებას უფრო ზემოწინებით ადგენს. რადგან თადეოსის წამებისნაირი ლეგენდარული წიგნები, მოწამეთა ნეშტის ქოვნასა და გადასვენებასთან არის ხოლმე დაკავშირებული წარმომართით, ხოლო თადეოსისა და სანდუხტის «ნეშტთა ქოვნა» ასოლიკის მოწამებით 485-506 წ.წ. შორის ჰანს მომხდარი, ამიტომ ეს მარტვილობის წიგნი VI ს.-ში უნდა იყოს დაწერილი. ამას გარდა, როგორც ირკვევა, განაგრძობს ი. მარკვარტი, სომხეთის ეკლესიას თავისი მოციქულებრივი წარმოშობილობის დამტკიცებისათვის VI ს.-ის მეორე ნახევარში მიუყვია ხელი და ასეთ ფუძემდებლად თადეოს მოციქულია გამოცხადებული კათალიკონ იოანე II-ის წერილში ვრთანეს სივნიელისადმი (410 წ. ივრ, კვ. 78-80), რაც იმას მოწმობს, რომ ამ დროსათვის მარტვილობის წიგნი უნდა არსებებულიყო, ე.ი. მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს შეთხზული.

„მარკვარტი თადეოს მოციქულისა და სანდუხტის წამების კანონიკური აღიარების პირდაპირ მოწმობდ სომხეთში ასახელებს ე.წ. ანონიმურ ქრონიკას (Անանուն ժամանակագրութիւն-ს), სახელდობრ მის შესამე ნაწილს (Կայսերը Դուռ-մից, թէ որչափ ամբ կալան կամ ամխք և զինչ գործ գործեցան), რომელიც (შენ-

¹ Ուսումնասիրութիւն Փաստոս Բիւզանդի պատմութեան, գրեց Ար. Մակխասեան, Կիხնս, 1896, გვ. 29, 296.

² A. Carrère, La légende d'Abgar dans l'histoire d'Arménie de Moïse de Khoren. «Հանդես Ամսօրեայ», 1896, გვ. 170-175 და გვ. 240.

³ Յ. Մարկավարտ- էջ մը հայ արշակունսաց հնագոյն պատմութիւն. «Հանդես Ամսօրեայ», 1900, გვ. 40-41.

წილი) 686/7 წ. უნდა იყოს უეჭველად დაწერილი¹, რასაც ანანიო შირაკელს მიაწერს.

თადეოსის მარტვილობის წიგნის ენობრივ სიახლოვეს ფავსტოსსა და ხორენელს გარდა აგათანგელოსთანაც კი შენიშნავდნენ. ლექსიკურ მხარეში ჩანს ეს სიახლოვე მათ შორისა, ამტკიცებდა 1905 წ. ვენეციელი მხითარიაწელი ნ. ანდრიკიანი². მარტვილობის წიგნი ამიტომ აღმოცენებული უნდა იყოს IV ს-ში, რომელიდაც უცხო ენაზე, რადგან ჯერ კიდევ სომხური მწიგნობრობა არ არსებობდა, ხოლო შემდეგ, როცა ის შეიქმნა, მეხუთე საუკუნეში სომხურადაც თარგმნესა, დასძენდა იქვე ესევე მკვლევარი. მაგრამ ვინ არის მთარგმნელი? ხსენებულ ნაშრომში ამაზე გარკვევით არას ამბობდა ავტორი, მაგრამ შემდეგში, 1907 წელს, ის უკვე თხზულების მთარგმნელად სამუელს მიიჩნევს, მხოლოდ არა კათალიკოსს, როგორც ამას ტექსტის გამომცემელი ამტკიცებდა ანდრეძის ერთი აღვილის სიტყვებზე დაყრდნობით („მოუყვითელ სომხეთს“ თარგმანი, რაც თითქმის ავტორიტეტულ პირს შეეძლო ეთქვა, კათალიკოსს და სხვას კი არა). არამედ მესროპის მოწაფეს, საქართველოს სომეხს (ქრისტოფორე), კორინთის სკოლის ამხანაგს, რომელიც არჩილ შიღის კარის ეპისკოპოსი იყო³.

უკანასკნელად თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნის გარშემო ერთგვარი შემაჯამებელი ნაშრომი მოგვცა ვ. ჰაყუნიმ. იგიც ზოგიერთი თანამემამური-საებრ იწყნარებს მარტვილობის წიგნის აღმოცენებას სირიულს ან ბერძნულ ენაზე ფავსტოსის უწინარეს, მის მერმე, V ს-ში, სომხურად გადმოღებას სამუელის მიერ, რომელიც შესაძლებელია აბიჯველ-მთარგმნელთა სკოლის ამხანაგი სამუელი იყოს. ამასთან აღნიშნავს იმასაც, რომ ძეგლი „შემდეგში სომხეთის ეკლესიის მოციქულებრივი წარმომადგენლობის დასამტკიცებლად გამოუყენებიათ და სხ.“

დასასრულ, მარტვილობის ტექსტის ავკარგვისათვის შესახებ უნდა მოვიყვანოთ ცნობილი მკვლევრის ნ. აკინიანის შეხედულებაც. ნ. აკინიანი ამ ტექსტს სომხური ენის კლასიკური ძეგლის (ე.წ. იუსტინიანის ანუ „ოქროს ხანის“ 407-450 წ.წ.) ნაწარმოებთა რიგში ათავსებს და შენიშნავს, რომ ის შემდეგში ახალი რედაქციითაა შებღალული (სიერ ქაჟარაქიძესამაჟ აუგუსტოვიჩი)⁴.

¹ „Hiernach kann also kein Zweifel sein, dass dieser dritte Teil unserer Chronik im zweiten Jahre Justinians II (September 686 - September 687) geschrieben ist“ (Hippolytus Werke, vierter Band, die Chronik, hergestellt von Adolf Baum... nebst einem Beitrag von J. Markwart. Leipzig, 1929, გვ. 414-418.)

² ნ. ანდრიკიანი. შეხედულებანი სანდუხტის მარტვილობის თარგმანის შესახებ. „წიგნი“ 1905, გვ. 552-554.

³ ნ. ანდრიკიანი. სანდუხტის მარტვილობის თარგმანის შესახებ. „წიგნი“ 1907, გვ. 60-61.

⁴ ვ. ჰაყუნი. წიგნი სანდუხტის მარტვილობის შესახებ. „წიგნი“ 1926, გვ. 223-229, 257-262, 289-294.

⁵ ნ. ანდრიკიანი. წიგნი სანდუხტის მარტვილობის შესახებ. „წიგნი“ 1922, გვ. 48.

ასეთია მოკლე მთავარი შემუღებანი სომეხი და უცხო მკვლევრებისა თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის შესახებ. როგორც ვნახეთ, ერთი საყოველთაოდ აღიარებული აზრი ამ ძეგლის აღმოცენების შესახებ სომხურ ენაზე არ არსებობს. ერთსა ძალიან აღრინდელ ხანას (I-III ს.ს.) მიიკუთვნებენ მის წარმოშობას, მეორენი V ს-ში წარმოქმნილად მიიჩნევენ მას, ხოლო მესამენი - VI ს-ისა და უფრო გვიანდელ საუკუნეებშიც კი. თუ მოვიგონებთ ზემოთ აღნიშნულ ერთ ჩვენს დაკვირვებას (ნ. გვ. 073-074), რომლის მიხედვით სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების დედნები VIII ს-ის პირველი ნახევრისათვის ჩამოყალიბებული სახის ნუსხებიდან უნდა მომდინარეობდნენ, მაშინ სანდუხტის მარტვილობის ის კედაქცია, რომელიც ქართულ თარგმანს დაუყავს VIII ს-ზე კვიანდელი ვერ იქნება. ამდენად, მაშასადამე, ამ ძეგლის ქართულ თარგმანს, რომელიც სომხური დედნის კარკვეულ დასს მოკლებული არაა ენობრივად, მისი აღმოცენების ხანის განსასაზღვრავად ზედმიწევნით ბევრის თქმა არ შეუძლია. სამაგიეროდ, ერთადერთი, რასაც ის უეჭველად ააშკარავებს ისაა, რომ თვით თარგმანიც კი (შემონახული ნუსხის სახით), რომ არაფერი ვთქვათ მისი პირველ-დედნის შესახებ (ე.ი. არქეტიპზე) დღესდღეობით სომხურად ცნობილ ნუსხებზე აღრინდელია და, ცალია, ის ამიტომ ანგარიშ-გასაწევია მარტვილობის წიგნის სომხური ტექსტის გამართვისა და საერთოდ ძველი სახის წარმოსადგენად.

ბ (I2) «სიტყუანი წამებისათვის წმიდისა ოსკისი და მოყუასთა მისთაჲ»

თადეოს მოციქულისა და სანდუხტის აპოკრიფული მარტვილობების ციკლს ეკუთვნის ოსკიანთა და მესუჟავეთა მარტვილობათა წიგნებიც.

სომხური «მრავალთავის» (Մառապիւր-ის) ხელნაწერებში ოსკიანთა მარტვილობა ხშირად გვხვდება. ქართული ძველი თარგმანის შესაბამის ტექსტს გარდა ზოგიერთ ხელნაწერში ამ მარტვილობის სხვაგვარი აპოკრიფულივე წიგნიც მოგვეპოვება. მათთან შედარებით ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნი «მრავალთავის» ნუსხებში უფრო ხშირადაა წარმოდგენილი.

ერთი რიგის მარტვილობის წიგნები იმით სხვაობს ქართული თარგმანისა და მისი სომხური შესაბამისი მარტვილობის წიგნისაგან, რომ ამ უკანასკნელის მოკლე შესავლის (გვ. 9, 7-10, 1) ნაცვლად პირველს (MS) საკმაოდ ვრცელი ტექსტი მოეპოვება (ნ. შენიშვნები, 2, გვ. 138), რომელიც ოსკიანთა ვინაობასა და მათს თადეოს მოციქულთან დამოწაფების ისტორიას მოგვითხრობს. ამ ნაამბობია, რომ, როცა თადეოს მოციქული საქადაგებლად მოდიოდა სომხეთში, მას გზაზე შეხვდა ჰორომთა ქვეყნიდან სანატრუკ მეფესთან დესქანებად მიმავალი ოსკი და მისი ამხანაგები. ესენი სულ ხუთნი იყვნენ. მათი მეთაურს ოსკი იყო, რომელსაც მის ენაზე ხრვსი ერქვა, რაც სომხურად ოსკი-ს (უ.ი. ოქროს) აღნიშნავს, ახსნილია ეს სახელი ტექსტშივე. დესქანებმა შეიპყრეს თადეოსი და გამოჰკითხეს ვინაობა. მანაც უამბო ყოველივე და უქადაგა ქრისტე, როდესაც ის მათ ჰმოდკრიდა, ამჟამად ირმების ჯოგი გამოზნდა. დესქანებმა, რომ და-

ქვერებიანთ მისი ნათქვამი, სთხოვეს მას, შეეხერებინა ირმები, რათა შეეპყრათ ერთი მათგანი, დაეკლათ და ეჭამათ. მოციქულის ბრძანებით შედგებთან ირმები. თაღელისი ნებას რთავს, შეიპყრან ერთი ირმები, დაკლან, მხლოდ ვააფრთხილა თანაც, ძველები არ დაფანტათ. ასრულებენ ბრძანებას ერთის ვარდა, რომელიც ფეხის ძვალს მალავს. მოციქულმა, რომ მოათავეს ჭამა, წინ დაიწყო ძველები, გადააფარა მათ ფუკვი, ხოლო თვით ლოცვად დადგა. დაამთავრა თუ არა ლოცვა, ირმებიც გაცოცხლდა, წამოდგა და დაიწყო სიარული, მაგრამ იგი კოჭლობდა. გაირკვა ამის მიზეზი. ამ სასწაულის გამო ყველამ იწმუნა ქრისტე, მოინათლნენ თაღელისის ხელით, რომელმაც მათი მეთაური მღვდლად უკურთხა მათ. მოვლინებულებმაც მიატოვეს დესპანობა, აღარ დაბრუნებულან შინ, დარწენ სომხეთში და დაპყვებოდნენ თაღელისს.

ამ თხრობის ნაცვლად რომ ქართულ თარგმანსა და მის შესაბამის სომხურ ხელნაწერებს ტექსტი მოეპოვება, რომელსაც «მოკლე შესავალს» ვეძახით, მსგავს რამეს შინაარსობლივ არას შეიკავს. აქ მხოლოდ მარტვილობის გამომთქმელის განცხადებაა, «იონთა მადიანეში» მაქვს ამოკითხული ისკიანთა თავდასხვადი.

სომხური «მრავალთავის» ზოგიერთ ხელნაწერში (Q, Z) ბოლოს გვხვდება ისკიანთა ვინაობის მოხსენიება და თაღელისთან დამოწაფების ის ისტორია, რომელიც ზემოთ გავამოვიყით. ეს ამბები აქ გამოყოფილად და ცალკე სთათურით ხრის წარმოდგენილი (ნ. შენიშვნები - ნ, გვ. 189-190). სათაურში ნათქვამია, რომ ეს «თხრობა სხვა შემადიანისაგან არის». ამის წინ, ქართული თარგმანის შესაბამისი ტექსტის დასასრულს, მარტვილობის გამომთქმელის აღდგომისა და ავტორი, ვინმე ანტონი ჰრომაელი, აცხადებს, რომ მაინტერესებდა ისკიანთა და მესუკავეთა მარტვილობა, ვიპოვე იგი მადიანეში და მარტვილობის წიგნის რიგზე გამოვთქვი. მსგავსი ანაღრძი, იმავე ანტონი ჰრომაელისა, გვხვდება მესუკავეთა მარტვილობის თარგმანისა და მისი შესაბამისი სომხური წიგნის ბოლოსაც (ნ. გვ. 61), მხოლოდ იქ ანტონის განცხადება მარტო მესუკავეებს შეეხება.

მოიპოვება სომხური «მრავალთავის» ისეთი ხელნაწერებიც (F, N), რომლებშიც ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხურ ტექსტს სხვანაირი გავრძელება აქვს. იმაში საუბარია ისკიანთა და მესუკავეთა წამების აღგილის სასწაულმოქმედებაზე და იქ შემდეგ სამარტვილეთა და ეკლესიების აწმუნების შესახებ (ნ. შენიშვნები - ც, გვ. 190-91).

როგორც ირკვევა; ისკიანთა მარტვილობის ყველა განსხვავებული შედგენილობის აღნუსხურ წიგნში ქართულისა და მისი სრულიად შესაბამისი სომხური რედაქციის ტექსტი თითქმის სრულად არის წარმოდგენილი. ზედმეტი აღგილები მათ ან წინ, ანდა ბოლოს ერთვის. ერთგან (QRSZ) ამ ზედმეტი აღგილების დართვა გამოწვეული ჩანს ქართულის შესაბამისი სომხური რედაქციის იმ თვისებით, რომ თხრობის მთლიანობის თვალსაზრისით მას აკლია ერთი მომენტი, სახელდობრ ისკიანთა ვინაობა, რისი შევსების წყურვილით აღმოცენებულა კიდევაც ის დანართი, რომელიც ზოგიერთ ხელნაწერში თავში (RS), ხოლო ზოგიერთში ბოლოშია (QZ) მოთავსებული. დანართობას, სხვათა შორის, ენაც მოწმობს. ჩაუთხვისთანავე აშკარად იგრძნობა დანართისა და ძირითადი ტექსტის ენის სხვაობა. ის გარემოებაც, რომ ზოგან ეს დანართი წაწერილია «სხვა მადიანისაგან-თ», იმას მოწმობს, რომ «მრავალ-

თავის » შემდგენელს თუ გადამწერს ეს ნაწილი სხვა წყაროდან ბქინია აღებულთ ზემო-
რე აღნიშნული მიზეზის გამო!

უთუოდ დანართის დაღით არის აღბეჭდილი ოსკიანთა აღსრულების შემდგომი
ამბებიც, რომლებიც ერთი რიგის ხელნაწერებს დაუკავს (FN), რაც ერთგვარ განმარტე-
ბითს ცნობებს შეიკავს მარტვილობის წიგნისათვის.

უღანართოდ წარმოდგენილი ოსკიანთა-მარტვილობის წიგნიც რომ თვითმხილვე-
ლის მიერ არაა შედგენილი, ამას ნათლად მოწმობს როგორც ქართულისა და მისი
შესაბამისი სომხური დედნის მოკლე შესავალი, ისე სომხური ერთ-ერთი წამების
წიგნზე დართული ანდერძიც, რომლის მსგავსი მოსახსენებელი, როგორც შევნიშ-
ნეთ, მესუკავეთა ქართულ-სომხურ წიგნებსაც მოეპოვებათ. შესავალშიაც და ან-
დერძშიაც აშკარად არის განცხადებული გამომთქმელის მიერ, რომ მათიანეა
ჩემი წყარო, რომლის მონაცემი მარტვილობის წიგნის რიგზე გავაწყვე-
თანახმად ეს პირია ვინმე ანტონი რომაელი. იგი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ,
რომაელი, ე.ი. ბერძენი კი არაა, არამედ სომეხი ჩანს, და ამდენად ოსკიანთა აპო-
კრიფული წამების წიგნიც ნატყუარ ძეგლად გამოიყურება.

წამების წიგნის გამომთქმელი შრომის დასაწყისში (შესავალში) აცხადებს, რომ
« ვაძოვე სხუაჲცა უწყებაჲ კერძოთა იონთასა, კაცთ ვინმე სწავლის-მოყურაჲ, რომელ-
სა სახელი ეწოდა ცაფიანოს, რომელი იყო დღითა ვალენტინოსს კეისრისათა » (გვ 97-98).
ქართული თარგმანის ამ ადგილიდან ისე ჩანს, თითქმის გამომთქმელს იონთა (ე.ი.
ბერძენთა) მხარეში (საბერძენეთში) ეპოვოს « უწყებაჲ », ანუ ისტორია. სომხური
ფიქსტით ისტორია კი არ უპოვია გამომთქმელს, არამედ ისტორიკოსი, შემადგინე (საყ-
ჩაყჩი). უკანასკნელი უფრო სწორი ჩანს, რადგან ამ სიტყვის ამხსნელი ყრახა « კაცთ
ვინმე სწავლის-მოყურაჲ » შემადგინეს უფრო შემუშავების, ვიდრე მის ნაწარმოებს,
თუ, რასაც ვიწვევთ, « უწყებაჲ » ქართულად მთარგმნელს არ ესმის, როგორც ავ-
ტორი, ე.ი. შემადგინე, ისე როგორც დღეს ვიფიქვით ხოლმე მოსე სორენელიც და
მის ქვეშ კი მოსეს თხზულებას ვკულისხმობთ.

ეს შემადგინე, რომელსაც ცაფიანოსი ბრძმევი, ქართული თარგმანით ვალენ-
ტინოსს კეისრის დროს « იყო-ცა ». აქედან კი ის ირკვევა, რომ თითქმის წამების წიგნის
გამომთქმელიც ამ კეისრის, ან მისი ახლობელი შემკვიდრის, თანამედროვე იყოს, რად-
გან ისევე აცხადებდა, რომ ცაფიანოსის ამოწველი მე ვარა. მაგრამ ეს ასე არ უნდა
იყოს, რადგან « იყო-ცა » სომხურში « ყოფილი იყო » (ესაქ ღრ) შეესაბამება, ხოლო
ამით უკვე გამომთქმელი დასახელებული კეისრის ან მისი ახლობელი შემკვიდ-
რის თანამედროვე ვეღარ იქნება, თუნდა ის უცხოელი იყოს და უცხო ენაზევე გამო-
ეთქვას მარტვილობა.

¹ ლუქარებელ ამაღ შიანთა ამ დანართში მიხატობი ღ. აღიშანს, ისე როგორც მესუკავეთა
წამების წიგნისათვის - კონტანტინეს ხილვაჲ. სხვა მხრე კი უჩვენებია იქსავე წიგნში აღწერა-
ლი მოვლენები (საწყაროსაჲსი ღ მსაქანს ღ საჯიასანს ღ ირასანსაჲსი - 7. 4. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

ისკიანთა მარტვილობის წიგნის ვამომამქმელი. წინააღმდეგ ანდერძისა, სადაც ის ბერძნად ისენიობდა, სომხად გამოთქმირებდა შეხავლის გარკვეული აღვლიების ჩვენებისა. ერთი ამათვანი ზემორე მოყვანილ ამონაწერში გვაქვს: „ ვპოვე სხუა. აცა უწყებდა. კერძოთა იონთასა“. „ აკვძიანი იონთასი“ სომხის თვარსაზრისით სომხეთის იმ მანქილს ერქვა, რომელიც მინანტისას ეკრ ა და მას ეყვამლებდრებოდა და გარკვეულ დროს. ჩვენი ვარაუდის საძოწმია სიღრე აღვლილი მოყვანილი ამონაწერის ვაგარძელებამია: „ მრავალი რაჟე მითხრა მან (კადვიანისმია) ჩუენ იონთა მადვიანისაყან, რომელთანი (ე.ი. იონთა) წიგნნი მრავალ არიან, და აწ ჩუენ შოვრის იპოვებიან...“ ვამოთქმა « ჩუენ შოვრის » არა-ბერძნენს. ამ შეშთხვეკამი, სომეხს გულისხმობს, რადგან ბერძნული წყაროები თუ ბერძნებს შორის არა, აბა სხვაყან საღ უნდა ყოფილიყო!.

ისკიანთა მარტვილობის შესავლის ცნობებზე დაყრდნობით და იმის ვამო კიდევ, რომ ამ მარტვილობასა და მესხუავეთა წამების წიგნს მსგავსი თვისებები ახა-საათებს, აკად. ივ. ჯავახიშვილს კითხვას აღძვრევიწყებდა, „ არაყე ნამრამის ავ-ჯორი ერთი-და-იგივე ჰირი, სახელდობრ, უცნობი ანტონ ჰრომი ხომ არ არის-ი“, ისეთი კითხვა, მართლაც, ბუნებრივია, მათ უფრო, რომ, როცა უცლა უცით, ორივე წიგნს მოეპოვება ამ ანტონის სახელით ცნობილი ანდერძი, რომელსაც ვანსვენე-ბული მცესიერი მესხუავეთა წამების წიგნით-ცნობდა მხოლოდ. აღბათ ანდერძის ცხობით ხელმძღვანელობდა ვარ. ზარბანალიანი, როცა ის თავის ირთ-ერთ ნამრამში ძველი სომხური თარგმნილი ლიტერატურის წყებამი აქცევდა ამ თხზულებებს. რომლის ავტორად ანტონი ჰრომიელს ავლიდა? მიუხედავად იმისა, რომ ყოველავ ეს ცნობილი იყო დ. აღიშანის ავას, ოგი ისკიანთა და მესხუავეთა მარტვილობის წიგნების გამოთქმას (მინანტის წყაროების გამოყენებით) მოსე ხორეშელს მო-აწერდა. მოსე კი მისი აზრით ყ-ის მოღვაწეა? დ. აღიშანის ეს მოსაზრება, რომ ისკიანთა და მესხუავეთა წიგნები მესხუავე საუკუნის ისტორიკოსი ეკუთვნის, რაცობა ამას ქვემოთ ვნახვთ, შეუწყნარებელია, მაგრამ მერმინდელი ხანის ავტორისათვის კი, თუნდ ის ხორენელიც იყოს, მისაღები გვგონია. ვინც არ ესაა იყოს ეს ჰირი, იგი მანსე სომეხი ჩანს და არა ანტონ ჰრომი, როცა ეს ანდერძშია სათქვამი. თუ ასეა, მაშინ ცხადი უნდა იყოს ისიც, რომ ხსენებული მარტვილობის წიგნები სა-სელმადყუარი ნაწარმოებებია.

ზემოთ აღნიშნული მესავლის ვაგარძელებამი იმის ჩვენებაც მოგვითვება, რომ მარტვილობის წიგნის სომეხი ვამომამქმელი გენათლებული ჰირი ყოფილა: ბერძნული წყაროები, რომლებიც „ მრავალ არიან, და აწ ჩუენ შოვრის იპოვებიან, რომელცა თვთ ჰებრ მე მრავალ-გნის აღმოკუითხე-ი, გამოთყენებია. მამასალამე, ვამომამქმელი ბერძნული ენის მცოდნე ყოფილა, უკითხავს ჰირებნი ავტორები და ერთ მათგან-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საანტონიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 26.

² ვარ. მ. იარეგანსა [ქას]. მასყანსაყარის რაქსასან მარტვიანისხისე ზასხსავ (წარ 7-ძვ). ქსნსყჩხ, 1899, გვ. 364.

³ დ. აღიშანის. მრავალი ვეხსიონსიონსი ჰსიე. ქსნსყჩხ, 1901, გვ. 66. ქართული და სომხური ლიტერატ. უროიერთობა.

თან, ტატიანოსთან, რომელიც ვალენტინოს კეთილის დროს ყოფილა, უპოვია თავისი თხზულებებისათვის სიბრძნის წესილა.

რომელი ვალენტინოს კეთილია აქ ნაგულისხმევი, ან ვინ არის ტატიანოსი, რომელიც ამ კეთილის დროს ცნობილია, არ ვიცით. ვინაიდან, ჯერ ერთი, ვალენტინოსის სახელით რამდენიმე კეთილია ცნობილი¹, ხალხი, მეორე მხრით, ტატიანოსი შემთავისებულ ბერძნულ სწავრობაში ცნობილი არაა². ამდენად, მამასადავად, ალბათა წამების წიგნის წყაროს დრო განუხსნავს რჩება.

არც სომხური მარტვილობის წიგნის აღმდგენების წინა ირვეკვა "ხელმოწევილი ზემოა მოყვანილი ადგილებიდან. მაგრამ ერთი მანიშნებელი მისეც უნდა ვეცნოდეს იქ მოცემული. ვეკოვი... უწყებდა კურძეთა იონთასა... მრავალი რამე მითხრა მან ჩვენ იონთა მადიანისაგან, რომელსანი წიგნი... აქ ჩვენ მოვრის აქვეებიან-ო" რომ ვეცხადებს აგიოგრაფი, იონთა მსარედ ის, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ (გვ. 012), რომლის დასავლეთ პრევიციებს უნდა ვეცნოდეს. ისინი კი ვარვეულ დროებში ბიზანტიას ექვემდებარებოდნენ, ანდა მისი ვალენტინოსის ხელნაწი "მადიოლენი". აქ ჩვენ "მოვრის აქვეებიან-ო" რომ აქვთ ავტორი, ეს ვიდრე იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ თვითონ ბიზანტიის სომხეთში კი არ მკვიდრობს, არამედ საკუთრივ სომხეთში. სომხეთის ასეთი ვითარება ძველად მარშპანობის ეამსა (V-VI სს.) და არაბების ბატონობის პირველ ხანებში იყო (VII-VIII სს.). ასეა მავალითად ეს გარემოება აღნიშნული კორესთან. მამიკოტემა, ანდრეასა მის ნაწარმოებში, როცა მოათავა თავისი მოღვაწეობა წიგნის გავრცელებისა და სარწმუნოების განმტკიცებისათვის სომხეთში, მერმე იზრახათ.

«სე ვათის სქა ააყბს ზოიყ. თუ ღრ ხეხანოქტამაქ მადამოქს ზოი-
მიყ. სე ფილმაცხაქ აფაიქ რასტერა აჯასსრფადაქ რაქმადე ანგასსე ქ
კოქ მასა შიხსაყ»³ სომხეთა ტომის იმ ნაწილისათვის, რომელიც
პირითა მეფის მთავრობის ქვეშ იყო. ისწრავა და წავიდა მრავალი მ-

წაყვებითურთ. რათა ვადანულოყა... კურძეთა იონთასა»⁴.

საქაის აღიარების ახლობის ქართულ თარგმანშიც (ნ. გვ. 82,) მსგავსი სურათია. აქ ნათქვამია, რომ, როცა საქაი საკათალიკოზო ცახტილას გადაიყვანს, იგი, იმყოფდა ნაწილსა იონთას-ო. ამ ადგილის შესახებ მისეც სორენელის ისტორიაში (საცვლად ნაწილსა იონთას) მავრევიანის კეთილია (ქ. ნაყრასსიქ. ფადასიქ) დასახელებული:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 25.
² ტატიანოსის სახელით ცნობილ მოღვაწესი ჩანან. ერთი თესლონიკოს კეთილის დროს და მეორე იუსტინე მოწამის დროს II ს-ში. უკანასკლავს როგორც მწერალს იხსენიებენ და ამიტომ დ. ალიშანს ის ჰგონია ჩვენი მარტვილობის წიგნის წყარო (ნ. ზ. აქტიანის. აღკალია ფრანკო-ბოსნიის ზოიყ. აღმდგენი, 1901, გვ. 66-67).
³ სიონი. აღკალია სარკოვიქ, ნაყრასსიქ ბეზაფრასკან აქ აღმდგენი აღმდგენი, პარფამანოქამაქ, ადამაქამანოქ ს ბანოქიოქიონსიქიქ ქ ბეზა აყოქ. მანოქ აქსიქიასიქ. სქრასან. 1941, გვ. 64, 17-20.
⁴ ს. სიონი. აღკალია სარკოვიქ, ნაყრასსიქ ზოიყ. აღკალია ს. აქტიანის ს. პარფამანოქამაქ. 1913, გვ. 354, 9.

სენენული მანიშნებელი, ეჭვი არაა, ერთგვარად უნდა შიგვიითიებდეს მარტვილობის სომხური ძეგლის აღმოცენებაზე. ის ან მარზბანობისა ანდა არაბთა ბატონობის პირველ პერიოდშია შედგენილი, V - VIII ს.ს-ში. V ს-ისა იგი არაა, რადგან ამ საუკუნის ენას, რომლის დამახასიათებელი ნიშნები სხვა საუკუნეების ენასთან მიმართებით უკეთ არის ცნობილი, მარტვილობის ენა საკმაოდ სცილდება. აკტორის სოლომხელეკობა და მისი პირითადი მიზანდასახულებაც თუ მხედველობაში გვეჩვენება¹, მაშინ რსუიანთა მარტვილობის ძეგლი უფრო VIII-VIII ს.ს-ში უნდა იყოს წარმოშობილი, ყოველ შემთხვევაში, თადეისისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნის შემდეგ, რადგან იგი უკანასკნელის მიერ აღებული ვეზის განმგვრძობია მესუკავეთა წამების წიგნთან ერთად. იუ თადეისისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნი თავისი დეკავანდელი სახით კრიტიკულად განწყობილი სამეცნიერო წრეების მიერ VI ს-ის მეორე ნახევარზე აღინიშნულად არ ითვლება, მაშინ რსუიანთა და მესუკავეთა წიგნებიც VIII ს-ზე უადრესი ვეღარ იქნება. ყოველ შემთხვევაში, ქართული თარგმანის დედანი VIII ს-ის პირველ ნახევარზე გვიანდელი აღარ უნდა იყოს, ვინაიდან ის სერია სომხური მარტვილობათა წიგნებისა, რომელთა თარგმანები ქართულადაა დაცული, ჩვენი დაკვირვებით (ნ. გვ. 074 074), შეიძლება აღმოჩნდეს ამ დრომდე ყოფილიყო წარმართობილი.

გ (I 3). « წამებაჲ წმიდათა მოწამესთა მესუკავეთაჲ ».

მესუკავეთა წამების წიგნს სომხურა « მრავალთავთა » ნუსხებში სხვადასხვა მოცულობისას ვხვდებით. პირველი, რაც მათ ერთობლივად ახსენებენ, ისაა, რომ « კონსტანტინეს ხილვა », რომელიც ქართულ წიგნს თან ახლავს, სომხური « მრავალთავების » უმრავლეს ნუსხებს არ ერთვის. მნაა გარდა ქართულიდან მიმართებით მათ ყველას აკლია საკმაოდ ვრცელი « შესავალი » (ნ. გვ. გვ. 22, 3-23, 23), რომელიც, როგორც უკვე შენიშნულია აქად. ნ. მარისა და აქად. იუ. ჯავახიშვილის მიერ, სომხურიდანვე მომდინარეობს. მესუკავეთა წამების წიგნს მოკლე ხასიათი უკავდება სომხურად. მხოლოდ შორის, ასეთია მარტვილობის წიგნის ერთი ნაწყვეტიც (სულ ერთი ფურცელი), საწერი ვერატზე წაკითხულნი მოიცრა ასომთავრულით, დაახლოებით XI-XII ს-ისა², რომელიც შესაძლოა « მრავალთავიდან » ვი არ იყოს, არამედ « ლეციონარიდან » (რახიყ-იდან), რადგან ისეთ შემთავლებზე წამების ცხოვრებებს ან კრებულშიც პქონია ზოგჯერ დაამოძილი აღგილი ძველად.

აქად. ნ. მარი თავის წინასწარი ხასიათის ნაკვლევი³, რომლითაც იგი ითყუებოდა თავის პირველ მთაბეჭდილებებსა და დაკვირვებებს ათონის « მრავალთავში » მესულ სომხურ წამებათა წიგნებსა ქართული თარგმანის შესახებ და რომელიც შესადააქმლად ხელთ შეიწინა სომხურის მხოლოდ ნეკრავითი გამოცემანი, მესუკავეთა წიგნს მიმართ აღნიშნავდა, რომ სომხურ ტექსტს არ მოეძვეება ქართულას დასაწყისი, თხზი ნაბეჭდი ცვერდის აღებადისა. და მთელი ეპილოგი, სადაც საუბარია წმიდანების ნეშტ-

¹ იუ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო სწავლება, წიგნი I, გვ. 24-26.
² „ მარტვილობის » ხელნაწერი ფრანკო-სლავური ძეგლები, № 483.
³ H. M a r p. H a n u e z g k u u a A q o n . H e r u i n , o p o l . e t c . 1-24.

ქ. კოსტანტინე მეფის ლეგენდარული ხილვითურთ, თუმცაღა არსებობს მითითება, რომ ისინი, განსაკუთრებით კოსტანტინეს ხილვა, მთლიანად არსებობს სომხურადო! აკად. ნ. მარიც ეძებდა ხელნაწერებში და ჩვენც არ დაგვიცალა ცდა, გვეჩოყა საღმე ეს დანაკლისი, მაგრამ მთლიანად ეს არ მოხერხდა. აღესაყ არსად ჩანს წამების წიგნის «შესავალი» (ოთხი ნაბეჭდი ფურცლის თდენობისად რომ წარმოიღვეს აკად. ნ. მარი) და ამ წიგნის დასასრული (ნ. გვ. 57, 1-21). რაც შეეხება «ხილვას», იგი ხელნაწერებში შეგვეხვდა. ეს «ხილვა» მაშინაც კი არსებობდა ბეჭდვითი სახით, როდესაც აკად. ნ. მარი თავის ნაშრომს აქვეყნებდა, მაგრამ «სიყისრე ჯაყასკასრე-ში» კი არა, არამედ მერ. ავგერციანის «სქასკასრე ქარე ს ქასკასრე-ში» (რსფ. II, გვ. 119-120), მესუკავეთა წამების თხრობაზე დართულს შენიშვნებში.

მესუკავეთა მარტვილობის წიგნს როგორც აღვნიშნეთ, საქმიოდ ვრცელი «შესავალი» მიუძღვის, რომელიც ჯერ-ჯერობით მარტვი ქართულ თარგმანს შემოუნახავს. «შესავალი», როგორც ეს წამება-ცხოვრებათა წიგნებს სჩვევია, იწყება გამომთქმელის საკმიოდ რიტორიკული სიტყვით, რომელშიც აცხადებს, რომ საჭიროა „ ვეზიარნეთ ვსენობითა გოლსმოდგინედ ღუაწლსა მასკა წმიდათა მოწამეთასა... რომელი ვითარცა ცხოვარნი კეთილნი დაუღვად მოიწინეს ქრისტესთვის ქუეყანით ჩრდილოეთ, კარსაგან ივსეთისა, ქუეყანად სომხეთისა, რადთა იქმინენ ჰირველ-მაიქრე ასქარესა მას სლევისასა სუღიერსა...“ ამას მოსდევს ავტორის აღიარება, თუ რა წყაროებზე დაყრდნობით შექმნი მან, შეგსრულებინა დასახული ამოცანა. ეს წყაროებში ზეპირი და წერილობითი : „ ვითარ მიცნობიეს მთხრობელთაგან ჭეშმარიტთა და წიგნთაგან სუღიერსა, რომელი აუწყებენ ჰამბავთა და ვანგებთა სომხეთისათა-ღ“. მაშასადამე, გამომთქმელის დროს, როგორც ამას მართებულად შენიშნავს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, „ როდესაც ავტორი თავისი შრომის წერას შესდგომია, სომხეთის ისტორიულ ამბების აღმნუსხველი წყაროები უკვე არა ერთი და ორი ყოფილა“².

მარტვილობის წიგნის გამომთქმელი ნაქარმოებზე დართულს ანდერძში (ნ. გვ. 61, 1-16), რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ (გვ. 0127), სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ასკიასთა მარტვილობის წიგნის ზოგიერთი სომხური ნუსხის ანდერძს, რაც ორვე წამების წიგნს ეხება, ანტონი ჰროშია, მეუღაბნოე. მკვლევართა უმრავლესობა მას ბერძნად მიიჩნევს. მერ. ავგერციანს ანტონი ჰროშია ჰგონია ან იმ მხლებელთაგანი, რომელიც სხვებთან ერთად კოსტანტინე კეისარს მოჰყვა აღმოსავლეთს იმ დროს, როცა მას კოსტანტინეპოლს გადაჰქონდა სამეფო ტახტი, ან იგი ის ანტონია, რომელიც გრიგოლ განმანათლებელმა წამოიყვანა კესარიიდან კრონიღესთან ერთად და მისი ბრძანებით აღწერა ალბათ მესუკავეთა წამება, ანღა, რაც უფრო სარწმუნოა, ამ ანტონი მეუღაბნოესათვის მარტვილობის ამბებია უნდა გადაეცა იმ ორი ამხანაგის თანამორწმუნესა თუ მოწაფეთაგანს, რომლებიც მესუკავეთაგან წამებას გაღურჩნენო³.

¹ H. Март. Къ покаянъ на Аѳоа, გვ. 17.
² ივ. ჯავახიშვილი, ქვ. სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 12.
³ სკრ. სსკერესან. სქასკასრე ქარე ს ქასკასრე-ში „სრფ, რსფ. II, გვ. 111-112.

მარტვილობის ავტორი ჩვენი დავკირვეებით, როვორც ეს ამ წამების „მესავ-
ლის“ ცნობებზე დაყრდნობით აღვნიშნეთ, ისეიანთა მარტვილობის წიგნის განსილ-
ვის დროს, სომეხთა, VI ს-ის მოღვაწე ან, რაც უფრო სიფიქრებელია, VII ს-ისა.
ამიდრამ ეხლა მის მიერ შესუკავებთა მარტვილობის წიგნის „მესავალში“ გან-
ცხადებური სიტყვები, რომ ჩემი წერილობითი წყაროები „აუწყებენ ჰამბა-
თა და განგებთა სომხთისათა-თ“ კარაულის დამადასტურებელ საბუთად მი-
გვაჩნია. „ჰამბავნი და განგებანი სომხთისანი“ სომხურად აღწერილი სომ-
ხურივე ისტორიული ამბების აღმნუსხველი წყაროები გვეცნია¹ და არა ბერ-
ძნული, რომელთაც ის „ანდერძში“ „მაცოიანთ“ ექახის. ისეიანთა დამესუკავეთა
წამების წიგნთა ავტორი „მესავალ-ანდერძში“ თავის თავზე იმასაც ლაჰარაყობს,
ბერძნული წყაროების გამოყენება შემეძლო, და ევების ეს სწორიყ იყოს, მაგრამ ის
მანც პირველ რიგში ასევე სომხურ წყაროებს უნდა მიმართავდეს.

ანტონი ჰრომის ბერძნობის მახინჯი საბუთად, რომელთაც თითოც მისი ნა-
წარმოებიც ბერძნულად დაწერილი და შემდეგ სომხურად მათარგმნთ უნდა იყოს, ის
გარემოება მიჩნია მკვლევარებს, რომ შესუკავეთა სახელებს ყველას ბერძნული და-
ბოლოება მოეპოება? ამასთანავე მესუკავეთა მეთაურის - სუქიას-სუქიასის - სახელის
ეტიმოლოგია, თანახმად გლოსისა, რომელიც ამ სიტყვას ახლავს ტექსტში, მხოლოდ ბერ-
ძნულის ნიდაგზე (ἰδὲν χαιος) ირკვევა². რადგან მესუკავეთა წამების წიგნს გააჩ-
ნია ისეთი ნიშნები, რომელიც მას ისეიანთა წამების წყაროთან ანათესავებს, ამიგრამ
ამ საგნის მკვლევართ, რომელთაც ანტონის მიზანტილოება შესაწყნარებლად მიჩ-
ნიათ, ისიც ჰგონიათ შესაძლებელი, რომ რივე ამ წიგნის ავტორი ანტონი ჰრო-
მი იყოს³. ამ შესვლადებს რომ სულ შემთხვევითი ხასიათი არ უნდა ჰქონდეს, ამას
ეხლა, რაცა ისეიანთა მარტვილობაზე (ჰოლოგრო: ნუსხანი) ისეთივე „ანდერძი“ აღმო-
ჩნდა, როვორც მესუკავეთა მარტვილობას აქვს, ერთგვარი საბუთიც გაუჩნდა. მაგ-
რამ, როვორც უკვე ვნახეთ, ისეიანთა წამების განხილვის დროს, ცნობა იმ მაცოიანეთა მ-
სახებ, რომელთაც თავის წყაროდ ასახელებს აგიოგრაფი და რომლებიც ბერძნული აუ-
ტენო, წინააღმდეგობაშია მისხავე განცხადებებსთან, რომ ისანი მან „კერძოთა იონთა-
სა“ იპოვა, „თვთ მებრ მე მრავალ ვზის აღმოვიკითხე“ და „აქ ჩუნს შიჯრის ია-
ვებიან-თ“. აგიოგრაფის ასეთი გამონათქვამები მის მიზანტილოებას კი არ უნდა გვი-
დასტურებდნენ, არამედ იმას, რომ იგი ბერძნულის მყოფდნე სომეხთა, რომელსაც ბერ-

¹ ჰაკლე ინტროდუქსი დაკავთვებათ ს. მისი „ლეონტი მრაველი - ქართული ისტორიკო-
სი „ჰამბავთა-მწერალი“ მე-8 საუკუნისა“, ენიკის მოამბე X. გვ. 93 94) ძველად, XI ს-ის წინათ,
ის ნაწარმოები აღინამწებოდა ქართულში „ჰამბავის“ სახელწოდებით, რომელიც საისტორიო-ეპი-
კური ხასიათისა იყო. თუ ასეა, მაშინ VIII ს-ის პირველ ნახევარში (ე. ი. იმ დრომდის, რომლის წი-
ნათ შემუშავებულნი ტექსტები უნდა ედეს დედნად სომხურ მარტვილობათა ქართულ თარგმანებს)
ასეთი თანახმა ყველაზე მეტად სომხურში მისე ხორენელის „სომხეთის ისტორია“ იქნება.
ეს ვითარება იმავე დადასტურებდა, რომ ხორენელის ისტორიაზე დამოკიდებული მარტვილო-
ბის გამომთქმელი და არა პირიქით, როვორც ეს აქად. ნ. მარს ევინა.

² ივ. ჭავჭავაძის მიხედვით, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 14-15.
³ იქვე, გვ. 15. ⁴ იქვე, გვ. 26.

ბნურის გარდა სომხური წყაროებიდან (ზეპირითა და წერილობით) უნდა ეპარგებინა. ყოველ შემთხვევაში ბიზანტიურ წარმომავლობას აღარ უნდა აუთუხუნებდეს იმ წყაროებს («წიგნთა სულიერთა, რომელნი აუწყებენ ჰამბავთა და განგებათა სომხითისათა»), რომლებშიც მას მისთვის საჭირო ცნობები ამოუკითხავს.

ბერძნულთბის კვალი, რომელსაც სუკავის შიწამეთა საკუთარი სახელების გადმოცემასა და ავტორის წოდებაში («ჰრომი») ამჩნევენ, ანდრანის ბიზანტიელად ითვლება არ უნდა აიხსნებოდეს, არამედ იმით, რომ მან იცის ბერძნული და, შეიძლება, სოგიერთ წყაროს ამ ენაზედაც იცნობდა. მისი წოდება «ჰრომი» შეიძლება ცომობრივი კუთვნილების გამოქსატველი კი არ იყოს, არამედ კონფესიონალურისა¹. მართალია, ისეთი რამ შედარებით უფრო მოკვიანო ხანისათვის არის შესაფერისი, მაგრამ კონფესიონალურ ნიდაგზე აღმოცენებული ასეთი წოდება შესაძლებელია აღრიც ყოფილიყო ფეხმოკიდებული ძველს სომხურ სინამდვილეში, ისე როგორც მაგ. «ხუიკი», რომელიც ნესტორიანელს აღნიშნავდა, რა ცომისაც კი არ უნდა ყოფილიყო ის.

ამრიგად, მარტვილობის წიგნის გამოთქმელი, ან ტონ ჰრომი, რომელიც უცხოელი კი არა, არამედ სომეხი უნდა იყოს, აღწერილი ამბების თვითმხილველი არაა, ის წყაროებზე დაყრდნობით წერს თავის თხზულებებს. ეს წყაროები, მისივე განცხადებით, სომხეთის «ჰამბავთა და განგებათა» მომხრობი ყოფილა, მას, როგორც ოსკიანთა მარტვილობის წიგნის განხილვისას აღუნიშნეთ, ბერძნული წყაროებიც, «მაგინენი», ქელონია ხელთ, რომლებიც «კერძოთა იონთასა-ს» მოუპოვებია. ეს «კერძონი იონთანი» კიდევ სომხეთის დასავლეთი პროვინციებია, რომლებიც გარკვეულ დროს ბიზანტიას ექვემდებარებოდა ან მისი გავლენის სფეროში იყო მოქცეული. ამ მხარეში შედიოდა აგრეთვე ის ადგილიც, რომელიც შესუკავეთა და ოსკიანთა მოღვაწეობის ასპარეზად არის წარმოდგენილი. ესაა ბაგრევანდი, რომელიც, მაგ. მოსე ხორენელთან, საჭაკ ქართველის დროს (V ს-ის პირველ ნახევარში) «კერძოთა იონთასა-ს» ფარგლებშია (ნ. ზემთ გვ. 133). საფიქრებელია, რომ ზეპირი გადმოცემები, რომლებიც «მთხრობელთაგან ჰქემმარითთა» მოუხმენია ანტიონის, პატარეკანდული წარმოშობისა იყოს, რადგან ადგილობრივი მოღვაწეების შესახებ პირველ რიგში აქ უნდა შექმნილიყო სათანადო. თქმულებები.

ანტონი ჰრომი, როგორც არა მომხრობი მის მიერ აღწერილი ამბებისა, რომლებიც მას ზეპირი და წერილობითი წყაროებიდან გამოუკრებია, თავის ნაწარმოებებში, როგორც მოსალოდნელი იყო. ყოველთვის ჰქემმარითად ვერ ატვიჩერს წარსულ სინამდვილეს. მის მიერ, დახატულ სურათს ისტორიული მოვლენების სისწორის მხრით მრავალი ნაკლი და კალმობრივობა ახასიათებს, რაც ერთპირად აქვთ შენიშნული მკვლევრებს. ასეთია კლარსიდ საკითხი, თუ როდის მოღვაწეობდნენ მესუკავენი და როდის აწამეს ისინი². მარტვილობათა წიგნებისათვის ესოდენ ძირითადი მომენტის სათანადოდ წარმოდგენილი-

¹ ასეთად მიიჩნევა ამ ტერმინს, ყოველივე ეჭვის გარეშე არაფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, «სუქაველსი ძველს ფართულ მწერლობაში», ტფილისის უნივერს. მოამბე, VI, გვ. 133.
² ლაწკარალებით ამის შესახებ ნ. ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომში იქვე. სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 7-11.

ბა, აშკარაა, კარგის მუწყებელი არაა არც წყაროების ღირსებისა და არც ავტორის გულისყურის შესახებ. მის ნაწარმოებებს ამდენად უზრო ლიტერატურულ დაკუმენტის ხასიათი ენიჭება, ვიდრე საისტორიოსი.

როდის უნდა იყოს წარმომადგენელი სომხურად შესუკავეთა მარტვილობის წიგნი? მეკვლევირბა სხვადასხვანაირ პასუხს გვაწვდიან ამ კითხვაზე. ერთში მაინც ისინი თანახმა არიან, ყველას იგი ეკვიანდელი ხანის ქმნილებად მიაჩნია. მეოთხე საუკუნეზე უწინარესი იგი არა ჰგონიათ. თავიანთ შეხედულებას ესენი «მესავალი-სა» ანდა «ანდერძის» ამა თუ იმ ცნობაზე აგებენ. სავჯერ ასეთ ცნობას სხვა ზომენცსაც უყენებენ გვერდით. შესუკავეთა წიგნის ერთ-ერთ მეკვლევირს, მაგ., ჰუსიკ ეპისკოპოსს, რომელსაც ხსენებულ მარტვილთა მოწამეობა I-II სს-ში არა სჯერა, თავისი მოსაზრება იმით აქვს დასაბუთებული, „რომ რაჟი შესუკავენი და ისკიანნი, მით მარტვილობაში მძოვარ-მეუღბანოებად იწოდებიან, ამიტომ სრულებით შეუძლებელია, რომ ისინი პირველი და მეორე საუკუნეს მოღვაწეები ეოფილიყვნენ, რათ-ვან ამ ღრის მკუდაბნობება და მძოვარნი ჯერწისებობდნენ და საქრისტიანო მოღვაწეობის ამნაირი მიმართულება და ცხოვრებას წესრიგე სომხეთში IV ს-ში შემოდის“¹. დაკვირვება უკილობდად სწორია. თუკი მარტვილობის წიგნში IV ს-ის მოვლენაზეა საუბარი, მაშინ, ცხადია, იგი ან ამ საუკუნეში ანდა მის შემდგომში შექმნილი-ასეთად ხსენებული მკვლევიარი V-VI ს-ეს მიიჩნევს.²

უნახეთ ზემოთ, რომ შესუკავეთა და ისკიანთა მარტვილობის წიგნის ავტორის ანდნად მიიჩნევენ. იქვე მოვიყვანეთ ის ნიშნები, რომელია მიხედავით ამას ამტკიცებენ. დაფურთოთ თანაც ჩვენი უარყოფითი დამოკიდებულება ასეთ პასუხთან და დაკასახელებით ის საყრდენიც, რაც ამას გვაფიქრებინებს. ზემოთქმულს აქ იმას დაკუმატებ, რომ ავტორის სომხობა (და ისიც, რომ ის მოსე ხორენელია) პირველად დალიშანმა აღნიშნა. ამას იგი იმ შემთხვევაში მიიხრეკდა დასაშვებად, თუ მარტვილობის წიგნის წყაროდ მოხსენებული ტატიანოსი იუსტინე მიწამის (გარდაიც. 167წ.) მოწამე ცატიანოსია, შემდეგში სახელგანთქმული მოღვაწე. ამ კარატას დასაბუთებას დალიშანი სხვა რაიმე წყაროს მოხმობით აღარ ცდილა. მაგრამ საგულისხმოა მაინც, რომ ასტონი პრომის სომხობა, თაკი რომ დავანებით იმას, მართლა მოსე ხორენელია ის თუ არა, ისეთი ერთდოიკი მკვლევირის მიერაა აღიარებული, როგორც ხსენებული პირია, რომლის მოსაზრების მიხედვით ანტონი პრომი მოკონილ სახელად გამოსდის; მაშასადამე, მის ქვეშ ამოფარებულია სომეხი ავტორი, რაც აბოკრიოული ნაწარმოებისათვის უჩვეულა მოვლენასაოარ წარმოადგენს.

მოსე ხორენელის მოღვაწეობის ხანის ვასარკვევად შესუკავეთა მარტვილობის წიგნს მნიშვნელობას ანიჭებდა აკად. ნ. მარი. მას ეგონა, რომ რაჟი თარგმნა მომხურ მარტვილობათა წიგნებისა, რომლებიც ათონის «მრავალთავშია» დაცული, სომხურ-ქართული ეკლესიების ერთიანობის ხანაშია მხოლოდ შესაძლებელი, რაც VIII ს-ის დამდეგამდის გრძელ-

¹ ი ქვე, კვ. 9.

² ამ ხნის ნაწარმოებად მიაჩნია ძეგლი პროფ. დ. მელიქიეთ-ბეგსაც, მაგრამ რა ხიშნებით. არაფერს ამბობს (ნ. მისი «სუქაველი ძველ ქართულ მწერლობაში», გვ. 124).

დებოდა, ხოლო თარგმნა კიდევ VII ს-ის ვასუღამის შეიძლებოდა წარმეგზუიყო, ამიტომ ხორენელის ისტორიაში მოხსენებული სათენიკ ოვსთა მეფის ქალი, რომელიც იხსენიება აგრეთვე მესუკავეთა წამების წიგნში (რაც წარმომბილი უნდა იყოს არა უკვირანეს VII ს-ის მეორე ნახევრისა), ხორენელის მიერ მოგონილი პირი კი არ არის, არამედ სხვაგანაც ვსვდებით VII ს-ის მეორე ნახევრისათვის, რის გამო უნდა ავირჩიოთ: ან ის, რომ ხორენელს არ შეუთხზავს სათენიკის სახელი, ანდა ხორენელი VII ს-ის ნახევრამდის წერდაო! აკად. ნ. მარის ამ შეხედულების შეუსაბამობა მის მიერვე შემდეგში შეცვლილ თვალსაზრისთან, რომლის თანახმად სამხურიდან თარგმნა X ს-მდის მიმდინარეობდა, აკად. ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა², ასე რომ ამ მხრით მესუკავეთა წამების წიგნს მისე ხორენელის მოღვაწეობის ხანის გასარკვევად მნიშვნელობა ეკარგება.

მესუკავეთა ამოკრიფული მარტვილობის წიგნი, რომელიც თადეოზ მოციქულის გარშემო შექმნილ ასეთსავე ლიტერატურულ ძეგლთან სერიას ეკუთვნის, სხვებთან ერთად როგორც საისტორიო ნაწარმოები და ერთ-ერთი წყარო ძველი სამხეთის ისტორიისა, დიდი მნიშვნელობისა არ არის. მის ავტორიანობას ამ მხრით სათანადოდ შეეხა აკად. ივ. ჯავახიშვილი³ და საცილობელი რამ მის შეფასებაში არც გვეონია მოიპოვებოდეს. რამდენადაც მარტვილობის წიგნი თვითმხილველის ხელიდან გამოხული ნაწარმოები არარის, იმდენად ის ლიტერატურულ ძეგლს წარმოადგენს, რომელიც ნაწილობრივ ზეპირ გადმოცემებსა და ნაწილობრივ ზოგიერ საისტორიო წყაროს ცნობებზეა აგებული, რასაც თვითონ გამომთქმელიც კი აღიარებს.

მეორე წყება

სამხურიდან ნათარგმნი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების მეორე წყება, რომელიც გრიგოლ განმანათლებლის შთამომავლობი საგან გამასულ მღვდელ-მთავართა წამება-ცხოვრების წიგნებს წარმოადგენენ, შედგება: 1. «წამებაა წმიდათა მღვდელთ-მოძღუართაა სომხიოისათა არისტაკსისი, ირთანშისი, ისიკისი, გრიგორისი, დანიელისი»; 2. «წამებაა წმ. დისა ნერსის მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისა და ხალისი ეპისკოპოსისაა მოწყისა მისისაა» და 3. «აღსრულებაა წმიდისა საპაქისი პართევისაა ძისა დიდისა ნერსისი».

დ (14): «წამებაა წმიდათა მღვდელთ-მოძღუართაა სომხიოისათა არისტაკსისი, ირთანშისი, ისიკისი, გრიგორისი, დანიელისი»

არისტაკისისა და სხვათა წამების წიგნის ქართული თარგმანის მთლიანად შესაბამისი ტექსტი სომხურს «შრავალთავებში»: რომელთაც სომხეთის სიძველეთსაყავში ვსწავლობდით, ვერ მივაკვლიეთ. მარტო ერთში აღმოჩნდა მარტვილობის ისტორიები

¹ H. M o p p. H y ' o a e z a k a u u o A p o s t . . . გვ. 17-18.
² ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სამხ. საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 3.

წიგნი, რომელიც ქართული ძეგლის მხრივ ნაწილს ხვდება. მჭიდურ გამოცემებში (რომლებშიც ყველაზე უწინარეს აკად. ნ. მარი ეძებდა ქართულის შესაბამის ტექსტს) ასეთი წიგნიც კი არსად. არის, რომ არა ვთქვათ რა სრულიად შემხვედრ ტექსტზე. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სრულიად მართებულად აკად. ნ. მარს ეჭვი არ შეჰპარვია იმაში, რომ ქართული წიგნი თარგმანს წარმოადგენს სომხურისას, რომელიც ცალკე მარტვილობის წიგნის სახით უნდა არსებებდეს უთუოდ. მისი მოსაზრებით არისტავსის მარტვილობის სომხური წიგნი, როგორც ქართული თარგმანით ირკვევა, წარმოადგენდა განსაკუთრებულ რედაქციას, რამდენადაც მოსე ხორენელი სარგებლობდა.

აკად. ნ. მარის ამ მოსაზრებას ქვემოთ შევეხებით, აქ კი იმას აღვნიშნავთ, რომ მოსე ხორენელის ისტორიასთან ახლო ურთიერთობა უცილობლად აქვს ქართული თარგმანის იმ ნაწილს, რომელიც მარტვილობის ცალკე წიგნის სახითაა წარმოდგენილი ჯერ-ჯერობით სომხურ ერთადერთ «მრავალთავში». ასეთი ვითარების გამო შეიძლება ვთქვათ, რომ სომხური მარტვილობის ეს წიგნი ქართული თარგმანის შესაბამისისა და ერთ დროს ცალკე არსებული სომხური მარტვილობის წიგნისაგან დამოუკიდებლად აღმოცენებული საკითხავია, რომელიც ხორენელის ისტორიიდან გამოკრებილი. მაგრამ ამას ის ელბეძება წინ, რომ სხენებული მარტვილობის წიგნის დასაწყისი სტრიქონები ისე ახლოს არა დგას ხორენელის ნაწარმოების სათანადო აღგებთან (ნ. გვ. ნი, მენიშვნა), როგორც ქართულ თარგმანთან. უკანასკნელის ეს ადგილი კი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, იმ ნაკვეთის გაგრძელებას წარმოადგენს, რომელიც აგათანგელოსისაგან ჩანს ვამოკრებილი. ამდენად, მამასადამე, სომხური მარტვილობის აღნიშნული წიგნი მოსე ხორენელისაგან უმეორად ვამოკრებილი კი არ უნდა იყოს, არამედ ნაწილს წარმოადგენს უფრო ვრცელი წამების წიგნისას, რომელიც გარკვეულ დროს ქართულად უთარგმნიათ.

როდესაც არისტავსისა და სხვათა წამების აღნიშნულ ნუსხასა და ქართული თარგმანის შესაბამის ნაწილს ვაღიარებთ ჯერ ურთიერთსა და მეორე ხორენელის ისტორიას, ირკვევა; რომ ხორენელის ტექსტს ქართული თარგმანი ყოველთვის არ ხვდება, ისე როგორც ყოველივეს არ ჰყარავს მარტვილობის წიგნის სომხურ ნუსხასაც. ასე ვთქვათ, თუ ერთი მხრივ ქართული თარგმანის ზოგიერთად აღვილი, რომელიც არ გააჩნია ხორენელის ისტორიას, შევადგინებთ ხოლმე. სომხური წამების წიგნს (ისე როგორც სოფრე ხორენელის ისტორიის რომელიმე ადგილი აკლია ქართულ თარგმანს და არსად ჩანს ხოლმე სომხური მარტვილობის წიგნშიც), მეორე მხრივ ისეთი შემთხვევებიც გვაქვს, როცა ხორენელის სომხეთის ისტორია და მარტვილობის სომხური წიგნი რომელიმე ადგილის მხრივ ერთნაირობას გვიჩვენებენ ქართულისაგან განსხვავებით. ასეთი ვითარება ბუნებრივად გვიკარნახებს დავასკვნათ; ჯერ ერთი, რომ ქართული თარგმანის შესაბამისი ხორენელი სრული ტექსტი, რომელიც საკითხავად ყოფილა ვამოკრებილი ძველ სომხური მარტვილობისათვის, რამდენადაც განსხვავებული ყოფილა როგორც ცალკე აღნიშნული ხორენელის ისტორიის ტექსტისაგან. ისე უკანასკნელი მარტვილობის წიგნისათვის და მეორე, ქართული თარგმანის აღვანთან იმდენად ხორენელიც ანტიკონის სათანად-

დო ადგილი კი არა დგას ახლოს, რამდენადაც აღნიშნული სომხური მარტვილობის წიგნი.

ასეთი ვითარება, ცხადია, სათანადო სამსახურს გაუწევს ხორენელის ისტორიის დღევანდელი ტექსტის კრიტიკას. უეჭველია, რომ არისტაკესისა და სხვათა მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი მომდინარეობს საკითხავად გამოკრებილი სომხური მარტვილობის წიგნიდან, ხოლო ეს უკანასკნელი, მსგავსად ზოგიერთი სხვა წიგნისა, ძველ სომეხ ისტორიკოსთა ნაწერებიდანაა გამოღებული. ერთი მათგანია უცილობლად მოსე ხორენელიც, მისი «სომხეთის ისტორია». მცხინველია მკვლევართაგან¹, «ისტორიის» სურსების ჩვენებთა თანახმად, რომ ხორენელის ნაწარმოების ტექსტში ადგილების სხვაობასთან ერთად ზოგჯერ ბუნდოვანობაა და გაუმარტავია. მრავალი მათგანი ან გადამწერთა მკვლელობას წარმოადგენს, ანდა რედაქციურების ჩარევის ნაყოფია. ისინი ამა თუ იმ სატყუას ან გამოთქმას, უფრო მეტი სინათლისათვის, თან ურთავდნენ ახსნებს, რომელთა დიდი ნაწილი, გლისების სახით, ტექსტში ვადადიოდა. ამის გამო საფიქრებელია, რომ წილი იმ ზედმეტი ადგილებისა, რომლებიც ხორენელის ისტორიის დღესდღეობით ცნობილ ტექსტს მოეპოვება ჩვენი მარტვილობის ქართულ წიგნთან მიმართებით, ისე როგორც განსხვავებული სიტყვებით, ასე უნდა იყვნენ წარმომდგარი. ხორენელის «ისტორიის» ტექსტის დაჯანსაღებისას, ამჟამად, ანვარიში უნდა გაეწიოს როგორც სომხურად შემონახულ ჩვენი მარტვილობის წიგნს, ისე მარტვილობის წიგნის ძველ ქართულ თარგმანსაც, განსაკუთრებით უკანასკნელს, ვინაიდან იგი მომდინარეობს ისეთი სომხური დედნიდან, რომელიც ხორენელის «ისტორიის» დღეს ცნობილ ყველა ძველ ხელნაწერზე უსყველია.

არისტაკესისა და სხვათა მარტვილობის ქართული წიგნის ძირითადი სხვაობა ხორენელის ისტორიის სათანადო ტექსტისაგან ავად ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა. ერთი მათგანია, თარიღების უქონლობა ზოგან ქართულ თარგმანში, მორტი კიდე ისაა, რომ «ქ. ფაიტაკარანის განმარტება, რომელიც ქართულ თარგმანშია «რომელ არს ტფილისი» სომხურში არ მოიპოვება»². ამათ ისიც უნდა დაუშვავდეთ, რომ ვრთანესის შუ. სახეგ ნათქვამს: «აღსრულებასა ნეტარისა თრდატისსა დაუმთხვა საწამებელსა წმიდისა ნათლისმცემელისასა», ქართულში ემატება: „და ათენაგენისსა“. თარიღის დაკლება ალაგ-ალაგ ქართული წიგნის დამატებითავე ავისებად რჩება დღესაც, როცა უკვე მარტვილობის ერთგვარ სომხურ წიგნთან ვუაქვს საქმე. რაც შეეხება ფაიტაკარანის ახსნა-განმარტებას, ასეთი სომხური მარტვილობის წიგნსაც აღმოაჩნდა, ხოლო «ათენაგენისსა» მარტვი ქართულში ტექსტში იყის. როგორც პირველი, ისე მეორე მომენტი შემთხვევითი არ უნდა იყოს, კერძოდ ფაიტაკარანის ახსნა, რასაც თომა არწრუნის ისტორიაშიც ვხვდებით? უკანასკნელისებრ არც მესამე მომენტი უნდა იყოს მთარგმნელის ჩარევის შედეგი, ალბათ იგი მის დედანს (ხორენელის ისტორიიდან გამოკრებილ ნაწილს) ჰქონდა. ასე რომ პირველს ვარდა, რომელიც მთარგმნელს შეეძლო.

¹ И. И. Еремеев, Заметки о рукописях 1894; Н. Маер. Тексты и редакционная работа по арм.-гевг. рукописям, т. V, СПб., 1903, стр. 68-72.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 29.

³ И. И. Еремеев, Заметки о рукописях 1894; Н. Маер, 1897, стр. 173.

არც გადმოედრა, სხვა მომენტი კი ისევ დედანიდან, - ქართული თარგმანის ყოველმხრე თან-მხვდომი სომხური მარტვილობის წიგნიდან, შეიძლება მიმდინარეობდეს.

არისტაკისი მარტვილობის ქართულ წიგნს სომხურისაგან განსხვავებით მოეპოვება ერთი ნაწილი, დასაწყისში, რომელიც მსგავსად მეორე ნაწილისა (დანარჩენისა), სომხური საისტორიო წყაროდან არის გამოკრებილი. აქად. ნ. მარი მის შესაბამისს სომხურში ვერას აღნიშნავდა, მაგრამ ასეთი მასაც აღმოაჩნდა. აქად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ აღნიშნული ნაწილის შესატყვისი ადგილები ავსთანგელოსთან დაადანტურა. ავსთანგელოსის ტექსტთან დაკავშირებით კი აქად. ნ. მარი აღნიშნავდა, რომ ქართული ტექსტი არ წარმოადგენს გამოქვეყნებული სომხური წამების წიგნის თარგმანს (მხედველობაში ჰქონდა სი. ყიხიძე ჩაყისკასი-ის X წიგნში დაბეჭდილი წამება; გვ. გვ. 47-56), „ახლოს ის არც ავსთანგელოსის ტექსტთან დგას. ის... ზედმიწევნითი თარგმანია წამების განსაუთრებელი სომხური რედაქციისა, დაკარგულისა ან, რაც უფრო სარწმუნოა, ჯერ მიუკვლეველისა, რომლითაც მოსე ხორენელი სარგებლობდა თავისი ისტორიისათვის. პირველ მოვლენა, ე. ი. ჩვენი მარტვილობის დამოკიდებულება მოსე ხორენელზე, ნაკლებ სარწმუნოა, მაგრამ თუ ეს დამტკიცდებოდა, მაშინ ერთი ყურად არსებული არგუმენტი გვექნებოდა უფრო იმის სასარგებლოდ, რომ მოსე ხორენელი არა უგვიანეს VII ს.-ის ნახევრის ისტორიკოსია.“¹

აქად. ნ. მარის ამ უტყუარებების ის მხარე, რომლის მიხედვით, თითქმის ქართული თარგმანი ავსთანგელოსთან ახლოს არ იდგეს, აქად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ დაარღვია. მან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მართებულად დაადგინა ქართული თარგმანის პირველი ნაწილის კავშირი ავსთანგელოსის ტექსტის სათანადო ადგილებთან. შედარების გზით ის იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ ერთი ადგილის გარდა (ნ. ჩვ. გამოც. გვ. 64, 1-6), რომელიც სომხური დედნის (453, 3-7) თავისუფალ თარგმანს წარმოადგენს, სხვა თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს ურთიერთს.²

აქად. ნ. მარის შეხედულებების სხვა მხარეზე კი პასუხი ხსენებული შედარებიდანვე გამოიჭანა აქად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ. რადგან „მარტვილობის ერთი მესამედი, ზოგიერთი დასაწყისი, სომხური ავსთანგელოსის თხზულების უკანასკნელი და საბოლოო რედაქციის თარგმანია, ხოლო მოსე ხორენელის თხზულებითგან ჩანს, რომ მას ჯერ კიდევ ავსთანგელოსის უკანასკნელზე უფრო ძველი რედაქცია ჰქონდა ხელთ, ამიტომ ცხადი სდება, რომ ეს კომპილაციური ძეგლი მოსე ხორენელის ნამრამზე უფრო მერმინდელი უნდა იყოს.“³

აქად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ დაკვირვება, რომ ერთგან სომხურ ტექსტს ქართული „თითქმის სიტყვა-სიტყვით“ არ მისდევდეს¹ და ის „ლავისუფალთარგმანს წარმოადგენდას, რამდენადმე სწორი არ არის. ქართული მარტვილობის წიგნის დასახელებული ადგილი (გვ. 64, 1-6) ავსთანგელოსთან ნახევრებით ტექსტისათვის (453, 3-7), მართალია, „თავისუფალი თარგმანია“, მაგრამ სხვა ტექსტთან შედარებისას (586, გვ. 45, 7-10) ის

¹ Н. Марр. Из поездки на Афон... გვ. 18.

² ივ. ჭავჭავაძის მიერ, ძვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 31.

³ იქვე, გვ. 31.

უფრო ახლობელი თარგმანი ჩანს, ვიდრე ხორენელის სათანადო აღვილთან დაპირისპირებისას. ამრიგად, ქართულის ეს აღვილიც, რომელიც ავთანგელოსთანვე პოულობს შესაბამისს (შავრამ სხვა აღვილთან და არა მითითებულთან), აკად. ივ. ჭავჭავაძის შეხედულებას გამოხატავს აღარ უქმნის: ქართული მარტვილობის წიგნის დასაწყისი ნაწილი მთლიანად ავთანგელოსის გარკვეული ტექსტის ათიქმის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს წარმოადგენს.

ქართული თარგმანის შემსრულებელი ცდილობს ზედმიწევნით გადმოცეს თავისი დედანი, რომელიც არც თუ აღვილად დასაძლევიან. ცნობილია, რომ ავთანგელოსის სახელით ცნობილი «სომხეთის მოქცევის» წიგნი, რომელმაც, როგორც ფიქრობენ, რამდენიმე რედაქცია განიცადა, სანამ იგი VIII ს-ში მიიღებდა იმ სახეს, რომლითაც მან ჩვენამდის მოაღწია¹, სტილის მხრით (რითაც ნათესაობა აქვს კორინთთან) სუბუქი და გამჭვირვალე არაა². თხზულების ენის სიმძიმეს ისა ქმნის უმთავრესად, რომ მისი ავტორი მრავალსიტყვაობას მიჰმართავს უხვად. მძლავრი შთაბეჭდილების შესაქმნელად ის ერთი სიტყვის ნაცვლად სიტყვების მთელ სინონიმურ წყებას მოიხმობს. ხშირად ეს სიტყვები კიდევ ლიტონი ავებულებიან კი არ არიან, არამედ თხზულისა, ე. ი. კომპოზიტებს წარმოადგენენ. ნინადადებშიც უმეტესად რთულია, თანწყობილი ან ქვეყნობილი, ისიც არაიშვიათად შენაცვლებული მეორეხარისხოვანი წევრებით. აღნიშნულის სინამდვილეში აღვილად დარწმუნდება კაცი, თუ გარამაგებს შეადარებს თუნდაც მარტვილობის წიგნის დასაწყისს, რომლის ერთი აღვილი (გვ. 62, 23-33) ზედმიწევნით იმეორებს კორინთის ნაწარმოების სათანადო ტექსტს (36, 6-17)³. მგონია, დედნის ასეთი სტილი იმის მიზეზი, რომ ქართული თარგმანი მოკლე ჩანს მასთან შედარებით.

აღნიშნულის გარდა ზოგიერთი დაცილება დედნისაგან იმის გამოც შეიძლება იყოს გამოწვეული, რომ მთარგმნელს, როგორც ეტყობა, ხელი ჰქონია ავთანგელოსის გარკვეული რედაქციის რამდენაღმე განსხვავებული ვარიანტისაგან გამოკრებილი ტექსტი. ეს რედაქცია, როგორც აკად. ივ. ჭავჭავაძის გვიმტკიცებს, ავთანგელოსის უკანასკნელი და საბოლოო სახეა, რომელსაც აკად. ნ. მარს და პროფ. ნ. აღონცი ეროვნულს ეძახიან. აკად. ნ. მარს იგი VIII ს-ში მიაჩნია ჩამოყალიბებულად. ამას იწყნარებენ პროფ. ნ. აღონცი და აკად. ივ. ჭავჭავაძის, მხოლოდ უკანასკნელი უფრო გარკვევით მოხაზავს ფარგლებს: „ავთანგელოსის უკანასკნელი ეროვნული რედაქცია VIII ს. პირველი ნახევრის უკანასკნელი ათეულების ნამუშევარს წარმოადგენს⁴. ასეთი რედაქციისაგან გამოკრებილი მარტვილობის წიგნის (უკეთ ერთი ნაწილის) ტექსტი, ცხადია, VII ს-ში ვერ წარმოიქმნებოდა და ამდენად აკად. ნ. მარსის შეხედულებაც, რომლის მიხედვით თითქმის მარტვილობის წიგნის სომხური დედანი ხორენელს უნდა უნგრებდეს, სწორი აღარა რჩება.

¹ ავთანგელოსის რედაქციების შესახებ ნ. 1: Н. П. Орр. Крѳаѳиние армян, трузан, армян-абап и апапап... Арарѳаѳа верѳаа. 580, т. XVI, сѳр. 182 ; 2: Н. Адонѳ: Арменип бѳпоху 10с-тинуиана... сѳр. 341-342, შენიშვნა; 3: ივ. ჭავჭავაძის, ქვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, I, გვ. 124-25, 133-44.

² ს. ი. შალვაშვილი. 7-ასწლიანი რუსეთის მართლმადიდებლის აქაირობის... III ნაწილი. გვ. 105.

³ ს. ი. შალვაშვილი. 7-ასწლიანი რუსეთის მართლმადიდებლის აქაირობის... III ნაწილი. გვ. 38.

⁴ ივ. ჭავჭავაძის, ქვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 144.

ე (15) « წამება მწიღისა ნერსშ მთავარქისყოძისისა სომხეთისა და ხაღისი ეპისკოპოსისა მონღისა მისისა »

ნერსეს მთავარქისყოძისის მარტვილობის ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური წამების წიგნის დაძებნით ყველაზე უწინარეს დაინტერესებული იყო აკად. ნ. მარჩი. მამინ, როცა ის თავის წინასწარ შენიშვნებს აქვეყნებდა ათონის « მრავალთავის » სომეხ მარტვილთა წიგნების ქართული თარგმანების შესახებ, შესაცყვისი ტექსტი სომხურს ზეჟღერ გამოცემებში ვერსად იპოვა¹. მიუხედავად ამისა ის მაინც ქართული თარგმანის სომხური დედნის არსებობის შესახებ იმედს არ კარგავდა, მით უფრო, რომ ქართული თარგმანის ახლო ნათესაობას მისე ხორენელის « ისტორიასთან » აშკარად ამჩნევდა. ძიებაზე აკად. ნ. მარჩ ხელი არც შემდეგში აუღია, როგორც ამას ვიცყობთ იმ წინასწარი ანგარიშიდან, რომელიც ხინას მთასა და იერუსალიმში მოგზაურობას შეეხებდა². იერუსალიმში მას მიუკვლევი ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური დედნისათვის, მარტვილობის წიგნისავე სახით, « რომელსაც ამაოდ ვეძებდი ეჩმიაძინში »³.

მარტვილობათა და ცხოვრებათა წიგნების ერთ-ერთ კრებულში ნერსესის მარტვილობის შესაბამის სომხურ წიგნს ჩვენც მივაკვლიეთ სომხეთის სიძველეთ-საქავეში (« მატენაღარანის » № 6632), რომელიც XVIII ს-ის ნუხხას წარმოადგენს. სხვაგან « მრავალთავებში » (ნაიილსიქი-ებში) გვხვდებოდა ნერსესის წამების წიგნები, მაგრამ ისინი, როგორც დაკვირვება მოწმობს, ტექსტობრივ ნაწილობრივ ხვდებიან მარტვილობის წიგნს, რომელთანაც მიმართებით უფრო ვრცელი არიან. ვაკრებოლია ეს წიგნები ნერსესის ცხოვრების იმ ძეგლის აღგილებით, რომელიც სიქსრე ჯაკაკანს-ის სერიაშია გამოქვეყნებული⁴ და X ს-ის ავთოგრაფს, შესრულ ხუცესს ეკუთვნის⁵. ეს წყარო კი, როგორც პროფ. ნ. აღონცი აღნიშნავს, „თუ ფავსტოსის შრომის გამოწვევებს არა, სავსებით წყაროდან მომდინარეს მაინც წარმოადგენს ამასთან ერთად“⁶.

ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნი ნერსესისა ძირითადად მისე ხორენელის ისტორიიდან და ფავსტოს ბიზანტიელის თხზულებიდან არის გამოკრებილი. ფავსტოსისაგან აღებულია მხოლოდ უკანასკნელი

¹ Н. Марч. Из поездки на Афон... ИСМ!П., март, стр. 1-24, СПб. 1899.
² Н. Марч. Предварительный отчет о работе на Синае, в еденских в сотрудничестве с И. А. Джавахашем, и в Иерусалиме, в поездку 1902 г. (апрель-ноябрь); СПО, т. XIV, т. 2, стр. 1-51.
³ იქვე, გვ. 15
⁴ სიქსრე ჯაკაკანს. VI : Պարմուրան սրբոյն Ներսիսի Պարմևի Հայոց Հայրապետի. - Յաղագս վարմից սրբոյն Գրիգորի Հայոց Կաթողիկոսի և պարմուրան Ներսիսի Հայոց Հայրապետի, გვ. 9-124. Վենետիկ, 1853.
⁵ Գար. Զ [სარբანსაქანს]. Հայկական հին դպրութեան պարմուրան (7-ժԳ դար), II րպագր. Վենետիկ, 1886, გვ. 542-49.
⁶ Н. А дану, Армения в эпоху Юстиниана ... ТР., тт. XI, СПб, 1908, гв. 240.

ნაწილი (გვ. 78-79), რომელიც შალიცასა და ეტვფანეს « ხილვას » ეხება, დანარჩენი კი მისე ხორენელის ისტორიის მესამე წიგნიდანაა გამოკრებილი. მართალია, ქართული თარგმანის ის სათესაობა მისე ხორენელის თხზულებასთან, რომელიც ავად. ნ. მარმა შენიშნა, მას უჯარნახებდა ისევე წარმოუდგინა მათ შორის ურთიერთობა, რაც ცარიც მას მიიჩნდა არისტარქოსის წასების თარგმანსა და მისეც ნაწარმოებს შორის, მაგრამ ის, როგორც უკანასკნელ შემთხვევაში, ისე აქაც, სცდებოდა. შეცდომის მიზეზი კი ის იყო, რომ ავად. ნ. მარს სომხური მარტვილობის ქართული თარგმანები ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ურთიანობის ნაყოფად მიიჩნდა, რაც მას, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, მისე ხორენელის მოღვაწეობის « მრავალტანჯული საკითხის » ვადასაწყვეტად თითქმის საიმედო საყრდენს უქმნდა. სხვათა შორის, ამავ უხედალუებზე მღვარა ის მაშინაც, როცა იერუსალიმში ქართული თარგმანის სომხური დედანის ერთი ნუსხა უქოვია.¹

მისე ხორენელის ისტორიის მესამე წიგნის ცალკე თავებთან გამოკრებილ ტექსტებს შორის შიგადაშიგ მოიპოვება ისეთი ადგილები, რომლებიც, როგორც ეტყობა, ავთოგრაფს უნდა ეკუთვნოდეს. საკუთარი წვლილის შეტანა კი აქ იმას უნდა გამოეჩინა, რომ კომპილაციურს მიზნად ჰქონდა წარმოედგინა საკითხავად არა ვრცელი ტექსტი, არამედ მოკლე. ეს კი მიუღწევია იმ გზით, რომ სორენელის შრომის სხვადასხვა თავებიდან გამოღებული ადგილების ვადასაბმელად შეუტანია სათანადო დამაკავშირებელი მოკლე წინადადებები. საკითხავად გაკეთებული ასეთი მარტვილობის წიგნი არის სწორედ დედანი ქართული თარგმანისა.

ნერსისის მარტვილობის წიგნის სომხური და ქართული ტექსტები თითქმის ყოველმხრივ სვდებიან ურთიერთს, გარდა ერთი ადგილისა (გვ. 73, 1-5), რომელიც ქართულში მოიპოვება და სომხურ მარტვილობის წიგნში კი არა. ეს ადგილი ხორენელის სათანადო ტექსტის (294, 6-9) თავისუფალსა და არა სიტყვა-სიტყვით ვადასაბმელს წარმოადგენს. რაკი ყველა სხვა ნიშნით ქართული და სომხური წიგნები თითქმის ურთიერთს შეესაბამებენ, ამიტომ ეს ადგილიც, საფიქრებელია, სომხურ დედანსაც ექნებოდა, რაც შესაძლებელია, არსებულ სომხურ ნუსხას შემთხვევით აკლდეს.

ქართულსა და სომხურ ტექსტებს შორის ზოგჯერ სიტყვები არ შეესაბამებიან ერთმანეთს, ზოგჯერაც ქართულს თუ სომხურს ერთმანეთთან მიმართებით ხელმეტი ას ნაკლები სიტყვა ან ფრაზა მოეპოვება. ეს მოულოდნელი იმას უნდა მოწმობდეს, რომ არსებული სომხური წიგნის წიგნი და მისი წყაროები (მისე ხორენელი და ფავსტოს მიზანდიელი) იმ სახით, რომლითაც ქართულად მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა, აღევადებოდა, რამდენადმე განსხვავებული, ყოფილია. ამასთან, ცხადია, ის ნიშნულოვან, რომელიც სხვა თარგმანების მსგავსად ენიჭება ქართულ თარგმანს წყარო მარტვილობის წიგნისას სომხური წყაროების ტექსტის კრიტიკისათვის.

ნერსისის ცხოვრების ქართული წიგნი რომ მისე ხორენელის ნაშრომიდანაა გამოკრებილი, ამას ისიც მოწმობს, რომ ერთგვან არმე მეთის მიერ ნახარართა ამოწყვეტის მიზეზად დასახელებული არსაკავანის უწესობა („ მშენებლისა მისგან თვისისა უწესობისა არსაკავანისა “) თავისთავად ყოველად გარეგნობრივია, რადგან არა-

¹ Н. Марр. Предварительный отчет о работах на Синае... გვ. 14

ქართული თარგმანის ტექსტი, როგორც შედარება გვიჩვენებს, ამ ნაწარმოებიდან არ მდებარეობს. მართალია, სომხურის ბადალი ტექსტი მთლიანად მოქცევა ქართულ თარგმანს, მაგრამ ისინი ერთმანეთთან მიმართებით თანმიმდევარი რიგით არ არიან გაწყობილი. ესა თუ ის ადგილი ერთსა მეორეგან წინ ან შემდგომ არის ხოლმე მოთავსებული. გარდა ამისა, ტექსტების შედარებითვე გაიჩვენა, რომ ქართულ თარგმანს სომხურთან მიმართებით ზედმეტი ადგილებიც მოეპოვება. ცხელია, ასეთ შემთხვევაში ქართული და სომხური წიგნები სხვადასხვა რელაქციას წარმოადგენენ. ქართულის ზედმეტი ტექსტი მთარგმანის გამათქმული არა ჩანს, როგორც ეს შეიძლება დაკავს ეფიქრა. ამ ზედმეტ ადგილებს, ზოგიერთის გამოკლებით, უმთავრესად სხვა წყაროსთან აქვთ თავისებური დამოკიდებულება. ერთი ასეთი წყაროა მოსე ხორენელის ისტორია. მსგავსებანი ხორენელის ისტორიასთან ჩვენი თარგმანისა წიგნის მათლებით შემდეგი ხასიათისა არიან:

ა. საპაქის აღსრულების ერთი ადგილი, გვ. 80, 13-15, ეხმაურება შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წიგნს, რომლის სათანადო ადგილი (I 17-23) ხორენელისაგან არის სიტყვა-სიტყვით გამოკრებილი.¹

ბ. შემდგომი ადგილი, გვ. 81, 11-19, აგრეთვე ახლოს დგას მოსე ხორენელის ისტორიასთან (II, 65), რომელსაც იგი გადმოსცემს საპაქის ცხოვრების აღწერისას. შედარებითად შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება მიიღოს კაცმა, რომ დაუშვას: აგიოგრაფი მოსეს ნაამბობს ზოგჯერ გამოტყუებს და ზოგჯერ ძლიერ მოკლედ, რამდენიმე სიტყვით, გამოთქვამს მას, რაც ხორენელს შედარებით ვრცლად და დანაწილებით მოქცევადა.

აღნიშნული ადგილის შესაბამის თავში მოგვითხრობს ვრამ სპარსთა მეფის წინაშე სომხეთის ნახარების წარდგენას; ამით თხოვნას, რომ მეფემ კათალიკოსის საყდრის კანდიდატებიდან შეარჩიოს ვინმე ეკლესიის მესვეურად. აქვე გვიამბობს ისტორიკოსი საპაქის გაშვებას ამბავს, მისთვის საცხოვრებელი ადგილის მიჩენვას, ვრამის გაფრთხილებას, რომ არ გადაიხაროს ის ბერძნებისაკენ, და საპაქის თხოვნას, დაუშვას მეფემ არსსვეურნი უ. ისტორიკოსი საგანუცბოდ აღნიშნავს საპაქის სიტყვის იმ თაბეჭდილებას, რომელიც ამ სიტყვას მეფესა ღმის კრებულზე მოუხდენია. იმის მიზეზად, რომ ხსენებული სიტყვა ვერ მოაყავს ისტორიკოსს, იმას ახახელებს, რომ „არავისგან მოწვევულ არს სასმენელთა ჩუენთა ყოველივჲ ჭეშმარიტებით და არცა ჩუენ შივიწყნარებთ (თავს ვადებთ) უწყებასა შინა ამას შთათხუვას-ო“ (ოც კოძეჲ ქ ცხეჲს მერ ჩინათაჲ ჩოქანოჲსს ნჲმარყოიხსამჲ, ს იუ მჲჲ ქ ყოჲყოიხსანს ჩასჲჲ ჩასასხჲჲ).² ასეთი განცხადება აგიოგრაფს საჭიროდ მიუჩნევია თითონაც გადმოეცა, მაგრამ შემდეგი სახით: „... უშიშად იტყოდა (საპაქ), რომელსა ვერ მივიწიენით ცნობად სიღრმესა სიტყუათა მისთასა-ო“ (გვ. 81, 13-14).

მოსე ხორენელის ნაწარმოებთან კავშირს აღბ-აღვ ტექსტობრივი სიხლოვეც მიათითებს. აღნიშნული შეხვედრადან ასეთია შემდეგი ადგილი:

¹ იაკობ კურდაველი „მარტვილობა შუშანიკისი“, სვ. გამოცემა, გვ. 49.

² „მარტყოიხჲ ჩაჲყოი“ სიღჲს სიორხსაჲჲ... 1913, გვ. 353, 2-4.

«ხე ზრავსალ (ყასხნალ ჩხუხს) რა-
ფალორს, ლ ამსნაჲს რაყძილქისს (ზრავ-
ყარასკისს ანდნაფეღაყს რარაყს) ას-
ნჩუას კალიქ ასასანქისს). შინჯს რამაყ-
საყ (პ.რამ) არბაჲ (რავლიმ) ყალ ზქს
ჩერს ჟაჯაფანსი ლ ილქანასური აინს
(რამარბასკასალსი ათაჲჩი ანსქანსი)
ქაფასლორს: ასე სორა იჯ ამნალ ასტ...
«არბაჲ სორა სმა (ჩეჩი) (გვ. გვ. 351, 1-2
-352, 1-2).

ც. ახევე ახლოსა მისე ხორენელის
აღვნილი: გვ. 82, 1-8.-

«შაჲნძამ (ძიღიქნალ ჩ მჩაჲჩს) ადმ-
ნაჲს საჩარარაყს ჯიფანს ათ მინს სა-
ჩასკ, (ლ ფმეღასს ანდნს არასკ) ადო-
ჯჩის აღს რარბნალ ილსე ვაჲიონს... ასე
სა იჯ ამსიყრ ანდნს, ლ (ჩ რავლიმ რა-
ქანსანსი სოყს) რარქასლორსალ ყაჲომს-
აყ აღქსისს, (ორ იათაჲ ჟაჯ რ-რავლიმ
ძამანსაკს ერლოქასყსა სმა ჩ ჟონს არაყ-
ფაჲიყს) ათჲრბიქისს: შორ ილსალ საჩარ-
არაყს ლ ყჩარაყსალ, ქე ათაჲომბაჲის
რამანსტ რაჲარსაყ ადგტ სორა ჟარ-
ნაჲაყაყფილქისს) აჲრრასოლს რარსალ...
(გვ. 354, 12-20).

(ასე მინს საჩასკ იჯ იმე კასხნალ რინ-
ფლორ კაჲის რჩეიღ-ფანსე მანსკასე სქე-
ღსელო რანდერბ) მსეროყას, დორ რიღსალ
ქარაქსნაყ ქსეღსელოჲს კაჲმოღქსე, (ორი
ქლორჲაყაყ რავაჲჩი), ჩხუხს კალიქ ჩ
ჩაჲრასანსი რავლიმ...» (354, 6-9).

ამ აღვნილის რამდენიმე მომენტი საინტერესოა. ჯერ ის, რომ «ნაწილი იონთაჲ»,
სადაც საშაჲი ცხოვრობს საყდარსე ხელის აღების შემდეგ, ხორენელთან დასახე-
ლებულია როგორც «ბავრეჲანდის მხარე» (ჩაჲრასანსი რავლიმ). მეორე საგულის-
ხმო მომენტი ისაა, რომ საშაჲის შემცვლელად «საყდარსე საჲათალიკოზოსა» ქარ-
თული წიგნით საშაჲი აგზავნის მაშტოც-მესროჲს, რომელსაც, როგორც აქაჲ ნა-
თქვამში, არ უნდოდა ჯაშორებოდა საშაჲს. მისე ხორენელი იქ, ვადარშაჲასე,
კათოლიკე ეკლესიაში საშაჲს მესროჲს დაუტოვებია, მაგრამ ბავრეჲანდიდან კი არ
მოუვლინებია, არამედ ამ მხარეში წასვლამდის დაუტოვებია ის ხე, უკანაჲხელოდ
აღსანიშნავია ისიც, რომ ტექსტობრივი თანმიმდევრობით მოჭანილი ნაწყვეტია

«და ვანკვრდა მეღმ იგი ლა ყოველი
სომრავლმ, (თუ ვითარ არა აქუს შიში
სიკუდილისაჲ ვურსა მისსა, და ეხრმთ
დაწყნარებულითა ვინებითა ზრახავს
სიბრძნესა). და უშრძანა ვეცლო(სა) მი-
ცემაჲ მას, ვითარცა მამაჲყესა მკნესა ლა
უშიშსა ვინებითა. ხოლო მან არა შიილა
ლა ჰრქუა: «ვეცლო შენი შენ თანა
იყავს» (გვ. 61, 14-18).

ისტორიის სათანადო ტექსტთან (III 66)

რამეთუ (ნახ ჟამსა) დაეგვეა (საყდა-
რი თესი) ლა იქველდა ნაწილსა იონთა-
სა, რაჲამს იგი მოვიღეს მისა მთავარ-
ნი სომხითოსანი ლა ევეღრებოღეს მას,
რათამცა კუდალ დაქდა საყდარსავე
თესსა. ხოლო იგე არა ერჩდა მით, ლა იმე-
ლებით აუწყა მათ ჩუენებაჲ იგე ლა
დიდად მწუხარე იყვნეს (მთავარნი
იგი. ლა მისცა მათ) მცველად საყდარსა
საჲათალიკოზოსა (ნეტარი მაშტოც, რომ
მელსა ეწოდა) მესრობ, ლა მას არა უნ-
და ვანშორებაჲ მისგან» (გვ. 82, 4-8).

ურთიერთს მხარს არ უჭერენ.

აღნიშნულთ გარდა ჩვენი ძეგლის ქართულ თარგმანს მოეპოვება კიდევ ორი ადგილი (გვ. 80, 6-8 და გვ. 81, 6-10), რომელთა შესაბამისს მოსე ხორენელის წაწარ-
მოებში ვერსად ვხვდებით, რის გამო ისინი, ცხადია, რალაც სხვა წყაროსთან უნ-
და იყვნენ კავშირში და შეიძლება ყველა ზედმეტი ადგილიც ამ უცნობი წყარო-
დან მომდინარეობდეს. როგორც ეს შემთხვევა, ისე ისიც, რომ მოსე ხორენელის
თხზულების სათანადო ადგილები (რომელთა მსგავსება ჩვენი თარგმანის გარ-
კვეთელ ადგილებთან უცილობელია) ზედმიწევნითა და თანმიმდევრულად არა
ჩანს გამოკრებილი, იმაზე უნდა მიგვივითებდეს, რომ ხორენელისა და ქარ-
თული თარგმანის დედნის შემხვედრი ადგილები, ურთიერთისაგან დამოუკი-
დებლად, რომელიღაც სხვა სომხური წყაროდან უნდა იღებდნენ სათავეს.

სომხურად რომ ერთ დროს მართლაც არსებულა ასეთი წყარო, ამას მოწმობს ძვე-
ლი ქართული ერთ-ერთი თარგმნილი ძეგლი, რომელსაც საჭაქის აღსრულების ქართუ-
ლი თარგმანის სრულიად მსგავსი ერთი ადგილი მოეპოვება. ეს ძეგლია «მოთხრობ-
ა ჰაგმოთინისაგან»¹, რომლის აღმოცენებას ქროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი IX ს-ით
განსაზღვრავს და შესაძლებლად მიიჩნევს, რომ ის გამოკრებილი იყოს ნათარგმნი
ბერძნული წყაროდან იარსენ საფარელის მიერ. ამ ბერძნულ წყაროდ კი Nar-
ratio de rebus Armeniae-სა და მასზე დართულ Catholici Armeniae-ს
ასახელებს²; რომელთაგან მას მოჰყავს ძეგლის შემხვედრი ადგილები³, რაც,
მართლაც, ეჭვს არ ტოვებს იმაში, რომ ქართული ხსენებულ ბერძნულ წყარო-
ზეა დამოკიდებული.

Narratio de rebus Armeniae-ს მკვლევრები მიიჩნევენ VII ს-ის მეო-
რე ნახევრის, უფრო კი VIII ს-ის ძეგლად, რომელიც სომხურადაც უნდა არსე-
ბულიყო ერთ დროს⁴. ამ ძეგლის ერთი ნაწილი Δεήγησις ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἱε-
ροῦσοῦ μέρου τοῦ αὐτοῦ, რომელიც საფუძვლად უდევს «მოთხრობას ჰაგმოთი-
ნისაგან-ს», ნ. აკინიანს, უკანასკნელი დროის თავის ერთ-ერთ ნაშრომში, VIII ს-ის პირ-
ველი მუთხიკლში შედგენილად მიაჩნია უცნობი ავტორის მიერ, რომელსაც თვალწინ
აქვს ეზნიკ სუციის სკარაყიჲ კარაყაყ⁵ და ლაზარე ფარქელის ისტორიის პირ-
ველი წიგნი⁶. უკანასკნელს, როგორც ზემორე აღვნიშნეთ, იგივე აკინიანი VIII ს-ის

¹ გამოცემულია თ. ჟორდანიას მიერ «ქრონიკებში», I წიგნი, გვ. 336-341.

² ოპოქ. ირ. ს. მსცხეხიბ-ჩხკ. ორავ საეციორხერე ჯაყასიარხი ს წაყერხი მასიხა. ო წაყ., პერე-
ქან, 1934, გვ. 74-73.

³ იქვე, გვ. 81-83.

⁴ ნ. ასკინსანს. კიქიბი კაპოიქიკო ორავ... ოქსნა, 1910, გვ. 99 (შგნ.) და 290. Simon Weber.
Weber die Versuche, den Verfasser der Invektiven gegen die Armenier: Migne, Patrologia
graeca 134, S. 1194 ff., zu bestimmen. «მოკარბანს», ოქსნა, 1911, გვ. 175-180

⁵ გამოცემულია სრ. სერ-მხეტელანის მიერ დანართად სამოიქი ღარანსაჲი ასტფიკი ჯალაღანს
ქაგოყ უარაყარაყ-ის. ოლოარჯაყაყ, 1893, გვ. 266-268.

⁶ ნ. ასკინსანს. ოარაყანკანსაეციორხერე 380-450 ერქანხი ღარარ. ო ჯანოქა ოწაოხაჲი, 1935, გვ. 459-60.

პირველი ათეულის ნაცყუარ თხზულებად აცხადებს. ნ. აკინიანი Diegeais-ის დასახელებული სომხური წყაროების გამოყენებას ხედავს მოსე ხორენელის ისტორიკოსი, რომელიც მისი აზრით IX ს-ის პირველ მეოთხედშია დაწერილი.¹

« მოთხრობა ჰატმოთინისაგან-ი », აჟად. კორნელი კეკელიძეს დიდიფიზიკური თვალსაზრისით შედგენილი სომხური ძეგლის ნაწყვეტი ჰგონია, რომელიც, მისი აზრით, X ს-მდის უნდა იყოს ნათარგმნი ქართულად? როგორც აღვნიშნეთ, « ჰატმოთინის » წყარო უკვე მიკვლეულია; ამის შემდეგ სომხურიდან მის უმუალო მომდინარეობაზე საუბარი შეუძლებელია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აჟად. კ. კეკელიძის დაკვირვებიდან ერთი მაინც საგულისხმოა. ეს ისა, რომ ქართულად შემინახული « ჰატმოთინი » ქალკედონისტური სურისკვეთებით გაჟღერებული ნაწარმოებია, რომლის წყარო (პირვანდელი) სომხურია, აღმომცენარე სომხურ ქალკედონისტურ წრეში.²

საპაისის « აღსრულების » ქართული თარგმანის ზემოხსენებული ადგილი, რომელიც ზედმიწევნით ხვდება « ჰატმოთინის » სათანადო ადგილს, გადმოსცემს საპაისის ყოფნას « ნაწილსა იონთასა-ს », მასთან ნახარაბების გამოცხადებას, ამათ თხოვნას დაუბრუნდეს ტახტს (საკათალიკოსო საყდარს), საპაისის უარს ამაზე და შესრობის მივლინებას საკათალიკოსო საყდრის მცველად. « აღსრულების » ქართული თარგმანის ეს ადგილი ზემოთ მოსე ხორენელის ისტორიკოსის სათანადო ადგილს შევუდარეთ, რადგან ერთგვარ მიგავსებას მათ შორის უთუოდ აქვს ადგილი. ესაა ამ ადგილს თუ « ჰატმოთინის » ტექსტს შევადარებთ, როგორც უკვე ვთქვით, სრულ შესაბამისობას დავინახავთ.

« რამეთუ მას ჟამსა დაეტევა საყდარი თჳსი და იმცეიდა ნაწილსა იონთასა, რაჟამს იგი მოვიდეს მისა მთავარნი სომხითისანი და ევედრებოდეს მას, რაჲთაჲცა კუალად დაჭდა საყდარსაჲც თჳსსა. ხოლო იგი არა ერზა მათ და იძულებით აუწყა მათ ჩუენებაჲ იგი და მისცა მათ მცველად საყდარსა საკათალიკოსოს »

« ამისა შემდგომად წარსრულნი აზაფნი სომეხთანი ევედრებოდეს წმიდასა საპას, არა მოკესებად ბოროტთა მათთა³ და უკურქევადად საყდარსაჲც მისსა. ხოლო მან არა იმინა მათი, რომლისათჳსცა მიუთხრა მათ ჩუენებაჲ, რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა⁴. ხოლო მისცა მათ ნაც- »

¹ ი ქვე, გვ. 460.

² კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, ძვ. მწერლობა, ტ. I, მეორე გამოც., 1941წ. გვ. 450.

³ ი ქვე, გვ. 450.

⁴ « არა მოკესებად ბოროტთა მათთა » პროფ. ლ. მედიქსეთ-ბეგს ნათარგმნი აქვს (' სრულად აღკვეთილ... I, გვ. 78, 1) : « იო სრასუ ხ ჯარს ჯჩაქ » (ე. ი. , რომ ისინი ბოროტად არ მოიხსენებულან), რაც სწორი არაა - ხ ჯარს-ის ნაცვლად ჯარჩქს უნდა.

⁵ « რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა » აგრეთვე შეუხაბამოდ არის ნათარგმნი (ი ქვე, გვ. 78, 3) : « იო აზასუ ჯე სრასუ ჯასქქელი შასქს » (ე. ი. , რომელიც იხილა მათი დამხობისათვის).

სხვათა შორის, რამდენიმე სიტყვაც ამის შესახებ, რომ « ჰატმოთინი » პროფ. ლ. მედიქსეთ-ბეგს შიარნია IX ს-ის თარგმანად და ისიც არსენი სანთარელის ბიძის მიყვანილი ნაწყვეტია.

კიზისა ნეჭარი მამდოც, რომელსა ეწოდა მესრობ, და მას არა უნდა განმარებაჲ მის- გან(გვ. 82, 1-6).

ვალად მისა სანატრელი მსტოცა დამცვე- ლად საყდრისა მისისა (თეოდ. უორდანი, «ქრონიკები» I, 337, 20-25).

როგორც ვხედავთ, Diegesis-სა და მისგან გამომყრებილ ქართულ თარგმანში საჭაყის «აღსრულების» ქართული წიგნის ისეთი აღვილის სრულ შესაბამის ტექსტს ეძიებოდა, რომელიც ხორენელის ისტორიაში ასეთს მოკლებული იყო. Diegesis-ი, როგორც ზემოთ მოყვანილი ცნობებიდან ჩანდა, მეკლევერებს VIII ს-ის დამდევის ნაწიარმოებ- ად მოაჩინათ და, რაც მთავარია, - წარმოშობილად სომხურ წყაროებზე. ნ. აკინიანის დაკვირვებით მაგ, ამ თხზულების ავტორს ხელთ უნდა ჰქონოდა ერთ-ერთ წყაროდ ის ნაწარმოები, რომელიც ლაზარეს ისტორიაში I წიგნად არის შესული და რომლის მე-18 თავი, ჩვენი შეჩამებით, მთლიანად პოულობს შესაბამისს «აღსრულების» ქარ- თულ წიგნთან. საფიქრებელია, რომ «აღსრულების» ქართული თარგმანის ის აღვი- ლები, რომლებიც ამ თავთან მიმართებით ზედმეტად ჩანან და ნაწილობრივ მსგავ- სებას ამჟღავნებენ, ერთი მხრით, ხორენელის ისტორიასთან და, მეორე მხრით, ზო- გიერთი აღვილით სრულ ერთნაირობას ამყარებენ Diegesis-თანა და მის ქართულ თარგმანთან, «პატრიოთინთან», მომდინარეობდეს ისეთი სომხური წყაროდან, რომლიდანაც წარმომდგარი ირიათ: «აღსრულების» ქართული თარგმანის სომხუ- რი დედანი (გამომყრებით, რომლის მხლიოდ დიდი ნაწილია დაცული ლაზარეს სახელით ცნობილ ისტორიის I წიგნში: მე-18 თავად), ლაზარეს ისტორიის I წიგნი, Diegesis-ი და მისე ხორენელის თხრობა საჭაყზე.

ის გარემოება, რომ Diegesis-ის ქართული ნაწყვეტის - «პატრიოთინის» - პირ- ველ-წყარო სომხურ დიოფიზიტურ წრეში მოაჩინათ აღმოცენებულად, თავისთავად გვიკარახებს, - დავსახვით Diegesis-ის სომხური წყაროდან მომდინარე საჭაყის «აღსრულების» სომხური წიგნიც, რომლისაგან ქართულია ნათარგმნი, ხსენებულ წრე- ში წარმოშობილად. ქართული თარგმანის პირველ-წყაროს სომხურ დიოფიზიტურ წრე-

შემცველი ჰგლის IX ს-ის თარგმანად შეწყნარება შეუძლებელია, უპირველეს ყოვლისა, ენობრივად ასე- თი გამოთქმები, როგორცაა: «წარსრულნი» «ზოთნი სომეხთანი ევდარებოდეს წმიდასა სააკს», ანდა «რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა», რომელთაც ჩვენ ხსენებულ ნაწყვეტში ვხვდებით, IX ს-ისთვის უცხოა. მიმდებარე შენაცვლებული წინადადებანი კლასიკური ქართული ენის განვითარების მხლიოდ გვიანდელ ეტაპზე გვხვდება (X-XI სს.). ამი- ტომიყ ირის, რომ ასეთ რასზე ირსენ საფარელის უაჭველ ნაწარმოებში ვერსად ვხვდებით. გარდა ამისა, თუ «პატრიოთინი» საფარელის თარგმანი იქნებოდა, მაშინ საკუთარ სახელთა ხმარებაში ერთნაირობა გვეჩვენოდა, რასაც ვერ ვხედავთ. მაგ, არსენის შრომაში კავკასიის აღბანეთს ჰერე- თა ეწოდება, ხოლო თარგმანში - აღვანეთი.

ხსენებულ მიზნთა გამო «პატრიოთინი» საფარელის შემდგომ ხანაშია ნათარგმნი, რაც ამასთანავე მასაც გვეუბნება, რომ არსენი საფარელი Diegesis-ის ირიგინალით იტნობს და არა თარგმანით. ექვთიმე გბელის კი «პატრიოთინი» შეეძლია ქართული თარგმანით სკოლ- ნილა, მაგრამ არა X ს-ზე გაცილებით იდრე ნათარგმნით, როგორც ავად კ. კეკელიძე ფიქრობს, არა- მელ მისი დრის (X-XI ს.) თარგმანით, რომელსაც უფრო უდგება «პატრიოთინის» ენა.

ნი წარმომბის შესაძლებლობას ის ვარემოებაც ხლის შესაწყნარებელს, რომ, როგორც ვნახეთ, სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ჩვენი თარგმანები გამოწვეულია გაქარაველები გზაზე დამდგარი სომეხი დიოფიზიტების ინტერესებით. ესენი კი, ბუნებრივია, სათარგმნად პირველ ყოვლისა ისეთ ძეგლებს მოჰქილებდნენ ხელს, რომლებიც მათ მამა-პაპათა შორის იყო გავრცელებული.

შესამე წყება

ქართულად ნათარგმნ სომხურ მარტვილობათა წიგნების შესამე წყება ეხება ხაარს-თა დევნულების მსხვერპლთ, რომლებიც სამარხპანო სომხეთის დროს უქამებიათ. ამ წყებას ეკუთვნის შემდეგი წიგნები: 1. «წამება წმიდისა ვარდანისი და სხუთთა ნახარართა და ძალთა სომხითისათა»; 2. «წამება წმიდისა შუშანყისი»; 3. «წამება წმიდისა ატომისი და ძისა მისისა და მოყუასთა მისთა» და 4. «წამება იზიდბიზიდისი».

№(17). «წამება წმიდისა ვარდანისი და სხუთთა ნახარართა და ძალთა სომხითისათა»

ვარდანის მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანს ამ სათაურის წინ კიდევ უფრო ვრცელიც მოეპოვება: «წამება წმიდისა ვარდანისი და ძამათა მისთა ჭუმბაყისი და ვაჰანისი და საჰაკისი, სომეხთა პატრიარქისა და მათ თანა ას ოცდაჩვედმეტა და სხუთთა, რომელნი მოისრნეს დიდსა მას წყობასა ეზღაგერდის შიერ უმჯულოთა მეფისა და რომელნი სხუთთაყა აღვიდთა ბრძოლათა მოისრნეს სარწმუნოებისათჳს იესუ ქრისტესსა». ასეთი ორმაგი სათაური უცხო არაა ძველი მარტვილობის წიგნების კრებულისათჳს. «მრავალთავეებში», რომლებიც წარმოადგენენ საკითხავების წიგნს, დაღაგებულს ვარკვეული კალენდარული თანმიმდევრობით, რომელიმე დღისათვის დაწესებულია ხსენება როგორც ერთი პირისათვის, ისე რამდენიმესათვის, მაგრამ საკითხავი ყველასათვის კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ ერთისათვის, ანდა ზოგიერთთათვის, ისე რომ ზოგი უსაკითხავოდ არის დატოვებული. ასეთი ვითარება შეინიშნება არა მარტო სომხურ «მრავალთავეებში» (სამარტვილო-ებში), არამედ ქართულშიც. ასე მაგ. ოქტომბრის 17-თვის ძველად ხსენება ჭქონდა ვარკვენილი ერთი მხრივ კოზმასა და დამიანეს, ხოლო მეორე მხრივ შუშანაკს. ეს ასეა აღნიშნული, სხვათა შორის, ერთ-ერთ ძველ კრებულში (საქართ. მუხ. ხელნაწ. H ფონდი, № 244), სათაურშივე, მაგრამ საკითხავად მარტო პირველთა წამების წიგნთა მოყვანილი. ამრიგად, ასეთ შემთხვევებში, პირველი სათაური ამა თუ იმ დღისათვის დაწესებული ხსენების აღნიშვნულია, ხოლო მეორე მარტო ამისა, ვისთვისაც საკითხავია მოყვანილი.

ვარდანის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური ნაწარმოები გამოცემათა შორის აკად. ნ. მარს, როცა იგი თავის წინასწარ ცნობებს აქვეყნებდა ათონის «მრავალთავეებში» მთავარებულ სომხურ მარტვილობათა ქართული თარგმანების შესახებ, არსად ჭქონდა ნახული. არც ხელნაწერებში აღიხვედრია მას იგი შემდეგში, თორემ სხვების მსგავსად ის ამახ სადმე აღნიშნავდა. ისე კი შენიშნა, რომ

მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანს ნათესაობა აქვს ელიმეს თხზულების ტექსტთან.¹ როგორც სხვა მარტვილობის წიგნის მიმართ (როცა ასეთების შესაბამისი ნაწარმოები სომხურად ცალკე არსად ჩანდა, მაგრამ სათანადო ტექსტი ისტორიკოსებთან დაიძებნებოდა, რაც აკად. ნ. მარს ავარაუდებიანებდა, რომ აქ ისტორიკოსს უნდა გამოეყენებინოს ქართულის დედანი), ისე აქაც, ჩვენი წიგნის დედნის მიმართ, ის იმ აზრისა იყო, რომ ელიმეს უნდა ესარგებლნა ერთს დროს არსებული ქართულის შესაბამისი დედნით.² ასეთი ვარაუდი, როგორც უკვე ვნახეთ ზოგიერთი წიგნის მაგალითზე, აქაც შეუწყნარებელია. ქართული თარგმანების დედნები არც ისე ძველი მარტვილობის წიგნთა ნუსხებიდან (ან შექმნილი წიგნებიდან) მომდინარეობენ, ყოველ შემთხვევაში, ისინი ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ხანისა არ არიან (როგორც ეს აკად. ნ. მარს ეგონა), არამედ VIII ს-ის განულისა ან VIII ს-ის დამდეგის ხელნაწერებიდან, უკეთ რედაქციებიდან, და ნაწარმოებებიდან ითარგმნებიან.

ვარდანის მარტვილობის სომხური წიგნი თუ გამოცემაში არა, ხელნაწერებში მაინც მოგვეპოვება, ზოგან ისეთივე მოცულობისა როგორაც ქართულია, ზოგან კიდევ უფრო ვრცელი (უკანასკნელი უფრო ხშირად). მათ უმრავლესობას მხოლოდ ერთი სათაური გააჩნია, რომელიც უფრო ქართულის მოკლე (ან რაც იგივეა - საკითხავის) სათაურს უდგება: *Ակայաբանութիւն սրբոց Վարդանանց և այլոց Նախարարաց ի այլոց*. მხოლოდ ერთს მოეპოვება ვრცელი (ან რაც იგივეა - ხსენების) სათაურის რამდენადმე შესაბამისი სახელწოდება: *Ակայութիւն սրբոց Վարդանայ և իմայեկայ, և Վարանայ և Սահակայ ի այլոց սպարապետաց և ամենայն սուրբ արանց որք մեռան ի Գրիսուս*. ეს სათაური აღმოაჩნდა დღესდღეობით ყველაზე უძველეს ხელნაწერს, უფრო სწორად - მცირე ხელნაწერ ფრაგმენტს, რომელიც, როგორც მისი გამომცემელი შენიშნავს, «*ლექციონარის*» (ბაკიცი-ის) საკითხავის ნაწყვეტს წარმოადგენს³ და არა «*მრავალთავისას*».

ამ ნაწყვეტმა, რომელიც საკითხავის ტექსტის მხოლოდ ხუთიოდე სტრიქონს შეიცავს და იმავე სიტყვებით იწყება, რითაც ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნები, ჯეროვანი ყურადღება მიიქცია მას შემდეგ, რაც ინგლისელმა არმენისტმა ფ. კონიბერმა ამაზე უფრო ვრცელი მოცულობის ფრაგმენტებს მიაკვლია ქ. ლიონის წიგნთსაცავში მრგლოვანი (სერკაპოპატი) ხელით ნაწერ ეტრატზე, რომელიც ერთი სხვა სომხური ხელნაწერის საფარველ ფურცლებად (სპარაპანსაკ) გამოეყენებიათ.⁴ როგორც ერთი, ისე მეორე ფრაგმენტი ჩვენი წიგნისაებრ მოკლე რედაქციისაა. პირველის მიმართ ამას ის მოწმობს, რომ იგი ლექციონარიდანაა (ბაკიცი-იდანაა, სადაც მხოლოდ მოკლე წამების წიგნებია წვეწლებრივ), ხოლო მეორის მიმართ ის, რომ იქ სადაც ვრცელი წამების წიგნებს

¹ Н. Марр. Из поэмы и на Армен... გვ. 18.

² იქვე, გვ. 18.

³ გამოცემულია ურნალ *Բազմաձև*-ში, 1851 წ., გვ. 225-229.

⁴ Փ. Կ. Կոնիբեր, Եղիշէ պարմութեան հարակոյրդ . . . և իմարէն Ամաւրեայ. 1893, გვ. 129-133.

მოკლესთან შედარებით შიგადაშიგ ზედმეტი ტექსტი გააჩნიათ, ამას ეს ისევე მოკლებული, როგორც მარტვილის მოკლე წამების სომხური წიგნები და მათგან მომდინარე ქართული თარგმანი. იმის გამო, რომ ფრაგმენტები გზადაგზა ელიშეს ისტორიის მეხუთე, მეექვსესა და მეშვიდე თავებს ხვდება, ცოტად თუ ბევრად განსხვავებული წაყოფებით, კონიბერს ისეთი აზრი დაებადა, რომ ელიშეს ისტორია თავისი ზედმეტი აღვლილებით დროთა მსვლელობაშია გავრცობილი, განსაკუთრებით X ს-დანო. ისტორიის არქეოტიპი კი ისეთივე მოკლე მოცულობისა უნდა ყოფილიყო, როგორც ფრაგმენტებს შემოუნახავს.

ფრ. კონიბერის აღმოჩენასა და მის მოსაზრებებს ელიშეს ისტორიის პირვანდელი ტექსტის შესახებ მკლე გამოეხმურნენ მკვლევრები. პროფ. გრ. ხალათიანი დაეთანაშა კონიბერს იმაში, რომ ელიშეს ნაშრომი წინათ შედარ განსხვავებული უნდა ყოფილიყო იმ ნუსხათა ტექსტებისაგან, რომლებიც ეხლა მოგვეპოვება. ესენი ვრცელი ინტერპოლაციების მადარებელი ჩანანო, ასკენიდა ესეც. ამასთან მანვე მოიგონა კონიბერის აღმოჩენამდე ცნობილი „ლეციონარის“ (ჯაუიფ-ის) ფრაგმენტიც, რომელიც ელიშეს ისტორიის მეხუთე თავის დასაწყისს შეიცავს. აქ მის ყურადღებას განსაკუთრებით იტყვევდა ტექსტის სათაური, რომლის მსგავსი ელიშეს ნაწარმოების ნუსხებში არსად ჩანდა. სათაურის მიხედვით მას ევინა, რომ ელიშეს უძველეს ტექსტში ნაამბობი უნდა ყოფილიყო მოლქაწიობათა შესახებ აგრეთვე ჰმეიოკისა, ვაჰან მამიკონიანისა (და არა არწრუნისა, როგორც ფრაგმენტის გამოცემელი ფიქრობს) და საჰაკ ბავრატუნისა, რომელთა სახელების ხსენებაც კი არსადაა ელიშესთან. მათ მხოლოდ, და ისიც შედარ მოკლე ცნობებით, ფარაქლთან ვხვდებით. შეიძლება, დასძენდა გრ. ხალათიანი, ფარაქლს ესარგებლა ელიშეს ასეთი ძველი ტექსტით, რომელსაც სებელსიც იცნობსო. ცკლილებებში ამ პირვანდელ ტექსტს ამის შემდეგ უნდა განეცადა და გადაამუშავებულიყო, როგორც ჩანს, არა უადრეს VII ს-ისათ:

შემდგომი ხანის მკვლევართაგან აღნიშნულ საკითხს შეეხო ბ. კიულესერიანი თავის „კრიტიკულ ედიუდებში“¹, რომელშიც მოიპოვება სხვათა შორის ჰასუხიც ფ. კონიბერისა და გრ. ხალათიანის მოსაზრებებზე. კიულესერიანი ეთანხმება კონიბერს და მართებულად მიაჩნია აზრი, რომ ელიშეს შრომის ხელნაწერები შედარ შებღალული არიან, მაგრამ არ იზიარებს იმ შეხედულებას, თითქოს ინტერპოლაციები X ს-ის შემდეგ დაწყებულიყოს, რადგან ენობრივად ისინი (ე.ი. ჩანართები) ძალიან ძველი ჩანანო. სწორად მიაჩნია გრ. ხალათიანის წმეხედულებაც, რომ „ლეციონარის“ (ჯაუიფ-ის) ნაწყვედი დიდად საგულისხმოა, მაგრამ არ იწყნარებს მის აზრს, თითქოს იგი წინანდელი დედანი იყოს, რომლითაც სებელსსა და ფარაქლს ესარგებლნათ.

¹ ბრ. ხალათიანი. ნაშრომს ათ ჰაგრაფიკის სერიატის სერიატის „ჩანარტის ამსო-რესაჟი“, 1895, გვ. 113-115.

² ბ. სილქესტერიანი. სერიატის, გრ. ხალათიანის ნაშრომის სერიატის („მკვლევარის ნაშრომისაგან“ ს. 15). ქიქნისა, 1909.

მ. კიულესერიანის პასუხი ფრაგმენტებთან დაკავშირებით აღბრუნ კითხვებზე სრულიად შესაწყნარებელია. «ლეტიციონარში» (დაჯიყ-ში) მითავსებული ელიშეს ტექსტი ნაწყვეტია უცილობლად გამოკრებილი ვარდანის მარტვილობის მოკლე წიგნისა. მის სათაურში მოხსენებული პირები იმას კი არ უნდა გვახარაულებინებდეს, რომ ელიშეს თავის ნაშრომში საუბარი ეწინებოდა აგრეთვე ყველა მათ მარტვილობათა შესახებ; არამედ იმაზე მიგვიბრუნებს, რომ ვარდანის ხსენებასთან ერთად ამ პირთა ხსენებაც ერთისა და იმავე დღისათვის ყოფილა დაწესებული. ამ პირთაგან მხოლოდ ვარდანის ხსენებისათვის მოუყვანიათ საკითხავად ელიშეს შრომიდან გამოკრებილი ვარდანის წამების მოკლე წიგნი, რაც ქართული «მრავალთავის» შემდგენელს უცვლელად აუღია ქართული თარგმანიდან სათაურთან ერთად. რასაკვირველია, ასეთი დასკვნა იმას არ ნიშნავს, რომ ვარდანთან ერთად მოხსენებულ პირთა წამების წიგნები არ იქნებოდა ცალკე სომხურად. არსებობს ლიტერატურული ცნობა, რომელიც X ს-ის დამდეგის ისტორიკოსს, აჭარონ ვანანდელს, ეკუთვნის, რომლის თანახმად მას ტაოში უნახავს ჰმაიაკის წამების წიგნი.² ასევე შესაძლებელია არსებულიყო ცხოვრებისა თუ წამების წიგნიც ვაჰანისა, რომელიც ვარდანის ძმა კი არ იყო, როგორც ამას ვარდანის მარტვილობის ქართული თარგმანის ვრცელი სათაური წარმოადგენს, არამედ ძმისწული; ჰმაიაკის შვილი. უეჭველია, ცალკე წიგნად იქნებოდა სპაჰე პატრიკის, ან როგორც სომხურს «ლეტიციონარშია» აღნიშნული, სპაჰე სპარაპეტის მარტვილობაც. სპაჰე ბაგრატიონი იყო, ვაჰან მამიკონიანის თანამებრძოლი და მისი სპასპეტობის დროს ერთხანს (481-482 წ.წ.) მარზპანადაც კი იყო არჩეული. მონაქმობის გვირგვინი სპარსელებთან ბრძოლაში მიიღო ვაჰანის ძმასთან, ვახაკთან ერთად, რომელთაც ლაზარე ფარაქელი წმიდანებს ეძახის.³ ქართული თარგმანის მიხედვით (სათაურით) ესეც ვარდანის ძმად იხსენიება ვაჰანთან ერთად, რაც

² ნეჩეხე აკიონანის უახანესელი დროის გამოკვლევით (სიქიქ ქაროუსაყი ლ. ზე ყასიმოპოლს ჯაიფე ყასირაჟიქი, პ. I., ქიხნსა, 1932) ელიშესთან, პირველ-დღიდან, ვარდან მამიკონიანის შესახებ საუბარი არც კი უნდა ყოფილიყო. ამ თხრობა შეეხებოდა მხოლოდ იმ ვარდან მამიკონიანს, რომელიც X ს-ში მოღვაწეობდა. ელიშეს ისტორია «ვარდანელთა ბრძოლის (451 წ.) ისტორია» კი არ იყო, არამედ «სომეხთა ბრძოლისა» (572-590), რომელშიც ასახული იყო სომხეთის თავკაცთა ვაჰაკი 540-595 წ.წ. შორის. ვინაიდან «სომეხთა ბრძოლის» შედეგი სანატრელი არ აღმოჩნდა, ამდენად თანამედროვეს მიერ მისთვის მიძღვნილი მათეანე (რომელიც 572 წლის აჯანყებას ეხებოდა კერძოდ) მოძღვრო თაობისათვის უსიამოვნო შეიქმნა. აჯანყების ხელშეწყობებზეც უმაღლესი დამსახურეს, ხოლო ეს VII ს-ის ბელაქციონისთვის, რომელიც ბერძნების მიმართ უკვე სიძულვილით იყო შეპყრობილი (რას ფეხვები ლეგიატივურსა და პოლიტურ ნიადანში იყო გადგმული), საბაბი შეიქმნა ელიშეს შრომის პირველიანი გადამუშავებისათვის, ისე რომ ის ფარაქელის ისტორიაში აღწერილ პირთა საჭმიანობას დაუკავშირდა, კიდევ უფრო განსაღებებლად ვარდან დიდის მამიკონიანისა.

³ ამის შესახებ ვრცელ ქვემოთ, სომხურად სათარგმნი შუამნიკის მარტვილობის განხილვისას.
⁴ რა პირობებში აღესრულა სპაჰე, ლაზარესთან ვერ ვარკვევთ, რადგან ამ დღის მიხედვით ნაშრომის ნუხებს. სითანადი ტექსტი (ურყლის ზეარდის გამო) აქლიათ.

სწორი არაა. ძმა მხოლოდ ჰმითაკი იყო, რომლის აღსასრული ორიოდ სიცყვით არის გადმოცემული საკითხავის ზოლოს, ხოლო სხვებზე კრინტიც კი არსად იმის. ამრიგად, საკითხავი მხოლოდ ვარდანს ეხება, ხოლო ხსენება კი ყველა მის თანამებრძოლს, « რომელნი მოისრნენ დიდსა მას წყობასა ეზღავერდის მიერა ».

ქართული თარგმანის ვრცელს სათაურში მოხსენებული საპაჟი ქატრიკად იწოდება, ხოლო სომხურში; მათიგის საკითხავის სათაურში, ის სხვებთან ერთად სპარაპეტად (საყარაყარად) არის აღნიშნული. ლაზარე ფარქელთან კიდევ ასპეტად (საყარა) და მარტვიანად იხსენიება. „მარტვიან-ასპეტისა“ და „სპარაპეტის“ შეცვლა „ქატრიკად“ იმას გვიმუდავებს, რომ ქართული თარგმანი იმ ხანას ეკუთვნის, როცა «ქატრიკის» წოდება ქართულ სინამდვილეში გავრცელებული იყო; ეს კი, როგორც ცნობილია, განსაკუთრებით VII-სა და VIII-მდე საუკუნეებში შეიძლებოდა. ამით, ცხადია, კიდევ ერთი საბუთი გვემატება იმის დასაბუთებლად, რომ ქართული თარგმანი სომხეთისა და ქართლის ეკლესიების ერთიანობის ხანაში ვერ ითარგმნებოდა. მას ვერც X ს.ზე გვიან გადმოიღებდნენ, რად ამ დროიდან ეს წოდება ხმარებიდან გაიშინა. თანდათანობით.

ვარდანის სომხური მარტვილობის მოკლე წიგნი ქართლის შესაბამისია როგორც მოცულობით, ისე ტექსტობრივად. ამასთან გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ისინი ან სიცყვა-სიცყვით არ ხვდებიან ერთმანეთს, ანდა ფრაზები აკლიათ ან მეტი აქვთ ურთიერთთან შეფარდებით, მაგრამ ყველაფერი ეს იმას მიწმობს, რომ სომხური ნუსხეში ქართლის დედანთან ვარიანტობრივს და არა რედაქციულს მიმართებაში იმყოფებიან. დასაწყისში, რომელიც მარტვილობის წიგნის ერთგვარ «შესავალს» წარმოადგენს (ვვ. 85, 14-86, 8), სრული შესაბამისობა ტექსტებისა არა გვაქვს. ამის მიზეზი მგონია ის უნდა იყოს, რომ ეს ნაწილი რომელიღაც კათოლიკე ეკლესიის «ამამის» ნაწარმოების ნაწყვეტს უნდა წარმოადგენდეს, რაც მთარგმნელისათვის უმხელ არ ყოფილა. ის შეიძლება მას ქართულადაც სცოდნოდა, მის მიხედვით გადმოცემდეს მას და არა დედნის თვალმიდევნებით. ქართლისა და სომხური ტექსტების სხვა დაცილებანიც უთუოდ ანვარიშშია მისაღები, რადგან ჩვენი თარგმანების დედნის ენაზე დღეს ქართლისებრ ძველი ნუსხა არ მოგვეპოვება, რასაც პირველწყაროს (ამ შემთხვევაში ელიმეს თხზულების) ტექსტის კრიტიკისათვის უაღრესი მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც საერთოდ ქართული თარგმანები ყოველთვის დედნის ერთგულებას იჩენენ.

მ (I მ). * წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საპაჟისა. ესე წმიდაჲ შუშანიკი იწმასა ქართლს ქმრისაგან თვისისა, რომელი იყო ანთიპატრიუსი და წინამძღუარი ქართლისაჲ.

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნი, რომელიც ასეთისავე სომხური მარტვილობის თარგმანს წარმოადგენს, განხილული მაქვს იაკობ ცურჯაველის ნაწარ-

წარმოვითან დაკავშირებით. იქვე გამოვაქვეყნე ქართული ძველი თარგმანი და მისი სომხური დედანი ურთიერთის გვერდით. ნაკვლევი შევეცადე გამერკვია საკითხი, თუ რა წყაროებზეა აღმოცენებული მარტვილობის ეს წიგნი და რა მიმართება არსებობს ამ წიგნსა და მარტვილობის ვრცელ ქართულ-სომხურ წიგნებს შორის. საგანგებოდ შევეხე იმ შეხედულებას, რომელიც ბოლო დროს გამოთქვა შუშანიკის მარტვილობის გარშემო ცნობილმა ბელგიელმა ირიენდალისტმა პ. პეტერსმა კერძოდ დაკვირვებას, რომ იაკობ სუცის სახელით ცნობილი ქართული მარტვილობის წიგნი დაწერილი იყოს არა V სს-ში, არამედ გვიან, 940 წელს, სომხურიდან თარგმნილი მოკლე წამების წიგნის გამომწერებით და, მაშასადამე, მისი გამომწერების შედეგად. სათანადო მასალის ანაღზის შედეგად პ. პეტერსის საწინააღმდეგო სურათი გადავევაღა, სახელობრ ის, რომ იაკობ ცურცაველის ვრცელი წამების წიგნი ნატყუარი ძველი არარის, არამედ ფიოთშილველი ავტორის ხელიდან არის გამოსული და სს...

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნი სომხურად მხოლოდ ერთი ხელნაწერის სახით მოიპოვება, ე.ი. იგივე მდგომარეობა სუფევს, რაც იყო მამინ, როცა ხსენებულ ნაშრომს ვაქვეყნებდი. სომხურ ხელნაწერთა შორის, რომელთაც წინამდებარე შრომისათვის ვსწავლობდი საგანგებოდ, იგი არსად შემხვედრია და ამდენად ტექსტობრივ არაფერი მომმატებია, რომ რაიმე შემესწორებინა ტექსტში, ანდა ხელახლა გამომექვეყნებინა ის. საბავიეროდ წავაწყდი ერთ ერთ კომპილაციურ ნაწარმოებს, რომელიც დოკუმენტად შეიძლება გამოდგეს იმის დასამტკიცებლად, რომ იაკობ ცურცაველის თხზულება, «მარტვილობა შუშანიკისი», წინ უსწრებს მარტვილობის მოკლე წიგნის ქართულ თარგმანს. მაგრამ ამაზე დაწვრილებით მექნება საუბარი იმ თავში, რომელიც ქართულიდან სომხურად ნითარგმნ ძეგლებს ეხება.

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე სომხური წიგნი, რომელიც უმთავრესად შუშანიკის ზღაპარულს გადმოსცემს, ვრცელთან ერთად სომეხ რედაქტორთა ეროვნულ-ქველესიურ შეხედულებათა თვალსაზრისის გამომხატველია. ამას განსაკუთრებით ის მოვლენა უფრო გვიარჩავს, რომ სომხურ წამების წიგნებში არა ერთგვის არის ხაზგასმული შუშანიკის სომხობა და მისი მამა-პაპათა ღვაწლი სარწმუნოების დაცვის საქმეში? ამავე რიგის მოწმობად გამოდგება აგრეთვე მოკლე რედაქციის ერთი აღვილიც, სახელობრ დასაწყისი სიტყვები, რომელშიც ხაზგასმულია ის მომენტი, რომ საჭაქ პართევამდის სომხეთის ეკლესიის გამგებელნი, ნახარართა შორის პირველნი და წმინდა და სათნონი, იყვნენ ჩვენი განათლების მიზეზი (წმიდანი და ნეტარნი ჟისმე და პირველნი ნახარართა შორის და ზედამსტვარნი ქრეყანისა სომხეთისანი სამღვდლოთა წესითა, მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი... = „სიღრფე იმასჲ ხრბ-ღსქჲ, არაჲჲსჲ ქ სსაქარაჲსჲს. ქსრაღიქიოღჲს ჯსაქარქს ჯსიოგ, დსასლიოღ-ღსასს აყარაღჲ...“). როგორც ვხედავთ, აქაც შუშანიკის წინაპრების (მამის დედის ხაზით) დამსახურებაა ხაზგასმული სომხეთის ქვეყნის წინაშე, რაც შუშანიკის ეროვნული კუთვნილების მხარის საგანგებოდ წარმოჩინების ინტერესით არის დაკარნა-

¹ იაკობ ცურცაველი, მარტვილობა შუშანიკისი ... გამოცემული იქმ მიერ, 1938წ., გვ. 49-53.
² იქვე, გვ. 039; გვ. 025, 43-45 და 54-57.

ხევი. მაგრამ ამასთან ერთად ეს აღგილი, რომელიც უცვლელად არის ქართულად გადმოღებული, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთი ახალი საბუთია იმისა, რომ თარგმანი სრულდება არა ქართული მკითხველისათვის, არამედ იმ სომხებისათვის, რომლებიც დიოფიზიტური აღსარებისა იყვნენ და რომელთაც მშობლიურ ენაზე ლიტერატურული ძეგლების ათვისება, თუ არა თარგმანის სახით ახლად შესისხლხორცებულ ენაზე, აღარ შეეძლოთ.

რადგან სომეხ დიოფიზიტთა ასეთი მდგომარეობა ენის მხრით ტაოში, სადაც სომხურ მარტვილობათა წიგნები თთარგმნა, VIII ს-ის შუა წლებზე აღრე არ შეიძლება ვივარაუდოთ, ამიტომ ქართული თარგმანი მუშანიის მარტვილობისა ამ დროზე აღრინდელი არც შეიძლება იყოს. ქართული თარგმანები, როგორც აღვნიშნეთ, IX-X ს-ის მიჯნაზე უნდა იყოს შესრულებული, რაც სომხური დედნის აღმოცენებისათვის, ცხადია *terminus ad quem* იქნება. ხოლო *terminus a quo*-ს აღვიღად გადაწყვეტდა მიმენტი, ცნობილი რწი იყოს მისე ხორენელის სახელით ცნობილი ისტორიის შექმნის დრო, რადგან ხორენელის ხსენებულ ნაწარმოებთან, როგორც ცნობილია, გარკვეული დამოყიდებულება აქვს მარტვილობის მოკლე წიგნს. ასე მაგ., მარტვილობის წიგნის ზემორე მოყვანილი დასასწიისი სიტყვები სწორედ ხორენელის ისტორიიდან არის გამოკრებილი¹.

ზემოთ აღვნიშნე (გვ. 074) და აქაც უნდა გავიმეორო, რომ სომეხი მოღვაწეები, რომელთა ცხოვრება-წამებათა წიგნები ჩვენ ქართული თარგმანებით მოგვეპოვება, VIII ს-ის დამდეგზე გვანდელი არ არიან. მამულისა და სარწმუნოებისათვის ამ ხანამდე თავდაღებული სომხები პატრივცემულნი (ან ძველი ტერმინით: შერაცხილნი) იყვნენ ყველა სომხის მიერ განურჩევლად კონფესიონალური მიმღევრებისა. გარჩევა მხოლოდ 726 წლიდან დაიწყო, როცა სომხეთში ერთმა აღსარებამ ისე სძლია მეორეს, რომ ამ უკანასკნელის მიმღევრებს მშობლიურ ნიადაგზე აღარ ეღგომებოდათ და მეზობელ ხალხთან უნდა ეძებნა თავმესაფარი და ისიც ისეთთან, რომელიც მასთან ერთად საზიარო აღსარებისა იყო. ახალ გარემოში ეს ნაწილი ერთ ხანს მანც მის წიაღში წინათ გამომუშავებული შეხედულებებით ხელმძღვანელობდა და ლიტერატურული შემოქმედებით იკვებებოდა. ეს მარაგი მას მისი მშობლიური საგანძურიდან მოქქონდა, რომელსაც იგი მანამდის ამდიდრებდა. აი, ამ საუნჯიდან უნდა მომდინარეობდეს მუშანიის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნიც, რომლის თარგმანი გარკვეული ინტერესებითა და განსაზღვრულ დროს აღმოსცენდა ქართულად. VIII ს-მდელი ტექსტიდან, რომელიც, საფიქრებელია, სომეხ დიოფიზიტთა წრის სიმძლავრის დროსა და მის წრეში იყო გავრცელებული, მომდინარეობს მუშანიის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი. ეროვნულ-ეკლესიური თვალსაზრისი, რომელიც სომხურს მოყვება თუ ვრცელს მარტვილობის წიგნში შეინიშნება, ამის შემდეგ ისე აღარ უნდა გავიგოთ, რომ აქ მონოფიზიტური ეკლესიის მიმღევრის სულისხვეულება მჭლავნდებოდა, არამედ როგორც ზოგად-სომხური, ეროვნული, რომელიც VIII ს-მდის თანაბრად იყო მასალები ურთიერთის მოწინააღმდეგე აღსარების სომხურ მანუათაყვის. ამიტომაც სომხური მარტვილობის ის რედაქციები, რომლებიც დღეს მოგვეპოვება და რომელთაგან მოკლე ვრცელზე უფრო აღრინდელი ჩანს იმით, რომ უფრო მეტად აქვს შემონახული ტექსტობრივი შეხვედრები თავის პირვანდელ დედანთან, ე.ი. იაყობ

¹ იქვე, გვ. 030.

ცურდაველის ნაწარმოებთან, VIII ს-ზე გვიანდელი არც უნდა იყვნენ. თუ ასეა, მაშინ ხორენელის ისტორიაც, რომელსაც სომხურია ავთოგრაფიული ნაწერები სხვა შემთხვევებშიც გამოჰქრებენ, VIII ს-მდის უნდა იყოს წარმომადგომელი.

შუმანიის მარტვილობის მკვლე წიგნის სომხურად წარმოქმნის ხანას უთუოდ მიათითებს ამ ძეგლის ქართული თარგმანის და მისი დედნის დღეს არსებული წიგნი როგორც თავისი სათაურით, ისე ტექსტის ერთი ადგილითაც. სათაურსა და ერთგან ტექსტში (50, 135) ვარსქენი მოხსენიებულია ქართლის ანთიპატროსად (ანტიპატროსად, ნათ. ანტიპატროსად). ერთხელ მკონდა შემთხვევა აღმნიშნა, რომ სწორია ნ. აკინიანის შეხედულება¹, როცა იგი ამტკიცებს - პიფაბშის სანაცვლოდ ასეთი სახელწოდების ხმაობა ამ ძეგლის ასად რედაქციად. მიათითებს. ასეთი ბიზანტიური სამოსელეა წოდებანი, როგორც ზემოთაც. (ნ. გვ. 0153) აღვნიშნე, მხოლოდ ბიზანტიის გავლენის ეამსა და არაბების ბიზანტიის ხანაში (VII-X ს.ს.) იყო მეტად გავრცელებული საქართველოსა და სომხეთში. ზემორე ვამტკიცებდი, რომ სომხური მარტვილობის ჩვენი წიგნის აღმოცენების დრო VIII ს-ის შუა წლებს აქვთ ვერ ვადმოიწვევათ, ამიტომ ხსენებული ტერმინი, სახელწოდება ვარსქენისა, VII-VIII ს.ს-ში გაჩნდებოდა მარტვილობის ტექსტში. ამდენადვე, ცხადია, სომხური მარტვილობის მკვლე წიგნის რედაქცია ამ საუკუნეებში უნდა იყოს შემუშავებული და არა IX-X ს.ს-ში, როგორც ეს ერთ დროს მეგონა.

ჩვენი ძეგლის ქართული თარგმანი დღეს-დღეობით ცნობილი ეროდ-ერთი სომხური მარტვილობის წიგნის ყოველმხრივ შემსველარ ტექსტს არ წარმოადგენს, მაგრამ მაინც იგი ქართლის დედნისათვის რედაქციულად განსხვავებულ წიგნად კი არ გვეხატება, არამედ იმავე რედაქციის ვარიანტად.

თ (I9). « წამებაჲ წმიდისა ატომისი და ძისა მისი-
საჲ და მოყუასთა მისთაჲ »

ატომიანთა მარტვილობის წიგნი მოგვიხსრობს ამბავს, რომელიც სპარსთა მეფის იაზკერტის დროს შემთხვევით სომხეთის ლიდაცობას და კერძოდ ორ ღიღ ნახარას-ატომ გუნისა და მანაჭიჭრ რმტუნის. ესენი სპარსთა მეფის კარს ყოფილან გამოძახებული ქრისტიანობის უარსაყოფად. გამგზავრებულან თავანთი ამალითურთ, მაგრამ გზაში ვადაუფიქრიათ სამეფო კარს მისვლა და უკან მოძრუნებულან. ანძავეთის მხარეში მათ მოსწვია სპარსთა მღვდარი ლაშქარი. მტრის შესახვედრად ესენიც გამზადებულან, მაგრამ შებრძოლებაზე მალე სელი აუღიათ როგორც ქრისტიანებს, რომლებიც არ წინააღედებიათ ბორცოდ, აცხადებს ავთოგრაფი. წამების გვირგვინი უტვირთავთ და ასე ვამხდარან სპარსთა დევნულების მსხვერპლი ატომ გუნის და სხვე-

¹ იქვე. გვ. 038.

² იქვე. გვ. 042.

³ იქვე. გვ. 029-030.

ბი, რომელთა მარტვილობის წიგნს, «აღმშინათა» სახელწოდებით, ხშირად ვხვდებით სომხურ ხელნაწერ «მრავალთავებში».

მარტვილობის წიგნში მოთხრობილი ამბები სხვა რომელიმე სომხური წყაროთი (პირველ ყოვლისა ისტორიულთ) არსადაა ცნობილი. ავტომ გუნეი, როგორც ეს აღნიშნულიყაა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ლაზარე ფარქელთან და ელიშესთან იხსენიება, მაგრამ სრულიად ისე არა, როგორც ეს მარტვილობის წიგნშია. ავტომი ერთიც არ უნდა ყოფილიყო, არამედ ორი, ორივე გუნეი, როგორც ამას ერთ-ერთი სამეხნი მკვლევარი ი. თორისიანი¹ ამტკიცებს; ერთი ვარდან მამიკონიანის ბრძოლების მონაწილე, ხოლო მეორე — ვაჰან მამიკონიანისა. ესენი, სხენებური ავტორის დაკვირვებით, ორი სხვადასხვა პირი უნდა ყოფილიყვნენ და არა ერთი, როგორც ჩვეულებრივ ჰგონიათ. თვითონ მას ვაჰანის რიგებში მეტადილი ავტომი მიანიშნა ჩვენი მარტვილობის მთავარ გმირად. მანაქიან რშტუნის ამბავი კი ანტერქოლიცია უნდა იყოს, რადგან პირითად თხრობასთან იგი მჭიდრო კავშირში არ იმყოფება. ამნაირად, როგორც ვხედავთ, ავტომიანთა მარტვილობის წიგნს სხვა რომელიმე სომხური წყარო მხარს არ უჭერს. ასეთ ნაწარმოებს მეტად დიდი ფასი ექნებოდა, რომ თვითმხილველის ხელიდან იყოს გამოხული, მაგრამ რამდენად ეს არსაიდან ჩანს, ამიტომ იგი როგორც საისტორიო წყარო დიდი წოდების ღირსი ვერ იქნება. მისი ფასი მხოლოდ ტალმოცემებზე აღმოცენებული ლიტერატურული ნაწარმოების თვისებებით განისაზღვრება.

სომხურ «მრავალთავებში» (დაიდნაჟირ-ებში) დაცული ავტომიანთა მარტვილობის წიგნის ნუსხები ქართული თარგმანისაგან განსხვავებით ზოგჯერ მეტ ტექსტს შეიცავს. მეტი ადგილები ასეთ ხელნაწერებში თავსა და ბოლოშია ხოლმე. ამ ძეგლის არსებული გამოცემის მიხედვით² დღევანდლამდე მხოლოდ დასაწყისის ზეღმეტ ტექსტს იცნობენ ჩვეულებრივ. დიდი არაა ეს ადგილი; აკად. ნ. მარის თქმისა არ იყოს³, «სულ ათიოდე სტრიქონია», მაგრამ მიუხედავად ამისა საგულისხმოა იმ მხრივ, რომ ის მარტვილობის გამომოქმელისა თუ მქალაქებლის სიტყვებს წარმოადგენს, რომლითაც იგი მიმართავს მსმენელთ, ისმინონ მისი მონათხრობი ყურადღებით, რათა ვბაძავდეთ მარტვილთაა.

მარტვილობის წიგნის ბოლოშიც ანალოგიური მოწოდება ვამეორებული მარტვილმთყვარე კრებულის მიმართ და, დასასრულ, იქ ვხვდებით ასეთი ლიტერატურული ხასიათის ცნობასაც: «წიგნი წამებისა მათისაა არა ითხრობოდა ჩუენ შორის ვიდრე ჟამდამდე რომლისამე, მერმე იქმნა პოვნილ დღეთა კენატურისათა, მსახურისა წმიდათა ავტომიანთაჲსა, სულიერისა წინამძღურისა შიერ უფლისა ტაქად ვარაველისა»⁴ ვინაა

¹ შიქ. შიოანსან. სკოპხანგ. საჩარასკოპხანს ძამანსაკს და სულ ჩანგამანგ. «ჩაღ-მარქლუ» ., 1899, გვ. 396-400.

² «სოქხერე ჯაყასკანგ», XIX, გვ. 69-82.

³ H. M a p p. H з н о е з а қ а м а А ф о ш... გვ. 18.

⁴ «ხე ფქრ. ქკაჟოქხანს სოყა ოკსა ყაჟოქრ. ქ შქქი მხრომ ქჩხეს ქ ძამანსაკი ხეს.

საყაი ფიქსალ ხეს ქალირს სნსაჟოქი, საყასალირქ სრფოგ სკოპხანგ, ქ მსან ჩიყსოქ ანაჟსოქიქ ყტანს შარასჟი ქარაგაჟოქი» (6. გვ. 195, შენიშვნები ჩ).

ტენადარანში) დღეს დაცული (№ 102 = 2679), ხოლო პირი (გადანაწერი) ავტორისათვის ხელმისაწვდომ ფონდშიც (ვენეციის) მოიპოვება («მრავალთავი» №19).

ამავე საუკუნეში, განაგებობს ი. თოროსიანი, იხსენიება აგრეთვე ატომ ანძველი, ზოგჯერ, როგორც «ნეტარი უფალი»; და ზოგჯერ, როგორც «ანძველთა ეპისკოპოსი», ანდა, როგორც «ღვთისმოყვარე მთავარი», თუ, რასაკვირველია, რძი სხვადასხვა პირი არ. არიან ესენიო. ამას, როგორც ძველი ცხოვრებები გვაუწყებენ, შეუდგენია კრებული, რომელშიც შეუტანია რომელ თვეთა დღეების რიგზე დალაგებული მარტვილობათა წიგნები, რასაც «ატომის ღებულო» (სკიმპარქი) მრავალთავი (ნაიღსიქი) ან სადღესასწაულო (ჰოსანგოფსაკ) ეწოდებოდა. (ამაზე ბაასის დროს მხედველობაში აქვს: 4 სპ. 2.-ის ჩაყსასკანს ჩინ რკოიძესანს აყსაჰიძესანს - 7-ძ9 რკოიძესანს, შირაჰი, სსსსიქი, 1886, გვ. 550). საფიქრებელიაო, დასძენს იქვე, რომ ამ ატომის დავალებით დაეწეროს ტაჭატ ვარაგელს თავისი სეხნასა და მის მოყვასთა მარტვილობა X ს-ის შუა წლებშიო. ასეთთა მოკლე მასაზრებები ი. თოროსიანისა მარტვილობის წიგნის გამომთქმელის ვინაობისა და მისი მოღვაწეობის ხანის შესახებ.

ატომიანთა მარტვილობის წიგნის გარჩევა განზრახული ჰქონია ცნობილ სომეხ ფილოლოგს გ. ტერ-მკრტიჩიანსაც, როგორც ამას ერთ-ერთი მისი ნაწერიდან ვგყობილობთ, მაგრამ, რამდენადაც შევამოწმეთ, მას განზრახვა განუხორციელებელი დარჩენია, ყოველ შემთხვევაში, ამაზე არც სხვა ვინმე მკვლევარი ძრავს ხმას. თავის დასახელებულ შრომაში კი გ. ტერ-მკრტიჩიანი იმას აღნიშნავს, რომ ეს ძველი წარმოქმნილი უნდა იყოს არა უადრეს V ს-ის პირველი ნახევრისა და არა უგვიანეს X ს-ისაო. რით ხელმძღვანელობდა ხსენებული მკვლევარი ასეთი თარიღების დადგენის დროს, უცნობია, რადგან მის შესახებ მას ცალკე უნდოდა საუბარი, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, განუხორციელებელი დაურჩა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი განცხადება, როგორც საქმეში ღრმად ჩახედული მეცნიერისა, უთუოდ საგულისხმოა და მხედველობაში მისაღები.

აკად. ნ. მარს მარტვილობის ჩვენი წიგნის ქართული თარგმანი, ისე როგორც სხვებისაც (რომლებიც ათონის «მრავალთავშია» დაცული), ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთიანობის ხანის ნაყოფად მიიჩნდა. მერვე საუკუნის დამდეგზე უგვიანესი ისინი მას ეგონა, ამდენად, ცხადია, მათი არქიტექტების (ე. ი. დედნების) წარმოშობისათვის ის წინა საუკუნეებს იწყნარებდა.

ასე აღრიხდელი რომ არაა საზოგადოდ სომხური ავთოგრაფიული მწერლობის ჩვენთვის საინტერესო წიგნების ქართული თარგმანები, ეს ჯეროვნად ჯერ კიდევ აკად. ივ. ჭავჭავაძის შვილმა გვარკვია. მისი შეხედულებით ისინი IX ს-ისა უნდა იყვნენ. პ. ჰეიფერსსაც ეს ძეგლები ძველ თარგმანებად არ მიაჩნია, მაგრამ არც მის მიერ ნაჩვენები გზით (გვ. 039-040) ხერხდება ქართული თარგმანების ისეთი ზღმიწვევითი დათარიღება, როგორსაც ის გვაწვდის ზოგიერთი მათგანისათვის. ძეგლები, და მათ შორის ატომიანთა მარტვილობა, 840-960 წ. შორის არის ნათარგმნი

¹ 4. S-U. სკიმპარქი. «სკიმპარქი». 1902, გვ. 106-108.

ქართულად, როგორც ეს ზემოთ (გვ.045) ვაჩვენეთ. ამის შემდეგ ცხადია, რომ ამათი სომხური დედნები ამ ხანას უსწრებს წინ. ამდენად, მაშასადამე, ატომის მარტვილობის წიგნის ავტორად X ს-ის ტაჭატს, «მოწესესა» თუ «მოდვარს», ვერ ვიგულებთ. მარტვილობის წიგნის ავტორს V ს-ის ოციან წლებამდის უნდა ემოღვაწა, რადგან, ჩვენი დაკვირვების თანახმად, ქართული თარგმანების დედნები სომეხ დიოფიზიტთა წრეში, თავის სამშობლო ნიადაგზე, აღმოცენებული თუ არა (V ს-ის-ში), გავრცელებული მაინც უნდა ყოფილიყო. ასეთი ვითარების გამო შეგვეძლო დავთახსნიებოდეთ ერთ ნაწილში გ. ტერ-მკრტჩიანს, რომლის დაკვირვებით ატომის მარტვილობის წიგნი V ს-ის ქარველი ნახევრის უწინარესი არ უნდა იყოს, მაგრამ, სამწუხაროდ, არ ვიცი, თუ რის მიხედვით მიიღო მან ასეთი გადაწყვეტილება. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში გ. ტერ-მკრტჩიანი აკად. ნ. მარის ზემოთ ხსენებულ მისაზრებას უწევდა ანგარიშს, რაც, როგორც აღვნიშნე სწორი არ გამოდგა.

ი (I 10). წამებაჲ იზიდბოზიდისი

იზიდბოზიდის სომხური წამების წიგნმა გამოქვეყნებისთანავე¹ მიიპყრო ყურადღება სამეცნიერო წრეებისა. მართალია, იზიდბოზიდზე საკმაოდ ცნობებს ჯერ ძველ სომეხ ისტორიკოსებთან და შერამე ეპისტოლოგრაფიულსა და სვინაქსარულ კრებულებშიც პოულობდნენ, მაგრამ მარტვილობის წიგნის მიკვლევაში, რომელიც, ბუნებრივად, ასეთი ცნობების წყაროდ უნდა ეგულისხმა კაცს, მაინც დიდი სამსახური გაუწია მეცნიერებას. ჯერ ერთი, მისი მეოხებით შეიქმნა შესაძლებლობა, შეემოწმებინა კაცს აღნიშნული ცნობების სისწორე და, მეორეც, სომხურ საისტორიო მწერლობას მარტვილობის წიგნის სახით ერთი ახალი წყარო ემატებოდა ვისამუშებლად სომხეთის ცხოვრებისა, განსაკუთრებით VI ს-ისა, რომლისთვისაც არც ისე უხვი მასალა მოიპოვება.

მარტვილობის წიგნის გამოქვეყნებამდის ის სომეხი ახალგაზრდობისათვის გასაგებად ყოფილიყო და აღიშანმა გაარჩია.² თავის ნაშრომში იგი ყურადღებას აქცევდა აგრეთვე იმ ძველის ისტორიულ-ლიტერატურულ მხარესაც. როგორც აღიშანის, ისე სხვა ძველი და ახალი ხანის სომეხ მკვლევარ-მეცნიერთა უმრავლესობა მარტვილობის წიგნის ავტორად, სვინაქსარული წიგნის ცნობის თანახმად, ნერსეს რაჟივს აღიარებს, იმ ნერსესს, რომელიც იზიდბოზიდთან ერთად საქართველოში ყოფილია ჩანსმული. ამ ნერსესის მიერ უნდა იყოს დაწერილი იზიდბოზიდის მარტვილობა, რომელიც შემდეგში სხვა ხელოვანის კალმითაა გაჩარხულია, ამბობდა აღიშანი.³

¹ «Ակայաբանութիւն սբբոյն Յիզբոբուզիտայ». Կարգ և վկայաբանութիւնք սբբոյ, հարմարիք քարտայք ի ճառնսրբոց. Կարդ. Բ, Վենետիկ 1874, გვ. 124-130.
² Գ. Ալիշան. Յուշիկք հայրենեսայ Կարդ. Բ. Վենետիկ 1870, გვ. 309-331.
³ იქვე, გვ. 311.

იმის ამ სიტყვებს შემდეგშიც არა ერთი მკვლევარი იმეორებს. მარტვილის აღსრულების თარიღიც ყველაზე ადრე მართებულად ლ. ალიმანმავე გამოიანგარიშა. მან ასეთად 553 წლის 9 ნოემბერი დაადგინა, რითაც სამართლიანად უარყო წინათ შეწყნარებული თარიღი - 552 წ. ალიმანის მიერ დადგენილ თარიღს, ხშირად დაუმოწმებლად, იმეორებენ სხვებიც, იქნება ის სომეხი თუ უცხოელი მკვლევარი. იზიდბოზიდის პატივისცემის მიზეზი, ალიმანი სავსე სწორი შეხედულების მიხედვით, მის სპარსობაში იმარსება და ისიც ისეთ დროსა და ისეთ ადგილს, როგორცაა აღრინდელი საუკუნეები, ერთის მხრივ, და სომხეთი, უკეთ მისი მთავარი ძალაქი, დვინი, მეორე მხრით.¹

სომხეთის საეკლესიო ისტორიის ცნობილ მკვლევარს, მაღაქია ორმანიანს ახალი არაფერი შეაქვს იზიდბოზიდის მარტვილობის ძეგლის შესწავლის საქმეში. იგი მხოლოდ მოკლე შინაარსს გადმოსცემს მარტვილობის წიგნსას² და მასე მარტო იოანე დრასხანაყერტლოსა და სვინაქსარის მიხედვით.

მარტვილობის წიგნის შესწავლა დიდად წახწია წინ სომეხმა ცხოვლითა ფილოლოგმა გალ. ტერ-მკრტჩიანმა. მასაც, ისე როგორც ლ. ალიმანს, მარტვილობის წიგნის ავტორად ნერსეს რაჟიკი მიაჩნია; ნერსესის ავტორობა სვინაქსარული რედაქციითაა დამოწმებული, რაც წამების წიგნიდან მომდინარეობს ალბათ, თუმცა ასეთი რამ ხსენებულ წიგნს არა აქვს. ავტორი რომ აღწერილი ამბების თვითმხილველი უნდა იყოს და, მაშასადამე, მისი საწარმოებიც სარწმუნო, ამას გალ. ტერ-მკრტჩიანის აზრით ისიც უნდა მოწმობდეს, რომ მარტვილის აღსრულების თარიღი ზედმიწევნითი სისწორით არის აღბეჭდილი წამების წიგნში. ეს გარემოება კი მაღლა სწევს მარტვილობის წიგნის ღირსებას, როგორც საისტორიო წყაროსას, რომელიც VI ს-ის შუა წლებს მიეკუთვნება.³

გალ. ტერ-მკრტჩიანი იზიდბოზიდის წამებას სწავლობდა მასში მოხსენებული ერთი პირის, გრიგოლ რაჟიკის, ცალკე არსებულ მარტვილობის წიგნთან დაკავშირებით. ეს წიგნი თვით მან აღმოაჩინა და სათანადო გამოკვლევითურთ გამოაქვეყნა.⁴ იზიდბოზიდისა და გრიგოლ რაჟიკის მარტვილობათა წიგნების შედარებითმა შესწავლამ იგი იმ დასკვნამდის მიიყვანა, რომ ერთი და მეორე მარტვილიც ნესტორიანულ მოწამებულად (ყოველ შემთხვევაში, ნესტორიანელებისაგან სავანებოდ პატივცემულ მარტვილებად) მიიჩნია, ხოლო ამ ვითარებამ ბუნებრივად წამოაყენებინა მეტად საგულისხმო საკითხი (რომელიც შემდეგში მისი ვარაუდის შესაბამისად კიდევაც დადასტურდა), - წარმოადგენს თუ არა იზიდბოზიდის სომხური წამების წიგნი პირველ-დღეაანს, თუ ის სირიულიდან არის ნათარგმნი? მიუხედავად იმისა, რომ ნერსეს რაჟიკს შეეძლო სომ-

¹ პაგ., მკრტჩიან ავერეანისა; სპარსულად ქარე და ქსაყარანობისა სრცო. ბ. გვ. 238.

² ნ. ა. ქუჩას. შიუქსე ჩაყრხსაყ ჩაყრ, ქსნუქს, 1870, გვ. 342.

³ ს. ორმანიანს. აღყაყაყიომ, 4-9, 3364.

⁴ გ. სერ-სკრეცხას. ვიქტორ-სასანატირ ირამქს, სქარას. ყირამხე. «სპარსულ»,

წიგნი, გვ. 470.

⁵ «სპარსულ» 1904, გვ. გვ. 468-474 (გამოკვლევა: 468-473; ტექსტი: 473-474).

ქართ. და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა

ხუციც სცოდნადა, მაინც მგონია სარწმუნოდ, რომ მას თავისი თანამორწმუნეების მარტვილობა სირიულად უნდა დაეწერა, რის გამო დასაძებნია, ხომ არაა სირიულ ენაზე დატული იზიდბოზიდის წამების კვალია.¹

სვინაქსარის ცნობა, რომ იზიდბოზიდის წამების, ჭიგნი ნერსეს რაჟიკმა გამოთქვათ, ეჭვის ქვეშ P. Peeters-მა დააყენა. მას იგი უცნობი ყაღბის მქმნელის შეთხზულად და, მაშასადამე, სვინაქსარზე დართულად მიაჩნია.² აქედ. ივ. ჯავახიშვილი უფრო იმ მოსაზრებას ემხრობა, რომელიც ამ ცნობას ნდობას უცხადებს, და შესაძლებლად მიაჩნია, რომ ხსენებული «ცნობა ნერსესის ავტორობის შესახებ, რომელშიც არ არის ნათქვამი, რომ ნერსესი სომეხი იყო, უძველესი რელაქციით გან იყოს შემოკლებულ რელაქციაში შერჩენილი».

P. Peeters-მა, მას შემდეგ რაც Acta Sanctorum-ში შეიგნა იზიდბოზიდის მარტვილობის სომხური წიგნები საკუთარი თარგმანითურთ ლათინურზე და აგრეთვე ქართულის ლათინური თარგმანიც, მალე მძებნა და გამოაქვეყნა კიდეცაჲ ფრაგმენტო იზიდბოზიდის მარტვილობის სირიული ტექსტისა,³ რომლის დაძებნის აუცილებლობა ამ ენაზე, როგორც ვნახეთ, ვალ. ტერ-მკრტიანმა წამოაყენა. ფრაგმენტთან ერთად გამოსცა გამოკვლევაჲ, რომელშიც განხილულია სირიულია და სომხური წიგნების ურთიერთობა. ავტორის დასკვნით მარტვილობის სირიულია და სომხური წიგნების გაიგივება შეუძლებელია. სპარს. ნესტორიანელთა წრეშია პირველად გამოთქმული სირიულად მარტვილობის წიგნი. დღეს ცნობილი სირიული ფრაგმენტი არ წარმოადგენს პირველადი რელაქციის ტექსტს. სირიულიდან უნდა იყოს ნათარგმნი სომხური მარტვილობის წიგნი, რომელიც დროთა განმავლობაში შემთხვევათა მიმდინარეობის შესაბამისად სომხური ორიგინალური ძეგლის სახეს იღებს. იგი, ავტორის შეხედულებით, რელაქციულ ცვლილებებს განიცდის სანამ სომხური მონოფიზიტური ეკლესიისათვის შესაწყნარებელი არ გახდა, რაც 693 წლამდის მიმდინარეობდა, რადგან ამ დროს წამებული ერთ-ერთი მარტვილის გვამი, სახელდობრ დავით დვინელისა, მარტვილობის წიგნის მიხედვით იზიდბოზიდის სამარტვილეში დაუქრძალავთ.⁴ აღნიშნული დაკვირვებიდან აშკარად ჩანს, რომ პ. პეტერსის შეხედულებით იზიდბოზიდისა და დავით დვინელის მარტვილობის სომხური წიგნები VII ს-ის გასულისათვის სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბებულ იყოს და თითქმის მათ მიერ ყოფილიყოს აღიარებული, რაც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სწორი არაა.

¹ იქვე, გვ. 472.

² P. Peeters. De sancto Isidoro martyre in perside. «Acta sanctorum», novembris..., Tomus IV, Bruxellis, 1926, გვ. 201. 6. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ქველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 66.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქვ. სომხ. საისტორიო მწერლობა, I, გვ. 66.

⁴ P. Peeters. Une légende syriaque de s. Jazdbyzid. «Analecta Bollandiana», t. XLIX, fasc. I et II, გვ. 5-21. Bruxelles, 1934.

⁵ იქვე, გვ. 21.

სომხური მარტვილობის წიგნს რომ რედაქციური სახეცვლილება უნდა განეცადა, ეს აქად ივ. ჯავახიშვილიმაც აღნიშნა. ასეთი დასკვნა მან იმ ფაქტიდან გამოიტანა, რომ სომხურ წყაროებში იზიდბილისის გარდაცვალების თარიღად სხვადასხვა რიცხვია დასახელებული, რაც მისი აზრით მარტვილობის წიგნის რედაქციებიდან უნდა მომდინარეობდეს. მარტვილის აღსასრულის თარიღებიდან უფრო სწორად ის მიიზნა, რომელიც ასეთად სომხური წელთაღრიცხვის პირველ წელს დასდებხ და რომელსაც მხარს უჭერს ქართული თარგმანიც, სადაც აღსრულების თარიღად დასახელებულია ხოსრო მეფის ზეობის მეოცე წელი, ე.ი. 551-552 წ.¹

აკად. ივ. ჯავახიშვილის ეს გამოანგარიშება, მართალია, ეყრდნობა წამების წიგნის ქართულ თარგმანსა და ზოგიერთ სომხურ წყაროს შორის დაძებნილ თანხმობას, მაგრამ ამასთან სათანადოდ არ ეჩვენა ანგარიში იმ ვარაუდებს, თუ რამდენად ეგუება დადგენილ თარიღს ქართულ თარგმანში დასახელებული ჰეფის ზეობის წლის ცვერლით მოცემული აღსრულების თვე (ჟაღიყ), რიცხვი (2) და დღე (ქიროსი). როგორც აღნიშნის², გ. ტერ-მკრტიანისა³ და პ. პეტერსის⁴ დაწვრილებით გამოანგარიშებიდან ირკვევა, 551-552 წელს კი არ მოდის აქაღიყის 2-ე კვირა დღეზე, არამედ 553 წ. ამიტომ იზიდბილისის აღსასრული 553 წლის 9 ნოემბრისათვის არის შესაწყნარებელი და არა წინა წლებისათვის. სხვათა შორის ეს წელი ხოსროს მეფობის ოცდამესამე იქნება, როგორც ეს სომხური მარტვილობის წიგნშია აღნიშნული და არა მეოცე, რაც, ეტყობა, შეცდომით არის წარმოდგენილი ქართულ თარგმანში.

წამების წიგნის პირველ-დღიდან მას შემდეგ, რაც სირიულ ენაზე აღმოჩნდა იზიდბილისის მარტვილობის წიგნი (ფრაგმენტი), პ. პეტერსისა არ იყოს, საეჭვოდ ხდის მოსაზრებას; მიჯიჩნიით ასეთად სომხური მარტვილობის წიგნი, თუმცაღა სომხურთან მიმართებით სირიული ძეგლის ნაწყვეტი ერთნაირ ვითარებას არ გვიჩვენებს. საფიქრებელია მართლაც, და ასევე მიიჩნდა ჯერ კიდევ გ. ტერ-მკრტიანის, რომ სპარსი მოწამის წისიყ ნესტორიანელის (როგორც ჰგონიათ), მარტვილობის წიგნი პირველად სირიულ ენაზე უნდა გამოთქმულიყო, რადგან ამ ენას დიდი განავალი ჰქონდა სპარსეთის ქრისტიანულ წრეებში, კერძოდ ნესტორიანელთა შორის. სომხური მარტვილობის წიგნი, როგორც პ. პეტერსი ამტკიცებს ჯერხსობით უცნობი სირიული მარტვილობის ერთ-ერთი რედაქციის თარგმანი უნდა იყოს, რომელსაც, ისე როგორც მარტვილობის სხვა ასეთი მომდინარეობის წიგნებსაც, რედაქტორის კალამი უნდა შეხებოდა.

P. Peeters-ის ხსენებული მოსაზრებანი განსაზიარებელია უცილობლად, მაგრამ იმას კი ვერ შევიწყნარებთ, რომ იზიდბილისის მარტვილობის სომხური წიგნი, რომელსაც ჩვენამდის ერთადერთი ხელნაწერით მოუწევია⁵, სომხურ მონოფიზიტურს, ან რო-

¹ იქვე, გვ. 62

² V. Ալիշան. Յուշիկ Գայրեսեաց Զայոց, გვ. 311.

³ Գ. Տեր-Մկրտչեան. Գրիգոր-Մանասիար Ռաძիկ Միարան Կոմիտ, გვ. 470 (შენიშვნა).

⁴ P. Peeters. Une légende syriaque de S. Jazdabozid. «Annl. Bolland.» t.

XLIX, fasc. I et II, გვ. 16.

⁵ ერევნის სიძველეთსაცავის («მთენაღარანის») მრავალთავებშიც არსად ჩანს ამ ნაწარმიების ნუსხა.

გორც პ. ჰევეტერსი უწოდებს, გრიგორიანულ, წრეს ჰკუთვნებოდა და საბოლოოდ მასში ჩამოყალიბებულიყო. უდაია, რომ იზიდბოზიდის კულტი და მარტვილობის წიგნიც, მონოფიზიტ სომეხთა შორის არის აღმოცენებული, კერძოდ ნერსეს აშტარაკელის დროს, მაგრამ ის, რაც მარტვილობის წიგნშია აღბეჭდილი, შეუწყნარებელი არ უნდა დარჩენილიყო დიოფიზიტ სომეხთათვისაც, რომლებიც ჯერ ისევ მშობლიურ ნიადაგზე იღწოდნენ და ეწეოდნენ სათანადო შემოქმედებას. ვერც ის ბრძოლა, მგონია, რომელიც საკუთრად სომხურ სინამდვილეში წარმოებდა მონოფიზიტურსა და დიოფიზიტურ ფრთახ შორის VI-VII ს.ს-ში, განსდებოდა დამატარებელი იმისათვის, რომ დიოფიზიტობას პირი ექცია წინათ შექმნილი სომხური აგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლებისაგან. ამ მწერლობის ძეგლებში ავი თავისი სოფლმსხვედრობის საწინააღმდეგვს ვერას შეხვდებოდა, რამდენადაც იქ აღწერილია ხალხი საერთოდ ქრისტესთვის მოწამე სომეხთა ანდა სომხეთში თავდადებულ უცხოელთა მარტვილობა და არა ამათი კონფესიონალური მიმდინარეობის წევრისა. სულ სხვაგვარი იყო ვითარება, როცა უცხო მარტვილის კულტს ეხებოდა საქმე, თუკი ცნობილი იყო, რომ ესათუის უცხოელი ისეთი ქვეყნიდან იყო, ან ისეთი ხალხის შვილი, რომელიც უმთავრესად ამათი კონფესიონალურ ფრთახ ემხრობოდა. აგიოგრაფიულ მწერლობაში, ცხადია, ისინი იმას ვერ შეხვდებოდნენ, რასაც ლეგმატურსა ან პოლემიკურში. ამიტომაც სწირედ, რომ სომხურიდან მომდინარე ქართულ თარგმანებში, რომლებიც დიოფიზიტ სომეხთა ინტერესებით აღმოცენდნენ ვარკვეულს ხანაში, წარმოდგენილია ცხოვრება-მარტვილობანი სომეხ თუ სომხეთში მოღვაწე ისეთი პირებისა, რომლებმაც VIII ს-ის გასულამდის მიიღეს წამების გვირგვინი. მათ შორის უკანასკნელი დროის მოწამე დაჯიბ ღვინელი, რომელიც პ. ჰევეტერსს იზიდბოზიდთან ერთად ამ ხანისათვის სომხური გრიგორიანული ეკლესიის (de l'Eglise armenienne) წმიდანად მიიჩნია.

სულ სხვაგვარად წარმართა საქმე ამ ხნის შემდეგ. როგორც წინათ აღვნიშნეთ (გვ. 011-013), მონოფიზიტებთან ბრძოლაში დამარცხებულმა დიოფიზიტებმა ერთმანერმუნე მეზობელ ქვეყნებში გადახვეწის შემდეგ ყოველივე სომხურს, განსაკუთრებით 726 წლიდან, ისე დაუწყეს ცქერა, როგორც უცხოისა და არა-მშობლიურს. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის მოვლენა, რომ ჩვენს ქართულ თარგმანებში, რომლებიც IX-X ს-ში წარმოიძვა, არც ერთი ისეთი სომეხი მარტვილისა აუ მოღვაწის წამება-ცხოვრების წიგნი არ მოგვეპოვება, რომელიც VIII ან IX ს-ის ეკუთვნოდეს. მგონია, ასეთი გზით უნდა იყოს წარმოშობილი ქართულად და ბერძნულად იზიდბოზიდის ვრცელი თუ სვინაქსარული მარტვილობის წიგნები და არა ცილობის მეოხებით, რასაც, პ. ჰევეტერსის შეხედულებით, თითქმის ეწეოდნენ ნესტორიანელები, მონოფიზიტები და ბერძენი მართლმადიდებელი კულტისათვის იზიდბოზიდისა, რომელიც ერთი წუთითაც კი არ ფიქრობდა აღბათ ლეგმატურ უთანხმოებაზე.

იზიდბოზიდის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი ზედმიწევნით არის გადმოღებული სომხურიდან. ეს ვითარება ჯერ კიდევ აკად. ნ. მარს აქვს აღნიშნული თავის წინასწარი ხასიათის ნაშრომში² ტექსტების ზოგიერთი ადგილები, რომლებიც ერთ-

¹ P. Peeters. Une légende syriaque de s. Jacobid. «Anal. Bol.», t. LXIX, fasc. I-II, გვ. 24.
² H. Mapp. Us noezaku na Aphon... გვ. 23.

მეორეს არ ეთანხმება, ქართულ თარგმანში უფრო წესიერ ვითარებას გვიჩვენებს, რაც, უეჭველია, სომხურის ისეთ დედანს გულისხმობს, რომელიც არსებულ ერთადერთ ნუსხასთან მიმართებით ცალკე რელიქციას კი არ წარმოადგენდა, არამედ მისგან რამდენადმე განსხვავებულ ვარიანტს. ეს სურათი ასე აქვს წარმოდგენილი აკად. ივ. ჯავახიშვილს, ამიტომ ვაუგებარია, საიდან დასკვნა ბ. ჰეფერსმა, თითქმის აკად. ივ. ჯავახიშვილს ქართული ტექსტის ასეთი თვისების აღნიშვნით სწადღეს, შიკუთვნოს ქართულ ეკლესიას იზიდბოზიდის მარტვილობის წიგნის წარმოქმნა, ანდა გამოიყვანოს იზიდბოზიდი ქართველად, რათა მოაცილოს იგი სომხურსო!?

მეთხე წყება

არაბობის ბატონობის პირველი ხანის წამებულთა სომხური მარტვილობის წიგნიდან ქართულად გადმოღებულ თარგმანებში დატულია მხოლოდ 1. «წამება წმიდისა ღვთისა, რომელი იღესრულა ღვინს».

ია (I11). «წამება წმიდისა ღვთისი, რომელი იღესრულა ღვინს ჭეშმარიტითა სარწმუნოებითა ქრისტეს მიერ»

ღვით ღვინელის მარტვილობის წიგნი სომხურ «მრავალთავეში» ხშირად არ გვხვდება. ვენეციის გამოცემამ², როგორც ეტყობა (სათანალო ცნობები გამოცემას არ აქვს დართული), ერთი ხელნაწერის მიხედვით არის შესრულებული. გამომცემელს რომ შეეძინეს ხელნაწერი, უთუოდ გამოიყენებდა მათ საეჭვო წყობით განსამართვად და იმ ხარვეზების შესავსებად, რომელიც გამოცემულ ტექსტს მოეპოვება. ერუვნის სიძველეთ-საგავში («მატენადარანში») ეტრატზე ნაწერ ძველ ფრაგმენტებს შორის წამების წიგნის საკმაოდ ვრცელ ნაწყვეტს მივპოვიეთ (ფრაგმ. № 159). იგი რელიქციულად არააღრით არ სხვაობს წამების წიგნის სხვა ნუსხათაგან. ნაწერია დამწერნილი მოკუთხლვნი ასომთავრულით, ასე რომ შეიძლება X-XI ს-ისად მივიჩნიოთ.

ღვით ღვინელის წამების წიგნი მოგვითხრობს თავდასავალს ღვით სარწმუნოსთან ანუ არაბისთან, რომელსაც წინათ, გაქრისტიანებადის, სორჰან (II სურჰან) ჰქმევია. ჩამომავლობით ღვინელია ყოფილა. ის ღვით კურაქალაქის ძის ჰამზასჰის დროს მოპყლია სომხეთში არაბთა დაშქარს. აქ მას კოფაისის მხარეში უცხოვრია, სადაც შეუსწავლია ქრისტეს მოძღვრება და გადაუწყვეტია გაქრისტიანება ანანტასი კათალიკოსისა და სხელთვანის, როგორც ავითვრაფი ამბობს, გრიგოლ მაპიკონიანის, ქატრიკის, მთავრად მყოფობის უამს. გრიგოლ ქატრიკმა ის ანანტას კათალიკოსს

¹ P. Peeters, რეცენზია ივ. ჯავახიშვილის წიგნზე „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, წ. I. „Analecta Bollandiana“, t. LIV, კვ. 397-401.

² В. С. Яковлев, «История Грузии», т. I, с. 85-96. «Собрание трудов», 1884.

მიუყვანა მოსანათლაჲად. ნათლიად თუით გრივლი დასდგომიან და სახელად მიუცია « თვისი იგი მამული სახელი » (ე.ი. უწოდებია მამის სახელი: დავით). გაქრისტიანების შემდეგ ის იმავე კუთხეში, სოფ. ძაგში, დასახლებულა, შეურთავს ცოლი და სიბერემდის იქ უცხოვრია.

სუმბატ ბავრატუნისა და სპაჲ კათალიკოზის ზეობისა, როდესაც სომხეთს ჩამომდგარა არაბობა, რომელთა მეთაურს აბღილა ჰრქმევია, ის მასთან დაუსმენიათ. აბღილას მოუთხოვია მისთვის, დაბრუნებოდა მამა-პაპათა შტურს, მაგრამ უარი მიუღია, რასაც წამება მოჰყვათ. ჯვარზე გაუკრავთ, უციხთ ლახვარი და მოუკლავთ. დავითის აღსრულების შემდეგ მისი გვამი ჯვრიდან ვაღმოუხსნია სარგსაკ ამატუნთა ეპისკოპოსს და მუშელ მამიკონიანს, სპასქედს, თავის ძმასთან, არტავაზთან, ერთად და სხვების თანხლებით აზიღბიზიდის სამარხში დაუკრძალავსთ ღვინს. ჯვარი, რომელზედაც მოწამე გაუკრავსთ, საფლავის ძეგლად გამოუყენებიათ, ხოლო ლახვარი, რომლითაც მოუწყლავთ, მუშელ სპასქედს წაუღია და ჯვარად გაუკეთებია. დავით ღვინულის შესახებ ძველი სომეხი ისტორიკოსებიც გვაწვდიან ცნობებს. სხვებთან მიმართებით უფრო მეტს იოანე დრასხანაკერტელი (IX-X ს.) მოგვითხრობს. დავითს ის სპარსად იხსენიებს და არა სარკინოზად, ან ტაჭიკად (ყამჩყ), როგორც ეს წამების წიგნშია აღნიშნული.

მარტვილობის წიგნში მოხსენებული საერო და საეკლესიო მაღალი წოდების პირები ძველი სომეხი ისტორიკოსების ნაწარმოებებითაც არიან ცნობილი. ჰამაზასპ და გრივოლ მამიკონიანელები ძმები იყვნენ, დავით კურაპალატის შვილები. სებეოსის ისტორიით ჰამაზასპი სიძე იყო თეოდოროს რმტუნისა. ერთხანს იგი სიმამრთან ერთად არაბულ ძალას დაპირჩილებია, მაგრამ შერმე, სიმამრის სიკვდილის შემდეგ, გამდგარა და ბიზანტიელების ხელისშეწყობით სომხეთის მთავარი გამხდარა. ბიზანტიის კეისრის კარს მისთვის კურაპალატობა უბოძებდა.² ეს ამბავი 658 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგან ამ წელს თეოდოროსი მიიკვალა.³ აქიდან ცხადია, რომ დაახლოვებით ამ წლიდან უნდა ვივარაუდოთ დავით-სურჰანის სომხეთში მოსვლა, მაგრამ არა უგვიანეს 662 წლისა, რადგან ამ დროიდან ჰამაზასპის მემკვიდრედ უკვე გრივოლ მამიკონიანი ჩანს.

დავით ღვინულის გაქრისტიანების თარიღი ანახტას კათალიკოზისა და გრივოლ მამიკონიანის, პატრიკის, ზეობით არის ცათარიღებული. მ. ორმანიანის მიხედვით ანახტასი კათალიკოსი 661-667 წ.წ. შორის მღვდელმთავრობდა,⁴ ხოლო გრივოლი 662/3-

- ¹ შიქანასიო კაპოიტიუსი ზეოპოლიტის წინამძღოლის წიგნი, შიქანა, 1912, გვ. 91-92, 94-95.
² სტრეფის ხატიკიასი წიგნი, 4-რე ყოყაყი... ბზინს სპ. მარტირიანის წიგნი, ერკლას, 1939, გვ. გვ. 146, 153-155.
³ ქ. პატრიკიანით თეოდოროსი 656 წ. მიიკვალა; ნ. ვსილუხაი წიგნი, 1987, გვ. 177.
⁴ შარლ. ორმანიანს. აღყაყაყი. 4წ. 1912, გვ. 745-46, 550. აგრ. ღამბის-ის მიხედვით ლეონი ხეჩუმი ყაპოპის. მ. მას, 1914, გვ. 133 ანახტასი კათალიკოზობდა 662-666 წ.წ. შორის, ხოლო ნ. ანაგეტიანს-ით (ბაქსანსკაყარასი რეპოზიციონსი. « მარტირიანის წიგნი » 1941, 1(6), გვ. 65) ანახტასის კათალიკოზობდა 662-668 წ.წ. ეკუთვნის.

665 წ.წ. შირის მთავრობდა. აქიდან ხაველია, რომ ხურჰანის გაქრისტიანება გრიფოლ მამიკონიანის გამთავრების დასაწყის ხანას ეკუთვნის, მაგრამ არა უგუანეს ანასტასე კათალიკოსის სიკვდილისა, ე.ი. დავითის გაქრისტიანება 662/3-667/8 წ.წ. შირის მომხდარა.

დავით ღვინელის აღსრულების ამბებიც ვარკვეული თარიღით კი არაა წარმოდგენილი, არამედ ხელისუფალთა ზეობით, - საჭაჟ კათალიკოსისა, სუმბატ ბავრატუნისა და არაბთა ლაშქრის წინამძღვრის აბდილათი. საჭაჟ კათალიკოსი მ. ორმანიანის ანგარიშით მღვდელმთავრობდა 677-703 წ.წ. შირის². სუმბატ ბავრატუნის მთავრობა ი. მაჭკვარდს სავანეებოდ აქვს გამოანგარიშებული სომხურისა და უცხო წყაროების შეწიამებით და ასეთად 692-726/7 წ.წ. აღგენს³. აბდილა სომხეთის ისტორიკანად ანუ ამირად იხსენიება სომეხ ისტორიკოსებთან. მისი ისტორიკობის პერიოდი 700-703 წ.წ. მიღის⁴. ამრიგად, აბდილას მოღვაწეობა სომხეთში საჭაჟ კათალიკოსის უკანასკნელ წლებს ხვდება, ხოლო სუმბატი მათ შემდეგაც მთავრობს. დავითის აღსასრულის განსასაზღვრავად უფრო ზედმიწევნითაა აბდილას სომხეთში ყოფნის დრო (700-703), რაც, როგორც აღვნიშნეთ, საჭაჟის უკანასკნელ წლებს ხვდება (გარდაიცვალა 703 წ.).

მარტვილის აღსრულების თვე და დღე ზედმიწევნით არის აღნიშნული წამების წიგნში. ეს მოხდა, ნათქვამია მასში, «არეგის» 23-ს, ორშაბათსო. «არეგის» 23, რაც ხსენებული ხანისათვის (700-703) რომელი კალენდრით 22 იანვარს უღრის, ორშაბათზე სწორედ 703 წ. მიღის («ნავასარდი» 700-703 წ.წ-ში 4 ივნისს იწყება⁵; 1 ნავასარდიდან 23 არეგამდის 233 დღეა⁶: VI-27 + VII-31 + VIII-31 + IX-30 + X-31 + XI-30 + XII-31 + I-22; ამრიგად 23 არეგი = 22 იანვარს, რომელიც ორშაბათს მხოლოდ 703 წ. ხვდება). დღემდის უფრო ხშირად დავითის აღსრულების თარიღად 693 წ. იყო აღიარებული. მხოლოდ მ. ორმანიანმა შეასწორა ის რამდენადმე და ხსენებული შემთხვევის თარიღად 701 წ. დაადგინა⁷. როგორც დავინახეთ, ესეც არ გამოდგა ზედმიწევნით სწორი, ნამდვილად დავითი 703 წ. უწამებიათ, რაც მარტვილიძის წიგნის ყველა ნაშანს ეგუება.

¹ შრომ. ი.რ. 3. შარკილარფი. ჯაჟ ჩაგრაფონსეაჟ მხიჯაგროქსნელ, გერანხერქხე მარგანხე შ. ჯაჟი იღესან. ქ.ქ.ბ.ს.ს., 1913, გვ. 12.
² შ. ორმანსეანს. Ազգապատմ., გვ. 754-5, 5510. ი. მარკვარდი საჭაჟის მღვდელმთავრობას 679-702 წ.წ. აღნიშნავს (6. ზემორე ხსენებული ნაშრომი, გვ. 41).
³ შრომ. 3. შარკილარფი. ჯაჟ ჩაგრაფონსეაჟ მხიჯაგროქსნელ... გვ. 12-25.
⁴ ჯ. ჯაროქიოსეანს. «Մասունցի Դավիթ» եպոսի դարաշրջანს. «Մասունցի Դավիթ», Արժան, Երևան, 1939, გვ. 240; შ. ო. შ. ილიკიას. Պատմական ակնարկ «Մասունցի Դավիթ» ძողովորական եպოսի ժամանակաշրջանի մասին. «Մասունցի Դավիթ», Պետական Համալսարան, Երևան, 1939, გვ. 166.
⁵ Ed. Dulaurier. Recherches sur la Chronologie arménienne... Paris 1859, გვ.
⁶ იქვე, გვ. 400.
⁷ ი.რ. ჯ. ილიკიას. Մკրնքնական օրացոյց. «Արարაჟი» 1896, გვ. 308-309.
⁸ შ. ორმანსეანს. Ազգապատմ. 47, 1912, გვ. 777, 5325.

ერთხელ აღვნიშნეთ (გვ. 0162) და აქ კიდევ უნდა შევჩერდეთ P. Peeters-ის იმ მოსაზრებაზე, რომლის თანახმად დავით ღვინელი თითქმის მხოლოდ მონოფიზიტური სომხური ეკლესიის მიერ ყოფილიყოს პატივცემული, ის მარტო ამ ეკლესიას მიეჩნის. ის წმიდანად იზიგბონიტთან ერთად. ასეთი მიკუთვნება სომეხი თუ სომხეთს წამებუ-ლი უცხო პირებისა, რომლებიც 726 წლამდის მოღვაწეობდნენ, როგორც სხვაგანაც აღ-ვნიშნეთ, მართებული არა ჩანს. შეიძლება ასეთი შეხედულება იმას ემყარებოდეს, რომ დავით ღვინელის თავდასასვალთან კავშირი აქვთ სომხეთის კათალიკო-სებს, ანასტასისა და სანაჟს, მაგრამ ეს დავით ღვინელის მონოფიზიტობას ვერ და-გვიმტკიცებს, რადგან VII-VIII ს-ის სომეხ კათალიკოსებზე ჯერ კიდევ ძველად ისეთი შეხედულება ჩანს გავრცელებული, რომლის თანახმად ეზრადან დაწყებუ-ლი (630წ.) ელიამდის (717 წ.), სულ ემქსი კათალიკოსი, ქალკედონიანელები იყვნენ! რა გინდ ეჭვის ქვეშ არ დავაყენოთ ამის მომხრეობი წყარო, იმას მაინც ნათლად გვიჩვენებს, რომ მის ავტორს ასეთი მოკლენის აღნიშვნას უნდა უკარნახებდეს ხშირად ცვალებადი ორიენტიცია მაშინდელი სომხეთის საერო თუ საეკლესიო ასპარეზზე მოქმედი მესვე-ურებისა, რაც საბოლოო ანგარიშით კამოწვეული იყო იმ დროის პოლიტიკური და ეკ-ნომიური პირობებით. დიოფიზიტურ წრეებს ეკლესიის ასეთი მმართველნი შეეძლოთ თავიანთ მომხრეებად მიეჩნიათ, ისე როგორც მონოფიზიტურ წრეებსაც, მიუხედავად მათი დროებითი გადახრისა და დათმობებისა. დიოფიზიტური ეკლესია რომ საერთოდ მწვალებლად არ უცქეროდა ხსენებული ხასის სომეხ კათალიკოსებს, ეს ნათლად ჩანს ისე-თი ბერძნული ძეგლიდან, როგორიცაა *Narratio de rebus Armeniae*¹, და მით მო-საზრებლედ ქართლის კათალიკოსის არსენ საფარელის ნაწარმოებიდან, რომელსაც ეწი-ლება «განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა»². არსენ საფარელი, ისე როგორც *Narratio de rebus Armeniae*-საგან გამოკრებით გადმოღებული ერთ-ერთი ქართული ძეგლი, რომელსაც ამოთხრობა პატიმითინისაგან³ ეწოდება⁴, ავად არ იხსენიებენ სომ-ხეთის ეკლესიის ხსენებულ მესვეურებს, რომლებიც; ცხადია, მართლმადიდებლად იქმნე-ბოდნენ შერაცხილნი სომეხ დიოფიზიტთა მიერ მაშინაც, ამ მესვეურთა დროს, და შემდეგმაც.

სომეხ დიოფიზიტთა წრეებში გასავალი ექნებოდა იმ მოღვაწეთ. პატივისცემას, რომლებმაც ქრისტიანობისათვის დაღვეს თავი სომხეთში ხსენებულ კათალიკოსთა ზეობისა, და წინათაც, თუნდ მათი ღვაწლის მომხრეობი ნაწერები აღმოცენებული ყოფილიყვნენ: სომეხ მონოფიზიტთა წიაღში, რადგან ამ ნაწერებით ისინი რომელიმე კონფესიონალური იდეებისათვის მებრძობებლად კი არ ზანან, არამედ საზოგადოდ ქრის-ტეს მოძღვრებისათვის. ასეთი დამოკიდებულება წამება-ცხოვრების წიგნებთან, როგორც არა ერთხელ აღვვინიშნავს, 726 წლამდის შეიძლებოდა არსებულიყო სომხეთში, ე.ი.

¹ Մովսեսիս Խաչատուրիի Գայոց Կաթողիկոսի Սակս Ժողովոց որ Եղև Ի Դայոց. «Գիրք Թղթոց». Թիֆլիս, 1901, გვ. 221-2.

² Migne. Pat. gr. CXXX, გვ. 1237-1258.

³ გამოსცა თ. ჟორდანიამ, «ქრისტიანები» I, გვ. 315-332.

⁴ გამოსცა თ. ჟორდანიამ, «ქრისტიანები» I, გვ. 336-341.

იმ დრომდის, სანამ იქ მონოფიზიტიზმამ არ მიიპოვა საბილოლი გამარჯვება. დავით ღვინე-
ლის სომხურა მარტვილობის წიგნის წარმოშობა ამ ზღვარს უსწრებს და ამდენად, მგონია,
რომ დავითის კულტი მარტა სომეხ მონოფიზიტთა შორის ყოფილიყვის გავრცელებული,
სწორი არაა. ამას სხვათა შორის ამ ძეგლის ქართული თარგმანის არსებობა დაუჭერ-
და მხარს. სომეხ მარტვილთა წიგნებზე, როგორც ვნახეთ, შესრულებულია ქართულად
გარკვეული მიზეზების გამო უპირველეს ყოვლისა, ისევ სომეხთათვის, მაგრამ ქალკე-
დონისტთათვის. მხოლოდ მათგან, და არა მათი მიწინააღმდეგე ბნაჟიდან, სხენებული
თარგმანები შემდეგში ქართულ ეკლესიაშიც პოულობს ნაწილობრივ შეწყნარებას. სხე-
ლველობაში მაქვს აქ ტოლ-კლარტული წარმოშობის ჩვენი თარგმანების შემცველი «მრა-
კალთავი» და «კლარტული სვინაქსარი», რომლებშიც ხსენებულ მარტვილთათვის დაწე-
სებულია ხსენების დღეები. ამიტომ ვიმეორებ, ნაციონალიზებული, მონოფიზიტური სომხური
ეკლესიის წიაღიდან (726 წლიდან) ხომეხ მარტვილთა ხსენება ქართულ ეკლესიაში ვერ და-
ემტკიცებოდა, თუ ამ მარტვილთ აგრეთვე პატივისცემა არ ექნებოდა დამსახურებული სო-
მეხ ქალკედონიტთა შორის. აქიდან ცხადია, რომ სწორი ვერ იქნება შეხედულება, თუ
დავით ღვინელის მარტვილობა მხოლოდ სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის პატივისცე-
მის საგნად გამოცხადდება.

დავით ღვინელის მარტვილობის ქართული თარგმანის წარმოშობის დროის განსაზღვრა
იმ გზით, რითაც ეს სხვების მიმართ ხერხდებოდა, აქ არ გვარდება. მარტვილის აღსრულების
სომხური თვე «არევი» რომ თებერვალს დაემთხვიოს, რაც «არევის» ბაღდად არის ქარ-
თულში დასახელებული, ეს შესაძლებელია ძველად (XI ს-მდე, რომლიდანაც ძეგლის ნუს-
ხას მოუღწევია ჩვენამდის) მხოლოდ 472-592 წ.წ. შორის, რაც შეუფერებელია არა თუ ქარ-
თული თარგმანის წარმოქმნისათვის, არამედ თვით სომხური დედნის აღმოცენებისათვის. თუ
გამოვალთ იმ დებულებიდან, რომ სომეხ მარტვილთა წიგნების ქართული თარგმანების დიდი
ნაწილი უეჭველად 836/840 - 956/960 წ.წ. შორის ჩანს ნათარგმნი და დავით ღვინელის
მარტვილობის თარგმანსაც ამ ხანას დაუუკავშირებთ, რაც სხვანაირად არც შეიძლება იყოს,
მაშინ იმ ნუსხას, რომელიც საფუძვლად დასდებია ქართულ თარგმანს, შეიძლება «არევის»
ნაცვლად «მარგაც» ჰქონოდა. მ. ორშანიანი, მართლაც, სომეხ სვინაქსარების (სვინაქ-
სარი) ცნობების მიხედვით, რომლებშიც ნათქვამი ყოფილა, რომ დავით ღვინელი
აღესრულა არევის 23-ს, აღდგომის დიდ ორშაბათსა, რადგან ვერ პოულობს მხარდა-
ჭერას იმ დროის «არევის» (უ.ი. იანვარსა) და აღდგომის თვეს შორის, რაც აპრილი იყო,
აგრეთვე იმას ასკვნის, რომ მარტვილობის წიგნის პირველ-დედანში «არევის» მაგიერ
«მარგაც უნდა ყოფილიყო, რასაც გადამწერი კარგად გერ დაჰკვირვებოდა».

¹ პ. ინგოროყვა. ქართული მწერლობის სტიქიის მოკლე შემოხილვა, «მნათობი», 1939 წ.,
№ 10-11, გვ. 246-248.

² У. О. Оршаниани. Աղգայակարում, I, 49, 1912, გვ. 777, 8525.

ქართულიდან სომხურად შესრულებული თარგმანები აგვივრავთ დარკს ეკუთვნის. ბევრი არ მოგვეპოვება ასეთი, მაგრამ ის რაც მინც არსებობს, მოწმობს იმას, რომ თარგმნა ქართულიდანაც წარმოებულა და, მამასაღამე, კულტურული და ლიტერატურული კავშირი სომხებსა და ქართველებს შორის საურთიერთო ყოფილა. ჭერჭერებით სულ ირნი ძეგლი ჩანს ქართულიდან სომხურად თარგმნილი IX-X სს-ში: 1. « ცხორებაჲ დიონისიოსისი ეპისკოპოსისაჲ, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მთავარი ათენელთაჲ, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთაჲ »; 2. « წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი - იაკობ ცურცაველისა », მხოლოდ უკანასკნელი მთლიანად კი არაა თარგმნილი, არამედ გამოყრებილად, რაც სხვა შრომის შემადგენელ ნაწილად არის გამოყენებული.

იბ (II 1). « ცხორებაჲ დიონისიოსისი ეპისკოპოსისაჲ, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მთავარი ათენელთაჲ, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთაჲ ».

დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ქართული და სომხური ტექსტების ურთიერთ-თან მიმართება და მათი წარმოშობის საკითხი სისრულით ბელგიელმა ორიენტალისტმა პ. ჰეეტერსმა გაარკვია. მანვე გამოსცა პირველად ცხოვრების ქართული წიგნი ათონის « მრავალთავის » (ფოტო-ქირის) მიხედვით.

არეოპაგელის ცხოვრების კოქსტისაღმე ინტერესი პ. ჰეეტერსს აღეძრა ათონის ქართველთა მონასტრის რამდენიმე ძველი ქართული ხელნაწერის აღწერილობით, რომელიც აქედ. ნ. შარმა ვამოაქვეყნა 1901 წ.¹ აღწერილ ხელნაწერთა შორის გამოვლიდა დიონისე ცხოვრების შემცველი ნუსხაც, რომელიც « მრავალთავს » წარმოადგენს (MS7), ცნობილს ათონის მრავალთავის სახელით. აღწერილობაში მოყვანილი სათაურისა და ცხოვრების დასაწყისის რამდენიმე სტროქონის შედარებამ ასეთსავე ნაწყვედთან სომხური ცხოვრებისა, რომლის ანღერძში (ქუჯარასკარას) ეს ძეგლი ვისიაკან-ქჩხაყას-ენიდან თარგმნილად იყო აღნიშნული, პ. ჰეეტერსს უკარნახა მიეჩნათა ქჩხაყას-ის დამახინჯებულ სახელ ქუასკას-ისა და ამრიგად სომხური ცხოვრების წიგნი ქართულიდან ნათარგმნად გამოეცხადებინა.²

პ. ჰეეტერსის ამ მოსაზრებას მალე გამოეხმაურნენ სამეცნიერო წრეები. პირველ რიგში სომეხი ფილოლოგები.³ ვენელმა მსოფთაოსტმა არისტ. ვარდანიანმა პ. ჰეეტერ-

¹ La version grec-arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. « Analecta Bollandiana », tomus XXXIX. Bruxelles, 1921, pp. 277-313.

² H. Mapp. Азбуковнические патерисаги по греческому рукописи Ивсра. Загреб первая: Описанне нату персоналия рукописей. 380, т. XII, кн. II-III, стр. 3-88.

³ ნ. ქვეციტი შენიშვნები I, გვ. 196

⁴ P. Peeters. La version géorgienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. « Analecta Bollandiana », tomus XXXI, 1912, pp. 1-10.

⁵ გამოეხმაურა აქედ. ნ. შარმა « Христианская Востока », 1912, т. I, стр. 96-97.

სის შეხედულება შესაწყნარებლად მიიჩნია, მხოლოდ ქიხიასკანს-ის აღმოცენება ქრისტიან-ისაგან კი არ დასახა, არამედ ქიხიასკანს-ისაგან¹.

ახეთი კერძო ხასიათის შენიშვნებს სომხურ სინამდვილეში საკითხს უფრო გარღმავებულად შესწავლაც მოჰყვა. 1913-1914 წ.წ-ში ჟურნალ ზანგეჰი ამასოქსაჰ-ს ფურცლებზე ვენეღმა მხითარისტმა, ცნობილმა ფილოლოგმა ნ. აკინიანმა სათანადო გამოკვლევის დართვით ცხოვრების სომხური წიგნიც გამოაქვეყნა ვენის მხითარისტების ხელნაწერთა კოლექციის ორი ნუსხის მიხედვით². გამოკვლევაში ავტორმა ვაითვალისწინა დიონისე არეოპაგელის სახელით ცნობილი (მაგრამ მეცნიერთაგან VII-VIII ს. . . ნატყურა ძეგლად მიჩნეული) ავტობიოგრაფიის რედაქციები სხვადასხვა ენაზე (განსაკუთრებით სირიული და არაბული), მათ შესახებ გამოთქმული აზრებითურთ, და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ცხოვრების სომხური წიგნი, რომელსაც საგრძნობლად იტყვიან სემიტური ენების წიშნები, ნათარგმნი უხდა იყოს სირიულიდან ან არაბულიდან, უფრო კი უკანასკნელიდან. ქართულიდან თარგმნი ამ ძეგლისა ისეთ ადრინდელ დროს, როგორსაც ანდერძი აღნიშნავს, ე. ი. IX ს-ის ვასულისათვის, შეუძლებელია. ესეც რომ არ იყოს, მთარგმნელად დასახელებული პირი, ვინმე იოანე მკურნალი, რომელიც ამ თხზულებას, თანახმად ანდერძისავე ცნობისა, იერუსალიმში თარგმნის, მას სირიულიდან, ან, უფრო სწორად, არაბულიდან გადმოიღებდა, რადგან პირველ რიგში ეს ენა უხდა სულწლად მკურნალს. უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ალბათ თავისი ხელოვნების გასამდიდრებლად უძეგბაურნია პალესტინაში და იქ, იერუსალიმში, გადმოუთარგმნია არეოპაგელის ავტობიოგრაფია და იქიდან სამშობლოში მოუტანია. ქართული წიგნი კი დიონისეს ცხოვრებისა თვით უნდა იყოს სომხურიდან ნათარგმნი, რასაც ის ვარემოებაც მოწმობს, რომ ის იმ კრებულში მოიპოვება, რომელსაც სომხურიდან მიმდინარე ავტობიოგრაფიული ძეგლების უეჭველი თარგმანები დაუცავს.

ნ. აკინიანის გამოკვლევამ და გამოცემულმა ტექსტმა სამსახური გაუწია პ. პეეტერსს; მთავრებია გამოთქმული ძეგლის „ამონიკალთავში“ (ათონისა) დაცული დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ნუსხა და თანაც ცლილყო სათანადო გამოკვლევის დართვით დაემტკიცებია თავისი შეხედულების სისწორე. ეს საქმე მან 1921 წ. განახორციელა³. გამოსცა ხსენებული ნუსხის მიხედვით ცხოვრების ტექსტი, რასაც საკულისხმოდ გამოკვლევა წარუძღვანა, რომელშიც, სხვათა შორის, დაწვრილებითი ქანუხი გასცა ნ. აკინიანის მოსაზრებებს და ტექსტობრივი მარჯვე ანალიზის გზით უეჭველი გახდა, რომ აღნიშნული ნაწარმოები ნამდვილად ქართულიდან არის ნათარგმნი სომხურად.

პ. პეეტერსის დასკვნით დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ქართული ვერსია ყოველმხრივ ეთანხმება სომხურ ვერსიას, მცირე ვარიანტულ სხვაობათა გარდა. ამასთან მოჰყავს მრავალი ენობრივი (ლექსიკური რიგის) საბუთიც, მაუწყებელი იმისა, რომ პრიორიტეტი ქარ-

¹ „ზანგეჰი ამასოქსაჰ“ 1912, გვ. 281-285.

² ნ. აკინიანის. „მონაქონისაჲ აქიონის ზიონისთის ნაქსიოისის არქაჲსაჲსოჲ“. „ზანგეჰი ამასოქსაჰ“. 1913; გვ. 641-640 და 1914; გვ. 205-218.

³ P. Pöschel. La version arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. „Analecta Bollandiana“, t. XXXIX, Bruxelles, 1921, გვ. გვ. 277-292 (გამოკვლევა), 293-313 (ტექსტი).

თულის სწასარგებლოდ წყდება. ვარდა ამისა რამდენიმე ითი sens-იც დაიჭირა, რაც აგრეთვე სომხურისათვის ქართულის დედნობას ადასტურებს.

არეოპაგელის ქართული ცხოვრების წიგნის დედანი პ. პეტერსის გამოკვლევით არაბული უნდა იყოს, რადგან ეს გამოსწავლის ლექსიკასა და სინტაქსშია. იერუსალიმს, ხაბას ლავრაში, სინასა თუ შავ მთაზე, სადაც ქართული ელემენტო მრავალრიცხოვანი იყო და საკუთარი სავანეებიც ჰქონდათ, ადვილად შეიძლებოდა ეს ძეგლი არაბულიდან ეთარგმნათ, ამტკიცებს სრულიად მარაგებულად ბელგიელი მკვლევარი¹, რაც არ შეიძლება არ გაიზიარო კაცმა მის სხვა საბუთებთან ერთად.

ასეთია მოკლე დიონისე. არეოპაგელის ცხოვრების ქართული და სომხური წიგნების შესწავლის ისტორია. P. Peeters-ის საფუძვლიანი გამოკვლევის შემდეგ უცლობლად არის დადგენილი², რომ ხსენებული ცხოვრების ქართული წიგნი არაბულიდან არის ნათარგმნი, ხოლო სომხური-ქართულიდან. ერთი და მეორეც ქართული მწერლობისა და საერთოდ კულტურის ისტორიისათვის მეტად საყურადღებო ფაქტს წარმოადგენს. კერძოდ ქართულ-სომხური ურთიერთობისათვის ამ ენებზე დაცულ ცხოვრების წიგნებს უადრესი მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც ისინი ამ ურთიერთობის გაჩვენებულ დროსა და ადგილზე მიათითებენ. ამჟამად ისინი ერთ-ერთ ისეთ დოკუმენტს წარმოადგენენ, რომლის მიხედვით შეიძლება გაითვალისწინოს მკვლევარმა ენობრივი ბივის საკითხები სომხურისა და ქართულისათვის ძველად (IX-X სს-ში).

ცხოვრების წიგნთა ხელახალი გამოცემა იმით არის აქ გამოწვეული, რომ ჩვენ მოვიძიეთ წინანდელ გამოცემებში გამოყენებულ ნუსხებზე უფრო ძველი ნუსხები, როგორც ქართული (თუმცა ნაკლებევიანი) ისე სომხურიც, რომლებიც იმათთან მიმართებით, რა გამოცემებით ვიყით, უკეთ მართავენ ტექსტებს.

ივ (II 2). «წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, საკობ ცურტაველისა».

იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები, «მარტვილობაჲ შუშანიკისი», როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 0170), პირწმინდად კი არ არის სომხურად ნათარგმნი, არამედ გამოკრებილი. იგი შესულია, როგორც შემადგენელი ნაწილი ნაწილობრივ კომპილაციური ერთი სომხური ნაწარმოებისა, რომელსაც ეწოდება: «*Պատմութիւնս սբոյ խաչին Տունեսայ*», որ այժմ «*Հասնսդի կոչի*», հოբ Ահարոնի «*Հասնսդեցոյ թողի*»³ სբოյს Աსინդესანց, «*Եղևանի գեղի*»⁴ որ ի «*Հասնսդ*», ეյժ աշխարհութեամբ և խուզիլ քննեսլ ի բազում մարտից հայոց և վրաց՝ յաղագս սբոյ խաչին Մցիխայի, որ այժմ բնակեսլ առ մեզ ի Կեսաղու-

¹ იქვე, გვ. 285-286.

² თუმცა ზოგჯერ ანგარიშს არც უწევენ. ნ. შავ. აქად. პრ. აქარიანის სომხური ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ტ. VI, გვ. 1220, სადაც ნ. ავიანიანის შეხედულებაა გაზიარებული.

³ სილს - ნუსხით. ⁴ რიკის - ნუსხით.

* ეს თავი წავიკითხე მისხნებელ საქართ. სსრ. მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყ-მის სამეცნიერო სესიებზე 1941 წ. 13-VI, სათაურით: „იაკობ ცურტაველის თხზ-ბა, როგორც ერთ-ერთი წყარო აშარონ ვინანდელისა“.

ქნსტ ჩაყენის ჩრჩაყიჩი (მოთხრობა ნინოს წმიდა ჯვრისა, რომელსაც ეხლა ვანანდისა ეწოდება, მამისა აპარონ ვანანდელისა, წმიდა ლეონტიელთა მთამომავლისა, იქვეანის დაბიდან, რომელიც ვანანდს არის, ფრიადი შრომითა და ძიებით გამოკვლეული სომეხთა და ქართველთა მრავალმაგნიანთაგან, მცხეთის წმიდა ჯვრისათვის, რომელიც ეხლა იმყოფება ჩვენთან ჯვარცმული ქრისტეს მოხილვით).

აპარონ ვანანდელის ეს თხზულება, რომლის ნაკლულევანი ნუსხა (XVIII ს-ისა) დაცულია სომხეთის სსრ. სახკომსახჭოსთან არსებულ სიძველეთ-საცავის («მატენადარანისა») ერთ-ერთ ხელნაწერში (№ 1885), იწყება ქართველთა განმანათლებლად წოდებული ნინოს ისტორიით, რასაც მოსე ხორენელთანაც ვხვდებით («სომხეთის ისტორია» II 86). მოსე ხორენელის ისტორიიდან გამოღებულ ამ ნაკვეთს მოსდევს თხრობის კავრძელებად სხვა წყაროდან გამოკრებილი მასალა. ერთი წყაროდან მეორეზე გადასვლა სავანეებოდ არის აღნიშნული სიტყვებით: «*ჩაყენ მქე ჩარბიქე სასიქს ჩ სიქს ყაყიჩიქის სიქიქსა ჩაქის*» (ხოლო ჩვენ მივიქცეთ წმიდა ჯვრის იმავე თხრობისაკენ). თუ რა მოცულობის არის ეს ნაწილი, სამწუხაროდ ნუსხის ნაკლულევანობის გამო არ ირკვევა, ხოლო თუ რას უნდა შეიცავდეს ის, ამის გათვალისწინება ძნელი არ არის, რადგან მისი დასაწყისი აღნიშნულ ნუსხაში შენახულია. ამ ნაწილში შუშანიკის მარტვილობის ისტორია არის მოთხრობილი.

შუშანიკის მარტვილობის თხრობა ასე ჩართული მცხეთის ჯვრის ისტორიაში ჩვენ დაცული მოგვეპოვება სომხურ სვინაქსარებშიც. სვინაქსარებში ეს ადგილი შუშანიკის მარტვილობის მეტად მოკლე თხრობით იწყება¹ შემდეგ იქ ნაამბობია, თუ როგორ გაიგანა ქართლიდან ეს ჯვარი შუშანიკის მახლის, ჭოჭიკის, დახმარებით შუშანიკის სანახავად მოსულმა ტარონელმა მოწესემ, ანდრეასმა, რომელმაც ის ჯერ ტაოს და შემდეგ ისპირს მიიტანა. მერმე კი სვინაქსარებში აღნიშნულია ამ ჯვრის შემდგომი თავგადასავალი: მოგზაურობა ისპირიდან ტარონს, ტარონიდან - ვანანდს, მოციქულთა სავანეში, აქიდან - ყარსს (931 წ.), ყარსიდან - ანისს (1094 წ.) და, ბოლოს, სრული გაქრობა თათართა შემოსევის დროს (1236 წ.).

სვინაქსარულ წამება-ცხოვრებათა კრებულების ძველ ხელნაწერებს სომხურში XIII ს-დან ვხვდებით. ზემოთ აღნიშნული შინაარსის მქონე მცხეთის ჯვრის ისტორია იქ მხოლოდ ამ საუკუნის მეორე ნახევრიდან თუ მოხვდებოდა, რადგან ჯვრის თავგადასავალი, როგორც ვნახეთ, 1236 წლამდის არის მოყვანილი. მცხეთის ჯვრის სვინაქსარული თხრობისა და ვანანდელის მიერ ამავე ჯვრის შესახებ შედგენილი თხზულების ერთნაირი აღნაგობა, ეჭვი არაა, იმის მომასწავებელია, რომ უკანასკნელი (ე.ი. ვანანდელის თხზ-ბა) წყაროა ქირველისა (ე.ი. სვინაქსარებისა).

აპარონ ვანანდელის ნაწარმოების უნაკლულ ხელნაწერი ნუსხებიც არსებობენ თურმე, როგორც ამას სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურიდან ვცნობილობთ. ცნობებს მათ შესახებ ვხვდებით ლ. ალიშანთან და აუად. ნ. მართან. ლ. ალიშანი თავისი ჯაყაყაყიჩი-ის I წიგნში: «*ოაყიჩიქე ჩაყიქე-ში*», სომეხ შემადგინეთა მქერვიქი

¹ სვინაქსარების თხრობანი ნ. ჩვენს გამოცემაში «*იაკობ ცურთაველი - მარტვილობა შუშანიკის*», დამატება, გვ. 57-63.

ათავსებს აპარონ ვანანდელსა¹, რომლის თხზულების შინაარსზე აქ იგი მეტად მოკლედ საუბრობს. შედარებით უფრო მეტ ცნობებს ვანანდელის თხზულების შესახებ რ. ალიშანი თავის ერთს სხვა ნაშრომში - *Այրարար-ში* - იძლევა². როგორც აქიდან ვიგებთ, მის ნუსხას შემდეგი სათაური ჰქონია: «*Պատմութիւն սրբոյ Նշանի Նունէի Կրայ Կաս առաջնորդի, որ Արարինի Կանանդայւոյ Թոռին Ղևնդ Երիցի, ի յիջաւանից գեղջէ, բազում աշխարհութեամբ և խուզի քննեալ ի բազում մարտից Հայոց և Կրայ » (მოთხრობა ნინოს წმიდა ნიშისა, ქართლის წინამძღვრისა, მამა აპარონ ვანანდელისა, ლევონდი ხუცის შვილის შვილისა, იჯავანის სოფლიდან, დიდი შრომითა და ძიებით გავმოკვლეული სომეხთა და ქართველთა მადიანთაგან)»³. ჯვრის თავგადასავალი აქ მოყვანილი ყოფილა 912 წლამდის: «*Ի կարարմնն Սարգսայ (Աթագաւորի, յորում) Բնէ կործանումն եղև աշխարհիս Հայոց » [აღსასრულსა სუმბატისსა (Ե მეფისასა, რომელსა) დიდი ճակոճա իქմնա ժրեցանისა ამის სომննետისաւա]*. ხსენებული ჯვრის შემდგომი თავგადასავალი, რასაც სვინაქსარები მოგვითხრობენ, ამ ნაწარმოებში აღარ ყოფილა⁴.*

რადგან აპარონის შრომა 912 წლის ამბებითა ყოფილა დასრულებული, ამიტომ იგი ალიშანს X ს-ის დამდეგის მოღვაწედ მიაჩნია: «*Եւոջրոճա, մամասաճամե, Ենարոնի մամին (Գ. 912 թ.) և րնճա ճարճակլիւղիւոյ 931 թընթե րწինարց, րաճան ამ թըն ճարի ճանճըլճան Կարնն իճკլոնն Գճուլն, րայ Գճար իხնեղեճա մის իսტորիանի»*. თავის იმ ნაშრომში კი, რომელსაც *Հայաստանում ეწოდება*, იგივე მკვლევარი, როცა აპარონის ხსენებას მხითარ აირივანელის ქრონიკაში შენიშნავს, მის მოღვაწეობას IX ს-ის გასულსა დებს⁵.

რ. ალიშანი იმასაც გვამცნობს, რომ აპარონ ვანანდელის სახელით ცნობილი თხზულების მის ნუსხას ბოლოშიტყვაობა ჰქონია, ხალაც აპარონი მოხსენებული ყოფილა, როგორც ამ ჯვრის მსახური და მას, როგორც ის იუწყება თურმე, თავისი ნაწარმოებისათვის წყაროდ გამოუყენებია და ცნობებაც გამოუკრებია: «*ՂԱԿԱԹԱՆԿՆԵՂԱՅ ԱԿԱԿՄԱԳՐԷ, և ի վկայութենէ Ըղւշանկանն, և ի վարուց սրբոյն Սարգսայ, և ի ճգնաւորէն Անդրէասու: Կփի և ճրբոյն Հմայնի վկայաբանութիւնն՝ քառասուն արամբ: ի րանն ճայոց, որ այժմ Գառանի վանք կոչի. գփի և այլ բազում յիշարակս սրբոց, որոց յոռացմունք եղեալ (Լր) ի րագնայ լինլոյ աշխարհիս » (ავთანეველ ისტორიკოსისაგან, შუშანიკის წამებიდან, წმ. საპაკის ცხოვრებიდან და ანდრეას მოწესისგან. ვიპოვე წმ. ჰშითაკის წამებაც ორმოცდ კაცითურთ, ტაოში, რომელსაც ეხლა ორბეოცთა საჳანე ეწოდება; ვიპოვე სხვაც მრავალი სახსუნებელი წმიდათა, რომლებიც დავიწყებან მისცემოდნენ ჩვენნი ქვეყნის განაჭირში ყოფნისგან)»⁶.*

¹ Բ. Ալիշან. Հայաստանում, պատմիչք և պատմութիւնք Հայոց. Կենսրիկ, 1901. I, გვ. 78-79.
² Բ. Ալիշან. Այրարար բնաշխարհ Հայաստանსայ. Կենսրիկ, 1890, გვ. 104-5, შენიშვნა.
³ იქვე, გვ. 105, შენ.
⁴ იქვე, გვ. 105, შეն.
⁵ იქვე, გვ. 105, შეն.
⁶ Բ. Ալիշან, Հայաստանում... I, გვ. 78.
⁷ Բ. Ալիշან. Այրարար... გვ. 105, შენიშვნა.

აკად. ნ. მარს აჭარონ ვანანდელის თხზულების ნუსხა მიუკვლევი და გადმოუწერილი თავისი მოგზაურობის დროს 1902 წ. იერუსალიმს. აი, რას ვკითხულობთ ამის შესახებ ამ მოგზაურობის ანგარიშში: «*Людопытными оказались списанные мною в монастыре св. Аахובה армянская версия Истории св. Нини и особенно История св. Креста Нини. Последняя составлена Аароном Ванангским на основании армянских и грузинских источников, как заявляет сам автор. В числе неизвестных армянских источников для жизни Нини автор называет, и это весьма любопытно, Историю Агафангела, из которой он приводит целый пространный отрывок. Весьма любопытно это в том отношении, что Аарон Ванангский, очевидно, имел в руках ту армянскую версию Истории Агафангела, какую располагал Моисей Хоренский... В труде Аарона Ванангского, кроме того, имеются и интересные исторические данные*»¹.

როგორც ვხედავთ, აჭარონ ვანანდელის თხზულება მრავალმხრივ საგულისხმო ნაწარმოებია ყოფილა. ჩვენი ნუსხის ზემოთ მოყვანილი სათაურის მიხედვითაც მცხეთის ჭკრის ისტორია, რომელიც მის იუტორს სომხური და ქართული წყაროებიდან ვამოუკრებთ, მოყვანილი უნდა ყოფილიყო იმ აღგილამღის, ხედაც საუბარია ამ ჭკრის ვანანდელი ყოფნაზე. ვანანდიდან დაძვრა და მისი შეძღვრები თავდადასავალი, რომელიც ლ. ალიშანისკე ცნობათ, ზოგან თითქოს მოთხრობილი ყოფილა (ჟაყაყაყა: ყილმ, I, გვ. 78-79), იქ შემდგომი დროის დანართი უნდა იყოს. ჩვენი ნუსხის სათაურის სიტყვები, რომ ჭკარი «*გზლა ჩვენთან მკვიდრობს*» (ორ აჟამ რნაკსაჟ აჟაქსჟ; იერუსალიმის ნუსხით: *ორ აჟამ რნაკსაჟ ჟ ქერქიჟ მსრომ*), ყოველ შემთხვევაში, იმას მაინც ცხად ჰყავს, რომ ამ ისტორიაში მისი ვაქრობის ამბავი აღარ უნდა ყოფილიყო მოთხრობილი. თუ აუტორის ექსაუტო - ვანანდელი - მის ვანანდში მკვიდრობას გულისხმობს, მაშინ ვამონათქვამიდან - რნაკსაჟ აჟაქსჟ (ჩვენთან მკვიდრობს) - ნათელი ხლება, რომ ეს ისტორია მაშინ შეუღვენია მის ავტორს, როცა ეს ჭკარი ვანანდიდან ჭერ კიდე არ ყოფილა დაძრული, ე. ი. 931 წლამდის. ამიტომაც ლ. ალიშანის ის მონაზრება, რომ აჭარონ ვანანდელი X ს-ის დამდეგს წერს თავის თხზულებას, სწორი გვეჩინია.

აჭარონ ვანანდელის მოღვაწეობას ამ დროს მხითარ აიროვანელის ცნობაც უნდა უჭერდეს მხარს, რაც ჭერ კიდეც ლ. ალიშანმა აღნიშნა. მხითარს «*მამა აჭარონი*» დასახელებული ჰყავს «*მამა გავიკისა*» და «*უყაღ მაშტოცის*» გვერდით: «*Ասոր հայր Գազիկ, հայր Ահարոն, որ էր Մաշտոց, որ 40 ամ հայ ոչ եկեր*» (აქა, ე. ი. 885 წლის თარლის ქვეშ, მამა გავიკი, მამა აჭარონი, უფალი მაშტოცი, რომელმაც 40 წელი პური არა ჭამა)². «*მამა გავიკი*» ადომინანთა სავანის წინამძღვარია, რომელმაც ასლოციის ცნობით

¹ Н. Марр. Предварительный отчет о работах на Синае восточных в сотрудничестве с И. А. Давташадянц, и в Уорусалиме в поездку 1902 (апрель-ноябрь). «*Сообщ. Уаг. Прав. Палест. Общ-ства*, т. XIV, т. II, 1903 г., стр. 36.

² Սիւրբարաւ Արիւմանսկոյ Պապուրիւն Հայոց... Մոսկւա, 1860, გვ. 55.

«*դշაყარაკ մարտիրոսացն ժիսյարեալ ի գիր, որ Ասոմայ գիր (ս.არ. Ասომարիրს) անու-
անեալ ասի*» [მარტვილთა ხსენება შეიჭანა წიგნში, რომელსაც ატომის წიგნი (ს.არ. ატომის
ღებული) ეწოდება]¹. «*ატომის წიგნად*» თუ «*ატომის ღებულად*» მკვლევრებს ე.წ. *ასომარ-*
ირ *ნაძღესაჲრ* ესმისთ, ე.ო. «*მრავალთავის*» ერთ-ერთი რელაქცია². ასოლოკის ცნობითვე
მაშტაცი ჯერ სევანის მონასტრის განთქმული მეუღაბნოეა და შემდეგ სომხეთის კა-
თალიკოსი³. ორივეს მოღვაწეობა IX ს-ის გასულს მოდის⁴; თუ «*მამა აპარონი*» ჩვენი
აპარონ ვანანდელია, როგორც ეს, მგონია, მართებულად მიიჩნია ლ. ალიშანს, მაშინ
ისიც, რასაკვირველია, ამათი თანამედროვეა.

IX ს-ის გასულსა და X ს-ის დამდეგს მოღვაწე აპარონ ვანანდელის ხსენებული ნა-
წარმოები რომ ამომწურავად დავახსიანთოთ, საჭიროა ხელთ გვჭინდეს მისი სრული,
უნაკლულა ნუსხა, რასაც ამჟამად მოკლებული ვართ⁵. მაგრამ მიუხედავად ამისა, იმ
ნაწილის მიხედვითაც (ზემოაღწე მოყვანილ ცნობებთან ერთად), რომელიც ჩვენს გან-
კარგულებაშია, შეგვიძლია ამ ძეგლის ერთი საინტერესო მხარე მაინც გავითვალის-
წინოთ შუშანიკის მარტვილობასთან დაკავშირებით. ეს კი ისაა, რომ აპარონ ვანან-
დელს, რომელსაც, როგორც მისი თხზულების სათაურშია აღნიშნული, გამოუყენე-
ბია ქართული წყაროებიც, კერძოდ, როგორც ირკვევა, ხელთ ჰქონია «*შუ-*
შანიკის მარტვილობის» ქართული ტექსტი იაკობ ცურცაველითა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აპარონის თხზულება იწყება ხინოს მოღვაწეობის აღ-
წერით, რომელიც მოსე ხორენელის ისტორიიდან არის გამოღებული (II 86). ამ ნაწი-
ლის მომდევნოა შუშანიკის მარტვილობის ამბავი, რომელიც, როგორც ვნახავთ, «*შუშა-*
ნიკის მარტვილობის» ქართული წიგნიდან არის გამოკრებილი. ამრიგად, აპარონის ისტო-
რიის სათაურში აღნიშნული ცნობა, რომ ღიღი ძიებით გამოვიკვლიე სომხური და ქართუ-
ლი მატრიანებიო, მართლდებო. ბოლოსიტყვაობაში აღნიშნული მომენტები, რომ ამა დამ
წყაროდან გამოვკრიბე საჭირო მასალაო, ჩანს თითქოს თანმიმდევრობით ტექსტისა
არის ჩამოთვლილი. პირველად აქ აგათანგელოსია ნახსენები, მაშინ როცა, როგორც
ჩვენ ხელთ არსებული ნაკლულევანი ნუსხა გვირკვევს, მოსე ხორენელია გამოყენე-
ბული. მოსესასაგან გამოკრებილი ეს ნაწილი აგათანგელოსისად აღმათ იმიტომ არის
გამოცხადებული, რომ იგი მოსეს ისტორიაშიცა და ჩვენს ნუსხაშიც მთავრდება
მითითებით აგათანგელოსზე, რომელიც ხორენელისათვის თითქოს წყარო ყოფილიყოს ნი-
ნოს მოღვაწეობის წარმოსადგენად⁶. აგათანგელოსის შემდეგ შუშანიკის მარტვილობაა

¹ *Սպեփանոսի Տարոնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Կիւղերական. ՍԳԲ, 1886, ցვ. 160.*

² *Մ. Օրմանեան, Աղգապարտւմ, I, 5 673.*

³ *Սպեփանոսի Տարոնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն ... ցვ. 160 და ցვ. 259.*

⁴ *Մ. Օրմանեան, Աղգապարտւմ, I, 5 673.*

⁵ ვეცადე მიმეღო ლენინგრადიდან პროფ. ვ. ღონდუას მეშვეობით აკად. ნ. შარის ვად-
მონაწერი ნუსხის პირი. ვადაშიდეს კიდევაც, მაგრამ სხვადასხვა ვართულების გამო ჯერხნობით ვერ
მოსურსდა ვადმოგზავნა.

⁶ *Մ. Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց ... Տփղիս, 1915, ցვ. 234. აპარონ ვანანდელის ის-
ტორიის ეს ნაწილი, «*ნინოს ცե՛ն*», ნ. პროფ. ლ. შეღიჭსეთ: ბეგვის გამოცემაში, Աւտօրագ
Իրեցա Խոսի [Տեղեկագիր ՍՍՄՄ գիտութ. ակադ. հայկական ֆիլիալի, 1941, ցვ. 63].*

დასახელებული აპარონის ისტორიის ბოლოსიტყუაობაზე. ჩვენი ნუსხითაც, როგორც ვნახეთ, მეორე აღვილს შუშანიკის მარტვილობაზეა საუბარი, რაც იაკობ ცურტაველის ნაწარმოებთან არის გამოკრებილი. «შუშანიკის მარტვილობის» შემდეგ მომდევნო წყაროდ ბოლოსიტყუაობაში ჯერ «საძაგის ცხოვრებაა» დასახელებული და შემდეგ «ანდრეას მოწესე». მართლა ასეა ეს თუ არა, და რანაირია ის აღვილები, რომლებიც ამ წყაროებთანაა გამოკრებული, ამის ვარკვევა მხოლოდ სრული ნუსხის შესწავლით მოხერხდება. ამჟამად კი, როცა ასეთ ნუსხას მოკლებული ვართ, ეს შეუძლებელია. ინტერესი ამ ნაწილებთანაა მინც დიდი რჩება: იმ შენიშვნების შემდეგ მინც, რომლებიც აქაღ. ნ. მარმა წარმოადგინა თავისი ანკარიში სიხასა და იერუსალიმში მოკვებურობისა (ნ. ამონაწერი ზემოთ, გვ. 0175).¹

იმის დასადასტურებლად, რომ აპარონ ვანანდელის თავისი თხზულებისათვის ცურტაველის თხზულებით სარგებლობს; საკმაოა ჯერ იაკობის ნაწარმოების ხათანალი

¹ შესწორებათა აკადემიის სიმეხთის ფილიალის ორგანოში [სხეცყაფიქ სუნიწ ფიქოლ-ქიონსსსრქ აცყარესქაქი ჯაყყაყანს ჭქქსაქი, 1941 წ., გვ. 61-63] ჰრიფ. ლ. მელოქსეთ-ბეგმა იერუსალიმის ნუსხით გამოაქვეყნა, როგორც მას ჰგონია, აპარონ ვანანდელის «ნიხონ წმ. ჯვრის ისტორიის» «სრული ცექსტი», ნამდვილად კი მხოლოდ დასაწყისი ნაწილი. ეს ნუსხა, ჩვენი აზრით, აპარონ ვანანდელის თხზულებას შემსყველი იმ ხელნაწერიდან უნდა იყოს იღებელი, რომლის შესახებ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, აქაღ. ნ. მარი გვაწვლიდა ფრიად საინტერესო ცნობებს, რომელთა შესახებ ხსენებაც კი არხადაა პრიფ. ლ. მელოქსეთ-ბეგის იმ მიმოხილვაში, (გვ. 59-61), რომელიც მან წარუმიძღვანა მის მიერ გამოქვეყნებულ ცექსტის სხეუბის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებათა დაფასებისას (ანინონს ჯვრის ისტორიის» შესწავლის საქმის ცადმოცემის დრის) მიმოხილვის ავტორს შრავილი გაუგებრობა გააჩნია. ამის მთავარი მიზეზი კი ის არის; რომ პრიფ. ლ. მელოქსეთ-ბეგის სასრულით არ იცნობს «მცხეთის ჯვრის ისტორიის» გარშემო არსებულ ლიტერატურას, რაც ძირითადად მის მიერ მოხმობილ აკლორებებსეე ეკუთვნის.

ღ. აღიშანი, რომელსაც პრიფ. ლ. მელოქსეთ-ბეგის იმწმებს, «მცხეთის ჯვრის ისტორიის» არა ერთხ, არამედ ორ ძეგლს იცნობს. ერთი «საა, რომელიც სვინაქსარებშია («ამისაფურქებშია») შესული და რომლიდანაც ერთი მომესტი დასახელებული აქვს აღიშანს ვალარშაქათან დაჯავშირებით, თავისი კაბითალურ ნაშრომში, სკრაფისაში, სახელდობრ ის, რომ ერთ დრის ოსტოიანმა სფიმ (და არა აფიმ, როგორც მას არა ერთხელ პრიფ. ლ. მელოქსეთ-ბეგის ეძახის) ვალარშაქათანის კათედრალი ააიხრა, და მეორე კი აპარონ ვანანდელის ნაწარმოებია, რომელზედაც იმავე ნაშრომში საუბრობს ღ. აღიშანი (გვ. 104-105, შენიშვნა), რაც მიმოხილვის ავტორის მიერ უყურადღებოდ არის დატოვებული. რამ ავტორს (პრიფ. ლ. მ. ბ.) ამ აღვილისათვის ყურადღება მიექცია, მაშინ ის დაინახავდა, რომ აქ აღიშანის მიერ დასახიათებული «სისონ ჯვრის ისტორია» სხვა ირაფერია, თუ არამის განკარგულებაში არსებული ნაწარმოები, რომელსაც ის აქვეყნებს და რომელიც მას იერუსალიმის ნუსხის სახით «უნიკალურ ხელნაწერად» წარმოუდგენია. ნათლად შეამჩნევდა აგრეთვე მასაც, რომ მისთვის მოწოდებული ნუსხის ძირითად ნაწარმოებს კი არ წარმოადგენს, არამედ მის დასაწყისს ექვე მიინც, რომ მოწოდებული მასალა მთლიანი ნაწარმოები არაა, ამის გარეშეც შეიძლებოდა აღძრვილა კაცს, რადგან ქართ. და სიმს. ლიტერატურული ურთიერთობა

ადგილის (თავი 1) გვერდით მოეყვანათ მთლიანად კანანდელის შრომის ის ნაწილი, რომელიც ჩვენს ნაკრულებს ნუსხაშია დაყუდი, და მერმე ერთიმეორესთან დაპირისპირებით შევისწავლოთ ისინი.

იყო მერვესა წელსა [შ რ III] სპარსთა შეფისასა. კარად სამეფოდ წარმართა ვარსქენ ჰიფიასში, (128 არმუშაჲსი, რამე-

შოქტერიოჲთი აჲთი შაჲყუდუჲთი იორღოჲ ორღაჲსა, შარჲჲთი აგრჲჲთი განაჲსაჲსა, ხ იოღღჲსი აგრჲჲთი ორღაჲსი (ორღაჲსი) რეხჲჲთი.

რამდენიმე დღე ვაღმარებელი ხსენებული შახლა ისე არ მთავრდება, როგორც ეს ამ კრებულში მოთავსებულ ნაწარმოებში ხსენდება, სახელდობრ აქ იხილება ასეთ შემთხვევებში დამახასიათებელი დაბოლოება: «ან და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამჟამ».

ამ ადგილთან ერთად რომ ქროფ. ჯ. მელიქსეთ-ბეგს გაეთვალისწინებინა აგრეთვე აკად. ნ. შარის 1902 წლის მოგზაურობის ანგარიში, სადაც სხვათა შორის საუბარია აპარონ ვანანდელის ანონის ჯვრის ისტორიის ხელნაწერზედაც, რომელიც აკად. ნ. შარს მიუკვლევი იმპერატორ-საყუდუღი, სიღანაჲ ქროფ. ჯ. მ.-ის მიერ გამოცემული ამავე ჯვრის ისტორიის ტექსტის მომდინარეობს. უეჭველი გახდებოდა მისთვის, რომ აკად. ნ. შარი « მცხეთის ჯვრის ისტორიას » იცნობს არა მარტო ჯ. ალიშანის « მითითებებზე დაყრდნობით, არამედ დამოუკიდებლად. ჩვენი დაკვირვებით, აკად. ნ. შარსაც იმავე ხელნაწერთან უნდა ჰქონდეს საქმე და იქიდან ჰქონდეს ვაღმარებელი ვანანდელის ნაწარმოები, სადაც ქროფ. ჯ. მ.-ს მოაწოდეს ამ ძეგლის დასაწყისი ნაწილი (და არა მთლიანი ნაწარმოები, როგორც ეს მას ჰგონია). სწორედ ამ სეკლით უნდა ეხელმძღვანელა აკად. ნ. შარს, როცა მან გამოთქვა შეხედულება, რომ «წმ. ნინოს ჯვრის ისტორია » ქალაქლინდურ ნაწარმოების ნაწარმოებია და იხილ. ალიშანის იმ მითითებით, რომელსაც ქროფ. ჯ. მ.-მ. აღნიშნავს და რომელიც სვინაქსარებში შესულ «მცხეთის ჯვრის ისტორიას» ვარაუდობს.

აღნიშნული ნაწარმოების გაუთვალისწინებლობის გამო კი ეხლა - 1. გამოქვეყნებული ტექსტი განსაზღვრულია აპარონ ვანანდელის « ანონის ჯვრის ისტორიის » როგორც მთლიანი ნაწარმოები; 2. იერუსალიმის ნუსხა წარმოდგენილია « მცხეთის ჯვრის ისტორიის » ერთადერთ ხელნაწერად, მაშინ როცა, რომ იხილავთ ვთქვათ ჩვენს ნუსხაზე, ჯ. ალიშანსაც ჰქონდა კიდევ ერთი სხვა ცალი; 3. გაურჩეველია ერთიმეორისაგან, რომ სხვა სვინაქსარის « ისტორია მცხეთის ჯვრისა » და სხვა აპარონ ვანანდელის ამავე ჯვრის ისტორია; 4. უმართებულოდ არის წარმოდგენილი ძიება ვაღარშაჲთის მთხრე ბისა (რომელსაც ჯ. ალიშანი იმეჩმეზს (მცხეთის ჯვრის ისტორიიდან ») აპარონ ვანანდელის ნაწარმოების გამოქვეყნებულ ნაწილში, რადგან ეს მოიხსენიება სვინაქსარში წარმოდგენილი « მცხეთის ჯვრის ისტორიიდან » არის მოყვანილი, რაც რედაქციულად და შედგენილობითაც უფრო ისტორია არ არის, რომელსაც ვანანდელი თხზავს ნ. ასევე მყარად არის ნაგულისხმევი, რომ აკად. ნ. შარი მარტო ალიშანის იმ მითითებას ეყრდნობოდა აპარონის იხილებების ქალაქლინდურ ნაწარმოებზე დასახვის დროს, რასაც ქროფ. ჯ. მ.-მ. შენიშნავს და რაც სვინაქსარის « მცხეთის ჯვრის ისტორიას » შეეხება და არა ვანანდელის მიერ შედგენილ ამავე ჯვრის ისტორიას, რომლის მხოლოდ ნაწყვეტიც დღეს გამოქვეყნებულია. ამასთან დაკავშირებით, რასაკვირველია, უსაბუთოა ქროფ. ჯ. მელიქსეთ-ბეგის გამოცხადებით აკად. ნ. შარის ხსენებული მოსაზრების შესახებ, რომ ვანანდელის გამოქვეყნებულ ნაწარმოებში (ნამდვილად კი მის დასაწყის ნაწილში) « ჩვენსაჲსი ყვანაჲთისი, ნათ მარტო »

თუ) პირველ იგივე იყა ქრისტიანე, ნა-
შობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთაჲ ჭ
ცოლად მისა იყა ასული ვარდანისი სომეხ-
თა სპაჰტისაჲ, რომლისათვის ესე მიჰწე-
რე თქუენდა, მამისაგან სახელით ვარ-
დან და სიყუარულით სახელი მისი
შეშანიკ, მამიში ღმრთისაჲ (ვითარცა
იგი ვთქუთ, სიყრმიტგან თვისით...) I 6-12.

არცა ჭირი ეხილვა, (არცა შიში, არ-
ცა მახვლი), არცა აყრობილებჲჲ (ქრისტეს-
თვის). რამეთუ რაჟამს წარდგა იგი წინაშე
სპარსთა მეფისა, არა თუ პატივისა ში-
ლებისათვის, ან ძლუნად თავსა თვისსა შე-
სწირვიდა მეფისა მის მიმართ უვარისყო-
ფითა ჭეშმარიტისა ღმრთისაჲთა და
თაყუანის სცემდა ცეცხლსა, რამეთუ ყოვ-
ლით კერძოვე თავი თვისი ქრისტესგან ვა-
ნავლდ. ხოლო (საწყალობელი ესე) ცოლ-
სა ფთხავდა (სპარსთა) მეფისაგან, რაჲ-
თამცა (სათნო ეყო მეფესა. და ესრეთ
ეცყოდა, ვითარმედ) «რამელი იგი ბუნე-
ბითი ცოლი ირს და შვილინი, იგი ინიცა
ესრევე შივამცინე შენსა შჭულსა,
(ვითარცა ესე მე)»... მამინ ვანიხბა-
რა მეფემან და ბრძანა ცოლად მისა
ასული მეფისაჲ. I 19-30.

და იჯმნა... II 1.

პარალელურად მოყვანილ ტექსტებს თუ გულმოდგინედ დავუკვირდებით, ვნა-
ხავთ, რომ აპარონ ვანანდელი, რომელიც «შუმანიის მარტვილობის» ქართულ
ტექსტს იყენებს უცილობლად თავისი შრომისათვის წყაროდ, თითქმის სიტყვა-სი-
ტყუით გამოჰყრებს მისგან აღვლილებს თანმიმდევრებით [გადახრა, რომელსე ურთი-
ერთის მიმართებით გამოკრებილი აღვლილებს გვიჩვენებს, დაშლით ან წინწყლებით გვაქვს
ტექსტებში წარმოდგენილი, ხოლო ურთმანეთთან შედარებით ზედმეფად აღმოჩნდოლი
სიტყვები თუ ფრაზები ერთისადაც და მეორისაც ფრაზებში გვაქვს ჩანსეული].

როგორც წყაროსაგან გადახრა, ისე წყაროსთან მიმართებით ზედმეფი აღვლიე-
ბის გაჩენა სომხურში, აღვილ-აღვილ წესიერ მოვლენად მოჩანს. ასე მაგ., ერთგან
სომეხი ავტორი ქართული წყაროს ამ აღვილს, რომელიც მის შემოქმედ. ქართველ

კათალიკოსს ფრიასონსაჲ ქრ. იორი ჩორ და
აორ ფრიასონსქი: ხე კინ იხერ დეოსაჲრ
ქარაგანსაჲ ' რაიეჲ საყარაყაჲრქი, ქლანს
იორქი გრემ საროგოიქსამქ. სორა
ანოხს ქრ ქიორქ ქარაგანს[ი]ქი, და
ქი გგოლანსაჲ ჩოლანსქი ანოლანსეჲა
(სასაროლანსაჲრ და რარეყაჲრქი) და ხერქ-
ხილად ქლასოიქი;

ხსკ დეტაქსნი ხერს (ხეჲსა ქი დოლან
არქოლსქი და) კანოქიანს ქინქრქი რაგალორქის
მოარაქი იქი ხერქსანოიქის დახე და
იქი კლასანსაჲ არქოლს. და იქი ხელოქის ქიქი
ყაყაყანსაჲ, აჲქ (რამსკარ არქი ქი-
ქსაქოღაროიქსამქ) გინქს ღმბაჲ რაგა-
ლორქის მყოიღანსქი, იორანსაჲრ ვანქამ-
რქი რაღარა, ხერქარაგოიქის კლასქი
მყოიღანსქი (და ათხანს დარქი იორქი
ღირ სარაგანსქი რხქი). და ამხსსქის გინქს
ქი ქრისაჲრქი მასანსქს რაგალოღანსქი:
ხე კინ (ყარაქი) ათხანს ქი რაგალორქს,
იორქსაჲ რქი გერქსქი კინს და გორქის
ხერს კინქს ქი ყარაგოიქის კლასქი (ღირ-
ქს) და დარქს მყოიღანსქი: ხსკ რა-
გალორქს უორარაგალორქის მყოიღანსქი
რამ. გერქს კინქი მყოიქს ყარაგანსაჲ
ქი კინოიქის;

ხე სორა იქს... (აქიდან ავლია).

ქერალს თავისი მკითხველი წრისა თუ ცალკე პირივნებისათვის უნდა შეიხედეს "მეფარდებული", სცვლის, რადგან მისი ხელუხლებლად დატოვება არ შეეშვენიებოდა არბათ არც მის რილს და არც მის ვარემოს. ესაა, ცხადია, ემის მიზეზი, რომ ქართული ტექსტის აღგალი: « რომლისათვს ესე მივწერე თქუესდა », იქცა სომხურში. დასს იყოი ვრემ აყო. ვო. მამაქ (რომლისათვს ვწერ ქემმარიტად-ო).

ღედნისაგან დაცილებისა თუ წამატების სხვა შემთხვევა სომხურ თარგმანში უმეტესად ენობრივი რივისაა. შეინიშნება სავრძნობლად ქართული ენის ვავლენა სომხურზე. ასე მაგ., აღვლი: « ამსსსსსს აჩსსსს ხ ჩრჩსყოთხ მსასსსსს ჩსდა-ყო. მსსსსს ». ცოცხლად დლადებს ქართულის ვავლენას: « ყოვლით ვერძოვე თავს თვისი ქრისტესგან ვანავლო » (ქერძო ამ ვავებულია ქერძის, ე.ი. წილის თუ ნაწილის ასრით).

ზემოთ მოყვანილი ტექსტების ურთმანეთს დაცილებული აღვილებიდან ცალკეა აღსანიშნავი რი ურთიმეორის სრულიად სწინააღმდეგო აღვილი, რის მიზეზი ხსენებული რივის არგუმენტებით ვერ აიხსნება. ერთი მათგანი ვარსქენის სპარსელი ცოლის ვინაობის ეხება. ქართული ტექსტით ივია « ასული მეფისაჲ », ხოლო სომხურით - « სპარსთა მეფის სიდედრი » (ვხო კნიჟ მართლ). სხვათა შორის, ასეა ეს მოვლენა აღბეჭდილი « მუშანიკის მარტვილობის » სომხურ წიგნშიც. მეორე საგულისხმო შემთხვევა ვარსქენის სპარსთა სამეფო ვარს ვამგზავრების თარიღს ეხება. როგორც ცნობილია, « მუშანიკის მარტვილობის » ქართულ ხელნაწერ მუსხეებში სახელი სპარსთა მეფისა, რომლის მეფობის მერვე წელს პიტიაში მის ვარს ვამეკვავრა, არსადაა დასახელებული. ზოგიერთ მუსხაში მეფის სახელის აღვლას ნაკვალევს ვხვდებით « მრ »-ს სახით, რომელიც ზოგჯერ ხელნაწერებში ვაუჯებრიბით ქარავამის ქვეშ არის ხოლმე მოქცეული. აპარონ ვანანდელის შრომაში ვი ამ აღვილს დასახელებულია « იაზკერტი ძე ვრამისა » (კლქნირიოქი მამი ჰაყსჩრყი ირქოჲ მამამჲ), რაც ანაქრონიზმიია ისე, როგორც « ვახტანგ ვურგასლის ქხოვრების » ავტორთან მუშანიკის მარტვილობის დასახელება ურმის დის მეფობის დროს.² ვანანდელი შეყდომას იმ მხრით ჩადის, რომ მუშანიკის წამებას დებს არა მკილის - პეროზის - მეფობაში, არამედ მისი მამის - იაზკერტ ვრამის ძის - ზეობაში (438-457 წ.წ.). ეფობა, მეფის სახელი ვარკვევით არც ქართული ძეგლის იმ მუსხაში ყოფილა წარმოდგენილი, რომელიც სომეხ ავტორს ვამოყუყუებია.

თუქტით, რომ აპარონ ვანანდელი « მუშანიკის მარტვილობის » ქართულ წიგნს იყენებს და არა სომხურს, რომელიც მის დროს სომხურადაც არსებობდა იმ ვროვნულ-ეკლესიური იერით, რომლითაც მას ჩვენამდის მოუღწევია, დავლისაა სავითობა წყება აღიძრვის ჩვენს წინამე. უპირველეს ყოვლისა ვითხვა იმის შესახებ ისმის, ით რად მანდალამიისკ « მუშანიკის წამების » ქართულ წიგნს მიპმართა აპარონმა და არა სომხურს; ვანა სომხურ ეროვნულ-ეკლესიურ თვალსაზრისზე ვაწყობილი სომხური წიგნები უფრო არ ვამოადგებოდა მას, ვიდრე ქართული, რომელიც ასეთისაგან დაზღვეულია?

ამ ვითხვაზე ამომწურავი პასუხის ვაცემა ამჟამად ძნელია. ძნელია იმიტომ, რომ ვანანდელის ნაწარმოების მთლიანი მუსხა ვერ ხელთ არა ვვაქვს. არსებული ფრავმენტი ვი, მართალია, თითქმის მთლიანად ხვდება ცურტაველის ნაწარმიების სითადალო აღვილს,

მაგრამ ერთგან ისეთი ნიშანდობლივი ადგილიც მოეძიებება, რომლითაც იგი ცურტაველის ტექსტს სცილდება და «მუშანყის მარტვილობის» სომხურ წიგნს უახლოვდება. ეს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ის ადგილია, სადაც საუბარია ვარსტენის სპარსული ცოლის ვინაობაზე. ხოლო ეს ვარსტენი გვაპარაულებინებს, რომ შესაძლოა «მუშანყის მარტვილობის» სომხურივე წიგნებიდან აღნიშნულს ვარდა მომდინარეობდნენ სხვა «შესწორებანიც», რომლებიც, ჟინ იცის, დაცულია ვანანდელის ვრცელ ნუსხებში.

აღნიშნული ვარაუდი რომ ნამდვილიც გამოდგეს, სომეხი ავტორის ქართულ ტექსტზე დამოკიდებულებას ის მაინც ვერ მინსხის და ქართულისადმი მიმართვა კიდევ იმით უნდა აიხსნას, რომ მას მის თვალში მოეძიებება მისი მიზნებისათვის ისეთი რამ, რაც არ გააჩნია სომხურ სათანადო ძეგლს. ეს კი, როგორც «მუშანყის მარტვილობის» ქართული და სომხური ტექსტების შედარებითი ვარსტენის ცნობილი, ისაა, რომ ქართული ნაწარმოები, რომელიც თვითმხილველი ძირის მიერ არის დაწერილი, მთმხდარ შემთხვევებს უფრო დაწვრილებითა და ზედმიწევნით ვადმოსცემს, ვიდრე სომხური. საისტორიო ხასიათის ნაწარმოებისათვის ის უფრო გამოსადეგი იქნებოდა, ვიდრე მის საადაგზე აღმოცენებულს სხვა წყარო, რომლიდანაც ცალკე მიქნებულს შეიძლება მართლა გამოეყენებინოს სომეხ ავტორს.

ამეგობარად, აქარონ ვანანდელის თხზულების ის ადგილი, რომელიც ზემოთ ჩვენი ნუსხით მოვყვანეთ, მომდინარეობს ქართული წყაროდან, რომლით სარგებლობას თვით ავტორი აცხადებს თავისი თხზულების სათაურსა და ბოლოსტყუაობაში. მის მიერ აქ მოხსენებული ქართული წყარო სხვა არა არის რა, თუ არ იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები: «მარტვილობა მუშანყისი», რომელსაც სომეხი ავტორი გამოკრებით თარგმნის სომხურად, რაც მას თავისი შრომის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად აქვს წარმოდგენილი.

ამეგობარ უნდა, რომ აქარონ ვანანდელის «მცხეთის ჭვრის ისტორიას» უკიდრის მნიშვნელობა აქვს ქართული პწერლობისათვის იმით, რომ მის მიერ წყაროდ გამოყენებული იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები, რომელსაც ვანანდელი ხანის (XI-XII ს.) თხზულებად აცხადებდა ბელგიელი ორიენტალისტი P. Peeters-ი, სწორი არ გამოდგა. ეს ძეგლი ერთი ახალი საბუთის ძალას ქმნის მათთვის, ვინც აქამომლის სხვა რიგის დოკუმენტებით გამთლიოდა P. Peeters-ის მონახრებათა წინააღმდეგ.

² შესაძლებელია, აქარონ ვანანდელის ამ ნაწარმოებით უხტინესი სარგებლობებს, დამოსი სიახლივე ცურტაველის ნაწარმოთან, რაც ლიტერატურაში უკვე შენიშნულია, აქარონის ნაწარმოებიდან მომდინარეობდნენ, თუმცა, როგორც ცნობილია, ზოვიერთ ქართულ ძეგლს უხტინესი ქართულის მცოდნე თანამეამულის საშუალებითაც იცნობდა (ნ. მარტვილობა მუშანყისი - გვ. 344-5).

ეგზეგეტიკური ნაწარმოები, რომელიც სომხურიდან არის ქართულად ნათარგმნი ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში, არის 1. «თარგმანებაჲ ღაჳითის ფსალმუნებისაჲ» ეპიტაფე კუპრელისა. ნათარგმნია არა მთელი წიენი, არამედ მხოლოდ მცირე ნაწილი; 15 ფსალმუნის განმარტება.

იღ (III 1). ეპიტაფე კუპრელი: თარგმანებაჲ ღაჳითის ფსალმუნებისაჲ.

შატბერდის კრებულში შემავალ ნაწარმოებთაგან, რომლებიც უმთავრესად თარგმანებს წარმოადგენენ, მხოლოდ დასახლებული ძეგლია; რომ ატარებს ცაქვეულ ცნობას თვისი მომდინარეობის შესახებ. ეს ცნობა ამ ძეგლის თარგმანს არ აღვიღს მოვალეობა; ერთგვან ის მთარგმნელს ეკუთვნის, ხოლო მეორეგან - კრებულის ვადამწერს. მთარგმნელი, სახელად დაჩი, ხსენებულ ცნობას გვაწვდის ამ წერილში, რომელიც მას სტეფანე მტბევრისათვის ვაუგზავნია. შატბერდის ნუსხაში ეს წერილი «ფსალმუნების თარგმანებას» მიუძღვის წინ (ხელნაწ. გვ. 515-16; ნ. შენიშვნები j: კვ. 197-8).

სტეფანე მტბევრისადმი მიმართულ წერილში დაჩი აღნიშნავს, რომ «მრავლით ჟამოთგან გუღსმოდგინედ ვეძიებდი თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა მას, რომელი დაჳწერა წმიდამან მამამან ჩუენსმან ეპიტაფე კუპრელ ებისკოპოსმან, და არა ვაძვე ქართულად. ბერძენთა ენითა ვაძვე და ვერ შეუძლე ცნობად... მეგრე ვაძვე სომხურითა ენითა წერად, სრულიად მითვე ბერძენულითა განგებითა... მცირედი ესე ვემოჲს-ხილვად ვამოთარგმანე .და... ვანსაკითხავად მოვიძღუანე-ი». ამიდან აშკარად ჩანს, თუ რა-გვარი მომდინარეობისაა ქართული თარგმანი. მთარგმნელის აღიარებით ის სომხურიდან ყოფილა გადმათარგმნილი.

ესევე გარემოება, რომ კრებულში შესული ფსალმუნების განმარტება სომხურიდანაა სათარგმნი და ის დაჩის ეკუთვნის, მეორეგან, თარგმანების ერთ-ერთი გვერდის (573) ქვემო აშიაზეა, აღნიშნული კრებულის ვადამწერის ხელით: «დაჩის ეთარგმნა ესე სომეხთა ენისაგან, ღმერთმან სული მისი დიდებულ ყავს».

ცნობილია, რომ შატბერდის კრებულში აღმოჩნდა სომხურიდან თარგმნილი სხვა თხზულებანიც. ზოგი მათგანი მეცნიერულად არის გამოცემული სომხურ სათანადო ტექსტებთან ერთად. ისინი სომხურიდან მომდინარედი მიიჩნევიან არა რაიმე პირდაპირი მართებების საფუძველზე, არამედ მხოლოდ ფილოლოგიური ძიების საფუძველზე.

დაჩის ზემოთხსენებულ წერილში აღნიშნული ცნობის გარდა, რომლითაც იმას ვიტყვობთ, რომ თარგმანი მას სომხურით შეუსრულებია, სხვა საგულისხმო გარემოებებიც არის აღბეჭდილი. აღნიშნულია წერილში, რომ სტეფანე მტბევარი, რომელსაც დაჩი მიჰმართავს, მთარგმნელისა და მისთანათვის მწყემსად ყოფილა განჩინებულნი: «კურთხეულ არს ღმერთი, რომელიმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყემსად ჩუენდა და მკურნალად სულიყრად, აღმაშენებელად ჩუენდა». ამ სიტყვებიდან ნათლად ჩანს, რომ სტეფანეს წოდებასთან მიმართებით, რომელიც ეპის-

კოპისად არის დასახელებული მიმართვის დასაწყისშივე («ღირსო მამაო, წმიდაო ებისკოპოს სტეფანე»), დაჩი დაბალისა ყოფილა; ის სტეფანეს სამწყსოს, ტბეთის საეპისკოპოსოს, წევრი ჩანს. დაჩის მიღვაწეობის ადგილ-სამყოფელი ტბეთის დაშორებით არსებულა: «მრავალგზის მისდა ხილუაჲ შენი... არამელ სიშორისაგან და რუღუნებისაგან უცალოვებისა ვერ ღირს ვიქმეს თამუანის ცემაღ შენდაო». რამეში გამოიხატებოდა დაჩის «რუღუნება უცალოვება» არა ჩანს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის ერთ-ერთი ძმობის წინამძღვარი იყო. უცალოვებაზე ჩვეის ავი წერილის ბოლოსაც, როცა უთვლის, რომ მე მხოლოდ ერთი ნაწილი ვადმოვთარკმნე და «უკუეთუ ჯერ არს განსრულებაჲ, სიწმიდემან შენმან განასრულენ, მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ-ო».

დაჩის «რუღუნება-უცალოვება» მარტო აღმინისტრაციული საქმიანობის შედეგად არ უნდა წარმოვიდგინოთ. მას, როგორც ჩანს, დიდი მიდრეკილება ჰქონია მწიგნობრობისადმი. «მრავლით უამითგან გოლსმოდგინედ ვეპიგნული თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეპიფანე კვარელ ებისკოპოსმან-ო», აცხადებს ის თავის წერილში. უძებნია, რაჲა შეეფყა, ხომ არ არსებობს სადმე ქართულად მისი თარგმანი. ძეგლის დროს მიუყვლევია ბერძნული ტექსტისათვის, მაგრამ ერის უცოდინარობის გამო ის მას ვერ გამოუყენებია. უნახავს ის სომხურადაც, ისეთივე აგებულებისა, როგორისაც ბერძნული, მაგრამ თარგმნი ერთბაშად მაინც ვერ ვუბედავს, თუმცა ეს ენა მისთვის უცხო არ ყოფილა. «შემეშინა თარგმანებადაო», მაგრამ რად? პასუხს იქვე ვეპიგნის: «რამეთუ დიდი ბრალობაჲ შეემთხუევინ თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალბენ, და სრულიად უკუეთუ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ თარგმანებელი წინააღმდეგობად გამოჩნდებისა», ანუ ჩვენი სიტყვებით რომ ვთქვათ, დაჩის შიშს, ის მოსაზრება სდებია საფუძვლად, რომლის მიხედვით მთარგმნელები თურმე დიდ დანაშაულში ვარდებიან მაშინ, როცა არ ფრთხილობენ და წინათ ვისმესგან სრულად ნათარგმნის გვერდით მეორედ ასრულებენ თარგმანს, რაც წინააღმდეგი ჩადება პირველისა!»

დაჩის წერილის აღნიშნული ადგილის ვადმოცემა იმიტომ მივიჩნიეო საჭიროდ, რომ მას ზოგიერთი ძეგლევრები ჯეროვნად ვერ იგებენ, რაც კარგაჲ ჩანს მათი თარგმანებელან სხვა ენებზე. მაგრამ ეს ცოტაა, ზოგჯერ ამ ნიადავზე ზოგიერთ მათგანს სრულიად უცნაური დასკვნებიც გამოიჰყავს, რასაც შეუძლია შეცდომადი შეიყვანოს განსაკუთრებათ ის ძარსი, რომლებიც, იმის გამო რომ დამითუქიდებლად ვერ მიუწვდებათ ხელი პირველ-წყაროსე, იტულებულნი არიან ერწმუნონ ახეთს მთარგმნელ-კომენტატორებს.

თქმული უმთავრესად პროფ. დ. მელიქსეთ-მეგს შიგნება. იგი აღნიშნულ ადგილს თარგმნის უსწოროდ და სომეხ მკითხველს აწვდის ასეთი სათაურით: «*Հայկերն թարգմանութիւնսն են անվարանի յեն*», რაც ნიშნავს: «სომხური თარგმანები არ არიან სანდონი-ო» (ნ. მისი *Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին. քաղվածքներ վրացերեն քննարկից հայերեն թարգմանութեամբ, ներածություն-ձանոթություններով և հանդիսանումներով*. Երևան, 1934, გვ. 88). ასეთი დასკვნა გამოტანილი შემდეგი წინადადების საფუძველზე: «*შემეშინა თარგმანება, რამეთუ დიდი ბრალობაჲ შეემთხუევინ თარგმანთა, რომელნი*

რაცო დარწმუნებულა მიუზის შემდეგ, რომ «პირველად თარგმანებული» არსად ყოფილა, მაშინ, როგორც თვითონ წერს, «მცირელი ეს გემო-ხილვად გამოკთარ-გმანე და... განსაკითხავად მოგიძღუანე. (ხილ) შენ... განიკითხე და ჯერ თუ იყოს, შენ მიერ დაენერვენ შორის ეკლესიასა, და უკუეფთ არა ლაის რამე ყყოს, წიგნსა, ესე დაწვ და სიუცბმ ჩემი დადუარე-ო». ურთი სიტყვით, მთარგმნელი თავისი თარ-

არა განეკარგა და სხვადასხვა უკუეფთ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ თარგმანებუ-ლი წინააღმდეგად გამოჩნდების. პრაფ. ლ. მელიქსეი-ბეგი ამ წინადადების სიტყვებს - რამეთუ დიდი ბრალობაა შეეშთხევის თარგმანთა, რომელნი არა განუცხადანენ - ასე თარ-გმნის: ქორიქსიას ასაგოუჯ ქააქაასოქიოსსხერ მსხ. კყაამარაჲ ხუ ააააჲაასიამ, რაც ნიშნავს: „ვისინიდან გაუფრთხილქელი თარგმანები დიდ გმადას (ან: კიცხვას) წარმოქმნიან“. როგორც ვხედავთ, თარგმანი დღის სიტყვებს სისრულით არ ვაღმოსცემს; ის არც აზრს გვაქვდას. სისწორით, რადგან «ბრალობაა» გავებუღია კყაამარაჲ-ად (= გმობა, კიცხვა, საყვედური) და «თარგმანთა» კიდევ ესნის არა მთარგმნელი გმობი, არამედ დღევანდელი გვეებით - თარ-გმანებად, ნათარგმნ ნაწარმოებებად. ასეთნაირ თარგმანს წყაროც ეძებნება; ეს არის ექ. თაყაიშვილის მიერ რუსულად შესრულებული თარგმანი დაჩის სხენებუღი. წერილისა, რომელსაც «მხატვრის კრებულის» აღწერას აქვს დართული (ნ. Унивание рудо-иисей «Университетская библиотека имени Г. В. Плеханова среди рукописей» т. II, № 4. Тбилиси, 1906-1912, გვ. 642), სადაც ვკითხულობთ: „Копия с рукописи, сдана в библиотеку университета переписью подберзашовца Яковлева Мухом.“

ესხვათა შორის პრაფ. ლ. მელიქსეი ბეგი ქველი ქართულის ფარმებს აღიხსნის ურევს და ქველს ახლებურად აღიხსნის. ასე მაგ, ქველი ქართულის პრევერბიანი იწმყა მას ახა-ლი ქართულის მსგავსად მყობადი ჰგონაა და ამიტომაც «გამოჩნდების» ნათარგმნი. აქვს ცერსა-დ.

დაჩის ზემოთ: აღნიშნული სიტყვების თარგმანს პრაფ. ლ. მელიქსეი ბეგი შენიშნავს: ურთავს, რითაც ის მიითთებს ეფრემ მცირის იმ ცნობილ გამოთქმაზე, რომლითაც ეფრემს თავის იმ საღ შეხედულებას გამოხატავს, რომლის მიხედვით თარგმანი უმუადიოდ დღიდან ონდა სრულდებოდა და არა უცხო თარგმანიდან (ნ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I², 1941 წ., გვ. 151). მიითთებას იმ მიხსნით აყუთებს პრაფ. ლ. მ. ბ., რომ აზვენის, თითქოს დაჩისა და ეფრემის სიტყვებს შორის მსგავსება არსებობდეს, რაც სწორი არაა. ჰერეზიად არ აქვს მასვე სათარგმნი ეფრემ მცირის სხენებუღი ადგილას შემდეგი სიტყვები: «სომეხისა. შვილსა და ბერძენისა შვილის შვილსა, ნუ უკუე და არა უეჭუელსა, თუ უეჭუ და საკუთარი შვილი აღვიარე» - ჩაყრესი ქორიოსს და რიხსაყრესი ქორიოსს აყრეს. ქორე ყოყაყაჲს. ასკაასკაჲს. ჯერ, ასკაასკაჲს. და ასკაასკაჲს. ქორიოსს აყრეს. რთორც ეტყობს, პრაფ. ლ. მ. ბ.-ს არ ესმის სწორად ქველი ქართული გამოთქმა: ნუ უკუე და არა უეჭუელსა (ქ. ი. ენების უეჭუელსაყრ, ეს სიტყვები ნათქვამია იმ სომ-ხურ თარგმანზე, რომელიც შემდეგ შეიღაა ქართულად უთარგმნიით); რადგან მას შემდეგ ნაირად ვაღმოსცემს - ქორე ყოყაყაჲს ასკაასკაჲს ჯერ, რაც ნიშნავს: „რომელიც ჰერეთ უეჭუელი არ იყო“ - უეჭუელი არ იყო - ვი. არა, არამედ «შეხადლებელი უეჭუელ.

გმანის გავრცელებაზე ატბართვას თხოვს უმაღლესი ზელისუფლისაგან, თუ კი ის მიწინა-
მის ღირსად იღმინდებოდა. იხეთი გულმოდგინე ძიება, არხებობს თუ არა ძეგლის თარგ-
მანი ქართულად, და ის მიადნიც, რაც მას ამითვის ამოდრავებს. ცხადია, რამის
მწიგნობრობის ასპარეზზე შემთხვევით მიღვაწედ არ ახსიათებს. ის მწიგნობარი ჩანს,
მაგრამ რა არის? ახ, რომ „კალივებას“ უქმნის, ნათელი არაა.

ღაჩის წერაღის მოკრძალებული ცონი სტეფანეს წინაშე იმასაც მოქმობს, რომ
სტეფანე მტრ ვარს მის თვალში ღიდა ავტორიტეტის ხაზელი აქვს მოძიებული. ხო-
ლო ეს მარტო მისი მკვდეღ-მთავრობის მღვდმარეობით კი არ უნდა აიხსნებოდეს, არა-
მედ მისი სწავლულებითა და „მთცემული ხობრძითა“ სტეფანეს, ღაჩის მიწმობით, ზე-
სძლებია მისი ნამუშავეებს „განსრულება“: „უკუეთუ წერ არს განსრულება, სწმ-
ღმან შენმან განსრულენ-ო“, ხოხოვს იგი მას ასმის კითხვა: რით უნდა განსრულე-
ბინა სტეფანეს ღაჩის ყამოწყება? ცხადია, ღანარჩენი ნაწილის გაღმთარგმნით.
ან სომხურიდან, ანდა ბერძნულიდან. თუ ასეა, მაშინ ღაჩის ხსენებული გამოხატე-
მიდან იხვევა, რომ სტეფანე მტბევარს, რომელიც IX ს-ის ვახურსა და X ს-ის ღამლეგს
მოღვაწედდა (ის მტბეთის ეპისკოპოსი ეპისკოპოსი იყო 918 წ-დან¹), უცხო ვნა, თუ ენები,
სცოდნია და ღიდად განათლებული კაცი ყოფილა. ღაჩის აღიარება რომ ამ შემთხვევაში
სწორია, ამას ისიც მოქმობს, რომ სტეფანეს სახელით ზენამღის მოღწეულია ავთოგრაფი-
ული ნაწარმოები: „წამებაჲ წმიდისა მიწამისა ეობრონისისა, რომელიც აუღ. კ. კეპელი-
ძის ღახსიათებით „მომეტებულ ნაწილად გრბელ ავთისმეტყველებითს ცრამტადს წარ-
მოადგენს, რომელიც საღვთო წერილის ტექსტებითა და განყენებულ მსჯელობითაა
შეხავებული“.

სტეფანე მტბევრისადმი გავზავნილ წერილში ღაჩი აღნიშნავს, რომ ვახტანგ კუპა-
რელის ფსალმუნთა განმარტების წიგნიდან, რომელიც მთელი 150 ფსალმუნის განმარ-
ტებას შეიცავს, მხოლოდ „შვიდა გაღმთავრებნე და განსაყთხავალ გოგზავრო: ხოლო
მე ასერგასისითა მათგან სწკითხავთა შორის“ შუდა ხოლო გამომხუმიან, რომელ არს
„აღმთოქუ ნი“ თღენ: სრულად“. მაგრამ შატბერტის კრებულში, რომელსაც ეპოფანე
კუპარელის ფსალმუნთა განმარტების თარგმანი ღიუფავს, „შვილზე შეტი ფსალმუნის გან-
მარტებაჲ: წარმოადგენილა: I ფსალმ: (516-522 გვ.); II ფსალმ: (527-528 გვ.); III ფსალმ:

იყო-ო „აქ, ცხადია, არავითარი უნდობლობის ეჭვიც კი არა აქვთ სომხურ თარგ-
მანებისადმი. არც ღაჩისა და არც უფრემ მცობრეს. მარველა მტბამ უკიდრება ხო-
მხურიდან თარგმნას, რომ შეიძლება სათარგმნი ძეგლი უკვე თარგმნილი იყოს და ასე-
ლი თარგმანი, კი ის ამ იქნება, რაც წინააღღლო, ის მარველის „წამადრეგმა გამოწრეობის“
ხოლო მეორეს იმიტომ მიიხნა: მაშინ შეუწინაღად სომხურიდან თარგმნი (ისეთ შემთხვევებ-
ში, როცა თათობაც უცხო ენიდან არის მთარგმნი), რომ მას ურჩევნია უმუღლილ ღედნ-
დან შესრულებული თარგმანი ისეთ თარგმნის თარგმნის, რომელიც შეიძლება იყოს კიდრე-
ბე უეჭუელი“, ე. ა უნდაღა ღედანთან მიმართებითა.

¹ კ. კეპელიძე, ქართული ღიღერობრობის ასტრონია, II², 424, წ. 130.
² ი. მ. კეპელიძე, იგივე 434.

(525-527 გვ.); IV ფსალმ. (527-530 გვ.); V ფსალმ. (530-533 გვ.); VI ფსალმ. (533-535 გვ.); IX ფსალმ. (539-540 გვ.); XLIV ფსალმ. (540-545 გვ.); XLV ფსალმ. (545-548 გვ.); XLVI ფსალმ. (549-551 გვ.); XLVII ფსალმ. (551-553 გვ.)²; XLVIII ფსალმ. 553-557 გვ.); XLIX ფსალმ. (557-561 გვ.); L ფსალმ. (561-566 გვ.) და LXVII ფსალმ. (566-573; 575-576 გვ. გვ.). ის სხვაობა, რომელიც წერილში განცხადებულსა და სინამდვილეში არსებულს შორის შეინიშნება, მკვლევარებს საკონტრავერსი აგდებდა: ჩა მოთვლილია ვან შვიდი დაჩის ეკუთვნის, ვინა თარგმან დანარჩენი შვიდი? „არ ვიცით-ო“, ასეთია მაგ. აკად. კ. ქეკელიძის პასუხი აღნიშნულ კითხვაზე (ნ. ქართული ლიტერატ. ისტორია II², გვ. 424). თუ მართლაც ვერწმუნებით დაჩის წერილს, მას მხოლოდ შვიდი ფსალმუნის განმარტება უნდა ეთარგმნა, დანარჩენი რვა (და არა შვიდი), მაშასადამე, სხვისა არის. მაგრამ, საქმეც ისაა, რომ ღღემლის გაურკვეველია იმ შვიდი ფსალმუნის განმარტება, რომელიც დაჩის უთარგმნია. შეიძლება თუ არა აღნიშნულის ვარკვევა? მეოთხე, შესაძლებელია. თუთ წერილშივე კვაძეს ამ ამოცანის ამოსახსნელი საყრდენი. დაჩი სწერს სტეფანეს: „ხოლო მე ას ერგასისთა მათგან საკითხავთა შორის შვდსი ხოლო გამომიხუმან, რომელ არს იად მოთქუნი“ ოღონდ სრულად-ო“. აქიდან ამჟამად, რომ ის შვიდი ფსალმუნი, რომელიც დაჩის უთარგმნია, მარტო „აღმოთქუნი“ ყოფილა. ამრიგად, „აღმოთქუნი“ ფსალმუნთა ერთი ჯგუფის საერთო სახელწოდება გამომდის, რომელიც შვიდი ფსალმუნისაგან ჩანს შემდგარი. ენა, თუ მივმართავთ თარგმანს, ერთ-ერთი ფსალმუნის სათაურის წინ, სათაურისავე შრიფტით, ნუსხაში, ვიპოვით წარწერას: „თარგმანებაჲ აღმოთქუნისაჲ-ო“. ეს ფსალმუნია მე-44-ე. „აღმოთქუნი“ სახელწოდება წარმომდგარი უნდა იყოს თვით ამ ფსალმუნის პირველი მუხლის დასაწყისის სიტყვიდან: „აღმოთქუნ გულმან ჩემმან სიტყუაჲ კეთილი...“ მაშასადამე, „აღმოთქუნი“ ამ ფსალმუნის სახელწოდებაა. მაგრამ ამ სახელით, როგორც დაჩის სიტყვებიდან ჩანს („შვდნი ხოლო გამომიხუმან, რომელ არს „აღმოთქუნი“ ოღონდ სრულად-ო“), მარტო ერთი ფსალმუნი კი არ იგულისხმება, არამედ მთელი ჯგუფი, მუსლი ფსალმუნისაგან შემდგარი. ამ ჯგუფის პირველი წევრი მე-44-ე ფსალმუნია, ხოლო დანარჩენი ექვსი, საფუძვრებელია, თანრიგით მომდევარი ექვსი ფსალმუნია: 45, 46, 47, 48, 49 და 50.⁴ უკა-

¹ ეს ფსალმუნი გამორჩენილია ექ. თაყაიშვილთან: *Opusc.* II, 1-4 სთ., გვ. 643.

² ეს ფსალმუნი აკლია კ. ქეკელიძის ნუსხას: ქართ. ლიტ. ისტორია II², გვ. 128.

³ უკანასკნელი ფსალმუნი (LXVII) განმარტების სათაურში დასახელებულია მე-75-ედ, მაგრამ თუ თვით შინაარსს მივხედავთ და იქ მოყვანილი მუხლების ტექსტს გავსინჯავთ, ვნახავთ, რომ ეს ფსალმუნი 75 კი არ არის, არამედ 55. ჩანს, ამ გრაფიკულ ნიშანზე აღმოცენებულ შეცდომასთან კვაძეს საქმე. აღნიშნულ კითხვას მკვლევართაგან არაფერ დაჰკვირვებია და ამიტომ მე-9 ფსალმუნის შემდეგ, თანრიგის დაცვის მიზნით (ე.ი. მე-17-დ), უკანასკნელ რიგში მოქცეული ეს ფსალმუნი აქვთ გადმოტანილი (ნ. ექ. თაყაიშვილი, *Opusc.* II, სთ. 1-4, გვ. 643 და კ. ქეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია II², გვ. 128).

⁴ შეიძლება ითქვას კაცმა, რომ „აღმოთქუნის“ ჯგუფში მე-44 ფსალმუნის მომდევარი კი არა, არამედ წინამდებელი ფსალმუნები შედიოდნენ (1-6, 9), მაგრამ ასეთ ვარაუდს ის გადავიღებთ წინ. რომ ესაა ამ ფსალმუნისაგან (44) ამ ფსალმუნის განმარტების თარგმანი გვეჩვენებს და არა შვიდისა.

ნასუნელის შემდგომ კიდევ ერთი ფსალმუნის განმარტების თარგმანი მოიპოვება, მაგრამ ის რომ წინა ჭკუფში არ უნდა შედიოდეს, ამას ამ ფსალმუნის სათაურისათვის დართული ისეთი სიტყვები უნდა მოწმობდეს, როგორცაა «წმიდისა ეპიფანეს თქმული კვაძრელისაჲ», რაც სხვებს არ გააჩნია და რაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ეს თაღი სხვებისაგან განცალკევებული არის.

კიდევაც რომ სწორი არ იყოს ის ვარაუდი, რომლითაც «აღმთქუნი» ზემორე აღნიშნულ ფსალმუნთა შვიდეულს უნდა აღნიშნავდეს, ის მაინც უღავთა, რომ საკუთრივ «აღმთქუნი» მე-44 ფსალმუნია, ხოლო მისი მთარგმნელი სამღვრილად დაჩია. ესლა კი, როცა გარკვეულია, რას ამ ფსალმუნის განმარტების თარგმანი დაჩის ეკუთვნის; მისი თვისების გამორკვევა, რაც დედანთან დაპირისპირებით უნდა მოსდეს, საშუალებას მოგვცემს სხვა ფსალმუნების განმარტებათა თარგმანის დედანთანვე შეპირისპირებით მივაკვილოთ იმას, ეკუთვნიან თუ არა ისინიც მე-44 ფსალმუნის განმარტების მთარგმნელს, დაჩის. დაჩის თარგმანად სხვებს იმ შემთხვევაში მივიჩნევთ, თუ აღმოჩნდება, რომ ისინიც დედანთან მიმართებით იმავე თვისებებით ხასიათდებიან, რითაც უეჭველი თარგმანია.

ამ საქმის აღნიშნული გზით წარმართვას ერთი დაბრკოლება ელოდება წინ. ეს არის, რომ სომხურ ხელნაწერებში ჩვენ ვერსად მივაკვილოთ ეპიფანე კვაძრელის სახელით ცნობილ ფსალმუნთა განმარტებებს შორის მე-44 ფსალმუნის მომდევნო ფსალმუნთა განმარტებები. ამიტომ მოკლებულიცა ვართ საშუალებას, შევამაგროთ ამ მხრივ ჩვენი ვარაუდი, რომ მომდევნო ფსალმუნების (45-50) განმარტებთა თარგმანიც ერთსა და იმავე პირს უნდა ეკუთვნოდესთქო.

სტეფანე მტბევატთან მიწერილი წერილიდან, როგორც ვნახეთ, ჩანდა, რომ დაჩის მხოლოდ შვიდი ფსალმუნის კომენტარის თარგმანი უნდა ეკუთვნოდეს. ამ შვიდზე ითხოვს ის მწყემსო-მთავრის ნებართვას: «ჭერ თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგნენ შორის ეკლესიასა-ც». კიდევ მეტი, დაჩი იმასაც სთხოვს სტეფანეს, რომ «უკუეთუ ჭერ არს განსრულებაჲ [იგულისხმება მთელი ნაწარმოების თარგმანი], სინძიდემან მგნმან განასრულენ, მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერარას შემძღებელ ვარ-ც». როგორც ირკვევა, სტეფანეს დასტური დაუცია დაჩის თხოვნისათვის, შეუწყნარებია მის მიერ თარგმნილი ფსალმუნების განმარტებები ეკლესიაში დასასერგავად.

1 ეპიფანე კვაძრელის ფსალმუნთა განმარტებების სომხური თარგმანის არსებობა ვიცოდით კარაქელ ეპისკოპოსის ნაშრომით (სხიქ რადასიოუ... ღჳმქაქის, 1914, გვ. XLI-XL), რომელიც ეპიფანეს ფსალმუნთა განმარტებების ერთ ისეთ ხელნაწერს ასახელებს (ეჩმიოძინის სიძველეთ-საცავის ხელნაწ. ფინდი, № 1204), სადაც ზოგჯერ კრცლად და ზოგჯერ მოკლედ მითავესებულია განმარტებები შემდეგი ფსალმუნებისა: I, V, VI, VIII, XVII, XXII, XXIII, XXVIII და XLIV. აქითგან გამოვიღეთ ქართული ტექსტის შესატყვისი მასალა. ამას გარდა «მრავალთავებშიც» ვხვდებოდით საკითხავების სახით ზოგჯერ ეპიფანეს სახელით წაწერილ ფსალმუნთა განმარტებებს. მცირეოდენი მასალა იქაც მოვიპოვეთ, რაც ვამოკიყნეთ კიდევაც ჩვენი მიზნებისათვის ტექსტების გამოქვეყნების დროს.

ე.ო. განაჯრელებლად, რაც იქიდან ჩანს, რომ მთარგმნელის ნაღვაწი მის წერილთა ერთად შემდეგში ახტ კრებულში შესულა, როგორცაა „შატბერდის კრებული“. ატეფა-ხესთვის რომ მიუღებელი აღმოჩენილიყო სარკმანი, მაშინ ის სხვადასარად მოეპყრობოდა მას, ის შესრულებდა აღმათ დაჩის თხოვნას „უჯუეთუ არა ღირს რამე იყოს, წიგნი ესე დაწვ და სიუცბჟ ჩემი დაფარგო“. იქნებ, შეიძლება იფიქროს ვინმემ, რომ სტეფანე მტბეჯარმა დაჩის ნაწილობრივ თხოვნის ის აწილიც შეუსრულა, რომლისათვის ის განსრულებას თხოვდა, რადგან „შატბერდის კრებულში“ მარტო შუადი ფსალმუნის თარგმანი კი არაა მოთავსებული, არამედ რვისა კოდექს ამის გარკვევა ზემორე ხსენებული სამუშაოებით არის შესაძლებელი: ნახევრები გზით, თუ აღმოჩნდებოდა, რომ ის შვიდი ფსალმუნი, რომელიც წინ უძღვის დაჩის უჭვეულ თარგმანს (44 ფსალმუნის განმარტებას), სხვაობს თავისი თვისებებით უკანასკნელისაგან, მაშინ შეიძლებოდა მაგვეჩინა იგი სტეფანეს ანდა სხვა ვისმე თარგმანად. ამის შესრულება შესაძლებელია, რადგან ამ ფსალმუნების განმარტებათა თარგმანის საკმაო ნაწილი უკვე დაძებნილი გვაქვს სომხურში. აღნიშნული გზით წარმოებული ძეგლი გვირკვევს, რომ ამ ნაწილის ქართული თარგმანი სხვაობას არ გვაჩვენებს დაჩის უჭვეული თარგმანისაგან, მათ ერთნაირი თვისებები ახასიათებს და ამიტომ უფრო დაჩის ნამუშავევი ჩანან. ამრიგად ყველა ფსალმუნის განმარტების თარგმანი ერთ ჰარს ვუთვანის.

როგორი თვისებისაა დაჩის თარგმანი, ამის განხილვა მისი უჭვეული თარგმანით, ე.ო. მე-44 ფსალმუნის განმარტებით უნდა დავიწყეთ. საერთო წარმოდგენიხათვის მასზე, ამ საკმარისია მოვიყვანოთ ერთი მცირე ნაწყვეტიც კი ამ ფსალმუნის განმარტების ქართული თარგმანიდან დედანთან ერთად.

Յառաջ քան զսա ի սարմուխն բազում բանս մարգարէ արարականս ճարեաց և ասաց. իսկ յայս սարմուխի գլխախականն և զպարգևականն շնորհացն պար մուսկ երգէ և նուսգէ, և զուարճացուցանէ և ուրախ ասէ զուգիս ամենեցուն: Եւ զյարթութիս ամենայն արդարոց իբրոց պարգևէ և շնորհէ և Ասարածոյ աւգնականութեամբ ոչ միայն զմարմնական (զամբարշտութիւն և զժշկամիս յարթել) այլ և (զանմարմնական) զգլխիս ամենայն ամբարշտութեանց զաստանայ: Կրասպասոք արկնալ ընդ ուրիշ կոխան ասէ:

უწინარეს ფსალმუნისა ამის მრავალი სიტყუაა წინაპრწარმეცყუელისა. მწყუხარებით წარმოთქუა და გვთხრა, ხოლო ფსალმუნითა ამით სიხარული და ნიჭი მოგუმაღლა, შესხმად აღუღებიეს და ქებით გალობს და ვანცხრომით გვჩუენებს და ახარებს ყოველსა სულსა. ძლივასა ყოველთა მართალთა თვსთა მიანაჭყებს და მიჰმადლებს, და ღმრთისა შეწევნასა არა ხოლო თუ კორციელთა ოღონ ზედა, არამედ თავსაცა ყოვლისა უღმრთოვებისასა ემმაკნა დასატყებნელად დასდებს და ფერკითა დასათრგუნველად შეიქმს.

თუ დავუკვირდებით: ორივე ტექსტს, დედანსაცა და თარგმანსაც, მარველი რაც თვალში მოგვხვდება ისაა, რომ თარგმანი სიტყუათა მიმღევრებით თითქმის განუხრებლად მისდევს თავის წყაროს. ამ მხრივ, მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი მთლიანად უჭერენ ერთმანეთს მხარს. ესლა თუ ცალკე წინადადებებს ავიღებთ

3. Աւրէնք - მონიხსლევ (+ არქს) - Աւրինաւքն հանդերձ և հաւասարովք... գործիցნ (გვ. 152, 1) - მონიხსლევთა თანა შჯულიერად... იქმნან.
4. Բանական - სიტყუანი (+ Բան) - Յորժամ... հիւանդանայ բանական հոգին մեր (გვ. 168, 21) - რომელსა ჟამსა... დასნეულდიან სიტყუანი (სულთა ხუეხთანო):
5. Բնաւորութիւն - მძლავრობა (+ բռնաւորութիւն) - Զայլանդակ զբնաւորութիւնն սაպանայի և զմահ խափանեսաց (გვ. 172, 8) - გრძნებანთ և მძლავრობანი ეშმაკებანი [და] სიკუდილი განაქარვა.
6. Եղեալ - გამოვიდა (+ ხელაլ) - եւ Եղեալ փրկութիւն ամենայն աշխարաց (გვ. 170) გამოვიდა მაცხოვრად ყოვლისა სოფლისა.
7. Երևի - თვისისა (+ Իւրոյն) Ե. հանդերձեալ:
8. Ըմբշամարութիւն - ჭეშმარიტება (+ ճշմարութիւն: გვ. 156, 21).
9. Ըստ - აქა (+ Աստ) - Ըստ յողովմանէ աւրինաց (გვ. 164, 8) - აქა მოწყულსა წყლითა შჯულისაათ.
10. Թափ անցանէ - მიფენა (+ թափանցել) - Թափ անցանէ սուրն - მიფენითა մახული (გვ. 172, 10).
11. Լուծեալ - შეუღღვიღნი (+ Լուծ) - Գործքն իւրեանց լուծեալ կորնչին (გვ. 158, 2) - სწამეთა მითთა თინა შეუღღვიღნი წარწყმდენ.
12. Կազմեալ - ձნებავն (+ Կամեալ) - Կձին Կազմեալ ուղղեսցէ (გვ. 165, 28) - ცხენთა ձնებავն և წარმართებულ იყვნիան.
13. Հասմապար - ერთობით (+ համ-) - Ասասցուք համառապիք (გვ. 152, 3) - ვთქუათ ერთობით.
14. Հանդերձեալ - თანა (+ հანդერձ) - Որ առաքինութեանն են յարդա - րագործութեան ճգնաւորք ի հանդերձեալսն Երևին զարմանազանք պարզաբերութիւնք ևոցա (გვ. 155, 21) - რომელთა სიწმიდით և სიմართლითა მოღუაწებობისა თანა თვისისა ყოვლად შემეტობილისა և ნაყოფისა მათისა გამოღებთა.
15. Հողմ + ქუეყანი (+ հող) - Հոսեալք և անհաւაպք որպէս փոշի հողմոց (გვ. 157, 1) - განქრუჯ և დაუმტკიცებელ ვითარცა მტყუერნი ქუეყანისანი; հողմակոծեալք են (გვ. 159, 8) - მიწად მიიქცეს.
16. Մարչել - შეწირვა (+ մարուցանել) - Ի սպասաւորութիւն մարչեան (გვ. 174) - მსახურებასა შესწირვენ.
17. Մ'նալ - მსგავსად (+ ն'მან) [ნ. 2].
18. Ունէ - სხელღებო (+ ան-ունსել) - Որ սբութիւնս յինքեսնս ունին (გვ. 161, 13) რომელნი სიწმიდით სხელღებულ ინიან.
19. Պարուհասել - ձატივს მიწევა (+ պարիւ + հասանել) - Պարուհասեսաց (გვ. 172, 4) ձატივსა მიიწევს.
20. Չասումն - ყასამანէ - ამის მიერ (+ յայսմանէ) - Վասն զի արեսանողութիւն մყաց իմոց պղտորեսա ի զուսէլ ყասմանէ փեր իմ (გვ. 167, 2) - რამეთუ სიღვითა გონებობსა ჩემისაათა აღმრლუეული განკარომილ ვარ შენვან ამის მიერ უფალა ჩემო.

ზოგიერთი შეუსაბამობა სომხურ-ქართულ ტექსტებს შორის მარტო დედნის, ე.ი.

სომხური ტექსტის რომელიმე სიტყვის უმართებულა გაგებისა და ამოკითხვის შედეგი კი არ არის, არამედ ის ნაწილობრივ ქართული ნუსხის დამწერის დაუყვირებლობის ნაყოფია. ფსალმუნთა განმარტებების ჩვენი ნაწილებდღანვე ირკვევა, რომ გადამწერს დედნის თითო-ორი სიტყვა ჯეროვნად ვერ გაურჩევია, ან ვერ გაუმიფრავს, და ამით კიდევ მთარგმნელის შეცდომებისათვის ასეთი ლაიუს-ებიც დაუმატებია. სხუნებური ტიპის შეცდომებიდან შემდეგნი უდავასახელით:

1. **ჩრქ დყო ასყოლასბყოლქსანს ქარხს ძქსასა სრქლქსამქ ი გესა გ ქარქსას** (გვ.160,14) - რომელნი ღმრთის მსახურებით ვლენან ცხობებად სიწმილითა სღვისა (უნდა: სულისა) თვისისაჲთა.

2. **სღ ვქყოლ ახბსაქ ვქარხსანს ჯარქლქსანს ვქქას** (გვ.168,7) - და ბუნებით (უნდა: გონებით) მოიღებდეს თვისითა უკეთურებითა ცოდვასა.

თარგმანის თითქმის ერთნაირი ხასიათი აღნიშნული ფსალმუნების განმარტებათა ფარგლებში, რომელთაგან ერთის მაინც, „აღმთქუნ-ის“ განმარტების თარგმანი [თუ არ მისი მიმღვენო ექვსი ფსალმუნისაც (45-50)] დაჩის ნამუშავეკად არის აღნიშნული სტეფანე მტბევრისადმი მიწერილ წერილში, უთუოდ გვიარჩახებს იმას, რომ დანარჩენებიც (1-6 და 9), რომელთა ზოგიერთი ნაწილისათვის შესაბამისი ტექსტი სომხურ ხელნაწერებშიც დაიძებნა, დაჩისვე თარგმანად მივიჩნიოთ. მართალია, საქმის ასეთი, გადაწყვეტა (ყველა ფსალმუნის განმარტების თარგმანი დაჩის უნდა ეკუთვნოდეს) მის აღიარებას, რომ მხოლოდ შვიდი ფსალმუნის განმარტება ვადმოუთარგმნო, არ ეკუთება, მაგრამ აქ ის ვარემოება უნდა მოვიგონოთ, რომ დაჩის შვიდი ფსალმუნის განმარტება როგორც ჭაშნიკი ისე, ჰქონდა ვადმოღებური და ვაგზავნილი სტეფანესთან, რათა მიეღო მისგან დასტური. და თუ ეხლა ფსალმუნთა მეტი რაოდენობის თარგმანთან გვაქვს საქმე, ეს იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ დასტურის მიღებით ვამხნევებურ დაჩის მოუცლია და ვანუგრძვია სხვა ფსალმუნების განმარტებათა თარგმნაც.

დაჩის თარგმანი, როგორც აღვნიშნეთ, მეტად თავისებურია. ის დედნის სიტყვებს თითქმის ყოველთვის თანმიმდევრობით იღებს ქართულად, იშვიათად თუ ვადასხამს სადმე. ბევრისგან ბევრ შემთხვევაში სიტყვა ისე ვადმოცემული, რომ მხოლოდ მის ძირითად ანუ ნიუთიერ მხარეს აქვს ანგარიში ვაწეული, ხოლო ფორმალურს კი არა. ამიტომ, ცხადია, რომ სიტყვათა შეხამებაც, რომელიც დედანში მოვევექოვება, ასეთი დამოკიდებულების დროს თარგმანში დარღვეულია. წინადადების წევრები დედნისა თარგმანში ის აღარაა, რაც უნდა ყოფილიყო. დედნის სიტყვათა რიგის დაცვა ერთი მხრით, ხოლო მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენების ხშირი დაუტყველობა მეორე მხრით, თარგმანს საერთოდ მეტად ბუნდოვანსა და დაუხვეწელს ხდის, რაც მხოლოდ იმ შემთხვევაშია წარმოსადგენი, როცა მთარგმნელი სათარგმნელი ტექსტის ენას ჯეროვნად ვერ არის დაუფლებური, მწიგნობრულად სათანადოდ ვაწვრთნილი არ არის, ენის ლექსიკა და ცოცხალი მეფყველება შედარებით უკეთ აქვს შეთვისებული, ვიდრე მორფოლოგია და სინტაქსი.

დაჩი რომ სომხური ენის ლექსიკას შედარებით უკეთ იცნობს და ეს ცოდნა თითქმის კიდევაც სწადია ვამოაჩინოს, ამას მისი მეორე წერილი მოწმობს, რომელსაც ის ან-

ტომი. ახმეველს უგზავნის (ნ. გვ. 198). ამ მოკლე წერილში სომხური და სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვები ზღაპარ გვხვდება. ესენია:

1. ნიშდენი : «ნიშდენითა ამით ვინებითა ჩემითა». ძველ სომხურში «ნიშდენის» შესატყვისია სძიქჩ, რომელიც შემდგომ სახითაც გვხვდება: სჯიქჩ, რასი შესაბამისი უფრო ჩანს ქართული ფორმა. სიტყვა ფალაურად ითვლება: * niš de n, რაც «უცნოს, მწირს» აღნიშნავს.

2. ექებანქო : «რამთა გინამორო სიტყუათიგან ჩემთა ექებანქოჲ მტერიისაჲ». ძველ სომხურში ამ სიტყვის შესაბამისი : ხაყერასჲ, -ასჲ (+ ხაყერ), რაც ნიშნავს «უურდობას, გმობას, შეურაცხებას, სირცხვლს», დღევანდელი ხმარებით : «დაძრახვის, გაჟილვის». სიტყვის ეტიმოლოგია უცნობია. როგორც ქართულის ფორმა მოწმობს, ის სომხურიდან არის მომდინარე. ამის მარტყებელსაჲ მრავლობითის უსტყვა ქართულში. გფუგებარია ისიც, თუ საიდან გაჩნდა ქართულში მოლოკიდური -ო.

3. არფი : «მომწინს ჩემ ზელა არფი ევე მადლისა მენისაჲ». ამ სიტყვის შესაბამისია ძველ სომხურში : არფი, არფიქ, რომელიც ნიშნავს «ეთერს, ბრწყინვალეობას». ეტიმოლოგია ამ სიტყვისაც უცნობია.

4. ეტეროვან-ი : «ეტეროვან კეთილ შექმნე მე». «ეტეროვან» იგივე «ეთეროვან» უნდა იყოს. სიტყვა ბერძნულია ἑτῆρ, რაც «ჰაერს, კერძოდ მის ზელა ფენას» ნიშნავს. იხმარება სომხურშიც : ხქერ.

5. ელომენოს : «ელომენოსად მიძოდე მე». «ელომენოსი» ბერძნულიდან მომდინარე სიტყვაა : ἑλωμῆνος, ἑλωμῆνος (= წინამძღვარი). ძველ სომხურში ის არ გვხვდება, მარტო ურუშია ვარდაპეტის (XVII ს.) ლექსიკონში მოიძვეება თურმე: ხდილსსისი.

6. გრეხი : «განმავლენ მე გრეხნი იგი ძნიად მავალნი». «გრეხ-ის» სომხური ბადალია გდჩ, რაც «ფლოცს, გზას» ნიშნავს. ეს ის სიტყვაა, რომელთანაც ქართ. «გრეხ-ს» აუკვშირებენ (ნ. შარი, ნ. აღონცი).

7. თესმლორონი : «მიმიძელე მე თესმლორონსა მას სამეუფოსა». ძველ სომხურში ეს სიტყვა მშვათად იხმარება: ქესმიქიონს. სიტყვა ბერძნული მომდინარეობისა არის : ἑσμεφῶρος, ἑσμεφῶρος. ბერძნულში ეს «დემეტრეს ტაძარს» აღნიშნავდა. «ტაძარს ან სასახლეს» აღნიშნავს ის სომხურში, რაც ქართულ კონტექსტშიც ლაცულო ჩანს.

8. შიტაკი : «გამომითხოვე მსაჭურლისაგან შიტაკი ვანთავისუფლებსაჲ». სიტყვა ბერძნული მომდინარეობისაა : ἑσθακίος, რაც «წერილს, წიგნს» აღნიშნავს. მისი ბადალია ძვ. სომხურში ყიყასკ, რაც ღიდად გავრცელებული იქ იგი არა ჩანს.

9. ვეჰი : «რამთა ვანვერე მე ვეჰთა მათგან სამინელთა». სომხურში ამ სიტყვის შესაბამისია ქჩ, რაც «სიღრმეს, ნაპრაღს, მთხრებლს, უფსკრულს» აღნიშნავს. მისი ეტიმოლოგია უცნობია.

ავად. ნ. შარი «ვეჰ-ს» ხომხ. ქჩ-ს უკავშირებს², მაგრამ ქჩ-ის მნიშვნელობა-

¹ სიტყვების ეტიმოლოგიისათვის ნ. ავად. შრ. აჭარიანის ჩაყერჩს არამარაკანს რამარანს, I-VII. ხრასან, 1926-1932 წ.

² სქი. შარი. ჩაყ-ქრავაკანს ქარაქერა-ქჩანსქჩ შასანს ანყხა-ღამ. მქჩ. 1938 წ. გვ. 40-41

„მალალი, დიდი, ზეციური“ - ჩვენს კონტექსტს არ უდგება. ეს სიტყვა მიაჩნიათ მომდინარედ ფალაურიდან, სადაც მისი მნიშვნელობაა -- „უშტობესი“.

10. ვაკასი : „ღირსად გმოსიეს ვაკასი ეგე სამღდელოა“- ამ სიტყვის სომხური შესაბამისია վակաս, რაც „საბურველს ან საბეჭურს“ აღნიშნავს. ეტიმოლოგია უცნობია.

11. დროატი : „მოვიღებთეს დროატი ხალმთოა“- „დროატ-ას“ შესაბამისია სომხურში դրուასჲ, რაც „ქება-ს“ ნიშნავს. სიტყვა ირანულიდან მომდინარედ ითვლება. ქართულში ის სომხურით ჩანს შემოსული.

აღნიშნული სიტყვებიდან წილი ბერძნული მომდინარეობისაა (4, 5, 7, 8), წილი ირანულია (1, 11), ხოლო დანარჩენის (2, 3, 6, 9, 10) წარმომავლობა უცნობია. დანი, როგორც აღვნიშნეთ (გვ. 0183), ტბის დაშორებულ აღგვილას მოღვაწეობს, საფიქრებელია სამხრეთით ან დასავლეთით-იგი სომხურის მცოდნეა. ბერძნული, როგორც თვით აღიარებს სტეფანე მტბეკრისადმი მიწერილს მიმართვაში, მას არ სცოდნია. ამიტომ ზემოთ აღნუსხული ბერძნული მომდინარეობის სიტყვები მას ბერძნული მწერლობით კი არ ექნება შეთვისებული, არამედ, უნდა ვიფიქროთ, სომხურით იცნობს, მაგრამ, როგორც ცხადდება აღვნიშნავდით, ეს სიტყვები ძველს სომხურ მწერლობაში ფართო გავრცელებისა არ ყოფილა, რის გამოც უფრო სწორი იქნება მივიჩნიოთ, რომ ის ცოცხალი სინამდვილიდან, პრაქტიკიდან, იცნობს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დანის ვინაობის შესახებ არსებობს ისეთი ნებეღუღება, თითქოს ის სომეხი (ან „გაქართველებული“ სომეხი) ყოფილიყოს. ეს აზრი მ. ჯანაშვილს ეკუთვნის¹. თავისი მოსაზრების საბუთს ის იმაში ხედავს, რომ „იგი (ე.ი. დანი) წერილს სწერს ანტონი მროველს და 13 სტრიქონის მანძილზე 6-7 სიტყვას სომხურს ხმარობს-ო². ამასთანავე ესევე მკვლევარი ფიქრობდა, რომ დანი „მწვალებელი“, ე.ი. მონოფიზიტი ყოფილიყოს.² არავითარი საბუთი არა გვაქვს შევიწყნაროთ უკანასკნელი აზრი. არა მგონია, „მწვალებელ“ სომეხს თავისი თარგმანის დასაწერავად „ეკლესიასა შორის“ მიემართა სტეფანე მტბეკრისათვის, რომელიც დიოფიზიტი მწყემსთ-მთავარი იყო. რაც შეეხება იმას, რომ სომხური სიტყვები (უკეთ, - სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვები) გვხვდება დანის წერილში, რომლითაც ის ანტონი მროველს მიჰპართავს (ნ. გვ. 198), ეს იმ კუთხის ცნისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი, სადაც დანი მოღვაწეობდა. თვით დანი შეიძლება სომეხი ყოფილიყო ჩამომავლობით, მაგრამ ის როგორც მწიგნობარი უფრო ქართველი ჩანს, ვიდრე სომეხი. ამას მისი მთარგმნელობის ის ხერხი მოწმობს, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 0191), იქიდან მომდინარეობს, რომ ის სომხურ მწიგნობარს სათანაოდ ვერ არის დაუფლებული. ეტყობა, ჯს-ის დამღვევისათვის დაწაფება სომხური მწიგნობრობით ისეთი ცხოველი აღარ ყოფილა ტაი-კლარჯეთში, როგორც ეს აღრე იყო.

¹ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა. წიგნი I, თბილისი, 1900წ., გვ. 104-105.

² იქვე, გვ. 106.

სადვთისმეტყველთა ფილოსოფიური ძეგლი, რომელიც X ს-შია ქართულად ნათარგმნი სომხურიდან, არის: 1. სამხილებელა არიანოზთა და ეგნუმიანოსთა ბორცვად უწესიებისაჲ. გრიგოლი ღვთისმეტყველისა.

ივ. გრიგოლი ღმრთისმეტყველი: სამხილებელი არიანოსთა და ეგნუმიანოსთა ბორცვად უწესიებისაჲ.

ქართული ტექსტი, რომლის სრული სათაურია: «საკითხავი, თქუმული წმიდისა. და ღმერთ-შემოსილისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი ღმრთის-მეტყველისაჲ, სამხილებელი არიანოზთა და ეგნუმიანოსთა ბორცვად უწესიებისაჲ, რომელნი იგი მისწრაფე იყვნეს წვალებისაებრ თვისსა. ცთომილად ღმრთის-მეტყველებად და წინაშე ურწმუნოთა საშტელსა ჰყოფდეს მართლ-მადიდებელთა თანა; და უღირსთა და ჭაბუკთა კაცთა მღდელად და ებნისკაპოსად კელთა დაასხმიდეს, და სხუასა მრავალსა უწესიებასა იქმოდეს, რომელთაცა ამბილი წმიდამან გრიგოლი», მოთავსებულია კრებულში, რომელიც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ძალე-ოგრაფიულ განყოფილებაშია დაცული - A № 87 (გვ. 711-785). ხელნაწერი უთარილია, ხელის მიხედვით მას XI ს.-ით ათარილებენ¹.

გრიგოლი ღვთისმეტყველის აღნიშნულ სიტყვას ხელნაწერში ბოლოს, ცალკე, გამყოფილად, დატული აქვს განმარტება ერთი ადგილისა, რომელიც წარმოადგენს ავტორის შეკითხვას მოწინააღმდეგისადმი - „მალისა ფილოსოფოსისა მიმართ“. დასმულ კითხვებში მოხსენებული არიან ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების მოღვაწეობიდან და მოძღვრებიდან ზოგიერთი მომენტები. ესენი: რომ გაუგებარი არ დარჩენილიყვნენ მკითხველისათვის, უცნობ კომენტატორს მათთვის ახსნა-განმარტებები მოუცია. კომენტატორი ქართველი არ უნდა იყოს, რადგან მსგავს ახსნა-განმარტებებს სხვა ენებზედაც ვხვდებით.

ხსენებული ნაწარმოები ღვთისმეტყველისა, სომხურადაც მოიპოვება. სომხური სათანადო ტექსტი მრავლად არის წარმოდგენილი ხელნაწერებში. ჩვენ «მატენადარანის» შემდეგი ხელნაწერებით ვისარგებდეთ: № 1500 (803 ს. - 805 რ.), № 3495 და № 3284-ით. მათში ამ ნაწარმოების სათაური ასეთია: «Գրիգորի ասպուսა-ბაբასի (სართ. ხაჩისკიუიუსი) სოფაყაყცილჳ აჲ სსსიძიხაყისა»: ზემორე ხსენებულ კითხვათა ახსნა-განმარტებანი სომხურს: ზოგიერთ ნუსხაში, მაგ., № 3284-ში, აშიაზეა მოთავსებული², ზოგიერთში კი სრულიად არ იპოვება, მაგ., № 1500 და № 3495. აღნიშნულ ახსნა-განმარტებებს ე. წ. «შისოფანოზაჲ გიქრე»-ებშიც ვხვდებით. ჩვენი მიზნებისათვის ქვემოთ ზოგიერთ მათგანსაც ვიყენებთ. ესენია: № 5602 (126 ს. - 127 ს., XIII ს.-ის, ხელნაწ.³) და № 6362 (1181 წლის ხელნაწერი⁴).

¹ Թ. Զ. Չարքահան - Օրսահաւ: քաղոսւսէն Մսգո: Կերկ. ԿԿԵԹ..., ԿԻ. II, გვ. 87.
² მსგავსი კომენტარები ვენეციის კოლექციისშიც მოიპოვება თანახმად სარგსიანის აღწერილობისა: № 316.
³ მას V. I-ით აღვნიშნავთ. ⁴ ამას V. II-ით იღვნიშნავთ.

ქართული თარგმანის შემსრულებლის შესახებ ორგვარი ცნობა მოგვეპოვება. ერთი ეკუთვნის ნუსხის დამწერს, რომელსაც ის მინაწერის: სახით: ხელნაწერის იმ გვერდის ქვემო კიდეზე მოუთავსებია, რომელზედაც ტექსტს იწყებენ. აქ იკითხება: « გრიგოლ ომკელისა თარგმნილით: მეორე ცნობა კი ეფრემ მცირიძასგან მომდინარეობს. ეფრემი, როცა ის ხელმეორედ თარგმნის გრიგოლ ღვთისმეტყველის: ამავე სიტყვას, ასეთ შენიშვნას ურთავს: « ღიკვა ყავთ წმიდანთა და ქრისტეს შიყუარენო ეფრემისთვის თარგმანისა, რომლისა მიერ მეორედ ითარგმნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგოლ ომკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმნილით: ესე ოღონ ვპოვე, ხლო მე სომხურისა წილ ბერძულისაგან კუალად მეორედ ვიძიეღე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შვილსა და ბერძენისა შვილიშვილსადა, ნუ-უკუე-და არა უეჭველსა, თვთ უეჭვი და საკუთარი. წვილი: აღვირჩიე. (საქართ: მუზეუმის ხელნაწერთა A ფონდი, № 292, ფ 314)¹. როცოც, ეფრემ მცირის: ცნობა მოწმობს, და განსაკუთრებოთ კი ზემორე აღნიშნული: მინაწერი, გრიგოლის მიერ თარგმნილი ტექსტი ის ნუსხა უნდა იყოს, რომელიც ეფრემის თარგმანისაგან: სხვაობს და ხსენებული მინაწერი მოეპოვება მაგრამ როცა მას ჩვენი ვაღარებთ: ამავე ძეგლის სომხურ თარგმანს, რომელიც მხოლოდ ერთი რედაქციით არის ცნობილი, სრულ: შეზუღდრან ვერ ვპოულობთ. თქმულის სამთქმოდ მოვიყვანთ ნაწარმოებების ერთ ადგილს და მის იმ ახსნა-განმარტებებს, რომელიც ქართულში, როგორც უკვე აღვსიშნეთ, თვით ნაწარმოებს ერთვის, ხლო სომხურში ცალკეც მოიპოვება.»

სკითხვანი: მაღლისა ფილოსოფოსისა მიმართ, რომელი წინა-აღუდგების სიტყვთა: სარწმუნოებასა ჩუენსა].-

4იობასხანს ხსნდ ეწიხმაცოიხ: გლოხ-
ქანსს. ს გლიოიხსს გწიჩიასკანსა; ს
ღნიოსა: იაღაგა² სიფის. გსხიხსა³ სი-
რამდს⁴ ამყარ(ა)სსანოქსისს.

ა: შეშიმუსრენ: მე პითაგორეს დუმილნი;
ბ: ორთუიოსის უცერცოებანი და თვთ
იგინიფე მათთვის;

ქანსსან ხსნდ: ეწიღასიხი იხსასკანს; ს
ყასე მარძიხსა იიიიხსს. რიგ(ა)იფ, ს
ეღორე ზანსაყარ მერიფ რიგ(ა)იფს ს
ეღსრასიხს აიხიიიქსისს ს ირე იჯ რარა
იქ⁵ იაღაგა გსიფსკაყ მარმნიფ⁶ იიფისს
ხს გსანოქსისს. გსიჩიიორესა: გსანსა-
ყოღასიიქსისს⁷ ს გსანსაყანს- ს გსან-
ქმასაყასაქ⁸ სსკიოიქსისს⁹. გსქიასი-
იხსი გსიიფრასანს სსასანსამოქსისს.
ს იყარ(ი)სსაყასიიორს¹⁰, ს გიორა იაღაგა

გ: სეფიოსის ანალ-სახენი ზუაბით სილა-
ღენი:

დ: ჰბბბბღე შენ პლატონის შესახედავ-
თა და სხუად და სხუად გუამად სულთა
კვალეებისა ქადაგებანსა, და ვარემოქცივითა
ქცივასა სულთა ჩუენთასა; და უჭუერე-
ბით შუენიერთა მიშარტ-გუამთა ტრფი-
ღებანსა სულთასა.

ე: ეპიკორეს: უღმერთოებანა და ვანუ-
კუეთელთა შესახედავთა: ქადაგებანსა და
მისსა მას სიყოფით მშუებელოებანსა.

ვ: არისტოტელესსა შეეტიფე შენ სიტყუა-

¹ კ ვეველიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I. თბილისი, 1941წ., გვ. 151.
² უაღ-ები: ქანს. ³ ესხიას, ესხიასა, ესაქიხსა. ⁴ +ს. ⁵ გყანსასანს. ⁶ ანა.
⁷ მარმნიფს. ⁸ გსანსაყოღასიიქსისს. ⁹ + ქმასა. ¹⁰ სსკიოიქსისს. ¹¹ გაროსსაყასიორს:

მარკანსაგვი ჩოგ(ღ)იგ¹ ფრანს² მარგ-კაჟინ³ ანანოი-ბილნს. ყნმარანს⁴ ყანს⁵ ყანს-კანსაგნ⁶ დაღიყოი-ბილნს⁷ და დასჯაყო-ბილნს:

ნ⁸: კუალად მოწაფეთა მისთა მიმთმქევე(რ)ად წოდებულთაჲ განმიმარტე მე წარბ-მაღლობაჲ,

(ლ): გინათუ ნაყოვნებით უძღებებაჲ და სიღნიოწე გლებურთაჲ მათ.
ქანსს⁹ ხსმ დონაინო-ბილნს¹⁰ ყანან-ბილნს¹¹ აღწაყანსაგ¹², որ კაღაყა ას-ყოი-ბილნს, ქანს დიჩხს, კაღაყა¹³ კიღი, ქანს რქანს¹⁴ წარტაგ¹⁵ და ჯარაგ¹⁶, დოჲს ქანს მელირი-ბილნს¹⁷ ასყოი-ბილნს¹⁸ ჩოყი-ბილნს¹⁹ ასყოი-ბილნს²⁰ რაჯაგობნს:

სებთან უღმრთიუბით და ვარსკულაუთა ძლიერებასა რასმე ქადაგებენ და სავკრველ ჰყოფენ.

თარგმანებაჲ ზემოწერილთა მათ რიცხუელთა ძნიად გულის-კმის საყოფელთა სიტყუათაჲ

ჩქი-ბაგორას კაჯასყერი-ბილნს სესციუს²¹ რასმაჟერ²² ლიღი²³ ქინს²⁴ და იჯ²⁵ ხაღს²⁶ . ნ. ა. მ.

[ნ. I: ჩქი-ბაგორას კაჯასყერი-ბილნს სესციუს²¹ დიჩხ²⁷ ამ რასმაჟერ²² ლიღი²³ ქინს²⁴ დი²⁵ ყი-მასყოი-ბილნს²⁶ იღს²⁸ ხაღს²⁹ :

ნ. II: ნ. ა. მ. ჩქი-ბაგორას ლიღი²³ ყანჩქერ³⁰ დაჯასყერი-ბილნს:]

ორქანს ილიან³¹ ასაგ³² ჯიღს³³, ყი³⁴ დრად³⁵ სერმ³⁶ იღს³⁷ :

[ნ. I: ხს³⁸ ორქანს³⁹ ასყოი-ბილნს⁴⁰ ილიან³¹ ჯიღს³³, ყი³⁴ დრად³⁵ სერმ³⁶ იღს³⁷, ას⁴¹, იღ⁴². იღ⁴³ ილიან³¹ იღს³⁷... ნ. II: ორქანს³⁹ ასყოი-ბილნს⁴⁰ დრად³⁵ სერმ³⁶ იღს³⁷]

მასჩი-ბილნს⁴⁴ ასაგ⁴⁵ ბქ⁴⁶ ჩასკაღას⁴⁷ ხს⁴⁸ ჯიღ⁴⁹, აჟ⁵⁰ ამხსანს⁵¹ ბქ⁵² მარჩი⁵³ :

[ნ. I: (მასჩი-ბილნს⁴⁴)... ასაგ⁴⁵, ბქ⁴⁶ ჩასკაღას⁴⁷ ხს⁴⁸ იღ⁴⁹ იღ⁵⁴, აჟ⁵⁰ ამხსანს⁵¹ ბქ⁵² მარჩი⁵³ : ნ. II:

მოკლესა ჯელოვნებასა და ზეგარდამოახს განგებულებისა განსაზღვრებასა და რომელი მოკუდავებისათვის სულთა ჩუენთაჲსა ყო მან გამომეტყუელებაჲ და მოსცა კაცობა.

ნ: კითხრენ მე ხმაოებანიცა იგი და სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ღმერთთა მიერ ჯელით-ქმნულთა შეესყენს, რანი არიან ჯერანი მათნი. იცოდე მსხუერპლთათვისცა მათთა და ეშმაკთა მათთვის, მათ მიერ კეთილად დაბოროტად სახელდებულთა, რომელნი იგი ვითარცა ცნობა-მიღებულნი

ნ: კითხრენ მე ხმაოებანიცა იგი და სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ღმერთთა მიერ ჯელით-ქმნულთა შეესყენს, რანი არიან ჯერანი მათნი. იცოდე მსხუერპლთათვისცა მათთა და ეშმაკთა მათთვის, მათ მიერ კეთილად დაბოროტად სახელდებულთა, რომელნი იგი ვითარცა ცნობა-მიღებულნი

ნ: კითხრენ მე ხმაოებანიცა იგი და სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ღმერთთა მიერ ჯელით-ქმნულთა შეესყენს, რანი არიან ჯერანი მათნი. იცოდე მსხუერპლთათვისცა მათთა და ეშმაკთა მათთვის, მათ მიერ კეთილად დაბოროტად სახელდებულთა, რომელნი იგი ვითარცა ცნობა-მიღებულნი

ნ: კითხრენ მე ხმაოებანიცა იგი და სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ღმერთთა მიერ ჯელით-ქმნულთა შეესყენს, რანი არიან ჯერანი მათნი. იცოდე მსხუერპლთათვისცა მათთა და ეშმაკთა მათთვის, მათ მიერ კეთილად დაბოროტად სახელდებულთა, რომელნი იგი ვითარცა ცნობა-მიღებულნი

ნ: კითხრენ მე ხმაოებანიცა იგი და სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ღმერთთა მიერ ჯელით-ქმნულთა შეესყენს, რანი არიან ჯერანი მათნი. იცოდე მსხუერპლთათვისცა მათთა და ეშმაკთა მათთვის, მათ მიერ კეთილად დაბოროტად სახელდებულთა, რომელნი იგი ვითარცა ცნობა-მიღებულნი

ნ: ორფუთას ჰრომთა ფილოსოფი-მან შქულად დაუღვა მოწაფეთა თვისთა ცერცუნსა არა ჭამაჲ, რამეთუ თვთ (ნათესავსა მამისა თვისისაჲსა ჭამდა.

ილიან³¹ ჯიღს³³, ყი³⁴ იღ⁴³ იღ⁴³, ას⁴¹, დსერმ³⁶

ნ: სეფიოს ფილოსოფოსი აღზუავნა სხუათა ყოველთა ზედა ბრძენთა და თქუა წინააღმდეგომი რაჲსავე საჭმისაჲ არა ჯერ არს, არამედ ყოველი ჭეშმარიტ არსო.

¹ ავს-გბი: ჩოგო. ² ფანს. ³ მარგ-კაჟინ. ⁴ ყანს. ⁵ ყან-ჯაყოი-ბილნს. ⁶ სიტყუაჲ. ⁷ ყან-ბილნს. ⁸ აღწაყანსაგ. ⁹ ქანს. ¹⁰ წარტაგს და ჯარაგს. ¹¹ მელირი-ბილნს. ¹² ასყოი-ბილნს და ¹³ ჩოყი-ბილნს.

რიტორებრითა სიტყუთა მრორინედ გინა მიმომქევიერად სახელ-სდვეს. ხოლო წარბ-
-მშალღობედღად ღმრთის-მეტყუელმან ამისთვის უჩრღდა მათ, რამეთუ ზუაზნი იყუ-
-ნეს და ფუღღუნნი, და არავის ფრიად სიტყუთას მიუგებდღეს, არამედ წარბ-მალღ-
-ბით თანა წარპღდებოდღეს.

ღსაყასს ათ: რარუა იოიქასაყარაყარ ქისი:
I ს. I: ღსაყასს ათ: რარუა იონი იოი-
ქასაყარაყარ ქისი: V-მ: სმან ჯას ღას-
აარქასი მქასი რამარქის, დოი ქის ას-
ყასსქი ქ-მქ: ასრ იღყქის ქასა იოიქას-
მიღღქისან. I.

მასსე ქ რქასნოსაგ რ-სა ჯარა ხიო-
ყოქასსყის ს მასსე რბეს ყარჩი., დოი
ს. ანოსანსს. ღასიონ რაროი რ-სქის ას-
რქასსყისქ:

ერთიმეორის გვერდით ნიმუშად მოყვანილი ქართული და სომხური ტექსტები
(ჯერ ნაწყვეტი თვით ნაწარმოებიდან და მერმე ამ ნაწარმოებზე დართული ახსნა-გან-
მარტება) ერთმანეთს, როგორც ეს შედარებიდან ირკვევა, არ ხვდება ტექსტობრივ.
შეუძლებელია, მიიჩნიო ყაქმა, ქართულის ღედნად მის გვერდით მოყვანილი სო-
მხური რედაქცია. რედაქციულად სომხური უფრო ახლო დგას ეფრემ მცირისეულ
თარგმანთან¹ (რომელიც მას მისივე აღიარებით ბერძნულიდან უთარგმნია), ვიდრე
ომეელისეულთან. ამიჯომ სინამდვიღესთან უფრო ახლოს ვიქნებით, თუ დავასკ-
ვნით, რომ გრიგოლ ომეელის თარგმანის ღედანი არსებულისაგან განსხვავე-
ბული და, მაშასადამე, სხვა რედაქციისა ყოფიღა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული და სომხური ტექსტები ერთმანეთს არ
ხვდებ, ქართული მაინც მომღინარედ მიგვაჩნია ისეთი სომხური რედაქციიდან,
რომელსაც ჩვენამღის არ მოუღწევია. ამღენაღვე, ცხადიღა, ჩვენ ვიწყნარებთ
სწორად ზემოთ მოყვანილ ცნობებსაც, რომელთა მიხედვით ომეელის თარგმა-
ნი სომხურიდან მომღინარედ არის აღიარებული. ამ ცნობათა სისწორეს ზემო-
რე მოყვანილი ტექსტის ერთი აღგილი აღასტურებს. გრიგოლ ომეელის თარ-
გმანში მოგვეძოვება ერთგან იოი senn-ი, რომლის წარმოშობა, მგონიღა, მხო-
ლოდ სომხურ ნიღდაგზება შესაძლებელი. იგი ერთ ტერმინს შეესებ, ესაა
ღსაყასს-ის საპირისპორედ ხმარებული „გღესური“ (I. ნ. შეკითხვისა და ახსნა-
განმარტების მუხღები - 8). ღსაყას ფიღოსოფიური ტერმინიღა. იგი შესაღყვისს
წარმოაღღენს ბერძ. α.σ.α.α.α.ς - კვნიკოს-ისა. მართაღიღა, ძველ სომხურში. ოხმა-
რებ, კისისქიოს-იგ, მაგრამ პირველი (ღსაყასს), რომელიც ბერძნულის თარგმანს

¹ შედარებისათვის! ეფრემის თარგმანის შემღვე სეღნაქერს ვიყენებღით. A - N 292, გვ. 313.

წარმოადგენს (XCV - ჯილ-ქალი), უფროს გავრცელებული ძველ ქართულ ჟილ-სოფიურ მწერლობაში ბერძნული ტერმინია სესხებული - „კვნიკიელ-ის“ ან „კვნიკიელ-ის“ სახით. გრიგოლ ოშკელი, ეტყობა, ვერ დაჰკვირვებია ჯერჯერად საქმის ვითარებას: ჯსსკსს ამოუჯივითხავს ჯსსსკსს აღ, რაც აღრინდელი ქართულთ „მდაბურ-ს“ ან „მდაბილ-ს“, ე.ი „გლეხს“ აღნიშნავს, რ მოუყია ტერმინით „გლეხურ-ი“. სხვანაირად ჩვენ კვნიკიელ-ისათვის ვერ მივიღებდით ქართულ შესაბამისად „გლეხურ-ს“. ამრიგად, უფრემ მცირის ცნობა სწორი ჩანს და გრიგოლ ოშკელის მიერ სომხურიდან შესრულებული თარგმანიც გრიგოლ ღვთისმეტყველის აღნიშნული ნაწარმოებისა შართლაც დაყული გვაქვს ზემოთ აღნიშნულ ქართულს ხელნაწერში (A - № 87).

აკად. კ. კეკელიძით გრიგოლ ოშკელს, რომელიც მისი შესყდულებით ოშკის ღავრის ძმათავანი უნდა ყოფილიყო და X ს-ში უნდა ემოღვაწენა¹, გრიგოლ ღვთისმეტყველის სხვა ნაწარმოებიც უნდა ეთარგმნა. ერთ-ერთ ასეთ ნაწარმოებად მის მიიჩნია „ქებაჲ და შესხმაჲ ნეტარისა კესარიოს ძმისა თვისისაჲ (A - № 87, გვ. 785-824). ამ ნაწარმოების შედარებაში სომხურ შესაბამისთან, რომელიც ხელნაწერებშია მხოლოდ ჯერ დაყული, გაგვირკვია, რომ მიმართება ქართულსა და სომხურ ტექსტებს შორის ისეთივეა, როგორიც წინა შემთხვევაში; არი თუ ტექსტობრივ უარამედ რედაქციულადაც სომხური სხვაობს ქართულისაგან. არის თუ არა ისიც ოდესმე სომხურად არსებული რომელიმე რედაქციიდან ნათარგმნი, ძნელია გადაჭრით რისამეხ თქმა, რადგან რაიმე non sens-ი ამ არ შეინიშნება.

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბილისი, 1941 წ., გვ. 154-152.

ეს გრიგოლი, როგორც ამას მართებულად აკად. გ. ჩუბინიშვილი მიიჩნევს ერთს თავის გამოუქვეყნებელ შრომაში, უნდა იყოს ოშკის მონასტრის ტაძრის წარწერაში მოხსენიებული გრიგოლი. აკად. ივ. ჯავახიშვილის დათარიღებით წარწერა უნდა იყოს ამოჭრილი 958-966 წ.წ. შორის (ქალეო გრაფია, გვ. 164-165). ამრიგად X ს-ის მეორე ნახევარზე მოღის გრიგოლის მოღვაწეობა.

1. В развитии грузино-армянских литературных связей в прошлом (с V по XII ст.) наметаются три этапа: первый охватывает время с V до по VIII в., второй охватывает IX-X вв. и третий - XI-XIII вв.

2. До VIII в. грузинская литература уделяла должное внимание армянской литературе, как и литературе других сопредельных христианских стран. Но особенно живой интерес она должна была питать к армянской литературе в эпоху тесного общения грузинской (картлинской) и армянской церковью (V-VI вв.). Лишь впоследствии, благодаря включению Картли в сферу византийского влияния, грузинская письменность устанавливает с Византией более тесные связи.

Грузинская литература первого периода, приветавшая главным образом историческую Квемо-Картли, носит, в основном, чисто церковный характер. Литературные памятники Грузии, обнаруживающие связь с армянской литературой, в большей своей части относятся к библиологии или же к агиографии. Пока не только не разрешен вопрос взаимного использования других памятников письменности, но даже трудно утверждать с достаточными основаниями степень использования этой церковной литературы.

В области агиографии армянская литература не избежала связи с грузинской письменностью, что находит подтверждение в армянских редакциях „Муженигества Шушаники“. Эти редакции носят следы влияния древне-армянского перевода, который был сделан с грузинского оригинала, написанного Лавром Куртавели в последней четверти V в. Так это с древнейших времен грузино-армянские литературные взаимоотношения были двустороннего характера, а не односторонние; здесь ли имелось дело с взаимосвязью, а не с влиянием грузинской литературы на армянскую, или же - наоборот, как иногда ошибочно представляют себе некоторые.

3. С конца VIII в. огаз грузинской письменности перемещается из исторической Квемо-Картли в уругое место, благодаря создавшимся политическим и экономическим условиям (в основном из-за арабского господства). К этому времени уже расцветает грузинской письменности, принятой национальным самосознанием, созда-

ются в IX-X вв. благоприятные условия в юго-западных провинциях страны, главными образцами — в Тао-Кларджети, где к этому времени особенно усиливается грузинский элемент. Тесная связь Тао с Карти, особенно усилившаяся со второй половины VIII в., совершенно изменила облик всей этой провинции Грузии. Происходит отгрузинение как местного, туземного, так и пришлого армянского элемента; тут сыграло видную роль и конфессиональное единение армян с грузинами, что, конечно, способствовало усилению литературных связей двух народов. Влияние грузинской культуры здесь было настолько мощным, что даже для широких слоев армянского населения творения древних армянских писателей становятся или понятными лишь в переводе на грузинский язык; новые произведения же в этой среде создаются на грузинском языке.

4. В последующий период (XI-XIII вв.), в эпоху единой Грузии, связь с армянством становится еще более многосторонней. Теперь она охватывает широкие слои армян не только самой Грузии, но и большей части Армении, находящейся в сфере политического влияния Грузии. Для привлечения на свою сторону Армении, что властно диктовалось тогда государственным интересам Грузии, были использованы влиятельные круги армянской светской и духовной знати. Большую роль в этом направлении сыграли монастыри и обители, в руках которых и было сосредоточено тогда идеологическое руководство. Монастыри эти и принадлежали конфессионально родственному армянству, а не всему народу. Конфессионально же туземный лагерь армянского духовенства, наоборот, избегал связи с грузинами и, пользуясь своим влиянием, тинил всяческие препятствия тем, которые шли на какие-либо уступки, как в вопросах религии, так и в вопросах ее обрядового цикла для сближения друг с другом. Для борьбы с этим лагерьем и для того, чтобы поколебать его влияние, руководители грузинского государства и церкви прибегают к помощи конфессионально соответствующей, части армянской церкви и при содействии последней ведут борьбу если не за полное конфессиональное единение грузинской и армянской церквей, то за выработку хотя бы общих церковных порядков.

Следствием таких взаимоотношений и являются переводные литературные памятники с грузинского на армянский, будь то оригинальные произведения грузинских писателей, или же переводные с других языков. Переводных памятников с армянского на грузинский пока не встречается; очевидно армянская литература этой эпохи, в отличие от прошлого (когда груз. литература порывалась от нее, главным образом, переводные памятники), не давала примечательных памятников иностранной литературы. Теперь грузинская литература сама устанавливает непосред-

ственные широкие связи с иностранными источниками, которыми питалась и армянская литература.

II:5. Литературные памятники, возникшие в результате грузино-армянских сближений в прошлом, делятся по содержанию на три цикла: агиографию, экзегетику и философию. Грузинские переводы IX-X вв. с армянского следующие: а. Мугенигество царевны Сандухты; б. Мугенигество Осция и друзей его; в. Мугенигество свв. Сукавейцев; д. Мугенигество Аристахеса, Вртанеса, Усика, Григориса, Даниила; е. Мугенигество Нерсеса, архиепископа Армении, и епископа Хада; ф. Конгина Саака Партева; г. Мугенигество Вардана; х. Мугенигество Шушаники (т.н. краткая редакция); и. Мугенигество Атопа; j. Мугенигество Изидозига; к. Мугенигество Давида Двинского. Все эти «Мугенигества» представляют чтения на установленные церковью дни памяти армянских подвижников. Переписанные житийно-мугенигестские книги касаются армянских святых, подвижавшихся в Армении в разное время, начиная с эпохи первых христиан до начала VIII в.

Армянские переводы с грузинского также принадлежат к агиографии. Пока это нам известны два памятника: «Мугенигество Шушаники» Якова Цуртавели и «Житие Дионисия Ареопазита». Первый из них принадлежит к оригинальной грузинской литературе, а второй — переводной.

Экзегетические и богословско-философские памятники с армянского на грузинский переведены в X в. Их авторами являются не армяне, а отцы католической церкви: Епифаний Кипрский и Григорий Богослов. Епифану принадлежит «Толкование псалмов», а Григорию — «Слово к Евномианитам».

III:6. Когда, кем и по чьему заказу были переведены экзегетические и философские произведения — уже известно. Об этом нам повествуют записи переводчиков или же другие древние историко-литературные сведения. Но этого мы не можем сказать о тех агиографических памятниках, которые переведены с армянского на грузинский язык.

Не определено время возникновения грузинских переводов агиографических памятников, во всяком случае, не выработан один общий взгляд на этот вопрос. Для датировки прибегали к истории культурных и политических отношений Грузии и Армении, в частности, к истории взаимоотношений церквей грузинской (Картлийской) и армянской, не забывая при этом и языковые свойства текстов.

7 Иные пути постараюсь разрешить этот вопрос безвильский ориен-

малист Р. Реетерз. Он берет за основу упоминание тех дней, которые выставлены в книгах житий и чудесностей для памяти подвижников, перед заглавием. Упоминания указанных дней по рилскому календарю, именующиеся в грузинских переводах, Р. Реетерз предполагает как надлежащее переложение упоминаний тех дней, которые в оригинале приводятся по национальному армянскому календарю, как в части названия месяцев, так и чисел.

Наблюдение Р. Реетерз-а оправдывается лишь частично: Когда мы берем данные указанного порядка всех переведенных памятников, то ясно видно, что соответствие соблюдено только между месяцами, а не числами. Последние везде остаются почти что неизменными: Точная датировка возникновения памятников, с приурочением к определенному году, невозможна. Определение интересующей нас даты возможно лишь приблизительно. В пределах 120 лет. На этой основе появление этих переведенных памятников может быть приурочено к периоду 840-960 гг.

IV в. Время и место возникновения других переведенных памятников с армянского, так же как и личность автора и читательский круг, выясняется или по записям, которыми снабжены эти переводы, или же по древним литературным сведениям и припискам переписчиков древних рукописей. Согласно упомянутым источникам, переводчиком экзегетического произведения является Даги, деятельность которого протекала в начале века, повидимому в одной из обителей южных или западных окраин Тао-Кларджети, а переводчиком богословско-философского произведения Григория Богослова называется Григорий Ошкели, живший и подвижавшийся во второй половине X века в Ошкской обители Тао. Оба переводчика грузины, и среда, интересы которой они имеют в виду в своих работах, грузинская.

9. Не выяснен вопрос о том, по чьей инициативе и при непосредственном участии кого были сделаны грузинские переводы агиографических памятников. Исследователи так или иначе еще затрагивали вопрос о времени возникновения этих переводов, но другие вопросы, связанные с этим, или не ставились — как будто все они убеждены в том, что эти переводы возникли по почину грузин в соответствии с их интересами. Только лишь проф. Ал. Хачанашвили вскользь отмечает, что армянские слова, оставленные без перевода, и невыдержанный стиль встречаемые в грузинских переводах, показывают, что перевод сделан с армянского языка армянином же. Но вопрос о том, потребности какой среды удовлетворяли эти переводы, не ставился и покойник Ал. Хачанаш-

швили.

10. Этническая принадлежность переводчика и среда, которой он служил, прежде всего выясняются соответствующими косвенными указаниями сапих текстов. Такие указания целены в «Экитии Нерсеса архиепископа» и в «Мугенигестве Шушаники» (т.н. в краткой редакции). В грузинском переводе «Экитии Нерсеса» Армения неоднократно именуется как «страна наша»; трудно представить себе, чтобы в этой форме сохранил бы эту форму грузин переводчик. В таком же духе и в переводе «Мугенигеста Шушаники» первые армянские иерархи названы «виновниками просвещения нашего», что также является неподходящим выражением в устах грузина переводчика, в частности для гитательской среды данного переводного памятника IX-X вв.

11. В переводах остальных агиографических памятников подобных текстуальных указаний больше не находили, но за то теперь уже отыскивается новый признак, по которому выясняется, как этническая принадлежность переводчика, так и гитательская среда. Этот признак — язык наших памятников, в первую очередь — лексика, и в частности армянские слова, оставленные без перевода (большею частью — термины), а затем и фразеологические или синтаксические арменизмы. Такую невидержанность стиля опять таки можно допустить лишь армянами переводчик, а безболезненно воспринять — армянская гитательская среда.

Оставление терминов без перевода, и то с полным сохранением формы оригинала и в тех случаях, когда некоторые из них в несколько отличной форме кое-где попадают и в ранних переводах (не говоря о том, что они встречаются в грузинской литературе в позднейшую эпоху, по традиции), свидетельствует, что для гитательской среды, интересами которой переводчик руководствуется, они понятны лишь в такой неизменной, чисто армянской форме.

12. Это данная картина возникновения грузинских переводов агиографических памятников по представленным признакам является правильной, это подтверждается и одним сведением, которое занесено переписчиком в виде записи перед заглавием «Мугенигеста Оския и друзей его» в грузинской рукописи. По остаткам букв, в месте умышленно подскобленных, читается, что «эти чтения армянами переведены» (по Марру же: «эти (мугениг)еста с армянского переведены»). Эти слова, после указанных нами признаков, должны быть поняты лишь в том смысле, что, как «Мугенигества Оския и друзей его», так и другие «чтения» армянских подвижников переведены на грузинский язык армянами, конечно, с армянских оригиналов. Снабдить та-

кой справкой перевод, побудило, потому находит нужным составитель (или переписчик) афонского «Многоглава», чтобы заранее дать ответ на всплывавший, вольно или неволью, вопрос, почему внесены такого рода переводы в афонский сборник, где наряду с житиями и чудотворствами грузинских и иностранных подвижников помещены и памятники армянского происхождения.

В сборник, предназначенный для обслуживания грузинской церкви, переводы армянских агиографических памятников могли попасть лишь в том случае, если они признавались единоверными армянами (диаспоритами). Таковыми они действительно могли быть, так как подвижники, жития и чудотворства которых внесены в афонский сборник, подвизались в эпоху, предшествовавшую окончательному торжеству антихалкедонитского крыла армянской церкви (726 г.).

V: 13. Среди армян Тао, подвергавшихся полному и постепенному огрузинению, возникает потребность выявлять подвижников и местного происхождения. На этой почве появляется и оригинальная литература на грузинском, более им понятном языке, куда могут быть отнесены «Чудотворство Давида и Тиригана», а также «Чудотворство отроков Колайцев», которые, как уже выяснено акад. К.С. Кекелидзе, как по слогу, так и по сюжету близко стоят друг другу. Указанное обстоятельство со всей очевидностью выявляет, потому мы до сих пор не можем найти каких либо следов приведенных произведений в армянской литературе.

14. Что «Чудотворство Давида и Тиригана» создано в огрузинившей армянской среде, и то автором армянского происхождения, выясняется показанием самого текста. В этом памятнике Нерсес Великий, католикос, прозван «святым отцом нашим». А это, как было показано на примере некоторых переводов, мог сказать в IX-X вв. только армянский автор, а воспринять — круг армянских читателей или слушателей.

Нерсес Великий, как уже установлено (акад. И.А. Джавахишвили) является Нерсесом III-им родом из Ишхана. Выяснено также и то, что «Чудотворство Давида и Тиригана» составлено не современником, а автором довольно позднего времени, середины IX в., т.е. спустя два столетия. Это произведение принимают за перевод с армянского языка (акад. Н.Я. Марр, акад. И.А. Джавахишвили, акад. К.С. Кекелидзе); однако ввиду отсутствия всякого следа этого памятника в древне-армянской литературе и того обстоятельства, что в нем не проглядывают характерные признаки, которые мы встречаем в явно переводных памятниках, должно указывать на то, что это произведение вовсе не

существовало на армянском языке.

15. С «Мукеничеством Давида и Тиритана» с языковой стороны близко стоящий памятник «Мукеничество отроков Қолайцев» должен был возникнуть в упомянутой среде переводчика и его читателей. Оно действительно оригинальное произведение, составленное на грузинском языке (акад. Н. Я. Марр, акад. И. А. Джавахишвили, П. Б. Ингорова), и ни в каком случае не перевод (переводник считает акад. Қ. С. Кекелидзе), по тем же языковым признакам, какими характеризуется «Мукеничество Давида и Тиритана».

VI: 16. Время и место возникновения армянских переводов с грузинского, которые относятся к агиографии, выясняются или из записей списков этих памятников, или же из других историко-литературных сведений. Время возникновения переводов падает на IX-X вв., а местом является или Тао (если не сопредельный с ним какой-либо край Армении), или же такой иностранний пункт, где грузинский и армянский элементы издревле встретились друг с другом. Между прочим, таковым являлся и Иерусалим, где сделан перевод с грузинского на армянский «Жития Дионисия Ареопазита».

VII: 17. Грузинские переводы с армянского, которые до нас дошли в списках X-XI вв. (переведены же в IX-X вв.), имеют весьма важное значение для восстановления древнего текста соответствующих армянских памятников, так как последние сохранились лишь в более поздних списках.

18. Одна часть упомянутых армянских агиографических памятников извлечена из сочинений древне-армянских историков, дошедших до нас в более поздних списках. При слитии грузинского текста агиографических переводов с историческими произведениями, выясняется, что текст имеющийся в нашем распоряжении поздних списков этих исторических произведений не совпадает целиком с соответствующими местами грузинских агиографических переводов. А так как грузинские переводы всегда характеризовались безупречной точностью в текстуальном отношении, то из вышесказанного получается, что грузинский текст агиографических переводов представляет более раннее значение соответствующих мест произведений древне-армянских историков.

19. Так как означенные грузинские переводы агиографических памятников исполнены в IX-X вв., то их оригиналы должны принадлежать к эпохе не позже IX в. Переводят их на грузинский язык армяне диофизиты, для которых со второй четверти VIII в. уже становятся неприемлемыми те армянские литературные произведения, которые возникли без их участия и вне круга их единомышленников. По этой причине оригиналы их

переводов (арм. агиографические памятники) к указанному времени (к концу первой четверти VIII в.) должны были уже существовать, а первоисточники этих последних (т.е. исторические произведения) и несколько раньше.

20. Так как среди таких первоисточников илмеется и «История Армении» знаменитого Моисея Хоренского, то, без сомнения, указанное выше обстоятельство представляет важное подспорье для датировки возникновения этого исторического памятника. Таким образом выясняется, что Моисей Хоренский не мог жить и творить позднее начала VIII в. В виду этого для нас являются неприемлемыми утверждения тех исследователей, которые считают Моисея Хоренского деятелем VIII или IX вв.

21. Сравнение переведенных с армянского памятников, исполненных грузинами, с соответствующими армянскими текстами, выявляет, что эти переводы, не в пример более ранним, не характеризуются точностью, что, как видно, объясняется отсутствием надлежащей опытности со стороны переводчиков и менее обостренным интересом к армянской письменности. В некоторых же случаях несоответствие между существующими грузинскими и армянскими текстами может быть объяснено и тем, что возможно существовали на армянском языке редакции памятников иного рода, чем дошедшие до нас, и от них то и происходят наши переводы (как напр. «Слова Григория Богослова»).

III: 22. Переводы этой эпохи, разобранные с лексической точки зрения, в особенности в отношении тех слов, которые являются общими в армянском и грузинском, рисуют вполне определенную картину. Попадаетея часть слов (илмеется в виду в основном груз. переводы агиографических памятников), которая тождественна с лексикой переводов других эпох; другая часть слов в произведениях разбираемой эпохи отлйгается от слов, употребляемых в переводах других эпох, воспроизводя точную транскрипцию (вернее транслитерацию) в чисто армянской форме; это в связи со всем вышесказанным отнюдь не должно служить доказательством большой древности текста переводов, как это казалось акад. Н. Я. Марру. Третья часть представляет из себя совершенно новые слова, не встречаемые в других переводах, так как они там переданы в виде переводных грузинских соответствий, а здесь они транскрибированы (вернее- транслитерированы) с армянского.

Такая приверженность к передаче общих с армянским языком слов в их чисто армянской форме указывает на факт существования особого круга читателей и обслуживающих их переводчиков.

IX: 23. Этим же обстоятельством объясняется и та склонность к точной транскрипционной передаче собственных имен (литных и географиче-

гескиш), которую так часто проявляют переводчики разбираемых памятников данной эпохи и данной местности (Тао — IX-X вв.)

Такая передача общих с армянским языком слов, так же как и собственных имен, проливает свет на особенности Тао-Кларджетского диалекта армянского языка. При изучении этих сторон выясняется, что в передаче гласных переводы больших изменений не показывают, так же как и в передаче согласных. Лишь в передаче дифтонгов наблюдается изменение в сравнении с тем, что принято для ра и й эпохи армянского языка.

х:24. Наконец, памятники, переведенные с грузинского на армянский язык, для вопроса о времени возникновения их оригиналов имеют важное значение. Факт, состоящий в том, что произведение Якова Цуртавели — «Илугенигество Шуманики», которое в выборках перевел на армянский язык деятель начала X в. Аарон Ванандский для своего компилятивного труда — «История лицетского креста» — делает неприемлемым взгляд Р. Реетерса, по которому этот памятник является якобы произведением XI-XII вв. Сочинение Ванандского умножает еще одним важным аргументом доказательства тех, которые доводами иного порядка опровергают мнение Р. Реетерса в вопросе о возникновении произведения Цуртавели.

Факт появления армянского перевода грузинского «Жития Даниила Ареопазита» в 80-ых годах IX в. доказывает существование оригинала на грузинском языке к этому времени.

Մ Ե Յ Ե Մ Ե Ո

IX-X կ.կ. աշխարհագրագիտություն

ժանտ. և նախ. Վրաց. Կրթությունը:

წყაროები

A'	ფრაგმენტები - ჯანოტა ოსტროვსკა	1897 წლ.	გვ. 129-133.
A''	ფრაგმენტები «მადეზადარანისა»	N 159	
A	ფრაგმენტები - წაღმადღეს	1851 წლ.	გვ. 225.
B	«მადეზადარანის» ხელნაწერი	N 6196	1227 წლ.
C	"	N 3779	" "
D	"	N 4874	XIV ს.
E	"	N 4709	1344 წლ.
F	"	N 7443	XIV ს.
G	"	N 3787	" "
H	"	N 1523	XIV-XV ს.
J	"	N 3797	" - " ს.
J	"	N 4670	1401 წლ.
K	"	N 1524	" "
L	"	N 1521	1404 "
M	"	N 4802	" "
N	"	N 996	1442 "
O	"	N 993	1456 "
P	"	N 4869	1482 "
Q	"	N 4822	1491 "
R	"	N 3791	XV ს.
S	"	N 4929	" "
T	"	N 4676	" "
U	"	N 4716	1551 წლ.
W	"	N 2782	XV-XVI ს.
X	"	N 3772	XVI ს.
Y	"	N 4677	" "
Y'	"	N 6632	XVI ს.
Y''	"	N 992	1651 წლ.
Z	"	N 994	1721 წლ.

- Ag. Ագաթանգեղոս Պարմուրիւն չայոց, Տիգրիս, 1909.
- Au. Լիակարար վարդ և վկայաբանութիւն սրբոց... Ի Մ. Ագեբեան, հ. II.
- El. Եղիշէի Պարմուրիւն Եարդանանց, Մոսկուա, 1892.
- Ls. Ղազարայ Փարպեցոյ Պարմուրիւն չայոց, Տիգրիս, 1904.
- Ms. Մովսիս Խորենացոյ Պարմուրիւն չայոց, Տիգրիս, 1913.
- Pb. Սոփերջ չայկականք: 1-Ք, գვ. 77-83; 2, 3, 9, 11 - ըն.
- Pk. Փասարոսի Բուզանդացոյ Պարմուրիւն չայոց, ՍՄԲ, 1883.
- Vn. Սոփերջ չայկականք: 1-Ք, գვ. 44-46.

* სომეხთის ს.ს.ს. საბეჭდო-საბეჭდო სტენოგრაფიული ხელნაწერთ-საყვანი („მადეზადარანის“).

1. სომხურიდან ნათარგმნი აგიოგრაფიული ძეგლები

1

ԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՆԴԱՆՈՅ ԴԱՏԵՐՆ ՍԱՆԱՆՈՒԿՈՅ ԱՐԶԱՅՆ

თთუესა შინსია:ე:

ნაშეგად. წმიდისა დედოფლისა სანდუხების

Սուրբն Սանդուխար էր դուստր
 Սանսարկոյ արքային հայոց և
 էր կոյս. և ի քարոզել առաքելոյն
 Թարգետի գհանն կենաց (նա)յա-
 ժարութեամբ ընդունէր; և հաւա-
 րաց յկայրուած կենդանի, որ
 արար զերկինս և զերկիր. և ցանկոր-
 դեաւ էր յար և յերկիր. և սնաւ
 արբութեամբ: Եւ ի դէպ ժամու եր-
 թնաւ առ (սուրբ) առաքեալն
 լսել ի նմանէ գհանն կենաց, որ-
 ով զիւր գհանն ապրեցուցէ ի
 պարարանաց բանսարկուին և
 ի հայրենեացն յուրութենէ կալ
 հասպարտուն ի հաւապուն, և
 ի փորձութեանց զերժանել ֆրիս-
 րոսիւ: Եւ ի առաքեալն. «Զգոյշ
 կաց և յարարիր զբարիոք յար-
 րուն որք նեղեն և կեն գեւզ,
 դիր ի սրտի քում զֆրիսպոս.
 և կարդա (բուրով սրտի քով)
 զնա, և հասցէ գեւզ յազնա-
 կանութին. և զարարուցէ գեւզ,
 և յամալթ առնէ զհակառա-
 կորդան (քո) և յի քաղցրաս-
 ցի գեւզ սեր երկրային և ան-

წმიდაჲ სანდუხე ესული იყო
 სანატრუკისი მეფისა სომხითისაჲ. 5
 სა, და იყო იგი ქალწული, და ქა-
 ლაგებითა მოციქულისა თადეოზი-
 სათა სიტყუაჲ იგი ცხოვრები-
 საჲ გულმოდგინედ შეიწყნარა
 (მითხრობითა თვსთავან მსახურ- 10
 თა). და ჰრწმენა (უფალი) ღმერთი
 ცხოველი, რომელმან ქმნნა ცა და
 ქუეყანაჲ. და სურითა შიშით და
 მას სიწმიდით შველვიერ ჰყოფ-
 და. და ჰოვა ეამი და იხილა ში- 15
 ციქული და (გულისმოდგინებითა
 დიდითა) იხმინა მისგან სიტყუაჲ
 ცხოვრებისაჲ, რომლითა იცნა
 თავი თვსი მზაკუვარებდათავან მტყ-
 რისათა და შეცთომილებისაგან 20
 მამათაჲსა. და (იგნება) დადგრო-
 მად მტკიცედ სარწმუნოვნასა ზე-
 და და ქრისტეს შიერ. ესნაჲ გან-
 საცდელთაგან. ჰრწეუა მოციქულ-
 მან: «ფრთხილ იყავ და ეწყვე 25
 კეთილად მაჭირებელთა და რ-
 მელნი დაგამჯობენ შერ, და ილივ
 ქრისტე გონებანსა შენსა და მზა-
 დოდე მას, რაჲთა შეგეწყინოს შერ

3. სანდუხების. 4. სანდუხე. 7 თადეოზისა. 11 ի յար P. 18 ცხოვრებისაჲ.

5 ვალო, որ ათასარ է და დაღი-
 ლორს, და იგი სი და ბრს, ალ დასა-
 ყოდ და იოსოდ და სიროქს: ფრხაყო-
სი ამრავი ყდეს, და იგი მრბდეს-
 10 გი ათ ყდეს ჯარს; და იგი ყარხგნს
 რსარე ჯარის რრრრს ყდეს ი
 იოსონს ყარხგნს და იოსონს
იოსონს იოსონს, იოსონს და იოსონს-
 15 გე ყდეს (რნო სორეს და) რნო სი-
 რქსა (ანოსან) იორი ი მონს
 (ჯარჯარანსა და) ყანსანსა
 ყორ რნონსთეს ნა დასს ანოს-
 20 ანს ფრხაყოს (ფრხაყო და და-
 ყოდეს):
 25 რომელნი თავსდებად არიან მენდა
 და სახელისათეს ქრისტესისა».

და განვადლოვროს მეს, რადთა არცხ-
 ნო მკლამსა და ნუ დაგვტებდინ მენ
 სიყუარული ამის სოფლისა, რომე-
 5 ლი დღეს არს და აღრე წარწყმდ-
 მის და უჩინო იქმნების, არამედ
 განმტკიცენ სარწმუნოვებითა და
 სიყუარულითა და სასოვებითა
ღმრთისა რადთა, რადთა არა შეგვხს-
 10 მენ მორბი, და ნუმცა შეგვარყევინ
 მენ ღონისძიებანი ეშმაკისანი სასო-
 ვებისათეს საუკუნოდასა და წარუვა-
 ლისა კეთილთა, რადთა მზიარულ
 იყო მოყუარება მისთა თანა საცან-
 15 ჱველთა მიერ (ამის სოფლისათა),
 და სახელისათეს ქრისტესისა».

მას ვამსა მოიწინეს წარჩინებულ-
 20 ნი იგი სომხითისანი და ჰყვანდა
 მათ თანა სიმრავლს იგი მკედართად
 (და მივიდეს) კარად, სადა იგი იყო
 მოციქული. ხალხ იგი განვიდა მო-
 25 რის მათსა და წარვიდა, და მათ ვენ
 იხილეს იგი. და ფრიად ძიებდა იყო
 წმიდისა მოციქულისათეს, და ვერ
 ჰოვეს იგი. და შეიპყრეს წმიდა
 30 სანდუხტ და ეტყოდეს მას: «ნაცვა-
 ლად ამისთეს, რამეთუ დაუტევენ
 კერპნი და ავინე დიდსა მეფესა,
 მამასა მენსა, და მიხუედ ღმრთი-
 35 სი ქრისტეანეთადას, ამისთესდა მზრ-

16. ანა + ქანსარძალის C P B. Vn; სარქარარქს ჯაიოგ] რარქაროი იქ-
 სანსქს C Vn, რარქაროარქს O. 17 რაყოლმ აბს. Vn; დასარქანსადას + რანსორქმ
 Vn. 18 ათ რორანს C, რორანს P B., ათ სო O. 18-19 იორ ქრ... რარქო აბს.
 CO Vn. 19 სო] სორქ ათარქანს CO Vn; ნ ყანსა CO. 20- (გვ.) და სო-
 20 და იორს... იორს სორქ ათარქანს აბს. Vn. 20 ყანსანს CO. 21
 რანსორქ ყანსა რარქ ათარქანს რანს C, რანსორქ ყანსა სორქ ათარქანს
 რანს O. 22 ნ რქსა იორ ყანსანს] რან სოყა CO. 24. რანს C; ყანსანს რანს
 25 აბს. CO. 25 დასარქანს + მორ CO; სეინობრხტ. 27-28 და დასარქ... რანს-
 30 რანს აბს. CO. 29 რ ათარქარქსა ჯაიოგ O.

հիս. վասն այսորիկ շարամա՛հ սպան-
ցուք գեղ»: իսկ սուրբն Սանդուխար
հայցեալ յերկինս (հանդերձ արարա-
սուաւք) աղաղակեր և ասէր. «Ճէր
Յիսուս Բրիսպոս հաս յաւգնա-
կանութիւն ի պատերազմիս, որ նե-
ղեն գիս. և զարացո՛ւ պիս ի ժուժ-
կալութիւն պնդութեան ներութեանս
մեռանել վասն անուանդ քո մե-
ծի, (և ընկալ) և խառնեա՛ս պիս ի
գունդս սրբոց քոց և ի թիւս այն-
ոցիկ, որք սիրեցին գեղ և հա-
ճոյ եղեն աստուածութեանդ քով:
որոց փառաւորես: Եւ մահք իր-
եանց առաջի քո պերութեանդ»: իսկ
սուրբ առաքեալն մաւրա-
կից եղեալ քաջաւերեր վերանե-
լին ի Բրիսպոս (Յիսուս): Եւ ասէ
սուրբն Սանդուխար. «Հայր իմ, մի
թողոր պիս, մինչև կարարեցից
պընթացս (իմ)»: Ասէ սուրբ առա-
քեալն. «Պինդ կաց և զարացիր
(ի Բրիսպոս Յիսուս). և այժմ՝ պե-
սանես գիրիսպոս, առ որ անձկա-

մշրաճ գրեմտա շղջանողւոտ շեք, և
համետոյ ցեմքն շեք ցոնեմա գրեցանա
սոմեոտիսնասա. Եւ լո ճմիճաճան սան-
ընք շղջանեմա տոալն շեյաճ և
ոցոաճ և լաճըմտ: «ոցաճ ոցս 5
միսնց, մոցը շեմքնաճ և շեմքնա
ճմիս, հոմելի մաղքըմն մե; և ճան-
մաճլոցրե մե ճալոտա շեմտա մոսո-
յաճ և ճեղիսն շեմնատշն ճմիճը-
նա, և (և ճեղտա մաճ տանա) շեմքնոյ մե 10
ցոնըն ման ճմիճաճա շեմտան և հո-
ցեքն ման, հոմելտա շեյցոյաճըն
շեք և ճատն ոցքըն և մաղքըմն
շեքնա, հոմելտանի ճլըմքըլ ճոյան
և շեյաճըն մաճնի հինաճը շղջըմնի 15
շեմնա». Եւ լո ճմիճաճ մոցոյաճ
մեյաճ հինաճը մաճն և ճանմաճ-
ընըմա նեյճան ման միսնցն մո-
մաճ. և ճմիճաճ սանընք (ոցը-
ընըմա և) ոցոաճ: «ճաճա ոց- 20
մո, նո ճաճըմոճ մե, շլընըմնի
աղջանողո սոճաճ». Եւ ճմիճաճ
մոցոյաճըմն ճըմքն: «ճանմոյաճը
և ճճ ճեղաճ ոցիլո միսնց, հո-

1 վասն այսորիկ] արդՇ, վասն որոյ Օ; չար մահուամբ ՇՕ. 3 հայ-
եր... յերկինս արարասուաւք Շ, արարասուաւք դիմաւք հայեր յերկինս Օ;
նյմեոտիսնաս; նյոնըլընք. 4. պէր+իմՇ. 5. Բրիսպոս+ կարուամ իմ Օ; հաս+
ինճ Շ; յաւգնականութիւն +ինճ և փուր փղայութեան իմոյ համբերութիւն Օ,
+և փուր փղայութեան իմոմ՝ համբերութիւն Շ. 6 միսնց. 6-9 որ նեղեն պիս...
անուանդ-քո մեծի abs.ՇՕ. 10 և ընկալ պիս և խառնեա ՇՕ. 11 ի գունդս] ի
դասս Շ, ի թիւ Օ; սրբոց քոց] սիրողայ գեղ. 11-15 և ի թիւս այնոցիկ... առա-
ջի քո պերութեանդ abs.ՇՕ. 16 իսկ] կայր Օ; մաւրակից եղեալ] մաւր կայր
Շ. 17 եղեալ abs.Օ. 17-18 քաջաւերեր... Յիսուս] և միսնցըն պնս և սուրբն
պետեալ ճնա ճայրանայր ՇՕ. 19 սուրբն Սանդուխար abs.Շ; Սանդուխար +
ցառաքեալն Օ; նյնըլընք. 20 ոցոաճ. 21 առաքեալն + ցերսնելին Սան-
դուխար ՔՅ, + ց Սանդուխար Օ. 22-23 զարացուսլ: զգեկ Բրիսպոս ՇՕ.
23 Յիսուս abs.ՇՕ. 23-24 և այժմ՝ պեսանես գիրիսպոս առ որ անձ-
կացեալն եւ abs.ՇՕ. 24 միսնց.

ყნაღს¹ ხა»: ხე ანზაღაყიგს ოჯ
 ხრეტ² ოორე ათაღტაღს: შაჟს -
 ძამ³ ყაყრას ოღრანტეღს⁴ ხ. ყინღი
 აყანძანს. ანტ⁵ გაჟნოხი ორ
 5 ყანტეღს. «⁶ ზამტრეტეღ⁷ ასაკაღი
 შ⁸ ხ. ოღ⁹ ჟაგეღ¹⁰ ჟაღაღს¹¹ ათ¹² ოს-
 ყოღ¹³ ან¹⁴ ხ¹⁵ ო¹⁶ ყინღ¹⁷»: ხე ოაღტეღს¹⁸
 ხრეტ¹⁹ ხს²⁰ ოაღტრ²¹ ოორე²² ოოღაღ²³
 ო²⁴ ანტ²⁵. «²⁶ ზაჟ²⁷ ხრეტ²⁸ ოორ²⁹ ხრ³⁰
 10 ოორ³¹ ოოღ³² ჟოღ³³ შ³⁴ ხოღ³⁵ ო³⁶ ო³⁷
 ო³⁸ ო³⁹ ხ⁴⁰ ო⁴¹ ო⁴² ო⁴³ ო⁴⁴ ო⁴⁵ ო⁴⁶
 ხრეტ⁴⁷ ხ⁴⁸ ო⁴⁹ ო⁵⁰ ო⁵¹ ო⁵² ო⁵³ ო⁵⁴
 15 ო⁵⁵ ო⁵⁶ ო⁵⁷ ო⁵⁸ ო⁵⁹ ო⁶⁰ ო⁶¹ ო⁶² ო⁶³
 ო⁶⁴ ო⁶⁵ ო⁶⁶ ო⁶⁷ ო⁶⁸ ო⁶⁹ ო⁷⁰ ო⁷¹ ო⁷²
 20 ო⁷³ ო⁷⁴ ო⁷⁵ ო⁷⁶ ო⁷⁷ ო⁷⁸ ო⁷⁹ ო⁸⁰ ო⁸¹
 ო⁸² ო⁸³ ო⁸⁴ ო⁸⁵ ო⁸⁶ ო⁸⁷ ო⁸⁸ ო⁸⁹ ო⁹⁰
 25 ო⁹¹ ო⁹² ო⁹³ ო⁹⁴ ო⁹⁵ ო⁹⁶ ო⁹⁷ ო⁹⁸ ო⁹⁹ ო¹⁰⁰

მონათესეა ესეოღა». ხოლო
 უმჯუღონი იგი (ვერ) ჰხედვიღს
 წმიდასა მას მღაჟმეღსა (ქრისტესსა).
 მას ჟამსა წარიყვანეს წმ¹დაღ² (სან-
 დეზეტ) აღვიღად, სადა მონიუღიდ
 იყო, და რომელთა იგი შეიღყენს,
 ეტყოღა. მათ: «³ მადღეთ მე ხან
 ერთ და ვიღოღეთ უღღონსა მიმართ
 ღმრთისა ჩემისა». და ცრემლით აღ-
 ძინღნა ცად მიმართ და იტყოღა:
 «⁴ მამათ ზეცათათ, ხაყუარღლითოღრთ
 ძისა შენისაღთ, უღღლით და მკსნეღლით
 ჩუენითოღრთ, აესუ ქრისტესსით, მღ-
 ინიღღ ზეცით წმიღლით შენით, და
 ყაღ ჩემ თანა. მოწყაღღებითა კაცთ-
 მოყუარღებისა შენისაღთა და შემი-
 წყნარე მვეღალი შენი სანღღლითა
 ძისა შენისა საყუარღლისაღთა სუ-
 ლად სულნეღღებისად. და ღირს
 მყაღ ნათღღსა ღმრთღღებისა შე-
 ნისასა, სა⁵ უღღებღღთა ვამოუღღიღ-
 მღღთა, რომელი აღუღღე მოყუარღ-
 თა შენთა». და ოქმნა წმიღღისა
 მოციღღღლისაღან და მიიღღღ მის-
 ჟან კურთღღეღაღ, და მიიწი⁶ აღღღღ-
 სა მას, სადა იგი მონიუღიდ იყო,
 და ეტყოღა (მათ): «⁷ აღღღეღით.
 და აღანსუღღეთ ნეზაღ მამისა.

1-2 ხ. ანზაღაყიგს ოჯ ხრეტ² ოორე ათაღტაღს³ ხ. ანზაღრეს⁴ ოორე⁵ ოოღაღ⁶ ო⁷ ო⁸ ო⁹ ო¹⁰ ო¹¹ ო¹² ო¹³ ო¹⁴ ო¹⁵ ო¹⁶ ო¹⁷ ო¹⁸ ო¹⁹ ო²⁰ ო²¹ ო²² ო²³ ო²⁴ ო²⁵ ო²⁶ ო²⁷ ო²⁸ ო²⁹ ო³⁰ ო³¹ ო³² ო³³ ო³⁴ ო³⁵ ო³⁶ ო³⁷ ო³⁸ ო³⁹ ო⁴⁰ ო⁴¹ ო⁴² ო⁴³ ო⁴⁴ ო⁴⁵ ო⁴⁶ ო⁴⁷ ო⁴⁸ ო⁴⁹ ო⁵⁰ ო⁵¹ ო⁵² ო⁵³ ო⁵⁴ ო⁵⁵ ო⁵⁶ ო⁵⁷ ო⁵⁸ ო⁵⁹ ო⁶⁰ ო⁶¹ ო⁶² ო⁶³ ო⁶⁴ ო⁶⁵ ო⁶⁶ ო⁶⁷ ო⁶⁸ ო⁶⁹ ო⁷⁰ ო⁷¹ ო⁷² ო⁷³ ო⁷⁴ ო⁷⁵ ო⁷⁶ ო⁷⁷ ო⁷⁸ ო⁷⁹ ო⁸⁰ ო⁸¹ ო⁸² ო⁸³ ო⁸⁴ ო⁸⁵ ო⁸⁶ ო⁸⁷ ო⁸⁸ ო⁸⁹ ო⁹⁰ ო⁹¹ ო⁹² ო⁹³ ო⁹⁴ ო⁹⁵ ო⁹⁶ ო⁹⁷ ო⁹⁸ ო⁹⁹ ო¹⁰⁰

ძის ყაძერ საყანასნე, დორე
 ლიუნს: ხე ხნარ გუანჩაყყენს და
 საყან ვსა: ხერს ყხუხს რარყა-
 რიუნს არასე დავრავხეაქ ი ჯა-
 რქს არხეაქ დორესნე რქმხეჩს ი
 ქერაქ სორა, და სნეღს რარხეაქ
 ვერხარე საყარაქქქს:
 თა, აღიხეხეს ვრმადნი და ზედა
 ხეს.

ხს სორე არაქსისნე ზრქს -
 ყოხი ლაქე კარეაქნი და საქრ.
 «მქე (ჰრასა) ზრქსორე რსკაქ
 ვჩა ი კარქაქ კარქარხსიგ. ვჩ
 ვანსკამ ხლასნე ი მარქსიქს და
 მქარსნე არ ღყოლამ და მა
 რანხე ვანსყაროლმ რარქსნე.
 და რარქს ხმ რნე ჯარჯარქსნე
 და რნე მარ, რ ქასნე არხოსნე
 ღო. ვჩ ყაროლორხეჩი არხოსნე ღო,
 რ დორავოლხეჩი ვჩ კარქნი რ
 მარქსანს რნე ია, ვჩ ღო ი კარ-
 ზორქსნე, და ვხე ვაქსნე ხე ყარაქ
 კარქარქსანს. არქს:

ჰაქსდამ ყარქარქი იმს
 ხნარ ვლორქნი (ხრანსელიქსე სან-

თქუენისა ვმქაქისა». და წარქყრა
 ზედი თქსი ხეხსით. ხოლო მქედარ-
 მან მიჰყარა მახვლი თქსი, რაქთა-
 მცა მოქლა წმიდაქ იგი. და მიამთ-
 ხვა დამქაქიქსე და მოქლა იგი. და 5
 ვითარქა იხილენს მარმარხნთა მთ,
 უფროხსად ვანძხვდენს სხმთროტი-
 ზეუქდენს ურთიერთას და მოისრ-
 ხენს.

ხოლო წმიდაქ იგი მქევლი 10
 ქრისტქსი დეა ლოცვად და იტყო-
 და: «ქრისტე დმეტოქ, ვემიწყხარე
 მე სანყოფელთა მთ სანუქრეტთა, რა-
 მეთე მსურის (უფალი) ვანსლვად
 ვორქთავან და ხილვად ვენდა და 15
 მქვარ-ყოფად ვამოუთქუმელთა ქე-
 თილთა ვენთა, და მიხარის სტან-
 ჰველთა და სიუქდილსა სანელისა
 ვენისათქს (წმიდისა), რაქთა იდი-
 დის სანელი ვენი, რომლითა ვან- 20
 მძლიერე მე ძლივად, რომელნი
 მერეთდენს, რამეთუ ვენი არს ძლე-
 ვაქ და ვენდა შექენის დიდებდაქ
 უქუენისამდე, ამქს.

მან უამსა წულმან ვინმე სცა 25
 მქერდას (მახვლითა) წმიდისა ქალ-

27 ო ხნეჩისნე ლამაროქნიქსამქ ვყარანოქსე PB.Vn. 28 დგხაქ] არხეაქ CO; ო
 რარქინს დორეს CO, რარქინს დორეს Vn.

2 ლიუნს + სანგორქიქ Vn.; ხე აბს. CO; ვგუანჩაყყენს] ვქმხეჩიქ ვხეაქიქ იქ
 3. საყან] საყარაქქეაქ CVn; ხერს ყხუხს აბს. CO. 4 არასე და CO; ვავ-
 რავხეაქ] ვრგონხეაქ C, ვრგონქქს O; ი ჯარქ არხეჩი Vn. 7 ო ვერხარე რარ-
 ხეაქ CO; საყარაქქეჩის CO. 10 სორე აბს. CO; ზრქსორე აბს. O. 11 ლაქე
 + ი მარქნი CO. 12 ზრქსორე] ღყოლამ იქ CO. 13-23 ი კარქაქ კარქ-
 არქსიგ... ყარაქ კარქარქსანს. არქს აბს. CO. 14-16 ხლასნე ი მარქ-
 სიქს... ვანსყაროლმ რარქსნე აბს. Vn. 18 მარქს PB. 19 ვჩ ყაროლორ-
 ხეჩი არხოსნე ღო აბს. Vn. 20 ორქ PB. 25 ჰაქსდამ] სიქსდამქს CVn;
 და სიქსდამ PB; ჰაქსდამ + ვაროლხეაქ CO; იმს + არ დორეს CO. 26 ხნარ
 ვლორქნი... სორე] ხე რარქს მარქ ი სარქსანს (ი სარქს O) CO; მსცა;
 ო ხრანსელიქსე ლიუნს სორეს სანგორქიქ Vn.

5 ქსართ) სორა კოასნ, և ხ₁ არին
և (პორეაგ) հოս անուշութեան.
և անդէն աსանդեაგ ყհոգին իრ
 առ Քրիստոս բարի խոսրուլանու-
 10 թեամբ ի Հայր և յրդի և ի սორբ
Հոգին. և ճագեաგ (լոյս) յերկնից
 (իբրև) զսին հրոյ. և եղև շար-
 15 ժուն և ճայև անեղ երկնաւոր
զաւրաց, որք աւրհնէին զկայու-
 10 ամ. և եկաց սին լուսոյն զերիս
ყիւս և զերիս գիշերս ի վերայ
 սორբ մարմնոյն. և հաւարացին
 յաւոր յայնմիկ ոգիք իբրև
 15 երեք հազարք ընդ այր և ընդ
կին. և ոչ մէկնեցան ի տեղուղէն,
 ուր մարմին սրբոյն Սանդիսարոյ
 կայր: Եւ եկեալ (սորբ) աւա-
 20 րեան ի գիշերի մկրտեաց զն-
 սա յանուն Հար և Որդոյ և Հոգ-
 20 ոյն սրբոյ. և առեալ զմարմին
սրբոյն Սանդիսարոյ եղին ի նմին
տեղուղ, և արար աներևոյթ զհան-
 25 գիսպ էրանեւոյ սորբ տիկնոջն
Սանդիսարոյ. որ վկայեացն ի քա-
 25 ղոց ամսոյ յեթն կայարեալ
վկայութեամբ ի Հայր և յրդի
և ի սորբ Հոգին, որում վառք
յաւիտեանս. ամէն:

წელისსა და გამოვდა სისხლი (და
 მყალი) და სული სულნელებისაჲ.
 და მუნჭეუსვე შეჰვედრა სული
 თვისი ქრისტესა კეთილითა აღსა-
 არებითა მამისაჲთა და ძისაჲთა
 და სულისა წმიდისაჲთა, გარდა-
მოვდა სუეტი ცეცხლისა ზეციით,
 და იქმნა ძრვამ და ჯამა სამიწე-
 ლი ძალთა ზეცისათა, რომელნი
 აუერთხევდეს ღმერთსა, და დად-
 გრა სუეტი იგი ნათლისაჲ სამ
 ღღმ და სამ ღამმ ზედა წმი-
 დათა კორცთა მისთა. და მას ღღე-
 სსა შინა სულსა ვითარ სამ ათას-
 სსა ჰრწმენა მამათა და ღღდათა.
 და არა განემორჩნეს ადგილსა მას,
 სადა ისხნეს ნაწილნი წმიდისა
 (მოწამისა) სანდუხტისნი. და მო-
 ვიდა მოციქული ღამით და ნა-
 თელ სცა მათ სახელითა მამი-
 საჲთა და ძისაჲთა და სულისა
 წმიდისაჲთა. და აღიხუნეს ნა-
წილნი წმიდისა სანდუხტისნი
 და დასხნეს მასვე ადგილსა. და
 უქმნა მას განსახუენებელი ფა-
 რულად წმიდისა ღღღუფლისა-
 თვის. იწამა წმიდა სანდუხტ
 თთუესა მანსა ხუთსა მეჩუენი-
თა წმიდისა სამეგობისა ჲთა, რომ-

ღისაჲ არს ღღღემა (უკუნითი) უკუნისამდე, ამმნ.

1 ե] բղხեաց O; არին] վարդագոյն սორբ არինն O. 2-3 ե. բორեաց...
 և անդէն abs. CO. 3 անդէն abs. Vn, նա աւանդեաց C; ყოգին Vn; ի-ր abs. Vn.
 4 առ] ի Vn; ყհոգին + և բորեաց հոս անուշութեան (անուշ O) CO; գրის-
 6Թն. 4-6 ի-ր առ Քրիստոս... ի սորբ Հոգին abs. CO. 6-ի Հոգին սորբ Vn,
 ւոյս abs. Vn. 7 սին O Vn; հրոյ] լուսոյ C P B, Vn. 7-9 շարժումն... զկայուամ abs.
 CO. 10 սին լուսոյն abs. C. 11-12 ս ի վերայ սորբ (abs. O) մարմնոյն զերիս Կիւս
 և զերիս գիշերս CO Vn. 13 ոգիք abs. O. 14 երկու հազար C Vn. 15 ի տեղոյն CO. 16-17
 մարմին... կայր abs. CO. 17 կայր] էր Vn. 18 სენდუხტისნი. 19-20 Հარ... სრբოյ
 abs. CO. 20 և + ապა O. 21 სრբოյ კოასն P B; ზეღინ] և եრეაլ O, եრ C Vn; ի նոյն CO
 P B. 22-28 գհանգիսպ... ამմნ abs CO. 23 გհანգაყარან եრანելի Vn. 24 Սանդի-
 ւոյ abs. Vn. 24-28 որ վկայեացն... ამմն abs. Vn. 27 სენდუხტ.

2

Հինգჯაբაթ աւր (ի հոռի երկրորդ կիրակին)**

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՈՍԿԵԱՅ

ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՑ ՆՈՐԱ

* տոտղեսա մանեսա: օծ:

ՆՈԹԳՄԱՆՈ ՏԱՅՅՅՈՆՏԱՏՅՆ ՏՅՈԹՈՆԱ ՌՆՅՈՆՈ

5

ԴՆ ՅՈԳՄԱՍՏՈՂ ՅՈՆՏՈՂ

Գրի միւս ևս պարմագիր
ի կողմանս Յունաց, այր մի ընթեր-
ցատէր Տարիանոս անուն. որ լեալ
էր յաւուրս Վաղենարիանոսի կայ-
սեր: Բագում ինչ պարմաց նա
մեզ ի յունական մարենէ, որոց
գրեանն անթիւ (չարարանութեան
գրուցաց) և այժմ ի միջի մ'սրում
գրանի, զոր իմ իսկ բագում ան-

չվոջը նեղալը ղնյեծալը յեր-
ժուտա օտնտանս, յալու յոնջը նալու
-Մոյսահ, ճոմելնս նալու ղնլու
ճոմելնս, ճոմելու օլու ճոմելու յա- 10
լու ճոմելնս յոնտանտա. մնալու
ճոմել յոնտանս մն ղնլու օտնտա մ-
ճոմելնս, ճոմելտանս ղնլու
մնալու ճոմելնս և ղն ղնլու մոյ- 15
նոնս օլու ղնլու, ճոմելնս տոտ

- * անոն հոն. հայեցելու ճոմելտոտը ղնլու: «ղնլու նալու ճոմելնս
ճոմելնս և ղնլու». ** ճ. ղնլու ղնլու ղնլու - Ը.

- ի Հինգჯաբաթ աւր KM, հինգჯաբաթի (+ աւուր T) PT] abs. 2 Վկայարանութիւն
սուրբ Ոսկեանց D, վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանց որք ի Բրիստոս կարարեցան
ԳՄ, Բան և աստութիւն ճոմարիտ սրբոցն Ոսկեանց քահանայից ԲԵ, վկայարանու-
թիւն սրբոց Ոսկեանց քահանայիցն յԿՐ, վկայարանութիւն սուրբ Ոսկեանցն
Նորին ընկերաւք ՄԽ, վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանցն Ն, վկայարանութիւն
սրբոց Ոսկեանց քահանայիցն աշակերտաց սուրբ առաքելոյն Թադէոսի Ղ,
վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանցն որք ի Հայս նահարակեցան Բ, վկայ-
արանութիւն սուրբ Ոսկեանց աշակերտացն Թադէոսի առաքելոյն Բրիս-
տոսի Z. 7 ևս + այլ ԲԵ. D-ԳՅKM-PQXZ, + այս T. 9 Տիանոս ՄԽ; լեալ D]. 11
նա abs. ՄԽ. 12 մեզ abs. Կ; մարենէ EJKPT, մարենից ԲԵ. MOQZ, մարենի D]
մարենիցն; որոց Ղ, զորոց DEJKP] որոյ. 13 գրեանն] գրեալ է EJKPT, գրեալ
էր ՂZ, գրեալ ՄԽ; անթիւ abs. Ն; շարարանութիւնք DEJKMPQTXZ, շարա-
րանութեամբ ԲԵ. O. 14 զրոյցք ԲԵ., զրուցաց + անթիւ Ն; այժմ DEJKPQTZ. 15
գրանի DEJKMO PQTXZ] գրաւ; զոր] զի Ն; իսկ ԲԵ. MOX] abs.

5 ვამ უნებრებულ ვარქ ი შაოუ 'სო-
 რა, ხელ არე იწანფ, ირე ხელა
 10 ღის ქაუკსერყაფი მარქნუხ ათა-
 ფელყ, ირყ ანონ ფქსაორქს
 5 ლიქსუ ღიქი, (აქრ) ქაღაქ Գიქი,
 ირე ქერ კარარმანს ათაფელქს
 ხრქხაღ კრანსაორქსგანს ი სრქს
 ირქმნ მარქაქსს' ქაქონსა ხერყა-
 ყაყ, ი ქანონორქა დორქ, ირქმნ,
 10 ირ ქაქაფს ათხაღ იქანტ (ი სონტს)
 ირ ღიქი შარქტ, იორქ ანონს ს-
 ჯქნქს ღიქის შარქჩორს შქსღ
 5 გაყსაორქ : სოქა მარქონტაღ ათ

10 ტექსტი, რომელიც აქამდისა წამოღვენილი, R-ში არაა; ამის ნაცვლად
 იქ სხვაა (ს. მენიშვებში - ა). ასეთვე მდგომარეობაა S-შიც.

10 + ი შაოუ] ი ყაოა K; 'ორქა] სოგა NQ. 2 [ქ DEJKMOPQTXZ; ირე აბს. Q.
 2-5 ირე ხელა ღის ქაუკსერყაფი DJQT, ირე სოღ ღის ქაუკსერყაფი N, ირ ხელა
 ღის ქაუკსერყაფი EKMZ, ხელა ხს ქაუკსერყაფი O, ირ ქაუკსერყაფი ხელა ღის K;
 ირ ქაუკსერყაფს ხელა ღის X, ირ ქაუკსერყაფი სოღ ღის P8.] ირე ქაუკსერყაფი
 ხელა ღის 3 მარქნუხ ათაფელქს N; ათაფელქს მარქნუხ P, არქი ათაფელ-
 ქს (ათაფელქ D) მარქნუხ DEJKQ, არქი მარქნუხ ათაფელქს Z, არქი
 ათაფელქს მარქნუხ T, მქმნ მარქნუხ ათაფელქს X] მქმნ მარქნუხ ათა-
 ფელქ. 4 ირ ფქსაორქს ღი ანონს MX, ირ ფქსაორქს ანონს ღი O; ანონს Z.
 5 ლიქსუ N, ზიქსუ Z, სოქსუ P8.O, სოქსუ Q; ღიქი EJK, ღიქი. აქს-
 ღის Nულქ QZ] აბს; აქრ] აქ Q; აქრ + ჯინსკან QZ; Գიქი] Գიქი NQ. 6
 ირქ] ს R. ირ DEJKMPTXZ, ირქ Q; კარარმანს R] მარქნუხ; ხრქსქ ათა-
 ფელქს QZ. 7 კრანსაორქსგანს P8DEJKMNOPQTQXZ. 8 ირქმნ Z; მარქაქ-
 სუ DOTX, აბს EGG] მარქაქს; ირქმნ მარქაქს აბს. N; მარქაქსუ +
 მქრქ QZ; ირ ქაქონსა EKOPRQ; ხერყაქაყ DT, ხერყაქონ MX. 9 ირ ქანონ-
 ირქ N, ირ ქანონსა P8.; დორქს N, დორქ DMT, ღიქს დორქს Q, ღიქ
 დორქს Z. 8-9 ქაქონსა... დორქ ირქმნ აბს. GJJ. 9 ირქმნ] ირქმნ P8.DEJ
 KNDPT. 10 ირ] ირ N; ათხაღ + ხს N. 9-10 ირქმნ ირ სქაფს... ი სონტს] ირქ-
 მნ QZ. 10 ირ სქაფს... ი სონტს აბს. MPTX; სქაფს... ი სონტს აბს. DEJ
 KMOR; იქანტს P8.; იქანტ ი სონტს აბს N; ი სონტს აბს. P8. 11 ღი-
 ქი] ღ N, ღიქ M;
 12 ჯქნქ EJKP; ღიქი EFK; შარქჩორს J] ირქ შარქი P8.OQRX,
 სოქს შარქი K, ირქ შარქი D, შარქი E], ირქ შარქსაყ N,
 ირქ შარქი M. 13 შქსღ გაყსაორქ აბს. EFGJQZ, სოქს. შქსღ გაყსაორქ J];
 შარქჩორს შქსღ გაყსაორქ] სოქს ღიქი შქსღ გაყსაორქ P; ირ შქსღ გაყს-
 აორქ ირქ შარქი R.

მეზრ მე მრავალ-გზის აღმოვიკითხე.
 ვქავე სავითხავთა შინა მისთა, ვი-
 თარმედ კაცნი ვინმე, რომელნი
 იყვნეს მონაფეთავან თადონს მო-
 ციქელისათა, უმთავრესა) ეწოდა
 მკოვისი, ხათხავით ვრთო, რომელნი
 შემდგომად აღსრულებისა მაცემუ-
 ლისა წარვიდეს და მონესგობდეს
 მათათა სამე შინა მხრდოლთსა, ვა-
 ხა იგი თუაღნი (მდინარისა). ევ-
 ფრავისათი ვამდობან, შემოსართავსა
 კვეისასა რომლისამე, რომელი იწყებს
 და ჩამოცთვას, რომელთა ეწოდების

და ჩამოცთვას, რომელთა ეწოდების

10 + ი შაოუ] ი ყაოა K; 'ორქა] სოგა NQ. 2 [ქ DEJKMOPQTXZ; ირე აბს. Q.
 2-5 ირე ხელა ღის ქაუკსერყაფი DJQT, ირე სოღ ღის ქაუკსერყაფი N, ირ ხელა
 ღის ქაუკსერყაფი EKMZ, ხელა ხს ქაუკსერყაფი O, ირ ქაუკსერყაფი ხელა ღის K;
 ირ ქაუკსერყაფს ხელა ღის X, ირ ქაუკსერყაფი სოღ ღის P8.] ირე ქაუკსერყაფი
 ხელა ღის 3 მარქნუხ ათაფელქს N; ათაფელქს მარქნუხ P, არქი ათაფელ-
 ქს (ათაფელქ D) მარქნუხ DEJKQ, არქი მარქნუხ ათაფელქს Z, არქი
 ათაფელქს მარქნუხ T, მქმნ მარქნუხ ათაფელქს X] მქმნ მარქნუხ ათა-
 ფელქ. 4 ირ ფქსაორქს ღი ანონს MX, ირ ფქსაორქს ანონს ღი O; ანონს Z.
 5 ლიქსუ N, ზიქსუ Z, სოქსუ P8.O, სოქსუ Q; ღიქი EJK, ღიქი. აქს-
 ღის Nულქ QZ] აბს; აქრ] აქ Q; აქრ + ჯინსკან QZ; Գიქი] Գიქი NQ. 6
 ირქ] ს R. ირ DEJKMPTXZ, ირქ Q; კარარმანს R] მარქნუხ; ხრქსქ ათა-
 ფელქს QZ. 7 კრანსაორქსგანს P8DEJKMNOPQTQXZ. 8 ირქმნ Z; მარქაქ-
 სუ DOTX, აბს EGG] მარქაქს; ირქმნ მარქაქს აბს. N; მარქაქსუ +
 მქრქ QZ; ირ ქაქონსა EKOPRQ; ხერყაქაყ DT, ხერყაქონ MX. 9 ირ ქანონ-
 ირქ N, ირ ქანონსა P8.; დორქს N, დორქ DMT, ღიქს დორქს Q, ღიქ
 დორქს Z. 8-9 ქაქონსა... დორქ ირქმნ აბს. GJJ. 9 ირქმნ] ირქმნ P8.DEJ
 KNDPT. 10 ირ] ირ N; ათხაღ + ხს N. 9-10 ირქმნ ირ სქაფს... ი სონტს] ირქ-
 მნ QZ. 10 ირ სქაფს... ი სონტს აბს. MPTX; სქაფს... ი სონტს აბს. DEJ
 KMOR; იქანტს P8.; იქანტ ი სონტს აბს N; ი სონტს აბს. P8. 11 ღი-
 ქი] ღ N, ღიქ M;
 12 ჯქნქ EJKP; ღიქი EFK; შარქჩორს J] ირქ შარქი P8.OQRX,
 სოქს შარქი K, ირქ შარქი D, შარქი E], ირქ შარქსაყ N,
 ირქ შარქი M. 13 შქსღ გაყსაორქ აბს. EFGJQZ, სოქს. შქსღ გაყსაორქ J];
 შარქჩორს შქსღ გაყსაორქ] სოქს ღიქი შქსღ გაყსაორქ P; ირ შქსღ გაყს-
 აორქ ირქ შარქი R.

արքայն Արուաշէս մանուցանէին նմա վասն Քրիստոսի աստուածութեանն, և զկողն յանդիմանելով զարկարութիւն. զոր իբրև լէր, ոչ անարեղի զբանս նոցա առնէր ասելով, թէ. « Կուեալ է իմ (և այլոց բազմաց) յաղագս այդորիկ, բայց անպարասպ լնալ ի պարերազմէ: Հրաւիրիր զնոսա լսել զնոյն բանս յայլում՝ ժամու (և ինքն հեռանայր պարերազմաւ յարեւել): Իսկ արքն սուրբք յեղ նորա (զնոյն բանս) խաւէին ընդ (մեծի) Յագոհոյն (մեքն) լինելով և որդւոցն զոր լուեալ զայս և մերձաւորաց տիկնոջն, որք (զկնի

Ֆալց, և մոն գաթա խոտցլտա զհաւոնի Ֆալցոցն ըզննողաւ ըզըմը. զնոն մոտիոնց ինձնի միջոնս յարձաջնոնս և զԵպտոցն ման ինոնցն ըմբոտց) ձոնտոցն և յերմտա միջոնս լսելոնստոցն, շտարմը ընձն յարտոն». զնձն հաջ (միջոցն), յարձաջ զըզոնցն զչնա խոտցլտա մտն ը զԵպտա մտ, շտարմը « խմբոնոլ ոյս զցը Նըմա: ըմբըտա միջոլ զնոլ 10 ձը յարտա շոյաջ իլոնձտոյան». և յմեքնա մտ, հաջա խոյան զչնա շոնմոն միջոլ. Նալո յոցն ոչո իմո: Ընն ձմոն միջոլ զԵպտոցն ըզըտոյան ման և մտա մոնտ, հո- 15

1 արքայ T; մանուցին N, մանուցեալ էին P, և մանուցեալ զարդէին QZ. 2 Քրիստոսի աստուածութեանն Pk. JKMNOPTXZ, աստուածութեանն E; Քրիստոսի օճ. ՉԷԳ. 3 և օճ. ՔԵ. P; կողն R; յանդիմանութիւնն JR. 4 զարկարութիւն NOQZ, զարկարութիւնն DEKMPTX, օճ. JR] զարկարութիւնս. 5 անարեղի] անարեղնաց (անարեղնակք P) կամ անարեղ EJKOP, արեղի կամ անարեղ T; ոչ + անարեղ առնէր կամ QZ; զբանն ՍՄԿX, զբան T; առնէր օճ. QZ. 6 ԵՖԷ EYOTZ; և իմ լուեալ է JOPQZ, և իմ լուեալ էր ՍT, իմ լուեալ է E, իմ լուեալ K] լուեալ է իմ; և օճ. DEKPTZ; զայլոց T, յայլոց DEGJJKPQ. 7 յաղագս (վասն ՔԵ.) այլք որիկ (այլոցիկ ՔԵ.) և այլոց բազմաց ՔԵ. MNORX; յաղագս] վասն J. 8 անպարասպ] անպարասպ DJKPT, զանպարասպ M; լնալ P; ի պարերազմաց և QZ, ի պարերազմէ + և DEJKPT. 9. հրաւիրիր ՔԵ. DJKM-QRTXZ] հրաւիրելով; զնոսա լսել օճ. MNQX; հրաւիրիր + խաւսել QX; զնոսա] նոցա O; զնոսա + և Ս; լսել օճ. O; լսել] խաւսել DEJPRP. 10 յայլում] ի նմին DEJKMPRTX, և յայլում N; յայլում ժամու] յորժամ պարայ իցն Q, յորժամ պարայ իցն աւ Z; ժամու] ժամանակի ՔԵ. 11 պարերազմով ՍT; յարեւելի J; արքն սուրբք] սուրբքն N, սուրբ արքն Z, արքն սուրբ ԳՅ, սուրբ արքն DEJKT. 12 յեղ նորա խաւսէին զնոյն բանս EJKT, յեղ նորա խաւսէին զնոյնս P, զնոյն բանս յեղ նորա խաւսէին ՔԵ. X, անարգել խաւսէին զբանս, զարդէին Q, անարգել խոսէին զնոյն բանս Z, զնոյն բանսն (բանս M) յեղ նորա խաւսէին MOR] զնոյն բանս խաւսէին յեղ նորա. 13 ընդ մեծի] յառաջի QZ. 13-14 մեքն լինելով և որդւոցն] Սարթնայ և որդւոց նորա QZ, օճ. FGJ. 14 զայս օճ. FGJ; զայս և օճ. QZ. 15 և օճ. N; մերձաւորացն մեծի տիկնոջն N, մերձաւորաց մեծի տիկնոջն ՔԵ. MORX, մերձաւորաց մեծ տիկնոջն DEJKPT; զկնի նորա օճ. DEJKPQRTZ; զկնի] զհեղ R, օճ. DJ.

աղաչէր զնոսա որպէս զի ի բաց
 կացցեն յերկրպագութենէն Քրիստոսի.
 որք ոչ հաւանեալք շառնուին
 5 Իբրև գիտացին զանյողոյողոյ և
 զանշարժ հաւարս նոցա, առա-
 քեալ կոչեցին զսուրբան (յիւրա-
 քանչիւր) Մենասարանացն, և հար-
 կեցուցանէին զնոսա խաւսել ընդ-
 10 արանցն՝ ի բաց կալ յերկրպագու-
 րենէն Քրիստոսի. որոց ոչ վար-
 հուրեալ առաւել ևս հասարարե-
 ցան ի հաւարան, և ինքեանք
 գաղղրագնաց (եղեալ անդրին) դառ-
 15 նաին: Զոր իմացեալ զանդա-

տա և սաղմեթա հարձառասա մը -
 րաչից. և յիտարցա զնոց ժետա
 միջոցնատա շնորհն և շնորհն,
 յեղբորեմոլա մատ (մեղք), հաճո-
 ւցա զանցմաւորնոց տաշտանոց յը-
 մասա թրնոցն. և ինչոն
 յա և զաղմորհիլոնց և յա
 տաշտանոցն մոլորեցալ զհարձ-
 տոմասա. և յիտարցա զնոց սոմ-
 ցուցից և զաղղրագնոց սարհմը-
 նոցա. մատ, մոլորեցն և մո-
 ղիլոցն իմոլատա մատ մոնոցն
 տաշտան մատ, և յիտարցա զնոց
 սոմցուցալ յաճոյա մատ մոմարտ,
 հաճոյա զանցմաւորնոց սարհմը-
 նոցա

1 աղաչէր N, աղաչեցին QZ, աղաչացեալ O, աղաչեալ P6.] MPRX, աղաչե-
 լով K] աղաղել; զնոսա] զնա DT; որպէս զի] զի P6, սե. DEJKQRTZ. 2 կացցեն
 N, կալ DEJKPQRTZ, դարձցին P6.MR] բարձցին; յերկրպագութենէ DT; մո-
 ղոյց. 3 որք DEJKOPQRTZ, որ M] որոց; ոչ] և ոչ O; հաւանեալ EJKPQ-
 RTZ, հաւանել D; հաւանեալք + նոցա և առաւել հասարարեին և Z; շառ-
 նուին] ոչ առնուին Z, առնուին O, և շառնուին Q. 4 ի յանձն D; ի հեթա-
 նոսութիւն G, ի հեթանոսական կռակաշարութիւն (կռակաշարութիւնն K)
 RT; ի հեթանոսութիւն + պղծութեան O. 5 իբրև գիտացին KQ, իբրև լուսն
 DEJKPT, և իմացեալ այնուհետև P6.] զոր իմացեալ այնուհետև; զանյող-
 ոյող P6. MNRX, զանդողող DEJKPTZ] սե, և զանշարժ O, զանշարժ Q] սե: 6
 զանշարժ + Միւրս և O; զհաւարս O, հաւարոյ P6.; հաւարս] Միւրս DEJKOPT;
 զանյողողոյ և զանշարժ հաւարս] Միւրս QZ; նոցա + հասարարութիւն P6.; +
 հասարարոնս FGJN; առաքեցին MX. 7 կոչեն NO, կոչել MX, կոչին R; զսուրբան]
 զնոսա DNQRZ, զայլն EJKP; զսուրբան + զայնուհետև MORX P6. 8 Մենասարանէ
 MNR, Մենարանէ և O, Մենարանէ P6.R, Մենասարանացն QZ, Մենասարանաց
 DPT]. Մենասարանաց; և հարկեցուցանէին EJKPQZ, հարկեցուցանէին P6.DM
 NORTX. 9 զնոսա խաւսել DJKOPT, խաւսել N, նոցա խաւսել MRX, զնոսա E,
 խաւսելով զնոսա Q, զնոսա խաւսելով Z] խաւսել նոցա; խաւսել + զնոյն
 MRX, + զնոյն բանս DEJKP; ընդ արանցն] ընդ նոսա EJKN, ընդ նոյն արանցն
 O, ընդ երանելի արանցն QZ, ընդ նոսա զնոյն, բանս T. 10 ի բաց կալ DEJK
 NPT] յերկուանալ նոցա; յերկրպագութենէն սե. DEJKNPQRTZ. 11 ի Քրիստոսի
 DEJKNPQRTZ; ոչ + հաւանեալ նոցա կա՞ O; զարհուրեալ MORX P6., հաւանեալ նո-
 ցա DEJKPQRTZ] զարհուրեալք; զարհուրեալ + այլ MNRX P6., + այլ ևս DEJKOPT;
 և սարհմընոցա. 12 և ևս առաւել QZ; և ս սե. DEKNOT; և ս] և F; հասարար-

սիրս նոցա և զանհրապուրելի խորհուրդս երկուցունց կողմանց, ինայեալ (այնուհերև) յարսն Միանգամայն ակնածելով ի մարէն իւրեանց: Իսկ սուրբն Քրիստի հանդերձ ընկերաւք իւրովք շէ ևս էր հաստալ ի րեղին մինչ զի հաստալ կորորեցին: Մաւր ի խրճիթս իւրեանց (սուսերսս բարձեալ զգլուխս նոցա): Եւ յետ աւուրց ինչ իմացեալ արանցն սրբոց, (Միանգամայն) րեսանելով զերեսս ազգա-

թիոնց՝ նա. եւ զո յոնո յհաջ Յոժնիւնըն, յհամըլ յոյրոն(և) ըս Յոնժոնցն նահիճիւրեոյնսն մատն, ըս տշտ ճահիւրընց տարըլաժ. ըս յոտահրոյս յոյնիս յոյլո մատո, յոտահրոյս յոյնիս (Յոյնիստոյլո) ըս մոյլընցոյլո ըս յանհրահայնսն ուրկընժոյց (Տիւրոտօ), ժիւրընց յայտօ մատ. ըս յոտշոնն ըս յոյլընցն ըս ըսնս տշնս. եւ զո Տիւրօ յոյնիս մոյլընցոյլո տշնոտ յոյնիս մոյլընցոյլո ոյս յոյնիս, մոհաջ-ոյնցնցն ոյնո ըս

րեցան) հասարարէին DJKNPQ, հասարարէին զնոսս MOQTXZPB. 13 ի հաւարս EJKMNOPQXZPB.; ի հաւարսն + Քրիստոսի QZ, որ ի Քրիստոս FSTKN; ինքեանք + իսկ EJKP. 14 անդրէն + յիւրաքանչիւր րեղիս DJKQRT, abs. Z. 15 իմացեալ + այնուհերև PB.FSTJNX; զարամանրեալ N.

1 սիրս EJKPTZ, զՄիսս MOX] Միսս; նոցա DJEJKMOPQRTXZ] սրբոց; և զանհրապուրելի խորհուրդս abs. Q. 2 խորհուրդս Միսս DJEJKPTZ, զխորհուրդս նոցա O; երկուցունց G, երկուց QZ; կողմանց NOX] կողմանցն. 3 ինայեալ DJMOPQRTX, abs. N] ինայել; այնուհերև abs. N; յարսն] ի յարսն EFSJJK, յեւբարսն P, յոյսն Z, abs. N; յարսն + հաւարացեալս Միսսն MRX, + հաւարացեալս DJEJKOPQRTZPB. 4 Միանգամայն O] abs.; ակնածանալելով OT, ակնածանալելով կարակաթին EJKP, ակնածանելով D, ակնածելով QZ] կասկած ունելով. 5 իւրեանց EJKOPZ] abs.; Քրիստի EJK, Ոսկի R, Խորհուրդ PB.O, Հոռուսի QZ. 6 ընկերաւք իւրովք EJKOP, ընկերաւք PB.O, ընկերովքն G, ընկերաւքն իւր սուրբ QZ, ընկերաւքն եկն PB.MRX] ընկերաւքն. 7 շէ ևս էր DJQRTZ, շէ ևս PB., եկն և շուր N, մինչ շէ ևս էին EJKP] շէ էր; հասանել N; ի րեղի O; ի րեղին abs. EJKP. 8 մինչ զի] մինչև M, abs. EJKP; մինչ զի + բնակութեանն (ի բնակութեանս EJKP) իւրեանց նոցա. զհետ մրեալ իրին զկարարի գազան արիւնարբոս (+ և վաղվաղակի O) EJKOP; հաստալ abs. EJKP; հաստալ] զհետ մրեալ D, ժամանել PB., հերամբեալ QZ, զհերամբեալ; կորորեցին PB.] կարարէին զնոսս DJEJKOPQRTXZPB., կարարէին ի րեղին զնոսս M. 9 ի մաւր N; ի խրճիթն R, ի խրճիթս D EJK, ի խրճիթն G.MNOX; սուսերս] սրով DJEJKQRTZ, կուսերաւք M. 10 զգլուխսն Q; նոցա] իւրեանց J. 11 եւ] իսկ EJKOP; իմացեալ + զայս PB.EFSTN. 12 ո սրբոց արանցն EJKP; սրբոց + խորհուրդ ի միջ առեալ համակամք միմեանց լինելով (լինելով միմեանց Z) QZ; միանգամ N; միանգամայն + երկն ի մրին (մրի KOP) ոչ DJEJKOP; ոչ րեսանելով QRTZ, րեստալ N, րեսանել EJKOP.

- კანსინ ხრესანგ ვყრისნიჴს საჰბნ-
 კაყ, ყი იჴ ქისერ რნი-ხრესანგს ირ-
 ყესა ქერესსა და ქნოსანს, კასკანბნალ
 ყი ში ი ვყანსა ისჴ ფორბოქსანს
 5 ანსკანსიჴს: საყა რამასკამჴ ში-
 მსანს (ქისელი ი რაგ ანჴარბ-
 განს ი სმანს. და სრბნალ კრანს-
 სორესანს ი სრისს ირ კიჴი ჳრა -
 რაჴი შერბ კასს აიღეს (იორისს)
 10 იორყაფისს იორბნალ. და იჴსორასგ
 სორე რიღისს კასგნალ ანჴ ამს: სჴ:
 დამჴკვდრესს მთასა, რამგესა ვწოდებს
 წყანს, რამგელი უხუად აღმოსცნდა,
 და მადლითა სულისა წმილი-
 სანთა იყოფოდეს მუნ რამგეცდათს წელ.
 15 რსკ ქერ მარისანს საჰბნსკაყ
 აჴ იმანჴ სესალ ი ჳანსორბო-
 მონსნეს მანლობლად სენაკებსა მათ-
 სა. და შემღვინად დღეთა რაოდენ-
 თამე გულისსმა ყვეს კაცთა მათ
 წმიდათა, ჳხედვიდეს რამ ჳირსა
 ნათესავისა თვისისა, დღედულისა
 სათენივისსა, რამეთუ არა ეგრე იყა
 მათდა მიმართ ვითარცა გუშინ და
 ძელუან. შეგჴედეს, ნუ უჴუე საბრჴე-
 სა რანმე ვანსაცდელისანსა შეცკვენ.
 და შეიწიანსნეს ერთობით, რამთა
 ვანემორბენ მისვან. წანვიდეს და
 ვანემორბენს შჴარბანსნი, მანლობლად
 ნოლა შემღვინად სიუდლიისა
 სათენივისსა სხუანი ვინმე მო(ვ)ი-

1 ვყრისნიჴს QZ] abs.; საჰბნსკაყ MQR, ვსაჰბნსკაყ P, საჰბნსსკაყ G, სა-
 ბნსკანს O, საჰბნსკაყ, ვსაჰბნსსკაყ E, საჰბნსსკაყ DT. 2 ვი O, ირ MQR]
 abs.; იჴ abs. DEJKPQTZ; ქისერ MORX, ქისს P.B., abs. DEJKPQTZ] ქისელი;
 რნი-ხრესანგს abs. DEJKT, ხრესანს MORX, ხრესანგ NPB. 3 ქერესს და ქნოსან-
 რს EJKMNOPQRXZ P.B.] სრესს და სნოსანს; კასკანბნალ JMNOPQRTXZ P.B.,
 კასკანბნელი O, კასკანბნელი D] კასკანბნალი; კასკანბნალი + სმანს OP. 4 ი
 ვყანსა DEJKMOPQRXZ P.B., ი ვყანს N] ი ვსას; თ ისჴ ი ვყანსა M; ი
 ფორბოქსანს Z, ფორბოქსანს N, ფორბოქსანსგ MOQXPB; ჳხედვიდეს. 5 ან-
 სკანსიჴს EJKP, ანსიჴს P.B.; საყა EJKOP] abs.; რამასკამჴ შიმსანს (ქისელი QZ,
 6 ქისეს N, ქისს T; ქისელი + იჴ P.; სათენივისსა. 7 სმანს] ი შიმსანსგ DE
 JKMPQRXZ; და abs. DMRTX. 8 ი სრისს FGR; კიჴი + ჳრარბოქსა და Z; ჳრ-
 რაჴი DEJKMOPRTX. 9 ი კასს FGN, კასისს DEJKMPRTX, ი კასისს QZ;
 იორბნ DEJKNPQRTPB.; იორბნს + ირ კიჴი QZ. 10 იორყაფისს DEJPQTZ;
 იორბნალ FG, ი სრბნალ DJT, რსესალ და P, რსესალ QZ, რსესალ E, იორ-
 ბორბნალ MNO P.B.] იორბნალი; და J] abs.; ი ჳსორასგ] ჳსორასგ T. 11
 სორე abs. QZ; კასგნალ ანჴ EJKP, და კასგნალ ანჴ OPQZ] abs.; ამს:
 სჴ: abs. FGJNO; ამს : სჴ: + ანჴილ ჳგნობსამჴ და ანჴანსაფიყი ანჴ-
 გნობსამჴ (+ და DEJKP) ანჴიყიყი ანჴ-ობიჴი ფანანსორბელი ვწრის-
 ყი (ვსასორბი J) DEJKOP; ვანასონს და ვსგ P.B. 15 მარისანს DK
 OT; საჰბნსკაყ MNOPQRXPB., საჰბნსკანს O, საჰბნსსკაყ E, საჰბნსსკაყ K,
 საჰბნსსკაყ DJT, საჰბნსკაყ Z] საჰბნსსკაყ. 16 აჴ EKP[RX] აჴლი; სესალ
 სისს FQJ, სესალი P.B.O; ჳანსორბი Q.

კაყარხაუ სორეჲს მსაგჳს კაყაყი-
 1 ახ რაღმან მჩუგს ხ მამანსაჲს
 არიუნ ჳრიგორი. ყრი ხმარხაუ (აჲ-
 5 რეგნი-ქსამარ) სორე ჲოგლიჲს ჳხს-
 აჲს ვკაყარხანს ხ վերայ სოყას. ს
 առաջնորդ վանսցն եრէց թողոյր
 10 ყոմն Աբաս անուն յաշակերպաց
 իւրոց:
 նამძღոյրად ջանისა թոս մղდეղი
 15 տաճան տշետա.

ნყო ოდენ. და აღიხუენეს და შთაყარ-
 ნეს მთხრებლსა და ქვაჲ შეჰკრიბეს
 შათ ზედა. და ესრէთ აღიხუენეს
 წმიდანი იგი და დაყვეს საუღაჲსა
 მას შინა ვიდრე აჲმადმდე წმიდი-
 სა გრიგოლისა, რომელიცა აუწყა
 მას სულმან წმიდამან, და აღაშშ-
 ნა მათ ზედა საწამებღებნი და წი-
 ვინმე დაადგინა, აბაჲ, მოწაფე-

15 წაყყ եრიოჲ იმანჲ ქღსქერაყ
სოყა, ირჲ ყკარაჲიჲსჲ ჳხს ყი-
 იվჲ, (ოჲ ჲერელიჲ ჲარ. სოიუნს ხოგ-
 ხოგმანს, ხ მანსკაგინსი ასაჲს ხ-

ხოლო თარნი ვინმე მათგანნი,
 რომელნი ვერ შემძღებელ იყვნეს,
 უსრულნ. დღეთა სიჭაბუქისათა,
 ივლტოდეს და დაიშალნეს შთათა

ღსქსგჳს [DEJKM-PQR TXZ P] ᲁსქსგხა. 13 ხ վին + ლ DQARZ, + ხს ლ EJKP,
 + վին OX; ხ վინ K; კარკაოთ EJKMOPQRXZ, კარკაოჲ F; 14 ო ხ վერაყ.
 კორხაუ MNX P., ხ վერაყ კორხეხს Q, ხ վერაყ բარბხაუ კორხეხს Z, ხ
 վერაყ რიხხაუ (კორხეხს O) კორხეხს JKP, რიხხაუ კორხეხს E, ხ վერაყ
 բարბხაუ DT.

1 ლ აყაყენ კარარხაუ სორეჲს აბს. FGJN, ლ აყაყიხ კაყარამარ-
 კაგხაუ სორეჲს P, ლ აყაყიხ კაყარამარ კაგხაუ EJK, აყაყიხ კაგხ-
 აუ კაყარამარ D, ლ აყაყენ კეგხაუ (კაყხაუ T) კაყარამარ QTX;
 სორეჲს მსაგჳს აბს. Z; მსაგჳს აბს. DEJQRT; მსაგჳს სორეჲს FSGJN; აყა-
 ყიხი რაღმან DMOQTX, აქსაყიხ ხ რაღმან N, აყსაყიხი რაღმან R
 P., აქსაყიხი რაღმან EJK] აყაყიხი რაღმარ. 2 მჩუგს + ლ Z. 3 არიუნ
 QZ, აბს. F] მინხს; 4 რიგორი D. 4 ჳხსნაყ FQZ, ხსხაუ ჳხს P., ჳხ-
 სნაუ DEJKPT] ჳხს. 5 ვკაყარხანს DTZ, ხსხეგეხ N] ვკაყარხან. 6
 առաջնորդ EJKOPT] առაჲხს; առაჲხს ხს N; ო. ხრეც վანხგ D;
 ხრეც վანხგ T; վანსაგ EJKOP] վანსაგ; առაჲნორდ վანსაგ ხრეც J]
 7 ლ არარ ᲁრთღრს վანს მჩაჲანსკეყაყ ლ ᲁხ მჩ ომს აշაკեր-
 8 ყაყ ხიროგ QZ; ხრეც აბს. EJ; ო. მთოიჲ ხრეც მჩ ომს ᲁբას
 OP; ო ᲁբას ომს მთოიჲ QZ; მთოიჲ DEJT] მთეხაუ. 7 ᲁმს აბს.
 DK; ᲁბას ომს ᲁნონ MNRX P., ᲁნონ ᲁբას DT, მჩ ᲁნონ ᲁբას EJK;
 ᲁნონ + առաջնորդ ლ ხრეც վანსაგ QZ; ᲁნონ + ხიჲ FSG; აշაკեր-
 9 ყაყ ხიროგ R] ხიროგ აշაკերყაგ JKMNOPX P., აბს. QZ] ხიროგ აշაკեր-
 10 ყაგ. 11 ხრეც M; ომანჲ აბს. FG. 12 ირჲ MOX, აბს. DT] ირ. 11-12
 ქღსქერაყ სოყა O, ქღსქერაყ სოყა վარსარხაუჲ ᲁანღი JKP]
 აბს.; ყკარაჲიჲსჲ DJNQR TXZ P., ყკარაჲიჲს MOPX] მანსკაჲიჲს; ჳხს
 13 ყიიվჲ N, ჳხს ყიხაუ FMOXZ, ჳხს ყიიվ Q, ყიყენ ჳხს P, ჳხს ყიყენ

ხანსე არიონს,) ჩაჩიონსეალ ზაძქს-
 ვანს ი (ჩორუა) ქერისს. ს ქსე
 ალიონს ხსე ჟარბანს ი არეჩის
 ვაყსე ყაორენს, ვარანსქის ს ი
 ვიქ, ვაიყ ვარეჩი ყაყარანს
 სონგა (ვარსა) ზაძქსქის რიოდ
 ვსოჩირასკანს არხის სონგა, ს
 არბანს ვარჩი (სკანს) კანსქს-
 ვის ი ქსეაყ ჩერაქსანსქერ ვს-
 რესანს, ს (ხსქსანსქ აყსონსქს)
 იქ ხქსქსქს მსაჲ ი ვსელოქს, ვს-
 ვის ვარსანოყსა კიყს (ჩ რარასა-
 კოსქ) ათ სყოროყოქ ქერისს. ს
 ვარსაჲ ვრეჩი ვარსქსანს მსაჲ ი

შინა. და შემდგომად დღეთა რა-
 დენთამე მივიდეს აღვიდსა მას.
 რაჲთა შეკრიბნეს (გუჲმნი) წმინდა-
 თანი, და ანა ჰოვეს შაჲვანი.
 ვარსა აღვილი იგი მოკლესა შა- 5
 თისაჲ. და დაფარნეს შაჲითა შე-
 წირულნი იგი სისხლნი შაჲნი, და
 ძეგლი ქ ათაჲვან აღჲმარნეს ზე-
 და თითოეულსა შაივასა აღვილთა;
 და ვერ იკადრეს დადგნომად აღ- 10
 ვილსა მას, წარვიდენ დასავალით
 კერძო, ძირსა შთისა ო ს, და ჰოვეს
 აღვილი კეთილად შემსვემულო
 მახლობელად ველისა შირსა, რამ-

JK, ღის ვრეყოქ DT, ვრასაჲ ღის PB.] ვრეყოქ ღის. იქ ყარავსინ ვრასქს QZ,
 იქ ყარავსაჲ ვრასქს N] იქ რერელოქ; არიონს] არეჩიონს Z; ჩორუაქსანს MR,
 ჩორუაქსანს EJKPQZ, ჩორუაქსანს F, ი რიორიქსანს DT. 14 ი მანსკა-
 ვიონს DEJKOPQRTZ; მანსკავიონს ი ვრეჲ EP; ასკა] რასასკა O, ვრეჲ JK, ვს-
 ასკა QRTZ; მანსკავიონს ასკა ჩერსანსე ვრეჩიონს აბს. N.

1. ვრეჩიონს აბს. DEJKOPQRTZ; ჩაჩიონსეალ DEJKOPQRTZ PB.] ჩაჩიონს -
 ვსაჲჲ. 2 ი ჩორუა NOQRXPB., ი ჩორუ DEJKMPT] ი ჩორუ; ქერის P.
 ჟარბანს] ჟარბანს DEJKMOPRXX PB.; ჟარბანს + ანგერის MNRXPB.; ი ვრ-
 ეჩიონს PB. 4 ვაყსე] ი აყსანს JOP, ი ვაყსე KQT; ვაყსე + ს ვარსანს QZ, +
 ხსე PB.; ს იქ ვიქ ვრეჩი Q, ვარსანს ანგ. ს იქ ვიქ N, ს ვიქ იქ ვარსანს
 T. 5 ყარავანს სონგა DEJKOPQRTZ]. ყარავანს. 6 ვარსაჲ] ვრესაჲ QZ;
 ს ზაძქსეჩი EJKOP, ზაძქსეჩი DQRTZ; რიოდ აბს. FG. 7 არხის MX,
 არხის N; ს EKOQZ] აბს. 8 არბანს ვარჩი DEJKMNOPRTXX] არბანსა-
 ვარ; ი სკანს P; სკანს აბს. MX; კანსქსეჩი EJKOP, კანსქსელოქ MQXZ
 PB.] კანსქსელოქ. 9 ი ქსეაყ აბს. N; ჩერაქსანსქერ N; ჩერ ვრესანს N;
 ვრესანს Q. 10 ს ს იქ ხქსეჩი აყსონსქს DT; აყსონსქს აბს. N.
 11 ხქსეჩი KOPQZ, ხქსეჩი E, ხქსეჩსაჲ GPB.] ხქსეჩსაჲ; მსაჲ] მსა-
 ვსაჲ N; ი ვრელოქს + აყს EJKOPQZ; ვსანს Z, ვსანსაჲ Q.] ვარს-
 ვანს. 12 ვარსანოყს] ვარსანს FG]; კიყს + ს N; ი რარასი კოსქ E].
 MOPRXPB. 13 ათ სყოროყოქ N, ათ სყოროყოქ DEJKOPQRTPB., ათ სყო-
 როყოქ MRX] ათ სყოროყოქ; სიონს ქერის QZ; ქერის M; ს აბს. N. 14 ვარ-
 ვსაჲ + ანგ. EJKO; ვრეჩი ში ს ი სმას ანგ. ს იქ კიქ EJKOP, + ში
 კიქსაჲ რქსქს ანგ. ს Q; ვარსანს MNRXPB., ვარსანსაჲ Q,
 ვარსანსაჲ Z] იქ ასკას.

რავრარერანს, ერომ რეჩქს სარ-
ქერე იუ საყარე (ღნოქემ რარა-
ო). ეორ ხერე რასხალ სარყან გან-
ყარეხალე რხელონ რარერხეოქსანს).

5 იორ რ არარქანოეხ ხერხანე არარ-
რხნ რერნაროორ რნო რარხე, რ
რნარქხანს ანოქ მხნე (გარ) რ-
რარრმანს ხერხანე, რორ რერხალ ან-
რქორორეოგ იმანე რ ნარქხეჩნ ხლონ
10 რარრაროორ ხერე. რქ იქ რ ჩრან-
რეოგ რარაქხეოგ რარქარრქ:

რარე რერ როქერ ჩნე დარმანარქ
რ რხეჩნ გრხნალ არან (მხქ) რ-
რაროორჩნ ქაროარეო ანოქ როროჩნ
15 რერ რნარქხეოგანერ რაროარე რხე-
ლონ რარერხარანოქსანს, რ როქხეხალ
რარარან რანონ რერ ქაროარქერე:

2. ღნოქემ] რქემ MRX. 3 ეორ DEJKNOP] ეორ; რასხალ DEJKMOPTXZ] რასხალე;
სარერალე MQXZ; განსარყხალე] რანაროგხალე P6., რ რარანსხალ განსარ-
განს EJKOP. 4 რხელონ DEJKM-QRX, ჩ რხელონ P6., რ რხეჩნ Z] რხეჩანე;
რარერხეოქსანს Z, რარერხეოქსანს DT P6. 5 იორ ირ DEJKN-QTZ; არარქოგ
DT; არარხალ N. 6 ჩ რერნაროორ JR, რერნაროორ MPT P6., რერნაროორ
M; რნო EJKP] აბს.; რარერალე N, რარერქნ JKOP; არარჩნ რერნაროორ
რნო რარხე] რერაროორანს არარჩნ Q; რერნაროორ რნო რარხე] რარრ-
ოორ Z; რ აბს. DOMX P6. 7 ანოქ აბს. DMNRQTX P6.; ანოქ + რარჩ რანხე E]
KOP; გარ DEJKN-QZ P6.] რარ; რარარმანს] რარქანსჩნ E]KQZ, რარქან-
სჩ DMQRQTX; რომელო ქოვეს. 8 რორ] რორ რ რეოი E]KOP, რორ F; ან-
რქორორეოგ N, ანოქნ იოროგ M, იოროროეოგ O, ანოქ ჩ არეოგ QZ, ანოქო-
როგ DT, ანოქ რნო E]KP. 9 იმანე აბს. F9, არხალ N; რ QTZ] აბს.;
ნარქჩნ MRX; ნარქხეჩნ] არხალ რარეჩნ P6., ნარქხეჩნ ანოქ O. 10 რარაროორ]
რერნაროორჩნ QZ, რარაროორჩ DEJKOPT; რქ იქ DEJKMO-QRTXZ P6.] რქ; ჩ
ჩრანრეოგ DEJKNOQX, რარარეოგ N, ჩ ჩრანრეოგჩოგ Z] აბს. 11 რარქარრქ
EFJKOPQTXZ P6.] რარქარრქჩ; რარქარრქჩ + ჩრანრეოგ F9]. 12 რერ] რ N; დარ-
მანსარეოგ MRXP6., დარმანსარ N. 13 რ] ჩ MN, აბს. QXZ, რ ჩ KP6.; რხეჩნ + რანს
Z, + რანს Q; რერჩნ RX; არანს FJ; მხქ DEJKOPQRZ P6.] მხქ; ჩ რარარო-
რჩნ N. 14 ქაროარე N; რ ანოქ E]KOPQZ. 15 რაროარე DEJKMOPQRXZ] რარ;
რნოქონ DEJKMN-QRXZ P6.] რხეჩანე. 16 რარერხარანოქსანს P6.; რ როქხეხალ რარ-
არანს რანონ რერ QZ, რ რანს ანონს, ჩოგ როქერ რანონს რხელონ EJK, რ რანს
ანონს ჩოგ როქერ (როქხეხალ O) რანონს რხელონ ქაროარქერე OP, რანონს

ლოსავან გამოდოლოდეს რყარონი მრ-
ვალნი, (რე შეიპყრეს ადგილი იგი).
რე იქმნეს თავისა მათისა (შესავსე-
ნებელოდ) საყოფელნი გამოთხარი-
ნი მიწასა კბოდისასა, რე რექმეკდ-
რნეს მუნ ვიდრე აღსრულებად-
მდე მათდა, რომელნი ქოვეს
მწყემსთა ვიეთმე რე რარქარ-
ნეს მანვე ადგილსა ვითარქა
სნეულთა ვიეთმეგანნი, რომელნი
ვანიდევნიან სოფლით.

სოლო მცირედთა ეამთა შე-
მღვომად ადგილი იგი აღამშნეს
მონასტერი ვალამის მიერ მეფე-
სა, რე მუნ რამშნა მქ თვისი, კეთი-
ლად შეზავებისათვის მის ადგილისა,
რე უწოდა ადგილსა მას ვალამიერტი

ჩას ცაონსნ ჶრაარჯის ჶანონს გქსა-
ლორის ზოგა მოღქასთი კოზეგას მო-
კას ეასნ ეჩჯარასქი (ამსლოასგ)
არქონს (ონსლოქ ვანონს), ეოროგ ქონ-
ჯს გჯასარო ჶოღ ყრღესგს ნრქოგონსგ
ქ ოკქლოქონს გსლოგ ქონს, აოღსოქე
ზოგა ჶნორჩესგას ქ ორქსოქოსქ ოქონს-
სქ ონერქქ¹;
ღონსაე ანს დიდებო უკუნიოთი უკუნიბმდგ, ამქონ.

სახელად იკსა. ბოლი მთაე იგი ორ-
ბახტი სახელად უმთავრესისა მათისა
სუქიასისა ეწოდა სუკავი სოკსენებდ-
ლად წმიდათო, ბომელ დღენდღელად
დღედმდგ მიწოე ორთოევე მათ ადგოლ. 5
თაე საკუნრებელად სენთო ანს, ლოც-
ვითო მათითო შოემადლა ქონსტე იე-
სუეს მიგრ (უფღონსა) რუენისა, (ბომ-

1 ცაონსნ ოსკ] ცაონს ; ჶრაარჯის ოსკმოქქ ; გქსალორის ზოგა ონოკ, გქსალორის ოსკქო
ქქ] გქსალორის ზოგა. 2 ზოგა] ნარქარასკას ოკ; ოსოქასოთ ექოქოქოკქ, ოსო-
ქქ] ოქსოქქქ; კოზეგას ოქონოქქ, კოზელ ექ; ოსოკასქოქ ექოქ; ო ოსოკას კოზეგას მოქქ;
ოსოკას + ო ცაონს ოქ] ო ოსოქსდქს კასოარქესგან ოკ. 4 არქონს ოსკ; არქონს აბს.
ო; ო არქონს ამსოთოგ ოსქოქოქქქ; ონსქ მოქ; ვანონსნ ოსკ, ვანონსნ ზოგა ექ
ოქოქ, ვანონსნ ო, ვანონსნ ო; ოროგ ო; ოქსჯს გჯასარო ოსქოქოქოქ; სუქიასისქ]
სექონსისა. 5 ყრღესგ ო; ო ნრქოგონსგ ყრღესგს ოსკ; ნრქოგონს ოქ; ნრქოგონს
+ ოქსჯს გჯასარო ოსქოქოქოქქქ. 6 ქ ოკქლოქონს ოქქკკონ-ოქქქქქ] ოქქლოქონს ;
ქონს + გსლოგ ოსკ; აოღსოქე ზოგა ჶნორჩესგას ოსქკკონოქქოქქ.] ჶნორჩესგას აოღს-
ოქე ზოგა. 7 ზოგა] არქონს ოკ; ჶნორჩესგას + ო ონ ოქე ოარქსაოს ოო ოქონს
ორქსოქოს ოსოქოქ (ო ოქოქ ოქ) ოქოქ, ოროქ ოქოქ (+ ო ოსოქი ოქქქ ო ოქოქ
+ ოქ) ოსოქქონს (ოსოქქონსნ ოსოქქონსქ ოქ) ოქ; ო ორქსოქოს ოქონს ოქ
ოქ ოსკ, ო ორქსოქოს ოსოქონს ოქონს ო, ო ორქსოქოს ოქონს ო ოქოქ ოქ ოქ აბს.
ოსქოქოქქქ. 8 ოქოქქ + ოროქ ოქოქ ოქ, + ონ ოროქ ოქოქ ო ოსოქ ოქოქონს
(ოქოქოქ ოქ) ოქოქქ ოქ ოქოქ, ოქოქონს ო ოსოქი ოქქქ ო ოქოქ ო ოსოქ
ქონსნ (ოსოქქონსქ, ოქქ ოქ) ოქ, + ონ ოროქ ოქოქ ო ოსოქ ოქოქონს ოქოქ,
ოსოქი ო ოქოქონსნ ოსოქქონს ოსკ; ო ორქსოქოს ოქონს ოქქქ] ოქქონსნ გსლოგ
ოქე ოსოქოქ (ოს. ო) ოსოქონს ო ონ ოქე ოარქსაოს ოო ორქსოქოს ოქონს (+ ოო
ოქოქ ო ოოქ ო ოსოქ ოქოქ ოქქქ) ოქქ (ოს. ო) ო (ოს. ო) ოქოქ (ო ოროქ ოქოქ
ოქ) ო (ოს. ო) ოსოქქონსქ ოსოქქონს (ო ოსოქქონსნ ოსოქქონს ოქ), ოქქ ოქ]
ოქოქ.

* ო და ო ბელნაწერქ ომან გოგრქდღებო მოქოქებო (ნ. მენიშქნებო, 2).
ამოთგან გონსხვევებულო გოგრქდღებო აქს ო და ო ბელნაწერქს (ნ. მენიშქნებო, 3).

3

სადასარჩი: ძნ:

45 **ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՐԹԻՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՔԱՐԼՐՑՆ ՈՐՔ ՎԿԱՅՆՑԱՆ**

Ի ԲԱԳՐԵՆԻԱՆՊ ԳԱԻԱՌԻ Ի ՍՈՒԿԱԻԷՏ ԼԵԱՌՆ

տոთუესა აპրილსა: იց:

ՏՈՒՅՈՒՄ ԵՓԻԼԱՏԱ ՅՈՒՅՈՒՄ ԵՄԵՆԱԿԱՅԵՏԱՔ*

«**ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՐԹԻՐԱՆ** յայս **ԺՅԱՆՈՒ**, **ԿԵՏԻԼԱԴ**, **ՎՈՒՄԱՐՍԻ** **ԿԱՔ** **ՎՈՒԼՈՒԹ**, **ՆՊ** **ՎՈՒՄԱՐ-**
ՍԱ **ՈՐՔՂՈՒՆԻ**, **ՎՐԱՅԵԼ** **ՎՈՒՄԱՐՍԱ** **ԹՐՄԵՆՆԻ** **ԳԱՅՈՒՎՈՋՐԴԻԼԵԹ** **ԿԱՅՄԱՆԱ**», * **ՎՈՒՄԱՐ-**
ՍԱ **ՈՒՎՅՆ** **ՆԵՓԱՐԻ** **ՈՒՅԻ** **ՄՈՍԿԻՂՈՒ** **ԼԱ** **ՄՈՄՓԻԼԵԹԵՂԻ** **ՓԱՐՄԱՐՏՈՒՄ**, **ԿԱՔՏԱ**
ՎԱՆՉՈՐՆԵԹ **ԸԼԻՍԱՎԱՆ** **ԹՈՐՈՒԹԻՍ**. **ՎԵՆԻԱՐՆԵԹ** **ՎՍԵՆԵԹԻՄ** **ԳՐԱՆՍՈՒԼԵԹԵՂԻ**
10 **ԸՆԴՈՒՄՆԱ** **ՄԱՏՎԱ** **ՓՅԻԼԱՏԱ** **ՄՈՒՄՅԵՏԱՆԱ**, **ԿԱՔՏԱ** **ՄՈՎՈՒԼՈՒԹ** **ՄԵՓԵՎՆԱՔ** **ՄԻՏ**
ՆՈՒՐ **ԼԱ** **ՎՈՒՎՅՈՒԹ** **ՄԱԸԼԻ** **ԿԱՅՄԱ** **ՄԵՓԵՎԱՐԵԹԻՍԱՆԱ**, **ԿԱՄԵԼՈՒ** **ՎԵՄՄԱՐԻԹԱԸ**
ՆԵՓԱՐ **ԱՐՏ**, **ԿՈՄԵԼԻ** **ԸՐԻՏ** **ՈՒՄՆԵՏ** **ԸՐԻՏԱԸ** **ՎԵԹԻՍԱ** **ՄԵՓԻՐՎԱԸ** **ԼԱ** **ՄՍԱ-**
ՆՊՐԵԹԱԸ **ԿԱՍՏԱ** **ՄԱՏ** **ԿՈՎՂԱԸ** **ԳՐԱՆ(Ն)-ՏԱՏՈՒՄԵԼՏԱ**, **ԿՈՄԵԼՏԱ** **ԸՐԻՏՎԵ**
15 **ԱՐԱ** **ՈՒՅԻ** **ՏՈՒՄԵԼԻ** **ՍԵՊ**. **ՎՈՒՎՅՈՒՄ** **ՍԱՆ** **ՄՈՒՎԵՎՆԱ**, **ԿՈՄԵԼՆԻ**
ՎՈՒՄԱՐՍԱ **ՎՏՈՒՎԱՐՆԻ** **ԿԵՏԻԼՆԻ** **ԸՎՂՎԱԸ** **ՄՈՒՄՆԵՏ** **ՎՐԻՆՏՄՏՈՒՄ** **ՎՊԵՄԿԱ-**
ՆՈՒԹ **ԿՐԸԻԼՈՒՄՏԱ**, **ԿԱՐԻՏԱՎԱՆ** **ՈՎՅԵՏԻՍԱ**, **ՎՊԵՄԿԱԸ** **ՏՈՄՅԵՏԻՍԱ**, **ԿԱՔՏԱ**
ՈՒՄՆԵՆ **ՎՈՐՎԵԼ-ՄՈՒՎՐԵ** **ԱՏՎԱՐԵՆՏԱ** **ՄԱՏ** **ՎՂՎԵՍԻՍԱՆԱ** **ՏՐՈՒԹԻՐԱՆԱ** **ԼԱ** **ՓԻՆԱՅՏ-**
ՓԱՐ **ՄՎՆՈՒՄԸ** **ՎԱՆ-ՏԱՄԱՆՅԵՎԻՍԱ-ԿԻՆԵԹԻՍԱՆԱ** **ԿՈՎՂՈՒՄՏԱ** **ՄԱՏ** **ՓՅԻԼԱՏԱ**, **ԿՈ-**
ՄԵԼՆԻ **ՄԵՄՂԵԹՄԱԸ** **ՄԱՏԱ** **ԳԱՄՈՒՄՆԵԹԱԸ** **ՈՎՅՆԵՏ** **ՎՊԵՄԿԱՆԱՆԱ** **ՄԱՏ** **ՏՈՄՅԵՏԻՍ-**
20 **ՏԱՆԱ**. **ԼԱ** **ՈՒՅԻ** **ՍԱՆ** **ՄԿՊԵՏՐՄԱՆ** **ԳՈՆԵԹԻՄ** **ՄԵՄՂՈՒՆ** **ԳԱՄՈՒՄՊԵԼԱԸ** **ՏԱՄՆԵ-**
ՂԻ **ՈՒՅԻ** **ՄՆԻՐՈՒՄՔ** **ԸՄԱՐՈՒՄՔ** **ՄԱՏԻՍԱՔ!**

ՆՈՒՄ **ՎՈՒՄԱՐՍԻ** **ՄՈՍԿԻՂՈՒՅ** **ՄՈՒՄՆԵԹՄԱՆՎԱՆ** **ՎԵՄՄԱՐԻԹՏԱ** **ԼԱ** **ՓԻՆԵՏԱ-**
ՎԱՆ **ՏՐՈՒԹԻՐԱՆԱ**, **ԿՈՄԵԼՆԻ** **ՎՊԵՄԵԹԵՆ** **ՎԱՄՄԱՎՏԱ** **ԼԱ** **ՎԱՆՎԵԹԱ** **ՏՈՄՅԵՏԻՍԱ-**
ՏԱ. **ՍԵՊ** **ՆԵՓԱՐՆԻ** **ՈՎՅՆԵՏ** **ԳՐԱՆՍԱՎԱՆ** **ԼԱ** **ՎՈՒՄՆԱ** **ՏՎԱՆԱԼԱՐՏԱՆԱ** **ԼԱ**
25 **ՎԱՐՎՈՎՅՈՒՄՈՒՄ** **ՄԵՓԵՎԱՆ** **ՈՎՏԱՆԱ** **ԼԱ** **ԿԻՆԵԹՄԱԸ**, **ԼԱ** **ՎՆՈՎՆԱԸ** **ՓԿՈՒՄԱՆԱ**

* + **ՎՐԻՆՏՄ** **ՄՅԵՐՏՄՏԻՐԵ** **ԿՈՎՂՈՒՄՏԱՆԱ** **ՎԸԼԸՂ** **ՄԱՄԱՏ-ՄՈՒՄՎԱՐԻ** **ՎՐՏԵՆԻ**, **ՄԱԸՂՈՒՄ** **ՎԵՐԵԼԻ** **ՓՅԻԼԱՏԱ** **ՄԵՐՏԱ** **ՄՈՒՄՅԵՏԱՔ**. ** **ՄԸՐ. ՍԸՐ. ՍԸՐ. 5, 15-16.**

1 **ՍԱԼԱՍԱՐԻԻ: ԺՆ:** **ՎՐՏ** **Պ. ՍԱԼԱՍԱՐԻԻ: ԺՆ:** **Մ. ՍԱԼԱՍԱՐԻԻ: ԺՆ:** **Գ. 2** **ՎԱՆՎԵՆ]** **ՍՈՒՎՐԱ-**
ՍԱՆՍՊ ՔՆ., **ՍՈՒՎՐԱՍԱՆՍՆԵՆ ՔՆ** **ՍՈՒՎՐԱՍԱՆՍՆԵՆ ՔՏ. 2-3** **ՈՐՔ** **ՎՎԱՅՆԿԱՆ...** **Ի** **ՍՈՒՎԱՆՎՈՒ ԼՏԱՌՆ**
ՎՅԱ. ՔՆ.: **ՎՎԱՅՆԿՆԻ ՄՅԵՐՏՄՏ. 3** **Ի** **ԲԱԳՐԱՆՈՒՐ ԳԱՐԱՌԻՆ ՎՆ. Օ;** **ԳԱՐԱՌԻՆ ՄՈՐՏՍՄ,** **ԼՏ-**
ՐԻՆՆԵ ՄՈՒՄՏԱ: **Ի** **ՎԱՆՎԱՆ Ք;** **Ի** **ԼՏԱՌՆ ՍՈՒ[Վ]ՍԱ. 5;** **ՎՎԱՅՆԱՐԱՆՈՒՄՆԻՆ ՍՐԲՈՅ ՍՈՒՎՐ-**
ՍԱՆՍՆԵՆ (ՍՈՒՎՐԱՍԱՆՍՆ ՔՆ.: **ՍՈՒՎՐԱՍԱՆՍՆ ՔՐՄՄ)** **ՎՐՄՄ ՔՆ.:** **ՎՎԱՅՆՈՒՄՆԻՆ ՍՐԲՈՅ**
ՍՈՒՎՐԱՍԱՆՍՆ **Լ** **ԳԱՐԱՎՎԱՐԱՆՍՆ ՎԱՅՈՅ, ՈՐՔ** **ՎԱՆՎԵ** **ԱՆՍՈՒՄՆԵՅԱՆ,** **Ի** **ԼՐԻՆՆ. ՈՐ** **ԿՈՉԻ**

სომხების მითითებით, მათი სიტყვა
 5 ხარისხის სიტყვაა, որივე სიტყვის
 სიტყვის ნიშნის, კრანსაღრმად, ხო-
 10 ნის სიტყვის სიტყვის სიტყვის სიტყვის
 სიტყვის სიტყვის სიტყვის სიტყვის
 15 სიტყვის სიტყვის სიტყვის სიტყვის

დისა თადღენ მთავრისათა, შეგერ-
 თებულნი წყარითა ევფრატისათა, რა-
 მელთაჲ პირველი მათი იყრა წმიდა
 ისე, (რომელი ითარგმანების ქართ-
 ველთა ენითა - აქრო), მინესე ქმნულ-
 ნი. ამათ მიერ განსწავლული სი-
 ცყუთა ცხოვრებისათა ქრისტეს მი-
 ერ სარწმუნოებითა და ნათელდ-
 ზულნი, შესძინებდეს დღითი დღედ
 სარწმუნოებასა; და სიგარი იგი კა-
 ცი მათისა მის მოძღვრებისათვის,
 ქრისტეს მიმართ სარწმუნოებისა-
 თვის, აღესრულებოდეს ძეთაჲსა სა-
 თიერებისათა, რომლისათვის იგიინი წარ-
 მობრულ მთავრის და დაეძვდრ-

92], ხ ზაქ + 6 GJRTYB; ქართველებად NY; ხ სორ N-
 32 არანგ DORTUXB || იუსტანს S; ავსტრუაგ PB; სრენს Y.

4 მითითებით სიტყვის (სიტყვის) OY; მითითებით + ირ FSJJKMP, + ირY;
 მითითებით DO || მითითებით T || მითითებით ხ Y] მითითებით. 2 ხ სიტყვის N;
 მითითებით + ხ მითითებით DPT; ირ GJ; ანაქს JKP. 3 კრანსაღრმად
 FNO || abs. DMSUXB.] სიტყვა; ხ სიტყვის] სიტყვის G. 4 ხ სიტყვის FSJJKPY; სიტ-
 5 სიტყვის N; სიტყვის + ხ სიტყვის DPT; მითითებით DN. 6 ირ abs. DMNRSTUXB.; სიტყ-
 7 სიტყვის EJK, abs. DT, სიტყვის SPB; მითითებით + ხ სიტყვის EFGJJKPY. 8 ანაქს
 ხ DMRUX. 7 მითითებით DMRSTUXB., მითითებით S, მითითებით N; არანგ OU] სორ
 მითითებით. 8 ქართველებად S, ქართველებად MNRX, abs. DU] ქართვე-
 9 სიტყვის; ს სიტყვის ქართველებად MXB, სიტყვის ქართველებად S] სიტყვის
 მითითებით DT; სიტყვის] ირ ხ მითითებით R, abs. N. 9 სიტყვის RSTU, სიტყვის
 EJKOP, სიტყვის DPT, abs. MNX] სიტყვის; ირ X; ს ხ მითითებით სიტყვის
 10 PB.; ირ ხ მითითებით abs. RSU; მითითებით + სიტყვის MNX; სიტყვის N] სიტყვის
 სიტყვის MRSX. 10 სიტყვის EJKP; მითითებით DPT, მითითებით NO, მითითებით FJ,
 მითითებით GJ, მითითებით KU] მითითებით; მითითებით + სიტყვის DEF-KNOSTYB.; ს
 11 სიტყვის] ს მითითებით Y; სიტყვის DMRSTU] სიტყვის. 11 სიტყვის] სიტყვის
 12 DPT; სიტყვის + სიტყვის EFGJJKOP; სიტყვის EJKOP, abs. DNTY] სიტყვის; სიტყვის
 13 სიტყვის PB. 12 abs. DMNRSTUXY] ირ; სიტყვის DMNUXY] სიტყვის; სიტყვის J. 13
 სიტყვის EFGJNO, სიტყვის PB.] abs.; სიტყვის DEFJKOPRSXY PB, სიტყვის MU, abs.
 T; სიტყვის DPT, სიტყვის EJKP, abs. D] სიტყვის; სიტყვის + ს; სიტყვის] სიტყვის
 14 სიტყვის DPT, abs. RSU. 14 სიტყვის] სიტყვის N. 15 მითითებით T, მითითებით
 მითითებით MX; სიტყვის KPU, სიტყვის SY; სიტყვის MORSTUXY, სიტყვის DEFJKNPT] სიტყ-
 15 სიტყვის.

5 ხაც ბრანსելჲს კայინს სმრათჲრ
 ჯინსტინს ირავს, მტ გრათოჲ վրէժս խնդ-
 րեսցէ թագաւորն Պարսից յաշխարհ-
 10 քն Հայոց: Եւ կայր ի րագնապի և ի
 րարակուսի երկիրն Հայոց: Իսկ իբրև
 րեսանէին զնեղութիւնս և զրատապանս
 երկրին Հայոց սուրբ վկայքն, ասէ
 երանելին Կողբարոս ցտւրբն Սու-
 քիաս. «Եկայք աղաւթեցուք, զի
 15 արասցէ Աստուած խաղաղութիւն
 աշխարհիս այսորիկ»: Եւ աղաւթեալ
 նոցա ամենեցուն աս Աստուած սու-
 քն. «Ողորմեաց Տէր ի վերայ այշ-
 15 խարհիս զսբ մեծի ողորմութեան
 քում. զի Թէպէր և է ի նոսա ան-

ხოლო ნეტარნი იგი დგეს და გუ-
 ლისხმა ჰყოთდეს საქმესა მას, თუ
 ვითარმე შერი იძიონ მეფემან სპარ-
 სთამან. მუყყანისაგან სომხთითსა.
 და მწუხარებდასა შინა იყო დიდსა
 და ურვასა მუყყანაჲ სომხთითსაჲ.
 ხოლო ვითარ იხილეს ჳირი იგი და
 გლახეკებდა მუყყანისა სომხთითსაჲ
 წმიდათა მოწამეთა, ეტყოდა ნეტა-
 რი კოდრატოს წმიდასა სუქიანს: «მთ-
 ვედით და ლოცვა ვყოთ, რათა მშუ-
 ჳღობა ყოს უფალმან მუყყანისა ამის-
 თჳს». და ილოცვიდეს ყოველნი იგი
 და თქუეს: «წყალობა ყავ უყვალა,
 მუყყანისა ამისთჳს დიდითა შენითა

1 ხაც] և MRSUX; ბრანსელჲს] ბრანსელჲს վկայքն V; Մրատիր D, Մրատիր M
 R̄SUX P̄B. 2 եթ օՄP̄B; վրէժս D̄MOR̄STUX, վրէժխնդիր NP̄B.] վրէժ; խնդրեսցէ
 D̄MK̄STY, խնդրեսցէ օUX, լինի N, [լինիցի P̄B.] խնդրէ. 3 Թագաւոր S; յաշխարհ-
 քն EFGJ̄K̄NP̄Y. 4 Եւ (զի D̄T) կայր (կամի P̄B., կային O; +նա P̄B.) ի րագնա-
 պի (abs. D̄TP̄B.) և (abs. D̄TP̄B.) ի րարակուսի երկիրն (երկիրս N) Հայոց D̄
 NOT̄ P̄B.] abs. 5 իսկ abs. NU; Իբև] երանելի վկայքն Բրիարոսի V. 6 րեսին
 D̄TY; րեսին + երանելիքն D̄T; զնեղութիւնս], զնեղութիւն P̄B., զնեղութիւն D̄ĒK̄MOP̄T,
 abs. Y] նեղութիւն; և զրատապանս D̄OR̄STX, և զրատապանս U, և զարարակուսանս
 MN] abs. 7 երկիրն Հայոց] նոցա P̄B.; երկիրն N, աշխարհիս D̄T, զաշխարհս Y, abs.
 E]K̄P̄, յերկիրս O] երկիրս; սուրբն N, abs. D̄TY; վկայն U, վկայքն abs. D̄NTY;
 վկայքն + ի րատապանի; ասէ, և. 8 երանելին] սուրբն D̄NT; Կողբարոսն D,
 Կողբարոս N; ցտւրբն abs. Y, զնդ սուրբն T; ցՍուքիաս Y, Սուքիաս P̄B. 9
 աղաւթեցուք + աս Աստուած E]K̄MOP̄R̄SUX, արասցուք աղաւթս P̄B. 10 Աստու-
 ան abs. E]K̄MOP̄R̄SUX; խաղաղութիւն] ողորմութիւն D̄T. 11 աշխարհիս] երկ-
 րիս N; այսորիկ MRSUX, Հայոց D̄OTY, abs. E]K̄P̄, այսմիկ NP̄B.] այս; այսորիկ +
 որով բնակեցաք մեք ի լիրինս յայսմիկ F̄GJ, + որովհետև բնակեցաք մեք ի լի-
 րինս յայսմիկ E]K̄O, + որովհետև բնակեցաք մեք (abs. MRSUX) ի լիրինս յայս-
 միկ (յայս MRS) M̄P̄RSUX. 12 ամենեցուն abs. D̄T; Աստուած] արե D̄M̄R̄STUX P̄B.;
 և սուքին EK, և ասէ], ասէն F̄GJ. 13 ողորմեա D̄E]K̄O P̄T U Y P̄B.; արե] Աստու-
 ան NP̄B., արե Աստուան U; ի վերայ abs. N; ի վերայ աշխարհիս abs. P̄B.; աշ-
 15 խարհիս + այսորիկ D̄T, + Հայոց օY; աշխարհիս] ամենեցուն MRSUX. 14 զսբ
 մեծի ողորմութեան քում abs. D̄T; 15 քում + ի վերայ աշխարհիս P̄B.; զի abs. U;
 նոսա] սոսա D̄OMR̄STUX.

აღრქნობრს, აჟე რე (ხა) ყრე ჸ
 არარჩე ამნსაჟს არარაძოგ, ჸ
 ამნსნგონს იორბრს ჸ ააგნობრს
 ბრს ჰქლს ჸ. რარბი ვარარაჟობრს
 სორს ჰ სოგანს, მარრ. ა-
 ატრ ჸ ანორასკაჟ ყრე, ჸ ჟსჟ
 ჟარაჟ კამნსაჟსი:
 ამათგან კაცთმოყუარეო ჸ ძვრუქსეგბელო უფალო, ჸ ზებდა
 დოდგბაჟ ყოვლისავითვს.

სე სოქსდამაჟს რარბაჟ მ-
 გალორს შარსიგ კერქრ ჰრ. სე
 სოჸ ჸაჟოლორბრს მნშ აჟსარბ-
 რს ჸაჟოგ: ხსჟ ვაჟს ჰრს. რსაჟს
 სრანსხრს იორასჟ ჸრქს ჸ ჟს-
 მლორ აოზტრს ვსაჟობაჟ: სე

რეკლობოთა, რამეთუ დაღაცათუ
 არს უმჭულოგბაჟ ამათ შორის, სო-
 ჸო შერ უფალო დაშბადებელო, შე-
 მოქმელო ყოველთა დაბადებულ-
 თაო, და ყოველთა რეკლობაჟ და
 შეწეგნაჟ შერ მიგრ არს, ვარე მო-
 აქციე გულისრეკლობისა მახვლი
 უფალო, ჸ ზებდა

და მახვე უამსა შიოქცა მეფშ
 სპარსთაჟ ქრეყანადვე თვსა. და
 აქშნა მშვლობაჟ დიდი ქრეყანასა
 სომხობისასა, და ვითარცა იბი-
 ჸეს იგი წმობდათა მათ, ვანობა-
 რეს ფრიად და აღიდგბდეს ჸმერ-
 15

1 ირქატე არსარქნობრს ჸ ბნოთა N, ო არქნობრს ჸ ხამა (ათთა P8.) Y
 P8.; ყრე ჸ abs. Y; ხა abs. P8. 2 არარჩე ჸ ყრე MRSX; ამნსაჟს არარაძოგ DNOT
 P8.] ამნსაჟსი Y, abs.; ჸ ამნსნგონს] ამნსნგონს UP8. 3 ჸ ააგნობრს abs. NY:
 ააგნასკანობრს MRSU; ო ააგნასკანობრს ჸ იორბრს P8. 4 რარბი +
 ვყრე T; ვარარაჟობრს სორს (სორ ჟო NO) ჰ სოგანს (სოგანს MNRX P8.) მარ-
 რასტრ ჸ ანორასკაჟ ყრე (abs. P8.) MNRUX P8., ვარარაჟობრს სორს ჰ სო-
 განს მარრასტრ კამნსაჟსი S, ვარარაჟობრს სორს ჰ სოგანს ანორასკაჟ
 ყრე ვაოგრ DT] ვარარაჟობრს ვარქობრს ვარქობრს ჟო P, ვარარაჟობრს
 რარქობრს ჟო EJK, ვარარქობრს ვარარაჟობრს G, ვარარქობრს აგრ-
 ვარარაჟობრს F. 6 ყრე abs. P8.; ყრე + ჸ აოგოჟ ვარარაჟს იორსალორს ვარარა-
 ჸოგ (ო ვარარაჟოგ სრქსალორ R, ვარარაჟოგ კერქსალორ E, ვარარაჟოგ კრქსა-
 ჸოგ G) ჰ (abs. EGGKP) რსაოზტრ EFGJJRP, + ჟო ჰ სოგანს ჸ ვამოჟ ვალორ მრ-
 სამსაგის იორ ვარარაჟობრს ვამს ჰ ვრს სოგა, ვრ რე ხა ანორასკაჟ ჸ მარ-
 რასტრ ყრე Y; ჸ abs. JNOP; ჟსჟ + ვაჟს ჸ DT. 7 ვარარაჟ + კამნსაჟს არარ-
 რაძოგ EJKP, + კარქობრს DNOPU, + კარქობრს კარქობრს EFGJJRPS; კამნ-
 საჟსი MNRUX P8., აჟსდ ჸ კარქობრს, აჟსდ T] აჟსდ. 8 ო abs. U; ო რარა-
 ჸო სოქსდამაჟს რარბაჟ N. 9 შარსიგ abs. MRSUX; ო რარალორს შარსიგ
 რარბაჟ DT; კერქობრს T, კარქობრს Y, კარქობრს N, ჰ რსო DT; ჰრ + შარსიგ N;
 ჰრსანსჟ Y. 10-13 სე სოჸ... კარქობრს ჸაჟოგ abs. DT. 12 მნშ MUX P8.] abs.;
 კარქობრს MNRUX] კარქობრს: კარქობრს ჸაჟოგ abs. Y. 13 ხსჟ abs. S; ხსჟ ვაჟს
 abs. MRSUX P8.; ვაჟს] ვაჟს F, ჰრს ვაჟს E JNOP T; რსაოზტრ DMRSTUX P8., რსაო-
 ჸტრ N] კრქს; რსაოზტრ + ვაჟს D. 14 იორასჟ სოჸ P8.; იორასლორ აოზტრს DEJK
 MOPRSUX P8.] ვარასლორტრს; სე] ხსჟ DOP P8.

Ինձին գիշերի արևի կրկնապատկերը սրբոյն
 Պողոսի ասէ ցնդարսն իւր. «Տե-
 ւիլ երևցուա ինձ ի գիշերիս յայսմիկ.
 ասե՛ծ մի ելանէր ի դասնէն մերձէ և
 5 գայր հասանէր մինչև առ մեզ. և բա-
 զում մարտիք մարտնչէր ընդ մեզ»:
 Իսկ իբրև լուսնի զայս երանելիքն
 Յունր եղեալ կային յաղաթս և
 ասէին այսպէս. «Տէր Աստուած, որ
 10 գիտես զամենայն, մի՛ զարհուրեցուց-
 ցէ զմեզ շար գազանն որ (յարձակե-
 ալ) գայ ի վերայ զի նառայիցս. և
 մի՛ թողոր զմեզ յազնականութենէ
 թուսմէ և ի յուսոյդ, որ կարողդ ես
 15 յամենայնի. և մի՛ տուր զարբութիւն զո-
 շանց, Աստուած, որ ամենագեղովդ ես
 և գիտես զամենայն: Ինչպէս որդւոց
 մարդկան Տէր, որ գիտես, զի թեզ

տա. եւ լուսնի զայս (յամենայն) զամենայն
 հրեանցն զի յիշատակս յիշատակս
 10 և զի յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 15 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 20 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 25 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 30 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 35 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 40 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 45 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 50 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 55 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 60 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 65 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 70 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 75 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 80 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 85 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 90 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 95 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 100 և յիշատակս յիշատակս յիշատակս

1 Ինձին ՄԱՏՍՄ ՔԵ.] ի նոյն; գիշերին ՄԻ. (2783) 13-1 իսկ յայն... ի նձին գիշերի] և
 յաւոր Վիտմ Կ; սրբոյն ՄԱՏՍՄ ՔԵ.] երանելոյն. 2 սորբն Պաղոսի ասէ Կ; Պաղոսի ասէ,
 Պաղոսի ասէ EJK, Պողոսի ասէ N, Պողոսի ասէ Մ, և ասէ ՄԵԵԿՄՈՐՔՄՍՄ ՔԵ., և ասէ Տ; ցնդ-
 արսն] KNPV] ցնդարսն; իւր abs. ՄԻ. 3 երևեալ P; Ե յայսմ գիշերիս ՄԻ. 2-3 ասէ
 ... յայսմիկ] և յարմարեալ կարմեաց եղբարցն և ասէ Կ. 4 ի դրանէ] KNPՄՍՄ
 ՔԵ.; մերձէ] արքային Հասկոյ ՄԻ: 5 առ մեզ] ցմեզ ՔԵ., ի մեզ Կ. 6 մարտիք]
 բարեբանութիւն ՄԻ. 5-6 և բազում... ընդ մեզ ՄԱՏՍՄ. 7 իսկ իբրև EJKP, իսկ ՍՍ] իբ-
 րև, և յիշատակս յիշատակս յիշատակս յիշատակս յիշատակս յիշատակս յիշատակս
 abs. Կ, + այն Ս. 8 եղեալ Յունր ՄԻ; Յունր եղեալ abs. Տ; եղեալ] կրկնեալ ՄԵ
 ՍՄ, եղեալ + մարտնչէր և Կ; կային N; յաղաթս + առ Աստուած ՄԱՏՍՄ. 9 ասն
 ՊԵ; և ասէին abs. Կ; այսպէս EJKOF] abs.; այսպէս + առ բարեբան Մ; Աստուած
 + մեր Կ; որ] որ ՄԱՏՍՄ; որ գիտես] արարիչ ՄԻ: 10 ամենայն ՄԻ; մի՛ զարհուրեցուց-
 ցէ EJKP, մի՛ զարհուրեցուցէ D. 11 շար abs. P; գազանն շար EFGJJKP; յարձակեալ զայ
 յարուցեալ T, յարուցեալ E D; յարձակեալ] յարուցեալ ՄՍՄ. 12 զո abs. EJKP, քոյոյն;
 Ե նառայից քո P, նառայից զո ՔԵ.; զո նառայիցս] մեր ՄԻ. 13-14 որ յարձակեալ...
 նառայիցս abs. Կ; և] որ ՔԵ. 13 յազնականութիւնէր ՄԻ. 14 ի յուսոյ ՄԱՍՄ,
 յուսոյ ՏԵ.; և ի յուսոյդ abs. ՄԵԵԿՄՍՄ. 14-15 որ կարողդ ես յամենայնի abs. Կ.
 15 զարբութիւն ՄՈՐՔՄՍՄ; զո abs. Ս. 16 Աստուած abs. ՄԵԵԿՄ; ես + յամենայնի Ս.
 17 և] որ Կ, և + ամենայնիս և ՄԻ; զամենայն ՄԱՏՍՄ] abs.; որդւոց abs. ՄԻ;
 զարդս ՔԵ., և գիտես... մարդկան abs. EJKP. 18 Տէր] և Կ; Տէր որ] և D. 17-
 18 սրբոյն որդւոց... գիտես abs. Կ; ընդ abs. Կ, որ զո գիտես. abs. Ս.

როსაჲ დანძინა მერ ხ ბოთაჲთქონს,
 ვი არძანსი ქვიცე ანსოჲრ სოთყონს
 ჟოგ ორ კახიქნსიგ»: ჳაჲსა აოღაჲს
 ხრრს მაროიქსნს ფარაჲრანოქნსამჲ
 ჲ არრნოქნსამჲ რანსიქნს არყა-
 სოღაჲ, ჲ ასაგესაღ ამნსნსეონს
 ვამქნსნს ხ იქრ სიქნსეანს ხ იქრქს
 ხრნსანს, ჲ დოჲ სოქოროქნსანს ოა-
 ნანსძნსაკანს აოღაჲსნს მაროიღა-
 ნქნს იქნანს:

განობნისს სავოჲღადჲე ოჲსა და
 სე შესწიოქვიღეს უფლონსა მიშართ.

ხოჲ სოღრნს სოღქსას იქნსამქრ
 იქნსიღ ვეროოქ დამოღ სოღრნს, ჲ დო-
 ოღოქნსაღ ვერქარანს ანქ ესოთ. «სნ-
 სანსქი ხს ხ იქნსაქნსანს აჲსარ, ვი
 ჳაროიღ ვაქნსანსაღ ჲრ ჲ სოღრქრ
 კაქოთ სოღრს ოქოქანსო. ჲ სოღრქრ
 ათ მსეღ აოღაჲს მხ ქოქნსანსაღ კარ-
 ნს, ჲ კოქნსი ვროსღ ვქნსე ორქანს
 ვქნსაღ აოღანსო, ჲ ორქანს ვანს კარ-
 ნსაქრ ხ იქნსარქს ვანსანს ჲ კა-

როშელი ყოველსაჲე შეყნისიჲ ხარ
 და უქყნი ყოველნი გუღნი სეოთა კა-
 თანი. უფაღო, შენ უქყნი, რანსეთე შენ
 მიგყენით თავსი ჩუენნი მთხეზად,
 რანსთა დირს ვიქშნეთ უფყუვეღთა 5
 აღოქეშმათა შენთა სანუქუნოღ». და ვი-
 თარცა შეწიოქეს ლოცვაჲ ესე დიდებო-
 ნსა და კურთხევისა მიცემითა და თანა
 ცრემლთა დათხევისთა და თქუენს ყო-
 ველთაჲე ამენი უფლონსა მიშართ და 18
 ჩუენუღებნსაებრ თითოეულად ლოცვა-

ხლოღ წმიდამან სუქიონს იქიღა
 ჩუენებდაჲ მესამესა ქაშსა დღისანს,
 და შეყნობნა ძმანი თჲსნი და უფყო- 15
 და მათ: «ვსეღვეღ ჩუენებანსა დღეს,
 რანსეთე შაქე აღსრულებულ იყოღ და
 დაქდა სავდართა მისთა დიდოანსო.
 და მოავლინა ჩუენდა ყოქნანი ერთი
 შებღალეული სისხლითა, და უნდა გან- 20
 ბნეჲვაჲ ჩუენნი ვითარცა შართუეთა გრე-
 დისათა, და ვითარცა შველი რანს მი-

1 მერ აბს. MRSUX; ხ ბოთაჲთქონს + ვსეჲ Ⴎ. 2 არძანსარ MNOXYPB.; ანსოჲრ აბს. EFGJJKPSPB.; სოთყონსიგ MRS. 3 ორ DMTXY] აბს. 4 ხრრს MORZUX] აბს.; მაროი-
 ვანსქნს E]KPB.; ფარაჲრანოქნსამჲ JUPB., ფარაჲროქნსამჲ O. 5 რანსიქნს DORPB]
 ჲ. 3-5 ოჲსა აოღაჲს... არრნოქნსამჲ] ხრრს კარარსეჲს დოღაჲს DQ. 6 ანსიღ
 MRSUX; ამნსნსეონს ვამქნს ოPB., ვამქნსნს ამნსნსეონს ხ იქრ NPB.] ვამქნს; ჲ ასა-
 ვესაღ ამნსნსეონს ვამქნს. აბს. D. 7 ხ იქრქს ხრნსანს MNRSUXPB.] ქიქნსანსი
 იქრქს. 8 ჲ აბს. DT; სოქოროქნსანს E]NPSPB.] სოქოროქნსანს; სოქოროქნსანს + ხრ-
 ნსანს NPB.; ვანსანსძნსაკანს] ვარძანსანს U. 9 სოღაჲს FGJRSYPB; აოღაჲს +
 ხრნსანს MSU; ომაროიყანსღ ვანსანსძნს აოღაჲსანს (ვანსანს D)DT; მარ-
 იოიქს M. 10 იქნანს] აბს. DT, ათ სქრ N, კოქნსი Ⴎ UX; იქნანს + ჲ ვინოქნსამჲ
 არღსქნს. ვკოქნსანს O. 11 იქნსანს ოPB.; ო იქნსიღ იქნსანსი N. 12 დამ DG. 13-14
 იქნსანსი იქნსიღ... სოღრნს ჲ აბს. DT. 15 ვნსოთ აბს. DT. 16 ხს აბს. EKP; ო აჲსარ ხ
 იქნსანს MOSUX. 16 ხს ხ იქნსანს აჲსარ] ქეროოქ დამოღ სოღრს DT; აჲსარ
 აბს. R. 17 ვანსანსაღ ჲრ] ვანსანსი N. 18 კაქოთ სოღრს] კაქოთს R, კაქოთ PB.;
 ოქოქანსო MRSUX, ოქოქანსო SPB., ოქოქანსი N, ოქოქანსი E]KOP, ოქოქანსი DT.
 19 მხ აბს. FJNST; ოქოქანსაღ T, ოქოქანსაღ E]KPB.; ოქნსამჲ GNSPB.; ოქოქანსაღ კარ-
 ნსანს აბს. MRSUX. 20 ორქანს] ხრრს MOSRSUXPB.; ოქოქანსი D]KPB.; ოქოქანსი E]P] ოქოქანსანს.

1 ქრ. ქაჲჲჲჲჲჲჲ. Բայց դուք հասար-
 2 արուն կացէք և մի երկսրիցին
 3 սիրոք ձեր յերկիւղէ, զի կարող է
 4 Աստուած առնել մեզ որպէս
 5 ամենայն յուսացելոց իւրոց»:
 6 Զայս րեսեսալ երանելոյն Սու-
 7 քիասայ վարդապետէր եղբարցն
 8 զՔաղաերութիւն Բերելով ի վե-
 9 րայ իւրաքանչիւրոցն և սաէ.
 10 «Պինդ կացէք և հասարարուն
 11 վասարակեցարուք, զի և մեզ զա-
 12 մենեսեսան արժանի արասցէ վա-
 13 րուած ընդ վերջին մշակացն
 14 որ են առաջինք, և առնումք զպար-
 15 գևս վասարակոցն յերկնաւոր րե-
 16 առնէն»: Զայս իբրև լսէին երա-
 17 նելիքն ի սրբոյն Սուքիասայ առա-

1 ეტეკვიძინ სადგურსა ქანათასა და ჰნე-
 2 მავნ მიტაცებდა (და შემუხსრუა მათი);
 3 ვანა თქუენ მტკიცჲ იყუენით დახე
 4 შეორკუულდებიან ველნი თქუენნი ში-
 5 შისავან, რამეთუ შემძლეზელ არს
 6 ღმერთი შეწყვზად ჩუენდა ვითარ-
 7 ცა ყოველთა მოსავთა შისთა». ესე
 8 იხილა ნეტარმან სუქიანს, ჰმოძღურო-
 9 და ძმათა, რაათა მვენ იყვენ ნათა-
 10 ვრთას, და იტყოდეს: «მვენ იყუენით
 11 და მტკიცჲდ შერგებდეთ, რაათა ჩუენ
 12 ყოველნი ღირს მიყვენს ღმერთმან უუ-
 13 ნაახსენელთა მათ თანა მუშავთა, რა-
 14 მელნი არიან ჰირველ, და მოვიღოთ ხე-
 15 ჳი შრომისა ჩუენისაჲ ზეცისა მუეფი-
 16 სავან». ესე ვითარცა ესმა ნეტართა
 17 მათ წმიდისა სუქიანისვან (აღიითი

20-21 և կամէր... աղանւնոյ აბს. DT; որպէս] იբრև MQRUX. 21 զգայլ MQRUX; յար-
 22 ձակեալ DFGJTPB. 22 ի վարախս FGI MQRSTUXPB.; ի վարախ] ի վերայ DT;
 և აბს. DTPB.; և] որ EJKP.

1 ქაჲჲჲჲჲჲჲ + զմեզ DMQRUX; դուք + եղբարք DT. 2 երկսրիցին N] երկիցեն. 3
 3 յերկիւղէ + სորա EFGJJKOP, + թշնամւոյն DT, + մարդկան PB., + և U; է აბს. O; է +
 4 րէր DT. 4 առ. գնել] փրկել DT; ყմեզ DT; մեկ + եղբարք O; որպէս + և O. 5 յուսա-
 6 ցելոց] երկիւղածաց RS; յուսացելոց + երկիւղածաց MUX. 6 րեսեսալ MNORUXPB.] ասա-
 7 ցեսալ; երանելոյն MNQRUX, აბს. O] երանելին; Սուքիասու NO, Սուքիայ, MX, Սուքի-
 8 ասայ RSU] Սուքիաս. 7 եղբարցն] სოგო MRSUX; եղբարցն + և O. 8 Քաղաերութիւն MN
 9 ORX, Քաղաերութեան S; զՔաղաերութիւն բերելով] Քաղաերութեամբ համբերել U; ի
 10 վերայ իւրաքանչիւրոցն აბს. U. 9 երկաքանչիւրոցն PB.; բերելով ի վերայ] մասրոցանէր
 11 O; և აბს. EJKP; սაէր N, և սაէր PB. 4-9 որպէս ամենայն... և սაէ] և არդ դուք
 12 եղբարք DT. 10 հասարարուն O. 11 վասարակեցարուք DMNRSTUX, վասարակեցէք
 12 OPB.] ի վասարկս; վասարակեցարուք + յոր կոչեցարուք EFGJJKPY, և აბს. NUPB.;
 13 զմեզ NRX; զամենեսեսան RSUXPB. 12 արժանի արասցէ MNRSTUX, արժանաւորս
 13 արասցէ OPB.] րացէ; Աստուած] զմեզ S, րէր Աստուած T; Աստուած + վարձ
 14 NORUX] აბს. 13 ընդ] აბს. NO, ըստ JP. 14 են] ելեն PB.; և առնումք զպարգևս
 15 (զվարձ M) վասարակոցն (վասարակոց MUX PB.; + մերոց PB.) յերկնաւոր րեսանէն
 16 (հարէն MRSUX) MNORSTUX PB.] აბს. 15 րեսանէն + որ րայ առաყաապէ և ոչ
 17 նախարէ N. 16 րայս իբրև DMRORSTXPB.] իբրև րայს; լսէին + եղբարքն MRSX;
 18 երանելիք. եղբարք PB. 17 ի սրբոյն Սուքիասայ (Սուքիայ RX, Սուքիաս OT) DO.
 18 RSTXPB.] აბს.; առաւել և EJKP, և առաւել DORSTPB., և առաւել TX] առաւել;

ხერ սուրբն Սուբիաս և ասէ. « Եկեսցէ այլ մշակ զսուրբոյն քան զմեզ, նա կործանեսցէ վնաս »:

5 Եւ կային սուրբ վկայքն ի Սուկա-
ւէպ լերինն, խորանարակ լեալ հրեշ-
10 րակական վարուք. և մարմինք սը-
բոցն էին որպէս մամուռք քա-
րանց, և վարսք նոցա որպէս քա-
շից քարշէին, և ոչ ինչ ունէին, այլ
15 յուսովն Աստուծոյ կէին և աւրինէ-
ին զԱստուած: Եւ յեպ ամաց ինչ
ի վախճաննէ թագաւորին և ի թա-
գաւորել Ռիդիանոսի Աղանաց, հա-
մար արարեալ զաւրացն րեղեկա-
20 ցուցանէին զթագաւորն վասն
երանելեացն, թէ ի զաւրաց թագա-
ւորին բնակեալ են ի Սուկաւ՝ յաշ-
խարհն Հայոց, արք քաջք և անու-

նათա ». Թողա ճիւղաման სუქითს და
ქრქუა: « მისლვად არს მუშაჲი სხუაჲ
უპლიოცმსი ჩუენსა და მან დაამკუაჲს ფაჲ.

და ღვეს წმიდანი მოწამენი სუ-
კავეანსა მთასა და სახითა მძოვართაჲ-
თა ანგელოზებრ ცხომდებოდეს; და
კორცნი წმიდათანი იჭმნნეს ვი-
თარცა მწაჲსნი ქვათანი, და თმანი
მათნი ვითარცა ვაცთანი შიეთთეო-
დეს, და არა რაჲ აქუნდა, არამედ
სახლებითა ღმრთისაჲთა ცხომდე-
ბოდეს და აკურთხევდეს ღმერთსა.
და შემდგომად წელთა რავედგნთამე
აღსრულებინა მის მეფისა და მეფეშ
ყოფასა ღიღიანხენსა ოვსთასა, და
აღრაცხვა ყო ერისა (და ბანაკისა მი-
კისათჲს. მაშინ) ამხილდებდეს მეფე-
სა ნეცართა მათოჲს, ვითარმედ გუნ-

ի Բագինան JN, ի Բագինն EJK] ի Բագինս. 18 Բագուանի N, Բագնին DT, Բագուանու FQJKOS; Բագուանայ + առ ի կործանել. զնոսա MRSUX, + և կործանեսցուք զնոսա խորհրակմամբ O, + և կործանեսցուք զնոսա EFGJJKP.
1 և ասէ abs. N; Եկեսցէ abs. U. 2 մշակք D, մշակս S; մշակ + և ս S; զսուրբոյն + և ս R SX; քան զմեզ abs. DJKP. 3 վնաս Z] abs. 4 կային MRUX, կացին DST] կացեալ; սուրբ վկայքն abs. Z; Սուկա D; Ե ի լերինն Սուկաւեր MRSUX PB. 5 խորանարակ լեալ FNO, խորանարակք լեալք PB., խորանարակ լինելով DT, խորանարակք MRSUX] abs.; հրեշրակական DJKMP, խարակրանն U] հրեշրակակրանն. 6 վարիք DQT; սրբոցն էին MNORSUX, նոցա էին PB.] նոցա. 7 որպէս] իբրև PB., մամուռք NP, մամուռս DTU, մամուռն MORQ, վնաս մուռս PB.] մամուռ; քարի DMORSTUX PB.. 8 վարսք] վարք EKP, վարս MRQ UX; որպէս] իբրև MRUX; զքաշից MRQ UX. 9 քաշէին NO, քարշէին + կախեալք O, + խորանարակ լեալք EJKP; և MNQ UX PB.] abs.; ունելով EJKPMSUX, չունելով M. 10-11 վարսք նոցա... այլ abs. DT. 10 կէին EFGJJK] abs. 12 ի վախճաննէ թագաւորին EJKNP, վախճանեալ թագաւորին DUT, վախճանեալ էր թագաւորն PB., ի վախճաննէ թագաւորաց X] ի վախճաննէ թագաւորացն; ի թագաւորին EJKOPU, թագաւորեաց X] թագաւորեալ. 13 Դագիանոսի S, Գիգիանոս N, Գիգիանոսի EJKOP, Դագիանոսի MU, Դիգիանոս F, Դագիանոս D, abs. TPB.; Աղուանու T, Ալանացն S, Աղուանից D] Ալանաց; համար MRSTUX] և համար; համար արարեալ N, համարեալ U. 14 առնէր PB.; զաւրացն abs. N; զաւրացն + և MRQ UX; րեղեկացուցանէլ RQ, abs. EFGJK. 15 զթագաւորն DMNORSTUX PB.]

ანხე. որჲ ոչ հաւանեսալ պაշարել
 գասարուածս թագաւորացն, (այլ) հա-
 ւածնալք յաղասգս ի ֆրիսրոս հաւա-
 րոցն կան ի լերինն Սուկաւ, ի յայլ,
 մեծաւ րաւապանաւք և նեղութե-
 ամբ, որ յոյն իւրեանց կոչի: Իբ-
 րև լուսւ պայս ամենայն յառնէն,
 որում անուն էր Սկոհեր, յայնժամ
 ընդրեսպ թագաւորն ի զաւրացն
 իւրոց արս քաջս, և առաքեաց զնո-
 ւաս յերկիրն Հայոց համդերձ սպա-
 ւապիտաւք, ի Սուկաւէկ լեւոն. և
 ասէր. «Եթէ գպանիցէք, բապում պար-
 գաւաւք հաւանեցուցէք գալ այսր.
 ասպ թէ ոչ հաւանեսցին, ի սուր սու-
 սերի մաշնալիք պնոսա»:

Ըստ: «Երբեք ձեռքն (նոցն) ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք, ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք».

Ըստ: «Երբեք ձեռն (նոցն) ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք, ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք».

Ըստ: «Երբեք ձեռն (նոցն) ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք, ձեռն
 հեղձաւ, ետաւ Երբեք Երբեք».

ახვ. [კანს სრანსეაღს] გერანს(ტაღს) FJJ. სრქ DEJKNOITP. იკაორაგნ N, ἰ
 ღარაიგი P. [მავალორინ EJKOPS, მავალორავს DMRU, ახ. P.] [მავალორავ; მავ-
 ალორინ + ლინ PS, + ლი O. თნ] ლინ S. ἰ სოკა MRSUX, ἰ ლერინ სოკა NO] ახ.
 კარქარარჩინ DMINORSUX P.] კარქარარჩინ. ἰაიოგ + ἰ ლერინ ἰრ კოჩი სოკა FFGJJK
 NOP. სურს ღაჯა և სოკანსი DT. քაჯე + առაქինიქ և O; სოკანსიქ JKP.

4. ոչ հաւանեսան DT, ոչ հაւանեսაւք NOP. 2 գասարուած N, գասարուածს N; [მავა-
 ლორინ EJKOP, [მავალორავ P.]; აյლ ახ. DMRSTUX; აյლ] և P.; հაւადნაլք EJKNOITP, ἰა-
 ჰეგანს DMRSTUX] հაւანեսაւ. 3 კაღა. ახ. EJKP] კაღან P.; ἰ ֆրիսրոս] ֆრիսրոս DNTS,
 ἰ ֆრիսրոս P.; ἰაւაպոյն + ἰაւადნալ գնացին և FFGJJKOP. 4 ἰ ლერინ სოკა (სო-
 კაւեր P.) ἰ ჰაი MRSPB] ἰ ლერინ სოკა N, ἰ ლერინ სოკა სარ ἰ ჰაი, სარ-
 ἰ ლერინ ἰ ჰაი O, სარ FFGJJKPX. 5 მեծა] რაღომ EJKP; ἰ რაւაპანაւք և რ-
 ἰღომ სეղութեამ P, ἰ სეղութეამ և რაւაპანაւք FFGJJKP. 3-5 ἰაւაპოგ...
 სეղութეამ ახ. DT; სეղութეამ + კაღა ֆრիսրოս O; [კანს ֆრիսրოս FFGJJKMN
 PRSUX P. 6 ἰოյ FGTORS; ἰრეანს] სოგა O; և ἰრ P. 7 ἰმნსაი ახ. DTU, ἰმ-
 ნայნ + [მავალორინ EJKOP P.; ἰმნსაი] [მავალორინ MRSX. 8 ἰრ ἰმნს [ἰ] ἰრ კოჩი
 MRSX; ἰკაჯერ FGT, ἰკაჯერ D. ἰკაჯერ N, ἰკაჯერ P. 9 [მავალორინ ახ. DMRSTUX; ἰ
 ღარაგნ EJKMPSUX P.; ἰ ღარაგნ ἰრ DNOT. 10 ἰრ ახ. FFGJJKOP, քაჯა + և
 ... ἰრ RS, + և სოკანსი NOT, + և აռაქინსი] ახ.; ἰსოგ DT] ახ. 11 ἰერკინ
 ITP, კარქარარჩინ S] კარქარარჩინ. 12 ἰ ἰ სოკაւէკ ἰსოგ ἰერკინ ἰაიოგ ἰაიოგ
 ἰაიოგ ἰაიოგ N; ἰაიოგ ἰაიოგ O; ἰაიოგ ἰაიოგ ἰაიოგ ἰაიოგ ახ. DT; ἰ ἰ სოკა
 ἰაიოგ. 2. և. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.

5 ხე სქესალ ვარքენ ქერկირს ჯაყ-
 ոց և հասեսալ ի լեանն Սուկաւ,
 ուր բնակութիւն երանելեացն էր, և
 10 յիսեսալ զերանելիսն զարմացան.
 5 զի այնպէս որպէս զըշխարս խո-
 րով կերակրէին. և մարմինք նո-
 ցա որպէս քար՝ որ զմամուռ զին-
 քեամբ ունիցի: Սկսաւ խաւսել
 10 զվարակարն, որում անուն էր Բառ-
 լսիւս, և ասէ. « Զինչ էք, զի պար-
 կերք ձեր որպէս զմարդոյնն, և
 խոբաճարակս րեսանեմ զձեզ ի բ-
 րև զգաւշս »: Պարասխանի եպի-
 ստորքն Սուքիաս և ասէ. « Բնութե-
 15 ամբ մարդկկ եմք, և յԱղանաց դրա-

և մოიֆինցს ցუნდნი იგი ქუეყა-
 ნასა სომხითისასა და მოვიდეს მთა-
 სა სუკავსა, სადა იყო სამკვდრებე-
 ლი ნეჭართაჲ მათ. და იხილნეს ნე-
 10 ჭარნი იგი და განკვრდეს, რამეთუ
 ესრეთ ვითარცა საცხოვარნი მღე-
 ლოეთა იზარდებოდეს, და კორცნი
 მათნი იყვნეს ვითარცა ქვანი დამხა-
 15 სებუღნი. იწყო სიგყუად (მათა მი-
 მართ) მთავარმან, რომელსა სახელი
 ერქუა ბარლაშა, და ჰრქუა მათ: « რაჲ-
 მე ხართ? რამეთუ ვხედავ სახესა
 თქუენსა ვითარცა კაცთასა და ხართ
 20 მღელთაჲს-მძოვარ ვითარცა ვაცნი ».

[1 ყ ლან (ლანն JRSX) հանդերձ պատագինաք (զպատագինաք E) E]MRSX, և
 ի Սուկաւէպ լեանն հանդերձ պատագինաք FGSJKPU] հանդերձ պատագինաք ի Սուկա-
 13 ւէպ լեանն. 13 ասէ DEJKNOPQRSTUX Pß.; տշեստա] տշեստեստա; թէ DT; գուանէք T. 14 հա-
 ւանեցուցէք գալ DNT Pß., հաւանեցուցէք անէ RSUX, հաւանեցուցէք լաձէք M] հա-
 ւանեցուցեալ անէք. 15 եթէ JMPß; հաւանեսցեն EJK, հաւանեցին + գալ O Pß.; սու-
 սեր S. 16 մաշեսցին S, մաշեցին R; ի սուր սուսերի մաշեսցիք] սրով սպանցիք D,
 սպանանցիք T; զնոսա EKOP Pß.] abs.

1 եկևալ] եկեալ JP; զարքն MRSUX, զարաւարն Հայոց N, զարն DT, զարուն
 Պարսից Pß.] զարացն, Հայոց abs. N. 2 և abs. N; հասեսալք OU; Սուկաւ T, Սուկաւէպ
 Pß.] Սուկաւեպ. 3 Բնակութիւն երանելեացն MRSUX Pß., բնակեալ DT, բնակութիւն
 սրբոց երանելեացն O] abs.; էր + սուրքն EFGJJKP, + երանելիքն DT; և էր բնակու-
 1 թիւն նոցա N; և abs. MRSUX Pß.; և] իբրև DOT. 4 յիսին DMORSTUX Pß.; զերանե-
 1 լիսն NO Pß., զսուրբսն DJMRSUX] վնուս; և զարմացան MRSUX Pß., զարմացալ J]
 զարմացան. 5 այնպէս որպէս NO] որպէս EJKMPRSUX Pß., իբրև DFGJT; խոբ
 1 ճարակէին O, խոբ ուրէին FGSJN] խոբով կերակրէին. 6 մարմինքն DEF, զմարմինքն S]
 մարմինք; նոքա P. 7 քար MRSX Pß.; զմամուխ FGSJ. զմամուռ O, զմամուռ զինքեամբ
 1 ունիցի abs. N; զինքեամբ ունիցի MRSUX, յինքեան ունի P, յինքեան ունիցի O, ունիցի
 1 յինքեան Pß., յինք ունիցի D, յինք ունի T] յինքեան ունէր. 9 անունն էր R; էր abs. F;
 1 առասխաղայ DT. 10 էք] է DT; գի պարկերք] զպարկերս N; գի + մարմինք ձեր և O;
 1 պարկեր MRSX, պարկերս U. 11 ձեր abs. OF; որպէս] իբրև DMORSTUX Pß.; մարդոյ K;
 1 նն] րեսանեմ N; և + էք N. 12 խոբաճարակ EJKND Pß., խոբաճարակս D; րեսա-
 1 նեմ զձեզ abs. N; զձեզ abs. MRSUX; զձեզ + սուրբի O; իբրև] որպէս OP. 13
 1 քաւշս EF. 14 ասէ + ցնա T. 15 մարդկկ Pß., և abs. U; և + ազգաւ DMORST
 1 UX; յԱղուանաց D, յԱղաւանացն RT] յԱղանաց; դրանէն FGSJM.

3 პიუმ¹ ყოიამ² ხა»: **ს**უ³ სორ⁴რ⁵ნ⁶ **ს**ო⁷ւ⁸ք⁹ի¹⁰ա¹¹ս¹². «**Յ**երկրորդական զարե¹³ն թագակից էի»: **Ա**ս¹⁴ զարավարն. «**Զ**ինչ անուն է զո¹⁵»: **Ա**ս¹⁶ էրանեխն. «**Ը**ս¹⁷ 5 առաջնունն **Բ**արաքաթրայ անուանէի, բայց յորժամ եկի ի գիրութիւն Աստուծոյ **Ս**ուքիաս անուանեցայ, այսինքն ի խաղաղական կեանս **Ը**բ¹⁸ոնե¹⁹ս²⁰ ալ»: **Ա**ս²¹ զարավարն. «**Պ**արերավող 10 այո երեխս»: **Ա**ս²² էրանեխն. «**Ն**իզակակից էի **Ն**ապոյ արքային»: **Ա**ս²³ զարավարն. «**Հ**աւանեաց ինձ և դարձիր յառաջին պարին և նսպցիս յերկրորդական գահին»: **Ա**ս²⁴ էրանեխն. 15 **Մ**շակ եմ պեառն իմոյ և ժամ է վարձս ասնւոյ»: **Ա**ս²⁵ զարավարն. «**Յ**այր է Կէրն զո, որոյ ես դու»: **Ա**ս²⁶ էրանեխն. «**Ա**յո, յայր է»: **Ա**ս²⁷ զարավարն. «**Զ**ազարութիւն թողեր և իշակութիւն անկար»: **Ա**ս²⁸ էրանեխն.

ნებისა მისისაებრ იქცევოს მონათა ჭ მადლიდებელთა ზედა სახელისა მისისათა». **ჭ**რქეთა ბარლამა: «**რო**მლისა ნათესავისაჲ ხარ **შ**ენ?» **ჭ**რქეთა წმიდამან სუქითს: «**მ**ეთრეთა მათ გუნდთა გვრევუნის-თანამოდგამ ვიყავ». მიუგო ერისთავმან მან და **ჭ**რქეთა: «**რ**აჲ არს სახელი **შ**ენი?» **ჭ**რქეთა ნეტარმან: «**პ**ირველიაჲ ბარაქადრა მიწადა სახელი ჩემი, ვარსა რაჲემს მთავიწიფ ცნობასა ღმრთისასა, სუქითს სახელ მედვა მე, ესე თვთ-მეუ დროჲ ცხოვრებდაჲ მოღუბად». **ჭ**რქეთა მან მთავარმან მან: «**კ**აცად მბრძოლად **შ**ჩან»: **ჭ**რქეთა ნეტარმან მან: «**თ**ანა: **ლ**ახურის-მოდგამ ვიყავ **შ**აპუ მეფისა». მიუგო მთავარმან მან: «**დ**ამმორჩილდი მე და მოიქცე **პ**ირველსავე მან პატვისა და დამეფდე მეთრესავე საჯდომელსა». **ჭ**რქეთა მან ნეტარმან:

1 სუ³ სორ⁴რ⁵ნ⁶ **ს**ო⁷ւ⁸ք⁹ի¹⁰ა¹¹ს¹² სორ⁴რ⁵ნ⁶ **ს**ო⁷ւ⁸ք⁹ი¹⁰ა¹¹ს¹² სორ⁴რ⁵ნ⁶ **ს**ო⁷ւ⁸ք⁹ი¹⁰ა¹¹ს¹² **2** ვარ¹³ტ¹⁴ **0**, ყოიამ²ნ⁶ **MR**SUX, ვარ¹³ტ¹⁴ნ⁶ **PB**.; **թ**ագაკორაკიց **S**. **3** է¹⁵ + **վ**կայեալ **յ**აռնեայ¹⁶ **0**; **ა** **զ**არավარ¹⁷ნ⁶ **ს**უ³ **RS**. **5** **Բ**არაքაթრայ **PB**.] **Բ**არაքაթ **EJK**, **Բ**არაքես¹⁸թრայ **DT**, **Բ**არուքაթ **OP**, **Բ**არահ¹⁹թա **U**, **Բ**არահ²⁰թრայ **MX**, **Բ**არահ²¹რ⁵ա **RS**] **Բ**არքაթრ²²ა; **ան**ուան²³է¹³ **abs**. **EKP**. **6** **ե**կ¹⁴ + **ხ** **0**; **ի** **գ**իր²⁴ութ²⁵ի¹⁵ն⁶ **U**; **ի** **ყ**ե²⁶ა²⁷ռ²⁸ն **Ա**ს²⁹տ³⁰ւ³¹ծ³²ო³³յ **ի**მ³⁴ո³⁵յ **գ**իր²⁴ութ²⁵ե³⁶ան³⁷ **D**, **ი** **ყ**ე²⁶ა²⁷ռ²⁸ნ³⁸ **Ա**ს²⁹ტ³⁰ւ³¹ծ³²ო³³յ **ი**მ³⁴ო³⁵յ **գ**ირ²⁴ութ²⁵ი³⁹ნ⁶ **T**. **7** **Ս**ու⁴⁰ք⁴¹ի⁴²ա⁴³ **PB**.; **այ**ს⁴⁴ին⁴⁵ք⁴⁶ն⁴⁷ + **է** **EF**GJ**MP**. **8** **ի** **խ**ა⁴⁸ղ⁴⁹ա⁵⁰ղ⁵¹ა⁵²კ⁵³ან⁵⁴ **OK**, **խ**ა⁴⁸ղ⁴⁹ა⁵⁰ղ⁵¹ა⁵²კ⁵³ან⁵⁴ **MSTUX PB**.] **ი** **խ**ა⁴⁸ղ⁴⁹ა⁵⁰ղ⁵¹ა⁵²թ⁵⁵ե⁵⁶ან⁵⁷; **კ**ე⁵⁸ან⁵⁹ք⁶⁰ **S**; **ღ**բ⁶¹ო⁶²ნ⁶³ե⁶⁴ა⁶⁵ლ **MUX**, **ս**რ⁶⁶ա⁶⁷ց⁶⁸ა⁶⁹յ **RS****PB**.; **ან**ու⁷⁰ან⁷¹ե⁷²ა⁷³ლ **DT**] **ქ**ნ⁷⁴ა⁷⁵კ⁷⁶ե⁷⁷ა⁷⁸ლ. **9** **գ**ի⁷⁹ნ⁸⁰չ **ან**ուն⁸¹ **է** **გ**ო... **ს**უ³ **զ**არ⁸²ა⁸³ვ⁸⁴არ⁸⁵ნ⁸⁶ **abs**-**N**. **10** **ე**რ⁸⁷ე⁸⁸ხ⁸⁹ს⁹⁰ + **դ**ო⁹¹ **N**. **11** **Ն**ა⁹²պ⁹³ո⁹⁴յ **] Ն**ა⁹⁵պ⁹⁶ո⁹⁷յ **D**; **ար**ք⁹⁸այ⁹⁹ **ին** **FK**(**N****O****T****U**)] **არ**ք⁹⁸այ⁹⁹; **არ**ք⁹⁸այ⁹⁹ნ¹⁰⁰ + **ა**მ¹⁰¹ბ¹⁰²ნ¹⁰³ե¹⁰⁴ց¹⁰⁵ო¹⁰⁶ნ¹⁰⁷ **վ**კ¹⁰⁸այ¹⁰⁹ութ¹¹⁰ե¹¹¹ა¹¹²მ¹¹³არ¹¹⁴ნ¹¹⁵ **0**. **12** **հ**ა¹¹⁶ւ¹¹⁷ան¹¹⁸ե¹¹⁹ა¹²⁰ց **OR**S **TUX**] **հ**ა¹¹⁶ւ¹¹⁷ան¹¹⁸ե¹¹⁹ა¹²⁰; **ի**ნ¹²¹ձ **abs**. **NPB**.; **և** + **է** **և** **0**; **դ**არ¹²²ձ¹²³ե¹²⁴ա¹²⁵ლ **N**; **դ**არ¹²⁶ձ¹²⁷իր¹²⁸ + **ան** **գ**ր¹²⁹է¹³⁰ն **DO** **TPB** **13** **ն**ս¹³¹պ¹³²ց¹³³ե¹³⁴ **DM**R**S**T**U**X; **ն**ს¹³⁵պ¹³⁶ց¹³⁷ի¹³⁸ս¹³⁹ **0**. **14** **գ**ահ¹⁴⁰ի **MR**SUX; **ს**უ³ **ე**რ⁸⁷ე⁸⁸ხ⁸⁹ს⁹⁰ **ქ**ნ⁷⁴ა⁷⁵კ⁷⁶ე⁷⁷ა⁷⁸ლ **] Պ**არ¹⁴¹ե¹⁴²ր¹⁴³ա¹⁴⁴վ¹⁴⁵ող¹⁴⁶ **ե**ր¹⁴⁷ **ს**ու⁴⁰ք⁴¹ի⁴²ა⁴³ **և** **ს**უ³ **EJKP**. **15** **ի**მ³⁴ո³⁵ **DM**T; **ძ**ამ¹⁴⁸ან¹⁴⁹ა¹⁵⁰კ¹⁵¹ **0**, **ძ**ამ¹⁴⁸ან¹⁴⁹ა¹⁵⁰კ¹⁵¹ **PB**.; **ძ**ამ¹⁴⁸ + **წ**ერ¹⁵²ձ¹⁵³ե¹⁵⁴ა¹⁵⁵ლ **0**; **վ**ար¹⁵⁶ձ **DT**. **16** **ա**ռ¹⁵⁷ն¹⁵⁸ու¹⁵⁹լ **EJKP**, **ა**ռ¹⁵⁷ն¹⁵⁸ե¹⁵⁹լ¹⁶⁰ **PB**. **17** **ყ**է¹⁶¹ր **DS**; **որ**ո¹⁶²յ **ե**ს¹⁶³ **T**, **որ**ո¹⁶⁴ւ¹⁶⁵ **ე**ს¹⁶⁶ **0**, **որ**ო¹⁶⁷ւ¹⁶⁸ **ե**ს¹⁶⁹ **UPB**.; **յ**ო¹⁷⁰ր¹⁷¹ո¹⁷²յ **ე**ს¹⁶³ **D**, **յ**ო¹⁷³ր¹⁷⁴ო¹⁷⁵ւ¹⁷⁶ **ე**ს¹⁶³ **MR**SX] **յ**ო¹⁷⁷ր¹⁷⁸ո¹⁷⁹ւ¹⁸⁰ **ე**ს¹⁶³; **դ**ო¹⁸¹ **T**] **abs**.; **դ**ო¹⁸² + **ი** **შ**აკ¹⁸³ა¹⁸⁴կ¹⁸⁵ութ¹⁸⁶ან¹⁸⁷ **EF**G**J****NOP**, + **ი** **შ**აკ¹⁸⁸ა¹⁸⁹კ¹⁹⁰ութ¹⁹¹ი¹⁹²ნ¹⁹³ **K**. **18** **յ**ა¹⁹⁴յ¹⁹⁵ **է** + **ყ**է¹⁶¹რ¹⁹⁶ **ი** **EF**G**J****KMNOPRSUX**, + **ყ**է¹⁶¹რ¹⁹⁶ **D**; **զ**არ⁸²ა⁸³ვ⁸⁴არ⁸⁵ნ⁸⁶ + **թ**ო¹⁹⁷ւ¹⁹⁸ա¹⁹⁹კ²⁰⁰ან²⁰¹ **0**. **19** **զ**არ⁸²ა⁸³ვ⁸⁴არ⁸⁵ութ²⁰²ի²⁰³ն²⁰⁴ **DF**G**OT**. **20** **ან**կ²⁰⁵არ²⁰⁶ **] դ**არ²⁰⁷ձ²⁰⁸ար²⁰⁹ **DT**, **մ**ერ²¹⁰եր²¹¹ **RSU**; **ան**կ²⁰⁵არ²⁰⁶ + **Բ**ա²¹²ղ²¹³ա²¹⁴ր²¹⁵ա²¹⁶ **N**.

სიუჲს ცხნუანსაჲს, კოჲთუ რანტ ბრქინჲ
 ეოღანს და ბრქირ საარს. რამანს ურჲ
 ბოძო და ვამარტეგოყანტ ოსა, სასარტ
 ვსეროჲს და სარქინს რამანს. და ოსა
 კა-
 სერონს ბანტელ ვსრქირ: (სა) სასარტს
 ვსა და სორაროკასქინს ვოჲსარსაჲს, და
 ში ბრქინს კამაჲ ჭი ბი სეროჲს ბრანს
 კასოიბოჲ »: ჳაჲს ბრქინს ოსაჲ რანს-
 სორს ვსარსაჲს ბი სეროჲს სოგას და
 ვსოჲს სანტ, ში ორქირს მაროჲსაჲ
 კოჲსოჲს ვსოჲს:

შე არა სიდა შესძინიან დაფარვად
 ქუეყანისა. შეგარისხენინ შენ და თანა-
 მზრახვალსა შენსა ეშმაჲსა, და ნუ
 იყოფინ ნებაჲ შენი მონათა ზედა
 ღმრთისათა ». და ესე ვითარცა
 ესმა მძლავრსა მას, აღივსო გულისწყარ-
 მითა მათ ზედა და გულის ზრახვანს,
 თუ ვითარი ბი

ბრქინს ვსარსაჲს სერანს
 დაჲს, ში სიას დაჲს
 კასოჲსაჲს სოგას ორ ბი
 რქირს, სასანს ვსოჲს
 სორს. «სიასა შიჲ, ვსი
 კასოჲს ვსოჲს სოგას
 ორ ბი კასოჲსაჲს: სი
 სერანს ბი სერანს
 სოგას კასოჲს სოგას
 სოგას და სოგას
 სასანს »: «სერ კასო-
 Მსაჲ, სარარქინს
 სერქინს და სერქინს,
 ორ სარარ-

ჭრქინს ნეტართა მათ: სნოჲს
 მომცემელი ჩუენი ღმერთი
 არს, რომელმან შექმნა
 ცანი და ქუეყანაჲ და
 ყოველი დაბადებულნი
 მას შინა. იგი არს მეუღს
 ჩუენი, რომელსა აქუს
 კელმწიფებაჲ 5
 სიკუდილისა და ცხოვრებისაჲ
 ყოველთა ცხოველთაჲ,
 რომლისა ბრქინები-
 თა ცანი ძრქინან და
 ქუეყანაჲ შეძრქინდების,
 უბრქინებს ზღუასა
 და განაკობს მას, შეჭრისხნის
 მღინარე 10
 თა და მუნვე კუალად
 იქცინან და მერძრქინდები
 იგინი. 15

(მაშინ) ვითარცა ცნეს
 ნეტართა მათ, ვითარმედ
 მოიწია უამი აღსრუ-
 ლებისა მათისაჲ
 ქრისტესთჲს, ეფუძლეს
 მძლავრსა მას: «მაცადე
 ჩუენ, რათა ვილოცოთ
 უფლისა მიმართ 20
 ღმრთისა ჩუენისა ». და
 მოიღრკინეს მუკლნი
 (მათნი) ნეტართა მათ,
 ილოც-

1 ამანსიჲს ცხნუანსაჲს NOPI., აბს. DE]KPS T] სასანს; კხნუანსაჲს + და FG]R];
 კოჲს P.; რანტ აბს. P. 2 ოღოჲს N; ბრქირს N; ო ბრქინს და ბრქირ ოღოჲს და სარ-
 სანს F; სარს] სასანსი EKP, სარსინ D, სარსინ T; სარს + ორ NOP. 3 ოსა MO
 RSUX P., ოსოჲ DT] აბს.; სასარტ ვსოჲს DMNRSTUX P., სასარტ სოგას JKO, სა-
 სარტ სოგას F] სასარტ სოგას სოგას. 4 კასოჲს FJOX, კასოჲს O] კასო-
 Მსა. 5 ბი ბანტელ DJKNOPST P.; ოსოჲს და ოსოჲს რამანს სოგას სარსინს
 ბი ოსოჲს EFGJ]KOP; სი აბს. DNT P.; სი + სინს EFGJ]KOP. 6 ვსა E]KRS] ბი
 ვსა; ვსა + ოსოჲ DT; [სორაროკასქინს E]K] ბი [სორაროკასქინს; ვოჲ P] ვოჲ; სასარსაჲს
 E]K] სასარსაჲს; და O, აბს. N] ვი. 7 ბრქინს S; ვი + კასოჲს E]K P; ბრანსიჲს D]UT. 8
 კასოჲს; DMNRSTUX] სოგას; კასოჲს + ოსოჲ და ოსოჲს ოსოჲს; რანსაჲს] რან-
 სოგას T. 9 ოსოჲსაჲს რანსაჲს ბი სეროჲს სოგას აბს. N; სოგას] სოგას DT. 10 ორქირ-
 სი DT] ორქირ, კოჲსაჲს N, კოჲსაჲს F. 11 ოსოჲს P.; ოსოჲს DNOP P.]
 ოსოჲს; P] სინს DE]NPTX P.; სიასა] F. 12 დამანსაჲს სიასა N; კასოჲსაჲს O;
 სოგას აბს. DOT P.; სოგას] ოსოჲს X; ორ ბი რქირს DNOP P. 13 რანსაჲს G]MN;
 სასანს] სასანს J. 14 ოსოჲს აბს. MNR SX. 15 ოსოჲს S; ოსოჲსაჲს NOP.] აბს.; კასოჲს
 DTP P. 16 ოსოჲს აბს. DST; ოსოჲს სასანს MNOUX P.] სასანს ოსოჲს. 17 ოსოჲს
 ოსოჲს და ოსოჲს] ოსოჲს ოსოჲს N.

რნ: აღმწნայს არարადნ კოღღღ. ჟოც ხა
 Աստուած ճշմարիտ, հայր Կրեան Մերոյ
 Յիսուսի Բրիստոսի, որ եկն և մարմնացաւ,
 և Կիւսկայ գրիեգերս ի ձեռն խաչին և
 5 թաղման և յարութեան իւրոյ. և հոգիդ
 սուբբ որ ի Քէն (կլանէ և) լուս գամե-
 նայն արարածն. զու ես որ սրելծեր
 վրարդն սուաչին և եղիք ի նմա զհո-
 գի իմաստութեան՝ վայելէ նմա ի դրա-
 10 խարին Կասկիութեան, որպէս և կամք
 քո ճամայցիցին, յորոց մաշակելի էր
 նմա ի դրախարին և յորս ոչ մերձենա-
 լի զսար հրամանի քում. և կացուցեր
 զնա Կրի սոբենայի: Եւ նախանձեալ
 15 թշնամին ճոք պատիւ մարդոյն, պար-
 թեալ Եհան պնա ի դրախարին (և ի
 կենացն), զոր դու, զսար քում բարերա-
 ռութեանդ, շնորհեցեր մարդկան և
 կորուսին զպարգևան. սակայն դու, մար
 20 դասէր և քաղցր, ոչ սնպես արարեր
 զքո սրբութեանն, սուաքեցեր զորդիդ
 քո միտնէն, որ եկն և դարձոյց դմար-
 դիկ ի կամս քո. և լուսաւորեաց լու-
 սով Կիւսկութեան քո, որք սիրեցին զսար

ვიდეს და ესრლთ იტყოდეს: აუფალა
 ღმერთა, შემოქმედო ცისა და ქუეყანი-
 საა, რომელმან არა არსისავან შექმნენ
 ყოველნი დაბადებულნი, მენ ხარ ღმერ-
 თი ჭემმართი და მამაჲ უფლისა ჩუე-
 ნისა იესუ ქრისტესი, რომელი მოვიდა
 და განკორციელდა, და იკსნა სოფელი
 ჭუარისა მიერ და დაფლვისა და აღდგა-
 მისა მისისა, და სული წმიდაჲ შენი,
 რომელი მენ მიერ განანათლებს ყო-
 ველთა დაბადებულთა. მენ ხარ, რა-
 მელმან დაბადდე კაცთ იგი პირველი
 და დაწნერგე მას მისა სული სიბრძნი-
 საჲ, რათა იმუგმდეს იგი სამოთესა
 შინა ფუფუნებისასა, ვითარცა ბრძ(ა)-
 ნა ნებამან შენმან, რომელთაგანმე
 ჭამად მისა სამოთესა მას (ცხოვრე-
 ბისასა) და რომელთაგანმე არა მიახლე-
 ბად ბრძანებებისებრ შენისა, და დააღ-
 გინე იგი მთავრად ყოველსავე ზედა.
 შური აღიღო მტერმან პატავისათჳს კა-
 ცისა, კთუნებით განკადა იგი სამო-
 თისი: რათა, რომელი შენ, შენითა ქვე-
 ლის მთქმედებითა, მთქმადლე კაცთა

1 არარადნ აბს. JK; ორ კოღღღ არარბრ ვამსსსსს არარადნ N; ჟოც ხა აბს. DT. 2-12
 (გვ. 41) ճշմարիտ հայր... ճնառայից քոյ Աստուած Կր. Յ. Մարմնացաւ] մարդացաւ
 MRSUX PB.; մարմնացաւ + ի սրոյ կուսէն FFGJ] KOP. 4 խաչի OSUX; խաչին + մահուան
 ՔՏ, + իւրոյ PB.; թաղմանն F; յարութեանն FFGJPB.; իւրոյ აბს. PB. 6 կլանէ և. აბს. N; ի Քէն
 ելանէ აბს. PB. 8 վարդն + ի հողոյ EJK; առաչին აბს. EJK; առաչին + ի հողոյ P; կրիք FS
 JMN; երիք ի նմա] կրուք նմա. N; զհոգի OU, զոգի MRSX] հոգի. 9 վայելէ MRSUXPB.]
 վայելեալ; նմա սեւ O. 10 և. აბს. RSUX. 11 յորոյ EJKP; մաշակեալ E] KP. 12 նմա. აბს. EJK
 PU; ի գրախարին O. ի դրախարին N, ի նմին Կիւսկայ E] KP, ի Կիւսկայ MRSUXPB.] ի Կիւ-
 կայն; Կիւսկայ E] KP, յորոյ EJK] յորոյ; մերձենալ E] KOPF, մերձենալին PB. 13 զսար
 აბს. PB.; հոգի մեղայնի պարութեանն OPB. 14 զնա] զմարդն MORRSUX; և] իսկ RSUX, აბს. K. 15
 թշնամոյն FJ; բանասարկութիւն NPB, բանասարկու O; պատիւ აბს. N. 16 և. აბს. O, ի կենաց E] K
 PUP; և. აბს. MRS, ի կենաց N, կենաց O. 17 զսար + հրամանի J; բարերարութեանդ] հրամանի
 Ք, բարերարութեանն JKPB. 18 և. O, აბს. MRSUXPB.] զոր. 19 զպարգևն O, վայն Կ., զպարգևն
 MRSUX] զպարգևան. 20 քաղցր + Կրի O; արարեր] արբր EGNOPS. 21 քո N; սրելծութեանն
 MX, սրելծութեանն U; սու. ս. Ե. Ե. Ե. Ե.] այլ սու. ս. Ե. Ե. Ե. Ե. FFGJ] KOPPB. 22 տնքնებით; վարդիկ აბს. N.

ბრესლიყ ვაღარხანს որგოჲ ჟოჲ: ხე სარ-
 ვრერ ჩარერარ, რაყსაჲ ხ ზაოაჲჲ ჟო, ორ
 აჩრესაჲ ვგვჲ ჯამბნაჲს ვაოროქობჲქ მერ-
 იქ ლ ჩაოარაგაჲ აქმბნაჲს ჯოოარ -
 მანგერ, ვო ჯოოარაგარ სჩრესლიყ ჟოჲ.
 ვრერ ვაოროქობჲს ჯოოაყხლიგჲ ხ ჟხ
 ლ ვაოარაგო (ვგვჲ) ხ აჲარერარაგოზა
 ლანს ანოლანგჲ ჟო (ოჲ ოოროგლჲ ლ ხ
 վերայ մեր, և սարմաჲս რაოთერձ բը-
 նաოროლჲ ჯამბარ [ჟეხ, և ანოლ ჟო
 փառաოորեսეხ ხ վերայ ზაოაჲჲჲ ჟოჲ.
 Ասարოლამ գփოქობანგ և ვრერ ოორო-
 մოქობანგ նაყბან ხ ჯოოაყხლიგჲ և
 յապաւինեալս ხ թեղ, և մի քայքայ-
 ხեղქ [թշնամին (զբանակან) ჩაოար
 ხ ვაოქქქქქქქქქ: Յամոն վრერ վარրկե-
 ալ ալխա, ორ ოოროგლჲ ლ ხ վերայ
 մեր, զի ժամանեսეղოք ხ նաოარանს -
 գზანს ჯაოդგოქობანს. ვრერ ვაორო-
 ქობჲს ზაოაჲჲჲ ჟოჲ, ჯოოაყხლიგჲ ხ
 թեղ, ვჩ ოოროქობანგ ვაოროქობანგ

და წაწყმიდეს ეგვი. ხოლო შენ, კაცთ-
 მოყუარეთ და ტვილიო. (რომელმან)
 არა უგულებდეს ჰყავ ჰმნული შენი,
 მთავლინე მშ შენი მხლოლ-მობი-
 ლი, რომელი მოვიდა მოტყუვად კაც 5
 თა ნებასა შენსა, და განახაოლნა ნა-
 თლითა მგეცნიერგზისა შენისადათა რა-
 მელთა შეიყუარეს დღშ გამოჩინებო-
 ხა მოსლვისა ძისა შენისაჲ. აწ უჲა -
 ლა, კეთილის-მოქმედო, მოქსილყენ 10
 შენთა მონათა, რომელთა შეგიყუარეთ
 შენ ყოვლითა ძალითა ჩუენითა და
 ვერჩქ შენა უფუეველთა აღთქმითა შენ-
 თაჲ, რომელი აღუთქმე მოყუარეთა შენ-
 თა; მოეც ძალი მონათა შენთა და 15
 განმადლიერენ ზრძოლასა სახელისა-
 თჲს შენისა და ემშავი მძლავროთურთ
 ლირცხვლეულ იყავნ, და სახელი შენი
 დიდებულ იყავნ მონათა შენთა ზედა,
 დმერთო სიყუარულითა და უფალო 20
 მოწყალეობისაჲ, მოკუეხედენ მონათა

23 ხ ლანს] ხ ლანს EJKP. 24 ვაროქობანგ NO: ჟო M] ანს; ორ ER.
 1 ოოროგჲ ანს. N; ჟოჲ + ვრერ N. 2 ვრერ + ჩაოარ O; რაყსაჲ + ხ სარბგოლანს ანოოგ ჟოჲ
 ლ EKP; ხ ზაოაჲჲ GJKMNOR; მერქ MRSUX, ანს. N] ლ ხ ოოროგ. 4 ოამბნაჲს ჯოოარმანგერ
 ვო ჯოოარაგარ აჩრესლიყ ჟოჲ N, ოამბნაჲს ჯოოარმანგ ვო ჯოოარაგანს ან აჩრესლიყ
 O, ანანოო ოოოარმანგ ჟოჲ ვო ჯოოარაგარ აჩრესლიყ ჟოჲ P6.] ჯოოარმანგ ჟოჲ.
 6 ოოოო + ვრერ N. 7 ვგვჲ ანს. P6. 7-14 ლ ვაოარაგო. . ჯაოკარჩხეაჲს ხ ჟეღ ლ ანს. N. 8
 վան] ორ վან FSGJMCRSUXP6.; ანოლან FSGJSPL.; ჟო] ვოლ G9 : ორ JP, სოოო ორ EK]
 ანს.; ჟო + სოოო P8.; ლ EKO, ხნ JMP5UX, ვან F] ვანჩ: ორ ოოროგლჲ ლ ხ ვერა; მერ ანს. P6.
 9 ჩანბერძ բաოარაგო OP6.] ანს. 10 [ქეჩქ P8. 11 ჯაოარაგო + ჯაოარბანს MUX; ხ
 վերայ ზაოაჲჲჲ ჟოჲ OPR5. ხ ზაოაჲჲჲ ჟო P6., ანს. F] ხ վერაჲ ჟო ზაოაჲჲჲ 11-
 (გვ.) ხ վერაჲ ზაოაჲჲჲ ჟოჲ... დსკაჲს ბრანსხქქქ ანს. MUX. 2 (გვ. 40)-12 მქან-
 რიო ჩაოარ, ზაოაჲჲჲ ჟოჲ (სოოოლამ ანს. DT. 12 ვოქობანს. ლ ვრერ ოოროქობანს P6,
 գփოქობანს և վრერ ოოროქობანს] ვაროქობანს և ოოოო ოოოოქობანს DT. 13 სოო-
 նან DORZ, რაყსაჲ P6.] სოოოგ; სოოო ხ ჯოოაყხლიგ... ხ სოოარანგოოო ოოო-
 ვოქობანს ანს. EJKP; ხ ჯოოაყხლიგ] ჯოოაყხლიგ DST, ხ ჯოოაყხლიგ FSR; ხ ჯოოა-
 ყხლიგ + ხ ჟეღ JNR, + ზოოოო S. 14 ჯაოკარჩხეაჲს DFRZT, ჯაოკარჩხეაჲ S; (ლ მქ)
 զի մի DT; մի P6.; քայքայხეղქ] ვაროქობანს R5. 15 ვანსაკანს] ვანსაკანს DT; რაოარ
 R, რაოარაგო S. 16 ვარბრეაჲ N. 17 სოოქო N, სოოო OR5, სოოო DT; ოოოოლჲ ლ DORZP6.,

5 ჟოლ. და მწიქ (ხედავ) იქნეს დროსს დაჟს,
 10 որ ხილვითაჟ თლსათჟ ჳხნსათ, დორ ჳორ-
 ბანსეჟს ჩოღმე და ანბრსე ჳიორბო-
 ჳსანსე. თჟჟ ჩოსთარონს იყარნს აჟსე
 15 ხილვითაჟ ჳქმხ ჩოსთაროჟ ჳრჩოსთაროჟ ჳ-
 ჳოლბოჟ ჳოთოჟ მწროჟ. სოჟსნს იქრო
 თოღოწოლბნამე ჟოლ ხილსათსთლ ბო-
 თოჟჟ ჟო, და ჳოლერ დღჳსნს ᳓ოღოწოლბ-
 20 ანს ჟო ᳓ოჟოჟსნსეღოჟს ხილვე, დხ
 დღოსთლ და ᳓რწთლ ხეღვოლქ ხილვარ-
 რაღმხ რბნსოღოჟს, ᳓ო ᳓ნეღქ დმსე. მწიქ
 ხანბნსეჟს ხილვე დოროწნ ᳓ოთბო-
 ჳსანს იყაროღოღ რანსილქ ხიროღქ და
 25 ᳓ოჟოლბანსეღქ დვორობანს, დორო ᳓ოჟო-
 ჳბოჟსნს ჳოწმარბანსოღ. სო. დოღოღქლოღ.
 და მწიქ ᳓ოლსეჟს ᳓ოჟოღოჟს მწრო დოღღ.
 ᳓ლსათსოღოღ, და ᳓ოჟოლბანსეღქ დოღ-
 ჳოღქ დო ᳓ოღოსოლბანს, დორო ᳓ოთსო ხი
 30 ᳓ბანსანს ᳓ოლხიბნსოლბანს. და მწიქ ᳓ოჟო

და შემოვედრებულთა შენთა, და ნუ
 წარმდუყუნებენ (ჩუენ) მტერი სამწყსო-
 სო ეზოთაგან შენთა. დაამდაბლეთ უფა-
 ლო აღძრული ესე დღეღვაჟ, რომელი
 აღდგომილ არს ჩუენ ზედა, რაჟთა
 მივიწინეთ ნავთსაყუდელსა მას მშჳ-
 ლობისასა, მომეც ძალი მონათა შენ-
 თა, რომელნი გესავეთ შენ, რაჟთა
 ვსძლოთ (უძლოველითა) ძალითა შე-
 ნითა და არა ვიქმნეთ ვითარცა სან-
 ლი იგი ზედა ქჳშათა აღმშნებული,
 რომელი დასცეს ქართა და წჳშათა
 გამოსაცდელთა, არამედ მტკიცედ და-
 მიცვენ ჩუენ ზედა კლდესა სარწმუ-
 ნოღმისასა ქრისტეს შიშართ ღმრთისა
 სანთახსა ჩუენისა. მოგუქედენ უფალო
 წყალობითა შენითა მონავთა მონა-
 თა შენთა (და შენდა მოშართ შევე-
 ღრებულთა) და მომეც (ჩუენ) ნიში

᳓ოროღსანქ ᳓, ᳓ოროღსთლ: ᳓ოჟო ᳓] ᳓ოროღსთლ: ᳓ოჟ. 18 ხი ᳓ოსოღოღოღ ᳓. 19 ხოღოღოღოღ-
 ამე ᳓S; ᳓ოროღ + ᳓ორო ᳓. 20 ბოთოჟსე ᳓O᳓ST᳓S. ბოთოჟსე: ᳓ო]P; ხილვე ᳓ოლსოღვლეღ,
 (᳓ოლსოღვლეღ ᳓S) ᳓S᳓S, ᳓ოლსოღვლეღ ხილვე ᳓OT, ᳓ოლსოღვლეღ ხილვე ᳓N] ᳓ოლსოღვლეღ.
 21 დხ ᳓ოღოღვლეღ (+ ᳓ოღოღ ᳓S) ᳓S᳓OT ᳓S. ᳓ოღოღოღ; ᳓ოლროლბნამე ჟოლ ᳓᳓S, ᳓ოლ-
 როლბნამე ჟო ᳓S, ᳓ოლროლბნოღ ჟო E]K᳓] ᳓ოლროლბნამე ჟო; ᳓ოლროლბნამე ჟოლ და
]᳓᳓ოღმოჟს ᳓ო ᳓ნეღქ დმსე დხ ᳓T.

1 ხილვე] ᳓ოლსე ᳓T ᳓S; ᳓ოროღსნს დოჟს ᳓᳓S. ᳓ოჟს ᳓ოლს. 2 ᳓ოლსოღ ᳓, ᳓ოლსოღ ᳓S;
 ᳓᳓სთლ E]K᳓᳓S, აბს. ᳓N᳓᳓ST] ხი ᳓᳓სთლ; ᳓ორობანსეჟს] ᳓ოროჟს ᳓T. 3 ჩოღმე E᳓; ᳓ორო-
 ბანსეჟს ᳓T. 4 ᳓მსე აბს. ᳓T. 5 ᳓ქმხ ᳓S; ᳓ოლსოღოღ] ᳓ოლსოღოღოღ ᳓N᳓᳓S, ᳓ოლს-
 ᳓ოჟ ᳓᳓ოღოღ: ᳓ოლსოღოღ] ᳓ო ᳓T; ᳓ოლსოღოღ აბს. ᳓S. 6 ᳓ოლსოღოღ აბს. ᳓S; ᳓ოლსოღოღ ᳓წროჟ
 ᳓OS] ᳓წროჟ ᳓ოლსოღოღ. 6-11 ᳓ოლსოღოღ ᳓წროჟ... ᳓ო ᳓ნეღქ დმსე ᳓S. ᳓T; ᳓წროჟ + ᳓ოლსოღოღ
 E᳓S]᳓᳓, სოჟსნს E]K᳓᳓S. 7 ᳓ოღოღოღოღ ᳓᳓S; ჟოლ]K᳓᳓S. ᳓ო; ბოთოჟსე
 E᳓S]᳓N᳓᳓᳓S᳓S. 8 ᳓ო და ᳓ორო... ᳓ოღოღოღ ᳓ო აბს. ᳓S. 9 ᳓ო + ᳓ოჟს]; ᳓ოლსოღ-
 ჳლეღ ᳓O, აბს. E]K᳓] ᳓ოჟს ᳓ოლსოღოღოღოღ; ხილვე აბს. E]K᳓. 10 ᳓ოლსლ] ᳓ოლსლ ᳓S, ᳓ო-
 ჳოლსლ E]K᳓, ᳓ოლსლ ᳓; ᳓ოლსლ ᳓S; სეღოღოღ] ᳓ოლსლ ᳓O᳓᳓S;
 სეღოღოღ + ᳓მსე E]K᳓. 11 ᳓ოლსოღოღ E]K᳓; სეღოღ ᳓; ᳓ო ᳓ნეღქ დმსე] დხ E]P. 6-11 ᳓ო-
 ჳოღოღ ᳓წროჟ... ᳓ო ᳓ნეღქ დმსე ᳓S. ᳓T; ᳓ქ] და ᳓ქ ᳓T, დხ ᳓ქ]; აღშენებული. 12 ხოლ-
 სეღოღ ᳓N] ხოლსეღ; ᳓ოროღს]K᳓᳓S. ᳓ოროღს; ᳓ოლსოღოღ ᳓. 13 ᳓ო ᳓ოლსლ ᳓ო-
 ჳოღქ ᳓ოლსოღოღ ᳓T, ᳓ო ᳓ოლსლ ᳓ოლსლ ᳓ოლსოღოღ ᳓. 14 ᳓ოლსლ ᳓E]K᳓᳓] ᳓ოღოღ-
 ᳓ანს, ᳓ო ᳓T. 15 ᳓ოლსოღოღ E]K᳓, ᳓ოლსოღოღ ᳓; ᳓ო დოღოღქლოღ სო E]K᳓᳓᳓S. 16

სქ) ხ ბჳმარხჳრ საყოლანდჳყოლქჳნ. ეჳ
 5 ხალსარხალ ჳაჳ ლოლსარხეჳერ ჳმეღ
 10 ჳოლქ გჳყოლქმან ჳო, ელსაჳსაჳ
 15 ჳარძასქეჳერ ხ ჳაჳჳსანსჳგ ჳანსაჳრ-
 20 ჳოლქნ. ეჳ ჳაჳგ ხ ჳალსარხ ლ სოლქერ
 15 მარხო, ჳჳან ჳოლქო ჳო გოჳჳსქესჳგ ლ
 20 ჳოსალსორხსჳგ. ეჳმეღ ᳵოლს ხ მანსა-
 15 ᳵარსა ხრალსანსჳგ ლ არგაროლქმან
 20 ჳო ᳵერ: ჳნერ ᳵერ ლ ჳოჳქან ჳაღჳლქ
 10 ბოლსაჳქჳ ჳოგ, ლ მ' ᳵარ ᳵერჳ ᳵა-
 15 ᳵრალსაჳქ, ᳵჳღ ᳵალსრსჳგო ᳵმეღ ᳵალს-
 20 ᳵრქმარ ჳოგოლქო ᳵრქო, ᳵო ᳵოლსჳრ-
 15 ᳵეჳერ მსეღ ხ ᳵერჳ ᳵაჳს ლ ხ მანს,
 20 ᳵი ᳵოჳრარქესოღ ᳵღსჳოგ ᳵერ ᳵრქჳ-
 15 ᳵოლქმარ ლ ᳵარხ ჳოლსოლქანოლქმარ,
 20 ჳოლქმარ ლ მარგოლსოლქმარ ᳵემან
 15 მ'ერო, ეჳ ᳵოლსოლქმარ ᳵო ᳵოლს
 20 ᳵერ ᳵოლსოლქმარ: ჳნერ ᳵერ ᳵოლს-
 15 ᳵიჳ მქოგ, ᳵოჳქ ᳵოლს ᳵოლს
 20 ᳵოლსოლქმარ, ᳵო ᳵოლს ხ ᳵერქნს ᳵოლს

ხუენ ჳემმაროგსა ჳმართს-მეცნიერე-
 მანს, რამეთუ დაბნელებულ ვიყვე-
 ნით და განგუანათლენ ხუენ ნათ-
 ჳოთა მეცნიერებისა შენისადთა,
 კრულნი განგუქსნენ საგრველთაგან
 მაცთურისათა, რამეთუ (კრულ) ვი-
 ყვენით ბნელსა შინა და აჩრდილ-
 თა სიქუდილისათა, და ბრწყინვა-
 ჳეზად ნათლისა შენისად მღვეუცა
 (ხუენ) და განგუანათლენ ხუენ სლვა
 გზათა სიმართლისა და ჳემმაროგე-
 მისა შენისათა უჳაღო. ისმინე უჳაღო
 და მოგუხედენ მონათა შენთა ჳოცჳ-
 სსა, და ხუ სცემ ადგილ ემმანსა, არა-
 მედ განმადლოერენ ხუენ ძალითა
 სულისა წმიდისადთა, რომელი მომი-
 ძედუ ხუენ (მოლღვად) ადგილსა მანს
 და ჳემანს, რამეთა ადგასრულნეთ სრბ-
 ნი ხუენნი უბიწიებით, კეთილითა
 აღსარებითა, მადლითა და კაცო-მო-

1 ხ ბჳმარხჳრ საყოლანდჳყოლქჳნ N O P B., ხ საყოლანდჳყოლქჳნ ბჳმარხჳრ D T] ხ
 გჳყოლქმან ბჳმარქოლქმანს. 2 ეჳმეღ აბს. E J K P. 3 გჳყოლქმანდ D, გჳყოლქმანდ N; ᳵლს-
 ᳵაჳსა ჳარძასქეჳერ O P B., ეჳ ᳵაჳსაჳსა ჳარძასქეჳერ N] ლ ᳵარძასქეჳერ ეჳმეღ. 3-4 ჳო-
 ᳵოლქ გჳყოლქმან... ᳵარძასქეჳერ აბს. M U X. 3-7 ჳოლქო ᳵჳყოლქმან... ლ ჳოლსოლქმან
 ᳵმეღ აბს. V. 5 ეჳ] ლ ეჳ E J K N P P B. 6 ჳოლქო] ჳოლქო ჳო D M N S U X P B.; გოჳჳსქესჳგ]
 ბოგსა; ᳵ. 7 ჳოლსოლქმანს U; 8 ხრალსანსჳგ ლ აბს. D T; ლ ᳵარგოლქმანს აბს.
 N, ᳵარგოლქმანს P B. 6-9 ჳჳან ჳოლქო... ჳო ᳵერ აბს. E J K P. 9 ჳოგ N] ᳵერ აბს.
 F M R S U X; ჳო ᳵერ აბს. D T, ჳოჳქანს M R U X P B.; ლ ჳოჳქან აბს. D T; ᳵოლსოლქმან D T,
 ჳანგოლქმან O. 10 ᳵერჳ D M N R S T U X P B.] ხ მსეღ ᳵერჳ. 11 ეჳმეღ + ᳵერ N. 12 ჳოლქ
 ᳵოლქ ᳵოლქ N; ჳოლქო ჳო ᳵერ O, ᳵ ᳵოლქ ჳოლქ D M R T X P B., ᳵოლქ ჳოლქ E J K P S;
 ᳵოლქმან... ᳵოლქოლქმანს მსეღ აბს. U. 13 ლ + ᳵოლქ (ᳵოლქოლქმან O) ეჳმეღ
 ᳵოლქოლქმან E F G J K O P; ხ მანს D M O R S T U P B., ხ ᳵოლქ N] ხ მან; ხ მან + ᳵოლქოლქ-
 მან E J K O P, - ᳵოლქოლქმან F S J N. 14 ეჳ] ᳵერ N, ლ R S; ჳსცემ. 15 ლ ᳵარხ ჳოლქ-
 ᳵოლქმან აბს. D T P B. 16 ᳵემანდ ᳵერო N, ᳵემანდ. (ᳵოლქ D) ᳵერო ლ
 ᳵოლქ (ᳵოლქ D) ᳵოლქ ᳵოლქ D T, ᳵემან ᳵერო M O R S U X P B.] ᳵო. 17 ეჳ]
 ლ N. 15-18 ლ ᳵარხ ჳოლქოლქმან... ᳵოლქ ᳵოლქ აბს. E J K P. 18-17 (46 გვ)
 ᳵო ᳵერ... ᳵოლქმანს აბს. M U X. 1: ᳵოლქოლქმან ᳵერო D N T P B.] ბოლქ ᳵოლქოლქ
 ᳵერო. 20 ჳოლქოლქ P B.; ᳵოლქ N O R S P B.] ᳵოლქ; ᳵო ᳵოლქ ხ ᳵერქნს აბს. D T; ᳵო-
 ᳵოლქ O, ᳵოლქოლქ D T.

ცხაჲ ქვარცლათ, որაჲს ხუ მხე ქა-
 ხოცხელ ხმე ჯამარქუჲ მადალირასჲ
 ღებბხელჲ ი განსიოქხანსჲ აქხარაჩი
 ქხანსი ქასი, ანორაჲსარ არანოქხანსჲ
 ღებჲ ქაზაორბჲ ი ქერაჲს ანსა-
 ყრომ ჳნორასჲ, ღორ ჳანსიღერ მხე ყრ:
 ლორ ყრ არაჲსიჲს ქოსასეღიჲს ი ღებჲ,
 որაჲს ლორ არაჲსიჲს ჴანსიქი ლ
 ლორასაჲს, არბეღიღერ ი ჴანსი ბერიღს
 ლ ჳარამარ საყროსეღერ ყაროცხელს
 ი ქერაჲს ლორა. ლ აჲსი ქიქხანს ღმხე
 ლ ყაროცხი (ი ხერ საყროსიღბანსი
 ღი) ქაჲღელ მქხანსიღს, ირ ყრღ- ხ
 ლ ლყოროსი: ლორ ყრ არაჲსიჲს მხ-
 რიჲს, ირაჲს ლორ არაჲსიჲს ხსაჲ-
 ხაჲს ლ ხეღსიქაჲს, ირჲს ქოსასეღს
 ი ღებჲ ლ სირასოხაჲს ხსიღბეღს
 ყაროცხელს ან ი მქხანსიღს. ლ
 ლორბანსეღერ ყარაყროცხელს ლ ი ქ-

ყუარბიოთა ღმბოთისა მუენისა (იესუ
 ქრისტესითა), რაჲთა იდიღოს ხანე-
 ლი (ქმიღაჲ) მუენი, უჲაღო ღმბოთ
 მუენო. ისმინე უჲაღო ლოცვისა მუ-
 ენისაჲ, ვითარჲცა მუენსმინე ლოცვაჲ 5
 ეღია (ქინაჲსწარმეღყუეღისაჲ), ვი-
 თარჲცა იგი იყო მთასა ზეღა ღევენულ
 იაზაბეღისგან, ვითარჲცა აჲ ესე მუენ
 ღევენულ ვართ უმქუღოთა მეღეთავან
 ღაქხიღ ვართ სეცთუქრისაგან ამის 10
 სოფლისათა მთასა ამას ზეღა, ღაჲც-
 რომეღოთა მუენითა მუენ ვალიღებო
 ზეღა მითხბოზღესა მას მადლსა მუენ-
 სა, რომეღი მადუქყე მუენ უჲაღო. ის-
 მინე უჲაღო ლოცვისა მთასაჲთა მუენ- 15
 თასა, ვითარჲცა ისმინე ლოცვაჲ ღა-
 ხიღელიღი ღა სუსანაჲსი ღა იქსე (ღა-
 ხიღელ ჳირისაგან ლომთასა ღა სუსა-
 ხა) ცრუთაგან მონეცებულთა ღა ბო-

1 ქვარცლელ EJKPQS; ქანსარქს ქვარცლელ PB.; ირაჲს სიესიქს D; ლ მხე JKNOP
 RSPB.] მხე; ქა ხოცხელ ხმე ქა ხოცხელ NQSPB. 2 ქამარქუჲ NORSPB., ქერ-
 ხისჲს ამაყარქუჲ F] ქამარქუჲს; მადალირასჲ PB.; თ ლ მხე ქამარქუჲ
 მადალირასჲ ქა ხოცხელ ხმე DT. 3 ღებბხელ DT; ი განსიოქხანსჲ აქხარაჩი E
 JKOPPB., ქაქხარაჩი განსიოქხანსჲ QS., ახს. DT] ქაქხარაჩი განსიოქხანსჲ; ი ქ-
 ხანსი ქასი DNOTPB.] ახს. 4. არანოქხანსჲ O, არანოქხანსჲ S; არანოქხანსჲ
 ახს. N. 5 ღებჲ ქაზაორბჲ DNT, ღებჲ ქაზაორბჲ EJKPPB.] ღებჲ მიაჲს
 ქაზაორბჲ; ანსაყროსი FGJ. 6 ჳნორასჲ ღიჲ NPB., აჲსანსიღესჲს JKP;
 აჲსანსიღესჲს ღიჲ O] ჳნორასჲ; მხე DEGJKNOTPB., ახს. P] ღმხე; ყრ NO] ახს.
 5-6 ი ქერაჲს... ყრ ახს. QS. 7 არაჲსიჲს ღიჲ OPB., + ჳანსიჲს ღიჲ ირ QS, + ჳანსიჲს
 ჲს ღიჲ ირ EJKP, + მხერიჲს DT] ჳანსიჲს ირ; ქოსასეღიჲს DT, ქოსასეღიჲს OPB.,
 ქოსასეღიჲს QS] ქოსასეღიჲს. 8 ჴანსიქი + ი ჲიჲს ახსიღს EJKQS, + ი ჲიჲს P,
 + ი ჲიჲს ახსიღს F, + ი ჲიჲს ახსიღს ქიქხიღ O, + ი ჲიჲს ახსიღს GJ. 9
 ლორასაჲს არბეღიღერ PB., ლორასაჲს არბეღიღესი DT, ლორასაჲს NPB., ღლო-
 ჳანსი QS, ირაჲს ღლოღსი არბეღიღერ O, ირაჲს არბეღიღერ ღლოღსი EJKP]
 ირაჲს ლორასაჲს არბეღიღერ. 10 საყროსეღერ] საყროსი DT, ახს. O; ყაროცხელს
 ი ქერაჲს ლორა DT, ი ქერაჲს (ღქერაჲს PB.) საყროსელს OPB.] ღამარქუჲს;
 ლ ჳარამარ.. ი ქერაჲს ლორა ახს. N. 11 ღმხე ლ საყროსი F; თ ლ ღაროცხი ღმხე
 OPB. 12 საყროსიღბანსი ახს. QS, საყროსიღბანსი N. 13 ქაჲღელ მქხანსიღს
 NORPB., ქაჲღელ მქხანსიღს DT] ახს.; ირ ყრღ- ხ ლ ლყოროსი] ირ ჲიჲს ღმხე DT.

რայ ქართუგნაღან, և այժմ զաւրացո՛ր
 զմեզ յաղթել թշնամոյն (և կործա-
 նեսն պթնամիս մեր), Կի մի ոք լիս-
 5 րարենացի ի մէնջ, և արկեսցի ի խոս-
 րացեսալ բարեսցո՛ր Իբր Աստուած
 մեր: Լուր Կէր Կողարթից մերոյ, որ-
 Կէս լուար երից մանկանցն ի հնո-
 ցին, որք զթագաւորն արհամարհ-
 10 ցին. Կքո բանդ Կահեցին և Կարհ-
 նէին զքեզ Իբր Աստուած հարցն
 մերոց: Տնր մեզ Կէր, յուսացելոցս
 ի քեզ, Կաւրհնութիւն, Կի Կայրեսցոք
 ի հրափորձութեանց, որ Կկուսգէ զմեզ.
 15 Կի Կարևր և ԿՈրդի և Կսուրբ հոգիս Կյժմ
 և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից,
 Կմէն:

նոնա, ვითარცა ისმინე ლოცვაჲ სამთა ყრმათაჲ საკუმელსა, რომელთა
 20 მეფე იგი შეურაცხ ყვეს და სიჭყუანი შენნი დაიძარხნეს და გაკურთხე-
 დეს შენ, უფალო ღმერთო მამათა ჩუენთათ. მომეც ჩუენ, უფალო, მონაჯ-
 თა შენთა ძალი, რაჲთა განვერნეთ ჩუენ ცეცხლისა მისგან განსაცდელისა, რა-
 მელი მათრევეს ჩუენ, რაჲთა ღირს ვიქმნნეთ დიდებისა შეწირვად მამისა და
 ძისა და წმიდისა სულისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუენისამდე, ამჟნ.

14 Իբր մե. Բ: Կողարթից NPB.] մե. 1 մերոց F. 15 Կողարթից N, ճայնի Կողարթից P8.]
 մե. 15[ք 15] - 7 Կողարթից Կսայեսայ... որԿէս լուար մե. DT. 16 Կեգեկիայ և Կսայեսայ
 N, Կեգեկիայի և Կսայեսայ ԲS; Կեգեկիի O, Կեգեկայ P8. 17 Կաւրհնութիւն OS; Կա ի թը-
 նամոյն EJKP, Կա թընամիս P8., Կա ի թընամեսցն NO, ի թընամեսց ԲS; և] որ և OP8;
 19 կործանեցեր զԿարուցեսաղան և ի վերայ (Կ'ի վերայ P8.) Կարուցեսաղան OP8., որ զԿար
 րացեսաղան և ի վերայ Կարուցեսաղան Կարուցեցեր N. կործանեցեր զԿարուցեսաղան ի վերայ
 մեր DT, կործանեցեր զԿարուցեսաղան EJK] կործանեցեր զԿարուցեսաղան ի վերայ նոցա:
 2 Կաղթել թշնամոյն NPB., Կէր EJKP, Կէր յաղթել թշնամոյն O] մե; զթշնամիս մեզ P,
 զնոսա N, զԿարուցեսաղան O, զԿարուցեսաղան ի վերայ մեր ԲS; և կործանեսն զթշնամիս մեր]
 և Կարուցեսաղան Կողարթից P8. 3 Կարուցեսաղան EK, Կարուցեսաղան S. 5 Իբր Աստուած մեր մե.
 N; բարեսցո՛ր բարեսց քոց P8. 6 մեր մե. ԲS; լուր Կէր] լուր ԲS. 7 լուար + Կողարթից N;
 ի հնոցին մե. DT: Կ ի հնոցին երից մանկանցն ԲS. 8 որ NO; զթագաւորին NOP8., Կրա-
 ման թագաւորին DT. 9 Կքո բանդ Կահեցին DT, Կբան և Կքո բանդ Կահեցից NOP8., և
 Կքո բանդ Կարուցեցին Բ; Կարհնէին DOT] Կարհնեցին; Կարհնեցեց. 10 հարց մերոց N, Կէր
 Աստուած հարցն մերոց] Կնդարար ճայնի DT. 11 և մեզ ԲSP8.; Կ Կէր և մեզ NO. 12 Կաւ-
 րութիւն մե. EJKP; Կէր յուսացելոցս ի քեզ Կարուցեցին] Կարուցեցին Կէր Աստուած DT. 13 ի
 հրափորձութեան E, ի հոյ փորձութեանց DJKRT, ի հոյ փորձութեանցս NPB., ի հրափորձութե
 անց PS] ի հրափորձութեանցս: Կրանգն FNO, Կարուցեցին JKP, Կարուցեցին F, Կարուցեցին P8.,

և բնական զարմանալի ընդ երանելի-
 անց աղաթան: Դարձեալ ասնն ցրանա-
 ռորն. «Անաս մեզ, զի կացցուք յաղաթս
 առ Կրի Աստուած մեր, և ապա կա-
 րարեսցես զկամս քո»: Եւ սկսան ասել
 երանելիքն միաբանն. «Քո եմք Կրի և ի
 քեզ եմք յուսացեալ և առաջի քո ան-
 կանխիք. Կրի մեզ Կրի կարարել
 զընթացս մեր նեղութեամբս ուր կամքս.
 և արժանաւորեան զմեզ մեռանել վասն
 անուանի քո մեծի, և առնուլ զվարձս
 ընդ այնոսիկ, որք հաճոյ եղեն քեզ.
 և փառաւորեցաւ անուն քո ի նոսա,
 և եղեն վկայք ապուռածութեանդ քո
 կամաւոր մահուամբ ի բերնսնց և թա-
 գաւորեալք և պսակեալք ի քէն լնյ-
 ելեսցեն ի քո փառսդ յանկարում

և քեզ զի զարմանալի ընդ երանելի-
 անց աղաթան: Դարձեալ ասնն ցրանա-
 ռորն. «Անաս մեզ, զի կացցուք յաղաթս
 առ Կրի Աստուած մեր, և ապա կա-
 րարեսցես զկամս քո»: Եւ սկսան ասել
 երանելիքն միաբանն. «Քո եմք Կրի և ի
 քեզ եմք յուսացեալ և առաջի քո ան-
 կանխիք. Կրի մեզ Կրի կարարել
 զընթացս մեր նեղութեամբս ուր կամքս.
 և արժանաւորեան զմեզ մեռանել վասն
 անուանի քո մեծի, և առնուլ զվարձս
 ընդ այնոսիկ, որք հաճոյ եղեն քեզ.
 և փառաւորեցաւ անուն քո ի նոսա,
 և եղեն վկայք ապուռածութեանդ քո
 կամաւոր մահուամբ ի բերնսնց և թա-
 գաւորեալք և պսակեալք ի քէն լնյ-
 ելեսցեն ի քո փառսդ յանկարում

զմէք ՔԵ. 14 արժանաւորք լիցուք Ն, արժանաւորեցուք Օ; փառաւորք + զամենասուրբ
 զերրորդութիւնդ Տ, + զամենասուրբ երրորդութիւնդ Ք. 15 զհայր և զորդի և զսուրբ հո-
 գիդ.] զամենասուրբ զերրորդութիւնդ ՕՔԵ., սուրբ զերրորդութիւնդ Ն; զսուրբ հոգիդ ՃԷ
 ԲԿՔՐՏ, զսուրբ հոգին Յ.] զհոգիդ սուրբ. 16 և միշտ ան ՔԵ.; յաւիտեանս յաւիտե-
 նից, ամէն ԷԵՐՏՔԵ., յաւիտեանս յաւիտենից ԿՆՕ, յաւիտենից Բ.] յաւիտեանս: 18 (44 զք)
 - 17 Կր Կրի... ամէն ան. ՄՍԽ. 23 ամեն.

1 և բնական զարմանալի ընդ երանելիանց (երանելեացն ՄՕՏ) աղաթան ՃՄՆՕՐՏՍՍ
 ՔՔԵ.] ան. 3 անաս մեզ] համբերեան սուրբ մի ԷԿ; Կաղաթս կացցուք Ն. 4 Կրի ան. Ն
 Ք; մեր ան. ՔԽ; կարարեցէք ՄՔՏՍՍ. 5 քո.] ձեր ՄՔՏՍՍ; սկսան ասել երանելիք մի-
 աբան (միաբան երանելիքն ՔԵ.) ՕՔԵ.; սկսան ասել երանելիքն Ն, սկսան սուրբքն
 միաբան ասել ՄՔՏՍՍ] սկսան ասել սուրբքն միաբան; 2-6 ասնն ցրանաւորն... միաբան]
 կրկնեցին թունր երանելիքն և ասնն ՃԷ. 7 ի քեզ եմք յուսացեալ ՆՕՔԵ.] ի քեզ յու-
 սացաք; և առաջի] առաջի Է; Կաղաթս կացցուք Ն. 8 Կրի] Կրի ՔԽ; Կրի
 ՃԷԿՄՐՏՍՍ] ան. 9 նեղութեամբք ՔՏ, նեղութեամբք ՃՆՏՔԵ., նեղութեամբք Օ; նեղութե-
 ամբս ան. ԷԵԿՔ; ուր կամքս ՄՆՍԽ, ըստ կամաց: ՔԵ., ուր կամք ՕՐՏ, ան. ՃԷԿՔԷ
 յորում կամքս. 10 արժանաւորեան] արժանի արա ՃԷ; մեռանել ան. Է. 11 անուանի-
 ՄՆՔՏՍՍՔԵ.] անուան; քում Ս; ամեծի անուանի քո Է; զվարձս ՃԷԿՕՔԷ] վարձս. 12
 յայնոսիկ Ն; քեզ ԷԵԿՄՔՐՏՍՔԵ., առաջի քո ՃՆՕՏ, քեզ ան. Ս] վարիք ի բան առա-
 ջի քո. 13 և փառաւորեցաւ անուն քո ի նոսան (նոսա ՊԵ.) ՃՏՔԵ., և փառաւորեալ է
 (փառաւորեցի Ն) անուն քո ի նոսա ՆՕ] ան. 14 և եղեն ան. Ս; ապուռածութեանդ
 ՃՄՆՕՐ-ՏՍՍՔԵ.] ապուռածութեան; քո] քում ՃԷ. 15 մահուամբ ԷԵԿՆՔՍ] մահուամբ;
 և ՃՆՕՏՔԵ.] ան. 16 և պսակեալք ի քէն ան. ՃԷ; ի քէն] ի քո փառս ՃՆՕՏՔԵ., ի

1. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 2. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 3. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 4. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 5. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 6. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 7. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 8. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 9. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 10. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 11. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 12. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 13. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 14. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 15. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ

და სუვერენი გვრგვინისა და იმედი-
 დენ დიდებითა შენითა მიუწოდებელ-
 სკა მას და დაუსრულებელსა ცხოვრე-
 ბასა, «რამელი თუაღმან არა იხილა
 და ყურსა არა ესმა, და გულსა კაცისა-
 სა არა მოჰკლა, რამელი განუმზადა
 (ღმერთმან) მოყუარეთა თვისათვისა
 ვისწრაფით უფალთა განსწავლ კირ-
 ცთავენ და შერთვად გუნდსა წმი-
 დათა შენთანსა, რადგინ ჩუენ გან-
 გუანათლებეს ნათლითა ღმრთიეზი-
 სა შენისაგათა, რადგინ წარმიძღუენ
 ჩუენ ზეცისა იერუსალიმისა, სადა
 და ვითარცა აღასრულეს ღოცკვა-
 ესე, (მამონ) მისცეს თავენი მათნი
 ნიძოვრსა მას და შიქრეს: «აწ აღა-
 სრულე ბრძანებდა მეფისა შენისა:

16. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 17. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 18. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 19. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 20. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ

და ვითარცა აღასრულეს ღოცკვა-
 ესე, (მამონ) მისცეს თავენი მათნი
 ნიძოვრსა მას და შიქრეს: «აწ აღა-
 სრულე ბრძანებდა მეფისა შენისა:

17. აბოხ. 2, 9.

1. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 2. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 3. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 4. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 5. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 6. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 7. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 8. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 9. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 10. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 11. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 12. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 13. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 14. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 15. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 16. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 17. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 18. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 19. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ
 20. დასაბუთებ კლასიკურ. «ღირსი იქნა იქ

լիս: Եւ իշուհ գրուցին Երաննիքն, եթէ
 Եհաս ճաս՝ ծոնը երեւոյ կային յաղ-
 աքս և ապէին: «Տէր Աստուած զսարու-
 թեանց, որ արժանի արարեր կարա-
 րել զլիւթս զս մեր անարարութեամբ
 5 ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանդ:
 Եւ որ տէր սղաւթից մերոց և զարա-
 ցոյ՝ զմեզ զարութեամբ հոգւոյդ սրբոյ
 ի ժամ կարարմանս, և աներկիւղ պա-
 հնան զմեզ ի պարարանաց բանսար-
 10 կութն և յապէ բռնաւորին և ամենե-
 րան մեզ ճշմարիտ խոստովանութե-
 ամբ վկայել և պատկա զբռնել և
 ժայել յամպարում ի կեանսդ: Եւ որ
 15 Կէր սղաւթից մերոց և գլխն չեր-
 կիրս հայոց, սի դարձցին յերկրպա-
 գութիւն և ի փառս արարանութիւն ամե-
 նասուրբ երրորդութեանդ, զի քո նն
 արարաւք և քեզ վայել է երբեքս:

տա զԵրաննիքն: Եւ իշուհ գրուցին Երաննիքն, եթէ
 Եհաս ճաս՝ ծոնը երեւոյ կային յաղ-
 աքս և ապէին: «Տէր Աստուած զսարու-
 թեանց, որ արժանի արարեր կարա-
 րել զլիւթս զս մեր անարարութեամբ
 5 ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանդ:
 Եւ որ տէր սղաւթից մերոց և զարա-
 ցոյ՝ զմեզ զարութեամբ հոգւոյդ սրբոյ
 ի ժամ կարարմանս, և աներկիւղ պա-
 հնան զմեզ ի պարարանաց բանսար-
 10 կութն և յապէ բռնաւորին և ամենե-
 րան մեզ ճշմարիտ խոստովանութե-
 ամբ վկայել և պատկա զբռնել և
 ժայել յամպարում ի կեանսդ: Եւ որ
 15 Կէր սղաւթից մերոց և գլխն չեր-
 կիրս հայոց, սի դարձցին յերկրպա-
 գութիւն և ի փառս արարանութիւն ամե-
 նասուրբ երրորդութեանդ, զի քո նն
 արարաւք և քեզ վայել է երբեքս:

Դակցու իբով սարանայի N, խորրդակցուս իբով սարանայի OՔ, խորր-
 դակցով իբով սարանայի Ք DT, Ք EJKP] ձեռ: Գանձնաշար. 19 սրով
 կարարել] սրով կարարել EJKP, որպէս պանաներ DT, սրով կորորել FJ,
 սրով սարանաներ MRSUX, կորորել ՔԵ: զերանելիս DMRSUX, գուրբն E,
 գուրբան JKP, գուրբ J, զերանելի վկայան OՔ., ձեռ. N] գուրբ վկայան:

1 Եւ O] ձեռ: երաննիքն] գուրբքն EJKOPՔ. 2 ժամ MRSUX, ժամանակ սրու-
 կացն N, ժամ կարարմանն նոցա DT] ժամ կարարմանն; երեւոյ DMNORSTUX
 ՔՔ] կրկնեալ; կացին E FJKNP. 3 սանն EJKNOPS. 4 արժանասորս NO. 6-
 (ցց. 5) ի փառս ամենասուրբ... Տէր Աստուած մեր ձեռ. DT. 7 Կէր ձեռ. MP
 ՔՔ. 8 զարութեամբ հոգւոյդ սրբոյ O, հոգւով սրբով E9JKPU, հոգւով
 քով ՔՔ, զարութեամբ սուրբ հոգւոյդ N] հոգւով սրբով. 9 և ձեռ. O. 10 զմեզ
 ձեռ. EJKNP. 11 բռնաւորին E9JKMOPX] բռնաւորին. 9-11 աներկիւղ պահան
 ... յապէ բռնաւորին ձեռ. U; և ամենեցուն EJKMNPQX, և շնորհան մեզ ամե-
 նեցուն ՔՔ] ամենեցուն. 12 մեզ ձեռ. MNRSUXՔՔ. 13 «վկայել ճշմարիտ խոստովա-
 նութեամբ EJKOP; և պատկա զբռնել MRSUXՔՔ, և ամենեցուն պատկա զբռնել O],
 ձեռ. զվկայելի MRSUXՔՔ.] վայելեալ: ի կեանս N, ի կեանսդ U, կեանսդ FRՔՔ;
 և վայելել. ի կեանսդ ձեռ. P; յամպարում ի կեանսդ EJK. 14 (ցց. 53) Կէր
 Կէր... Աստուած մեր ձեռ. NQU. 15 մերոց + յուսացելոցս ի քեզ S; յերկիրս N)
 յաշխարհ EJKOP] առ երկիրս. 16 հայոց + աշխարհիս DFCJRSՔՔ. 17 ամենա-
 սուրբ NORS, ձեռ. ՔՔ.] սուրբ. 18 երրորդութեանն P; երրորդութեանդ + զի քո նն զառ-

გორქის ქაშისას სარაობი ყერ
 ასაოლამ შერ: (ორ ურერ სოლამიხ
 შათაიხე ჟოგ ქოლასელოგა ხ ჟბე.
 ვი იორ სნეღვი სარქს შერ, სეღვი
 რიგ სერქის ხ რძკორქს სმსსაჲს
 ვალაგსელოგ. ს ვრ გვსსაჲე სერქის
 .სოღვირ სა ხ რძკორქსს გრასგაგ
 ვი რქ სესეგქ იქ ქაშისა შერ რას-
 ვერბ რასაოლ კამ ყაოლ, კამ
 ვრასსაჲსაჲ ხ ასაროჲ, კამ იასა-
 რარხი ქაჲსოგ ყიბიჲ, კამ ქვარსეჲს
 ხ რასოლ ვოლოგ ს სოღასოგს გგგ
 ვრერ ასაოლამ ხ სრესოლ ვსმასს
 შეროჲ, რ-ო ქოქეს ს იოიბსეგხა (სო-
 ვა), ს სრესეგს (ღსოჲ) ქაშისაჲს
 ქვარსეგხე რიგოგ ს შარსოგ. ვი რ-
 კაროჲ ს ქაშისაჲს, ს ჟბე ქასქ ჯ
 სრასჲ ქარსენას ქარსენსეგ, სმსსა
 რქმუნოგბოთა და (ქრემლოთა) შერვრემ-
 ლო შერვრემბოთა, ანუ თუ ტანჯული
 შგვიბო შავრ. შვიგინგულისა ვშვიკ-
 ს, ანუ შვიგინგული სენთაგან შრავ-
 ლოთა. დ გვიგადემლოდინ შერ
 უვლო ღმერთო ადვილსა. აშას
 დავჯისა სუენისა, შერ სმინგ
 და შვიგინგულისა და შვიგინგულისა
 და იქსნენ ყოველთაგან სავნებ-
 ლოთა სულისა და ვარქოთასა,
 რამეთუ შერ ხარ შვიგინგული
 ყოველისაჲვე, და შერდა
 შერენის ღოღებოა უქნითი
 უკრისამლე, ამშნ.

ცხვერეხასა შვიგინგულე უვლო
 ვოლკო-
 სა შვიგინგულა და შვიგინგულე
 ქვეყანა-
 სა აშას სოშბოთისა, რამეთუ
 შოიქ-
 ცენ თავუთის ცემად და ღოღებისა
 შვიგინგულად ყოველად
 შვიგინგულა სმსსაჲს
 ს, რამეთუ შვიგინგულა
 რამ-
 და შერდა შვიგინგულის
 თავუთის ცემად
 ყოველთა დაშვიგინგულთაგან
 უვლო
 ღმერთო ხვერთ. სმსსე
 უვლო
 ღოღ
 ვაშ შინათა შერვრემლო (და)
 შვიგინგული-
 სა შვიგინგულა, რამეთუ
 სარას-
 თს ხარლო სოგინ, იყავნ
 შინაჲ იგი
 შინ ქვეყანისაჲ
 სავურსეგულე ყოველთა,
 ხოშვილი სენთაგან
 შვიგინგული
 იყ-
 ვნენ, რამეთუ
 აშვიგინგულის
 ქვეყანაშან
 შვიგინგული
 სავურსეგულად
 ხვერთა, რამეთუ
 უკრეთ
 ვინგე
 შვიგინგულიან
 ს-
 ხვერთა
 ხვიგინგულა (შვიგინგული)
 ს-
 20

ორქსეჲ N. 19 ჟბე ქასქ [ქ] რი ხ ს; ს ჟბე ქესქ [ქ] ქასქ [ქ] ქასქ [ქ] ს [ქ] სრესოლამ
 [S; ქაშისაჲს NO] ს სრასჲ ქაშისაჲს;
 1 ქაშისაჲს სარაობი ყერ ასაოლამ შერ აშა. 13; სარაობი + ჟოგ მ. 10 შერ აშა. 14
 14 (52 გვ.) - 2 [ორ ყერ სოლამიხ... ვრ ასაოლამ შერ აშა. 13 ვინა ადვილსა შერ აშა. 14
 ყერ...] უხერბს. 3 შათაიხე ჟოგ] შათაიხე ჟოგ P8, შერო; EJKMOPQSTU; ქოლასელოგა
 ხ ჟბე აშა N, ხ ჟბე ქოლასელოგა P8. 4 იორ ს N [ორ; სნეღვი სარქს NPP8, სნეღვი სარქს
 MX, სნეღვი სარქს DT; შერ აშა. P; შერ] ქკაჲსოგსან შერო; NPB ს ყოლასელოგ PNOT,
 ქვარსეგხე გრასგაგ S] ქვარსეგხე; ს ვი' აშა. NO] რქსეგქ სერქს (ს; სერქს SX, ს-
 სერქს) სოღვირ (+ ჟოგ) XUX) ან (აშა. N) ხ რქსეგქსან გრასგაგ V (XUX P8), ს-
 სოღასოგხე შათაიხე ჟოგ ს ვორ ვორას რძკორქსან ვხლოჲს სოლორქ EJP. ს სნეღვი ს
 ვრესოლ ვსმასსა შერ სოღვირ ჟოგ რქსელოგ ხ რძკორქსან DT] [ორ ვიქ სოლასეგ
 შეროგ ს ვორ ვორას რძკორქსან ვხლოჲს სოლორქ ს ვიქ P8 [ოქ ს P8 N, ვრესოლ
 EJKMOPQXUX.P8, ს იქ სნეგქ MOP8; შერო; M; ქაშისა შერო; რარქსოლოგსან შეროგ,
 ქაშისა შეროგ რარქსოლოგსან MUX, ქაშისა შერ რარქსოლოგსან P8. ქაშისა შერ

შაყსდამ დაყს სრღ ხერქსიყ ყო სო-
 სა ლ'აუტ. 7 ღორ ხიყ შიანგამ ხსერხეღ,
 ყრავი დნე. ლ ხეღეი ხ.ყბღიღ վկայობեან
 5 დბროყ არღირ ღროყ բძկობեან, ლ ნოღ სრ-
 ლიხს ხ ბძკობიხს ხრეჭარღირ վაթთან
 ლ ზიხე გალიღ დარ ზოიყ ალოღ ყრაროი.
 որოდ վარხი აჯარან, ლ დნე ხ რაღომ
 აჯარაობეანსეღ წანაჭყარ. ლ იურაქი-
 10 ზიხს დორ კამხეღე რაღომ დგნობეამღ,
 որ კայ ლ შნაყ, კარხებანს:
 ხარულსა, რომელი განჭმბადეთ (აჭყენთვს) დიდითა
 15 ღუაწღითა, რომელი ზვიღს უკუნისამღე».

მაშინ კმაღ იყო ზეცით მათა მიმარს
 და რტყობღა: რომელიცა ითხარჯუბ ჯნთ-
 ბამად, მივეციხ თქუენ, და იყავნ ად-
 გილსა წამებინსა თქუენისასა. წყაროღ
 წყლისა ცხოველისაღ, და მიწაღ ქუე-
 ყანისაღ მის საკუნებეღად სელმობა-
 თა ხამას სამეოცდახუთსა რომცხადებნ
 დღეთა წელიწადისათა, რომლითა თქ-
 ცუვის სიფელი ვსე, და თქუენ - მრავლ-
 თაგან შრომათა განსუენებად, და სი-
 20 ხარულსა, რომელი განჭმბადეთ (აჭყენთვს) დიდითა
 ღუაწღითა, რომელი ზვიღს უკუნისამღე».

რარხიანობეანს O; რაღომღე MRSUX.PB.; რანობღ რაღომღე კამ აბს. DT. 9 კამ აბს. O;
 ვალიბ + ხეღ EFJKP. 10 აყარარღი კայსეგ ყრბეღ Q, აყარარ კამ აყარარღაბ D, აყარ-
 რარ აყარარღაბ T, რარარარ კայსეგ ყრბეღ PE] აყარარ. 11 վკარაგხაღ] რარღსიყყხაღ H,
 վკარაბეღ MRSUX.PB. 12 ხ რაღომ გალი DT, ხ რაღომ გალი MNORST
 UX.PB., კამხსაყს გალი EJKP] ხ გალი; გალი + რღ P; ლ + ხეღ ლ RJKP; არარხეღ DT.
 13 რღი ლაროღ MRSUX, რღ ლაროღ შერ PB., რღ DT აბს.; ხ რღიღ რღომანს DNOT,
 ხ რღიღ რღომანს S, ხ რღიღ რღომანს DEJKMPQRSTUX.PB.] ხ რღიღ რღომანს. 14
 შერ DT; შეროყ + რღ ლაროღ შერ EFGJKP, ლ რღ DMRSTX; სოგა აბს. H. 15 რღსა
 აბს. EJKOP; სოგა ლ რღსა რღსა] ლ რარარხეღ MUX, ლ რარარხეღ RS, სოგა ლ
 რღსა კამხსაყს სოგობეანს ლ რღსა NPB. 16 რღსა ლ შარღი FSGO.PB. 15-16
 რღსა... ლ შარღი აბს. DT. 17 (კայღ DT] აბს. 18 რარ + ლ რარღი DT, + რარ
 ლ EFGJKNP; რარხებანს რარხებეღ NPB., რარხებანს ლ რარხებეღ რარხებანს O] რარ-
 15 რარხებანს; რარღ აბს. FGR.

1 ხერქსიყ აბს. NR; ხერქსიყ აბს. MUX.PB., ხერქსიყ ლ რარღ აბს. S, ხერქსიყ
 ლ რარღ აბს. S] რარღ ხერქსიყ ლ რარღ. 2 რარ PB.; რარღეღ EJKP; რარღეღ MRSUX,
 რარღეღ T; რარღეღ + რარღ EFGJKOPX.PB. 3 რარღ DEJKMORSTUX.PB.] რარღ; ლ DEJKM
 ORSTUX.PB.] აბს.; ხ რარღ PB.; վკայობეანს ბროი] վკայობეანს MRSUX. 4 არღეღ P; არღეღ
 20 ღროყ MRSUX.PB., არღეღ ღროი] არღეღ. 5 რარობანს] ხ რარობანს MO, ხ վკայობანს რარობ-
 15 ბანს SU, վკայობანს რარობანს X, ხ վკայობანს რარობანს R; რარობანს + 346 N; რარ
 ბერქსი + რარღ გალი PB.; რარ ბერქსი... վარღანს ლ რღსა გალი აბს. N; რარ ბერქსი ხ რარობ-
 10 ბანს აბს. DT; ხ რარობანს] რარარხეღ რარღომ გალი O. 6 გალი] რარღ EJKOP; გალი აბს.
 T; ზოიყ აბს. MRSUX, ზოიყ + ბბო N, + ბბო ლ FSGMRSUX, + ბბო EK; ლ რარ ბბო N; ს
 აბოღ ზოიყ DT; რარღ O, დამანსაყ MNUX, დამანსაყ RS, აბს. DT] დამანსაყ. 7 რ-
 15 რღსა U; რარღ DEJKMORSTUX; რარღ վარღ რარღანს აბს. O. 8-7 რარღ... რარღ რარ-
 10 ზარღანს აბს. PB.; ხ რარღ] რარღ X. 8 რარარობანს N; რარარობანს + ხერქსი MRSX.
 9 რარღეღ PU, რარღეღ O, რარღეღ + ბბო PB.; რარღ] ბბო MRSX; რარღ. 10
 15 რარღ. NRX; რარღ. O] რარარობანს EK. 10 რ. კայ ლ შნაყ კარხებანს MRSUX, რ.

մերոյ Յիսուսի) Բրիստոսի: Եւ այսպէս վկայեալք նահապակութեամբ և առին զպատկն յաղծութեան ի Բրիստոսէ: Ապա վաղին շուարարեալ բռնաւորն գնաց յաշխարհ իւր և պատմեաց թագաւորին. որպէս կարարեցան սուրբքն: Սոս մեծ (յրոտա տշեստա) և ինքնաբարտա լիցուցանալ տշես և միտտեան միջեսն տշեսն, շտտան ձղեսնուցնքն ինքնանի ոցո.

մտան խցա յեղացես ունեցուցեալոտն իլլ, և սեանդնեմընքն: անա տյ քրոտա, անմըլ ժալոտա իրնեցնետա. և յեթտ անոցնտա մեքնմեյտա մոլլայն գշնքշն ևցո ղնքննլլ: լիտնեցնքն. անտա նեմըլլեմալ ձղեսնալ մոլլալլ. անտա նեմըլլեմալ ձղեսնալ մոլլալլ.

սեմէս N, Չոսիոս MORISUX-ՔԵ., Չոսեմիոս E] Սոսիմէոս, Բրիստոս MORISUX, Բեկրոս ՔԵ., Բոկրոս DT; Թաղկեսա ՔԵ.; Թաղկէս] Թալլէս DOTX, Թալլէս F, Թալլէս H, Թալլէս R, Թալլէս E, Թալլէս MU, Թաղէոս GJ. 14. Անաստասիոս DMNUX, Անաստաս ՔԵ., Անաստասիոս T; Թեոփոս] Թեոփոս E, Թեոփոս DT, Թեոփոս G, Թեոփոս M, Թեոփոս ՔԵ.] Թեոփոս. 15. Յակոբ] Յակոբ ՔԵ.; Թեոփոս] Թեոփոս ՔԵ.] սե.; սուրբ N, սուրբ վկայք DT, Երանելքն. 16. ի Սոսիմէոս (Ասկալք ՔԵ.) լերին EJKPՔԵ.] ի Սոկլա: քառասուն և չորս (չորք ՔԵ.) մժ (ամս ՔԵ.) NOPՔԵ., ամս խն: GJ, քառասուն և երեք մժ DT] ամս խտ: կերակրեալք DMOSՔԵ.] կերակրեալ. 7 զարուծամբն DT; քրոտն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի N, և շտտալք քրոտն իրեանց ՔԵ., Աստուծոյ DT] և շտտալք քրոտն մերոյ:

1 եւ այսպէս ՔՔԵ., և սոչա այսպէս DT, արք այսպէս N. 2. վկայեալք] վկայեալ ՔԵ., կարարեցան DNT, վկայեցին O, սե. MRX; նահապակեցան EJKMPՔՏX, նահապակեցն ՔԵ., և նահապակեցան O, սուրբքն N, սե. DU; առին զպատկն R, պատկեցան U] ստին պատկ. 3 յաղծութեան սե. T; ի Բրիստոսէ + Աստուծոյ մերմէ N; այսպ] անս R, և այսա NPՔ. 4 ի վաղիք DNSU, ի վաղիք T; շուարարեալ բռնաւորն R, շուարարեալ N, շուարարեալ զարավարին DTPՔ., շուեալ բռնաւորն U, անտք շուարարեալ MSX, անտք բռնաւորն շուեալ P, անտք անտարին բռնաւորն շուեալ E], անտք անտարին բռնաւորին շուեալ FG, անտք անտարին բռնաւորն շուեալ գնուլ U, դնայր O, բռնաւորն գնաց MSX, գնացին NT. 5 յաշխարհ իւր ERU, յաշխարհն իւր MOSTU, յաշխարհն իրեանց NPՔ.; և սե. T; պատմեցին M, պատմեց + անտարին KP, թագաւորին + ՔԵ MRISUXՔԵ., + զոր ինչ արար (+ և թէ D) DO, + զոր արարին և N. 6 որպէս կարարեցան սուրբքն սե. D: որպէս կարարեցան] զոր ինչ արար և T; սուրբքն + և մնացին անթաղ մարմինքն. մարմինք նոցա R) մինչև ի ժամանակն կոպանդիանոսի R, + ի Բրիստոս Յիսուսի ի տէր մեր, որում փառք յաւիրեանա N; + այնոցիկ են մեզ բարեխաւս սա Բրիստոս և նմա վայել է փառք, իշխանութիւն և պատիւ այժմ և միշտ և յաւիրեան T; սուրբքն + եւ մեր աննեցան լուսալ զհանդէս նահապակութեան նոցա մեծալ ցանկութեամբ կարարեցոք զիշխարայն նոցա զի և ի ձեան սոցա բարեխաւսութեան սորմանի լիպոք զերմանել յամենայն փորձութեանց և գոհութեամբ փառաւորել զնայր և պորդի և զսուրբ հոգիս այժմ և միշտ և յաւիր՝ MOU.ՔԵ.: և ջանալ ցցողանա.

ხოლო ნაწილნი იგი მოწამეთანი დაირეცნეს შათსა მას ზედა ეფუაწად, რამეთუ უღმრთოებანსა დაეპყრა ყოველი სოფელი და აბაჯის იყო ღმრთულველ მათა, ვითარცა იტყვის წინასწარმეტყუელი: «დასთხიეს სისხლი მჭთი ვითარცა წყალი და არაჟინ იყო მფლველ მათა»¹. და კუალად, ვითარმედ «დასხიეს მძორები მონათა შინთა საქმლად მფრინველთა ცასათა»², არამედ ძალიანგან უხილავისა დაიკვებოდეს და ვუნდთაგან ზეცისათა პატივ იცემებოდეს ძლე- ვით შემოხილნი იგი ძივლის მათნი. და ესრეთ ბრწყინვიდეს ვითარცა ვარსკუთავნი შათსა მას ზედა ვიდრე მოხედავამდე მქსნელისა და განცხადებად ქადაგებაჲ კსნისა ჩუყნისაჲ და აღვსებად სთფელი სარწმუნოებითა სამეზისაჲთა. ვითარ მეფემ იქმნა კოსტანტინე და ცაბაოლდა გიხებაჲ ცნობითა ჭეშ- მარიტეზისაჲთა და მობირა ბრძანებაჲ განცხადებულად, რამთა განცხად- ნენ ქრისტეანენი და აღემშნენ ყველესანი ყოველთა ადგილთა, დიდთა გულისმოდგინებითა მსჭკრებდა ნაწილთა მოწამეთასა და პრავლთა სამე- ულთაჲ განამრეცებდა სამოტულოთა მათთა. და ღირს იქმნა მადლებად მა- ლსა საღმრთოსა და დღითი დღედ ხალხსა ანგელოზისასა, რამეჲს აუწყ- ყას ყოველი ბრძანებაჲ ღმრთისაჲ, რომელი ჯერ არს ყოფად. ამისთა აღუ- თა შინა ინება ღმერთისან გამოცხადებდა მტართაჲ მათ მოწამეთაჲ და აუწყა ანგელოზისა შიერ მეფესა კოსტანტინეს ღუაწლი სოთმისებისა მათისა. და უბრძანა, რამთა წარვიდეს ქუეყანად სომხითისა და ძიება ყოს ნაწილთა მათთა, და დაჰკრძალნეს იგინი აღვილსავე მას, რამეჲსაცა აღასრულეს სრბაჲ თჳსი.

შხირ. კითყანოქანოჲსი ასოქოანასაქი მრავალთი
 კოქაფა კოქანსეოქ სრეჲჲ მოქჩას(ხ)ანსე.
 ჩეფენებოსათჳს კოსტანტინე მეფისა

სხასანქი ქიყნსანს ვრჩეჲოასი ვხედვედ ჩეყნებასა შინა ანგელოზ- 25
 კითყანოქ, ვქი ასაქი ვჩას. სრქ ქიჲაჲ, სხა ღმრთისასა, რამეთუ მეტყოლდა მე,
 ქი მრავალთი ქიქანს მოქყანქი, ვქი აწარვედ (შენ) სომხითს, ბავრეჲანდს, მთა-

¹ მს. ლმ. 78, 3. ² მს. ლმ. 78, 2.

8 მ. მ. მ. მ. მ. მ. 12 აღემუნს. 18 მეფესა.

22 ირხაქ + სქესალ ჩ; კითყანოქანოჲსი + მქი ს O; ასოქოანასაქი მს. M; მრავალთი M. 22 მოქჩოანსე FJ, მს. G; კოქაფა... მოქჩანს(ხ)ანსე მს. MNOქსX 25 ირხასაქი FSGMN I X, Ag; ქიყნსანს + სქესეოქ მრავალთი კითყანოქანოჲსი N, + ვქესეოქ ასოქოანასაქიანოჲსი Mქს, + ვქესეოქ კითყანოქანოჲსი მრავალთი X, + ასოქოანასაქიანოჲსი S. 26 ვჩას] ყწას- კითყანოჲსი FSG, მს. MNOქსX, Ag; სქეს] სქეს F. ასოქ, სქეს Ag; ქიჲაჲ] ქიჲაჲ FSG Ag, რას U.

ანს სოგა ამქ ქამ: ხე ამქ მად-
 ლონს გრებურასს. «ქმარტ ხრძაჲგ ხე
 ქერქირს ჴაჲოგ, აჲ მადალორ ხმ. ლ. ჯორ-
 დამ ხლანქ ჴამძალ ხრძალოჲს ჴმოჲ,
 ჴაოძქუგჲ ხრქირს»: ამქ გრებურასს.
 «ხრტგჲ ქმაროქრისს ლ. საჲოქრისსს ქერ-
 კრისს ჴაჲოგ ლ. ოჲ გჲაჲოგსს გჲქნ:»
 გელოზსა მას: «ვითარ მივიღე მე ქუეყანასა
 მე, ლა ვითარცა ვანჯდეს ჴამძაჲვი მისლვისა
 გემისაჲ, მეშფოთნეს ქუეყანაჲ
 იგი (ფრთად)». ქრქუა ანგელოზმან მან
 (მეფესა): «ოჲ აჲჲ სისუღელქ ლა გან-
 ცუბრემაჲ ქუეყანასა სომხთისასა ლა
 ვერ იგძმან (მისლვაჲ) შენი».

მხუერულ. ლა ჴყა თითოეულისაჲმნ ფე-
 რისა მათისა საღმრთათა მსვაჲსად, რაჲ-
 თა იყოს საჲურნებელ სარქმუნობითა
 ლა მეოხებითა მიწამეთაჲთა ლა თხო-
 ვისაჲმნ მათისა. ლა ჴყაფდეს დღესას-
 წაჲულსა დიდსა წამებისა მათისასა ქლო-
 თი წლად». მიუგო მეფემან ლა ქრქუა ან-
 სომხთისასა, რამეთუ მეფქ ვარი
 10
 15
 20
 25

საყა მადალორსს ლ. სოჲარანოქრისსს
 ჴი გალ მქს ამქნს გსაჲგ ლჲრ მანქ
 გრებურასს: ხე ხრძხალ გჲრანქრ გსქჲარს
 ქლჲაჲგსს ანსარარს ჴ სოქლასქრ ქრქისს,
 ორჲქს სასაგალ სმა ჴ გრებურასს. ლ.
 გჲრასქრასს ლ. სა გჲრანქრ, ჯორიმ გრქალ
 ქნს ანსალქრ სოგა. ორასქს ქნსქრ ლ.
 გოჩანსჲრ ანსჲარომ აქანსქქლასს
 სჲაროძოჲ: ხე ანსალ - ჴ სქჲარასს
 მასსს ქნსქ ქერასქანსქეროგსს ლ. ჴ
 გო-
 ჲოჲ ხრქირს, ორ სოქრ არქისს სოგა
 გრებულ ქრ, ლ. გჲაჲ სქჲარასს ჴ
 ჴი რასჲანსქ, მამქსაგ ჴ რქელქნ, ორ-
 ჲქს ლ. გრამანსქგალ სმა. ლ. სა რასქრ

მამინ მეფემან კონტანტინე მისლვა-
 ხი მეორისა მის წელიწადისასა წარვი-
 ლა სიტყვისაჲმნ მის ანგელოზისა. ლა
 ვითარცა მივიღა, ჴოუნა ნაწილი იგი
 მიწამეთანი (ყოვლად) უჲნებულად მთა-
 ხა ზედა სუჲაჲვანსა, ვითარცა ეუწჲა
 მას ანგელოზისა მიერ. ლა ვითარცა ჴა-
 ვა ფიცარი იგი, რომელსა ზედა წყარო
 იყო მათსს. განიხანა ლა მადლოძდა
 მიუწლომელთა მათ საჲკვრელებათა
 ლმრთისათა. ლა აღიღო ნაწილთა მათ-
 გან ნაწილი რაჲმე მცირედ ლა მიწი-
 სავანცა ქუეყანისა, სადა იგი წმიდა-
 ნი სისხლნი მათნი ლათხუელ იყჲნეს,

RSUX; ქმარტვლიზა Au.

2 გრებურასსს + რქანისს FGJMOAu; ხრძაჲგ ხე O, ხრძ ქგხმ MRQU] ხრძაჲგხმ. 3 ქერქირსს
 ქ. სქჲარასს XAu; ჯორიმ ხლანქ] ხლქლ MNRUX, ხრძხალ OAu. A გამძალ Au; ხრძალოჲს] გჲრ-
 ჲოჲ O, ხრძალოჲ MUX, ხრძალოჲ Au.; ქმოჲ + ლ X, ქმალ Au. 5 ო ხრქირსს ჴაოძქუგჲ MRQU; ლ. საქM
 RSUX. 6 ლ. საჲოქრისსს ხრქირსს ჴაჲოგ] ხრქირსს ᲁჲჲაროქრისს O, ლ. ᲁჲჲაროქრისს ᲁჲჲაროქრისს ჴაჲ-
 ᲁგ Au.; ხრქირსს U, ხრქირსს N] ხრქირსს. 7 გჲაჲოგჲსს MRUX, გჲრასსსს N Au.; გქნ N, აბს. Au. 8
 გოჲარანოქრისსს აბს. FGJ. 13 მქსალ ამქნს Au.; გჲარ Au.; მანქ] გრამანსქ M. 14 გრებურასსს
 + რქანისს MNRQUAu.; ხრძხალ გჲრანქრ] გჲრქლ Au.; გჲრანქ MRQU; გსქჲარასს S; გსქჲარასს
 + ხრანსქქ MRQU, ხრანსქქგასს U; ლ. ხრძხალ გჲრანქრ... ანსარარს აბს. O. 15 ქლჲაჲსს J; ანს-
 არ. ᲁრ FGJNSX; ჴ სოქლას FGJ, ქლან O. 16 სასაგ M, ჴ გრებურასსს + სჲაროძოჲ O. 17 გჲრასქ-
 რასსს NOAu.; გჲრანქ O] ᲁჲჲარასქ Au.; ჯორიმ] ᲁრ N, ᲁრ O. 18 ქნს] ქრ MNRQU Au.; ᲁანს-
 ანს MNRQU; სოგა] ᲁრგსს O; ᲁრასქს ქნსქრ] ლ. ᲁრასქს ქნსქრ N Au. 19 გოჩანსჲრ + ᲁსჲაროძოჲ
 ჴ ქლქრასს MRQU, + ჴ ქლქრასს Au.; ᲁანსჲარომ GJN; ᲁქანსქქლასს] ᲁსქრასსს MRQU, ᲁჲრ-
 ᲁლასს FGJ. 20 სჲაროძოჲ აბს. MRQU Au. 21 ᲁ მასსს ქნსქ სქჲარასსს NO; ᲁ მასსს ქნსქ ქერქ-

4

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ. ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԱՐԻՄՏԱԿԻՍԷ, ՎՐՔԱՆԻՍԷ, ՅՈՒՍԿԱՆ, ԳՐԻԳՈՐԻՍԷ, ԴԱՆԻԷԼՆ

տաղեսն ივლისსა:ით:

5 წამებად წმიდათა მღვდელთ-მღობუართაჲ სომხითისათა
არისტოკლსი, ორთანსსი, ოსიპისი, გრიგორისი, ლანიელისი

და ესა ვითვანმე მეფესა თრდატს წმიდისა გრიგორისთვის, რამეთუ ზედა მი-
აწიეს იგი, ვითარმედ ღღეთა სიჭაპუკისა მისისათა, ოდეს იყო იგი ერისკაცობასა
მინა, ესუა ცოლი და ესხნეს მას ორნი ძენი. პირმშოსა მას ეწოდა ორთან და ცხონ-
დებოდა იგი ერისკაცებით, ხოლო უკუანაჲსენელ პატრივი მღვდელიობისაჲ მიიღო. ხოლო მე-
10 ორესა მას ეწოდა არისტოკლე, რომელი სიყრმითგან ღმრთის-მსახურებით ცხონდებო-
ბოდა მარტოდ-მყოფებით, მათა ზედა იქცეოდა ყოვლითა წესიერებითა და მრავალ-
ვალთა ნათესავთა თანამზრუნველ ექმნის, სულიერითა წრთილეებითა ყოველ-
თა თანა ევნებინ, და ყოველსა ღუაწლსა თავი თუხი მისცა შიშმილითა და წყურ-
ჩილითა და მხლისა ჭამითა, და შესაყენებელთა მხელთა შინა იყო. ჯორჯ-მონი-
15 ლი ქუეყანასა ზედა წევს, და ყოვლადვე განუსუენებელ იყო და მღვპარე და-
მით, და ძილისა ხარკს ზედგომით გარდაიკადის და წამსა შინა თუალისასა გა-
ნიშორის. და ამისა შემდგომად პოვნა ვითენიმე, რომელნი შეეყვნეს მას და და-
ემოწაფნეს, და ესრესთ სათნოდ ღმრთისად და კაცთა ცხონდებოდეს.

[§ 859]... Յայնմ ժամանակի լուսն յոմանց ի փոզկաց, որ գիտակ սարսիկն գթա-
20 գաւորն վասն սրբոյն Գրիգորի, զի՝ յառաջ ևս, յիև ղոտ ի մանկութեան յսպին էր զին-
ուորութեամբ՝ ամուսնացեալ և երկուս որդիս սրացեալ. որոց անորանկանն² անուն ճանաչք
վրթանէս, որ յաշխարհակեաց կեանս էր. որ ապա և նա յասորինան պարսւման կաց երի-
ցութեան. և երկրորդին՝ Արիստակէս, որ ի մանկութենէ ըստ ասորուծապաշտ³ ծառայութեան
անեալ էր. որ ի յիսայնակեաց լեռնակեաց ի կրանս մտեալ էր, և բազում և ազգի ազգի
25 վշտակցութիւն⁴ ըստ անբարանիկն. կրեալ ամենայն կրթութեամբ, և ամենայն իրաց հոգևոր-
աց զանն փութեալ յիսուորութեան, լեռնակեցութեան, քաղցի և ծարաւոյ և բանջարա-
ծառայութեանց⁵, արգելանաց անլուսից. ի արազնագգեստ և գեղեցարաւ: անկողնոց. և
բազում անգամ անհշտական և անհանգիստ⁶ գիշերաց, զհարկ ջիւոյ յորևաւոր փրկութեամբ⁷
ի թարթափ⁸ ակառ վնարէք. և զայս արարեալ ոչ սակաւ ժամանակն: Եւ զտեալ ևս զմանս
30 յինքն յարժուցեալ և աշակերտեալ ամին անբարանական պապաստորութեանս Եւ յայսպէս
ամենայն իործութեանց ի վերայ հասնելոց կամայական քաղութեամբ փարեալ և նովիբ լու-
սաւորեալ և պայծառացեալ, և մանաւանդական և համոյ-եղեալ առաջի Աստուծոյ և յար-
կան:

2 Թարակիսի 0. 3 არისტოკლესი. 6 მეფეთა.

6: მთო: * + კანონი; * առաქონ; * պაპოსამაგორბ; * վշտակցութիւն; * բանջարածառայ կենաց; * զհեշ...
փական հանցիստ; * փրկութեան; * ի թարթափել; * + ամենայն:

და ვითარცა ეუწყა ესე მეფესა თრდატს, ადრე-ადრე წარავლინნა კაცნი შერაცხილ-
ნი და პატიოსანნი, რამთა ორნივე ძენი გრიგორისნი მწრაფლ მოიყვანნენ მისა. და
მი-რამ-ინინნეს მივლონებულნი იგი სოფლად კაბადოკიაჲსა, და პოვეს დიდი ორ-
თან ქალაქსა კესარიამასას, ხოლო არისტოტელე უდაბნოსა მარტოდ-მყოფეებით თვისა მა-
ნასტერსა, და არა ერჩდა მათ გარდამოსლვად უდაბნოთ. და შეკრბა კრებულნი მრა-
ვალნი ქრისტიანეთაჲ და ეტყოდეს მას: *„ეუმჯობეს შენდა მუშაკობაჲ სულიერი, ვი-
ღრე დამკვდრებდაჲ შენი მარტოებით“*. და ესევითარითა სიტყუთა არწმუნეს მას
და წარმოგზავნეს ორნივე. და მოიწინეს ქუეყანად სომხეთისა, და წარადგინ-
ნეს ორნივე წინაჲმე მეფისა. და მეფემ განვიდა ძიებად გრიგორისა, სადაცა ილ-
ვოს, და ორნივე იგი ძენი გრიგორისნი ჰყვანდეს მის თანა. და პოვეს წმიდაჲ

გრიგორი ქუეყანასა დარანლისასა, მთასა, რომელ და უწოდებდნენ მანეს ქუაში.
და ევედრებოდა ნეტარი იგი მეფემ წმიდასა გრიგორის და ეტყოდა მას, ვითარ-
მედ *„შენ არა იხევე რუენ შორის ყოფაჲ და გამოირჩიე უდაბნო-მყოფარებაჲ,
აჲ ნაცვალად შენსა დასახენ კელნი არისტოტელეს ძესა შენსა“*; რომელსაცა დასახნა
კელნი ნაცვალად თვისა მსგავსად წერილისა, ვითარმედ *„მამათა წილ იყვნენ შვილ-
ნი, და დაადგინენ იგინი მთავრად ყოველსა ქუეყანასა ზედა“*, რომელი უფროჲს
მამისა თვისისა პრეფერებდა მოძღურობასა თვისა მამისავე თვისისა ზმ.

[§ 860] ს¹ ჩქრს [ოთხე კაცს ამნსაჲს] მთავარს შოტავ ქალღმთავრს ქილიქ და
ანაყრაყრს არძასქრ არს სრესა აღყაჲ ქართორსა ყაყოთასაჲსა ჩრდილოდაჲსაჲ
დასრებრ, ექი გრიგორსი ორრხანს გრიგორს ქალღმთავრსა ჩრდილოდაჲსაჲ
ქალღმთავრსა *„გრიგორს, ექი ანტონს ვინაჲსა აკოსტოს: ს² ირე ანაყრესანს 20
ქალღმთავრსა დასახენს, ექი ანტონს ვინაჲსა აკოსტოს“*. [§ 861] ს³ ჩქრს⁴ ს⁵ ჩქრს⁶ ჩქრს⁷ ჩქრს⁸
ქალღმთავრსა კაპოტოქალღმთავრს⁹ და ყრის გრიგორსსა და კესარესანს. და ვითარს
ქრისტოქალღმთავრსა ქანთაქალღმთავრსა, ექი ორს¹⁰ მხნაოროთასანს, ს¹¹ ირე ჩქრს¹² ს¹³ ჩქრს¹⁴
ქანთაქალღმთავრსა ანთონს. ექი ს¹⁵ ბელს ბელს ძილიქ ჩქრს¹⁶ ქრისტოქალღმთავრსა, ირე ჩქრს¹⁷ ს¹⁸ ჩქრს¹⁹
ბელს ქანთაქალღმთავრსა ქანთაქალღმთავრსა ანთონს. და ვითარს ს²⁰ ჩქრს²¹ ს²² ჩქრს²³
ს²⁴ ს²⁵ ს²⁶ ს²⁷ ს²⁸ ს²⁹ ს³⁰ ს³¹ ს³² ს³³ ს³⁴ ს³⁵ ს³⁶ ს³⁷ ს³⁸ ს³⁹ ს⁴⁰ ს⁴¹ ს⁴² ს⁴³ ს⁴⁴ ს⁴⁵ ს⁴⁶ ს⁴⁷ ს⁴⁸ ს⁴⁹ ს⁵⁰ ს⁵¹ ს⁵² ს⁵³ ს⁵⁴ ს⁵⁵ ს⁵⁶ ს⁵⁷ ს⁵⁸ ს⁵⁹ ს⁶⁰ ს⁶¹ ს⁶² ს⁶³ ს⁶⁴ ს⁶⁵ ს⁶⁶ ს⁶⁷ ს⁶⁸ ს⁶⁹ ს⁷⁰ ს⁷¹ ს⁷² ს⁷³ ს⁷⁴ ს⁷⁵ ს⁷⁶ ს⁷⁷ ს⁷⁸ ს⁷⁹ ს⁸⁰ ს⁸¹ ს⁸² ს⁸³ ს⁸⁴ ს⁸⁵ ს⁸⁶ ს⁸⁷ ს⁸⁸ ს⁸⁹ ს⁹⁰ ს⁹¹ ს⁹² ს⁹³ ს⁹⁴ ს⁹⁵ ს⁹⁶ ს⁹⁷ ს⁹⁸ ს⁹⁹ ს¹⁰⁰

[§ 862] ს¹ კალს აღყრესანს ბრახს² მთავარს სრდავს ვითარს გრიგორსა, ექი ქრისტოქალღმთავრსა
ანთონს, ექი ირე ჩქრს³ ს⁴ ს⁵ ს⁶ ს⁷ ს⁸ ს⁹ ს¹⁰ ს¹¹ ს¹² ს¹³ ს¹⁴ ს¹⁵ ს¹⁶ ს¹⁷ ს¹⁸ ს¹⁹ ს²⁰ ს²¹ ს²² ს²³ ს²⁴ ს²⁵ ს²⁶ ს²⁷ ს²⁸ ს²⁹ ს³⁰ ს³¹ ს³² ს³³ ს³⁴ ს³⁵ ს³⁶ ს³⁷ ს³⁸ ს³⁹ ს⁴⁰ ს⁴¹ ს⁴² ს⁴³ ს⁴⁴ ს⁴⁵ ს⁴⁶ ს⁴⁷ ს⁴⁸ ს⁴⁹ ს⁵⁰ ს⁵¹ ს⁵² ს⁵³ ს⁵⁴ ს⁵⁵ ს⁵⁶ ს⁵⁷ ს⁵⁸ ს⁵⁹ ს⁶⁰ ს⁶¹ ს⁶² ს⁶³ ს⁶⁴ ს⁶⁵ ს⁶⁶ ს⁶⁷ ს⁶⁸ ს⁶⁹ ს⁷⁰ ს⁷¹ ს⁷² ს⁷³ ს⁷⁴ ს⁷⁵ ს⁷⁶ ს⁷⁷ ს⁷⁸ ს⁷⁹ ს⁸⁰ ს⁸¹ ს⁸² ს⁸³ ს⁸⁴ ს⁸⁵ ს⁸⁶ ს⁸⁷ ს⁸⁸ ს⁸⁹ ს⁹⁰ ს⁹¹ ს⁹² ს⁹³ ს⁹⁴ ს⁹⁵ ს⁹⁶ ს⁹⁷ ს⁹⁸ ს⁹⁹ ს¹⁰⁰

შენიშნ. 44, 47
კამთი: ¹ ს¹ ს¹; ² ს² ს²; ³ ს³; ⁴ ს⁴ ს⁴; ⁵ ს⁵ ს⁵; ⁶ ს⁶; ⁷ ს⁷; ⁸ ს⁸ ს⁸; ⁹ ს⁹ ს⁹; ¹⁰ ს¹⁰ ს¹⁰; ¹¹ ს¹¹ ს¹¹; ¹² ს¹² ს¹²; ¹³ ს¹³ ს¹³; ¹⁴ ს¹⁴ ს¹⁴; ¹⁵ ს¹⁵ ს¹⁵; ¹⁶ ს¹⁶ ს¹⁶; ¹⁷ ს¹⁷ ს¹⁷; ¹⁸ ს¹⁸ ს¹⁸; ¹⁹ ს¹⁹ ს¹⁹; ²⁰ ს²⁰ ს²⁰; ²¹ ს²¹ ს²¹; ²² ს²² ს²²; ²³ ს²³ ს²³; ²⁴ ს²⁴ ს²⁴; ²⁵ ს²⁵ ს²⁵; ²⁶ ს²⁶ ს²⁶; ²⁷ ს²⁷ ს²⁷; ²⁸ ს²⁸ ს²⁸; ²⁹ ს²⁹ ს²⁹; ³⁰ ს³⁰ ს³⁰; ³¹ ს³¹ ს³¹; ³² ს³² ს³²; ³³ ს³³ ს³³; ³⁴ ს³⁴ ს³⁴; ³⁵ ს³⁵ ს³⁵; ³⁶ ს³⁶ ს³⁶; ³⁷ ს³⁷ ს³⁷; ³⁸ ს³⁸ ს³⁸; ³⁹ ს³⁹ ს³⁹; ⁴⁰ ს⁴⁰ ს⁴⁰; ⁴¹ ს⁴¹ ს⁴¹; ⁴² ს⁴² ს⁴²; ⁴³ ს⁴³ ს⁴³; ⁴⁴ ს⁴⁴ ს⁴⁴; ⁴⁵ ს⁴⁵ ს⁴⁵; ⁴⁶ ს⁴⁶ ს⁴⁶; ⁴⁷ ს⁴⁷ ს⁴⁷; ⁴⁸ ს⁴⁸ ს⁴⁸; ⁴⁹ ს⁴⁹ ს⁴⁹; ⁵⁰ ს⁵⁰ ს⁵⁰; ⁵¹ ს⁵¹ ს⁵¹; ⁵² ს⁵² ს⁵²; ⁵³ ს⁵³ ს⁵³; ⁵⁴ ს⁵⁴ ს⁵⁴; ⁵⁵ ს⁵⁵ ს⁵⁵; ⁵⁶ ს⁵⁶ ს⁵⁶; ⁵⁷ ს⁵⁷ ს⁵⁷; ⁵⁸ ს⁵⁸ ს⁵⁸; ⁵⁹ ს⁵⁹ ს⁵⁹; ⁶⁰ ს⁶⁰ ს⁶⁰; ⁶¹ ს⁶¹ ს⁶¹; ⁶² ს⁶² ს⁶²; ⁶³ ს⁶³ ს⁶³; ⁶⁴ ს⁶⁴ ს⁶⁴; ⁶⁵ ს⁶⁵ ს⁶⁵; ⁶⁶ ს⁶⁶ ს⁶⁶; ⁶⁷ ს⁶⁷ ს⁶⁷; ⁶⁸ ს⁶⁸ ს⁶⁸; ⁶⁹ ს⁶⁹ ს⁶⁹; ⁷⁰ ს⁷⁰ ს⁷⁰; ⁷¹ ს⁷¹ ს⁷¹; ⁷² ს⁷² ს⁷²; ⁷³ ს⁷³ ს⁷³; ⁷⁴ ს⁷⁴ ს⁷⁴; ⁷⁵ ს⁷⁵ ს⁷⁵; ⁷⁶ ს⁷⁶ ს⁷⁶; ⁷⁷ ს⁷⁷ ს⁷⁷; ⁷⁸ ს⁷⁸ ს⁷⁸; ⁷⁹ ს⁷⁹ ს⁷⁹; ⁸⁰ ს⁸⁰ ს⁸⁰; ⁸¹ ს⁸¹ ს⁸¹; ⁸² ს⁸² ს⁸²; ⁸³ ს⁸³ ს⁸³; ⁸⁴ ს⁸⁴ ს⁸⁴; ⁸⁵ ს⁸⁵ ს⁸⁵; ⁸⁶ ს⁸⁶ ს⁸⁶; ⁸⁷ ს⁸⁷ ს⁸⁷; ⁸⁸ ს⁸⁸ ს⁸⁸; ⁸⁹ ს⁸⁹ ს⁸⁹; ⁹⁰ ს⁹⁰ ს⁹⁰; ⁹¹ ს⁹¹ ს⁹¹; ⁹² ს⁹² ს⁹²; ⁹³ ს⁹³ ს⁹³; ⁹⁴ ს⁹⁴ ს⁹⁴; ⁹⁵ ს⁹⁵ ს⁹⁵; ⁹⁶ ს⁹⁶ ს⁹⁶; ⁹⁷ ს⁹⁷ ს⁹⁷; ⁹⁸ ს⁹⁸ ს⁹⁸; ⁹⁹ ს⁹⁹ ს⁹⁹; ¹⁰⁰ ს¹⁰⁰ ს¹⁰⁰

5 ხაკ მბ არქისუციკონს ჳრისფრიოს, სორც ორილიჲს ჩიროქ (არხარაქისა) ს ამნსაჲს ბრესქი სიკნსაკანსაქს, (გა-
 10 მნსაჲს) სჯსკერცხილიქს ჳრქქ, ს ჳსა-
 15 უსარქქ (კას) ქ აყსოქჩრანსქს ჳქმარ-
 უოქბნას: ჳსჯ ჳოქმად სქს არხარაქს
 20 ქ სორც ბოქლიქს სქსქსა, ჳსქსჩხუქ ოქ
 ოქმქ ბრესგას სორქს ჳრქფორ: ჳქ(არ-
 უარს ჳრ სორქ ᳚ოქსოქ ᳚სო ᳚საგ-
 25 ᳚ს, ᳚საქს ოოქ) ᳚ქსსაქ ამნსაჲს ᳚ს-
 ხრასაგ ს ᳚აგოაგოქბაგ ᳚ოქქ ბრანს-
 ᳚ქს არხარაქს: ჳსაქს ოოქ ს არქ-
 ᳚სოქ ᳚ოქ ᳚ოქ კარცხაქ ქ ᳚ქრასაგოქჩქს
 ჳოქოქოქს (კოქცხაქ) ჳსოგ. ᳚ქოქმქხაქ
 30 ქ სქმასქ (საყსაქსაგ ᳚ქსოქ სორქ). ს
 აყსოქჩხაქ სქ ს ᳚ასაყარქქ ქ ᳚ო-
 ᳚საგ ᳚ასაქს საყს ᳚სა ᳚ოქ. ს
 ხქს ᳚საგ ᳚საქსარასქს ქ ᳚ასოქს ᳚-
 ᳚ქსქსოგ: ხაკ ᳚ქმარქქს ბრანსქლიქს ᳚არ-
 35 ᳚ნაქ ᳚ჯსკერცაგ სოქჩქს ქქქს (ქქსქქ-
 საგ ᳚ასაქ ს, ᳚ასგოქსქს) ქ ᳚ქქ (ქქ-

და წმიდაჲ გრიგორი წმიდით მვილით
 მისითურთ და ყოველთა სანთითა სე-
 მწეთა მისთაჲთა, დამწაფებულთა მისთაჲ-
 ურთ იქცეოდა (ყოველთა ადვილთა) და
 დამტკიცებდა სარწმუნოებას ზედა ჳქმ-
 მარტისა (ქრისტესისა). ხოლო რაჳთა მ-
 ვიდა არისტაკე წმიდისა მისგან კრებისა
 ნიკიასა, მიგრ ჳამითგან არღარავის გა-
 მოეცხადის წმიდაჲ გრიგორი. და რამე-
 თუ ყოველთა ქვის-მოქმედთა და არა-
 წმიდათა (კაცთა) ფიცხელ უჩნდა წმი-
 დაჲ არისტაკე; რამეთუ არქელაქ, რ-
 მელ დაედგინა მთავრად ზედა მეოთხე-
 სა სომხითსა, კდებულ იყო (ხეცარისა)
 მისგან. და დაემთხვა მას გზასა ზედა ქუე
 ყანასა. მას წოვუთასა, (და სცა) და მოკლა
 (ხეცარი) იგი მახვლითა, და თუთ მეოც
 ოქმნა ცარსონს კილიკიასასა. ხოლო
 გუამი წმიდისა მას აღიღეს ოქსთა მო-
 წაფეთა და მიიღეს ავანსა თილ(ს). და
 დაჯდა საყდარსა მისსა უხეცსი ძმაჲ

1 არქისუციკონს O. 2 მარაქისა O. 4 ჳსარაქქ + ᳚სოქს Ag. 5 ქ აყსოქჩრანს
 ᳚ბნას O. 6 ჳოქმად] ᳚ქქ Ms. ᳚ქს + სოქჩქ ᳚ოქქს Ms; მარაქქ O. 7 სორც ᳚ს. Ms.; არისტაკე-
 ᳚ოქ ᳚ოქმქ ბრესგა] ᳚ქ ს ს ბრესგა ᳚სქსქს ᳚ოქქ Ms. 8 ჳრქფორქს Ms.; ჳრქფორ + ᳚საქს
 ᳚ოქქ ᳚ქსქქს ᳚ასანსაქსაქოქ სოქ, ᳚ქსქს ს ᳚ქსაქსქოქ ᳚მქ ᳚ასა. ᳚ოქქსქს
 ᳚ოქქსაქ ᳚ქსქს ᳚ქსაქსოქს ს ᳚ქსქოქქ (ქ: ᳚: O) ᳚ქს (᳚ O) სოქჩქს ᳚ოქმ
 (ქოქმქ ᳚ქქ Ms.) ᳚ქ ბრესგა (᳚ქ ს ᳚ს ᳚ოქმქ ბრესქ Ms;) სორქს ჳრქფორ (᳚ს. Ms.)
 ჳმარქსაქ ᳚ოქქს ᳚მქ ბრესონს: ᳚ქ ᳚ქ სოქ სოქს არხარაქქს (მარაქქ O) : ᳚: ᳚: ᳚
 (᳚ს ᳚ქსქს Ms.) ქ (᳚ს. O) ᳚ასაქსოქ ს ᳚ქსქსქოქ ᳚მქს ᳚ოქქსაქ
 ᳚ქსქს ᳚ქსოქს სქქოქქ (ქ O) ᳚ქს (᳚ O). სოქჩქს, ᳚ოქმ ᳚ოქს ᳚ასაქოქს ᳚ოქქს
 (᳚ს. Ms.) არხარაქსაქ (მარაქქ O) O Ms.; ნიკიასა. 9 ᳚ქ სორქქ; სორქ ᳚ქ O; ᳚ოქქ
 O. 11 ᳚ქქსაქ] ᳚სარქსოქსაქ O. 11 ᳚ასაქოქს O; ბრანსქქს არხარაქქს] ᳚ს
 Ms. 12 ᳚საქ] ᳚არაქ Ms.; არისტაკე. 13 ᳚ოქ ბრქოქქ კარცხაქ ᳚ქ ᳚ქქსაქსოქს
 ჳსოგ O. 15 ქ ᳚ქსოქ O. 16 სქ ᳚ს. O; ᳚ქსა. 18 ქ ᳚ოქს O. 21 ᳚ასგოქსაქ Ms.;
 ᳚ ᳚ქქ Ms.

1 მდბ. აქამლის (1-6 სტრიქ.) აგათანგელის - 8 მდბ, ხოლო შემდგომი მისი ნაწი-
 ბილის ისტორიას.

ოს) არსსინ: ხე ქაქიოტხაგ დაქობინ
ხრეგ ხეჯაჲ სოიხს ღრმანქა, (რ ქი-
სონს და ქ ჯიოიოქ ამის სრესთარაჲ) და
სო და სო სოთხელთი ხ გოტ ქერსიყოქხანს:

(სხმაჲ ანოქობხამა) არსქო ქრქ-
ქსიოქობინს რსოყოქ (და ქაროქ) ხრ-
ხსქის სრესთო, სოთხელ აქსოქქ, ორ
ქაგხსაჲ კოქმანსჲს ღინ ქიქოქმ ჰქსო-
სოქობხანს: ზასს ოროჲ ხსხელ გოქბო
კარქ კოქმანსჲს არსსქიგ და ზისოთჲ,
და ქერსიყოქ (ზისოთო) ქაქიოქქინს,
ორ კოქი ქაქიოქსარის, არსს სარქაქს.
«ხქლ კამოქხა ოლოქობხამა ქარქ კოქ-
ქმანსჲს აქსოქქ დასო აქსო რსოყოქ,
სოთხელს სოგა ხაქსიოქოქსი ქ კარსქ
სრქინს ღრქოქი, და სოქ ქარსოქქოქ
ქსიოქინს. და ზარქხა რსოყოქსი, ხქლ
ზოქსქსაჲ ღ ამონს სრქინს ღრქოქი,
სქსანსხსენს და სოიხს ქარსიყოქ: სქსო
რსოქსსაჲ ხრანსქის სრქოქოქ კოქსო
ქოქ ამანოსქს ღრქოქი, და ხრქიგ ორქის
ქრქმანქოქ: ქლქოქ და ქანსქოქობინს
ქაროქინს რაქსოქქ კარსანსოქს, აქს
ქოქსსაჲ) ოლოქოქს მქმანსქობინს, და
ღმარს სანსაჲ ქსოქობინს ხრქოქსაჲ:
სოთხაჲ ქოქოქობინს ქარსიყოქს სოთ-
ქლ ქაროქინს რსოქობინსაჲ რსოქობინს
სანსოქოქს ოქმანს ქიქოქ სოქქინს ქოქ-
ქსიოქსსაჲ:

და, და ქარაქობინს ოგი, რამეთუ აქუნდა მას სისრულჲ გონებინაჲ, და თანა ქარაქობინს მას სანაქოქ ვინსჲ ნათესავი თქსი არქაქოქინი.

ისი ართან. და ესე ქარქობინსოქ
ქესსა ზედა მქმინს თქსისასა (ღიღი-
თა ქარქოქობინსოქ).

და ქიქობინსაჲ: ჰქოქობინს სარქობინსოქ 5
მინსაჲ ხეჯარი (მეფს) თრდატ, უფროქს
ხოლო რომქინსი შოქოქობინსა ადგილოქა
იქუნს სანსქინსოქობინსა მინსისათა. რომ-
ლობინსთქსა მოქოქინს მინსა სანქობინსა მქოქ-
ობინსი აღმოსავლისანი და ზრქობინსა 10
ქექობინსა ზედა მქოქობინსი ქარქობინსა
ქარქობინსა, (რომქოქ არს ოქობინსი), და ვე-
ქოქინს მეფესა: «უქოქოქ გონქაქს, (მე-
ფს,) რათა გზათა სიმართლობათა ვი-
ღიღიან სანსქობინსი ოგი (და ვექინს) 15
სარქობინსოქობინს, მოქოქ მათ ვქობინსა-
სი მქოქობინსა მქოქობინსა გრიგოქინსთა,
რამეთუ ფრიალ ქარქობინსი არიან და სო-
ქობინსი ოთხოქინს. და ესე უქოქოქ, რამე-
თუ ქექობინსოქობინსა გონქობინსოქ და ვე- 20
ქობინს (სანსქობინსოქობინსა მქოქობინსა
გრიგოქინსა და) მქოქობინსა მინსათაჲსა. ამან
დაქობინსი ხეჯარი თრდატ და მინსა
მათ ყრმაჲ გრიგოქინს, უქოქობინსი ქოქ-
ობინსი. და ღარქობინსი უქოქობინსი ყრმაჲ 25
ოგი ოღობინსა, არამქოქ სრულ იყო ოგი სო-
ლობინსა, და მოქოქობინსა მას სოლოქობინსი, რ-
მეთუ ათორქობინსა ქობინსაჲ იყო ოგი,
რამეთუ იქმინს ოგი მეფს ისრქობინსა ზე- 30

ქოქობინსი O. 3 არსს Ms.; სრესთარაჲ სარქოქ Ms. 3-4 და სო და... ქერსიყოქობინსი ოქს. Ms. 7 და სოთ-
ხელ O. 8 ქარგხსაჲ O. 9 ხსხელ გოქობინსაჲ კოქმანსჲს კოქმანსჲს O. 10 და ოქს. Ms. 13 ქარქ: ოქ;
თ დასო აქსო რსოყოქ კოქმანსჲს აქსოქქ O. 16 ქოქობინსამაქ ქობინსი O. 17 რსოყოქ-
ობინსი O; ხქლ ქოქ Ms. 18 ღ ამონს] ამონს Ms.; სრქინს ოქს. Ms. 19 სქსანსხსენს] სოიხს
ქარსიყოქ O; ოქობინს Ms.; ქარსიყოქ + არსსქ ქარსიყოქს დასო რქობინს Ms. 20 სარქოქ;
სოგა - ხაქსიოქოქ Ms. 22 ქანსქობინს O. 23 კარსანსოქ] კარსიყოქსინს ოქობინს ქარსი-
ყოქ Ms. 24 მქმანსქობინს O. 25 ქსოქობინს O. 26 ქარსიყოქ O. 28 ქარქ: O.

ქსენოტეოსი და სხვანი, რომელთაგანც არცერთი არ არის აღნიშნული. ხელნაწილია დაწერილი 17-ე საუკუნის ბოლოს და 18-ე საუკუნის დასაწყისში. მისი ავტორი უცნობია.

ეს ხელნაწილი შედგება 100 ფურცლისაგან. მისი სიგრძეა 25 სანტიმეტრი, ხოლო სიგანეა 15 სანტიმეტრი. მისი შრიფტი არაა სწორად დანიშნული. მისი ავტორი უცნობია.

ეს ხელნაწილი შედგება 100 ფურცლისაგან. მისი სიგრძეა 25 სანტიმეტრი, ხოლო სიგანეა 15 სანტიმეტრი. მისი შრიფტი არაა სწორად დანიშნული. მისი ავტორი უცნობია.

სადაც თვითონ და ივლიდა ქრეცანა-სა სომხეთისა, რამეთუ არა აქნდა მთავარ და წინამძღვარ.

შეაგება:

და შეაჩვენებდეს ჩელსა მღვდელთა 5 მოძღვრებისა მისისათა მიიცივალა ამიერ სოფლით. და წართყვანეს იგი სოფელსა თორღანს, რამეთუ მუნ ბრძანა დამარხვად თვისი. და დაჯდა საყდარსა მისსა ძმ მისი ოსიკ მეთხეცა ჩელსა მეფე- 10 მასა ტორღანსა, და ვიდრდა გზასა მათათა თვისთასა ყოვლითა სათნოებითა.

მას ჟამსა დაჯდა იონთა ზედა მეფედ უმჯერლად ივლიანე, და აღადგინა ბრძოლა ეკლესიათა ზედა (ქრისტი- 15 ტოსთა). და წარმოესცა ხატი თვისი (სომხისი), და ბრძანა აღმართება (მისი) ეკლესიასა მისა აღმოსავლით კერძო. (ხოლო ხატსა მას ამიერ და იმიერ, ისტან- ხატნი ეშმაკთანი, და უნდა, რათა ზაჟუ- 20 ვით თავყუანის ცემად იგი აღმოსავალით შეიწირვიდის ეშმაკთა). და ვითარცა მიიღო (მეფემან) ტორღან ხატი იგი, და ბრძანა ეკლესიასა საქეთფოსა აღმართება (მისი. ხოლო) წმიდამან 25 ოსიკ ვამო(ს)ტაცა ხატი იგი კელთავან მეფისათა და დაავლო ქრეცანას

2 ქრონიკონი Ms.; მთავარი O. 3 ს. აბს. Ms. 5 ქრონიკონი Ms.; 6 სომხური Ms.; 7 სომხური Ms.; 8 სომხური Ms.; 9 სომხური Ms.; 10 სომხური Ms.; 11 სომხური Ms.; 12 სომხური Ms.; 13 სომხური Ms.; 14 სომხური Ms.; 15 სომხური Ms.; 16 სომხური Ms.; 17 სომხური Ms.; 18 სომხური Ms.; 19 სომხური Ms.; 20 სომხური Ms.; 21 სომხური Ms.; 22 სომხური Ms.; 23 სომხური Ms.; 24 სომხური Ms.; 25 სომხური Ms.

მყოფი მთავარისაჲს იყარყენი: ხე ჯანე
ხალ (ჟორიგუიანი) ჯაროიძხანს, დორ იხტე
ღნე სრეოი ზოასკანს ქაღაგა რანსაყა-
ყოფი ქანოქმანოიძხანს ზეოგ ქანგანსაჲ
ქოანოგანსაჲ ჭყოქიქჲ რარქანსე ქერქარ
ქიქე აქი ქანსენს ალანგნაჲ გნოქის
გონოქნოქ (ქიქოთი) ასოიქოი:

დასა მის მიმართ, რამეთუ მარადის ამხილებნ მას ვარდასლვისა მისისათჳს
ქცნებათა ღმრთისათა. და ბრძანა კურთხითა გუემად მისი მყოვარ განგრძი-
ბითად, ვიდრემდის განუტყვა სული გუემასა მას შინა და ჰმადლობდა იგი ღმერ-
თსა (ვიდრე აღმოსლვამდე სულისა).

ხე ქერ კაოარამანს სერიჲ მუნამა-
სხალ მახტეჲ სირანს ქიქონსოი ქა-
რანსაჲს ზანსეჲ, որ სო აჯაქერო სრ-
ეოქს მქიქორქი (საჩქარქერ), რამაჲ-
საჲ ქანოქამანს ათნსე გერანსეჲს: ჳორ
ჯარბსალ აჯაქეროგანს ქიქოქეჲს ქი
ქიქანსარასქი სორქს, որ სოქი ჳანგნაჲ
გერასქო: ხსე კმარქის სრეოი ზოასკანს
(გარბსალ) ყარანს ათ რაჲოქი სო ქი
ქიქიქს) სოროანს, որ ხსეჲს ქანქისქოი-
სოიძხანს ათა ქსე: სიქაქიქი ქსეჲ-
ოიქსამქჲ ქიქისგანს ხრანსეჲს (სორე
ქიქოასქერქს) ათ ყქერს ქერანსეჲს ქი
ქიქოთი (საქი გოქიქის) აქარქიქს (ოქოქ
ქოქოქ ქანქერანსა:
ქანისა და მისა და ქმიდისა სულისა აქ
(ქმშენ).

ხელა, და დათრგუნა ფერქითა თჳსითა
და შემუნსრა იგი. და აუწყა მეფესა მზა-
კუვარებაჲ იგი. და განრისხნა ქეჲს
მის ზედა, რამეთუ შეემინა და თქუა,
ვითარმედ ამოვქლა მე, ვითარცა და- 5
მთრგუნველი ხატსა სამეუფოსა. და შე-
სძინა სიბოროტესა, რომელი აქუნდა ქმი-
დისა და მისა და მისი მყოვარ განგრძი-
ბითად, ვიდრემდის განუტყვა სული გუემასა მას შინა და ჰმადლობდა იგი ღმერ-
თსა (ვიდრე აღმოსლვამდე სულისა).

და შემდგომად აღსრულებისა ქმიდისა
მის (ქმიდამან) დანიელ მოხუცებულ-
მან მღღელმან, რომელი მოწაფეჲ ყო-
ფილ იყო ქმიდისა გრიგორისა, (შეუ- 15
რაცხებით) აგინა და დაწყევა მეფეჲ იგი.
(ხოლო მან) ბრძანა მორჩობით მოკლვაჲ
ნეტარისაჲ მის. და აღიღეს იგი მოწა-
ფეთა მისთა და ქარიღეს მონასტერსა
თჳსსა, რომელსა ეწოდა ჰაცეც დრახტი. 20
ხოლო გუამი ქმიდისა ოსიკისი ქარი-
ღეს, სადა ემარხა მამად მისი, თორ-
ღანს, რომელმან დაყო ექისეჲო სობანსა
შინა ექუსი ქელი. და ესეგვითარითა ქა-
მებითა შიიცვალნეს ნეტარნი, (და მი- 25
ვიდეს) უფლისა თჳსისა სადიდეებულად
და მარადის და უკურნითი უკურნისამდე,

მ. Ms. 26 სრქსაჲ] სრქსეჲ გმარა აბქეო. 27 გმარა აბქეოქ მხს.ო; ხსენს მქანსე] მქ-
ოანსე სრქსან Ms.
4 ზეოგ ქანგანსაჲ] ქაღაგა ზეოგ ჳარქანსე O. 6 მქიქ აქი] მქიქ Ms.; ალანგნაჲ
გნოქის + სორქს ზოასქ O. 7 გონოქნოქი ქიქოთი ასოიქოი მხს. Ms. 10 გუემასა] გუამ-
სა. 15 მქონსე O. 14 სო აჯაქერო ქეო Ms. 15 ჩქარქერ O. 16 გერანსეჲს მხს. Ms.; გერა-
ნსეჲს + ქაღაგა ქანოქამანსეჲს გნა ქსანს მარანს სრეოი რაქოასქერქის ზოასკანს O.
18 ქიქანსარასქი O; სორქს + ხრანსეჲს O. 20 რაჲოქს O.

მადრიდის სინოდის სიგელი და მისი მნიშვნელობის შესახებ

თარგმანი იქნება:

წინადადება წინადადება წინადადება მთავარეპისკოპოსისა სინოდისად და სინოდის მნიშვნელობისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ

მეორე მხარის მადრიდის სინოდის სიგელი და მისი მნიშვნელობის შესახებ წინადადება წინადადება წინადადება მთავარეპისკოპოსისა სინოდისად და სინოდის მნიშვნელობისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ

წინადადება წინადადება წინადადება მთავარეპისკოპოსისა სინოდისად და სინოდის მნიშვნელობისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ

1-2 წინადადება წინადადება წინადადება მთავარეპისკოპოსისა სინოდისად და სინოდის მნიშვნელობისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ

ყოფნა მღვდელს და სხვათა, რომელნიცა იყარ-
ნებოდნენ მსახურობას ჩუი ითარქმანსს:
და აყოფილად და მოუძე ამგონილად ირ-
კათელს ქრისტიანს და (ჩიროდ ამბანსა) იქ
5 ირდობს, და აყოფილად (ნათა) იყვანს
ვედის ნუგეშობის ცემასა უბადრუკებისა მათისათვის. და ეგრეთ ვნებულნი
ანათათა არა შეწყნარებულ იქმნებოდნენ

10 ჩას სირიას რამაყთა, რაჟა დასადაც
დასადაც ვხსენს ანგარანსა ი სირიას
და ი ვერბ არეხს, ვი ჩიხანსას ჩიხანსა-
ნისაყის შინას ცხივხის ი მსახურ-
15 ნისა მარანსა ქარაყსილად: ხე რამა-
ნისა (ი სოთა) დასანსა და დასარასა,
ყოფილნი იყოფნისა ანგარანსა
და ი კითხ არადასანსა და ი ვეღანსა,
ილი იყოფნისა დასანსა რამაყთა. (როცა
20 ი რამაყთა) და სოთა მქ სეცეს რაჟა რამაყთა:
ქრისტიანობისა: ხე კანანსა იყოფნისა
ყოფა იმანს, ირ ღრ ი მარადაც კარსი
სარკათა ირ: რამაყთა და კანანსა
25 ვიღას დასანსა ვხსენს, ვი ქრისტიანს აყოფ-
ნისა, და არეხს იმანსა ირეცს და აყოფ-
ნისა და ანანსობისა (რამაყთა): ჩხილ და
კანანსა (და კანანსა) არეხს სეცეს
ანისა და მანსა დასანსა და ანანსობისა
30 ვიღას, ირ რამაყთა სეცეს დასანსა და
ყოფნისა:

და ვნებოდნენ, ვითარცა ბილწად შერაც-
ბილწი შევლისა ირ პირითა დასა, და ირ-
ლტოდნენ მათგან, ნუ უყეშ სხვათადაც
ვამოდნის მათგან, რომელთათვის დაყოფ-
ვლად უდაბნისი და მიუვალნი ადგილნი
კლდისი და ეკლესიისი, და არავისგან ში-
კაცთა მიერ) და უცხოთა შეწყნარე-

ხოლო ნერსე უბრძანა კევად კევად
რამათა აღამწმინდნი საგლახაყისი ერთ-
კვინითა და მიუვალთა ადგილთა და ნა-
ცვალად სასწავლოთა მათ იონთასა ეყ-
ვნენ კორცთა მათ სწავლოთასა ღვინობა.
3 და ვამუყეთა ხარკა ზედა ავანთა და
სოფლებთა საყოფილოთა, რამათა მქსა-
ხურვებდნენ მათ დაყოფთაგან მათთა და
წივლისაგან საცხოვართა და ზრუნ-
თადასა. (ნაწილი ვამოხცენ მათ ხარკი
ვიღარე უმწებადმდე სახილ თქვენდა),
და განსცენ მათ ნაწილი სოფლთა, და
თქვენ ნუ მივახლებით, ვითარცა ირ-
ბეთ. და შევედრა (ნაწილ ესე) ხარს,
(მთავარ) რამაყთა თვისა, რამეთუ იყო ქრე-
ყანით კარინით, სოფლისაგან მარგთადასა.
და უბრძანა, რამათა ყოველსა სოფელსა
შინა დადგან ვანი და იყოს (იგი) მესა-
წყნარებელად უცხოთა, და ადგილნი სა-
ზრდოდ თბილთა და ქრეცთა და უხ-
ვართა. და აღამწმინდნი უდაბნითა ადგილ-
თა საკრებულნი მათათვის და მონას-
ტრისი და მესაყენებელნი და სენაკები, და დაადგინა მათ ზედა მამად და მონაწიედ
ქალიცა და ეფრემ და ეფრემანე და გიად, რომელი იყო ნათესავისაგან სეკუნთა-
სა, და სხუანი მრავალნი ვიეთნიმე (მათ თანა).

რამაყთა 4. 23 რამაყთა 4. 24 რამაყთა 4; ირე 4. 25 რამაყთა 4; კანანსა 4, ანანსა 4
4; რამაყთა + ჩხილ 4.
2 ქრისტიანობისა 934. 3 არა აყოფილად 93; რამაყთა 93; რამაყთა [რამაყთა Ms., რამა-
ყთა 4. 3-4 ხე რამაყთა... ქრისტიანობისა 93. 5 ირდობს... ძიროვებს 93. 6 დასადაც 93. 7
8 ი სირიას 4. 9 ქრისტიანობისა 93; ი 93. 10 4 ქრისტიანობისა 93. 11 რამაყთა 4; ანანსა 4.

... და უბრალოდ... მთავარეკის... სიტყვათა...

... და ერთი ვსუ... მთავარეკის... სიტყვათა...

... და ერთი ვსუ... მთავარეკის... სიტყვათა...

... და ერთი ვსუ... მთავარეკის... სიტყვათა...

17 ხ კმხვ Ms., ხ კმთვ Ms., ხ კმთვ არა... Ms. 19...

1-2 თ... Ms., 2-4... Ms., 5-9... Ms., 10-16... Ms., 17... Ms., 18... Ms., 19... Ms.

1 აქიდან 7430-მდის არაა G-სა და J-ში, ამის ნაცვლად იქ სხვაა მოთხრობილი, ნ. შენსიშვილი.

2 აქამდის შარ. მ. ხორცის ნივთიერების იმ წიგნის მე-20 თავს.

3 აქიდან ისევ შეხვედრის ხორცის ნივთიერების, 71, 17-72, 90-91 წ. 29-თ. ხორცი წინა 71, 11-17 გამოშვებულია.

Մանն ձայնը ձայնահարմար եղանակով հարգելով և զարգացնելով ձայնը և զարգացնելով ձայնը և զարգացնելով ձայնը...

Եւ ի նախապէս լինել ըստ խորհրդով արդոյն ձեռքայնոյն, ընկեցաւ զնա ի կղզի ինչ անապար՝ Գարդնայ (զնան)...

Իսկ ի ինտանսն մեծին ներսիս՝ սրբաց աննայն ուխտն Արշակ, և կոտորեաց զախարարսն վասն ձեռսկերպին իւրոյ, Արշակաւանի, մանաւնդ զապէն կասմարականաց բառնայր ի միջոյ միահաղոյն՝ զարս և զկանայս, համդերձ մանկամբք։ Եւ ոչ ոք ի ևոցունէ սպրկեաց, բայց Ապան զարսսր որդի Աշակի փախուցեալ (բողոք) ընթանեալն իւրովք ի Յոյնս։

Եւ զիտեալ ինչ ձայնը ձայնահարմար եղանակով հարգելով և զարգացնելով ձայնը...

Եւ զանուշիկն ձայնահարմար եղանակով հարգելով և զարգացնելով ձայնը...

զարգանեալ Մ. 23 րանէ Մ. 24 և զՄայ որդի Արշակայ սե. Մե. ; Նորին] Արշակայ Մե. ; Բողոքն Մ. 28 րև ոչ զմեծն ներսէս երես Մե. 29-30 այլ հրամայեաց ... կղզիս] այլ բայէ ի բոլ արդասանմանէն զնա հրամայէ Մե.

Յիսուսի ձայնը ձայնահարմար եղանակով հարգելով և զարգացնելով ձայնը...

6 Նաւորին Մ. ; լինելով Մ. ; խապաղու Մ. 7 զարդոյն Մ. ; արդոյն ; լինելով Մ. ; ձեռքայնոյն Մ. ; զնա սե. Մե. 9 և իոցա մնացեալ անդ.] մնային Մե. ; րապնապեալ Մե. ; ի սովոյն սե. Մե. 10 ուպելով Մե. 12 յաղագս ասն Աստուծոյ սե. Մե. 13 արարալս սե. Մե. 16 իսկ սե. Մե. ; հեռանալ Մե. ; մեծին սե. Մ. 17 ր Արշակ ամենայն ռխարիցն Մե. 17-19 և կոտորեաց... Արշակաւանի] զոր եր ընդ նախարարսն, և խորեաց զքնն ձեռակերպին իւրոյ Արշակաւանու և կոտորեաց

Լեզուսից. որոնք նպատակաւ ստացի զար
 Գուրամ, որ Եկեալ պատրաստեցան ընդ-
 յաւրա Պարսից: Եւ իբրև խմբեալս պա-
 տրազմն, և ուրան ներսէս ի կարար լե-
 ղինն Եպարայ: և ոմբորդեալ զանոս իր
 յերկնո, անխոնարհիք պահելով ի խնդ-
րուան, հանգոյն նախամարգարէին Մով-
սիսի, միսչև պարպեցաւ երկրորդն Ամա-
ղէկ:

30 եւ օնհորմեցողեան, յիճորման օտտո

Յեր պատակոյ պատրուովսն և խա-
 ուստանալոյ երկրիս Հայոց³, մեծն ներսէս
 դեք վիւրոսիքն ի մի՞ արքային (Պարսպ)
 և ի մի՞ տարարարոյն զնազ (յամնայն)
 15 Ճանսպարհս արդարութեան, զի վկայեա-
 ցնն ըստ հասարոց քրիստոնէութեան և
 գործքն. և (զի) արքայն մի՞ հար իբրով
 նմանայի, անիրաւել (և քակել), այլ վա-
 ղնոցի ուղղութեամբ, հայրար սր ինսամովք
 20 սո նախարարս իւր. և նորա մի՞ ևս յա-
 ճելոքն վարարանքն (նշկահելով) զնու, այլ
 նպոյսեցնն միասնութեամբ: Յայնժամ ար-
 քայն Հայոց Պարսպ դարձոյց զամենայն
 ինչ զոր յափշտակեալ էր հուր իւրոյ
 25 (Արշակայ), և յոյժ անընչաւիրաբար կեայր
 և առարութեամբ:

Սմանա մոնեա և զհրով շեղեցաւ յիցցուղն (սպանտա շեղա) և շեղեցիտ (մո-
 նոցմա).

յոն ձան մի՞ արձայնի. և ցրհիւ ման (ժո-
 լո տեղուս), և մոնցա ման Լաճիարի
 լոծածու, օրմելնի մո-հա-օ-օրնոցն (սո-
 մնուս), զբյշեցն լաւեա ման եճարտանա.
 և յոտարցա յալմեաղեղոյն Մորցեալ
 ծածուրեա, յալսա յմուա յերկր տաչ-
 եա շեղա Մոնա Երճոնեան, և յոնչոյն
 յըլոն տչնի շեղալ մոմանտ և ոտեղ-
 ճա Մեղքեան մոնան, մկալսալ մուկ Բո-
 յեղոմ ու՞ր աճալոյցի.

և Մեղքեալ զարձակոյն ծածուրեա
 մոն, Լաճիարեան յեղեցանա սոմնոտո-
 եա, և ճալսա յեղարման յերկր (ալտիլմա
 ճա) ինքնաճա Մոնն մեղոնա (և Մոնն
 մոնչարտա մոնա, հասա յոլոլոյն ճնտա
 սոմոտուրեա, հասա զմեղուրեա ս-
 իմնի մոտնի սարմիւրեղեանա շեղա մո-
 եա (և ճա ցղալ զհրա սաեղու իրն-
 ճոնն). և մեղք եղ զմկալսեղմոն մանա
 տչան յմիւրոլոյցման, աճալ յոլոլոն
 մարտալեա, և ճոլոլեղն մոնչարտա
 տչեա. և մոնչարնի եղ յալոլոլեղն Բո-
 նալոլոլեղմալ մոն, աճալ (մոնոլոլոլեղ
 ճա) յերտըղեղմոն ճմոնեղմոն ման. ման
 մեղքման սոմեղեալման ձան յիլոլոլեղ
 սոլոլոլ (աճալոլոլեղմոն).
 ցղու, օրմեղու մոլոլոլ (աճալոլոլեղմոն).
 և շեղեցիտ (մո-

4 Եւ սուրբն ներսէս իսկ սուրբն ներսէս ելանէր ԳՅ; սուրբն ներսէս Նա Ms.; կարար]
 գլուխ ԳՅ. 5 ամբարձ Ms. 7 Մովսէսի Մ'. 9 մոնն. 11 խաղաղանալոյ երկրիս Ms.] ինկոյ խաղա-
 դութեան յերկրիս Հայոց. 12 իսկ մեծն Ե. 16 հասարոցն Մ', հուարոյ ԳՅ.; և ձե. Մ'. 14-15 տ և գործքն
 քրիստոնէութեան ԳՅ. 17 հաւրն Ms.; տ մի՞ նմանել հաւրն իւրոյ ԳՅ. 18 այլ քի Մ'. 19 ինսամով ԳՅ
 Մ'. 20 նախարարս իւր] նախարարն Ms.; յաւելցին Մ'. 21 վարարանքն] վարարանգել Մ', վարարանգ-
 եալ ԳՅ; նշկահելով Մ'. 22 ճառայել Ms. 23 Հայոց ձե. Ms.; դարձոյց + ի կամարարականն
 Սպանդարար Ms. 24 զոր] իր ԳՅ; տ ինչ զոր Ms.; իւր Մ'. 25 անընչաւիրաբար Մ'. 25-26 տ և առա-
 րութեամբ (արարաբար) կեայր Ms.; կեայր] կայր Մ'.

¹ 75, 20 - ձգածոն Գ և յ-Մի տեղում յիցցուրեա, Ե. Մեղքեղմոն Ե.
² 75, 20 - 76, 9 = Յ. երեղեղուս III Բ. 36-37 տ. (յամոլոլեղմոն).
³ 75, 5 - ձգածոն Գ և յ-Մի տեղում յիցցուրեա, Ե. Մեղքեղմոն Ե.

წაიყვ ექი ამარქაქი (ასურს) ყაფრუ-
 ყორბ ლრ, კ ხანოქმანხალ ღჳრამქერ ხ
 მნბქნ სერასქ, (ღნო ასამქ რაქერ ხ ს),
 ხორწელი წამა ჯარია, კ იჯ იქსქერ იქნსა
 ღალქნ მქოგოქს ჯაქარსი ხსჯ აოზსე სოა
 ჯაროიქნს. რხე მაროე გაგოქსი არქო-
 გხალ სრქონ სერასქ სქვბ ხ სისაყ ვე-
 რანსქნ, ირ სარალ ვაქოთ ხაქსკოყოთო-
 მხანს ამს ერხთონ კ ჯოქ: ხე ფოქსალ
 ქოქსოარქს ი გასაოქნ ხე სქნქთაგ, ხ გე-
 საოქნ ირ ღოქი სქს, წარბხალ ყმარქნი
 სოქოა სარქაქნი შოაქაქ მარქთაგ ხ მქნ
 სასანი, ვანსქაქარ იონსელი ვეღქაქს:
 ხე სოქ (ანწსარქს) ხეკ იამწსაქს აჯ-
 ხარქნი ჯოქოგ ვაწო ვაქოქმანსი აოზ
 კსაქოწიქ:

ხოქ მარალოქნ შოაქ, ქერი სასალ და-
 მანსაქი (ანგანსელი მაროანო მწბქნი სერ-
 ასქი), ღწანხალ ხ ვაქოქაქარქს (მქოგო-
 ასქ) ხერი ყანსე აო მწბნ მქოგოთ. ირ არ-
 დანსი ღჳრ ხერიწ ამღვაქოქმანს, ვიქ
 ხსჯ ვიქბთაგ ღნო აქრს კსაქოწიქ (სოქრს
 სერასქ), სასქოქ ვქარი (ხ სენსაგე შოაქ),

გარნა ხანოქტვხოთა გულის-თქუქმა-
 თა მისღეჯდა და კოქმიოთ ემწიღებოდა
 ნეჭარქსა ნერსეს მიქრ. (ხოლო მეღესა)
 გულს ეღვა ბოროტო (წწიღისა) მისოქს
 და ვერ იქადრებოდა თვომქყრომღელისა 5
 თეჯღოსისგან ცხადად ყოფად რაქსამე
 მისოქს. წამალი ხანოქუღონე (შეშხადა და)
 იღუმელ შეიანუ მას, და განვიდა ცხავქ-
 მისგან ნეჭარი ესე, რომღქმან იგი სავღ-
 რი ხეგბისქაბოხოთ იტდაცამეჭ წეღ იბ- 10
 ყრა, და მიოცვალო ზეჯისა იქერხალმწხა,
 (აღესრულა) ქეგყანასა ეველეჯისასა, ხო-
 ფელსა, რომელსა ეწოდებოქს ხახ. და აღი-
 ღო გუამი მისი მეფეგმან ჰახ და დაქმარ-
 ხა ავანსა თიღ, რეცა უმეცარ იქმნა ხა 15
 ქმისა ამის. და ეგლოვდა ხომწიოთ ყოვე-
 ღი აღსრულებანსა მას კაცისა მის ღმრთისანსა.

და მექირედისა ქამისა შემღვლომად შე-
 იყრა იგი სოქოქვარმან და წარსცა იგი და-
 ღისა (ვეისრისა) თეჯღოსისა და ღირსად 20
 წარმღებებნისა მისისათვს, რომელი ყო
 კაცისა მის თანა ღმრთისა, მახვლოთა
 აღესრულა, - რომელი აღესრულა შველ ქედ.
 მარალოქსალ ამს სქს:

3. კ ღნო 9; ხ სო აფს. 9. 4 წამ აფს. Ms.; ხორწელი] სნოქელი 9. 5 ო კ ჯაქარსი ხსჯ ხეხქერ
 აოზსე 9. 3-6 კ იჯ იქსქერ... ჯაროიქნს] იქნსაქალქს მქოგოქს კ ხ სარქარარაგს ჯოქოგ 9. 6
 ჯარია Ms.; გაგოქსი აფს. 9. 7 სერასქი 9. 8; სისაყ] სენსაოქოქ Ms.; ვერანსქნი აფს. Ms. 8 სიქი
 სქოყოთო მხანს 9, რაქოქაქოქო მხანს 9. 9 ო ერხთონ კ ჯოქ ამ 9; ფოქსალ + ერანსელიქს
 სერასქი 9. 10 ქაქხარქს + ერანსქნი სერასქი, + სოქრს სერასქი 9. 11 სქს + კ 9; იმ-შხა.
 12 მარქთაგ 9; მარქთაგ + მწხალ ყაქოქოქ 9. 13 სასანსი Ms.; იონსე 9. 14 სოქ 9.
 14- 16 ხე სოქ... კსაქოწიქ] ვიქ სარქნი ჯოქ ვქაქანს აოზ კსაქოწიქ 9. 18 ხსქ
 მარალოქნ შოაქ] ირ 9; დამანსაქი ანგანსელი... სერასქი] მქოქ 9. 19 სერასქი 9. 20
 ხ აფს. 9. 21 მქოგოქსი + კაქარსი 9; მწბნ] კაქარსი 9. 22 ანგვაქოქმანსი 9. 22- 24 ვიქ
 ხსჯ ვიქბთაგ... სერასქი აფს. Ms. 23 სოქრს აფს. 9. 24 სასქოქ] ჯარალ 9, სასქოქ 9;
 ხ სენსაგე 9; ხ სენსაგე შოაქ აფს. Ms.

1 76,11- 77, 16 = მ. ხორწელის III წ. 38 თ., ხოლო მომღევენო 77, 18-23 ავიღებრათს ვეუთენის.
 2 77, 24 ვამიღებულთა მ. ხორწელის III წ. 39 თ. დან.

5 ჩუყ იარე ბრკოლ ამსაყარალორე ღին
 ხი ღერხოს. ამონს მითოს ტაოტყრას, ადგალ
 ასორი, որ ღრ (კლანბ) ღერხოს. კ მითოს ტაო-
 10 ტყრას ადგალ იოს. ხე ღრ ქ მბ ღერხოს (ქ
 რსიღინ) որ კოტი ამსარაყ: ხე ღრ ხრეკრა-
 კაკრასხე კანსაყარა ანხაღ, გი კაროღ
 ღინ სკანს აონხე. კ ამნსაჲს (მაროკან
 ყბრხე ღ) ბანსაღ ღინ ქარე სოგა კ
 15 ღინ ბრკოტხანს აკრასერაჲ მბძინ ჴანს-
 ღეღ ღხაღ. კ (მხიკრე) ქირაჲგანხერ
 ყბრეღა ღინ, ქ ძამონს ქორომ ყიხესყალ
 სორენს სერსუხ (კაქარაგენ), კლანსღინ
 სოგა (ქირაგანხერ ღანღ) აკრე რაგ-
 20 ადგ ღ ყოღნღსანს ძამონ დარს ასარო-
 ბოჲ დსორენს სერსუხ (ხერე) ღნ-
 ამყა კაქარასხაღ. მხი კრეკრაღ ასარობოჲ ყა-
 ხღინ დსა ქ ქერ. კ გონოჲ გონოჲ კაჲინ
 სმა ღნო არაჲ: ხე ხერე ყბრხე კაჲინ
 ყბრხე ამსაყარასხანს, დარმსგან: ჩაყ
 25 ტაოტყრა (ორ სარტერ კლანბ ღერხოს), რმოჲ
 აჲრ ღრ, გირაოგ ხრე რანგონხაღ ღ სორენს
 სერსუხ (კ որ კაჲინხეღ რიჲ სო. ა. ()): ჩაყ
 ტაოტყრას ხე ქ მარხი ხრომ, მღ. მარმნოღ
 კაქარასხაღ ხეღ სორენს სერსუხ: ხე (კა-
 30 როგხაღ) ქირაგანხერ ღანღ ყიხეღმღ ხეღინ

და კანს ვინმე მეუდაბნოენი (, რა -
 მეღსა) მყოფ იყვნეს მთას ზეღა, ერთისა
 მის სახელი - შალიტა, ნათესავით ასურნი,
 რომელი მყოფ იყო ზეღა მთასა; და სა-
 ხელი მყოფისა მის - ეტყუნე, ნათესავით
 იანი, ესე იყოფოდა მთას ზეღა დიდსა,
 რომელსა ეწოდებოდა ანახთათოვ. და
 (წმიდანი ესე) იქცეოდეს ანგელოზებრი-
 თა ცხოვრებითა, აღზრდილი. ჴდაბნო-
 თა, და შემძლებელ იყვნეს ნიშებისა
 ყოფად, და საცნაურ იყო ყოველთა მი-
 ყრ ცხოვრებაჲ მათი. ესენი მოწაფე
 ყოფილ იყვნეს დიდისა დანიელისა და
 თჳს-თჳს მთას ზეღა იყოფოდეს. და
 რაჲჲმს აღესრულა ნეტარი ნერსე, მათ
 იხილეს დღისი თჳლითა ხილულითა კა-
 ცი იგი ღმრთისაჲ წმიდაჲ ნერსე ღრუბ-
 ლითა აღტაცებული, რამეთუ ანგელოზ-
 თა ღმრთისათა აჲყვანდა იგი ზეღად,
 და გუნდად გუნდად მოეგებვოდეს მას
 (ძალნი ცათანი). და ვითარცა იხილეს
 ხილვაჲ ესე მამათა მათ, დაუკვრდა .
 ხოლო რომელსა ეწოდა შალიტა მინა-
 კან-მხედველ იყო ბერი ესე, გულისხმა
 ყო, ვითარმედ აღესრულა წმიდაჲ ნერსე

1 ჩაყ abs. PR.; არე abs. Y'; ბრკოლ + კონსანოორე PR.; ღინ] მხიკრე სარტერ PR. 2 ქ ღერხოს PR.;
 მითოს GPR. 2 კ ღრ. აა ადგალ PR. 3 որ] კ GJ; ირ ღრ] სარტერ PR.; კლანბ Y'; მითოს GJ, კ
 მითოს ამონს PR. 4 კ ღრ. აა ადგალ PR.; კადგალ Y'; კ] ორ Y'; ღრ] სარტერ PR.; ქ მბ] სა ქ მბბ
 PR. 5 ყბრეღინ + ობრე Y' PR.; ორ PR.; კოტინ GJ PR.; ამსარაყ] ამბო ამსარაყ Y'; კ] რაყ PR.; ღინ
 + არე იოს PR. 6 კანსაყარა Y', კანსაყარინ PR.; ანხაღ + კ ღხეღაღ PR.; გი კ კაროღ PR. 7
 ამნსაჲს მაროკან] რაღმარე GJ; აონხე + მბნამბნ PR. 8 ბანსაღ PR.; ქარე] ყობრე PR. 9 კ
 კ ბრკოტხანს აკრასერა ღხაღ ღინ მბძინ ჴანსღეღ GJ; ღინ + სოგა PR.; ბრკოტხან ღხაღ PR. მბძინ]
 ყბრეღინ PR. 10 ღხაღ] მბბ, ორ ქერაჲინსი ქრეხეღ PR.; კ] სოგა Y'; ქირაგანხერ Y'. 11 ყბრხე
 მხსაყარას Y'; ყბრეღა ღინ] ღერხოს სარტერ სოგა PR.; ქ ძამონ Y' PR.; ქორომ] ქორომ Y'; ყიხესყალ
 მხსაღ PR. 12 კაქარაგენ GJ, abs. PR.; მონაგლ. 13 სოგა abs. GJ, სოგა PR.; ქირაგანხერ Y';
 ღანღ PR. 15 დსორენს abs. PR.; ᦶნო ამყა] კამყა PR. 16 კაქარასხაღ PR. 18 სმა abs. GJ;
 კარაჲ Y', ᦶნო არაჲ PR.; კ abs. PR.; კაჲინ PR.; კ დარს ყბრხე GJ. 19 ამსაყარასორენს GJ
 PR.; დარმსგაღ + ᦶნო ყობნ ᦶნო იოს PR. 20 ტაოტყრა Y', ტაოტყრას PR.; სარტერ] ღ Y', ღრ. დან-
 გი ღრ რმოჲ PR.; კლანბ Y'. 21 ღრ abs. PR.; რანგონხაღ] რანგონხაღ J, რანგონ S. 22

კ.ა.ს.ა.რ.ი.ბ.ს.ს. ბ.რ.ე.ი.ვ.ს. ს.ა.რ.ა.ყ.ა.ს. ო.ა.რ.ე.ბ.ი.ბ.

ო.თ.უ.ე.ს.ა. ა.პ.რ.ი.ლ.ს.ა. :ლ.

ა.ლ.ს.რ.უ.ლ.უ.გ.ა.ა. წ.მ.ი.ღ.ი.ს.ა. ს.ა.პ.ა.კ.ი.ს.ი. პ.ბ.რ.თ.ე.ვ.ი.ს.ა.ღ.

ი.ი.ს.ა. ღ.ი.ღ.ი.ს.ა. წ.მ.რ.ს.ე.ს.ი.

5

კ.ლ.მ.ე.ღ.ი. ბ.ყ.ღ. შ.ე.ვ.ა.შ.უ.ს.შ. წ.ა.თ.ე.ს.ა.ღ.ი. წ.მ.ი.ღ.ი.ს.ა. გ.რ.ი.გ.ღ.ღ.ი.ს.ი.

რამეთუ პირველ წესისაებრ მამათაჲსა ქორწინებულ იყო წესიერებითა და არა ესუა მას წული შვილი, არამედ ერთი ხოლო ასული, რომლისათვისცა მწუხარე იყო, ნუ უკუდ ცოდვითა ჩემითა ჩემ ქლით ასწყდა თესლი მამათა ჩემთაჲ.

ს. (იასიმ ნურქ) ამჟიბიხალ ყხურს რამეთუ შეუკძალა თავი იავსი მოღუა-
10 'ათაფხისიონს კამხსაის იუქორაინობისა წესა მას (ჭრისტმისსა) ყოველთაგან ღელ-
(ღერასანსა) იაკობისჲ შიხანს ყაორაყერ ვათა ამის სოფლისათა და მოეცალა
(ს. ქაროაყერობისსა): ღოცვად.

რომელსა იგი ჰყვანდეს მის თანა სამეოცდაათნი მიწაფენი, და იქცეოდა უღაბ-
სონა ანგელთებრავითა ცხოვრებითა. და ამისა შემდგომად ეპისკოპოსის რაჲ იქმნა,
15 განაგებდა წესიერებით, ვითარცა მამანი თვისნი.

ქსანს ყბ რაგონდჲ ქსაქსკიოიოიასყ ს. რამეთუ მნავალნი (წმიდათა) ეპისკო-
(იასიო) ყაორიასკანს ფარანსაჲსჲ იუ (ხრ. პოსთაგანნი და ღირსთა წოდელთა:გახსნი
რეჲ) მოძქენ მსელისთისიუ ხ მკურაღოღეს არა განემთარებოდეს დაუწყუედღეღისა მი-
აოგებრქ ქაროაყერობისსაჲს ყრქიეს: ძლურებისა და სწავლისა მისისაგან, რამე-
20 თუ ვითარცა წყაროჲ აღმისცენდა (სი-
ბრძნითა და სურლითა ღმრთისაჲთა, რომელი დამკვდრებულ იყო მის თანა).

1 კაყარონს... შარქსი] ჯანსყხარ სარასკაჲ არეო ჯაყროყერის ჩანობრე ჯაჲოგ N, რან-
ყბიყო არეიეს სარასკაჲ ჯაყრაყერის ჯაჲოგ F, მარ არეიეს სარასკაჲ ჯაყროყერის O, კაყარ-
ონს. არეიეს სარასკაჲ ჯაყრაყერის E]KMP, რარესკმბრანსი კათაქ(ს) ჯარაქმონს ჯარაქბი
არ არეიეს სარასკაჲ კაყარონს T, არეო სარასკაჲ კაყარონს D. 9 იასიმ ნურქ FNLს]
აჲსობნერს; გბჲ JK. 10 ათაფხისიონს] აა ხ ზიეს JKP; ათაფხისიონს + არეიეს სარასკაჲ DE
F]KMNPRQ, + არეიეს Q. 11 ღერასანსაგ] ღერაღმანს MQR; ყაორაყერა R; ს ს. ქაროა-
ყერობისსაჲს ყაორაყერ FN; ქაროაყერობისსაჲს + ხ ითანს ყაორიბი Q. 9-12 ხს იასიმ
ნურქ... ს. ქაროაყერობისსაჲს აფს. O. 16 ხს ქსანს ყბ Q; რაიონს K. 17 ს. იასიოგ ყა-
ორიასკანს ფარანსაჲს] ს ხ ფარანსაჲს DE]KMP; ხ ყაორიასკანს F; ხრეჲ მო-
ძქენს] კარქენს Q. 18 მოძქენს + ირეს ს. ლ. OR; მკურანსაგოღეს DE]KMNPRQ. 19
აოგებრქ R; ქაროაყერობისსაჲს არეო N; არეიეს + იორ რებჲ ხ იტყ ხრის იყარაჲსი
(იორანსი D) კამ ხ რიქ DE]KMPQT, იორ (იორბჲ O, აფს. R) იორბჲ იბქერ. (იბქერ PQ]R) ხ
ირეჲს იყარაჲსი (იყარანსი F, იყარანსი N, მხსაყარანსი R, აფს. Q, იყარანსი O) კამ (ILF)

ბუ (კესესალ ამან რაფინანსს) რასესალ ქერქარ ბეროქების სურქერ ხაორე სეს-
 რესიქს (ხ ქერაყ რესქინს) მერბ ხ სე-
 რანსს კსუროლბოე ხ სორე კაპოიქიქჩხს:

ესე მოიწია კუთილსა სიბერესა, და
 (ღღესა ერთსა) ჳდა რაჲ იგი წმიდასა
 კათოლიკელ ეკლესიასა, მახლობელად წმი-
 დასა საკურთხეველსა, (და ერთენა მას
 სილვაჲ იგი განსაკვრეველი).

5

და გამოეცხადა მას ანგელოზი უფლისაჲ და ჰბრძოა, ვითარმუდ «შენდა
 მოვივლინე ვითარცა დანიელისა, კაცო, გულისა (სა)თქუმელთ. არა შენ შე-
 სტოდე, არაჲდ შეცოდებდაათვს ერისათა აღიღო ნათესავი თქუენი მათგან»
 და ნუგემინის სცა ანგელოზმან, რამეთუ მრავალ იყვნეს სათნოეზანი მისნი,
 რამეთუ ვერ მიგიბრუნეთ წიგნითა ამით.

10

და კადნიერად წარდგეს წინაშე მეფეთა, რამეთუ წარიყვანეს იგი სპარ-
 სეთ და წინაშე მეფისა უშუალოდ და კრებულისა მის სპარსთა დიდებულ-
 თაჲსა უშიშარ იტყოდა, რომელსა ვერ მივიწინით ცნობად სიღრმესა სიტყუა-
 თა მისთასა. და განკვრდა მეფე იგი და ყოველი სიმრავლმ, თუ ვითარ არა
 აქუს შიში სიუღდილისაჲ გულსა მისსა, და ესრეთ დაწყნარებულთა ვინე-
 ბითა ზრახავს სიბრძნესა. და უბრძანა ვეცხლი(სა) მიტემაჲ მას, ვითარცა
 მამაკაცსა შენესა და უშიშსა გონებითა. ხოლო მან არა მიიღო და ჰბრძოა :
 «ვეცხლი შენი შენ თანა იყავს», და წყალობაჲ გამოითხოა მათთვის, რომელ-
 ნი რისხვეულ იყვნეს მისგან, და ესრეთ წარმოიგზავნა.

15

ბუ ქასან დისოე ვიერ ხორ აროი იორიქ,
 რაყე მჩაჲს) იქოსაჲ (მჩ, ვორ) ჳრ ყონს-
 ალ ხ ყნოქჩხს ჳამარაყასაყაყ არხანს მს-
 მჩიქონსქიყ ჳ ჳაჲიყე საყარაყაყაყი, იქ
 ბნარ ხ ჳამარაყასაყაყ სერხი აროი იორ-
 იქსა ვსორქსს ქსორქანს ჳ ვსორქსს ჳმარ-
 ხას ჳ ვერანსქჩხს ჳამარაყასაყანს. იორ-
 იყ ხორ (ღ კნესაე) სორე სურს კსუროლბოე
 (სარას) ვსორაგოლამს იქსაოქიყ ხორიყ (ღ სარასაყაყ, ჳ იორ ხსე მჩანსაჲ ჳრ ხორ)
 ხორ სოგა ხ დანანსაქონსქჩხს ჳ ვსორასქი სოგა მჩხეს ქასიქანს:

რამეთუ ნეტარსა მას ასული იგი თუ-
 სი მიეტა ცოლად ჳამაზანსპისსა მამკრე-
 ნესთა უფლისა, რომელი იყო სპარსელთა
 სომხითისაჲ. და მან უშვნა ჳამაზანსპს
 სამ ძმ: წმიდაჲ ვარდან, და წმიდაჲ ჳე-
 მაიკ და ნეტარი ჳამაზანსპეან, რომელთა
 მისცა კაცმან მან ღმრთისაჲმან სამკვრ-
 ებელი თვისი და სოფლები.

20

25

ხ რიქს (რიქჩორ N, + იორქანს Q) FNOQR.

1. კესესალ] კესესალ FN; რაფინანს FNOQ; ჳ რასესალ] რასესალ EJKMP, ხრან N. 2 ხ ქერქარ R
 ს.ს.; ბეროქების DJKNQR, ბეროქების F, ბეროქის + რაყე იანსიქი კესიქსიქორიქოსანსაქორქონს
 ამან: შს: O. 2-4 სურქერ... კაპოიქიქჩხს გამოკრეზილთ «ხორვის» სათაურითან ს.ს.თს. 3 სე-
 ვემინის ქსცა. 20 ხორ] სმან Q, სორა FMNR; აროი DJKNOR] ანს; თ იორიქ აროი Q. 21 თ ყონ-
 ხალ ჳრ DEJKMOPQT, ყონხალ R] ჳრ ყონხალ. 3 ხ ყნოქჩხს Q, ქსამონსოქჩხს N, კსოქჩხს
 ს.ს.] ხ ყნოქჩხს. 22 თ მარჩიქონსქიყ არხანს EJKMPRT; მარჩიქონსქიყ P; მარჩიქონსქიყ არხანს
 DJ. 23 ჳ ჳაჲიყ] ჳაჲიყ EJKMOPQ; საყარაყაყაყი Q, საყარაყაყაყი DEJKMOPQT თ არა-
 ყაყაყი, იორ ჳ EFKMNOPT. 24 ხ ჳამარაყასაყაყ] ჳამარაყასაყ R; აროი ძმ. DEJKMOPQ,
 აროი იორიქ] იორიქ T. 25 ვსორქსს ჳმარასქ] ვ ჳმარასქ JKMP; ვსორქსს DE, ჳმარასქ O.

ქართ. და სომხ. ლიტ. ურთიერობა

6

რამეთუ მას უამსა ღაფტევა საყდარი თვისი და იქცეოდა ნაწილსა იონთასა, რაჟამს იგი მოვიდეს მისა შთავარნი სომხითისანი და ევედრებოდეს მას, რაათა -
 25 26 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 მცველად დაჭდა საყდარსავე თვისსა. ხოლო იგი არა ერჩდა მათ და იძულებით აუწყა მათ ჩუენებდაჲ იგი. და დიდად მწუხარე იყვნეს მთავარნი იგი. და მისცა მათ
 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 მცველად საყდარსა სავათლოკოზონსა ნეტარი მამოც, რომელსა ეწოდა მეს-
 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 რობ, და მას არა უნდა განშორებდაჲ მისგან. ხოლო კაცმან მან ღმრთისამან
 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 აუწყა მას და ჰძქუა: «წარვედ შავათ თანა და რაჟამს ვანვიდე მე ცხოვრები-
 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 სხა ამისგან, განსვიდე შენცა ცხოვრებისაგან».

Արհնեսց զուսա (սարհուլեսամբ
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 բազմաւ), և պարուիրեսց (նոցա) պահել
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 զվարդապետութիւն (պարուիրանի) սը-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 բոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց և ասանդեսց
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ամենայն աշխարհիս հայոց ճշմարտութե-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ամբ: Եւ ամբարնեալ զճնոս իր վախճա-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 նիցաւ իսողաղութեամբ ի գաւառին Բագ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 րևանդայ, ի գիւղն որ անուանեալ կոչի
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 Բլուր, ի սկզբան ամին երկրորդի Յուզ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 կերբի, որուոյ Լուսմայ, թագաւորին
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 Պարսից, յամենան նաւասարդի որ ար-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 երեսուն էր ամայն, յերկրորդ ժամու
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 աւուրն. ոչ և վար ծննդեան սրբոյն
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 (და ამისა შემდგომად მო-რ-ա-մ-იწი-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 თამი აღსრულებინაჲ წმიდისაჲ მის) აუერ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 თხნა ყრმანი იგი, და ყოველი სამკვლ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 რებელი თვის მისცა მათ და ნათესავსა
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 მათსა საუყუროდ, და ამცნებდა, რაათა
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 (მტკიცედ) დამარხონ მოძღურებდაჲ იგი
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 წმიდისა გრიგოლისი, რომელი ასწავა და
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 განუწესა ყოველსა სომხითსა ჭეშმარი-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ტებით. და აღიპყრნა კელნი თვისნი (ზე-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ცად მიმართ და ლოცვით) აღესრულა მშ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ღობით ქუეყანასა ბაგრევანდისასა, სოფელ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 ს, რომელსა ეწოდებინ მღურ, დაწყებნასა
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95
 5 მეორისა წლისა უბრავერდ (მეფისა) ძი-

25 მიქსცა; որიց + კერակ EJKMCP. 27 აյრն abs. F; սուրբն F. 28 Խսարակ Q; տ այրն Աստուծոյ սուրբն
 Ասարակ ՌՂԷ; գեղից E]ՊՂ, գիւղից F, գեղից ԾKMNQ; իւրոց abs. Q; զոր Q; միանգամ abs. FNQ;
 էր ուր] անէր Q; տ իւր էր Ծ]KMNCPQT. 29 ի ժառանգութիւն abs. F, ի ժառանգութեան R; գաւա-
 ւաց ԵKMQPQR; նոցա + յեք նոցա KR; յաւիրեան F]MNOR, յաւիրեանս DEKT, ցյաւիրեան
 P.Ls.; և գաւակաց նոցա մինչև յաւիրեան abs. Q.

4 მიქსცა. 9 արհնութեամբ բაզմաւ FOQ Ls.] abs. 11 զվարդապետութիւն] զպարուիրանս F,
 զհրամանս N; պարուիրանի OQ, պարուիրանին R. 12 მიქსცა; ասանդեսց] պարուիրեսց F;
 ասանդესց + ճշմարտութեամբ FNQR Ls. 13 ամենայն աշխարհիս O Ls., աշխարհիս FNQ, ամե-
 նայն երկրիս R, երկրիս DEJKMP; ճշմարտութեամբ O, ամենայն ճշմարտութեամբ JKMP] abs.;
 հայոց + ծառայել (+ Աստուծոյ F) և երկիր պապանել (+ միումն FO) միայնոյ (+ միումն Q)
 ճշմարտի (ճշմարտին FOQR, abs. N) Աստուծոյ (abs. KMPN, + և OQR) ყեսան մերոյ (abs.
 QR) և (abs. MNQR) փրկչին (abs. MNOR) Յիսուսի ֆրիստის (+ և ամենակալ սուրբ հոգւոյն
 որում վայել է փառք յաւիրանից յաւիրանս O) DEFJKMNOPQR. 14 զճնոն DQT; վախճա-
 նեցաւ + երանելի սուրբ հայրապետն E]KT, + երանելի OQ] abs. 15 իսողաղութեամբ DEJKRT;
 իսողաղութեամբ + հանգստիս DEJKMPT Ls., + հանգստութեամբ OQ, + հանգստեամբ R; Բագ-
 րևանդայ F. 16 ի գեղն DEFJKMNQ; անուանեալ OQR Ls. 17 ի սկիւբան FNOR Ls.] abs;
 երկրորդի abs. J, և երկրորդ DQT, յառաջին Q: Ապկերի Q. 18 որդւոյն DEFKMNOPQR. 19 Պար-
 սից արքային DEJKMCP, արքային Պարսից ՌQR, թագաւորի Պարսից F. 20 էր abs. FN;

(ի սպոյս գիտողաց): Որոց առեալ զբննչա-
 լի նշխարս սրբոյն բազմութեամբ քահանայ-
 ից և յազարաց, տարան ի գաւառն Տա-
 րաւնոյ, ի բնիկ գիւղն իւր սեպական, յան-
 ուսնեալն Աշտիշապ. և անդ կազմեալ
 զհանգստարանս սրբոյն (պատրեցին զպար-
 կեշտ մարմինն արդարոյն ըստ արժանի
 կայանից ճշմարտին: Ուր և շինեալ եկեղե-
 ցի մեծապայծառ և վկայարան սրբոց զար-
 դարեցին պատուական և մեծագին սպա-
 սուք): Գիւննացուցեալ կանգնեցին ի տեղ-
 շտին վանս բազմութեան պաշտաւնէից.
 կարգեալ դարման անպակաս (պորոց ի
 հանգիստ առաւելեալ եղբայրութեանն).
 ժողովս տարևորականս (աշխարհայոր-
 դոր բազմութեամբ) հաստատեցին (ի
 տեղովն), որ ըստ ժամանակի բազմամ-
 բոյն ժողովրդաւք կամաւոր յաւժարու-
 թեամբ ազարք և քահանայք (գաւառ-
 յին, այլ և կարի յոյժ) ի հետաւոր տեղեաց

և ջրամեծ մեղսն ինքնառեալս. (ցեղ
 յղեցնուլ) տոտես ճշմարտականս, (հո-
 մեղ յին յարկոյ): Եւ, յիսնա մեղսն
 ճշմարտականս, ինքնառեալս (մեղս
 տոտեսն) մեղսն ուր հեղձի ուր, (հո- 5
 մեղսն յարկոյ): Եւ յղեցնուլ և
 ճշմարտական ուր ճշմարտական
 ճշմարտական և ճշմարտական, և
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական 10
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական 15
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական
 ճշմարտական ճշմարտական և ճշմարտական 20

ամսոյն ՕՂԹ] սեւ. յերրորդ N, և յերրորդ F. 21 ծննդեան յԿՆՂԼս.
 1 ի սպոյս] սպոյս R; գիտողացն R; գիտողաց + և ի պատմութենէ երանելի (սեւ. R) առն սըր-
 բոյ (սեւ. R) հաստատեալ գրեցաք զար ծննդեան սրբոյն (սեւ. Q) ի նմին ամսեան (ամսոյ Q)
 եղեալ (սեւ. Q) ՔՂ, + և (սեւ. R) ի պատմութենէ երանելոյն (երանելոյ R Լս.) սրբոյն (սեւ. N Լս.)
 առն (առնն R; + կորեան Լս., + կորենայ N) հաստատեալ (հաստատուն R) գրեցաք (+ լինել
 յոյն Լս., + լինել և յոյն R) աւր (սեւ. N; + և Լս.) ծննդեան (սեւ. N) սրբոյն (սեւ. N, + լեալ N)
 ի նմին ամսեանն (ամսեան Լս.) ՈՂԼս., + և ի պատմութենէ սրբոյն (սրբոյ T, սեւ. F) առնն
 (ս առն սրբոյ յՄՕՓ) կորեան (սեւ. ՍՅՄՕՓԷ) հաստատեալ (հաստատեցաք F) գրե-
 ցաք (սեւ. F; + լինել FT) յոյն (սեւ. ՍՅՄՕՓԷ) զար (աւր FT) ծննդեան սրբոյն (սրբոյ M; +
 Սահակայ Օ) ի նմին ամսեան եղեալ (սեւ. FT, լինել յՄՕՓ) ՍՅՄՕՓԷ; որոյ յՂԹ; զլինե-
 չալին D. 2 նշխար Q; սրբոյն + Սահակայ EՅԿՔ; բազմութեան F, բազմութին ՈՂԼ; ազա-
 րաց և քահանայից DEՅՂԹ, արանց և քահանայից F. 3 ազարաց + սրբոյ Օ; Տարու-
 նոյ ՍՂԹ, Տարան F, Տարանոյ M. 4 գեղն ՍԿՄՆՓՂ, դեաւղն EՅԹ, գեղն F; սեպական
 սեւ. DEՅՂԿՄՓԷ; յանուանեալն սեւ. EՅՂԿՄՓԷ. 5 Յաշտիշապ DՅԿՓԷ; անդ կազմեալ զհան-
 գստարանն սեւ. J. 6 զհանգստարանն Լս.] հանդարանս; սրբոյն սեւ. J; պատրեցին FN,
 սեւ. R, և պատրեցին EՂԿՓ, և պատրեցին FJ] պատրեցին; զպարկեշտ սեւ. FR. 7 մար-
 մին DՅԿՄՕՓՂԹ, սեւ. R, զմարմինս F; սրբարոյն FOQ, սեւ. ՈՂԼ] երանելոյն, ճշմարտութե-
 մեծ. 8 կայենիցն R, կայենից DEՅՂԿՄԷ; ս ճշմարտին կայանից F; ճշմարտին] սրբոյն
 DEՅՂԿՄՓԷ, սրբոյ M, երանելոյն Օ, սեւ. R; ճշմարտին + ազարաց և քահանայից N; ուր]

վանից... կարգադրված են նորա
կատարմանը և բազում ազնվակա-
նու լինելու առողջությունը ըստ իրա-
քանչիւր ախտի շահելին ի նշխարաց
այնպէս ին որակաւից սրբիւ դասույ
ին ի բնականին յիւրաքանչիւր փառա-
ւորելով զհայր և զմորի և զսուրբ հո-
գին (այսինքն ի յիշար և) յաւիրեանս
ասիրում, ց, ամէն:

ճեղքանի և անհարկ մը լըլըտաւ
նշխարացնելա նըծանաւա. և մե-
ջաբնի ճանչուցնեմուցն տոտոյըլ-
տոյցն կընտա մատա մը լըլըտաւ մի-
նտա և զգնեթ քանջուտան ննիւ
այնա նա լըլըտաւ մեմոնա և ճեմ
և միտունա նըլունա, (նամունա և ճե
լըլըտա) յըլըտա յըլըտանըլ,
ճՅՅԵ.

որ EJKMNQR; եկեղեցի յՄՕՏ. 9 յենապայծառս EJKMOP; ի գլխաւորանի յEJKMOP, ձՅ.Ձ,
գլխաւորանի FNR; սրբոյն DEFJKMNOP, ձՅ.Ձ; զարդարեցին հէս.] և զարդարեցին. 10 յենա-
գին սպասիւք DEJKMPQT, յենագին և պարուական սպասիւք Օ, պարուական սպասուք
Բ, պարուական սպասիւք Ն. 11 զիննացուցեալ FԷՍ., ձՅ.Ձ, գլխաւորեցին Ն. գլխաւորեցին EՕ]
և գլխաւորեցին; ի պեղուղն վանս F, յաղագս Q, վանս ի պեղուղն և Ն, ի պեղուղն վանս Ք] ձՅ.Ձ;
լըլըտա. 12 ը. լըլըտան KN, բազմութեան ձՅ.Ձ, բազմութիւն յEJKMOP, բազմութեամբ F; ճըլ-
ըլըտան. 13 և կարգեալ JKMOPT, ձՅ.Ձ; դարմանս ՂՂ, կարգուորս EJK, զպէրս Ն] դարմանս;
նորոյց ի հանգիսք FNR ԷՍ.] ի պէրս. 83, 14-24, 9 առանելեալ... ամէն] պարզաբն ընտոյ
ի պէրս պարզաբնելիցն. և ամ յամէլ զյիշարակս սրբոյն կատարելին. որ և բազում ազնուութիւն
տոտոյըլութեամբ ի հեռաւորաց և յերձաւորաց գային և շահելին ը նշխարաց սրբոյն Ղ. 14 էլ-
րարութեանն DFNT] եղբայրութեանն. 15 և ժողովս Ն; քարտեղութեանս NOR ԷՍ.] պարտոս քոս
նկանս; աշխարհայորդոր FNO, աշխարհի այս որդոր D, աշխարհաց որդարս Ք] պարտի զպս
յորդոր. 16 բազմութեամբ և կարգեալ Ք; հասարակեցին PR, զայս հասարակեալ Օ] հասարակեալ նաս
պարտեցին ի պեղուղն ձՅ.ՆՕ. 17 որ ըստ ժամանակի... յաւարութեամբ ձՅ. DEJKMPT. 20 և կա-
րգի յիշարի F. 21, 22-24, 2 այս և կարի... կատարեն. ձՅ. DEJKT; հեռաւոր պեղաց Օ.

1 զպս FNR; կարգադրութեան] հանգիստան Ք, յիշարակի Ն. 2 կարտեղութեան] պարտեցին FNR;
որ և ՕԷՍ.] ուստի և FNR] ուստի; ազնուականութիւն Ք, ազնուութիւն Ն, ձՅ. DEJKMPT. 3
առողջութեան DEJKMPT, և առողջութիւն Ք. 4 ախտիցն DT; շահեալ F, շնորհակալք DՔ, շա-
հեալք Ն, շնորհեալ DEJKMPT. 5 և ձՅ. DՔՔ; սրբիւք F. 6 ի բնականութիւնս DFO, ձՅ. JNR;
յիւրաքանչիւր] իրենանց FO (Ս-Յո յըլըտա մաթոցոն ճըլըտաւ նա յենաւոր); յիւրաքանչիւր
սրբիւք Ն; 7 յիւրաքանչիւր բնականութիւնս Ք; դասնային ի բնականութիւնս յիւրաքանչիւր
ձՅ. EJKMP. 8-9 փառաւորելով զհայր և զմորի և զսուրբ հոգին (զհոգին F) այսմ (ձՅ. DF)
և (ձՅ. DF) յիշար (ձՅ. DF) որում (ձՅ. FNR) փառք (ձՅ. FNR) յաւիրեանս յաւիրեանց, ամէն
(ձՅ. FN) DFNR] փառաւորելով զսուրբ և Քրիստոսի անճառ մարտիրոսութեանն (մար-
դասիրութեան EJ) փառք յաւիրեանս, ամէն (ձՅ. M) EJKMP, փառաւորելով զՔրիստոս
Աստուած և մեզ ամենեցուն բարեխաւս ունիմք զսուրբ հայրապետն առ Քրիստոս Աս-
տուած, սի թողէ զմեզս մեր և զննջեցեաց մերոյ T, ձՅ. ԼՏ.

ՎԿԱՅՈՒՌՈՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԵՒ ՅՐԱՅԵԿԱՅ
ԵՒ ՎԱՅԱՆՈՅ ԵՒ ՍԱՅԱԿՈՅ ՅԱՅՈՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏԱՅ ԵՒ ԱՄԻՆԱՅՆ
ՍՈՒՐԵ ԱՐԱՆՑ ՈՒՋ ՄԵՐԱՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ

Երանայ թարգմանած:

Երանայ թարգմանած
ՅԵՐԱՅՈՒՆԻ ԵՒ ՅԱՅՈՒՆԻ, ԵՒ ՆԱՅՅԱՅՈՒՆԻ, ՆՈՄՈՅԵԹԱ ՅԱՅՐՈՅԻՆԻ:
ԵՒ ՈՅՈՒ ԹԱՆԵ ՆՏ ՊՅԼԱՅՅԵԹԵԹԱՅ ԵՒ ՆԵՊԵԹԱ, ՃՈՄՁԵՐՈՒ ԹՈՊՈՒՑ
ՏՈՆ ԼՈՒՆԱ ՁԱՆ ՇՄՈՂԱՆԱ ՉՖԼԱՅԵՐԼՈՆ ԵՐԵՐ ԵՄՅԱՄԼՈՂԱՆԱ ՉՈՒ-
ՑՈՆԱ, ԵՒ ՃՈՄՁԵՐՈՒ ՆԵՊԵԹԱՆԱ ՆԼՅՈՒԼԹԱ ՃՐՈՊԼՈՒԹԱ ԹՈՊՈՆՑ
ՏՈՆ ՆԱՐՇԵՊԵՐՈՂՅՈՒՆԱԹՅՆ ՈՅՆԵ ՖՐԻՆԹԵՆԱ * ՏԵՐԵՅԵՅ ԵՐՈՒՐՈՅՆ
ՅԱՐԼԱՆՈՒՄ ԵՒ ՆԵՊԵԹԱ ՆԱՆԵՐԱՅՐԹՈՒՄ ԵՒ ՔՈՒԼՈՒՄ ՆՈՄՈՅՈՒՆԻՆՈՒՄ
ՅՈՒՐ ԵՅԼՈՂՈՅԻՆԵՒՑ!

Մենք է սէրն Ասպուծոյ քան զամենայն
մեծութիւնս երկրայորոյ . եւ այնպէս ան-
երկիւստ ամենէ վճարողի՛ իբրև զան-
մարմինս . (որպէս անդստին ի սկզբա-
նէ ի պետանել բաղում անգամ ի բազում
պնդիս սիրուիս Ասորւծոյ) իբրև զինու

ուր յան նոյնարար ըմտնաւ
դարձ (Եւ յմ/ութն) վրջոնս 15
ժոյնս հարձաջւոնս, ճոմղեմն ամիս
յցնիս յոնջնի տչնի շոտարէս յշտոր-
տնի, (ճոմղեւն յաղփշրնիւն լիւն-
թնիմոյրոտս նահնմշնոյնիւն), շոտարէս

1 4 Հրոյից ամայ : (սե. 93)՝ Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն (+ և նոցին ընկերացն
93) և այլոց նախարարացն և (սե. 93) սուրբացն (սե. 93) Հայոց (սե. 9) որք ի Քրիստոս կա-
րարեցան (+ և պատկեցան յ) ԲՏԴ; Յերին հինգշաբաթին բարեկենդանին՝ Վկայաբանութիւն
սրբոց Վարդանանցն և այլոց նախարարացն Հայոց : Բ և ԼՂ բարանցն և նոցին զարարա-
րացն Դ; ինկերորդ (+ կրկին Շ) անգամ ընդդէմ կալ Հայոյ պարբրազմաւ Քազաւորին
Պարսից ԵՇ; Յերին բարեկենդանի հինգշաբաթ ամրն՝ Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն
(Վարդանանցն Կ; + և նախարարացն ի պարբրագմին Մ) ԾԷԼԿՄՔՐՏ; Պարմութիւն պարբրագ-
մին սրբոց Վարդանանցն Լ; Վկայաբանութիւն սրբոյն Վարդանայ և այլոց իշխանացն
Հայոց, որ անկան ի մեն պարբրագմին Պարսից Ն; Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանց
իշխանացն և զարարարացն (+ նայոյ Կ) ՂԿԻ; Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն և
այլոց նախարարացն ի պարբրագմին Ս. 14 սէրն] սուրբն Տ. 15 մեծութիւնս ԵՇ, սէր Ա,
սե. Բ] մեծութիւն; մեծութիւն + և զսէր Օ; երկրաւորս ԵՇԾ] երկրաւոր; աներկիւղ ԵՇԾԷԼԿ
ԵՆՄՔՂՐԱԿԿ, սե. Տ; յմ/ութն. 16 մարդիկ Մ, սե. Ծ; վճարողի + ի շարեաց ԼՂԿ; իբրև ի որ-
պէս ԾԵ, քան Տ; անմարմին յԿԼՄՔՂՏԷԼ, զանմարմինս + զպարս հրեշտակայ ՇԲԾԿՆՈ
ՂՔՏԿԿԿԷԼ, 1 զպարս հրեշտակայ ՅԼԿԼՄՔՂՏՍ. 17 որպէս + և ՔԿ; որպէս պի Տ; անդարմն;
անաստին Ա, անստին Դ, անստին Ե; ի՛|, ԾԲԷԼ, իսկ է Գ, սե. ԷԼԿՆՔՐՏԾ; ր սկզբա-

1 ქართულად ჩნის, ոչ ինչ խնայեցին (զանգի-
 5 րելով իբրև զանարի՝ վարասիրոս կամ
 ի) մահ անձանց, կամ ի յափշրակութիւն
 ի գերութիւն ընդանեսաց. առ ոչինչ հա-
 մարեցան զայն ամենայն անցս շարչա-
 րանաց. այլ միաբան կալ ընդ Ասորոնոյ:

10 "Իսկ կորովին վարսբան իւրովք զալ
 15 նիպակակցաւքն ոչ սակաւ պարսերսովմնս
 վանեսց ի վերայ սուգբ եկեղեցւանցն դու-
 րութեսմբն Գրիսորի, յորում և յկար այն-
 չափ պարսերսովմացն և յաղճութեանց
 ի վերին պարսերսովմնն ոչ սակաւ նախ-
 15 ճիրս ի րեղևոյն զորնէր ի մեծ պարսբա-
 մին, յորում և ինքն արժանի եղև առ-
 նուլ գկարարեալ կահարակութիւն: Եւ
 յերկարել (գործոյ) պարսերսովմնն

საჭურველითა მტკიცედ, რამეთუ არა
 მიჰხედნეს სოკრდოლსა თავთა მათთა,
 არცა მიტაცებდას საუნჯეთასა, და მოხრ-
 ვასა მოყუარეთასა, და ტყუედ-წარქცე-
 ვასა სახლეულთასა, არა-რად შეჰბაც-
 ხეს ყოველივე მოწევნული ძვრ-ძვრთა
 მათ ბოროტთა, არამედ რადეთა ერთო-
 ბით შეეყვინენ ქრისტესა.

სოლო (ახოვანმან მან და) შავრიად
 მოისარმან ვარდან არა მცირედი ბრძო-
 ლად იყო მისთანათამთურთ ზედა წმი-
 დათა ეკლესიათა ძალითა ქრისტესითა,
 რაჰქერცა შემდგომად ესოდენს წყო-
 ბათა (და ბრძოლათა) სძლის (ყოველსა
 ეჟამსა). ხოლო უკუანაახეხელსა მას ქყო-
 ბასა არა მცირედ შუნილა (და ყრველად)
 აღვიღსა მას დიდსა რაზმისასა, რა-
 მელსაცა თვთა ღირს იქმნა მიღებად

"აქ ვრცელ ნუსხებში ტექსტი მეტია, ისე როგორც ელიშესთან, რასაც მოხდევს გავრძე-
 ლებად ქვემოთე წარმოდგენილი მოკლე ნუსხეში ტექსტი. ამრიგად ქართულ თარგმანს ასე-
 თი მოკლე ნუსხათაგანი ჰქონია დედნაო.

"აქიდან იწყებდა A'.

ნტ აბს. D. 17-18 ო րესანსლქ ի սկզւանէ Գ, իսկ րեսանսլ ի սկզբանէ Զ. 18 րեսանսլ + զբազումս
 EFCJK-NPV" ԷԼ. 19 րուկիս + մարդիկ որ BCEFGJKM-PRTXԷԼ, + մարդիկ որ ԼԶՍԿ, սիրով D; իր-
 րև] որպէս DJKLPQԿ", իբրև O; իբրև պիսուս ԲՑ. M.

1 էին ԲՑ. D; ო վարեսլ էին իբրև դինու ԳJ; և ոչ ինչ U; ոչ ինչ... զանգիտելով] զայն
 գիտացին D, զանգիտեցին ԳU, ինտելով BJKMOPԿ", ԲՑ. Լ, անխնայեցին N; ო զանգիտե-
 լով խնայեցին Զ, զանգիտեցին խնայելով O, խնայելով զանգիտացին (զանգիտեցին Կ")
 EJKԿ"; զանգիտելով ԲՑ. B, զանգիտացին JK, զանգիտեցին ԼM. 2 իբրև O; զանարի BԿOԿ]
 անարի; վարասիրոս BC, գուով վարասիրոք ԷԼ.] վարասիրոք, կամ ԲՑ. D. 3 ի մահու-
 անէ D; ի յափշրակութիւն BԿJTU, ԲՑ. KLPQ, յափշրակութենէ D] յափշրակութիւն. 4. ի
 խողխողումն] խողխողումն KT, ի հողհողէ D, ի խողխողում BJK. 5 ի գերութենէ սիրե-
 շեաց և ընդանեսաց DT; ընդանեսայ + (և ԳJ) ելանէ (եկանէն U) ի հայրենի (հայրե-
 նեսաց ԼԶԿԿ") երկրի (ԲՑ. ԼԶԿԿ"; երկրէ BCNRQSUX, երկրէ EJKP) և անկանսլ (անկանէին
 U) ի սորկութիւն յաւարութեան (յաւարութեանն N, ճառայութեան ԳJOT, աւարաց
 ԼԶԿԿ", աւարութեան BRQSUX) ԿԳJJKLNOPQRSTUXԿԿ" ԷԼ.; համարեալ D. 6 զայս ԲՑ. DԳJ,
 զայն ԲԸ: շարչարանաց BN] շարչարանաց. 7 այլ + միայն BCDESTԷԼ.; միաբան կալ ԲՑ.
 D; կալ J կալան: EJK, կեսալ N, ուխտ կալան ԼԶԿԿ", կացին M; միաբանեցան BC, միաբա-
 նեալ ԳJSTU; Ասորոնոյ + միաբանելով D. 8 թ՛Յնա. 9 կորով K; իրովք] իրով իսկ ԶԿ";

աւրն արարածա՛մբը և մաւր առ երեկս
կարծապի՛ր, բազմաց սուրհասք մահու
հասկանի՛րն, (մանաւանդ.) ի թանճութե
նէ անկեալ դիականցն (մաւր առ մաւր
խօսալիւ) ի բրն վարարահարս մայրա
ւորաց:

Անդ էր արեսանել զբեկումն Նիզակաց
և զխորրակումն աղեղանց, վասն որոյ
և ոչ կարէին կալ ճշմարտիք ի վերայ
սուրբ մարմնոց կրանելեացն . և սաստիկ
խռճապ արակնապի էր երկոցունց կող
մանցն անկելոցն: Եւ որ մնացեալքն էին

զանտղայածընեա թե լրջաբժեա եմքնոտ.
Ըն զանցնածանս թե ճճճճճճճճճճճ յո
լոնչա լըճ յա միայն լա միայն լա միայն.
Յլոնս (մին) ճլոննցնց յերկոցնոց, լը
նչցնցնց կոնկոն զուտոնց ճլոն ճլոն 5
Եւ լոնս: Մաղեղաւոն:

Ըն յոն թեղեղեղեղ լը միայն լը լը
եղաճճ յա զանցնեղեղ ճլոն լը լը
Կոնկոնստանսցն յեր լը լը լը լը լը
ճլոն լը լը լը լը լը լը լը լը լը լը լը 10
Գրեղեղեղեղ լը լը լը լը լը լը լը լը լը
նո մա), Կոնկոնստանսցն լը լը լը լը

Երբ յՂՄԸ: Խորով քաղ յերաքանչիւր ԵԸ, քաղ սե.Օ. 10 ինզակակցարն յարե
րաւն. EJKLM PQ T; Խորով քաղ Նիզակակցարն սե.Ծ. 10-14 պարբերակներ
սե. ԲԵԳԾԻԿ ՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂ. 11 վանեալ Ծ; ի վերայ սուրբ եկեղեցեացն Ծ] ի վերայ
այ վերայ. 12-14 յորում և... ի վերին պարբերակին Ծ] յորում և յեր այնչափ պարբերակաց
14 նախն իրն] ածիքն Ծ, նածիքն ԾԵ. 15 ի տնդուղն գործեր A'BCEJKMOPQRTU Y", ի տնդ
ուղն գործէին N, ի տնդուղն գործեաց DGRS, գործեաց յ] գործեաց ի տնդուղն. 14-16 լը լը
ճիքն... պարբերակին յ] կոնկոնստանսցն ի տնդուղն աւնէր Լ. Յնճլոն; ի մեծ պարբերակին A', ի
մեծ պարբերակին Ծ] սե. 16 յորում A'D, յորում տնդուղն ԵԶԻԵԼՄՆՕՐՏՍՄՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂ, յորում
տնդուղն B, սե. ԳՏ յորում ի տնդուղն; և ինքն ինքն ԴԶ; ինքն + իսկ EJKMOPQRTU; արմանի
եղև սե. Լ; աշուտ Լ. 17 վարարեալ յ] վարարումն ԼՂՂՂ, գլխարբէ Թ: գլխարբեալ նահա
րակութիւն յ] գլխարբեալ մարտիրոսութիւնն ԾԿ, գլխարբէ մարտիրոսութիւնն Ա', ի մարտիրոս
նահարակութիւնն Լ; նահարակութեանն Ս, նահարակութեան ՂՂ", նահարակութիւնն ԲԵԳԾԻԿՂՂ,
նահարակութեանն պակ ԸԼ. 18 ի տնդուղն Ծ, ի տնդարբէ Ժ, յերկարեալ ԲԵԳԻԿՂՂՂՂ յերկա
րբէ; գործոյ A'BDEJK-NPQRU X Y", գործ ԳԶՕ, գործոյն Տ] գործոյն.

1 աւրն A'BCDEFGHST] աւր; արարածա՛մեալ Լ; մաւր սե. ԲԸԿՄ", մաւրս Կ. 2 կարծէր ԾԵԶԻ
ՂԼՕՐՊՂՂՂՂ; արազմաց կարծէր Օ; և արազմաց ԼՂՂ: Եւ երեկս կարծապի՛ր սե.Մ"; աւր -
հասք ԵԶԻԿԼՂՂ", աւրհասք P, աւր Եհաս Ս] աւրահասք; արազմաց սուրհասք սե. A'; մահուն
հասանէր Լ. 3. հասանէր A'; հասանէին սե. ԲԾԳԻԿՂՂՂՂ; ի թանն լը լը լը լը լը լը լը լը լը լը լը
նէ JKL MNT Y", ի արազմութեան անպի Ղ. 4 անկելոյ Օ, սե. ԳԶՂԸ. դիակայն ԾԵԶԻՆՔՂՂՂՂ
Y", դիակայն ԸԼՂՂ] դիակայն. 5 դրացեալ N, ի խօսալիւ EJKP, ի բրն յարաւտ Ս, ի բրն և Ւ;
ի վարարահարս EKM R, վարարահար ԳԶ; մայրաւորաց ԾԵԶԻՆՔՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂՂ, մայրաւորացն Տ,
մարտիրոսաց Ծ] մայրաւորաց; մայրաւորաց + ճայնից Ծ, + Երկալիւ A'. 7 գրեկորս A'F, գրեկորսն X,
գրեկորսն ՂՂ; Նիզակաց] աղեղանցն M, աղեղանց ԲԸ, Նիզակայն ԾՆՏՂԸ. 8 խորրակումն ԾԶ]
ԿԼՒ; աղեղանց] աղեղանցն EFGKNPQRX, Նիզակայն ԲՄ, Նիզակայն Ը, աղեղաց Լ; որոյ ԳՂԼՂՂ"
պարտիկ EJKMPT, պարտիկ A'DFN O X X; որոյ + իսկ Օ. 9 և սե. A'BCDEFGHIJKMN OPST; ոյ լը լը
ԳԶ; իսկ կալ ՂՂՂ; կալ ճշմարտիք ի վերայ A' մի ոչ ոն օյտօնցն. 10 սուրբ A'D EFGHIJKMN P
STUX] սե.; մարտիրոս EJKM PQRSTUX ՂՂ, մարտիրոս ԼՕ; կրանելեացն յ] կրանելեացն ՍX, կրանելեացն

5 վապուսակք և ցրուեսաք լինին ի լեռնա-
 դաշար և յամուրս ձորոցն, և յորժամ պարս-
 4 ճիւն միմեանց դարձեալ (միսսանգամ)
 զմիմեանս սարակէին, մինչև ի մուրս
 արևուն. քանզի ոչ էր (կողմն որ յաղթե-
 5 աղ և) կողմն որ պարսպեալ, այլ քաջք
 ընդ քաջս ելեալ երկոքեան կողմանքէ
 (ի պարսպութիւն մարտնցան):

10 Թիթ, ճամբադ (ճճա Չցաճճիւցնցն Նյճնի մատնի Կրտոյեթան) տրտաջց մատ ջան-
 10 կցոճնողա՞ Լձձ ճճճ ճճճ ջճճճ, Կճճճճճճճ ճճճճճճճ

15 Բայց քանզի անկեալ էր պարսպարն
 ճայոց ի մեծ պարերազմին, ոչ ոք գոյր
 (պարսպեթ և ի մէջ գլխաւոր) յոր (լեցեալ)
 ժողովին գունդք մատուցն: Թեպէտ և
 15 բազում այն էր որ սպարեցան՝ քան թէ

տա), ճա նստոյի ճճճճճճճ ճճճճ ճճ-
 ճճճճճճճ ճճճճ. Լձձ ճճճճճճճ (Սոտրոյ-
 5 ճճճճ) Լձճճճճճճ ճճճճ, ճճճճճճճ-
 Լճճ և ճճճճճճճ ճճճճ Լձճճճճ
 և ճճճճճճճ ճճճճճճճճ, Լճճ-
 Լճճ (ճճճճճճճ ճճճճճճճ) և ճճճճճ-
 5 ճճճ ճճճճճճճ, ճճճճճճճ Լճճճճ
 և ճճճճճճճ, ճճճճճճճ Լճճճճ
 և ճճճճճճճ (ճճճճճճճ ճճճճ) ճճճճճճճ
 5 ճճճճճճճ (Լճճճճճճճ ճճճ), ճճճճճճճ

ճճճճ ճճճճճճ ճճճճճճ ճճճ ճճճճ-
 ճճճ ճճճճճճճճ ճճճճճճճ ճճճ ճճճ-
 5 ճճ, (ճճճճճճ) ճճճճճ ճճճճ, ճճճճ-
 ճճճ (ճճճճճճճճճ ճճճճ) ճճճճճճ
 5 ճճճճճճ (Լճճճճճճճ ճճճ), ճճճճճճճ

Նահարակարն և; ի սարսիկ BC. 11 հունասւ D; Կրտոնսւ D; էր սճ. BDF; երկոյունս կող-
 մանցն (կողմանց B) DDQ, երկոյունս կողմանց KNO, կողմանց երկոյունս GY, կողմանց
 երկոյունցն U) կողմանցն երկոյունցն; անկեղոյ NOQRSDXEL, սճ. GJ; որ A' BCEJ K L N O P
 Q Y" որք; մնացեալքն A' BCEG J K M N O P Q R S T Y", մնացեալն D, մնացեալ U] մնացեալք.
 1 վարնեալք] վարնեալ D] K N P, վանեալք Y"; ցրուեալ J N, ցնորեալ D; լինէին սճ.
 CD E] էին GJ; ի լեռնադաշարս Y"] ի լեռուն և ի դաշար D, ի լեռնադաշարս A' M N O P T, ի
 լեռինս Q X, ի լեռնամէջս O, ի լեռնադաշարս U, ի լեռնադաշարս R, ի դաշարս B E G J, ի
 լեռնադաշար F J K, ի լեռնադաշար E. 2 և յամուրս A' D R T] ամուր; ձորոյն C D E F] K M P
 R T U] ձորոյն; յորժամ] որք R. 3 դարձեալ + անդին BC; միսսանգամ սճ. A' D G H U Y". 4
 և մինչև B F O Q U X E L.; ի մուրս] ցմուրս F U X, ի մուրս D T. 5 արևուն BC] արեգականն;
 ոչ էր կողմն A' D, ոչ եթէ կողմն էր M, ոչ եթէ կողմն է Q T X, ոչ եթէ կողմ էր G J K L M U]
 ոչ եթէ կողմ է; յաղթեաց] յաղթեացն J. 6 սարսպեաց N; և + կամ B C E F M O P R S X;
 7 կողմն A' D J M R T, կողմն էր K Q X] կողմ էր; այլ սճ. S. 6-8 այլ քաջք... մարտնցան
 սճ. A' D; քաջքն M T. 7 ընդ քաջք F J K M P R T; ելեալս D F L P; ելեալք P; և երկոքեան
 C E J K L M N P R S T U Y", և երկոքին Q, երկոքեան B] երկոքին. 8 զպարսպութիւն R; մար-
 5 նեցան] խոսրովանեցան R. 11 Բայց] և և; էր սճ. N; վարսպարն] սպարսպեան E L. 12
 ճայոցն R; մեծ սճ. E L.; պարերազմն F; ոչ ոք գոյր B C S U X] ոչ գոյր; և և այնուհերև ոչ գոյր և
 Q Y". 13 այնուհերև սճ. B; ի մէջ O, ի միջին Q, սճ. B C D F] ի միջին; և ի մէջ այնու-
 5 հերև O; և գլխաւոր F, ի գլխաւորաց D, գլխաւոր ի միջին G J; որ D P. 14 Կունդքն M R T,
 զԿունդքն E J K P, Կունդն և R E L.; մնացեղոցն սճ. E] K L M P Q Y" Y", միացեղոցն U; և սճ. G J O.
 15 բազում այն էին G J L Q Y", բազում այն էին D E] K M P R T; գունդք մնացեղոցն
 A'-Յո ճճճ ճճճ ճճճ; սպարեցաւ BC, սպարեցանն NO, սպարեալ լինէին D] քան]
 5 քանզի Լճճ թէ որ D] K L N O T U X E L., թէ C G J P Q X Y", որ եթէ M, որ թէ F] որ եթէ.

Մեռան, սակայն ցանեալ ցրտեցան,
և (հասեալ) անկանէին ի փոքիս
փոքիս յամուրս աշխարհին և բանա-
նային ի վերայ բազում գաւառացի և
բերդից, զոր և ոչ ոք իսկ առնուլ կար-
բէւ:

Եւ զանոնցն ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

Եւ այս ան անուանք քաղ նահապետ
կապն, որ անուան ի փոքիս կարարե
ցան). Յորդէն Մամկոնենից քաղն Կար-
դան հարիւր երեսուն և երեք արամբք:
Յազգէն Խորխոռունեաց կորովին Խոր-
դէն իննևարան արամբք: (Յազգէն Պա-
լունեաց արին Արփակ յիսուն և ևին
արամբք, Յազգէն Գնթունեաց) զարմանա-
լին Տանար իննևարան արամբք: Յազ-
գէն Դիմարսենից իմաստունն Հմայեակ
բուն և երկու արամբք: Յազգէն Քաղ-
բերունեաց հրաշակերփն (ներսէր) և ևին
արամբք: Յազգէն Գնունեաց մանուկն

Եւ զանոնցն ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

Եւ զանոնցն ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ընդ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

1 Մեռան BCEGJKLMPQRSTU, ցանեալ V անցեալ Q, յանցեալ EKPRU, սե. և, անկեալ U. 2
հասեալ անկանէին Վասեալ էին V, հասեալք անկանէին B, հասեալք C, հասեալք F. Յամ-
ուրս JKMNPT; և սե. GJS. 4 բազում Վամուր BC, սե. DE; գաւառացն BC; և բերդից... կարբ
սե. H. 5 և սե. DJK; ոչ ոք իսկ առնուլ QY, ոչ ոք առնուլ իսկ EJKNPQ, ոչ առնուլ ռՔՕX,
ոչ իսկ առնուլ ռՔ U, ոչ ոք կարբ առնուլ D, առնուլ սե. GJ իսկ առնուլ իսկ ոք. 9 են
անուանք BCDLQ, անուանքն են PUVL. Վանուանց են; Նահապետակաց L, Նահապետ-
կացն K. 10 Նահապետակաց + որ (որք ՎX) անուան (անդրէն FPRSTU) ի փոքիս ինչ
և ի մեծ արարբերովին J. QY) կարարեցան F) KLMNPQ RSTXU, որ ի փոքիս կարարե-
ցան քաղ Նահապետակացն U. 11 Մամկոնենից G, Մամիկոնենից D, Մամիկոնէիցն EJKP,
Մամիկոնէից BFLMNORQX Մամիկոնէից; քաղն Վամուրսակն LY. 12 երեսուն յի-
սուն CN, և յիսուն B; և երեք սե. GJN; արամբք; արեամբն S. 13 Խորխոռունեաց CDJP
SY; կորովին Խորդէն KLRQV, Խորդէն կորովի BGJNOSXEL, Խորդէն U ինչպէս կոր-
ովի. 14 իննևարան C; արամբ BO, արեամբք C; Պալունեաց Վալունեանեաց EJKMOT.
15 յիսուն Վասն BC; արին Արփակ... արամբք A-Մո զոր ոչոտեցն. 16 Գնթունեաց D,
Գնունեաց JKMPRT, Քնթունեաց B, Քնթունեանեաց C, Գնութեանց E. 17 իննևարան C, ինն
և արամբ; արամբ MOT. 18 Կիմարսենից U, Կիմարսենից X, Կիմարսենից D; Հմայեակ
սե. Q, Հմայեակ RT. 19 քան և երկու Վասն BC; արամբ U, արամբք C; Վաղբերունն S. 19-20
յարդէն Քաղբերունեաց... արամբք սե. BC. 20 հրաշակերփն Վաղբերունն LQY; արամբք D.

5 վարոն երևց արամբբ: Ճաղգէն Անձաւ-
 ցեաց արդարն կըսէն կըն արամբբ: Ճաղ-
 գէն Արուանձարայ յառաջաւ գլխն Գարեգին
 երկու հարազապուսքն և ութուբանս
 10 արամբբ: Այս (երկերիւր) ութուոն և կըն
 նահարակք, ընդ ինն մեծամեծ նարու-
 րարուն անդէն ի Կեղուոյն կարարեցան:
 Եւ յարքունի Կասնէն և ի Կասնէն Արթու-
 նեաց և յիւրաքանչիւր աչոյոյ նախա-
 15 րարաց Կասնէն, թող վայս երկերիւր
 ութուոն և կընս, այլ ևս կըն հարիւր
 և քառասուն (այր) որոց դանուանս
 գրեալ են ի դպրութեանն կենաց (որք
 կարարեցան ի նմին աուր ի մեծ պա-
 20 րերազմին): Եւ միահամուռ լինին ամի-
 նայնն հապար երեսուն և վեց (այր)
 որ մեծաւ ճգնութեամբ մեռան ի վերայ
 եկեղեցեաց Քրիստոսի:

տա մուչեստա; ևս ხათესავით ანსავით(თ)
 მართალი ამდინ შვლითა მუყუსენი-
 თა; ևս ნათესავისაგან სურვანძთაჲ(სა)
 წარმაცებულო გარეგინ ორითა თვსი-
 თა ნათესავითა და ათრვამეგითა მუ-
 ყუსებითა. ესე წარჩინებულნი სამეცი-
 ლაათიწმეგენი (აღვილსა მას ბრძო-
 ლისასა დაეცნეს), და ცხრანი დიდთა-
 გან ნახარართა მასვე აღვილსა აღე-
 სრულნეს. და სახლისაგან სამეფუთჲსა
 და სახლისაგან არწონთაჲსა და სხუა-
 თა მრავალთა სახლისაგან ორას ოც-
 დაჩვდმეგენი და სხუანი შვლას ორმე-
 თცნი, რომელთა სახელები წყრილ
 არს წიგნსა მას ცხოველთასა. ხოლო
 ერთბაშად აღორაცებოიან ათას ოცდა-
 თერთმეგენი, რომელნი დიდითა მოღუა-
 წებითა მოიხრნეს ზედა (წმიდათა) ეც-
 ლესითაჲ ქრისტესსთა.

1 ზოგიერთ ნუსხაში «წარჩინებულ ნათესავთა» სიტყვებში წინაუქმობაა.

24 ნომრისაგან EP.

1 երկვ. ԷԷ.; արամբ. O, արեսამբ. C; Անձաւացեաց C, Անձևացեաց B, Ընձաւեաց KM, Ընձայ-
 եաց EJPRT, Ընձուց LQY", Ընձայնոյ J, Ընձայնոց QSUՆ, Ընձայնոց N, Ընձայնուց A', Ըն-
 ձայնոյ GO, Ընձաւենեաց D] Ընձայունեաց; արդար Q; արամբ. O, արեսამբ. C. 3 Արուանձ-
 րաց A', Արուանձարա EJKP, Արուանձարայ RST, Արուանձարայ O, Արուանձարայ D, Արու-
 անձարայ DGJ, Արուանձարայ F] Արուանձարայ; առաջաւորն D. 4 հարազապուսք BCN, հա-
 րազապուսքն DO; ութուբանս ES, իննկպանս Y", ևթուբանս N, ևթնկպանս O; წარձարե-
ծրլո. ճահարակս LQUY"; և կըն նահարակք ընդ A'-ն յօրս պոսեցն; ընդ ახ. DGJ;
 ինն]նմին O, նմին և N, սոցին և EJKMPRT, ახ. BC; մեծամեծ] մեծ DGJ, մեծամեծք P; նա-
 խարարան A'UX, նախարարովքն D, նախարարք EJKMOT, նախարարաց BCN, նախարար-
 րաքն GJ] նախարարքն, ընդ ինն... նախարարան ახ. LQY". 7 որ անդէն BCMSTUX; ի Կեղ-
 ւոյն ახ. LQY"; կարարեցան + ի մեծ պարերազմին LQY". 8 յարբունի ახ. B; Կասնէ A', ახ. B;
 և ի Կասնէն ახ. MQTUXY"; ի Կասնէն ახ. L; Անձրունեաց D, յԱրթունեաց LQY". 9 այլոց ახ.
BCEJKLFRQTY" ԷԷ., յայլոց A'DGJNOUX; նախարարաց Կասնէ BCJLMQSTUX ԷԷ.] նախարար-
 րաց Կասնէ DORY". 10 վայս] զայլ UX, և այլ ԷԷ.; երկերիւր ութուոն և կընս + որդիս LQY". 11
 կըն BCER; կըն հարիւր] երկերիւր GJ. 12 և քառասուն ახ. D; որոց DLQ, ახ. J, որ BC?
 որք; անուանքն DLQ. 13 գրեալ են A'DGJQ, ახ. Y", իւրաքանչիւրոց EJKLMPRT] իւրաքան-
 չիւր; ի դպրութեան X, ի դպրութեան A', ի դպրութեան Y"] ի դպրութեան: ի դպրութեանն
 կենաց] յերկինս LQ; կենաց A'DGJQ, կենաց գրեալ են յերկինս Y"] կենաց գրեցին; որք կա-

ხოც კორაყვიციჳს ანკანსქრ (კანსძ
სლორ) სრსჳ რაყარჳ (ჩისჳ ჩარქრ)ჳა-
რასათნს და ჯორჳ (არჳ: ხნს აჳრ ი სოყა-
რს) ი მსხ იყაყოლსორაყვი სქრ, კასს
იოთჳ და (კარქრ) კოჲ ი სორ სოყვიყა-
სოღკლას სხისოღკლორჳ: მასსოღკლას
ქრსს სერსს კანსინსარქრს ჩაროლსხს
სქრსოღკარქრს სოროჳ კსოქრს კანს
კსოქრს, და სქრსოღკლ კასსრს ოღკლორჳ
ქოროჳ სქრსოღკლ² ჩრასოღკლსოჳ სოკანსანსქ
ი სოყკანსქ სქრქრქრ და სქრქრქრქრს (აჳრ),
იოჳ სოკოღკლსქრს და სოქრს. «ფინსოღკლ
კქრს სქრ ოღკლორს ძს. კი მქრსქრს.

ხოლო უარიხმყოფელოთავან, რ-
მეღონი დაეცნეს, - ოლხ ათას ორმოც-
დასჯ მდიდარ ქატიოსანთავანნი, რამ-
ლოსათვსჳა ფრიად ვანჩისხნა მუშჳან
ნივსოღკლავარტ, იხილა რაჳ, რამეთუ 5
მვლ ნაწილად უმეტეს მონსრნეს გუნჳ-
ნი იგი მისნი, ვიღრქლა ანა გუნდნი
სომეხთაჲ, და ნაწყუეფი (რაჳ მოვი-
და) სიძავკრთავან. და მითწინეს მ-
თა ძალოთავანი სპარსთაჲსა და ფოციოთ 10
აღრთჳყვი, რაჳთა მმვლოზა ვყოთ (ოქრქ-
თანა). ხოლო მათ მიითჳაღიქს და იმი-
ნეს მათი. მაშინ ვრძანა (უმჯგოლ-
მან მან) მონსრჳჲ მათი. ხოლო იყ-
ვიეს მონსრქრთენი იესი) ორას ორმოც 15
დაცამეტნი, რამეღონი ლაღადგდეს

1 ამას ქვეშეთ ტექსტი მარტო მთვლე წიგნებს მთავრებს.

2 91, 10 - აქამდის სავითხავის შემდგენელს ეკუთვნის.

ყარხყანს ი სძრს სლორ A', ი სძრს. სლორ და სოქრა კყოარსყანს LQY'', კყოარსყანს
ი სძრს სლორ D, და ი სძრს სლორ S] ი სძრს სლორ; ი მსხ ყყოარქრყოქრს ABCDS] ქრს
OQRTUY'', ი მსხ ყყოარქრყოქრს S] მსხ ყყოარქრყოქრს. 15 ყყოარქრყოქრს + კყოარსყანს BC;
და იო (ოქრ Y'') ნს LQY''; მჩაფამოღკლ CEFJMKNPRST; კხს B, კხს A'GJX, აფს. LQY'' [ქრს-
ქრს; სქრსოღკლს CEFJKMPRTXL, სოქრ-სოქრს O, აფს. A'D] [სოქრსოღკლს. 16 ჩაყოარ და A'CDJK
STXL.] ჩაყოარ; და კვს] ოს კვს J'; აჳრ აფს. JKLMNOPQTXL. 17 ოქრ A'; მსხო [D. 17-18 ოქრ მსხო...

ჩრხოროსი აფს. BCS]JKLMNOPQRSTUY''; მსოღკლ... ჩრხოროსი] ი ქრსო, სლორ სქრსოღკლს და სლორ
ჩაყოარსოჳ ყყოარქრყოქრს და კყოარსყანს ი ჩრხოროსი მხოლო D, კასს სლორ ჩაყოარსოჳ
ი ქრსო, სლორ სქრსოღკლს ყყოარქრყოქრს კყოარსყანს ი ჩრხოროსი A'.

1 ჩსკ... ანკანსქრ A' მძავრ ივითხავის კორაყვიციჳს D] ი კოღკლს ანჩაყოარსოჳს LQY'',
ი კოღკლს ოღკლორსოჳს აღკლს O, ი კოღკლს ოღკლორსოჳს და ჩრხოროსოჳს XL.] ი კოღკლს ოღკლორსოჳს;
ანკანსქრ] ოქრ მხოლო D, ანკანსქრს J, ანკანსქრს S] LQY''; კანს JM. 2 ჩაყოარ JMNXL.] ჩაყოარჳ; ჩა-
ყოარ + და CEFMPQT; ჳაჳასოღკლ A'BCDJK] და ჳაჳასოღკლ. 3 ჯოქრ BCSJ; აოქრ A'SUX, აფს. S] აჳრ;
აოქრ + და აჳქ D, + და S] LOQY''; აჳრ აფს. S] ; ი სოყკანს აფს. A'D SJ. 4 ი მსხაფს BCLQY''; ყა-
ყოლოლორსოჳს BQSDNOSUX] ყყოარქრყოქრს; [ქრს] სქრს L, აფს. DSDS. 5 ოქრს და აჳსოქრს BC, და
აფს. A'D SJY''; კარს + ჩსკ O, კოქრ] ჩსკ E] KLMNPQR, აფს. Y''; სოღკლს ი სორ L, ი სორ
სოჳს N, სოჳს და D, სოჳს და C, ი სორ სოღკლს U, სორ სოღკლს B. 6 სოღკლს A'CE
KLQSUXY''; სხისოღკლორჳ A', სხისოღკლორს JKMQR, სხისოღკლორჳ BCDX, სხისოღკლორს
D, ჩსარქრს ჩაყოლოლორს C, სხისოღკლორს F; სხისოღკლორჳ + ოქრ ოღკლორსოჳს სქრ
ყოლოლორს ოღკლორს სჳ მანსოღკლ] ოღკლს Q, აფს. A'D SJ. 7 ქრს] კოქრს და Q, კი A'D SJ; კანს-
ინსარქრს აფს. BCD SJ] კანსოღკლორს A'; კყოარქრ A'BCD SJ. და სქრსოღკლს აფს. CFA', სქრსოღკლს

ანოანენ გრხაღ ხს ი გირა კხსაგ ი ფათა ცმსისა. და მრავალნი იწამნეს ქუეყა-
 (ს ი ფილიპინს ჰაარ ს) იოჲლი (ს სორგ ნასა სომხითისასა სადიდებელად ქრის-
 ჰოგლინს აქაჲ ს შიკუ ს) ქაღყესასა ტესა, რომელთა სახელები წერილ არს
 ქაღყესი, ამჲს: წიგნსა მას ცხოვრებისასა (აღსარები-
 5 თა მართლითა წმიდისა სამებისაჲთა, რომლისაჲ არს დიდებაჲ) უკუნითი უკუ-
 ნისამდე, ამჲს.

1 იოჲ ანოანენ... კხსაგ მს. D. 2 ფილიპინსა D; ი გირა] ი ფილიპინს F. 3 ს ჰოგ-
 ლინს სორი D; ს შიკუ მს. D. 4 ქაღყესი მს. DF; ამჲს. მს. F.

ქ. სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილება
 ქ. სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილება
 შიდა საქმეების განყოფილება და შიდა ურთიერთობების
 განყოფილება
 თბილისი, 2023 წლის 15 იანვარი

აქ მოხსენიებულია სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილი წესები, რომლებიც ეხებას სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილ წესებს, რომლებიც ეხებას სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილ წესებს...

აქ მოხსენიებულია სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილი წესები, რომლებიც ეხებას სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილ წესებს, რომლებიც ეხებას სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის განყოფილების მიერ დადგენილ წესებს...

¹ ამის წინ უნდა მოთავსდეს შემდეგი მე-8-ე: « წამეზაე წმინდა შუშინიისი...» (მოკლე წიგნი), რომელიც უკვე გამოქვეყნებულია (ნ. იაკობ ტურბაველი - მარტვილი და შუშინიისი... თბილისი, 1938 წ. გვ. 49-53).

² ვერცხლი ნებისმიერ - DEFSJHMNOTPQ. - ამის წინ მოიხსენიება ციქსტა, ნ. შინიშენი გ 1 -4 ჩ ქვეყნის სრული სიღრმის ხედი და დასრულდა ზემოთ, ვინც ასახავს ხუთ სახელმწიფო უწყისი ადმინისტრაციის; ქვეყნის სრული სიღრმის (სიღრმის R, სიღრმის T + დასრულდა Q) DHOQT; ქვეყნის სრული სიღრმის (სიღრმის J) ვინც ასახავს ტ (ნ. კ) რაიმე (რაიმე J) სახელმწიფო JKM; სრული სიღრმის სრული სიღრმის (სიღრმის P; სახელმწიფო: ქვეყნის სრული სიღრმის სრული სიღრმის (სიღრმის J) FJ; ქვეყნის სრული სიღრმის (სიღრმის Z), რომელიც სრული სიღრმის ჩ ზემოთ ჩ სრული სიღრმის P. 2 სრული სიღრმის U; რომელიც R. 8 სრული სიღრმის N; სახელმწიფო ქვეყნის სრული სიღრმის N; სახელმწიფო სრული სიღრმის D, სახელმწიფო (საქმის MO) სრული სიღრმის HMO, სახელმწიფო სრული სიღრმის P, სრული სიღრმის RZX. 9 სრული სიღრმის U, სრული სიღრმის (სრული სიღრმის X) WX] სახელმწიფო სრული სიღრმის; დასრულდა ქ R WZ; სახელმწიფო U, სახელმწიფო DMRSX, სახელმწიფო HQZ, სახელმწიფო TU; სრული სიღრმის სახელმწიფო W სრული სიღრმის FSPB, სრული სიღრმის W, სრული სიღრმის Z; ქვეყნის;

1 Լուսինային ձևերի պատրաստման բարձունք,
 2 ընդամենը երեք ժամանակ և սրով և փայտե
 3 հրամայես կորուսանել զանուանեալսն քրիս-
 4 տոսեային, մանաւանդ որք յաշխարհէն
 5 հայոց հասեալ են այսր՝ ազարք և ռա-
 6 ժիկք հեծեալք, որք առաւել թշնամի են
 7 կրակի և մոգութեան, և ոչ են զաւրա-
 8 ցեալ լինի պատրաստեալ սարուածոցն»:
 9 Իսկ ամբարիշտ Սաղաւորն հրամայէր
 10 հրովարտակ առաքել ընդ ամենայն կող-
 11 մանս արեւութեան իւրոյ, եթէ «Մի ոք
 12 իշխեսցէ անուանել զանձն իւր քրիս-
 13 տոսեայ, ապա եթէ ոչ՝ սրով և հրով և
 14 փայտիւ դարեացի. իսկ որք կատարեն

15 ընդհանրապէս ինքնուրուի մտաբեր-
 16 անքան ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 17 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 18 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 19 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 20 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 21 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 22 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 23 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 24 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-
 25 ձիւնս ինքնուրուի մտաբերանքս ին-

լամնայն N; և] զոր WZ; Կրակեայ ձև. Q. 11 մոգպերացն FHMNOTUXPB.] մոգպերացն; տմո-
 12 գուցն և մոգպերացն Q; և MRSUWXXZ, մախայիս ընդ այն Q] ձև. 12 վարդապետով ՍԵ-
 13 14 թագաւորին + այսպէս Q; և լուսն ՍԵՅԹ, ասելով թէ ՍՍ, ասելով եթէ ՄԵԲԵ.] ասելով. 15
 16 լինին D; արեւութեանդ] թագաւորութեանդ N, ձև. WZ; քոմ] ձեզ արքայ քաջ WZ, ձերոմ
 17 EՅԹ, քո FJ; դէնիմազրեան W, դենիմասդէն Z, դենիմասրեայ S, դենիմասրեայ ՔՍ, դենի-
 18 մազրեայ P, դենիմասրեայ N, դենիմասդէն MՁX, դենիմազրէն DՕԹ, դենիմազրէն FJ,
 19 դէն մեր ասրէն K] դէն մեր ազրէն. 16 կործանեցան S, կործանումն H3 դիցախառն EFJK
 20 NOPQRUWXXZ PB.] դիցախառն; և դիցախառն ձև. S.

1 պատրաստեալ նախնեացն ձերոց R; նախնեաց MNQXPB; ձերոց ձև. ՍԵ, պատրաս-
 2 տմոսեայն ՍԵՅԹՍՍՍՍ] պատրաստեալ; պատրաստեալ + փոքրեացն և EJJHKP; տարածան պա-
 3 տրաստեալ Ս. 2 զի] և Q, ամենեքին DEJHKOPUW; ի քրիստոնէութիւն] քրիստոնէութեան
 4 D, ի քրիստոս WZ, քրիստոնէութեամբ T; տարածան WZ] կործանեցան; դարձան + և զա-
 5 տրաստեալ մեր մոռացան WZ. 3 և ձև. DՆՈՂԿՏՍՍՍՍ; եթէ] թէ Z; տարով և հրով EJJ
 6 MRSUWZ, և փայտիւ] և քանիչանալք Q, ձև. WZ. 4 հրամայես ձև. MSUX; կորուսանես
 7 MQRXSUX, կործանել P, մաշես WZ; զանուանեալ MՕՍԻԲԵ, ձև. EFGJJKHKPQ; քրիս-
 8 տոնեայսդ ՄՕՂՔՏԻ, քրիստոնեայս DՏՍ, քրիստոնեայսն + զայսոսիկ S, + զայնոսիկ ՄՔ
 9 ՍՍՍ. 5 մանաւանդ + զայնոսիկ QՍԻ; որ MNQXSUXPB., զորս WZ, յաշխարհին EK. 6
 10 հայոց + այս DՏՔՍՍ, ասր KQ; են] կան ՕՂՔՏՍԻ; այս ձև. S; տայս հասեալ են FJ
 11 KՏՔԵ., այս հասեալ կան ՄՍՍ; ռամիկ DKNQRX, ձև. P. 7 հեծեալք ձև. DEJKPQ, հե-
 12 ձեւազարք P.; թշնամիք EJJHKOPQU; են] լին DEJHKPU; են + պատրաստեալ ՕՔ. 8 մոգու-
 13 թեան Ս. 6-8 ազարք և... մոգութեան ձև. WZ; և ձև. FGSJMQRSWXXZ PB.; և ոչ եւ] որ-
 14 պէս ՍՍ; զաւրապէս MRSUX. 9 լինի ձև. JHKMU, լինին FGSJ, եղեն DՆՂԿ, եղին Q
 15 WPB., կային Z; պատրաստեալ] պատրաստեալ DՂԿ; սարուածոցն DՄՆՕՂՏԻԲԵ., սարու-
 16 ձոցն F, զարուածոցն RSU, ձև. Z; սարուածոցն + մերոց DEJHKPT. 10 ամբարիշտ]

ყრამანსა მერ **ა** მსხარხს ყერას **ა** **ა** დიოქოსქის¹ რარბ² **ა** ყაყოო³ **ა** მხბ⁴ ხქსამოქმთან⁵ არძანს⁶ ქეხს⁷:
ნნე, ხოლო რომელთა აღასრულონ *ბრძანებაჲ* ჩუენი და აღიღონ *ცეცხლი* და მსახურობაჲ *მოვუთაჲ*, *საჭლომგლითა* და *ჭატვიითა* დიდისა *მფლობელითა* 5
ბასა დონ *იქმნენ*».

სახელოს-დებად თავით თვით ქრისტი-
 ანედ, უკუეთუ არა, მახვლითა და ცე-
 ცხლითა და ძელსა მიცემითა დანსაჯ-

სუმარხერს **ქ**ხერ *ჩაქათონს* **ქ**ჩუ-
 ყონსქეჲ, **ქ**ი ყსანქქის¹ ასანსარხს² ყრას-
 ჰსისაჲ **ა** ყაყონსქის³ ყტსყტს⁴ მა-
 როსამჲრ⁵ . აჲქ *ქაქენ* ყსანქქის⁶ **ა** სო-
 ნქის⁷ *ჩამარქის* *ყრანსქანს* **ა** *ყმარ*
ღყო *რანს* *შაქოქი*, *ხ*ქ *«**ი**ქ მარ **ა***
ოქ *ხხეოქმქის* *ყარქ* *მქსქს* *ყმწე* *ქ* *ყი-*
ოქის *ყრიყოქ*» **ა** *ქ* *ასყყო* *მარ-*
ოსამ **ა** *ჯარჯარანსაჲს* *ყანსყ* *რ-*
ქის *ძაქანსყესყო* : *ყ*ოქ *იქ* *ყ* *ყ* *ყ*
ყსაქ *ქ*ხერ *ღმარყოქმთანს* *ქქსა-*
მქის *ასანსარქის* *ქოყოქონს*, *ყ*ყოყ-
დონსქ *ჩაყოყ*, *ოქ* *ქ*ის *ასყჩას* *ძა-*

ამის ვამო იქმნი *ღვეწულემა* ქრის-
 ტიანეთაჲ, *ჩამეთუ* *იკუემგმოდეს* *უსა-*
ზომლოთა *ტარჯქითა* და *მოსწყედდეს*
ფერად-ფერადითა *სიკუდილითა*, *ხოლო* 10
ქმენნი *ჯჯრჯვნოსან* *იქმნებოდეს* და
არად *შეძნაცხდეს* *სიკუდილსა* და *სა-*
ტარჯქვლთა *მათთა* *სიკუყსაჲჭ* *მოცო-*
ქქილისა, *თუ* *«**ვ**ინ* *ვანმამოქნეს* *ჩუენ*
სიკუდურელსა *ქრისტქსსა*, *ჭიმან* *ანუ* 15
იჭროეზმან, *და* *შეგდგომი* *ანისი*
და *ქარმავალითა* *ძით* *სიკუდილითა*
და *საჯან/ველითა* (*დაღვეწადითა*
მოვიგნეთ) *ქარუჲჯანნი* *კუყოღნი* (*და*

ყიქ **ა** *ასანსარქის* *ოქ* ; *ყიქ* **ა** *ამარხოქ* *ოქ* ; *ამარხოქის* *აქ* ; *ქოყოქონს* *ახ* ; *ქოყოქონს* :
 ყსანსარქის *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ; *არამაქსაყ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ; *ახ* ; *არამაქსაყ* *ყოქმანსი* *აქ* .
 11 *არქოქყოქოს* *აქ* *აქ* *აქ* ; *არქოქყოქოს* *აქ* ; *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ; *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ; *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ;
არქ *აქ* ; *არამაქსაყ* *აქ* ; *ყოქმანსი* *ყოქი* *აქ* ; *ყოქმანსი* *აქ* . 12 *ყოქმანსი* *აქ* , *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ;
ყოქმანსი *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* , *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *აქ* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *აქ* *აქ* *აქ* *აქ* ;
აქ *აქ* *აქ* . 13 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *აქ* , *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* .
ყოქმანსი *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* . 15 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 16 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 17 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 18 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 19 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 20 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 21 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 22 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 23 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 24 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;
 25 *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ; *ყოქმანსი* *ყოქმანსი* ;

5 2. აუფ Բրիսրոսի, առաքել առ Նոսա (դառով
 և) նենգութեամբ Նախարար զոմն և գրեր
 3 3 րոպարպակ այսպէս. «Յազկերպէ յաստու-
 4 4 անոց հառասարէ և յարքայից արքայէ
 5 5 առ սիրէլի ծառայս մեր ազարսդ և
 6 6 ռամիկ հեծեալսդ. աշխարհիդ չայոց, որ
 7 7 ի մարվոյ էք, ողջոյն հասցէ ի մերմէ րե-
 8 8 րուրենէս: Յիշեցաք զվասարակս ձեր և
 9 9 զքաջութիւնս, որ առ թշնամիս մեր. և
 10 10 կամիմք պարուով արձակել զձեզ յաշ-
 11 11 խարհն ձեր, զի (րեսեալ եղբարց ձերոց)
 12 12 առաւել վուրասցին ի ծառայութիւն մեզ,
 13 13 միայն զի վուրով հասանիցէք ի դուռն
 14 14 արքունիս:»
 15 15 Յպօտ յճրտա միմարտ հրդեհա, զա զրոյն յա
 16 16 ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն
 17 17 յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն
 18 18 յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն
 19 19 յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն
 20 20 յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն յա ճուրջոյն

1. დავიძვედრნეთ (საუბრეები საუბრეები).
 2. ეს რაა იხილა მტერმან ჭეშმარიტები-
 3. სამან ეშმაკმან გუნდისათვის აზნაურთა
 4. სომხითისათა, რომელ არიან სახეპურთ-
 5. ნი მონანი ქრისტეისნი, მიავლინა მათა
 6. ზავუთით წარჩინებულნი ვინმე და მიწერი
 7. წიგნი ესრით: «ეზდაგერლის მიერ ხწ-
 8. რისა ლმერთთადას და მეფეთ-მეფისა
 9. საყუარელთა მონათა ჩემთა აზნაურთა
 10. და ჩინებულთა მკვლართა მიმართ ქუე-
 11. ცანისა სომხითისათა, რომელნი ნაწილი-
 12. სა ჩემისანი ხართ, მშვიდობა თქუენდა
 13. უფლებისა ჩემისაგან. მოვივსენენით შრ-
 14. მანი თქუენნი და სიშენენი, რომელი
 15. 16 17 18 19 20

16 16 17 17 18 18 19 19 20 20
 1 1 2 2 3 3 4 4 5 5 6 6 7 7 8 8 9 9 10 10
 11 11 12 12 13 13 14 14 15 15 16 16 17 17 18 18 19 19 20 20
 21 21 22 22 23 23 24 24 25 25 26 26 27 27 28 28 29 29 30 30
 31 31 32 32 33 33 34 34 35 35 36 36 37 37 38 38 39 39 40 40
 41 41 42 42 43 43 44 44 45 45 46 46 47 47 48 48 49 49 50 50
 51 51 52 52 53 53 54 54 55 55 56 56 57 57 58 58 59 59 60 60
 61 61 62 62 63 63 64 64 65 65 66 66 67 67 68 68 69 69 70 70
 71 71 72 72 73 73 74 74 75 75 76 76 77 77 78 78 79 79 80 80
 81 81 82 82 83 83 84 84 85 85 86 86 87 87 88 88 89 89 90 90
 91 91 92 92 93 93 94 94 95 95 96 96 97 97 98 98 99 99 100 100

1 1 2 2 3 3 4 4 5 5 6 6 7 7 8 8 9 9 10 10
 11 11 12 12 13 13 14 14 15 15 16 16 17 17 18 18 19 19 20 20
 21 21 22 22 23 23 24 24 25 25 26 26 27 27 28 28 29 29 30 30
 31 31 32 32 33 33 34 34 35 35 36 36 37 37 38 38 39 39 40 40
 41 41 42 42 43 43 44 44 45 45 46 46 47 47 48 48 49 49 50 50
 51 51 52 52 53 53 54 54 55 55 56 56 57 57 58 58 59 59 60 60
 61 61 62 62 63 63 64 64 65 65 66 66 67 67 68 68 69 69 70 70
 71 71 72 72 73 73 74 74 75 75 76 76 77 77 78 78 79 79 80 80
 81 81 82 82 83 83 84 84 85 85 86 86 87 87 88 88 89 89 90 90
 91 91 92 92 93 93 94 94 95 95 96 96 97 97 98 98 99 99 100 100

(Արդ) իբրև լուսն զհրաման թագաւորին և զբանս նախարարին, (այնուհետև) գիրացին զգաղութիք ներս թշնամոյն, որ հանապազ մարտնչի ընդ ծառայս Աստուծոյ, յուրի անկեալ գնացին. և հասեալ ի կիցս ճանապարհին, որ զարանէր յաշխարհէն հայոց, խորհուրդ աստուածային շնորհաց ի վերին զաւրութենէն ի մէջ անկանիւր: Եւ ժողովեալ րբէր Արոմ Գնունի իւր ազարաքն (և րբէր Մանածիրս Ռշարունի) խորհուրդ կալան առ միմեանս. և սկսան այսել. «Մեք գիրեմք, զի կոչէ զմեզ ամբարիշտ թագաւորն, զի հնազանդեցուցէ զմեզ իւր խաւարային խորհրդոցն, և արասցէ զմեզ խաւար փո-

շտարկս յեթա ծրծանցեմա զոյ մեքսաղ և սոցայրանի մոցոյնցունս միցան, ցղոնեմ պչնցն օղմաղ-ճպոտցեմընի օնան թղերնանի, ճոմղի մարանն թծրճչն մոնտա ըմրտոնտա, ճրնցմարտնցն ցն- 5
 սա. և զտար միոյնցն ցանսպոպղնս ցնտանս, ճոմղի ցանցմարցնողս ն-
 ճղցարտացան սոմնտոնտա, ցանոճր-
 նցն սոմրտոմտա մաղլոտա, ճցարճա-
 մտա ժաղտա, և մցոյնոնն յղաղ- 10
 ման անցոմ ցնցնման տչնի անաւրնի,
 և տմղցն յրտոցրտան և ուրցն սոցայրաղ:
 «Իղցն յրցոտ, ճամղոյ միցն իղցն
 յմղղղա զոյ մեքս, ճաղտա և ճղա-
 մարհոլնցն իղցն տչնս ման և ճնցղ- 15

ԲԳԵ, մեծով պարուով և ճոխութեամբ ԾԹ, մեծաւ պարուով և ճոխութեամբ ՈՐԲ.] մեծաւ ճոխութեամբ. 11 զճեզ սե. Ո; ճեր + զճեզ Ոյ զի սե. Ո, զոր Օ; րեսանելով ՄՂՐՏՄՄՄ. 12 առաւել և և զի Ծ, առաւելեալ զի Թ; փութացին ԾՄՈՂԹՄՄ փութացն; ի ծառայութիւն մեզ Բ, ի մեր ծառայութիւնն Ո, ի մեր ծառայութիւնս ԾՂԹՄ, ի մեզ և ի մեր ծառայութիւն ԲԲ.] ի մեր ծառայութիւն. 13 փութով + այսր ԾԹ; հասցեն ՄՂՄ, հասցին Տ, հասանիցին Ղ; ի դունն արքունի սե. ԾԹ. 14 արքունի] արքայի ՕՄ.

1. լուսն Թ, ընթերցան նոքա ԲԲ.; զհրաման ԾՄՈՂՄՄԲԲ., զբանս ԲՂՄ, բան Տ] զհրամանս. 2 զբան ՄՄՄ, ի բանից Ղ, զպարագամս ՄՂ, սե. ԲՂՕ; նախարարին սե. Օ, ղնախարարին ԲՂ, նախարարացն Բ ղնախարարին Թ; այնուհետև և և Օ. 3 զգաղութիք սե. ԾԹ, զգաղութիք Մ; զներս ԾԹ; թշնամոյն] շարին ԾՄՈՂՐՄՄՄ. 4 մարտնչի ր ՄՂ; ծառայն ԾՄՂՄՄՄ. 5 զնային ՄՂՐՄ; հասեալք Թ, հասին Ծ. 6 զարանիւր ԾԲՈՂՄՄ ԲԲ., զպարուցանէր Ո] րանէր. 7 ի յաշխարհն ՏՂՄՄ ԲԲ., յաշխարհէն ԾԲՄՈՂ, աշխարհին Ղ] յերկիրն; յաստուածային ԾԹ. 8 շնորհաց ԲՄՂ; օ ի վերին շնորհացն Ս; շնորհացն ի վերին] խորհէին Օ; ի վերին զաւրութենէն ԾԹ, ի րեսչութենէն վերին զաւրութեանցն ՈՕ, ի րեսչութենէ վերին զաւրութեանն ԲԲ., ի վերին րեսչութենէն զաւրութեանց ԲՄՂ, ի վերին զաւրութեանց Ս, ի զաւրութեանցն ՄՄ, ի վերին զաւրացն Մ, վերին զաւրութեանց Բ, վերին զաւրութենէն Մ] ի վերին րեսչութենէ; ի վերին զաւրութենէն սե. ՂՏ. 9 Արոմ և Գնունի ԲԳԵ] Արոմ զպունդն յիւրով ՄՂ; ազարովք Բ, ազարուցն ԲՄԲԲ.] ազարովքն; և րբէր ԾՄՈՂՄՄ] և; Մանածիրսն Ռշարունի ԲՄ, Մանածիր Ռշարունի ԲՂ, Մանածիրսն Ռշարունի ՄՂ, Մանածիրսն Ռշարունի Օ, Մանածիրսն Ռշարունի Ո, Մանածիր Ռշարունի (Ռշարունի Ծ) ԾԹ] Մանածիրն Ռշարունի. 10 Ռշարունի + իւր ազարովքն ԾՄ ՂՐՏ, + իւր ազարաքն ՄՈ, + իւր գնդան ՄՂ, իւրովք ազարաք ԲԲ., խորհուրդ կալեալ ԾԹ; խորհուրդ կալան առ միմեանս] աստուածային շնորհացն Ո. 12 և սկսան ասել այսպէս ՄՈ ՕՂՄՄՄՄՄԲԲ., և ասեն այսպէս Տ; ասեն Ծ] և ասեն; մեք սե. ՄՂ; գիրեմք + զպիղծ և զանարէն թագաւորն ԾՈՂՄԲԲ. 13 զի + վանս այնորիկ ՕԲԲ.; զի սե. ՄՄՄ; կոչէր Ս; ամբարիշտ թա-

ելից մեղուք. ոչ վարձուրեալ (յառմամանակեայ) մահուանէլս ըստ ձայնի սրբոյ անբարանին՝ որ ասի. Մի երկնչիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմին և զոգին ոչ կարեն սպանանել: Այնուհետք յանձն արարեալ լինիեանս սրբոյ՝ երրորդութեանն, դէմ եղեալ գնացին յաշխարհն հայոց:

Եւ յայնչեալ ճիճոնա ևս յայն ժողովոցն իսկ (այսպ) հասեալ համբան ի գոռն արբունի, արձակէր գունդ բազում զկնի նոցա. և հրաման րուեալ զնոսա զամենեանս սրով սպանանել: Իսկ սրբոյ երանելեացն հասեալ յերկիրն հայոց՝ յաշխարհն Անձաւացեաց, և գրեալ ի զայ-

նից գրտ նշքնաւ (տրդոտա (և տիպեց): «Ինչ մեղքն ըստ ժողովոցն յարեալսն սրբոյ անբարանին՝ որ ասի. Մի երկնչիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմին և զոգին ոչ կարեն սպանանել: Այնուհետք յանձն արարեալ լինիեանս սրբոյ՝ երրորդութեանն, դէմ եղեալ գնացին յաշխարհն հայոց: Եւ յայնչեալ ճիճոնա ևս յայն ժողովոցն իսկ (այսպ) հասեալ համբան ի գոռն արբունի, արձակէր գունդ բազում զկնի նոցա. և հրաման րուեալ զնոսա զամենեանս սրով սպանանել: Իսկ սրբոյ երանելեացն հասեալ յերկիրն հայոց՝ յաշխարհն Անձաւացեաց, և գրեալ ի զայ-

նից գրտ նշքնաւ (տրդոտա (և տիպեց): «Ինչ մեղքն ըստ ժողովոցն յարեալսն սրբոյ անբարանին՝ որ ասի. Մի երկնչիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմին և զոգին ոչ կարեն սպանանել: Այնուհետք յանձն արարեալ լինիեանս սրբոյ՝ երրորդութեանն, դէմ եղեալ գնացին յաշխարհն հայոց: Եւ յայնչեալ ճիճոնա ևս յայն ժողովոցն իսկ (այսպ) հասեալ համբան ի գոռն արբունի, արձակէր գունդ բազում զկնի նոցա. և հրաման րուեալ զնոսա զամենեանս սրով սպանանել: Իսկ սրբոյ երանելեացն հասեալ յերկիրն հայոց՝ յաշխարհն Անձաւացեաց, և գրեալ ի զայ-

գրեալսն թերչ Ս, Յիսուսի Քրիստոսի գրեալսն թերչ Մ, Քրիստոսի Յիսուսի գրեալսն թերչ ՋՍՄԸ, րեալսն թերչ Յիսուսի մե. ՄԸ. 15 գան] քանիչ Չ ; վայելեալ ՍԴՄՆ.

4 ի թերչ Ս ՍՄՈՂՏՍՄՄԸԸ ՔԲ ; զարձուրեալ ՍԲԿԻԴԻԸ, զարձուրեալք ՄՄՈՍՄԸ, զարձուրեալք Ջ ; անձամանակեայ Չ, յարձամանակեայ Մ, յարձամանակեայ + երկնչոյ ՄԸ 2 մահուանէն Ի, մահուանէ ՄԸ ; սուրբ Ն ; սրբոյ մե. Օ. 3 ասի + իքի ԲԻԿԻՄՈՍՂՏՍՄԸՔԲ ; երկնչիք ՍՄԸ. 4 յայնչեալք ԲՆԸ, յայնչեալք Ս ; սպանան 2 ; և զմարմին սպանանեն Ս ; վարձուրին ՍԲՏՂՏՍՄԸ. 5 զոգի ՍՍՄ ; ոչ զոգին ՄԸ ; ոչ կարեն սպանանել մե. ՄԸ. 100, 4-101, 5 ի մեղք յարոց մարգարիցն... ոչ կարեն սպանանել մե. Ղ ; և այնուհետք ՂԸ, այսուհետք ԲԵ ; այնուհետք և զմեղքն ՄԸ. 6 արարին Ն ; զմեղքն] զանձինս Ն, մե. ՍՄԸ ; սրբոյ երրորդութեանն ՍԵՄՈՂՏՍՄԸ, սրբոյ երրորդութեանն ՄՂՇ ղիմ երեալ] դիմեալ ՄՄՄ, և գրեալ Չ. 8 յայոյ] լարեալք ՄԸ. 10 այսպ մե. ՂԸ ; իսկ այսպ... ի գոռն] իսկ իբրև սպի եղև այն ՄԸ ; հասեալ համբան ՄԸ, համբան հասանիք ՍՈՂ, համբան փութապեանն հասեալ Ղ, համբան հասեալ Ս] համբան հասեալ ; ի գոռնն Մ, ի գոռնն Ս. 11 արբունի և Ղ, անարբունի Ս, արբունի Չ, անարբունի իբրև իբրև ԲՏ] անարբունի իբրև արբունի ; արձակէր ՍՄՈՂՏՍՄԸ, արձակեալ ՄՂՄԸ ; գոռն ՍՈՂ.] գոռնս ; բազում ՍՈՂՏՍՄԸ, հանձնեալ ՄԸ] բազումս ; զկնի] զկնիք ԲԻԿԻՂ. ՄԸ հրաման րուեալ զնոսա Չ, հրամայէր ՍՄՄ, հրաման անեալ Ջ, հրամայեալ Մ, հրաման արար ՔԲ.] հրաման րուեալ ; զամենեանս ՍՄՈՂՏՍՄԸՔԲ, զամենեանս զնոսա Մ] մե. 1 Յուպանանել + զնոսա ԲՏՂ] ԻԿԻՂ ; սրբոյ նրանիցեացն ՄՈՍՄԸՔԲ, երանելի սրբոցն Ղ ; սրբոցն ՍՄՄԸ] երանելեացն. 14 Կրանելեացն + այնուհետք Ն ; հասեալք ՍՄ ; հասեալ + այնուհետք ԲՏՂ] ԻԿՄՆ-ՋՍՄՄԸՔԲ. ; յերկիրն հայոյ] յաշխարհն հայոց ՄՄՂՋՍՄՄԸՔԲ. 15 յաշխարհն Անձաւացեաց ՍՈՂ, յերկիրն Անձաւացեաց Ն ՄԸ, յերկիրն Անձաւացեաց ՔԲ. ի գոռն Անձաւացեաց (Անձաւացոց Գ) ԲՏ] մե. ; գրեալ + անդ Ղ, + այնուհետք և ՍՄ.

ხელე უბოი ში ქრისანს (ირეზყასკირანს) შიანდნასკან ელინ ქჷარანდანი შიიქ
 რნასკნალ (ს ყტყაყტა ს) რაჟონ დგანსყ
 5 რამქრქალ, სო სო რასნალ ამნსქრქანს
 აო რასარაკ, ბონი კრქნსალ ქანოლორ
 აონქჩნ დსყოოლამ, სე სორსნსალჲ
 ს სმანსქ ყასყომეჩნს ექანსყ სოქიქიქნს ს
 ენსეოქიქნს სქრქანსყ დანსაკარჩჩნ: სს
 10 ს ზოგონს სრქოჲ სოქიქნს სმან ს სსქ
 გნოოს. «სქრანსქ ჲჲ ჲოლჲ, სოქჲ ჲრქო-
 ყოოსსქრქჲ, ეჩ ქლადქლოკჩი ყრსანსქოგ
 ჲჲ სო ორ სნდკყსეჩალ ჲჲ. ეჩ ელყოყ-
 ყარნ დქრ სოგასყქ ყრქრ ჲრქოყოო: სე
 15 ენსკლქნალ ელარსნოქიქნს სსმანსქ სქჩნს;
 რანსკლქნანს შლარქ აონსო სქნსო ორ-
 სოქოქნსამქ, სქრქნს ექანსკყ რეზყოსკყ,
 სოლოქოქნსქოქლ ს სორსნსქოქლ ყქჩქ: სე ს
 შქქ ყჩქრქჩნს ყრსოქლ ექანსქქჩი სქრქნალ

სოფელსა ანძავეთოსასა, და ჰოვეს ად-
 გილსა ერთ(ს)ა მთათასა შუენიერსა
 მარტოდმყოფი ვინმე ქარანძავსა ერთ-
 სსა შინა დამკვდრებულთ, რომელი
 მრავლითა მარხვითა და მოთმინებ-
 თა იქცეულა. ამისა მოიწინეს ყოველ-
 ნი ერთობით და მოუდრიკნეს მუკლნი,
 და იუერთხნეს მისგან, და ადოღებდეს
 ღმერთსა. და აუწყნეს განსაცდელნი
 იგი მოწევეულნი მათ ზედა და ჭირი
 იგი გზისაჲ მის. ხოლო სულისა მიერ
 წმიდისა ეუწყა მას და ეტყოდა მათ:
 «ნეტარ ხართ თქუენ, კაცნო ღმრთის
 მოყუარენო, რამეთუ ადრე ხილვად
 გიც, რომლისათვისცა ვსურთოდა, რამე-
 თუ უმჯობესი თქუენი იხრუნოს
 უფალმან იესუ». და მიიღეს კურთხე-
 ვაჲ მისგან და გარდამოქცეს. მიერ

1 ყბილიქ DFGJMNOQRST, ყბილიქს U, ქრქჩნს WZ; ში აბს. DMNOQRSTUWZ; ქრქანს
 N, ს ქრქჩნს DT, აბს. UWZ. 2 შიანდნასეჩალ DT; ელინს DMNOQTUXPB.] ომს; ელინს + დგან-
 სოქ რნასკნალ WZ; რეზყოსკირქნანს შიანდნასკანს აბს. WZ; ს ქჷარანდანი DFOQTPB.]
 ს ქჷარანდანი; ში WZ. 3 ს აბს. DMNOQRSTUXPB.; ს რაჟონ DNOT] აბს. 4 სო სო DMQTUXPB.]
 სო სო; ამნსსეჩონს DT. 5 სო რასარაკ MNQUXPB.] აბს.; კრქნსალჲ O, სქრქნალ MQRSTUXP;
 კრქნსალ + სო რასარაკ DT, + რაქრქარჩნს ყსყოქიქნს PB.; ქანოლორ აონსქჩნს OU, ქანოლორ
 სოქოქნს QRSX. 3-6 რნასკნალ ს ყტყაყტა... ესყოქნამ] ენს ყრსნალ ს ორქსოგნალ
 ყსოოს სოქოქნს ყსყოქიქნს WZ; სორსნსალჲ] აონს სორსნოქიქნს Q. 7 ს სმანსქ] ს ქრქანს-
 სოქლ ს Q, ს სმანსქნს PB., აბს. MQRST; ექანსყ U, ექანსყანს N, ექანსქჩნს Z] ექანსყ; სოქიქიქნს DT]
 სოქიქიქნს. 8 ენსეოქიქნს MOQ, ესოქიქნს DT] ენსეოქიქნს; სქრქანსყ აბს. N, ს ენსეოქ-
 იქნს სქრქანსყ დანსაკარჩჩნს აბს. WZ. 9 ს ზოგონს U, ზოგონს სრქოჲ PB., ზოგონს
 სრქოქლ FSG] ზოგონს; სოქიქნს U, სოქიქნს სოქიქნალ Q, სოქიქნს N] სოქიქნალ; ს სმანს WZ,
 ს სმანს NO, შიანსკლქნს Q, სო სმანს DT] სმანს; ს სსქ N, ორ სსქ Q, სსქ ენსოოს Q, აბს.
 R] სსქ; სმან ს სსქ აბს. S. 10 სქრანსქ Q, სქრანსქჩი ჲჲ FN] სქრანსქჩი ჲჲ; სჲ აბს. GJ;
 Ჲოლჲ აბს. DESJ] RSTUWZ, სოქჲ ჲრქოქოოსსოქიქნს] დქ ოქ სქოქოქ Q., Ჲოქ ჲრქოქო-
 სსოქიქნს W. 11 ეჩ ქლადქლოკჩი ყრსანსქოგ ჲჲ აბს. Q. 12 ჲჲ + ექრქოქოოს DEFSGHJKMN
 PQRST, + ენსო WZ; სო ორ] Ჲოქ EK, Ჲოქოქ O.; სნდკყსეჩალს DMORSTWXPB.; ყჩ] ს N;
 ელყოყარნს R. 13 დქრ აბს. F; დქრ + ყსყოქნამ WZ; როგასყქ D, როგასყქ O; ყჩქრ DMNO
 TUXPB.] აბს.; ჲრქოქოოს] ჰსოოს N, ჰსოოს ჲრქოქოოს PB., აბს. SWZ; ს აბს. FSG. 14 ენ-
 სკლქნალ] სოქნალ QWZ; ელარსნოქიქნს E] MNORSTU, ელარსნოქიქნს DT, ელარსნოქ-
 იქნს PB.] სორსნოქიქნს; ს სმანსქ ელარსნოქიქნს WZ; ს სმანსქ DMORSTUXPB.] ს სოქოქ

სრფონს Արոմայ, լոյս կամարածն փայ-
լեալ ի վերայ ամենեցուն. և այր Մի լու-
սաւոր զգեստիւ և ա՛հաւոր րեսւեամբ
բաշխէր պսակս (բոլորեալս) ի կարմիր
վարդէ և ասէր սրբոյն Արոմայ. «Քա-
ղալերնցարուք գինուորք Քրիստոսի» Իսկ
նա զարհուրեալ ի րեսւենն զարթեալ,
բազում աղաւթս (և պաղաւթանս) մա-
րուցանէր արաստուաւք առ բարերարն
Աստուած (այսպէս) ասելով. «Ճէր, դու
գիրես գլխնդրուածս սրտից մերոց, գի-
վանն անուանդ քո մարենցաք զան-
ձինս մեր ի մահ արհամարհելով գրա-
մանս ամբարիշտ թագաւորին, որ բան-

ժտით და დაიծանայებს მახლობელად მისა
მხიარულებითა დიდთა, ვითარცა ბანაკ-
მან ანგელოზთამან, ფსალმუნითა და
კურთხევევითა უფლისა მიმართ. და შუგა
ღამესა ოდენ ჩუენებაჲ საკვრველი გა- 5
მოუჩნდა წმიდასა აგნის, - ნათელი ვი-
თარცა კ(ა)მარაჲ გამოძჩქყინდა ყა-
ველთა ზედა; და კაცი ერთი შემოსილი
ნათლითა შუენიერ იყუა ხილვეითა, (ვი-
თარცა უხრწნელი,) რომელი განუყოფ. 10
და მათ გვრვევითა ვარდისაგან მიწაშუ-
ლისა და ეტყოდა უფალსა აგნის: «გან-
ძლიერდით (ყუველნივე), მკვიდარნო
ქრისტესნო». სოლო იგი შექრწუნდა

հარენს, ჩქეაღ N; իջին + և OQ. 15 բնակեցան D; առ. նա NOPTUWZ] ի նա; նա + ի վայելուչ
րեղուչ Մի Q; Մեծաւ ուրախութեամբ abs. DT. 16 իբրև] որպէս DMNOQRSTUWXXZ PБ.; իբրև + և
O; բանակս DMRTUWXXZ; ո՞հուրու. 17 զպէր] զԱստուած DEKSTWZ PБ.; զպէր + մեր. Յիսուս
Քրիստոս N. 18 ի մէջ abs. N; գիշերին DFNOQTUX PБ., գիշերի JK] ի գիշերի; սբաշխելի KNQPБ.,
ահաւոր S, abs. DJMTUWXXZ.

1 զԱրոմայ N, Արովմայ O, Արովոյ T; փայլեալ] րեւեալ RSUX PБ., երևէր WZ, abs. MQ;
փայլեալ + ի վերուսր EFGHJKNP. 2 և զի յամենեցունց վերայ լոյս կամարեցաւ փայլեալ
DT. 3 լուսաւոր զգեստիւ] լուսազգեստ Q, լուսազգեստիւ RS, զգեստիւք OPБ., սգեստիւ D
GJP; և abs. DNOSTU; րեսւեամբ K. 4 բաշխէր նոցա WZ; պսակս բոլորեալս DFNOTPБ.]
պսակս բոլորեալ; արորեալ պսակս Q; ի կարմիր] կարմիր FSJ. 5 վարդից Q; և abs. MSPUXX; ասէ
FSJMRSUXX PБ.] ասէր; սրբոյն Արոմայ U, ցնուս WZ] ցտորն Արոմ. 6 գինուորք] զպաղաւ-
կանք OQ, գինւաւորք U; Քրիստոսի] իմ WZ. 7 նա DMQRSTUWXXZ] նորա; և զարթեալ O, և
զարհուրեալ N, զարթուցեալ PБ.] զարթեալ. 8 բազում NO] և բազում; աղաւթս և պաղա-
ւթանս DT, պաղաւթանս և աղաւթս NPБ., աղաւթս Q, աղաւթանս և աղաւթս O, աղաւթս և
և ինդրուածս (գլխնդրուածս Z) MRSUWXXZ] պաղաւթանս. 9 արարատուաւք մարուցանէր Q,
մարուցանէր հանդերձ արարատուաւք DMOQRSTUX PБ., պաղաւթանաւք մարուցեալ N, մա-
րուցանէր Աստուածոյ գոհութեամբ. և WZ] մարուցանէր արարատուաւք; բարերարն abs. NQ.
բարեգութն DT; 103, 9 - 104, 14 առ բարերարն Աստուած... ի ժամ առաւաւարուն abs. WZ;
103, 9 - 104, 13 առ բարերարն Աստուած... կացեալ նոցա 'յաղաւթս abs. Q. 10 և այսպէս
DT; ասելով abs. RS. 11 գիրելով գիրես MRSUX; գլխնդրուածս] խորհուրդս NU; գլխնդրու-
ածս սրտից մերոց FJ, գլխորհուրդս (գլխորհուրդ T) սրտից (սրտիդ T) մերոց NT, վարդից
մերոց գլխորհուրդս DPБ.] զսրտից մերոց գլխնդրուածս. 12 անուանդ FMNTX] անուան;
քո + սրբոյ DFQDOT, քում սրբոյ MRSUX PБ. 13 ի մահ զանձինս մեր DT; արհամարհե-
լով] անարգելով DNOTPБ.; գրաման DT. 14 ամբարիշտ] սխիզ և անուարէն DOTPБ.,
abs. U; թագաւորին] արքային S.

ხუ სობრეჲ ნრსყოტერ ვმეჲ ნრადარხ
 ხ ჭოჲ ნარხნაჲჲ. ლ ქაიხელ ხ მათაქილ-
 აყარ ზ ხ მითრსაყარ ქაიხელქიხნს
 5 სოგა: ხ. არე, ზტერ რარხორ, მქ ჩაჲ
 რსქაგოქმნამერე ჭოქ. ვხ მქ რსინარქ-
 ეხ ქილსამქს ხ ქერაჲ მქ. ვხ ქელყარ ლ
 10 მქ. ანსარძანს ხმჲ, აჲი რი ზტერ სოქარ
 ხს ვა:ღანსელ ყოღოტოქიხნს ჭო ხ ქერაჲ
 15 მსოღორაჲჲ, ჭანსელ იჯ ხქიქ კოქელ ვარ-
 რარს, აჲლ ღმქღალორს კხნღანსაროღ გოღს-
 მამჲ არხანს. ჭო: ხ. აჲსაჲს კა-
 ვქალ სორს მსოღორს მქიხელ ხ ძამ სოღ-
 20 აჲროღს: ხ. (ს. აჲს) ქაროღსელ სმქს-
 მანს ხ აჲსაჲსანს ათაჲსაჲს, კა-
 რარხნქს ღოღოტოქიხნს აჲსაჲს:
 25 ზ. ჭო: ანა იქადოს მქეკმან მქნათა
 ჯარა, ანამერ სენ, აჲჲალა, ზუგოღმნსაგებ
 30 ჯარა: მადინგნათა ცხატეჲს მადცემიღისა
 სისხლისა შენისაჲთა (გვანგნ
 რეგნ). და ვსქსთ ილოცვიდა (ნეღარო) იგე,
 35 ვიჯარემიღის მთიჩო ჟამი ციხტისაჲ,
 და აღდგეს ყოველი მხანტრებად ჟამსა
 ციხტისასა ჭ ალსარულეს ლოცვაჲ
 ჩუე-
 40 უღმინსებჲ.

სიღვისა მქიხან, განიღვა, მრავლითა
 ცრემლითა და კუნესითა ლოცვისა
 5 ზენიჩო-ვიდა ქველის-მომქმედისა
 მიძართ ღმქთისა და იგყოდა: «რეჲლო,
 10 შენ უქ-ყნი თხთვანი გულისა ჩუენისანი,
 და ხახელისა შენისათჲს მიჯსცენით
 თავნი ჩუენნი სოღოღლსა და
 15 შეჲრაცს ვყავთ ზრძანგბაჲ
 იგი უმქულოასა მიღუისაჲ, რანმეთი
 20 ხიღჲჲთა ცყუვილისაჲთა მადი-
 ძელეღდა ჩუენ ჭმნად კეთილთა
 25 შენთა-გან და შეგბად ჩუენდა
 ხისლ-მეშობრე-ულითა, მიწა-
 30 შერეულითა შერენიერე-
 ბითა მათითა ენგბა ჩარჩყმედაჲ
 35 ჩუენნი. აჲ უჲალა, ქველის-
 მოქმედ, სუ გან-მამღრებ
 40 ჩუეღმანსა შენსა ჩუენგან,
 ანამერ სეღა: მდგომეღ მემქმენ
 45 ჩუენ, მქნთა ზედა, დაღაცათჲ
 50 ჩუენ ანა ღის

1 რასხელ სობორე NPF., რასხელ ხროქე სობორე DT, სობორე რასხელ ხროქე MRSUX; სობორე
 რასხელ; რასყოტერ DMRUX; რასყოტერ: ვმეჲ + ვხ სოქიოქე DFFSJ JHKNOPT; ხ., რადარხლ NUX,
 რასყოტერელ FSJ; რადარხელ. 2 ხ ჭოჲ MRSUX, ხ ჭო N; რასყოტერ ჭოჲ რასყოტერ P; ან -
 სოგა: რასყოტერ N; რასყოტერ: O; ლ ქაიხელ... ქაიხელქიხნს სოგა ანს. FMTU; ქაიხელ-
 ხ; DTFB.; ქაიხელსა. NCG; ქაიხელსა; ხ მათაქილსაყარ; მათაქილსაყარ FSJ. 3 ხ. ხ. მით-
 რსაყარ DRT, ლ მითრსაყარ T. ლ მითრსაყარ GJ; ლ ხ მითრსაყარ; ქაიხელქიხნს]
 რასყოტერ D. 4 ლ ანს. DSGNRSTUFB; ხ რასყოტერ DMO, რასყოტერ FJNP, ხ რასყოტერ RSTUX, 5
 ანსებ + ხ მქსელ DMTUXPB.; ყოღოტოქიხნს O, რასყოტერ FSJNT, რასყოტერსანს D,
 რასყოტერსანს PB.] რასყოტერსანს; ჭო GJOTPB., ჭოჲ MRSUX; ანს; ხ მქსელ O, ლ
 6 მქსელ ანს.; მქსელ + რასყოტერ ლ რასყოტერსანს O. 6 მითრსაყარ: რასყოტერ FSJ, მითრსაყარ-
 7 მითრსაყარ MRSUX. 8 მითრსაყარსანს N, მითრსაყარსანს DT, მითრსაყარსანს FB.] (მითრსაყარ-
 9 მითრსაყარ; ჭოქ O, ანს. DFGJNMRSTUX PB.] ჭო; რასყოტერ (რასყოტერ) რასყოტერ FSJN. 10 რასყოტერ
 11 რასყოტერ T, რასყოტერ (რასყოტერ) D. 12 მითრსაყარ T; ხ რასყოტერ ანს; ხ მქსელ (რასყოტერ) მითრსაყარ
 13 მითრსაყარ; რასყოტერ D) ჭოჲ (რასყოტერ, რასყოტერ DSGMNRSTUX) მითრსაყარ (მითრსაყარ D, რას-
 14 მითრსაყარ T) DFGJNMRSTUX PB., ლ რასყოტერ მითრსაყარსანს რასყოტერსანს T ანს + რასყოტერ მითრსაყარ
 15 რასყოტერ მითრსაყარ ჭოჲ O; ლ ანს. DT. 8 მქსელ ანს. PB.] ანს. FJ, რასყოტერ DMRSTUX;

Եւսպայս սկսաւ սուրբն Արոմ և պար-
մեաց զԵԵԻՆ գիշերոյն : Իսկ նոցա առ հա-
սարակ արքայապետից հառաչմամբ ծուր
կրկնեալ բարերարին Աստուծոյ, որպէս ի
միողէ բերանոյ աղաղակէին և ասէին. «Վեր
Աստուած մեր, Յիսուս Քրիստոս, և թէ ար-
ժանի համարիս զմեզ մեռանէն վասն ան-
ուանդ քո (սրբոյ), մեք պարբասար եմք
յամենայն ժամ, որպէս զդիւար ի վերնոն,
զի կարասեցուք նշանաւ խաչիդ քո, և
մի՛ պարբեսցուք յանաստուած և ի մի-
խրապաշտօն թագաւորէն, զրամաս թախից

և մերմի սրբոյ ի միողան արտիճ
յոտեա մատ հիղեցեալ ոգի լաճնոյս
մոյ. և պոքեղտացի մատ եզնեցտա ցրդ-
մուտա չմա պզեց և մուրտուցեց Յիշու-
նո մատն թիցեղոս՝ մոթմեղտա մամարտ 5
լմտտոնա, յուտարկա ցրտտա ինտտա
լալալեղեղեղ և ողլուղլուղ : յճալու լճի-
սու հիղեա, ոցս լճնեղմ, յիցեղտա լճն
ցիցնեղն հիղե մուտիցղուղ նաեղտա Յի-
նոնաշն. (աճա ցեղեղ) հիղե ցեղմեղտա 10
միցղ ջարտ պոքեղտա ցեղմա, յուտարկա
ցեղտոնո լճեղտոն, լալտա ողլուղտոն

պէր սե. ՈՄՊՏԱԸ. Փ զողորմութեան Ս, զողորմութեան ԲՑ; քո սե. Ս. 10 Մեղաւորաց ՈՄՊՏ; ի
վերայ մեղաւորաց սե. ՄՊՏԱԸ; քանզի ՈՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ. զի. 11 Կենդանորս ի ՈՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ.
ԲՑՅՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ.; կենդանարոք ԲՑՅՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ.; բղխան արեան ՈՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ. արեամբ. 12 արե-
ան + սրբոյ քո ԲՑ, + քո ՈՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ., քո սրբոյ ՈՍ] քո սրբոյ. 13 Նորս ԲՑՅՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ. Ս. ՈՍ] Նո-
ցա; ի ծամ] ցժամ Օ; ստաւաւարն ԾԲԳՅԿՁ. 14 և ապա ԲՄԸ. և ՈՐ] ապա. 103, 9-104, 14
սա բարնարն Աստուած... ի ծամ առաւաւարն սե. ՄԸ. 14-15 ապա յարեղեղ ի սաշտան
առաւաւարն սե. ՈՄՏԱԸ; ապա յարեղեղ... զսոփրական աղաւթն սե. 7; յարեղեղ...
յաղաւթն սե. 8; ամենեղեան ՈՐՍԲ. զամենեղեան ՈՍ] ամենեղան. 15 ի պարտան...
աղաւթն սե. 10, ի պարտան առաւաւարն կարարեղն սե. ՄԸ, և կարարէին ՄՄԸ,
կարարեղին ԾՊՏՍԲ.] կարարէին; զսոփրական սե. ՈՍ; սոփրական աղաւթն 2, առաւ-
աւարն աղաւթն Մ; աղաւթն] կաղաւթն ՈՍ, պարտանն ԾՏ.

1 և ապա ՈՍ, ապա ՈՏ, և յեր այնորիկ Օ] և; սկսաւ ՈՏ, սե. ՈՍ] սկսեալ; մարտն ՈՍ,
ս սուրբն Արոմ սկսաւ ՈՏ; և ՍԸ] սե.; և ապա սկսաւ... Արոմ և; և ի կարարեղ աղաւ-
թիցն ՄԸ; պարմեաց ՄՄԸ, պարմել ԾՊՏՍԲ.] պարմել. 2 պարմեաց + ողլու ՄՈՐՏՏԱԸՍԲ.;
գիշերոյն ԾԲԳՅԿՁՄՈՐՏՏԱԸՍԲ., սե. ՈՍ] գիշերին; առ հասարակ սե. ՈՍՏ. Յ արքայապետ-
այս հառաչմամբ ՄՈՐՏՏԱԸ, սե. ՄԸ] արքայապետից հառաչանալ; սարգայապետ-
ից հառաչմամբ առ հասարակ Օ; ծուր կրկնեալ սե. ՈՏ, ծուր եղեալ ՈՏ. 4 Աստու-
ծոյ; և ՄՈՐՏՏԱԸՍԲ. 5 և ասէին] ասելով Օ. 5-6 սրբոյ մեր և Աստուած Յիսուս Քրիստոս.
ՄՈՐՏՏԱԸՍԲ. 6 Յիսուս Քրիստոս սե. ՈՏ. 6-7 և թէ զմեզ արժանիս համարիս ՄՊՏԱԸ,
և թէ արժանիս զմեզ համարիս Մ. 7 համարեցիս ՈՍ; համարիս] արասցես 2; մեռանել
սե. ՄՊՏԱԸ, մեռանել Ս; անուան ՈՍ. 8 քո] քամ ԾԲՑՅՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ.; սրբոյ + սաշտան
ՄՊՏԱԸ; ի մեք ՄՈՐՏՏԱԸՍԲ. որ ԲՑ. յղ 6; սե. 9 որպէս զդիւար... ի վերնոն սե. ՈՏ;
որպէս] ի դու Մ, ի վերնոն] ի ստանունն ՄՈՐՏՏԱԸՍԲ. 10 պի կարարեցուք...
խաչիդ... սե. 10; նշանաւ... (սե. 10) ստաւի քո սե. Ծ] ԲՑՅՄՆՈՐՏՏԱԸՍԲ.,
նշանաւ խաչի քո ՄՍ, նշանաւ սուրբ խաչի քո ՈՍՍԲ., նշանով խաչի քո ՈՍ] վեր-
նոցս մեր կարարեղամբ սուրբ խաչի քո; կարարեցուք] յարեղեղեղ ՄԸ; և] պի Ս
ՕՍ. 11 պարբեսցուք ԲՑՅԿՆ ՄԸ, արեղեղ Մ, պարբասարեցուք Ս] պարբեսցուք; յան-

կորიყենს ამბსაჲს ბჳსამხე დჳმარყოლებ-
ანს: Իսկ դիւսպարჳ և սևագոնդ-
 (ყարն) Պարսից զգիչերն .ամենայն հե-
 5 րամուր եղեալ հասանէին ի լեառն,
 և կալեալ զոնն հարցանէին, Թէ «Ո՛ւր
 իցեն բնակեալ»: Իսկ նա զարհուրեալ
 յանցաւոր մահուանէս, հանգոյն եղեալ
 3ուդայի մարմնչի, պարմեաց նոցա
 զրեղին: Եւ նոքա բազում ամբոխի
 10 վաղվաղակի հասանէին ի րեղին, ուր.
 էին սուբբն: Իսկ զաջ նահապակացն
 րեսեալ զյարձակմունսն անաւրինացն
 ըստ սովորութեան իւրեանց արիութե-
 ան միմեանց ձայն րուեալ ասէին.
 15 «Ձի կալէք». վասն որոյ և անուն
 րեղոյն Ձիակալի վանք կոչեցաւ մին-
 չև ցայսաւր ժամանակի: Իսկ արանցն
 քրիստոսապիւրաց հեծեալ յիւրաքանչիւր

նეთ. (ყოველნი) სასწაულითა ჭუარისა
 შენისათა, ნუმცა შევიტყუვებით
 ჩუენ დაწყეულისა და ამადს-მსახუ-
 რისა შეფისა შიერ, რათა სირცხ-
 5 ლეულნი წაჩყმდენ ყოველნი მტერ-
 ნი ჩუენნი. ხოლო ეშმაკის მსახურთა,
 დაბნელებული გუერთა მათ სპარსთა,
 დამე ყოველ შეუღვეს კუალსა მათსა
 და მოიწინეს მათსა მას, და შე-ვინმე-
 10 იპყრეს და ჰკითხვიდეს: «სადა უკუე
 დაიბნაჲყეს?» ხოლო იგი შემწრენდა
 წა(რ)მველოისა მისგან სიუფილიისა
 და შიემსგავსა მიმცემელსა იუდას,
 და აუწყა აღვილი მათი. ხოლო იგი-
 15 ნი ამბობითა დიდითა აღრე-აღრე მი-
 იწინეს აღვილსა მას, სადა იყვნეს
 წმიდანნი იგი. და მკნეთა მათ ახო-
 ვანთა, იხილნეს რაჲ (იგინი), რამეთუ

საყოლადից DT, յանասորւածիցն NOPB., յանասորւած ազգացն MRSUWXZ; և ახ. O; Ի ახ. N
 Z. 12 թագաւորէն + և ի զաւրաց նորա NOPB.; զի DNSTUZ, այլ O և.
 1 ամենայն ახ. Q; Թնամիք] արելիք U; ճմարպութեանն DFGJMNOQRSUWXPB., սորգա-
բութեան H] ճմարպութեան. 2 դիւսպարჳ և սևագոնդք S; և ახ. MQRSUWXZ. 3
զարբն OU. 4 եղեալ] լեալ O; Ի լեառն DHJNTPB.; լեառնն + մաւր յայնրեղի ուր էին
 ի վանեալ արքն RS. 6 բանակեալ ORS, նա DMQTUX] նորա. 7 յանցաւոր մահուանէս
 DMOQRSTUXZPB.] ի մահուանէ. 7 հանգոյն լեալ... պարմեաց] եցոյց նոցա QWZ; եղե-
ալ DT, ახ. S, լինեալ H, լիսալ E] լեալ. 8 մարնչին FGG] մարնչի; պարմեաց նոցա DOT,
պարմէ նոցա MUZ, պարմէր ^(mu)նցար] պարմէ. 9 զրեղոյն DNOTPB.] զրեղին; նոքա]
նոցա O; բազում ամբոխի ახ. Q. 10 վաղվաղակի DQOTPB., անդր N] ახ.; հասանէին
վաղվաղակի W; հասին Q; Ի րեղին DT, Ի վերայ WZ] ახ.; ուր էին ახ. S. 11 նահապա-
կացն] նախարարացն DU. 12 զյարձակմունսն DT, զարձակումն NQ] զյարձակումն; անաւ-
րինաց N; անաւրինացն + և MRSUX, + յայնժամ WZ. 13 սովորութեան SUZ, սովորութեանն O
 W, սովորական FJRPB., սովորականի D, բնական Q] սովորակի; արիութեանն DGMNQTPB.,
ახ. Z] արիութեան. 14 ցմիմեանն U, մէկ մէկի N; րաւով DT; ասէին U, ասեն T] ասելով. 15
ձի կալէք, ձի կալէք OWZ; և ახ. MQRUWXZPB.; անուն U. 16 Ձիակալ U, Ձի կալի QZ;
վանք EFGJHKMNOPRSWXXZ] վանս; կոչեցեալ GJOXPB., կոչեցեալ է MRSUW, կոչի NQ; ուր մին-
 չև O. 17 ցայսաւր ժամանակի DMTUXPB., ցայսաւր ժամանակի կոչի O] ցայսաւր. 18 քրիս-
տոսապիւր արանցն Q; յիւրաքանչիւր MZ.

ბერიქარსა და ძოღიქარსა იქცოდნენ ყაღმბეგანს მთეტივებოდეს უღმრთონი იგი ჩუეუ-
 ხი ყაყარაჲმ: ლეზისაჲებ სიძვინსა მათისა ურთიერ-
 თას ჯმა უყვეს და თქუეს: « შეიპყრენით ცხენნი », რომლისათვისცა აღგიღსა
 მას ეწოდა ვანი ცხენთ-შესაპყრობელი ვიღრე ღღენდელად ღღედმდე. ხა-
 ლო კაცთა მათ ქრისტეს მთყუარეთა აღიძვედრნეს თვსთა საკედართა ზედა, 5
 და შეკრბეს ბორცუსა ზედა და განეწყვნეს ბრძოლად.

ჩას სარქაქარსამოქრისანს ასაქობიჲ
 კაყარსხა სხიოღასგ ხიროგ ვარსხილ გი-
 ჳერიონს კაყარსაყეს (ხრესტრ ამსნესეონს)
 ვანსანგ ლიანს და ანბარამ ყასანს :
 ხა სოქსიძამაქანს იქაგ მთესაღ ვერიქარსანს,
 და რესესხის ველსანს ვნბორქსამაქ . კადაქ
 მაროცხესაქ იქაყაროქანს : ჩას სოქრეს
 სოქომ ვაყანსჯესაყარსხილ იოქრესანს ხი-
 კადაქ მაროცხესაქ იქამ კაყარქანსანს,
 ვანსაყარსხაქ იქამსკარსანს ყრიოგს : ჩას
 სოქრა კადაქარქსამაქ კადაქსხაღ ვანს
 ხოლო პირველითგანვე ღმრთისამიე-
 რითა დაცვითა კუალად ვამოუცხადა მ-
 ყუარეთა თვსთა ჩუენებაჲ იგი ღამისაჲ
 მის, ცხადად წარუვალი იგი ნათელი და 10
 გვრკვნი დაუჭრებელი. და მასვე ჟამსა
 დაუტევენეს საკედარნი მათნი, და დაყ-
 რეს საჭურველი მათი სიხარულით, და
 წინა წარმოდგეს, რაჲთა აღესრულნენ.
 ხოლო წმიდამან ატომ განსაჯვრებელი 15
 იგი ხილვითა ძმ თვისი წინა წარმთა-
 ვინა ჟამსა აღსრულებისასა, შეეჭუდა

1 ბერიქარსა OQRSTUWXPH., ბერიქარ DT] ბერიქარსა ; და აფს. DMNQRS TUWXZ ; ძოღიქარსანს D
 QT, ძოღიქარსაღ PH. ; იქცოდნენ U ; და ყაღმბეგანს Q. 2 რაჲმ და ყარაყესანს O, ყაღმბეგანს FGSORHW,
 და ყარაყესანს DMSTUXZ, ყარაყესანს PH. ; იქაყარსაყამ] რაჲმ DFMQSTUXPH., რაჲმქი Z. 8
 კაყარსხა PH., კაყარსხა DOQTX, კაყარსხა FGRHW, რაჲმ ხრესა S, კაყარსხა U] კაყარსხა ; სხიოღასგ
 MQUX, სხიოღასგან OPB.] სხიოღასგ ; და ყარსხი OWZ ; ვარსხილ U ; თარსხესა კაყარსაყეს ვარსხილ გი-
 ჳერიონს და N. 9 ხრესტრ DT, ხრესტრ E, ხრესტრ Q] ხრესტრ . 10 ვანსანს U, ანსანს DMNORPH.]
 აფს. ; ლიანს DMNORPH., ლიანს MRSWX, აფს. QU] ლიანს ; და ანბარამ ყასანს] ყასანს ლისესანს
 და ანბარამ U, და ვარსხესა ვარსხესანს ანბარამსხილ Q, ანბარამ ყასანს MRSWXZ,
 ანბარამ ყასანსღ FGSORPH. ; ყასანს + და აქანს ლისესანს იოქრესანს ჳერიონს და ახაქრ. « ჳა-
 ჳარსხესაყარსაღ ვხ ხა რაჲმ ვხ ხა ხა WZ, + და ლიანს ჳამს იოქრესანს ვნსოთ, კამ ახაქრ ვარსხი-
 ჳარსხესანს მარქანს და კამ ვარსხესანს ანბარამსანს Q. 11 და სოქსიძამაქანს DTPH., სოქსიძამაქანს FSGM
 NQRSTU, და ხრესტრ ვარსხესანს სოქსიძამაქანს ქარქარსხესი O] და ხრესტრ ვარსხესანს ქარქარსხესი, ვარი-
 ქარსხესი SU. 12 და რესესხის] რესესხესა FSGMNOQRSTUWXPH. ; ველსანს S ; და ვნბორქსამაქ Q ; ვნბორ-
 ქსამაქ. აფს. N, და ვნბორქსამაქ რაჲმ რაჲმ WZ, კადაქ მაროცხესაქ KMNQUXPH., რაჲმ ვარსხესანს
 DT] კადაქ მაროცხესაქ . 13 იქაყარსანს H. 14 სოქომ O ; ვარსხესანს (ვარსხესანს) (ვარსხესანს DMORPH.) ხი-
 კადაქ მაროცხესაქ (ანბარამსხილ ვარსხესანს MQUX, ანბარამსხილ ვარსხესანს NO) იქამ კაყარქანსანს ვანსაყარსხაქ (ვარს-
 ხესანს DT) იქამსკარსანს ყრიოგს (მანსკარსანს T, მანსკარსანს D, ყრიონს O, რაჲმ WZ) D
 FSGMNOQRSTUWXPH., კადაქ მაროცხესაქ ვარსხესანს ვარსხესანს იოქრესანს ხი HKP, ვარსხესანს-
 სანს იოქრესანს ხიროგ ვარსხესანს კადაქ რაჲმ იოქრესანს რაჲმ სოქრესანს (სოქრესანს Z) W
 Z, კადაქ მაროცხესაქ რაჲმ სოქრესანს ვარსხესანს ვარსხესანს იოქრესანს ხი E] . 16 ჩას] და
 E] HKPWX. 17 სოქრა] ხრესტრს ყარსხესანს Q, სოქრა DTWZ, კადაქარქსამაქ (აფს. FMU) კადაქ

զամեննանսն բարի խոստովանութեամբ
 ի Քրիստոս կարարեր և առապեր: Եւ
 սորբն Աստուհանդերձ երանելի գրուան
 իրով սաղմոսէին և սաղմին. « Իիբեցաք
 5 զքեզ Տէր, պի լուար ձայնի աղաւթից
 Ֆերոց ընկալ զկամաւոր պարարտագ: Ինք
 և խառնեն զմեզ զամեննանսն ի գունդս
 սրբոց քոր: Եւ ամենայն զմեքն արժա-
 նի. եղև կարարման բարի խոստովանու-
 10 թեամբ, և աւանդեցին դոսիս իբրևնց
 ի նմին արդեռ և սորբ (և վարդագոյն)
 արինն նոցա զերկր առաքանէր: Իսկ
 շտորակից պարանկ մի ի նմին ընդդ ար-
 ժանք եղև նոյն արժեւանս. զազարակ

ըղղտապս եոխձիցոս սրանստա. եւ լու
 յան զլոննտընընը Մընիկննա. յետո-
 լոնս յընտընտա լիննցնն նոննտ
 յընտընտա և զքնքննոնսն ոյմնա. ին-
 3 յոն հնորման յետմ նընտարտա նատըն-
 յընտա նոնտաթորտ լննալմննընընք զա-
 ղընտընք: « Մընցիպորտո Մըն յընտըն, զա-
 ղընտըն ընտընը լննա լուրցոնս նընտնոնս,
 նոնտընը նընտնտ Մընախոնսցոն զնը նըն-
 6 նո, և Մընտըն նընքն զընտըննոնց զքն-
 լննա լննտա Մընտնս: Եւ զտընտըն զըն-
 յընտընտըն լոնն ոյմնա նոնքնտ յընտըն-
 9 սա յընտընտա, և յանցըն յընտընս Մը-
 յընտըննըն նընտնոն տըննոն (Մընտըն), և

ձեալ զան զամեննանսն (ամենայն ոյ) բարի խոստովանութեամբ FQJYHUXPՔ., յասալ զան
 զամեննանսն յաստար կամենք և բարի խոստովանութեամբ Q, յասալ մարտոնեալ սորի խո-
 ստովանութեամբ և FQJ, յասալ զան զամեննանսն ի կարարման ընթացեալ բարի խոստովա-
 նութեամբ JY, յաստարթեամբ յասալեալ (յասալ WZ) զան զամեննանսն բարի խոստովա-
 նութեամբ HSWZPՔ.] յասալ մարտոնեալ յաստարթեամբ:

2 ի Քրիստոս կարարեր և առապեր MNUXPՔ., կարարեր սորի խոստովանութեամբ ի
 Քրիստոս և պարանկ O, ի Քրիստոս կարարեցաւ ը FQJTWZ, կարարեցաւ ի Քրիստոս և
 սորբն] իսկ երանելին N, իսկ սորբն WZ. 3 հանդերձ զնա MNHRSUWXX PՔ. (երանելի զըն-
 դին ըT, զազարակ իրով Q, սորբ զեղար իրով N, զնդա իրով O, հորաննի գնդանս
 իրով MUX, սորբ ընկեղաքն իրովք PՔ] երանելի գնդանս. 4 ստորտնի և առապին ըOT
 QPՔ., սաղմոսէին MUX, սաղմոսընդ առէր NWZ] սաղմոսէր. 5 ընկեղապին SUZ, սորբ ընկեղ
 O, ընկեղ գնա M, ընկեղ ըHTPՔ.] և ընկեղչիս: զկամաւոր պարարտագ: ոսկա... սարարտագ
 մերկ] սորբ ընկեղապին կարարեք առ զնք N. 7 խառնեն ըNTPՔ., զն. 8] խառնեն գնա: զնըն
 զամեննանսն O, պնը Տէր N, զամեննանսն MQRSTUWXPՔ., զն. F4J] զնեղ: խառնեն զնըն
 զամեննանսն] զնեղ զամեննանսն խառնեցես զ. 9 զնք ըFQJNOQTUWXPՔ.] զն. : ամենայն
 իսկ FQJMNORSTUWXPՔ., բարբ իսկ WZ] ամենայն: գնդին MQRSTUW, զարարակ N, գնդան
 WZ] գնդին. 9 եղև M, նոն NU] նընտը: կարարմանն որ ի Քրիստոս N, կարարմանն T,
 կարարմանն O, կարարմանն սրբոն SUW, կարարմանն սրբոն MQRZ, կարարմանն սրով O, կա-
 րարեցան սրով PՔ.] կարարմանն ի Քրիստոս և բարբ OWZ: խոստովանութեամբ] նախարա-
 կութեամբ ի Քրիստոս MQRSTUW, նախարակութեամբ WZ. խոստովանութեամբ ի Քրիս-
 տոս կարարեցան ըT. 10 և զն. ըFQJTWZ. սորբին FHRNOQSTUWXPՔ.: աւանդեցին զոգիս
 ի ընտընք] կարարեցան և պարանկն ըT: խոնանս առ Անթուան WZ. 11 ի նմին արդ-
 ևղ NO, ի նոյն արդեռ (արդեռն U) FMQRSTUWXPՔ.] զն. : սորբ և ըMTUWXPՔ., սորբ.
 FQRST, սորբ և պարարական N] զն. : վարդագոյն զն. N : վարդագոյն սորբ O. 12
 արինն նոցա ըT, արինն իբրեանց ըQ, արինն U] արինն: գերկիք TUPՔ.] գերկիք: սորբ-

բարձեալ, թէ «են նս զբիսպունեայ եմ»: Եւ
 ստժամայն նապարեբաւ մկրտեալ իւրով
 սրեամբն և թուկցաւ ի գունդս սրտոցն
 ի տուշութննն Աստուծոյ: Իսկ մի ոմն
 Աշուատական ի գորէն Հայոց փախսպա-
 կան անկանիք ստ հոգն մի և առեալ
 դրովուական մախաղն կերպարաներ
 պնքն ի ձև հոգնի փոխանակեր գուս-
 պն պարտոմանն և զմշտնքենաւոր կե-
 անն ընդ ապականացոյ զգեստուն և
 ստարեայ կննացս: Եւ (փոխանակ նորա
 երանելի) հոգին յաւարութեամբ դիմեալ
 ի արդի կարարմանն և նկարս յնքն
 զվճիռ մարտիրոսութեան, յազարկեալ
 (փոխանակ նորա) ընդ սուրբ զնդին

Իմոժաք ոչոն անեղի ժտոյ մռօնիցյոց
 զիցյաննա. եղևո իմանի զտոյ յղջնա
 մաժուտա, մոկցց շքնունացանո, զա լոռն
 ոգննա մակց հոյնննա. զա լա զս (զա
 տիցա): «մկցս յնոննցանց զա ո. իմոյլ- 5
 լլ յղոննղա յակցց զմնա զա ետոյլ
 յաւոնննոտա ոչնտա զա Մոնոցնա
 զշքնա յանա իմոժաժանա իմանաժանո-
 տա զնոնտա զմնոնտաաա. եղևո զր- 10
 տո կահյալոմիլո զշքնունացան կանցն-
 տանա ոչլոցա զա Մկոյննա մկցցննա
 յոնա, զա յղևո զմկոյննա ոչոն կահյոյ-
 մնա, զա Մոյցցա զա կահյոյ մկցցնն-
 ա, զա զաժոցցա զա ետոնա կանցն- 15
 ոյ զա կանաժոնտա զա զաժոցցա Մոյց-

գունէր ՅՊՍ, սոթգանէր ԴԲԿՆՈՐԿԸՄԲ., առոցեր Կ] որպէր: առոյանէր + և արժանաւորեցան
 անթաւաններ պսակացն Չ; իսկ] և Ո. 13 շնորհալի ԲԿ, շնորհաց Զ; ի նմին] ի նոյն ԲԳԼՄՈՍ
 ԶՆՍՄՁԸՔԲ., սե. ԾԴ: դնդին ԲՂՄ, գնդին Պարսկաց ԾԴ, արժանի եղև ՈՐԲ., արժանաւոր-
 րեցաւ Օ] արժանի եղև. 14 նոյն ԾՊՂՐՔԲ., սե. ՄՂՏՍՄ, հրաշափար Ո, ի նոյն Զ] մեծի;
 տեսեան ՄՂՂՍՄՁԸՔԲ.; և զարտոյակ ՄՂՂՏՍՄԸ.

1 երայն զ: և որ ստժամայն Ո, որ ստժամայն ՔԲ. 2 ստժամայն և նա Չ; կարարեալ ՄՂ
 ՏՆՍՄՁԸ, սե. Ո, կարարի Ծ, կարարիւր Կ: մկրտի Ո, մկրտիւր ՄՂՏՍՄ, մկրտի ՈԳԳ, մկրտ-
 ցաւ ՍԶ. 3 յարիւն իւր Մ, արեամբն իւրով ԿՕՄՂ, յիւր արիւնն ԴԲԳԼՄԻՏԻՍՍՄԲ., յիւր յար-
 իւնն Մ; իտով արեամբն մկրտեալ Չ; [թուկցաւ] համարեցաւ ԳՄՂ; ի զունդս] ի իւր Կ, ի
 թիւս Ծ; և թուկցաւ... Աստուծոյ: իսկ սե. Ո. 4 ի տեսութենն Աստուծոյ ՈՂ ՄՕՍՄՁԸՔԲ. զն-
 շութեան Կ, մայկչութենն Աստուծոյ ԲԿ, սե. Չ] ի տեսութենն Աստուծոյ: իսկ] և Ծ] Բ
 թիւսայացեալ ՈՐԲ. սե. ԾԴ, փոխարական եղև Չ, փոխարեայ ԾԲԳԼՍՒՐԲ. 6 անկաւ ՄՂ
 ԲՏԻՍՄՁԸ, անկանի ՈՐԲ., անգտաւ Ծ; ստ հոգնեան ԿԳԳ; ի սե. ԲԳԳ. 7 պնովական Ծ, զ հո-
 գնական Է; կերպարանեցաւ ՂՄՂ, կերպարանեայ ՍՄՈՂԿՍՄ, կարարանէ Օ, և կարարա-
 նաց Տ, կերպարանեալ ՔԲ. 8 զիւրն սե. ՂՄՂ, ի ձև] ձևով ՕՐԲ., ի կեոյ Զ; հոգնի ՕԲԸ,
 հոգնի Ծ; փոխանակեայ Չ, փոխանակեալ ԾՕԿԲ., փոխանակելով Ո, և փոխանակէ Զ; ը-
 յնդն ՏՄԼ. 9 կարարմանի ՍԶ, զմշտնքենաւոր Ս; կանոն ԲԿ, զկանոն Մ; զմշտնքենաւոր
 կանոնն սե. Ո. 10 ապականացոյ կարարեալ ԾՄՂՐՏԿՍՄՁԸՔԲ., յապականացոյ Ո; գես-
 տիւն Բ, զգեստիս Ո, պեստոն Ք, սե. ԾԴ, պեստին Տ, պեստիւն ՍԶ] զգեստուն. 11 և առ
 սարեայ կննացս ՄՂՍՄ, և յանցաւոր (անցաւոր ՏԿ) կննացս (կննացն ԳՄՂ) ԲԳԼՄՁԸ, և
 զնոր առարեայ կննացս ՕՐԲ., ստարեայ կննացս ԾԿՄՂ; փոխանակ նորա երանելի ՄՍ
 Ե] սե.; և փոխանակ... երանելի] իսկ. 12 հոգնի] նորա ԾԲԸ, հոգնի այլ ՈՂՏՍՄ. հո-
 գնի Օ, հոգնի այլ Կ. Պարսկաց ՔԲ., յաւարութեամբ սե. Մ 13 ի տես կարարմանն ԼՄ
 ՈՍՄՁԸՔԲ., ի տես կարարման Չ, ի պարեպարմն ի պնդի կարարմանն Չ, ի կարարման

ქსერქსარი ჩარსანსინ : ს. ს. ორატო დინ
 ორ (ბერენან) ქარაყტგარ ხარფიგ ქარა-
 ანსიგნ (იქსელვი ქარაგანსინ) და კრეტი
 კოქმან (ქინდაქი) სორა სქიგ ქარაგანსინ.
 5 ქანგი მთქან და სრქმთქან ქარაგანსინ ძარ
 კორსქინ ;
 ნემორა ვითარცა ერთი იგი წმიდათა ორმეოცთავანი, და ადგილი იგი წოდებ-
 . სა მისისა და ადვსო მცველმან მან აბანოესამან, რამეთუ დაქსნილნი იგი და
 ორგულნი ყოველსა უამსა წარწყმდებიან.
 10 Ապա ქსერქსარი ალორე ყრსილ სრ-
 სხალ სრფიგ ძანსლორსინ, ყი ქ ქერაყ ამ-
 სნეგონ სოყ ყარაქსალ სქანსქი (და რა-
 ვაქი), ორ მბაღ ვარამაყმამ რაფარა-
 რსალ სქარსკოყოხინ და ქარანსაქიგნ, და
 15 ალარაყ და ამსნაქინ ძიღვირფიგ. ორ და
 ყილ-მოდ ქი სრქინ ჩარსანსინ : ს. ს. ორ-
 კორაღ ანსქარა სრფიგნ ამსიყსალ
 მარაყსინ ქი სრქი ჩარსანსინ სქარ-

რაცხითა სამსლითა ამაოესა ცხავრებო-
 სათვს. ხლო მწყემსმან მან გულ-მო-
 დგინელ მიმართა ადგილსა მას აღსრუ-
 ლებინასა და მიიღო ნაწილი იგი მარტ-
 ვლანისა და შევირცხა წმიდათა მათ
 თანა ზეცისა ქორწილსა. ხლო იგი ვა-
 და შემდგომად ორისა დღისა ვამო-
 ექსადა წმიდასა მას ვანშორებულსა, რა-
 მეთუ ყოველთა ზედა ნათელი ბრწყინ-
 ვიდა ვანსავრვებელი, რომელცა სავრ-
 ველებითა დიდითა აუწყა ეპისკოპოსსა
 და მღვდელთა და აბნაურთა და ყოველსა
 ერსა, რომელცა სწრაფითა დიდითა მი-
 იწინეს ადგილსა მას. და სამოხელე წმი-
 და და (მიიღეს), და შეკრიბნეს ნაწილნი

DT] ქი ყარაყრამა, და სხალსა MQUX, სხალსა FSNOPB.] სხალსა ; ქსანს DTB., ქს-
 განს MRSUWXZ] აბს. 14 ვქსი მარაყბოოსმანს DMNORSTUWXZB., ვყარაქს მარ-
 ყბოოსმანს Q ; და ქორი ანსხალ N. 15 ყიბანსაქ სორა აბს. MRSUX ; სორა] სოსლორ
 DT ; ვორს S.

1 ქსერსაქინ S ; და აბს. Z ; ო ს. ს. W ; ს. ს.] სორა EK, ვრსაყინსაქინ აქს. T, და ს. ს.] სქ
 მორაგანსაქინს აქს MRSUX, ვინს] ონს GMRFSUXB., სრენან ონს O, ონს სრენან DFT, აბს.
 Q. 2 ორ სრენან MRSUX, აბს. FSTW] ორ ; ქი სორა MRQSUXWZ ; და კრეტი კოქმანს ქი-
 ნდაქი] ყარაქ O. 4. ქინდაქი აბს. MN ; ო სორა ქინდაქი B. ; სქიგ] ანსხალ Q ; ქარაგანსინ
 PQ, ქარაგანსაქინს OPB.] ქარაგანსაქინს. 5 მთქან Q, მთქან ZB. ; სრქმთქან QZ. 6 კორსქი Q
 10 სრქიგ] სრქიგ WZ ; ქსერქსარი ალორე] ქი მსლორ ვრქერსინ Q ; ყრსილ DFMNQRSTUPB.]
 ყრსილ სქანსქი ; სრსხალ + ქი ვრქერსინ MU, + ქი ვრქერსინ RSTPB., + ვრქერსინ O. 11 სორა S ; ქი
 ქერაყ ამსნსეგონს (ამსნსეგონს Q) QU, ქარაგანსინს ქერაყ DFNT, ამსნსეგონს ქერაყ] Z
 ქარაგანსინს ქერაყ. 12 ბარსალ სოყ N ; ყარაქქი N, ყარაყარაქსი QWZ, ყარაქსალ DFMQ
 RSTUXPB.] ყარაყარაქსალ ; ყარაქსალ + ბარსალ B. ; სქანსქი და რავაქი DO, რავაქი და
 ყარაგანს U, სოსალქი და სქანსქი N, რავაქი და სქანსქი (სქანსქი S) MRSXPB., სქანს-
 ქი და ვრავაქი Z] სარალორ და სოსალქი. 13 ორ FSNRFSUXB., ორ და Z, სქ Q] და ; მბაღ
 ვარამაყმამ რქი ვარაგინს MRSUWXZB., მბაღ ყილ-მოდ ქი ვარაგინს N, მბაღ ვარამაყ-
 მამ რქი ვარაგინს ყილ-მოდ B., ქი ვარაგინს ყილ-მოდ DT, ქი ვარაგინს QU] ქი ვარაგინს მბაღ
 ყილ-მოდ. 14 და აბს. RSU, ქარაგანსაქი FSTMQQRFSUXB. 15 და ალარაყ MQUX, აბს. R,
 ალარაყ FSNOSB.] აბს. ; ამსნაქინ MNOUXB.] აბს. ; ძიღვირფიგ EK, აბს. DT] ძი-
 ჳვირფიგ ; ქარაგანსაქიგნ... ძიღვირფიგ] და ძიღვირფიგ რაფაოსმანს (რაფაოსმანს Z) ორამ-

ყერაუფ (վառելովք) և բուրմամբ ինկոց, և սաղմոսիւք հանդերձ հսկմամբ և Կա- նախմբեցին (գլխապակս նոցա) մեծաւ ուրախութեամբ. որ աւր ինն էր նաւա- սարդի ամսոյ:

Արդ որք յայնմ Կնելող (հանդիպեալ) կարարեցան են այսոքիկ՝ գլխաւորն սուրբն Արդմ որդուն իւրով յազգէն Գնունեաց, սուրբն Վարոս յՈսրան Կա- նէ, սուրբն Ներսէն յերևանթուռնի Կա- նէ սուրբն Վարձաւոր և այլ ևս բազ-

ոցի ճիմւտանի, ևա ճաննեք յազցոլա ճաննաւեցեցեղա լաճճեցծմտա ևա ճա- կրմեցելոտա, ճաւըմեցնտա ևա լամիս-ոց- վոտա. ևա ճղմեցանճաւոլոլ ճլլեք (ճեցմոյրե- ճմտա ճոմճազլոնճաւա) ճոնճարլոտա 5 ճոլմտա ճեքանա ճճրոլոնճա.

Եւըը րոմըլնոլ. յազցոլա ճան յը- ճարլընք, ճեց յանոն: ճմտազրեցի մոտի ճիմլաճ աճոմ ճոտըրտ տլոտ ճոտը- ճազոնճազն ճեցեճաւա ևա ճիմլաճ ճառն 10 ճաճլոնճազն րոճոնճա, ճիմլաճ ճեքնլ ճեքեզն տլոն ճաճլոնճա, ճիմլաճ ճաճ-

¹ „ճճրոլոնճա“ ճանճեցեք յազցոլա ճաճրոլոլ; ճոնճո ճլլ „ճազանճրոլոնճա“ ճոցմ- ճա ճաճալեցնմոլո, րոնճա ճոճմոնն ճոճրլոլ ճա ճ, ճոմըլոլ ճաճաճ ճոճրլոլ. կոց և աճարւեց, ճահանայից և սարկաւաճաճ ՍԷ; որք և ՄՂՏՄԸ] որք. 16 փոլմով ՃԲ ՄՄՂՂԻՄՄՄԸ, վաղվաղակի փոլմով Օ] վաղվաղակի; ի Կնելոլն ՃԻ] անդր; ի սուրբ կրաւս ՂՏՄՄԸ ՔՅ., Կարարեցին ի սուրբ կրաւս Ս, ճճ. Ղ. ի սուրբ կառա Մ, ի կրաւս սուրբ Ն, ճսուրբն Թ, ճսուրբ Ճ] սուրբ կրաւաւք. 17 նշխարոն Ճ, առեալ ճնշխարս Ղ; սրբոցն] երա- նէլեացն Ղ, նոցա ՃԻ; ամփոփեալ] Կարարւալ ամփոփելին և ՍԷ, ամփոփելին ՄՂՏՄԸ, և ամփոփեցին Ղ. 18 մարտեցանէին ՃՐԹՄ, ճճ. ՂՍ, և մարտեցանէին ՄՂՏՄԸ; հանդարե- անն իւրեանց ՕՂՍՄՄՄԸ, հանգուփեան իւրեանց ՄՄՂԸ, հանգուփի ՃԹ] հանգուփեան:

1 յապարարւք ՃՏՐ, յապարարւք վառելովք ՄՄԸ, յապարարւք լուցելովք ՔՅ., ճա- ճիւք ՃՄՂԻՄ] ճահիւք և մոմելքնաւք; բորմամք ՄՄԸ; ինկոցն Օ. 2 և սաղմոսիւք] սաղմոսիւք ՄՂՏՄԸ, սաղմոսիւք և երգաւք հոգևորաւք ՔՅ.; և բուրմամբ ինկոց և ճճ. Ղ; հսկմամբ ՂՄՄՈՐՄԸ ՔՅ.] հսկմամք; և սաղմոսիւք հանդերձ հսկմամբ ճճ. ՃԻ] և երգովք հոգևորաւք և ամ յամէ Ղ; և Կանախմբեցին ՄՈ, և Կանախմբ- բեալ ՕՔՅ., և Կանախմբելով ՃԻ, կարարէին Ղ. 3 գլխապակս ՂՍԸ, գլխապակս Ճ; նո- ցա] սոցա Ղ, սրբոցն ՄՂՏՄԸ; մեծ Ս, մեծով Ճ. 4 ուրախութեամբ] ճղըլըլութեամբ ՃԻ, Կանա- ճամբութեամբ ՂՏ, հանդիւրիւք իտոք և ճղարակոք և այլ անանոց ճեմամբ Ղ; որ աւր ինն է Ճ, որ աւր էր ինն Ս; ի նաւասարդի ամսոյ ինն ՕՔՅ., ի նաւասարդի: ա: Ք. 5 ամսոյ ճճ. ՃՄԻ; ամսոյ + ի փառս Ապրոնոյ մեծոյ Օ, ի փառս Քրիստոսի Է]. 1-6 յապարարւք վա- ճելովք... նաւասարդի ամսոյ] իւրեանց և անդէն հանգուփին սաղմոսիւք և արհնութե- ամբ ՍԷ. 7 որք ՔՄՂՄԸ ՔՅ.] որ; յայնմ Կնելող ՃԻ, յայնմ Կնելող ՔՅ., ի յայնմ Կնելող ՂՂ Ճ, ի Կնելոլն յայնմիկ Ղ, յայնմ Կնելոլն Ս; հանդիւրեցան ՂՍԸ, հանդիւրեալք ՕՔՅ., ճճ. ՃՄՂԻ] հանդիւրեալք. 8 կարարեցան են այսոքիկ ՃՄՂԻՔՅ., կարարեցան այսոքիկ էին ՔԵ, կարարեցան ի Քրիստոս են այսոքիկ Օ, կարարեցան այսոքիկ են Գ, և առին ճկկարա- րուն մարտիրոսութեանն են այսոքիկ ՂՍ, և առին ճպսակ (ճպսակն Ճ) մարտիրոսու- թեան են այսոքիկ ՄՄԸ] կարարեցան; գլխաւորն ՔՄՄՂՄՄԸ ՔՅ., գլխաւորն ՃԻՄ, գլխա- ւոր ճարուն Ս] գլխաւոր. 9 սուրբ ՄՏԻՄՄ ՔՅ.; որդեկան ՄՂՂՂԸ, և որդին Ճ, ճճ. ՃԻ;

մուտքը երանելի ընկերայն որք նահա-
պակեցան և առին պրսակն անասա-
կան, որոց անուանքն գտեալ են ի դպրո-
թիսն կենացն.

ի՞նչ և ճանաչան սինձազլՅ նեղատա
մուսուխտ մատտա, ճաշլուքն շնճոց
և միողն զճրճնի տերճնիւղեմնսա,
ճաշլուտա կեղեղմի ճըրիլ ճաճ ճրճ-
նս ճաճ ճեղտաճ.

5

Ե: սուրբն Մանածիր Ռչարութի երա-
նելի ընկերաւքն իրաճք յասաճ անցեալ
ի սահմանս իւրոյ աշխարհին կարարե-
ցամ անդէն ի պեղոճն, որ կոչի Ռչարա-
րայ վանք: Եւ ամփոփեալ զճխարս
նոցա և ճանկեցան յեկեղեցոճն, որ է
ի բլրին: Այսպէս կարարեցան արի և

Եղև ճիճոլա ճանճիճ ճեղտի
նեղաճաճ մուսուխտ միճտաճաշլուք
նա ճիճնճըղ ոյս կանճլճաճաճ կեղ-
լուճ տճնսճաճ ճա ճըճ ճըլնճըլնճն
ճըլոճնս ճաճ, ճաճըլնս ճըճաճաճ ճ-
նճաճ ճաճ. ճա ճըլնճոճնճն ճաճիլնի
ճաճն. ճա ճաճնճն ճըլնճնս, ճաճըլ-

10

կրով սե. ԾԹ, իւր Զ: յաղգին սե. Թ. 10 ի Գնունեաց Գ: և սուրբն ՔՄԸԶ: Վարոս ՄՕՄԸՄԹԵ.,
Վարոս ՔՄԶ, Վարճար ժԹ] Վարթան; յՈսարան ՄՔ ՄԸՄԸ. յՈսարանն ժԹ, յՈսպանէ Կ
յՈսարանի: Կրանին Ո. 4 յԵրևանքոճի Օ, յՈրոսանքոճի Ո, յԵրևանքոճի Ր, յԵրևանքոճի
ՐՄ, յԵրևանքոճի Տ, յԵրևանքոճի Վ, յԵրևանքոճի Ք. յԵրևանքոճի: Կրանին Ո, սե.
Մ: սուրբն ներքին... յԵրևանքոճի Կրան: սե. ՄՔ ՔՄ ՄԸՄԸ. 1Պ սուրբ (սուրբն ՔՄ) Վարճարն
ԲՉՉՔ: Վարճար] Վարս ժԹ.

1 բազմութիւն ժՄՈՐՔՐՅՏՄՍԸՄՔ ՔԵ.] Բազմութիւնք; երանելի] սուրբ ժՄՏՄՔ., սրբոց Օ,
երանելեացն ՄԶ; ընկերայն ՅԶՆ, սե. ՄԶ; որք նահապակեցան ընդ նոսա ՕՔԵ., նա-
հանպակ ՄԸ, նահապակեցան ընդ նոսին ԲՄՔՔՐՅՍԶ, նահապակեցան ժԹ] ընդ նո-
սին կարարեցան. Տ և սե. Կ; ասեալ Ք; պրսակն անասական ՔՄՄԶ, պրսակ-
անասական ԲՔՄՔ., պրսակն յաղթութեալ ժԹ] պրսակական պրսակն. Յ անուանք
Օ. 4 կենաց յԲՔՐՑՕՐՕՒԸ; կենացն էի Բրիստոս Տիստո Ո, + յարարեանականս Օ, +
յարարեանք ՔԵ. 6 Մանածիր ԲՔԵ., Մանածիր ժՐՅՏ] Մանածիր; Ռչարութի ԲՉՔՄՔ.,
Քաղաքութի Ո, 4 ճըլնճնճն ժ] Քաղաքութի. 6-7 իւր սուրբ ընկերաւքն յասաճ ան-
ցեալ Օ (սուրբեալ ՔԵ.) ՕՔԵ., երանելի ընկերաւքն յասաճ անցեալ (յասաճ անցեալ ՔԸ)
ՔՐՄՄԶ. Երանելի ընկերաւքն յասաճ անցեալ ՄՏ, ընկերաւքն իւրովք Ո, երանելի ընկե-
րովքն իւրոյ անցեալ ժԹ] յասաճ անցեալ ընկերաւքն. Յ աշխարհին ԲՄՐՅ ՍՄԸԶ ՔԵ.,
աշխարհի ժԹ, երկրին Ք] ի իւրանին; աշխարհին + և նոցա անդ ՄԶ; կարարեցաւ Ք,
կարարեցան անդէն ժԹ] կարարեցան. Տ ի պեղին ՄԶ; որ կոչի սե. Տ; Ռչարանց
ՔՐՕՒ, Ռչարանց Տ, Ռչարանց Ն. 10 վանք սե. ՔՄԶ; և] որք և ՄՕՐՍԸ; որ և ՔԵ,
որ և անդէն Ք, որք և անդէն իսկ Ն; ամփոփեալ ժԲԿՄՈՐՔՄՍԸՄՔ ՔԵ., ամփոփեցան Ն]
ամփոփեալք; ամփոփեալ + ի բլրին որ ասի Ռչարանց վանք Ն; զճխարս ՄՔ ՔՄ ՄԸՄԸ
նչխարս; զճխարս + ոսկնոց յԲԿՅՅՏ. + սրբոցն ոսկերք ՔԵ., ոսկերպն ՄՕՐՔՐՑՕՒԸ; նո-
յա սե. ՄՕՐՔՐՑՕՒԸ. 11 և. ՄՕՐՔՐՑՕՒԸ] սե.; ճանկեցաւ Ս, կան Ք, ճանկեալ կան յեկեղեցին Օ]
ճանկեալ կան յեկեղեց-ոճն; որ է: ի ՄՍՔ] որ ի 10-11 զճխարս... որ է: ի բլրին սե. Ն. 12
ի բլրին և մինչև ցայսպէս ճամանակի կոչի Ռչարանց վանք Ք, + որ ասի Ռչա-
րանց վանք Մ; կարարեցան ժԹ, վկայեալք Օ, նահապակեալ Ո, կարարեալ ՔՐՅՍՄՄԶ,

-

ՀԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՅԵԶԵԻՐՈՒԶԵԱՅ

თთუნსა ივლისს: კლ:

ՏԱՅԳՅԱԶ ՏՈՒԼՈՍԱՆ ՈՑՈԸՅՈՒՑՈՒՆՈ

յ ԵՏ !

5 Ընդ ժամանակս Թագաորութեանս Խո-
րովու որդւոյ կաւարայ աղբային Պար-
սից առաւել վարացեալ լինէր խոսար-
վանութիւն որ առ Քրիստոս, և ոչ սակաւք
նահարակեցան յաշխարհին Պարսից և
10 ի դրան արքունի: Յորում ժամանակի այր
ուն Մախոշ (մոգ) ի նորին աշխարհէ,
(ի գաւառէն որ կոչի Բերշապուհ), ի
գեղջէ որոյ անուն Քունարասարան,
որոյ ծնողքն պաշարանեայք էին կրա-
15 կի, և ինքն ի մանկութենէ մոգութեամբ
վարժեալ, և էր վաւրու որ խրատու և
գիտութեամբ հրապաշարիցն և խորհողով
իմաստուն: Աս ի դիպումով իմէքէ ի
բանակս թագաորին հասանէր, և պա-
20 րանէր չարչարանաց (սուրբ) վկայի
ուրումն որում անուն էր Գրիգորիոս: Իրա-
չաղեսաւ ընդ համարձակութիւն նահա-
րակին, և (գրաւարոց) բարոք նա-
խանձն նախանձեալ՝ ասէ ի սրբի իւր-
25 ում. «Տէր Աստուած քրիստոնէից, նայ-
ենց յիս և ցոյց ինձ ճանապարհ որ-
ով գնացից, և բաց ինձ դուռն ողորմու-
թեան ընդ նահարակի գում, զի արժա-
նի եղէց արքայութեանս գում, որ Տէրդ ես
30 երկնի և երկրի »
ծըրճա յման շենս, ճաճա լորն յոյժնց
ձե սանայցցընս շենս, իմեղի տց-

Պետոճա եղանոսեսա ժնա յազունս,
Պետոճա նձանտաճա, Պետոճա (ցանճրհիւն-
ընծոճա ճա) ցանճուրընծոճա սահրիւ-
նոցճա քրիստոնէոցճա, ճա ճա ճիւղը-
նի ճիւղընծոճա քրիստոնէոցճա նձանտաճա,
ճահն ճիւղա սամիւղոսա. ճա ոյւ ճղըն-
ձե յաճի ճրտի, ճոճունս նաճըլի մձձ-
ճոճ, մոնձե քրիստոնէոցճա (նձանտաճա)
սոճունսճան, ճոճըլս ճիւղընի ճիւ-
ճանճան, ճոճունս ճիւղընի ոյւնց
ճիւղընի մնաճը. ճա ճոճ սոյճոճոցճան
ցնճա ճոճոցճա, ճա ճիւղընի սոճըլ-
ճանս ճիւղընընծոճա, ճա ճիւղընը
ոյւ ճիւղընի մնաճընս մոյր, ճամիւղ
ճիւղըն ոյւ ցանճահիւնս. ճա ոյւ ճղըն-
ձե ճա մոնիո ճիւղ ճանճա ճիւղընս, ճա
ճընծոճա նձիւղս ճիւղընս, ճամիւղ
ճոճընընծոճա ճրտի ճոնձե մոնճոցճան-
նի, ճոճըլս ճիւղըն ճոճոճունս. նաճը
ճանս ճաճընընծոճա ճոճոցճանս ոյւ
ճոճընսճա մոն ճա ճիւղընս մն ճրտ-
ճի ոյւ ճիւղըն ճոնճոցճանս մոնս տոնս ճա
ճոցոճա: « ճիւղըն, ճիւղըն քրիստոնէ-
ճոճ, մոնճըն ճիւղըն ճա ճիւղըն ճիւղընս,
ճոճըլսճա ճոճըն: ճա ցանճոցճանս
ճոնս ճիւղընսճա, ճոճոցճանս ճոնճոցճան-
ճա ճիւղընսճա ճիւղընս, ճոճըլի տց-

5-6 „ Պետոճա եղանոսեսա... նձանտաճա » եղևնաճիւղիոտ սոտաճրմոյ մոճիւղըն-
ճիւղըն. 7 վարայեալ ճա ճիւղընս

5 ხე ირ ჩაყარაყებინ ზე ჩაყიგ ჩერუ ქრუ ქრუ ქრუ
 10 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ
 15 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ
 20 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ
 25 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ
 30 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ
 35 ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ ქრუ

თა დაუთვევს ზორვაჲ იგი და ისწრაფ-
 დეს და მრედად ცეცხლისა მის, და ვერ
 შეუძღეს (და მრედად მისა), და განი-
 ლტოდრეს ვარე და კმა ყვეს. და ვითარ-
 ცა ესმა აზრაძეგსა სომხითისასა კმაჲ
 იგი ამბობისაჲ მის, მოის(წ)რათჲა კ-
 რად ეკლესიისა და აწრათჲებდა მსა-
 ხურთა (ეკლესიისათა), რათა ძლიონ
 (ნიში) ჭუარისაჲ და მოსლვად აპარან-
 თა მათ და და მრედად (ეკლესიი იგი,
 და ჭირისა მისგან აღიარებდა უნებლ-
 ზით. ხლო მსახურთა მათ აღიქუეს
 პატიოსანი ჭუარი, და აღი იგი და მდა-
 ბლდებოდა, ვიდრემდის და მრედა ყო-
 ლად. და სასწაული დიდი იქმნა პატი-
 ოსისა ჭუარისაჲ შეუყანასა სომხი-
 თისასა და სიხარული კეთილად მსა-
 ხურთაჲ. და იხილა ცოლმან პამა(რ)-
 ლინა მსახურთა ჭუარისათა.

ხლო ნეტარმან მაჰამად გულისხმა
 ყო ესე ვითარი საკრველებაჲ და ურთა
 იგი, რომლითა იზმინ, დასცა იგი (შე-
 ყანასა) და შემუსრა, და ეგრეცა საკ-
 ველნი იგი პირთანნი. და თუთ მიიხელა
 დიავონსა და მიიხუნა მისგან საცეცხურ-
 ნა, და დასხა საკრვეელი წინაშე ჭუარ-
 სა, და განაცხადნა სარწმუნოებაჲ თ-
 ხი, რომელი აქუნდა ქრისტეს მიმართ.
 და წარავლინა მსახურთაგანი ჭუარისა-
 თა (ეკლესიად) და მიჭრქუა, (ვითარ-
 მედ) «ითხოვეთ ჩემთვის ღმრთისაგან.
 (წყალობაჲ), რამეთუ მეცა ქრისტეანე
 ვარ». იხილეს რაჲ ესე მოკუთა მათ
 და ეტყოდეს მას: «ვითარ იუადრე ესე
 ყოფად?» (ხლო) ნეტარმან პრქუა მათ:
 «მოხარებთ, რამეთუ ვინა ვინა ვინა
 და მოკუებდა ესე იქვით მაქუნ-
 და, ხლო აწ ცხადად აღვიარებ მე ქრისტესა და არლავა ვჰმსახურებ მე
 ცეცხლსა».

21 որი იმასქერ] որიჲ ირამასქერ (იმასქერ-ილ შესწორება ქართ. „იზმინ“-ის მიხედვით P. Peeters-ის ეკუთვნის; ნ. Acta Sanctorum, t. IX, 1925 წ., გვ. 206-206).

5 **Զ**իարդ իշխսցեր զհայրենի սաստումն
 թողուլ և հաւաքացեր անձանսւթին
 Զրիստոսի»: Ասէ երանէն. «**Մ**ի է Աս-
 10 **տ**ում, հասարակաց արարիչ, որ ունի
 զմրաց (ամենայն) բարեգործաց, որոյ
 Կեսեալ զմիս իմ թուլացեալ ի բազմ-
 աստուածոցն երկրպագութիւնէ առաջ-
 15 **ն**որդեսց ինձ ի ճշմարիտ սաստում-
 փիտութիւն: Եւ սրամբեալ նախապե-
 10 **լ**ին հրամայեաց զան հարկանել զսս
 սաստրկ: և կապեալ նորին երկաթովք
 Կարանս ի բանս: Եւ լեալ ի բանսին
 այ ևս ամն երիս, հայցել ի քահանայ-
 15 **է**ն ամնիւ զպէրունական կնիքն. զի
 անուանեսցէ զնա Յիզպիւուզիս, որ
 Թարգմանի Աստուածաստուոր, այսինքն
 է յԱստուծոյ փրկեալ, (զոր և Հոգին
 սուրբ կենդանագրւոր). որ և զարացեալ
 20 **լ**ինէր ի բանսին շողուն, և հանեալ փայր
 զհանդերձն իւր կարակելոց, և ինքն զգե
 նոյր այնչայս և հողաթմափս: Եւ (այսպէս)
 պահովք և աղաւթիւք հսկեր, սաղմունելով
 անդադար գեղեցիկ կրամաւորութեամբ:
 25 **Ը**աւնի. Ըս ուզովքն լուսցնոտա Ըս մահնցնոտա, Ըս
 ցեցնոտարոտն և Ըս ընտն (Յիցշարժնոտա) մոխրեցնոտա
 35 **Մ**ոխրեցնոտա:

30 **Ե**ւ ի ընտն այլ ևս երեց ամուցն յաղոր-
 դէր զնախապերն որում Բնարիկն ասե-
 ին: Դպիր ոմն սորա երթեալ ի բանսին հնա-
 րէր պարել զերանելին, ասէ ցնա: «**Բ**եզ
 30 **Մ**իայն Արեւաց աշխարհն չեղև բաւա-
 կան, զի միոլորեալ ես ի մոգութենէ ան-
 ճամբ, (զքեզ) գերի վարելով (սառ հա-
 սարակ) յաշխարհէ (և ի դենէ միոլորեալ):
 35 **Պ**արասխանի փուեալ սրբոյն ասէ: «Այն
 նայն անձանսւթիք ճարտարաց բնութե-
 ամբ սպասաստրին, և կենդանիքս ի սրա-
 ցողէն սորկացան. այսպէս և մարդիկ
 իւրեանց արարչին պարգին ծառայել

30 **Յ**րժեա մաս: «**Յ**րտար ոչաւոյ ընտցնոտա
 մամուլի մոխրեցնոտա Ըս յիշխմնոտա
 35 **Ս**ա յիշխմնոտա? Յրժեա նեցարման: «**Գ**րտ
 յին ընտցնոտա, Մեմոխրեցնոտա Ըս յիշխմնոտա
 40 **Յ**րժեա մաս: «**Մ**ի է Աստում, հասարակաց արարիչ, որ ունի
 զմրաց (ամենայն) բարեգործաց, որոյ
 Կեսեալ զմիս իմ թուլացեալ ի բազմ-
 աստուածոցն երկրպագութիւնէ առաջ-
 15 **ն**որդեսց ինձ ի ճշմարիտ սաստում-
 փիտութիւն: Եւ սրամբեալ նախապե-
 10 **լ**ին հրամայեաց զան հարկանել զսս
 սաստրկ: և կապեալ նորին երկաթովք
 Կարանս ի բանս: Եւ լեալ ի բանսին
 այ ևս ամն երիս, հայցել ի քահանայ-
 15 **է**ն ամնիւ զպէրունական կնիքն. զի
 անուանեսցէ զնա Յիզպիւուզիս, որ
 Թարգմանի Աստուածաստուոր, այսինքն
 է յԱստուծոյ փրկեալ, (զոր և Հոգին
 սուրբ կենդանագրւոր). որ և զարացեալ
 20 **լ**ինէր ի բանսին շողուն, և հանեալ փայր
 զհանդերձն իւր կարակելոց, և ինքն զգե
 նոյր այնչայս և հողաթմափս: Եւ (այսպէս)
 պահովք և աղաւթիւք հսկեր, սաղմունելով
 անդադար գեղեցիկ կրամաւորութեամբ:
 25 **Ը**աւնի. Ըս ուզովքն լուսցնոտա Ըս մահնցնոտա, Ըս
 ցեցնոտարոտն և Ըս ընտն (Յիցշարժնոտա) մոխրեցնոտա
 35 **Մ**ոխրեցնոտա:

40 **Ե**ւ ի ընտն այլ ևս երեց ամուցն յաղոր-
 դէր զնախապերն որում Բնարիկն ասե-
 ին: Դպիր ոմն սորա երթեալ ի բանսին հնա-
 րէր պարել զերանելին, ասէ ցնա: «**Բ**եզ
 40 **Մ**իայն Արեւաց աշխարհն չեղև բաւա-
 կան, զի միոլորեալ ես ի մոգութենէ ան-
 ճամբ, (զքեզ) գերի վարելով (սառ հա-
 սարակ) յաշխարհէ (և ի դենէ միոլորեալ):
 45 **Պ**արասխանի փուեալ սրբոյն ասէ: «Այն
 նայն անձանսւթիք ճարտարաց բնութե-
 ամբ սպասաստրին, և կենդանիքս ի սրա-
 ցողէն սորկացան. այսպէս և մարդիկ
 իւրեանց արարչին պարգին ծառայել

(მჩაჲს) Ապրուծոյ, վասն որոյ (և ես) յան-
ყեսութեան (իմում Նանուրութեան) Յառայ-
եցի. իսկ յորժամ գժացուս յիս Ապրուած,
կալեալ գժարածութեւ իմէ կապեաց ի
սլր պարուիրանաց իւրոց Ներկեալ յու-
սով շնորհի, զոր ոչ կարասցեն կենցաղոյս
փորձութիւնքս փոփոխել» Եւ լուեալ զայս
արեւնադպրին՝ յորն յարեալ ցասմամբ,
և սկսաւ հարկանել զնա (բրով) անողով:
Եւ (այլ ևս բազում) ազգի ազգի յրան-
ձանս հասուցանէր երանելոյն, զի հա-
ւանեսցի ունել զմոգութիւնս:

და ჰგუემდა მას უწყალოდ. და ფერად-ფერადნი სატანჯველნი მთაწინა წმიდასა მას ზედა, რა-მთაშენა დაამორჩილა იგი მოგუებასა მას. (ხოლო იგი უფრო-მსლო წარე-
 მატებოდა კეთილსა შიღუაწებებსა).

Յայնմ ժամանակի լուեալ թագաւորն
 պբազում բանութիւն և զբառապանս
 զոր հասուցանէին աշխարհին Հայոց (զոր-
 ձակալքն), առաջէր երիս իշխանս՝ հա-
 ռարարիմս (այց առնել երկրին), անուն
 միուն Նարոյ՝ (որ կոչի) Դրովանդա-
 կան, և երկրորդին Պերուզ՝ որ էր Ռէոյ
 գաւառին մոգպեօր, և երրորդին Խոյապ
 որ էր սպասաւոր արքային. որք եկեալ
 ի Հայս (բազում) ուղղութիւնս արարին:
 Եւ յաւուր միում հրասպարակածողով արա-
 րեալ՝ նարէին յարենի յաղագս հրամա-
 նին արքունի: (Ի նմին ժամու արք ամ-
 բարիչսք զգաժուպին իշխանացն և
 ասն. «Են արք երեք ի բանսի») որոց
 զմեր պաշտօննն թողեալ և քրիստոնէ-
 ութիւն են յանձն առեալ, Ներսէս ոմն
 Ռեմիկ, և Սահակ ոմն յԱրպարականէ,
 և Յիզրիբուզիս պարսիկ: Եւ հրամայ-
 եցին առնել զնոսա: Ասէ մոգպեօրն ցնեթ-
 սէս. «Ձեռդ՛ր եղեր քրիստոնեայս»: Ասէ
 երանելին. «Մայր իմ քրիստոնեայ էր, և

მოშზრდელსა თვისსა ჰმონებენ, ესრეცა
 კაცთაჲ ღმრთისაჲ შემოქმედისა თვის-
 საჲ ჰერ არს შონებაჲ, რომლისათვის
 (აქაშიმდე) უდებებასა ვჰმსახურებდი,
 ხოლო რა-ჟამს მომხელა მე უფაღმან ღ 5
 შემიწყნარა მე, შემემჭურა მე სიყუბ-
 რულსა მცნებოთა თვისთასა, და შემცვა-
 ლა მე მადლითა სხლოებითა თვისისაჲთ,
 რომლისაგან ვერ შემძლებულ არიან მი-
 ღრეკად განსაცდელნი ცხოვრებისა ამის 10
 (ამაიოჲსა)ნი». ესმა რაჲ ესე ადიანთ-მო-
 ძღუარსა, ზე აღდგა გულის წყრომით,
 და ჰგუემდა მას უწყალოდ. და ფერად-ფერადნი სატანჯველნი მთაწინა წმიდასა მას ზედა, რა-
 მთაშენა დაამორჩილა იგი მოგუებასა მას. (ხოლო იგი უფრო-მსლო წარე-
 მატებოდა კეთილსა შიღუაწებებსა).

მას ჟამსა ესმა მეფესა შრავალი მძღა-
 რებაჲ და უბადრუტებაჲ სომხითსა ზედა
 მოწიგნული, და მოავლინნა სამნი მთავარ-
 ნი სარწმუნონი, სახელი ერთისაჲ მის ავ-
 ტა დროვანდაკანი, და მეორისაჲ მის ჰე- 20
 რიზ, რომელი იყო მოგუთა მთავარ ქუე-
 ყანისა რეუსი, ხოლო მესამესა ჰატა,
 რომელი იყო მსახური მეფისაჲ, რომელ-
 ნი მოვიდეს სომხითს და განაგებდეს
 სამართალთა. ხოლო დღესა შინა ერთ- 25
 სა ურაკპარაკსა. ზედა კრებო ყვეს და
 დასხდეს ადიანსა ბრძანებისაებრ მეფე-
 სა. (და განიკითხვიდეს მათ, რომელნი
 შეეყენნეს საპყრობილესა შინა), რომელ-
 თა დაუტევეს მჭურლი ჩუენი და ქრის- 30
 ტიანე იქმნეს: ნერსე ვინმე სახელით
 რა-ჟიკი, და საჰაჲ ატრ(ჰატა)კანით, ღ
 იზიდოზიდიტ სპარსი, და ბრძან(ა) მო-
 ყვანებაჲ მათი. და ჰრქუა მოგუთ-მთა-
 ვარმან ნერსეს: «რა-მსათვის იქმენ შენ 35
 ქრისტიანე?» ხოლო მან ჰრქუა: «დე-
 დაჲ ჩემი ქრისტიანიე იყრა, და სიწმიდა-

16 ო. թագաւոր լուեալ (P. Peeters-ის გამოცემაშია, ბ. Acta Sanctorum, IX;
 1925 წ., გვ. 209); 19 ავტადროვანდაკანი (P. Peeters-ით, იქვე). 34 იზიდოზიდიტ P. Peeters-თან.

5 ი ყოველი მისი. ღი წინადაცხად ი ზრის-
 ყოი, ჯიყონ მსაღ დბერ იხნე » იარ-
 ცხად ლ იბი უარაჲ. ლ სო ასტ. «
 10 ი ყოველი მისი (სად ღი ზრისყონსაჲ)
 ხაჲ ბრანსეჲს შიყიბოღიყი ყაჲრ იბ-
 ყოი, ლ სოღად დანსილ საღიბოჲრ (ღღ-
 ცხერიბი საღიბონს). «
 15 სქერ ში სოჲრყო-
 მბაჲ ზოღ (ქანბიბანსბერ ღი, ლ ში
 წარყოღმბაჲ ზოღ) სოჲრბერ ღი »
 20 ს. ღაჲყოღცხად ღიბოჲსაჲ ასტ გზიბი
 წოღიყი. «
 25 ს. «
 30 ს. «
 35 ს. «

გან ჩემით ვარი მე ქრისტიანე და
 არა ვიცი ყოველად შეულო თქუენი».
 და განიციოთხეს საჰაჲცა და მანცა ჰრქუა.
 (ვითარმელ) «
 სიყრმად ჩემითგან ქრის-
 ტიანე ვარი მე » ხოლო ნეცარი იბიღ-
 ბიბიღ დგა უკუანა კერძო მათსა და
 მრადლითა სიბყუთა იტყუოდა: «
 უფა-
 ლო, ნუ გულის წყრამბითა შენითა
 მსწავლი მე ». და წარმოადგინეს ნე-
 ცარი ესე და ჰრქუა მას: «
 ზბადრე-
 ვა, რაჲსათჲს დაუთვევე განათლებული
 შეულო და შეურაცხი ევე ქრისტიანე-
 ბაჲ გრწმენა, რომელი ოღესმე (სხუა-
 თა) აიბუღებღი ზორვად ცეცხლისა? »
 ჰრქუა წმიდამან: «
 ეგრეთ არს, უზო-
 რეველი (ოღესმე) მოგუებითა და უფ-
 რაჲს შენსა ვიყავ შეცნიერ, და უკუე-
 თუ მიბრძანო, ვიტყუოლი და გეუწყოს
 შენ, რაოდენ უმჯობეს არს ქრისტიან-
 ნობაჲ ვიდრეღა არა ყოველი იგი
 მსახურებანი, რომელი განგიცადენ ღ
 ვიბიღე, რამეთუ ქრისტიანობაჲ მარ-
 ცოდ შემძლებელ არს ჰსნად სიკუდი-
 ლისაგან საუკუნესა ». და ესმა რაჲ
 მოგუთ-მთავარსა მას, უბრძანა მსა-
 ხურთა თჲსთა დაჰებად ჰარეგავგი
 მისი; და მოჰკადეს კუკულო (თავსა მის-
 და დაჰმცხუნეს წუ(ე)რნი მისნი ყო-
 ვად.

30 ს. (ღარბნად) გბრნსანს ბრანსეჲს
 არამაჲცხეჲს აჲარსე გბრნსა ოღი. ლ
 35 ს. «
 40 ს. «
 45 ს. «

და სამთაჲვე მათ ნეცართაჲ უბრძა-
 ნა და მარხვაჲ სამღე. და სამისა
 დღისა შემღვობად (კუბოღ) მთიყვან-
 ნა იგინი და ვერ შეუძლო და მორწი-
 ლებაჲ მათი; და ბრძანა შეყრაჲ
 მათი სახლსა შინა. რათსა, და არა მი-
 ცადეს მათსა და მათსა და მათსა და მათსა

5 შიყიბოღიყი (ანუ ყველგან P. Peeters-თან). 21 <ს>-ს Peeters-ი ურთავს.

24 ყა. უარაბნად. 25 გიბიბიღი.

ფსალმ. 8, 2.

აღაღაკტին და აატქს. ოსსაოლას, კარანტ
 მსე სანთას, და სერ, კლსტერს მსე ქოლმას
 ტს ანსაქს ანო-ათარ ასაოთსტინ მისკს
 ვადასადას:

ნასა ჩუენსა მოგუბედენ, უფალო, შეწევნად ჩუენდა ისწრაფე. და ესრეთ

დაუცხრომელად ფსალმუნებდეს ვიდრე
 ტს ცხალ ხ დასტრის ალორსა ყასანს.
 და ხ გიჯერს მისომ კალორ კხრასტქ, კო-
 რომ განოტბრბდას ღრ შიღყიქოღყი ყსა-
 ხს, ყბსოლქის ხრსტქ სმას. აყო იმს
 იმსტრ ხ ბნოტის ქარიგ, და რასოცხალ
 ხ გლოს სორას და რისტრ ახისსს ხ მქსტ
 აჯას სორას ტს ხრსტალ ხრისგ ლოსაფხასგ
 არასგ, ხ რასგ მტრბხესი დაქრს ირ ხარბს.
 და რბრხალ ყასაქ კლსტრ მარგაროტ, რბ-
 ტის ხ გლოს სორას, ტს და რბოცხალ ყსა-
 მსასგ რბსტრასგს. და გჟრასგის ხბქ რას-
 ალ ტ დამ სორას, ტს ხ ქარჯის ხსტალ
 რასაყაროქმქ (ხრბხალ) ხ რასის აბხლ
 დაორბს. (და ხსტალ რასრბასტის ხ რასის
 <რასამასხასგ> დაორბს (კასტბანს)) ყა-
 სს. და სსა რრასარბხალ ქეღყარგს დასყო.
 და ხტრბანს ასაოთსტრ (დაჯორიორ) ასა-
 მონს, (ასტასალ ხ რასის მისკს ხ ყბ-
 რხ აყბსტის). « ხ კაროქალ ხომ ლორ
 ტსმ დაყო აროარობხას, (ხ სტოლბხსტ
 ტსმ ასოტორ არარბხ) »: ტს კასარბხალ
 დასაოთსან რასასანტრ ხ ყბრხ აყბსტის:
 ტს ლბხალ ჟრბსყოტბხს. ათ რასარას
 რბსტის ასოტრ ყბსასანტლ დასარასარას-
 ტის ასოტრს. ტს ასოტრს შიღყიქოღყი
 კასო რასამქ ზრბისგ რასარასარასგ, და
 კასაქმსალ ხრბს ყასაყო მარასარასგ.
 და რბრხალ რასამქ ასტ მრგაყბის
 დაორბს. « მსასანს დასარასოქ კორომ რას-
 რბრბხალ ხს მბოასს. ხსსასტას ხ ჟსე და მქ
 ხ სმის კასამოტბხას კასო მარასარას-

ლო სანუბედლად; და ლამე ყავველ კუამლი-
 თა ამოტბდა მათ. ხლო რმოდანი იგი
 მოუძღურდეს, და დადებდეს (ღმრთისა
 მიმართ) და იფყოდეს: « ღმერთო, შეწევ-
 ნად ჩუენდა ისწრაფე ». და ესრეთ

და ვითარ გარდაქდეს ათნი დღენი,
 ლამესა ერთსა კვრიაკისასა, რომელსა ვან-
 მზადებულ იყო (წმიდა) იზიდონოტ და-
 სრულებდა, ხილვა (განსაკვრებელი) 10
 ეხილა: კაცი ვინმე, რომელსა აქუნდა
 მოლოტი კელთა მისთა, და უხუტქნა თავ-
 სს მისსა, და ვანდა მოსდიოდა სისხლი
 შორის თუალთა მისთა. და (სხუანს) ვა-
 მონდეს კაცი სანსი, შემოსილნი ნა- 15
 თლითა, და წარდევნეს კაცი იგი, რომელი
 სტემდა (მოლოტითა). და მოართუეს ვკრკ-
 ნი მარგალიტთაგან პადიოსანთა და და-
 აფეს თავსა მისსა. და, ვითარ ვანოტქა,
 აქწყა მოყუასთა თვსთა. ხლო მათ გუ- 20
 ლისხმა ყვეს, ვითარმედ მოიწია ჟამი
 მისი: და ვან-რას-თენა, მოიწინეს მტარ-
 ვალნი (მისნი) საპკრბოილესა მას და წა-
 რიყვანეს წმიდა იგი. ხლო იგი იჯ-
 მნიდა ძმთაგან და იფყოდა ფსალმუნ- 25
 სს სმას: « ხადილსა ჩემსა ესმა ჩემი (ღმრ-
 თსა) სიმართლისა ჩემისასა ». და ვითარ
 აღასრულა ლოცვა იგი, და მოიწია ატი-
 ანსა მას სანოლავისასა. და ესმა რას ესე
 მრბსტენთა, ყავველნივე სრბოთ მოიწი- 30
 ნეს ხილვად სიმუნესა მისსა. ხლო ნეტ-
 რი იზიდონოტ დაგა წინამე თბთა მსა-
 ჟულთა, და შექმზადებდეს ორთა ძელ-
 თა სასიკუდინთა, და მოიხუნეს წინამე.
 მისსა. და შრქუა მოგუთ-მთავარმან წმი- 35
 დასა მას: « იხილენ ძელნი ესე, რას-
 მელსა ზედა მოსიკულოდ ხარ, და პრი-

* ფსალმ. 69, 2. ** ფსალმ. 4, 2.

21 < რასამასხასგ დაორბს კასტბანს > P. Peeters-ის ეკუთვნი. 28 ანტიანსა.

5 სი ხე ყოიქნს და საუ. «Առաւել ևս հասար-
պեալ եմ ի Քրիստոս, (որ է յոյն իմ). բայց
դու զհրամայեալսն քեզ վասն իմ կարա-
րեան: եւ հրամայեաց րանել ի փայարն. և
 10 սուրբն յաւժարութեամբ սրբիւ և զուարթ
մարաք երթայր ի փայարն. (և հանեալ
ի նմանէ) ի բաց զերծուցին զհանդերձին,
զոր ունէր: Ասէ երանելին. «Յիրաւի է
 (այս) այսպէս. զի իմ րեւառնորդին ի
 15 կամաւոր (խաչելութեանն միաձինն փը-
կիչ) մերկ ի խաչին բեւեռեցնաւ, զի զնա-
խահարն (մերոյ) զմերկութիւնն զգեցու-
ցէ, որ և զիս զարացուցէ, զի պարկեցից
զնասրանայական խորամանկութիւնս (ի
 20 մարմնի իմում): եւ րարածեալ (զինքն)
ի վերայ փայարին սկսաւ ասել (զբա-
ռասներորդ երրորդ) սաղմոսն. «Արի,
Տէր, աւգնեան մեզ և փրկեան զմեզ վասն
անուանդ քոյ», համարեցաք որպէս
 25 զոչխար ի զենուճն: եւ ի կանգնել
զփայարն յղէ առնա մոգպեպն, զի
թերևս դարձցի: եւ արհամարեալ չրայր
պարասխանի. կայր ի փայարին պնդեալ
ի բազմաբոխ պրեքնն, և սոցէին նեպ-
 30 իւք զկողս նորա:
 (სიცყუჯა მისი) და არა მიუჯო მას. ქანցხი, (არამედ) დამმჭყალოული ძელსა ზე-
და შორის სიშრავლესა მას სახილველისასა იყა, და სცეს იხრითა გუერდსა
მისსა.

30 Դիպեցաւ (ի նմին աւուր) հանել ի
փայար երկուս մահապարպս, (զորս և
հանին խսկ) ընդ նոսա. մինն էր ի ძიող-
վոյն Խուժկաց, զոր აბեაլ ի փայարն համ-
բութըր զորս սուրբ վկային, և აბეაլ հող
արինსაխამն. որ ի կաթուածոյ վկային
 35 ընկենոյր ი ბოց იყო: եւ դანճապեպն կაփե-
լով զգուռ նորა, հանին ընդ აშქ
վկային ი փայարն, և ի նա ձգեալ ყնեպն

ღე თავსა შენსა, და ნუ მასვე ცილობასა
 შენსა ზედა დაადგრებდი». მიუჯო წმიდა-
 მან და ჰრქუა: «შე უჭრამსად ვანმტოც-
ხურ. ვარ ჭრისღმს მიმართ, ხოლო შენ ყავ,
რამცა გნებავს ჩემ ზედა». და ბრძანა წარ-
 ყვანებდა მისი ძელად. ხოლო წმიდაა
 იგი გულისმოდგინედ მხიარულითა პირითა
 მივიდოდა. (და მი-რამ-იყვანეს) ძელად,
 განსძარცუეს სამოსელი თვისი, რამელ
 ემისა. და თქუა წმიდამან: «სამართლად
ესრმთ განევე; რამეთუ (უფალი) ჩემი
 (და) ძმ ღმერთისა ნეტესით თვისით ვან-
შიშუღებული დაემმჭუა ლო ჭუარსა ზედა,
რამთა პირველ-შეიმუნულისა მის კაცისა
ხიშიმულმ დაფაროს, და (ღელს) განმა-
ძლიოყრა მე, რამთა შეიმუნისნენ მზაყუ-
ვარებანი ემშაჯისანი». და გან-რამ-არ-
 თხეს ძელსა მას ზედა, იწყა ფსალმუნ-
 სა ამას: «აღდევ ღმერთო, შემეწიენ ჩუენ,
და მივსნენ ჩუენ სახელისა შენისათვის»,
 (რამეთუ) შევირაცხენით (ჩუენ) ვითარ-
ცა ცხვარანი კლვად. და აღ-რამ-ჰმარ-
 თებდეს ძელსა მას, მიუვლინა მოგუ-
 პეცმან მან (და ჰრქუა): «შეინანე და
სცხვ(ვ)ნდე». ხოლო მან შეუერაცხე ია

და ორნი (ვიწმე) სიკუდილისა თანა-
 მღებნი მის თანა ჭუარს აცუენეს; ერთი იგი
 იყა ხუთჯთა კრებულისაგან, რომელი მო-
 იყვანეს ჭუარცუმად, (ხოლო იგი) ამბორს
 უყოფდა წმიდანსა მას მოწამესა (ჭრის-
 ჭმსა), და აღიღო მიწაჲ შესუარული ვარ-
 დამოღინებულისა სისხლისა მისისაგან
 და შთაისხა უბეთა თვისთა, ხოლო მტარ-
 ვალნი იგი სცემდეს თავსა მისსა და

* ფსალმ. 43, 26.
 9 განსძარცუეს. 25 ქსცხონდე. 27 ქსცეს. 37 ქსცემდეს.

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ԴԱԽԹԻ ՈՐ Ի ԴՌԻԱՆ ԿԱՏԱՐԵ-
ՑԱԿ. ՃՇՄԱՐԻՑ ՆՈՍՏՈՎՁԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

თთუესა ფებრვალსაკვი

5 ԹԱՅՅՈՅՔ ԹՅՈՒԸՈՍՆԱ ԸՆՉՈՒՄՆՈՒ, ԵՄՅԱԼՈՒ ՆԸՆԵՐԱԼԱ
ԸՅՈՒՆՑ ԺՅՈՅՅՈՒԹՈՒՄ ԵՄ ԵՄՅՈՒՆԸՈՅՈՒՄ: ԹՐԻՆՑԻԱ ԹՅՈՒՐ

3261

Աստուածար սկիզբն արասցուք պար-
մութեանս կարճառուար բանիւք յարմարել
զնահարակութիւն եղանկին Դաւթի, նախ
10 զայն թէ ուստի էր, և յորմէ ազգէ, և որ-
պէս եկեալ յաշխարհս հայոց, և կամ որ-
պէս վարեալ ի կենցաղումս. և յետ այն-
որիկ հասեալ ի գլուխ ասպարիսին յաղ-
թող (պարծանաւք) սուրբ խաչին. (արդ
15 բաղձալի սրբիւ շնորհաւք սուրբ հոգւոյն
պարմեսցուք):

էր այրս այս ազգաւ ի Տամակ րոր-
մէ, Սուրհան անուն կոչեցեալ: Գոշակա-
ւոր և ի մեծամեծ նախնեաց հայրենե-
20 աց: Իսկ (այսպ) ի ժամանակս իշխա-
նութեանն մեծին համազասպայ որդւոյ
Դաւթայ կուրապաղապի, երանելի նա-
հապակն քրիստոսի ընդ զաւրս Տամ-
կաց յերկիրն հայոց հասեալ լինէրկլյ
25 րարապ գաւառս ի կողմն կոտայոց
(Նահանգին). և ջրջէր ընդ գեղս և ընդ
աւանն, և րեսանէր զկարգս քրիստո-
նէից և զպարկեշտ վարս աստուած -
պաշարութեանն: (Խորհուրդ գեղեցիկ)

այն յոյժ շոքարտ և միջոտեանտ մեղա-
կղեմելոտա յոգոյցտա և մեզամեղտ քահ-
նիքեղեղոտա (և քահոյցրիտա և քա-
ղաղ յեղեղոտա) և զոտոտի յոմքնՄ. Յու-
քեղաղ զաղքեղ, տա յոնա. և ոյտ, և յու
րոմելոտա յոտեղաջոտա, և յու յոտար մու-
ոյտա յեղեղանաղ սոմեղեղոտա, և զոտար
աղաներաղ զսուրքեղաղ տշու. և յոմե-
նա մեղմեղմաղ մուոյտա տաջնա սոմերաղ-
նա և ժողջոտ յագրոտեղնա յեղանաղաղ.

ույտ յոյց րեղ յոտեղաջոտա յուրոտե-
տաղա և յուեղո յուրա և սուրքն, (և յո-
յու րեղ) յոնաղքեղ (ույտ) և (ույտ րեղ)
նոտեղաղաղ և յուրաղ, և յուրեղնա յոմեղնու
պոնաղնու. և ուղաղ յաղաղ և յուրաղ յոմեղնու
նոտա, յու և յու յուրաղաղաղաղաղ, յու-
քահու յոյ քահնիքեղաղ քահնիքնու (սեղա-
տա) տոնա ժաղաղ և յոյոյտանա յուրոյտա յեղ-
քանաղ սոմեղոտա, սոպեղա յուրաղաղաղաղ,
քահոտա յոնաղաղաղաղ. և յոյոյցըրա յու
մեղ յեղեղանաղ և սոպեղեղնա, և յոնոյց-
ըրա յեղնա յոնաղաղաղաղաղ և յոնաղաղ
րեղնա յոնաղաղաղաղաղաղ. և յոնոյց-

2 ճշմարիտ խոստովանութեամբ սե. Բե. 7 պարմութեանս սե. Բե. 8 յարմարել + փոք ի շարի Բե. 9 նախ] նա և Բե. 10 և յորմէ ազգէ սե. Բե. 11-12 և կամ որպէս վարեալ] և թէ որպիսի վարուք եղեալ Բե. 12 այնորիկ] այսորիկ Բե. 13 յաղթաղ ԳՅ. 14 պարծանաց Բե.; սուրբ խաչին] խաչին քրիստոսի Բե. 15 սրբիւ + և Բե.; հոգւոյն սրբոյ Բե. 16 և սե. Բե. 22 Դաւթի Բե. 24 յերկիրս Բե. 25 աստուածպաշարութեան Բե.

დმირა აბქრ (վերնական ճրիւն) ზოგონს
 სრբო ადგამამ (ძიჯუ) ხაროხი ხრომ
 ხოცკაიო ხოცი და ხიჭიხეხი ხიჯმარხი
 რადაპარსა ზრხაყოფ: ზრადარქერ აქსო-
 წერსა ქიხრავიგნს აამწსაქს, ვი ვქრხა-
 ყოთს ჯაწსუგი და ჩიქსუგი სოქა. და ად-
 ყესუგი ხიბადაყოფხილ აყაყაყანობ-
 ან სოროდამაქ վերսაქსն მწსტამაქს,
 որ ხი ჯაქრ და ქორქი და ხი ზოქს სოქრ. (და
 ფანსკაქრ ჯოსალოქობწანს ალადანს),
 რხეღოცგანსქ დანსერსოქსნ ქარალონს ხი
 ჭოქრს მქრყოქობამაქ, (და ჯაქსქერ მად-
 ქანსაქ ხი სოქონს რწბაქობწანს და ოქ
 ქამწსაქ ხი ბადაქობწანს): ხე ხელს აქს
 ხი ძამანსკა Աნაქარასაქ ჯაქოგ კა-
 მოქიქოქს და ხიქსანობწანს მწბანს
 ზრხეგოქი მამქილნსხი ჯაქოგ აყაყრქი:

ხე (ქანსქ) ქოქ ფანსკაქს ქერაქნს მოქ-
 რანს და რადამაქ მწბაროქ, ანოქსაქ ზრხეგ-
 ოქ (ჯაქოგ) ხიქსანსხნ მყოქოცგანსქერ ალ-
 კაქოქიქონს Աქანსა დმოქრქანს ვი
 მქრესუგი: ხსკ სო მწბა (ქანსკობწამაქ
 და გნბაქიგ) ოქრაქობწამაქ ვნა მქრესქ
 (სრქობწამაქ ალადანს) ქანსონ ჯაქრ
 და ოქოქონს და ზოგონს სრბო, ორომ ვხელ-
 ყიოქსქერ ზრხეგოქ აყაყრქიქ ვხიქ რაქონსხი
 ანსონ' დქრახიქ კოქსქოქ ხი ბწონს რაქრ-
 აქსქონს და მყოქობწანს ალადანს. და
 վաղվաղაქს ალქსქანს ქსქერ სრბოქ ხე-
 როქობწანს, ორქსაქს ხოქოქარაქსა ზრხა-

რახვიდა გონებანსა შინს თქსსა ლამშ.
 და დღს მოხედვითა ხულისა წმიდო-
 სადოთა გულისწმა მყოფდა ჭეშმარიტ-
 სდა სარწმუნოებანსა ქრისტი (იესუ)ს
 მიერ. და ამის გამო ოქმნა ყავლინა- 5
 გან (ჩვეულებანს) თქსისა, რადოთა ქრის-
 ტე შეიძინოს და ოქსნეს მის მიერ, და
 განთავისუფლდეს მონებანსაგან სრწნი-
 ლებანსა და რადოთა (იმვეს) წეგარდა-
 მოქსოთ) ნათლისღებითა (და) განახლ- 10
 დეს სახელითა საშეგნისადოთა, და რად-
 თა დანთქანს უხილავი იგი ფარაქ წყალ-
 თა მათ შინს ნათლისღებითო. ესე იყო
 დღეთა ანახტანის ქათალიქობისა სომეხ-
 თადსა და მთავრობანსა გრიგოლ მამუქ 15
 ნენისა სახელითაგანისა სომეხთა მად-
 რიქისათა.

და ფრიად სარადელი იყო ქაცი იგი
 სურბან და უფროს მრავალთასა დიდ-
 ბულ, ესე მოიყვანა მადრიქმან გრიგოლ 20
 ანახტანის ქათალიქობისა თანს, რადოთა
 ნათელ სცეს. ხოლო მან (შეიწყნარა
 იგი გულსმოდგინედ) სიხარულითა დი-
 დითა და ნათელ სცა მას სახელითა მა-
 მისა, ძისა და სულისა წმიდისადოთა, 25
 ნათლით აღოქვა იგი გრიგოლ მად-
 რიქმან და უწიდა მას სახელი დავით,
 თქსი იგი მამული სახელი (მისცა მას
 სახელიად) ქულითა მდღელთ-მოდღრი-
 სადოთა. და მეყსეულად განწმედლი ოქმი- 30

1 აბხლ 9J; ბრხლ ადგამამ სოქრ ზოგონს 9J. 3 ხოცკაქრ] კაქრ 28. 4 რადაპარსა ოქ
 ხი ზრხაყოფ 28. ქრისტი (ქქს); რადარქ 9J. 6 და ჩიქსუგი] ვი ჩიქსუგი 28. ქქს; და
 ადყაყესუგი] ვი ადყაყესუგი 28. 9 ხი სოქრ ზოქს 9J. 11 დანსერსოქს 28. 12 ხი ჭოქრს მქრყოქ-
 ობწანს ალადანს 28. 14 სომეხთადს; ბადაქობწანს] აყაქბადაქობწანს 9J. 14 მამ-
 მქონსქი 2; ჯაქოგ აყაყრქი] და აყაყრქი 9J. 18 ხე ქანსქ] ქანსქ 9J; ოქ ხი ქოქ ფანს-
 კაქს 9J; აქრს აბს. 28. 19 მწბაროქ 28.] მწბაქოქ. 20 ოქ ხიქსანსხნ ჯაქოგ 28.; 24 ანოქ-
 კაქოქიქონს ჯაქოგ Աნაქარასა 9J. 22 მსცეს. 23 გნბაქიგ] რხეგარაქიგ 28. მქრესუგი
 ვნა 28. 24 მსცა. 25 ვხელყიოქსქერ] ხიქსანსქერ 28. 26 ვრაქონს 9J. 27 რახიქ 28.; კოქსქოქ
 აბს. 9J. 29-30 და վաղվաղაქს ხე როქობწანს] ქანსქამ რახიქ ალქსქანს სრბოქ ხე როქობ-

5 ირთ. ხმტ «ხე და ზაჲრ ჯმ სსხეგოე და არქ-
 վանս առ նմա արասցოე». და առաքեալ
 10 ասէ. «Չիք խարիր ոչ հրէի, ոչ հեբ:անո-
 սի, ոչ ծառայի և ոչ ազգարի», և թէ «որք
 15 ի քրիստոս վկարեցարոք, զքրիստոս
 պզեցեալ էք». և Եսայի ասէ. «Կոչե-
 ցի անուն (նոր, զոր արբ անունանես-
 ցէ»: Եւ ընու և Թաբուղի շնորհաւք
 20 հոգւոյն սբոյ. և բառնայ անուն ծա-
 ղայութեան) և (հրասմարեալ համբառ-
 նայ) ի լեռնէն Սինայէ, որ է Հազար
 (որ ծառայէ որդւոյք իրովք հանդերձ.
 և վերադասէ զինքն ընդ որդիսն ազգարին)
 15 ի վերինն Երուսաղէմ, որ է մայր մեր ամ-
 նեցուն, և ոչ իսմայելեան, այլ իսառա-
 կեան որդւոյն ազգարի. (և վերագոչէ
 20 ըստ Պաւղոսի. «Չեմ որդի աղսխնոյն,
 այլ ազգարին», ազգարութեամբն որով
 քրիստոս զմեզ ազգարեցոյց ի ծառայութենէ
 25 ապականութեան յազգարութիւն փա-
 ռաց Որդւոյն Աստուծոյ):

დისავან) ემბაზისა იქმნა იგი სადგურ
 სამეძისა წმიდისა, და ვითარცა აღუ-
 თქუა ქრისტემან (მოყუარეთა თვის-
 თა), ვითარმოდ « მე და მამაჲ ჩემი
 მოვიდეთ. და სავანშ მის თანა დავი-
 დგათ», და მოციქული იტყუხ: « არა
 არს ძურთაგება და წარმართება, მონე-
 ბა და აზნაურება, და რომელთა ქრის-
 ტუს მიერ ნათელ ვიღებოეს, ქრისტე
 შევიმთხოეს». (და რამეთუ ყოველთავე)
 ეწოდოს სახელი (აზნაურებისაჲ) და არ-
 ლარა მითთ სინაჲთ აგარიანნი, არამოდ
 ზეცისა იგრუნებლშმსა (მკვდრი), რომე-
 ლი არს დედაჲ ჩუენ ყოველთაჲ, არლა-
 რა შვილად ისმავლისა, არამოდ ისავი-
 სა, რომელ არს შობილი აზნაურისაჲ,
 (და მუნქუესვე აღიტაცის მონაჲ იგი
 აზნაურად).

ხე (ი სთის რასარაყხეა) բնակէ յաշ-
 խարիին հայոց (ի դաշարակովմանն) ի
 վեղ մի որում. 2. ագ անուն կոչէ: Յեպ
 սակաւ ժամանակի սրաყաւ իւր կին և
 25 որդիս մաքրապէս վարուք, պարկեշտ (և
 Կարուական ամուսնութեամբ ըստ սուա-
 քելոյն խրատու). և կեցեալ ժամանակս
 ինչ ի բարութեան, և հասեալ ի ծերու-
 թիւն, (և յապահովացեալ ընդ ամրածա-

(ესევითარად) დაემკვდრა ქუეყანა-
 სა სომხითისასა, სოფელსა, რომელსა
 უწოდოან ჩიკოვ. მცირედისა ჟამისა
 შემდგომად შეიერთო ცოლი, და ესხნეს
 შვილნი სიწმიდით, და ცხავრებდა
 სათნოებით. და ცხამდებოდა ჟამ რავ-
 დენშე კეთილად, და მიიწია სიბერედ,
 და ზრახავნ იგი შჭულსა უფლისასა დღშ
 და ღამშ. და მიიწია ჟამთა საძაჯისთა

Թեանს լինէր վաղվաղակի 57. 29 սբոյ] ամենասուբբ. ԲԵ. 30 խոսրաყաւն 57.
 1 Եթէ 68. 57. 2-3 և առաքեալ... խորիր] և չիք խարիր ըստ Պաւղոսի 57. 4 և [Թէ] վի 57.
 5 վկարեցան 57. 6 սզեցան 57, և Եսայի ասէ] և 57; կոչի 57. 7 անունանեսցէ + ըստ Եսայի
 (Եսայեայ 7) բանադործութեանն 57. 9 վրնեց (վ-Մ); ս սուրբ հոգւոյն 57. 10 համբար-
 ձեալ հրամարէ ԲԵ. 11 Սինեա 5, Սինայ 7, է 68. 7. 13 յորդիս ԲԵ. 14 ի վերին 5; Երուսա-
 ղէմի 57. 15. իսմայելեան ԲԵ. 17 որդի 68. 57. 18 ազգարութեամբն 68. ԲԵ. 19 զմեզ ազգարե-
 ցոյց] ազգարեաց զիս ԲԵ. 21 յաշխարհին 57. 22 դաշարակովման ԲԵ. 23 կոչեցեալ 57; և յէպ
 ԲԵ. 24 ժամանակի] աուուրց 57; սրանայ 57. 26 առաքելոյ ԲԵ. 27 կնցեալ] կացեալ 57 ԲԵ.
 28 ինչ] իւր ԲԵ.; ի բարութեանն 57] ի ծերութեան 57.
 * 10266 14, 23. ** ցաղափ. 3, 27-28. *** ցեառ 62, 2. **** ցաղափ. 4, 31.

ბოც ქლავს ზრუაფის, კარქსს ყბ-
 აბს ჯორქერ ხ ყოც ზ ხეჯერხი, ხ სას-
 ალ ხ ძამანასკა შარასკა ჯაჟოგ კა-
 მბოღიკოხი ზ. შქაჟაჟა. ზარაჟაჟონ-
 ლო ჯაჟოგ ხეჟასხი, ჟორომ შაძხიქე ყბ-
 რესალ ილქიხს ვაჟხარას ჯაჟოგ, ზ აბაჟ-
 სოჟ. ვაჟოონს იო ხ ჯაჟა, ლაჟოჟაჟ ანთონ
 იჟანს ზ ჟარაჟაჟოჟ, იო შქოჟი რეჟამაჟ
 არქანს ანშეჟაჟ ვოჟარანსაჟოჟ კაჟაჟ-
 შანს ჟარქონს: შაჟონს ძამანასკი რა-
 რანსალ ხეჟ ხერანსეჟინს ჟარაჟი ხ ბნონ
 ანსოქონს ლაჟოჟაჟი, ვი ჟერ ხსკ ჟარაჟ
 მარჟელ ღჟმარჟოქონს, აჟი კაჟაჟი
 ქონს: ხანსოჟაჟალ ღჟოჟ რაჟოჟონს იო
 ხ ზრუაჟოჟ (ხორჟოჟასკოქონსამაჟ რან-
 სარქოქონს ზ) ჟარქონს (იო ხ ზმა ჟარა-
 ნქერ, აბაჟარანსაჟოჟ) კრბოქელჟ ვაჟაჟ-
 შონს. ხნოქერ ჟარაჟონს ხონსარქ-
 ეოქონსელ ვაროჟონს ჟოოჟაჟი ხი. (ზ
 რაჟონს ზ აქსაქს რანას რანსქერ) იოჟ-
 რანსაჟ ზ (ხონსოქონსამაჟ ჟარაჟლაჟ. ზ
 რარბნალ) აჟაჟონსაქსაჟე რანსანსაჟ ზ
 შარონს შაროჟ ხეჟალ კოქერ ხ რაჟ კალ
 ხ ზრუაჟოჟ ზ რანსალ კაჟაჟიხს, იო
 ხონსოქონს ვიჟელ ვაჟოქონს, რაჟოგ იო
 შანსოქონსაჟე ვღჟმარქონს ლაჟოქონს: ხსკ
 ხერანსეჟინს რაჟოჟარასალ კაჟი ხ რაჟოჟ
 (აოქერ) ხოოქოქონს, (ანსოქონს ხორჟ-
 ოქ) ზ ანსეჟიხი ჟარაჟასქანსაჟოქონს-
 ოქონსამაჟ. ზ იო რანსელ (კიხასკიჟონს

სომეხთა კათალიკოზისა და სუბაღ ბაგ-
 რაფუნისა სომეხთა მთავრისა ჟამ-
 სა, რომელსა უფლებდეს სარკინოზ-
 ნი ქუეყანასა სომხეთისასა და ლაშ-
 ქარნი (ტაიჭოკონი) დგეს სომხეთს, 5
 რომელთა წინამძღუარსა მათსა ეწო-
 და აბდილა, მწარისა და ხენგემისა,
 რომელი შარადის დათხევეთა სი-
 სხლთა უბრალოთაჲსა მხოარულ არს
 შეწევნითა ეშმაჟისაჲთა. მას ჟამსა 10
 შეჟარდა ნეტარი დავით კელთა უშქ-
 ლოჲსა აბდილაჲსთა, რამეთუ არა ჟერ
 იყო დაჟარვად ჟემშარიტებისა, არა-
 მელ რაჲთა ვანცხადნეს. (ანთხვს)
 შეიშურჟა მტერმან სარწმუნოებაჲ 15
 იგი მისი ქრისტესმიერს, და ილქვენ-
 და კბილთა მის ზელა (უშქულოჲ იგი)
 და ჟანიზრახვილა მიხეზთა, რაჲთამცა
 ვანდრიჟა შართალი იგი და შეაყენა
 თვსსა ხაბრკესა. და (ოღესმე) ლიქნითა 20
 და (ოღესმე) ქარდებთა ხაჯანქველთაჲ-
 თა და სოჟოდილითა ჰბრბილა იგი მას,
 რაჲთამცა ვანაყენა იგი ქრისტესგან ზ
 შიანქოჟი შირველსაჟე (მას სავთურსა),
 რომელი იტყვან) ვითარმელ « ვიციით 25
 ლმერთი და უმეჟარ არიან ჟემშარიტე-
 ბასა ლმრთისასა ». ხოლო ნეტარი იგი
 მტკიცედ ეგო სარწმუნოებასა ზელა
 ხამეზისასა და უშიშად მიუგებნ მასხ-
 სა, და არა დაემთრჩილებოდა (ცრუ 30

1. [ქლავს] აქოქონს რ. 3 ო ჯაჟოგ კაჟოქიკოხი. შარასკა გ. 5 ხეჟანსხი გ. 7 ლაჟა გ.
 9 არქონს რ.; ანშეჟაჟი გ. 11 ხეჟ] ქონს რ. 12 ანსოქონს რ.; ლაჟაჟი გ., ლოქი რ.;
 ვი] ზ გ. 13-14 აჟი კაჟაჟი ქონს აბ. რ. 14 ქონს + სკას აჟიონსარსკ ჟარაჟარაჟელ
 ღჟოქელ ღჟმარჟოქონს გ. 16 ზ ჟარქონს იო ხ ზმა აბ. რ. 17 აბაჟარანსქერ გ. 18 ჟარ-
 აჟა რ. 21 ხონსოქონს გ. 22 ჟანს რანსანსაჟ რ. 24 კაჟაჟიხს გ. 25 რაჟოგ]
 ზ ოქონს ხნონს ვაჟოქონს კაჟარასალ გ. 26 ვღჟმარქონს ლაჟოქონს] ზ იო რანსალაჟ
 გ. 27 ხერანსეჟინს + ჟარაჟი გ. 28 ხოოქოქონს, ხოოქოქონს რ.; ხორჟოქელ გ.
 30 ზ იო რანსელ] იო რანსალ გ.

5 კარგაგნს, ვոր ხ სანსონს ընկալեալք) ի սուր մարգարէն, զոր Մահմեսն (կոչեն, որ էր իբրև զմի ոչ յայնցանէ որ մուրեալք էին), որպէս Թևդասն և Յուդաս Գալիլեացի: Իսկ բռնաւորն զարմանայր ընդ համարձակութիւն ծառային ֆրիս-
 10 րոսի. և հրամայէր կապել և դնել ի բան- րի գերիս աւուրս. և խոշորանգել պէս- պէս կտրանալք և հարուստովք և քար-
 15 շմամբք, փերպել զհերսն և զմարունս (առ ի հրապուրել զնա ի դէն մուրութե- ան իւրեանց): Իսկ նա (ոչ առնոյր յանձն,
 20 այլ) համբերէր քաղութեամբ յուսով ան- ակական կենացն (և անգրաւ ուրախու-
 25 թեանցն և անծառամ պսակացն առ ի ֆրիսրոս Յիսուս:

30 Ապա յերբորդում աւուրն ընդ այգն: ընդ առաւաւսն հրամայեաց անել գերա- նելին առաջի իւր ի սենեակն ուր էր
 35 ինչն և հարձ իւր. և բացեալ զգերանն մահաշունչ) ասէր. « Յանձն առ զհրա- մանս իմ և ուրացիր. զֆրիսրոս»: Իսկ նա
 40 (գեղեցիկ խորհուրդս հաստատուն յան- ձին եղեալ) ըստ արձանի (հասակին, ըստ) ծերութեան (մեծութեանն, ըստերա-
 45 նելի վայելչութեանն, ըստ գուարթա- ծաղիկ պետացն գուարձացելոց, ըստ գեղեցիկ ի մանկութենէ մինչև յաւա- գութիւն աննդեանն: ամենայն կարգալք
 50 ի), ըստ երջանկին եղիազարու, այսպիս արարեալ արհամարհէր զսպառնալիսն,
 55 և կտրամբեալ յանդիմանէր զամբարիշտն իւրեանց բարբառովն: Իսկ շարին

60 մոտիქլեսա და) ცრუ წინაწარმეტყუე- ლისა მამულის (ამოთახ-მეტყუელეზანა), რომელი იგი ემსგავსებოდა თევდას და იუდას ვალილეველთა. და მძლავრი
 65 იგი განკვრვებულ იყა კადნიერებასა. მას ზედა ქრისტეს მოსავეისასა, და ბრძა- ნა შეკრვაჲ მისი და მიცემაჲ საძყრო- ბილესა სამ ღღშ, და გუემაჲ მისი ფე-
 70 რად-ფერადითა სატანჯველითა და ცე- შითა და თარევითა; და მფხურნეს წუერ- ნი მისნი და თმანნი. ხოლო იგი მვენდ
 75 მითთმენდა სასოებითა წარუვალისა ცხოვრებისათვის.

და შესამესა ღღესა ბრძანა ცისკარს
 80 ოღენ (მოყვანებდაჲ ნეცარიისა მის). და მოიყვანეს იგი წინაშე მისსა და ეტყოდა მას (ესრმთ): «თავს იღეჲ
 85 ბრძანებდაჲ ჩემი და უვარ ყავჲ ქრის- ტე». ხოლო იგი (სრულთა საწმუ- ნოებითა) ღირსად (კეთილონა მის) სიბე- რისა მისისა, მსგავსად წადიერისა მის
 90 ელიაზარისა, განმკვიდდა და შეურაცხ ჰყოფდა ჭადებანა მას მისსა (და შინებ- სა), და კლემით ამხილებდა მას ენითა
 95 საკინებოთაჲთა უღმრთოებანა მათსა. ხოლო უმჯულომან მან და სამკვდრებელ- მან ეშმაკისამან უბრძანა (მოღებდა)
 100 ჭუარისაჲ და ღავდებდაჲ ქუეყანახა ზე- და, და გუეშით აძილებდა მას, რაჲთა დათრგუნის პადილისანი იგი ძელი, რო-

1. 1. სანსონის-ს მთარგმნელ კიდევ ყოფილა P⁶-ს დღდანში რაღაც სიტყვები, რომლებიც აღარ იკმთხებოთ; ընկալեալք] ընկալեալ զոր P⁶. 2. մարգարէն S; ի սուր մարգարէն. 3. զոր մեծ P⁶-ში (ըզբնի զաճոհեցնոն զամո), Մահմեսն կոչեն] մեծ կոչեն P⁶. 3. 4. որ իբրև զմի ոչ P⁶. ; որ մուրեալք էին] համարեալ է որ յառաջն մուրաք էին P⁶. 5. Գա- լիլեացին SJ. 7. ի բանդ P⁶. 8. և զն. P⁶. ; խոշորանգեալ SP⁶. 9. քարշուկ P⁶. 11. իրենս SJ. 15. առ] որ P⁶. 16. յերբորդ P⁶. 17. հրամայէր P⁶. 18-19. ի սենեակն ուր էր ինչն և հարձ (հարձն J). իւր զն. P⁶. 19. զգերան իւր SJ. 20. զմահաշունչ SJ; և ասէ SJ. 21. իմ] իւր P⁶.

Այս (որաշաქի) նշան ყուցալ հասարացե-
 լոց և անհաւարից, զի յայդնի լիցի գու-
 ռութիւնն ֆրիստոս: և պարսութիւնն
 լինամոյն: Ապրանաւր ուրախութիւն
 հրեշտակաւ, զի պարսեան ալակող -
 մանքն): Այսպէս վկայեաց սուրբն Դաւիթ
 վասն ֆրիստոսի սորամարտեաց զմահ
 և կանգնեալ յերկրի զնշան անուան
 ի որոյ, և յերկինս զանապական և զան-
 անց փառան և զլեւզ սուրբայութիւնն
 ընդ ամենայն սուրբս ի ֆրիստոսէ զն-
 կալաւ:

և (յեթ այսորիկ) փութով հասանէր
 (ի փեղին) Սարգսակ Ամարունեաց եպիս-
 կոպոսն զարանայիւք (և ուխտիւ կկն-
 դեցոյն), և Մուշեղ Մամիկոնեանս սպա-
 րապէտն Հայոց, և Արտասապո նորին
 եղբայր բարսոմ (և սոլ) ապարովք և
 ի իջուցեալ ի փայտին, փարան ի սուրբն
 Կրիստոս զնշխարս երանելոյ վկային
 ֆրիստոսի Դաւիթայ: Եւ բերեալ պարու-
 ական հանդերձս պարեցին զսուրբն
 հանդերձի. իւրով (զպեսորին), և կազ-
 մեցին խնկովք և իւղովք անուշիւք և
 փարան ի գրեթման սաղմոսիւք և աւր-
 հնուքնսմբք հանդերձ պայծառ լույ-
 մամբք. և եղին ի վկայարանի (սորոյն)

նրոցեցա՛) եւլոի (ճա) 'Մեքեյարն յըլտա
 ըմտնոնտա մեգաւսեալ ֆրեղոնս: «եւ-
 լա եւլոն մարտալտանի յըլտա Մոնա
 ըմտնոնտա». եւլո լըլո ոջո շըմար-
 տընը ոյա ձըլտորոտ, ճա մոնթը շըմա- 5
 նաւըլոտ. ընց կանթալոի ոյմնա մորթմը.
 նյտատչ (ֆրեմնը) զրթմընտա մատ, ճա-
 տա ջանցեալընց լալո ցրոնցեւո ճա եւր-
 ցեւըլըլ ոյմնց կմնաջո. ըսրթտ ոյմնա
 Դմոճա ընց Մոնթմթ ճա ջըրթընոնտ 10
 ոյմնա Բմոլտա տանա.

և յընթընցըլ մոնթա եւրթաջ շմա
 ճոտա ըլնոնթոնո (կոմրաւըլոտա) ճըլըլ
 տաճա, ճա յըլմըլ մալթըլընց, կնալթ- 15
 լո կոմեոնոնտա, ճա շըրթալթ, լմա
 թոնո, տանա շնալտա մրաւըլտաճա. ճ
 ջարթամոլընց ոջո լըլոնալան, ճա մոնթ-
 նց ոջո ջրոլըլ Բմոլալ. ճա մոլըլ կ-
 մոնցըլա ձալոնտանո ճա ֆարթալթընց ճը. 20
 լալո ոջո տչոտալթ կմոնլոտա, թն
 Մոնա կալթըլըլտա եւլոնըլտաճա ճա
 եւլոնալթըլտա. ճա մոնթըլան ճա կ-
 ըլալթաճա՞ կալթըլտա ճա յըրտեղըլտա
 ճա ձըլտըլըլտա կանտլոտա, ճա ճա. 25
 ճըլց ոջո կամրեոնա ընթըլտոնոնտա.
 ճա լըլո, ճալթըլա ճըլա ճալթըլա

04 ձեյց, ի ձեոն ԳՄԲ.; Աստուծոյ + Նն ԳՄ. 25 որ լ զի ԲԲ.; էր ընդ հարաւ ԲԲ.
 1- 11 այս հրաշալի... ընկալաւ ռե. Ա" (ճճ ոյոտեղծ). 4 ուրախութիւն + է ԳՄ. 5 զի լքանը
 ԳՄ; աջակողմեանքն ԳՄ. 6 ճախակողմեանքն ԳՄ; սուրբն Դաւիթ վկայեաց ԲԲ. 7 արհամարհելով
 զմահ և կանգնելով ԲԲ. 9 և զունանց ռե. ԲԲ. 10 զփառս ԲԲ.; թոնթը. 13 այնորիկ ԲԲ. 14 ի
 փեղին հասանէին ԲԲ.; ի փեղին ռե. Ա"; Սարգսակ ԳՄ; կոպիկոպոսն + հանդերձ ԳՄ. 15 եկե-
 ղեցոյ ԲԲ.; մանկանց եկեղեցոց Ա". 16 սպարապետն Ա" ԳՄ. 18 և այլ Ա", ռե. ԲԲ.; սպա-
 րաւք ԲԲ. 19 ի փայտէ Գ; սուրբ Ա". 21 ֆրիստոսի ռե. ԲԲ.; Դաւիթ Ա"; երանելոյն Դա-
 յի վկային ֆրիստոսի ԲԲ. 23 հանդերձիւք Ա" ԳՄ; իւրով շն. Ա" ԳՄ; զգեսպոն ԲԲ. 26 ի
 զերեզման] ի հանդիսան ԳՄ; զերեզման + հանդերձ ԲԲ.; և փարան ի գրեթման սաղմոսիւք
 և ռե. Ա" (ճճ ոյոտեղծ). 26-5 (131 ջց.) սպայծառ լույմամբ... սպարապետ որդի ռե. Ա"
 (ճճ ոյոտեղծ). 26 ի վկայարանի յ յարկս ԲԲ.

3 შიღობილღი. և զվայր սրբոյ վկային
 4 յաւրինեալ խաչ կուսմնցին ի վերայ
 գերեզմանին: խակ զգեղարդնն, որով
 5 խոցեցին, ընդ քսան դենարի յընքն հայ-
ցևոց Մուղեղ սպարապետն՝ որդի Մա-
միկոննի (և մարդպետի), վի խաչ ձե-
ւասցուցեալ պարունսցի ազգաց յազ-
գըս յիշարակ տոհմի իւրեանց ի փառս
Աստուծոյ:

10 Եւ կարարեցաւ սուրբ վկայն Քրիս-
տոսի Դաւիթ որ սւր քսան և երեք
էր արեգ ամսոյ, յաւուր երկշաբաթոջ
 15 ի վեցերորդ ժամու, ճամարիս խոստի
վանութեամբ (և բարուք դաւանու-
թեամբ) ի Ջրիստոս Յիսուս ի որէր մեր.
 20 յորոյ ի ձեռն բարեխաւսութեան ոչ
ասկաւ թժկութիւնք լինէին հաւարա-
ցելոց, ի վրաս (և ի գովութիւն ամե-
նասուրբ երրորդութեանն), հաւր և
 25 Որգւոյ և Նոզոյն սրբոյ, այժմ և միշտ

նըծան օրը, შეჰკაზმევს და აღჰმართეს
 ოგი ჭუარად ზედა საფლავსა მისსა. ხე-
 ლო ლახუარი ოგი, რამლითა უგუშირეს
 ოც გზის, წარღღ ოგი მუშელ სპაჰეფ-
 მან, ბემან შამკუენენისმან, და შეჭმნა
 ოგი სახელ ჭუარისა, რათა შატოვ ეცე-
 მოდის ნათესაუითა ნათესავად საკესენე-
 ბელად მიწაშისა და სადიდებულად
 დმართისა.

და აღესრულა წმიდაჲ ესე მიწაჲ
ჭრისჭმინი დავით ოცდასამსა თთრესა
ფებრვალს, ღღესა თრშაღუთსა, ჟამსა
მეექუსესა, შეჭმანითათა აღსარებითა
უფლისა ჩუენისა იესუ ჭრისჭმისითა.
ხალღ მეფხებითა შისითა ანა მციინღ-
ნი იჭმუნებოდეს კურნებანი ზედა შე-
რწმუნეთა მათ სადიდებულად შამისა
და მისა და წმლისა სულისა აწ და მა-
რადის და უკუნითი უკუნისაჲდგ, ამჟნ.
և յաւիყნան յაւიყნსից, ამէն:

1 ვიჟიკონ 53; სორე 53. 3 გ. სხვაგვარად სორის վկային ((վկայի 3) 53; իսկ] և 53, զգեղարդն
 նորին 9. 4 խոցեցին] խոցեցաւ ՔՅ.; դենարի] դարեկանի ՔՅ.; հայցեց 53. 5 ասպարապետն
 + հայոց 53.; Մամակայ Մամիկոննի (Մամիկոնէի 3) 53. 6 ձեւացեալ 53. 7 պարունսցի
 + յիշարակ ՔՅ. 8 տոհմին 3; յիշարակ մե. 53 ՔՅ.; իւրոյ 53 ՔՅ. 10 Ջրիստոսի մե. A". 11 ի
 քսան և երեքն արեգ (յարեգ 3) ամսոյ 53. 12 երկշաբաթու ՔՅ., երկշաբաթի 53. 14
 և մե. 9, և բարուք դաւանութեամբ մե. ՔՅ. 15-ի որէր մեր] : զէր Վեր ՔՅ., մե. 53. 16
 որոյ 53; ի ձեռն] ձեռն ՔՅ.; կურնებანი; բարեխաւսութեան + սրբոյ վկային 53. 17
 բժկութիւն 53; և լինին բժկութիւնք ՔՅ. 18 և ի գովութիւն մե. A"; ամենասուրբ
 երրորդութեան մե. ՔՅ. 20. և յաւիყնան յաւիყնսից, ամէն] յաւիყնանս ՔՅ., մե. 3,
 յաւիყնանս ամէն A".

9 და 3-ში, ბოლო ნაწილში (131, 13-132, 15) ტექსტში წინაუკულობა მოიპოვე-
 ბაჲ 132, 10-15 მიღის და შერბე 131, 13-132, 9.

«უქმობს არს თქუესდა, რაჲთა არა დაიკლას
 ყრმაჲ ესე. არამედ ეგონ ეგე ცოცხალი და
 კმსახურებდეს იგი ღმერთთა ყოველთა
 დღეთა ცხორებისა მისისათა. აწ შეიწყნა-
 5 რეთ ზრახვაჲ ესე ჩუენი, და დააცადეთ
 ყრმაჲ ეგე, რამეთუ ესრე სათნო უჩინს
 იგი მსახურ მათა უფროას ვიდრე დაკვლისა მისისა.

ხოლო მშობელთა ჩემთა, ვითარ ეს-
 მა ბრძანებდაჲ იგი მათგან, ფრიად განი-
 10 ხარეს და დაბრუნდეს მე ტაძარსა მას
 შინა საკურბანსა და წარვიდეს ივინი
 მსიარულნი. ხოლო მღვდელნი იგი ფრიად
 მოსწრაფე იყვნეს სწავლასა ჩემსა და ნუ-
 კევასა მშობელთა ჩემთა პატიოსნებისათვის
 15 და დიდებულებისა. და შემდგომად რა-
 დენთაჲმე დღეთა მოიწია აღდგასწაული
 ღმერთთა მთავრისაჲ, და შემოვიდა ტაძ-
 რად არიოსპავის გუნდითურთ თვისით. და
 ვითარ მიხილა მე ტაძარსა მას შინა,
 20 ვრქუა მე: « ვისი ძმ ხარ ჭაბუკო, ანუ
 ვინაჲ ხარ?» ხოლო მე მიუგე და ვარქუე:
 « ძმ ვარი მე სოკრატისი, მთავრისა
 ათენელთაჲსა და შევიწირე მე მშობელ-
 თა ჩემთაგან მსახურად ღმერთთა ყო-

საინს ალური კნსაჲ იქონი: არი ცლარნიჲ
 ვრანსა მერ და ჭირბნედე ვმანოიკი. დაი-
 ვი აიოყეს წანოი ჭ საყოლათიყს და ხ-
 ქანსი სოყს, იოყეს ვი ლიყვი ია აყაყ-
 ანსსაჲ სოყს ჟანს ი ვესონს:

ღმერთთა და მთავარსა მათსა, რაჲთა იყოს

ჩსკ მხოფს ჩმ, კორძამ ცლანს ვერა -
 მანს ვაჲს ი სოყსანს, კიჲ იორასი ხელს
 და რიღის ვიო ი ყანარს ქაჲს კოფს, და
 ვანაყის იორიოქონსარ: ჩსკ ჟანსაჲს
 აჲს კიჲ მადამოყსი კამაქის ვლიანს
 ჩმ და ვქსკჟანსი ვსანს მხოფს ჩიყი აყ-
 აყოლასიოქონსანს და მქბოქონსანს: სე ქსი
 ალირიჲს ხსკ სეს ალი ყანს საყოლათიყს
 ხქსანსის, და სეს ი ყანარს არიყაყიონს,
 ვნოყანს იქოქ. და კორძამ სყსე ვიჲს იყ-
 ანარს ქაჲს ი სერეს, ასე. «წი (არიჲჲ)
 სე მანოი (ი.ი.), და კამ იოსიქ»: მარას-
 ქანსი სყო და ასან. «წიქი სე სე სიქ-
 რასიჲს ხქიანსი არსნაყლიჲს. ი მხოფს
 ჩიყი სიქისყაჲს ჭისსე აყაყონსაჲს სა-
 აყოლათიყს ვამსიოყს ალირი კნსაჲს ჩ-
 იყ»: ჩსკ კორძამ ცლანს ვაჲს, კიჲ იორა-

ჩიყი ან. ც. 20 კიჲს | კაქმე, ან. ც. 22 ვსესი | მხოქი, ი; ი-ა ან. ც. 23 ვკასიოლათის + მერე, ი.

133, 11 მუცლით ჩემითგან A; მშობელთაგან B, 12 ჩემთაგან ან. B; მსხუერლად ეშმაკთ მთავრი-
 სა A. 13 და ვითარ A; ვიქმენ + მე A. 17 აღთქუმაჲ + ფი A. 19 რომელნი + იგი A; მას ან. B. 22 მათ ან.
 A. 23 ვედრებითა ან. A.

2 ვრანსი მერ | მსკ C; ვმანოიკი ვაჲს C. მკასიოლათიყს D. 4 ი აყაყონსაჲს D. 8 კორძამ C | იქ-
 რს: ვრანსანს სჲს | აჲსი D. 10 ი ყანარს კოფს C. 11 ჩსკ ჟანსაჲს აჲს ან. ც. 12 ა კამაქანს
 კიჲს მადამოყსი C. 13 მხოფს D. 15 ალი ან. ც.; საყოლათიყს ან. D. 16 ხქსანსის + იქსაჲს D; სეს | იქს-
 სარ. ც. 18 ქაჲს C; ი სერეს ან. ც.; რქი | ა C. 19 სე | ხსკ D; და კამ C; იოსიქი D. 21 ხქსანსის D.
 22-23 და აყაყონსაჲს კასიოლათიყს და მხოფს ჩიყი სიქისყაჲს ჭისსე D. 23 ვამსიოყს ან. ც.;
 ვალირი C. 24 კიჲს | ალიჲს C.

1 უქმობეს B. 2 ეგე | იგი A. 2-3 ცოცხალი... ღმერთთა ყოველთა ან. A. 4 ცხობრებისა B. 5 ვესე
 ან. B; და ან. A. 6 ეგე | ესე ცოცხალი A; უჩინს B. 6-7 რაჲთა იყოს... მათა ან. B; ვიდრე ან. A.
 10 და ან. B; მე ან. A. 12 ფრიად ან. A; მწრაფე A. 15 რაკვადნთაჲ B. 17 ღმერთთა მთავრისაჲ
 A. 19 მე ან. B. 20 ჭაბუკო B. 22 ვარ A; მე ან. A. 23 ათენისაჲ B. 23-24 ა და მსა-
 ხურად ღმერთთა შევიწირე მე მშობელთა ჩემთაგან B.

და ვითარ ესე ყოველი დაეიხმევე
 მე. შემიყვანა მე რაცხესა ვარსკულა-
 თა მოქცევასსა, და მცირედსა და-
 მისა შიდადგომად დავიხმევე ივიცა,
 5 და გულისხმა ვყავ მუღილადთა მათ
 ყოველთა გამაძიებდა და ფილანდობ-
 თა მათ ბრძენთა მეცნიერებდა. და
 მიერითვის დავედრე მე ბჭეთა თანა
 ბჭობასა და განგებასა.
 10 და მათ ღღეთა შინა გამიკრდა ბრძე-
 ნებდა ეშმაკთა მთავრისაგან, რაათა
 ათენელთა აღაშშინონ ათენას შინა
 ახალი საბჭოთა ვრცელი და შემკული
 ყრიად. და ყვეს ეგრე, და აღაშშინ-
 15 ეს აღვლილი საბჭოთა დიდად მუყენი-
 ყრი მრავლითა სწრაფითა, და უჩი-
 ლეს მას სახელი სახელად მთავრი-
 სა მათისა ძრითაგან, და დღესა მას
 განწესებულსა, რომელსა შინა წარ-
 20 მათთა ძენი მათისა და ასულნი და-
 უკლნიან ეშმაკთა, შეჯრბა ყოველი
 იგი ქალაქი აღვილსა მას სამშაჯ-
 რისა ახალსა. და შევიდა ძრითაგან
 საკურთხეველად, იგი ხოლო მარჯოთ,
 25 აღვილსა მას, რომელსა წერილი იყა:
 ღმერთი უცნაური და ღმერთი ღმერთ-
 თა; და შემდგომად მისა შევიდეს
 მღღღლნიცა მის თანა. ხოლო მას
 შირქუა შათა: «განველით და ძრქუთ

სა კრძამს იდაყ სს დაჟს ამსსაჟს,
 (დაყს) შაყოყს ებს ქ რამარო საყრ-
 ჟაყს ვრქმანს. ს ქარ იქ რაღომ ძა-
 მინოსქ იდაყ დაჟს სს. ს. ხსელსა
 შაორ სქღ მანსსა: აყოყო ამსსაჟს
 კრძამსგ ს მქქსთიჟსაქგ გქიოთაგ
 ქმასყოქსანს: სს კაჟსმ რსრქ სრ-
 ყაჟ სს არე რაორაორასს იმანსქ
 რაყოთორსს ს თორ რრამანს:
 სს კათორას კაქსთსქ სს რრამანს
 ქქქსანსქს რრარე. იოქსაქქს მქსნის
 ექგს ექსსაყსსს ქსსრგს ქქქსნის სორ
 რაყოთორასთგ არაქმარ ს დაორაორის
 კოქ: სს არაორისს თსსაქს. ს ექსსქქს
 რსქქ რაყოთორასრს მსს ს მქსსქქს
 რაგომ ქოქქოქ. ს, კაქსქქს რანოს.
 ყანს ქქქსანს სოყს მქსსაყსაჟსაჟს:
 სს კაქსორასს კაქსნისქს ყაქსსაჟს სქ
 რსქმანსაჟსაჟს ყოქსაქსს ს ყოქსსს
 ქ: რსსსგ ექსსოქ რქსაჟს. ს ძოქოქსგას
 რაოქსსს ამსსაჟსს ქ ყოქქსს კაჟს სორ
 რაყოთორასსსს. სს სორ რქქსაქსა-
 ყანს ქ სსოქმანს, საჟსაჟს, ქ რსქქს
 კაჟს, კოქსმ გქსსაჟს კაჟქ რაყოთორას
 ამსსაჟსაჟს ს საყოთორსს რაყოთორს.
 სს სქს სორსს რსქქს ს აჟს რარამსაჟს
 არსსაჟს. სს სასქ ექსთსა: სს სქს ს
 სასაჟსქს ამსსაჟსს ძოქოქსოქსანსოქს.
 ექს (თორ) რრამაჟს ბქლ ხქსანს

2 მე აბს. A; და შემიყვანა B; შემიყვანა მე] შემიყვანა A; ვარსკულავთ-მო-
 ქცევასსა A. 4 დაეიხმევე A. 6 გამაძიებდა B; ყოლისთფოსთა A. 8 დაგვედ] და-
 ვედი B. 11 ეშმაკთ-მთავრისაგან A. 12 ათენს A. 13 შემკობილი B. 14 აღაშშენეს B. 15
 აღვილი აბს. A. 16 წრაფითა A. 17 ზას] ერთსა A. 20 მათის აბს. B. 23 აბითაგან A
 25 მას აბს. A; რომელსა] სადა იგს B. 29 მათ აბს. A.

2 ს დაყს C; საყოთორსს ქქქსანსგ D. 3 ს ვრქმანს C. 4 ს დაჟს D. 6 ს აბს. C.
 7 ქმასყოქსანს] ამსსაჟსს მამანსგ C. 12 ქ ქქქსნი C. 15 რაყოთორასსქ C. 16 რა-
 ყომ აბს. C. 16-17 ამოსს როსს D. 18 კაჟს D. 19 რსქმანსაჟს D. 23 სს რქსაჟს
 აბს. B. 24 ქ ყოქქსს კაჟს C. 25 ამსსაჟსაჟსგ D. 26 ს თორ აბს. C. 27 სასსს ებს D.
 28 ამსსაჟსს აბს. D; მქს აბს. C. 29 ხქსანს D.

კალი ამის მიზეზისათვის, (ვითარმედ
 ერთცა) შრავალი მიიხრა. და უნდა შო-
 კვჯა მღვდლისაჲ მის, არამედ შეეშო-
 ნა ჰატოთისაგან ღმერთთაჲსა. და უჩრ-
 5 დეს ხახვლი მღვდელსა მას უფლობა თვ-
 სისა აკლველი, და შეიძყრეს იგი და შე-
 აყენეს ხაპყრობილესა. და მიუწყრეს
 მღვდელთ- მთავარსა ათენისასა და აუქ-
 აგეს მას ყოველი იგი ყაყილი. მაშინ
 10 მთავარმან მან (მღვდელთამან) დაკლა
 ხაკლველგები და ჰხალა ეშმაკითა მთავარ-
 სა, და მიუწყრესვე უჩრეუნა მას. ხოლო
 მან წარმართობსა, რაჲ იგი იქმნა ბაღ-
 ჰაქს შინა. და ეშმაკთ- მთავარმან მან
 15 უბრძანა მას, რაჲთა შე დიონისიოს
 წარმავლისიოს შურ, და შე განვბჭო ღმ
 ვანჯღვლ ხაქმშ იგი უფობისაჲ მის. ხო-
 ლო შე მახვე ჟამსა შინა, ვითარცა მო-
 ნაჲ შინილი დაუფრებდელად განვე-
 20 მზადე წარსლვად, და თანა წარვიყვანიე
 პატროხანი მოწაფშ ჩემი ახლიფონ და
 წარვემართე გზასა ჩემსა. და ვითარ
 უჩრეუნა მას მის ქალაქისასა მისლვაჲ ჩე-
 მი, გამოვიღეს ყოველი შემთხუევად ჩემ-
 25 და, და შეამკვიეს ქალაქი მათი ყოვლი-
 თა ხამკეთლითა. და შეკრზა სიმბრავ-
 ლშ დაიძალა ბევრეულისა და ათასე-
 ულისა ერისაჲ, და ესე იყო განვები-
 თა ღმერთისაჲთა. და შე-რაჲ-ვედ შე
 30 ქალაქად, დადგმად ვეც შე სელინი

აქსერ იყარინაოქ, და რაგომდე კო-
 რსონ ხსკ. და კამსეყან საყანასანელ გჳა-
 რანსაჲს ვაჲს, იქი ბრქელან ქინელ სო-
 ვა იყარინაჲსა კასაიობოგს; ხე კოზე-
 ყინ ყანონს ჳარანსაჲს აქსორიქ ყნ-
 ათანასაყანსოქ. და კალან ვნა და ბეჩნ
 კარბელანსი. და ვრეყინ ათ ჳარანსაჲს
 ხქხანსინ კქქსნაილეც, და ყარამსეყინ ვა-
 მსენსაჲს სელსანს შმა: შაჲსმამ ხქხანს
 აჲს ყნს ვლნონს, და კოზესოც ვქქსანს
 რქსოც, და სოქსმამაჲს ბრქსეყან შმა.
 და ხე იყარამსეყ შმა (ყამსენსაჲს)
 ვორ ბეღს ხი რაღვად: ხე ხქხანს
 რქსოც რამსაჲსაჲს შმა, ირყეს ვქ
 ვქს ვქქინსაჲსოქ ათაჲსეყე ანორ,
 ვქ ბრქსელს არარქყ ირქსონსა და
 სქს ვქქინსაჲს აქსორიქ: ხსკ ხე კაჲსმამ
 ხქქს ვბაჲსაჲს რხაღანსოქ და ამბანსბორ
 ყარარასორეყაჲს ვნაჲს. და ვრარაჲს ბეჩქს
 ვყარარქსაყანს აჯახბერაჲს ხმ ვქსოქიქო
 და ვნაჲსი ვღანსაყარანს ხმ: ხე კორძამ
 ყარამსეყან ძიღოქორქსანს ჳარაჲსინს აჲს-
 მქს ბრქსელს ხმ, ხქქს სამსენსეყანს რანს-
 რქსელს ხსბ, და ვარორქსეყინ ვჳარაჲს
 კამსენსაჲს ვარორქსელს. და ძიღოქსეყანს აჲს-
 საჲს ძიღოქსეყინს მქსმალ ვარორქსანს
 ხქქსოქს და რაღვარარქს მარქსანს:
 ხე აჲს ხელს ხი რაღვარარქსანს მორქს-
 ბოქ: ხე კორძამ მქსი ხე ხი ჳარაჲსინს, ხორ-
 რსელს იქსელსინს ისკი და სსარაჲს ხი
 ვქქსაჲსოქ

1 'იზენსაგან B. 3 მღვდლისაჲ მის ანს. A. 9 მას ანს. A. 11 ხალა A. 13 წარმართობსა +
 მას A. 15 დიონისიოს A. 18 მონაჲ ანს. B. 21 შაქსეყ A. 26 სიმბრავლე A. 29 შე ანს. A.
 4 კოქქსინ C. 5 აქსორიქ ანს. C. 6 ვნა ანს. C. 7 ჳარანსაჲს ხქხანსინს A. 9 შმა
 ანს. C; ხქქსანსინ C. 10 ვლნ] არარქსელ C. 12 ყარამსეყ შმა] ყარამსეყ C; ვამსენსაჲს
 ანს. C. 13 ვორ] ირ D; ხი რაღვად D] ხი რაყინ C. 15 ვქს ანს. D; რქინსაჲსოქ C. 17 აჲს-
 მქს D. 18 ხქქს] ირყეს D; ბაჲსაჲს D. 21 ვღანსაყარანს D. 22 ძიღოქორქსანს ანს. C; აჲს-
 თორქს C. 23 და ხქქს D; ხი რაღვარარქსანს C. 26 ძიღოქსეყინს ანს. D. 29 და ხორ C. 30 ხქქს
 ანს. D; სარქსი ხი მქს ჳარაჲსინს ხი ირქსელს საყარარქსა C.

ოქროსაჲ და დავედ მას ზედა ასპა-
რეზსა შინა სამღერელსა, და არავის
მღდელთაგანსა და არცა შთავართაგანსა
უბრძანე ქუე დაჭლომაჲ, არამედ ყოვე-
ლი ერთი ზე დგა და ისმენდა სიტყუა-
თა ჩემთა, რაჲთი განვბჭო მღდელსა
მას ზედა ღმრთისა თვისისა მკლველ-
სა, რომელმან იგი შემუსრა ქედო სარ-
ფოს კერპისაჲ. ხლო დღმ იგი იყო
პარასკევი, და უამო იყო მუქმუსმ, და მშშ
სამუვალსა კონქსა მიწევსულ იყო. მა-
შინ მესყუელად შეიძრა ქუეყანაჲ სა-
შინელითა ძრვითა, და დაეცნეს კერპ-
ნი და შეიმუსრნეს. და დაზნელდა მშშ
და წყუდიადმან შეიპყრა მთოვარმ, და
ყოველნი ვარსკულავენი უჩინო იქმნეს,
და არმური ბნელისაჲ და წყუდიადისაჲ
მოეფინა კაცთა ზედა, ვიდრემდის არა-
ვინ კაცთაგანი ჰხედვიდა მოყუასისა
თვისსა, არამედ ყოველნი ერთბამად
პირთა თვსთა ზედა დავეცენით. და
მთანი ძრწოდეს, და კლდენი ვანსთქე-
ზოდეს, ტაძრებო იგი მალღებო დაეცე-
მოდა, და სამინელი კმაჲ მწეხარებო-
საჲ ისმოდა, და ვითარცა ქურივი რაჲ
გლოვენ სიმწარიოთ თბლომანსა თვისსა. ზ
დაადგრა სიბნელმ იგი ექუს უამით-
გან ვიდრე მეცხრედ უამადმდე. და
მკრმე გამობრწყინდა ნათელი, და ჩუენ
ყოველნი პირთა თვსთა ზედა ვისხენით.

იოა და იმქლი' ჩირღოქ ასაყარხასყ
ჩასღაცხის. და იჯ ჟარანასყიენს და იჯ იჯ-
სანსაგნს რასმასყეჩი სყაჩე, აყ სმ-
ნასყ დიოქიორეს კასყ კორს და ცქე რან-
ხყ ხმოგ, ხექ' აჩსჯ ჩრასონსა არარხე . 5
ჟარანასყინს აყნმჩქ საყანოქინს საყო-
ბოქ ხროქ' აყნ. იორ ქიჯრესაგ ჟიღს მარ-
ქიოსი კიოგნ: სისკ საღრს აყნ ღე იორესმ,
და დამ ღე ქცეგრიორ და სარესკასნი იმქმ
სარესაყ დამ რასთაღ ღე: შასქდამ ჟარ. 10
მანსაქი ჟაორბესაღ ხექჩი არასორ ყასყ-
ოქმესამქ; და ანსკანს კომაქს და ქიჯრე-
განს. და ჩასსარესაღ სარესკასნი, და მქმა-
გაღ ჟოსჩინს. და ამსსასყნს საყოჩღქს
ანსერს'ოქმ ხელს, და მანსბოქმინს ჩას-
სარქი იმქქი ყარარბესყაღ იქცრასყ მარ-
იკასნი, და ყრსანსე იჯიჯ კარქე რღს-
კერ ხორ. და ამსსსესქანს მქოოქეი ან-
კასნი იქცრასყ ხერსაგ ხორესაგ: ხე ღ-
ქინჯ სასისანქის, და ქქმქ ყასყოჩ- 20
ქინს, და ყარბარქს აყნ რარბრ ანსკა-
ნქინს. და არასორ ბასყნს ყოყოქოქმანს
ღასორ, და ხერს ყიოქოქმს. აყოქი რასანო-
ქმანს ჟაქინს ყოქრე ხორ: ხე ხესაგ
ჩასსარინს აყნ იქცე დამქს მქინჯა 25
ყჩინს დამნ: ხე საყა (ყოქრბესაღ)
სყაყბადაგაღ ჟიანს, და მსქ ამსსს-
ქანს ხერსს ანსკესაღ კასაგ. და ხელ
ყოქნს ამსსსასყნს მაროქიოთ იოქეს იჯ იორ
ჟსქი ჩი ვერესქმანსქ. და აყნსაქსა ქერსყარ 30

1 ჟა იოს. A. 2 მას შინა A. 3 არცა იოს. A. 5 ერი] იგი A. 6-7 მღდელისა შის ზედა A.
7 ღმრთისა თვისისა მკლველსა იოს. A. 9 დღე A. 10 პარასკევისაჲ A. 11 სამავალსა B; კონქ-
სა] კომსა B. 16 იქმნეს A. 17 არმური] არერი A. 18 მოყუენს A. 19 ხედვიდა A; კაცთა-
გან ველარავინ B. 20 ერთბამად ყოველნი A. 22 - 24 (გვ. 142) ძრწოდეს, და კლდენი...
იესუ ქრისტესს იოს. A (დაქარგულია ფურცელი).

2 ჟარანასყიე C; ჩქსანსაგ C. 5 ჩრასონსა იოს. D; არასაგ C. 6 ასქორქი; ჟასყო-
ბოქნ D. 7 აყნ იოს. D; მარქიოქი D, მარქიოქი C. 8 კიოგ C; ღე] ხერს D. 9 იმქმქ სარეს. D.
11 არასორ ჟაროქმესამქ] არასორქმესამქ C. 14 ჟოსჩინს D; საყოჩღე D. 15 ანსერს'ოქმ
D; ჩასსარინს და მქქინს C. 16 ყარარბესყაღ] საყოჩესა ხელს C; მაროქიანს] ხორქი D. 17 იორ-

და იქმნა ღვინო ყოველთა კაცთაა ვითარ
 6 ცა მკუდრისაჲ, რომელთა ვამოვიდობ სამა-
 რით, და ესრელა ძნელად სჯულნი ჩუგნ-
 ნი მავრეცყოენით. მამან მღვდელნი და
 10 შთაუარნი ერისანი დაცვეყს წინაშე
 ჩემსა და მკუვედრებოღებ, რაათანჯა
 ვაუწყე მინებნი საქმისაჲ მის სამონღო
 საჲ, რომელი დასაზნაზნოთვან არა სიდა
 ყოფილ არს ევეგვთარი, გენა რაჲსიგან
 15 იქმნა უცხთა იგი და სამონღელი ხილუაჲ
 სმენსაჲ. სიდაჲ მე ვიწყე რიცხუვად
 და პატროსანი იგი მწაფელ ზეძი ჩემ
 თანა. და შევედ მე შინა კურძთა მათ სარ-
 ბივლთა ზესენელთა მათ მოქცევთა. და
 20 ყოხსა მას მზისასა და მთოვარისასა,
 და განგებნას ვარსკვლავთსა, და მე-
 სავალსა მას ნათობსასა და მზელისასა,
 (და სრბასა მას ვაძითა დღისათა და ღა-
 მისათა და კომქთა მათ, რომელთა ზე-
 25 და ფილაქი აქცევს, და გზასა შინასა
 სააქხელისა და ზმთარისასა, და მოქცე-
 ვასა მას სამყარო.ახათა, და სარქვესა
 ქართასა და გავითარადანგელას მას ქვე-
 სურელისასა. და ვპოვე ზღუდა იგი ქვე-
 30 სეპელი გემულად, რომლისაგან შიძინვის
 ქუეყანაჲ ყოველსა მებთობსება ჩუღ-
 სი. და გზირი იგი ვარსკვლავთაჲ არა
 კომნი სარულიად ვეწყს, და ურგმ-კობნი არაჲ
 დამკომად იყვენს უღლისაგან,
 და სიუხვენი ქართასი დავშორად ვპავგნ,
 რამეთუ მათვარს სარული იყო. და
 მთავარსა ეშმაქთასა არა სიდა აქუნდა
 წყობაჲ მართლისაჲ და არცა სისხლისა
 35 დათხევაჲ.

ყოფიან მსოფიო ვითარ: შიარსიამ ქა-
 რისაჲს და ჩუქარსე სოლოქრეთისნი მს-
 კანსი თითქმის იმ და რაჲსეჩსი ქინტს, და
 ყოთობსეჩე ყაყარძიანი გოთობს მას-
 თორს არაართი, որ ხი იღვანსე ქერ ხელ-
 თლ აქსაქსა, (ქი ირყეს) კამ ქოძქ
 ხელსი თორარ (ანსე) და ახართი უს-
 თესი და ირყს: ხელსი იმ ასეთსი ხი
 და აყაროთისკანსი სურსებრარს იმ დი. ხს.
 და შორს ხსი ხსურსასიოღს დამსაგხეს ხი
 ქერსიგან ვრქანსიკანსი და ხი რანს აქსი
 ვასკანსი და ირასი, და ხი კაროთაროთისხსი
 ვასურსეოგ და ხი მორსი აქსი ირასი და
 ხსარსი, და ვერსმარასსი რიოზიგ და
 დვანსი ამონოგ: ხსი ვაქსი ვბოქსი
 ვასი ამონო-
 რაქსი ხი კასიამსი ხორმ, ვიოქსი
 ვარძი ხსი ხი ქოძსი აქსი რანსი
 და ვქსეყსი თორსეგანსი ხი ვაქსი
 მარაქსი ხი რანსი აქსი. და ვასი
 ხი ვქსეგანსი იგი ხსი სოდაქსი
 ხი ქი, და ვერს-
 მარასსი რიოზიგ ვასეთსი ვაქსი,
 რი ირ-
 ასსი ხი ხი: ხსი ხიქსანსი
 რიოგ იგი ირ-
 თსი ხი კარესი
 აყარესი და ხსი
 ირასსი რანსი:

აქსი ვაქსი იგი ხი სოდაქსი კარესი
 18 და ახსი. 19 თითარსი ქსარსი
 20 სითარსი. 21 სითარსი. 22 თითარსი
 23 სითარსი. 24 სითარსი. 25 სითარსი
 26 სითარსი. 27 სითარსი. 28 სითარსი
 29 სითარსი. 30 სითარსი.

4 აყარესი + სოდაქსი. 5 სითარსი. 6
 7 სითარსი. 8 სითარსი. 9 სითარსი
 10 სითარსი. 11 სითარსი. 12 სითარსი
 13 სითარსი. 14 სითარსი. 15 სითარსი
 16 სითარსი. 17 სითარსი. 18 სითარსი
 19 სითარსი. 20 სითარსი. 21 სითარსი
 22 სითარსი. 23 სითარსი. 24 სითარსი
 25 სითარსი. 26 სითარსი. 27 სითარსი
 28 სითარსი. 29 სითარსი. 30 სითარსი.

და ესე ყოველი ვაძვე გეზულად მე, რამელთაგან ძრვანი და ვნებანი ჰაერ თანი იქმნებოიან. მაშინ შემოძყრა მე განკვრეუბამან და ზარმან საქმისა ამისთჳს, რამეთუ არა მუნებთა ვნებაჲ იყო ეამსა მას, და ვარძუ შოწათესა მას ჩემსა აღიფთოს, და მომართუა საქვევლი ვარსკულაჲ. და მოვლე ყოველი იგი რიცხუჳსა შინა, და განგუიონე ქუეყანაჲ წინაშე ჩემსა, რათათჳს გულისხმა ვყავ, თუ რაჲსაგან იქმნა მიზეზი იგი სიძნელისაჲ შინ და ძრვისაჲ. მაშინ ვანმეხუნეს თუალნი გულისა ჩემისანი და ვიხილე უცნაური იგი ღმერთი, დაფარული (და მიუწლომელი და ჯარეშეუწყრელი) წყალბითა თვისთა, გარდაშოსრელი ზეცით და კორცა-შესხმული კაცთათჳს. ესე აღეს შემოძყრეს კაცთა ვიეთმე უკეთურთა, ძელსა დამოჭიდეს სანახებსა ერთსა, დვანან და ევიცხევეს მას და ავირებენ. მაშინ განვქმარტეს კელნი ჩემნი და ვარდავიამ სამოსელი ჩემი.

და ვითარ იხილეს მღვდელთა მათ შ მთავართა, რაჲ იგი ვყავ, მძებრუნდეს და შეეღვა ძ(რ)წოლაჲ, და დაეცნეს ჰირთა თვისთა ზედა წინაშე ჩემსა. სოლო მე მიუვე და ვარძუ მათ: «უწყებელი იყვენ თქუენსა, რამეთუ დიდი სამინელი საქმე იქმნა დღეს ქუეყანასა ზედა, რამეთუ ღმერთი იგი დაფარული და უცნაური გარდაშოვდა ქუეყანად დაფარულად, და შეიშინა გუამი წმადაჲ.

სე (იორდამ) ყყი ხს აჳსა აშხსაჳს კარყასორთაჲ, კორძე ჯარძომს და მისთ ქამაღოჲ ქსტქს. (საყამ) ქაქსდამ კარყას ვხს აფასჯომს და არ მასან ვორბოქს აქსორტქ (ორ ხელს), იმანს ვქ ჯერ ნომ- 5
 მსამაჲ მასან დამომს აქამრქ: სე ამამ ვაჳსაქსორს ხმ ყსაღრქოს, და ხერა არ ხს ვქრქომს ასორტაჲ. და ვრქსეილქი ვმოსა ხსხერს მისოჲ, და სიხინქი ვსრქორ ათაჲ ხმ მხრეს რა- 10
 თო სელქ. მქ კომქს ხელს აჳსაჲთაჲ. ხათარძამსა და ვარძამომს: შიქსდომ' რასყამს აჯჲ სრქქ ხმთჲ და ვხსქი ვამს- 15
 შამოსაჲ. სარქომს' ვამაქსეილქი ოღორ- მისქსამაჲ. ხორქ ქქსაჲ ხსქორგ და შორქს ვდვხსაჲ მასან მარტყამს. ვთო აჳსაჲთი კათამს მარქქქ ომანს ანქარქჲ. ვქაჲ- 20
 ყქ კასხებრს ქაქსარქი მქოქ, კანს და სარქარქს. ვსა და ანსარქს: შიქსდამ ქარძაქსეჲსა ხს ძხთაჲ ხმქჲ და აჳსა- 25
 ყასინქი ვრანოქსქს ხმ.

ჩერს ვხსინს რანანსაჲს და ხქსანქს ვორ არარქ, ხათქსეანს. და რორქომს კა- 25
 ჳამ ვმოსს, და ანქასს ათაჲს ხმ ხქს. რაჲ ხქსსთჲ ხქსანს: ხსკ სო აჳსაჲთა- 30
 ხანსი ხყო და ათხა ყსთაჲ. «ქყო- მქს ქსქი ანქ, ვქ მქს და არასორ ვო- ხელს აჳსაჲთი ხქსეჲსა ხქსქი, ვქ ათ- 35
 ვრქანს აჳს შამქსაჲს და ანქანსაჲს ქქ ქსქსქი ანსრქსოქს, ვდვხსაჲ მარ- მქს ათქჲ მარტყამაჲ. და ა. რანასიქ

1 ს. ანა. C. 2 ქსათომს D. 3 სარქქი ანა. C. 4 მსათ D; მასან მამან D; ანსო- 5
 ხქ C. 7 უსაღრქოს C. 8 ხსხერქს მისოჲ C. 9 ოქსა ხქქ C. 10 ხელქ D. 11 ხათარძამს C; 12
 ვარძამომს C. 13 ხ. ვამაქსეილქი D; ოღორმისქსამქს D. 14 ვთო აჳსა C; აჳსაჲთი ანა. C. 15 მარ- 16
 ტქ D. 17 ს. ანა. D. 18 სარქარქს] რარქს C; ს. ანა. D. 19 ხქსაჲ ხქსქქ C; ანსრქ- 20
 სოქს D.
 6 მოწაფქსა მ. 14 ვიხილქ

კაცობრივი. და ამა ესერა დღესა ამას
 შეიპყრეს იგი ვაცთა ვითემე, და ძელსა
 დამოპყიდეს რომელსაზე სანახებსა, და
 ჰმასრობენ და ავინებენ მას უმეცრებით.
 5 და ძრვაჲ ესე საშინელი და ბნელი (წყუ-
 ლიადი) მიშისა მისგან იქმნა ქუეყანასა
 ზედა.

და მუნთქუესვე მოღებად ვეც მე ქარ-
 10 ტაჲ, და დაჯწერე აღშ იგი პარასკევისაჲ
 და ეჲმიცა იგი დღისაჲ მის, და თთულ,
 და წელიწადი იგი, და რავედენ იყო მთა-
 ვარშ. და ამისა შემდგომად მივიქეც
 ქალაქად ჩემდა, ათენად, და დამარსუ-
 ლად მაქუნდა მე წერილი იგი, რაჲთა
 15 იყოს სასწაულად და მოსაკსენებელად
 ყოფისა მის შემდგომად აღსრულებისა
 ჩემისა, რაჲთა უკუეთუ ვინმე ეძიებდეს,
 პაჯუნს.

ხოლო შემდგომად ათორმეტისა
 20 წლისა მოვიდა პავლე, უფლისა ჩუე-
 ნისა იესუ ქრისტის¹ მოციქული, ათენა
 ქალაქად, და იხილა შინავან და ვარე-
 შე (ყოველი) იგი ქალაქი სავეს ქერ-
 პებითა. და იწყო ქალაგებად იესუ. ან-
 25 თვს და ეტყუდა მათ გარდამოსლვი-
 ხა მისისათვის და განკაცებისა და სასწა-
 ულთა მისისათვის, და შერბე ვნებისა
 და ქუაგუქმისა მისისათვის, და დაფლვი-
 30 სისათვის ზეცად მამისავე თვისისა და-

კაჲს ამოიერ კაცისა ესა მართიქი იმ-
 ანდ, და დჲკაჲთე კატხეხი ქაქთორჩი
 იორენს, და რათრენ (ესა), და მუნსამა-
 ნსს ესა ანჲჲიოქსამაჲ: ეს ჯარძმონს
 აჲს არათორ და ხათარჲს აჲს ქერქი-
 იქს კაქსმანსე ბეს ხ ქერაქ ბერიქი»:

ეს სოქსძამაჲს ბერიქ რერე ჲაროქს,
 და კრესეი დარს დაქს იორჲაქი, და
 დამან დაქს ამოქს აქსმქი, და
 დამქის, და დერარქს, და მქ დანსი
 ქოქს: ხს ქერ აჲსოქიქ დარ-
 ძაქ ხ ჲარადს ხქ, ქსქსენს. და აქა-
 ნსაქ იონქი დჲქრს დაქს ხ აქსანქ-
 ქს და ქიქსაქს² ყიქს ბქსნ, დქ ქერ
 კაჲსარძმანს ხქიქ ი იქ და ქოქსაქს²
 კოქს:

ხს ქერ ბერიქოქსამს ამქ სქს
 მოქოქს ირენანს მქოქი ჲიქოქს ჲიქს-
 იოქს ამოქსენს, ქსქსენს ჲაროქს, და
 ბერსა ესა ხ სერეს და დაროქოქი დჲ-
 დარქს ქი კაქსენს: ეს აქსათ ჲაროქს
 ქსანს ჲიქოქს და ათქოქს ენოქსა მქსანს
 ხქმანს სოქსა და კოქსაქს მართქსა-
 სქს და აქსანქსენსაჲ სოქსა და ათქოქს
 ქსანს, და კოქსქსენს და მქრანსაქოქს სო-
 ქსა ქერქისს ამ რაქოქს ანსაქიქრს:
 ხს მართქისს აქს მქსენსაქქს აქოქ-

¹ აქამდის აღწევს A-ს ნაჯღუღუქანი აღგილი (6 გვ. 139).

10 თთულ B. 11 რავედენ B. 22 ვარეშ A. 28 მისთვის A. 27 და მგრძე ვნებისა ანს. A.
 29 აღდგომისა A. 30 მამისა A.

1 კაჲსამ ამოიერ [აჲსოქოქს]: მართიქი ქიქსამაქს + ამოიერქი C. 3 ესა ანს. D. 4 ჯარძმონს
 D. 5-6 აჲს ქერქიქს კაქსმანსე] ბერიქიქ სოქს D. 9 იორჲაქი C. 10 ყოქს ანს. B; იორქი C; აჲს
 მქს ანს. C 12 აქსანქიქ D; დარძოქს ხს D. 13 ხ ქიქსაქს C; ყიქს ბქსნ ანს. C. 16 ხ ხქიქ
 კაჲსარძმანს D. ი იქს და ქოქსაქს] ქოქსაქსე იქ C. 17 კოქსე + იქს ბქსნ C. 19 ბერიქი C.
 20-21 ხ აქსანქსენს ირენანს მქოქი ჲიქოქს ჲიქსოქსი D. 21 ხ ქსქსენს C. 22 ხ სერქიქი D;
 დაროქოქი D; დაროქსენს D. 23 კოქს D. 24 ჲიქოქსიქ ჲიქსოქსი C; ათქ C. 28 კოქსქსენს + სოქსა D;
 მქრანსაქოქსი D. 29 ამ რაქოქს ქერქისს D; ანსაქიქს ანს. D. 30 მქსენსაქქს D; აქოქსაქქს

ჭრი. შიპკრბეოთ აღვიღეს მას სამშავრო-
 5 სა, რომელ ჟანს არიბავშ. და რომელი
 (დამთეს) და არა მოვიღეს აღვიღეს მას,
 ჰატეჟსა თანამდებ იყოს. და რამეთუ
 ათენგლითა სანშქს და ვანგებამ ესე იყო,
 წადიერად ისმენდიან სიტყუასა ახალ-
 10 სა, რამათა მუცყუელსა მას სიტყუა
 უგონ და მისცენ პანუსი. და ვითარ
 იყო ხვლის დღე, შეკრმა სიმრავლმ
 15 ურიცხვ, და მოვედ შეცა და დავედ
 საყდარსა ზედა ჩემსა დიდებითა და
 ქატივითა დიდითა. და უბრძანე შოდველ
 თა და მთავართა და ბრძენთა ერისა-
 20 თა დასხდრამა.
 და შივავლინი და შთუწოდე პავლეს
 მოციქულსა, და მოვიდა. და იყო ყოველი
 იგი კრებული დადუმებულ, და არავინ
 მათგანი იტყოდა რას. და უბრძანე პავ-
 25 ლეს სიტყუად, რამათა ქადაგოს, რამ
 იგი ამჟეს ჩუენდა მომართ. ხოლო მან
 ღმერთ შექმნილმან და ქურმან რჩეულ-
 მან, და სურისა წმიდისა სადგურმან,
 იწყა სახარებად ჩუენდა ქრისტესსთვს
 30 (დაუყდუნებელითა) სიტყვთა უწინვე-
 ლად და შეუბრუნებელად, თუნიერ ში-
 შისა და ზარისა მადლითა ვებითა და
 თქუთ: «გპოვენ თქუენ, ჟ ათენგლნო,
 განდვადილნი და მოსწრადფენი ფრთად
 მსახურებმასა ზედა ვერატასა მხიარულ-

ღსე, որაქსა უბამსსაჟს მყოლიორი-
 დოლილსაჟს ესე და რამაჟს, აკარაჟს
 იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს
 იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.

და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.
 და იფსე და რამაჟს. და იფსე და რამაჟს.

1 სამშავროსა ის. A. 9 ხვლის დღე] ხვლისავეთ A. 11 საყდართა ზედა ზედა A. 15
 პავლეს A. 17 კრებული] ერი A. 18 რას ან. B; უბრძანე B; პავლეს AB. 19 სიტყუად ან. B. 20
 ამჟეს, სიტყუად A. 22 და სურისა წმიდისა სადგურმან ან. A. 23 ზარებად A. 24 დაუყდუნებელი-
 ზელითა B. 26 მადლითა ვებითა] აღიმაღლა ვმამ A. 27 ვმოივ A. 28 მთავართა ს. 29 და.
 მხიარული A.
 აქს ან. C; სმარაონ C.

1 დოლილსაჟს C. 2 დოლილსაჟს ესე და რამაჟს D. 3 რამაჟს] რამ C. 4 და რამაჟს D;
 და ან. C; აკარაჟს-იფსეს C. 5 იფსე და რამაჟს D. 6 რამაჟს ესე; სიტყუად; C; რამაჟს
 7 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 8 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 9 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 10 რამაჟს;
 11 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 12 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 13 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 14 რამაჟს;
 რამაჟს] რამაჟს; რამაჟს. 15 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს. 16 რამაჟს; რამაჟს; რამაჟს.

ნი და მოქალაქეები წარწყმედასა ზედა
 თავთა თქუენთასა». და ამასღა იტყოდა
 ნეტარი მოციქული არაჲ თუ ლიტნით,
 არცა მშოთით, არამედ დაწყნარებულთა
 გულისთა. და არა ჰქმნა მათ, ვითარ-
 მედ «გპოვენ თქუენ ბრძენნი და ჰაგიო-
 სანნი და დიდებულნი, არამედ მოსწრა-
 ფენი და განკრძალულნი მსახურებასა
 ზედა ემბავთასა». ხოლო ესა მას ვითარ-
 ცა ესმენს (სიტყუანი) ესე, აღიძრნეს გუ-
 ლის წყრომითა დიდითა, და, უკუეთუმცა
 არა შიშისა ჩემისაგან დაყენებულ იყ-
 ვნეს, მუნთქუესვე ენება ქვისა დაკრე-
 ბაჲ მისი და მოკლვაჲ ვიდრე სიტყვსა
 მისისა აღსრულებადმდევე. და კუალად
 თქუა ჰავლე: «ვიტყვოდე რაჲ სამსახუ-
 რებელთა თქუენთა, ვპოვე ბომონი, რა-
 მელსა ზედა წერილ იყო ღმერთი უცნა-
 ური, მიუწოდებელი და მიუთხრამელი,
 და შეუზომელი. მას ღმერთსა დაუსაბა-
 მისა, დაფარულსა და შეუსაზღვრებელსა,
 რომლისათჳს თქუეს ბრძენთა თქუენთა,
 ვითარმედ: ნათესავ მისა ვართ; მას ვჭა-
 ლავებ და გახარებ თქუენ, და ვჰმსახუ-
 რებ მას ღმერთსა დაფარულსა და დიდად
 ძლიერსა, რომელი გარდამოვდა ფარულად
 და შეიგონსა გუამი სრული, უცოდველი».
 და მერმე იწყო სასწაულთა ქრისტის

სრასნისი ათაგნასი იუ კრიქონობსამა,
 ს იუ ჯიქონობსამა, აუ რანდარო სრასი:
 ს იუ სასავ ესოსა, მქ «აჟი ვდნე ჰმას-
 იონსა ს იყარონსა ს იყარონსა,
 აუ ჟიქონ ს იყარონსა ს იქერაჟ აუჯ- 5
 ირამან რქსავ»: ხს ქიქიქონს იქრს
 ლონს ვაჟს, ლესს სორსონობსამა მ-
 ბას. ს მქ იუ ლრ ხრქონს იქ არგეტსა
 ვსოსა, სონსდამანს კამქის ქარქი-
 ბქ ვსა, ს აყარონს მქს ს სყარ- 10
 იონს ქანსი სორა: ს რარბსა სასავ
 მასლი. «ჯრქსავ ს რს იუ აჯარქქ
 რონ, ს აჟი რარქს მქ, ქიქიქ ვქრავ
 გრსა ლქ ს სორონს ანბანსა, ანბან-
 სასისქ, ანსაყარმქს, ანსაყარგრქს: 15
 ჟაჟს სსორონს ი სქგვანს ვბანს-
 ალს ს ვანსაარამანსქს, ქარჯავ იქი
 სასავსი ს მასსორონს ბქ, მქ. «სავ
 სორა ს მქ ვსა ქარქონს ს სსორონს-
 ს მქ, ს აჯარქონს სსორონს ვაჟს 20
 ვბანსსა ს ვმბს ვრვარს, იქ სსა
 ანსრსონს ს ვგვას მარმის კარონ-
 რსა ს ანსქონ»: ს სსა სსა სსა
 მქ ვგვანსქს იქს იქსონს მქონს მქონს
 (ქრქონსი, ანსქონ) ვამსსაჟს ვიქს 25
 სორა ლქსაქონს სორა ს ვმარ ს-
 რა, ს ვქსა სსორონს არგაკანს, ს
 ვქარბონს ხრქი, ს ვსაყარონს ქ-

2 თავისა თქუენისასა B; ამასღა] ამს რაჲ A; ეტყოდა A. 3 მოციქული ან. A; არა A.
 6 გპოენ A. 7 მიწრაფენი A. 9 ზედა ან. A. 10 ესმენს B. 13 მუნქუესვე A. 14 მისა A. 15 დასრუ-
 ლებადმდევე A. 16 ჰავლე. 18 ზედა ან. A; ო უცნაური ღმერთი A. 20 დაუსაბამისა და-
 ფარულსა ან. A. 21 შეუსაზღვრებელსა + და შეუზომელსა და დაფარულსა A. 24-25 და
 ვჰმსახურებ და გახარებ თქუენ A. 27 გუამი წმიდაჲ A. 28 სასწაულთა + მათ A.
 23 სასაჟი ქრქონსი ან. D; რარქქ + აყარმქ D. 25 მბას ან. C. 26 სორარსა D. 27 ქიქიქ
 D; ს ან. D.

2 ჯიქონობსამა D. 3 მქ D. 4 აყარონსა] სორარსა C. 6 რქსავ] რქს C; ხს ქიქი-
 ქონს ან. C. 7 ლონს + ქიქიქონს C; ვაჟს + ამსსაჟს D. 10-11 მქს... ქანსი სორა C.
 13 აჟი რარქ C. 14 ლქ] ს C; ანბანსა, ს სსორონს ანსაყარმქ C. 14 ს ვანსაარამანსქს]
 ვმარ სსორონს D. 18 მქ ან. D; აჯარქ სორა] აჯარქ იუ ანსაჟ C. 19 ქარქონს D. 21 ს
 ქარქონს და სსორონს სსორონს სსორონს

უფლისა ჩუენისათა თხრობად და ყოველ-
 თა საქმეთა მისთა, (ვიღრემდის მოიწია)
 ჭუარცუმასა მისსა, და მზისა დაზნელებსა
 და სიკუდილსა მისსა, და ქუეყანისა
 5 მეძრვასა, და კლდეთა შემუსრვასა, და კერპთა
 და ცეცხლსა და წყლისა და ღვინისა და
 ღვინისა და ღვინისა და ღვინისა და ღვინისა
 და ღვინისა და ღვინისა და ღვინისა და ღვინისა

მაშინ უბრძანე პავლეჲს, რაჲთა დადგე
 ნეს. და წარვაკლინე პატრონისანი იგი
 10 მოწაფელ ჩემი ასლიფის, რომელი იყო
 ჩემ თანა ბალბაქს და მომართუა მე აღ-
 წერილი იგი, რომელი მე და მან ბალ-
 ბაქს შინა დაუწერეთ ჟამსა მას შინა
 სამინელსა. და უბრძანე მას, რაჲთა

15 წარმოითხოს კმითა მადლითა ყოველსა
 მას ზედა კრებულსა. და მუნქუესვე მრმწმ-
 ნა მე ქრისტელ ძელ ღმრთისა ცხოველი-
 საჲ, ვითარმედ: იგი არს უცნაური ღმერ-
 თი, დაფარული და დაუხსნამდე, მი-
 20 უწდომელი.

და უბრძანე პავლე მოციქულსა, რაჲ-
 თა განჰმზადოს სანათლოჲ, ვითარცა
 სათნო უზნდეს. და ვითარცა ყო ესე, მას
 ჟამსა ნათელი მიმცა მე და ცოლსა ჩემსა,
 25 და მრავალსა ერსა ათენელსა, მამათა და
 დედათა. ხოლო მე მიერ ჟამითგან შეუდეგ
 ნეტარსა მოციქულსა და მარის ცოლი ჩე-
 მი, და არა განვემორჩენით მას ვიდრემ-

მას, და დასწავლნ და ვიდრემდის ითგე:
 ხე დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ
 დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ
 დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ
 დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ

3. ანდრეასი წამყვანი, რომელი იყო
 10 მოწაფელი ჩემი, რომელი იყო
 ჩემ თანა ბალბაქს და მომართუა მე აღ-
 წერილი იგი, რომელი მე და მან ბალ-
 ბაქს შინა დაუწერეთ ჟამსა მას შინა
 სამინელსა. და უბრძანე მას, რაჲთა
 15 წარმოითხოს კმითა მადლითა ყოველსა
 მას ზედა კრებულსა. და მუნქუესვე მრმწმ-
 ნა მე ქრისტელ ძელ ღმრთისა ცხოველი-
 საჲ, ვითარმედ: იგი არს უცნაური ღმერ-
 თი, დაფარული და დაუხსნამდე, მი-
 20 უწდომელი.

და უბრძანე პავლე მოციქულსა, რაჲ-
 თა განჰმზადოს სანათლოჲ, ვითარცა
 სათნო უზნდეს. და ვითარცა ყო ესე, მას
 ჟამსა ნათელი მიმცა მე და ცოლსა ჩემსა,
 25 და მრავალსა ერსა ათენელსა, მამათა და
 დედათა. ხოლო მე მიერ ჟამითგან შეუდეგ
 ნეტარსა მოციქულსა და მარის ცოლი ჩე-
 მი, და არა განვემორჩენით მას ვიდრემ-

2 ვიდრემდის A. 3-4 ო და სიკუდილსა და მზისა დაზნელებსა A. 6 წელიწადი იგი] წე-
 ლიწადი A. 8 პავლეს A. 9 წარვაკლინე B. 10 მოწაფე A. 11 მე ავს. A. 13 მას შინა] მას A. 19
 უბრძანე B. 16-20 და მუნქუესვე... მიწდომელი ავს. A. 21 პავლე მოციქულსა] პავლეს A.
 23 მასვე A. 26 მე მიერ ჟამითგან] მიერითგან A; შეუდეგ+ მას A. 27 მარის] დამარის A. 28 ვიდ-
 რემდის A.
 ავს. D; იქნა D. 22 ანსერსიუსი D. 23 აყა ავს. C. 24 დასწავლნ D. 24-25 კრებულს D. 26
 მოწაფე] მოწაფე D. 26 დასწავლნ D; სორა ავს. D; და ავს. D.
 1 და დასწავლნ ავს. D. 3 და დასწავლნ ავს. C. 4 მის ავს. C. 10 ი დასწავლნ D.
 12 ი დასწავლნ D. 13 დასწავლნ C. 14 დასწავლნ D. 15 დასწავლნ] დასწავლნ D; დასწავლნ ავს. D;
 დასწავლნ C; დასწავლნ + დასწავლნ დასწავლნ დასწავლნ D. 17 დასწავლნ C. 18 დასწავლნ-
 დასწავლნ დასწავლნ D; დასწავლნ C; დასწავლნ D. 21 დასწავლნ D. 23 დასწავლნ; დასწავლნ+დასწავლნ D. 26 დასწავლნ.
 დასწავლნ C. 27 დასწავლნ ავს. D. 28 დასწავლნ ავს. D; დასწავლნ] დასწავლნ C.

III. სომხურიდან ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ძეგლი

⟨**ԵՐԱՆՏԵԼԻՈՅՆ ԵՊԻՓԱՆՈՒ՝ ՍԱՆՄՈՍԱԶ ՄԵԿՆՈՒԹԻՆՆ**⟩
ეჭუფანე კვბრელ ეპისკოპოსი
თარგმანებაჲ დაპითის ფსალმუნებისაჲ *

შანაჲჩის საღმისის

ფსალმუნი : ა :

5 ბრანხელ է აყო, որ ոչ განაყ ხ ჯორ-
ორჲს ამբარჯორაყ :

 (17) აგანჯელი და ბრანხელი მარგარტა
და მებ ზ ბაგალიორა Դაღი, որაქა მხ-
აქანს გოჯელ ასიჯ მქანბის որგაოյნ
10 Աსოიბოი. და ილარქ, მქანჯე კი მარგარ-
ტელისქამაქ სმანსქ უნაოზ ხორიქ და
ასარაქი: ჭრისაოი ხელს სარქერ ზ ქე-
რაყ ქერხნ, კორიქს კამქერ გარაგნასის
ღნო აჯისარის გაროფა არბაკელ ბრანხ-
15 ქი ქაროგაყნობხანს ხორიქ, ქერანო-
ბხანსოი ასიგანს სოიქერ ასელიქ, მქ. «ბრა-
ნისი որ ჯინსარქ ჯგხნ რიგლიქ, ვი სოგა
ქ არგაყო-ბიხნ ხსნიქ»: სა აყაყ გრიგ-
ლიქ, მქ որაქა კარქ ასოროსბახანს
20 ქისხელ და არგაყოყიქ. და Դაღი ბრანსქ
და არექ ველს რიგლიქ, აჯასხნგს გჰორ-
ორიქ. « ბრანხელ է, (სახქ) აყო որ ոչ
განაყ ხ ჯორიორჲს ამბარჯორაყ »:

 განსწმელს განახლებასა: სულიასა, ესე იგი
ელი არა მივიდა ზრახვასა უღმრთეთასა».
25 იქ ბრგ რიგბახანს და ბრანსობისქ
გარამანსაგანს, გორ მარგარტა Դაღი
ბრგხელ სოლარქ ასელიქ აჯასქა. « ბრა-

ნეტარ არს კაცი, რომელი არა მივიდა
ზრახვასა უღმრთეთასა.

 საკვრველი და სანატრელი წინააღმარ-
მეცყუელი და დიდი მეფე და ვით ვითარ
ერთბამად დაღადებს და აღმობერვით
კმობს მხოლოდ-შობილსა ძესა ღმრთისა-
სა; და ვინაათგან ანუ ვიდრემდის წინააღ-
მარმეცყუელებით ემგავსების უფალსა
თვსსა და შემოქმედსა (იესუ) ქრისტესსა,
აღსრულსა და დაჯდომილსა ზედა მთასა,
რათამს ჰნებვიდა მოციქულთაჲ სოფელ-
სა ზედა ქადაგებდა წარკლინებამ ნეტარ-
რებისა მოძღურებითო თვისითა! ნეტარე-
ბასა დასაბამ ჰყოფს, სიფყუად იწყებს:
«ნეტარ იყვნენ მამურადნი [სულითა], რა-
მეთუ მათი არს სასუფეველი ცათაჲ»
ამან თქუა სულისაჲ, თუ ვითარ შესაძლე-
ზელ არს ღმერთ-შეზავებულ ყოფად და
სულის-მიღვამ; და დავით ნეტარებს და
არს ზრახვით: « ნეტარ არს კაცი, რომე-

 ჴ გალობამ სულ-შეზავებული და ნე-
ტარებითა შემკული, რომელსა წინააღმარ-
მეცყუელი და ვით გალობს და ფსალმუ-

* აქ ქართულ ტექსტს მიეპ้องება მთარგმნელის ეპისტოლე სტეფანე მტმევიარისადმი, ნ. შენიშვნები ქ. შტრ. ლუკა 6, 20.

სხალ ზ აჟი ორ იჯ განაგ ზ სიორიორჲს ამ-
ქარჯიყაგ, ზ მანსაყარის მხელაორაგ სჲ
იჯ ხეყაგ, ზ ქაქოთჲ ძანსიქგ სჲ იჯ სჲყაჲ:

სე დჲჲს არიძან ზ სიორიორჲს ჟნსელ, იქ
სიხელქჲ, მქ ქერაყნგეიფს დორ ქერსაიფირს
გჲრანქნ, ორგ დჲსაჲოლამბეღნ ცრესანს მარ-
გმანსეფს, დჲჲ სჲქს ასიქსასიქ მარგმ-
ნქნს ზ დქქერსაიფირს: ხსკ დჲმამქნს საჲ-
მონს, ზ ორ დრეჲ გჲჲ, ოქსიჯ გჲრესალ ქერს-
აიფირს (ზ ქერაყნგეიფს), ოქსიჯ ასელს მარ-
გმანსეფს ზ გრესქს ქქქქქქქქ. სერქიქ-
ბიქქქნს კაქქქქს კანბქნს ოქ ხქქსეფს
ასელს იქს გრელ ზ ქანს ჰიქქქს სრქიქ:
რეს შემატებული რაჲ [შე] დქქქქად სიქქქქათა სეჲლისა წმიდისათა.

სიქ სასაგეფს ზ დრქქქს სიქქქქს, ჟანს-
დქ ომანსე ქანსიქქქს ოქ რასქს მჲყაგ
საჲქქქს, ასაგქს, მქ « ქანს გორბიქ მქ-
სიქ ზ ასაგქსალ დჲსაჲოთს ზ ოქ ქანს
კარგაგ რაჲსაჲიქს»: სქ ზ ქანსიქქქს
ქქქქქსეფს ქქქქსაიფირს აოხსელ ზ გრელ, ზ
დრქქქს (ზ დქქქქქს) სიქქქქსაგ, ასქ დრქ-
სიქქქს ასსს, დორიგ სე დქანსიქქქს
სიგსა დრქ რქქქქსაიფირს ოქსემ: სქ სე ას-
სქს დსიქქქსაიფირს, მქ საჲსელს დქქქ-
გაგ რაჲსაჲიქს. ოქმ გჲრანსემ ზ საჲქქქს
ღრქ სჲქს ზ დქქქქს, ჟანსდქ ქანს ამ-
სარქსაგ ზ ამქარჯიყაგ ასქ: სქს ზ, ორ
ასქ ქანს კარგქს რაჲსაჲიქს ზ დრქ სჲქს
დქქქქსაიფირს დქქქქსაიფირს ზ დქქქქსაიფირს
შელ თქქა წესისათქს შქქქსა ზ დქქქქ მის
წარსაწყმელელსა.

სქსეღიქ ზ ზ მქქქქს, ასელქქს აქქქ.
« სერანსალ ზ აჟი ». სერანსქ დქანსიქქს, ორგ
იჯ რაჲქქქს ამსარქსაგ ზ ამქარჯიყაგ,
ღრქ ამსაჲოლამბ სიორიორიგ რქქქსაგ, ზ
იჯ ზ გორბს ზ ზ მანსაყარის მხელაორაგ
(რაჲქქქს), ზ ოქ ამჲამ ქაქქქ დრქ სიგს

ნებს, ზა შეტყუელებს ესრეთ: ნეტარ არს
კაცი, რომელი არა მივიდა ზრახვასა უღმრთო-
თასა, ზა გზასა ცოდვილთასა არა დადგა,
ღრქ სქქქქქსა ურქქქქსა არაჲ დაქქა ».

ესე ჰერ არს კეთილად გამოწულიკაჲ,
შ საყუარელნო, უქუეთთ ებრაელებქსა, რომელ
ზედწერილი ჰოვიან, რომელთა სე-
ღმრთონი წიგნნი თარგმანეს, მსგავსად
მისვე სახისა თარგმანიან ზედწერილიცა.
ხოლო ჰიქქქქსა ფსალმუნისაჲ დქქქქქ-
საჲ, რომელ შემდგომად ამისა მოვალს, არა-
რაჲ ჰოვეს ზედწერილი, არცა რაჲ მეტი
თარგმანეს, დქქქქს იგი ოღრქ ხოლო ში-
შითა შექქქქქლთა სეჲლთა არა იქად-

აქ ვთქუთ ძალი ფსალმუნისაჲ, რამეთუ
ვიფთხიმე წარმდებებით, რომელნი ვერ მიი-
წინიან ძალსა ფსალმუნისასა, თქუეს, თუ
« საქმისა (ერთისათქს) ხოლო თქუემულ
არს ფსალმუნი ესე ზა არა წესისათქს შქ-
ლისა »: ზა კუალად წარმდებ იქქქქს თა-
ვით თქსით ზედწერილსა შექქქქად ზა
დქქქქად, ძალი (დქქქქს) ფსალმუნისაჲ,
სხუად ზა სხუად თქუეს, რომელთა წარ-
მდებებანსა მათსა მე მქქქქქლთა თანა
დავსდებ. ხოლო მე ესრეთ გამოიჩევით
ვიცი, თუ უფრთესად წესისათქს შქქქს-
სა ვქქქქქ ძალსა ფსალმუნისასა ზა მის
თანა (ერთ) საქმელ, რამეთუ უმქქქქლთა-
თქს ზა უღმრთოთათქს იტყვს. ესე არს, რომ
თანა ცოდვილთასა სქქქქსა ზა

აქ მოვედით ზა განმარტებად (ვიქქქს)
ღრქ ვქქქქქლდეთ ჟამსა ამს: « ნეტარ არს
კაცი, (რომელი არა მივიდა ზრახვასა
უღმრთოთასა) ». ჰნაჯრის მათ ხოლო, რომელნი
არა ეზიარნეს უმქქქქლთა ზა უქქქ-
სლთა, ზა უღმრთოთა ზრახვასა წარმართ-

1 განსე ზ] გქქ; დსიქქქქს. 12 სერქქქქს. 17 ოქ ოქ. 21 ასსსქს ზ გრქქ.

ძანისა:

სა(მათისა), რაჲთა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.

5 არა უსაყვილად რამათა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.
 10 5 ხორრრრრრრ, სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა,
 15 10 სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა. სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.
 20 15 სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა. სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.
 25 20 სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა. სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.
 30 25 სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა. სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.
 35 30 სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა. სა არა დავსხდეთ საჭლომელსა ურჩულოთასა.

ზრახვისაგან და გზისაგან და საყოფლი-
 აწ ვთქუათ ერთობით, რამეთუ არა
 თუ ცუდად რაჲ იყუა პირველი ზრახ-
 ვაჲ, და კუალად გზანი, და მერმე სა-
 ყოფელნი, არამედ ვიხილოთ განკრძა-
 ლულად, უკუეთუ უწინარეს აღძრვი-
 სა სიფუტუათაჲსა განკსნილად გამლ-
 ვიძინეთ ვინათუ ^{ცუთილი, განკსნილი} წინარეობი; მერმე ამისა
 შემდგომად საყოფელთა მათთა თანა
 შევერთნეთ, და მტვიცედ და თავდგმით
 აღვასრულოთ დასხდომად მათთანა
 ერთმამად. ესერა ნეფარეზაჲ განგუა-
 ძალებს და გუასწავებს აწა ესრეთ: ნუ
 შეიწყნარებ უღმრთოვეებისა ზრახვათა
 გონებითა, და ნუ სადაგად ელი გზასა
 ზედა ზიარებად ცოდვილთა და ნუცა და-
 ტლომად მათ თანა საჭლომელსა, რამედ
 არიან ესევითანნი საჭლომელნი - თავ-
 ნი ბოროტთანი და წარწყმედისანი წარ-
 მართთანი და უმჭულოთანი. ესევითა-
 რისაგან (მმარხველთა) საყუარელად
 უწესს წიგნი, ხოლო რომელნი უვარის-
 მყოფელნი და უღმრთონი, და რომელ-
 ნი მრავალ ღმერთთა თაყუანის სცე-
 მენ, და რომელნი ზრახვის- მოდგამ
 და მსახურების- მოდგამ იყვნენ მათ თა-
 ნა. ესენი არიან სრულიად უმჭულონი
 და წარმართნი. ხოლო ცოდვილად მათ
 უწესს, რომელნი მოხისხლეთა თანა
 მჭულოთად იმრუმეზენ და ბილწებ-
 სა იქმან. და სულთა და კორცთა თვის-
 თა და ბილწებითა განჭრწნიან უმჭუ-
 ლოვებით, (რომელნი) არა. ხოლო თუ
 სულთა თვისთა ოდენ ცოდვითა შეაბილ-
 წებენ, არამედ სხუათაცა ექმნებთან
 მიზეზ და უმჭულოვებით განჭრწნიან,

34 უსაყვილად რამათა .
5 მეგრელ.

მსგ სარელ კაქრელს, აუყრებს იუ ში-
რანს იუ ჩიორს სიყსა, აუკ ქაქრელ ჩ
ძანსი- გიორის სიყსა და ქისელ. ათაქისი-
მხარე კასარელად. დასეჩ ასე აუ-
ყტა. « სიორისა ჩ ჯარს და სურს დე-
რჩი ». და გარბეს სერანსელს. მასაჩ
ასე და გიღეს. « ჯანსიარსებეს ჩ ჯარსაგ
დნოთ, და იასაროდ დეარსი გიორბეს »,
დაფ აუამ სმანსიძესანს და სიფესა
სილადე ჩაქრელ, და ჩესაგ არსეს დმსგ
ჩ სიორი-გიორის სმარაქსაგ და ჩ მსაგეს
და ჩ კასანსიყ მსელსორსაგ, და კაქრელს
და ჩ ქასანსიძესანსგ ძანსიყს.
ბორცისაგან თქუნისა, იწავეთ საქმეს
კეთილისაგ ».

ეს კიორისელ აბეს ეკამს მსრ
კარესსა სესანს ასელიქ აუყტა.
« ასე კარესსა სესანს ეს კამდ
სიორს, და კარესსა სიორს სიორსესი
სა ჩ სიორს და ჩ გიღესი »: იუ შიასს
ასე დეოქსეოსანსმ კამარაქსაგ
და ჩ მსელსორსაგ და ჩ ძანსიყეს და ჩესაგ
კას, ასე და () კიორისელ და კასიოს-
ბასის სარესსა დეჩხერ და დესი (რა-
საყად) ჩ სმას რამასელ. ესა
ასეს და ესა კამეს: ეს ირეს ჯა-
სიოსაბესიქს სარესს მსგ აკასიოსი-
რეს. და დფ არსისაგნ რამანსი გიორის
გიორისეს ქარსგ სეჩასიოსმხარე დფ
სმის იღეს. დასეჩ ამსხესიოსგ კა-
სიოსანს ქანს იღესგიორისმხარს ჩ
ძესან სიქსისი მსგ სარესსარეს ას-
ელიქ, სესე « სეოქსეს რამდ სარესსაგ
ასიოსიქს კამსიასს ძამ ჩ რესანს გი. და
სიორისესიქს დნო ამას () სარესს ჩ სიორს,

და მამათ-მავლობით და გულის-თქუ-
მითა პირუტყუებრითა სულთა და ჯორც-
თა თვსთა უმეტულოგებისა საქმითა
ბილქებით განჭხრწნიან. ესეგითარსა
უმეტულოსა თანა არა გვბრძანებს ჩუნ 5
დაჯლომად საქლომელსა მათსა, ესე
იგი არს, არა შეერთებად საქმეთა მათ-
თა თანა, არამედ ივლტოდე უმეტულოსა
საქმისა მათისაგან, და იქმოდე სიწმი-
დესა სრულიად, რამეთუ იტყვს ეს- 10
რეთ: « მლიქეთ ბორცისაგან, ქმენ
კედელი ». და კუალად ნეტარი ესათა
ლაღადებს და იტყვს: « დასცხვრით
განგუამორნა ჩუნ ზრახვისაგან 15
უმეტულოთაგან და სლვისაგან და საყოფელოთაგან ცოდვილთაგან, და საქლო-
მელისაგან და სამთავროსაგან უმეტულოთაგან. »

და სიხარულით ნებსით ჩუნით მი-
მიყვანებს შტულსა უფლისსა სიციუად
ესრეთ: « არამედ შტულსა უფლისასა 20
არს ნებადა მისი, შტულსა მისსა ზრა-
ხავნ იგი დღე და ღამე ». არა ხოლო
თუ (ერთსა იღეს) განკრძალვასა იტყვს
უმეტულოთა და ცოდვილთა და უღმრთო-
თაგან განშოვრებოდ, არამედ სიხარუ- 25
ლითა სიღმრთოსა შტულისაგათა ღა-
მეს და დღეს მას მის თანა შეყოფილ,
და მას მეტყუელ და ნებადა მისი (მის
თანა არს), რომელი სიღმრთომან შტულ-
მან ჩუნ გუამცნო, ვითარცა შტული 30
ბრძანებს წესსა თქუნესა საქმეთა
მილთაწებისათა მსგავსად სიწრფლ-
გებისა, რამეთუ ღმერთი ყოველთაგან
წრფელთათვს კელითა მოსესითა
შტულ სდგენს ჩუნ ზედა და იტყვს 35
ესრეთ: « ჩყვინს სიციუანი შტულისა
ამისნი ყოველსა აუმა პირსა შინსა »

* ფსალმ. 33, 15. ** ესაია 1, 16-17.
10 რაქს. 23 კამარაქსაგ.

5 ქათნს (იქალ) ჟოძ, ლქიქსაჲ ი
 ზანსაყარ. ლ სქიქი, ქამნსაჲ ძაძ
 ი. ბნის ჟო. ლ სქიქი სასაჲ
 10 დაჲ ქოთიქამანსაჲ ალქისაჲ ზანს
 გხვსიქსა ლ ქარსალორ, ლ აყოღა-
 რსაჲ ანსხა, იოთ აყოღა იქ
 15 ქამნსაჲს ძამანსაჲსა ზოროქი
 ლ (გოყანს).
 20 სა ნაყოფი მისი ყოველსაჲჲ ქამსა
 ჭანსაჲ სრქ (ხნს) აჲსაჲსა
 25 ღოთსა) აგს ლ ასქ. « სქიქი სს
 იოქსა ზანს, იო ანსხაჲ ჲ
 30 გნსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 35 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 40 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 45 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 50 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 55 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 60 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 65 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 70 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 75 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 80 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 85 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 90 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 95 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ
 100 ქამანსაჲსა ზოქი, იო ანსხაჲ ჲ

ზრახვად მისა, და აღდგომასა შენსა
 და სკვასა შენსა გზასა ზედა; და იყ-
 ვნენ ყოველსა ქამსა (შეგმულ) ჯელ-
 სა შენსა. და იყვნენ ესენი შეუძრ-
 ველად წინაშე თუალთა შენთა. და
 გვჩრეუნებს აქა მორჩყულსა წყლი-
 თა შჭულისა ათა ხესა შეუნიერსა,
 ფესუენად შემოსილსა, ნაყოფის
 მომღებელსა, და ნერგულსა, რომლი-
 განახლდებოდა და აღავსებდა ყოველსა.
 რამეთუ გალოძს ესრეთ მეფსაღ-
 მუნე და იტყვს: « იყოს იგი ვითარცა
 ხს და ნერგული თანა წარსადინებლსა
 წყალთასა, რომელი შან გამოხსენს ხი-
 ლი მისი ქამსა თვისა და ფურცელთა
 მისი არაა დასცვკენს, ყოველივე რამ-
 ცა ყოს და წარემართნენ მას. რამე-
 თუ მსვავსად წყლისა მოჭრყვავს სა-
 ლმრთოა სული მადლითა აღმოაცენებს.
 ვითარცა სახელ წყლისა წარსადინებლ-
 თა თანა და ნერგულსა სესა ფურცელ-
 შემოსილსა და ფესუენასა ნაყოფი-
 თა აღავსე ყოფად, ესე ვითართა სა-
 სმენებლთა სიტყუათა საქმისათა, რომ-
 ლი თვთ განემზადა საქმითა სა-
 ლმრთოათა, და გამოიღებს ნაყოფსა
 საღმრთოსა. ესრეთ არს სიხარული
 წყლითა მხოლოდ-შობილისა მისა
 ლმრთისა ათა, და ყოველთა უფალმან
 ქრისტემან წყლად თვისა მოდღრე-
 მასა სახელ სდვა: « რომელითა გწყუ-
 რისო, მოველინ ჩემდა და სუთ. და
 ექმნას წყალი; რომელი მე მივსცე
 მას, წყარო წყლისა ცხოველისა და
 უძლოდის მას ცხორებარ საუკუნოდ. და
 კუალად, რომელია ქრმუნენს
 ჩემი, ვითარცა თქუა წიგნმან, მლი-

* შარ. II შჭულ. 6, 8-9. ** იოანე 7, 37. *** შარ. იოანე 4, 14. **** იოანე 7, 38.
 7 ანსხა. 17 არასაჲსა.

5 რესვი նմა». քանդի «ի ყნათնէ ուղղին գնսպք (ան) և զն(ან)სայարհ»: Արդ-
 զայս ամենայն ոչ էթէ վայրապար ինչ
 10 գրեաց էւ մեծաւ զգուշութեամբ հաս-
 փարեաց, և զառաջինն յամենայն
 չարութեանց և մեղաց ի բայց հրամայ-
 եաց հրածարել և հեռանալ, և ասպա
 15 յարինացն Աստուծոյ հնազանդել և լի-
 նել կատարեալ, քանզի ասէ իսկ, թէ
 20 «Չամենայն զինչ առնիցէ՝ յաջողեսցի
 նմա»: քանզի գիրասցէ, թէ ոչինչ կայ
 ընդդէմ աստուածողէն ակրինացն. և
 որ ոք ըմբռնեսցի ի բանից և յակրինաց
 Աստուծոյ իրով կամակցութեամբ կամաց,
 25 քանզի ասէ, թէ «Յաւրէնս յրեան են
 կամք նորա»: Այսպէս զարգանայ ար-
 դարագործ լինել յառաքինութիւնսն, և
 հասանել ի կատարեալ (վարձ) գիտու-
 30 թեան, և լինել ճշմարտասէր և փիլիսո-
 փայ. և այսպէս իմաստութեամբ ասնել
 փնքն, դիւրագրասնէ յաղթող ըմբշամար-
 փութեան:

35 տշեսնա და յճցիլաճ յճցնաճ ժլցեցաճ
 Ասասպաք սարդ զկողմն ընդդիմաց և
 25 զամբարշտացն, որք ոչ իցեն այսմ նման.
 «Ոչ այսպէս, ասէ, ամբարիշտք և ոչ այս-
 պէս». և կրկնելով ասէ զբանս առա-
 ձել դպարախազէ զչարութենէ նոցա.
 և «այլ իբրև զփողի, ասէ, որ հոսի ի
 30 վերայ երեսասց երկրի»: Արդարքն,
 ասէ, եղիցին յաստուածողէն գրոց բա-
 նից ոռոգեալք ի ձրոյն կենդանութե-
 նէ, և յամենայն ժամ կանաչացեալք,
 և գեղեցկասառնութեամբ բերցեն
 35 զպտուղս իւրեանց: Իսկ մեղաւորքն
 հակառակ (նմին) յամենայն ժամ կո-
 ծնալք և հուսալք և անհասարկոք ոռ-
 փայ:

რამეთუ «უფალი არს წარმართება სლვა-
 5 თა და გნათა მათთა» (და ივინი ჰნებვნენ
 ფრიად)». აწ ესე ყოველი არა თუ ცუ-
 ლად რაჲ დაწერეს, არამედ დიდითა
 კრძალულებითა განამტკიცეს და პირ-
 ველად ბოროტი ყოველი და ცოდვამ
 10 განტევებად ბრძანა და (ნებსით) გან-
 შოვრებდად, და მერმე თუხსისა ღმრთისა
 დამორჩილებად და ყოფად სრულები-
 სა, რამეთუ იტყვს ესრეთ: «ყოველივე
 რაჲცა ყოს და წარემართენ მას». რა-
 15 მეთუ უწყით, ვითარმედ: არა რაჲ არს
 წინააღმდეგემ საღმრთისა შტულსა, ღ
 რომელთა აღიხუნენ სიტყუანი ღ შტუ-
 ლი ღმრთისაჲ ნებსით თჳისით ინე-
 ზონ, რამეთუ იტყვს, თუ «შტულსა უფლ-
 20 სასა არს ნებამ მისი, (შტულსა მისსა)».
 ესრეთ აღესრულეზს საქმელ სიმატლი-
 საჲ ყოფად სიმკნით, და მიწევნად სრუ-
 ლებასა მეცნიერებისასა, ჭეშმარიტეზი-
 სა მიყუარებად და ფილოსოფოსებად,
 და ესრეთ სიბრძნით მოყვანებად თავსა
 25 ჭეშმარიტეზითა.

აწ ვთქვით შემთხუროვამ მათთვის, რო-
 30 მელი (ყოველად) უღმბთთ არიან და არა
 არიან მსგავს მათა: «არა ესრე უღმრ-
 თონი და არცა ეგრე». მრჩიობლ იტყვს
 სიტყუასა და უაღრესსა სატარტველსა ბო-
 როტსა მათთვის: «არამედ ვითარცა
 35 შტურერი, რომელ აგავის ქარმან პირი-
 სავან ქუეყანისა». (ხოლო) მართალ
 იყვნენ საღმრთოთა წიგნთა სიტყუათა
 მორწყულ ვითარცა წყლითა ცხორები-
 საჲთა, და ყოველსა აჟამსა მწუანვილ,
 40 მუენიერად ყუავილ: მეზავებულად გა-
 მითილონ ნაყოფი თუხსი, ხოლო ცოდვილ-
 ნი წინააღმდეგემრი ყოველსა აჟამსა

* ფსალმ. 36, 23. * * ფსალმ. 1, 2.
 25 ღამაყარշტაცნ; նմանէ. 26 ամպարիշտք. 27 հասեալք.

სნეღსն ինչ վգայութեանց գանդամս վնէր-
 գործութիւն և զվարուծոյ ի մեզ վիրս
 ինսամպործաբեանն ցուցանէ: Ջաչս և
վսելիս ասել և այլ ինչ որ այսպիսիք
 5 զընդունականն, առ ի մէնջ զաղաւթս,
զլսելիս և զտեսանելիս նորա ի մէջ
ցուցանէ: Իսկ զաղաղական որ ասէ. մեծաւ ցանկութեամբ առ նա վինդրուածս
ժեր առնել և զփոյթ տաց մերոց պարարամանաց: Իսկ ունկն դիրն աղասիցն
ասել առ լսել բանիցն աղաւթիցն մերոց և շնորհել զբարերարութիւն իւր և
 10 կարտարել զինդրուածն մեր, քանզի նա է թագաւոր և Աստուած, վասն զի առ
նա (աղաղակեմք զսւր հանապազ:

Վասն այսորիկ և ասէ. «Ընդ առաւաւարս լուրցես ճայնի իմում», վարար
եմ, ասէ, ի քեզ զի լսես զպաղարանս աղաչանաց իմոց. և որպէս զլոյս աչաց
ձագես առ իս զողորմութիւնս քո. որպէս թագաւորի մեծի և բարերարի. այսպէս
 15 զինդրուածս իմ քեզ մարուցանեմ և պարրաստ եմ ի քէն համարձակութեամբ
զամենայն բարութիւնս ընդունել Գիտել պիտի և զայս թէ ոչ ամենայն բերա-
նոյ է ասել զայս համարձակութեամբ առ ամենեցունց Աստուած, թէ. «Ընդ
առաւաւարս պարրաստ եղէց յանդիման տեսանել զքեզ». այլ որ յոյժ առա-
քինութենէ վարս ունի յանձին և վարար լիեալ յիւր ի լաւութիւն համարձա-
 20 կեցի ասել որպէս և եղիս բազում
համարձակութեամբ վասն Աստուծոյ
նախանձ ունէր. որ և ասէր իսկ, թէ
 «Կենդանի է տէր որոյ կացեալ եմ ես
առաջի նորա այսաւոր». զի «Ոչ թէ
 25 դու այն Աստուածն ես, որ կամիս
զանաւրէնութիւն, ոչ բնակեն առ
քեզ չարք (մի անաւրէնք բնակես-
ցիւ առաջի աչաց քոց). և ընկալ
վինդրուածս մեր, և ի բաց սրս ի
 30 մէնջ զխոռովութիւն յուզմանց ամբար-
շտաց. գիրեմք, զի պիղծ են առաջի
քո ամենայն գնացք և գործք անա-
ռակութեան. և որ գան, մի ամբար-
շտութեամբ վարեն զվարս իւրեանց:
 35 Ջայս յերգ արկեալ Իսաւիթ յայտ-
նապէս (ի) սաղմոսիս իւրում ասէ.

ოდენი հա კორციელებდა თქუან წიგნთა,
სწავლისა ჩუენისათჳს არს და არა თუ ბუ-
ნებნისათჳს ღმრთეებისა. აწ რადენი რად
თქუან კორციელებრი რად მე უბჯად მსგავ-
ნად ანოთა მათებრ იქმნეშის. კითარცო
ელია მრავლითა კადნიერებითა ღმრთე-
სათჳს შური აქუნდა, რომელმან თქუა
ესრეთ: «ცხოველ არს უფალი, რომ-
ლისა ვღვა მე წინა შე შისა ღღესა». რად
მეთუ «შენ უფალი არა ეგრე ხარ, კითარ-
მცა გინდა უკრულთვეზად. არა დაიბ-
კვდრონ შენ წინა შე უკეთურთა, არცა
დადგენ უშჯულონი წინა შე თუალთა
შენთა». შეისმინი თხოვისა ჩემისა
და განმამარენ ჩემგან შეძრწუნება-
ნი, ჭირნი უღმრთოვეებისანი. უწყი,
რამეთუ ბილწ არბან წინა შე შენსა ყო-
ველნი სღვანი და საქმენი უწყსოვე-
ბისანი. და რომელნი მოვიდენ, ნუ უღ-
მრთოვებით ავლინებენ სღვათა თჳსთა.
ესე გალობად აღუღებოეს დავითს
და განცხადებულად ფსალმუნსა შინა

* იქ მეფეთა 5, 46.

30 ამბარჯიროს. 33 ვამ.

1 ქართულ ფუძის, როგორც წინ, სომხურის 2-20-ის შესაბამისი არ გააჩნია.

«სამს (<:q>)-სიროი. საღმისს
 ო კაოფარაბ ღნო. სარნოსიბან.
 վամს ութերորդի საღմիդ.

15 Ութերորդ՝ զհանդերձեալ և դասպա
 լինելոց և զաւր հանգստական և զար-
 քայութեան մարգարէական բանս կո-
 չէ. քանզի յորում կամքս ժամանակս՝
 և թնասրեայ շաբաթ և աւուրքն շրջա-
 40 գայի: Բանզի յառաջնմէ սուրէն սկսեալ
 մինչև յևթներորդն դարձեալ շաշա-
 պապեալ անդսպին սկիզբն առնու,
 և յառաջնմէն աւրէն դարձեալ յևթն
 ընթանայ, սպա յայտ է, (ևթէ) քան
 15 զևթնասրեայ ժամանակս ի բաց, այս-
 ինքն քան զաշխարհս: Չայս կոչեցաւ
 ութերորդ աւրն, աւր յարութեան և
 արքայութեան յիշէ և ի սաղմոսիս այս
 վամս մահուան և դժոխոց և դասպա-
 20 րանաց: Բանզի սսէ այսպէս, էթէ.
 «Ոչ ոք է որ ի մահու յիշէ զբող, կամ
 ի դժոխս խոստովան առնի առ զեզ». մո-
 ցանէ այսպէս, թէ փակեալ լինին
 դրունք ապաշխարութեան, որ գայ, մի
 25 աստի անդր երթան. ոչ է անդ ապաշ-
 խարութիւն ումեք, որ ոչ յայսմ աշ-
 խարի և աստի յանցաւորի կեանսս
 ոչ կարացին առնուլ (զդեղ) ապաշ-
 խարութեան (իւրեանց). անդ ոչ խոս-
 30 տովանութիւն և ապաշխարութիւն
 առաջի Աստուծոյ: Այսց բանից վկայէ
 որ է ասացեալ վամս կուսանացն (յա-
 ռակին. զի նոքաւ ղուսք մեք, որք էին
 յիմարքն. կուսանքն շիջուցին ձահս.
 իւրեանց և մնացին արարաքս դրանցն
 35 հարսանեացն, փակեցան դրունքն և
 ձգեցան առագաստքն, և փակեալ

მე: ვ: Լ՛ըծոთ ფხաღმუნი
 ժաշոտისი յղնսնրულս զա-
 լոծաւ մերչისատչս

მერვესა მიეხლებინ և მერვე ყო-
 ფადსა მას ღღედ განსუენებინა და სუ-
 ფევისა სანინაჲწარმეცყუელოჲ სი-
 ტყუაჲ უჩესს, რამეთუ რომელნი უამ-
 5 ნი ნებსით შვდთა მათ ღღეთა შაბა-
 თი՛ათა შინა იქვევიან. რამეთუ პირ-
 ველით ღღითგან იწყებს ვიღრე მემუ-
 ღღემღე, ხოლო მუნ კუაღად საქმედ
 იწყებს მსგავსად დასაბამისა და აღი-
 10 ლებს კუაღად პირველით ღღით შვდ-
 თა მათ სლვათა. და ესე არს უფროჲს
 შვდთა მათ ღღეთასა გარეგან უამთა
 მათ, ესე იგი არს, უაღრეს (ყოვლისა)
 სოფლისა. ამას უწოდს ღღედ მერვედ,
 15 ღღესა აღდგომისასა და სუფევისასა
 აქსენებს ფხაღმუნი ესე სიკუდილისა
 თչს და ჳოჯონეითისათչს და საშჯელი-
 20 სა. რამეთუ იტყუჲს ესრეთ: «არა არს
 ვინ, სიკუდილსა შინა მოგიკსენოს შენ,
 25 ანუ ჳოჯონეთს შინა ვინ აღგიაროს შენ».
 გვჩუენებს ესრეთ, ვითარმედ დაკმეღ
 იყვნენ კარნი სინანულისანი, გან-რა-
 ვიღენ აქაჲთ და მივიღენ მუნ, არა არს
 სინანული არავისთչს, რომელნი სოფ-
 30 ლისა ამის აქავე წარმავალისა ცხორე-
 ბისაგან ვერ შემძღებელ იქმნენს აღ-
 ბად სინანულისათչს. მუნ არა არს აღ-
 სარებაჲ სინანულად წინაშე ღმრთისა.
 სიტყუასა ამის ეწამების რომელი უთქუამს
 ქალწულთა მათთჲს იგავი, რამეთუ მათგან
 35 გუემბილა ჩუენ, რომელნი იყვნენ ცოფ-
 ნი ქალწულნი და დაევისებოდეს სანთელ-
 ნი იგი მათნი და დაშთეს კართა გარე-

* ფხაღმ. 6, 6.

იქონის ოქსა აჲლ მირს ჩ სერგაი
ნეშართა კრეტსაბმელი, და დაკშულთა
შინაგან.

ბესაჲ აჲსოცხარს ჩ წასს ასოჲნი-
სიხს სსჩქაქს არაასციღ. «ნქრ მჩ სღოჲ
მყოცხამაქ ჟოქ, ასტ, ჲასოქჩამასერ
ღხს და მჩ (ქარსოცხამაქ ჟოქ სერა-
ფხერ ღხს)»: ოქ ღაჲს აოღაქტ, ბქ მჩ
ჲასოქჩამასერ, და ოქტ, აჲლ. «მჩ ქარსო-
ცხამაქ (ჟოქ, ასტ,) ჲასოქჩამასერ». და ოქ
ბქტ ღაჲს აოღაქტ, ბქ მჩ სერაფხერ,
აჲლ «მჩ ქარსოცხამაქ ჲაროლასხერ
ღხს». აჲლ ჲაჲქარსკას სხსამოქ და ღჟოქ
(აროჲარ) სერაფხერ ღხს: ოქ ოქრომცხამაქ
ოლს ჩხბ ღღასოცხარს და ღღაქოცხარს
მსღაგ ჩმოგ, და მჩ ჲაჲსოასოქარსა
ოქარსქასნაგ ღაჲსოქჩრ. მჩ ღაჲ (ღაჲსოქ)
მსღაგ ჩმოგ აოღასერ ღოქარსქასს ჩმ,
აჲლ მაროქასოქროცხარს ღსო არსაქარო-
ცხარს ღოქ საჲაქსნა: «ოქ ოქრომსნაგ
ჩხბ ოქტრ, ასტ, ღჩ ღხსანოქ ღმ»: სოქ-
ოქარს, ოქროქამ ოქსოქარაგხსა ჩ სოქროქოქ
ღხსანსაჲ ღაჲსსკას ოქოქჩს მქრ, ჩოქ-
სას ჩ მყოქაროცხარს ოქოქოქს მქროქ,
ჲაოქმასკას ჩოქჩს აჲსოცხარს მსღაგ.
ბქტ ოქ ოქსოქარსნაჲ ჩ მსღ სოქროქოქ
ოქოქოქს, ოქ კარხს ჲასოქღს ჩ მსღ
ასოქოქჩს, ოქოქტ კარაქარს მსბ კოქრო-
ცხამაქ და ქაროქჩქ ღაქას კაჲაქსა
ოქოქჩს (აოქ) და ოქ სა ღოქარს ჩ სოქსა
სხხოქოქჩს და სოქარასკოქოქჩს:

მეთოქ ვითარცა ეტლო-მარბეველნი, რომელთა დიდ(ი)თა წურთილეებითა და გან-
გებითა ვლდობა ცხენთაჲ ჰქნებდნენ და წარმართებულ იყვნინან, (ამისა შემდგო-
მად) არღარა იპოვის მათ შორის უკეთური და მრუდად მავალი.

«მძკესნა ღხს ოქტრ, ღჩ სოქოქსნა
ოქსერე ჩმ. და ოქოქ ჩმ ოქოქ სოქოქსნა». შემოქ(რ) წუნდღეს ბოქარნი ჩემნი. და
ღაჲს ბერსკას ჩ ბოქოქსნა და ქერსოქს
ჩოქ ჩ მქტ ბქტრ, და ბოქოქს, ბქტ ჩ ქაროქ-

გან ქორწილისა, დაეკმნეს კარნი და გა-
კართა არღარავის კელენიფების შესლუად

აქ მოვედით ამისა შემდგომად, სიფყაჲ
ფსალმუნისაჲ (პირველად) ვიწყით (აღებად 5
და ვთქვათ: «უფალო, ნუ გულის-წყარო-
თა შენითა მამხილებ მე, ნუცა რისხვითა
შენითა მსწავლი მე». არა თუ ამას გეველ-
რებნი, თუ: ნუ მამხილებ, არამედ იფყვს.
თუ «ნუ რისხვითა მამხილებ». და არცა 10
ამას გეველრებნი, თუ - ნუ განმსწავლი
მე, არამედ არ ნუ რისხვითა მგუემ მე», არა-
მედ ვითარცა მამამან (მოწყალემან) წყა-
ლობითა და მოწყალებითა შენითა გან-
მსწავლე მე. და სიტკბოვებით მასწაგე მე 15
ავლოცა და განკურნებაჲ ცოდვითა ჩემ-
თაჲ, და ნუ სატანტველითა საუკუ-
ნოქთა მტანტვე მე, და ნუ მსგავსად
ცოდვითა ჩემთა მომავლებ სამტელთა
ჩემთა, არამედ კაცო-მოყოქარებითა და 20
სიმარტოლითა შენითა მასწავლე მე. იფ-
ყვს: «მოწყალე მე უფალო, რამეთუ
უქლოქ ვარ მე». ჰქმმაროცად, რომელ-
სა უქამსა მოუქლოქროქან ზარახვითაგან
ლასხეველიდან სიტყუანი (სულოთა ჩუენ-
თანო) - მთავრითა მით გონებისა ჩუენი-
საჲთა სულისი ჩუენ ზედა ქლოქულ
იქმნიან. ამისა შემდგომად (კაცოდით
ჩუენ ზარახვითა სულისაჲთა, და უკუე-
თუქცა არა მოუქლოქროქით, ვერ შემქლე-
ბელ არს სინ ყოქად ჩუენ თანა, რა-
ბელ არს სინ ყოქად ჩუენ თანა, რა-

«განმკურნე მე უფალო, რამეთუ 35
სულო ჩემი შემ(რ) წუნდა ფრიად». ესე
მრჩობლსა ბუნებასა და ოქრსა სა-

მისხს (ა ჩ ჯაროქხას) იფი და მარძის
 დიფ ჯაღაღ, ჟანფი ჯაოქხალ იკონს
 (ქოფი) სამსსაჲს დამ(ა)როქხის ოსქერაჲს
 და მარძიოჲს, ამაქ: ლიფი ჟი, იქ მაროქა-
 5 აჩროქხასამეფი იქიქაჲს და ზანდო იქი
 ქაქაჲსი და (ჩ) ქოქხაჲსი ჯაროჲს მს-
 ვაჲსი ხინოჲს. «და იგი უქი მისხს იქი:
 «ზანდო უქი და ფიქსა დიფი ხმ. და ლი-
 ფი იქი ოქოქხისქხამე ჟიქ»: «სიქს.
 10 ქერი», საქა ახელ, იქ ხქი მქეღაქოქი-
 მისხს ხინ დაზი, აქი ხქი ხ ქაქოქ
 ხქოქხისქხს იქოქაქოქხას (ქოქხაჲსი-
 ჲი), ამაქ, ამაქსა დამქხაქხისქხს ჟი,
 და იქიქაჲსი ხინ, აიქაქხამ დქეღ: ქასი
 15 აქოქიქი ახელ დიქიქამე, ამაქ. «ქასი ქა-
 დამ ოქოქხისქხას ჟი», დი იქ ხქი ქი
 დამოქხისქხს აქაქაქხასამე, და იქ ხქი
 დამ აქოქაქოქხისქხს აქაქამსაქ ამაქი
 20 ჟი, ჟანდჲი აქაქაქაჲსაქ ანსაქ დი-
 მქიქაქხს დამოქხისქხას, აქი დამს ოქოქ-
 ამოქხისქხას აიქაქამე და ხინოქხამე ხ ქი:
 «ზანდო უქი და ფიქსა დამსაქ ხმ», აქი-
 ხინოქხს, მქ საქსაჲს ამაქი და ოქოქ-
 ამსაქ ხინ, და მქ იქოქამქხასიქი დქიქსა
 25 ჟი ხინოქხს. დამქ ხქიქიქი მქიქხამე, აქოქ-
 ამოქხისქხასიქი ხქიქი, ამაქ. ჟანდჲი აქიქამე,
 ხქი ამაქიქი აქაქაქხაქოქხისქხს და ოქოქ-
 მისქხს, და დქიქი ამაქი ქხინაჲსი აქაქ-
 30 იქამსაქ. ჟანდჲი დამს აქაქი ამაქსაქ ამაქ-
 იქი, მქ «ლიქი და ოქი ხქიქამოქი ხქიქ
 დქეღ, ლამე ხქიქამოქი აქოქიქამსაქ ამაქ-
 ხქიქხს», ქასი აქოქიქიქი დქამოქხისქხს
 და დქიქამოქხისქხს მისხს იქი ხქიქამსაქ
 35 აქამსაქიქი აქაქამოქხისქხს აიქაქამე დქეღ,
 და ხინოქხამე ხქიქამსაქ ხინოქხს და მქიქ
 დქიქიქი ხმ, ჟანდჲი აქიქამე, იქი ამაქიქი
 მისქხს დამსაქსაქიქი აქიქამე და დამოქხამე

ქმესა შუჲა წარმოიღებ, გქრუენებ,
 თუ კეთილსა სული და კორცი ერთად
 მიიღებენო, რამეთუ შეძრწუნებანსა
 სულისაჲსა ყოვლითა ძალითა, და ძუ-
 5 ლითა და კორციითა (სრულად) იტყვს.
 რამედ შენითა კაცთ-მოყუარებითა
 მიღებენ, და განმკურნენ მე ურკვათა-
 გან და სარმობათა ბოროტთა ცოდ-
 ვათა ჩემთაჲსა. «და შენ უფალო
 ვიდრემდის? მოიქეც უფალო, იქსენ
 სული ჩემი, მაქხოვნი მე წყალობი-
 თა შენითა». იტყვს «ვიდრემდისო»,
 არა თუ აბრალებს რასმე (და აქსენებ),
 რამედ ვითარცა მრავლისა ჭირისა-
 გან და ურკვისა მსთუად მოავლინო
 შეწყვნამ, და მიღებენ მე, (უფალო),
 გევედრები შენ. მისთვის მოიღებს
 ამის და იტყვს «მრავლიყათვის წყა-
 10 ლობისა შენისაჲ», რამეთუ არა თუ
 ძალსა ჩემსა ვესაჲ, და თუ ვითარ-
 მცა კაცთ-მოყუარებთა შენისაჲთა
 (კოქადრე) სიტყუად წინამე შენსა,
 რამეთუ მოუძღურდო და დავეცი ცო-
 ღვათაჲს მძივეთა, რამედ (მრავალ-
 15 სა) მოწყალეებანსა შენსა გევედრები
 და ვითხოვ შენგან. «მოიქეც უფალო,
 იქსენ სული ჩემი, იგი არს, მძივე-
 დენ მე და მიწყალე მე, და ნუ ვარე
 მიიქევეჲ ჰირსა შენსა ჩემგან. იტყვს:
 და ნუ სარა განმამოწმებ წყალობასა
 შენსა ჩემგანო, რამეთუ უწყი, ვითარ-
 20 მედ აქი არს სინანული და მოღვევამე
 (ყოვლათაჲ), და შემდგომად ამის ცხი-
 რებისა დაიქმვიან კარნი სინანული-
 სანი და მოღვევებისანი. რამეთუ ამის
 განაცხადებს სიტყუათა ამით, ვითარ-
 25 მედ «არა არს ვინ სიჭფილსა სინა
 მოვიკსენონს შენ ანუ ჭიქოხეთს შინა

7 ხქი. 10 ხქი. 14 იქიქამე. 19 ანსაქაქ.

მწერად, ու և მწ. բძկობილს ქირაგ
և ბოლობილს მწერაგ კაიხსნ ფყანსქ,
ჟანდერ ուღ ანბო ყინიქ საყაჟსარობქ-
ანს և ბოლობქანს მწერაგ:
ლე მე და მომიტყვევ ცოდვანი, უწყი, რომელნი აქაჲთ მივიდენ, წარსრულნი (რ-
მეთუ) წყლულებითა და მრავლითა ცოდვითა, არა არს მუნ კერნება წყლულება-
თა, არცა მოტყვევანსა ცოდვათასა ჰპოვებენ, რამეთუ არა არს მუნ ადგილი
სინანულისაჲ მიტყვევად ცოდვათა.

«ღასაყასკნეჲ სა ხ ჩხბოლქანს
(ლოჯი ღასმნსაჲს გჷქერ ღასაჩქმ
ჩმ. և არყაათოსად ჩმქღ ღასკი -
ღქსა ჩმ ქაგჷ)»: ჩქინმ, ყი მხბა -
მქსა և ჯარაჯარა ქანცნა(ყ) ქასან
[...], ღადღამ ქსტოლანბიღ ქნოღცნ-
აღ ჩორს ჩრიღ ღქჩარ ქღ, ქასან ყი
მორქსაღ ქათიღცნა ხ ყრყამოლქსნქ ანქ
ოქლო ჩმთყ. ღანდჷ ანქ ღაიქჩმ և
ასქ. «ქოლოქწყარ ხ ყრყამოლქსნქ
ანქ ჩმ», ქასან ყი ყრყამოლქსნქ
მყაგ ჩმთყ ყოყორცნა ხ ღოსამქ ღას-
მანქ, ყქრ ჩმ: სქს ასყ ღქჩარს კო-
ჯნაგ, ქასან ყი მქალორასკან ასაგ և
ოღ ღადღამლორასკან, ანქ և ოღ ასა «მსა-
ჯნაგ სა ხ ქღრაყ სამნსაჲს ქღსამქ-
აგ ჩმთყ», ღან ღასმნსაჲს ქღსამქაგ
ჩმთყ. საქაქაყანს ასა ყოქასაღ ყი
მაჯნაგ և ჩაღნაგ, (ქასან ყი) ჩასქს
ჯაროლქსნქ მწერაგ ქოქას ჩმ: «ხ ღაგ
კასგქ ქსნქ სამნსხქს, ოღ გოთბ (ქღ
ღასსარქსოლქსნქ): ღქ ლოჯა ყქრ ღაყ-
სქ ასოყ ჩმთყ (և ყქრ ღქსტოლანბ
ჩმ ღქსკაღ) և ქოქოლქსნქ მწერაგ ჩმთყ:
ხ ღაგ ქნსოღ სოლასქსოლქსნქ և მწერ ჩმ,
և ოღ ქღ ჩაგ ჩასკათასოლოღ և ქღსამქ ჩმ
სამაჯ ნგქღ: ქასან ასაოქს ანქ ღს-
ქჩმ և ასქ. «სა სამაჯნაყსნ և ქოლო-
ქსაგქს სამნსაჲს ქღსამქ. ღასოქს
ქნარა և სამაჯნაყსნ ქოქ ქაღქაღა-

ვინ ავიარაჲ შენ». ამისთვისცა კერნე-
ბასა და ავლასა ვიდრე ვარ-და ცხარე-
ზასა ამას წარმავალსა ამის სოფლისასა
გვევადრები, და ვითხოვ შენგან: მღ(მ)ად-

«დავშუერი მე ხულოტყუმითა ჩემითა,
დავბანე მარადლე ცხედარი ჩემო. ცრემ- 10
ლითა ჩემითა. სარეცელი ჩემი დავაღ-
ტვეუ». ვიცი, რამეთუ დიდნი ბოროტნი
თანა წარველენ (სულთქუმითა და ცრემ-
ლითა, და) მრავლითა თხოვითა მკურ-
ვალედ, ვითარცა ცეცხლი გონებაჲ ჩე- 15
მი, და რამეთუ საცთურთაგან შეტრქუ-
ნებულად მწუხარე არს სახედველი სუ-
ლისა ჩემისაჲ. და მიიღებს და იტყვს:
«განმირისნნა მე გულის წყრომითა)
თუალი ჩემი», რამეთუ ხილვითა გო- 20
ნებისა ჩემისაჲთა აღმტრუეული (გან-
ვრდომილ ვარ) შენგან ამის შეიერ უფა-
ლო ჩემო». თუღად აქა გონებასა უწილს,
რამეთუ ერთი აქა და არა მრავალნი, თუა-
ლი და არა თუაღნი. «განვედრი მე ყო- 25
ველთა ზედა მტერთა ჩემთა», უყროს-
ად შურად აღმიღეს მე ყოველთა მტერ-
თა ჩემთა და განმეაფეს მე და განმლოეს.
ეწინეს ძვრნი ცოდვათა ჩემთანი სულსა
ჩემსა. «განმეშორუნთა ჩემგან ყო- 30
ველნი მოქმედნი ურჩულავეებისანი,
რამეთუ ესმა უფალსა კმაჲ ღირილი-
სა ჩემისაჲ, და უფალმან ვედრებაჲ
ჩემი შეიწირა». (ყავ ჩემ თანა უფა-
ლო მოტყვევებაჲ) და ქსნაჲ ცოდვათა 35
ჩემთაჲ! აწ კიდე განმიდევით უმტერო-
ვებანო და ცოდვანო ჩემნო, რომელნი
ხართ წინაბღმდგომ და მტერ ჩემდა,

9. ხ ჩხაქ (?) ჩხბოლქანს. 30 ლოჯი. 38 ქაყას] ჩქარა.

5 'სი თანს. «ილსარ¹ო²ღ³ ქისს⁴, գի հեղ⁵ եմ
 10 և խոն⁶ար⁷ սր⁸ի⁹ւ¹⁰ . և գր¹¹ի¹²ղ¹³ հან¹⁴գ¹⁵ի¹⁶ս¹⁷
 15 հո¹⁸գ¹⁹ւ²⁰ո²¹ց²² ձե²³ր²⁴ո²⁵ց²⁶ . և դար²⁷ձ²⁸ե²⁹ա³⁰լ³¹ գր³²ո³³գ³⁴ե³⁵կ³⁶իր³⁷
 20 Յով³⁸(³⁹հ⁴⁰)⁴¹ան⁴²է⁴³ . «Թյ⁴⁴ լու⁴⁵ր⁴⁶ այժ⁴⁷ , այս⁴⁸պ⁴⁹է⁵⁰
 25 վայ⁵¹ել⁵² ին⁵³ձ⁵⁴ զամ⁵⁵են⁵⁶այ⁵⁷ն⁵⁸ ար⁵⁹դ⁶⁰ար⁶¹ու⁶²թ⁶³ի⁶⁴ն⁶⁵
 30 նու⁶⁶լ⁶⁷ .» և դար⁶⁸ձ⁶⁹ե⁷⁰ա⁷¹լ⁷² «եմ⁷³ եմ⁷⁴ ճան⁷⁵ա⁷⁶(⁷⁷պ⁷⁸ար⁷⁹
 35 և ճյ⁸⁰մ⁸¹ար⁸²ու⁸³թ⁸⁴ի⁸⁵ն⁸⁶ և կե⁸⁷ան⁸⁸ք⁸⁹)⁹⁰ .» վաս⁹¹ն⁹² այ
 40 որի⁹³կ⁹⁴ զայ⁹⁵(⁹⁶ան⁹⁷գ⁹⁸ա⁹⁹լ¹⁰⁰ զք¹⁰¹ն¹⁰²ա¹⁰³ր¹⁰⁴ու¹⁰⁵թ¹⁰⁶ի¹⁰⁷ն¹⁰⁸ն¹⁰⁹ սա¹¹⁰
 45 րան¹¹¹այ¹¹²ի¹¹³ և զմ¹¹⁴ար¹¹⁵ խա¹¹⁶փ¹¹⁷ան¹¹⁸ե¹¹⁹աց¹²⁰ , և հա¹²¹ւ¹²²
 50 րու¹²³ց¹²⁴ե¹²⁵լ¹²⁶ո¹²⁷ց¹²⁸ իւ¹²⁹ր¹³⁰ո¹³¹ց¹³² ըն¹³³որ¹³⁴հ¹³⁵ե¹³⁶աց¹³⁷ զփ¹³⁸ր¹³⁹կ¹⁴⁰ու¹⁴¹թ¹⁴²ի¹⁴³ն¹⁴⁴
 55 և զկ¹⁴⁵են¹⁴⁶դ¹⁴⁷ան¹⁴⁸ու¹⁴⁹թ¹⁵⁰ի¹⁵¹ն¹⁵² : «եւ¹⁵³ առ¹⁵⁴ա¹⁵⁵ղ¹⁵⁶ն¹⁵⁷որ¹⁵⁸ո¹⁵⁹ց¹⁶⁰ե¹⁶¹ց¹⁶²
 60 զք¹⁶³ե¹⁶⁴ղ¹⁶⁵ (ւ¹⁶⁶ք¹⁶⁷ան¹⁶⁸չ¹⁶⁹ե¹⁷⁰լ¹⁷¹ա¹⁷²պ¹⁷³է¹⁷⁴ս¹⁷⁵ այ¹⁷⁶ քո¹⁷⁷¹⁷⁸)¹⁷⁹ : «Քան¹⁸⁰գ¹⁸¹
 65 և ևս¹⁸² յա¹⁸³զ¹⁸⁴ա¹⁸⁵լ¹⁸⁶ աս¹⁸⁷փ¹⁸⁸ յի¹⁸⁹չ¹⁹⁰ե¹⁹¹աց¹⁹² սու¹⁹³ր¹⁹⁴ . յի¹⁹⁵ր¹⁹⁶
 70 ալ¹⁹⁷ այ¹⁹⁸ անու¹⁹⁹ան²⁰⁰ե²⁰¹աց²⁰² աս²⁰³փ²⁰⁴ , քան²⁰⁵գ²⁰⁶ի²⁰⁷ ղան²⁰⁸
 75 աւ²⁰⁹ր²¹⁰է²¹¹ն²¹²ն²¹³ և զան²¹⁴ու²¹⁵լ²¹⁶(²¹⁷ղ²¹⁸)²¹⁹այ²²⁰ս²²¹ իւ²²²ր²²³ո²²⁴ր²²⁵ո²²⁶ց²²⁷
 80 այ²²⁸ո²²⁹յ²³⁰ պա²³¹փ²³²ու²³³հ²³⁴ան²³⁵ե²³⁶աց²³⁷ , որպ²³⁸է²³⁹ Պա²⁴⁰
 85 ղոս²⁴¹ աս²⁴²աց²⁴³ . «Ըն²⁴⁴դ²⁴⁵ ամ²⁴⁶են²⁴⁷այ²⁴⁸ն²⁴⁹ յա²⁵⁰ւ²⁵¹ղ²⁵²ս²⁵³ և
 90 Ըն²⁵⁴դ²⁵⁵ ուղ²⁵⁶ի²⁵⁷ղ²⁵⁸ թա²⁵⁹փ²⁶⁰ անց²⁶¹ա²⁶²յ²⁶³ն²⁶⁴է²⁶⁵ սու²⁶⁶ր²⁶⁷ն²⁶⁸ (ա²⁶⁹ս²⁷⁰
 95 փու²⁷¹ա²⁷²ն²⁷³այ²⁷⁴ի²⁷⁵ն²⁷⁶)²⁷⁷ . ար²⁷⁸դ²⁷⁹ աս²⁸⁰է²⁸¹ և զպ²⁸²ա²⁸³փ²⁸⁴ու²⁸⁵
 100 հա²⁸⁶ս²⁸⁷ակ²⁸⁸ան²⁸⁹ն²⁹⁰ :

105 ღա²⁹¹დ²⁹² მარ²⁹³ტ²⁹⁴უ²⁹⁵ენ²⁹⁶ე შენ²⁹⁷ი²⁹⁸თ²⁹⁹ , რამ³⁰⁰ე³⁰¹თ³⁰²უ³⁰³ ამ³⁰⁴ის³⁰⁵თ³⁰⁶ვ³⁰⁷
 110 უწ³⁰⁸ი³⁰⁹ნ³¹⁰არ³¹¹ე³¹²ბ³¹³ აქ³¹⁴ა³¹⁵ ავ³¹⁶ს³¹⁷ენ³¹⁸ე³¹⁹ბ³²⁰ს³²¹ მახ³²²ვ³²³ლ³²⁴ს³²⁵ ,
 115 სამ³²⁶არ³²⁷თ³²⁸ლ³²⁹ა³³⁰დ³³¹ აქ³³²ა³³³ მარ³³⁴ტ³³⁵უ³³⁶ენ³³⁷ე³³⁸ღ³³⁹ სახ³⁴⁰ე³⁴¹ლ³⁴²-სდ³⁴³ვ³⁴⁴ა³⁴⁵ , რამ³⁴⁶ე³⁴⁷თ³⁴⁸უ³⁴⁹
 120 უშ³⁵⁰ტ³⁵¹უ³⁵²ღ³⁵³ო³⁵⁴თ³⁵⁵ა³⁵⁶ არ³⁵⁷-წრ³⁵⁸დ³⁵⁹ე³⁶⁰ლ³⁶¹ს³⁶²ა³⁶³ ზრ³⁶⁴ახ³⁶⁵-
 125 ვან³⁶⁶ა³⁶⁷ მათ³⁶⁸ს³⁶⁹ა³⁷⁰ ზე³⁷¹ღ³⁷²ა³⁷³ მარ³⁷⁴ტ³⁷⁵უ³⁷⁶ენ³⁷⁷ი³⁷⁸თ³⁷⁹ა³⁸⁰ თვ³⁸¹ს³⁸²ი³⁸³თ³⁸⁴ა³⁸⁵ ქა³⁸⁶ღ³⁸⁷ი³⁸⁸ვ³⁸⁹ს³⁹⁰ა³⁹¹ მი³⁹²ა³⁹³წ³⁹⁴ი³⁹⁵ვ³⁹⁶ს³⁹⁷ ,
 130 ვი³⁹⁸თ³⁹⁹არ⁴⁰⁰ც⁴⁰¹ა⁴⁰² ქა⁴⁰³ვ⁴⁰⁴ლ⁴⁰⁵ე⁴⁰⁶ იღ⁴⁰⁷-
 135 ყვ⁴⁰⁸ს⁴⁰⁹ : «ყო⁴¹⁰ვ⁴¹¹ე⁴¹²ლ⁴¹³ს⁴¹⁴ა⁴¹⁵ ზე⁴¹⁶ღ⁴¹⁷ა⁴¹⁸ უღ⁴¹⁹მ⁴²⁰რ⁴²¹თ⁴²²ლ⁴²³ს⁴²⁴ა⁴²⁵ და უწ⁴²⁶ი⁴²⁷ენ⁴²⁸ის⁴²⁹ა⁴³⁰ მი⁴³¹ღ⁴³²ე⁴³³ნ⁴³⁴ი⁴³⁵თ⁴³⁶ა⁴³⁷ მახ⁴³⁸ვ⁴³⁹ლი⁴⁴⁰ .» და ეს⁴⁴¹ე⁴⁴² არ⁴⁴³ი⁴⁴⁴ან⁴⁴⁵
 140 ქა⁴⁴⁶ღ⁴⁴⁷ი⁴⁴⁸ց⁴⁴⁹ნ⁴⁵⁰ი .

145 «სხ⁴⁵¹ყ⁴⁵² քո⁴⁵³ սր⁴⁵⁴ե⁴⁵⁵ա⁴⁵⁶լ⁴⁵⁷ են⁴⁵⁸ հզ⁴⁵⁹ա⁴⁶⁰ր⁴⁶¹ . և ժո⁴⁶²-
 150 ղով⁴⁶³(⁴⁶⁴ու⁴⁶⁵ր⁴⁶⁶դ⁴⁶⁷)⁴⁶⁸ ի նե⁴⁶⁹ր⁴⁷⁰ք⁴⁷¹(⁴⁷²ո⁴⁷³յ⁴⁷⁴ քո⁴⁷⁵ անկ⁴⁷⁶ց⁴⁷⁷ի⁴⁷⁸ն⁴⁷⁹), ի
 155 սի⁴⁸⁰ր⁴⁸¹փ⁴⁸²ս⁴⁸³ թշ⁴⁸⁴(⁴⁸⁵ա⁴⁸⁶մ⁴⁸⁷ե⁴⁸⁸աց⁴⁸⁹ թա⁴⁹⁰գ⁴⁹¹ա⁴⁹²ւ⁴⁹³որ⁴⁹⁴ի⁴⁹⁵)⁴⁹⁶ : «Թը⁴⁹⁷-
 160 նա⁴⁹⁸մ⁴⁹⁹ի⁵⁰⁰ս⁵⁰¹ թա⁵⁰²գ⁵⁰³ա⁵⁰⁴ւ⁵⁰⁵որ⁵⁰⁶ի⁵⁰⁷ կո⁵⁰⁸չ⁵⁰⁹է⁵¹⁰ զք⁵¹¹ա⁵¹²հ⁵¹³ան⁵¹⁴այ⁵¹⁵ա-
 165 պե⁵¹⁶փ⁵¹⁷ան⁵¹⁸ և զհ⁵¹⁹ր⁵²⁰է⁵²¹այ⁵²²ն⁵²³ , որք⁵²⁴ ըն⁵²⁵դ⁵²⁶գ⁵²⁷է⁵²⁸մ⁵²⁹ րե⁵³⁰ա⁵³¹ն⁵³²
 170 աս⁵³³է⁵³⁴ի⁵³⁵ն⁵³⁶ . «Քի⁵³⁷ք⁵³⁸ մեր⁵³⁹ թա⁵⁴⁰գ⁵⁴¹ա⁵⁴²ւ⁵⁴³որ⁵⁴⁴ , բայ⁵⁴⁵ց⁵⁴⁶ ի
 175 կայ⁵⁴⁷ս⁵⁴⁸(⁵⁴⁹եր⁵⁵⁰է⁵⁵¹)⁵⁵² , զոր⁵⁵³ սხ⁵⁵⁴ყ⁵⁵⁵ի⁵⁵⁶ք⁵⁵⁷ կայ⁵⁵⁸ս⁵⁵⁹եր⁵⁶⁰ա⁵⁶¹ւ⁵⁶²ք⁵⁶³ իո⁵⁶⁴-
 180 մայ⁵⁶⁵ե⁵⁶⁶լ⁵⁶⁷ո⁵⁶⁸ց⁵⁶⁹ն⁵⁷⁰ քան⁵⁷¹դ⁵⁷²ե⁵⁷³աց⁵⁷⁴ և աւ⁵⁷⁵ե⁵⁷⁶ր⁵⁷⁷ե⁵⁷⁸աց⁵⁷⁹ զք⁵⁸⁰-
 185 ղա⁵⁸¹ք⁵⁸²ն⁵⁸³ և զփ⁵⁸⁴ա⁵⁸⁵մ⁵⁸⁶ար⁵⁸⁷ն⁵⁸⁸ հր⁵⁸⁹է⁵⁹⁰ց⁵⁹¹ն⁵⁹² . այլ⁵⁹³ ին⁵⁹⁴ք⁵⁹⁵ն⁵⁹⁶
 190 մի⁵⁹⁷ա⁵⁹⁸ն⁵⁹⁹ի⁶⁰⁰ն⁶⁰¹ որդ⁶⁰²ի⁶⁰³ն⁶⁰⁴ հա⁶⁰⁵փ⁶⁰⁶ու⁶⁰⁷ն⁶⁰⁸ո⁶⁰⁹յ⁶¹⁰ թա⁶¹¹գ⁶¹²ա⁶¹³ւ⁶¹⁴ո⁶¹⁵-
 195 րե⁶¹⁶ա⁶¹⁷լ⁶¹⁸ ի վիր⁶¹⁹այ⁶²⁰ ամ⁶²¹են⁶²²այ⁶²³ն⁶²⁴ աշ⁶²⁵խ⁶²⁶ա⁶²⁷ր⁶²⁸հ⁶²⁹ի⁶³⁰ ,

200 ღა⁶³¹დ⁶³²) იღ⁶³³ყ⁶³⁴ვ⁶³⁵ს⁶³⁶ ამ⁶³⁷ას⁶³⁸ წი⁶³⁹ნ⁶⁴⁰ა⁶⁴¹ . მწ⁶⁴²არ⁶⁴³ მხ⁶⁴⁴ი⁶⁴⁵ლ⁶⁴⁶ო⁶⁴⁷-მო⁶⁴⁸ბ⁶⁴⁹ი⁶⁵⁰ღ⁶⁵¹ა⁶⁵²დ⁶⁵³ მე⁶⁵⁴დ⁶⁵⁵
 205 ღმ⁶⁵⁶რ⁶⁵⁷თ⁶⁵⁸ის⁶⁵⁹ა⁶⁶⁰დ⁶⁶¹ ქე⁶⁶²მ⁶⁶³მ⁶⁶⁴არ⁶⁶⁵ი⁶⁶⁶ტ⁶⁶⁷ე⁶⁶⁸ბ⁶⁶⁹ი⁶⁷⁰თ⁶⁷¹ და სი⁶⁷²მ⁶⁷³ღ⁶⁷⁴-
 210 ბლი⁶⁷⁵თ⁶⁷⁶ , და სი⁶⁷⁷მ⁶⁷⁸არ⁶⁷⁹თ⁶⁸⁰ღ⁶⁸¹ი⁶⁸²თ⁶⁸³ , და მე⁶⁸⁴უ⁶⁸⁵ფ⁶⁸⁶ე⁶⁸⁷ბ⁶⁸⁸ი⁶⁸⁹თ⁶⁹⁰ ,
 215 და უფ⁶⁹¹ლ⁶⁹²ე⁶⁹³ბ⁶⁹⁴ი⁶⁹⁵თ⁶⁹⁶ . არ⁶⁹⁷ა⁶⁹⁸ არ⁶⁹⁹ს⁷⁰⁰ რე⁷⁰¹უ⁷⁰²ნ⁷⁰³ღ⁷⁰⁴ა⁷⁰⁵ მნ⁷⁰⁶ე⁷⁰⁷ღ⁷⁰⁸
 220 რა⁷⁰⁹ . მე⁷¹⁰ ვან⁷¹¹მ⁷¹²არ⁷¹³ტ⁷¹⁴ე⁷¹⁵ბ⁷¹⁶ა⁷¹⁷ . ამ⁷¹⁸ის⁷¹⁹ი⁷²⁰ , რამ⁷²¹ე⁷²²თ⁷²³უ⁷²⁴
 225 თვ⁷²⁵თ⁷²⁶ უფ⁷²⁷ა⁷²⁸ღ⁷²⁹მ⁷³⁰ან⁷³¹ სახ⁷³²არ⁷³³ე⁷³⁴ბ⁷³⁵ნ⁷³⁶ს⁷³⁷ა⁷³⁸ ში⁷³⁹ნ⁷⁴⁰ა⁷⁴¹ ვან⁷⁴²-
 230 ცხ⁷⁴³ად⁷⁴⁴ე⁷⁴⁵ბ⁷⁴⁶უ⁷⁴⁷ღ⁷⁴⁸ა⁷⁴⁹ლ⁷⁵⁰ თქ⁷⁵¹უ⁷⁵²ა⁷⁵³ : «ის⁷⁵⁴წ⁷⁵⁵ა⁷⁵⁶ვ⁷⁵⁷ე⁷⁵⁸თ⁷⁵⁹ რე⁷⁶⁰მ⁷⁶¹გ⁷⁶²ან⁷⁶³ ,
 235 რამ⁷⁶⁴ე⁷⁶⁵თ⁷⁶⁶უ⁷⁶⁷ მშ⁷⁶⁸ვ⁷⁶⁹ღ⁷⁷⁰ ვარ⁷⁷¹ და მღ⁷⁷²ა⁷⁷³ბ⁷⁷⁴ა⁷⁷⁵ლ⁷⁷⁶ გუ⁷⁷⁷ღ⁷⁷⁸-
 240 თა⁷⁷⁹ , და ქა⁷⁸⁰ო⁷⁸¹ვ⁷⁸²ო⁷⁸³თ⁷⁸⁴ თქ⁷⁸⁵უ⁷⁸⁶ენ⁷⁸⁷ ვან⁷⁸⁸ს⁷⁸⁹უ⁷⁹⁰ენ⁷⁹¹გ⁷⁹²ბ⁷⁹³ა⁷⁹⁴ .
 245 სუ⁷⁹⁵ღ⁷⁹⁶თ⁷⁹⁷ა⁷⁹⁸ თქ⁷⁹⁹უ⁸⁰⁰ენ⁸⁰¹თ⁸⁰²ა⁸⁰³ .» კუ⁸⁰⁴ა⁸⁰⁵ღ⁸⁰⁶ა⁸⁰⁷ლ⁸⁰⁸ «მე⁸⁰⁹ ვარ⁸¹⁰
 250 გზ⁸¹¹ა⁸¹² და ქე⁸¹³მ⁸¹⁴მ⁸¹⁵არ⁸¹⁶ი⁸¹⁷ტ⁸¹⁸ე⁸¹⁹ბ⁸²⁰ა⁸²¹ და ცხ⁸²²ო⁸²³რ⁸²⁴ე⁸²⁵ბ⁸²⁶ა⁸²⁷ .
 255 და კუ⁸²⁸ა⁸²⁹ღ⁸³⁰ა⁸³¹ლ⁸³² სუ⁸³³ღ⁸³⁴ის⁸³⁵ა⁸³⁶ მგ⁸³⁷ვ⁸³⁸რ⁸³⁹თ⁸⁴⁰ვ⁸⁴¹ე⁸⁴²ლ⁸⁴³ს⁸⁴⁴ა⁸⁴⁵ იო⁸⁴⁶ვ⁸⁴⁷-
 260 ნე⁸⁴⁸ს⁸⁴⁹ ეღ⁸⁵⁰ყ⁸⁵¹ვ⁸⁵²ს⁸⁵³ : «მა⁸⁵⁴ც⁸⁵⁵ად⁸⁵⁶ე⁸⁵⁷ აწ⁸⁵⁸ , რამ⁸⁵⁹ე⁸⁶⁰თ⁸⁶¹უ⁸⁶² ეს⁸⁶³რ⁸⁶⁴ე⁸⁶⁵
 265 ჭერ⁸⁶⁶ არ⁸⁶⁷ს⁸⁶⁸ აღ⁸⁶⁹ს⁸⁷⁰რ⁸⁷¹უ⁸⁷²ღ⁸⁷³ე⁸⁷⁴ბ⁸⁷⁵ად⁸⁷⁶ ყო⁸⁷⁷ვ⁸⁷⁸ე⁸⁷⁹ღ⁸⁸⁰ი⁸⁸¹ სი⁸⁸²მ⁸⁸³არ⁸⁸⁴-
 270 თლ⁸⁸⁵შ⁸⁸⁶ .» ამ⁸⁸⁷ის⁸⁸⁸თ⁸⁸⁹ვ⁸⁹⁰ს⁸⁹¹ც⁸⁹²ა⁸⁹³ ვრ⁸⁹⁴ძ⁸⁹⁵ნ⁸⁹⁶ე⁸⁹⁷ბ⁸⁹⁸ან⁸⁹⁹ი⁹⁰⁰ და მღ⁹⁰¹ო⁹⁰²ვ⁹⁰³-
 275 რი⁹⁰⁴ბ⁹⁰⁵ან⁹⁰⁶ი⁹⁰⁷ ემ⁹⁰⁸მ⁹⁰⁹ა⁹¹⁰კ⁹¹¹ის⁹¹²ან⁹¹³ი⁹¹⁴ (და ქე⁹¹⁵ს⁹¹⁶ნ⁹¹⁷ნ⁹¹⁸ა⁹¹⁹), სი⁹²⁰ყ⁹²¹-
 280 ღი⁹²²ღ⁹²³ი⁹²⁴ ვან⁹²⁵ა⁹²⁶ქ⁹²⁷არ⁹²⁸ვ⁹²⁹ა⁹³⁰ , და მო⁹³¹რ⁹³²წ⁹³³მ⁹³⁴უ⁹³⁵ნ⁹³⁶ე⁹³⁷თ⁹³⁸ა⁹³⁹ .
 285 თვ⁹⁴⁰ს⁹⁴¹თ⁹⁴²ა⁹⁴³ მი⁹⁴⁴ქ⁹⁴⁵მ⁹⁴⁶ა⁹⁴⁷ღ⁹⁴⁸ღ⁹⁴⁹ ვან⁹⁵⁰ო⁹⁵¹ვ⁹⁵²ს⁹⁵³ნ⁹⁵⁴ა⁹⁵⁵ და ცხ⁹⁵⁶ო⁹⁵⁷ .
 290 რე⁹⁵⁸ბ⁹⁵⁹ა⁹⁶⁰ . «გი⁹⁶¹ძ⁹⁶²ღ⁹⁶³ღ⁹⁶⁴ის⁹⁶⁵ შენ⁹⁶⁶ ს</

ღ სურსელ კაიბონს ღნე კაჲმქ ასაოიბნი:
 ღორ ღ კაჲმ კარ არხელ ბრეს სოლადქ
 მარყარქა ღ ასქ. «**Աթոռ քո** (ასაო-
 1) **յաჲრქუბანსა** **յաღիქუბანსիყ**) **գաւա-**
ղ(ան ուղղութեան), **գաւազան** **արք(այ-**
ութեան քո)»: **Քանզի բաղում** **իչ փաս**
մարդանալոյն **ասաց** **և վասն բնութեան**
մարդկութեանս. **թէ «** **Գեղեցիկ է** **յրեսանե-**
լով քան **զամենայն** **որդիս** **մ(արդկան).**
և **արհեսաց** **զքեզ** **Ասაოլած** **յաღ(իքեան):**
Սիոնցան **շնորհ** **չրթ(անց քոց)»:** **Առ բնու-**
թեան **միութեան** **ասაოլածութեան** **ասქ.**
«Աթոռ քո **Ասაოլած,** **որ** **ի սկզբանցդ** **ես** **և**
ամենայն **յաღիքեանց»:** **Արդ** **և** **զարգար**
դարաւորութիւն **ս** **ցուցանէ** **գաւազան** **ան**
ուղղութեան:

ეპიკანე კვბრელი «საყდარი შენი ღმერთო, რომელი უწინარეს არს ყოველთა საუკუნეთა». აწ უსერა გვჩუენებს მართლ-მსაჭულებას მისსა კუერთხი განგებისა (და კუერთხი სუფუვისა შენისა).

«**Սիրեցեր** **զար(դարութիւն),** **և** **արե-**
ցեր **(զանաւրէնութիւն):** **Վասն** **այսորիկ**
ան **զքեզ** **Ասაოլած,** **Ասაოլած քո** **ի** **բողով**
ուրախութ(եամբ առանել) քան **զღնկերս**
քո»: **Արդ** **կոչին** **ბეբარք** **և** **ორიქ** **և** **ღ-**
կერք **վասն** **մარմանալոյն** **Աსაოլծոյ.** **և**
« **ան** **զքեզ,** **որ** **պէս** **եղև** **միածին** **նշմ-**
արիւր **մարդ,** **և** **մերով** **բնութեամբ** **զამե-**
նայն **იხ** **არար** **և** **կարարեաց** **(և** **զმე** **ի**
անուანტաց **զამსნესთან,** **քანզი** **ბეოვ** **მარ-**
შოილ **կარარეաց)** **զფრკობին:** **სიონიკე**
և **ასა** **«** **ან** **զքე** **Աსაოლած,** **Աსაოლած**
քო». **զბე** **զმիածინ** **ორიქ** **ასაოლծო** **ანო-**
ანქ, **ქანզი** **ან** **ბანქ** **հაჲ** **ან** **ბონ** **հ** **ა-**
ფის, **ან** **ბანქ** **ორიქ:** **Աჲ** **ქ** **გორ** **ასქ.** **«** **ღ-**
კერს քო». **ფ** **მე** **შნორი** **ან** **ქ** **ორიქ** **և**

ღმრთისა მეუფებს ყოველსა ზედა სიფელსა და მჭლომარე არს მარტუენით ღმრთისა, რომლისათჳს ჟამსა ამას შესხმაჲ აღუღებოეს და ქებით გალომს წინაჲსწარმეფუელი და იტყვს: «**ღმერთო,** **საყდარი** **შენი** **5**
უკუნითო **უკუნისამდე,** **კუერთხე** **განგებისა** **შენისა** **და** **კუერთხი** **სუფუვისა** **შენისა** **».** **რამეთუ** **მრავალი** **რამე** **განკაცებისათჳს** **(** **მხოლოდ-** **შობილისა** **ძისა** **ღმრთისა)** **ითქუა** **და** **ბუნებისათჳს** **კაცობრივისა,** **თუ** **10**
« **შუენიერ** **არს** **იგი** **ხილვად** **უფრო** **ან** **ბეთა** **კაცთა** **ან** **და** **გაკუერთხის** **შენ** **ღმერთმან** **უკუნისამდე.** **და** **განეფინა** **მალღი** **ბაგეთა-** **გან** **შენთა** **».** **ბუნებთა** **შეერთებისათჳს** **ღმრთისა** **იტყვს:** **(** **«** **საყდარი** **შენი** **ღმერ-** **15**
თო **უკუნითი** **უკუნისამდე** **».** **სკმაქის**

«**შეიყუარე** **სიმართლ** **და** **მიიძუდე** **20**
უმჭულეუება. **ამისთჳს** **გცხო** **შენ** **ღმერთ-** **მან,** **ღმერთმან** **შენმან** **საცხებელი** **სიხა-** **რულისა** **უმეფის** **მიყუასთა** **შენთა** **».** **უწოდის** **ძმად** **და** **ბედ** **და** **ბეიყუსად** **გან-** **25**
კორციელებისათჳს **(** **საიტყვსა)** **ღმრთისა.** **და** **«** **გცხო** **შენ** **(** **ღმერთმან,** **ღმერთმან** **შენმან** **»** **ბესა** **თჳსსა)** **მხოლოდ-** **შობილ-** **სა** **(** **ბესა** **ღმრთისასა),** **რამეთუ** **იქმნა** **ჭეშმარიტად** **კაცად,** **ბუნებითა** **ხუენითა** **ყოველივე** **რამე** **თჳს** **იღვა** **და** **აღასრულა** **30**
და **გამოგვქსნნა.** **ესრეთვე** **აქა** **«** **გცხო** **შენ** **ღმერთმან,** **ღმერთმან** **შენმან** **»,** **ბე-** **სა** **თჳს(სა)** **მხოლოდ-** **შობილსა** **ღმრთად** **სახელ-სიღვა,** **რამეთუ** **სცხებმს** **მამა** **სა-** **ცხებელითა** **სულისა** **წმიდისა** **და,** **და** **ი-** **35**

* ჟსალმ. 44, 3. * შლრ. ჟსალმ. 44, 7.
 2 მჭლომარქ. 20 მიიძულქ. 25 უმეფის.

¹ ამ ბეგლის განწვრივ ამოაზე წერია - შლრ., რჳე სქლ(აღმ) - ი ხანს, რაგორც ეს ქართულს თარგმანშია ნათქვამი, მაგრამ თვით ტექსტში.

შ ა მ ა ტ ე მ ბ ა

თთუესა მაისსა : იზ :

წმიდათა ყრმათა ორთა ძმათა

ღაჳითისი და ტირიჭანისი საჳითხაჳი

ქუ აღიდუ არსენი, ამჳნ.

5. ჟამთა მათ ოდენ მეფეთა მათ ქუეყანის-მჳყრობელთასა - საბერძნეთს ჰერაკლე მეფისასა და სომხეთს არშაკ მეფისასა და სპარსეთს ვარამ შაჳთასა მეფობასა-
იყო შეწირჳა იგი წმიდათა მათ კორცთა მათთა მსხუერჳლად უფლისა.

იყო სანახებთა მათ სოფლისა სომხითისათა, ჟამთა ნეტარისა დიდისა ნერ-
სე კათალიკოზისათა და აღამ არეგაწოტელისათა, კეჳსა ბასიანისასა, დაზასა,
10 რომელსა ჰრქჳან ონკომ, კინმე კაცი წარჩინებული და ერისთავი. და სახელი
ერქუა ვარდან, და სახელი ცოლისა მისისაჲ თაგინე. იყჳნეს ორნივე იგი
ნათესაჳთაგან სამეუფოთა. და ამათ აქუნდა სარწმუნოჳებაჲ ჳემმარიტი და
მართალი წმიდისა სამებისაჲ. ცხომდებოდეს იგინი ღმთის მსახურებით, ყოჳლი-
თა ღირსებითა და ღმრთის მღშინებითა. და მოსჳა მათ უფალმან ორნი შჳოლი,
15 ესე ყუაჳილნი მუენიერნი, ნერგნი სამოთხისანი მის, ეღემისანი. და განისარეს
მშობელთა მათთა, რამეთუ სასმენელ ყჳნა ღმერთმან ლოჳჳანი მათნი. და მო-
სცნა ორნი იგი ყრმანი. და უწოდეს ჰირმშოსა მას სახელი დავით სახელად დავი-
თისა დიდისა მის შარაჳანდედისა და წინაჲსწარმეტყუელისა დავითისა. ხოლო
სახელ-სდჳეს ამასჳა მეორესა წინაჲსწარმეტყუელებით, რამეთუ ესეჳა ღირს
20 იქმნა ზეცისა მეუფისაგან გჳრგჳნსა წამებისასა, დაღათუ საწუთროჲ ესე განხრწნა-
ღი დაჳკლდა, არამედ წარუჳალითა მით სრულ იქმნა. ხოლო შემდგომსა მას ძმა-
სა მისსა სახელ-სდჳეს ტირიჭან ენითა სომეხებრითა. აღიზარდნეს ესენი სა-
რწმუნოჳებასა ზედა მართალსა.

და იყო ძმაჲ დედისა მათისა თეჳდოსი. და იყო იგი წარმართი. და აქუნდა
25 შტული წარმართთა უშტულოჲ. და ჟამსა ოდენ სიჩოჲსა დაჳით და ტირიჭანის-
თა მლოჳდა ვარდან მთაჳარი იგი ერისთავი, და თეჳდოსი უღმერთმან მსლაჳრ
მოიტაცა საჳელმწიფოჲ იგი ვარდანისი და სიძისა თჳსისაჲ, და დიჳჳრა სამჳკლდე-
ბელიჳა მათი. და ვითარ იხილა ბოროტმან მან მჳეცმან მუენიერებაჲ ყრმათა
მათ წმიდათაჲ, ჰგონებდა, ვითარმედ «ნუ უჳუე შემდგომად ჟამთა სრულებისა
30 ჰასაკისა მათისა ვანძლოიერდენ და აღდგენ ბოროტის ყოფად მის ზედა». ვერ გულ-
ჳყრობილ იქმნა, არამედ უბოროტჳსითა ძმაჳჳჳაჲ იზრახა. არა ჳმა იყო
მიღებად სამჳკლდელებისა მათისა, არამედ სრულიად უნდა მოსჳოლჳაჲ მათი.

ხოლო ღირსი იგი ღმრთისაჲ ნეტარი თაგინე ისმენდა ყოჳელსაგე მას
ბოროტსა აღძრულსა მის ზედა. და იტყოდა : «დაუტეჳეთ შტული ეგე ჳუარ-

ეუმულისაჲ და იპყართ შტული ჩემი შენ და შვილთა შენთა, და იყვნენ ყრმანი
 ეგე შვილად ჩემდა და მე განჯზარდნე ივინი შუეებითა და სიხარულითა დიდითა». ხოლო ნეტარმან მან დედაკაცმან ყოვლადვე უგუნურებით სახრვაჲ იგი
 მისი მკეციისაჲ მის სულთა განმრყუნელისაჲ არა თავს იღვა, არამედ ჰრქუა
 მას: «სამკვდრებელი ესე შვილთა ჩემთაჲ და ყოველი მონაგები მამისა მათი- 5
 საჲ კმა იყავნ შენდა. ხოლო საფასშ იგი გამოუქარველი და სამკვდრებელი მიუ-
 ლებელი მამისა მიერ ზეცათაჲსა და ღმრთისაჲ ვერ შემოდოთ». და ვითარ იხი-
 ლა დედაკაცი ესე დამტკიცებული შტულსა ზედა ქრისტესსა, არღარა შესძინა
 კუალად სიტყუად მისა, არამედ თვნიერ დიდისა მათისა მოუწოდა სანატრელ-
 თა მათ ყრმათა და სიტყუთა რეცა ცკბილითა უნდა სიმწარედ რეცა გარდაქ- 10
 ცეკად მათი. და ჰგონებდაცა უგულისხმოსა შინა გულსა თვსსა, ვითარმედ «გა-
 მოცვადნე ივინი გულითად სახითა ამით, უკუეთუ თავს იღვან შტული ჩემი და
 არა დაიშარხონ მანკიერებაჲ ჩემთვის გულსა მათსა».

მოიყვანნა ივინი და შეკრიბნა და ამბობს უყოფდა, რეცა სიყუარულითა, რა-
 მელსა იგი ეგულებოდა პირველ სიკუდილი სულთა მათთა. ხოლო ვითარ ესე ვერ 15
 უძღო, იხრახა მოწყუედაჲ მათი, და ესრჷთ ეცყოდა მათ: «თქუნე შვილნო, აწ
 შვილნი ჩემნი ხართ და დღეს მე ვითარცა მამაჲ თქუნენი, და აწ ჩემიცა თქუნენი
 არს. ესე ხოლო ყავთ ჩემდა მამართ და რომელი გრქუა თქუნენ, ისინით ჩემი,
 ვითარცა შვილთა შორჩილთა საყუარელთა. შტული ეგე, რომელი ეპყრა მამასა
 თქუნენსა, განუტევეთ, და მე უკეთესი შტული მოგცე თქუნენ». ხოლო წმიდათა 20
 მათ ყრმათა შემდგომად დუმილისა მიუგეს დედის-ძმასა თვსსა და ჰრქუეს: «ჩუენ-
 და კმა არს შტული ეგე, რომელი ეპყრა მამასა ჩუენსა, და ვჰგოიეთ მას, ვიდრე
 სული ესე იყოს-ღა კორცთა შინა ჩუენთა. ხოლო სიყუარულისათვის და მოთმი-
 ნებისა ღმრთისა სხუად თვნიერ შტულისა დატევებისა განმზადებულ ვართ, ვი-
 თარცა მამისა ჩუენისასა». და ვითარ განიმსტოვრა უწყალაჲმან მან და ნაწ- 25
 ლეკ-რვალმან თევდოსი, ამას მიზეზსა ზედა ვერ იკადრა მოკვჯაჲ მათი ერისა
 მისგან ქრისტეანეთაჲსა, არამედ მიუშუა მცირედ და ეგულებოდა წარწყმედაჲ
 მათი.

აგრძნა ესე თაგინე, დედამან მისმან, და განიხრახვიდა, თუ ვინაჲ კერძო ივ-
 ლტოდის. და მოიღო ზოგი რაჲმე მონაგებთა მისთაგანი და შვილნი თვსნი და 30
 წარმოივლტოდა ჩრდილოთ კერძო, ქუეყანად ტავოჲსა. და მოვიდა დაბასა ერ-
 სა, რომელსა ერქუა ვაჟგანი. და იყო მუნ მთავარი ერთი წმიდათა მათ ნათე-
 სავი, რომელსა სახელი ერქუა ვაზგენი. და შეეკვდრნეს მთავარსა მას და სი-
 მაგრესა მას ადგილისასა, გულ-პყრობილ იყვნეს დევნისათვის დედის-ძმისა თვ-
 სისა, დაემკვდრნეს მუნ და ცხომდებოდეს ღმრთის მსახურებით. ხოლო სამკვდ- 35
 რებელისა მათისაჲ და უცხოებობისაჲ ვერ იკადრებდა, არამედ მცირესა მას და კნი-
 სა საფასესა ზედა იხარებდა, რამეთუ სამუებლად და სიმდიდრედ მათა იყო შტუ-

1 ფრაზა ბუნდოვანია, ამასთან გაუმარტავიც.

33 ვაზგენი] ვაჭგენი.

ლდი იგი ქრისტესი. და იყვნეს ცხოვარნიცა მცირედ ღედისა თვისისანი, რომელთა-
 თანა განვიდიან ნეტარნი ესე ძმანი განცხრომად ანუ შწყისად მათა. და კრავნი
 იგი ღმრთისანი უბიწონი და ჭეშმარიტნი მსხუერპლნი კრავთა მათ თანა ცხოვარ-
 თასა იმღეროდ და უბიწოებასა მათსა ურთიერთას ცვალებდიოდ და სწორად
 5 შესაწირავად ღმრთისა მალღისად განემზადებოდეს.

ხოლო თევდოსი, ღედის-ძმაჲ იგი მათი, შეიჭურვოდა ზაყულებითა მრავალ-
 ფერითა და ვერ იფარვიდა მკეცებრ განძვებულსა მას გულის წყრომასა თვისსა,
 შერდა განრომაჲ იგი ყრმათაჲ მათ კელთაგან მისთა, (-----)¹ მათი უკუ-
 თურსა გულსა მისსა. წარმოავლინნა მსახურნი თვისნი და განიშტოვრა ქცევაჲ
 10 იგი ყრმათაჲ მათ. და მიეთხრა მკეცსა მას, რომელი უმზირდა სისხლსა მას უბრა-
 ლისა, ვითარმედ «ანს მთაჲ ერთი მღალი წყუღიადი, მჷნ აღვლენ ყრმანი იგი ცხო-
 ვართა თანა». და ვითარ ესე ესრჷთ გულისხმა ყვეს, შეკრმა ერი მრავალი და მოვიდა
 კრძალუღად იღუმალ და დაიდარანა მთასა მას შინა, რამეთუ იყო იგი ურწყული,
 და იყო მღნარნი ტყშ, ურწყული და ვერხუნარი. და მოუწოდა ღედამან ყრმათა მათ
 15 და წარავლინნა იგინი კევთა მათ ვაჟგანისთა, ვითარცა იაკობ იოსებ ღელათა
 მათ ქებრონისთა, და ჰრქუა მათ: «წარვედით შვილონო ჩემნო და იხილეთ
 მცირენი იგი ცხოვარნი ჩუენნი. და წარვიდეს სიხარულით და აღვიდეს მთად.
 განცხრომად ურთიერთას წარსქრებოდეს და ესრჷ აღიწინეს წუერსა ზედა
 მის მთისასა. ხოლო მძღაგრნი იგი იყვნეს მზირად ვითარცა ლომნი. და ვი-
 20 თარცა შუვა იდენ მოვიდეს, მზირთა მათ კმა ყვეს და გარე მოიქცეს ყრმანი
 იგი. და წარსქრა თევდოსი, ღედის-ძმაჲ იგი მათი და მირბიოდა მათ ზედა წარ-
 წყმეღად მათა. ხოლო ყრმანი იგი უბიწონი ჭამდეს პურსა სძესა თანა, რამეთუ
 დაეწვირნეს ცხოვარნი იგი მათნი; და შეძრწუნდეს ყრმანი იგი, განჰკრთეს.
 და იწყეს მიმოხედვად და არაჲ უწყოდეს მიზეზი. ხოლო ნეტარმან დაუით იყ-
 25 ნა ღედის-ძმაჲ იგი თვისი. ნუგეშინის იტა და მზირულითა პირითა და წრფე-
 ლითა გულთა მირბიოდა. და შევარდა კელთა ღედის-ძმისა თვისისათა. ხო-
 ლო მან მოყვნა კელნი თვისნი და აღიქუა იგი მკლავთა თვისთა ზედა და ამ-
 ბოვრებისა წილ მიავება მახვლი, სცა და მოკლა იგი. და სრულ იქმნა წამე-
 ბაჲ, და ჰოვა მან მწრაფლ გზაჲ ზეცისაჲ და მოიგო გვრგვნი იგი მოწაშებო-
 30 საჲ. ხოლო არგანი იგი, რომელი განერა კელთაგან მისთა ნიგუზისაჲ იყო. და
 ვარდა მიწასა ზედა, ხედ დიდ იქმნა მთასა მას ზედა. და დაყო ხემან მან ვი-
 თარ ირასი წელი, და წარიღეს იგი ევლოგიად მლოცავთა.

ხოლო ტირიჭან ვითარცა იხილა სიკუდილი უწყალოდ ძმისა თვისსაჲ,
 შეეშინა და იწრაფა სიკლტოღად. მიემართა ღელედ კერძო, დასავალად სო-
 35 ფელსა მას, რომელსა პრქვან დიჯრი, რომელსა უკმობენ კაცნი ღვეობით.
 და ვითარცა იგრძნა ამბოხი ესე მთავარმან მან და იხილნა კაცნი მტეო-
 ბარნი საჭურველითა და მახვლითა აღმოკლილნი, იწყა ღალადებად და
 ერისა კრებად მწრაფლ, რამეთუ ეგონა, ვითარმედ მისა კლვად მივლენ,

¹ ხელნაწერში აღტილია გაშვებული, ჩანს გაღამწერს ვერ ამოუკითხავს ღედანი.

განწმინდადა მწერაფელ ბრძოლად მათა. ხოლო მღვდვარნი იგი ეწინეს წმიდასა ტირიჭანს და მოკლეს იგი. და დაუტევეს იგი და თვთ უკურ იტყეს. და დაუკვრდა მთავარსა მას მწერაფელ ქცევაჲ იგი მათი. და მიიწინეს კაცნი იგი მის ადგილისანი და იხილეს ყრმაჲ იგი ქუეყანასა ზედა მღებარე, დაწყულური მწართა წყლურლებითა, და სული მისი აღძრულ წარსლვად და მბადღებლისა თვისსა. 5
 შეეწყალა სიყრმჷ იგი მისი და არა უწყოდეს მიზეზი სიყურდილისა მისისაჲ. მაშინ მოიწია მთავარიცა იგი დივრისაჲ და იხილა სისხლი იგი უბრალაჲ დათხეული, დაუკვრდა და განკვრკვებამან შეიპყრა ფრიად. და მყის მოიწინეს ღვდანიცა იგი მის ადგილისანი და იყა ტირილი ღიღი ყრმისა მის ზედა.

ხოლო მკლველნი იგი ტირიჭანისნი ვითარ მიიწინეს და აღვდეს მთასა მას, პოვეს ერისთავი იგი მათი თევდოსი, რამეთუ იყო იგი მწუხარჷ და ყოვლად ვერ ეძლო ზედვად. და ესენიცა შეიპყრა განკვრკვებამან, ღარჩეს განცვბრებულნი და სიმრავლჷცა იგი ერისაჲ შეშფოთნეს და იწყეს ურვად და დასუღებდალ საკვრკველებისა მისგან, რამელი იხილეს; შეძრწუნდეს და ვერ უძლეს სიტყუად და ვერცა სივლტოლად, რამეთუ მოუღო წინამძღუარი იგი მათი. და იგუემა სიმრებითა მით მსგავსად ნეტარისა მის ქავლესსა, ვითარცა შევარდა იგი სწავლასა მას საღმრთოსა და მუნქუესვე აღვრი იგი მოწყალეებისა მისისაჲ აღუდვა პირსა მისსა, რაჲთამცა მოიქცა ველური იგი. განვრდომილი გონებაჲ მისი და შემძლებელ იყომცა განცდალ თავისა თვისისა, რაჲ იგი უქმნიეს. ხოლო ჰგონებდა, ვითარმედ «არა უჭეროჲ ვქმენითო, რამეთუ მოვსწყყდენი დისწურნი ჩემნი». რამეთუ ამით სახითაცა ემსგავსა ქავლეს, და მანცა დისწური თვისი მოკლა სტეფანე პირველ-მოწამჷლ. 10

და მუნქუესვე ხოლო აშკედრდა მთავარი იგი დივრისაჲ და აღვდა ერითურთ თვისით მთასა მას ზედა ფრიად მაღალსა, რაჲთამცა იხილა ერი იგი და გულისხმა ყომცა მიზეზი იგი მყოთისაჲ მის. და ვითარცა იხილა ერი იგი შესულებული და ერისთავი მათი მწუხარედ. და აქა ესერა მიიწია ბავთი იგი აშინისაჲ მის, რამელი იგი იქმნა შვილთა მისთა ზედა ნეტარისა თავინესთა. 25

და აღდგა ღვდაკაცი იგი თავინე და აღივლტოდა შობად. და მოვიდა და მოიწია იგი პირის ცემით, და ეგოდენსა მას სიმძაფრესა მის გუერდისასა არა დაშურა იგი ცკივილითა მით შვილთა თვისთაჲთა. კობიდა იგი ტირილითა და განმწარებულითა სულითა, დაიპო სამოსელი თვისი და ჰრქუა ძმასა თვისსა თევდოსის: «რად მიმიხუენ ნათელნი თუალოთა ჩემთანი, არა კმა იყოთა გლოვად ჩემდა სიქურივე ესე ჩემი? არა კმა გეყოთა სამკვდრებელი შვილთა ჩემთაჲ და ყოფაჲ ჩემი წყურდიადსა ამას ქუეყანასა? ვერ კმა გეყოთა სამკვდრებელი ქმრისა ჩემისაჲ და მოხუედ უდაბნოდ და მოსწყვდენ კრავნი ესე ცხოვართა უკუანა, და დასხენ უბრალონი ორნივე ესე მწყემსნი და დაშთეს უდაბნოჲ ზედა სამწყსონი იგი მათნი უმწყემსოდ? თევდოსი მკეცა, უწყალოთ, რაჲმე ძვრი შეგამთხვეს შვილთა ამათ ჩემთა? რად დამიბნელე მზჷ ჩემი უამსა ოდენ პირველსა ღღისასა, ვიდრემღის არა დასცხერი ღეუნად ჩემდა? არა 40

კმა იყო შენდა ნადირად ერთი ესე, მკეცო ბოროტა, და ერთიმეცა მე დაპიტვევით და შე-მცა- იწყალეთ ქერიობაჲ ესე ჩემი! აწ ვითალა ვინ იყოს იმედი ჩემი, ანუ ხასოჲ ჩემი? მომკალ მეცა უღმრთოვო და განძელი სისხლითა ვეფხო, სისხლი-
 5 სა მოყუარეო! არღარა წარვიდო ამიერ მთით, არამედ ვითარცა იგი ცხოვრე-
 ბასა შევითა ჩემთასა ვიხანებდი ხილვასა მათსა, აწცა სიკუდილსა მათსა თანა იყავნ ჩემი სიკუდილი. მოკუედინ სული ჩემი სულსა თანა მართალთასა და იყავნ გუამნი ჩუენნი სამარესა ერთსა, ვითარცა ესე ცხოვრებასა ქერი-
 ვობისა ჩემისასა იყო ჩუენდა ცხედარი ერთი. თევდოსი, არღარა მოიკსე-
 10 ნეა საშოჲ იგი მშობელისა შენისა და ჩემისაჲ და ძუძუნი იგი, რომელთა გან-
 გუზარდნეს შენ და მე? ყოვლად მეღვარო, რაჲსათვს ესოდენითა ერთთა გა-
 მოხუედ წყობად უძღურისა დედაკაცისათვს და ნინველთა ყრმათა მისთათვს?
 რად დამივსენ სანთელნი ესე ჩემნი, ჰ უმჭულოვო?». ამათ და ესევითართა და
 სხუათაცა მსგავსთა ამისთა სიტყუათა იტყოდა ნეტარი იგი თავინე. და ყოველი
 იგი სიმრავლშ ერისაჲ დუმნა და გოდებდეს, და ვითარცა ნაკადულთა გადმოადი-
 15 ნებდეს ცრემლთა, და თევდოსიცა ტიროდავე მათ თანა.

ხოლო ნეტარმან თავინე ვითარცა იხილა ძშ თვისი საყუარელი და ვითი მო-
 კლული, მღებარშ, თუალნი მისნი მიმოდანტუნვიდეს და ეძებდა ძესა თვისსა ტი-
 რიჭანს, რაჲთამცა იხილა იგიცა მოკლული, და არა იყო იგი მუნ. და ჭირისა მის-
 გან და იწროებისა განკრთომილ იყო გული მისი და ვერ გულისხმა ყო თევდო-
 20 სი სიბრშშ იგი. მას ჟამსა სიტყუად იწყო თევდოსი და ჰრქუა დასა თვისსა თა-
 გინეს: «ჰ დო ჩემო თავინე, ჩემდა მოიქეც და იხილე, რამეთუ ესერა ჩუერ-
 სა ზედა მთისასა ბნელმან დამფარა მე, ვითარცა ვეგთა შინა ღრმათა, ანუ მღვ-
 მესა შინა, უფსკრულთა, ჩემ ზედა იქცევის ბნელი წყუდიადი, ხოლო შენ ნა-
 თელი ვამოვიბრწყინდა მიუწლომელი ნათლისა მისგან წარუვალისა და ჭეშმა-
 25 რიგისა. მისგან დაუსრულებელისა ნათლისა, ხოლო აწ ჩემ ზედა უწყალისა
 ამას და არა-ღირსსა წყალობაჲ! და ნუ მომაგებ: საქმეთა ჩემთაებრ, არამედ
 ევედრე შენ წმიდათა მოწამეთა, რაჲთა ყონ ჩემთვს წყალობაჲ, რაჲთა არა-
 ღირსი ესე ვიქმნე ღირს ბეჭედსა მას ქრისტშს - მოწყალისა ღმრთისასა,
 რომელი იგი მოვიდა ცოდვილთათვს, მრწამს მე ჭეშმარიტი ღმერთი».

და ვითარცა მოეგო გონებასა თვისსა და იხილა, რამეთუ ღმრთისა მსხუერ-
 ძლად შეიწირნეს შუენიერნი იგი საკუერთხნი, შვილნი მისნი, მუნქუესვე
 აღივსო სიხარულითა და მწრაფლ განიძურცა მწუხარებაჲ იგი ტკივილისაჲ
 შვილთა მისთაჲსა. და მასვე ჟამსა გლოვასა მისსა ეწია სიხარული და
 ამბორს უყო ძმასა თვისსა, და ჰრქუა ძმასა თვისსა: «იყავნ ღმერთი მიმტე-
 35 ვებელ შენდა და ნუ შეგირაცხოს შენ უფალმან მოწყალემან სიკუდილი
 შვილთა ჩემთაჲ და დისწულთა შენთაჲ, ვითარცა იგი ოდესმე ჰავლეს
 დისწული მისი სტეფანე ჰირველ-ღიაკანი და ჰირველი მოწამშ». ევე-
 დრებოდა ღმერთსა, აღიხილნა ზეცად და აკურთხევდა უფალსა. და ერი-

¹ ასეა ნუსხაში, მოხლოდნელი კი იყო: განიძარცუა.

დებოდა ცრემლთა, რაჟთა არად შეჰრაცხის ნაკურცხალი ვინებისა მისისაჲ და
 საკურმეველი იგი მისი არა განფენილ იყოს სულნელებითა თვისთაჲ და იტყუ-
 და დედაკაცი იგი თავინე: «მენ უფალო, ყოველით კერძოვე მოწყალეო, მაშაო იბოლ-
 თაო და მსაჯულო ქურჩოთაო, რომელმან მცირენი ესე და მდაბალნი ყრმანი
 ესე არაჲ უგულებელს ჰყვენ და ზიარ ჰყვენ ივინი ნაწილსა წმიდათა მო- 5
 წამეთასა შვილნი ესე ჩემნი, რომელთა იგი შენთვის მრავალი ტანჯვაჲ დაითმი-
 ნეს და მოიღეს ზეცისა იგი გვრგვნი დაუჭნობელი და ცხორებაჲ იგი წარუ-
 ვალი. ამათი ესე სიჩჩოდასა წამებაჲ ღირს ყვენ, ესენი მათ თანა შუებასა
 და სიხარულსა შინა და მათ თანა განსუენებასა და მათ თანა გვრგვნსა, მათ თა-
 ნა განკურნებასა ვნებულთასა, ვითარცა ივინი, ეგრეთვე ესენი, და რაჟთა უწ- 10
 ყოდო, თუ სათნო გეყვენეს, მოეც ძმასაცა ამას ჩემსა კურნებაჲ, რაჟთა ჰხედ-
 ვიდეს». და მოილო მიწაჲ იგი, რომელი შესუარულ იყო სისხლითა მით დაჰვი-
 თისითა, და სცხო თუალთა მისთა და მყის აღიხილნა თუალნი მისნი.

ესე ირი სასწაული იქმნა წმიდისა დაჰვითის ზედა, ხოლო კუალადცა ჯერ
 იჩინა კაცთ-მოყუარებან ღმერთმან, რაჟთა ყოველთა კაცთა გამოუცხადის სი- 15
 მკნძ მათი და აუწყოს, ვითარმელ სათნო იყო ღმერთმან მსხუერპლი იგი წა-
 მებებისა მათისაჲ. მას ღამესა გამოუბრწყინდეს ნათელნი, ვითარცა მთიებნი, სუე-
 ტის სახედ ნათლისად; რომელთა თავი მისწუდებოდა ვიდრე ცადმდე, რომ-
 მელსა ყოველნი ერნი ქუეყანისანი ჰხედვიდეს და რომელთა უწყიდეს, აღი-
 დებდეს ღმერთსა, და რომელნი შორს მყოფნი ჰხედვიდეს ნათელსა მას, და 20
 უკვარდებოდა და გამოიძიებდეს ურთიერთას.

მაშინ ვითარცა ეუწა საქმელ ესე წმიდასა მამასა ჩუენსა ნერსეს კათალიკოსსა
 სომხეთისასა, რამეთუ თვთ ჰხედვიდა იგი იმხნით საკურველებასა და მბრწყინვა-
 ლებასა მიუწლომელსა ნათლისასა, რომელი იგი უფალმან აღიდნა ღირსნი მისნი, გუ-
 ლისხმა ყო საქმე ესე სულისა მიერ წმიდისა და სრბით მიიწია ღვირისდა. თანა 25
 წარმოიყვანნა მღღელნი იოვანე და სპაჰ და გრიგოლ. ხოლო თევდოსი შეუკრ-
 და ფერკთა ნერსე კათალიკოზისათა და აღუვარნა ყოველნი იგი შეცოდებანი,
 რომელნი ქმნნა და მოილო ქრისტესმიერი ბეჭედი. და ჰრწმენა ყოველითა გული-
 თა თვისთა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე და ყოველნი მოწამენი და წმიდანნი მის-
 ნი. ხოლო წმიდამან ნერსე თვისთა კელითა წარგრაგნნა გუამნი იგი წმიდათანი 30
 თაგინეს თანადგომითა დედისა მათისაჲთა და თევდოსისითა. და დაუსუენა ერ-
 თი იგი ზედა მთასა და ერთი იგი დევრის ქუემო კერძო, დასავალით კევსა მას
 ნაღუარევისასა. და თევდოსი წარავო საფასელ და აღაშშნა ეკლესიაჲ დაჰვითის
 ზედა, და იპყრა და დადვა საკსენებელი მათი. ხოლო მთავარმან მან ღვირისა-
 მან მოხუნა ნაწილნი წმიდათა ძუალთა ტირიქანისთანი და მანცა აღაშშნა 35
 ეკლესიაჲ საწამებელად მისა, რომელი იგი იქმნა საზღვართა მისთა შოვრის
 ვენაჰთა მათ. ხოლო ნეტარი თაგინე წარვიდა კევთა მამორკანისათა, სოფელ-
 სა, რომელსა ჰრქვან ტაძარანი, და მუნ შეისუენა. და საფლავენი მისნიცა
 აღმოაკუნებენ კურნებასა. ხოლო მთავარმან მან ღვირისამან აღაშშნა ეკლე- 40
 სიაჲ შოვრის ვენაჰთა მათ სადიღებელად მამისა და ძისა და წმიდისა სუ-

ლისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამჟნ.¹

2

თთუსა ფებრვალსა: კბ:

წამებად ყრმათა წმიდათაჲ რიცხვთ ცხრათაჲ
 5 რომელნი იყვნეს სულითა ძამნი ნათლისღებითა წმიდისა-
 გან იგზაჴისნა, ხოლო შოგილ იყვნეს თავის თავისს ღე-
 დისაგან თვისისა

ქმ აღიღე არსენი, ამჟნ.

იყო სოფელი ერთი დიდი თავსა ზედა დიდისა მის მდინარისასა, რომელსა
 10 ჰქვან მტყუარი, კევსა, რომელსა ჰქვან კოლაჲ; და იყო უმრავლესი ერთი
 სოფლისაჲ მის წარმართთა კერპთ-მსახური, და უმცროსი ერთი ქრისტეანე,
 ღმრთის მსახური. და შეკრბიან ყრმანი ქრისტეანეთანი და წარმართთანი პოე-
 რად, ვითარცა არს ჩუენულებაჲ ყრმათაჲ, და იმღერდიან დღმ ყოველ. და უამ-
 15 სა მწუხრისასა ჰკეკის ხუცესმან და წარვიდიან ყრმანი ქრისტეანეთანი ეკლე-
 სიად ლოცვად, ვითარცა არს წესი ქრისტეანეთაჲ. ხოლო ყრმანი წარმართ-
 თანი რიცხვთ ცხრანი მიუდგიან უკუნა, რამეთუ შესულეზულ იყვნეს ყრმათა
 მათ ქრისტეანეთადა და უყუარდა მათ რჩული ქრისტეანობისაჲ. და ვითარცა
 მიიწინიან კართა ეკლესიისა, არა შეუტევნიან ქრისტეანეთა ეკლესიად, არამედ
 20 ესრესთ ჰქვან მათ, ვითარმედ «თქვენ შვილნი ხართ მეკყრპეთანი და არა ჰერ
 არს შემოსლვაჲ თქუენი სახლსა ღმრთისასა». და იგინი წარვიდიან გულელებულ-
 ნი და სირცხვლეულნი, და მრავალ გზის ყვიან ესრესთ ყრმათა მათ.

და შემდგომად ამისა მივიდეს ყრმანი იგი წარმართთანი ეკლესიასა ქრის-
 ტეანეთასა და უნება შესლვაჲ მათ თანა მძლავრობით. მაშინ ჰქუეს ქრის-
 ტეანეთა: «უკუეთუ გნებაჲს შემოსლვად ჩუენ თანა ეკლესიად, გრწმენინ უფა-
 25 ლი ჩუენი იესუ ქრისტელ და ნათელ იღეთ სახელისა მიმართ მისისა, და ეზიარ-
 იენით საიდუმლოთა მისთა და შეგუეერთენით ქრისტეანეთა». ხოლო მათ მუნ-
 ქუესვე სიხარულით შეიწყნარეს სწავლაჲ იგი ქრისტეანეთაჲ და აღუთქუეს ესე
 ყოფად.

ხოლო იგინი მწრატლ წარვიდეს მდღელისა მის, რომელი იყო ხუცესი სო-
 30 ფლისაჲ მის, კაცე წმიდაჲ ღირსი და ძატიოსანი, და აუწყეს საქმელ ყრმათაჲ
 მათ. ხოლო მან მოიკსენა სიტყუაჲ იგი სახარებისაჲ, რომელი თქუა უფალ-
 მან ჩუენმან იესუ ქრისტემან: «რომელმან არა დაუტევოს მამაჲ თავსი და ღე-

¹ ქართულ დადგარებში ზოგან დაცულია ამ წმიდანებისადმი მიძღვნილი სავალობ-
 ლებიც, ნ. შენიშვნებში - ს.

29 იგინი] იგი-ნუსხაშიაცა და მარის გამოცემაშიაც (Т Р., V, გვ. 57).

დაჲ თვისი, დანი და ძმანი, ცოლი და შვილინი, და არა აღიღის ჭუარი თვისი და შემომიდგეს მე, იგი არა არს ჩემდა ღირსი*.

მაშინ წარვიდა მღვდელი იგი თავსა ზედა მღინარისა მის დიდისასა და მის თანა სიმრავლქ ქრისტეანეთაჲ. და იყვნეს ყრმანიცა იგი წარმართთანი მათთა-
ნა. იყო ჟამი ზამთრისაჲ და ღამქ ნეფხვისაჲ, რამეთუ დღისი ვერ იკადრებ- 5
და ნათლისცემისა მათსა შიშისაგან წარმართთაჲსა, და უფალმანცა ჩუენმან
იესუ ქრისტემან ღამქ ნათელ იღო იორდანესა მდინარესა იოვანშსგან. მაშინ
მოსცემდა წყალი იგი მკნინვარებასა სიცივისასა, და ვითარცა შთაჰქდეს ყრმანი
იგი მღინარესა მას და ნათელ სცა ხუცესმან მან სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲ-
თა და სურისა წმიდისაჲთა, და იტყოდა ჟამოშასა აბას : « სული წმიდაჲ ვარდა- 10
მოქდა ვითარცა ცრელი ზედა იორდანესა, რაჟამს ქრისტქ ნათელს იღებდა, ან-
ველმზნი თანა უდგეს, ამას გალობასა იტყოდეს - აღ-ღ, აღ-ღ ». მაშინ მოსცა წყალ-
მან მან ფრთადი სიტყოჲ ვითარცა აბანომან, და ბრძანებითა ღმრთისაჲთა სამო-
სელნი სპედანი მოიხუნეს ანჯელუზთა ზეცით და შეჰქმსნეს ყრმათა მათ ახალ ნა-
თელღებულთა უხილავად კაცთაგან. და ყრმანი იგი ქრისტეანენი ექმნნეს მათ 15
ნათლის შაჰა; და არღარა მიატყიეს ყრმათა მათ ნათელღებულთა შიშობელთა მათ-
თა თანა, არამედ დაადგრეს ქრისტეანეთა თანა და იყოყვოდეს მათ თანა.

და შემდგომად რაჟდენთაჲმე ჟამთა აგრძნეს მშობელთა მათთა საქმქ ესე ჭ
გამოიტაცნეს ყრმანი იგი მძლავრთნით: სახლებსაგან ქრისტეანეთაჲსა დიდითა შე-
ურაცხებითა და რისხვითა, ვუღონ წყრომითა და ვინებითა, და მოიყვანნეს სახლად 20
თვსა, დაჰბძარნეს თავნი მათნი და დააღებნეს კორცნი მათნი ფიცხლითა მით ცუ-
მითა. ხოლო მათ ესთენ ოდენ მიუგეს და ჰრქუნეს მშობელთა მათთა : « ჩუენ ქრის-
ტეანენი ვართ და არა ჰერ არს ვითარმცა ვჰამეთ და ვსუთ ნაგებნი კერპთაჲ ჰ.
და დაყვეს ყრმათა მათ შუდი დღქ უჰმელად და უსუმელად, და არაჲსა გემოჲ
ახილეს, არამედ იზარღებოდეს სულისა მიერ წმიდისა, რომელიცა ნათლისღებასა შე- 25
იღოს. მაშინ უთქუმიდეს მშობელნი მათნი ყოველსა კეთილსა და სამოსულსა
ჰრელსა თითო ფერსა. ხოლო მათ იგივე სიტყუაჲ თქვან, ვითარმედ « ჩუენ ქრის-
ტეანენი ვართ და არარაჲ გვკჰს თქუნებან, არამედ განგვტეგენით და წარვი-
დეთ ქრისტეანეთა თანაჲ. და ვითარ ვერ შეუძლეს მტკიცქ იგი სარწმუნოებაჲ
მათი (შერყევად), მიუიღეს მთავრისა წინაშე მის ჟამისასა, რამეთუ იყო იგიცა 30
წარმართი, და აუწყეს ყოველი იგი ყოფილი. და საქმქ ყრმათაჲ მათ. ხოლო მთა-
ვარმან მან ჰრქუა მათ : « შვილინი თქუნენნი არიან, კელმწიფებაჲ გაქუს, უყავთ
რაჲცა გნებავს ». ხოლო მათ ჰრქუნეს : « ბრძანე და მოვედ ჩუენ თანა, და ქვითა
განვტვინეთ ივინი, რაჲთა არა სხუანი აჰბადდენ და ქრისტეანე იქმნენ ». და
ხუცესსა მას ზედა არა მცირედი ჰირი მიაწიეს, რამეთუ იავარ ყვეს ყოველი 35
ნაყოფი მისი, და განიყვეს მონაგები მისი. და დაიდგეს თავსა მისსა წყლუ-
ღებაჲ უცხელი. ენაჲ ენათ და მომლაკლეს და განკადეს სამკვარძებელით

* ლუკა 14, 26-27. ** მარ. მათე 3, 16; მკ. 1, 10; ლუკა 3, 21; იოანე 1, 32.

7 იორდანესა; იოვანესგან. 8 და ვითარცა კითარადცა (მარის გამოც). 9 მან მშა.(მა-

თვსით.

მაშინ განაჩინეს ღღს იგი ლუაწლისაჲ წმიდათა მათ მოწამეთაჲ. და გამოვიდა მთავარი იგი და მის თანა სიმკრავლმ ერისაჲ ურიცხვ, და მოვიდეს თავსა მას ზედა წყაროებსასა, სადა იგი ნათელ ელო წმიდათა მათ ყრმათა. დათხარეს კნარცვ ზრიად ღრმაჲ, და მოიყვანნეს მშობელთა მათთა წმიდანი იგი ყრმანი და მთაყარნეს კნარცუთა მას შინა. ხოლო იგინი იყვნეს რამელირ-მე ცხრისა წლისაჲ და რომელიმე შვდისა წლისაჲ, გინა უფრო. ვინა უმცრო. სხუაჲ არარაჲ იცოდეს რამეცა თქუეს, ამას ოდენ იტყოდეს: « ჩუენ ქრისტე-ანენი ვართ და მისთვისცა მოვსწყდებით და მოვკუდებით, რომლისა მიმართ 5 ნათელ ვიდეთ». მაშინ უღმერთოთა მათ მშობელთა მათთა განუხეთქნეს თავნი მათნი და განტუნნეს იგინი. გუელთა და იქედნეთა, ასაძიფთა და მკეცთა იცინ წყალობაჲ შვილთაჲ, ხოლო ამათ უმეტულოთა არა ყვეს წყალობაჲ შვილთა მათ-თათჲს. და სიმკრავლემან ერისამან დაჰკრიბეს ქვაჲ, ვიდრემდის აღავსეს კნარ-ცვ იგი და დაფარნეს ქვითა წმიდანი იგი გუამნი მათნი, და მიწაჲ იგი აღმო- 15 თხრილი, მიასხეს ზედა კერძო მათსა, და ექმნა მათ აღგილი იგი სამარხო და სამარ-ტვლი წმიდათა მათ ნაწილთა მათთა. მაშინ აღესრულა სიტყუაჲ იგი სახარებო-საჲ: « მისცეს ძმამან ძმაჲ სიკუდილ და მამამან შვილი. და აღდგენ მამა-ღე-ღანი შვილთა მათთა ზედა და მოჰკლვიდენ მათ»*.

და სრულ იქმნა წამებაჲ მათი, და შეირაცხნეს იგინი პირველთა მათ მო- 20 წამეთა თანა, და მათ თანა იხარებენ სასუფეველსა ცათასა გვრგვროსან-ნი წინაშე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა, რომელსა შუენის დიდებაჲ და პატრივი და თავყუანის-ცემაჲ თანა მამით და სულით წმიდითურთ აწ და მარადის და უკუნიითი უკუნისამდე, ამენ.

* მარ. მათე 10, 21; მარკ. 13, 12.

რის გამოც). 15 ექმნეს (მარის გამოც). 16 მათთა] მათ (მარის გამოც). 22 ესთენ ოდენ] ესოდენ (მარის გამოც). 24 არაჲსა აწს. (მარის გამოც); გემოჲ + არა (მარის გამოც) 25 ნათელისღებასა (ნუსხაშია). 28 განგვტევნით (მარის გამოც). 7 შვდისაჲ (ნუსხაშია). 8 სხუაჲ] სხუაჲმცა (მარის გამოც).

ԿՅՆՈՒԿՆԵՐՆԵՐ

Յ Ե Ո Յ Ե Գ

1. 2 ՄՆԵՇՅՐՈՅԵ ԹԵՅՈՅՈ ԸՈՒ ՅՐԱԿՅՈՍՏԱ ՅՈՍՏՈՅՁ :

ա (ՅՅ. 10, ՅԳԵ.)

Առաքեալն Քրիստոսի Թաղէոս յորժամ գայր ի Հայս ի քարոզութիւն. և
3 ի քաւապարհին հանդիպեցաւ սրբոց Ոսկեանցն, որ գային ի Յոռոմոց՝ դու-
սպանք առ Սանսարուկ Թագաւորն : Եւ էին ոգիք : Ե : որոյ անուն գլխաւորի էր
Խաիւսի, որ Թարգմանի հայերէն՝ Ոսկի : Եւ ի պատահել առաքելոյն կուսան զնա
և տեսն, զի դարարկ էր յընչից : Հարցին ցնա և ասեն . « Ի՞նչ մարդ ես, ուստի՞
գաս, կամ յո՞ ելթաս » : Եւ նա ասաց . « Ծառայ եմ Աստուծոյն բարձրելոյ և ա : Ե-
10 րարանիչ որդւոյ նորա Յիսուսի Քրիստոսի, և վասն զմեզ կեցուցանելոյ եղև
որդին Աստուծոյ որդի մարդոյ » . և քարոզեաց նոցա յերկար վասն մարդեղու-
թեանն Քրիստոսի :

Եւ մինչդեռ նա իօսէր զբանն կենաց նոցա, ահա Ջոկ մի նկանց անցանէին
յընթացս : Յայնժամ ասին դեսպանքն ցԹաղէոս . « Եթէ ծառայ ես Աստուծոյն
15 բարձրելոյ և կամիս զի հաւաւրամք ասացելոցդ ի քէն, ասա՛, զի դադարեալ
կայսին եղունքն այն, զի կալցուք մի ինոցանիւ և կերիյուք ասորի գիշերիս . ՚ի
հետի եմք ի շինութեւն յանմարդաբնակ անապարիս » : Յայնժամ ճայնեաց Ե-
դէոս եղանցն գալ առ ինքն . և նոքա որպէս բանաւորք եկին կացին առաջի
նորա : Եւ նա հրամայեաց զօրականացն ունել զմին յանաանցն և զենուշ,
20 կորովիւ և ուրել, և զոսկերսն ի նա տալ, զի մի կորիցէ : Եւ նոքա զենին զեղջե-
րուն, խորովեցին և կերան մինչև ցվաղուեան առաւօտն, և զոսկերսն վա-
ժնուայն տային ի Թաղէոս : Բայց մի օմն ի պինուորացն ոսկր մի գաղար պահեաց
առ ինքն և ոչ եր յառաքեալն : Իսկ սուրբ առաքեալն իոյ աւառձի իւր կամե-
նայն ոսկերսն և ճգեաց զմորթն ի վերայ . և կայցեալ յաղաւթս և կարդաց վան-
25 ունն Յիսուսի Քրիստոսի, և առժամայն մերձեցան ոսկերքն առ միմեանս և
կենդանուցուցուլ անապունն այն . և սկսաւ գնալ զառ ի վեր լերինն բունիւ
առաքելոյն : Եւ ի գնալն կսողայր եղնն . և ոչ կարէր վազել : Ատէ Թաղէոս ցնու-
սա . « Տեսէք թէ ոսկր պահեցիք . և կամ ի պար ճգեցիք յոսկերաց եղնն » . և ցու-
ցեալ զօրականն զոսկրն զոր պահեայ, և ասաց զկիրս միայ իւրոց, թէ « Կանս
30 այն պահեցի վայդ, զի վորձեացի բան քո՝ սուրն և իրանն . և սորդ այուհետև
հաւաւրամք յԱստուծոն քո : Վոր դու քարոզես, վասն զի սորդար ես, դու և
բանք քո ճշմարիտ են » : Եւ ամենեքեան անկան յօրս առաքելոյն և հաւա-
րացին ի Քրիստոս Աստուծո՛ս : Եւ նա մկրտեալ զնոսա արար քրիստոնեայս
և գլխաւորն, որ էր Ոսկի անունն . արար քահանայ : Եւ թողեալ զբանս դեսպա-
35 նութեանն շրջէին ընդ նմա, վաճառեցին զզենս և զերիվարս իւրեանց և երուն
աղքատաց, և այլ ոչ դարձան ի կունս իւրեանս և ոչ առ այն, որ առաքեալն էր
զնոսա դեսպան . այլ շրջեցան ընդ առաքելոյն և ար ըսր աւրէ հասարակին ի հա-
ւարս և ի գիպութիւն ճշմարութեան և Աստուածապարութեան :

Ե (ՅՅ. 21, ՊԵԵ.)

Ես էկնարոն անուպարական ի ռոմոսյ ցանկացայ վարուց և վկայութեան
 երանելեացն, սրբոց Ոսկեանցն և Առքիասանցն գիրակ լինել, որ ի ձեռն մեծին
 Կոստանդիանոսի յայտնեցան. և Ապրուած արժանի արար զիս ի մարտնի գրա
 նիլ զվարս նոցա: Եւ գրեցի ուղիղ ըստ կարգի վկայութեան, եղեալ զժամանակ
 երանելեացն և զժամանակ մեծին Կոստանդիանոսի, որ հրամայեցաւ նմա ի հրեշ-
 քակէն. և վասն բժշկութեան հողոյն որ ի դեղ ամենայն ցաւոց ըստ թոյ աւուրց.
 և թէ որպէս այժմ ծածկեալ կան և ի ժամանակս յետին յայտնեցին և փառա-
 տորեսցին ի հրեշքակաց և ի մարդկանէ: Որ և բարեխօս իսկ են վասն արձողաց
 և յիշողաց անուանոյ իւրեանց:

10

ԱՅԼ ԵՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՅԱՅԼ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ

Այս սուրբ Ռսկեանքս դնեպանք էին ի ձոռոմոց առ Սանապրուկ առջայն
 Հայոց. և մինչդեռ գային, հանդիպեցան ի ճանապարհին առաքելոյն թադէոսի. և
 խիզախեալ ի վերայ նորա հարցանէին, թէ. « Ի՞նչ մարդ ես, ուստի՞ գաս կամ յո՞ր
 թաս»: Եւ նա աւէ. « Ես ծառայ Ապրուծոյ կմ և առաքեալ Յիսուսի Նապօրսց-
 տոյն, որ լի ի հօրէ յԱպրուծոյ ազապել զմարդիկ ի սարանայէ. և առաքեաց զիս
 և զնկերսն իմ ըստրուկ ազգաց հեթանոսաց զփրկութիւն նորա. և եր մեկ իշ-
 խանութիւն հաւածել զդեռ և փարարել զամենայն ցաւս ի մարդկանէ և առ-
 նել զօրութիւնս մեծամեծս յանուն նորա »:

15

Եւ մինչ նա զայս ասէր ընդ նոսա, ահա երևեցաւ եղն մի վայրի, որ գնայր
 յընթացս զառ ի վեր լերինն: Ասեն ցնա դեսպանքն. թէ « Եջմարիտ են բանդ թո
 և կամիս զի հաւապասցուք քարոզութեան քում, ասա՛ն ելիկն, զի դադարեացէ
 անդ, զի հարեալ կաւցուք զնա և կերիցուք»: Ասէ սուրբ առաքեալն. « Ասացից
 և մօտ առ ձեզ գայցէ և ապա հարէք զնա»: Եւ ձայն բարձեալ սուրբ առաքեալն
 ասաց եղինն. « Հրամանաւ արարչին թո դարձիր և եկ առ մեզ»: Եւ նոյնժամայն
 դարձաւ եղջերուն և եկն եկաց մերձ առ զօրականսն: Եւ նոքա կալան զնա և
 զենին. և զգիշերն զայն անդէն կեցեալ հաշեցին զնա և խորովեցին. և կերան և
 յագեցան մերձ գողով և սուրբ առաքեալն: Եւ ասաց, թէ « Չոսկերսն մի ցուէք, այլ
 զամենայն առ իս բերէք»: Եւ նոքա այնպէս արարին: Բայց մի ոմն ի պիտուորացն փոր-
 ձիւ ոսկր մի պահեաց առ ինքն գաղղր յոսկերաց ելիկն: Իբրև զամենայն ոսկերսն
 կուրեցին առաջի սուրբ առաքելոյն, նա ձգեաց զմորթն ի վերայ ոսկերացն. և յարու-
 ցեալ եկաց յաղթն առ Ապրուած, և անուամբն Քրիստոսի յարոյց զեղն կենդանի. և.

20

25

30

2 ի վկայութեան և վարուց Չ. 3 մեծի Չ. 5 ուղիղ] կարգաւ Չ. 6-7 ի ձեռն հրեշքակին որ երևե-
 ցաւ նմա Չ. 7 հողոյն] հոգոյն Չ; որ սճ. Չ; ըստ թոյ աւուրց սճ. Չ. 9 արձողացս և յիշողացս Չ.
 10 իւրեանց + աստ և յապայն առ պահելն սրբոց իւրոց Քրիստոս Ապրուած մեր Չ. 11 և սճ. Չ.
 12 ի հոռոմոց Չ; Սանապրուկ Չ. 13 ի ճանապարհին սճ. Չ. 14 հարցանէին սճ. Չ; ուստի՞ գաս սճ. Չ. 15
 Ապրուծոյ Չ. 16 զմարդիք Չ. 17 նորա] նոցա Չ. 19 զօրութիւն Չ. 21 վառ ի վայր Չ. 22 քում] թո Չ. 27
 և կերան] կերան Չ. 28 յագեցան սճ. Չ; և ասաց] որոց ասաց Չ. 30 ոսկերաց Չ; ոսկրսն Չ. 31
 առ + րէր-Չ.

Եր նմա հրաման երթալ ի րեղի իւր առ ընկերսն իւր: Եւ եղն երթայր և կաղայր: Յայն-
 10 ժամ ասէ առաքեալն. «Տեսէք եղբարք, ոսկր մի պակաս է յոսկերաց նորս»: Եւ ասպ
 զինուորն եր զոսկրն ի Թաղէոս և ասաց. «Փորձեցի զբանս քո, թէ չի՞նչ արասցես»: Յալնձամ կոչեաց սուրբ առաքեալն զեղն և եղ զոսկրն ի րեղի իւր, և ասպ կարա-
 5 րեալ առողջացաւ եղն և վազեալ գնայր (ի) վերայ լերինն: Իբրև զայն րեսին զօրա-
 կանքն զգլխան շաւարացին ի Քրիստոս և մկրտեցան յանուն նորա, և աշակեր-
 րացան սուրբ առաքելոյն թողեալ զգործ դեսպանութեանն, և այլ ոչ գնացին առ
 րեառն իւրեանց:

Եւ էին ոգիք եւ, որոյ անուն գլխաւորին Հաբսի կոչիւր, որ է հայերէն՝ Ոսկի: Չնա
 10 սուրբն Թաղէոս քահանայ ձեռնադրեաց, որ շրջէին ընդ նմա, և յեր կարարման սուրբ
 առաքելոյն գնացին ի գուռն արքունի և քարոզեցին զՔրիստոս թագուհոյն Սաթեւայ
 և որդւոց նորա, որք ոչ հաւարացին: Բայց արք ոմանք Երեւելիք, ոգիք ի: հաւարացին
 ի Քրիստոս, և գնացեալ զհեր նորա մկրտեցան և կրօնաւորեցան ի Սուկաւ լերինն
 15 ամս: ԽԴ: և յերոյ սրով կարարեցան ծե: ոգին ընդ Սուրբիսին: Բայց երկուք ոմանք
 17 փախուցեալ թաքեան ի խորշ լերինն յենկերաց սրբոյն Սուրբիսի: Եւ յերոյ եկեալ զմար-
 մինս նոցա ոչ գպին, զի Աստուած ծածկեաց ի նոցանէ և յայրնեաց կոստանդիանոսի
 մեծին յիւրում ժամանակին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

c (Յց. 21 Յց6.)

Եւ երանելեացս այսպէս նահարակեալ, սրբոց Ոսկեանցն, և Սուկաւայ սրբոցն և
 20 որք ի վաղաշակերպ ճգնութեամբ վկայեցին, և րեղիք կարարման նոցա բազում
 շնորհս բժշկութեան ցուցին, որ ի վաղարշակերպ, թինսաւոր սողնոցն ունի բժշկութիւն
 հող բժշկութեան նոցա յոր մերձեսցի՝ մանաւանդ պահպանութիւն, որք հաւարով
 ունին յինքեանս ի գաղղրի խայծանմանց թինսաւորաց աղաւթիք և բարեխաւ-
 սութեամբ սրբոցն այնոցիկ ի փառս Աստուծոյ և ի յայրնութիւն նոցին ճգնու-
 25 թեանց, որք ի ծածուկս հաճոյացան Աստուծոյ, և բազմութեան վկայիցն, որք ի
 Սուկաւ: նորա ո՞յք էին և ուսարիք, և յորմէ դիմեալք, և որպիսի՞ վարուք և ճգնու-
 թեամբ ի լերինն, որպէս զքաւշս վայրենիս ի հրամանէ Աստուծոյ խորածարակ
 լեալ և սրով վկայեալ, որպէս ուսուցանէ նոցին, պարմութիւնն:

Եւ ուր սուրբ արիւն նոցա հեղաւ; հող երկրին և աղբիւր բժշկութեան աղա-
 30 թիւք նոցա բղխեալ հաւարացելոց, հաշակաւոր և ականաւոր ցուցանէ զնոցա նա-

1 ի րեղի իւր] ի րեղին Z. 2 նորա] Էղինն Z. 3 ասաց + թէ Z; քո abs. Z. 4 սուրբ առաքեալն abs.
 Z; զոսկրն] զոսկր նորա Z. 5 ի լեռունն ի վերայ Z; զայն abs. Q. 7 դեսպանութիւն Z; գնացին] դար-
 ձան Z. 8 իւրեանց + և ի րեղիս Z. 9 ծե:]: ԽԵ: Z; Խառսի Z; հայերէն abs. Q. 12 նորա] նոցա Z.
 19 երանելեացն F; նահարակեալք N. 20 վկայեցին] կարարեցան F; կարարման abs. F. 21 բժշկու-
 թեան F. 24 ի փառսաւորութիւնն F. 25 Քրիստոսի Աստուծոյ F; բազմութիւնք F; վկայիցն] սրբոցն F;
 որք] որ F. 26 նոցա] սոքա; և ուսարիք abs. N. 27 քաւշս N. 28 վկայեալք F; լեալք F; ուսուցա-
 նէ] ցուցանէ F; նոցա F. 29 ս և ուր. հեղաւ արիւն նոցա F; բժշկութեան + որ F. 30 բղխեալ + ի

հասարակութիւնն մինչև ցայսար ժամանակ: Եւ աշակերտք մերոյ առաքելոյն Թաղէ-
 ոսի՝ սուրբն Ոսկի և Նորին ընկերքն, որոց մենասրանքն իւրեանց յակունս Եփրատայ,
 ի խառնուրդ ձորոյն, ի գաւառն որ կոչի Ծաղկոսին. ի սոցանէ լուսաւորեալք բանին
 կենաց և մկրտեալ սուրբքն այնոքիկ, և զնոցա հանդէս յանձինս կրեցան մինչև ցար
 կարարման իւրեանց. և փոխեալ յաշխարհէս որով վասն անուանն րեաան, որ
 փառաւորէ զփառաւորիչս իւր վասն անուանն րեաան, յամենայն ժամ և յամե-
 նայն րեղիս, ուր կարգան վանուն րեաան: ի րեղևոջէ բնակութեան և կարար-
 ման սոցա շինեցին վկայարան յանուն սրբոցն, յոր ևս առաւել բժշկութիւն
 շնորհէր եկելոցն ի համբաւ նախկի նահապարկութեան նոցա. ի փառս անու-
 անն Քրիստոսի. և յանուն գլխաւորին կոչեցաւ Ոսկեանց անմոռաց կինել
 յամենայն ազգս. յաղագս որոյ և սուրբն Գրիգոր բնակէր ի րեղևոջն և զինքն
 ծածկէր ի մարդկանէ, զի անգրաղապէս ընդ Ասորւոյ խաւսակցի: Որում ի
 խնդիր եղեալ երանելի Թագաւորն Տրդատ մեծաւ ցանկութեամբ. և եկեալ գրա-
 նէ ի րեղևոջ սուրբ Ոսկեանցն, վասն որոյ րեղեկացեալ վասն երանելեացն վարուցն
 և ճգնութեանցն, և ուսեալ ի նոցանէ մեծապէս գոհանայր և փառաւորէր զԱս-
 րուած, որ րայ երկայնմարութիւն և համբերութիւն սրբոց իւրոց յամենայն նե-
 դութիւնսն: Եւ մեծարէր վրեղիսն յանուն սրբոցն և յանուն սրբոյն Գրիգորի շի-
 նեւլ եկեղեցի մեծապայծառ և վայելուչ, ամենայնի զարդարեալ պաշարանէիւք
 որ զփառաբանութիւն Ասորւոյ ընծայէին հանապազ իրուէ և ի գրիչերի կրաւ-
 նաւորական վարուք զնոյն հանդէս բերելով յինքեանս: Եւ զրաան վկայիցն
 աւանդեալ ի հոռի յերկրորդ կիրակէին մեծապէս հանդիսիւ ի փառս ամե-
 նասուրբ երրորդութեանն հաւր և Որդւոյ, հոգւոյն սրբոյ այժմ և միշտ և
 յաւիտեանս յաւիտեակից, ամէն:

բժշկութեան Բ, գնոսա Բ.

2 և ընկերքն Նորին Բ. 3 ձորոյ Բ, ի նոցանէ Բ; լուսաւորեցան Բ. 4 ս սուրբքն այնոքիկ
 և մկրտեցան Բ; զնոցա զնոյն Բ; ի յանձինս Բ; կրեցին Բ; մինչև ցար] յաւուր Բ. 5 փոխե-
 լով Բ; յաշխարհէ Բ. րեաան + որպէս և սոցա վասն նոցա և վասն հասարակաց աշխարհին Բ. 6
 վասն անուանն րեաան յամենայն ժամ և սօճ. Բ. 7 որ և Էուր Բ; րեաան + և Բ; ի րեղևոջ Բ. 8 շինեցաւ
 Բ; վկայարան + եկեղեցի Բ; յոր] որ Բ; բժշկութիւնս Բ. 9 շնորհէր] ընծերէր Բ; ի համբաւ նախկի] հոշով
 Բ; ի փառաւորութիւն Բ. 10 կրեցաւ + րեղի նոցա մարտիրոսաց վանք Բ; Ոսկեանց սօճ. Բ; կինել]
 ունելով վանուն Բ. 11 որոյ] սրբոց Բ; ազգս + որք սրբեցին զտէրն և սրբեցան ի րեաանէ և Բ; և] սր-
 բէր երանելի այրն Ասորւոյ Բ; բնակէր ի րեղևոջն] վրեղիսն պայն և միանայր ի րեղևոջն բնա-
 կութեան նոցա Բ; և և ծածկէր զինքն Բ. 12 սնպաղապէս ... խաւսակցի] արհնեսցլ զԱսորւ-
 ած Բ. 13 և եկեալ գրանէ] գրանէր Բ. 14 սրբոց Բ; րեղեկացեալ] րեղեկանայր ի նմանէ Բ; վարուց
 Բ. 15 մեծապէս] սպուգութեամբ Բ; գոհանայր և փառաւորէր զԱսորւած] և արհնէր զԱսորւած ի
 վերայ այս ամենայնի Բ. 16 երկայնմարութիւն + րարակուսեցոց և ճգնաւորաց Բ; սրբոց ... յամենայն] ամե-
 նայն Բ; նեղութեանց + յաղագս որ առ Ասորւածսէրն է և յոյս Բ. 17 վրեղին Բ; սրբոցն] սուրբ-
 արանցն այնոքիկ ի ոյն րեղևոջ Էրանելեացն Բ; յանունս Բ; շինեցաւ Բ. 18 վայելուչ + և Բ; ամենեկմբ
 Բ. 19 փառաբանութիւն Բ + առաջին Բ; ընծայէին հանապազ սօճ. Բ. 20 վարուք ... յինքեանս] հանդիս-
 իւք և կարգաւք Բ; վկայութեան Բ + նոցա Բ. 21 մեծաւ Բ; հանդիսիւ] ամբոյս ժողովորաց կարարեն ըստ
 իւրարանչիւր հայցուածոց ընդունին զպարգևս յարարչէն ամենեցուն բարեխաւսութեամբ սուրբ-
 և յաղթող նահապակայն Բ. 23 յաւիտեակից սօճ. Բ.

Ի.5 ԹԵՂՅՆՆԵՐԻ ԵՆԻՆԵՆԻ ԶՈՅՉՈՂՆԵՅՈՒՆՆԵՐԸ
d (ՅՅ. 71 ՅՅԵ.)

Բայց ի հեռանալ մեծին ներսիս ի Յոնս, թագաւորն արար նոր չարիս. արեւեալ հովիւր մի վայելուչ և եր շինել քաղաք Արշակունս յանուն իւր կոչեցեալ. և պարտէր եր ընդ աշխարհն և ասէ. «Եթէ ոք ումեք պարտիցի ինչ, կամ պարտք կին յափշտակիցէ, կամ զծառայ, կամ զգանձս, կամ զինչ և հաճոյ թուեսցի ումեք, և արեւալ անդ անկանիցի, դատր և իրաւունք յարքունուստ մի լիցի»: Եւ եր շինել կամուրջ յանպաղտըսն արեւոյձ և նոյնպէս սունել: Եւ լցուս քաղաքն անիրաւութեան, զի ժողվեցան անդ աւապակք և գերփողք և սպանողք. և քային շահս բազումս արքայ. 10 ին Արշակայ:

Իբրև լուս սուրբն ներսէս, եմուս սա թագաւորն լի արքունութեամբ. և քաղաքսն ներ զնա ասելով. «Վայ որ շինէ պտուն իւր և ոչ իրաւամբք: Արդ քուր հրաման քակել զնա. և ցրուեսցին յիրաքանչիւր արեղիս. և ես շինեցից քեզ քաղաք, որ քացէ և թնպարիկ շահ քեզ»: Իսկ թագաւորն ծաղր արարեալ սքանս նորս, 15 ոչ լուս նմա: Ասէ զնա սուրբն ներսէս. «Փոխանակ զի ոչ լուս (+ գու Գ) ինձ, մի լուիցէ քեզ Աստուած յաւուր նեղութեան քո»: Եւ արար զնա չարաչար. և եւ արքայս ի արեղի մի անապար, և կացեալ յաղաւթս, մարնեաց Աստուած զանիրաւ քաղաքն ի հարուսնս. զի ելանէր կեղ ժանգագոյն ի մարդ (ի մարդն Գ) և յանասուն, և ի նմին աւուր սարակէին. և անդէն ութկարանս հազար երդ 20 անմարդ լինէր. և ծածկէր զամենեսունսն սա հասարակ: Յեր այսորիկ հեռանայր սուրբն ներսէս ի քաղաքն յԱռհայ:

e (ՅՅ. 76 ՅՅԵ.)

Եւ իբրև լուս մեծն ներսէս զմահն Արշակայ, զնաց սա թագաւորն թէոդոս. և թագաւորեցոյց զՊապ ի րեղի հատ իւրոյ. և զՄուշեղ քաջ՞. Սմաժիկունեան 25 զարավար հայոց: Եւ առեալ զար ի թագաւորէն թէոդոսէ եկն ի հայք: Յայնժամ զայն կուտէին ամենայն ցրուեալքն հայոց սա սուրբն ներսէս և սա թագաւորն և զարավարն. և լինէր ուրախութիւն (ուրախութիւնն Գ) մեծ յաւուրն յայնմիկ: Իսկ Հապուհ արքայն Պարսից լուեալ զայն ամենայն, բանայր զդրոնս Ալանաց. և հանէր զզարս հոնաց և Մազքթաց, և Ագուգաց, և Լիւնաց, և Թաւասպարաց, և Խեճմարանաց, և Գուգորէից, և Իմմահայ (Իմմահայ Ժ), և Գուսաց, և Գուարաց և Մագուգաց, Ուգուց և Տուճաց, և Գուարաց, և Հլկաց, և Ճրբաց և այլ խառնիծաղանձ զարաց (զարացն Գ) անթիւ և այլ անբնակ զարաց լեռնականաց և Բուրդէից: Եկեալ միաբան լցին զքաղաքն Արրպարականի. և քարածեցան յաշխարհն հայոց: Եւ ասէ թագաւորն հոնաց զնդ Հապուհ, եթէ «Նոր 30

ՉԶԿ. Պարմութիւն սրբոյն ներսիսի Պարթևի հայոց հայրապետի («Սոփերք հայկականք» VI), ՅՅ. ՅՅ. 62, 24-54, 12, 65, 10 66, 3.

(*abs. 7*) Մուշեղայ ես ելանեմ արեւոյնս և դու Արեայ գնդով. ճակարեան ընդ հո-
ռոմոց գնդին»: Իբրև լուսա. Մանուէլ եղբայր Մուշեղայ քաջի, ասէ. եթէ «Գիրկա ար-
կեր սրագում փշովք, թէ ժողովեա՛ մանուկ ես»: Եւ ծանուցանէր զխորհուրդս Թագա-
ւորին (Թագաւորացն 5) և ասէ Մուշեղ. «Վարահ եմ յաղաւթս ներսէսի, զի նկուն
լիցի զաւրութիւն դոցա»: Եւ պատուէր եր հապուն զաւրաց (զաւրացն 5) իւրոց, զի 5
զգաւրսն (զաւրսն 5) Յունաց ձերբակալ արասցեն և տարցեն յիւրեանց աշխարհն
ի գործ ապարանից և բերդից. իսկ զգաւրսն Հայոց յանխնայ կուտորեսլիք. զի մի
աշխար արասցեն զմեզ պատերազմաւ:

Եւ ժողովեցան զաւրքն Հայոց և Յունաց ի դաշտ նպար: Իսկ Մուշեղ հանդէս
առնէր զաւրացն Հայոց քառասուն հազար, և բերէր զզգեալ պատերազմին առ 10
սուրբն ներսէս, զի նա գգեցուցանէ նմա: Նոյնպէս և ամենայն զաւրքն բերէին
զվզանս առաջի նորա. և նա տեսնագրէր. և հրամայեայ ելանել ի պատերազմ: Իսկ
Մուշեղ առեալ զդաստառակ սրբոյն ներսէսի կապէր ի գեղարդնն իւր, և յառաջ
խաղացին ի գործ պատերազմին:

Բ (33. 76 ԾԵԵ.)

15

Բարձեալ զձեռս իւր յերկինս, ասէ. « Եւր Աստուած զաւրութեանց, նայեա՛ յաղա-
չանս մեր վասն փառաւորեալ անուանդ քո սրբոյ. Թեպէկ և իյլ անարկնութիւն յաշ-
խարհս Հայոց, դու կարող ես խրապել յիւրաքանչիւր տեղիս: Արդ՝ տէր բարերար յայս
աւուր մի դարձուցանս (դարձուցանես 5) ղերեսս քո ի մէնջ, այլ ինայեա՛ ի ժողովուրդ-
քո զոր գնեցեր պատուական արեամբդ քո սրբոյ (*abs. 9*): Դարձիր տէր ի բարկութե- 20
նէ. քունմէ և փրկեա՛ զմեզ յարմանահաս նեղչաց մերոց բարեխաւսութեամբ սրբոյն
Թադէոսի առաքելոյ վիճակողի սորա. և խնդրուածովք (խնդրուածաւք 5) նախնոյն
(*abs. 7*) իմոյ (իմովք 7) սրբոյն Գրիգորի: Զի Թեպէկ և բազում անգամ մեղանշեմք,
դու ես Աստուած մեր. զայլ ոք ոչ վրիպե՛ք բաց ի քէն սուրբ երրորդութիւն. ողորմու-
թեամբ քո խրապեա՛ զմեզ, և անարկնայ մի՛ մապներ: Զսրբութիւնս քո կործա- 25
նեցին. և զհաւարացեալս ի քեղ անարգեցին. ահա մեծաբանն հեթանոսք. ո՛ր է
Աստուած նոցա. այլ դու ամենակարող և նախանձուր տէր, լուր և ողորմեա՛: Դարձ
զսուր նոցա յիկեանս և զաղեղունս նոցա խորպակեա՛: Լեր բազուկ և կարողութիւն
քո հաւարացեալ ժողովորեանս. հան զսուր աներևոյթ ի պարսնից քոց և սարակեա՛
զնոսա: Արա շինութիւն աշխարհիս Հայոց. յայտեա՛ զգաւրութիւն. Աստուածութեանդ 30
քո: Արի՛ տէր, ազնեան մեզ և փրկեա՛ զմեզ վասն անուանդ քո սրբոյ, զի վասն
քո մեռանիմք զար հանապազ. համարեցաք որպէս պոչխար ի դէնուն: Զարթիր,
ընդէր ննջես տէր. արի՛ և մի՛ մերժեր զմեզ իսպառ. զմէ՛ դարձուցանես զերեսս քո
ի մէնջ: Աստուած, լուր աղաւթից իմոց. ո՛նկն ռի՛ր քանից բերանոյ իմոյ. Աստու-
ած, յանուն քում կեցո՛ գիս, և ի զաւրութեան քում իրաւ արա՛ ինձ. Աստուած, յա- 35

¹ 366. Պատմութիւն սրբոյն ներսիսի Պաղմկի հայոց հայրապետի (Ստիբբո հայկականք
VI): 33. 33. 68, 9-22; 70, 10-72, 1; 72, 20-73, 1.
յճԿՈՒ ԸՁ ԵՈՅԵ. ԸՈՅԿ. ՅՃՈՅԿՈՒՅՁ

րեսն ի վերայ իմ և ոչ համարեցան զքեզ Աստուած առաջի իւրեանց: Ահա Աստու-
 ան անգնական իմ և տէր ընդունող հոգոյ իմոյ. Թագաւորեսցէ տէր յաւիտեան:
 Աստուած, ջո Սիովն ապտ « Սինչև յապա արհնետն աննն իմ տէր, արհնեցից
 4 վար ի կեանս իմ: Սի՛ յուսաք յիշխանս՝ յորդիս մարդկան, զի ոչ գոյ (սճ. 3) փրկու-
 5 թիւն ի նոսա. երանի ում տէր Աստուած Յակովբայ անգնական է նմա»:

Չայս և ոք սոցին նման ի ձայն արկեալ զանազան եղանակաւք ի գութ անէր
 զբարեգութն Աստուած: Իսկ զարացն ընդ միմեանս խառնեալ և քաջ ընդ քաջս
 ելանէին. և իբրև զձայնս ուռանց դարբնաց և զճայթին մայրևորաց՝ լսելի լի-
 նէր. և ի սասրկանաւ պարերազմին ի փախուսք դառնային զարքն Պարսից: Իսկ
 10 գոնդն Հայոց իբրև համբառնայր սուրբն Ներսէս զձեռս իւր ցիր և ցան ելանէին
 առաջի նոցա զարն (զարք Գ) Պարսից (սճ. Գ) անաւրինացս. և անդէն զարքն
 Հայոց զկնի փախստէին, լեալ սպառէին զնոսա:

Իսկ Հապուհ արքայ (Պարսից Գ) իջեալ յերիվարէն ի դարափոր ուրք մքեալ
 ապրէր: Իսկ Մուշեղ հասեալ Ուռնայրի Ալանաց Թագաւորին, և ընով նիզակին ձե-
 15 ձէր զգլուխ (Նորա Գ) Ոռչ և ասէր. «Ահա արոյնան ջո զոր ինդրէիր մեկամարտիչ
 ես եմ՝ Մուշեղ Մամիկոնեան (Մամկոնեան Գ) և ոչ սպանից Թագաւոր զոք» եւ զայն
 ասացեալ արձակեաց զնա: Եւ յեք յաղթութեան անհնարին պարերազմին դարձան
 զարքն Հայոց առ Թագաւորն Պապ և մեծն Ներսէս բազում բաւարա և անչափ
 խնդութեամբ:

Եւ ի մեծ պարերազմին ոչ ոք անկաւ ի զարաց Հայոց: Իսկ քաջն Մուշեղ ցործ
 մի զարմանալի պարտէր, թէ իբրև սասրկացաւ մարտ պարերազմին. ետալ փոշին
 և շուք ներիցն յաւդս. և ի ձայնէ փողոցն և զինուցն ոչ ոք ճանաչէր զիւր կողմն կամ
 զթշնամեացն: Ապա սուրբ քահանայապետն Ներսէս երևեալ առաջի մեր ձեռամբ ցու-
 ցանէր զթշնամիսն. զնոյն տեսիլ և ամենայն զարքն պարտէին, և անկանէին առա-
 25 ձի սրբոյն և ասէին. «Քո էր յաղթութիւն» եւ իջեալ ի լեռնէն քաւն մեծ կարարե-
 ին զարն այն:

I. 9 ԲՅՅԾԾԵ ԲՅՅՈՒՆՈ ՅԾՅՈՒՆՈ ԲՈ ՍՈՆԱ ԾՈՆՈՆՈՅ
 Գ (ՅՅ. 95 ԾԵԵ.)

Արք եղբարք և հարք, և ժողովուրդք աստուածասէրք, որք երկիւղին Աստու-
 30 ծոյ ժողովեալ էք կարարել զյիշարակ սրբոց վկայիցս, մեծաւ ցանկութեամբ,
 կամեցայ պարտել ձեզ զքաջութիւն արանցն և զնահաւարակութիւն սրբոցն, որք
 վասն անուանն Քրիստոսի նահաւարակեցան և մեզ թողին զարիւնակ, զի լսելով

¹ ԾԵԵ. Պարմութիւն սրբոյն Ներսիսի... («Սոփ. Իայկ.», VI), 83-83. 74, 10-81, 8.

² Հարք Ծ; և ժողովուրդք] ժողովուրդք ԾՏԵԵ. 30 ի կարարել ՆԲԵ., կարարեալ Է; զյիշարակս ԾԵ; սրբոց «ճ. Ն; վկայիցն ԾԲԻՅՆԴ; մեծով Ծ. 31 կամեցայ] վարահացայ ԷԵ; ձեզ «ճԵ. Մ. 92 անուանն] սրբոյն ՆՈՐԵ., «ճ. ԷՏԵԵ, արիւնակ] բարի անուն յաշխարհի ԾԵ.

վարս նոցա՝ առանել հասարակացոց է հաւաքս: Արդ շնորհեցէ քրիստոս՝ բան ինձ
 ասողիս և ձեզ լողացող մարտիրոսութեամբ ունկնդրութիւն, քահանայից և ժողովարոց,
 արանց և կանանց, ծերոց և փոքրոց, երիտասարդաց և կուսանաց, և ամենայն լա-
 փու հասակի: Արդ մաքրեցէք զժիրս և խորհուրդս, զգուշութեամբ լսել զասարու-
 ածապար մարտակցութիւնս սրբոց, որպէս զի և մեզ հեղեցեցուք զկնի հե- 9
 րոց նոցա, որք հորդեցին մեզ զանսայթաք պողոտայն ի վերինն երուսաղէմ:

Ի (ՅՅ. 113 ՅԵԵ.)

Արդ զսոցա նահարակութիւնս լսելով հաւարացեալ ժողովարոց քրիստոսի
 նմանողք լիցուք վարուց նոցա, և յայսպիսի հանդիսի այսպէս մարտիրոց: Բարի
 ասրինակս ցուցին մեզ սուրբ վկայքս հեղմամբ արեանն իւրեանց, որք համբե- 10
 րեցին վասն անուանն քրիստոսի և զանունն որդեգրութեան ժառանգեցին և յեր-
 կինս զանսպառ բարինն ընկալան ի քրիստոսէ. ուստի ի տեղում վկայութեան
 սոցա բշխութիւն բազումք եղեն. զի որք հաւարով խնդրեն յկարուծոյ յանուն սրբոց
 ապցեն զողորմութիւն: Արդ յամենայն ցանկութեանց հակաապարդին ի բաց փախիցուք
 և յորդորեսցուք զմիմեանս ի սէրն Աստուծոյ. որ փոքր ինչ հայցէ և մեծամեծ շնորհ 15
 զառհաւաքչեայ բարինն ընդ սուրբս իւր. զի ոչ են արժանի շարձարանք ժամանակիս
 առ հանդերձեալ փառացն, որ յայրներոց է սրբոցն: Եւ գիր վկայութեան նոցա ոչ
 ևս պարտէր ի միջի մերում մինչև ի ժամանակս ինչ. ապա գրեալ եղև յաւուրս Կե-
 նապոյոյ, ապաստուորի սրբոց Արամեանց, ի ձեռն հոգևոր առաջնորդի տեառն Տա-

1. վարս H; առանել հասարակացոց] առանելացոց S, առանելոց J, առանելուսուց EH] NO.
 32 (ՅՅ. 194) - 1 զի լսելով... ի հաւաքս] և զանն բարութեանց յերկինս աւբարեցին DT; շնորհեցէ +
 մեզ D; քրիստոս] մարդասէրն (մարգաւէր H) Աստուծոյ ՅՄՄՔԵ; բան] պարգևս բան (բանի ՈՐ)
 ՈՐՔԵ., բան ինչ DT; ինձ մե. N. 2 լսողացք DT; մարտիրոսութեամբ ՅՄ, մարտիրոսով FJ; ունկնդիր լի-
 նել DT. 3 արանց և կանանց մե. DHOTՔԵ.; երիտասարդաց և կուսանաց մե. FSJ. 4 հասակի
 + առհասարակ D; մաքրեցուք N; խորհուրդս T; զգուշութեամբ մե. DT; լսել] լսելով ՔԵ., առ ի
 լսել N, մե. DT; ասարուածապար. SJՄՄ. 5 մարտակցութեամբ E5J, մարտակցութիւնն ին., մար-
 տակցութիւն DNO; սրբոց + վկայիցն (մե. HNO) ընդդէմ թշնամոյն HNOՔԵ.; սրբոց մե. DT, սրբոց
 H, սրբոց FSJՈ; որպէս զի] զի DT; վկնի հեղոց] զհեղ DT. 6 հորդեցին] հահորդեցան H; զանսա-
 թայց D; պողոտայն D] պողոտայն. 8 հաւարացեալք 9. 9 նմանեցուք FSJN. 10 արինակ F; վկայքն
 SJN; արեանն KO] արեամբ; որք մե. SJ; համբերեցին] համբերութեամբ որ FSJN. 11 անուանն մե.
 FSJ; անուանն քրիստոսի] Աստուծոյ և տեառն Յիսուսի ծանուցեալք եղեն անուանիք N; քրիստո-
 սի + ծանուցեալ եղեն անուանիք FSJ; ժառանգեցին + յերկրի FSJ, + և յերկրի՝ ՈՒՂՂՆկալան ի քրի-
 ստոսէ մե. FSJN; ի տեղի ՅՄ. 15 սոցա] սոցա NOP; բազում բշխութիւնս (յանդիման N) սոցա-
 ննն (ցուցանէ N) SJN. 13-14 զի որք... զողորմութիւն] բարեխառութեամբ սրբոցն մարդոց և
 անասնոց. և ոչ միայն ի տեղում, այլ և յամենայն աշխարհ, ուր (յորս N) աւրհուրութիւն սոցա
 ինդրի հաւարով (մե. F), և առաքի. և ի բազումս սքանչելագործ է Աստուծոյ (ասարուածայ-
 փն զաւարութեամբն հաւարով N) յանուն սրբոց (սուրբ N) Արամեանց (Արամեան J, Արամայ

Հսկայայ Լսարագացոյ: Արդ և դուք ժողովորդք Քրիստոսասէրք, կրանաւորք և աշխարհականք, որք ժողովեալ էք կատարել գլխարակ սուրբ վկայիցս և ունկնդիր լինել վկայութեան սոցա, գոհութին մարուցուք սուրբ երրորդութեան՝ Հաւր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն:

II 1. Յեռնցծառ լոտեոնոտնոն
i (ՅՏ. 147 ՅՅԵ.)

Այս պատմութիւն սրբոյն Դիոնեսիոսի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ էր Թարգմանեալ ի յունականէն ի վիսիականն, իսկ ի մերս Թարգմանեաց Յովհաննէս Բմիշչ : ՅԻԹ: Թուականիս հայոց:

10 Եւ կատարեցաւ սուրբն Դիոնեսիոս վկայութեամբ, հրկէզ եղեալ յանաբինացն ի նմին քաղաքին յԱթենացոց ի պեղում Նոր դարաստանին յորում նարէր և դարտէր: Այրեցին ընդ նմա և զինն գիրս նորա ասացեալ ի վերայ ինն դասուց զարութեանց երկնից և վմի գիրս ի նոցանէ գողացան աշակերտքն նորա, որ կայ այժմ յեկեղեցոց Աստուծոյ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է
15 արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

և նորին սուրբ ձևերացն N), որք մեռան (նահարակեցան N) վլան (+անուան րեան մերոյ Յիսուսի N) Քրիստոսի FՏԵN; ինդրեցեն P. 14 ի բաց փակեցուք] ազարեցուք հոգւով և մարմնով և N; փախիցուք + նահարակեցուք ընդդէմ հանապազորդեան Թշնամւոյն: (+եւ հակառակորդեան ճշմարտութեանն N), որ խարդախէ (խարդախեն N) և որսայ (որսան N) ի կորսեան վիճն FՏԵN. 19 ի սէր աստուածութեանն FՏԵN; հայցէ + զճշմարտութիւնս N. 16 ժամանակիս + այսոցիկ N. 17 փառսն FՏԵN; սրբոց + և սիրողաց իւրոց ի Քրիստոս N; և գիր] գիր FՏԵN; նոցա] սոցա FՏ N. 19 Արովմանց J, Արովմանց F; ի ձեռն... Տաճարայ] հաւրն N.

1 Լսարագացոյ + որ մեծաւ պնդութեամբ պատուէր րուեալ (պատուիրեալ N) ընթեռնուլ ի ժողովս յիշարակի կատարման սրբոց. զի լուեալ զնահարակութեանս նոցա ասուել (+ Լս N) յորդորեցին ի հաւարս և ի կատարել գլխարակ (գլխարակս N), վկայիցն անգբարակս (+ գի N) փառաւորեցի անուն (անունն N) րեառն (Քրիստոսի N) սոցա (ի նոցա N) նահարակութեամբս (նահարակութիւնս N) յազգաց յազգս (+ մինչև յաւիտեանս N) FՏԵN; կրանաւորք և աշխարհականք սճ. ՏԵN. 2 կատարել] րուեել FՏԵN; գլխարակս FՅԵN; սուրբ սճ. FՏԵN; վկայիցն FJ; և ունկնդիր լինել] ունկնդիր եղեալ (չերուք N) FՏԵN. 3-4 վկայութեան սոցա... ամէն] առաւելեալ ի նմին գոհութեամբ ի փառս ամենասուրբ երրորդութեան (երրորդութեանն FN). և զրուան սոցա (սրբոցս N) ամ յամէ կատարել (կատարեցուք N + և զպարմութիւնս ընթեռնուլ դարուց ի դարս յիշարակեալիք N), զի անուն րեառն փառաւորեցի և սուրբ վկայս պատուեցին ի մէնջ և նոյնք (նոքս N) եղիցին մեկ (սճ. F) բարխաւս առ րէր ընդունել զողորմութիւն այժմ և յաւուրն երևմանն Քրիստոսի, որում փառք և պարիւ յաւր: (+ ամէն N) FՏԵN; վկայութեան:] արի և քաղ նահարակութեան NO; սոցա + զամենայն աւուրս կենաց մերոց O; սուրբ երրորդութեանն սճ. ԷՔ; Հաւր... Հոգւոյն սճ. O. 4 ամէն սճ. ԵԿ.

8 յունականին F; ի վիսիականն սճ. E. 9 ՅԻԹ] յերք. Ճ. քսան և ութ E; Թուականութեան E; հայոց + ի փառս (փառք C) Թ՞ի Ա՞ծոյ մերոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտեանց, ամէն C). 10-15 սճ. C.

ეპიფანე კვარელი - თარგმანებაჲ დაკითხის ფსალმუნებისაჲ

j (გვ. 148 შენ.)

პირველი სიტყუაჲ მიწერილი და ჩისი სტეფანესა

ნეტარისა მტბევრელ ეპისკოპოსისა

ღირსო მამო, წმიდაო ებისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამოჩეულ მამფალო! კურ- 5
თხულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყემსად ჩუენდა და ზურ-
ნალად სულიერად, აღმაშენებლად ჩუენდა. მრავალ გზის მინდა ხილვაჲ შენი კურ-
ნებისათჳს საღმრთოთა სულისა ჩემისათა, არამელ სიშორისაგან და რუღუნებისაგან უკ-
ლოვებისა ზემისა ვერ ღირს ვიქმენ თავყუანის ცემად შენდა. აჲ შენდობა იყავნ ჩემდა
ამისთჳს, რომელ წიგნითა მოგიძღუანებ განსაკითხავსა ამას ჩემსა წმიდაო ღმერთისა! 10

მრავლით ეპითვან გულმოდგინედ ვეძიებდი თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა
მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეპიფანე კვარელ ებისკოპოსმან. ზ
არა ვპოვე ქართულად. ბერძენთა ენითა ვპოვე და ვერ შეუძლე ცნობად ვითარცა
წყაროსა მიუწუდომელსა და ფასსა დაფარულსა. მერმე ვპოვე სომხურითა ენითა
წერილი, სრულიად მითვე ბერძენითა განგებითა და მითვე რიცხვთა. შემემურდა 15
სომეხთათჳს და შემეშინა თარგმანებად, რამეთუ დიდი ბრალდებაჲ შეემთხუევის
თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალენ, და სრულიად უკუეთუ ვისმე პირველად
ეთარგმანოს, მეორედ თარგმანებულთ წინააღმდეგობად გამოჩნდების, ვითარცა აკვლად-
სი იგი და სკამაქოსისი, და ამით არა ჯერ არს. ხოლო მე არა ვპოვე პირველ
თარგმანებულთ და ამისთჳს მყირელი ესე გემოჲს ხილვად გამოვთარგმანე და წი- 20
ნაშე ღმერთის მოყუარებისა შენისა განსაკითხავად მოგიძღუანე. < ხოლო > შენ მსგავ-
სად მოცემულისა მაგის სიბრძნისა შენისა განიკითხე და ჯერ თუ იყოს, შენ მიერ
დაენერგებ შორის ეკლესიასა და უკუეთუ არა ღირს რაჲმე იყოს, წიგნი ესე და-
წჳ და სიუცბჳ ჩემი დაფარე და მე მამხილე, და შევიწინაო.

ხოლო მე ასერგვისითა მათგან საკითხავთა შორის შვდნი ხოლო გამომი- 25
ხუმან, რომელ არს « აღმოთქუენი » იღენ. სრულიად, და თვნიერ ბრძანებისა
შენისა არღარა კელ ვჰყოფ, ვიდრემლის არა ვცნა, თუ მაქუს რაჲმე სასყიდელი. და
ვმურებდი, ანუ თუ ცუდად დავმურებდი, და ბრალდებაჲ შემემთხუევის, რამეთუ ღი-
დი წიგნი არს თარგმანი ასერგვისითა მათ ფსალმუნთაჲ, რომელნი დაწერნა კა-
ლამმან ღმერთისამან დაკით, სულისა მიერ წმიდისა შეთხზნა ბრახიონი ქებისაჲ 30
და დადჯა იგი თხემსა ზედა ეკლესიისასა საძლეველად მტერისა.

ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ეპიფანეს თარგმანებულთ ყოველსავე კეთი-
ლად და განგებულად გვჩუენებს, თუ ვითარ არიან « ზელაწაწერილნი » იგი, ანუ ვი-
თარ აკსენებს « ასაფის და ძეთა კორესთასა, და ელითომის, და სხუათა შემასხმელ-
თა », ანუ იღეს და რაჲსთჳს თქუმულ არიან, ანუ რაჲ ძალი აქუს « საწნეხელთასა 35
მას » და « ძეგლის წერასა ». და ყოველსა თითოვეულად გვჩუენებს, რომლისაჲ
არა დარჩების ერთიცა იოტა იღენი, რომელსა არა კეთილად განგვმარტებს. კი-

5 ქრისტეს. 22 განიკითხ. 24 დაფარჳ ; მამხილჳ.

ობრცა იგი მოციქულთა წმიდათა უფლისა თანა ისაღილეს კიდესა ტბისა მის ტიბერისა-
სა ასერგასის და სამითა თევზითა, ესრევე სახელ წმიდაჲ მამათ-მთავარი ეპიფა-
ნე შესწავლებს თევზთა მათ და (ა)საღილებს ყოველთა მორწმუნეთა, რომელ არიან

წივნ(ნი) იგი ფსალმუნთანი - ჰურ და მადლ საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა.
5 ხოლო მე მსგავსად ძალისა ჩემისა მცირედნი ესე ასერგასისთა მათგან შენ
მივიძღუენენ. უკუეთუ ჰერ არს განსრულებად, სიწმიდემან შენმან განსრულენ,
მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ. თუ რამე არა ჰერ
იყოს ზემოკსენებულისა მისებრ, დაწვთ, და მე შენდობად მომშადლეთ და კსენე-
ბულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენთა ღირსო მამათ, ამჟნ.

10 j (გვ. 170 (შენ.)

Այլ երբեմն ვի ა დնოუსა երգեր სოცაყალირ გორბեაღჲ და ყუარ აჟან ჰ წაგ რა-
ლაბერ ჰ სიალირჟა: სე რაფ ბრკიგიონგ აჟაყტა აჯიოღაკ ბღესაღ ასაყოაბაყოი
ღსორაღჲ მჩხჲ ვი აჟარაბიღჲს და სოღეღამჲჲ ვღრღესი ვღესამჲს რაჟლაბერ და სსაღ-
მისიღჲ ვადსრღოჟმ: სპრჲ ასესღ ორღიღეს სორიჟაჲ ზღ ჰ ობიღმჟაჲ და კსააჟაჲ და
15 კაჟღიღ ოიღიღ ღღს: სოღჲა ადაღსორიღჲ ოასოღჲ აჟარონ (?) ორღჲ ჰარაჟსაღჲღ
სოცაყარანაღჲს და დჟაჟსიღჲს ადაღსორიღჲღჲს და სარღსოღჲღჲს, ვორ ოაღჲღჲ ჰრასა-
ყესაღ. ღრ ვი და ოაღჲღღ ობღ. სოცა, და ღ ვი ვღესანღ ადა ჰსმასღ ~~რასაღჲ~~ სორა
სოცაღჲღჲს და ღ ვი ორღჲღჲს ჰსორაღჲს ებრღესღ სოღჲა ორღესაღან ჰრ და მარაჟარღჲსაღან,
ორაჲს ოაღჲღჲს სოცაღჲღჲს და ასღჲს: შორ და ოაღჲღჲ რასესაღ ჰ ვღრაჲ ჰ ვარაჟაყტ-
20 ოიღჲსღჲს ორღიღჲს სრღიღჲს და ვადსოღანსღჲს და ვრღერ ვღიღჲს: Այլ ოაღჲღჲ ᰁღჲს ღრ აჟარ-
დაღჲ და ბღღჲს ვრღჲ ᰁღ ᰁრასესაღჲს და სბრკესაღჲს ჰ სორიღჲს ორღიღჲს ვარაჲ ჰარაჟსაღჲღჲ
ᰁბიღჲს და ადასკაჲს ასღრ და მარაჟარღჲსაღჲს:

k (გვ. 175 შენ.)

მიწერილი და ჩისი <მრ> უველ ებისკოპოსისა ანტონისა

25 ჰერ თუ იყა, ანუ არა, ნიშდებითა ამით გონებითა ჩემითა ესეფერებ ვყავ,
და შენდა შევწირე, ღირსო ღმრთისაღ, და ვევეღრეღი სიწმიდესა შენსა, რამთა
განაშორა სიღყუათაგან ჩემთა ეპერანქთაჲ მფერიხაჲ და მომფინო ჩემ ზეღა არღი
ეგე მადლისა შენისაჲ. და განანათლო მნელი გონებისა ჩემისაჲ და ეფეროვან კე-
თიღ შექმენ მე, და მიჰყარ კელი მარჯუნენ ჩემი და ეღმენისაღ მიძღღღჲ მე
30 წინაჲჲ ჩემსა. და განმავღენ მე გრეღნი იგი ძნიაღ სავეღნი, და მიმიძღელუ მე
თესმოფორიონსა მას სამეუფოსა. და გამომიბოხოვე მსაჯულისაგან ჰიღჲკი განთა-
ვისუფლებიხაჲ, რამთა განვეგრე მე ვეღთა მათგან საშინელთა, წმიდაღ ების-
კოპოსო; ღირსად გმოსიღეს ვაკასი ეგე სამღღღელიჲ და სამართლად მოვიღებღეს
ღრთაღი საღმრთოჲ, კელმწიფებად გაქუს მკნეღ, განმათავისუფლე მე მონებ-
35 საგან ცოდვისა!

2 კსრღჲჲჲ სახსღ. 26 შევწირღ. 30 ძნიაღ + ძნიაღ (ზემიღან არის დაწერილი).
1 ძირა შიღჲჲ სწერიღ: = ღაღის ეთარგმნა ჰე სიღებთა ვნისაგან. ღმერთმან სული მისი ღიღებულ
ყავღჲ.

IV,1 მარტვლობა და ვითისი და ტირიჭანისი
1 (გვ. 184 შენ.)

თთუესა შაისა: იმ:

წმიდათა მოწამეთა ორთა ძმათა ქართველთა და ვით
და ტირიჭანისი

5

კსნილი ღვინთა და ზეითთა, უფალი და დადყავისი, სჰნი ზაფიკთა & სჰნი ესე,
კმაჲ: ღ: შქნნი.

სომხითისა სანახებმა ზენი ყოველად შეუნიერნი აღმოსცენდეს - ვარდან და თაგი-
ნე ღირსნი, რომელთა ნაყოფად კეთილად აღმოსცენდეს ღირსნი და უბორონი ყრმანი,
და ვით ტირიჭანის თანა, ნერგნი შეუნიერნი, ყოველად დაუქნობელნი, რომელნიცა მეობ
არინან- მარადის ქრისტეს მიმართ ცხობრებად ჩუენდა!

10

ვითარცა ვარდნი სურნელნი ჰყუოდრთ ღმერთ-შემოსილნო ღელეთა მათ შინა
ეკლესიისათა, და ვით და ტირიჭან, ნეტარნი სიქადულნი ყრმანთა, მორწმუნეთა ზღუ-
დენო, რომელთაცა სძლეთ სოფელსა. ამისთვის საცთურსა უსრულითა გუამითა, რომელ-
ნი აწ წინაშე ღმერთისა იხარებთ, გვთხოვთ ჩუენ დიდი წყალობაჲ!

15

ჰასაკითა მით ჩჩვლითა მადლობით მიითუალენით მძვნკარენი იგი მახვლნი
წმიდანო და ვით და ტირიჭან ქებულნო, და სულნი შესწირენით მსხურებლად ღმერ-
თსა ცოცხლად ზეცისა საკურთხეველსა, მას ევედრენით კსნად ჩუენდა!

ღიდებაჲ: ღ. გუერლი-

ჴ სასწაული საკვრველთა! რამეთუ კურთხმან კმელმან ნეტარისა და ვითისმან, ვი-
თარცა რაჲ ახალნერგმან გამოიღო ნაყოფი და ჰამდეს მისგან ღვირისა მკვდრნი და აღი-
დებდეს ღმერთსა საკვრველთ მიქმედსა, რომლისა მიერ განმუენდეს ბრწყინვალეფ წამებო-
თა მკენნი ესე და გამოჩნდეს მოქმედად ძალთა და სასწაულთა.

20

აწდაჲ ზაფიკთა სტოქარინნი, ზაფიკთა ღიდებაჲ: ღ.

ვითარცა ავლიტა შეწირა მსხურებლად ღმერთსა ძმ თვისი, ეგრეთვე ღირსმან
თაგინე შეწირნა შვილნი თვისნი და ვით და ტირიჭან, ვითარცა რაჲ საკუმეველნი
სურნელნი, და წმიდათა თანა იხარებენ მარადის, და ითხოვენ შენდობასა ქრისტესს
მიერ, რომელნი დღეს საკსენებელსა მათსა ქებით ჰაფიკ-სცემენ.

25

იხითაჲ მოწამეთა შენთა, წარღვიჲ ზაფიკთა. წ: ს: გ:

წმიდათა მოწამეთა ჰსუროდა სასუფეველისათვის და შეურაცხ ყვეს კორცთა გე-
შონი და მოუდრიკენს მახვლსა ქელნი მათნი. დასთხიეს უბრალო სისხლი შათი და
მიიიეეს შენგან გვრგვნი; ცათა შინა იხარებენ და ჩუენდა მეობ არინან.

30

მიწყალე და გალობანი, ზაფიკთა და მოწამეთა. უგალიბლითსაჲ, კმაჲ: ღ,
გუერლი, გალობაჲ უეესწი-

განბრძობილი უგულისჯმითა და მიმნიჭებელი სიბრძნისა შენ მხოლო ხარ ქრის-
ტე. ცნობაჲ ჩემი განბრძნვე, რაჲთა იღმევთქუი ქებაჲ მკნეთა მოწამეთა შენთა

35

6 ტირიჭანისი. 6 და დადყავისი. 8 შეუნიერნი. 10 ტირიჭანისი, შეუნიერნი. 11 ქრისტეს. 13
ტირიჭან. 14 გვამითა. 20 კურთხმან. 21 ღვირისა. 22 განმუენდეს. 25 ძე. 27 ქენს მიერ.

დავითისი და ტირიჭანისი. კეთილთაგან ძირთა აღმოსცენდეს რტონი ყოვლად ნაყოფიერნი, და ზეგარდამოათა ცურითა აღიზარდნეს დავით ტირიჭანის თანა, და ქრისტესა უღალადებდეს. იწოდე ნეტარო დავით სეხნად წინაჲსწარმეტყუელისა, ბრძნისა და მამათ მთავრისა დიდისა, და აღიზარდე ძმითურთ მცნებათა შინა ქრისტესსთა.

5 განძლიერდასაჲ, განაძლიერებთ
წინაჲსწარმეტყუელებჲა იგი დავითისი აღესრულა შენ ზედა სანატრელო თავინე, რამეთუ იხარებდინ შვილთა მათ ზედა სიხარულითა და ქრისტეს შიშით კუმბდი, განძლიერე მოწყალე. ყუავილთა მათ ედემისათა მიემსგავსნეს შვილნი შენნი და განასრულეს ეკლესია ორთა ამათ ქებულთა მტკიცეთა სარწმუნოებითა და აღორძინებულთა ცუარითა ზეგარდამოათა.

10 მესმაჲსაჲ, მესმა უფალა განგებაჲ
დალაცათუ მოეკუთის რომელივე ხმ ყოვლად ნაყოფიერი, გარნა ძირნი მისნი ირწყვიდ ცუარითა საღმრთოათა ზეგარდამოათა, მიცვალებისა შემდგომად მამისა მათისა, კეთილად მორწმუნისა, დავით და ტირიჭან ნეტარნი ეგნეს შეუძრველად ქრისტეს მცნებასა. ზრდიდა სიძიხითა ნეტარი თავინე შვილთა თვისთა ვითარცა კრავთა, რომელნიცა შეწირულ იქმნნეს ქრისტეს მიუფისა საკუერთხად წმიდად.

15 უვალობდითსა, განგუანათლენ ჩუენ
რაჲმს იხილა მტერმან კეთილად აღორძინებაჲ დავით და ტირიჭანისი, აღცყინა მსგავსად ცეცხლისა უგულისკმომე იგი მოშურნეს. ეტყოდა ლიქნით დასა თვისსა უსჯულოჲ იგი დატევებად სჯულისა ქრისტესისა შვილითურთ. ხოლო მკნემან მან არა თავს იღვა სიციბილი მისი. შეზღუდვილ იყვნეს დავით და ტირიჭან დედითურთ ვითარცა ციხე განუპარველი მტერთა ურწმუნოთაგან, რამეთუ შემწედ აქუნდა ქრისტე.

20 ღალადყავისაჲ, მიმიღვევენ სახიერ-
არა კმა იყო ბილწსა მამული იგი სამკვდრებელი ჩჩვლთა ყრმათა წმიდათა, არამედ აჭირვებდა, რაჲთამცა მიაქციანა სჯულსა მას თვისსა ურგებსა და შეურაცხსა. ღირსთა ყრმათა წმიდათა ღალად ყვეს უსჯულოჲსა მის მიშართ: «სამკვდრებელი ჩუენი მკირედ ჟამ წარმაწადი იყავნ შენდა უღმრთოჲ, ხოლო უფალი და ღმერთი იყავნ ნაწილ ჩუენდა». ჰგონებდა მოქცევასა დავითის და ტირიჭანისა სოფლისა საფასითა, ხოლო მათ კადნიერად ჰკრეეს უგულისკმოსა მას: «საუნჯე ჩუენდა და სიმღირედ იყავნ ღმერთი მხოლოჲ».

იბაკოჲ, იყისი ზატოკთა გნატრისი.

თთუესა შინისა : იშ :

წმიდათა მოწამეთა ორთა ძმათა ქართველთა დავით და ტირიჭანისი, რომელნი იყვნეს სომხითით და იწაშნეს ღაღს კურთხეულ-ხარისა, ყრმათა ღმრთის მსა-
35 «განცხადებაჲ სიტყუათა მათ შენთაჲ, ქრისტე, გონიერ ჰყოფს ჩჩვლთა, რაჲთა გიციან შენ ვითარცა დავით და ტირიჭან სიჩჩოებასა შინაჲ. ესრეთ და -

4. ქრისტესთა . 7 ქრისტეს. 9 განასრულნეს. 10 ხე. 15 ქს მკნებასა; შვლთა. 16 ქრისტესი მქუფობსა საკუერთხად. 19 უგულისკმომე იგი მოშურნე. 20 სჯულისა ქსსა შვლითურთ. 21 აქუნდათ.

დადებდეს და იტყვოდ. ეგულებოდა ფარულად წარწყმედა და ვით და ტირიჭანისა უღმრთოთა, რამეთუ შემურდა მათ სჯული მისი უბიწოა, რომელსა მტკიცედ ეგნეს ივინი. და ჰმოგუნოდა მათ ბილწი და აწმინდა ცთუნებასა. იხილა რაჲ უკუღმართობაჲ იგი ძმისა თვისისაჲ ნეტარმან თაგინე ვითარცა რაჲ, ვურიტი მართლურთ, მყის წარემართა ქუეყანად ჩრდილოდ, რაჲთა მათ შინა აღზარდნეს შვილნი თვისნი მცნებათა ზედა ქრისტესსთა, 5

აკურთხევდითსა, საჟმილსა რაჲ:-

არეთა ვაჟანგისათა იწროთა, ფიცხელთა და ღერღვიანთა კეთილად ცხორებოთა მკვდრობდა დედაჲ შვილთა თანა და ქრისტესა ღმერთსა აკურთხევდა მართლის. ეუწყა რაჲ მზაკუარსა მას უბიწოდ ცხორებაჲ იგი ღირსთა ყრმათა და ვით და ტირიჭანისა დედითურთ, აღივსო შურითა და იზრახა ზაკუთ წარწყმედაჲ ნეტართა მათ, ვითარცა იოსებ ისაკისგან წარვილინა ქებრონად, ეგრეთვე წარავლინა დედამან და ვით და ტირიჭან ვაჟგენისა მათთა ცხოვართა თქსთა თანა. 10

ადიდებსა, ქალწულსა მარიამს:-

სადმრთოთა მათ ამბოხსა შინა იცნა დედის-ძმა თვისი და ვით და ნუგეშინის ეცა, რაჲთამცა განერა მათგან. ხოლო მან ამბოხებისა წილ უგშირა ღირსსა მას მახვლითა. მთავარსა მას დვირისასა ესმა ოხრა მალნართა უსჯულოთა მათ ამბოხებისაგან. და ვითარ მოიწინეს მათთა მათ, იხილნეს და ვით და ტირიჭან წამებულხი ქრისტეს ღმერთისათვის. დასა თვისსა ევედრებოდა ღმრთიერად თევდოსი, რაჲთა დააწთვოს თუალთა სისხლისაგან ძისა თვისისა და ვითისა, და რაჟამს დააწთვო, განიკურნა და ღმერთსა აქებდა. 15

ვაშლიავლინე, დ: გუერდი.

უქა ღირსნი ყრმანი, ნეტარნი მოწამენი ქრისტესნი, მტრუმუნეთა მათ თანა მშობელთა თქუენთა შეიხ გუეყჳენით, რომელნი სურვილით ვაქებთ ღუაწლთა თქუენთა და ვადიდებთ კსენებასა თქუენსა. 25

სწი ყოველი. ზატიკთა სამხრად სამოციქულო, სახარებაჲ; მოწიშეთა, რომელიცა გინდეს:-

6 ქსთა. 9 შვლთა. 12 ქებრონიად. 15 დედის-ძმა] მარდის ძმა. 17 დუარისასა. 19 ქს ღმრთს. 23 ქსნი.

ციტატები ბიბლიიდან

დავანი	887 წლ. იოსელიანი	თარგმანი	ქალიშის იოსელიანი	ჭრუჭ-ქარხალის
<p>წიუ ყოიერ აქძმ, აყაყაყა ყაყაყა ღნძ ყამწნაყაყა ყარყაყა-ყოქძიამა ღნიუ;</p>	<p>წიუ ყოიერ აქძმ ყი აყაყაყა ყაყაყა ღნიუ მწიყ¹ ყამწნაყაყა ყარყაყოქძის²;</p>	<p>მათე 3, 14 (III. გვ. 172) მაცადე აწ, რამეთუ ეს³ რე ჯერ არს აღსრულებად ყოველი სიმართლშ.</p>	<p>აცადე აწ, რამეთუ ეს³ რე შუენის ჩუენ და აღსრულ⁴ებად ყოველასა სიმართლშა.</p>	<p>აცადე აწ, რამეთუ ეს³ რე ჯერ არს ჩემ და აღსრულ⁴ებად ყოველი სიმართლე⁵.</p>

მათე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)

<p>ში⁶ ბრკსუჩე კაყს-განს, ირ საყანასანს ღმარქის, ს ღოფის იუ კარხს საყანასანს;</p>	<p>ში⁶ ბრკსუჩე⁷ ჰ⁸ კაყსყანს, ირ საყანასანს ღმარქის, ს ღოფის იუ კარხს საყანასანს;</p>	<p>ნუ გემინინ მათგან⁹ რომელთა მოწყვდნენ კორცნი თქუენნი, ხოლო სულსა ვერ შემძლებელ არიან მოწყუედად.</p>	<p>ნუ გემინინ მათგან, რომელნი იგი მოსწყუედდენ კორცთა თქუენთა, ხოლო სულთა ვერ შემძლებელ იყვნენ მოწყუედად.</p>	<p>ნუ გემინინ მათგან, რომელთა მოწყვდნენ კორცნი თქუენნი⁷, ხოლო სულსა ვერ კელეწიფების მთავად.</p>
--	---	--	--	--

მათე 11, 29 (III. გვ. 172)

<p>ილსაროუე ყისქს¹ ყი წსუ სმ ს ჰონსარ სრყოიუ. ს ყაქიქ რანსყისყოიუ ღბერიუ;</p>	<p>ილწავეთ ჩემგან, რამეთუ შმუდ ვარ და მდაბალ გულითა, ღმპოვით თქუენ განსუენებდა სულთა თქუენთა².</p>	<p>ილსაროუე ყისქს¹ ყი წსუ სმ ს ჰონსარ³ სრყოი⁴. ს ყაქიქ რანსყისყოი⁵ თა და მპოვით განსუენებდა სულთა თქუენთა.</p>	<p>ილწავეთ ჩემგან, რამეთუ შმუდ ვარ და მდაბალ გულითა და მპოვით განსუენებდა სულთა თქუენთა².</p>	<p>ილწავეთ ჩემგან, რამეთუ შმუდ ვარ და მდაბალ გულითა და მპოვით განსუენებდა სულთა თქუენთა².</p>
--	---	--	--	--

მათე 17, 6 (III. გვ. 169)

<p>ჴა ს იორი ჰმ სი-რსიქ... რამა ღლსა-როუე;</p>	<p>ჴა ს იორი¹² სი-რსიქ ღსი იუ რანსყისა რამა ღლსაროუე;</p>	<p>ეგე არს ძმ ჩემი საყუარელი, მამისი ისმინეთ.</p>	<p>ესე არს ძემ ჩემი საყუარელი... ისმინეთ მამისი.</p>	<p>ესე არს ძმ ჩემი საყუარელი¹³ მამისი ისმინეთ.</p>
--	--	---	--	---

მათე 25, 34 (III. გვ. 160)

<p>სესაყე არინსაყე რარ ჰმყო, ძაიოანს-ღესეყე ღყოყაყოქის¹ ყასყოიასოხაღ ძეყ ჰსიყანს² აუქსარჩი;</p>	<p>სესაყე არინსაყე რარ ჰმყო, ძაიოანს-ღესეყე ღყოყაყოიასოხაღ³ ყისაღ⁴ არღაყ-ოქის⁵ ჰსიყანს⁶ აუქსარჩი;</p>	<p>მოვედით კურთხეულნი მამისა ჩემისანო და დაიშკვდრეთ სასუფეველი განმზადებული და საბამითგან სოფლისაათ.</p>	<p>მოვედით კურთხეულნი მამისა ჩემისანო და დაიშკვდრეთ რომელი იგი განმზადებულ არს თქუენთვის სასუფეველი და საბამითგან სოფლისაათ.</p>	<p>მოვედით¹⁴ კურთხეულნი მამისა ჩემისანო და⁵ დაიშკვდრეთ განმზადებულნი თქუენთვის სასუფეველი და საბამითგან სოფლისაათ¹⁵.</p>
---	---	--	--	---

¹ მც ღნიუ მწ. (= ბიბლია სომეხი). იოსელიანი, 1905 წლ. ვენეცია კამოც. ² საყოყაყოქისა მწ. ³ ეს მუხლი მართა ჯრუჭისაშია. ⁴ ბრკსუჩე მწ. ⁵ ყმარქის მწ. ⁶ ღოფის მწ. ⁷ თქუენი - ჯრ-შია. ⁸ სრყოი მწ. ⁹ ანშანს მწ. ¹⁰ მპოვით - მარს. ¹¹ თქუენთა - ჯრ. ¹² იორი + ჰმ მწ. ¹³ საყუარელი + რომელი მე სათნო ვიყავ - ჯრ. ¹⁴ მოვედით - ჯრ. ¹⁵ და ანა. ჯრ. ¹⁶ სოფლისაათა - ჯრ.

დ ე ღ ა ნ ი	887 წლ. ითხთ.	თარგმანი	პადიშის ითხთ.	ჭკუა-ქარხალის
ერასი ¹ ორ ხონ- სარს ² ხეხ ³ ზიგად ⁴ აქ სიგა ⁵ ღ ⁶ არფა ⁷ ოქის ⁸ ხეხ ⁹ ხეხ ¹⁰	o a e n	ლუკა 6, 20 (III. გვ. 148). ხედა რიგენ მამურაღნი ს-სუღი- თა], რამეთუ მათი აღს სასუფეველი ცათაჲ.	ხედა ხართ გღა- ხაჲნი სუღითა, რა- მეთუ თქუენია სა- სუფეველი ღმრთო- საჲ.	ხედა ხართ გღა- ხაჲნი სუღითა, რა- მეთუ თქუენი არს სასუფეველი ღმრთო- საჲ.

მიხედა ¹ ორ ხეხ ² , იორძამ ³ ორს ⁴ არფა ⁵ ოქის ⁶ ხეხ ⁷ ფილ:	მიხედა ორ ხეხ ⁸ , იორძამ ორს ⁹ არ ფაჲნი ¹⁰ ხეხ ¹¹ ფილ:	ლუკა 23, 42 (I, 11. გვ. 130) მომივსენე მე უფალო, ოდეს მ- ხვდე სუფევეთა შე- ნითა.	მომივსენე მე უფალო, რაჟამს მო- ხვდარი სუფევეი- თა მოთ შენითა.	მომივსენე მე, ოდეს მოხვდე სუ- ფევეთა შენითა.
--	--	---	--	--

ორ ღმარ ¹ ხ ღოთ ² კაჲსამან ³ ღმარა- ღმარ ⁴ ორ ღმარ ⁵ , ღორ სე ორს ⁶ , შ ⁷ ბა- რათხეხ ⁸ კაჲს ⁹ ხე- ხ ¹⁰	o e n	იოანე IV, 13 (III. გვ. 153) რამელი სუმიდეს წყლისა ამისგან, კუ- ლად სწყურადეს- ვე, ხოლო რამელ- მან სუას წყლისა მისგან, რამელი მე მივსცე მას, არ- ღარა სწყურადის უკუნისამდე.	რამელი სუმიდეს მავის წყლისაგან, მერამეცა სწყურა- დეს, ხოლო რამელ- მან სუას წყლისა მისგან, რამელი ვსცე მას, არა სწყურადეს უკუ- ნისამდე.	რამელი სუამს წყლისა ამისგან, მერ- ამეცა სწყურადის, ხოლო რამელმან სუას წყლისა მის- გან, რამელი მე მი- ვსცე მას, არღარა სწყურადის უკუ- ნისამდე.
---	-------------	--	--	---

ხე ღეხ ¹ ღოთ ² ღორ სე ორს ³ ღა- ღორ ღორ ⁴ კეს ⁵ ხე- ხ ⁶ ორს ⁷ ღორს ⁸ ღა- ღორს ⁹ ღორს ¹⁰ ხე ღორს ¹¹ ღორს ¹² ხე	o e n	იოანე 4, 14 (III. გვ. 154) და ექმნას წყალი, რამელი მე მივსცე მას, წყარო წყლისა ცხოველისა და უძ- ლილის მას ცხორე- ბად საუკუნოდ.	ხოლო წყალი იგი, რამელი ვსცე მას, ვყოს მას წყარო წყლისა აღმოდ- ნებულისაჲ ცხო- რებასა მას საუკუ- ნესა.	არამელ წყალი იგი, რამელი მე მივსცე მას, ექმნეს მას შინა წყარო წყლის, რამელი ვიდოდის ცხორებად საუკუ- ნოდ.
--	-------------	---	--	--

ორ ორ, საღ ¹ , ბა- რათ ² ხე, ხეხ ³ არა ხე ს არფ ⁴ :	ბრძ ⁵ ორ ბარათ ⁶ ხე, ხეხ ⁷ არა ხე ს არფ ⁸ :	იოანე 7, 37-38 (II. გვ. რამელთა გწყუ- რბო, მოვედინ ჩემდა და სუთ.	მწყურის თუ ვის- მე, მოვედინ ჩემ- და, სუნ.	უკუეთუ ვისმე სწყურადის, ⁹ მოვე- დინ ჩემდა და სუემდინ.
---	---	--	---	---

¹ ორ ხონსარს ხეხს] აფსარფაფი მს. ² სიგა] ღორ. მს. ³ ხეხს] კასოქოჲ მს. ⁴ ორ-
გნა მს. ⁵ ხ ღოთ მს. ⁶ კაჲსამან მს. ⁷ ბარათხეხი ორ ღმარს] მისასგამ ბარათ (187. ბა-
რათხეხი) მს. ⁸ ხს] ორს მს. ⁹ ორს ხეხ მს. ¹⁰ შ ბარათხეხ მს. ¹¹ კაჲს ხე-
ხს] აჲ. ¹² ორს + ხეხ, ხეხი ხეხ მს. ¹³ ღოთ მს. ¹⁴ ღორს მს. ¹⁵ ღორს ხეხს] ორს
ხეხს] ორს მს. ¹⁶ ხ ღოთს ხეხს ხეხს მს. ¹⁷ მწყურადის - ჯრ.

დ ე ლ ა ნ ი	მ 87 წლ. ოთხთავი	თარგმანი	პალიშის ოთხთავი	ქართ. პარსელონი
<p>ორ წასაყაყ იხს, ორყაყს აახს გიგ, გხვრე ქორიქსს სო- რა გსაყყენ ჯიგყ კხსე-რანოქსანს:</p>	<p>ორ წასაყაყ იხს ორ- ყაყს აახს გიგ, გხვრე ქორიქსს სორა გრხსყყენ ჯიგ კხსე-რანოქსანს:</p>	<p>რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, ვითარცა თქუა წიგნმან, მღო- ნარენი მუცლისა მისისაგან დიოდო- ან წყლისა ცხივე- ლისანი.</p>	<p>რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემდამო, ვი- თარცა იგყყ წიგ- ნი, მღონარენი მუ- ცლისა მისისაგან გამოდიოდთან წყა- ტა ცხიველთან.</p>	<p>და რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, ვითარცა თქუა: წიგნმან, მღონარენი მუცლი- სა მისისაგან დი- დოთან წყლისა ცხიველისა.</p>

ო რ ა ნ ე 14, 6. (III. გვ. 172)

<p>ხუ ხმ ჳანსა- <ყარენ & ნუშარ- ყოიქსან & კხანდ:</p>	<p>ხუ ხმ ჳანსა- ყაყრ & ნუშარყო- იქსან & კხანდ.</p>	<p>მე ვარ გზაა და ჰემშარიტეზაა და ცხორებაა.</p>	<p>მე ვარ გზაა და ჰემშარიტეზაა და ცხორებაა.</p>	<p>მე ვარ გზაა და ჰემშარიტეზაა და ცხორებაა.</p>
---	--	---	---	---

ო რ ა ნ ე 14, 12 (I, 12: გვ. 123)

<p>ორ წასაყაყ იხს ყდობნ ყორ ჳა გი- ბნ & სა ყობნყს & მბაშნ & სა ჳან- გსიუს:</p>	<p>(ორ) წასაყაყს (იხს) ყდობნს ყორ ხუ გიობნ & სა ყობნყს & მბა- შნ & სა ჳანს დიუს:</p>	<p>რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, საქმესა რომელსა მე ვიქმ, მანცა ქმნეს და უფროასი ამისსა ყოს.</p>	<p>რომელსა ვჰრწმე- ნე მე, საქმეთა მათ, რომელთა მე ვიქმ, იგიცა იქმ- დეს და უდიდეს- ლა ამათსა იქმოდეს.</p>	<p>რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, საქმესა რომელსა მე ვიქმ, მანცა ქმნეს და უფროასილა ამი- სა⁶ ქმნეს.</p>
--	--	---	--	--

ო რ ა ნ ე 14, 25 (I, 41: გვ. 126)

<p>ხუ & წაჟი ხმ ხესხვიდ & ხა. მბ- ქანსა სასმსა არასყიგ:</p>	<p>ხუ საზანა ხეს- ვიგ & ხა. მბ- ქანსა სასმსა სარასყიგ:</p>	<p>მე და მამაა ჩემი მოვიდეთ და საჯანშ მის თანა დავიდგამ.</p>	<p>და მისა მოვი- დეთ და მის თა- ნა დაჯადგრეთ.</p>	<p>და მოვიდეს მი- ს და მის თანა დაჯადგრეთ.</p>
---	--	--	---	--

დ ე ლ ა ნ ი	თ ა რ გ მ ა ნ ი	ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ი S I I I - 407	გ ა მ ო ც ე მ ა
<p>რომაველთა: ბ, 16-17 (III. გვ. 160)</p>			
<p>ზიგქს საყოიბო⁷ ქსაქ- რიგოყს მეროყ, მქ⁸ ხმდ ორქიქ საყოიბოყ. სქ⁹ ორქიქ¹⁰ და მათანსა- აორე ხმდ¹¹ საყოიბოყ & მათანსაყსიხვ. მქ¹² ყოიქ:</p> <p>ხქ¹³ იჯ ჳე მათაყ, საყ ორქიქ. ხქ¹⁴ ორქიქ</p>	<p>სუღი დმრთისაა ეწამების სუღსა ჩუენ- სა, ვითარმელ შვილნი დმრთისანი ვართ, უჯუ- თუ შვილ - მკვდრცა დმრთისა თანა და მკვ- რთის-მოღვამ ქ¹⁵ თა არა ვართ მონა, არა მედ შვილ, უჯუეთუ</p>	<p>იგივე სუღი ეწა- მების სუღსა მას ჩუ- ენსა, რამეთუ ვართ შვილნი დმრთისანი. უჯუეთუ შვილ, მკვდ- რცა დმრთისა და თა- ნამკვდარ ქარისტესა.</p>	<p>იგივე სუღი ეწა- მების სუღსა ამას ჩუენსა, რამეთუ ვართ შვილნი დმრთ- სანი, ხოლო უჯუეთუ შვილ - მკვდრცა, მკვდ- რდმრთისა თანა და თა- ნამკვდარ ქარისტესა.</p>

¹ ორყაყს & მბ. ² ჯიგყ მბ. ³ ჳანსაყარენ მბ. ⁴ ყდობნ მბ. ⁵ მბაშნ მბ. ⁶ ამისი - ჳრ.
 ⁷ საყოიბოყ ანა. მბ. ⁸ მქ⁸ მბ. ⁹ ხქ⁹ მბ. ¹⁰ & სქ¹⁰ მბ. ¹¹ მათანსაყსიხვ. სქ¹¹ მათანსაყ. მათანსაყ

ფ რ ა ნ ი თ ა რ ა მ ა ნ ი ხ ე რ ე ნ ი 1138-407 მ ა მ რ ა მ ა

მვილ - მკვდრცა ქრისტმს მიერ.

რომელთა 8, 28 (III. გვ. 155)

იქ სიხსნის აღსაყობად...
სამსახურს იხსნა...
ჯიფი სიხსნის ხაზოცხის:

და რომელთა უყურის
ლმერთი, იტყვს... ყო-
ველივე კეთილად წა-
რემართების მათ.

რამეთუ ღმრთის მო-
ყურეთა ყოველივე ვა-
ნე მარტვს კეთილად (1138:
კეთილად წარემართის).

რამეთუ ღმრთის მო-
ყურეთა ყოველივე
განემარტვების კე-
თილად.

რომელთა 8, 35-38-39 (I, 9. გვ. 97).

იქ მარსა და სიხსნის
კარგს მსხსნელად მისი
ქრისტიანობის:

ვინ განმამოხრებს
ჩუენ სიყუარულსა ქრის-
ტმსსა, ჭირმან ანუ იწ-
როვებამან.

ვინ განმამოხრებს
(1138: განმამოხრებს ჩუენ)
სიყუარულსა მას ქრის-
ტმსსა, ჭირმან ანუ იწ-
როვებამან.

ვინ განმამოხრებს
ჩუენ სიყუარულსა
მას ქრისტმსსა, ჭირ-
მან ანუ იწროვებამან.

არცა სიკუდილმან...
შემიძღოს ჩუენ განყუარ-
ებად სიყუარულსა მას
ღმრთისასა.

არცა სიკუდილმან...
შემიძღოს ჩუენ გან-
ყუარებად სიყუარულ-
სა ღმრთისასა.

I კორინთელთა 1, 9 (III. გვ. 150)

ზაღაპარობს და
სიხსნის, იგივე სიხსნის
როგორც ჩაგვიჩვენებინა
ჩრდილ სიხსნის:

სარწმუნო არს ღმერ-
თი, რომლითა ვიწრო-
დენით ჩუენ ზიარებდა
სა მას ძისა მისისასა.

სარწმუნო არს ღმერ-
თი, რომლისა მიერ
იწოდენით ზიარებდა
მას ძისა მისისასა...

სარწმუნო არს
ღმერთი, რომლისა მი-
ერ იმინენით ზიარე-
ბასა მას ძისა მისისასა.

I კორინთელთა 2, 9 (1, 3. გვ. 48).

ვიცნობ იქნებ და
იხსნის იქნებ და სიხსნის
მარტობა იქნებ და
სიხსნის იქნებ და სიხსნის

რომელი თუალმან
არა იხილა და ყურისა
არა ესმა, და გულისა
კაცისასა არა მოუკ-
და, რომელი განუშადა
(ღმერთმან) მოყუარე-
თა თვისთა.

რომელი თუალმან
არა იხილა და ყურისა
არა ესმა და გულისა
კაცისასა არა მოუკ-
და, რომელი განუშა-
და ღმერთმან მოყუა-
რეთა თვისთა.

რომელი თუალმან
არა იხილა, და ყურისა
არა ესმა, და გულისა
კაცისასა არა მოუკ-
და, რომელი განუშა-
და ღმერთმან მო-
ყუარეთა თვისთა.

I კორინთელთა 3, 16 (III. გვ. 156)

იქნებ და სიხსნის
და სიხსნის და სიხსნის
და სიხსნის და სიხსნის
და სიხსნის და სიხსნის

რომლითა ცა საქ-
მითა იყვენენ, სასყი-
დელი მიიღონ (საქ-
მითა მათათაებრ), და
რომელნიმე აღდგომ-
ბა.

რომლისა საქმე
ეგონ, რომელი იგი და-
შენა (1138: აღდგენა)
მან, სასყიდელი მი-
იღონ, რომლისა (რე-

რომლისა იგი საქ-
მე ეგონ, რომელი
აღდგენა, სასყიდელი
მიიღონ, რომლისა
იგი საქმე დაიწუნას,

1 იქნებ მს. 2 სამსახურს... ხაზოცხის [სამსახურსი გიბსაჩიე [ხსი ხაზოცხის. 3 და იხსნის...
მს. 4 სიხსნის... მს. 5 ჩრდილ სიხსნის [სიხსნის... მს. 6 ვიწრო... მს. 7 სიხსნის...
მს. 8 სიხსნის... მს. 9 სიხსნის... მს. 10 სიხსნის... მს. 11 სიხსნის... მს. 12 სიხსნის...

დ ე ლ ა ნ ი თ ა რ გ მ ა ნ ი ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ი 51138-407 გ ა მ ო ც ე შ ა

საესაქა კესეც, ირასუ
რქ რიყ²

სა საშველისასა საჭან-
ჭველად, ესე იგი არს
უკუდავად ცხოვნდენ,
(არამელ) ესრეთ ცხოვნ-
დენ, ვითარცა ცეცხლი-
საგან.

მლისა) იგი საქმშ დაი-
წუეს, იგი იზღვიოს, ხე-
ლა თვთ სიგ: 1138) ცხოვ-
ნდეს (1138: განერეს) და
ეგრე (1138: ეგრშ) ცხოვ-
დებოდის. (1138: განე-
რეს) ვითარცა ცეცხ-
ლისაგან.

იზღვიოს, ხოლო იგი
განერეს ვითარცა
ცეცხლისაგან.

გ ა ლ ა ტ ე ლ თ ა 3, 27-28 (I, 11. გვ. 126)

შიქ სარირ'ოუ რქქი,
იუ' რქქასთიხ, იუ' შამაასი
ს იუ' საყარხ: ირქ' ბ
ჭრისარის სარყრესაროი
აჭრისარის აგხესას ტე

არა არს ჰურიიება ბ
წარმართება, მონება
და აზნაურება. და რა-
მელთა ქრისტშს მიერ
ნათელ გიღებოეს, ქრ-
სტე შეგვიმოსიეს.

რამეთუ რაოდენთა
(რავდენთა-1138) ნათელ
ვილეთ ქრისტშს (ქრის-
ტეს-1138) მიმართ,
ქრისტე შევიმოსით.
არა არს ჰურიიება,
არცა წარმართება, არა
არს მონება, არცა აზ-
ნაურება.

რამეთუ რავდენთა
ქრისტშს მიმართ
ნათელ იღეთ, ქრის-
ტე შეიმოსეთ. არა
არს ურიიება, არცა
წარმართება, არა
არს მონება, არცა
აზნაურება.

გ ა ლ ა ტ ე ლ თ ა 4, 31 (I, 11. გვ. 126)

შქმ ირქქ³ საყარხ
სთის, საყ საყარხის:

არა ვართ შვილნი
მკველისანი, არამედ
აზნაურისანი.

არა ვართ შვილნი
მკველისანი, არამედ
აზნაურისანი.

არა ვართ შვილ-
ნი მკველისანი, არა-
მედ აზნაურისანი.

ე ფ ე ს ე ლ თ ა 5, 15-16 (I, 3. გვ. 22)

ვეკრძალნეთ უკუე ძმა
ნო კეთილად, ვითარძი
რაჲ ვიდოდით, ნუ ვი-
თარცა ორგუნნი, არა-
მედ ვითარცა ბრძენნი
გამოვიფრდიდეთ ჟამ-
თა.

ვეკრძალვებოდეთ
უკუე კეთილად, ვითარ-
ძი ხვდოდით, ნუ ვითარ
უგუნურნი, არამედ ვი-
თარცა ბრძენნი გამო-
იფრდიდით ჟამთა(აზ.
407).

ვეკრძალვებოდეთ
უკუე, ვითარძი გან-
კრძალულად ხვდით,
ნუ ვითარცა უგუნურ-
ნი, არამედ ვითარცა
ბრძენნი გამოიფრდი-
დით ჟამთა.

ე ფ ე ს ე ლ თ ა 5, 23 (III. გვ. 151)

აღიქ სირიქ ტ საყ⁶

თავ ცოლისა არს ქმა-
რი.

ქმარი არს თავ ცო-
ლისა (აზ. 407).

ქმარი არს თავ ცო-
ლისა.

I ტ ი მ ო თ ე 6, 15 (III. გვ. 150)

ხრანსქის ს ძიასუ გა-
რასიორ⁷ შამაასიორ⁸ შა-
გასიორაგ, ს ყტე რქქასუ

ხეტარისა და მხე-
ლოასა ძლიერისა მეუ-
ფისა მეუფეთაასა და
უფლისა უფლებათაასა.

ნეტარმან შან და მხე-
ლომან ძლიერმან მეუ-
ფემან მეუფეთამან და
უფალმან უფლებათამან.

ნეტარმან შან და მხე-
ლომან ძლიერმან მეუ-
ფემან მეუფეთამან და
უფალმან უფლებათამან.

¹ კესეც აზ. მ. ² რიყ მ. ³ ს იუ მ. ⁴ + შიასიორ მ. ⁵ აგხე ირქქ მ. ⁶ საყ ტე აღიქ სირიქ მ. ⁷ რიყ მ. ⁸ შა-

დ ე დ ა ნ ი	თ ა რ გ მ ა ნ ი	ხ ე ლ ნ ა წ . 5 1138 - 407	გ ა მ ო ც ე შ ა
	II ტომოთე 4,6 მე აწ ეხერა შევიწირ- ვი ღ ჟამი მიქცევისა ჩე- მისაჲ მოიწიო.	(I 3 , გვ . 23) რ მე აწ ეხერა შევი- წირვი ღ ჟამი იგი მთ- ქცევისა ჩემისაჲ მოიწიო.	მე აწ ეხერა შევიწირ- ვი ღ ჟამი იგი მიქცე- ვისა ჩემისა მოიწიო.
ს ი მ ბ . დ ე დ ნ ი თ	ქ ა რ თ . თ ა რ გ მ ა ნ ი თ	A N 51 ხ ე ლ ნ . ბ ი ბ ლ ი ი თ	

II შ ტ უ ლ ი 6, 8-9 (III 1, გვ. 154)

სეჩხის წანჲ არჩინაჲს აჲს-
ოგის ქამნსაჲს ძამ ქ ჩერას
ჲო . სოჩრჩხეჲს ღნო ამა ქ
საჲს ქ ყანს , ქამნსჲ ქ ყალ
ღოჲ , ს ქ აჲსაჲ ქ წანსაჲსაჲს .
ს სეჩხის ქამნსაჲს ძამ ქ ღნ-
აჲს ჲო . ს სეჩხის აჲს ანჯარძ
აოაჲს აჲსაჲს ჲოგ :

იყვნენ სიფყუანი შტულისა
ამინი ყოველსა ჳამსა პირსა შერ-
სა სრახვად მისა , და აღდგომ-
სა შენსა და სლვისა შენსა გზა-
სა ზედა ; და იყვნენ ყოველსა
ჳამსა შებმულ კელსა შენსა .
და იყვნენ ესენი შეუძრვე -
ლად წინაშე თუაღთა შენტო .

და იყვნენ სიფყუანი ესე . რა-
მელთა მე განცხვებ შენ დღეს
კულსა შენსა ღ ჳინებთსა შენსა
და ისწავლნე ევე შედღთა მათ
შენთა ღ იფყოლი მაგათ ჳლომა-
სა სახლსა შინა შენსა ღ სლვისა
გზასა შენსა ღ სასუენებელსა .
ზედა შენსა და აღდგომასა შენ-
სა . შეინნე ესე სასწავლად კელ-
სა შენსა ღ იყვნედ ევე შეურ-
ყეველად წინაშე თუაღთა შენტო .

II შ ტ უ ლ ი 32, 4 (III 1, გვ. 150)

საჲსოჲსა ჲაჲსაჲსაჲს ქ
ს ოჯ ყოი ქ სმას ანსტრალისა :

ღმერთი... სარწმუნო ჩემდა,
და არა არს ზაკუვა მის თანა .

ღმერთი სარწმუნო არს და
არა არს სოცრუვე მის თანა .

IV მ ე ფ ე თ ა 5, 16 (III 1, გვ. 162)

ყნსოჲსი ქ ყიქო იყო ყაყთაჲ
სმ სუ² ათაჲსი სოჩრა აჲსაჲს³

ცხოველ არს უფალი , რომ -
ლისა ვღვა მე წინაშე მისა დღეს

ცხოველ არს უფალი , რომლო
სა წინაშე დავდეგ .

ე ს ა ი ა 1, 16-17 (III 1, გვ. 153)

საჲსოჲსაჲსაჲს ქ ჳარხსაჲ
ღნოჲ , ს ოსაოიღე ჲეარხსა ყოი
ბეს

დასცხვით ბოროტისაჲგან
თქუენისა , ისწავეთ საქმელ
კეთილისაჲ .

დასცხვით ბოროტისაჲგან
თქუენთა , ისწავეთ კეთილისა
ქმნაჲ .

ე ს ა ი ა 5, 1 (III 1, გვ. 169)

სეჲსი სეჲს სხრესლოჲს ქამ-
როღნსან⁶ სეღნროს⁷ აჲსარა-
ყოღნსანს :

კენაჲი დავასხ სავენა-
კენა შეყუარებულსა აღვიღ-
სა მტკიცესა რქითა პოხილით

კენაჲი ექმნა შეყუარე -
ხურსა რქისა მიერ აღვიღ-
სა შინა პოხილსა .

ე ს ა ი ა 35, 1 (III 1, გვ. 169)

ოღრას ქრ ანსაჲსაჲს ბა-
რასი ს ქარღნს ქრანსანსოგ

იხარებდნენ უღაზნოჲსა ხე
თი ღ დღებდა ღიბინისაჲ

იხარებდ უღაზნო ჲყუარო-
ელი და იმუენდნენ უღაზნოჲ

¹ ს სეჩხის აჲსოჲსაჲს აჲსოჲსი ჲოი სე აჲსოჲსიჲს ჲეჲ აჲსოჲსი ქ ყიქი ჲომ ს ქამნსა ჲომ ს სეჩხის
ფოღნსა ჲაჲს ოჲოღნ ჲოგ . ს სოხოსიჲს სოჲოჲ , ს სეჲს ქ ყანს , ს ქ აჲსაჲ ქ წანსაჲსაჲს . ს სეჩხის ს
ქამნსაჲს : ს სეჩხის Პოჲსა ს ჳანს ქ ჳინს ჲომ . ს სეჩხის სეჲსაჲს Პოჲსაჲს აჲსაჲს Პოგ :
ქ ა რ თ . ღ ს ი მ ბ . დ ე დ ნ ი თ . უ რ ა მ ო გ რ თ ი ბ ი

სიძველეთა	ქართ. აღნიშვნა	A - № 51 ხელნაწერი
ივანე სმ ² . და ბაგდადის ორ- აქს ² ჯიჯანი:	მთევს მათ, და ყუთვლიან ვითარცა შროშანნი.	და ყუთვლიან ვითარცა შრო- შანნი.
ესაია 43, 19-21 (III, გვ. 165)	და აღმოუცენო ზედა მთა- თა წყალი, და ბორცუთა ზე- და დიდიანი მდინარენი. ჭ- ვასუა ნათესავსა, რომელ მე გუ- მივიჩინე, და კრებულსა, რომ- ელ ვყავ მე ჩემდა სამკვლარე- ბელად.	რ ⁶ მივეც შირის უდაბნო- სა წყალი და მდინარენი მთ- არის ურწყურებსა სუმად ნათე- სავსა ჩემისა რჩეულისა. ურ- სა ჩემისა, რომელი ვიღებე სათნოებათა ჩემთა, მიუთხრო- ბლით.
ესაია 44, 8 (III, გვ. 155)	მე ვსცე წყალი წყურიელ- თა და რომელნი ვლენან ურ- წყურსა.	რ ⁶ მე მივსცე წყალი წყუ- რილსა შინა მავალთა შირის ურწყურისა.
ესაია 54, 14 (I II, გვ. 129)	ესაია	განეყენე უსამართლოსკენ და არა შეგეშინოს, და ძნე- ლად არა მიგეახლოს შენ.
ესაია 62, 2 (I II, გვ. 127)	ესაია	და ვიწოდის შენ სახელი შენი ახალი, რომელი უფალ- მან სახელ-სღვას მას.

სიძველეთა	ქართ. აღნიშვნა	A № 38 ხელნაწერი
1. სერანტალ ქ აყრ, ორ ორ გნაგ ხ სორნორეა. ამწარუფაგ ხ გნანაყარჩი მხელაორაგ ზა ოვ სყაგ, და კაზნაუ მანგჩეგ სს ოვ სოყარ:	ნეცარ არს კაცი, რომელი არა მივიღა ზრახვათა უღმრ- თითასა, და გზანა ცოდვილ- თასა არა დაღვა, და საქლო- მელსა ურჩულოთასა არაა დაჯდა.	1. ნეცარ არს კაცი, რომელი არა მივიღა ზრახვათა უღმრთო- თასა, და გზანა ცოდვილთასა არა დაღვა. 2. საქლომელსა ურჩულო- თასა არა დაჯდა.

კაგხ. ² აყარა ოვ: BB. ⁴ რაჯარბეღე BB. ⁵ და ოვ: BB. ⁶ [კაზნაუ] კაზნაუ BB. ⁷ [სორნორეა] ოვ: BB.
¹ და ფარგხ [სერანტალის ივანე სმ²] გნანაგქ. ანაყარ: BB. ² [ორ] BB. ³ და რგნეოყეგ
... [ქაზნაუ] გნ სოყარ და კაზნაუ, და გნ სორნორეა ანაყარ: სორნორეას გნაგ
[ორ] ოვ: BB. ⁴ და ოვ: BB. ⁵ და ოვ: BB. ⁶ [სორნორეა] ოვ: BB. ⁷ [სორნორეა] ოვ: BB.

სომხ. დედანი | ქართ. თარგმანთ | A - არს. ხელნაწერი

2. არამელ ერესა კრეს: აღ
ბს კამე სორა, ს კარქსა სო-
რას ჰორინესეი სსა ქ კოლქ ს
გჩქერქ:

3. ხეჩეგ² სსა ირყაქა შარღ³,
იო კრესეაქ ს ქ გნაგე. ჰორე:
იო დყყოღ ქო ყაგქ ს ქა-
შანასქი ქოროშ⁴, კრეს⁵ სსა
რას შქ ბრახესეი. ს დამსსაქს
დრო ხსჯ არყაგქ კაჭიღესეი
სსა:

4. იჯ საყაქა სამყარქუჲ,
ს იჯ საყაქა. საჯ ქორ⁶ დქიქ⁷
იო⁸ ჩოთ⁹ ს ქვერყა ზრესაგ ზე-
კრი:

5. ჳასსი საყა ქსკ¹⁰ იჯ კარქ-
გბს სამყარქუჲ ს დყარასყა
სქ¹¹, ს იჯ შეღასორე ს ქორ-
ჩორესა არყაროგ:

6. ჳასგქ დანხარქე კქე დან
სსაყარისა არყაქოგ. დანსა-
ყარ¹² დ სამყარქუჲს კორეგენ:

არამელ შჭულსა უფლისასა
არს ნებაჲ მისი, შჭულსა მის-
სა ზრახავნ იგი დღე და და-
მე.

იყოს იგი ვითარცა ხმ¹³ და-
ნერგული თანა წასადინელსა
წყალთასა, რომელმან გამო-
სცეს ხალი მისი ჟამსა თეს-
სა და ფურცელი მისი არაჲ
დასცკვეს, ყოველივე რაჲცა
ყოს და წარემართენ მას.

არა ესრე უღმრთონი ჭ
არცა ევრე, არამელ ვითარ-
ცა მტოერი, რომელ აგავის
ქარმან შირისავან ქუეყანო-
სა.

ამისთვის არა აღდგენ
უღმრთონი სამჯელსა, არცა
ცოდვილნი ზრახვასა მარ-
თალთასა.

რამეთუ უწყის უფალმა-
ნი გზაჲ მართალთაჲ და
გზაჲ უღმრთოთაჲ წარწყმდეს.

გ. არამელ რწულსა უფლი-
სასა არს ნებაჲ მისი, რწულ-
სა მი(ს)სა ზრახავნ იგი დღე
და დამე.

დ. იყოს იგი ვითარცა ხე
დანერგული თანა წარსადი-
ნელსა წყალთასა.

ე. რომელმან გამოსცეს ხი-
ლი თესი ჟამსა თესსა და ფურ-
ცელი მისი არა დასცკვეს.

ვ. ყოველივე რაჲცა ყოს
და წარემართენ მას.

ზ. არა ესრე უღმრთონი
და არა ევრე.

შ. არამელ ვითარცა მტოე-
რი, რომელ აგავის ქარმან
შირისავან ქუეყანისა.

თ. ამისთვის არა აღდგენ
უღმრთონი სარტელსა, არცა
ცოდვილნი ზრახვასა მარ-
თალთასა.

ი. რამეთუ უწყის უფალ-
მან გზაჲ მართალთაჲ და
გზაჲ [უღმრთოთაჲ] წარწყმდეს.

დ (III 1, გვ. 159)

*2 (I, 10 გვ. 121)

ხ კაროღაქ ქიოს კოსარ ქსა¹⁴
დაყ აროაროქსანს, ს სეღოქს-
ზე¹⁵ ქსა ამოირო არარბი:

9. ხაღაღოქსანამე კასამ¹⁶
ს ქ სოქს სსაქსეი¹⁷ ს დარქსაყ:

10 2 ქ გოი კქე ქიყს სასან-
ძის კოსოქი¹⁸ დ¹⁹ რსაქსეოგერ
ქია:

ხალილსა ჩემსა ესმა ჩე-
მი ღმერთსა სიმართლისა
ჩემისასა.

მშვიდობითა შით ამით სა-
სოკებთა დავწევ, დავიძინე
და განვიღვძე

რამეთუ შენ (ღო) მხე-
ლომან სასოკებთ დამა-
მეკვდრე მე.

ა. ხალილსა ჩემსა ესმა ჩე-
მი ღმერთსა სიმართლისა ჩე-
მისასა...

ბ. მშვიდობითა მას ზელა
დავწევ, დავიძინე, რამეთუ
შენ უფალმან მხლომან
სასოკებთ დამამეკვდრე მე.

* შეხედება, რომლებიც ეპიფანეს თხზულებს გარეთ გვეხედება. ჰეთი ნიშნით წარმოვადგინეთ.
ქ ჩქებრ მს. * ს ხეჩეგ მს. * შარა მს. * ყაგქ ს ქაშანასქი ქოროშ] ს ქაშანო ყაგქ მს. * კრ-
ეს მს. * ირყაქ მს. * ჩოქ დქიქ. * იქ ქ მს. * ჩოქ მს. * ქსკ ანს. მს. * ხ დყარასყას მს.

ს. ი. მ. ბ. დ. ე. ღ. ა. ნ. ი.	ქ. ა. რ. თ. ა. რ. გ. მ. ა. ნ. ი.	A - M: 38 - ხ. ე. ღ. ა. ნ. ი.
<p>2. წასიხვ ჩინო იღისი იქი ყტირ და ხ მით ათი დაიღაჟანს ჩი:</p> <p>3. წასიხვ ხ მათს აიღა- რიხ ჩინო...</p> <p>4. ... ღი ათადადაჟი რიხი ხ მათს ჩინო:</p> <p>5. ღი ათადადაჟი აიღა- რასი ხეღე ჯანოქმანს ყი- ხანს¹ ყღეღ: იხ ბღ რიე აქს სსაიოღაბნ ხს, ირ² კამიხ ღანსარქნოქრის:</p> <p>6. სე იღ რსასის ითი ვსე ჯიარღ (მი ანსარქნე რსასის ვსნ ათაღი აჯაყ ღი):</p> <p>7. ს. ყინეხ ღამნსხსანს³, ირ ღიბნ (ღანსარქნოქრის, კი- რიუანსხ ღამნსხსანს იღ ხანსიხს ითი): ღიარ აიქნ- არნე და ვსნგაღიო⁴ აქიღ ათსნ(ა რიე იქი):</p> <p>8. ს. იღ სე ღიარ რაღიღ ირ მიოქრის (ღიარ⁵ მიოქი ხ ითი ღი. ხრქი აყაღი ხ ითაღარ ათიარ ღი ხრქიღიღ ღი):</p>	<p>მ (III 1, გვ. 160-163)</p> <p>სიღყუთითა ჩემთაღ იმბი- ნე უფაღო და გუღის-ხმა ყავ ღაღადებღა ჩემი.</p> <p>მომხედენ კმასა ღოცვისა ჩემისანსა...</p> <p>ი ა ბ</p> <p>შენ უფაღი არა ეგრე ხარ, ვითარმცა გინდა ურჩუღოვე- ბღა.</p> <p>არა დაიმკვღრინ შენ წინა- შე უკეთურთა, არცა დაღვენ უმჯუღიონი წინაშე თუაღთა შენთა.</p> <p>მიოქუღენ შენ ყოვეღნი, რა მეღნი აქმან უმჯუღოვებანსა. წარწყმიღენ რიმეღნი იღყან სიღრუვესა. კაცი მისისხლ ღ მზაკუვეარი სბავს უფაღსა.</p> <p>ხიღო მე მრავღითა მოწყა- ღებღითა შენითა შევიღე სახ- ღსა შენსა, თავყუანის ვსეე ღაძარსა წმიღასა შენსა ში- შითა შენითა.</p>	<p>ა. სიღყუთითა ჩემთა იმბინე უფაღო და გუღის-ხმა ყავ ღა- ღადებღა ჩემი.</p> <p>ბ. მომხედენ კმასა ღოცვა- სან ჩემისანსა</p> <p>გ. ვანთაღ შეგესემინ კმი ხა ჩემისაღ.</p> <p>ღ. ვანთაღ წარკღვე შენ- ღა და გიჩუენსო შენ.</p> <p>ყ. რამეთუ შენ ღმერთი არა ეგრე ხარ, ვითარმცა გინ- და ურჩუღოვებღა.</p> <p>კ. არა დაიმკვღრინ შენ თა- ნა უკეთურთა, არცა დაღვენ ურჩუღიონი წინაშე თუაღთა შენთა.</p> <p>ღ. მიოქუღენ შენ ყოვეღნი მოქმეღნი ურჩუღოვებისანი.</p> <p>მ. წარწყმიღენ ყოვეღნი, რა მეღნი იღყან სიღრუვესა.</p> <p>თ. კაცი მისისხლუ და მზაკუ- ვარი [სმ] [გს] უფაღსა.</p> <p>ი. ხიღო მე მრავღითა მოწყა- ღებღითა შენითა შევიღე სახლსა შენსა.</p> <p>თა. თავყუანის ვსეე ღაძარსა წმიღასა შენსა შიშითა შენითა.</p>
<p>2. შქი მი სიოქოქრისამღ ღიღ ჯანოქმანსხრ ღი, და მი წარყოქრისამღ ღიღ ხრარხრ ღი):</p>	<p>შ (III 1, გვ. 164-168).</p> <p>უფაღო, ნე გუღის-წყარმი თა შენითა მამხიღე მე, ნე- ცა რისხვითა შენითა მსწავ- ღი მე.</p>	<p>ა. უფაღო, ნე გუღის წყარ- მითა შენითა მამხიღე მე, ნე- ცა რისხვითა შენითა მსწავ- ღი მე.</p>

¹ ს. ა. ბ. ² ხ. ხეღოქრისი ბ. ³ ათი ბ. ⁴ სწგხეიოღ ბ. ⁵ ვარქიოღ ბ. ⁶ ითიოღ ღიღ ბ. ⁷ ყღეღ.

¹ ითსანს [] ხსნე ბ. ² ათს ა. ბ. ხს, ირ [] ათიოღ ბ. ³ ღამნსხსანს [] ღაქიოქი. ⁴ სსნგაღი
 ბ.

ს. ი. მ. ბ. დ. ე. დ. ა. ნ. ი.	ქ. ა. რ. თ. ა. რ. გ. მ. ა. ნ. ი.	A - M 38 ს. ე. ლ. ნ. ა. წ.
<p>3. ილიორმანს ხნა ყირ ვი რი- ანაო ხნა¹. რძეკან ვი რი². ვი ქათილესანს ისკიხე ხნა:</p>	<p>მიწყალე მე უფალო, რამეთუ უძლურ ვარ მე. განმკურნე მე უფალო, რამეთუ შემოდ(რ)წუნ- ღეს ძუალნი ჩემნი.</p>	<p>ბ. მიწყალე მე უფალო, რამე- თუ უძლურ ვარ. მიღხინე მე უფალო, რამეთუ შემოდ(რ)წუნ - ღეს ძუალნი ჩემნი.</p>
<p>4. ხე რიყი? ხნა კიჲ ქათილ- ესანს, კ ვი რი³ მხიზეს ქსრე:</p>	<p>და სული ჩემი შედ(რ)წუნდა ფრიად. და შენ უფალო ვიდ- რემდის?</p>	<p>გ. სული ჩემი შედ(რ)წუნდა ფრიად. და შენ უფალო ვიდრე მდის?</p>
<p>5. წარაძ ყირ კ ვი რი⁴ ვი ხნა. კ⁵ კესი⁶ ვი რი ილიორმანსა ქოქ⁷:</p>	<p>მიიქეც უფალო, ავსენ სუ- ლი ჩემი, მაცხოვრე მე წყალი- ბითა შენითა.</p>	<p>დ. მიიქეც უფალო, ავსენ სუ- ლი ჩემი, მაცხოვრე მე წყალი- ბითა შენითა.</p>
<p>6. იღ⁸ იღ⁹ ხნა ი მარია ქი- რეს ვესეს, კამა ი რი¹⁰ ქათი- ლილესანს მანხეს:</p>	<p>არა არს ვინ სიკუდილსა შინა მოგიკვნიოს შენ, ანუ ჭოჭოხეთს შინა ვინ აგიაროს შენ.</p>	<p>ე. რამეთუ არა არს ვინ სი- კუდილსა შინა მოგიკვნიოს შენ, ანუ ჭოჭოხეთს შინა. ვინ აღგიაროს შენ.</p>
<p>7. წამარაყეს ხნა ი რი¹¹ ქათილესანს (ქათილ, ილიორმანს ვირე ილიორმანს ხნა. კ არაყა- თილესანს ქათილესანს ვი ქათილესანს):</p>	<p>დავმუერი მე სულთქმითა ჩემითა, დავბანე მარადლე ცხე- ლანი ჩემი ცრემლითა ჩემი- თა სარეცელი ჩემი დავაღ- ვვი.</p>	<p>ვ. დავმუერი მე სულთქმი- თა ჩემითა, დავბანე მე მარა- ღის ღამე ცხელარა ჩემი. ზ. და სარეცელი ჩემი დავაღ- ვვი ცრემლითა ჩემითა.</p>
<p>8. ილიორმანს ი სარეცელი- ქათილესანს ხნა. მარეცელი ხნა ქათილესანს მანხესანს ქათილესანს ქათილესანს:</p>	<p>განმირიხნა მე ვულის წყრი- ლითა თუალი ჩემი. განვყდი მე ყოველთა ზედა მტერთა ჩემთა.</p>	<p>შ. განმირიხნა მე ვულის - წყრითა თუალი ჩემი. გან- ვყდი მე ყოველთა ზედა მტერ- თა ჩემთა.</p>
<p>9. ი რი¹² კესი¹³ ქათილესანს მანხესანს ირე ვი რი¹⁴ კესი¹⁵ სარეცელი. ქათილესანს):</p>	<p>განმემორენით ჩემგან ყო- ველი მთქმეღნი ურჩულა- ვებისანი.</p>	<p>თ. განმემორენით ჩემგან ყოველი მთქმეღნი უ(ს)ჯულა- ე]ბისანი.</p>
<p>10. მ¹⁶ ილიორმანს ყირ მარია (ქ ქათილესანს (... კ ვი რი¹⁷ ვი რი¹⁸ მანხესანს ხნა).</p>	<p>რამეთუ ესმა უფალსა კმა ფრილინსა ჩემისა და უფალ- მან ვედრება ჩემი შეიწირა.</p>	<p>ი. რამეთუ ესმა უფალსა კმა ფრილინსა ჩემისა და ისმინა უფალმან კმა ლოც- ვისა ჩემისა.</p>
<p>11. ხე¹⁹ მანჯესანს კ ვი რი²⁰ ქათილესანს მანხესანს ქათილესანს ქათილესანს (ქათილესანს ქათილესანს ქათილესანს):</p>	<p>პრესხუენოდენ და კლემოდენ ყოველთა მტერთა ჩემთა, მართლ უჯუნ, იქვენ, პრესხუ- ენოდენ ფრიად და მსთუად შეძრწუნდენ.</p>	<p>ი. რამეთუ ესმა უფალსა კმა ფრილინსა ჩემისა და ისმინა უფალმან კმა ლოც- ვისა ჩემისა. თ. რამეთუ ესმა უფალსანს - ქათილესანს (ქათილესანს ქათილესანს ქათილესანს): ი. რამეთუ ესმა უფალსანს - ქათილესანს (ქათილესანს ქათილესანს ქათილესანს): ი. რამეთუ ესმა უფალსანს - ქათილესანს (ქათილესანს ქათილესანს ქათილესანს):</p>

¹ ხნა ხნა. ² ვი რი² ვი რი². ³ ვი რი³. ⁴ კ ვი რი⁴. ⁵ კ ვი რი⁵. ⁶ კ ვი რი⁶. ⁷ კ ვი რი⁷. ⁸ კ ვი რი⁸. ⁹ კ ვი რი⁹. ¹⁰ კ ვი რი¹⁰. ¹¹ კ ვი რი¹¹. ¹² კ ვი რი¹². ¹³ კ ვი რი¹³. ¹⁴ კ ვი რი¹⁴. ¹⁵ კ ვი რი¹⁵. ¹⁶ კ ვი რი¹⁶. ¹⁷ კ ვი რი¹⁷. ¹⁸ კ ვი რი¹⁸. ¹⁹ კ ვი რი¹⁹. ²⁰ კ ვი რი²⁰.

სომხ. დედანი ქართ. თარგმანი A-N:38 ხელნაწ.

ლმ (III 1, გვ. 153).

15 Խոփորես ի շարէ և արս զբարի:	მოიქვე ბოროტისაგან, ქმენ კეთილი.	იღ. მოიქვე ბოროტისაგან, ქმენ კეთილი.
--------------------------------------	-------------------------------------	---

ლმ (III 1, გვ. 156

23. Ի փեսանէ ուղղիս գնացք ասն և զճանապարհս (Նորս նա կամի յոյժ):	უფალი არს წარმართე- ბი სღვთა და გზათა მათ- თა, და იგიინი խնებვენ ფრიად Յձ	კვ. უფლისა მიერ სღვაჲ კაცისაჲ წარემართოს ღ გზაჲ შისი ენებოს მას ფრიად.
---	--	--

* 2 (I 3, გვ. 50).

Որպէս փափագ Էղջերու չարէբու իւրց, այնպէս փա- փագն անձինք մեր՝ առ չէզ Աստուած մեր:	ვითარცა სურინ ირემსა წყაროთა მიმართ წყალთა- სა, ეგრე სურინ სულსა ჩუ- ენსა შენდამი ღმერთთა ჩუ- ენო.	ა. ვითარცა სურინ ირემსა წყაროთა მიმართ წყალთასა, ეგრეთ სურინ სულსა ჩემ- სა შენდამი ღმერთთა.
--	--	--

მბ

* 26 (I 10, გვ. 122).

Արի փէր, ասգնես մեզ և փրկես զմեզ. վասն անուանի քո:	აღდეგ ღმერთთ, შემეწი- ენ ჩუენ და მიკსნენ ჩუენ სახელისა შენისათჳს.	ღ. აღდეგ ღმერთთ, შე- მეწიენ ჩუენ და მიკსნენ ჩუენ სახელისა შენისათჳს.
--	---	--

მღ. (III 1, გვ. 168-175).

1. Բղխեսցէ սիրս իմ զբան բարի, [և] ասացից զգործս իմ թագաւորի:	აღმთქუნ გულმან ჩემ- მან სიღყუაჲ კეთილი და უთხრნე მე საქმენი ჩემნი მეუფესა.	ა. აღმთქუნ გულმან ჩემ- მან სიღყუაჲ კეთილი და უთ- ხრნე მე საქმენი ჩემნი მე- უფესა.
--	---	--

2. Լեզու իմ որպէս գրիչ երագագիր Դպրի:	ენაჲ ჩემი ვითარცა სა- წერელი მწიგნობრისა კელიჯ- ნისაჲ.	ბ. ენაჲ ჩემი ვითარცა სა- წერელი მწიგნობრისა კელიჯ- ნისაჲ.
--	--	---

3. Գեղեցիկն՝ զմեծ՝ Կոսთ- նեղձ շտն զասենյան որդիս մարգկ(ան): Սփռեսան շնորհք ի շքեանց քոց. վասն որոյ սարհեսաց (զքեզ) Աստուած յաւիթեան:	შუენიერ არს იგი ხილვად უფროჲს ყოველთა ძეთა კაცთაჲსა, განეფინა მადლი ბავეთაგან. შენთა, ამისთვის გაკურთხოს შენ ღმერთმან უკუნისამდე.	გ. შუენიერ არს იგი ხილ- ვად უფროჲს ყოველთა ძე- თა კაცთასა.
---	--	--

4. Աსտուած զսուր ընդ մէջ	შეიბ, მახვლი წელთა შენ	ღ. განუფინა მადლი ბავე- თაგან შენთა, ამისთვის გა- კურთხოს შენ ღმერთმან უკუ- ნისამდე
--------------------------	------------------------	--

4. Աსտուած զսուր ընդ մէջ	შეიბ, მახვლი წელთა შენ	გ. შეიბ მახვლი შენი წელ-
--------------------------	------------------------	--------------------------

1 փափագ անն իմ ՅՍ. 2 մեր ան. ՅՍ. 3 անուան ՅՍ. 4 զբան բարի] զպարգաստ քո բարի ՅՍ. 5 արագագիր ՅՍ. 6 գեղեցիկ ՅՍ. 7 զմեծ ան. ՅՍ. 8 որոյ] այնորիկ.

09209960

ლექსიკონისათვის

ლექსიკონი მოკლეთ იგი ირი ნაწილისაგან შედგება: ქართულ-სომხურისა და სომხურ-ქართულისაგან. შედანილია ამ ნაწილებში უმოაკრესად იშვიათი ხმარებისა და სპეციფიკური მნიშვნელობის სიტყვები, ერთი მხრით, და ეტიმოლოგიურად ახლობელი სიტყვები, მეორე მხრით.

ლექსიკონი საერთოა. მის ნაწილებში ლექსიკურა მხარე განხილულია ვაწყობილი ირა ცალ-ცალკე - ჯერ, ქართულიდან სომხურად ნათარგმნი ტექსტისათვის და, მერმე სომხურიდან ქართულად ნათარგმნი ტექსტისათვის; არამედ თვითურად ნაწილებში წარმოდგენილია ის ლექსიკა, რომელიც ბაღდად გვხვდება ერთი მხარის საქარისპიროდ ერთგანაც და მეორეგანაც.

ლექსიკონში

ა. სომხურიდან ნათარგმნი აგიოგრაფიული ძეგლების ლექსიკონს თან ახლავს მოწმობანი (იშვიათად) და მითითებანი ტექსტზე, სადაც ასეთი სიტყვები იხმარება, სომხურ-ქართულ ნაწილში, ხოლო ქართულიდან ნათარგმნი თხზულების ლექსიკონს მიწმობა-მითითებანი ქართულ-სომხურ ნაწილში მოეპოვება.

ბ. სომხურიდან ნათარგმნი სხვა ძეგლების სიტყვებისათვის ნიშნულები სათანადო ქართული შესატყვისები დაუმოწმებლად და მიუთითებლად აღგლისა. ასეთი სიტყვები ვარსკვლავით (*) ვაქვს აღნიშნული.

გ. როცა რომელიმე სიტყვისათვის ერთნაირი შესატყვისი მოიპოვება აღნიშნული დარგების თარგმანებში, მაშინ მათ წინ, გამორჩევის მიზნით, წარეს (°) ვსხამთ.

I. ქართულ-სომხური

აღმაშვიტ-ი : ვითარცა აღმაშვიტის ანგარიშის-
რეხა;

აღვდილი * ფხვი. 136, 15-22-28; 144, 1-3.
ქაჯი. ლიკა;

* ადგილი საშველისა აფხაზის რაიონის
* ადგილი შვიცივე ამოქმედის;

აღრე : ქაღალაღრე. ქაღრე, ქაღრე;

აღრე-აღრე ქაღალაღრე;

აჯანაჯ-ი აჯანაჯ.

აჯან-ი აჯან.

აზნაურ-ი აჯან

გუნდი აზნაურთაა ნ. გუნდი.

აზნაურ-ობა აჯანობის. აჯანობა;

აზრაპეტ-ი აჯანაჯა

აღ-ი აჯანაჯ.

აშბა აჯანაჯა;

აშაღ ქვევა ნ. ქვევა.

აშაღ-შახური ნ. შახური.

აშაღ და აშაღ ნ. აშაღ.

აშბორ-ი : აშბორის ყოველი აშბორის;

აშბორ-ი აშბორ;

აშბორ-ი, აშბორ-ი აშბორ;

აშბორ-ობა აშბორის;

აშბორ-ობა აშბორის;

აშბორ-ობის აშბორისა.

აშბორ-ობისა აშბორისა ქვევა ნ. ქვევა.

აშბორ-ობის აშბორისა;

აშბორ-ობა აშბორისა;

აშბორ-ობა აშბორისა;

აშბორ-ობა აშბორისა;

აშბორ-ობის აშბორისა ' აშბორ-ობისა

სა... აშბორისა კაცთა ზედა აშბორისა

1) აშბორის... აშბორისა ქვევა აშბორისა
139, 17.

აშბორ-ობის აშბორისა ' აშბორ-ობისა

შინა აშბორისა აშბორისა... აშბორისა

აშბორისა აშბორისა აშბორისა 139, 1.

აშბორ-ობის, აშბორ-ობის აშბორისა;

აშბორ-ობის-ობის აშბორისა;

აშბორ-ობის-ობის აშბორისა, აშბორისა. ' აშბორისა
' აშბორისა. ' აშბორისა;

აშბორ-ობის : -- აშბორის : აშბორისა აშბორისა
აშბორისა აშბორისა აშბორისა 143, 27

* აშბორ-ობის (აშბორის) აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა აშბორისა;

აშბორ-ობის აშბორისა;

აშბორ-ობის აშბორისა, აშბორისა. (აშბორისა-
აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა.

აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა.
აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა. აშბორისა.

აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა
აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა

აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა
აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა

* აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა
აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა

აშბორისა აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა, აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა. აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა აშბორისა... აშბორისა

136, 12-14.

აშბორისა აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა, აშბორისა აშბორისა. აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა (აშბორისა).

აშბორისა აშბორისა, აშბორისა აშბორისა.

აშბორისა აშბორისა. აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა;

აშბორისა აშბორისა ' აშბორისა აშბორისა

აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა

აშბორისა აშბორისა აშბორისა აშბორისა

აშბორისა აშბორისა;

განპება ყაყაოხელ:

განრინება ღებოღასხელ განმარინეს მე
შსახურებისგან კერძთადაც ღებოღას
ღესა ქაყაუხელეი ვერსან 147,6.

განრინებულ-ი საყრხელ:
განსაზღვრა : — კანონის საზამსარკო-
პისა.

განსაყოფელი : — გზათაჲ სიფხ მანსაყარ-
აჲ.

განსთქომა ყაყაოხელ კლდენი განსთქე-
ბოდეს ქლდე ყაყაოხელს 139,22.

განფენა აძინელ განკვინე ქუეყანაჲ წი-
ნაჲჲ ჩემსა 141,9 აძინესი ღებოღას
სადაჲჲ ჯმ.

განყოფა ქაქხელ * რამდნელ:
განცხრომა დოარნანსელ:

განძვრება დაყრახელ:
განწესება კარხელ. სადასოხელ:
განწესებულ-ი * კარხელ.

განწვალება რამდნელ განწვალება ვამ-
თაჲ რამდნელს ძამოღ 135,18; გან-
წვალებაჲ წყალთაჲ რამდნელს ჳორეს
135, 24.

განწყობა კადმელ:
გარდამოღინება რახელ.

გარდამოღინებულ-ი კაპოლსაჲ.
გარდამოსლვა ქლსხელ ქლსან.

კეყოლა ვათ გარდამოსლვისა მისისათეს
სახელ ვსოხა ღესან ქლსან სირს

გარდამოსრულ-ი ქლსელ გარდამოსრული ზე-
ციოთ ქლსელ ქერქსიჲ 144,16.

გირდამოღება ქლოღასხელ:
გარდამოღობა ქლსხელ ჳინსარხელ გარდ-

მოვლა ფარულად ქლსელ ანსერსიჲ 196,25.
(191,34); ღებოღასი გარდამოვლა ზეციოთ სს-
ყოლად ჳინსარხესაჲ ქერქსიჲ 143,16.

გარდაპება ყაყაოხელ გარდავინე სამოსელი
ჩემი ყაყაოხესი ღანსარხეს ჯმ 144,22.
შტრ. განბება.

გებული : გებულიდ კარგალირხელ ვსე

ყოველი ვპოვე გებულად ვაჲ ღესა
ამხსანს კარგალირხელ 144,1.

გეშენია ვსინსანს:

გინა * კამ
გლახავი ადღასო. კარგალირხელ:

გლობავება ყაყაოხელს.

გეშემა ყანსელ, ყანსელს, რარკასელ, ვანსელ.
* რარკასელ, ჳინსარხელ, კაქსელ, ვანს
რარკასელ:

გეშეშულ-ი ყაყაოხელს:

გვრგვინ-ი ყაყა. მად.
გვრგვინს-თინამოდ ვამ-ი მადსიჲ
გულ-ი სირს, მად.

განებუნეს თულნი გულისა ჩემისანი რა-
ფას საღე სრისი ჳმე 141,13; 145,6.

გულება რარხელ:

გულსმოღინე : გულს მოღინელ კადა-
როღსამაჲ, კადაროღსამაჲ სრისა, სრისი
მად.

გულსმოღინება ადაროღსხელს კამასე.
კადაროღსხელ სრისი: ყოველთა გულსმო-
ღინებთაჲ ამხსანს კადაროღსამაჲ
სრისელ 135,10.

გუშერო ჳინსელ.

გუნდ-ი * ვინსო. ვარ.

გუნდითრთ თხისთ ვინსანს ჳინსელ 134,18
გუნდი ანსურთაჲ ადაროღსო-
ღინებთაჲ გუნდი ადაროღსო-
ღარ.

ღებანაჲება რანსხელ, რანსხელ:
ღადღინება კადოღასხელ, კარგელ, კალ.
ღადღემა * ვინსელ, ვინსელ, * ვინსხელ:
ღადღემაჲ ვინს მე სელინი აჭროსაჲ
სოლ ვინსელ აქსელ ისიჲ 138,28.
— მეჯლისა 6. მეჯლი.

ღადღობა კალ
ღადღობა კალ, მანსელ:
ღათრგუნვა კიხელ, კიხანსელ.

დათრგუნვილი-ი კიხთაჲ: შტრ. დამთრგუნველი.
 დაკრება: ქვისა — ნ. ქვა.
 დაკრძალვა შაბკელ. ამაჟიფელ;
 დამართებთ რაჟქაჲ;
 დამარხვა ყაჩელ. მარხელ. რასდღესასხელ
 დამარხულად შაქუნდა მე წერილი
 იგი ყაჩელს იღსქი ვაჟის ვაჟს 142,13.
 დამთრგუნველი-ი კიხიოღ. შტრ. დათრგუნვილი,
 დათრგუნვა, დასათრგუნველი-ი
 დამთხუევა ყაყაჩასხელ. რასდღესასხელ;
 დამკვდრება რსასხელ ძადასხელ რსასილ-
 მისხელ.
 დამკვდრებულ-ი: დამკვდრებულ ყოფნა
 რსასხელ;
 დამნერგველი-ი რსასიოღ: შტრ. დანერგული.
 დამოკიდება. რასხელ (ჩიჟაჟარს). კახხელ;
 ბელსა დამაბჟიდეს ვაჟაჟელ კახხეგის
 141,19 (142,3).
 დამოწაფება ავსასხელ;
 დამოწაფებულ-ი ავსასხელს
 დამოწაფება: — მუწაჟობას რსასხელ ჩი
 ავსასილს.
 დამშქულვა რსასხელ.
 დამშქულულ-ი ავსასხელ;
 დამხვსებულ-ი: ირ ვამაჩილ ვსესამა რსას-
 მისხელ.
 დამქობა კოწასხელ. ცხელ
 დამქობილ ყოფნა სოლავ ცხელ
 ურემ-ქარნი არაჲ დამქობილ იყვნეს უღ-
 ლისაგან საჟილ ხელსენ ირ ღის სოლავ
 ჩი ღის 140,27.
 დანერგვა რსასხელ.
 დანერგული-ი რსასხელ. შტრ. დამნერგველი-ი.
 დამება ყაყაჩასხელ
 დარეცვა რსასხელ;
 დარიღება. რსასხელ;
 დარღუევა რსასხელ;
 დარღუეული-ი: არღა — ღის;
 დან-ი რსასხელ
 დასათრგუნველი-ი: დასათრგუნველად შექმნა

კიხთას რსასხელ: შტრ. დამთრგუნველი.
 დასაწუეული-ი ნ. შტრულიად-დასაწუეული.
 დასრუმა საროსხელს;
 დასხლომა რსასხელ
 უბრძანე... დასხლომაჲ. რსასხელს...
 რსასხელ 144,14.
 დასხმა რსასხელ. საროსხელ
 კელთა — მხისარხელ;
 დასწა ჯარჯარხელ. რსასხელ;
 დაუბრკოლებულად რსასხელს;
 დაუხრულებელი რსასხელს;
 დაუყდრებულად რსასხელს ' დაუყდრებულად
 განვემზადე რსასხელად რსასხელს.
 ღის ყაყაჩასხელს ვსას 138,19.
 დაუცხრომელი-ი რსასხელს.
 დაუცხრომელად რსასხელს;
 დაუწყული-ი რსასხელს.
 დაფლვა მარხელ. მარხელს; დაფლვა რსას-
 ხელს 143,20; დაფლვისა(ღის) (რსასხელ)
 მარხელს 142,28.
 დაფლული-ი: არა — რსასხელს;
 დაყენება რსასხელს;
 დაყენებულ-ი რსასხელს ' ხელს ირ ღის ხელს
 რსასხელს რსასხელს ვსასხელს უწყული-ი არა
 შიშითა რსასხელს დაყენებულ იყვნეს
 145,12.
 დაყოფა რსასხელ. ცხელ. ცხელ;
 დაშლენება რსასხელს;
 დახხუერული-ი რსასხელს;
 დაცვა. რსასხელს;
 შირველითგანვე (ღმართისაშვილი) და-
 ცვაჲ რსასხელსამოწმისხელს (ღის);
 დაცუევა რსასხელს. * რსასხელს;
 დაცუევის წინაშე რსასხელს რსასხელს
 რსასხელს 140,5.
 დაცხრომა რსასხელს. * რსასხელს შტრ.
 დაუცხრომელი.
 დაწება რსასხელს;
 დაწესება რსასხელს;
 დაწყნარება რსასხელს.

დაწყნარებულ-ი "ნანგრარა" დაწყნარებუ-
 ლითა გულისა ნანგრარა სრული 145,6.
 დაჯდომა სარხელ. მსაგალორელ. კაპიტოლელ
 დაჯვრე მე ბჭეთა თანა სარაყ ხა
 არა გაყარაორს 136,8 (139; 1-4; 144,10).
 დაჭჭამეტი-ი რანნარაყ.
 დედაკაც-ი კის
 დედაკაცისა-ა ჩაკასა;
 დედაწულ-ი ღაყასა;
 დედოფალ-ი || დედოფალ-ი ყიყის. რქსიყ.
 მსაგაორი.
 დევნა ხრძალ ვიყი.
 დევნულ-ი რაყაბხალ. ქაქილგხალ.
 დევნულება რაყაბხალ.
 დიკონ-ი სარკალორ.
 დიდება "ქალო. ქალოლორელ. ქალოლორ-
 ნიორის. ქალოლორ არხელ. ქალოლორ
 მხარელ. მხარეორის.
 მამა მე... დიდება-ა ხრ ხს მხარ-
 მის 147,8. მამალორ არხ დიდებით
 რალორ ქ ქალოლორ 143,22 (144,19; 147,19).
 დიდებულ-ი "ქალოლორ. მხარეორ. ქალოლორ-
 ხალ
 მთავარი და დიდებულ-ი ათენელთა
 რქსიორ და ქალოლორ მსაგალორ 133,10.
 ვალორ... დიდებულნი რაქი ქალოლორ-
 ხალ 145,7.
 დიდებულ ყოფა "ქალოლორელ.
 დიდებულება მხარეორის მშობელთა ჩემ-
 თა მამონენებისათვის და დიდებულებ-
 სი ქალოლორ მხოლოდ ჩემი ყალოლორ-
 ნიორისა და მხარეორისა 134,18.
 დიდთავან-ი მხარეორის.
 დიდთავან-ი რქსიორისა.
 დღე "სარ. რქ. მამონსარ. მარაქ. რქ.
 დღელა იგი... გუთუნია რალორ რალორ
 ... ყალოლორ 146,6 (144,9; 146,6-7).
 დღე და ღამე მჭირსელ მსწავლიდა მე
 რაქი და რაქიხრ ილოლორის რქ 135,19.
 დღენდელ-ი : დღენდელად დღენდელე მის-
 სი დალოლორ :

დღეს "სალოლორ" დღეს შეიძვერეს კიდოთა სარ-
 ხარ კალოლორ მარაქი 141,18.
 დღითი დღედ სარ დარ სარქ :
 დღის-ი . ხილოლორისა მამონ.
 დღესანწაულ-ი რალოლორ . "ქალოლორ სარ" დღე-
 სანწაულისა მისთვის ქალოლორ რალოლორ
 137,23 (134,16 ; 137,21).
 დღესანწაულ ყოფა რალოლორისა :
 - სანწაულ-ი მხოლოდ რალოლორ-
 ხარ :

- ეზრ დარ. კალოლორ. მამონ "ქალოლორ მელ-
 სი ათენელთა რიგხვსებრ კალოლორის
 მარ მსაგალორის მხოლოდ მამონ 137,20.
 ეგრეთ და სარაქიქიქ :
 ეზრ რალოლორ ;
 ეკალ-ი მამონ.
 ეკალოლორ ხილოლორ :
 ეკალოლორ სარალოლორ ;
 ენა რარალოლორ . "ქალოლორ .
 ეპისკოპოს-ი "ქალოლორისა მამონისა მე ეპის-
 კოპოსად ქალოლორისა ჩემსი ზედა სარ-
 ხარ ყოფა ქალოლორისა რქსიორისა
 147,2.
 ეპისკოპოსობა ქალოლორისა :
 ერთ-ი : ერთ-ი იგი მარ .
 ერთად რქსიორ :
 ერთბადად მარალოლორ. მარალოლორ . "ქალოლორ-
 ხარ (ქალოლორ. ქალოლორ) ყოველი ერთბადად მარ-
 თა თვისა ზედა რალოლორისა მამონისა
 მარალოლორ სარხარ ხილოლორისა რქ-
 ხარ 138,21.
 ერთგულება მარალოლორისა :
 ერთხარება : ერთხარების ქალოლორ მარალოლორ :
 ერთკერძო სარქ .
 ერთთავ-ი რალოლორისა. რალოლორისა რქსიორისა.
 ერთკაცობა რქსიორისა .
 ერთკაცობისა მამონისა რქსიორისა-
 ხარ :
 ერთკაცობით სარალოლორისა.
 ესე : ესე იგი || ესე თვის სარალოლორისა .

ქებრა არა.

ეჭო-მარბველი ყაიდაყარ.

ეჭუსორია : — ყოფა აგუორს:

ეჭუსორიობა : წარმართვა ეჭუსორიობასა
აგუორს:

ეშმაკ-ი საყარსაჲ. ოსე. ჯარ. აჲა. მზნაძი
გამოვდა ბრძანებდა ეშმაკთა მთავრისაგან
ხე რამათს ქუჩასხს ოსე 136, 11 (139, 13;
136, 21; 138, 14; 140, 20; 145, 9).
ეშმაკის მსახური ოსე საყარსაჲ.

ვან-ი ქანს:

ვარდ-ი ქარა:

ვამკარან-ი მახარა:

ვან-ი სოქარა. ფალა:

ვეღრ-ი ალაჯანს:

ვეღრებო ალაჯანს. ალაჯანს. ყარაყარსა
მარაღვანს. ალაჯანს. ვევეღრებოდეს ალაჯანს
140, 6.

ვეღრებო დიდი მარაჯანს.

ვეღ-ი რაჲ

მთა და ვეღი ცხინარაჲ

ვეღისა შირი რაჲარაჲრანს.

ვეღურთ ქაქარს:

ვეთარბე ვარა:

ვეთარბე ილაჲრს ანუ ვინაჲ ხარსა ჯამ
ოსე 184, 21.

ვეთუგო რაჲს. სსეფილს. ვეხირაღვანს.
ვეთთარ-ი: ვეთთარისა ჯამაჲს. ჯამაჲს-
საჲ:

ვეთ-ი: ვარ. ვეშმაკთა ვე ვარმან ყაყარ
ოსე... 141, 4 (144, 26).

ვეთარებულ-ი ვარაღვანს.

ვე: ვე აღდგომი ჯარსა ჯარსს. ვეღო-
მა ჯარსს კარს ყოველი ვეღო ვეღო ამა-
საჲს მიღვიღარს კარს ჯარს 139, 5.

ვეგარდამო. ქერს. ქერაჲს:

ვეგარდამო მთავრებელი ქერაღვანს.

ვეღამდგომი ქერაღვანს.

ვეღამდგომელი ჯარაღვანს

— ქმნა ქერაღვანს:

ვეღამდგომელი ალაჯანს.

ვეღამდგომელი ქერაღვანს.

ვეღამდგომელი ვეღამდგომელი

ვეღამდგომელი ქერაღვანს... ვეღამდგომელი
ვეღამდგომელი მთავრებელი ვეღამდგომელი
ვეღამდგომელი 135, 25 (140, 14).

ვეღამდგომელი ქერაღვანს... ვეღამდგომელი
ვეღამდგომელი 141, 17 (142, 30; 143, 16).

ვეღამდგომელი ქერაღვანს.

ვეღამდგომელი ქერაღვანს.

ვეღამდგომელი ქერაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ქერაღვანს. ვარაღვანს. ვარაღვანს.
ვეღამდგომელი ვარაღვანს ვეღამდგომელი ვეღამდგომელი
ვეღამდგომელი 134, 4.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს: ვეღამდგომელი
ვეღამდგომელი:

ვეღამდგომელი: ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს-ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს. ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს. ვარაღვანს. ვარაღვანს.
ვეღამდგომელი ვარაღვანს ვეღამდგომელი ვარაღვანს-
ვეღამდგომელი 144, 4.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს: ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს-ვეღამდგომელი.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

ვეღამდგომელი ვარაღვანს: ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს: ვარაღვანს:

ვეღამდგომელი ვარაღვანს.

თმა ქარს-ჲ, ჩერ:
 თრევა ქარულიან:
 თვთ შებრ ხსკ:
 თვნიერ წაყუ თვნიერ მიშისა წაყუ ქერქილ-
 იტ 144, 25.
 თქუმა სასაყბ:
 თხა : ტყავი თხისაჲ აყბესა :

ოვგაყ * სასაყ:
 იღუმალ. გაყარსხ.
 იღუმალ-ტყორცებულთი გაღყარაძიჲ:
 ივლისი ქარღი:
 იონთა : იონთა-ჲ ქონსაკან.
 იფელი ცირესანს.
 იძულემა არსაყარსხ. რარსხეოჯანსხ. სყი-
 აყს:
 იჭვ ვიღიანს. ხსიღნ:

ქადნიერება რამარძაკლქის, რამარძაკს.
 * რამარძაკ:

ქადრება ხქხს:
 ქათალიოღნი-ი კაჭიოღქისი:
 ქათალიოვე კაჭიოღქს:
 ქალამი გრჩე:
 ქამარა . ვითარცა ქამარაჲ კამარამს:
 ქანონი კანონსაკანს.

ქარაული ხჯ:
 ქანთა კასაყა:
 ქაცად-ქაცადი ხერაგანჯხერ:
 ქაცობრივი * მარყკაყს მარყკობსანს.
 მარყკაყსა შეიშისა გუამი... ქაცობრივი
 იგხყა მარყმს... მარყკაყსა 147, 1 (143, 17).

ქბოღე რარ:
 ქღემა კყარამქს.
 ქღემულ-ი კყარამქსა:
 ქეისარ-ი კაყარ .
 ქეთრთვან-ი წარიო:
 ქერძ-ი * კალა . საყოლან. რჩ.ჲ :

მიეყრდა ქერძსა ქეყაჲ ხ კილარ 137, 2;
 (137, 28; 142, 28; 144, 29; 146, 5). კანმარი-
 ქართული და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა

ნა მე მსახურებისაგან ქერძთაჲსა ღებო-
 ვის ფა ხაყარსხეოჯ ვეჩას 147, 2.

ქერძ-ი კიღმს:
 ქერძო კიღმს. კიღს:
 შინა ქერძო ქერასკიღმს შევედ მე მი-
 ნა ქერძოთა მათ სარბიელთა ძეჩ ხე ხ
 ქერასკიღმს ღებოჯეხს 140, 13.

ქიღე ხერ. კიღმს: ხ წაგ
 * ქიღე განდგომა ხ წაყ ქხსს:
 ქიციხევა სასაყარს:
 ღგინან და ეციციხევენ მას კანს ს სა-
 ხარსხს ვსა 141, 30.

ქლვა : ქლვად ხ ვსნიანს
 კმა : რსოსკანს,
 კონქ-ი : მშქ სანუჯალსა კონქსა მიწევენულ
 იყა არგვასხს ხ ძქქ თარესაყ დამ წა-
 სხალ ღერ 139, 41.

კრავ-ი გარან.
 კრებულ-ი ძიღიქ ძიღიქარო . გონი.
 არქუთ. ყოველსა კრებულსა სასაყდ
 ამხსაყს ძიღიქარესანს 137, 1 (144, 17).

ქრებსანმელ-ი სასაყარსაჲ ქარაგაოჲ.
 * ქრძალულემა დგარულიქისს:
 ქუალ-ი შედგრმა ქუალსა რსარამილარ ხვანსხ:
 ქუალად რარძხსა. * არსაჲ .
 — თქუა ბავლე რარძხსა სასაყ. რსა
 იღს 196, 45.

ქუამლ-ი ბილქ .
 ქუყრთხ-ი ჩქ . ჯალისი * ვარსაღანს .
 კვრიავე კხერსაქს.
 ქუკულ-ი კხგოღ.
 კუნძულ-ი (ქუუნძუნ-ი) კღღხ.
 კურაძალად-ი კორსაყარსაყარ.

ლაშმარ-ი ლას. არს.
 ლამქარ-ი ვსარ.
 ლახუარ-ი სხვას. ვხვარო.
 თანა-ლახურის-მოდგამ-ი სხვასკიხე.
 ლიქნა იღიღანს. იღიღანსაჲ ხოთყარსაჲ
 * ლორინ-ი მსაღ.

ლოცვა არღაძე. ქაღალდი კაღ. სიღაძე
ლუკაშვილი ფრანკო
ლენინი გიორგიანი
ლენინი მხიბვარელები

მაგნიტი მონიერი ნ. მონიერი.

მადლი ჯიბი.

აღვსება მადლითა ჯიბიანი

მადლობა გიორგიანი. სიღაძე. ჯიბიანი. გიორგიანი.

მავნიტილი ქსანთიანი

მაზღენი (გენი) მაღაძე.

მაისი ქაღივი

მაია: მამათა-ა რაქსანი

მამათ-მავლობა არღაძელები

მამათ-მთავარი რაქსანი

მამავლები არღაძე

მამული რაქსანი. * რაქსანი

მარადი მხიბ. რაქსანი რაქსანი

აქ და მარადი აქ და მხიბ 147,25.

მარგალიტი: მარგალიტიანი მარგალიტი

მარგალიტი არღაძე. სიღაძე. სიღაძე

* მარტილი ქიბანი

მარტილი არღაძე

* მარტილი-მარტილი (მა) სიღაძელები

მარტილი-მარტილი არღაძე სიღაძელები

მარტილი-სარტილი არღაძე სიღაძელები

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი სიღაძე

მარტილი არღაძე. მარტილი არღაძე

მარტილი არღაძე

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი. მარტილი

მარტილი * მარტილი. მარტილი

მარტილი მარტილი. მარტილი

მარტილი არღაძე

მარტილი არღაძე. მარტილი. მარტილი

მარტილი მარტილი არღაძე მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მეგობარი: - სიღაძე მარტილი რაქსანი

მარტილი სიღაძე * მარტილი

მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი: თუ მეგობარი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი. * მარტილი. მარტილი

- მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი (139,29 (143,18; 196,28))

- მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი 143,22

მარტილი მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი. * მარტილი

მარტილი * მარტილი

მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი * მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი. მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი * მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი 137,6.

მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი 139,22

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი * მარტილი. მარტილი მარტილი

- მარტილი. მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი 140,5... მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი მარტილი

ბრძენთა მთავარსა ხერხს ყმა... ქ ყმა-
 სნის ქმასარაჲრახუხ 136,7(143,30).
 მოგუთა მთავარსა მოგაყხყ.
 ბრა აქუნდა მთავარსა სხიქსანოიქსი:
 მთავარეპისკოპოს-ი ხაქსიკოიასაყხყ
 მთავრობა * ხქსანოიქსი.
 მომცა მე... მთავრობა... ხყ ჩნბ... ხქსა-
 სოიქსი 147,9 (137,13). რომელი მთავ-
 რომს იქ იხი ხქსანოიქსი 137,3.
 მოხრებელი ქჩა.
 მოგება * ყაყარასხანსი ყალ. ასხლ.
 მოუგე და ვიქმე ყაყარასხანსი ხერხს
 ასხმ 134,21.(141,27).
 — მახუხიხსა ყაყარასხანსაყოიქსი.
 ყალ ყაყარასხანსი.
 მოგებება ყალ ლეო აოაჲ.(სმა).
 მიერითგან * საქსმჩხყქ მიერითგან ლავქელ
 მე ბქეთა თანა საქსმჩხყქ სყოყ ხუ
 სოო რყოყაოიქსი 136,8.
 მოთრევა ჟარქელ
 მოთუალვა ლეოიხსელ
 მომადღება ყალ
 მიმთხუვა რარქასხლ
 მიმნიქებელი ყარაქსყოი:
 მიმსგავსება რანყოხ ხერხსელ
 მიმყოფელი ნ. ველიხა მიმყოფელი.
 მიმცემელი მარსიქ:
 მიმჩუხრ-ი სა ხერხსა.
 მინიქება * ყარაქსელ
 მიქყოობა მყოიღასხლ
 მირქუმა ასხლ
 მისრბოლა რქმსელ
 მიტაცება საქყოყასხლ საქყოყასიქსი:
 მიტევაბა საქრძასხლ
 მიურრეველი-ი ასარყოიქსიქსი
 მიურრეველობა ასხიხსარჩხიქსი
 მიუჯელი-ი ღერბ.
 მიქცევა რახსლ. * რარძიღასხლ
 — მივიქცე ქალაქად რარძაყ ქ ჟა-
 რაქს 142,12

მიღება ახსილ: ლეოიხსელ ხერხელ
 მიყრა ბყელ:
 მიყრდნობა ხხსილ მიყერდნა კერძა ხხუა
 ქ კოლუხ მქ 137,27.
 მიცემა * ყალ. მარსხლ რხსელ: შღრ. ცემა.
 მიმცეს მე ლიოქრატისხს ხერხს ყმა ქ რქ-
 იკყოყას 135,7.
 — მახუხიხსა ნ. მახუხი.
 — ცოლად ნ. ცოლი.
 მიცვალება * ყოიქსიქსი:
 მიცვლა ყოიქსი:
 მიწა რიო.
 მიწა-შერეული მიქრყოყაყ:
 მიწევნა რასასხლ, რასოღასხლ, ძამასხლ.
 ხერხსლ. მყოყელ * საქრძასხლ. * რყოიღასხლ:
 ზელა მიწევნა რყოყას აოიხსელ:
 მიწიფება * ძამასხლ:
 მიხუმა ახსილ. შღრ. მიღება.
 მიჯველი-ი ყყოყარაყო:
 მიველი-ი კოიქსი.
 მიველი-ი * ძამასხლ, * ძამასხლყოი:
 მიველი ყოფა ძამასხლ
 * მიველობა ძამასხლყოიქსი.
 * მიველობის მოღვაძე ძამასხლყოიქსი.
 * მიველა რყოიღასხლ
 მოგუთა მოგ. მოყოიქსი.
 მოგუთ-მთავარი მოგაყხყ.
 მოგუება მოგოიქსი. მოგ ლ:
 მოგუქეტი მოგაყხყ.
 მოღვაძე-ი: ნ. ნ. ერისყოყოიხსა მოღვაძე; მიველი-
 რომის მოღვაძე, მხანურების მოღვაძე,
 მიღრევა: — მუქლეთა რხსლ ბილს. კრქსელ
 ბილს:
 მივლა ზრქხეღიღასხლ * მოვლე იფი ზრქს-
 ფიღი ღსიხსა 141,8.
 მოისარი: მავრიაღ-მოისარი კოიქსი:
 მოიოთხული: — ქმნა თღიღასხლ
 მოკუეცა კოიქსი:
 მოლოღება (?) ახსილსელ. * საყასელ
 მომადღება ზხოიქსელ. შღრ. მიმადღება.

მოქაუღ-ი ყნხოგ:
 მონახუერ-ი მწსაყრას. მწსაიორასყრას. მ-
 წესარას.
 მოკრებო ახრელ.
 მოკრებულო ახრხალ:
 მორჩობა ხხვღამარ.
 მორწყვა ათიფანსელ:
 მორწყულო-ი ნიოგელ. *გოგომან.
 მონიგ-ი კლასაგხალ:
 მონიღ-ი : სქეფიოთა — ნ. სქეფიო.
 ჭორჭ-მონიღ-ი ნ. ჭორჭ-ი.
 მონხლოვა ჰოყანსაყოღსანსელ:
 მონრვა კოფორელ. საყრასელ. საყანსანსელ.
 *კორხელ. მხაანსელ. ჰოღჰოღონს
 ერცო მრძვილი მონსრა რაყომე კო-
 რსან ჰსკ 133,2.
 მონწრაფე ჰიოჰ. ჰიოჰალ:
 — ყოფა კამელ. ჟრბიღ მონწრაფე
 იყვენს ეთმ ქაღქაღასქი კამელქს 134,13.
 რაჰთა მონწრაფე იყვენს სწავლასო
 ზემსო იოყქა გჰი ჰიოჰრასგხს ეოსონს
 ჰმ 135,4. ექოვენ თქუენ... მონწრაფე-
 ნი გჰი გმხე... ჰიოჰსა 143,7.
 მოფიგებო კაჰკოყრასელ: შღრ. მიფიგებო.
 მოუძღურებო ქაყანსელ. ქაყანსელ. *იყარასალ:
 მოუწყვლეად იოღასღამა:
 მოქმედ-ი : კეთილის — მ ქველის — რარერარ:
 მოქმედებო : *ნიმართლისა — არიარაგორ-
 ბოქსანს; ქველის — რარერაროქსანს
 მოქმეკვა *განსალ. გარბოყანსელ. *ჰიოფორელ.
 ჯიღონს. სულნი ზუნენი მოქმეციენით
 გიგჰს მზო გარბოყანსელ 140,4. მოქმეკვა
 ფილაქსია ჯიღონს ქიქაქს 135,19
 (136,3). შღრ. მიქმეკვა.
 მოქმეკვი ჯიღანსალ
 შვეველ... ზესენელთო მათ მოქმეკვით
 შჰი... ჰი ქველისგს ჯიღანსკანს 140,14.
 მოღებო ანხოღ. *ხრელ. ღიოანსელ. *ანხელ.
 მოღებოდ ვეფ შვე ქანრჰაჰ სჰიო ხრელ
 გარჰიქა 142,8. შღრ. მიღებო.

მოღუაწე ანაჰქსი. *ნანსაღო. ყნხოღ.
 მოღუაწებო ნაღოქსანს. *ანჰიარაოქსანს:
 მოყუიოგე სჰრელქი. სჰიოღ:
 — საველართა ნ. საველარო;
 სწავლის — ნ. სწავლა; *ჭემმაროგებო
 — ნ. ჭემმაროგებო; სიმბრძნის მო-
 ყუარე ნ. სიმბრძნე.
 მოყუანს-ი *ღსქერ.
 ჰხედვიდა მოყუანს თვისა ყნსანსელ...
 ღღსქერ ჰი 139,19.
 მოცაღებო *ყარაყელ: მ მოცლა ყარაყელ:
 მოძაგებო * აყრელ:
 მოწამე ქყაყ. — ყოფა * ქყაყელ:
 მოწამებო * ქყაყოქსანს:
 მოწაფე *აჯასქიო.
 კარქე მოწაფესა მას ზემსა ანსმ ყს-
 ჯასქიოჰს ჰმ 141,6 (138,21 ; 140,12 ; 146,19).
 მოწვენა რასანსელ. *გალ. გალ რასანსელ. რასან-
 სანსელ. მარჯელ. *კარბასელ:
 მოწიოა ღღსანსწაულო ღღს ანო ყრას
 134,16 ნ. მიწვენა, წვენა.
 მოწვენულ-ი რასანსელ. ანგჰ.
 — ყოფა რასანსელ:
 მოწესე : -- მწნული კრანსაღორხალ:
 მოწესებო კრანსაღორელ. კრანსაღოროქსანს:
 მოწყუელა კოფორელ. საყანსანსელ. მარჯელ. *მხ-
 თანსელ:
 მოხედვა ზაყელ. გჰსალ. რაყელ. ყნსაღოქსანს
 აღღონს. შღრ. ხედვა.
 მოხიღვა რაყელ: შღრ. ხიღვა.
 მოხემა ხრელ. შღრ. მოღებო.
 მოხეციმულ-ი მზო. მზიონსქი:
 მოკსენებო ქიქელქიქსეგოგანსელ. ქიქარასელ.
 გჰყრას ანხელ. შღრ. კსენებო.
 მრეულოად-ღანსწაუელი იოღასქიქსელ.
 *მრეულოად მავალი სჰიარასქიქსანს:
 *მრხოზღ-ი სრასქიქი. კრისელიქი:
 მსახურ-ი საყანსაღორ. არგანსანსალ. ყარაყ-
 თანსანსელ. შვეწიწიგ-მსახურიღ ღმერთ-
 თა ზოქსენსაყ ქსელს ყარაყრანსანსაყ ან-

ნავი-ი ნავის სვლა ზაალაჩიღი:
 ნავსარდ-ი ზაალასარი:
 ნათელ-ი: ნათლისა-ა ლისაღქს
 შემოსილი ნათლითა ლისაღყხაყ:
 ნათელ-ღება მკრებელ. შტ. ნათლისღება.
 ნათელღებულ-ი მკრებელ:
 ნათესავ-ი ადგ. ადგყასკან. კრამ. ღალაკი
 ნათესავ მისა ვართ ადგ ზორა ხმე
 145, 23. თვისი ნათესავი ჩარაღაყ:
 ნათლისღება მკრებელს. მისიღ.
 ნათლისცემა მკრებელ. მკრებელს კალ
 ნათელი მომეა მე მკრებელსაგ ყჩა 146, 24.
 ნატრვა ფანსკანსაღ. *ბრანსელ
 ნაყოფ-ი არიქსელ. *ყოფილ:
 *ნაყოფის გამოღება ყოფილსებრის:
 *ნაყოფის გამომღებელი II *ნაყოფის
 მომღებელი ყოფილსებრ:
 ნაცარ-ი მიხებრ:
 ნაწილ-ი ზქსარ. მარმხს. მასს. ქჩხაკ.
 მარგ. ქჩხა.
 ნახარარ-ი ზაქსარარ:
 ნელსაცხებელი-ი ქიღ:
 ნეცარ-ი *ბრანსელ. *ბრანსელ. *ბრანსელ
 მეუღელ ნეცარსა მოციქულსა ჩხებ-
 სხაყ ბრანსელს ამაქსელს 146, 27.
 ნეცარ ყოფა *ბრანსელ
 ნეცარება *ბრანსელს. *ბრანსელ:
 ნეფსით კამალღ. კამალორილსამღ.
 კამალორ ქალბორილსა:
 ნისლ-ი: ნისლ-შემობხუეული მან. აქსა-
 ყაყ:
 ნიშ-ი ზჯან:
 ილანსრულნა ნიშნი და სანსაულნი
 არარ ზჯანსა და არილსაყ 143, 18.
 ნიჭ-ი ზხორ. ყარღს. ქარღ. *ყარღსკანს
 ნიჭისა მომცემელი ყარღსკანს:
 ნუგეშინის ცემა მქსებარელ. მქსებარის.
 ჟაქსელის. კორილს:
 ნუგეშა ჟსჯანს მოსწრაფე ივვენს სწავ-
 ლანა ჩემსა და ნუგეშისა ქაღქა-

ღასკი კამქს ღოსონს ჯმ და ღქსჯანს
 134, 13.
 ნუ უეუე ღქ მქ:
 *ღა ყაღ:
 აღეს კორძამ.
 *ღა — იღ ანფამ.
 ირგულ-ი ხრქმქი.
 ირკერძა: ირკერძთა II ირკერძთვე ხრ-
 კიფინსე. კიფინსე:
 ირშაფათ-ი სრქაღქი:
 ისტან-ი ისყანს:
 იჭრა: იჭრათსა-ა ისკი:
 ღაღემად ვეც მე სელინი იჭრათსა-ა.
 ხყო ისსელ სხელს. ისკი. 138, 30.
 ჰარეგვც-ი ყარხყასაღ:
 ჰანუხ-ი ყარყასქანს: რათა მისცენ ჰანუ-
 ხი ქანს ყჩ... ყანს ყარყასქანს 144, 8.
 ჰატივ-ი *ყარქს. სასქინანს ყარჯარამანს.
 მომეა მე — ხრ ქსმ ყარქს 147, 9 (143, 2;
 144, 12; 147, 22).
 ჰატივ-ცემა ყაროილს
 ჰატიოსანი *ყაროილსკანს. ყაროილსორ.
 ღსყი. ყაროილსაღ
 ჰატიოსანი იგი მოწიფელ ჩემი ყაროი-
 ასკანს. აჯსკებარს ჯმ 140, 12 (138, 21;
 140, 9). გძოვენ თქვენ... ჰატიოსანნი
 ფიქ ღანს... ყაროილსაღ 145, 6.
 ჰატიოსნება ყაროილსკანსორს.
 შწობელთა ჩემთა ჰატიოსნებნისათვის
 ქანს მხოლსაყ ჯიფყ ყაროილსკანსორ-
 სხანს 134, 14.
 ჰატივ-ი. *ყარქმ. *ყაროილსაღ. *ყაროილსა-
 ასკანს. *ყაროილსანსელ:
 ჰატიუსა თანამღებ იყოს არძანს ყარ-
 ძიფ. ქსყი 144, 4. შეეშინა ჰატიოსნავინ
 ღმერთთადა ხრქსანს ქსსელ ზიფა ყარ-
 იოილსაყ ქასოილსაძიფს 138, 4.
 ჰატივ-ი ყაროილს:

“პილოზ-ძეველი-ი ფილსკრთა;
 პირ-ი წერას. ზრს. ”რქმ
 პირითა პაეროვანი ზრსაღე ყაყბათა
 143,8. (139,21; 141,28).
 “პირად-პირადოდ ყტყტა.
 პირველი-ი: პირველითა ღყო ათაჟსილმ.
 პირველად-შექმნული სარსარაყრ;
 პირისპირ ყანფრმანს;
 პირმშო ანფრანსქ.
 პირუტყუ “ ანსათონს;
 “პოხილი-ი ყარარყოილქონს;

ჟამ-ი *შამ, *შამანსაკ
 შვიტრელისა ჟამისა შემღვთობდ ყხყო
 ...ოუ წაღომ დამანსაკი 136,3. ჰოვა
 ჟამი ქრქყ დამონ: დავწერგ... ჟამი-
 ცა იგი ღლისა მის გრესქ... ს დმან
 ღაყს ალღონს აყსმქს 142,10 (146,8-13).
 შიერ ჟამითგან ქ დამქს ყაყმანს
 146,26. “ ჟამსა ამას აყმ: “რომელ-
 სა ჟამსა ყორდამ. ჟამ ერთ ათ
 *შამანსაკ: მანსვე ჟამსა ათ დამაყს.
 სოქმდამაყს: ...

რამ *ქს: *ქრს. *ქსე ღი. *ყორდამ. ირ.
 შე-რამ-ველ მე ქლაქად ყორდამ მყო
 სს ქ ღაღაღს 138,29. ვითარ იხილეს
 ...რამ იგი ვყავ ქრს ყრსქს... ღორ
 არარქ 141,22. რამს იტყვს ვაცი ვსე
 ღქსე ათს აყრს აყს 143,2... არამამ
 არს იქსე ქ 147,12. რამ მე ქს:
 რამცა ირ ქსე;

რამში-ი (ყარს)რამა;
 რამჟამს ყორდამ;
 რევი ყარქსე. *ყარქარსე.
 რეცა ირყტა მქ;
 რიღვმა ქსაყსე.
 რიცხუ მქ. რამარ;
 რავღენ იყო რიცხუ მთავარისა ჟა-
 სქ მქს ქს ილსქს 146,7... შემოყვანა

შე რიგხუს ვარსკულავთა მოქცევსანსა
 მაროივ ღეს ქ რამარს ასარსღაგს ჯერ-
 ჟმანს 136,3.
 რეინა ზრკარქ;
 რქა “ ზრქრსი.
 რქემა “ასლე. “ასონს ქსსე. კოქსე;
 არა მრქეა მათ იუ ასაყ ვსოთა 145,5...
 რომელსა ერქეა-სარჯონ ირომ ასონს
 ქრ სარსქონს 137,27. რომელსა მრქვან
 მალმაქი ირ კოქსე რარღაგსაყ. 137,22.
 რცხუნა ყამაღე ათსე. “ამაღე;
 “რწყვა იოღაგანსე;

სამბრძანებელი-ი ქქსანოქსის *მჭიღენ ყოველ-
 სა სამბრძანებელსა სს არქს ყამსსაყს
 ქქსანოქსისან ქრომ 137,6.

სამბრვე იროგაყრ. ღყანსე;
 სამბჭოე რარყარყარს;
 აღამჭხენ აღვილი სამბჭოე ჯქსეგქს ყბ-
 რქ რარყარყარსქს 136,13.

საგლახაგეა აღღარყარსიგ;
 საღა ირ
 საღაცა ირ ს;
 არა საღა ირ ირსე. არა საღა იმჭუნ-
 და მყობა მბბოლისა ირ ირსე
 ილქრ ყარღესე ყარყარამ 140,28.

“საღაგად: სუ საღაგად ვლი მქ ყალ მთა;
 საღგური-ი ყარარქ. ალმქმან. რსაყარსანს;
 სულისა მშოლისა საღგურმან იწყა ს-
 სარქებად ჰოღონს ყროყ რსაყარსანს
 სსსა ალყარსანსე. 144,22.

საეპისკოპოსოა ნაყსსყოყსოქსის;
 სავანე ალმქმანს;
 სავენავე “ აყაქ;
 საზემქრო სსყარსკანს;
 საზრდა სსონსე.
 საზღვარ-ი აარმანს;
 სათნა “ რანოყ. ყარსსეჟო;
 ვსრე სათნა უნსს ღმერთთა აყსაყს
 რანოყ ქ ასყოაბოგს 134,6 (146,22).

უმეცრება ანაფიყოლქინ:

აგინებენ მას უმეცრებით ქზსამასნს
ღსა ანაფიყოლქინამა 142,4.

უმჯობესი ჯალ. ჯალაფიუს. ალაფარკარ:

უმჯობესი არს თქუენდა ჯალაფიუს ქ
ბეა 134,1.

უნაყოფო ანაყოფო:

უნებღება: უნებღებით ალამაყ:

უბოვარი ანონოგ:

ურაკპარაკი: ურაკპარაკს ზედა კრების
ყოფა რაყარაკადიოქლ აონს:

ურემი ააყ. ურემ-კარნი არაა ღამკა-

ბილ იყვნეს უღლისაგან ააყქი ხეღს
ოქ ზის ზოლაქ ქ ქიუს 140,27.

ურვა ყარაკიუს. * რძოსაროქინს. უიღონს.

* რყაქოქინს. * არიო.

ურვასა შუვარდნა ყარაკიუსს

ურვება სეღს: ყარასღს:

ურიღ-ი: ურიღად კანქინსაყ.

ურიცხვ ანრამარ * მეკრბა... სიმრავლ

ურიცხვ დიოქინსა... რაღმიქინს
ანრამარ 137,24. (144,9).

ურიო .ოონს.

ურჩ-ი: ურჩ ქმნა .ოქ რალანსს.

* ურწყული ანქიქი:

ურსაზომო ანჯაყ. ანჩინარჩინ.

ურსულე ანქიქინს.

ურყუეველო ანსოყო. შდრ. ტყუვილი-ი.

ურჭო: უჭრა ხელი მანსალანდ.

ურღელ-ი ჯიბ * ურემ-კარნი არაა ღამკა-

ბილ იყვნეს უღლისაგან ააყქი ხე-
ღსს ოქ ზის ზოლაქ ქ ქიუს 140,27.

ურღის-ი ანსარძას: შდრ. ღიჩის-ი.

ურღბოთო ანსარქს. ამარარქი. * ანსა-

ყოლად. * მანყო. შდრ. ღმეგრთ-ი:

ურმშნი ანპნას: ?

ურმჭული ამარარქი. ანსარქს. ანჩინარყო.

ამარარყოლანს. * ძანო.

ურცალო ანყოარყო. შდრ. მეცაღებო.

ურცხურ-ი ანძანსალქ * ვიხილე უცხურთ

იგი ღმერთი ყნუი დანძანსალქს ალ-
ყოლად 141,14...

ურცღველი-ი ანმსყ:

ურიმონა გუამი სრული უცოღველი
ღგნგალ მარქინ ყარარსაყ ანმსღ
145,27. შდრ. ცოღვო.

ურცხო ალყო (143,3...).

ურცხაწყნარებელი უცხოთაა ალ-
ყოარსოყ:

ურწესა * ამარარქი.

ურწესოდ * ანყოარყო. * ტიქრაყ.

ურწესოვება * ანსაროქინს:

ურწიწველი-ი: უწიწველად ანსანგ
ყოარყოლანსაყ.

ურწყალო ანთიოქი:

ურწყება * ყარამს. ყარამსანსაყს. ყო-
ყანსს. ქმანსაყ. ალღო აონსს. აანსს.
ღგანსაყს. ააყო აონსს. ჯანსს.
ყოარამყოქი.

აურწყეს მას ყოველი ყარამსგინ
ღამსსაყს...ნმა 138,8...

ურწყებულ ყოფი * ყაროქინს ქინსს
ურწყებულ იყავნ თქუენდა ყაროქინს
ქიყი ბეა 144,27.

ურსულე ქიოგაგონსი:

ურსუება ანსაროქინს:

ურსუეჭლად ანღსაყოარყო:

ურსუ ანსაყო:

ურსუეს-ი ხიღს:

ურსორცო ანსარქს: შდრ. კორცო.

ურსარა ყარაქინს:

ურსარვალ-ი არბგ:

ურსარ-ი * ყიუს:

იქმნა უცრი ყინა კიოთაა ვმეკულდ-
საა ხელ ყიუს ამსსაყს მარყო იყოყს
ოქ იო რჩს. ქ გიღგამანსი 140,1.

ურსარდ. ურსარდ-ი ყქს ყქს. ალღი ალღი:

ურსარკი იოს:

ურსარკთა ქუემშ ღსყოარყოლანს

ფესუეჯნი վարսաւոր:

— ფოფა վարսաւորել.

ფესუეჯანად შემოსილი-ի վարսաւոր:

ფილაქ-ი փիլաք.

შასწავლა... მოცցევაა ფილაქიხა

ուսոյ... և զբլխոսի փիլաքին 135, 19.

ფილოსოფოს-ი և ფილოსოფოსი փիլիսոփայ:

გულისხმა ვყავ... ფილოსოფოსთა შათ

ბრძენთა მეცნიერებდა և խելամուր եղէ

... փիլիսոփայից գիտողաց իմաստուն-

թեան 136, 6.

ფიც-ი երդում.

ფიცար-ი Կասխარակ:

ფინ-ი հուბ : შევეլ... ფინის მას მზისას

մარի ի հոռնայն արգական 140, 15 ;

განუხეშიან ბჭენი იგი ფინთანი բանին

դროւք իայկին 135, 28.

ფრთხილ-ი վფოჯ:

ფსალმუნ-ი սაղմոս (შდრ. ხალმუნ).

ფსალმუნება սაղմოსել. * სრգել. * სოლაგել

* ფურცელ-ი ყბრև : ფურცლითა შემო-

სილი Կბრևալից.

ფუფუნება փაփկութին:

ქადაგ-ი քարოզ : რაათა ქადაგნი განვიღენ.

Կի ხլყեն քարოզք 143, 26.

ქადაგება * քაროզელ. * քაროզ.

იწყი ქადაგებდალ սկսան քարოզელ

142, 24...

ქადება ხიսყანსალ. იორნარ լինել Կար-

ბանք. սպանსալիք.

ქალაქ-ი * քաղաք

მივიქვეს ქალაქად ჩემდა դարბայ ի

քաղաքն ի 142, 8...

ქარანძავ-ი քარანძალ:

ქარტა քაროქს : შიღებდალ ვეց მე ქარ-

ტა. և Կარ բերել քაროქს 142, 8.

ქარტოც-ი դարსალსიგას:

ქება և Կარსութին. * სრ. * სრგელ. գინი-

թին : შუენის ქება և վայել է գინი-

թին 147, 22.

ქედ-ი Կարանոց. ուլ
შეიმუსრა ქელი მისი Կქრესალ ուլ
სორა 137, 29 (139, 2).

ქვა քარ. Կაռկა քარანց.
ქვისა დაკრება քარკობელ ენება
ქვისა დაკრება მისი Կამქին քარკո-
ბელ զև 145, 13.

ქველის მოქმედ-ი Կარერარ.
ქველის მოქმედება Կარერაროութին:
ქონება * ოსხ. Կსოხ. Կსოხ.
მაქუნდა მე წერილი იგი ოსხ Կყჩხ
დაյნ 142, 14...

ქარწილ-ი Կარსახქ:
ქრისტეანე քრისოინსայ:
ქრისტეს-შიერი քრისოინსაკან:
ქუაბ-ი აყრ:

ქულსენელ-ი և სოხ. և სოხ.
შეველ... გამოსადიგელს მას ქუეს-
კნელიხასა მარ... Կგზაგ և სოხ. 140, 28.
ვაქვე ზღუა იგი ქულსენელი
გებულად Կყჩ Կბოქს Կայნ և სოხ. 140, 25.

ქუეყანა * სრქრ. Կჯխარ. Կალა
ქუეყანისა შიგრვა Կარძილს სრქრ
146, 4.

ქვშა Կალა.
ქურივი * აყრ
ვშ ქურივი, რა Կვლავ სიმწართ ობ-
ლობასა თვისა Կრრ Կოქოლმ Կայო
Կრასოქხანს Կայნ Կოქ Կქ 139, 26.

მცევა Կრქლ. Կარელ. Կხალ. * Կრქალ.
Կხალქ:
ვიქცვილ მე სამხახურებელთა თქვენ-
თა Կრქესայ և სოხ. Կო Կალა Կო. 145, 16.

ამათ — Կოქს Կოქს:

ღამე Կჩქრ
ღლშ და ღამშ... მხვლიდა მე Կოქ և

დღეებში ილუსტრაციები 135, 12.
დამით ხიჭიხი:
მუ(3)ა. დამეს ხიჭიხი:
დამის-თევა რსილან.

დადად-ი: — ყოფა არადაც რაბანა.
ხიჯ რაბანა:

დადადება არადაც. ჭიჯს... არადაც
დელვა აცხ.

დელვა სოფლისა აქსარაბოცი:
ღირს-ი არძანს. არძანსაორ. ყაყოლა-
კან. შღრ. უღირსი.
ღირსად დარ არძანს. არძანს. არ-
ძანს. არძანსაორ.
არა ღირსი ანარძანს:

ღმერთი "ყაყოლა

ვიხილე უცნაური იგი ღმერთი არს
დასმანსაღმნს მპ 141, 14...

ღმერთისა-ა საყოლაბაქს
ღმერთ-შემოსილი ყაყოლადაცხაფ
ნ მან ღმერთ შემოსილმან... იწყო სე-
ხარებად ჩიქსა ყაყოლადაცხაფს...
სკადას არხარანს 144, 24.

ღმერთისა-მიერ-ი: გომობრილი —
საყოლაბაყოლი:

ღონე: ღონის-ძიება რსარე:

ღრჭენა კრძარს:

ღუარძლი ირიან:

ღუაწლი-ი ყაყოლადაც. ნახილქს.

ღვძება რსკს:

ყენება არაქლი:

ყენებს კაცთა არაქლი დარეჩიქ:

ყვითელი-ი რეჩიქს:

ყორან-ი აყოლა:

"ყოფად-ი ქხსიცი:

ყრმა "მანსი. ყაყოლა:

დაცადეთ ყრმა-ა ეფე. ჭიჯსხეც
ღმანსიკი დარე. 134, 6:

ყუავილი-ი ძარეც:

ყუედრება დარეყოლი:

ყურ-ი ირსი. "არსიქ:

*შაბათ-ი ჯარაფ:

*შედილწება არეჩიქს:

შედალელი-ი რარედას:

შეგინებელი-ი არეჩიქს:

შეღვომა რარედას. რეჩიქს:

შეუღვო ნედასა მოციქულსა რეჩიქს-
სეფაქ ხრანსიქს არეჩიქს 146, 26.

შედება: შეედება ძარედა-ა რეჩიქს. კა-
ლა რსა 141, 25.

შეეჭება კარსიქს. კარსიქს:

შევედრება არსიქს. რარედას ხი
ქანს არსიქს:

შეიწება რეჩიქს:

შეკაზმვა კარსიქს:

შეკვება კარსიქს:

შეკრება არსიქს. ძიჯიქს. დარე. კა-
რსიქს. რსიქს:

შეკრება კარსიქს. კარსიქს:

შეკრძალვა არსიქს:

შემღვომად რეჩიქს. რეჩიქს:

შემღვომად ათრმეცისა რეჩიქს რეჩიქს
რეჩიქსარსიქს არსიქს 142, 19.

აშინა — არსიქს:

შემღვომი ირ რეჩიქს:

შემზადება კარსიქს:

შემთხევა რეჩიქს. რარეჩიქს:

შემთხევის სიბნელე რეჩიქს რარე-
დასიქს 135, 23. გომოვიღეს... შე-
მთხევადა რეჩიქს ხიქს... რარეჩიქს
ჩინა 135, 24.

შემკობა რარედას. დარედას:

შეამკვებს... ხამკვლითა დარედას...
დარედას 136, 25.

*შემკობილი-ი დარედას. დარედას.
"დარედას:

შემკული-ი "დარედას. დარედას.
ახალი ხამკვლი... შემკული რარედას-
რარედასიქს... დარედასიქს 136, 14.

შენუხებულ-ი ქვირაცხალ;
 შეწყალება ილიოქს
 შევეწყალე შათ ფრიოდ ილიოქსას
 ხნდ იოქ 133, 22.
 შექრა ანსკანსი;
 შეხება მხრძნსალ;
 შეკლამა, ზედა — რქმს ქ ქერა;
 შეცნებული მხრცხერი;
 შთანხმე, შთაყრა ღნკნსილ;
 შიმშილი-ი ქალღვ;
 შიშ-ი ტრქილ, არ. *ტრქილკაბიძის. სრქს-
 ჯლ: შიშისა შიხვან იქმნა 143, 6...
 შობა ბნანსი. *ბნისი.
 შობილი-ი ირიქ;
 შოღ-ი ქარივ;
 შორიელი-ი ქაყსაყ. ქ ანალორ ირბესაყ;
 შრომა აუქსაყოქის. ქასაყაყ;
 *შროშან-ი ჯიჯას;
 *შტანშ-ი სყოჯიქ;
 შუება ქაქსილ. ილიოქს ქიხსი;
 შუენება: *შუენის ქაქსილ 147, 22.
 შუენიერი-ი გეგეგქი. ქაქსილ;
 შანჯიოთა — ჩასასკანს ქაქსილ 143, 8.
 შუენიერება *ქაქსილქის.
 — შირისა ჩემისა ქაქსილქის გეგე
 ხმოყ 133, 20
 შურ-ი სარხანძ:
 შურის აღება სარხანძსი ქ სარხანძ
 შურანსი
 შურისგება ქრქი:
 შურის ძიება ქრქი ანისილ. ქრქი
 ხსიერსი;
 შფოთ-ი ხაიქილქის. ჯიქი. ჯიქიქის.
 იქმნა შფოთი დილი ქალაქსა შან ში-
 ნა ხელ ჯიქი მსბ ქ გეგეგქის ქაქსი-
 მსი 137, 29 (138, 17). არცა შფო-
 თით ს იუ ჯიქიქისამაქ 145, 4.
 შჭულ-ი სარქსი. *ჩასაყო. რხს:
 რ-ი არა შევეყუებოშ შჭულსა ჩუენსა
 იქ სმანს ჩასაყოყს მხმოყ 143, 16.

*შჭულის დება სარხსაყოქსი;
 ჩამორთვა რქანსი;
 ჩინებულ-ი ჩამსიქ: ჩყსაქ;
 ჩრდილოება-ა ბასკაქსი.
 — ქერძი ჩისა;
 ჩუენება ირხილ ტრსილ. *ჯიჯასსი. *ჯანსასილ.
 ტრსილქიჯასსი;
 ჩუეულება სიქიქიქისი;
 ჩუეულებიანებ დყო სიქიქიქისანს.
 სიქიქიქისანს. სიქიქიქი.
 ცა ტრქიქსი;
 ჩიქელინი რბიან ცათა შინა ირ ღნქ-
 სან ქტრქიქსა 135, 29.
 ცანდალ-ი ჩიქიქსაქი.
 ცემა ჩარქსილ. ქიქსილ. ყალ. ჩარქსაქ:
 დაღვმად ვეც მე ხელინი ტყოლ რხსი
 სხიქს 138, 30 (142, 8).
 ცეცხლი-ი ჩიქი. ქრსაქი
 ცეცხლით დაქუვა ჩრსიქსილ ხელანსი;
 ცთუნება ქაყოქსი;
 ცილობა ქამაიქიქისი
 ცილობისა-ა ჩასკანსაქ;
 ციხარი-ი სოასსაყო. აყა...
 ციხერი-ი ტრქსაყოქსი;
 ციხე ქერიქ;
 ცოდვა მხლქ;
 ცოდვილი-ი მხელსიქი;
 ცოლ-ი ქისი.
 ნათელი შომცა მე და ცოლსა ჩემსა
 მყოქსაყ... რქსი ქმ 146, 24.
 ცოლად შიქემა ამილსიქისი;
 ცოლის სუმა ამილსანსაქ
 ცოლ-ი ქიქარი
 ცრუ სოყო;
 ცულ-ი სიქიქიქი;
 ცულად და ამაოდ ღნქ ქაყო. *ქაყო-
 ყყო.
 *ცხება სარქსილ.

ცხენ-ი ძი

ცხენთ-შესაპყრობელი ძრასკაქი (?)

ცხოვარი იქსარი:

ცხოველი კხნურასი. კხანფ. *კხნურასი
ვანსჯად ცხოველთა და მუდართა
რასიელ ვლხნურასი და ვლხნასი. 14324.

ცხოვნიება კხან. վարք. ի կեսնս լինել.
ცხო(ვ)რება კხანფ. վարք. კხნყარ *კხნ-
ურასი. 135,1 (133,4; 134,4).
ღღენი ცხოვნიება ჩემიხანი ასორქ
კხნაგ իմոց 135,1 (133,4; 134,4).

ძალ-ი ვაროქსი. ვარქ. *ქიყ. *ქქ.
ძაძა ვარქ.

ძე *ორქ. ირქას. არი ირქ. ილყრ
წარმართთა ძენი ჩემსიხანს ილ-
ყრს 136,20. ირქ ხმ ხა სიყრასი
137 ვარი მე სიყრასი 133,9

ძემა კიყს:
ძეგლი არძან:

ძელი *ქიყ. ქაჯ.
ძელსა დამთავრეს ვლყარქ კასხ-
ყს 141,19 (142,2).

ძი სრქ, 12
ისმენდა... რა ძი ვანვქა ქსრ...
სრქ ვრქ ირასიხა არასიყ 139,6.

ძიგბი სურქს. სურქ. ვ. კიყს.
უკუეთუ ვინმე ეძიებეს, ძიგბი ი
იქ და კიყსეგლ` ვყყ 142,17.
ძიგბისა ყოფა ვლქსიყრქსიხანი

ძი-ი სყოფი *არძარ.
ძიგვა კიყსელ. კიყრქს. კიყრქს
ძიგულ-ი : * — ქმნა კიყრქსიხანი
ძიგვა ესე სმინელი... იქმნა კიყრქსიხანი
ასი სიყრასი... ხი 142,8 (141,12).

ძიწოლა ვიყარ. ვიყარს. სასასხელ.
შეგვა ძიწოლა ვიყარს კასი
141,25. ძიწი ძიწილქს ქსიყ სასას-
ხელს 139,22.

*ძუალ-ი ისყრ:
ძვარი ვაროქსი
ძვრ-ძვრად ვარავარ
ძუღუან ხიხანს:
ძღოლა სასასიორქს:
ძღუანა სასასიორქს:

წადიერ-ი ხრქასიქ:
წადიერად კასიარქსიხან * -- ისმენ-
ღიან სიყყუანა ახალსა კასიარქს-
იხანს სელ ვასიხ სიორქსი 144,6.

წადილ-ი ვანსკასი
წამ-ი ქარქსი:
წამალ-ი ვრქ:
წამებო ვკასელ. ვკასიორქს. ვკასიარქსი-
ორქსი:

წარგვავნა კასიქს:
წარღვევა კასიქსიხანი სიხელ. სხელ სასასი:
წარღვევა ի վასე მხრქს:
წარვლინება *სასიქს. არძასელ. ილყრქს.
* კიყრქს:
რათა მე... წარმავლინის მუნ ირქს
ვი ვი... სასიქსეგლ სიორქ 138,16(1469).

წარკითხვა სმინელი
რათა წარკითხის ვმითა მალითა
სმინიყვი ძასიხა ვარძი 146,15.

წარმავალ-ი სიყარქ. სიყარქი
წარმართ-ი ჩემსიხანი 137,18 (136,19).
წარმართება !! წარმართება სმინიხი. ჩემს-
იხანი:

*წარმართება ილყრქ. *წარმართებულ ყოფა
ილყრქ:
წარმართვა ვსილ. *კიყრქს
წარმართე გზას ჩემსა ვსიყ ვდ-
სასიარქსი 138,22.

წარმაცება სასასილ
წარმაცებულ-ი სასასიარქს:
*წარმღები: — ქმნა კასიქსელ
წარმღებება სიყარქსიხანი. *კასიქსიორქსი
წარმღებება კიყრქს. არძასელ:

წვმა ანბრს:

წუღ-ი ყაყარსი:

წუღიჯად-ი შანსაორაყარ:

ქულისნმა ვყავ წუღიჯადთა მათ ყო-
ველთა განძობრბაა სხელაორი სჯე შა-
საორაყარ ამსაყს ქოყმანყ 135,5.

წუღთიღება კრწიქის:

წყალ-ი *ჟორ

განწვალება წყალთა:ა რამანონმ
ჟორყს 135,97.

წყალითა °ოგორძიქის. *სხამ. *ოგორძელ

წყალითთა თვისთა ოგორძიქსამა
ქორიქ 141,16.

წყალითის ყოფა ოგორძელ:

წყარა არქერ. აქს(საკილყ).

წყენა °სკსანსელ სკილქს აონიქ/აონსელ:

ოწყი სხხაბებად სკსა სსწყარანსელ:

წყელუღ-ი ზარქაღ:

წყელუღება *ქლქ:

წყელუღების დანსმა კისასოღსოღ
აონსელ:

წყეობა შარქსელ. ყაყარაყმსელ ყაყარ-
რაყმ. შარყ:

წყელთად-ი შქ:

აბმურჩ... წყელთადისა მანბრქის...
შქი 1-2,17. წყელთადმან შვიყრა

მთავარმ შრყყაღ ქოქსი 139,15.

წყურთიღ-ი შარქსელ. * შარქსელ

ჭბუჯ-ი მანოქ.

ვისი ძმ სან წაბუჯი ოქორქსაღ სს
მანოქ გო 134,20.

ჭამა ნაჯასელ

ჭეშმარიტ-ი ნქმარყი

ჭეშმარიტად ნქმარყი. ზასაყარ.
*აროყარს.

ჭეშმარიტება ნქმარყიქის. აროყარქის.

ჭიბრება სსელ.

ჭიბ-ი სსელქის. *ქოღონ.

ჭიბ-ი სსსაღ 144,11

ხაღიღ-ი ლარქაღ. ლოქს

ხაღა ეშმავთა მთავარსა ლოქსაღ ყი-
ქანს ოქსაღ 138,11.

ხაღენ-ი ნ. ქორქ-ი.

ხან-ი : ხან ერთ სასკასიქ შქ:

ხანება სსწყარანსელ (ორაქ). *სსწყარ.
*ორაქ აონსელ/ქისსელ.

გახანება თქუენ სსწყარანსელ ჰსელ
145,24 შქრ. სხხაბება.

ხან-ი ზარქ:

ხანქ-ი სსორ:

ხან-ი ყაყარქ:

ხანება °ყესანსელ
აბავინ... მხეღეღა ოქსანსელ ოქ ოქ ლ-
ქს 139,15.

ხეთქმა წასოღსანსელ:

ხენეშ-ი ზარქაროქ:

ხიღა ოქსანსელ. ზრსელ. ოქსანსელ. *ოქსაქ.
* ოქსანსიქოქის

საშინელი ხიღება დანმენაა ოქსანს
ოქსაქსაღ სს ოქსა 140,10. შიხიღა შქ
სოქსაღი 134,19...

ხიღელ-ი ზრსელ. ოქსაღ.

ხიღ-ი *ყოღოღ:

ხრწნიღება სსყასანსიქის:

ხარ-ი ზელ

უქემ-ქარნი საყქ სსქსს 140,27.

ქღა ზანსელ.

ქეე-ი ბო. ოქსაღ

ქეეხებთი ბორქ:

ქელ-ი *ქლან

ქელითა თვისთა მკურთხეა მე ქორქ
მხოქსაღ სს ოქსანსაღ ყი 147,2

ქელითა ქ მანს:

ქელითა დანსმა მანსაოქსელ:

ქელითა შიყოფეღ ქენა მანსაოქ-
ქისსელ:

ქელმწიღება ოქსანსიქის:

ქმა მანს:

კმა მწუხარებონა იხმოლა მარს ყოყმო.
რსას ცარ 139,24.

კმობა ჩოიჯელ. * გიჯელ.

კომ-ი რაკს.

მანწავლა... განგება კომოია ისოიყ
... ეკარგალორიქის რაკსის 135,24.
(140,27)

კორც-ი * მარძხ

შეიძინა კორცი ეყსგალ მარძხ 143,17.

კორციელ-ი * მარძხასკან.

კორციელად * დარ მარძხო;

კორციელებრ-ი * მარძხელს:

კრმალ-ი სორ:

კსენება * ქიჯელ

კსენებულ ყოფა ქიჯელ

კსნა ქიქელ. აყრეყოყანსელ. გერძანსელ.
ქოყისლ. * ქიქილქის. ლიბანსელ რანსელ.
სიბრძებმან შიქსნა შე ქიშაყოქისნს
... თიქს ექს. 147,8. კაცთა შიქსნეს მარ-
ქიქ რანსის 147,6.

კსნილ-ი ქიქსსელ. გერძხსელ.

ჭდომა სარსელ:

ჭერი ჭერარს ყარარქ 147,20.

ჭმნა რყადარსელ:

ჭორჯ-ი || ჭურჯ-ი: ჭორჯ-მოსილი ჭარაყ-
სარყხსარ. ჭურჯ-მოსილი ხალგნითა
ქარაყსარყხსარ:

ჭოჯონეთ-ი * რძიქს:

ჭუარ-ი ქარ. ქიშაყ. რსჯანს:
ჭუარს ცუმა რანსელ ქიშაყ. ქარჯელ:
მერმე ჭუარს ვეუა საყარ ქარჯესგალ
143,19. ჭუარცეუმა ქარჯელქის 146,3.

ჭაერ-ი * სარ. სარ:

ენებანი ჭაერთანი იქმნებთან ელსას
ქამაყოქ ქისქის 141,2. მანწავლა...
ყნობა ჭაერთა ისოიყ... ეჯრხმარ-
რანს სარყო. 135,20.

ჭაეროვან-ი: ჭირითა — სრხსარ ყანხარ 143,8.

ჭამა(რ)ჯარ-ი რამარქიქარ:

ჭამბაუ-ი რამარ:

ჭახავ-ი რასას:

ჭახავითა შუენიერ რასასკანს ელყ-
თილქ 143,8.

ჭე აყო.

ჭრაშაერც რარჯასქერ:

ჭროარდავ-ი რიქარყარს:

II. სომხურ - ქართული

(სნდ. = სანდუხის წამების წიგნი; თხ. = თხისა; შხ. = შხუჯაუეთა; არხ. = არისტოკესისა; ბრს. = ბერსესი; სჰ. = სჰაქარა; ვრდ. = ვარდანისა; შუშ. = შუშანოქისა; ატმ. = ატომისა; იზრ. = იზიდონისა და დ. = დეოს დეინელის წამების წიგნი).

Ա գահել ანგაჭრება - ბრს. 71,3.

Ա գարակ სოფლები: և բაძანსაყ... ეკ-
ლანს և ეკარაქსი... და განუჯუეთა
ხარკი ზედა აუანთა და სოფლებთა -
ბრს. 70,16.

Ա գელს ყორან-ი - შხ. 29,19.

Ա գარ აზნაურ-ი - ბრს. 83,3-19; შუშ. II 14;
ატმ. 96,6; 98,6; 99,10; 110,15. დ. 126,16;
131,18. აზნაურება დ. 126,4.

Ա գარაყოქსარ. გუნდ: აზნაურთა - ატმ. 97,18

Ա գარსელ ვასთავისუფლება - შხ. 36,6. დ. 125,6.

Ա გაროქისინ აზნაურთა - შხ. 36,19. ბრს. 71,4.

Ա გგ * სათესავ-ი - თხ. 10,5...

Ա გგასკან ნათესავ-ი - თხ. 16,18.

Ա გგარ-ა გგარ ფერად-ფერადი - შუშ. I 32;
ბრ. 119,10.

Ա გრთ * საყდარი. შხ. 29,18... * საქლომელი.

Ա გრქ, სარსაყ დედე - შხ. 41,17.

მქონის ახორძონი

მქუ სენი - სპ. 84, 2. * ურჯა

მ. 36. ნიკორეზა: ბრასა მოცუხედა
მათი ზრამასენი ანს ცხოთი ინტ.
119, 35 (120, 32; 119, 39, 121, 2); სრს. 79, 9,
დ. 130, 2. წარევი: დედა ინტ. 121, 9
წარევი: შ. 117, 8. * მ
ღედა.

... დარს კულის ზრასევა მს. 39, 9
გაბ ზრასევა (კონსტანტინე) - დ. 176, 1.
* გონე: მით ღონედა.

მკამაი აბა ნებითა - სრს. 72, 3 უსაღე -
მით - ინტ. 116, 6.

მკანა სანმეხელი. * ყურთი.

მკან, მკანს - მკონსე თუალი, მყარო ინტ.
10, 8; მს. 24, 2.

... მკანს - აუქ თუალი * სახედველი:
მს. 24, 2; სრს. 62, 16/29; სრს. 78, 13;
ინტ. 121, 13.

... მსსს. მკან მსსსე მთველით - მს. 38, 11.

მკანაბს ... დარიღებო - ინტ. 15, 4. შეკლება - სრს.
65, 19.

მკ მთი - სრ. 3, 11. შეკრეხება - მს.
32, 11. * შარა.

მკანორ საშინელი.

მკანა მარეხეხე - ინტ. 123, 6.

მკან სანმეხელი - სრ. 6, 8.

მკანს მკეველი - სრ. 6, 14; 7, 10.

მკანა * დარღებო.

... მკანს დარღე ყოფა ატმ. 108, 14.

მკანაბს დარღებო - სრ. 5, 4. ურ. 91, 16.
... ატმ. 105, 8. ინტ. 124, 1.

მკანაბს მკეველი: დარღე მკანს მკანს
... მკანს მკეველი - ინტ. 117, 11.

მკანაბს მკეველი - სრს. 74, 21. ურღებანი.

მკანაბს მკეველი - ინტ. 14, 1...

მკანაბს მკეველი - მს. 39, 3-9...

... მკანაბს მკეველი - სრ. 6, 6... დგი-
... მკანაბს მკეველი - სრ. 7, 11.

მკანაბს მკეველი - მს. 26, 11, ინტ. 117, 30. დგი...

კვის ყოფა - მს. 26, 8.

მკანაბს მკეველი - მს. 29, 11.

მკანაბს მკეველი - მს. 20, 11...

მკანაბს მკეველი - ურ. 87, 8.

მკანაბს მკეველი განსაგებო - ატმ. 102, 9.

მკანაბს * შეხედება

მკანაბს მკეველი - ინტ. 118, 29.

მკანაბს მკეველი * მთველი

მკანაბს მკეველი - სრ. 64, 74, 2.

მკანაბს მკეველი სანმეხელი - სრ. 70, 11.

მკანაბს მკეველი - მს. 25, 11... მს.
... ინტ. 116, 11...

... მკანაბს მკეველი - მს. 32, 11, მს.

მკანაბს მკეველი: მკანაბს მკეველი - სრ. 3, 11.

... მკანაბს მკეველი ყოფა - ატმ. 113, 6. მს. 44, 10.

მკანაბს მკეველი სანმეხელი - სრ. 77, 1.

მკანაბს მკეველი სანმეხელი - ატმ. 105, 12.

მკანაბს მკეველი შეხედება - ინტ. 117, 4.

მკანაბს მკეველი: მკანაბს მკეველი - მს. 154, 11...

... მკანაბს მკეველი - მს. 15, 2... * მს.

მკანაბს მკეველი მკეველი - მს. 35, 4.

... * მკანაბს მკეველი.

მკანაბს მკეველი მკეველი - ატმ. 113, 6.

მკანაბს მკეველი - ატმ. 106, 9, ინტ. 116, 2.

... * მკანაბს მკეველი.

მკანაბს მკეველი: მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი.

მკანაბს მკეველი ყოველი მკანაბს მკეველი.

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - სრ. 7, 29; 8, 28...

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - სრ. 8, 25...

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - სრ. 62, 2/21.

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - მს. 131.

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - ურ. 82, 2; 89, 3;

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - სრ. 4, 1; მს. 43, 1.

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - ურ. 91, 10.

მკანაბს მკეველი მკანაბს მკეველი - ატმ. 110, 7; 112, 10. შე-
... მკანაბს მკეველი - სპ. 100, 9. დარღება - მს. 172.

მკანაბს მკეველი - სრ. 128, 16.

მკანაბს მკეველი - მს. 42, 16

მკანაბს მკეველი - სრ. 9, 14... მკანაბს მკეველი - სრ. 6, 23.

... * მკანაბს მკეველი.

სქენსაჲ ცუცი თხზვა - იმ. 118, 21.
 სქინოსება აძიგრ...თავს - მსკ. 24, 14. აძიგ
 ვამო - სრს. 11, 7. დ. 125, 4. აძის ზედა
 ატმ. 101, 5. აძინა შეძღვომად - მსკ. 15, 10.
 ასუჯაჲ ესოდენი - ვრდ. 36, 12.
 ასუბს - -- ათხსლ განგმობა - დ. 128, 29.
 ასა, თუ ეშმაჲი - მსკ. 33, 10.
 ასაარაჲ, - ბ. ცანჭული მტერისა - მსკ. 33, 3.
 ასაარაჲ დღეს - სნდ. 4, 1. მსკ. 19, 16.
 ასაჩხრეს ესე იგი - სნდ. 113, 16. ესე აუთ
 მსკ. 36, 7.
 ასაოცება აძიგ ვამო - ატმ. 97, 6. აძიგ
 შეძღვომად.
 ასა, ათს ჯაჲი - მსკ. 9, 8... ცმარი ზემ.
) 65... მამა - სნდ. 8, 14...
 ასა, ჟ. ბა ჭუბაბი - ანტ. 63, 11/50.
 ასრს დაწუჯა - მსკ. 19, 8. ვრდ. 92, 15.
 ასრქ ქუროვი - სრს. 70, 24.
 ასაყაჲ თუზნა - მუმ. II 14.
 ასაყაჲ წარუჯალ - სნდ. 4, 7... დაუხსრუ-
 ლებელ - მსკ. 48, 1.
 ასაყაყას უსრწნულეობისა - ვრდ. 93, 16,
 112, 2.
 ასაყაყას ზეუდაბნოე - მსკ. 11, 1.
 ასაყაყასორ ზეუდაბნოე - სრს. 78, 4.
 ასაოაკოქისა უწესოება.
 ასაათის - ჰინრუყვ.
 ასააყოლას უღმრთა.
 ასააყოლასორ უღმრთოება - მსკ. 35, 2.
 ასაარაჲ უენეჲელ - მსკ. 59, 16.
 ასაარაჲორქის უმწიფობა - მსკ. 52, 8.
 ასაარაჲს ციხება.
 ასაარბას არა ღიბს - მუმ. II 24. ატმ. 104, 8
 უღიბს - ატმ. 100, 10.
 ასაარაჲ ჭურ - ი.
 ასაარბს, - ბ/ა უმჯულა - დ. 127, 12...
 უღმრთა - ატმ. 106, 12.
 ასაარბსორქის უმჯულაობა - მსკ. 26, 15.
 ასაარბს უმშნ - სრს. 72, 30.
 ასაარაჲარ დაუცხრომელ - მსკ. 45, 4.

დაუცხრომელად - სნდ. 117, 29. მკინებდ-
 ასაარაჲ, თუ ახო - სრს. 70, 3.
 ასაარაჲანდესაჲ - ყორქანგხალ ყანგანამბ-
 რსაჲ სირყა ზოყა ვითარცა უუწყა
 გული მათი - ადამსლა უუუჭრეთ-
 ლი - მსკ. 14, 18.
 ასაარბს შენჭურეს თღებს დ. 130, 20. მუმ-
 ქუესვე - სნდ. 8, 2. მუმევე - დ. 117, 9
 ასაარბსორ, - ბ/ა მწყემსი - მსკ. 20, 8.
 ასაარბსორქის II ასაარბსორ ქუესვენელი.
 ასაარბსორქის - სკანს ჰინრუყვ - ანტ. 62, 8/14.
 ასაარბსორქის უმშნ - ვრდ. 55, 15. უმშნაჲ
 მსკ. 52, 9...
 ასაარბსორქის წარმდებება - სრს. 17, 22.
 ასაარბსორქის უნუეჲად - სრს. 76, 20.
 ასაარბსორქის არა დაყლულა - მსკ. 58, 2.
 ასაარბსორქის, - ყრესაჲ ანთიპეტობა - მუმ.
 I 35.
 ასაარბსორქის მარჯალი - მსკ. 3, 13.
 ასაარბსორქისორქის : ორქ. კანქისორქისან
 მსაყხალ რ - არა აქრება მითიარ
 და წინამძღუარ - ანტ. 67, 4.
 ასაარბსორქის II კანქისაჲ ურთად ვრდ. 74, 10.
 ასაარბსორქის - ყრესაჲ... ყანქისორქის
 მსაყხალ ზოყა ყარქისორქის იხალეს
 მორბრეველობა გულისა მათისაჲ
 მსკ. 17, 7.
 ასაარბსორქის, - თესურა - იმ. 118, 2.
 ასაარბსორქის დაყვამა - ვრდ. 110 II. შეკრდა -
 მა - მსკ. 47, 7. ვრდობა - მსკ. 36, 20.
 'შეცუენა - მსკ. 16, 8. შეკრდა - ვრდ.
 89, 2. დარეყვა - ვრდ. 92, 7. მოკრომა:
 ბ სირყა მაროთი ოკანსალ ვულისა
 მათსა არა მამჯა - მსკ. 48, 2. შეკრდა
 ყანქისორქისან ასაარბსორქის
 ივლტოდა და შეკრდა მწყემსსა ვრდ.
 სნდ. 104, 8. დაყენა. სნდ.
 - ბ მსაყხალისა დამუშაება მუმ.
 კობასა - მსკ. 37, 2.
 ასაარბსორქის უწესო.

ასლიოჯის - ი. ჰაწოლი - შუშ. I 48.
 ასლიონ ღაცემა.
 ასრამარ ურიცხვ.
 ასრასანსიქი მიუწოდებელი-ი.
 ასრასარი, -ქ უმჯუღო - სნდ. 6,1. ურწმუნო - დდ. 134,2.
 ასრასარის უხაზომო - აგმ. 97,6.
 ასრასანსიქი დაუყდრებელიად.
 ასრას, - ძის თავი - მსკ. 29,1.... სული-ი მსკ. 50, 17... თავი თვისი. გუამ-ი.
 ჰასანსიქი არილი აღიარება - დდ. 123,4 თავს ღება - ისკ. 14,4. დდ. 128,20.
 ჰასანსიქი არილი შევედრება - სრს. 70,20; აგმ. 104,6.
 ასმარსიქი უეორკო - ვრდ. 85,16.
 ასმან, - ხ/ა უბრალო - დდ. 127,9. უცოდველი-ი.
 ასმარ, უგუნურ-ი.
 ასიოღოღოღი სიძვიცივე - ისკ. 14,5.
 ასჯარი შეურყეველი-ი - ისკ. 19,6. მცვაი-ი - დდ. 130,12. * შეუძრველიად.
 ასიოღორმე უწყალიად - იზდ. 115,9.
 ასიოსანსიქი წოდება - მსკ. 36,6; იზდ. 118,35. სახელის ღება - მსკ. 36,7...
 ასიოსანსიქი სახელოვანი-ი - მსკ. 32,10. სახელოდებელი-ი.
 ასიოსიო, - ხ/ა უპოვარი-ი - სრს. 70,25.
 ასიოსანიო სულნელი-ი - შუშ. IV 12.
 ასიოსიოსიქი სულნელი - სნდ. 8,2. * გემოვდება.
 ასიოსი უხაზომო - ვრდ. 29,6.
 ასიოსიოსიქი მიუთხრობელი
 ასიოსიოსიქი გამაღუთქმელი-ი - სნდ. 7,16. დდ. 130,4
 მიუთხრობელი-ი - მსკ. 52,14.
 მიუწოდებელი-ი - მსკ. 59,19.
 ასიოსიოსიქი შეუწოდებელი-ი.
 ასიოსიოსიქი უცადრი - ისკ. 11,2.
 ასიოსიოსიქი უნაყოფი.
 ასიოსიოსიქი განმორება - ისკ. 16,6. იზდ. 117,16.

ასიოსი * ურწყული-ი.
 ასიოსიოსიქი შეუწოდებელი-ი.
 ასიოსიოსიქი უცაყველი-ი - მსკ. 29,2...
 ასიოსიოსიქი დაუბრკოლებელიად - არსტ. 66,30.
 ასიოსიოსიქი მადნარი-ი - სრს. 73,10.
 ასიოსიოსიქი - არილი უგუნდებელს ყოფილი - ისკ. 11,5.
 ასიოსიოსიქი - არილი უგუნდებელს ყოფილი - მსკ. 40,20.
 ასიოსიოსიქი უღებდა - იზდ. 119,1.
 ასიოსიოსიქი წარმოვალ-ი - აგმ. 100,1...
 ასიოსიოსიქი ყოფილი - იზდ. 115,25.
 ასიოსიოსიქი - არილი უგუნდებელს ყოფილი - სრს. 72,3.
 ასიოსიოსიქი ღაქსნილი-ი - ვრდ. 92,1.
 ასიოსიოსიქი, - ხ/ა მოწაფე - ისკ. 10,3.... სპოდოიოსი - შუშ. I 20.
 ასიოსიოსიქი ღამოწაფეება: აუცილებელიად ღამოწაფებელი-ი არსტ. 64,4.
 ასიოსიოსიქი აუცილებელიად ღამოწაფეება-ი - შუშ. II 11.
 ასიოსიოსიქი სპოდოიოსი - მსკ. 54,3 * მოღუაწება.
 ასიოსიოსიქი ქუეყანა - სნდ. 4,29.... * სოფელი-ი - არსტ. 63,3/12... სახელები. საწუთრა.
 ასიოსიოსიქი კარისკაცება - არსტ. 72,9/12.
 ასიოსიოსიქი შეურაცხი-ი - აგმ. 109,10.
 ასიოსიოსიქი განკარგება - მსკ. 42,17. წარწყმედა - მსკ. 42,14. * განსარგება.
 ასიოსიოსიქი სრწინელი - დდ. 126,7. * განსარგება.
 ასიოსიოსიქი აქორან-ი - იზდ. 116,5 (115,30).
 ასიოსიოსიქი უგანკარებელი-ი - შუშ. III 24.
 ასიოსიოსიქი ხა აუცილებელიად მის გი-საკეთ - აგმ. 100,10.
 ასიოსიოსიქი განკარგება - მსკ. 59,6.
 ასიოსიოსიქი განკარგება - მსკ. 46,12. სრს. 73,22.
 ასიოსიოსიქი აუცილებელიად განკარგებელი-ი - მსკ. 51,6.
 ასიოსიოსიქი განკარგება - სნდ. 3,15. მსკ. 45,9.

წაგის ბაჯინი - მსკ. 31, 18... ბომინი.
 წაღმარები სიმრავლე - შუშ. V 7. სპკ. 63, 17;
 იზრ. 192, 24.
 წაძახს * განყოფა.
 წაძახს განწვალება.
 წაკ ბაჯი.
 წაღმარ სანადედი - მსკ. 21, 10.
 წახ სიყვება - სნდ. 3, 7... ბრძანება მსკ.
 39, 1. ზრახვა.
 წახალ განღება - განხუმა - ისკ. 13, 7...
 წახას ბანაჯი - იზრ. 114, 19. დფ...
 წახასს დაბანაჯება - აფმ. 102, 16.
 წახარაზარაკიძის მსლისა ჭამა -
 არსტ. 62, 14.
 წახარაკი - ბი მტერი - სნდ. 3, 16. მაცთუ-
 რი - მსკ. 114, 4. სიცთური - მსკ. 52, 10.
 წახარ, - ბი საყვრობილე - იზრ. 117, 23...
 წაჯისს განყოფა - აფმ. 103, 4.
 წახალ, - ხარბ ალება - არსტ. 64, 19...
 ახუმა - ისკ. 17, 12. აღკოცა - სნს. 73, 20.
 წააბს ბახრობა.
 წარაკ წმიდა (დილი) - შუშ. 142.
 წარაბა, - იყ სიყვება - დფ. 130, 13. ენა - დფ.
 128, 32.
 წარაბარი ბარბაროზი - სნდ. 7, 3. სნს. 66, 11.
 წარბახალ - მეთხი - მსკ. 61, 9.
 წარბახალის მეთხება - მსკ. 61, 13; დფ. 132, 16
 წარბახალიძის კეთილად განგებულება
 სნს. 69, 18.
 წარბახაჯი კეთილად მსახური - იზრ. 116, 14.
 წარბარ კეთილის მოქმედი - მსკ. 41, 2. ქველის
 მოქმედი - აფმ. 104, 4; 103, 9; 105, 4.
 წარბარის მსკ. 40, 17
 * სიკეთის ყოფა.
 წარბარის გულის წყრობა - შუშ. 146. * რისხვა.
 წარბ, - ბი საქლიმელი - აფმ. 97, 2.
 წარ, - ბი/ა - აჯალა თუალითა ხილულითა
 სნს. 78, 13.
 წარ * ბი/ა * გარეგან. * კიდე
 ბი/ა: არსს * განშორება. ბი/ა: კალ

განშორება 14, 11-10. განყენება - დფ. 127, 23.
 წარბახარ * ბორილი - არსტ. 66, 2.
 წარბახარ შემუხება - ვრდ. 87, 7.
 წარბახარ, - იყ ბირი - მსკ. 61, 8...
 წარბახარს საკრებელი ბარბახარ - იზრ. 116, 29.
 წარბახარ, - ბი ცხე - სნს. 13, 2. ვრდ. 89, 2.
 წარბახარ * მიღება - შუშ. 141... * შორსუშევა - იზრ.
 124, 15. მიყვანება - არსტ. 66, 14. წარბახარ -
 ნება - შუშ. 147. * განშორება.
 * წარბახარ * განშორება - არსტ. 67, 16
 წარბახარ და მჭედილება - იზრ. 122, 14.
 წარბახარ, - ბი/ა ეგრობი - მსკ.
 წარბახარ * ბეჯი.
 წარბახარ ბეჯი.
 წარბახარ ბი/ა - აფმ. 107, 4; 102, 12
 წარბახარს სადგური.
 წარბახარს და მჭედილება - ისკ. 20, 7... დაბანაჯე-
 ბა - აფმ. 106, 6.
 წარბახარის და მჭედილება - ისკ. 20, 15.
 წარბახარს მყოფი - არსტ. 66, 23
 წარბახარის სამჭედილებელი - მსკ. 34, 3. და.
 მჭედილება - არსტ. 65, 7/2a. ხახლი - სპკ. 64, 6.
 წარბახარ ყოვლად - იზრ. 120, 2.
 წარბახარ ბეჯი - სპკ. 83, 4.
 წარბახარს * მუხება - მსკ. 34, 14...
 წარბახარს უკამური - შუშ. I 24.
 წარბახარს კმობა - იზრ. 123, 2.
 წარბახარ კეთილგონი
 წარბახარს აღგნება - შუშ. I 46. აღყინება
 იზრ. 115, 34.
 წარბახარ აღი - იზრ. 115, 33; 116, 11.
 წარბახარს საცეცხური - იზრ. 116, 24.
 წარბახარს განმარება - ვრდ. 88; 8. * შეყვრობა
 წარბახარ, - ბი/ა მძლავრი - მსკ. 47, 11...
 წარბახარის მძლავრება - არსტ. 119, 17.
 წარბახარს მჭედი - მსკ. 28, 14.
 წარბახარ, - ბი საქლიმელი - მსკ. 36, 14.
 წარბახარ მასხვი - მსკ. 42, 16.
 წარბახარს იღუმალი - ცყობილება - ვრდ. 92, 2.

რეზინ უვილი - მსკ. 58, 14.
 რეს შტულო - ი. რ. 125, 2 - 12.
 რესხადაყენის შტულო რეენი და მანდა-
 ნი - ატმ. 95, 15.
 რეს ეშმაკი.
 რეს * ძალი. * პირი.
 რეს : რეს ძალი პოვა ემი - სნდ. 3, 12.
 რესაგელ შემთხვევა.
 რესაყაზი ეშმაკის მსახური - ატმ. 106, 2.
 რესრანსა * ლხენა.
 რესაქსანის დავიანონი - ატმ. 95, 16.
 რეს ჯეკი.
 რეს ღაღება - სნდ. 3, 23... დანხა - სნდ.
 8, 21... ღაღება - მსკ. 28, 8. ი. რ. 121, 18.
 დანერგვა - მსკ. 40, 8. მიყვამა რეს რ
 რანსა მიყვამა საყრობილესა - დ.
 128, 8. შეყენება.
 რესი * დელიფალი.
 რესი ძრწოლა - მსკ. 39, 2.
 რესი ძ(რ)წილა.
 რესი, რესი კარი - სნდ. 4, 18... ბჭე - მსკ.
 28, 4...
 რესი, რესი ასული - შუშ. I 39...
 რესი * მწიგნობარი.
 რესი მწიგნობარი მსახური იან
 რესი ეწილა ქნარანი ღირსი - სნდ.
 118, 28.
 რესი მწიგნობარი - მსკ. 12, 10... * მწიგნობ-
 (ება).
 რესი, რესი სამთხვე. მსკ. 40, 10; 40, 12 - 16.
 რესი შერყევა - სნდ. 4, 6.
 რესი კარი.
 რესი კიდე - მსკ. 12, 8.
 რესი უკეთუ - მსკ. 33, 13... კითარმედ - მსკ. 10, 2...
 რესი უკეთუ - მსკ. 32, 1. თუ. ძი.
 რესი გამოსვლი. განსლება.
 რესი, რესი ეკლესია - შუშ. IV, 8...
 რესი, რესი საკრებულო ძმობათვის - სნდ. 70, 26.
 რესი, რესი ირემი - მსკ. 50, 15 - 19.

რესი, რესი * რქი.
 რესი, რესი ექსპორტი - მსკ. 80, 16...
 რესი, რესი მღვდელთ-მოდღუარი - შუშ. IV 14.
 რესი, რესი უკმალი - აყ მღვდელთ-მოდღური - შუშ.
 II 4.
 რესი, რესი მთავარ-ექსპორტი - სნდ.
 69, 7.
 რესი, რესი მღვდელთ-მოდღუ-
 რება - არსტ. 67, 6.
 რესი, რესი ექსპორტი - არსტ. 68, 24.
 რესი, რესი სექსპორტი - სნდ. 77, 8.
 რესი, რესი მღვდელთ - მსკ. 16, 3.
 რესი, რესი * ნეფარება. * ნეფარება. * ნეფარება
 რესი, რესი * ნეფარი -
 რესი, რესი * ნეფარი - მსკ. 24, 7... * სანატრელი.
 რესი, რესი * ნეფარი!
 რესი, რესი ნეფარება - შუშ. II 15.
 რესი, რესი გაღობა - შუშ. IV 10. * ქება.
 რესი, რესი * გაღობა.
 რესი, რესი ფიცი.
 რესი, რესი პირი - მსკ. 15, 13.
 რესი, რესი უხეცხისი - არსტ. 65, 2-24. მღვდ-
 ლი - მსკ. 18, 6.
 რესი, რესი წარსლება - მსკ. 10, 7... მისლება - მსკ. 59, 2...
 რესი, რესი მიწვევა - არსტ. 66, 1. მიწრება - ი. რ. 117, 2.
 რესი, რესი რესი - ვრდ. 93, 9.
 რესი, რესი სექსპორტი - ატმ. 107, 1 - 11.
 რესი, რესი მღვდელი - არსტ. 62, 9/22.
 რესი, რესი * მწიგნობარი.
 რესი, რესი * უწესი
 რესი, რესი ცა - სნდ. 3, 10... ზეცა - სნდ. 5, 3...
 რესი, რესი ქუეყანა - სნდ. 3, 10... სოფელი - ატმ.
 95, 10.
 რესი, რესი * შიშო - სნდ. 3, 11. მსკ. 30, 3. შუშ. 136.
 რესი, რესი * შიშო.
 რესი, რესი ორგული - ატმ. 110, 5.
 რესი, რესი შეორგული - მსკ. 30, 2.
 რესი, რესი ცისფერი - მსკ. 58, 16.
 რესი, რესი შინება - 101, 3 (ატმ); * შინება - არსტ.
 67, 26.

ხელკუთხუთი ორშაფათი - დრ. 132, 12.

ხერკოფათიანსა ათორმეტისა წლისა
- არსტ. 65, 28.

ხერკოლი წარმავალი - ვრდ. 85, 15

ხერკოყაყელ *თაყუანის ცემა

ხერკოყაყილებს *თა(უ)ყუანის ცემა -
- იხ. 14, 2. მსკ. 52, 16-19

ხერკისი წარჩინებულნი - დრ. 124, 9. წა-
- დიერნი - დრ. 128, 29.

ხეწმასაჲ შვილის წლის.

ხეწმასაჲ შვილის წლის - ვრდ.

შაყრასა განძვება - სნდ. 7, 4. განჩის-
- ხება - მსკ. 50, 4. იზრ. 117, 18. აღვსება
- გულისწყრომითა - მსკ. 39, 3.

შაყრასა განჩისხებულნი - მსკ. 49, 1.

შასაყრელ შექუთება - აფმ. 107, 16.

შაყრასა განშორება - აფმ. 99, 6.

შაყრ. სამკურალნი.

შაყრასაჲ * შეშვება.

შაყრასაჲ შეშვება.

შაყრასაჲ შეშვალნი.

შაყრასაჲ * წარცემა.

შაყრასაჲ შეძრწუნება - იხ. 14, 12. აფმ. 101, 7;
103, 7; * შეძრწუნებულ ყოფი.

შაყრასაჲ შეძრწუნება - მსკ. 28, 10.
49, 10.

შაყრასაჲ * შეშვალნი * შეშვებულნი.

შაყრასაჲ შვილი. ნათესავნი - არსტ. 65, 15.
66, 19; 81, 29.

შაყრასაჲ ძალი - სნდ. 8, 2. - გუნდლი - მსკ.
32, 16; 34, 4; 36, 2. - ლაშქარი - სნდ.
75, 2; 76, 1. დრ. 127, 7. ერ. - მსკ. 29, 15;
52, 14. სძა - მსკ. 33, 9.

შაყრასაჲ ერისთავნი - მსკ. 37, 21.

შაყრასაჲ უძლიერებისნი - მსკ. 32, 2.

შაყრასაჲ ქ/ა მკურალნი - სნდ. 4, 17.
მტარვალნი - მსკ. 49, 3. * ძლიერნი.

შაყრასაჲ განძლიერება - იზრ. 118, 18.
მსკ. 60, 8. განძლიერებულნი

შაყრასაჲ - მსკ. 47, 14; 59, 1. აფმ. 113, 7.

შაყრასაჲ მთავარი - მსკ. 34, 9; 36, 2-11-16.
შუშ. 1120. ერისთავნი - მსკ. 36, 3-18
ზორავარი - სნდ. 72, 21; 77, 20. ვრდ.
88, 11.

შაყრასაჲ განძლიერება - სნდ. 3, 26...
ძალის მოცემა: მომეც ძალი დას-
- რაგონები - შუშ. III 21.

შაყრასაჲ * ძლიერნი

შაყრასაჲ ძალი - მსკ. 35, 9... შექუთება -
- ვრდ. 93, 1. * ძლიერება.

შაყრასაჲ გრძობა - მსკ. 59, 7. ცნობა - იხ. 13, 16.

შაყრასაჲ * ურგა.

შაყრასაჲ ურგა - არსტ. 67, 23.

შაყრასაჲ შემოსვა - იზრ. 118, 20. დრ. 126, 6.

შაყრასაჲ, - ილ-ქ სამოსელი - აფმ. 109, 10

შაყრასაჲ ფრთხილი: - კალ ფრთხილი
ყოფა - სნდ. 3, 20

შაყრასაჲ * განკრძალვა.

შაყრასაჲ * კრძალულება.

შაყრასაჲ * განკრძალულება.

შაყრასაჲ დაკრძალვა.

შაყრასაჲ დაკრძალვა - მსკ. 53, 18

შაყრასაჲ - კრძალ(ნი) - აფმ. 105, 9. იზრ. 122, 20.
შეწირვა. საქალაქი.

შაყრასაჲ: - ყიფი მიუვალნი (სტეილი) - სნდ.
70, 12.

შაყრასაჲ კნა - სნდ. 3, 19. კნაილი -
- ღებულ - მსკ. 45, 3.

შაყრასაჲ განძლიერება - იზრ. 122, 7.
განძლიერება.

შაყრასაჲ, ქ/ა სამკურალნი - ვრდ. 107, 19;
- აფმ. 107, 12.

შაყრასაჲ მკურალნი - აფმ. 103, 6.

შაყრასაჲ ერისთავთა მოღვაწი - მსკ.
31, 5.

შაყრასაჲ ერისთავთა - არსტ. 62, 9/20.

შაყრასაჲ შემდგომად - აფმ. 101, 11. შემდგომნი
- მსკ. 49, 18. თანა - იხ. 13, 10

შაყრასაჲ თანა - მსკ. 23, 30. კურალი - იხ. 13, 9.

მღიღინს იჭყ-ი - იზრ. 115, 14.
 მთიანს * მურ-ი .
 მირ ზორვა - იზრ. 115, 29. მსხუერპლ-ი
 მიჩქლ ზორვა - იზრ. 115, 36; 120, 14.
 მილარაკ , - /ა ზუარავ-ი - ვრდ. 92, 9.
 მილარქ მხიარულ-ი - იზრ. 122, 8.
 მილარქანსა მხიარულ ყოფა - დრ. 127, 9
 * ვანცხრომა.
 მილარქა ეოსყანსლ * ვანცხრომით ჩუენება .
 მყარყოქმის ყუედრება - დრ. 130, 14.
 მსაყელ ზეკრება - იხვ. 19, 4.
 მისლ ვანშორევა - მსკ. 42, 10.
 მირქლ დაკლება - მსკ. 46, 4.
 მკ, მკი კარაულ-ი - მს. 74, 19.
 მძინსლ შეძყრობა - მრს. 77, 20. შევარ-
 ჳნა დრ. 127, 10. * აღხუმა.
 მძაყლ * ხუმა.
 მძიქრ რაახათვს - იზრ. 117, 6... კითარ
 იზრ. 116, 30.
 მზიონსლ შეწყნარება - სნდ. 3, 8... მიღე-
 შა - იზრ. 6, 22... მიღება. * აღება.
 თავსღება - სნდ. 4, 12. შუშ. 159. ში-
 თუაღვა - აფმ. 108, 6. * შეძყრობა.
 * შესწენა
 მზისასლ ვანვლტოლა - იზრ. 115, 37
 * სრბოლა.
 მზაყუკ სრბა - სნდ. 5, 21 ... სარბიელი.
 მზიხოსლ აღმოკითხვა - იხვ. 10, 1. შარ-
 კითხვა.
 მზიხყასტრ სწაულის მოყუარე - იხვ. 9, 8
 მზისრ , - /ა * მოყუარ-ი - იხვ. 9, 5; 15, 6...
 მზისერლ შეწეენა - მსკ. 49, 17. იზრ. 121, 2.
 მზიარსიჭ სახლეულ-ი - შუშ. 15. ვრდ. 85, 5.
 დელა-წულ-ი - მრს. 73, 24.
 მზიქრ ძაეიოსან-ი - იზრ. 121, 15.
 მზაყ ცანცვნი - მრს. 75, 12.
 მზაყასიყ ცვრცვის თანამოღებში - მსკ. 36, 4.

მზაყასორ მეფე - სნდ. 4, 26... * მეუფე.
 მზაყასორასკან სამეუფე - არსტ. 68, 1.
 მზაყასი დედუფილ-ი - იხვ. 41, 13.
 მზაყასლ შებღიღვა; შებღიღული მზ-
 მასასლ - მსკ. 29, 19.
 მზაღელ დამარბვა. - არსტ. 66, 14. მრს. 77, 12.
 დაფლვა.
 მზაღონს * დაფლვა - მსკ. 40, 6. ხაფლა-
 ვი - იხვ. 13, 2.
 მზასასლ მავსასლ ლაწებულ-ი .
 მზასბრილქის სისჭე - ვრდ. 87, 3. მრმურნი.
 მზარასლ უფულა - შუშ. 15, 3.
 მზარყმასლ თიარვანება - იზრ. 118, 18.
 მზარქაფ წამ-ი - არსტ. 62, 16/39.
 მზაყსლ ქსნა - მრს. 72, 8; 73, 2/. ლაფუენა.
 მქ * თუ - მსკ. 26, 2... * ფთარმელ - მსკ. 32, 16...
 უყუეთუ - მსკ. 53, 3.
 მქლ * რიცხვ - სნდ. 5, 11. მსკ. 58, 12.
 მკუსამასლ * ვინება - არსტ. 68, 12. * მჭე-
 რობა.
 მკუსამასლ ვინება - სნდ. 4, 29...
 მკუსამქ, - იყ/ხალ მჭერ-ი - ვრდ. 92, 12...
 მკილასასლ უბადრუკი 1176; 120, 11
 (იზრ.); სანყალობელ-ი 108, 5.
 მკილასასლ უბადრუკება - მრს. 70, 2.
 მკილ დაკხილ-ი - აფმ. 110, 5.
 * ყალ * ცადება
 მკილს შერაცხვა - აფმ. 109, 3. ჩენა
 || ჩინება - იზრ. 64, 11.
 მკილასასლ : დაკხილ-ი - მკლავსასლ - იზრ.
 112, 6.
 მკილჭ წიგნი - მრს. 72, 28.
 ძამ, - იხვ. უამ ი - სნდ. 3, 12, იხვ. 11, 10...
 ძამასასლ , - /ა * უამი - იხვ. 18, 2 ... დღე
 აფმ. 95, 8. დრ. 125, 16.
 ჩ ძამასასლ ძამასასლ * უამითი უამი.
 ძამასსლ მიწეენა - მსკ. 41, 13. * მიწიფება.
 ძამასასლ მკვდრობის მოღვაში.
 ძამასასლ * მკვდრ-ი.

ძაიანსაგალორისს * მკვდრება.
 ძაიანსაგს * დამკვდრება - ატმ. 97, 16.
 მკვდრ-ყოფა - სნდ. 7, 15.
 ძაიანსაგისს * ხ - * სამკვდრებელად.
 ძიოიქ, - იუ კრება - არსტ. 64, 7. კრებულ-ი
 არსტ. 63, 5/24. იზრ. 122, 31. ერი - შუმ.
 IV 10; დდ. 130, 12. დღესასწაული-სჰე. 83, 15
 - ანსხ შეკრება - 66ს. 69, 16; 72, 7.
 ძიოიქს * შეკრება - მსკ. 29, 14... შემოკრება
 მსკ. 37, 13. ვრდ. 88, 14.
 ძიოიქსა კრებულ-ი.
 ძიოიქიორი, - რხას * ერ-ი - შუმ. 77; 66ს.
 79, 4... * კრებულ-ი - შუმ. IV 16; იზრ. 123, 9.
 ზგას * დედაკაცისაჲ.
 ზმანსა * გულისხმის ყოფა - ისკ. 15, 11...
 უწყება - ისკ. 14, 15; 18, 3.
 ზმასაყასაჲ ბრძენ-ი. სიბრძნის-მწავლელ
 ზმასაყასაჲ სიბრძნე. მეცნიერება.
 ზმასაყოსს * სიბრძნე. - მსკ. 40, 9
 ზმასაყოს ბრძენ-ი - იზრ. 114, 18. ვრდ. 89, 18.
 ზსკ-ჲ საუნჯე - ვრდ. 86, 4.
 ზსკსაყს თვთმყრობელი - 66ს. 75, 22; 77, 4.
 ზქსანს * შთავარ-ი - იზრ. 117, 18; 119, 19.
 დდ. 127, 5.
 ზქსანისს * კელმწიფება - მსკ. 38, 20.
 შუმ. III 28. * საბრძანებელი - არსტ. 65, 8
 მფლობელი - ატმ. 97, 3. * შთავარება -
 დდ. 125, 16. * სამთავრო.
 ზქსს კადრება - ისკ. 19, 11...
 ზქსს გარდამოსლვა - არსტ. 63, 5/23. ვარ-
 დამოვლი - ატმ. 102, 14. ჩამოვლი - ისკ.
 10, 10. მიწევნა - შუმ. I 13.
 ზქსს გარდამოსლვა.
 ზქსსს გარდამოვლი - დდ. 131, 19.
 ზქსსსა - მსკ. 26, 2.
 ზქსსსა საშარათლო - 66ს. 72, 15; 71, 11
 სიშართლე - მსკ. 44, 8.
 ზქსსსა ანსხ განბჭობა.
 ზქსსსა ნელსაგებელი - დდ. 131, 24.

ზქსსსა ნელსაგებელი, - იუ თითო(ვ)ეულ-ი - ისკ. 129...
 თვს-თვს-ი - 66ს. 78, 10. თვს-ი - ისკ. 13, 5;
 - ატმ. 106, 18. * კაცად-კაცად-ი.
 ლასაყს ლამპარ-ი - მსკ. 49, 5. ატმ. 110, 18.
 ლას უბჭობს-ი - არსტ. 63, 6/26.
 ლასაყის უბჭობს.
 ლსკ * ენა.
 ლსკსა რაჲ მთა და ველი - ვრდ. 88, 1.
 სქსსსა - სრულ-ი.
 სქსსსა დამკვრება - სნდ. 3, 22.
 სოუს, - იუ * ნათელი - მსკ. 40, 28...
 სოუსსა განბნა - შუმ. IV 2.
 სოუსსა უღელი.
 სოუსსსა განკნა - მსკ. 51, 16. კნა. * დანკნა.
 სოუსსსა შეშისილი ნათლითა - იზრ.
 121, 13.
 სოუსსა ნათელი - ატმ. 103, 2. განათლე-
 ბული - იზრ. 120, 12; 115, 5.
 სოუსსა განათლება - მსკ. 40, 23...
 სოუსსა განმწავლელი - მსკ. 24, 4.
 სოუსსა განათლება - შუმ. I 11.
 ნათელი - ისკ. 12, 8.
 სოუსსსა ნათელი - ატმ. 100, 9. ნათლი-
 სა - ატმ. 109, 8.
 სოუსსა შთავარე.
 სოუსსა ნათელი - 131, 26.
 სსსსა * სასმენელი-ი.
 სსსსა სსსსა სსსსა.
 სსსსა * აღვსება.
 სსსსა სსსსა - მსკ. 51, 5.
 სსსსა სსსსა მყურა - მსკ. 86, 8.
 სსსსა სსსსა დანყნარება - 66ს. 76, 11
 სსსსა სსსსა მშვლობა - მსკ. 26, 10...
 სსსსა, - ხ სამღერელი-ი.
 სსსსა აღბჭვა გულისწყრომითა - ისკ.
 13, 2... * შეშურვება - დდ. 127, 14.
 სსსსა, - ხ ჯუარ-ი - იზრ. 122, 11... * ძელი-ი - დდ.
 129, 5.

საჯელ ჭუარ-ცუმა.

საჯელციხის ჭუარ-ცუმა.

საღონსე შერთვა - სდ5,10... შერევა მსკ. 42, 12. შერაცხვა - ვრდ. 92, 6.

საღონორე შემოსართავი - ოსკ. 10, 9.

საყრასაღყესაე მოსილი ხალენითა შუმ. I 21.

საყრასაღყესაე ჭორტ-მოსილი - არსტ. 62, 14/27. ჭურტ-მოსილი ხალენითა ნრს. 74, 18.

საღონსე *სიტყუა - ოსკ. 11, 12; 14, 9... *ზრახვა

საყრასსე *განქარვება.

საღონსე * — ათსე მორჩობით მოკლე - არსტ. 68, 16.

საღონ იჭვ - იზტ. 116, 33.

საღონსე დაფხუ(რა) - იზტ. 120, 26. განშოვრება - ნრს. 69, 19.

საღონსე * მოწყალეობა.

საღონსე მზახობა - ნრს. 71, 3.

საღონსე რიღება - ოსკ. 15, 3. იზტ. 121, 36.

საღონსე ძიება - სდ. 4, 21. არსტ. 63, 9/28. თხოვა - შუმ. II 19.

საღონსე სიხარულ-ი - ოსკ. 13, 4...

საღონსე თხოვა - მსკ. 54, 2... ძიება - მსკ. 26, 2. ატმ. 100, 12.

საღონსე თხოვა - ატმ. 103, 11. მსკ. 58, 19.

საღონსე მოსრვა - ვრდ. 86, 4.

საღონსე * მდაბალ-ი.

საღონსე გარდამოკლამა.

საღონსე გონდრეკი - დდ. 127, 18.

საღონსე გუემა - დდ. 128, 8.

საღონსე მოსპოვება - მსკ. 25, 16

საღონსე აღთქმა - სდ. 6, 20. მსკ. 35, 5... ქაღება - ატმ. 100, 1. სიტყუა - დდ. 127, 25. საღონსე აღთქმულ-ი მსკ. 46, 4.

საღონსე * აღიარება

საღონსე აღიარება - სდ. 8, 4...

საღონსე აღთქმა - მსკ. 29, 2; 41, 4...

საღონსე მდელა - მსკ. 34, 5.

საღონსე მდელა - მსკ. 25, 1; 32, 5.

მდელა - მდელა - მსკ. 34, 12.

საღონსე მზაყუვირება - არსტ. 67, 24. იზტ. 122, 14.

საღონსე ზრახვა - დდ. 127, 2. განზრახვა ოსკ. 17, 6; მსკ. 51, 18. გულს ღება - ნრს. 77, 4.

საღონსე განზრახვა - ოსკ. 15, 2... * სიტყუა. * ზრახვა. * საიდუმლო. საღონსე თანამზრახველი 30, 6; 48, 20 (მსკ.).

საღონსე ერთკერძი - ნრს. 70, 11.

საღონსე განტეხილება - ვრდ. 87, 8.

საღონსე გუმერა - დდ. 132, 4. ცუმა - იზტ. 122, 24.

საღონსე * — ყარასაღი განბნევა - ვრდ. 87, 11.

საღონსე, -ხ/აოი საყუმეველი - იზტ. 116, 25...

საღონსე შეშფოტება - მსკ. 69, 5. * შე - ძრწუნება.

საღონსე შფოტ-ი - ნრს. 74, 29. * შე - ძრწუნება. * განრისხება.

საღონსე სწავლა - იზტ. 120, 9

საღონსე განჭრდილი (?)

საღონსე სენაჯი - ოსკ. 15, 9. ნრს. 70, 29

შაბსე დაფარვა - ოსკ. 19, 6; მსკ. 39, 5; 59, 24
დამალვა - ოსკ. 19, 1. დაკრძალვა - ოსკ. 20, 9. დანხმა - ატმ. 112, 11.

შაბსე საფარველი - ნრს. 82, 25.

შაბსე დანხურელი - მსკ. 58, 16.

შაბსე * ყუავილი-ი.

შაბსე ყუავილი-ი - ატმ. 95, 9. * აღყუა - ვება.

შაბსე * აღყუაება.

შაბსე, -ხ * მონა - მსკ. 28, 12; 35, 16....

შაბსე მონება - მსკ. 31, 9... მსახურება - იზტ. 118, 38.

შაბსე მონება - მსკ. 29, 1; 31, 16... მსახურება - ატმ. 98, 12.

შარას წყურბილი - არსტ. 72, 14/26. შუშ.

154.

შარას წყურბილი ყოფა - მსკ. 51, 7 წყურბილი

შარას წყურბილი

შერ - მხუცებელი - მსკ. 45, 9

შერიძის სიბერე - დრ. 126, 28; 128, 24. სპკ. 81, 1.

შერიძის მხუცებელი - არსტ. 68, 13.

შაქაქის ჩრდილი - მსკ. 35, 8. ჩრდილი - მსკ. 10, 8.

შოგუნი - იბრ. 122, 35.

შოქაძის კუთხი - იბრ. 120, 35.

შოქაძის მუკლი - მსკ. 28, 8; 52, 2.

— იხს მდრეკა მუკლი - მსკ. 28, 8.

— სრის მდრეკა მუკლი - მსკ. 43, 16...

სააღმს. განმზადება - მსკ. 54, 9. შემზადება - იბრ. 121, 38. განწყობა - ატმ. 107, 1. აღმზადება - სპკ. 83, 6.

სააღმს. ქ. კათალიკო - სპკ. 81, 4.

სააღმს. ქ. კათალიკო - დრ. 125, 15-21; 127, 3.

სააღმს. განმზადებელი - იბრ. 122, 34.

სააღმს. დადგინება - სნდ. 3, 17... დგინება - სნდ.

სა... დადგინება - არსტ. 63, 16/35. დადგინება - სნდ. 69, 7. გეზა - დრ. 430, 17...

ყოფა - მსკ. 16, 11; მსკ. 26, 4... შეყოფა - ვრდ.

87, 8. დაყოფა - არსტ. 68, 21. სნდ - სნდ. 2, 7.

— ქაჯაქის ლოცვა - სნდ. 6, 6....

— ქაჯაქის განმზადება - მსკ. 14, 8-10. განმზადება - დრ. 127, 28.

სააღმს. დამთავრება.

სააღმს. გინა. მსკ.

სააღმს. კითხვა კამარა - ატმ. 108, 1.

სააღმს. ნეფსით - ატმ. 108, 6....

სააღმს. ნეფსით - სნდ. 6, 23.

სააღმს. ნება - მსკ. 25, 10... ნება - მსკ. 29, 20

მონაწილე ყოფა.

სააღმს. ნება - სნდ. 6, 26....

სააღმს. ქაჯაქის ნეფსით - დრ. 130, 7.

შუშ. 1, 37.

სააღმს. *საყოფი - ი.

სააღმს. კეიხარი - ი. მსკ. 9, 10... შეფე - სნდ. 71, 19...

სააღმს. მწუხარება - მსკ. 58, 13.

სააღმს. სასაყდრის სასაყდრის მწუხარებელი.

სააღმს. კანონი - შუშ. 124.

სააღმს. სასაყდრის კანონი - სნდ. 69, 17.

სააღმს. სასაყდრის - შუშ. 231...

სააღმს. მრევლისა - მსკ. 53, 4.

სააღმს. შეკრება - მსკ. 49, 3... შემშველელი

იბრ. 119, 4. სააღმს. კრული - მსკ. 44, 3.

სააღმს. დიდი - მსკ. 58, 14.

სააღმს. *მდრეკის მდრეკელი.

სააღმს. *სინა.

სააღმს. შეფუძნება - მსკ. 16, 3.

სააღმს. თავი - სნდ. 76, 4.

სააღმს. აღსრულება - სნდ. 5, 30... *ყოფა

იბრ. 123, 30. აღსრულება.

სააღმს. განმზადებელი - მსკ. 86, 17;

აღსრულებელი - სრული.

სააღმს. აღსრულება - მსკ. 10, 6.... მთ.

კრება - ი. 19, 6. აღსრულება.

სააღმს. სააღმს. კრება - იბრ. 118, 20.

სააღმს. წესი - დრ. 124, 27. წესიერება

სნდ. 69, 11.

სააღმს. კანონიერება.

სააღმს. კანონიერება კანონიერება.

სააღმს. კანონიერება (კანონიერება - სააღმს. კანონიერება

მსკ. 13, 14); დადგინება - სნდ. 70, 30.

ყოფა.

სააღმს. ხაღილი - სნდ. 3, 24. იბრ. 121, 25.

სააღმს. შემშველელი ყოფა - მსკ. 35, 9... შე-

კრება - იბრ. 115, 36; 120, 32...

სააღმს. შემშველელი - მსკ. 28, 14....

სააღმს. *სააღმს. ქვა - მსკ. 17, 13.

სააღმს. მწუხარებელი - ატმ. 108, 4

სააღმს. დადგინება - მსკ. 40, 13.

სააღმს. ცხოვრება - მსკ. 92, 10. ქვეყა 76, 25

ყოფა - მსკ. 35, 4.

ზამან(რ)კარ ჰამან(რ)კარი - იზრ. 115,23;
 115,20; 116,10.
 ზამარბასელ კადნიერება - მსკ. 49,43.
 ზამარბასელი კადნიერება - მსკ. 49,1...
 ზამარბასე ჰამბავე-ი - არსტ. 66,6; ატმ. 101,10.
 ზამარბასელ იმპერატორის ყოფა - იზრ. 122,32.
 ზაყის იღბილვა თუალთა - სნდ. 5,3; 6,7. მო-
 ხილვა - სნდ. 6,41. მოხედვა - მსკ. 41,2.
 ზაყის კომ-ი. ფონ-ი.
 ზაყისაყისი - ხ/ა შიღვლთ-მოძღვარ-ი
 დ. 125,27. მამით მთავარი - სნს/9,2.
 მთავარ-ეპისკოპოსი - სნს. 69,4.
 ზაყისასკან * მამულ-ი.
 ზაყისსიქ მამულ-ი - მსკ. 25,10 - 14...
 მამათა-ა - სნდ. 3,17.
 ზაყისელ თხოვა - იზრ. 118,13. უკლებს.
 ზასისაყის მარბის - ატმ. 99,4. სამა-
 რბისი - შუშ. 124.
 ზასისაყისაყისი მტყუვარი - არსტ. 66,8
 ზასისაყისი მარბის - არსტ. 66,8.
 ზასისელ მსგავსად - სნს. 76,7.
 — ცხს მისმავსება - ატმ. 106,7.
 ზასისაყისსელ განსუენება - შუშ. 11. ლ-
 მარბისი.
 ზასისელ აღსრულება - სნს. 78,21. * შე-
 სიუენება.
 ზასისაყისის განსასუენებელი - სკ. 83,6.
 ზასისაყისი დაწყნარებელი-ი.
 ზასისაყისი * დაცხრობა.
 ზასისაყისი სამისელი-ი - სნს. 74,14.
 ზასისაყისი განმზადება : მარბისისაყის
 განმზადებელი-ი - იზრ. 11,1/. ზასისაყის-
 მისაყისსი მისასსელ მოსიუდიდ ბარ - იზრ.
 121,35.
 ზასისაყისი დამთხუევა - არსტ. 66,24. ლ-
 მთხუევა.
 ზასის კლა - სნს. 74,25. განკლა - მსკ. 40,16
 მოკლა - იზრ. 120,25. განკლიება - ვრდ. 93,21
 განკლიტევა - იზრ. 118,19 დამოკლიება.
 ზასისი ღსა ხ/აყის დამოკლიდეს იგი

ქელსა - იზრ. 122,29-36; 123,5.
 ზაყის ვნებელი - სნს. 70,3.
 ზასის ჰასაგ-ი.
 ზასისსელ მოწევა - სნდ. 4,16... * მიწევა -
 ისკ. 15,8... მოსლევა - სნდ. 5,5; ატმ. 98,13.
 მისწრაფვა - იზრ. 116,2. ზასისსელ * მი-
 წეველი-ი - ისკ. 15,7. * წევა.
 ზასისსელსელ მიწევა - იზრ. 119,11. მო-
 წევა - იზრ. 119,18. მოყვანება - არსტ.
 63,2/20.
 — ხ/აყისსი ხუთქნა თავსა - იზრ. 121,11.
 ზასისაყისსელ დამტკიცება - ისკ. 13,4. დამწე-
 სება - სკ. 83,16. მტკიცე ყოფა
 მსკ. 30,2. მტკიცე გება 127,27. გან-
 მტკიცებელი-ი - იზრ. 122,1
 ზასისაყისსელ მტკიცე - შუშ. 14 22... მტკი-
 ცე - მსკ. 30,1. შეურყეველი - დ. 130,18
 ზასისაყისსელ მინიჭება - შუშ. 131. * მიწე-
 ვა. * მოგება.
 ზასისაყის ნათესავ-ი - ვრდ. 90,4.
 ზასის ბლუარი დ. 130,9-25.
 ზასისი ხ/აყის ბარბ-ი - არსტ. 62,16/28. სნს. 70,18.
 ზასისსელ ცემა - სნდ. 7,26... გუემა - იზრ. 119,8.
 მისმთხუევა - სნდ. 7,2.
 ზასისსელ წყლელი - მსკ. 5,3.
 ზასისსელსელ იბულება - ისკ. 14,8.
 ზასის ბარბ-ი - დ. 129,10.
 ზასისსელ, იყ ცემა - დ. 128,9. გუემა-შუშ.
 150.
 ზასისსელსელ * გუემა.
 ზასისსელ ხ/აყის ქორწილი-ი - ატმ. 110,1.
 ზასისსელ სწორ-ი - ატმ. 98,4.
 ზასისსელსელ მიწიფება - შუშ. 111 15.
 ზასისსელსელ ჭეშმარიტად - არსტ. 65,17.
 ზასისსელ, იყ სასწავლო(3)ება - სნდ. 3,18...
 შტელი - ატმ. 95,2.
 ზასისსელსელ სწავნა - სნდ. 2,8; 3,12... შე-
 კლებს - სნს. 74,4. აღიარება - იზრ. 116,7.
 ზასისსელსელსელ მორწმუნე - იზრ. 123,26
 ზასისსელსელსელ მორწმუნე - იზრ. 124,19 სარ-

სახ ჰირველად - დრ. 124, 9.
 სახასხსამოცხის ჰირველითგანვე და-
 ცვაჲ- აფშ. 107, 7. განგება.
 სახასაწყრ ჰირველ შექმნელი კაცი-იზდ.
 129, 11.
 სახასამარგარქ ; ზ - წინააზნარმეტყუელი -
 66ს. 76, 7.
 სახასანძ შურ-ი-იზდ 114, 23. ხ სახასანძ
 იყოსსლ შურის აღება - მსკ. 25, 9.
 სახასანძლ შურის აღება - მსკ. 40, 14. შე-
 შურება - იზდ. 114, 23.
 სახასაყელ კიცხვა.
 სახასარარ , ზ/ა ნახარარ-ი-მუშ. 110.
 არსტ. 66, 24. 66ს. 73, 18 , 71, 1. ვრდ.
 90, 6. შთავარ-ი-66ს. 71, 19 ; 72, 5-11 ;
 74, 24 - 29 ; 76, 14. წარჩინებულ-ი-სვდ.
 4, 16. აფშ. 98, 2.
 სახასიქ შამანი - აფშ. 26, 1.
 სახასაყას ახვანი - მსკ. 29, 29... წარ-
 ჩინებულ-ი - მუშ. II 16...
 სახასაყასქ შენება - აფშ. 112, 1. იზდ. 114, 9.
 სახასაყასიოცხის სიშენე-იზდ. 121, 30. დრ.
 124, 9.
 საყსლ შახეღვა - მსკ. 41, 13...
 სახასაყას ნავის სღვა - 66ს. 73, 6.
 სახასანსაყას ნავთხაყუდეღ-ი - მსკ. 41, 18.
 მუშ. II 10.
 სახასასარქ ზ ნავსარ-ი - მსკ. 82, 19. აპ-
 რილ-ი - მსკ. 55, 8. აფშ. 111, 4.
 სხრქ ჭირვება - მსკ. 42, 11. მუშ. I 53.
 შეიწრება - 66ს. 75, 3. ურვება-სვდ. 5, 6.
 სხრქილან ჭირ-ი მსკ. 26, 6... იწრო(ვ)ე-
 ბა - მსკ. 33, 5 ; 47, 9.
 სხსკ შხაყუვარ-ი. - არსტ. 66, 23.
 სხსკილან შხაყუვა - აფშ. 98, 2.
 სხყ იხარ-ი - აფშ. 99, 3. იზდ. 122, 24.
 სხყყა * ზ - შინა - დრ. 129, 9 - 12. შინავან.
 სხყას ლახუარ-ი - კრდ. 87, 7.
 სხყასყს თანა-ლახურის-მოღვაძ-ი - მსკ. 36, 10.
 სხას , ზ/ა * ნიშ-ი - მსკ. 42, 8. 66ს. 78, 7

სახსაულ-ი - აფშ. 105 10... შრწყინვა-
 ლება-მსკ. 44, 6. სახე - მსკ. 58, 13.
 ჭუარ-ი - დრ. 129, 1.
 სხასასქ * ჩუენება.
 სხასარ ნაწილ-ი - მუშ. II 1...
 სხასაღ , ზ/ა ვაცო - მსკ. 60, 2.
 სიხსამას * მასვე ეამსა - ისკ. 27, 10...
 მას ეამსა. მუნ(თ)ქუესხე.
 სიოცხლ განახლება - 66ს. 69, 12. განკარგვა
 66ს. 69, 16.
 სიოცხლმ განახლება - დრ. 125, 8.
 სილავ მდებალ-ი - იზდ. 120, 6.
 — ჭხსლ დამკობილ ყოფა.
 სილასკან შეწირულ-ი - ისკ. 19, 7.
 სილარქ შეწირვა . აღთქმულ ყოფა.
 სსსმასიო შეურაცხ ი - იზდ. 120, 12.
 სსყს ღაქლია - მსკ. 29, 17 ; 36, 13. იზდ. 117, 36.
 * დახლომა - ისკ. 13, 5. იზდ. 119, 27.
 სიყსაქ მქლიმარე.
 სსიოცხასლ * დასუმა.
 ღასაქ * შამათ-ი.
 ღას შესამინელ-ი.
 ღარძელ შეძრვა
 ღარძილმ ძრვა - სვდ. 8, 7. შეძრვა. * აღძრვა.
 ღსსღ სოფელ-ი - ისკ. 10, 12. არღა დარღუე-
 ულ-ი - კრდ. 92, 1.
 ღსსლ * აღშენება - ისკ. 18, 4 ; 20, 13... დადგმა-
 66ს. 70, 23.
 ღსსსაღ აღშენებულ-ი - მსკ. 42, 2.
 ღსსსაყ საყრველ-ი 66ს. 75, 5.
 ღსორ , ზ მადლი - ისკ. 12, 3 ; 16, 10... ნიჭ-ი
 130, 5.
 ღსორასაყ აღვსება მადლითა - აფშ. 108, 13.
 ღსორსლ მიმადლება - ისკ. 21, 7 ; მსკ. 40, 18.
 * მიმადლება.
 ღსლას * შრომან-ი.
 ღსსმარას საუწეე . 66ს. 74, 9. მსკ. 42, 15.
 ღსსსაყს * ქეცხა.
 ღსსსასსლ მიქეცე-ი.

შარყო — ღერ კერ იყო- დღ. 127, 12.
 შარყოყას თანამდებ-ი - დღ. 129, 13.
 შარყელ ძლევა - 66ს. 76, 8. ვრდ. 88, 6. შე-
 მუსტვა - იზღ. 122, 13.
 შარყოიქის სირცხვლეულ ქმნა - დღ. 131, 3.
 შქსაქსა ფერად-ფერად-ი - ატმ. 97, 9. * ში-
 რად-შირადად.
 შიქიბ .-ი შილწ-ი - 66ს. 69, 22. შეგინებუ-
 ლი - მსკ. 53, 11.
 შიკორიხლ * აღმრლუე(ვა).
 შინსელ მოქაულ ყოფა - 66ს. 74, 14. (ყნოი).
 შისხლ შეკრვა - იზღ. 115, 32. დამშჭულვა
 ყბესელ დამშჭულელ-ი - იზღ. 122, 23.
 შისაქ გვრგვნი - ვრდ. 99, 15....
 შისაქსლ გვრგვნიან ქმნა - ატმ. 97, 10 ; 108, 2
 შიოღაწერ * ნაყოფის მ. მღებელი . * ნაყო-
 ფის გამოღებელი-ი.
 შიოღაწერიქის * ნაყოფის გამოღება.
 შიოღაქიყ * ნაყოფ(ითა) აღსავსე.
 შიოღა * ნაყოფი. * ხილ-ი.

 შილიყ .-ი კუერთხ-ი - ანტ. 68, 5.
 შირ * სანთელი-ი.
 შირიხლ შემუსტვა - იზღ. 116, 22.
 შირმათიხს ქურვალე - იხსკ. 13, 9.
 შირ * წყალი - მსკ. 50, 16....

 შირაქს ჩინებულ-ი - ატმ. 96, 6 ; 98, 6.

 შარბელ ბირგებ - ანტ. 66, 24.
 შისაქსლ .-ი ში ხან ერა - სნდ. 6, 5.
 შისარ .-ი მახვლ-ი - 66ს. 77, 24.
 შისარმას სანღვიარ-ი - ატმ. 112, 8.
 შისარმასაროიქის განსანღვრა - 66ს. 69, 18.
 შისარმის ფსალმუნ-ი - შუშ. 17 10.... სარმუ-
 ნი - დღ. 131, 25
 შისარმის(ას)აყ * მეფსალმუნე.
 შისარმისელ ფსალმუნება - ატმ. 108, 4.
 შისარ .-ი ურემ-ი.
 შისასანსლ ქ(არ)წილა.

შისასანსლ * შეძრვა - მსკ. 48, 1.
 შისასარელ შერისხვა - მსკ. 39, 3-5. — ღერ ქიქ-
 რა უორა უთქუმიდა მას - მსკ. 37, 5.
 შისასარელ სანტიკ-ი - ვრდ. 87, 10. სანტიკად
 66ს. 74, 12. იზღ. 118, 11.
 შისასარელ მახვლა - სნდ. 7, 7...
 შისასარსაყ ეშმაყ-ი - სნდ. 6, 26....
 შისარსადა .-ი/ა დიაკონ-ი - შუშ. 17 9....
 შისარსელ შეძრწუნება - მსკ. 39, 2.
 შისარსელ მკურვალება - მსკ. 53, 10.
 შისელს სელინი-ი.
 შისელს სკურთხეულ-ი - სკკ. 81, 3.
 შისსსსსს .-ი სენავ-ი - დღ. 129, 9-12.
 შისსსსსს სანღებურა - 66ს. 71, 3. სკკ. 83, 4.
 ატმ. 97, 19.
 შისსსსსსს დამწველებელი გუნდი - ატმ. 106, 2.
 შისრ .-ი * გულ-ი - მსკ. 30, 3.... გონება - სნდ.
 3, 28... შირი მარაჟ გულსმოდგინედ
 მსკ. 31, 8. ატმ. 31, 10. შისარსსსსსსსს
 გულს-მოდგინედ - იზღ. 122, 5.
 შისსსსსსს წყება - მსკ. 84, 8...
 შისორი .-ი ცყუვილისა - 104, 1 ცულ-ი
 იხსკ. 17, 6.
 შისონსს , სსსსსსს სანზრდა - 66ს. 70, 24.
 შისიქიქი შიშშილი-ი - შუშ. 153.
 შისიქიქიქის ჩუეულება - მსკ. 25, 13 ; 29, 8.
 რაყ სიქიქიქის ჩუეულებსებარ -
 მსკ. 29, 8.
 შისისარ .-ი მახვლ-ი - 66ს. 74, 25. სისარ სარ-
 ასრქი შირითა მახვლისათა - მსკ. 33, 15.
 შისიარ ცრუ - დღ. 128, 2. * ცყუვილი-ი.
 შისიარ მახვლ-ი - სნდ. 6, 28. იხსკ. 17, 11....
 კრმალ-ი - სნდ. 7, 5.
 შისასანსსს * შიქლევი - სნდ. 7, 12... მახვლა
 სკკ. 91, 13. ატმ. 104, 13. შისიქიქიქი
 დღ. 129, 2. ატმ. 97, 9.
 შისასანსლ მკლველი-ი.
 შისასანსლ .-ი/ა სანარსენ-ი - მსკ. 33, 14.
 შისასანსსსს .-ი/ა სანარსენა - დღ. 127, 22;
 128, 30.

Ապառուზ ალსრულება.
 Ապասალორ, -ի/ა მსახურ-ი - იზგ. 116,7-17;
 116,27 ; 119,24.
 Ապասალორել. მსახურება - იზრ. 116,35.
 Ապასალორიძის *მსახურება.
 Ապასել *მთლოდება.
 Աყარაყეთ სპაჰეტი - ვრდ. 93,8 სპე.
 81,23 . დრ. 131,16 ; 132,5.
 Աყჩირაკ სპეცკი - მსკ. 60,1.
 Աყჩირასილდგსორ სპეცკაჯოთა მოსილი
 იზრ. 115,3.
 Աყასალ - ი კჩხ შერთვა ცილიზა - დრ.
 126,24 . Աყაყალ თაკჩერყა ჰყვან
 დეს შის თანა სპოლიონსი - შუპ. I,10.
 Աყაჯხ *შტანში
 Աყელ განცრუება - 646. 73,16.
 Աყელბელ დაბალება - მსკ. 40,7.
 Աყელბოლამ ქმნულ-ი - მსკ. 40,21.
 Աყელყ - აყელყ აყელყ ზედაასზედა - 646.
 72,5.
 Աყიყელ იძულება - დრ. 129,2. იზრ. 120,14.
 ანწროფება - 116,3.
 Աყრქასილქ მონება - იზრ. 118,57.
 Աყინელ განწევა - მსკ. 29,7 . * განწევა
 Աყაქმას. ალსრულება - ანსტ. 66,6-20.
 646. 77,15.
 Աყაჩინსელ ალსრულება - სპე. 82,14
 Աყაჩინსელ ალსრულებული - მსკ.
 29,17 ; 32,12.
 Աყი შწრავლ - ანსტ. 63,2/20.
 Աყჩი ალრე - სდრ. 4,1 იზრ. 117,2
 Աყიღაყაყიქ იღრე-ალრე - ანსტ. 63,1/18.
 შუპ. IV,1. დრ. 129,3. ალრე - ტმ. 102,11.
 Աყიჯელ შუება - ატმ. 100,15 ; 104,2. მსკ.
 40,9 ; 47,10 ; 52,14.
 Աყიჯელცილსანსელ მხიარულ ყოფა - სდრ. 4,8.
 Աყიჯელცილსანსელ შუენიერება - ატმ. 104,3.
 Աყიჯილუ შუენიერ-ი - ატმ. 101,15.
 Աყი . ადვილი - მსკ. 37,22 .

Աნი - ცუდად და ამაოდ - იზრ. 117,11.
 Աყერაყარ *ცუდად.
 Աყერსხ ველური - მსკ. 25,2.
 Աყნქ . აყ ვან-ი - ილკ. 13,6. 646. 70,23. სპე.
 83,12.
 Աყასირიქ , -იე შრომა - მსკ. 30,15. შუპ. II 33.
 98,8 (აგშ).
 Աყასრასელ *ყასრასელყარილუ შუკმბილეთ - მსკ.
 30,11.
 Աყარსელ შოუქღურება - ვრდ. 28,4.
 Աყარაყიურ *კრეტსამგელი.
 Աყარაყელ განვარდნა - მსკ. 46,3. განწარე-
 ბა - ატმ. 110,2.
 Աყარქ ვარდი - ატმ. 103,5
 Աყარქაყიყილიძის შიძღურება - მსკ. 24,8...
 * სწავლა.
 Աყარელ ქსევა - მსკ. 54,7. სლვა - 646. 76,18
 ქმნა - 646. 72,16. ალსრულება - დრ. 124,12.
 Աყარძელ სწავლა - იზრ. 114 , 16
 Աყარძ სანყიდელი - მსკ. 36,15 ; 37,15 . ნი-
 ჭი - მსკ. 37,3.
 Աყარიფ შიღვი - იზრ. 149,29.
 Աყარს თმა - მსკ. 32,8.
 Աყარსალორ *ფესუენი - * ფესუენად - მე-
 მონილი - ი.
 Աყარსალორელ * ფესუენ ყოფა.
 Աყარქ ცხოვრება - მსკ. 61,6. 646. 78,8.
 წესი - დრ. 124,28 . * სლვა.
 Աყარ - ხ - ზეცად - 646. 78,17.
 ხ - ჟან უზეშთაყს.
 Աყარაჩიროღ ზედამსტოვარ-ი - შუპ. I 11.
 Աყარაყაყი ზედამდგომ-ი - ანსტ. 05,11.
 Աყარჩი ზეგარდამი - მსკ. 35,3... ზეცისა
 მსკ. 48,8. დრ. 126,14.
 Աყარსაყჩი *ზედაწერილი - ი.
 Աყარსარს ზეგარდამი - დრ. 125,8.
 Աყარქ . აყ * წყლულება.
 Աყარ მთხრებელი - ილკ. 17,13.
 Աყარსაყ ნაწილი - 646. 72,9.
 Աყარსაყ - ხ - მონაშე - მსკ. 26,7 ; 32,4...

ქკაყაყასი... წამება - იხ. 9, 2. მსკ.
 22, 5...
 ქკაყაყარასი - წამება - იხ. 10, 5...
 სამარტვრე - მსკ. 60, 5. სამარბო-იხ.
 131, 27.
 ქკაყელ წამება - სფ. 8, 24... ღათმენა
 იხ. 123, 21. არსრულება - იხ. 121, 8.
 ქკაყი... წამება - სფ. 3, 1-3...
 ქკაყსე... არსრულება - სფ. 77, 24. გარ-
 ღაქდა - სფ. 62, 16/29.
 ქკაქი... წამება - აფ. 109, 14.
 ქკასასკარ... მსკ. 42, 17.
 ქკარსკი... თანამზრუნველი - იხ. 117, 23.
 ქკარსალ... ქკარსალ... მსკ. 63, 11. სნეული - სფ. 70, 14.
 ქკარსი... წამება - მსკ. 53, 18. ს-
 ბრე - იხ. 16, 4.
 ქკარსელ... მსკ. 46, 13.
 ქკარსელ... მსკ. 76, 24.
 ქკარს... მსკ. 25, 10.
 — არსელ... მსკ. 25, 13.
 — სრელ... მსკ. 26, 2.
 ქკარს... მსკ. 65, 5.
 ქკარს... მსკ. 25, 16.
 ქკარს... მსკ. 26, 4.
 ქკარს... მსკ. 28, 15.
 ქკარს... მსკ. 31, 16...
 ქკარს... მსკ. 117, 22.
 ქკარს... მსკ. 58, 4; 59, 17.
 ქკარს... მსკ. 78, 16.
 ქკარს... მსკ. 131, 19.
 ქკარს... მსკ. 117, 17.

— არსელ... მსკ. 75, 5; 77, 24.
 ქკარს... მსკ. 4, 11. მსკ.
 I 52... მსკ. 97, 8-11. მსკ.
 მსკ. 50, 4.
 ქკარს... მსკ. 49, 4.
 ქკარს... მსკ. 59, 24.
 ქკარს... მსკ. 26, 6; 33, 5.
 ქკარს... მსკ. 119, 17.
 ქკარს... მსკ. 26, 5.
 ქკარს... მსკ. 71, 20.
 ქკარს... მსკ. 54, 6; 58, 12.
 ქკარს... მსკ. 60, 1.
 ქკარს... მსკ. 141, 2.
 ქკარს... მსკ. 6, 4-24... მსკ.
 მსკ. 29, 7.
 ქკარს... მსკ. 89, 2.
 ქკარს... მსკ. 4, 20; 5, 23... მსკ.
 მსკ. 15, 13. მსკ. 29, 16... მსკ.
 124, 27.
 ქკარს... მსკ. 28, 1-2...
 მსკ. 78, 19.
 ქკარს... მსკ. 25, 2; 43, 14.
 მსკ. 109, 4.
 მსკ. 74, 8.
 ქკარს... მსკ. 121, 10.
 ქკარს... მსკ. 70, 28.
 ქკარს... მსკ. 23, 30.
 ქკარს... მსკ. 8, 11...
 ქკარს... მსკ. 78, 14.
 ქკარს... მსკ. 107, 16.
 ქკარს... მსკ. 18, 12.
 ქკარს... მსკ. 120, 1.
 ქკარს... მსკ. 120, 4.

ზაქარია - ნუგეშის ცემა - დ. 130, 13.
 — ჩხრელ მუნე ყოფა - მს. 30, 8.
 ზაქარია სიძენე - ვრ. 93, 6.
 ზარ ქვა - ის. 19, 8 ; მს. 32, 7... ლარკა
 ზარანგ - ქვა - ის. 17, 13.
 ზარანბა ქაოანბავი - ატმ 120, 7.
 ზარბაზნე ქვისა დაკრება - ნრ. 74, 23.
 ზარულ თრევით ვანყვანება - მუშ. 113, 38.
 მითრევა - მს. 32, 9. ვანთრევა - ნრ. 74, 23.
 ზარული თრევა - დ. 128, 9.
 ზარილ ქადაგ. - ქადაგება.
 ზარილ ქადაგება - ნდ. 3, 6. ვრ. 93, 18.
 ალიარება - იზ. 116, 34.
 ზარყა ქარტა.

ზალ ვაც - მს. 25, 2 ; 32, 8 ; 34, 13.
 ზაღვან ნუგევა.
 ზონ, -ი პილი - ანტ. 62, 16/28.
 ზორბ ძაძა - ნრ. 72, 1.
 ზოსი იც. : ზოსი სერკო იცდა
 ირ - ვრ. 39, 19.
 ზრისარისა, -სქ ქრისტოანე - ნდ. 4, 28. დ. 124, 37...
 ზრისარის ქრისტოანობა - ატმ. 36, 2
 იზ. 120, 13....
 ზრისარის ქრისტეს მიერ - ის. 12, 8.
 ზრისარის ქრისტეს მიყუარე - ატმ. 106, 18.

ს ა ბ ი ბ ე ლ ი

ს ა ა თ ა რ ი ს ა ბ ა ლ ე ბ ი ს ბ

ს. რაი აბა - ის. 18, 7.
 საგლავი - აბლია - დ. 127, 7-12.
 საგრიანოლკალი ანდრიანეძლე - ნრ. 75, 4.
 სამანაყი, -ი || სამანაყი -ი ათხაუნე
 ნრ. 69, 8. მუშ. I 14.
 სახს ათხა - დიონ. 136, 12 ; 142, 18-21.
 სახლავა აკვლის - ეპ. 157, 39 ; 169, 24.
 სალავ, -სა ატნ - მს. 32, 13 ; 34, 15
 ატნ - მს. 23, 29 ჰერეთი - ის. 12, 1.
 სალიან - ქ, -ი - ჰერეთი - ანტ. 66, 9.
 სამაღტი ამალევი - ნრ. 76, 8.
 სამაყიან - ქ, -სა ამტონი - დ. 131, 14
 სამარსან ამარენი - ანტ. 66, 18.
 სამარაყი არარტ - დ. 124, 24.
 სამარტი, -სა ანახთაღვი (?) - ნრ. 78, 5.
 სამარტიანო ანდრიანის - მს. 55, 12.
 სამანაყი აბავი - ვრ. 90, 1. ანბავეთი -
 ატმ. 101, 15.
 სამალ სეუქსტან (?) - ნრ. 75, 5.

სამარის ანტონი - მს. 61, 1.
 სამალტი; სამავი - ნრ. 73, 23.
 სამარტიანო ანტონი - მს. 33, 5.
 სამარტიანო, -სა აბავი - ნრ. 74, 24.
 სამალ - ნრ. 78, 3.
 სამარტიანო ანტონი - დიონ. 133, 20 ; 146, 10.
 სამარტი ანტონი - ნრ. 78, 3.
 სამარ, -სა ატმ || ანტონ - ატმ. 95, 2 ; 99, 9 ;
 105, 1 ; 108, 3 ; 111, 9.
 სამარტიანო ატმ (ქადა) კან - იზ. 119, 33.
 სამარაყი არარტ - იზ. 115, 24.
 სამარტიანო || სამარტიანო არიანე || არი-
 თავის - დიონ. 134, 16 ; 136, 17-22 ; 144, 3.
 სამარტიანო, -ი არიანე - ანტ. 62, 5 ; ...
 სამარტიანო, -სა არწონი - ვრ. 90, 8.
 სამარტი, -სა არწონი - ნრ. 69, 6 ; 71, 11-17 ; 73, 17 ;
 75, 3 ; 76, 25.
 სამარტიანო არწონი - ნრ. 73, 18.
 სამარტიანო, -სა არწონი - ანტ. 65, 29

1) დიონ. = დიონისიოს არიანეების ცნება. 2) ეპ. = ეპიტოპე კვარცი.

სურაროსიქჷ, -საჲ აშორნია - 66ს. 74, 3.
 სეროაჲქა არტაშეს - ისკ. 11, 1.
 სეროაიასჷ არტაშესტ. დდ. 131, 17.
 სერგეაიოს არქელაოზ - არსტ. 64, 12.
 მადგიოსან, -საჲ ბავკან-ი - მსკ. 24, 15; 31, 16.
 მადგირაფოსქ, -ოჲ ბავკანდუნ-ი - დდ. 127, 4.
 მადგირასანო, -საჲ ბავკანდუნ-ი - მსკ. 24, 14.
 66ს. 74, 3;
 მადგირაჲ ბაღდატი - დიონ. 137, 22; 138, 13;
 146, 11-12.
 მადგირაი ბარლაზა - მსკ. 34, 3; 35, 7-17.
 მადგირაფოსჷ ბარლაზა - მსკ. 36, 5.
 მახკორი ბიჭო, - მსკ. 55, 13.
 მახკორი - ფიოჲ ბიჭონტია - 66ს. 65, 10.
 მახკორ ბიჭო - მსკ. 82, 17.
 მახკორი გალილეველი - დდ. 128, 5.
 მახკორი გარევი - ვარდ. 90, 3. ვარიტი 93, 7.
 მახკორ გიგ - 66ს. 70, 30.
 მახკორი გენე - ადმ. 99, 10; 114, 10. ვარდ.
 89, 21.
 მახკორ გრი - ისკ. 10, 5.
 მახკორი - ისკ. 16, 3. შუკ. 116. 66ს. 69, 10.
 მსკ. 82, 12. არსტ. 62, 6/20; 63, 2/20-2/27;
 64, 2; 65, 16; 68, 15; 64, 1 : გრიგორ II
 გრიგორ II გრიგორი (კანონმდებელი).
 მახკორი გრიგორი (კანონმდებელი) - არსტ. 64, 1.
 მახკორი (ძე მრთაწესი) - გრიგორის - არსტ.
 65, 20; 66, 1-10-16; გრიგორი - არსტ. 62, 2/5.
 მახკორი (რამეი) გრიგორი - იზდ. 114, 21.
 მახკორი მამიკონხას გრიგორი შამგუნენო
 დდ. 125, 14-19-26.
 მახკორი, ი ღანიელ - არსტ. 62, 2/5.
 68, 14.
 მახკორი ღანიელ - მსკ. 45, 8
 მახკორი (მხ) ღანიელ - 66ს. 78, 9.
 მახკორი - საჲ - არსტ. 63, 11/29.
 მახკორი (მხ) ღანიელ - დდ. 130, 10-18;

132, 11; 124, 1-9; 127, 14.
 მახკორი - საჲ (კორაყაყა) - დდ. 124, 22; 125, 27.
 მახკორი (საღმოსაყა) - ექვ. 148, 7-19...
 მახკორი, -ი ღანიელ - მსკ. 29, 18.
 ღანიელ - მსკ. 32, 18.
 მახკორი - იგ ღანიელ - ვარდ. 89, 18.
 მახკორი თევდოტი - ექვ. 157, 35.
 მახკორი ღანიელ - დიონ. 135, 7.
 მახკორი ღანიელ - დიონ. 133, 4-7-9;
 137, 7; 138, 15; 143, 20.
 მახკორი ღანიელ - მსკ. 55, 12.
 მახკორი ღანიელ - იზდ. 115, 22. დდ. 124, 1.
 მახკორი ღანიელ - იზდ. 119, 24.
 მახკორი, -საჲ იახბელ - მსკ. 45, 1.
 მახკორი ეხეკია - მსკ. 45, 16.
 მახკორი ეხეკია - არსტ. 67, 1. 66ს. 77, 10; 73, 1.
 მახკორი, -ი ღანიელ - დდ. 128, 29.
 მახკორი, -ი ელია - მსკ. 44, 20. 66ს. 74, 10.
 ექვ. 162, 20.
 მახკორი, -ი ელია - არსტ. 46, 27. 66ს. 74, 10.
 მახკორი ეხეკია - 66ს. 70, 29; 78, 3-23.
 მახკორი, -საჲ ეხეკია - მსკ. 45, 15. ეხეკია - ექვ
 169, 10...
 მახკორი (მხ) ეხეკია თესი - ადმ. 411, 11.
 მახკორი იერუსალმ - მსკ. 48, 8. დდ. 126, 14.
 მახკორი, -საჲ ეფრათი - ისკ. 40, 8. მსკ. 20, 2.
 მახკორი ეფრათ - 66ს. 70, 29.
 მახკორი ხონიელ - მსკ. 55, 13.
 მახკორი ხონიელ - შადაშტე - შუკ. 139.
 მახკორი, -ი თადეოს II თადეოს - სტ. 3, 7;
 4, 19. ისკ. 10, 3. მსკ. 24, 1.
 მახკორი თადეოს - მსკ. 55, 13.
 მახკორი თევდოტი - დდ. 128, 4.
 მახკორი თევდოტი - ექვ. 159, 24.
 მახკორი თევდოტი - 66ს. 75, 13-22; 77, 5-20.
 მახკორი თევდოტი - მსკ. 55, 14.
 მახკორი თევდოტი - მსკ. 55, 14.

მხლ თილ - არსტ. 64, 21, 67, 1. 66ს. 77, 12; 79, 1.
 მორყანს თორდას-ი - არსტ. 68, 21.
 მსარასქნას ისაკისა - დრ. 126, 15.
 ხამაყელხანს ისმაელისა (შვილი) - დრ. 126, 15.
 ხურაყელ, -ი ისრაშლ-ი - არსტ. 65, 26.
 ხეჩოჭ (სიხეხილი) იქდითგ (სუჭირიონ) მსკ. 55, 11.
 ლქრანსანს ლიბან-ი - ეჭგ. 169, 31.
 ხაარ, -აყ ხად - 66ს. 69, 2; 70, 20; 74, 2-6 79, 8.
 ხააჩ ხახ-ი - 66ს. 77, 11.
 ხოყაყ ქადო (?) - იზრ. 119, 23.
 ხოურიქ, -ი ხუასრა - მსკ. 25, 8
 ხოურიქ, (იორქ საააფაყ) ხუასრა - იზრ. 114, 6; 123, 23.
 ხოურიქ შერიქ ხუასროვ-ქერაზ - იზრ. 115, 24.
 ხოადასაყანს თუფისქან-ი - 66ს. 75, 5
 ხოაძიქ, -აყ ხუფი-ი - იზრ. 122, 32.
 შაოქტ წაღვე - ისკ. 10, 11.
 შაოქტიონს წაღვიტ-ი - ისკ. 10, 12.
 შიქი-ქ, -აყ წიფე-ი - არსტ. 64, 16.
 ხამააყარასანს კამსარაგან-ი - 66ს. 73, 19.
 სააყაროქკაყსი, -ი კაბადუჯია - არსტ. 63, 3/22
 სააყარასანს კანბოა - არსტ. 66, 12.
 საარხს, იუკარინ-ი - 66ს. 70, 21.
 საააფ, -აყ კეველი - იზრ. 114, 6
 სეაყარაყსი, იუკესარია - არსტ. 63, 4/22.
 სეარქა კესარია - 66ს. 69, 11.
 სიქსიყსი, იუკილიჯია - არსტ. 64, 18.
 სიორაყიონს კორატიონ - მსკ. 26, 8. კონტრატიონ - მსკ. 65, 12.
 სიორასიორქანსიონსი კონტრატიონე - მსკ. 57, 22; 59, 12; 61, 4.
 სიორაყ, -ი (სიორქ) (კერძო) კონტრაქს-

თაე - დრ. 124, 25.
 სიორქა, -ი რასაყ კორეს - ეჭგ. 168, 13.
 ჯაყარ ავარიან-ი - დრ. 126, 11.
 ჯოყაყარასანს სომხით-ი - ვრდ. 93, 24.
 ჯაყ, -ი იუ სომხით-ი - სნდ. 3, 5; 4, 17-29.
 მსკ. 23, 21; 25, 4-11-13; 26, 4-5-7; 27, 13; 32, 18; 33, 11; 34, 4, 59, 3-7; 62, 16; 57, 26.
 არსტ. 62, 1-4; 63, 8/27; 67, 4; 76, 12. სქკ. 81, 23; 82, 18. 66ს. 69, 11; 75, 2-21; 77, 15.
 ატმ. 96, 6; 98, 6; 97, 19; 101, 8; 99, 7.
 იზრ. 115, 21; 119, 18-25; 116, 13-1. დრ. 124, 11-24; 126, 22; 127, 6-3; 131, 17. შუშ. I 11. სომხეთ-ი - მსკ. 60, 9. სომხენი - 66ს. 76, 23. ვრდ. 85, 2; 92, 10; 93, 5. ატმ. 109, 5. დრ. 125, 16-17.
 ჯაყსაყ რასაყ ქაევეტ დრასტ-ი - არსტ. 68, 18.
 ჯამაყსაყ, -აყ ქუმაიკ II ქუმაიკ - სქკ. 81, 25. ვრდ. 85, 2; 93, 5;
 ჯამაყსაყ (ქამაყსანს) ქუმაიკ - ვრდ. 89, 18.
 ჯომაყსეტი შრომიელ-ი - ეჭგ. 172, 32.
 ჯოიქ, -აყ შრომი - მსკ. 61, 1.
 ჯაყ რიგოვ (?) - დრ. 126, 23.
 ჯიასაყარქ ქანს ქანი ცხენო-შესაპყრობელი - ატმ. 106, 16.
 ჯიასანსიონსი ლუჯიონ - მსკ. 31, 14 II ლუჯიონე მსკ. 55, 10.
 შაქიონსი მამამიგ (?) - იზრ. 114, 11; 115, 31; 116, 20; 117, 37.
 შაქიონსი მამამიგ - 66ს. 73, 1.
 შაქიონსი მამამიგ - დრ. 128, 2.
 შაქიონსიონსი მამამიგენი II მამამიგენი-ი
 — ჯამაყსაყ ქამაზანს მამამიგ(ენ)ენი სქკ. 81, 22. შუშ. I 31.
 — ქარაყანს ვარან მამამიგენი - ვრდ. 89, 11.
 — გოჭიორ გრიგოლ მამამიგენი - დრ.

125, 17.

— შოღლე მუშელ მამულებენი - დღ. 131, 16; 132, 5.

შანსანბარ მანაჭიჭი - ატმ. 112, 6 (რშტონი).

შანსქ შანსაჲ აჲრქ მანეს ქუაში - არსტ. 63, 11/29.

შარყე, - აჲ მარგ-ნი - 66ს. 70, 21.

შარ-ქ, - აჲ მარ-ნი - იზღ. 118, 30.

შარქი შარის - დიონ. 146, 27.

შანსაჲ მენახ - მსკ. 56, 14.

შოღლე, - ი შოსე - 66ს. 76, 7.

შოღლე მუშელ - დღ. (ს. შაძიკინხან შოღლე).

შოღლის სისაყალაორი მუშეონ ნივხლა - ვარტ - ვრდ. 94, 6.

შოღლები, - ი ეზღაგერდ - სქ. 82, 17. ატმ. 95, 8; 98, 9.

შოღლი იაკობ - მსკ. 55, 15.

შხანს იესე - ეჭ. 168, 32.

შიღყი რიღყი, - ი || - ხაჲ ინიტბონიტ || ენიტბონიტ || ინიტბონიდ - იზღ. 114, 1; 119, 34; 120, 5; 121, 9-31; 123, 21. დღ. 132, 1.

შისოჲ რიღყი იესე ქრისტე - სვდ. 5, 5; ატმ. 100, 16....

შისე, - აჲ იონ-ნი - ისკ. 9, 8. 66ს. 78, 4. არსტ. 67, 14. 66ს. 69, 13; 71, 19; 72, 4-18; 73, 24.

შოღლის იოვანე - მუშ. II 5; IV 16.

შოღლისსქ - იოვანე - ეჭ. 172, 4.

შოღლისსქ იორდანე - მსკ. 55, 14.

შოღლი იუდა - ატმ. 106, 8.

შოღლისი ჟაღხანსი იუდა გოლიღეველი დღ. 128, 4.

შოღლისი ივლიანე - არსტ. 67, 14.

შოღლის, - ან ისკ. - არსტ. 67, 10-21; 68, 3-19. 66ს. 69, 9. მუშ. I 15.

საქარაყერი, - ი ნახაქეტი - იზღ. 117, 38; 118, 9-37.

საყოჲ ავტა (?) - იზღ. 119, 21.

ქართული და სომხ. ლიტერატურის ისტორია

სერას ნესე - ატმ. 111, 11 (სერასნი).
სერას, - ი (სხ) ნესე || ნესეს - 66ს. 69, 1-3; 71, 14-22; 72, 19-23-29; 73, 16-74, 1-7. 75, 20. 76, 4-12; 77, 3-19; 78, 12-22-24.

სერასი რადიქ ნესე რაჲიეი - იზღ. 117, 23; 119, 32-35.

სიქორასანი ნიხორაკანი - იზღ. 117, 3-35.

სიქიხა ნიკია - არსტ. 64, 7.

სისაყალაორი ნივხლავერტ - ვრდ. 94, 6.

საყარ, - აჲ ნივხლა - მსკ. 24, 16. 66ს. 76, 5.

საღყარა შოღლი - 66ს. 78, 2-20.

სამარაყარის სამარიტელი - ეჭ. 154, 37.

საყარ, - იჲ შაქე - მსკ. 25, 3; 29, 17; 35, 11.

სამურ - 66ს. 71, 10; 75, 1-4.

სოღლის, - აჲ სუსანა - მსკ. 45, 9.

სოღლისსქ, - აჲ || - ან მუშანი I 7-34-40-50.

სიქორასი ქანსე რიხორაკ ვანი - ატმ. 112, 9.

სისი, - აჲ რიკი - ისკ. 9, 2. || ისკე - მსკ. 24, 3.

სიქორაკ(ს) ჯაჲე მეოთხე სომხითი - არსტ. 64, 14.

საყარ, - აჲ შაქ - 66ს. 72, 24; 75, 24; 76, 23; 77, 12.

საყარის რი შარტევი - სქ. 80, 1.

საყარისსქ, - აჲ სპარს-ნი - იზღ. 115, 27; 119, 34. ატმ. 108, 13.

საყარ-ქ, - იჲ სპარს-ნი - მსკ. 25, 3; 26, 3; 27, 11. 66ს. 71, 18....

საღლიჲი შაველე - ეჭ. 142, 20....

სიქორაკ შერდ - იზღ. 119, 22.

სიქორაკის, - იქი შოღლიტე - მსკ. 23, 2. შოღლიტე - მსკ. 55, 10.

სიქორაკის ქრახანტი - ისკ. 21, 1. შქარა - ბაშხი - ისკ. 16, 8.

რადიქ რაჲიეი - იზღ. 119, 33 (სერასი).

რქ, - იჲ - იზღ. 119, 22.

რიქორის რშტონი - ატმ. 112, 6 (შანსანბარ -).

საქმისიქ .-այ სათენი - ოსკ. 13,1; 15,1; 16,15.
 სათენე - მსკ. 23,30, 24,10...

საჩას, -այ საძაე - სკკ. 80,1. შუშ. I 13-26.
 საჩას, -այ (საყარაყეფ) - ვრდ. 85,2. -საძაე
 საჩას (საყარაყარასანს) საძაე - ოზდ.
 119, 33; 120, 3.

საჩას (საძიოჩიქოს) საძაე - დდ. 127, 3.
 საჩასანსიუკ საძაენუშ - შუშ. I 30.
 საძილქ საძიელ - ნანს. 71, 16.
 საძილქ საძიელ II საძიელ - შუშ. II 5; IV 13.
 საძისაროლქ, -ოი საძაჭრუე - სნდ. 3, 1-5.
 საძისაროლქ, -ოი საძაჭრუე - არსტ. 66, 7.
 საძიოჩიქოფ, -ოი საძლუესტ - სნდ. 3, 1-3; 4, 23;
 5, 2-19; 8, 16-24-24.

სარყასაქ საძესაე - დდ. 131, 14.
 სარესიოი II სარეიოი - სარაჟოს - დოთბ. 137, 28;
 139, 8.

საროლქ, -ოი სალქ - ნანს. 71, 16; 75, 6.
 სარეჩი სვრჯიოს - მსკ. 55, 12.
 სარქოი სუშაქიოს - ექტ. 157, 38; 169, 23.
 სარსაე სიბა - დდ. 126, 11.
 სარსიქ, -საე სივნიოთი - არსტ. 66, 14. ოზდ.
 115, 18.

სარსიქ, -საე სვკუნ-ნი - ნანს. 70, 30.
 სარსიქ სეოქე - მსკ. 33, 8.
 სარსიქ სუ(მ)ბაქ - დდ. 127, 4.
 სარსიქ, -ოი სეოქაქ - დოთბ. 133, 2-9; 134, 22;
 137, 8.

სარსიქის სილომინ - არსტ. 65, 25.
 სარსიქ სუქაევი - ოსკ. 21, 2. მსკ. 32, 17; 33, 4;
 34, 2; 55, 16. სუქაევიანი - მსკ. 24, 13.
 სარსიქიქ სუქაევიანი - მსკ. 24, 11; 32, 4;
 35, 12; 57, 27; 59, 15. ორ სარსიქიქი -
 სარსიქიქი მსკ. 22, 3.

სარსიქის სიბაქ II სარსიქიანი - დდ. 124, 18; 125, 18.
 სარსიქიანი, -ოი II-საე სუქიანი - მსკ. 24, 13; 26, 8.
 სუქიოს - მსკ. 29, 13; 31, 15; 32, 1; 34, 14;
 35, 11; 36, 1-7; 55, 9. სუქიანს - ოსკ. 21, 2. მსკ.
 30, 6-17; 31, 4.

სარსიქიანი სარსიქიანი - ნანს. 73, 22.

სარსიქიანი (სარსიქიანი) სუქიანიანი - ვრდ. 90, 3.

სარსიქიანი, -ოი ვაქან - ვრდ. 85, 2.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოსკ. 20, 17.
 სარსიქიანი, -ოი II-საე ვარსიქიანი - ოსკ. 20, 14; 25, 7.
 სარსიქიანი, -ოი ვარსიქიანი - ოსკ. 9, 10.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ნანს. 75, 8; 71, 19.
 სარსიქიანი ნ. სარსიქიანი - დდ. ოსკ. 11, 12.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - არსტ. 66, 11.
 სარსიქიანი, -ოი ვარსიქიანი - ვრდ. 85, 2; 86, 9; 89, 11.
 სკკ. 81, 25. შუშ. I 33.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ადმ. 111, 12.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ადმ. 111, 10.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი II - შუშ. I 7-8-25.
 II 14.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოსკ. 13, 17.
 სარსიქიანი, -ოი ვარსიქიანი - სკკ. 82, 18.
 სარსიქიანი, -ოი II-საე ორსიქიანი II ორსიქიანი - არსტ.
 63, 3/5; 62, 2; 62, 8/12. 65, 2-22; 66, 19; 69, 2.
 შუშ. I 15.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოსკ. 13, 17.

სარსიქიანი ვარსიქიანი - ვრდ. 89, 17.
 სარსიქიანი, სარსიქიანი II ვარსიქიანი - დდ. 124, 17-23.
 127, 6.

სარსიქიანი ვარსიქიანი - ვრდ. 92, 16.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოსკ. 9, 9.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - არსტ. 66, 23. სკკ. 83, 3.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი (?) - ოსკ. 64, 23.
 სარსიქიანი, -ოი ვარსიქიანი - არსტ. 67, 11-18.
 სარსიქიანი, -ოი თარსიქიანი - არსტ. 63, 1/18; 65, 7; 66, 20.

სარსიქიანი ვარსიქიანი ვარსიქიანი - არსტ. 65, 12.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - მსკ. 55, 12.

სარსიქიანი ვარსიქიანი, -ოი ვარსიქიანი - ვრდ. 89, 19
 სარსიქიანი (...სარსიქიანი) ვარსიქიანი დარსიქიანი - ოზდ. 118, 27.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოზდ. 114, 15.
 სარსიქიანი ვარსიქიანი - ოსკ. 10, 5; 15, 5.
 სარსიქიანი ნ. სარსიქიანი ვარსიქიანი.

შემჩნეული შეცდომები

ა რ ი ს :

უნდა იყოს :

- გვ. 014, 35 - დამპყრობელ
- 015, 10 - (გვ. 11)
- 040, 3 - « იზიდოზიდის »
- „ „ - « მარტვლიბა » შუშანიკისა,
- 040, 6 - « მარტვლიბა » იზიდოზიდისა,
- 090, 20 - ესათუის
- 0112, 7 - საკმაოდ
- „ „ შენიშვნა 2
- 0160, 4 - VII ს-ის
- 4, 4 (შენ.) - 20 - (გვ.)
- 5, 3 - ჩაყვხალ
- 7, 26 - ქალწულისა
- 11, 7 - ჩაღმას
- 14, 15 - ფასრამ-
- 14, 13 - იძულებღეს
- 16, 12 - ად-
- 21, 22 (შენ.) - შენიშვნები 2).
- 21, 23 (შენ.) - შენიშვნები 3).
- 23, 1 (შენ.) - * * * ტომ. 4, 6.
- 29, 14 - ღერიორი
- 29, 15 - გნოა.
- 35, 12 - აყარამს
- 42, 14 - აყარამსა
- 55, 14 - მტორიორი,
- 70, 31 - აყარამს:
- 110, 1 - აყარამს
- 117, 25 - ნერსეს,
- 126, 1 - ხა
- 136, 2 - შენიშვნა
- 154, 35 - * *

- დამპყრობელ.
- (გვ. 011).
- « იზიდოზიდის
- « მარტვლიბა შუშანიკისა »,
- « მარტვლიბა იზიდოზიდისა », ამათუიმ
- საკმაოდ
- შენიშვნა 2
- VII ს-ის
- 20-2 (გვ.)
- ჩაყვხალ
- ქალწულისა
- ჩაღმას
- ფასრამს
- (ა) იძულებღეს
- ადგი-
- შენიშვნები 2).
- შენიშვნები 3).
- * * * ტომ. 4, 6.
- ღერიორი
- გნოა.
- აყარამს
- აყარამსა
- მტორიორი,
- აყარამს:
- აყარამს
- ნერსეს,
- ხა
- შენიშვნა
- * *

	<u>ა რ ი ს</u>	<u>უ ნ ღ ა</u>	<u>ი ყ თ ს</u>
გვ. 026, 24	შესრულებული	სამხურად	შესრულებული
034, 28	ასეთი ტერტერობით მარტო ერთი	ტერტერობით მარტო ერთი	ასეთი
033, 30	უნდა	უნდა	იყოს
038, 12	მერმე, მას შემდეგ	მერმე მას, იმის	შემდეგ
0202, 25	Енуфаны	Енуфаны	

საქ. სსრ კვებ. შრეშვ. ლითოგრაფია.